

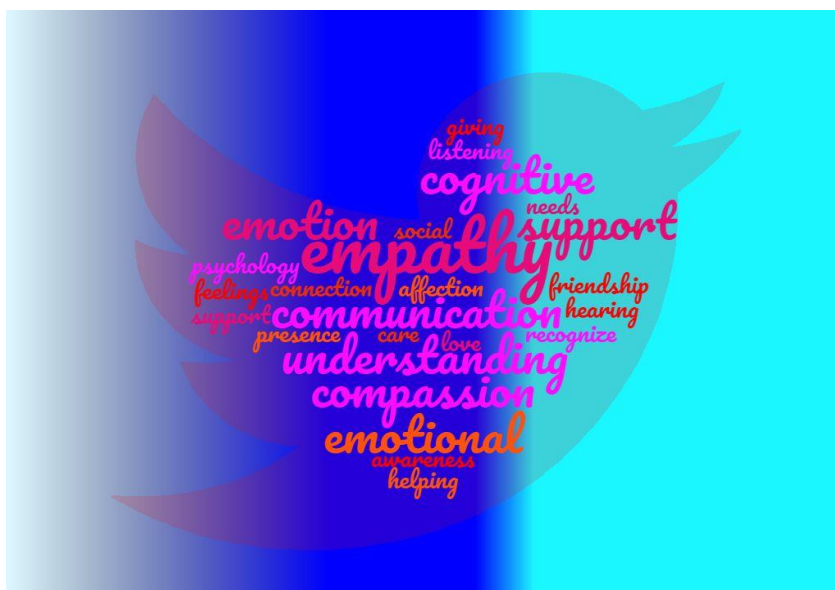
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ
ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑΚΗ ΜΟΝΑΔΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΒΙΩΜΑΤΙΚΗΣ, ΕΥΡΕΤΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΗΣ-ΔΙΑΛΟΓΙΚΗΣ
ΨΥΧΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**Βασισμένες στο Παιχνίδι, την Τέχνη και το Σώμα Ποιοτικές Μεθοδολογίες Έρευνας
και Εναλλακτικές-Βιωματικές Ψυχοπαιδαγωγικές Προσεγγίσεις των Διαδικασιών
Μάθησης και Ανάπτυξης**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ (ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ) ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:

**Η ενσυναίσθηση και η ενίσχυσή της στην σχολική ηλικία
μέσω εναλλακτικών-βιωματικών ψυχοπαιδαγωγικών
δραστηριοτήτων: Μελέτη περίπτωσης μιας σχολικής
τάξης Γ΄ Δημοτικού στο πνεύμα της έρευνας-δράσης**

Επιβλέπων (επόπτης) καθηγητής: Μάριος Α. Πουρκός
Μεταπτυχιακή φοιτήτρια: Αδαμαντία Γκένωση (Α.Μ. 133)

ΡΕΘΥΜΝΟ 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	16
ABSTRACT OF MASTER THESIS.....	17
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	18

ΜΕΡΟΣ Ι ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Ενσυναίσθηση: ιστορική αναδρομή, έννοια, είδη και εργαλεία μέτρησης	23
1.1.Εισαγωγή.....	23
1.2.Ιστορική αναδρομή και ορισμοί ενσυναίσθησης.....	23
1.3.Η έννοια της ενσυναίσθησης στους διάφορους επιστημονικούς κλάδους.....	24
1.3.1. Στη φιλοσοφία.....	24
1.3.2. Στην ερμηνευτική παράδοση.....	25
1.3.3. Στην κλινική ψυχολογία.....	25
1.3.4. Στην προσωποκεντρική θεραπεία.....	25
1.3.5. Στη σύγχρονη ψυχανάλυση.....	26
1.3.6. Στην αναπτυξιακή και κοινωνική ψυχολογία.....	26
1.3.7. Στην κοινωνική-γνωστική νευροεπιστήμη.....	27
1.4.Έννοιες που σχετίζονται με την ενσυναίσθηση.....	27
1.4.1. Ενσυναισθητική ανησυχία/προσωπικό άγχος.....	27
1.4.2. Ανάλυση προοπτικής.....	28
1.4.3. Ρύθμιση του συναισθήματος και αυτορρύθμιση.....	29
1.4.4. Διαχωρισμός εαυτού-άλλου.....	29
1.5.Παρεμφερείς έννοιες.....	30
1.5.1. Συναισθηματική μετάδοση.....	30
1.5.2. Συμπάθεια/συμπόνια.....	30
1.5.3. Αλτροισμός.....	31
1.6.Είδη ενσυναίσθησης.....	31
1.6.1. Γνωστική-συναισθηματική-ενοποιητική.....	31
1.6.1.1.Γνωστική διάσταση.....	31
1.6.1.2.Συναισθηματική διάσταση.....	32
1.6.1.3.Ενοποιητική διάσταση.....	33
1.6.2. Έμφυτη-Επίκτητη.....	34
1.6.3. Η ενσυναίσθηση ως διαδικασία-Η ενσυναίσθηση ως αποτέλεσμα.....	35
1.6.4. Μόνιμη ιδιότητα-Πρόσκαιρη ιδιότητα.....	35
1.6.5. Εγγύς- αλτροιστική- εκτενή αλτροιστική-αυτοδιορθωτική.....	35
1.6.6. Επικοινωνιακή διάσταση.....	35
1.6.7. Πολιτισμική ενσυναίσθηση.....	36
1.7.Επίπεδα ενσυναίσθησης.....	36
1.7.1. Επίπεδα ανάπτυξης της ενσυναίσθησης.....	36
1.7.2. Επίπεδα ενσυναίσθησης στην ψυχοθεραπεία.....	38
1.7.3. Επίπεδα ενσυναίσθησης στην επικοινωνιακή διάσταση.....	39
1.7.4. Απώτερα και εγγύτερα επίπεδα ενσυναίσθησης.....	39
1.8.Παράγοντες ανάπτυξης της ενσυναίσθησης.....	39
1.8.1. Γενετικοί παράγοντες.....	40
1.8.2. Νευροαναπτυξιακοί παράγοντες.....	40

1.8.3. Ιδιοσυγκρασία.....	41
1.8.4. Μίμηση.....	41
1.8.5. Γονεϊκότητα.....	41
1.8.6. Ποιότητα της σχέσης γονιού-παιδιού.....	42
1.8.7. Ο παράγοντας της ηλικίας.....	42
1.8.8. Ο παράγοντας του φύλου.....	43
1.8.9. Ο παράγοντας της εκπαίδευσης.....	43
1.9. Ρόλος της ενσυναίσθησης.....	43
1.9.1. Επιβίωση.....	44
1.9.2. Ανάπτυξη του ατόμου.....	44
1.9.3. Ενεργοποίηση της προκοινωνικής συμπεριφοράς.....	45
1.9.4. Ενσυναίσθηση και αλτρουιστική συμπεριφορά.....	45
1.9.5. Αναστολή της επιθετικότητας.....	46
1.9.6. Παροχή συναισθηματικής βάσης για την ανάπτυξη της ηθικής του ατόμου....	47
1.9.7. Εσωτερίκευση των κανόνων.....	48
1.9.8. Κοινωνικές δεξιότητες.....	48
1.9.9. Ποιότητα στις σχέσεις.....	48
1.9.10. Ακαδημαϊκές επιδόσεις.....	48
1.10. Εργαλεία μέτρησης της ενσυναίσθησης.....	49
1.10.1. Μέθοδοι μέτρησης της ενσυναίσθησης.....	49
1.10.1.1. Μέθοδοι αυτοαναφοράς.....	49
1.10.1.2. Φυσιολογικές μετρήσεις.....	50
1.10.1.3. Μέθοδοι με εικόνες και ιστορίες.....	50
1.10.2. Κλίμακες μέτρησης της ενσυναίσθησης.....	51
1.11. Επίλογος.....	53

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Θεωρητικές προσεγγίσεις της ενσυναίσθησης

2.1. Εισαγωγή.....	54
2.2. Ψυχαναλυτική προσέγγιση (Freud, Kohut)	54
2.3. Θεωρίες σχετικά με την ενσυναίσθηση στην ψυχοθεραπεία.....	55
2.3.1. Προσωποκεντρική προσέγγιση του Rogers.....	55
2.3.2. Υπαρξιακή/βιωματική θεωρία.....	56
2.4. Θεωρίες για την ενσυναίσθηση στην κοινωνική-γνωστική νευροεπιστήμη.....	57
2.4.1. Νευροβιολογική προσέγγιση.....	57
2.4.1.1. Μηχανισμός αντίληψης-δράσης (PAM) και νευρώνες καθρέφτες.....	57
2.4.1.2. Διαταραχές στην ενσυναίσθηση.....	58
2.4.1.3. Βοηθητικοί παράγοντες στην ενσυναίσθηση.....	59
2.4.1.4. Απλοί και σύνθετοι μηχανισμοί ενσυναίσθησης.....	59
2.4.2. Το λειτουργικό μοντέλο των Decety και Jackson (2004).....	60
2.4.3. Το μοντέλο SOME (Self to Other Model of Empathy).....	60
2.5. Θεωρίες για την ενσυναίσθηση στην αναπτυξιακή και κοινωνική ψυχολογία.....	61
2.5.1. Πολυδιάστατη προσέγγιση- οργανωτικό μοντέλο ενσυναίσθησης.....	61
2.5.2. Η ενσυναίσθηση σύμφωνα με τον Hoffman.....	62
2.5.3. Η ενσυναίσθηση σύμφωνα με την Eisenberg.....	62
2.5.4. Η ενσυναίσθηση σύμφωνα με τον Batson.....	63
2.6. Επίλογος.....	63

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Επιστημονικές έρευνες και διαπιστώσεις σχετικά με την ενσυναίσθηση

3.1. Εισαγωγή.....	64
3.2. Έρευνες βασισμένες στην κλίμακα IRI του Davis.....	64

3.3. Έρευνες σχετικά με την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης στα παιδιά	65
3.4. Έρευνες για την ενσυναίσθηση στην παιδική ηλικία σε σχέση με διάφορους παράγοντες	66
3.5. Έρευνες σχετικά με την αξιολόγηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων ενίσχυσης της ενσυναίσθησης.....	67
3.6. Επίλογος.....	68

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Ψυχοπαιδαγωγικές προσεγγίσεις ενίσχυσης της ενσυναίσθησης στην οικογένεια, το σχολείο και την κοινωνία

4.1. Εισαγωγή.....	69
4.2. Πρακτικές ενίσχυσης της ενσυναίσθησης στο πλαίσιο της οικογένειας.....	69
4.3. Πρακτικές ενίσχυσης της ενσυναίσθησης στο πλαίσιο του σχολείου.....	70
4.4. Εκπαιδευτικά προγράμματα ενίσχυσης της ενσυναίσθησης.....	71
4.4.1. “Roots of empathy” (Οι ρίζες της ενσυναίσθησης) της Mary Gordon.....	71
4.4.2. The empathy Training Program (Το πρόγραμμα διδασκαλίας της ενσυναίσθησης) των Feshbach και Feshbach (1982)	72
4.4.3. The Learning to Care Curriculum του Feshbach (1984)	72
4.4.4. Προγράμματα βελτίωσης σχέσεων των μελών μίας ή περισσότερων ομάδων που περιλαμβάνουν την ενσυναίσθηση.....	72
4.4.5. Προγράμματα ενίσχυσης της ενσυναίσθησης μέσω της τέχνης.....	73
4.4.5.1. Θέατρο.....	73
4.4.5.2. Κουκλοθέατρο.....	73
4.4.5.3. Μουσική.....	74
4.5. Επίλογος.....	74

ΜΕΡΟΣ II

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΟ-ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Οι ποιοτικές μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα

5.1. Εισαγωγή.....	76
5.2. Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας.....	76
5.2.1. Μελέτη περίπτωσης.....	77
5.2.2. Έρευνα-δράση.....	77
5.2.3. Το ιχνογράφημα ως ερευνητικό εργαλείο	79
5.2.4. Η συνέντευξη στην ποιοτική έρευνα.....	80
5.3. Το ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς.....	82
5.4. Επίλογος.....	83

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Ερευνητικός σχεδιασμός

6.1. Εισαγωγή.....	84
6.2. Στόχοι και ερωτήματα της έρευνας.....	84
6.3. Δείγμα της έρευνας.....	85
6.4. Χώρος και χρόνος της έρευνας.....	85
6.5. Εργαλεία και διαδικασία της έρευνας.....	86
6.5.1. Πρώτη φάση της έρευνας: προπαραεμβατική φάση της έρευνας.....	86
6.5.1.1. Εργαλεία και διαδικασία της έρευνας στην προπαραεμβατική φάση της έρευνας (πριν τις ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις).....	86
6.5.1.1.1. Ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά.....	86
6.5.1.1.2. Ημιδομημένη συνέντευξη που απευθύνεται προς τους γονείς.....	87
6.5.1.1.3. Ημιδομημένη συνέντευξη που απευθύνεται στα παιδιά.....	88
6.5.1.1.4. Σενάρια-ιστορίες που απευθύνονται στα παιδιά.....	89

6.5.1.1.5. Ιχνογραφήματα.....	90
6.5.2. Δεύτερη φάση της έρευνας: παρεμβατική φάση της έρευνας.....	91
6.5.2.1. Ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις.....	91
6.5.2.1.1. 1 ^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Γνωριμία με την έννοια της ενσυναίσθησης και με τα συναισθήματα.....	91
6.5.2.1.2. 2 ^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Επεξεργασία των δύσκολων συναισθημάτων (θυμός, λύπη):1 ^ο μέρος.....	92
6.5.2.1.3. 3 ^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Επεξεργασία των δύσκολων συναισθημάτων(θυμός, λύπη): 2 ^ο μέρος.....	92
6.5.2.1.4. 4 ^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Αντίληψη διαφορετικής προοπτικής (μέρος 1 ^ο)...	93
6.5.2.1.5. 5 ^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Αντίληψη διαφορετικής προοπτικής (μέρος 2 ^ο)...	94
6.5.2.1.6. 6 ^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Διαφορετικότητα, μέρος 1 ^ο : Μπαίνω στη θέση ατόμων με προβλήματα όρασης.....	94
6.5.2.1.7. 7 ^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Διαφορετικότητα, μέρος 2 ^ο : Μπαίνω στη θέση ενός προσφυγόπουλου.....	95
6.5.2.1.8. 8 ^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Βοηθώ με ενσυναίσθηση, 1 ^ο μέρος.....	95
6.5.2.1.9. 9 ^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Βοηθώ με ενσυναίσθηση, 2 ^ο μέρος.....	96
6.5.2.1.10. 10 ^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Ανακεφαλαίωση-Συμπεράσματα.....	97
6.5.3. Τρίτη φάση της έρευνας: μεταπαραεμβατική φάση της έρευνας.....	97
6.5.3.1. Εργαλεία και διαδικασία της έρευνας μετά τις ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις...	97
6.5.3.1.1. Ημιδομημένη συνέντευξη προς τους γονείς.....	97
6.5.3.1.2. Ημιδομημένη συνέντευξη προς τα παιδιά.....	98
6.5.3.1.3. Σενάρια-ιστορίες προς τα παιδιά.....	98
6.5.3.1.4. Ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά.....	99
6.6. Επίλογος.....	99

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Αποτελέσματα της προπαραεμβατικής έρευνας: Ψυχοενσυναισθητικά προφίλ των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα

7.1. Εισαγωγή.....	101
7.2. Ψυχοενσυναισθητικό προφίλ του Χ.Φ.....	101
7.2.1. Γενικά στοιχεία.....	101
7.2.2. Ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία.....	102
7.2.3. Ενσυναίσθηση-Είδη ενσυναίσθησης.....	102
7.2.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	103
7.2.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	103
7.2.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της (α. πατέρα, β. μητέρα, γ. αδερφό).....	103
7.2.3.1.1.2. Σε σχέση με τους φίλους του και άλλα παιδιά.....	104
7.2.3.1.1.3. Σε σχέση με τα ζώα.....	105
7.2.3.1.1.4. Κατανόηση συναισθημάτων άγνωστων ανθρώπων.....	105
7.2.3.1.1.5. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες.....	105
7.2.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων.....	107
7.2.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων.....	108
7.2.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των μελών της οικογένειάς του (α. μητέρας, β. πατέρα, γ. αδερφού).....	108
7.2.3.1.3.2. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των φίλων του.....	109

7.2.3.1.3.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ ιστοριούλες	109
7.2.3.1.4. Ανάλυση προοπτικής.....	111
7.2.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	112
7.2.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα μέλη της οικογένειάς του (α. μητέρα, β. πατέρα, γ. αδερφό).....	112
7.2.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους του.....	113
7.2.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα.....	114
7.2.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα.....	114
7.2.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	114
7.2.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση.....	115
7.2.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	116
7.2.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά του και γιατί.....	116
7.2.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει.....	117
7.2.4.3. Κίνητρα.....	118
7.2.5. Διαφοροποίηση ενσυναίσθησης ανάλογα με διάφορους παράγοντες.....	119
7.2.5.1. Διαφοροποίηση ενσυναίσθησης ανάλογα με τα άτομα.....	119
7.2.5.2. Διαφοροποίηση ενσυναίσθησης ανάλογα με το πλαίσιο.....	119
7.2.6. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της	119
7.2.7. Συνοπτικά συμπεράσματα.....	121
7.3. Ψυχοενσυναισθητικό προφίλ του Μ.Φ.....	122
7.3.1. Γενικά στοιχεία.....	122
7.3.2. Ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία.....	123
7.3.3. Ενσυναίσθηση-Είδη ενσυναίσθησης.....	123
7.3.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	124
7.3.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	124
7.3.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της.....	124
7.3.3.1.1.2. Σε σχέση με άλλους συγγενείς.....	125
7.3.3.1.1.3. Σε σχέση με τους φίλους του και άλλα παιδιά.....	125
7.3.3.1.1.4. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες.....	126
7.3.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων.....	127
7.3.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων.....	129
7.3.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των μελών της οικογένειάς του (α. μητέρας, β. πατέρα, γ. αδερφού).....	129
7.3.3.1.3.2. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων του αδερφού και των φίλων του.....	129
7.3.3.1.3.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων άλλων ανθρώπων.....	130
7.3.3.1.3.4. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ ιστοριούλες.....	130
7.3.3.1.3. Κατανόηση δυσκολιών.....	131
7.3.3.1.4. Ανάλυση προοπτικής.....	132
7.3.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	134
7.3.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα μέλη της οικογένειάς του (α. μητέρα, β. πατέρα, γ. αδερφό).....	134
7.3.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους του.....	135
7.3.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα.....	136
7.3.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα.....	136
7.3.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	136
7.3.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση.....	137
7.3.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	139

7.3.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά του και γιατί.....	141
7.3.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει.....	142
7.3.4.3. Κίνητρα.....	142
7.3.6. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της	142
7.3.7. Συνοπτικά συμπεράσματα.....	145
7.4. Ψυχοενσυναισθητικό προφίλ του Μ.Π.....	147
7.4.1. Γενικά στοιχεία.....	147
7.4.2. Ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία.....	147
7.4.3. Ενσυναίσθηση-Είδη ενσυναίσθησης.....	148
7.4.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	148
7.4.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	148
7.4.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της.....	148
7.4.3.1.1.2. Σε σχέση με τους φίλους του και άλλα παιδιά.....	149
7.4.3.1.1.3. Σε σχέση με τα ζώα.....	149
7.4.3.1.1.4. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες.....	150
7.4.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων.....	152
7.4.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων.....	154
7.4.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των μελών της οικογένειάς του (α. μητέρας, β. πατέρα, γ. αδερφού).....	154
7.4.3.1.3.2. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των φίλων του.....	155
7.4.3.1.3.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ ιστοριούλες.....	155
7.4.3.1.4. Ανάλυση προοπτικής.....	155
7.4.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	157
7.4.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα μέλη της οικογένειάς του (α. μητέρα, β. πατέρα, γ. αδερφό).....	157
7.4.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους του.....	158
7.4.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα.....	159
7.4.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα.....	160
7.4.3.2.5. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα άτομα με αναπηρία.....	160
7.4.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	161
7.4.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση.....	161
7.4.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	164
7.4.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά του και γιατί.....	166
7.4.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει.....	167
7.4.4.3. Κίνητρα.....	167
7.4.5. Διαφοροποίηση ενσυναίσθησης ανάλογα με τα άτομα.....	167
7.4.6. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της	168
7.4.7. Συνοπτικά συμπεράσματα.....	169
7.5. Ψυχοενσυναισθητικό προφίλ του Χ.Γ.....	171
7.5.1. Γενικά στοιχεία.....	171
7.5.2. Ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία.....	171
7.5.3. Ενσυναίσθηση-Είδη ενσυναίσθησης.....	172
7.5.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	172
7.5.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	172
7.5.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της.....	172
7.5.3.1.1.2. Σε σχέση με τους φίλους του και άλλα παιδιά.....	173
7.5.3.1.1.3. Σε σχέση με τα ζώα.....	174

7.5.3.1.1.5. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες.....	174
7.5.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων.....	175
7.5.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων.....	176
7.5.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των μελών της οικογένειάς του (α. μητέρα και πατέρα, β. αδερφής).....	176
7.5.3.1.3.2. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των φίλων του.....	177
7.5.3.1.3.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ ιστοριούλες	177
7.5.3.1.4. Κατανόηση δυσκολιών.....	178
7.5.3.1.5. Ανάλυση προοπτικής.....	179
7.5.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	179
7.5.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα μέλη της οικογένειάς του (α. μητέρα, β. πατέρα, γ. αδερφό).....	180
7.5.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους του.....	180
7.5.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα.....	180
7.5.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα.....	181
7.5.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	181
7.5.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση.....	182
7.5.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	183
7.5.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά του και γιατί.....	185
7.5.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει.....	186
7.5.4.3. Κίνητρα.....	187
7.5.6. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της.....	187
7.5.7. Συνοπτικά συμπεράσματα.....	189
7.6. Ψυχοενσυναισθητικό προφίλ του Σ.Μ.....	190
7.6.1. Γενικά στοιχεία.....	190
7.6.2. Ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία.....	191
7.6.3. Ενσυναίσθηση-Είδη ενσυναίσθησης.....	191
7.6.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	191
7.6.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	191
7.6.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της.....	192
7.6.3.1.1.2. Σε σχέση με τους φίλους του και άλλα παιδιά.....	192
7.6.3.1.1.3. Σε σχέση με τα ζώα.....	192
7.6.3.1.1.4. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες.....	193
7.6.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων.....	194
7.6.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων.....	196
7.6.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ ιστοριούλες.....	196
7.6.3.1.4. Ανάλυση προοπτικής.....	197
7.6.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	199
7.6.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα μέλη της οικογένειάς του (α. γονείς, β. ξάδερφο).....	199
7.6.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους του.....	200
7.6.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα.....	201
7.6.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα.....	201
7.6.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	201
7.6.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση.....	202
7.6.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	204

7.6.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά του.....	206
7.6.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει.....	207
7.6.4.3. Κίνητρα.....	208
7.6.6. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της	208
7.6.7. Συνοπτικά συμπεράσματα.....	210
7.7. Ψυχοενσυναισθητικό προφίλ της Ι.Ψ.....	211
7.7.1. Γενικά στοιχεία.....	211
7.7.2. Ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία.....	212
7.7.3. Ενσυναίσθηση-Είδη ενσυναίσθησης.....	213
7.7.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	213
7.7.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	213
7.7.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της... 213	
7.7.3.1.1.2. Σε σχέση με τους φίλους της και άλλα παιδιά.....	214
7.7.3.1.1.3. Σε σχέση με τα ζώα.....	215
7.7.3.1.1.4. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες.....	215
7.7.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων.....	216
7.7.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων.....	217
7.7.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των μελών της οικογένειάς της (α. μητέρα, β. πατέρα, γ. αδερφού).....	217
7.7.3.1.3.2. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των φίλων της.....	218
7.7.3.1.3.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ ιστοριούλες 218	
7.7.3.1.3.4. Κατανόηση δυσκολιών.....	219
7.7.3.1.4. Ανάλυση προοπτικής.....	219
7.7.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	221
7.7.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα μέλη της οικογένειάς της (α. μητέρα, β. πατέρα, γ. αδερφή).....	221
7.7.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους της.....	222
7.7.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα.....	223
7.7.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα.....	223
7.7.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	223
7.7.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση.....	224
7.7.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	225
7.7.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά του και γιατί.....	226
7.7.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει.....	227
7.7.4.3. Κίνητρα.....	228
7.7.5. Διαφοροποίηση ενσυναίσθησης ανάλογα με τα άτομα.....	229
7.7.6. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της.....	230
7.7.7. Συνοπτικά συμπεράσματα.....	230
7.8. Ψυχοενσυναισθητικό προφίλ της Ρ.Κ.....	232
7.8.1. Γενικά στοιχεία.....	232
7.8.2. Ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία.....	232
7.8.3. Ενσυναίσθηση-Είδη ενσυναίσθησης.....	232
7.8.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	232
7.8.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	233
7.8.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της..... 233	
7.8.3.1.1.2. Σε σχέση με τους φίλους της και άλλα παιδιά.....	234
7.8.3.1.1.3. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με	

βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες.....	234
7.8.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων.....	236
7.8.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων.....	237
7.8.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των μελών της οικογένειάς του (α. μητέρας, β. πατέρα, γ. αδερφού).....	237
7.8.3.1.3.2. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των φίλων του.....	237
7.8.3.1.3.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ ιστοριούλες.....	238
7.8.3.1.4. Ανάλυση προοπτικής.....	238
7.8.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	239
7.8.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα μέλη της οικογένειάς της (α. μητέρα, β. πατέρα, γ. αδερφή).....	240
7.8.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους της.....	240
7.8.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα.....	240
7.8.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα.....	241
7.8.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	241
7.8.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση.....	242
7.8.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	244
7.8.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά της και γιατί.....	244
7.8.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει.....	245
7.8.4.3. Κίνητρα.....	246
7.8.5. Διαφοροποίηση ενσυναίσθησης ανάλογα με τα άτομα.....	247
7.8.6. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της.....	247
7.8.7. Συνοπτικά συμπεράσματα.....	248
7.9. Ψυχοενσυναισθητικό προφίλ της Α.Σ.....	250
7.9.1. Γενικά στοιχεία.....	250
7.9.2. Ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία.....	250
7.9.3. Ενσυναίσθηση-Είδη ενσυναίσθησης.....	250
7.9.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	250
7.9.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	250
7.9.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της.....	251
7.9.3.1.1.2. Σε σχέση με τους φίλους της και άλλα παιδιά.....	251
7.9.3.1.1.3. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες.....	251
7.9.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων.....	253
7.9.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων.....	255
7.9.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των φίλων της.....	255
7.9.3.1.3.2. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ ιστοριούλες.....	255
7.9.3.1.3.3. Κατανόηση δυσκολιών.....	255
7.9.3.1.4. Ανάλυση προοπτικής.....	256
7.9.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	258
7.9.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα αδέρφια της.....	258
7.9.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους της.....	258
7.9.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα.....	258
7.9.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα.....	259
7.9.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	259
7.9.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση.....	260
7.9.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	261
7.9.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά του και γιατί.....	262
7.9.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει.....	263

7.9.4.3. Κίνητρα.....	264
7.9.5. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της.....	265
7.9.6. Συνοπτικά συμπεράσματα.....	265
7.10. Ψυχοενσυναισθητικό προφίλ του Π.Κ.....	267
7.10.1. Γενικά στοιχεία.....	267
7.10.2. Ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία.....	267
7.10.3. Ενσυναίσθηση-Είδη ενσυναίσθησης.....	267
7.10.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	267
7.10.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	267
7.10.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της....	268
7.10.3.1.1.2. Σε σχέση με τους φίλους του και άλλα παιδιά.....	268
7.10.3.1.1.3. Κατανόηση συναισθημάτων άγνωστων ανθρώπων.....	269
7.10.3.1.1.4. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες.....	269
7.10.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων.....	271
7.10.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων.....	272
7.10.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των μελών της οικογένειάς του (α. μητέρας, β. πατέρα, γ. αδερφού).....	273
7.10.3.1.3.2. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των φίλων του.....	274
7.10.3.1.3.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ ιστοριούλες	274
7.10.3.1.4. Ανάλυση προοπτικής.....	274
7.10.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	276
7.10.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα μέλη της οικογένειάς του (α. μητέρα, β. πατέρα, γ. αδερφο).....	276
7.10.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους του.....	277
7.10.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα.....	277
7.10.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα.....	278
7.10.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	278
7.10.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση.....	280
7.10.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	282
7.10.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά του και γιατί.....	284
7.10.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει.....	285
7.10.4.3. Κίνητρα.....	286
7.10.5. Προσπάθεια μητέρας για ευαισθητοποίηση.....	287
7.10.6. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της.....	288
7.10.7. Συνοπτικά συμπεράσματα.....	289
7.11. Επίλογος.....	290

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8:Αποτελέσματα της έρευνας-δράσης από την εφαρμογή των εναλλακτικών βιωματικών ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων

8.1. Εισαγωγή.....	291
8.2. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 1: Γνωριμία με την έννοια της ενσυναίσθησης και με τα συναισθήματα.....	291
8.3. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 2: Επεξεργασία των δύσκολων συναισθημάτων (θυμός, λύπη):1 ^ο μέρος.....	296
8.4. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 3: Επεξεργασία των δύσκολων συναισθημάτων(θυμός, λύπη): 2 ^ο μέρος.....	302
8.5. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 4: Αντίληψη διαφορετικής προοπτικής (μέρος 1 ^ο)......	306

8.6. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 5: Αντίληψη διαφορετικής προοπτικής (μέρος 2 ^ο).....	309
8.7. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 6: Διαφορετικότητα, μέρος 1 ^ο : Μπαίνω στη θέση ατόμων με προβλήματα όρασης.....	312
8.8. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 7: Διαφορετικότητα, μέρος 2 ^ο : Μπαίνω στη θέση ενός προσφυγόπουλου.....	318
8.9. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 8: Βοηθώ με ενσυναίσθηση, 1 ^ο μέρος.....	325
8.10. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 9: Βοηθώ με ενσυναίσθηση, 2 ^ο μέρος.....	332
8.11. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 10: Ανακεφαλαίωση-Συμπεράσματα.....	336
8.12. Επίλογος.....	341

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9: Αποτελέσματα της έρευνας στην μεταπαραμβατική της φάση

9.1. Εισαγωγή.....	342
9.2. Αποτελέσματα του μαθητή Χ.Φ.....	342
9.2.1. Γενικά συμπεράσματα.....	342
9.2.2. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	343
9.2.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	343
9.2.2.2. Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων.....	344
9.2.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων.....	345
9.2.2.4. Ανάλυση προοπτικής.....	346
9.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	346
9.2.4. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	347
9.2.5. Φαντασιακή ενσυναίσθηση.....	347
9.2.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	348
9.2.7. Ρύθμιση συναισθήματος.....	349
9.2.8. Συνοπτικά αποτελέσματα.....	350
9.2.9. Σύγκριση με την προπαραμβατική έρευνα.....	351
9.3. Αποτελέσματα του μαθητή Μ.Φ.....	352
9.3.1. Γενικά συμπεράσματα.....	352
9.3.2. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	352
9.3.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	352
9.3.2.2. Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων.....	353
9.3.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων.....	354
9.3.2.4. Ανάλυση προοπτικής.....	355
9.3.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	355
9.3.4. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	356
9.3.5. Φαντασιακή ενσυναίσθηση.....	357
9.3.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	357
9.3.7. Ρύθμιση συναισθήματος.....	360
9.3.8. Συνοπτικά αποτελέσματα.....	360
9.3.9. Σύγκριση με την προπαραμβατική έρευνα.....	362
9.4. Αποτελέσματα του μαθητή Μ.Π.....	363
9.4.1. Γενικά συμπεράσματα.....	363
9.4.2. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	363
9.4.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	363
9.4.2.2. Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων.....	364
9.4.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων.....	365
9.4.2.4. Ανάλυση προοπτικής.....	366
9.4.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	366
9.4.4. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	366
9.4.5. Φαντασιακή ενσυναίσθηση.....	367

9.4.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	367
9.4.7. Ρύθμιση συναισθήματος.....	369
9.4.8. Συνοπτικά αποτελέσματα.....	371
9.4.9. Σύγκριση με την προπαραεμβατική έρευνα.....	372
9.5. Αποτελέσματα του μαθητή Χ.Γ.....	373
9.5.1. Γενικά συμπεράσματα.....	373
9.5.2. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	373
9.5.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	373
9.5.2.2. Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων.....	374
9.5.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων.....	375
9.5.2.4. Ανάλυση προοπτικής.....	375
9.5.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	375
9.5.4. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	376
9.5.5. Φαντασική ενσυναίσθηση.....	376
9.5.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	376
9.5.7. Ρύθμιση συναισθήματος.....	378
9.5.8. Συνοπτικά αποτελέσματα.....	378
9.5.9. Σύγκριση με την προπαραεμβατική έρευνα.....	379
9.6. Αποτελέσματα του μαθητή Σ.Μ.....	380
9.6.1. Γενικά συμπεράσματα.....	380
9.6.2. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	380
9.6.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	380
9.6.2.2. Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων.....	382
9.6.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων.....	383
9.6.2.4. Ανάλυση προοπτικής.....	384
9.6.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	384
9.6.4. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	385
9.6.5. Φαντασική ενσυναίσθηση.....	386
9.6.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	386
9.6.7. Ρύθμιση συναισθήματος.....	387
9.6.8. Συνοπτικά αποτελέσματα.....	388
9.6.9. Σύγκριση με την προπαραεμβατική έρευνα.....	389
9.7. Αποτελέσματα της μαθήτριας Ι.Ψ.....	390
9.7.1. Γενικά συμπεράσματα.....	390
9.7.2. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	390
9.7.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	390
9.7.2.2. Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων.....	392
9.7.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων.....	393
9.7.2.4. Ανάλυση προοπτικής.....	393
9.7.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	394
9.7.4. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	394
9.7.5. Φαντασική ενσυναίσθηση.....	395
9.7.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	395
9.7.7. Ρύθμιση συναισθήματος.....	397
9.7.8. Συνοπτικά αποτελέσματα.....	397
9.7.9. Σύγκριση με την προπαραεμβατική έρευνα.....	398
9.8. Αποτελέσματα της μαθήτριας Ρ.Κ.....	399
9.8.1. Γενικά συμπεράσματα.....	399
9.8.2. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	400
9.8.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	400

9.8.2.2. Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων.....	402
9.8.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων.....	402
9.8.2.4. Ανάλυση προοπτικής.....	403
9.8.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	404
9.8.4. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	404
9.8.5. Φαντασιακή ενσυναίσθηση.....	405
9.8.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	405
9.8.7. Ρύθμιση συναισθήματος.....	407
9.8.8. Συνοπτικά αποτελέσματα.....	407
9.8.9. Σύγκριση με την προπαραεμβατική έρευνα.....	409
9.9. Αποτελέσματα της μαθήτριας Α.Σ.....	409
9.9.1. Γενικά συμπεράσματα.....	409
9.9.2. Γνωστική ενσυναίσθηση.....	410
9.9.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	410
9.9.2.2.Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων.....	412
9.9.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων.....	413
9.9.2.4. Ανάλυση προοπτικής.....	413
9.9.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	414
9.9.4. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	415
9.9.5. Φαντασιακή ενσυναίσθηση.....	415
9.9.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	416
9.9.7. Ρύθμιση συναισθήματος.....	417
9.9.8. Συνοπτικά αποτελέσματα.....	418
9.9.9. Σύγκριση με την προπαραεμβατική έρευνα.....	420
9.10. Αποτελέσματα του μαθητή Π.Κ.....	420
9.10.1. Γενικά συμπεράσματα.....	420
9.10.2.Γνωστική ενσυναίσθηση.....	421
9.10.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων.....	421
9.10.2.2. Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων.....	421
9.10.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων.....	422
9.10.2.4. Ανάλυση προοπτικής.....	422
9.10.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση.....	423
9.10.4. Ενσυναισθητική ανησυχία.....	424
9.10.5. Φαντασιακή ενσυναίσθηση.....	425
9.10.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας.....	425
9.10.7. Ρύθμιση συναισθήματος.....	427
9.10.8.Συνοπτικά αποτελέσματα.....	428
9.10.9. Σύγκριση με την προπαραεμβατική έρευνα.....	429
9.11. Επίλογος.....	430

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10: Σύνοψη αποτελεσμάτων, συζήτηση, συμπεράσματα

10.1. Εισαγωγή.....	431
10.2. Συμπεράσματα σχετικά με τη γνωστική ενσυναίσθηση των μαθητών.....	431
10.3. Συμπεράσματα σχετικά με συναισθηματική ενσυναίσθηση των μαθητών.....	434
10.4. Συμπεράσματα σχετικά με την ενσυναισθητική ανησυχία των μαθητών.....	435
10.5. Συμπεράσματα σχετικά με τη φαντασιακή ενσυναίσθηση των μαθητών.....	435
10.6. Συμπεράσματα σχετικά με την προσφορά βοήθειας.....	436
10.7. Στοιχεία προσωπικότητας που επηρεάζουν την ενσυναίσθηση.....	437
10.8. Συμπεράσματα σχετικά με τη ρύθμιση του συναισθήματος.....	438
10.10. Γενικά συμπεράσματα.....	438

10.11. Επίλογος.....	439
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11: Περιορισμοί της έρευνας και προτάσεις για μελλοντική έρευνα....	440
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	443
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	444
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	449
Παράρτημα 1: Ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά.....	449
Παράρτημα 2: Παράδειγμα ημιδομημένης συνέντευξης που απευθυνόταν στους γονείς πριν την παρεμβατική φάση της έρευνας (η περίπτωση της μητέρας της Ι.Ψ.).....	452
Παράρτημα 3: Παράδειγμα ημιδομημένης συνέντευξης που απευθυνόταν στα παιδιά πριν την παρεμβατική φάση της έρευνας (η περίπτωση του παιδιού Ι.Ψ.).....	454
Παράρτημα 4: Παράδειγμα ημιδομημένης συνέντευξης που απευθυνόταν στα παιδιά μετά την παρεμβατική φάση της έρευνας (η περίπτωση του παιδιού Ι.Ψ.).....	462
Παράρτημα 5: Παράδειγμα ημιδομημένης συνέντευξης που απευθυνόταν στους γονείς μετά την παρεμβατική φάση της έρευνας (η περίπτωση της μητέρας Ι.Ψ.).....	466
Παράρτημα 6: Επιστολή αναζήτησης έγκρισης από τους γονείς για τη συμμετοχή των ίδιων και του παιδιού τους στην έρευνα.....	468

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η ενσυναίσθηση και η ενίσχυσή της στην σχολική ηλικία μέσω εναλλακτικών-βιοματικών ψυχοπαιδαγωγικών δραστηριοτήτων: Μελέτη περίπτωσης μιας σχολικής τάξης Γ΄ Δημοτικού στο πνεύμα της έρευνας-δράσης

Η ενσυναίσθηση αποτελεί μια σύνθετη και πολυδιάστατη έννοια, η οποία έχει απασχολήσει πολλούς επιστημονικούς και φιλοσοφικούς κλάδους και έχει γίνει αντικείμενο πλήθους ερευνών, οι οποίες έχουν ως σκοπό να μελετήσουν τα φαινόμενα που σχετίζονται με αυτή. Έχει αποδειχτεί ο σπουδαίος ρόλος που διαδραματίζει στη συμπεριφορά ενός ατόμου απέναντι στους άλλους και κατ' επέκταση στη δημιουργία και στη διατήρηση ομαλών διαπροσωπικών σχέσεων.

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η μελέτη του φαινομένου της ενσυναίσθησης και η διεξαγωγή έρευνας σε παιδιά σχολικής ηλικίας, ώστε να διαπιστωθεί μέσα από την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων, ο βαθμός κατοχής αυτού του χαρακτηριστικού της προσωπικότητας, καθώς και η δυνατότητα ενίσχυσης της ενσυναίσθησης μέσα από μια σειρά εναλλακτικών-βιοματικών ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων.

Στο θεωρητικό μέρος της εργασίας μελετήθηκε η έννοια της ενσυναίσθησης όπως αυτή παρουσιάστηκε από τους διάφορους επιστημονικούς κλάδους, οι ποικίλοι ορισμοί και οι θεωρητικές προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν σχετικά, ο πολυδιάστατος ρόλος της σε διάφορους τομείς, τα είδη που την απαρτίζουν και τέλος οι παράγοντες που επηρεάζουν την εκδήλωσή της. Αυτό που επίσης μελετήθηκε είναι η δυνατότητα ανάπτυξης κι ενίσχυσης της ενσυναίσθησης και τα διάφορα εκπαιδευτικά προγράμματα που έχουν δημιουργηθεί προς αυτό τον σκοπό.

Στο ερευνητικό μέρος της εργασίας γίνεται παρουσίαση της έρευνας-δράσης που πραγματοποιήθηκε σε 9 μαθητές της τρίτης τάξης ενός δημοτικού σχολείου, καθώς και τα αποτελέσματά της. Η έρευνα αποτελείται από τρεις φάσεις ή μέρη: (α) το προπαρασκευαστικό μέρος της έρευνας, κατά τη διάρκεια του οποίου έγινε η συλλογή δεδομένων σχετικά με την ύπαρξη του χαρακτηριστικού της ενσυναίσθησης στους μαθητές, (β) το μέρος των παρεμβάσεων, κατά τη διάρκεια του οποίου μέσα από μια σειρά εναλλακτικών-βιοματικών ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων έγινε προσπάθεια ενίσχυσης της ενσυναίσθησης και (γ) το μεταπαρασκευαστικό μέρος, όπου διερευνήθηκε η δυνατότητα και ο βαθμός στον οποίο επιτεύχθηκε η βελτίωση των μαθητών ως προς την ενσυναίσθηση.

Στην προπαρασκευαστική φάση της έρευνας παρατηρήθηκε ότι πολλά παιδιά αντιμετώπιζαν δυσκολίες σε αρκετά είδη της ενσυναίσθησης. Τα αποτελέσματα των παρεμβάσεων ήταν ενθαρρυντικά, καθώς παρατηρήθηκε βελτίωση των μαθητών σε αρκετούς τομείς της ενσυναίσθησης, όπως στη γνωστική ενσυναίσθηση (κυρίως στην κατανόηση συναισθημάτων και στην ανάληψη προοπτικής), στην προσφορά βοήθειας και στη ρύθμιση του συναισθήματος. Αντίθετα, πολύ μικρή βελτίωση υπήρξε στη συναισθηματική ενσυναίσθηση και στην ενσυναισθητική ανησυχία. Στην εργασία γίνεται λεπτομερής περιγραφή και ανάλυση των τριών φάσεων της έρευνας-δράσης, καθώς και των συμπερασμάτων που προέκυψαν από αυτή.

Λέξεις-κλειδιά: Έρευνα-δράση, Ενίσχυση της ενσυναίσθησης, Ενσυναίσθηση, Ιχνογράφημα, Μαθητές δημοτικού, Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας, Συνέντευξη, Ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις.

ABSTRACT OF MASTER THESIS DISSERTATION

Empathy and its reinforcement in school age via alternative-experiential psychopedagogical activities: A case study of a third grade elementary school in the spirit of action-research

Empathy constitutes a complex and multidimensional concept that has preoccupied many scientific and philosophical disciplines and has been the subject of numerous researches, which aim to study the phenomena related to it. It has been shown that empathy plays an important role in a person's behavior toward others and, consequently in the creation and maintenance of normal interpersonal relationships.

The aim of this Master Dissertation is to study the phenomenon of empathy and the conduction of research in school children, so as to determine through the analysis of research data, the degree of possession of this personality trait, as well as the ability to enhance the empathy through a series of alternative-experiential psychopedagogical interventions.

In the theoretical part of the work, the concept of empathy was studied, as it was presented by various scientific disciplines, the various definitions and the theoretical approaches developed in relation to it, its multidimensional role in various fields, the types that synthesize it and finally the factors that affect its manifestation. What has also been studied is the possibility of developing and enhancing empathy and the various educational programs that have been created for this purpose.

The research part of the work presents the methodology of action-research that took place in 9 students of the third grade of a primary school, as well as its results. The research consists of three phases or parts: (a) the pre-intervention part of the research, during which data were collected with regard to the existence of the characteristic of empathy of students, (b) the part of the interventions, during which through a series of alternative-experiential psychopedagogical interventions an attempt was made to strengthen empathy and (c) the post-intervention part, where the possibility and the degree to which the students' improvement in empathy was achieved, was investigated.

In the pre-intervention phase of the study, it was observed that many children had difficulties with several types of empathy. The results of the interventions were encouraging, as an improvement of students was observed in several areas of empathy, such as in cognitive empathy (especially in understanding emotions and taking perspective), in offering help, and in the regulation of emotion. On the contrary, there has been very little improvement in emotional empathy and empathetic worry. The paper gives a detailed description and analysis of the three phases of the research-action, as well as the conclusions that emerged from it.

Key words: Action-research, Empathy, Drawing, Interview, Primary School Students, Psychopedagogical interventions, Qualitative Research Methods, Reinforcement of empathy.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Ο άνθρωπος όταν νιώθει πόνο είναι ζωντανός. Όταν όμως νιώθει τον πόνο του άλλου, τότε, ναι, είναι Άνθρωπος». Αυτό το απόφθεγμα του Νίκου Καζαντζάκη τονίζει τη μεγάλη σημασία και αξία της ενσυναίσθησης στη διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου ατόμου που μπορεί να συνυπάρχει αρμονικά και να προσφέρει στους συνανθρώπους του. Σκοπός της παρούσας εργασίας λοιπόν είναι να μελετήσει αυτό το χαρακτηριστικό της προσωπικότητας, την ενσυναίσθηση, την ικανότητα δηλαδή του ατόμου να μπαίνει στη θέση του άλλου, να κατανοεί τις σκέψεις και τα συναισθήματά του, να συμπάσχει μαζί του και ως αποτέλεσμα αυτής της ικανότητας, να δρα με όποιον τρόπο μπορεί, ώστε να τον ανακουφίσει από τη δυσφορία.

Η εργασία αποτελείται από τρία μέρη και έντεκα συνολικά κεφάλαια: το θεωρητικό μέρος (τέσσερα κεφάλαια), το επιστημολογικό-μεθοδολογικό μέρος (δύο κεφάλαια) και το μέρος με τα αποτελέσματα της έρευνας (πέντε κεφάλαια).

Το πρώτο κεφάλαιο με τίτλο «*Ενσυναίσθηση: ιστορική αναδρομή, έννοια, είδη και εργαλεία μέτρησης*» ξεκινά με μια σύντομη ιστορική αναδρομή της έννοιας της ενσυναίσθησης και στη συνέχεια αναφέρεται στους ορισμούς και στη θέση του φαινομένου αυτού στους διάφορους επιστημονικούς κλάδους. Έπειτα γίνεται αναφορά στις έννοιες που σχετίζονται με την ενσυναίσθηση, όπως στην ενσυναισθητική ανησυχία, στην ανάληψη προοπτικής, στη ρύθμιση του συναισθήματος και στον διαχωρισμό εαυτού-άλλου. Στη συνέχεια αναφέρεται σε παρεμφερείς έννοιες, όπως στη συναισθηματική μετάδοση, στη συμπάθεια/συμπόνια και στον αλτρουισμό. Στο κεφάλαιο περιγράφονται επίσης τα είδη της ενσυναίσθησης που υπάρχουν, όπως η γνωστική, η συναισθηματική, η ενοποιητική, κλπ., καθώς και τα διάφορα επίπεδα ενσυναίσθησης, όπως τα επίπεδα ανάπτυξης της ενσυναίσθησης στις διάφορες ηλικίες και διάφορα άλλα επίπεδα στα οποία έχουν αναφερθεί οι ειδικοί. Ακολουθεί η περιγραφή των παραγόντων που επιδρούν στην εμφάνισή της, καθώς και του ρόλου που διαδραματίζει αυτή η ικανότητα σε διάφορους τομείς. Το πρώτο κεφάλαιο τελειώνει με την παρουσίαση των ερευνητικών μεθόδων κι εργαλείων που χρησιμοποιούνται για τη μελέτη αυτού του πολυδιάστατου φαινομένου, όπως οι μέθοδοι αυτοαναφοράς, οι φυσιολογικές μετρήσεις, οι μέθοδοι με εικόνες και ιστορίες, καθώς και οι κλίμακες μέτρησης της ενσυναίσθησης που έχουν κατασκευαστεί και χρησιμοποιούνται.

Στο δεύτερο κεφάλαιο με τίτλο «*Θεωρητικές προσεγγίσεις της ενσυναίσθησης*» παρουσιάζονται οι κύριες θεωρητικές προσεγγίσεις του φαινομένου της ενσυναίσθησης: η ψυχαναλυτική προσέγγιση της ενσυναίσθησης, που ξεκινά από τον Freud, αλλά αναπτύσσεται κυρίως από τον Kohut, ο οποίος δίνει στην έννοια αυτή κεντρική θέση στην ψυχανάλυση, η προσωποκεντρική θεωρία του Rogers, η οποία αναδεικνύει και κάνει την έννοια της ενσυναίσθησης ευρύτερα γνωστή, η υπαρξιακή/βιωματική προσέγγιση η οποία επικεντρώνεται στο συναίσθημα και στο βίωμα του υποκειμενικού κόσμου του πελάτη από τον ψυχοθεραπευτή και όχι τόσο στη λογική, η νευροβιολογική προσέγγιση που μελετά τους νευρολογικούς μηχανισμούς που οδηγούν στο φαινόμενο της ενσυναίσθησης και τέλος οι θεωρίες του Hoffman, της Eisenberg, του Batson και του Davis σχετικά με την ενσυναίσθηση. Ειδικά η θεωρία του Davis που αναφέρεται στην πολυδιάστατη φύση της ενσυναίσθησης, μας απασχολήσει αρκετά, καθώς σε αυτήν κυρίως βασίζεται η έρευνα της παρούσας εργασίας.

Το τρίτο κεφάλαιο με τίτλο «*Επιστημονικές έρευνες και διαπιστώσεις σχετικά με την ενσυναίσθηση*» αναφέρεται σε επιστημονικές έρευνες και στις διαπιστώσεις στις οποίες έχουν καταλήξει σχετικά με την ενσυναίσθηση. Η επιλογή των ερευνών που αναφέρονται έγινε με βάση τον συσχετισμό τους με την παρούσα έρευνα. Γι' αυτό τον λόγο επιλέχθηκαν έρευνες που έχουν σχέση με την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, με την παιδική ηλικία, την

εκπαίδευση, τα εκπαιδευτικά προγράμματα που έχουν ως σκοπό την ενίσχυσή της, τους διάφορους παράγοντες που την επηρεάζουν και τέλος την κλίμακα IRI του Davis, η οποία έχει σχέση με την έρευνα που διεξήχθη στο πλαίσιο της εργασίας αυτής.

Το τέταρτο κεφάλαιο με τίτλο «*Ψυχοπαιδαγωγικές προσεγγίσεις ενίσχυσης της ενσυναίσθησης στην οικογένεια, το σχολείο και την κοινωνία*» αναφέρεται σε διάφορες προσεγγίσεις που ενισχύουν την ενσυναίσθηση στην παιδική κυρίως ηλικία. Στην αρχή περιγράφονται πρακτικές που ακολουθούνται στην οικογένεια και στο σχολείο και έχουν ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της ενσυναίσθησης. Στη συνέχεια γίνεται λόγος για εκπαιδευτικά προγράμματα που έχουν αναπτυχθεί κι έχουν ως σκοπό την ενίσχυση της ενσυναίσθησης στην παιδική ηλικία. Τέτοια προγράμματα είναι το «*Roots of empathy*», το «*The empathy Training Program*», το «*The Learning to Care Curriculum*», κλπ. Επίσης αναφέρονται προγράμματα που έχουν ως στόχο τη βελτίωση των σχέσεων των μελών μιας ομάδας μέσω της ενσυναίσθησης, καθώς και προγράμματα που στοχεύουν στην ενίσχυση της ενσυναίσθησης μέσω της τέχνης, πχ. θέατρο ή κουκλοθέατρο.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας είναι το επιστημολογικό-μεθοδολογικό, το οποίο αποτελείται από δύο κεφάλαια, το πέμπτο και το έκτο.

Στο πέμπτο κεφάλαιο με τίτλο «*Οι ποιοτικές μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα*» γίνεται θεωρητική παρουσίαση των ποιοτικών μεθόδων και των ερευνητικών εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα. Στην αρχή παρουσιάζονται τα κύρια χαρακτηριστικά των ποιοτικών μεθόδων έρευνας και στη συνέχεια περιγράφονται τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για τη συλλογή δεδομένων τα οποία ήταν η ημιδομημένη συνέντευξη, το ιχνογράφημα και το ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς. Τέλος, γίνεται λόγος για τα κύρια χαρακτηριστικά της έρευνας-δράσης, πάνω στην οποία βασίστηκε η έρευνα της παρούσας εργασίας.

Στο έκτο κεφάλαιο με τίτλο «*Ερευνητικός σχεδιασμός*» γίνεται παρουσίαση του σχεδιασμού της έρευνας. Αναφέρονται οι στόχοι και τα ερευνητικά ερωτήματα, το δείγμα που χρησιμοποιήθηκε, ο χώρος και ο χρόνος της έρευνας, καθώς και τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν. Στη συνέχεια περιγράφεται η διαδικασία της έρευνας-δράσης, που ακολουθήθηκε. Στην αρχή γίνεται η περιγραφή των εργαλείων και της διαδικασίας που ακολουθήθηκε πριν τις ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις, με σκοπό τη συλλογή δεδομένων σχετικά με το αν οι μαθητές διαθέτουν ενσυναίσθηση, ποια είδη ενσυναίσθησης είναι περισσότερο ανεπτυγμένα και σε ποιον βαθμό εκδηλώνονται μέσα από τη συμπεριφορά τους. Ακολουθεί περιγραφή των ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων, αναφέροντας τις δραστηριότητες που περιλαμβάνει κάθε παρέμβαση που εφαρμόστηκε στην τάξη. Το κεφάλαιο τελειώνει με την παρουσίαση των εργαλείων και των διαδικασιών που ακολουθήθηκαν μετά τις ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις, ώστε να διαπιστωθεί αν υπήρξε κάποια αλλαγή από τις παρεμβάσεις στην εμφάνιση κι εκδήλωση της ενσυναίσθησης από τους μαθητές.

Στο τρίτο μέρος της εργασίας παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας. Αυτό το μέρος αποτελείται από πέντε κεφάλαια, από το έβδομο ως το ενδέκατο.

Στο έβδομο κεφάλαιο με τίτλο «*Αποτελέσματα της προπαραμβατικής έρευνας: ψυχοενσυναισθητικά προφίλ των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα*» παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της προπαραμβατικής φάσης της έρευνας. Γίνεται αναλυτική καταγραφή του ψυχοενσυναισθητικού προφίλ κάθε παιδιού: στην αρχή παρουσιάζονται κάποια γενικά και ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία κι έπειτα αναλύεται η επίδοση του παιδιού στα διάφορα είδη της ενσυναίσθησης, τη γνωστική, τη συναισθηματική, την ενσυναισθητική ανησυχία, τη φανταστική, καθώς και την προσφορά βοήθειας, αλλά και τη ρύθμιση του συναισθήματος. Σε κάθε διάσταση της ενσυναίσθησης παρουσιάζεται ο βαθμός που τη διαθέτει το παιδί για κάθε σημαντικό πρόσωπο του περιβάλλοντός του ξεχωριστά, αλλά και για τα πρόσωπα των

ιστοριών-σεναρίων και για τα άγνωστα πρόσωπα. Κάθε διαπίστωση συνοδεύεται από ένα απόσπασμα της συνέντευξης του παιδιού ή της μητέρας, που το αποδεικνύει, και σε κάποια σημεία παρατίθενται και σχετικά ιχνογραφήματα του παιδιού. Στο τέλος κάθε παρουσίασης είναι συγκεντρωμένα τα αποτελέσματα με συνοπτικό τρόπο, καθώς και με τη μορφή ραβδογραμμάτων και ιστογραμμάτων.

Στο όγδοο κεφάλαιο με τίτλο *«Αναλυτική καταγραφή των ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων»* παρουσιάζεται η εφαρμογή των δέκα ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων στην τάξη. Αναλύονται όσο πιο λεπτομερώς γίνεται οι δραστηριότητες κάθε παρέμβασης που εφαρμόστηκαν στην τάξη και που είχαν ως στόχο να βελτιωθούν οι μαθητές στις διαστάσεις της ενσυναίσθησης στις οποίες υστερούσαν. Σε κάθε δραστηριότητα γίνεται περιγραφή και ανάλυση των απαντήσεων και των αντιδράσεων των παιδιών, της συμμετοχής τους και της συνεργασίας των μελών κάθε ομάδας μεταξύ τους. Στο τέλος κάθε παρέμβασης γίνεται αναφορά στην επίδοση κάθε παιδιού ξεχωριστά, λαμβάνοντας κυρίως υπ' όψη την εκδήλωση της ενσυναίσθησης, τη συνεργασία και τη συμμετοχή του στις δραστηριότητες. Στις ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις συμμετείχαν όλα τα παιδιά της τάξης κι όχι μόνο τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα, αλλά η ανάλυση των αντιδράσεων και της τυχόν βελτίωσης επικεντρώνεται μόνο στα τελευταία.

Το ένατο κεφάλαιο με τίτλο *«Αποτελέσματα μετά τις ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις»* αφορά την παρουσίαση των αποτελεσμάτων μετά τις ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις. Εδώ γίνεται μια προσπάθεια να διαπιστωθεί αν υπήρξαν κάποιες αλλαγές στην εκδήλωση της ενσυναίσθησης από τα παιδιά, ως αποτέλεσμα της επιρροής των παρεμβάσεων. Παρουσιάζεται η πορεία κάθε παιδιού σε κάθε είδος ενσυναίσθησης χωριστά. Τα εργαλεία έρευνας που χρησιμοποιήθηκαν ήταν μια ημιδομημένη συνέντευξη που απευθυνόταν στο παιδί, άλλη μια στη μητέρα του και ένα ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς. Η συνέντευξη προς το παιδί είχε παρόμοια δομή, με λίγο αλλαγμένο, αλλά παρόμοιο περιεχόμενο και ίδιο αντικείμενο έρευνας με τη συνέντευξη που του απευθύνθηκε προ των παρεμβάσεων, με σκοπό όμως να βρεθούν τυχόν αλλαγές στη στάση και στη συμπεριφορά του. Η συνέντευξη που απευθυνόταν προς τη μητέρα αυτή τη φορά είχε ως σκοπό την εύρεση τυχόν αλλαγών και βελτιώσεων στη συμπεριφορά του παιδιού στο σπίτι ή και στο σχολείο σύμφωνα με τη γνώμη της μητέρας. Τέλος, το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς ήταν ακριβώς το ίδιο με αυτό που συμπλήρωσαν τα παιδιά πριν τις παρεμβάσεις. Σε κάθε υποκεφάλαιο περιγράφονται στην αρχή κάποια γενικά συμπεράσματα. Έπειτα γίνεται η ανάλυση για κάθε είδος ενσυναίσθησης χωριστά, συμπεριλαμβανομένων της ρύθμισης συναισθήματος και της προσφοράς βοήθειας. Στις αναλύσεις παρατίθενται αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις που αποδεικνύουν τα λεγόμενα. Στο τέλος κάθε υποκεφάλαιου παρουσιάζονται τα αποτελέσματα με συνοπτικό περιγραφικό τρόπο και με τη μορφή ραβδογραμμάτων και ιστογραμμάτων, γίνεται συνοπτική παρουσίαση της πορείας του παιδιού κατά τη διάρκεια των παρεμβάσεων και τέλος γίνεται σύγκριση με τα αποτελέσματα προ των παρεμβάσεων.

Στο δέκατο κεφάλαιο με τίτλο *«Σύνοψη αποτελεσμάτων, συζήτηση, συμπεράσματα»* γίνεται σύνοψη των αποτελεσμάτων κι εξάγονται διάφορα συμπεράσματα σε σχέση με την πορεία της έρευνας, Έτσι, για κάθε είδος ενσυναίσθησης υπάρχει ξεχωριστό κεφάλαιο, όπου εξετάζεται ο βαθμός στον οποίο διέθεταν οι μαθητές αυτό το είδος της ενσυναίσθησης προ των παρεμβάσεων, με ποιον τρόπο και μέσα από ποιες δραστηριότητες έγινε προσπάθεια ενίσχυσής του κατά τη διάρκεια των παρεμβάσεων και κατά πόσο υπήρξαν βελτιώσεις και αλλαγή στάσης μετά τις παρεμβάσεις. Σε αυτό το κεφάλαιο δεν εξετάζεται κάθε μαθητής χωριστά, αλλά βλέπουμε την πορεία όλων των μαθητών κατά τη διάρκεια της έρευνας, όσον αφορά την ενίσχυση της ενσυναίσθησης.

Τέλος, στο ενδέκατο κεφάλαιο με τίτλο *«Περιορισμοί της έρευνας και προτάσεις για μελλοντική έρευνα»* γίνεται αναφορά σε ζητήματα εγκυρότητας και αξιοπιστίας της έρευνας

και επισημαίνονται κάποιοι σχετικοί περιορισμοί της παρούσας έρευνας. Επίσης, γίνονται προτάσεις για μελλοντικές έρευνες, στις οποίες θα μπορούσαν να μελετηθούν άλλες πτυχές του θέματος.

Ακολουθεί ο επίλογος που συνοψίζει όλα τα παραπάνω, καθώς και η βιβλιογραφία στην οποία στηρίχτηκε η παρούσα εργασία.

Στο τέλος της εργασίας παρατίθενται τα ακόλουθα έξι παραρτήματα: Παράρτημα 1: Ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά, Παράρτημα 2: Παράδειγμα ημιδομημένης συνέντευξης που απευθυνόταν στους γονείς πριν την παρεμβατική φάση της έρευνας (η περίπτωση της μητέρας της Ι.Ψ.), Παράρτημα 3: Παράδειγμα ημιδομημένης συνέντευξης που απευθυνόταν στα παιδιά πριν την παρεμβατική φάση της έρευνας (η περίπτωση του παιδιού Ι.Ψ.), Παράρτημα 4: Παράδειγμα ημιδομημένης συνέντευξης που απευθυνόταν στα παιδιά μετά την παρεμβατική φάση της έρευνας (η περίπτωση του παιδιού Ι.Ψ.), Παράρτημα 5: Παράδειγμα ημιδομημένης συνέντευξης που απευθυνόταν στους γονείς μετά την παρεμβατική φάση της έρευνας (η περίπτωση της μητέρας Ι.Ψ.) και Παράρτημα 6: Επιστολή αναζήτησης έγκρισης από τους γονείς για τη συμμετοχή των ίδιων και του παιδιού τους στην έρευνα.

Κλείνοντας, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε όλους όσους με βοήθησαν και με στήριξαν με οποιονδήποτε τρόπο στη δημιουργία της διπλωματικής μου εργασίας: στους μαθητές της τάξης και τους γονείς τους που συμμετείχαν στην έρευνα με προθυμία, στον σύζυγο και την κόρη μου για την υπομονή που έδειξαν όλους αυτούς τους μήνες που χρειάστηκα για να ολοκληρώσω την εργασία μου και κυρίως στον καθηγητή μου κ. Μάριο Πουρκό για την πολύτιμη καθοδήγησή του και την ανεκτίμητη βοήθειά του σε όλα τα στάδια πραγματοποίησης της εργασίας αυτής.

ΜΕΡΟΣ Ι
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ενσυναίσθηση: ιστορική αναδρομή, έννοια, είδη και εργαλεία μέτρησης

1.1. Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό ασχολούμαστε με την έννοια της ενσυναίσθησης. Με την έννοια αυτή έχουν ασχοληθεί μελετητές από διάφορους επιστημονικούς κλάδους και έχουν επιχειρήσει να την ορίσουν σύμφωνα με την εκάστοτε επιστημονική προσέγγιση που ακολουθούσε ο καθένας. Εξετάζουμε συνοπτικά τις διαφορετικές αυτές προσεγγίσεις, εστιάζοντας περισσότερο στη μελέτη της ενσυναίσθησης μέσω της αναπτυξιακής και κοινωνικής ψυχολογίας, καθώς και της κοινωνικής και γνωστικής νευροεπιστήμης, αφού στην παρούσα εργασία, μας ενδιαφέρει περισσότερο η εμφάνιση και η ανάπτυξη του φαινομένου της ενσυναίσθησης στην παιδική ηλικία.

Στη συνέχεια αναφερόμαστε σε διάφορα μοντέλα που έχουν αναπτυχθεί σχετικά με τη μελέτη της εμφάνισης και της λειτουργίας της ενσυναίσθησης, στα στάδια ανάπτυξης της ενσυναίσθησης κατά τη διάρκεια της ζωής ενός ατόμου και στα είδη της ενσυναίσθησης που υπάρχουν σύμφωνα με τους μελετητές, εστιάζοντας στη γνωστική και στη συναισθηματική ενσυναίσθηση.

Τέλος, εξετάζουμε το ρόλο που αυτή παίζει στη ζωή του ατόμου, τους παράγοντες που την ενισχύουν, τα διάφορα στοιχεία της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς του ατόμου που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση, καθώς και άλλες παρεμφερείς έννοιες και τη σχέση που υπάρχει μεταξύ τους.

1.2. Ιστορική αναδρομή και ορισμοί ενσυναίσθησης

Ο όρος ενσυναίσθηση (Einfuhlung) έχει τις ρίζες του στη φιλοσοφία των αισθητικών θεωριών. Χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1846 μεταξύ Γερμανών φιλοσόφων και επαναχρησιμοποιήθηκε το 1873 από τον R. Vischer (Θεοχαρόπουλος, 2017). Ο Γερμανός ψυχολόγος Lipps (1907) χρησιμοποίησε τον όρο Ein-Fuhlung (εντός+συναίσθημα), μετά την αισθητική θεωρία και στην ψυχολογία, για να εκφράσει τη διαδικασία όπου το άτομο απορροφάται από τα χαρακτηριστικά ενός γεγονότος, τη δράση ενός ανθρώπου ή από ένα έργο τέχνης. Το άτομο δηλαδή ταυτίζεται με κάτι εξωτερικό ως προς τον εαυτό του. Ο Αμερικανός ψυχολόγος Edward Titchener για πρώτη φορά το 1915 μετέφρασε τον όρο Ein-Fuhlung στην αγγλική γλώσσα ως empathy. Ο όρος empathy, που στα αγγλικά σημαίνει ενσυναίσθηση, προέρχεται από την ελληνική λέξη εμπάθεια, η οποία στα αρχαία ελληνικά σήμαινε πάθος και συγκίνηση, αργότερα όμως απέκτησε αρνητική σημασία. Ο ελληνικός όρος ενσυναίσθηση (μέσα + συναίσθημα), που μεταφράστηκε έτσι από τον Παπανούτσο, αντικατοπτρίζει καλύτερα την έννοια του όρου (Σκαρπέντζου, 2016).

Ο όρος ενσυναίσθηση αποτελεί μια πολύπλοκη έννοια, για την οποία έχουν γίνει πολλές προσπάθειες ορισμού στην ψυχολογική και φιλοσοφική βιβλιογραφία από πολλούς μελετητές. Είναι δύσκολος ο προσδιορισμός του όρου, καθώς κάθε δεκαετία εμφανιζόταν ένας νέος ψυχολογικός προσδιορισμός ή γινόταν ευρύτερη χρήση ενός παλιότερου προσδιορισμού (Θεοχαρόπουλος, 2017). Κάποιοι από τους πολλούς ορισμούς που έχουν δοθεί είναι οι εξής: Σύμφωνα με τον C. Rogers, η ενσυναίσθηση είναι η διαδικασία «να αντιλαμβάνεται κανείς με ακρίβεια το εσωτερικό πλαίσιο αναφοράς του άλλου, συναισθηματικά και εννοιολογικά σαν να ήταν το ίδιο πρόσωπο, αλλά χωρίς ποτέ να ξεχάσει

τον όρο σαν να». Ο Attwood θεωρεί πως η ενσυναίσθηση είναι «η ικανότητα των ανθρώπων να αναγνωρίζουν και να καταλαβαίνουν τις σκέψεις, τα πιστεύω και τις προθέσεις των άλλων ανθρώπων με σκοπό να βγάλουν νόημα από τη συμπεριφορά τους και να προβλέψουν τι σκοπεύουν να κάνουν στη συνέχεια». Σύμφωνα με τον Batson, η ενσυναίσθηση είναι η συναισθηματική ανταπόκριση στο βίωμα κάποιου άλλου (Σκαρπέντζου, 2016). Μάλιστα, ο Batson συνοψίζει τη χρήση του όρου ενσυναίσθηση σε 8 φαινόμενα: α) Γνώση της εσωτερικής κατάστασης του άλλου, δηλαδή των σκέψεων και των συναισθημάτων του, β) Υιοθέτηση ίδιας στάσης σώματος με εκείνον, γ) Επικέντρωση της προσοχής του ώστε να νιώθει όπως νιώθει κι ο άλλος, δ) Χρησιμοποιώντας τη διαίσθηση ή την προβολή να αντιλαμβάνεται ο ένας την κατάσταση του άλλου, ε) Να φαντάζεται το πώς σκέφτεται κι αισθάνεται ο άλλος, στ) Να φαντάζεται πώς θα σκεφτόταν κάποιος τρίτος και πώς θα αισθανόταν στη θέση του άλλου, ζ) Να αισθάνεται δυστυχής βλέποντας έναν άλλο άνθρωπο να υποφέρει, η) Να έχει την αίσθηση του άλλου ανθρώπου που υποφέρει (Θεοχαρόπουλος, 2017).

1.3. Η έννοια της ενσυναίσθησης στους διάφορους επιστημονικούς κλάδους

Αναλυτικά μπορούμε να συναντήσουμε την έννοια της ενσυναίσθησης σε διαφορετικές περιοχές μελέτης και έρευνας (αναπτυξιακή ψυχολογία, φιλοσοφία, θεολογία, κοινωνική ψυχολογία και ψυχολογία προσωπικότητας, εθνολογία και νευροεπιστήμη) και με διαφορετικούς ορισμούς, ανάλογα με την προσέγγιση που ακολουθείται (Ρομοσιού, 2017). Η έννοια της ενσυναίσθησης εμφανίζεται ως ακολούθως στις διάφορες περιοχές μελέτης της:

1.3.1. Στη φιλοσοφία

Στο πεδίο της φιλοσοφίας, ακόμη και από την εποχή του Αριστοτέλη υπήρχε συζήτηση σχετικά με την ικανότητα του ατόμου να μετατοπίζει το κέντρο του ενδιαφέροντός του από τον εαυτό του στο άλλον και να κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων, στις συζητήσεις περί ηθικής και αρετής. Ο Hume χρησιμοποίησε την έννοια της συμπάθειας για να εξηγήσει τη μετάδοση των συναισθημάτων από το ένα άτομο στο άλλο και τη δημιουργία ηθικών και αισθητικών ανταποκρίσεων. Ο Smith χρησιμοποίησε την έννοια της συμπάθειας του Hume ως άξονα της ηθικής του θεωρίας, για να περιγράψει τον τρόπο που ένα άτομο βιώνει τα συναισθήματα των άλλων, τοποθετώντας με τη φαντασία του τον εαυτό του στην κατάστασή τους (Ρομοσιού, 2017).

Στον τομέα της φαινομενολογίας, οι Stein και Husserl (1989) θεωρούν την ενσυναίσθηση ως μια κατάσταση συνειδητότητας, όπου μπορούμε άμεσα να βιώσουμε τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις επιθυμίες των άλλων. Η Stein υποστηρίζει πως η ενσυναίσθηση αποτελεί τη βάση της διυποκειμενικής εμπειρίας και την κατάσταση της πιθανής γνώσης του υπάρχοντος εξωτερικού κόσμου. Η ενσυναίσθηση κατά την Stein, βοηθά το άτομο να κατανοήσει τους άλλους, αλλά και να γνωρίσει τον εαυτό του, μέσα από τη συνειδητοποίηση του πώς τον βιώνουν οι άλλοι. Ο Husserl συνδέει την ενσυναίσθηση με την κατανόηση και χρησιμοποιεί την έννοια με δυο διαφορετικούς τρόπους: Σύμφωνα με τον πρώτο, η ενσυναίσθηση είναι μια διαδικασία ανάμεσα στην παρουσίαση ενός πραγματικού εαυτού και στην φανταστική αναπαράσταση ενός πιθανού εαυτού. Σύμφωνα με τον δεύτερο τρόπο, η ενσυναίσθηση είναι μια διαδικασία που βοηθάει το άτομο να κατανοήσει το νόημα που κινητοποιεί τον άλλο. Και οι δύο μελετητές θεωρούν την ενσυναίσθηση μια ενεργητική διαδικασία, η οποία συμβάλλει στην κατανόηση (Ρομοσιού, 2017).

1.3.2. Στην ερμηνευτική παράδοση

Στην ερμηνευτική παράδοση, ο Γερμανός φιλόσοφος και ιστορικός Dilthey χρησιμοποιούσε τον όρο κατανόηση (Verstehen) για να αναφερθεί σε έναν τύπο ενσυναίσθησης (Ρομοσιού, 2017).

1.3.3. Στην κλινική ψυχολογία

Στην κλινική ψυχολογία η ενσυναίσθηση μελετάται κυρίως στην επαφή μεταξύ θεραπευτή και ασθενή. Ο Freud αναφέρει πως «η ενσυναίσθηση είναι αυτό που παίζει τον σημαντικότερο ρόλο στην κατανόηση από εμάς αυτού που είναι εγγενώς ξένο στο εγώ μας σε άλλους ανθρώπους». Ο Freud θεωρούσε την ενσυναίσθηση πολύ σημαντική, αλλά δεν μπορούσε να παίζει μεγάλο ρόλο στην ψυχανάλυση, καθώς ο θεραπευτής πρέπει να υιοθετεί μια πιο απόμακρη στάση στη θεραπεία (Ρομοσιού, 2017).

Στον χώρο αυτό αναπτύχθηκαν μοντέλα μελέτης της ενσυναίσθησης, τα οποία επικεντρώνονται κυρίως στη σχέση θεραπευτή-ασθενή. Τα κυριότερα είναι τα ακόλουθα: **(1) Μοντέλο του Fleiss (1942)**. Το μοντέλο του Fleiss αποτελείται από 4 διακριτά στάδια: Στην αρχή ο θεραπευτής είναι το αντικείμενο του πόνου του ασθενή. Μετά ταυτίζεται με τον ασθενή και γίνεται ο ασθενής. Αφού βιώσει τον πόνο του ασθενή, τον προβάλλει πάνω στον ασθενή με την εσωτερική γνώση της φύσης του. Έτσι, ο αναλυτής αποκτά συναισθηματική βάση για την ερμηνεία του (Ρομοσιού, 2017). **(2) Μοντέλο του Reik (1949)**. Στο μοντέλο του Reik υπάρχουν 4 στάδια: (α) *Ταύτιση*: Το άτομο εστιάζει την προσοχή του στον άλλο και απορροφάται στη σκέψη του άλλου και στις εμπειρίες του, (β) *Ενσωμάτωση*: Το άτομο κάνει δική του την εμπειρία του άλλου μέσω της εσωτερικεύσης του άλλου, (γ) *Αντήχηση*: Το άτομο βιώνει την εμπειρία του άλλου, αλλά ταυτόχρονα παρακολουθεί τους δικούς του γνωστικούς και συναισθηματικούς συνδέσμους με αυτή την εμπειρία και (δ) *Αποσύνδεση*: Μετακινείται από την εσωτερική σχέση συγχώνευσης σε μια σχέση ξεχωριστής ταυτότητας, που του επιτρέπει μια ανταπόκριση με κατανόηση, αλλά και διάκριση από τον άλλο (Ρομοσιού, 2017· Toris, 1994). **(3) Μοντέλο του Greenson (1960)**. Στο μοντέλο αυτό ο θεραπευτής στην αρχή νιώθει έξω από τη θεραπευτική κατάσταση, έπειτα όμως μπαίνει στη θέση του ασθενή, χρησιμοποιώντας τις δικές του εμπειρίες που είναι όμοιες με του ασθενή. Έτσι δημιουργεί συναισθηματική επαφή κι ένα αίσθημα κατανόησης. Ο θεραπευτής επικοινωνεί την κατανόηση αυτή στον ασθενή. **(4) Μοντέλο της Jordan (1991)**. Το μοντέλο αυτό είναι πιο σύγχρονο. Το πρώτο στάδιο είναι μια συναισθηματική ενεργοποίηση ως ανταπόκριση στο άλλο άτομο και μία σύνδεση. Στη συνέχεια ακολουθεί προσωρινή ταύτιση με το άλλο άτομο. Το συναίσθημα αποχωρεί σε μια αίσθηση αποστασιοποίησης. Έτσι το άτομο μπορεί να βοηθήσει το άλλο άτομο, κατανοώντας τον καλύτερα. **(5) Μοντέλο της Baxter (1995)**. Το μοντέλο αυτό χρησιμοποιεί την έννοια της παλινδρόμησης, δηλαδή της επιστροφής σε ένα προγενέστερο στάδιο ανάπτυξης, με μη παθολογικό τρόπο για καλύτερη κατανόηση μεταξύ παρατηρητή και συμμετέχοντα, καθώς και την έννοια της ταύτισης. Η ταύτιση συμβαίνει στο συναισθηματικό και όχι στον γνωστικό τομέα, στον οποίο το άτομο μένει αποστασιοποιημένο. Στη συνέχεια η παλινδρόμηση αποσύρεται, ώστε το άτομο να αποστασιοποιηθεί και συναισθητικά. Τέλος, το άτομο χρησιμοποιεί αυτά που έμαθε για να βοηθήσει το άλλο άτομο (Ρομοσιού, 2017).

1.3.4. Στην προσωποκεντρική θεραπεία

Στην προσωποκεντρική θεραπεία του Rogers, η έννοια της ενσυναίσθησης κατέχει κεντρική θέση. Ο θεραπευτής πρέπει να χρησιμοποιεί την ενσυναίσθηση ως εργαλείο που

παρέχει πρόσβαση στην υποκειμενική εμπειρία του πελάτη, αλλά και ως μέσο προαγωγής ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος, ώστε ο πελάτης να είναι δεκτικός στη θεραπεία. Ενσυναίσθηση σύμφωνα με τον Rogers σημαίνει « ότι εισέρχομαι στον ιδιωτικό χώρο του άλλου και αισθάνομαι ολοκληρωτικά σαν να είμαι στο σπίτι μου. Αυτό περιλαμβάνει να είμαι ευαίσθητος ... στα αισθητά νοήματα που αλλάζουν, που ρέουν στο άλλο πρόσωπο... Σημαίνει να ζω προσωρινά τη ζωή του, να κινούμαι διακριτικά μέσα σε αυτή χωρίς να ασκώ κριτική, να αισθάνομαι νοήματα που το άλλο πρόσωπο μόλις αντιλαμβάνεται... Το να είμαι με τον άλλον με αυτόν τον τρόπο σημαίνει ότι προς στιγμήν αφήνω στην άκρη τις απόψεις και τις αξίες που έχω για τον εαυτό μου έτσι ώστε να εισέλθω σε έναν άλλον κόσμο χωρίς προκατάληψη» (Ρομοσιού, 2017).

1.3.5. Στη σύγχρονη ψυχανάλυση

Στη σύγχρονη ψυχανάλυση, ο Kohut έδωσε επίσης στην ενσυναίσθηση κεντρικό ρόλο και την όρισε ως εξής: «Είναι η ικανότητα του ατόμου να σκέφτεται και να αισθάνεται τον εαυτό του μέσα στον εσωτερικό κόσμο ενός άλλου προσώπου» και «η ισόβια ικανότητα του ατόμου να βιώνει αυτό που βιώνει ένα άλλο πρόσωπο, αν και, συνήθως, και καταλλήλως, σε πιο μετριασμένο βαθμό» Σύμφωνα με τον Kohut, η ενσυναίσθηση βοηθά τον θεραπευτή να έχει πρόσβαση στην εσωτερική ζωή του θεραπευόμενου, να τον κάνει δεκτικότερο στη θεραπεία και να του παρέχει ένα μοντέλο του πώς να σχετίζεται με τον εαυτό του (Ρομοσιού, 2017).

1.3.6. Στην αναπτυξιακή και κοινωνική ψυχολογία

Στην αναπτυξιακή και κοινωνική ψυχολογία, το μοίρασμα του συναισθήματος θεωρείται ουσιώδες συστατικό της ενσυναίσθησης. Ο Hoffman την ορίζει ως «μία συναισθηματική ανταπόκριση πιο κατάλληλη στην κατάσταση ενός άλλου, παρά του ίδιου του ατόμου». Οι Eisenberg και Strayer την χαρακτηρίζουν ως «μία συναισθηματική ανταπόκριση που προέρχεται από την αντίληψη ή κατανόηση της συναισθηματικής κατάστασης ενός άλλου ατόμου και η οποία είναι πανομοιότυπη ή αρκετά παρόμοια με αυτό που το άλλο άτομο πράγματι αισθάνεται ή θα αναμενόταν να αισθάνεται» (Ρομοσιού, 2017).

Στην κοινωνική ψυχολογία, η ενσυναίσθηση είναι μια δεξιότητα που μπορεί να μεταβληθεί με την εμπειρία και εστιάζει περισσότερο στις γνωστικές διαδικασίες του παρατηρητή. Ο Batson είναι ακόμα ένας μελετητής που επικεντρώθηκε στο ηθικό περιεχόμενο της ενσυναίσθησης, το οποίο οδηγεί στην αλτρουιστική συμπεριφορά, που έχει ως σκοπό τη βελτίωση της ευημερίας ενός άλλου ατόμου (Ρομοσιού, 2017). Ο Batson κυρίως επικεντρώθηκε στα κίνητρα πίσω από την προκοινωνική συμπεριφορά, ένα από τα οποία είναι και η ενσυναίσθηση. Περιέγραψε την ενσυναίσθηση ως το συναίσθημα που νιώθει κάποιος, το οποίο μοιάζει με το συναίσθημα του άλλου, αλλά δεν είναι απαραίτητο να είναι ίδιο (Hakansson, 2003).

Ένα μοντέλο που έχει αναπτυχθεί στην κοινωνική και αναπτυξιακή ψυχολογία για τη μελέτη της ενσυναίσθησης είναι το οργανωτικό μοντέλο του Davis. Ο Davis θεώρησε την ενσυναίσθηση ως ένα πολυδιάστατο φαινόμενο και το ανέλυσε σε 4 ξεχωριστές αλλά σχετιζόμενες μεταξύ τους κλίμακες αυτοαναφοράς, οι οποίες αποτέλεσαν το οργανωτικό μοντέλο της ενσυναίσθησης. Αυτές είναι: η γνωστική ενσυναίσθηση ή ανάληψη προοπτικής, η φαντασιακή ενσυναίσθηση ή φαντασία, η σύμφωνη θυμική ενσυναίσθηση ή ενσυναισθητικό ενδιαφέρον (συναισθηματική ενσυναίσθηση) και η ενσυναισθητική ανησυχία (Hakansson, 2003), στις οποίες θα αναφερθούμε αναλυτικά σε επόμενο κεφάλαιο.

1.3.7. Στην κοινωνική-γνωστική νευροεπιστήμη

Στην κοινωνική-γνωστική νευροεπιστήμη μελετώνται κυρίως οι νευροφυσιολογικές διαδικασίες που εμπλέκονται στην εμφάνιση της ενσυναίσθησης και οι τρόποι που την ενεργοποιούν. Πολύ σημαντικό ρόλο παίζουν οι νευρώνες-καθρέπτες, τους οποίους ανακάλυψε στις αρχές του 1990 στην Ιταλία ο Rizzolatti και η ομάδα του. Οι νευρώνες αυτοί ενεργοποιούνται τόσο όταν ένα άτομο ενεργεί με έναν συγκεκριμένο τρόπο, όσο και όταν παρακολουθεί ένα άλλο άτομο να ενεργεί με τον ίδιο τρόπο. Με αυτόν τον τρόπο είναι δυνατό να μοιραζόμαστε τις συναισθηματικές εμπειρίες των άλλων. Με τη βοήθεια των νευρώνων-καθρεπτών, μπορούμε να βιώσουμε το συναίσθημα του άλλου σχεδόν άμεσα, χωρίς συνειδητή σκέψη ή τη χρήση της φαντασίας. Η ενσυναίσθηση ξεκινά όταν εδραιώνεται η επικοινωνία και γίνονται αντιληπτά τα σήματα που στέλνει το άλλο άτομο. Τρεις ακόμα διαδικασίες ακολουθούν την εδραίωση της επικοινωνίας: η επίγνωση εαυτού-άλλου, η ανάληψη προοπτικής και η ρύθμιση του συναίσθηματος. Και οι τέσσερις αυτές διαδικασίες είναι απαραίτητες για να βιωθεί η ενσυναίσθηση (Ρομοσιού, 2017).

1.4. Έννοιες που σχετίζονται με την ενσυναίσθηση

Διάφορες έννοιες σχετίζονται με την ενσυναίσθηση, είτε αποτελώντας μέρος της, είτε αποτελώντας παράγοντα που οδηγεί σε αυτήν. Παρακάτω θα δούμε τις σημαντικότερες από αυτές, όπως την ανάληψη προοπτικής, την ενσυναισθητική ανησυχία, τη ρύθμιση συναίσθηματος κλπ.

1.4.1. Ενσυναισθητική ανησυχία/ προσωπικό άγχος

Η ενσυναισθητική ανησυχία είναι μια αποτρεπτική και επικεντρωμένη στον εαυτό συναισθηματική αντίδραση, που προκαλείται από την εκτίμηση ή κατανόηση της συναισθηματικής κατάστασης του άλλου ατόμου και κατά την οποία υπάρχει σύγχυση μεταξύ εαυτού και άλλου. Το άτομο στην προσπάθειά του να μειώσει το προσωπικό του άγχος, μπορεί να επικεντρωθεί στον εαυτό του και αντί να βοηθήσει το άτομο που βρίσκεται σε ανάγκη, να αποτραβηχτεί από τη στρεσογόνο κατάσταση κι έτσι να μειωθεί η πιθανότητα για προκοινωνική συμπεριφορά (Decety & Lamm, 2011).

Η εμπειρία της ενσυναίσθησης μπορεί να οδηγήσει σε δύο διαφορετικές καταστάσεις: τη συμπάθεια/ συμπόνια (ενδιαφέρον για το άλλο άτομο) ή την ενσυναισθητική ανησυχία. Το αν θα οδηγήσει στο πρώτο ή στο δεύτερο εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Ένας από αυτούς είναι η διαφορά του να φαντάζεται το άτομο πώς μπορεί να αισθάνεται το άλλο άτομο και το να φαντάζεται τον εαυτό του στη θέση του άλλου ατόμου. Στην πρώτη περίπτωση, είναι πιο πιθανό να οδηγηθεί σε ενσυναισθητικό ενδιαφέρον, ενώ στη δεύτερη μπορεί να νιώσει ενσυναισθητική ανησυχία, χωρίς να αποκλείεται και το ενσυναισθητικό ενδιαφέρον. Σε έρευνες που έχουν γίνει (Batson, Early & Salvarini, 1997, όπως Decety & Lamm), οι διαφορετικές οδηγίες που έλαβαν οι συμμετέχοντες οδήγησαν σε διαφορετικά αποτελέσματα. Όταν τα υποκείμενα λάμβαναν την οδηγία να επικεντρωθούν στα συναισθήματα του ατόμου που υποφέρει, τότε εκείνα ένιωθαν ενσυναισθητικό ενδιαφέρον. Όταν οι οδηγίες ήταν να φανταστούν τον εαυτό τους στη θέση του άλλου ατόμου, τότε εκδήλωναν σημάδια ανησυχίας και προσωπικού άγχους. Αυτό συμβαίνει, γιατί όταν τα άτομα φαντάζονται τον εαυτό τους στη θέση του άλλου ατόμου, δεν μπορούν να επικεντρωθούν στα συναισθήματα του άλλου ατόμου, καθώς υπάρχει σύγχυση σχετικά με το ποιος βιώνει τα αρνητικά συναισθήματα, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να το βοηθήσουν (Decety & Lamm, 2011).

Ένας άλλος παράγοντας που συμβάλλει στην κατάληξη στο ενσυναισθητικό ενδιαφέρον ή στην ενσυναισθητική ανησυχία, είναι η αυτογνωσία και η αίσθηση αυτενέργειας (η αίσθηση ότι κάποιος είναι υπεύθυνος για τις ενέργειες, τις επιθυμίες, τις σκέψεις και τα συναισθήματά του). Η ικανότητα να ρυθμίζουμε συνειδητά τα συναισθήματά μας, μας επιτρέπει να αποσυνδέουμε την ενσυναισθητική ανταπόκριση προς τους άλλους από την προσωπική μας δυσφορία κι έτσι να οδηγούμαστε σε προκοινωνική συμπεριφορά (Decety & Lamm, 2011).

Άλλοι σημαντικοί παράγοντες που συμβάλλουν στο αν θα εκδηλωθεί ενσυναισθητική ανησυχία ή όχι, είναι η σχέση μεταξύ παρατηρητή και ατόμου που βρίσκεται σε ανάγκη, η διάθεση στην οποία βρίσκεται εκείνη τη στιγμή ο παρατηρητής ή γενικότερα ο τύπος προσωπικότητας που έχει (πχ .καταθλιπτικός ή με κοινωνική φοβία), το πλαίσιο μέσα στο οποίο συμβαίνει η κοινωνική αλληλεπίδραση ή ένας περίπλοκος συνδυασμός όλων των παραπάνω. Πολύ σημαντικός παράγοντας είναι και η ρύθμιση του συναισθήματος, για την οποία θα γίνει λόγος παρακάτω. Τέλος, η εκτίμηση της κατάστασης από τον παρατηρητή και το αν αυτή θα ωφελήσει τον παρατηρούμενο παρόλη την τωρινή δυσκολία της και θα τον οδηγήσει σε ευημερία, παίζει μεγάλο ρόλο στο τι θα νιώσει ο παρατηρητής (Decety & Lamm, 2011).

1.4.2. Ανάλυση προοπτικής

Η ανάλυση προοπτικής είναι μια πολυδιάστατη έννοια που χωρίζεται σε τρεις κατηγορίες: αντιληπτική, γνωστική και συναισθηματική. Οι κατηγορίες που σχετίζονται με την ενσυναίσθηση είναι η γνωστική και η συναισθηματική (Oswald, 1996).

Η γνωστική ανάλυση προοπτικής είναι η ικανότητα κάποιου να αναγνωρίζει και να κατανοεί τις σκέψεις των άλλων. Η γνωστική ανάλυση προοπτικής συνήθως ερευνάται σε παιδιά μέσω εικόνων και ιστοριών με πολλούς χαρακτήρες, όπου τα παιδιά διηγούνται την ιστορία από τη διαφορετική προοπτική καθενός από τους χαρακτήρες, εστιάζοντας στη γνωστική διάσταση. Η γνωστική ανάλυση προοπτικής σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την αλτρουιστική ανταπόκριση (Oswald, 1996).

Η συναισθηματική ανάλυση προοπτικής, η οποία πολλές φορές αναφέρεται ως συναισθηματική αναγνώριση, είναι η ικανότητα κάποιου να αναγνωρίζει και να κατανοεί πώς αισθάνεται ένα άλλο άτομο. Η έρευνα της συναισθηματικής ανάλυσης προοπτικής σε παιδιά περιλαμβάνει εικόνες ή βίντεο που αναπαριστούν συναισθήματα, όπου ο ερευνητής ζητάει από το παιδί να τα αναγνωρίσει. Η σωστή αναγνώριση του συναισθήματος σημαίνει ότι το παιδί διαθέτει την ικανότητα συναισθηματικής ανάλυσης προοπτικής. Η συναισθηματική ανάλυση προοπτικής παίζει μεγαλύτερο ρόλο στην ενσυναίσθηση και στην αλτρουιστική ανταπόκριση, παρά άλλες μορφές ανάλυσης προοπτικής (Oswald, 1996).

Η ανάλυση προοπτικής έχει πολύ σημαντική κοινωνική λειτουργία, καθώς μειώνει τις διαπροσωπικές διενέξεις, και διατηρεί τους κοινωνικούς δεσμούς, γι' αυτό αποτελεί τη βάση της κοινωνικής ανάπτυξης και ικανότητας. Είναι πιο πιθανό για ένα άτομο να λάβει υπ' όψη του την προοπτική ενός κοντινού του προσώπου, παρά ενός λιγότερο γνωστού και αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η ανάλυση προοπτικής οδηγεί σε μια αίσθηση ψυχολογικής εγγύτητας. Επίσης η ικανότητα να μπαίνει κάποιος στη θέση ενός άλλου ατόμου, τον οδηγεί στο να γνωρίζει τι συμπεριφορά και αντιδράσεις να περιμένει από αυτόν, οπότε εξομαλύνονται και γίνονται καλύτερες οι διαπροσωπικές σχέσεις. Η ανάλυση προοπτικής μειώνει με επιτυχία τις προκαταλήψεις και την κοινωνική επιθετικότητα, αφού μπαίνει στη θέση μιας διαφορετικής ομάδας ατόμων. Τέλος, αυξάνει την πιθανότητα συνέργασίας σε μια ομάδα, καθώς αυξάνεται η ικανότητα των ατόμων να μιμούνται τη συμπεριφορά των άλλων κι έτσι βελτιώνονται οι διαπροσωπικές συνδέσεις (Gallinsky, Ku & Wang, 2005).

1.4.3. Ρύθμιση του συναισθήματος και αυτορρύθμιση

Ο Gross όρισε τη ρύθμιση του συναισθήματος ως «τη διαδικασία κατά την οποία τα άτομα μπορούν να ρυθμίζουν τα συναισθήματα που έχουν, το χρονικό διάστημα που τα εκδηλώνουν και τον τρόπο που τα βιώνουν και τα εκφράζουν (Gerdes, Segal & Lietz, 2010). Ο τρόπος αυτός, σύμφωνα με τον Fox (1994, όπ. αναφ. στο Decety, 2010) πρέπει να είναι κοινωνικά αποδεκτός και να επιτρέπει, να καθυστερεί ή να αποτρέπει, ανάλογα με την περίπτωση, τις αυθόρμητες αντιδράσεις προς μία κατάσταση. Η δυσκολία στη ρύθμιση του συναισθήματος μπορεί να οδηγήσει σε δυσκολία επιτυχημένης κοινωνικής λειτουργίας και προσαρμογής (Decety, 2010).

Τα βρέφη δε διαθέτουν ρύθμιση συναισθήματος, όμως αυτή η ικανότητα βελτιώνεται κατά τον δεύτερο και τρίτο χρόνο της ηλικίας και από εκεί και πέρα αναπτύσσεται διαρκώς (Eisenberg & Eggum, 2009). Στην αρχή της ζωής τους εξαρτώνται απόλυτα από τους γονείς για τη ρύθμιση της συναισθηματικής τους κατάστασης. Γύρω στους 3 μήνες αρχίζει να γίνεται φανερός ένας υποτυπώδης έλεγχος κάποιων συναισθηματικών αντιδράσεων, ενώ μεγαλύτερος έλεγχος αρχίζει να εμφανίζεται γύρω στους 12 μήνες, όπου είναι περισσότερο ανεπτυγμένες οι κινητικές και επικοινωνιακές ικανότητες. Η ανάπτυξη του εγκεφάλου έχει ως αποτέλεσμα των έλεγχου των σκέψεων, της προσοχής και των πράξεων, καθώς και της χρήσης του λόγου ώστε να επιτευχθεί η ρύθμιση των συναισθημάτων. Όταν αρχίζει ο έλεγχος των οδυνηρών συναισθημάτων, τότε εμφανίζεται και το ενσυναισθητικό ενδιαφέρον (Decety, 2010).

Η ρύθμιση του συναισθήματος είναι μια πολύ σημαντική διαδικασία στο πλαίσιο της ενσυναίσθησης, όπως και η αυτορρύθμιση. Η αυτορρύθμιση βοηθά το άτομο να εμπλακεί συνειδητά στη διαδικασία ανάληψης προοπτικής και να διατηρήσει το διαχωρισμό εαυτού-άλλου. Η ρύθμιση του συναισθήματος είναι απαραίτητη για να εκδηλωθεί το ενσυναισθητικό ενδιαφέρον και να μην καταλήξει σε συναισθηματική μετάδοση και προσωπικό άγχος (Eisenberg & Eggum, 2009).

Τα άτομα που καταφέρνουν να ρυθμίζουν το συναίσθημά τους και να επιλέγουν πού θα επικεντρώσουν την προσοχή τους, είναι πιο πιθανό να εκδηλώσουν ενσυναίσθηση και συμπόνια, γιατί ελέγχουν τα έντονα αρνητικά συναισθήματα, αποτρέποντας την επικέντρωση στον εαυτό. Αντίθετα, τα άτομα που δεν καταφέρνουν να ελέγξουν τα συναισθήματά τους κι έχουν μια προδιάθεση σε έντονα αρνητικά συναισθήματα, έχουν χαμηλή πιθανότητα να εκδηλώσουν συμπόνια και είναι επιρρεπείς στο προσωπικό άγχος (Eisenberg & Eggum, 2009).

1.4.4. Διαχωρισμός εαυτού-άλλου

Η σημασία του διαχωρισμού εαυτού-άλλου όσον αφορά την ενσυναίσθηση έχει προκαλέσει διαφωνίες μεταξύ των κοινωνικών ψυχολόγων και άλλων. Από τη μία πλευρά, οι Hornstein και Lerner υποστηρίζουν ότι η συγχώνευση εαυτού-άλλου αυξάνει την ενσυναίσθηση, εξαιτίας της σύγχυσης που δημιουργεί μεταξύ του εαυτού και του άλλου, η οποία οδηγεί σε μια ενσυναισθητικά αμοιβαία αναγνώριση, ενώ από την άλλη πλευρά, ο Hoffman και πιο πρόσφατα ο de Waal υποστηρίζουν ότι ο διαχωρισμός εαυτού-άλλου είναι κρίσιμος για την ενσυναίσθηση, γιατί επιτρέπει στο άτομο να αναγνωρίσει τη μοναδικότητα του άλλου. Ο Wispe τονίζει ότι η προσπάθεια ενός ατόμου που διαθέτει αυτεπίγνωση, να κατανοήσει χωρίς να κριτικάρει, τις θετικές και αρνητικές εμπειρίες ενός άλλου ατόμου, είναι πολύ σημαντική για την ενσυναίσθηση. Ο Batson επίσης υποστηρίζει τον διαχωρισμό εαυτού-άλλου (Gerdes, Segal & Lietz, 2010).

1.5. Παρεμφερείς έννοιες

Υπάρχουν όμως και κάποιες έννοιες παρεμφερείς με την έννοια της ενσυναίσθησης, οι οποίες πολλές φορές δημιουργούν σύγχυση, δίνοντας την εντύπωση ότι έχουν την ίδια σημασία. Οι έννοιες αυτές είναι η συμπάθεια, η συναισθηματική μετάδοση και ο αλτρουισμός. Παρακάτω θα δούμε τη σημασία της κάθε έννοιας και τη διαφορά της από την έννοια της ενσυναίσθησης.

1.5.1. Συναισθηματική μετάδοση

Η συναισθηματική μετάδοση είναι η άμεση μετάδοση της συναισθηματικής κατάστασης του αντικειμένου στο υποκείμενο. Η έννοια της συναισθηματικής μετάδοσης περιλαμβάνει τη μετάδοση όλων των ειδών συναισθημάτων από κάποιο άτομο σε ένα άλλο. Πολλές φορές παρατηρείται η μετάδοση χαράς ή δυσφορίας σε ένα ολόκληρο πλήθος ανθρώπων. Οι περισσότερες έρευνες επικεντρώνονται στη μετάδοση του συναισθήματος της δυσφορίας. Η δυσφορία που αισθάνεται ένα άτομο εξαιτίας της συναισθηματικής μετάδοσης από ένα άλλο άτομο, είναι υψηλού επιπέδου και επικεντρωμένη στον εαυτό κυρίως, παρά στο άλλο άτομο. Στη βιβλιογραφία αναφέρεται κυρίως ως προσωπικό άγχος/δυσφορία. Το υποκείμενο δεν μπορεί να διαχωρίσει τον εαυτό του από το αντικείμενο. Και οι δύο αισθάνονται δυσφορία σε τέτοιο βαθμό, που είναι αδύνατον να εκδηλωθεί συμπεριφορά βοήθειας του υποκειμένου προς το αντικείμενο. Στην ενσυναίσθηση αντίθετα, ενώ υπάρχει η μετάδοση της συναισθηματικής κατάστασης του αντικειμένου στο υποκείμενο, όπως και στη συναισθηματική μετάδοση, υπάρχει σαφής διάκριση του εαυτού και του άλλου και η συναισθηματική κατάσταση του υποκειμένου είναι επικεντρωμένη στο αντικείμενο. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε προκοινωνικές ενέργειες για την ανακούφιση του αντικειμένου από τη δυσφορία (Preston & de Waal, 2002).

Στην πραγματικότητα οι δύο αυτές έννοιες δεν είναι τόσο διαχωρισμένες μεταξύ τους. Η ενσυναίσθηση εμπεριέχει τη συναισθηματική μετάδοση. Επίσης, δεν είναι απαραίτητο το υποκείμενο που αισθάνεται μεγάλη συναισθηματική δυσφορία να μην μπορεί να διαχωρίσει τον εαυτό του από το αντικείμενο. Τέλος, το άτομο που προσφέρει τη βοήθειά του, βιώνοντας ενσυναίσθηση για ένα άλλο άτομο, δεν αποκλείεται να το κάνει με σκοπό να μειώσει την προσωπική του δυσφορία (Preston & de Waal, 2002).

1.5.2. Συμπάθεια/συμπόνια

Η έννοια της συμπάθειας αναφέρεται στην κατάσταση κατά την οποία το άτομο, λαμβάνοντας τη δυσφορία του αντικειμένου, λυπάται γι' αυτό. Η συμπάθεια/συμπόνια διαφέρει από την ενσυναίσθηση και τη συναισθηματική μετάδοση στο ότι δεν υπάρχει ταύτιση συναισθηματικής κατάστασης μεταξύ υποκειμένου/αντικειμένου. Το κοινό με την ενσυναίσθηση είναι ότι η συναισθηματική κατάσταση του υποκειμένου είναι επικεντρωμένη στο αντικείμενο και ότι είναι πιθανό να εκδηλωθούν προκοινωνικές ενέργειες προς ανακούφιση της δυσφορίας του αντικειμένου. Πριν από το 1950, ο όρος συμπάθεια/συμπόνια χρησιμοποιούταν στη θέση του όρου ενσυναίσθηση (Preston & de Waal, 2002).

Η εμπειρία της ενσυναίσθησης μπορεί να οδηγήσει είτε στη συμπάθεια/συμπόνια (που περιλαμβάνει κίνητρα προσανατολισμένα προς τους άλλους), είτε στην προσωπική δυσφορία (που περιλαμβάνει εγωιστικά κίνητρα, κυρίως τη μείωση του άγχους με απόσυρση από την αγχογόνο κατάσταση με ταυτόχρονη μείωση της πιθανότητας για προκοινωνική συμπεριφορά) (Decety, 2010).

1.5.3. Αλτρουισμός

Ο αλτρουισμός είναι η κινητοποίηση ενός οργανισμού, ανθρώπινου κυρίως, να ωφελήσει κάποιον άλλο (Batson, Ahmad, Lishner & Tsang, 2002). Η εκδήλωση του αλτρουισμού δεν είναι απαραίτητο να προέρχεται από ενσυναισθητικό ενδιαφέρον, καθώς υπάρχουν και άλλα κίνητρα που οδηγούν σε αυτή. Όμως, οι άνθρωποι που χαρακτηρίζονται από αλτρουισμό έχουν προδιάθεση προς την ενσυναίσθηση και το ενσυναισθητικό ενδιαφέρον (Batson & Shaw, 1991, όπ. αναφ. στο Μάρδας, 2016). Η σχέση των εννοιών της ενσυναίσθησης και του αλτρουισμού είναι το ότι η ενσυναίσθηση αποτελεί μια πηγή του αλτρουισμού, οδηγεί δηλαδή σε αυτόν, σύμφωνα με πολλούς φιλοσόφους και ψυχολόγους (Batson, Ahmad, Lishner & Tsang, 2002). Περισσότερα για τη σχέση αυτή θα αναφερθούν σε επόμενο κεφάλαιο.

1.6. Είδη ενσυναίσθησης

1.6.1. Γνωστική-συναισθηματική- ενοποιητική

Υπάρχουν πολλοί διαχωρισμοί της έννοιας της ενσυναίσθησης. Οι δύο κύριες διαστάσεις της είναι η γνωστική και η συναισθηματική. Άλλοι ερευνητές εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στη γνωστική διάσταση και άλλοι στη συναισθηματική, ενώ υπάρχουν κάποιοι που συνδυάζουν και τις δύο (ενοποιητική). Η σύγχρονη έρευνα στη νευροεπιστήμη υποστηρίζει πως υφίσταται αυτός ο διαχωρισμός στα εγκεφαλικά κυκλώματα. Σύμφωνα με τον Decety (2010), οι άνθρωποι γεννιούνται με το συναισθηματικό μέρος του εγκεφάλου ανεπτυγμένο, ενώ το γνωστικό μέρος διαμορφώνεται με την ηλικία και με περιβαλλοντικούς και κοινωνικούς παράγοντες (Ρομοσιού, 2017).

1.6.1.1. Γνωστική διάσταση

Η γνωστική διάσταση της ενσυναίσθησης αναφέρεται κυρίως στην αντίληψη και την κατανόηση της ψυχολογικής κατάστασης του άλλου, καθώς και των αιτιών που προκάλεσαν αυτήν την κατάσταση (Μάρδας, 2016). Σημαντικό ρόλο στη γνωστική ενσυναίσθηση παίζουν γνωστικές δεξιότητες όπως η ανάληψη της προοπτικής και του ρόλου του άλλου (Ρομοσιού, 2017). Βασική προϋπόθεση γι' αυτού του είδους ενσυναίσθησης είναι το εξελιγμένο νοητικό επίπεδο και ο διαχωρισμός του εαυτού από τους άλλους. Κύριο στοιχείο λοιπόν είναι η κατανόηση και όχι απαραίτητα η έκφραση συναισθήματος (Μάρδας, 2016). Οι μελετητές που εστίασαν περισσότερο στη γνωστική ενσυναίσθηση είναι οι εξής: Mead και Mind, Dymond, Hogan, Kohut, Basch, Mackay, Hughes και Carver, Blackman, Smith, Brokman και Stern, Wispe και Ickes (Ρομοσιού, 2017).

Κάποιοι από τους ορισμούς που δίνουν οι παραπάνω μελετητές για την ενσυναίσθηση είναι οι ακόλουθοι:

- Dymond (1949): «Ενσυναίσθηση είναι η φαντασιακή αντιμετάθεση ενός ατόμου στη σκέψη, το συναίσθημα και τις ενέργειες ενός άλλου και η δόμηση του κόσμου όπως κάνει ο άλλος, δηλαδή είναι μια γνωστική ικανότητα σχηματισμού υποθέσεων του ατόμου για τον ρόλο ενός άλλου».
- Hogan (1969): «Ενσυναίσθηση είναι η διανοητική ή φαντασιακή κατανόηση της θέσης ή της νοητικής κατάστασης του άλλου χωρίς στην πραγματικότητα να βιώνει Βτο άτομο τα συναισθήματα του άλλου».
- Kohut (1971): «Είναι ένας τύπος γνώσης ειδικά συντονισμένος στην αντίληψη μια σύνθετης ψυχολογικής διαμόρφωσης».

- Basch (1983): «Είναι σύνθετη γνωστική διαδικασία που περιέχει γνωστικές λειτουργίες, όπως η κρίση κι ο έλεγχος της πραγματικότητας».
- MacKay, Hughes και Carver (1990): «Είναι η ικανότητα του ατόμου να κατανοεί την κατάσταση κάποιου άλλου χωρίς να την κάνει δική του».
- Blackman, Smith, Brokman και Stern (1958): «Είναι η ικανότητα ενός ατόμου να μπαίνει στη θέση του άλλου και να γυρίζει πίσω στη δική του θέση το ίδιο εύκολα αν χρειαστεί».
- Wispé (1986): «Είναι η προσπάθεια του εαυτού ενός ατόμου με αυτεπίγνωση να κατανοήσει, χωρίς να κρίνει, τις θετικές και αρνητικές εμπειρίες του εαυτού ενός άλλου. Αυτά τα συναισθήματα και οι αντιδράσεις συχνά δεν γίνονται με σαφήνεια κατανοητά από τον άλλον... έτσι μία σημαντική πτυχή της διαδικασίας είναι η ενσυναισθητική ακρίβεια στο βαθμό που ο σκοπός της ενσυναίσθησης είναι συχνά (αλλά όχι απαραίτητα) να παρέχει κατανόηση για το ένα ή και για τα δύο μέρη. Η ενσυναίσθηση εξαρτάται από τη χρήση φαντασιακών και μιμητικών ικανοτήτων και είναι τις περισσότερες φορές μία διαδικασία που απαιτεί προσπάθεια».
- Ickes (1997): «Είναι μια σύνθετη μορφή ψυχολογικού συλλογισμού, όπου η παρατήρηση, η μίμηση, η γνώση και η λογική συνδυάζονται για να παράσχουν ενόραση στις σκέψεις και τα συναισθήματα των άλλων» (Ρομοσιού, 2017).

Ενώ η συναισθηματική ενσυναίσθηση, προηγείται της γνωστικής, η τελευταία είναι απαραίτητη για μια ώριμη ενσυναισθητική κατανόηση. Τα περισσότερα γνωστικά στοιχεία που χρειάζονται για να αρχίσει να εμφανίζεται η γνωστική ενσυναίσθηση, αναπτύσσονται αργότερα, αν και μερικά έχουν ήδη εμφανιστεί από πολύ νωρίς, αν και με όχι τόσο ανεπτυγμένη μορφή. Στην ηλικία των 5-7 μηνών, τα βρέφη μπορούν να αναγνωρίσουν διάφορες εκφράσεις προσώπου, ανεξάρτητα από την ταυτότητα και την έντασή τους. Στα δύο έτη, τα περισσότερα παιδιά μπορούν να δώσουν ένα όνομα συναισθήματος για κάθε έκφραση του προσώπου και να μιλήσουν για θέματα που έχουν σχέση με συναισθήματα. Επίσης, σε ηλικία 18-25 μηνών, τα παιδιά μπορούν να συμπονέσουν ένα άτομο, ακόμα κι όταν δεν υπάρχουν εμφανή σημάδια συναισθήματος, κάτι που οδηγεί στο συμπέρασμα πως πρόκειται για μια πρώιμη μορφή ανάληψης προοπτικής και όχι συναισθηματικής μετάδοσης ή μίμησης. Σιγά σιγά τα παιδιά προχωρούν από απλές συμπεριφορικές εξηγήσεις του συναισθήματος, σε πιο πνευματική κατανόηση της κατάστασης του άλλου, χρησιμοποιώντας πολλών ειδών πληροφορίες, όπως τις σχέσεις που υπάρχουν στη συγκεκριμένη κατάσταση, το πλαίσιο μέσα στο οποίο συμβαίνει, τους στόχους και τις αντιλήψεις του άλλου ατόμου, κλπ. Όσον αφορά πιο περίπλοκα κοινωνικά συναισθήματα, όπως η περηφάνια, η ντροπή, ή η αμηχανία, η ανάπτυξη της γνωστικής ενσυναίσθησης είναι πιο αργή (Decety, 2010).

Με τη γνωστική ενσυναίσθηση, το άτομο χρησιμοποιεί τη διαδικασία ανάληψης προοπτικής για να φανταστεί ή να μπει στη θέση του άλλου ατόμου, ώστε να καταλάβει πώς αισθάνεται. Αυτές οι γνωστικές διαστάσεις της ενσυναίσθησης σχετίζονται με διαδικασίες όπως η θεωρία του νου, η εκτελεστική λειτουργία και η αυτορρύθμιση (Decety, 2010).

1.6.1.2. Συναισθηματική διάσταση

Η συναισθηματική διάσταση της ενσυναίσθησης αναφέρεται κυρίως στη συναισθηματική επίγνωση της κατάστασης του άλλου, η οποία εκφράζεται αρχικά μέσω σωματικών αντιδράσεων (Μάρδας, 2016). Είναι επίσης η συναισθηματική απόκριση στον άλλον με πανομοιότυπα συναισθήματα και μοίρασμα συναισθημάτων (Ρομοσιού, 2017). Οι μελετητές που εστίασαν περισσότερο στη συναισθηματική ενσυναίσθηση είναι οι ακόλουθοι: Rushton, Mehrabian και Epstein, Eisenberg και Strayer, Halpern, Decety και Jackson, Katz, Hoffman και Plutchik (Ρομοσιού, 2017), Allport, Baron-Cohen, Langer, κλπ.

(Μάρδας, 2016). Οι ορισμοί που δίνουν οι παραπάνω μελετητές για την ενσυναίσθηση είναι οι ακόλουθοι:

- Rushton (1981): «Η ενσυναίσθηση είναι το βίωμα της συναισθηματικής κατάστασης ενός άλλου».
- Mehrabian and Epstein (1972): «Είναι η υψηλή ανταπόκριση στη συναισθηματική εμπειρία ενός άλλου ατόμου».
- Eisenberg και Strayer (1987): «Είναι μία συναισθηματική αντίδραση η οποία προέρχεται από την αντίληψη ή την κατανόηση της συναισθηματικής κατάστασης ενός άλλου και είναι πανομοιότυπη ή αρκετά παρόμοια με αυτό που το άλλο άτομο αισθάνεται ή αναμένεται να αισθάνεται»
- Decety και Jackson (2004): «Αποτελεί μία υποκειμενική εμπειρία ομοιότητας ανάμεσα σε αισθήματα που βιώνει το άτομο και αισθήματα που βιώνει ο άλλος χωρίς να χαθεί η αίσθηση του ποια αισθήματα ανήκουν σε ποιον».
- Katz (1963): «Είναι η εσωτερική εμπειρία του να αισθάνεται κανείς τον εαυτό του ως παρόμοιο ή σχεδόν πανομοιότυπο με τον άλλο».
- Hoffman (1981, 2000): «Αποτελεί μία έμμεση συναισθηματική αντίδραση περισσότερο κατάλληλη στην κατάσταση κάποιου άλλου παρά του ίδιου του ατόμου».
- Plutchik (1987): «Η ενσυναίσθηση είναι η ικανότητα για συμμετοχή σε, ή ένα έμμεσο βίωμα των συναισθημάτων, των επιθυμιών, των ιδεών και μερικές φορές των κινήσεων ενός άλλου ατόμου, μέχρι του σημείου της εκτέλεσης σωματικών κινήσεων που προσομοιάζουν στις δικές του».
- Thompson (1987): «Ένας παρατηρητής μοιράζεται το γενικό συναισθηματικό τόνο ενός άλλου ατόμου, είτε υπάρχει άμεσο συναισθηματικό ταίριασμα είτε όχι» (Ρομοσιού, 2017).

Η συναισθηματική νοημοσύνη αναπτύσσεται νωρίτερα από τη γνωστική νοημοσύνη στη ζωή ενός ατόμου. Ακόμα και πριν από την ανάπτυξη της γλώσσας, τα βρέφη επικοινωνούν με τα άλλα άτομα αναγνωρίζοντας τις εκφράσεις του προσώπου. Η συναισθηματική ανταπόκριση είναι ακούσια και στηρίζεται κυρίως στη μίμηση. Ακόμα και τα νεογέννητα μιμούνται εκφράσεις προσώπου και ταραζονται όταν ακούν άλλα νεογέννητα να κλαίνε. Τα βρέφη λοιπόν από πολύ νωρίς μπορούν να ανταποκρίνονται στη συναισθηματική κατάσταση του άλλου (Decety, 2010).

1.6.1.3. Ενοποιητική διάσταση

Πολλοί ερευνητές συνδυάζουν τη γνωστική και τη συναισθηματική διάσταση, υποστηρίζοντας ότι η ενσυναίσθηση είναι μια σύνθετη γνωστικό-συναισθηματική διαδικασία. Μερικοί από τους ερευνητές αυτούς που ανήκουν στην ενοποιητική διάσταση είναι οι Baron-Cohen και Wheelwright, ο Bennett, ο Marcia, ο Reik, ο Davis, οι Thornton και Thornton, οι Hodges και Wegner, η Jordan, ο Smith και οι De Vignemont και Singer. Οι ορισμοί που δίνουν οι παραπάνω για την ενσυναίσθηση είναι οι εξής:

- Baron-Cohen και Wheelwright (2004): «Ενσυναίσθηση είναι ο αυθόρμητος και φυσικός συντονισμός του ατόμου με τις σκέψεις και τα συναισθήματα των άλλων. Είναι η «κόλλα» της κοινωνικής ζωής που ωθεί τους ανθρώπους να βοηθούν ο ένας τον άλλο και τους σταματά από το να πληγώνουν τους άλλους».
- Bennett (2001): «Ενσυναίσθηση είναι ένας τρόπος συσχέτισης με τον άλλον, κατά τον οποίο το άτομο φτάνει να γνωρίσει το νοητικό περιεχόμενο ενός άλλου, τόσο συναισθηματικά όσο και γνωστικά, σε μία δεδομένη χρονική στιγμή και ως αποτέλεσμα της σχέσης που υπάρχει μεταξύ τους».

- Marcia (1987): Ο Marcia, ορίζοντας την ενσυναίσθηση από την πλευρά του κλινικού θεραπευτή, υιοθετεί τον ορισμό του Reik, όπου η ενσυναίσθηση περιλαμβάνει ένα συναισθηματικό συστατικό, όμως ο θεραπευτής δε συγχωνεύεται, αλλά κρατάει την ξεχωριστή του ταυτότητα, κατανοώντας τον άλλο, αλλά ταυτόχρονα διαχωρίζοντας τη θέση του.
- Davis (1996): Όπως θα δούμε αναλυτικά σε άλλο κεφάλαιο, ο Davis ανέπτυξε ένα μοντέλο ενσυναίσθησης στο οποίο περιλαμβάνονται τέσσερις διαστάσεις, οι οποίες αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, δύο γνωστικές και δύο συναισθηματικές: η γνωστική ενσυναίσθηση ή ανάληψη προοπτικής, η φαντασιακή ενσυναίσθηση ή φαντασία, η σύμφωνη θυμική ενσυναίσθηση ή ενσυναισθητικό ενδιαφέρον και η ενσυναισθητική ανησυχία.
- Thornton και Thornton (1995): αναγνώρισαν εκτός από τις παραπάνω διαστάσεις και μία πέμπτη, που συνίσταται στο ταίριασμα της συναισθηματικής αντίδρασης θεραπευόμενου-θεραπευτή, δηλαδή στην τάση να αντιδρά ο θεραπευτής στα συναισθήματα του πελάτη με όμοια συναισθήματα.
- Hodges και Wegner (1997): υποστήριξαν ότι η ενσυναίσθηση μπορεί να έχει ένα συναισθηματικό συστατικό, ένα γνωστικό συστατικό ή και τα δύο.
- Jordan (1997): «Η ενσυναίσθηση είναι μία περίπλοκη γνωστικο-συναισθηματική εμπειρία συμμετοχής στην κατανόηση, ένα συναίσθημα-αντήρηση που οδηγεί σε μία περισσότερο διαφοροποιημένη κατανόηση του εαυτού, του άλλου και της μεταξύ τους σχέσης».
- Smith (1989): «Είναι κυρίως κατανόηση, που αναφέρεται στη δυνατότητα ενός ατόμου να φαντάζεται ότι έχει ο ίδιος αυτή την εμπειρία ή να προσπαθεί να φανταστεί την εμπειρία, συνειδητά ή ασυνείδητα, και συναίσθημα, που αφορά τη δυνατότητα κάποιου να βιώνει, να γνωρίζει, να αντιλαμβάνεται ή να συναισθάνεται την εμπειρία του άλλου σαν να τη ζει ο ίδιος».
- De Vignemont και Singer (2006): «Ενσυναίσθηση υπάρχει όταν το άτομο είναι σε μία συναισθηματική κατάσταση, η οποία είναι ισοδύναμη με τη συναισθηματική κατάσταση κάποιου άλλου, έχει παραχθεί από την παρατήρηση ή τη φαντασιακή αναπαράσταση της συναισθηματικής κατάστασης του άλλου και το άτομο γνωρίζει ότι ο άλλος είναι η πηγή της δικής του συναισθηματικής κατάστασης» (Ρομοσιού, 2017).
- Goleman (2007): διέκρινε 3 είδη ενσυναίσθησης: τη γνωστική, δηλαδή την ικανότητα να καταλαβαίνει κανείς την προοπτική του άλλου, τη συναισθηματική, δηλαδή την ικανότητα να αισθάνεται κανείς ό, τι αισθάνεται κι ο άλλος και το ενδιαφέρον ενσυναίσθησης, δηλαδή την ικανότητα του ατόμου να καταλαβαίνει τι ακριβώς χρειάζεται ο άλλος για να βελτιώσει την κατάστασή του (Κολεύρη, 2018).

1.6.2. Έμφυτη-επίκτητη

Σύμφωνα με τον Alligood (1992) υπάρχουν δύο είδη ενσυναίσθησης: η έμφυτη και η επίκτητη. Η έμφυτη αναπτύσσεται λόγω της ωρίμανσης που επέρχεται με την πάροδο του χρόνου. Η επίκτητη συντελείται μέσω μίμησης προτύπων και συμπεριφορών και αντίδρασης σε ερεθίσματα με συναισθηματικό περιεχόμενο (Κολεύρη, 2018).

Η έμφυτη ενσυναίσθηση υποστηρίζεται και από τη θεωρία της «έμφυτης διποκειμενικότητας» του Trevarthen. Σύμφωνα με τον τελευταίο, η νεογνική μίμηση αποδεικνύει το έμφυτο της διποκειμενικότητας. Η έμφυτη διποκειμενικότητα ορίζεται ως η αμοιβαία αναγνώριση και κοινωνική συναλλαγή δύο τουλάχιστον προσώπων, τα οποία διαθέτοντας συνείδηση του χωριστού και συνεκτικού εαυτού τους, έχουν θετικά συναισθήματα ο ένας προς τον άλλον και μια αμοιβαία πρόθεση επικοινωνίας. Τα νεογνά

διαθέτουν κίνητρα επικοινωνίας, με τα οποία ψάχνουν τα κίνητρα των άλλων, ανακαλύπτοντας προθέσεις, συναισθήματα, εμπειρίες και πράξεις και δημιουργώντας ένα κλίμα επικοινωνίας. Τα βρέφη δείχνουν προτίμηση στα πρόσωπα σε σχέση με τα αντικείμενα, έχοντας τάση αλληλεπίδρασης με αυτά. Τα επικοινωνιακά κίνητρα των νεογνών και των βρεφών αποτελούν ενδογενείς διεργασίες που δημιουργούνται αυθόρμητα στον εγκέφαλο. Ο έμφυτος πυρήνας της διυποκειμενικότητας φαίνεται από τρία είδη «κινητικών εικόνων» που διαθέτουν τα νεογνήνητα: την αναπαράσταση του σώματος, την αναπαράσταση του άλλου και την αναπαράσταση της μεταξύ τους επικοινωνίας. Αυτές οι αναπαραστάσεις έχουν ως αποτέλεσμα τη νεογνική μίμηση, η οποία περιέχει επικοινωνιακά κίνητρα, όπως το μοίρασμα συναισθημάτων και προθέσεων. Όπως υποστηρίζει και ο Κουγιουμτζάκης, η νεογνική μίμηση είναι καρπός μιας ορμής για διαψυχικό ταίριασμα, για μοίρασμα δηλαδή πράξεων, συναισθημάτων και προθέσεων (Μαρκοδημητράκη, 2003).

1.6.3. Η ενσυναίσθηση ως διαδικασία-η ενσυναίσθηση ως αποτέλεσμα

Ο Davis όρισε την ενσυναίσθηση από τη μια ως διαδικασία και από την άλλη ως αποτέλεσμα. Η ενσυναίσθηση ως διαδικασία περιορίζεται στην πιο επιφανειακή πλευρά της, αναφέρεται δηλαδή στη μίμηση των εκφράσεων του προσώπου του άλλου και σε άλλα στοιχεία που δείχνουν την ανταπόκριση στη συναισθηματική κατάσταση του άλλου. Η ενσυναίσθηση ως αποτέλεσμα αναφέρεται στην επιθυμία του ατόμου να βοηθήσει αυτόν που βρίσκεται σε δυσμενή θέση (Μάρδας, 2016).

1.6.4. Μόνιμη ιδιότητα-πρόσκαιρη ιδιότητα

Η ενσυναίσθηση εμπίπτει και σε δύο διαφορετικές κατηγορίες: ως μόνιμη ιδιότητα του χαρακτήρα ή ως παροδική τάση που διαμορφώνεται από τις συνθήκες. Σε κάποιους ανθρώπους η ενσυναίσθηση αποτελεί σταθερό χαρακτηριστικό της προσωπικότητάς τους. Εκφράζουν πάντα τα συναισθήματά τους και έχουν μια σταθερή τάση προς την ενσυναισθητική ανταπόκριση. Η δεύτερη περίπτωση της παροδικής τάσης πρόκειται για ένα είδος ευκαιριακής ενσυναίσθησης (Μάρδας, 2016).

1.6.5. Εγγύς- αλτρουιστική- εκτενή αλτρουιστική-αυτοδιορθωτική

Οι επιστήμονες Quann και Wien (2006) μετά από παρατήρηση παιδιών προσχολικής ηλικίας σε διάστημα δύο εβδομάδων, διαχώρισαν την ενσυναίσθηση στα παρακάτω είδη:

- Εγγύς: Όταν ένα παιδί προσπαθεί να παρηγορήσει ένα άλλο παιδί που έχει τραυματιστεί και βρίσκεται κοντά του.
- Αλτρουιστική: Όταν ένα παιδί καταλαβαίνει τη δυσμενή θέση που βρίσκεται ένα άλλο παιδί, παρόλο που δε βρίσκεται στο άμεσο περιβάλλον του και το πλησιάζει για να του προσφέρει βοήθεια
- Εκτενή αλτρουιστική: Όταν ένα παιδί διακόπτει τη δραστηριότητα που κάνει, δείχνοντας μεγάλο ενδιαφέρον και συμπάθεια και παρέχει βοήθεια στο άτομο που τη χρειάζεται.
- Αυτοδιορθωτική: Όταν το παιδί προκάλεσε με τη συμπεριφορά του αίσθημα δυσφορίας σε ένα άλλο παιδί και προσπαθεί να το διορθώσει προσφέροντας βοήθεια και παρηγοριά στο άλλο παιδί (Κολεύρη, 2018).

1.6.6. Επικοινωνιακή διάσταση

Εκτός από τη γνωστική και συναισθηματική διάσταση, αναφέρεται και η επικοινωνιακή διάσταση της ενσυναίσθησης, η οποία αφορά τη μετάδοση της

ενσυναίσθησης που νιώθει ένα άτομο για ένα άλλο με ακρίβεια και ευαισθησία. Σε αυτή τη διάσταση της ενσυναίσθησης αναφέρεται ο Hackney, ο οποίος πιστεύει πως η ενσυναίσθηση αποτελεί μια επικοινωνιακή δεξιότητα του θεραπευτή να δίνει ακριβείς και επαρκείς απαντήσεις στα μηνύματα του πελάτη. Ο Barrett-Lennard επίσης αναφέρεται σε τρεις τύπους ενσυναίσθησης, που σχετίζονται με την επικοινωνία της ενσυναίσθησης: την ενσυναισθητική αντίληψη, δηλαδή τη συναισθηματική ανταπόκριση στο άλλο άτομο, την εκφρασμένη ενσυναίσθηση, δηλαδή την επικοινωνιακή πράξη και την αποδεχόμενη ενσυναίσθηση, δηλαδή τον τρόπο που το άλλο άτομο λαμβάνει την ενσυναίσθηση που έχει προκαλέσει στο πρώτο άτομο. Ο Rogers τέλος, αναφέρεται στις τρεις προαναφερθείσες διαστάσεις της ενσυναίσθησης: τη γνωστική, τη συναισθηματική και την επικοινωνιακή (Ρομοσιού, 2017).

1.6.7. Πολιτισμική ενσυναίσθηση

Η πολιτισμική ενσυναίσθηση είναι μια ειδική διάσταση της ενσυναίσθησης η οποία αναφέρεται στην ικανότητα των ψυχοθεραπευτών να κατανοούν τις προσωπικές εμπειρίες ατόμων που προέρχονται από άλλους πολιτισμούς και να δείχνουν σε αυτά τα άτομα αληθινό ενδιαφέρον. Η ευαισθητοποίηση προς τη διαφορετική οπτική γωνία ενός πολιτισμικά διαφορετικού προσώπου αποτελεί το πρώτο βήμα προς την αποδοχή του. Η ανάπτυξη της πολιτισμικής ενσυναίσθησης είναι πολύ σημαντική για την αμοιβαία κατανόηση ανάμεσα σε διαφορετικές φυλετικές, εθνικές και άλλες ομάδες (Μαλικιώση-Λοϊζου, 2004).

Υπάρχουν διάφορα ζητήματα σχετικά με το πόσο εφικτή είναι η πολιτισμική ενσυναίσθηση. Το ένα, που έχει σχέση με τη συναισθηματική διάσταση της ενσυναίσθησης, είναι αν τα ανθρώπινα συναισθήματα είναι παγκόσμια και κατανοητά σε διαπολιτισμικό επίπεδο. Έχουν εκφραστεί διάφορες απόψεις πάνω σε αυτό, όμως η αλήθεια είναι πως υπάρχουν ομοιότητες και διαφορές στον τρόπο με τον οποίο διάφοροι πολιτισμοί βιώνουν και εκφράζουν τα συναισθήματά τους (Μαλικιώση-Λοϊζου, 2004).

Το άλλο ζήτημα, που έχει σχέση με τη γνωστική διάσταση της ενσυναίσθησης, είναι κατά πόσο μπορεί κανείς να κατανοήσει τον αντιληπτικό κόσμο του άλλου, όταν προέρχεται από διαφορετικό πολιτισμό και κατά πόσο μπορεί να αποκτήσει μια πολυπολιτισμική επίγνωση. Για να μπορέσει να βοηθήσει ένας ψυχοθεραπευτής ένα άτομο από διαφορετικό πολιτισμό, θα πρέπει να κατανοήσει καλά τις πολιτισμικές εμπειρίες του, τις αξίες και τις πεποιθήσεις του και να τις δει από την οπτική του άλλου ατόμου (Μαλικιώση-Λοϊζου, 2004).

Τέλος, σχετικά με την επικοινωνιακή διάσταση της ενσυναίσθησης, είναι σημαντικό για τον ψυχοθεραπευτή να επικοινωνήσει αυτή την κατανόηση με τρόπο που να έχει αποτέλεσμα, κάτι που δεν είναι εύκολο, καθώς πολλές φορές υπάρχουν διαφορές στον τρόπο επικοινωνίας μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμών (Μαλικιώση-Λοϊζου, 2004).

1.7. Επίπεδα ενσυναίσθησης

Πολλοί μελετητές θεωρούν την ενσυναίσθηση ως μια διαδικασία που έχει διάφορα επίπεδα, τα οποία ακολουθούν μια χρονική σειρά.

1.7.1. Επίπεδα ανάπτυξης της ενσυναίσθησης

Καταρχάς, ο Hoffman περιέγραψε τα στάδια ανάπτυξης της ενσυναίσθησης, που ακολουθούνται από τη γέννηση του ανθρώπου μέχρι την ενηλικίωσή του. Πολλοί μελετητές

συμφωνούν με την ύπαρξη αυτών των σταδίων και τα έχουν εμπλουτίσει μέσα από έρευνες. Τα στάδια αυτά είναι τα ακόλουθα:

- **Γέννηση:** Το αντιδραστικό κλάμα του νεογέννητου, που προκαλείται από έναν συνδυασμό μίμησης και μάθησης. Στο στάδιο αυτό υπάρχει μόνο ανησυχία και όχι προσπάθεια ανακούφισης από την ανησυχία (Ρομοσιού, 2017). Ήδη από τις πρώτες 18-72 ώρες του νεογέννητου, παρατηρούνται αντιδράσεις δυσφορίας στο κλάμα ενός άλλου νεογέννητου, φαινόμενο που αναφέρεται ως αντιδραστικό κλάμα ή συναισθηματική μετάδοση. Τα νεογέννητα αντιδρούν πολύ εντονότερα στο κλάμα άλλων βρεφών, παρά σε άλλους ήχους του περιβάλλοντος. Από αυτό φαίνεται πως δεν πρόκειται για μια απλή αντίδραση στο κλάμα ως έναν ακόμα ήχο, αλλά για προάγγελο της ενσυναισθητικής ανταπόκρισης. Υπάρχει λοιπόν μια βιολογική τάση για ενδιαφέρον και ανταπόκριση στα αρνητικά συναισθήματα των άλλων (McDonald & Messinger, 2010).

Σε αυτό το στάδιο των πρώτων μηνών της ζωής του βρέφους, εμφανίζεται ένα είδος πρωτόγονης ψευδοενσυναίσθησης στο δεσμό μητέρας-βρέφους, όπου η συναισθηματική κατάσταση της μητέρας μπορεί να μεταφερθεί στο βρέφος, με τη μορφή δυσφορίας περισσότερο, κυρίως μέσω το τρόπου που η μητέρα κρατάει το βρέφος, της φωνής της και των εκφράσεων του προσώπου της (Hoffman, 1977, οπ. αναφ. στο Thompson, 1987). Το βρέφος, ως πλήρως εξαρτώμενο από τη μητέρα, είναι πολύ ευάλωτο στα συναισθήματα και στις διαθέσεις της, τα οποία μπορεί να μεταφερθούν σε αυτό με διάφορους τρόπους. Έτσι, εμφανίζεται μια πρώτη μορφή ενσυναίσθησης, αλλά αρχίζουν και να σχηματίζονται μονιμότερες διαθέσεις και χαρακτηριστικά της προσωπικότητας (Thompson, 1987).

- **Βρεφική ηλικία:** Πολύ σημαντικό ρόλο στα βρεφική και νηπιακή ηλικία παίζουν τα συναισθήματα. Τα παιδιά, από τη γέννηση ακόμα, ανταποκρίνονται στα κοινωνικο-συναισθηματικά σήματα των άλλων, ιδιαίτερα των γονιών, καθώς αυτή η ανταπόκριση βοηθά στην επιβίωσή τους. Οι συναισθηματικές αντιδράσεις και οι συναισθηματικές εκφράσεις των άλλων δίνουν σημαντικές πληροφορίες στο παιδί και αποτελούν κίνητρο στις αλληλεπιδράσεις του με το περιβάλλον. Σημαντική είναι και η δική τους συναισθηματική αντίδραση απέναντι στα περιβαλλοντικά ερεθίσματα, η οποία με τον καιρό οργανώνεται και ρυθμίζεται καλύτερα. Τα παιδιά λοιπόν δε λειτουργούν τελείως εγωκεντρικά, όπως υπήρχε η αντίληψη παλιότερα, αλλά αλληλεπιδρούν με τους άλλους μέσω των συναισθημάτων, τα οποία μαθαίνουν σιγά σιγά να ρυθμίζουν (Thompson, 1987).

Στη βρεφική ηλικία παρατηρείται η εγωκεντρική ενσυναισθητική ανησυχία, όπου η αντίδραση στην ανησυχία ενός άλλου παιδιού είναι η ίδια με το προηγούμενο στάδιο, αλλά σε αυτό το στάδιο παρατηρείται συμπεριφορά προσπάθειας μείωσης της ανησυχίας του ίδιου του παιδιού, όχι όμως προσπάθεια μείωσης της ανησυχίας του άλλου (Ρομοσιού, 2017). Τα παιδιά σε αυτή την ηλικία δεν έχουν ακόμα διαφοροποιήσει τον εαυτό τους από τους άλλους και έχουν ακόμα πολύ βασικές ικανότητες ρύθμισης του συναισθήματος. Γι' αυτόν τον λόγο αναστατώνονται υπερβολικά από τα αρνητικά συναισθήματα των άλλων και συμπεριφέρονται με τρόπους που τους βοηθούν να μειώσουν τη δική τους δυσφορία. Κατά τον δεύτερο χρόνο της ζωής, η ανάπτυξη της διαφοροποίησης εαυτού-άλλου, η ανάληψη προοπτικής και η ρύθμιση του συναισθήματος θα οδηγήσουν το παιδί στην ικανότητα ενδιαφέροντος για τους άλλους (McDonald & Messinger, 2010). Ήδη από την ηλικία των 12 μηνών τα παιδιά προσπαθούν να ανακουφίσουν άλλα άτομα από τη δυσφορία τους και στους 14-18 μήνες εκδηλώνουν αυθόρμητες συμπεριφορές βοήθειας, χωρίς επιβράβευση. Βέβαια, στην εκδήλωση της ενσυναίσθησης και στον

βαθμό που θα εκδηλωθεί, παίζουν ρόλο διάφοροι κληρονομικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες (Decety, 2010).

Έτσι λοιπόν, στα πολύ μικρά παιδιά, κάτω των 12 μηνών, μόνο πολύ συγκεκριμένες μορφές ενσυναίσθησης μπορεί να εκδηλωθούν, όπως η συναισθηματική μετάδοση και η ενσυναισθητική ανησυχία, καθώς τα γνωστικά στοιχεία της ενσυναίσθησης εμφανίζονται αργότερα, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω (Thompson, 1987). Σιγά σιγά όμως εμφανίζονται και συμπεριφορές παρηγοριάς και βοήθειας.

- **Νηπιακή ηλικία:** Η ημι-εγωκεντρική ενσυναισθητική ανησυχία, όπου το παιδί θα προσπαθήσει να βοηθήσει το άλλο παιδί που βρίσκεται σε ανησυχία, αλλά δε θα μπει στη θέση του, ούτε θα προσπαθήσει να κατανοήσει την οπτική γωνία του άλλου παιδιού (Ρομοσιού, 2017). Ο Zahn-Waxler και οι συνεργάτες του, μετά από μακροχρόνιες μελέτες παρατήρησαν ότι μεταξύ 14 και 36 μηνών, το νήπιο εκδηλώνει διάφορες ενσυναισθητικές συμπεριφορές, όπως ενδιαφέρον (λυπημένο βλέμμα, «λυπάμαι»), ερωτήσεις («τι συνέβη;», «τι έπαθες;»), προκοινωνική συμπεριφορά (αγκαλιές, «είσαι καλά;), καθώς και προσωπική δυσφορία και προσπάθεια ανακούφισης του εαυτού από αυτό το συναίσθημα (πχ. ενασχόληση με κάτι άλλο). Τα περισσότερα νήπια στην ηλικία των 2 ετών εκδηλώνουν ενσυναισθητική συμπεριφορά. Όσο μεγαλώνουν, τόσο περισσότερο αναπτύσσεται αυτή η συμπεριφορά και γίνεται πιο ποιοτική. Στην ηλικία των 3 ετών τα παιδιά είναι ικανά μιας ποικιλίας ενσυναισθητικών συμπεριφορών, όπως έκφραση λεκτικού ενδιαφέροντος, ενδιαφέρον στην ανησυχία του άλλου και προσφορά βοήθειας (McDonald & Messinger, 2010).

Δεν είναι όμως απαραίτητη η ακριβής αντιστοιχία του συναίσθηματος με το συναίσθημα του άλλου, καθώς τα παιδιά σε αυτή την ηλικία πολλές φορές δεν μπορούν να διακρίνουν πιο περίπλοκα συναίσθημα και εκφράσεις κι επίσης δυσκολεύονται στη λεκτική έκφραση των συναισθημάτων τους. Τα παιδιά μπορεί σε αυτή την ηλικία να νιώθουν έναν γενικό συναισθηματικό τόνο του άλλου κι όχι την ακριβή συναισθηματική του κατάσταση. Παρ' όλα αυτά μπορούν να δείξουν ενσυναίσθηση και προθυμία για βοήθεια (Thompson, 1987).

- **Παιδική ηλικία:** Η αληθινή ενσυναισθητική ανησυχία, όπου το παιδί αποκτά επίγνωση της διαφορετικής από τη δική του εσωτερικής κατάστασης του άλλου. Αυτό το στάδιο έχει όλα τα βασικά συστατικά της ώριμης ενσυναίσθησης και συνεχίζει να αναπτύσσεται σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου (Ρομοσιού, 2017). Ενώ μέχρι στιγμής το παιδί βιώνει κυρίως τη συναισθηματική ενσυναίσθηση, στην παιδική ηλικία αρχίζει να αναπτύσσεται η γνωστική ενσυναίσθηση. δηλαδή η ικανότητα του παιδιού να φαντάζεται και να κατανοεί με ακρίβεια την εμπειρία του άλλου. Αυτό συμβαίνει κυρίως λόγω της αυξανόμενης γλωσσικής ικανότητας.
- **Ενήλικη ζωή:** Η ενσυναίσθηση για την εμπειρία του άλλου πέραν της άμεσης κατάστασης, όπου η ενσυναισθητική ανησυχία περιλαμβάνει τις συνθήκες ζωής του άλλου, καθώς και ολόκληρες ομάδες ατόμων.

1.7.2. Επίπεδα ενσυναίσθησης στην ψυχοθεραπεία

Ο Rogers αναφέρει δύο επίπεδα:

- Προσωρινή εμπίωση της ζωής του πελάτη από τον σύμβουλο
- Επικοινωνία στον πελάτη του αποτελέσματος αυτής της εμπίωσης.

Ο Barrett-Lenard (1981) αναφέρει 5 επίπεδα ενσυναίσθησης:

- Ενσυναισθητική διάθεση: το άτομο παρακολουθεί ενεργητικά και με προσοχή τον άλλο.

- Ενσυναισθητική αντίληψη: το άτομο ανταποκρίνεται συναισθηματικά στο άλλο άτομο.
- Εκφραζόμενη ενσυναίσθηση: το άτομο επικοινωνεί στο άλλο άτομο το ενσυναισθητικό ενδιαφέρον του.
- Προσλαμβανόμενη ενσυναίσθηση: ο τρόπος με τον οποίο το άλλο άτομο δέχεται την ενσυναίσθηση αυτή.
- Ανατροφοδότηση που προέρχεται από όλη την παραπάνω διαδικασία

Οι Bohart και Greenberg (1997) περιέγραψαν 3 επίπεδα ενσυναίσθησης:

- Ενσυναισθητική επικοινωνία: πρόκειται για την απλή έννοια της ενσυναίσθησης, η οποία βοηθά στο χτίσιμο της σχέσης, αλλά δεν προχωρά σε βαθύτερα επίπεδα κατανόησης.
- Προσπάθεια κατανόησης: ο θεραπευτής προσπαθεί να κατανοήσει τον εσωτερικό κόσμο του πελάτη, όπως ο ίδιος τον βιώνει.
- Επικοινωνιακή προσαρμογή: ο συγχρονισμός του θεραπευτή με τον πελάτη ώστε ο πρώτος να κατανοεί τι αισθάνεται και τι προσπαθεί να επικοινωνήσει ο δεύτερος κάθε στιγμή (Ρομοσιού, 2017).

1.7.3. Επίπεδα ενσυναίσθησης στην επικοινωνιακή διάσταση

Άλλη μια κλίμακα που χρησιμοποιείται στο πλαίσιο της εκτίμησης της ενσυναίσθησης, αναφέρεται στην επικοινωνιακή διάσταση και περιλαμβάνει 5 επίπεδα:

- Χαμηλή ενσυναίσθηση: Μικρή ή καθόλου επίγνωση του συναισθήματος του άλλου.
- Μέτρια χαμηλή ενσυναίσθηση: Υπάρχει μια μέτρια επίγνωση του συναισθήματος του άλλου.
- Αμοιβαία ενσυναισθητική ανταπόκριση: Ακριβής αντανάκλαση των μηνυμάτων του άλλου προσώπου, στο ίδιο επίπεδο που τα μηνύματα αυτά δόθηκαν.
- Μέτρια υψηλή ενσυναισθητική ανταπόκριση: Ακριβής αντανάκλαση όχι μόνο του ακριβούς συναισθήματος, αλλά και του υποκείμενου συναισθήματος.
- Υψηλή ενσυναισθητική ανταπόκριση: Βαθύτερη και εκτενέστερη ανταπόκριση σε σχέση με το προηγούμενο στάδιο (Ρομοσιού, 2017).

1.7.4. Απώτερα και εγγύτερα επίπεδα ενσυναίσθησης

Οι Preston και de Waal (2002) αναφέρονται σε 2 επίπεδα ενσυναίσθησης σε ένα εξελικτικό πλαίσιο:

- Απώτερα επίπεδα ενσυναίσθησης: Ο συναισθηματικός σύνδεσμος επιτρέπει και υποστηρίζει την ομαδική ενεργοποίηση, τη μετάδοση συναισθημάτων, την ανταπόκριση μητέρας-βρέφους και τη συμπεριφορά των ανταγωνιστών και κυνηγών, που υπάρχουν σε όλα τα είδη και προάγουν την επιτυχή αναπαραγωγή.
- Εγγύτερα επίπεδα ενσυναίσθησης: Ο συναισθηματικός σύνδεσμος αναδύεται από τη συμπεριφορική κατάσταση του άλλου στις συμπεριφορικές αναπαραστάσεις του ατόμου, ενεργοποιώντας την ανταπόκριση του υποκειμένου (Ρομοσιού, 2017).

1.8. Παράγοντες ανάπτυξης της ενσυναίσθησης

Οι επιστήμονες θεωρούν πως όλοι οι άνθρωποι διαθέτουν ενσυναίσθηση. Παρ' όλα αυτά δε διαθέτουν όλοι τον ίδιο βαθμό ενσυναίσθησης. Υπάρχουν πολλοί παράγοντες που συμβάλλουν στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, όπως η ηλικία, το φύλο, η προσωπικότητα,

η εκπαίδευση και η νοημοσύνη (Μαλικιώση-Λοϊζου, 2003, οπ. αναφ. στην Κολεύρη, 2018). Οι Benson και Haith (2010, οπ.αναφ. στην Κολεύρη, 2018) αναφέρουν πως σε γενικές γραμμές, η ανάπτυξη της ενσυναίσθησης εξαρτάται από γενετικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες (Κολεύρη, 2018). Οι McDonald και Messinger (2010) υποστηρίζουν πως οι παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης στο άτομο χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: στους εσωτερικούς, όπως είναι οι γενετικοί παράγοντες, η νευρολογική ανάπτυξη και η ιδιοσυγκρασία του ατόμου και στους κοινωνικούς, όπως είναι η μίμηση, η γονεϊκότητα και οι σχέσεις μεταξύ παιδιού και γονιού. Παρακάτω θα δούμε αναλυτικά αυτούς τους παράγοντες:

1.8.1. Γενετικοί παράγοντες

Σε πολύχρονη έρευνα που έχει γίνει σε μονοζυγωτικά και διζυγωτικά δίδυμα, αποδείχτηκε πως στην ενσυναίσθηση συμβάλλουν και γενετικοί, αλλά και περιβαλλοντικοί παράγοντες. Στην ηλικία των 14-20 μηνών, παρατηρήθηκε ότι τα μονοζυγωτικά δίδυμα έμοιαζαν περισσότερο μεταξύ τους όσον αφορά τα επίπεδα ενσυναίσθησης, σε σχέση με τα διζυγωτικά δίδυμα. Αυτό αποδεικνύει τη μεγάλη επιρροή της κληρονομικότητας όσον αφορά την ενσυναίσθηση. Οι ατομικές διαφορές λοιπόν, όσον αφορά την ενσυναίσθηση σε αυτήν την ηλικία, οφείλονται σε κληρονομικούς παράγοντες. Οι γενετικοί παράγοντες (κληρονομικότητα) επηρεάζουν περισσότερο τη συναισθηματική διάσταση της ενσυναίσθησης, παρά τη γνωστική, που ούτως ή άλλως εμφανίζεται νωρίτερα στη ζωή του παιδιού. Ο τρόπος ανταπόκρισης στους άλλους εμφανίζεται νωρίς στη ζωή του ατόμου και δεν αλλάζει εύκολα με την κοινωνικοποίηση (McDonald & Messinger, 2010).

1.8.2. Νευροαναπτυξιακοί παράγοντες

Πολλές περιοχές του εγκεφάλου συμβάλλουν στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης. Καταρχάς, οι κατοπτρικοί νευρώνες, οι οποίοι ανταποκρίνονται με τον ίδιο τρόπο στην αντίληψη των ενεργειών των άλλων και στις ενέργειες του εαυτού, αποτελούν τη νευρολογική βάση στη σύνδεση των προσωπικών εμπειριών με τις εμπειρίες των άλλων. Στο μοντέλο Αντίληψης-Δράσης που ανέπτυξε ο De Waal, οι νευρώνες-καθρέπτες παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο, καθώς στη θέαση της συναισθηματικής κατάστασης του άλλου, αυτόματα και ασυνείδητα, ενεργοποιούν την προσωπική σύνδεση του ατόμου με αυτήν. Αυτό το ταίριασμα της συναισθηματικής κατάστασης οδηγεί στην ανάληψη της προοπτικής του άλλου.

Οι νευρώνες-καθρέπτες πρέπει να συνεργαστούν και με άλλες περιοχές του εγκεφάλου, προκειμένου να περάσουν από το ταίριασμα της συναισθηματικής κατάστασης στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης. Ο νησιωτικός φλοιός συνδέει τους κατοπτρικούς νευρώνες με το μεταιχμιακό σύστημα, το οποίο είναι υπεύθυνο για την εμπειρία των συναισθημάτων. Ο προμετωπιαίος φλοιός φαίνεται να είναι υπεύθυνος στο να μειώνει την προσωπική δυσφορία και να ενεργοποιεί τη ρύθμιση του συναισθήματος, κάτι που είναι πολύ σημαντικό, καθώς το προσωπικό άγχος εμποδίζει την εμφάνιση της ενσυναίσθησης. Με τη ρύθμιση του συναισθήματος, το άτομο μπορεί να συνδεθεί περισσότερο σε γνωστικό επίπεδο με την εμπειρία του άλλου και να τον βοηθήσει. Επίσης, άλλες περιοχές του εγκεφάλου είναι υπεύθυνες για τον διαχωρισμό εαυτού-άλλου, άλλες για την ανάληψη προοπτικής που είναι σημαντική για τη γνωστική ενσυναίσθηση και άλλες για την παροχή πρόσβασης σε παλιότερες αναμνήσεις, που είναι σχετικές με τη συναισθηματική κατάσταση του άλλου (McDonald & Messinger, 2010).

1.8.3. Ιδιοσυγκρασία

Τα στοιχεία της ιδιοσυγκρασίας παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης. Η δειλία και η ντροπαλοσύνη στα νήπια συνήθως οδηγεί στην εκδήλωση ενσυναίσθησης στη σχολική ηλικία, σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τους συμμαθητές τους. Παρ' όλα αυτά, τα παιδιά με συνεσταλμένη συμπεριφορά είναι πιθανότερο να εκδηλώνουν ενσυναίσθηση στο οικογενειακό περιβάλλον περισσότερο, παρά σε ξένους και σε γνώριμες καταστάσεις παρά σε άγνωστες. Άλλο στοιχείο της ιδιοσυγκρασίας που επηρεάζει την ενσυναίσθηση είναι ο βαθμός ανταπόκρισης στα ερεθίσματα. Το βρέφος που έχει μικρή κινητική και συναισθηματική αντίδραση στα αισθητηριακά ερεθίσματα στην ηλικία των 4 μηνών, αντιδρά με λιγότερη ενσυναίσθηση στη δυσφορία των άλλων στην ηλικία των 2 ετών. Αυτός ο χαμηλός βαθμός αντίδρασης στα ερεθίσματα και στη δυσφορία των άλλων, μπορεί να οδηγήσει αργότερα ακόμα και σε αντικοινωνική συμπεριφορά (McDonald & Messinger, 2010).

1.8.4. Μίμηση

Η μίμηση είναι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας ενσυναίσθησης. Μέσα από την κινητική μίμηση, ειδικά τη μίμηση των εκφράσεων του προσώπου, το άτομο μαθαίνει για τις εμπειρίες των άλλων. Στις αλληλεπιδράσεις μας με τους άλλους πολλές φορές ασυνείδητα μιμούμαστε τις εκφράσεις του προσώπου τους. Έχει αποδειχτεί πως τα άτομα με υψηλό βαθμό ενσυναίσθησης μιμούνται περισσότερο τις εκφράσεις του προσώπου από ό, τι τα άτομα με χαμηλότερο βαθμό ενσυναίσθησης. Η μίμηση ξεκινά πολύ νωρίς στη ζωή του ανθρώπου. Τα βρέφη, μέσω της μίμησης εκφράσεων του προσώπου που συνδέονται με συγκεκριμένα συναισθήματα, αρχίζουν να εσωτερικεύουν τη συναισθηματική κατάσταση του άλλου. Έτσι, μέσα από την επανάληψη αυτής της διαδικασίας, η αίσθηση του μοιραζόμενου συναισθήματος αυτοματοποιείται και αρχίζει να γίνεται συναισθηματική ενσυναίσθηση. Αντίστοιχα, η μίμηση των ενεργειών των άλλων βοηθάει στην ανάπτυξη της γνωστικής ενσυναίσθησης (McDonald & Messinger, 2010).

1.8.5. Γονεϊκότητα

Εφόσον οι γονείς έχουν μεγάλη επίδραση στην κοινωνικοποίηση των παιδιών τους, μπορούν να επηρεάσουν και την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης. Το επίπεδο συγχρονισμού μεταξύ γονιού και παιδιού είναι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας, που έχει ως αποτέλεσμα την ενσυναίσθηση. Τον πρώτο χρόνο της ζωής του παιδιού, όσο περισσότερο οι μητέρες και τα παιδιά επηρεάζουν ο ένας τον άλλο κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού και ταιριάζουν τις συμπεριφορές τους, τόσο μεγαλύτερη ενσυναίσθηση θα εκφράζεται από το παιδί κατά τη διάρκεια συζητήσεων με τη μητέρα του κατά την παιδική και εφηβική ηλικία, σύμφωνα με μια έρευνα του Feldman (2007, οπ. αναφ. στους McDonald & Messinger, 2010). Αυτός ο συγχρονισμός είναι πιο σημαντικός για τη συναισθηματική, παρά για τη γνωστική ενσυναίσθηση (McDonald & Messinger, 2010).

Τα παιδιά, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, σε αυτές τις αλληλεπιδράσεις με τους γονείς, εσωτερικεύουν μέσω της μίμησης τα συναισθήματα και τις εμπειρίες των άλλων. Και οι γονείς όμως μιμούνται το συναίσθημα του παιδιού τους στην αλληλεπίδραση μαζί του, οδηγώντας το παιδί να καταλάβει πως οι γονείς του αισθάνονται αυτό που αισθάνεται το ίδιο και ότι οι ενέργειές του μπορούν να επηρεάσουν άλλα άτομα, κάτι που το βοηθά να νιώσει ικανό να προσφέρει τη βοήθεια του σε άλλους ανθρώπους (McDonald & Messinger, 2010).

Σε γενικές γραμμές η μητρική στοργή προωθεί την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης. Ο τρόπος που οι γονείς μιλούν στα παιδιά τους για τα συναισθήματα, ο βαθμός που τα κατευθύνουν στο να ονομάζουν τα συναισθήματά τους, ο βαθμός που εξηγούν τις αιτίες και τις συνέπειες των συναισθημάτων και το στοργικό και θετικό περιβάλλον που παρέχουν, βοηθούν τα παιδιά να καταλαβαίνουν τα συναισθήματα των άλλων, να είναι πιο ευαίσθητα στις ανάγκες τους και να δείχνουν ενσυναισθητικό ενδιαφέρον (McDonald & Messinger, 2010).

1.8.6. Ποιότητα της σχέσης γονιού-παιδιού

Η ασφαλής προσκόλληση στον γονιό είναι άλλος ένας παράγοντας που βοηθά στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης. Τα παιδιά που έχουν ασφαλής προσκόλληση αναστατώνονται στην απουσία του γονιού και ηρεμούν όταν εμφανιστεί, νιώθοντας άνετα να εξερευνήσουν το περιβάλλον, χωρίς να φοβούνται να απομακρυνθούν από τον γονιό. Τα παιδιά με ανασφαλής προσκόλληση αγνοούν τον γονιό όταν επιστρέψει και συνεχίζουν να είναι αναστατωμένα. Έρευνες έχουν δείξει ότι τα παιδιά με ασφαλής προσκόλληση δείχνουν μεγαλύτερο ενσυναισθητικό ενδιαφέρον και μικρότερη προσωπική δυσφορία. Βέβαια, ο συνδυασμός της ασφαλούς προσκόλλησης και με άλλους παράγοντες, όπως πχ. την ιδιοσυγκρασία, μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη ή μη της ενσυναίσθησης. Για παράδειγμα, τα ντροπαλά παιδιά με ασφαλής προσκόλληση μπορεί να καταλαβαίνουν και να νιώθουν τη δυσφορία του άλλου πολύ γρήγορα, αλλά γίνεται επίσης έντονη κι η προσωπική τους δυσφορία. Επίσης, μόνο τα ντροπαλά, φοβισμένα παιδιά με ανασφαλής προσκόλληση δείχνουν λιγότερο ενσυναισθητικό ενδιαφέρον για έναν ξένο. Είναι απαραίτητος λοιπόν ένας συνδυασμός παραγόντων (McDonald & Messinger, 2010).

1.8.7. Ο παράγοντας της ηλικίας

Οι έρευνες που έχουν γίνει μέχρι στιγμής δεν έχουν δώσει ξεκάθαρη απάντηση στο ερώτημα του ρόλου που παίζει η ηλικία στην αύξηση ή στη μείωση της ενσυναίσθησης. Τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού, όπως είδαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο σχετικά με την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, η ικανότητα αυτή αυξάνεται, όσο μεγαλώνει το παιδί, καθώς αυξάνονται οι νοητικές και συναισθηματικές του δεξιότητες. Στην ηλικία της εφηβείας γίνεται ακόμα πιο περίπλοκη και αποκτά μεγαλύτερο βάθος. Στην ενήλικη ζωή όμως, τα αποτελέσματα των ερευνών, οι οποίες στην πλειονότητά τους δεν είναι μακροχρόνιες, δεν έχουν καταλήξει σε ένα ξεκάθαρο αποτέλεσμα σχετικά με την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, οπότε δεν γνωρίζουμε αν αυτή αλλάζει με το πέρασμα του χρόνου και με ποιους τρόπους (Gruhn, Rebucal, Diehl, Lumley & Labouvie-Vief, 2008).

Πολλοί παράγοντες που συμβάλλουν στην εμφάνιση της ενσυναίσθησης, είναι πιθανό να αλλάζουν με το πέρασμα του χρόνου, επηρεάζοντας και τη μορφή της ενσυναίσθησης. Τέτοιοι παράγοντες είναι η ικανότητα της ρύθμισης των συναισθημάτων, η εμπειρία, ο βαθμός διαφοροποίησης του εαυτού από τους άλλους, οι γνωστικές δεξιότητες, κλπ. (Gruhn, Rebucal, Diehl, Lumley & Labouvie-Vief, 2008).

Οι έρευνες που έχουν γίνει μέχρι τώρα οδηγούν σε αντικρουόμενα αποτελέσματα. Κάποιες έρευνες δείχνουν ότι οι μεγαλύτεροι ενήλικες αναφέρουν καλύτερη ρύθμιση συναισθημάτων και μεγαλύτερη ενσυναισθητική κατανόηση από τους νεότερους, αλλά μικρότερη συναισθηματική ενσυναίσθηση και μικρότερη διαφοροποίηση του εαυτού από τους άλλους. Οι περισσότερες έρευνες δείχνουν μείωση της ενσυναίσθησης με το πέρασμα του χρόνου, ή σταθερή διατήρησή της. Καμία έρευνα δεν έχει δείξει αύξηση της ενσυναίσθησης με την ηλικία. Στις έρευνες που έχουν δείξει μικρότερη ενσυναίσθηση στις μεγαλύτερες ηλικίες, ίσως παίζει ρόλο η μόρφωση των συμμετεχόντων, που σε κάποιες

περιπτώσεις ήταν διαφορετική λόγω διαφορετικής γενιάς ανθρώπων και το γεγονός ότι οι νεότερες γενιές είναι πιο εξοικειωμένες στην αναγνώριση και την έκφραση των συναισθημάτων τους. Επίσης, ίσως να οφείλεται και σε μια μείωση της διανοητικής λειτουργίας.

1.8.8. Ο παράγοντας του φύλου

Δεν έχουν γίνει πολλές έρευνες σχετικά με τις διαφορές των δύο φύλων όσον αφορά την ενσυναίσθηση, καθώς υπάρχει το στερεότυπο πως το γυναικείο φύλο εκδηλώνει μεγαλύτερη ενσυναίσθηση από το αντρικό. Από τις έρευνες που έχουν γίνει, οι περισσότερες δεν έχουν δείξει διαφορές στην ενσυναίσθηση μεταξύ των δύο φύλων. Υπάρχουν όμως και κάποιες έρευνες που το αποτέλεσμα δείχνει μεγαλύτερη ενσυναίσθηση στο γυναικείο φύλο. Αυτό συνήθως οφείλεται στη μέθοδο που χρησιμοποιήθηκε. Συνήθως οι αυτοαναφορικές μέθοδοι οδηγούν σε ένα τέτοιο συμπέρασμα, ίσως γιατί στις απαντήσεις τους τα δύο φύλα λειτουργούν σύμφωνα με τα στερεότυπα που επικρατούν. Παρ' όλα αυτά ίσως να υπάρχουν κάποιες μικρές διαφορές σε συγκεκριμένους τύπους ενσυναίσθησης, όπως πχ. στη συμπνετική ανταπόκριση (Lennon & Eisenberg, 1987).

Οι Graham και Ickes (1997, όπ.αναφ. στο Gruhn, Rebucal, Diehl, Lumley & Labouvie-Vief, 2008) καταλήγουν στο συμπέρασμα πως οι διαφορές μεταξύ των δύο φύλων όσον αφορά την ενσυναίσθηση οφείλονται στη διαφορά κινήτρων περισσότερο, παρά στην ίδια την ικανότητα ενσυναίσθησης. Οι έρευνες σύμφωνα με τους παραπάνω έχουν δείξει πως οι γυναίκες είναι περισσότερο κινητοποιημένες και προσανατολισμένες στη συναισθηματική κατάσταση των άλλων, παρά οι άντρες.

1.8.9. Ο παράγοντας της εκπαίδευσης

Η εκπαίδευση σχετίζεται θετικά με την ενσυναίσθηση. Σύμφωνα με έρευνες, υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης οδηγεί σε μεγαλύτερη ενσυναίσθηση. Η εκπαίδευση και η εμπειρία έχουν ως αποτέλεσμα την καλλιέργεια θετικών κοινωνικών αλληλεπιδράσεων. Τα άτομα με υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης είναι πιθανό να ζουν σε πιο περίπλοκα κοινωνικά περιβάλλοντα, τα οποία απαιτούν την ανάπτυξη πιο εκλεπτυσμένης ενσυναισθητικής ικανότητας, εξαιτίας των πιο περίπλοκων κοινωνικών σχέσεων και αλληλεπιδράσεων (Gruhn, Rebucal, Diehl, Lumley & Labouvie-Vief, 2008).

1.9. Ρόλος της ενσυναίσθησης

Σύμφωνα με τον De Waal (2007), ο ρόλος της ενσυναίσθησης είναι καθοριστικός σε πολλούς τομείς της ζωής των ανθρώπων, από την επικοινωνία και τη σύνδεση μεταξύ τους, μέχρι την ίδια την επιβίωσή τους. Πρόκειται για έναν τόσο παλιό μηχανισμό, που είναι πιθανό να εμφανίστηκε ακόμα και πριν από την ανάπτυξη της γλώσσας και του πολιτισμού, στη συναισθηματική σύνδεση και στη μη-λεκτική επικοινωνία μητέρας-βρέφους. Αντίθετα δηλαδή από την αντίληψη ότι πρώτα εμφανίστηκε η γλώσσα και ο πολιτισμός και ύστερα αυτά οδήγησαν στον τρόπο που σχετιζόμαστε μεταξύ μας, είναι πιθανό να εμφανίστηκε πρώτα η ενσυναίσθηση ως γνήσια και προλεκτική μορφή σύνδεσης των ανθρώπων μεταξύ τους και να επηρεάστηκε αργότερα από τη γλώσσα και τον πολιτισμό. Παρακάτω θα δούμε σε ποιους τομείς είναι πολύ σημαντικός ή ακόμα και καθοριστικός ο ρόλος της ενσυναίσθησης:

1.9.1. Επιβίωση

Η ενσυναίσθηση έχει πολύ μεγάλη αξία στην επιβίωση των ανθρώπων, αλλά και όλων των θηλαστικών ζώων. Το χαμόγελο και το κλάμα των βρεφών προκαλούν την προσοχή και

τη δράση των φροντιστών τους. Η προσοχή, η αξιολόγηση της δυσφορίας, η φροντίδα και η προστασία που δείχνουν τα θηλαστικά στα μικρά τους είναι αναμφισβήτητης αξίας για την επιβίωσή τους. Η επικοινωνία και η βοήθεια που προσφέρουν μεταξύ τους τα πρωτεύοντα ζώα και οι άνθρωποι, καθώς και η σωστή αξιολόγηση του κινδύνου και η αντίδραση σε αυτόν, είναι απαραίτητα στοιχεία για την επιβίωσή τους. Το ίδιο ισχύει πολλές φορές και για την προσοχή στο τι κάνουν οι άλλοι και τη μίμησή τους, καθώς αυτό μπορεί να σώσει τα άτομα από μεγάλο κίνδυνο. Με λίγα λόγια, η επιβίωση εξαρτάται σε πολύ μεγάλο βαθμό από την ενσυναίσθηση, από την ικανότητα δηλαδή της αξιολόγησης της συναισθηματικής κατάστασης του άλλου και της κατάλληλης ανταπόκρισης, που οδηγούν στην αποτελεσματική αλληλεπίδραση με τους άλλους (De Waal, 2007).

Η ενσυναίσθηση επίσης, κάνει δυνατή τη συμβίωση με τους άλλους ανθρώπους και την ομαδική ζωή, καθώς χωρίς τις θετικές συναισθηματικές συνδέσεις μεταξύ των ατόμων, στις οποίες συμβάλλει η ενσυναίσθηση, η αρμονική συμβίωση με τους άλλους θα ήταν δυνατή μόνο μέσω κανόνων που θα απαγόρευαν το να βλάψει κανείς τους άλλους και θα όριζαν τρόπους συνεργασίας (Staub, 1987).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι άνθρωποι, αλλά και τα ζώα, είναι γενετικά προγραμματισμένοι να εκδηλώνουν ενσυναίσθηση, αφού η τελευταία είναι απαραίτητο στοιχείο για την επιβίωσή τους και την ικανότητα ζωής σε οργανωμένες κοινωνίες (Staub, 1987).

1.9.2. Ανάπτυξη του ατόμου

Η ενσυναίσθηση και οι διαδικασίες που βασίζονται στην ενσυναίσθηση, παίζουν πολύ μεγάλο ρόλο στην ανάπτυξη του ατόμου, στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του, στην αυτογνωσία και στην αυτοβελτίωσή του (Staub, 1987).

Καταρχάς, η ενσυναίσθηση οδηγεί σε θετικούς τρόπους συσχέτισης με τους άλλους ανθρώπους. Όταν οι γονείς ανταποκρίνονται με ενσυναίσθηση στο παιδί, τότε οι ανάγκες του τελευταίου εκπληρώνονται πλήρως κι έτσι μπορεί να ανταποκρίνεται και το ίδιο με θετικούς τρόπους προς τους γονείς του και να δημιουργεί θετικές σχέσεις. Αυτός ο θετικός τρόπος συσχέτισης, με βάση την ενσυναίσθηση, επεκτείνεται και προς τους άλλους ανθρώπους (Staub, 1987).

Επίσης, η ενσυναίσθηση ή μη, που δείχνει η μητέρα προς το παιδί, το βοηθά να αντιληφθεί τον εαυτό του ως καλό ή κακό. Η αρκετά καλή μητέρα που ανταποκρίνεται στις ανάγκες και στις επιθυμίες του παιδιού της, το βοηθά να συντονίζεται με τις σωματικές λειτουργίες κι επιθυμίες του κι έτσι σιγά σιγά να αναπτύσσεται η αυτογνωσία του. Η εμπειρία του εαυτού οργανώνεται μέσα από την ενσυναίσθητική ανταπόκριση της μητέρας και την εμπειρία των συναισθημάτων της μητέρας από το παιδί (Staub, 1987).

Ένας άλλος τρόπος που η ενσυναίσθηση συμβάλλει στην ανάπτυξη του ατόμου είναι η σύλληψη και ο ορισμός της ταυτότητάς μας μέσω της αντανάκλασης του εαυτού μας στους άλλους. Οι περισσότερες αντανάκλασεις του εαυτού μας γίνονται αντιληπτές από εμάς μέσω της ενσυναίσθησης. Δηλαδή, μέσω της ενσυναίσθησης αντιλαμβανόμαστε τα συναισθήματα και τις αντιδράσεις των άλλων για εμάς που εμείς προκαλούμε σε αυτούς. Με αυτόν τον τρόπο αποκτούμε εμπειρία των συναισθημάτων μας και αρχίζουμε να αντιλαμβανόμαστε τον εαυτό μας και να ορίζουμε την ταυτότητά μας (Staub, 1987).

Στην ψυχοθεραπεία η ενσυναίσθηση μπορεί επίσης να οδηγήσει στην ανάπτυξη του εαυτού. Ο ψυχοθεραπευτής μπορεί μέσω της ενσυναίσθησης να συλλέξει πληροφορίες και να κατανοήσει διάφορες πλευρές του πελάτη, που δεν είναι εύκολο μέσω της άμεσης επικοινωνίας. Η ενσυναίσθηση αυτή που εκφράζεται μέσω της κατανόησης και της αποδοχής, βοηθά τον πελάτη να κατανοήσει και να αποδεχτεί και ο ίδιος πλευρές του εαυτού του, όπως εμπειρίες και συναισθήματα που δεν είχαν γίνει αποδεκτά από τους άλλους και

κυρίως από τους γονείς του. Μόνο τότε αυτές οι πλευρές γίνονται μέρος της αυτογνωσίας του και τον βοηθούν να αποδεχτεί και να εκφράσει πλήρως τον εαυτό του (Staub, 1987).

Τέλος, η ενσυναίσθηση μας βοηθά να επεκτείνουμε την εμπειρία μας πέραν του εαυτού μας, μέσω των εμπειριών των άλλων ανθρώπων. Κατανοώντας και συναισθανόμενοι άτομα που είναι διαφορετικά από μας ή έχουν διαφορετικές εμπειρίες, προχωράμε πέρα από τα όρια της ταυτότητάς μας και έτσι αναπτυσσόμαστε (Staub, 1987).

1.9.3. Ενεργοποίηση της προκοινωνικής συμπεριφοράς

Προκοινωνική συμπεριφορά είναι η συνειδητή συμπεριφορά η οποία έχει σκοπό να ωφελήσει τους άλλους και συμπεριλαμβάνει, τη βοήθεια, τη φροντίδα, το μοίρασμα, τη συνεργασία, κλπ. (Eisenberg, κ.α., 2010). Η ενσυναίσθηση είναι ένας μηχανισμός που προωθεί την προκοινωνική και αλτρουιστική συμπεριφορά. Όταν ένα άτομο βλέπει κάποιο άλλο άτομο σε κατάσταση δυσφορίας, μπορεί να αρχίσει να νιώθει κι εκείνο δυσφορία. Αυτό μπορεί να τον οδηγήσει στη σκέψη ότι το άλλο άτομο χρειάζεται βοήθεια. Το συναίσθημα της δυσφορίας είναι πιθανό να τον κάνει να σκεφτεί τι θα έκανε τον ίδιο να νιώσει καλύτερα κι έτσι να προχωρήσει σε βοηθητική συμπεριφορά. Πολλές έρευνες συνδέουν την ενσυναίσθηση με την προκοινωνική συμπεριφορά (McDonald & Messinger, 2010). Όσον αφορά τη σύνδεση της ενσυναίσθησης με την προκοινωνική συμπεριφορά στα παιδιά, η σταθερότητα εξαρτάται από τη μέθοδο της έρευνας. Η σύνδεση είναι πιο σταθερή και θετική σε έρευνες που αφορούν τη σχέση μεταξύ ενσυναίσθησης και συνεργασίας και μελέτες που περιλαμβάνουν κάποια μορφή εκπαίδευσης της ενσυναίσθησης (Feshbach & Feshbach, 2009).

1.9.4. Ενσυναίσθηση και αλτρουιστική συμπεριφορά

Ο Batson (και άλλοι, 1981) μετά από πειράματα που διεξήγε, κατέληξε στο συμπέρασμα πως η ενσυναίσθηση αποτελεί πηγή εκδήλωσης αλτρουιστικής συμπεριφοράς. Το αλτρουιστικό κίνητρο για τα άτομα που προσφέρουν βοήθεια σε άτομα που υποφέρουν, είναι να μειώσουν τη δυσφορία των άλλων και να αυξήσουν την ευημερία τους. Για να θεωρηθεί αλτρουιστική συμπεριφορά αυτή η βοήθεια, θα πρέπει η μείωση της δυσφορίας του άλλου και η αύξηση της ευημερίας του να αποτελούν τον τελικό σκοπό του ατόμου και όχι το μέσον για να πετύχει το άτομο άλλους σκοπούς πιο εγωιστικούς, όπως προσωπικά οφέλη (υλικά κέρδη, τιμές, αυτοεκτίμηση) ή αποφυγή προσωπικού πόνου (τιμωρία, κοινωνική επίκριση, ενοχή ή ντροπή).

Τα πειράματα που έκανε ο Batson έδειξαν πως τα άτομα με χαμηλή ενσυναίσθηση προς το άτομο που υποφέρει, ήταν πρόθυμα να βοηθήσουν μόνο στην περίπτωση που η φυγή από την κατάσταση ήταν δύσκολη κι έπρεπε να παρακολουθούν το άτομο να υποφέρει, οπότε βοηθούσαν, για να μειωθεί η προσωπική τους δυσφορία και το αίσθημα ενοχής. Όταν η φυγή από αυτή την κατάσταση ήταν εύκολη, την προτιμούσαν, παρόλο που ήξεραν πως το άτομο συνεχίζει να υποφέρει. Τα άτομα με υψηλή ενσυναίσθηση, βοηθούσαν και στις δύο περιπτώσεις, ανεξάρτητα από την ευκολία ή δυσκολία αποφυγής της κατάστασης. Αυτό αποδεικνύει πως τα κίνητρά τους ήταν αλτρουιστικά, δηλαδή ο κύριος σκοπός τους ήταν να βοηθήσουν το άτομο να μειώσει τη δυσφορία του. Αυτό αποδεικνύει πως η ενσυναίσθηση οδηγεί σε αλτρουιστική συμπεριφορά.

Σε αυτό το συμπέρασμα της ενσυναίσθησης ως πηγής αλτρουισμού, έχουν καταλήξει πολύ πριν από τον Batson και πολλοί σημαντικοί φιλόσοφοι, όπως ο Ακίνας, ο Rousseau, ο Hume, ο Adam Smith, καθώς και ψυχολόγοι (παλιότεροι και σύγχρονοι), όπως ο McDougall, ο Hoffman και ο Krebs (Batson κ.α., 2002).

Ο Batson αναφέρει 8 ψυχολογικά φαινόμενα που ορίζουν την ενσυναίσθηση και έχουν καταγραφεί ήδη στο υποκεφάλαιο 1.2. Δεν καταλήγουν όμως και τα 8 αυτά φαινόμενα στην αλτρουιστική συμπεριφορά. Πολλά από αυτά μπορεί να αυξάνουν την προσωπική δυσφορία του ατόμου αντί να τον κινητοποιήσουν να βοηθήσει το άλλο άτομο, όπως για παράδειγμα το να αισθάνεται κάποιος ακριβώς το ίδιο συναίσθημα με κάποιον άλλον ή να νιώθει αναστάτωση στη θέα κάποιου που υποφέρει. Το ίδιο αποτέλεσμα μπορεί να έχει κάποιος που αντί να φαντάζεται την κατάσταση στην οποία βρίσκεται κάποιος άλλος, φαντάζεται τον εαυτό του στη θέση του, οπότε μπορεί να αυξηθεί η προσωπική του δυσφορία και αντί να βοηθήσει τον άλλον, να επικεντρωθεί στη βοήθεια προς τον εαυτό του. Τέλος, δεν είναι απαραίτητη η ακριβής γνώση των σκέψεων και των συναισθημάτων των άλλων για την εκδήλωση της αλτρουιστικής συμπεριφοράς (Batson κ.α., 2002).

1.9.5. Αναστολή της επιθετικότητας

Μέσα από πολλές έρευνες έχει αποδειχτεί η αρνητική συσχέτιση της ενσυναίσθησης με την επιθετικότητα και τις αρνητικές συμπεριφορές. Παιδιά και ενήλικες με ψυχοπάθεια, εκδηλώνουν χαμηλή ενσυναίσθηση και ενοχές σε συνδυασμό με υψηλές διαταραχές συμπεριφοράς, όπως εγκληματική δραστηριότητα και βία. Οι διαταραχές συμπεριφοράς συνήθως συνδέονται με έλλειψη κατάλληλου επιπέδου ενσυναίσθησης, ως αποτέλεσμα της μειωμένης ευαισθησίας στη δυσφορία του θύματος (Eisenberg, 2010).

Η ενσυναίσθηση λειτουργεί ως ένα εσωτερικό μέσο ελέγχου, καθώς το να γνωρίζει κανείς την εσωτερική κατάσταση του άλλου και να αισθάνεται τη δυσφορία του, ενθαρρύνει την υποστηρικτική συμπεριφορά κι αποθαρρύνει την επιθετικότητα. Αντίθετα, το να δυσκολεύεται κάποιος να νιώσει τα συναισθήματα του άλλου, οδηγεί σε ανεπαρκή κοινωνική και ηθική ανάπτυξη. Η ενσυναίσθηση, όπως και άλλα μέσα εσωτερικού ελέγχου, όπως η ανησυχία για τις συνέπειες, οδηγεί στη ρύθμιση της συμπεριφοράς, ακόμα και στην απουσία εξωτερικών μέσων ελέγχου, όπως είναι οι νόμοι. Είναι λογικό λοιπόν που η ανεπαρκής ενσυναίσθηση είναι το κύριο χαρακτηριστικό της ψυχοπάθειας, μιας διαταραχής που χαρακτηρίζεται από αντικοινωνική συμπεριφορά και παντελή έλλειψη εσωτερικού ελέγχου (Vachon, Lynam & Johnson, 2014).

Επίσης, η ικανότητα να διακρίνει κάποιος και να αναγνωρίζει τα συναισθήματα των άλλων είναι απαραίτητη ώστε να λαμβάνει υπόψη του τις ανάγκες των άλλων μέσα σε μια διαφωνία ή διαμάχη. Όσο μεγαλύτερη γνωστική ενσυναίσθηση διαθέτει το άτομο, ώστε να ξετάξει τη διαμάχη κι από την προοπτική του άλλου ατόμου, τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα να μειωθεί η σύγκρουση (Feshbach & Feshbach, 2009).

Τα άτομα με ενσυναίσθηση αντιμετωπίζουν την επιθετικότητά τους ως ιδιαίτερα ανεπιθύμητη, αφού η δυσφορία του θύματος είναι αποτρεπτική και λειτουργεί ως αρνητική ανατροφοδότηση για την επιθετική συμπεριφορά τους. Αντίθετα, τα άτομα που εκδηλώνουν επιθετικότητα δεν επηρεάζονται από τη δυσφορία του θύματος (Vachon, Lynam & Johnson, 2014).

Η σημασία της ενσυναίσθησης στην αναστολή της επιθετικότητας φαίνεται και από το γεγονός ότι στα προγράμματα θεραπείας στα άτομα με επιθετική και βίαιη συμπεριφορά γίνεται προσπάθεια ενίσχυσης της ενσυναίσθησης. Ακόμα και στα προγράμματα που απευθύνονται στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση κι έχουν σκοπό τη μείωση της επιθετικότητας, η ενίσχυση της ενσυναίσθησης είναι το κυρίαρχο στοιχείο (Vachon & Lynam, Johnson, 2014).

Βέβαια, σε κάποιες περιπτώσεις επιθετικής συμπεριφοράς παρατηρείται η ύπαρξη γνωστικής ενσυναίσθησης, αλλά η απουσία συναισθηματικής ενσυναίσθησης. Το να καταλαβαίνει κανείς τα συναισθήματα του άλλου (γνωστική ενσυναίσθηση) δεν οδηγεί απαραίτητα σε προκοινωνική συμπεριφορά. Αντίστοιχα, το να έχει κανείς μειωμένη

συναισθηματική ενσυναίσθηση δε σημαίνει απαραίτητα ότι θα εκδηλώσει επιθετική συμπεριφορά, καθώς υπάρχουν κι άλλοι λόγοι που οδηγούν στον έλεγχο της επιθετικής συμπεριφοράς και στην εκδήλωση προκοινωνικής συμπεριφοράς κι ενδιαφέροντος για τους άλλους (Vachon, Lynam & Johnson, 2014). Η ενσυναίσθηση επηρεάζει την επιθετικότητα μέσω της αναχαίτισης και δεν χρειάζεται κάποια άλλη ανταπόκριση. Αντίθετα, η εκδήλωση της προκοινωνικής συμπεριφοράς χρειάζεται να υπάρχει στο ρεπερτόριο του παιδιού και γι' αυτό το λόγο είναι απαραίτητη η εκπαίδευση και η εκμάθηση μιας τέτοιας συμπεριφοράς (Feshbach & Feshbach, 2009).

1.9.6. Παροχή συναισθηματικής βάσης για την ανάπτυξη της ηθικής του ατόμου

Ο Hoffman (1987) υποστηρίζει πως η ενσυναίσθηση συνεισφέρει στην ηθική ανάπτυξη και στις ηθικές αξίες του ατόμου. Η ενσυναίσθηση οδηγεί το άτομο να ανταποκριθεί θετικά προς ένα άτομο που έχει ανάγκη, βοηθώντας το και δείχνοντάς του φροντίδα και ενδιαφέρον, στοιχεία που ανήκουν στις ηθικές αξίες. Επίσης οδηγεί στην ανάπτυξη του αισθήματος δικαίου. Για παράδειγμα, ένα άτομο που φαντάζεται τις συνέπειες και εκδηλώνει ενσυναίσθηση απέναντι σε φτωχά άτομα, μπορεί να συμπεράνει ότι πρέπει να υπάρχει ένα δίκαιο ηθικό σύστημα, στο οποίο να εξασφαλίζεται ένα ελάχιστο επίπεδο ευημερίας για όλους και να υπάρχει ισότητα στην ικανοποίηση των αναγκών των ανθρώπων. Επίσης κάποιος μπορεί να νιώθει ενσυναίσθηση για τους ανθρώπους που εργάζονται σκληρά και να υποστηρίζει πως πρέπει να ανταμείβονται ανάλογα με την προσπάθειά τους. Με λίγα λόγια η εμφάνιση της ενσυναίσθησης ενεργοποιεί τις ηθικές αρχές και αξίες ενός ατόμου (ισότητα, δικαιοσύνη, φροντίδα για την ευημερία των άλλων) Η ενσυναίσθηση μπορεί να οδηγήσει το άτομο να πάρει αποφάσεις σε μια ηθική κρίση ή ένα ηθικό δίλημμα. Τέλος, ο Hoffman υποστηρίζει το ρόλο της ενσυναίσθησης στην ηθική εσωτερικευση.

Οι δεσμοί που δημιουργούμε με τους άλλους ανθρώπους, οι οποίοι βασίζονται στην ενσυναίσθηση, αποτελούν τη βάση για μια θετική αξιολόγηση των ανθρώπων και ένα ενδιαφέρον για την ευημερία τους, κάτι που είναι βασικό για την προκοινωνική συμπεριφορά και την ανάπτυξη ηθικών αξιών που δε βασίζονται σε κανόνες για τη διατήρηση της κοινωνικής τάξης, αλλά στην ενσυναίσθηση. Οι ηθικές αξίες και ο κανόνες αποκτούν άλλη ποιότητα, όταν συνοδεύονται από ενσυναίσθηση (Staub, 1987).

Βέβαια, η ενσυναίσθηση και η ηθική δεν είναι σε όλες τις περιπτώσεις έννοιες αλληλένδετες. Η ενσυναίσθηση αποτελεί ένα κίνητρο για την ηθική συμπεριφορά, δεν είναι όμως το μοναδικό. Πολλές φορές άλλα κίνητρα που δεν έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση, οδηγούν τους ανθρώπους να συμπεριφερθούν ηθικά, όπως το συμφέρον, η επιθυμία επίδειξης, η αποφυγή συγκρούσεων, κλπ. Αντιστρόφως, κάποιες φορές η ενσυναίσθηση δεν οδηγεί σε ηθική συμπεριφορά, όπως όταν για παράδειγμα κάποιος δείχνει ενσυναίσθηση μόνο σε συγγενικά του πρόσωπα, αδικώντας τους υπόλοιπους ή όταν δεν έχει τις απαιτούμενες δυνατότητες για να βοηθήσει ένα άτομο το οποίο συναισθάνεται (Staub, 1987).

Τις περισσότερες φορές όμως, η ενσυναίσθηση παίζει κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση των ηθικών αξιών, στην ανάπτυξη της ηθικής του ατόμου και στη λήψη ηθικών αποφάσεων.

1.9.7. Εσωτερικευση των κανόνων

Η ενσυναίσθηση παίζει μεγάλο ρόλο στον διαχωρισμό του σωστού-λάθους και στην εσωτερικευση των κανόνων. Τα παιδιά που νιώθουν ενοχή όταν κάνουν κάτι λάθος και ενσυναισθητικό ενδιαφέρον στη δυσφορία του άλλου, είναι πιο πιθανό να ακολουθήσουν τους κανόνες, ακόμα κι όταν δεν τους βλέπει κανείς (McDonald & Messinger, 2010).

1.9.8. Κοινωνικές δεξιότητες

Υψηλά επίπεδα ενσυναίσθησης στα παιδιά συνδέονται με περισσότερο συνεργατική και κοινωνικά αποτελεσματική συμπεριφορά. Η ικανότητα για ενσυναίσθηση οδηγεί σε ανεπτυγμένες κοινωνικές δεξιότητες (McDonald & Messinger, 2010). Τα άτομα με υψηλή ενσυναίσθηση ενδιαφέρονται περισσότερο να έχουν θετικές σχέσεις με τους γύρω τους και ελκύουν θετικές αλληλεπιδράσεις, καθώς εκπέμπουν ζεστασιά και θετική αυτοεκτίμηση (Gruhn, Rebucal, Diehl, Lumley & Labouvie-Vief, 2008).

1.9.9. Ποιότητα στις σχέσεις

Η ικανότητα για ενσυναίσθηση οδηγεί σε καλύτερες και ποιοτικότερες σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους. Το ενσυναισθητικό ενδιαφέρον και η ικανότητα ανάληψης προοπτικής του άλλου οδηγούν σε σχέσεις γεμάτες εμπιστοσύνη και άνεση στην εγγύτητα. Η ενσυναίσθηση κινητοποιεί την επιθυμία για διαπροσωπική εγγύτητα, όπως επίσης και τις δεξιότητες επίλυσης των συγκρούσεων. Με λίγα λόγια, προωθείται η θετική συμπεριφορά και ενισχύονται οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις (McDonald & Messinger, 2010).

1.9.10. Ακαδημαϊκές επιδόσεις

Η ενσυναίσθηση επηρεάζει επίσης τη σχολική μάθηση και τις ακαδημαϊκές επιδόσεις. Η επίδρασή της είναι πιο φανερή στον τομέα της ανάγνωσης, της λογοτεχνίας και των κοινωνικών επιστημών, καθώς ο μαθητής που διαθέτει υψηλή ενσυναίσθηση, μπορεί να τοποθετήσει τον εαυτό του στον ρόλο των κεντρικών χαρακτήρων της λογοτεχνίας ή της ιστορίας και να τους κατανοήσει καλύτερα. Μπορεί επίσης ευκολότερα να βιώσει και να μοιραστεί τα συναισθήματά τους. Με αυτό τον τρόπο μπορεί να θυμηθεί καλύτερα ό, τι έχει διδαχτεί (Feshbach & Feshbach, 2009).

Πολλές μελέτες έχουν δείξει υψηλότερες ακαδημαϊκές επιδόσεις στους μαθητές με μεγαλύτερη ενσυναίσθηση, ακόμα και στον τομέα της ανάγνωσης και της ορθογραφίας. Ακόμη, σε σχολεία που έχουν εμπλέξει στη μαθησιακή διαδικασία προγράμματα ενίσχυσης της ενσυναίσθησης και δημιουργίας «κοινοτήτων που νοιάζονται» οι σχολικές επιδόσεις είναι υψηλότερες από τα σχολεία που εστιάζουν στη βελτίωση των γνωστικών δεξιοτήτων (Feshbach & Feshbach, 2009).

Εκτός από τον γνωστικό τομέα, η ενσυναίσθηση συμβάλλει και στην κοινωνική και συναισθηματική νοημοσύνη του ατόμου, η οποία έχει αποδειχτεί πως συμβάλλει περισσότερο από τις ακαδημαϊκές επιδόσεις στην αποτελεσματικότητα του ατόμου και στην ομαλή προσαρμογή του (Feshbach & Feshbach, 2009).

1.10. Εργαλεία μέτρησης της ενσυναίσθησης

Προκειμένου να μελετηθεί το φαινόμενο της ενσυναίσθησης έχουν αναπτυχθεί διάφορα εργαλεία μέτρησης. Μερικά από αυτά είναι τα ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς, οι φυσιολογικές μετρήσεις μέσω ειδικού εξοπλισμού και τα σενάρια με εικόνες και ιστορίες, τα οποία χρησιμοποιούνται περισσότερο σε παιδιά. Με βάση αυτά τα εργαλεία έχουν δημιουργηθεί διάφορες κλίμακες μέτρησης που χρησιμοποιούνται στις περισσότερες έρευνες. Στα επόμενα υποκεφάλαια θα δούμε αναλυτικά αυτά τα εργαλεία μέτρησης της ενσυναίσθησης, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα του καθενός, καθώς και τις σημαντικότερες κλίμακες μέτρησης που έχουν αναπτυχθεί από ειδικούς και χρησιμοποιούνται στις έρευνες.

1.10.1. Μέθοδοι μέτρησης της ενσυναίσθησης

Παρακάτω παρουσιάζονται αναλυτικά οι διαφορετικές μέθοδοι μέτρησης της ενσυναίσθησης που χρησιμοποιούνται συνήθως:

1.10.1.1. Μέθοδοι αυτοαναφοράς

Η πιο συνηθισμένη μέθοδος μέτρησης της ενσυναίσθησης είναι η μέθοδος αυτοαναφοράς, είτε μέσω ερωτηματολογίων που τις συμπληρώνει το ίδιο το υποκείμενο, είτε θέτοντας στο υποκείμενο ερωτήσεις σχετικά με τον εαυτό του. Τα πλεονεκτήματα αυτής της μεθόδου είναι ότι είναι πιο εύκολη και απλή, καθώς δε χρειάζεται κάποιος εξοπλισμός και δε στοιχίζει οικονομικά (Batson, 1987, Gerdes, Segal & Lietz, 2010). Ο ερευνητής παρουσιάζει στο υποκείμενο ένα άτομο που δυσφορεί και του ζητά να του ανακοινώσει τη συναισθηματική του αντίδραση, την ώρα που παρατηρεί αυτό το άτομο. Συνήθως όμως γίνεται χρήση γραπτού ερωτηματολογίου, που αποτελείται από 10-30 ερωτήσεις, οι οποίες περιγράφουν πιθανές συναισθηματικές αντιδράσεις σε μια κατάσταση, όπως συμπάθεια, συμπόνια, αναστάτωση, λύπη, τρυφερότητα, κλπ. Τα υποκείμενα πρέπει να επιλέξουν τον βαθμό στον οποίο βιώνουν κάποιο συναίσθημα, μέσα σε μια κλίμακα 1-7 ή 1-9, επιλέγοντας από το καθόλου μέχρι το υπερβολικά πολύ. Το ερωτηματολόγιο μπορεί να συμπληρωθεί μέσα σε λίγα λεπτά, οπότε δεν είναι χρονοβόρο (Batson, 1987).

Άλλο ένα πλεονέκτημα της μεθόδου είναι ότι μπορεί να ανιχνεύσει ποιοτικές διαφοροποιήσεις στη συναισθηματική ανταπόκριση του υποκειμένου, κάτι που δεν είναι εύκολο με άλλες μεθόδους, πχ. με φυσιολογικές μετρήσεις. Για παράδειγμα, ο ερευνητής δεν μπορεί μέσω φυσιολογικών μετρήσεων να διακρίνει τη διαφορά μεταξύ συναισθημάτων ενσυναίσθησης και συναισθημάτων προσωπικής δυσφορίας, ενώ με τις μεθόδους αυτοαναφοράς μπορεί να το κάνει (Batson, 1987).

Η εγκυρότητα των μεθόδων αυτών επικυρώνεται μέσω τριγωνοποίησης ή μέσω συμπληρωματικής χρήσης και άλλων μεθόδων, πχ. φυσιολογικές μεθόδους, όπου και οι δύο τύποι μέτρησης σχετίζονται θετικά (Batson, 1987, Gerdes, Segal & Lietz, 2010).

Οι μέθοδοι της αυτοαναφοράς όμως, όσον αφορά τη μέτρηση της ενσυναίσθησης, έχουν και αρκετά μειονεκτήματα. Για να βγουν ασφαλή συμπεράσματα από τις απαντήσεις των υποκειμένων σχετικά με τον εαυτό τους, θα πρέπει να ισχύουν δύο πράγματα: να γνωρίζουν τι αισθάνονται και να μπορούν να το πουν με ακρίβεια. Σε πολλές περιπτώσεις όμως αυτές οι δύο συνθήκες δεν ισχύουν. Ένα πρόβλημα είναι η δυσκολία κατανόησης της γλώσσας που χρησιμοποιείται στα ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς, κυρίως από μικρά παιδιά, αλλά και σε πολλές περιπτώσεις και από ενήλικες. Επίσης, πολλές λέξεις που εκφράζουν συναισθήματα μπορεί να ερμηνεύονται με διαφορετικούς τρόπους από τα υποκείμενα (Batson, 1987).

Ακόμα όμως και να ισχύουν οι δύο παραπάνω συνθήκες, δηλαδή τα υποκείμενα να γνωρίζουν τι αισθάνονται και να μπορούν να το εκφράσουν, μπορεί να μη θέλουν να εκφράσουν τα αληθινά τους συναισθήματα. Αυτό συμβαίνει επειδή άλλα υποκείμενα θέλουν να παρουσιάσουν τον εαυτό τους πιο συμπονετικό και συμπαθητικό και άλλα θέλουν να φαίνονται πιο ισχυρά και δυνατά. Πολλές φορές, λόγω αυτής της τάσης κάποιων υποκειμένων να παρουσιάζουν τον εαυτό τους διαφορετικό από αυτό που είναι, οι έρευνες καταλήγουν να δείχνουν μια διαφορά στην ενσυναίσθηση μεταξύ των δύο φύλων, κάτι που δεν ισχύει στην πραγματικότητα, αν κρίνουμε από τα αποτελέσματα άλλων μεθόδων. Συνήθως οι άντρες θέλουν να παρουσιάζουν τον εαυτό τους με λιγότερη ενσυναίσθηση, ενώ οι γυναίκες με περισσότερη (Batson, 1987).

1.10.1.2. Φυσιολογικές μετρήσεις

Οι μετρήσεις αυτές δε συναντώνται συχνά στις έρευνες, κυρίως γιατί απαιτείται μεγαλύτερος υλικοτεχνικός εξοπλισμός σε σχέση με άλλες μεθόδους (Gerdes, Segal & Lietz, 2010). Χρησιμοποιούνται όμως εδώ και αρκετές δεκαετίες στην αξιολόγηση της ενσυναίσθησης. Οι φυσιολογικές μετρήσεις στηρίζονται στο γεγονός ότι η συναισθηματική διέγερση συνοδεύεται από αλλαγές στις φυσιολογικές αντιδράσεις, όπως δερματική αντίδραση, καρδιακός παλμός, εφίδρωση της παλάμης, θερμοκρασία του δέρματος, αγγειοσυστολή και ηλεκτρομυογραφικές διαδικασίες. Έτσι, ο ερευνητής, χρησιμοποιώντας φυσιολογικές μετρήσεις, προσπαθεί να συνδέσει τις αυτόματες αλλαγές στο νευρικό σύστημα με τις συναισθηματικές αντιδράσεις (Eisenberg, Fabes, Bustamante & Mathy, 1987).

Υπάρχουν αρκετά πλεονεκτήματα στη χρήση αυτών των μεθόδων. Ένα από αυτά είναι ότι θεωρούνται πιο αντικειμενικές, καθώς το άτομο δεν μπορεί συνειδητά να ελέγξει αυτές τις φυσιολογικές αντιδράσεις κι έτσι αποφεύγεται ο κίνδυνος να παρουσιάσει μια κοινωνικά επιθυμητή εικόνα του εαυτού του, όπως σε άλλου είδους έρευνες. Άλλο πλεονέκτημα είναι ότι οι πληροφορίες από τις μετρήσεις μπορούν να καταγραφούν κατευθείαν στον υπολογιστή, με αποτέλεσμα να ελαχιστοποιηθεί η πιθανότητα ανθρώπινου λάθους στα αποτελέσματα και στην κωδικοποίησή τους. Επίσης, οι αντιδράσεις μπορούν να καταγράφονται συνεχόμενα χωρίς διακοπή, υπό την προϋπόθεση ότι το υποκείμενο αισθάνεται άνετα με τον εξοπλισμό (Eisenberg, Fabes, Bustamante & Mathy, 1987).

Οι φυσιολογικές μέθοδοι έχουν και αρκετά μειονεκτήματα. Ένα από αυτά είναι ότι μετρούν τη συναισθηματική αντίδραση γενικά, χωρίς να διαχωρίζουν τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων. Βέβαια, πρόσφατα υπάρχουν αποδείξεις ότι αυτό δεν ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις, καθώς έχει παρατηρηθεί ότι συγκεκριμένες φυσιολογικές αντιδράσεις προκαλούν συγκεκριμένα συναισθήματα. Επίσης, οι άνθρωποι πολλές φορές νιώθουν περισσότερα από ένα συναισθήματα, κάτι που δεν μπορεί να ανιχνευτεί με τις φυσιολογικές μετρήσεις. Με τις μετρήσεις αυτές θα βρεθεί το κυρίαρχο συναίσθημα, αλλά όχι τα υπόλοιπα που τυχόν συνυπάρχουν (Eisenberg, Fabes, Bustamante & Mathy, 1987).

Το κυριότερο μειονέκτημα αυτών των μεθόδων είναι η έλλειψη πρακτικότητας. Πολλοί συμμετέχοντες μπορεί να δυσανασχετήσουν με τη χρήση του εξοπλισμού μέτρησης, ειδικά τα μικρά παιδιά, καθώς μπορεί να περιορίζει τις κινήσεις τους, να είναι άβολος ή ακόμα και τρομαχτικός. Επίσης, οποιοδήποτε εξωτερικό ερέθισμα μπορεί να επηρεάσει τις μετρήσεις, οπότε πρέπει να ελαχιστοποιηθούν τα εξωτερικά ερεθίσματα. Τέλος, ο εξοπλισμός που χρειάζεται μπορεί να είναι εξειδικευμένος και πολύ ακριβός και οι ερευνητές πρέπει να σπαταλήσουν αρκετό χρόνο για να μάθουν τη χρήση του (Eisenberg, Fabes, Bustamante & Mathy, 1987).

1.10.1.3. Μέθοδοι με εικόνες και ιστορίες

Αυτές οι μέθοδοι χρησιμοποιούνται κυρίως σε παιδιά. Ο ερευνητής τους παρουσιάζει μια σειρά από αφηγήσεις ιστοριών, στις οποίες οι χαρακτήρες περιγράφονται μέσα σε καταστάσεις που προκαλούν διάφορα συναισθήματα, όπως λύπη ή φόβο. Οι ιστορίες παρουσιάζονται με διάφορους τρόπους: με ζωγραφιές, φωτογραφίες, ή ακόμα και βίντεο. Σε κάθε ιστορία, ο ερευνητής ζητάει από τα παιδιά που συμμετέχουν να ονοματίσουν το συναίσθημα που νιώθει ο χαρακτήρας και να αναφέρουν αν νιώθουν και τα ίδια αυτό το συναίσθημα (Strayer, 1987).

Οι μέθοδοι με εικόνες και ιστορίες έχουν αρκετά πλεονεκτήματα. Πρώτον, με αυτές τις μεθόδους, μπορεί να μετρηθεί το μοιραζόμενο συναίσθημα. Δεύτερον, μπορεί να εκφραστεί η υποκειμενική εμπειρία από το συγκεκριμένο συναίσθημα που το υποκείμενο

μοιράζεται με τον χαρακτήρα της ιστορίας. Αυτή η εμπειρία μπορεί να εκφραστεί και με εκφράσεις προσώπου, αλλά και λεκτικά. Είναι απαραίτητο η μέτρηση να περιλαμβάνει και λεκτική έκφραση, γιατί αν χρησιμοποιούνται μόνο οι εκφράσεις του προσώπου και άλλες μη λεκτικές μετρήσεις, ο ερευνητής θα πρέπει να αποφασίσει αν το παιδί μοιράζεται το ίδιο συναίσθημα με τον χαρακτήρα της ιστορίας. Τρίτο πλεονέκτημα είναι ότι οι μέθοδοι αυτές είναι λιγότερο χρονοβόρες και πιο χρήσιμες και έγκυρες όσον αφορά την αξιολόγηση του συναισθήματος (Strayer, 1987).

Υπάρχουν όμως και κάποια μειονεκτήματα. Ένα από αυτά είναι, όπως και στις μεθόδους αυτοαναφοράς, όταν οι συμμετέχοντες υποτιμούν ή υπερεκτιμούν το συναίσθημα της ενσυναίσθησης, επιθυμώντας να παρουσιάσουν έναν διαφορετικό εαυτό και να δώσουν τις απαντήσεις που νομίζουν ότι θέλει να ακούσει ο ερευνητής. Ένα άλλο πρόβλημα που παρατηρείται, όταν πρόκειται για μικρά παιδιά, είναι ότι μπορεί να αναφέρουν σε όλες τις ιστορίες ότι νιώθουν το ίδιο συναίσθημα, για παράδειγμα χαρούμενα, ανεξάρτητα από την κατάσταση που παρουσιάζεται. Επίσης, όπως σε όλες τις έρευνες που σχετίζονται με συναισθήματα, υπάρχει κι ο περιορισμός της δυσκολίας, σε όλες τις ηλικίες, να μιλήσει κανείς για τα συναισθήματά του. Γενικά, υπάρχει η δυσκολία πρόσβασης στα συναισθήματα κάποιου, καθώς και η λεκτική δυσκολία να ονοματίσει τα συναισθήματά του, δυσκολίες που εμφανίζονται σε τέτοιου είδους μεθόδους (Strayer, 1987).

Άλλα προβλήματα που σχετίζονται με αυτές τις μεθόδους, έχουν σχέση με τις ιστορίες που χρησιμοποιούνται. Κάποιες από αυτές είναι πολύ απλουστευμένες και ανεξάρτητες από ένα κοινωνικό πλαίσιο, ενώ άλλες που πλησιάζουν πολύ στην πραγματική ζωή, είναι αρκετά περίπλοκες, οπότε είναι δύσκολο να εστιάσει κανείς σε ένα μόνο συναίσθημα και να μελετήσει την ενσυναίσθηση. Όμως διαθέτουν μεγαλύτερη οικολογική εγκυρότητα και δυνατότητα εφαρμογής. Η μελέτη της ενσυναίσθησης είναι πιο έγκυρη, όταν μελετάται η αντίδραση σε μια κατάσταση, παρά σε μια έκφραση προσώπου ή άλλα σημάδια σε εικόνες. Άλλο ένα θέμα που προκύπτει είναι πως όταν παρουσιάζεται μια σειρά ιστοριών σε ένα άτομο, μπορεί να μην είναι εύκολο για το άτομο αυτό να αλλάζει συναισθηματικές αντιδράσεις τόσο γρήγορα, όσο αλλάζουν και οι ιστορίες που του παρουσιάζονται (Strayer, 1987).

1.10.2. Κλίμακες μέτρησης της ενσυναίσθησης

Από διάφορους μελετητές έχουν κατασκευαστεί κλίμακες μέτρησης της ενσυναίσθησης, οι οποίες στηρίζονται στις θεωρητικές κατευθύνσεις του κάθε μελετητή. Άλλες από αυτές προσεγγίζουν την έννοια της ενσυναίσθησης ως μόνιμο χαρακτηριστικό της προσωπικότητας και άλλες ως κατάσταση που διαμορφώνεται από τις εκάστοτε συνθήκες. Κάποιες επικεντρώνονται περισσότερο στη γνωστική διάσταση, ενώ άλλες στη συναισθηματική και υπάρχουν πολλές κλίμακες που συμπεριλαμβάνουν και τις δύο, καθώς και διάφορους άλλους παράγοντες ενσυναίσθησης. Πολλές από αυτές αποτελούνται από αυτοαναφορικές ερωτήσεις, άλλες χρησιμοποιούν αντικειμενικές ερωτήσεις, ενώ υπάρχουν και αυτές που μετρούν τις σωματικές αντιδράσεις. Τέλος, κάποιες κλίμακες μέτρησης της ενσυναίσθησης χρησιμοποιούν φωτογραφίες, εικόνες, σκίτσα ή σενάρια ιστοριών. Πολλές κλίμακες μέτρησης απευθύνονται σε ενήλικες, ενώ άλλες εξειδικεύονται σε παιδιά και εφήβους. Οι σημαντικότερες κλίμακες μέτρησης της ενσυναίσθησης είναι οι παρακάτω:

- Η κλίμακα του Hogan (Hogan Empathy Scale, HES, 1969), για την οποία έχει ασκηθεί κριτική, καθώς μετράει τις κοινωνικές δεξιότητες κι όχι την αντίληψη ή την κατανόηση της σκέψης των άλλων.
- Η κλίμακα των Mehrabrian και Epstein (Questionnaire Measure of Emotional Empathy, QMEE, 1972), η οποία μετράει τη συναισθηματική κι όχι τη γνωστική ενσυναίσθηση. Αργότερα ο Mehrabian εκσυγχρονίζει την κλίμακα αυτή,

- κατασκευάζοντας την κλίμακα Balanced Emotional Empathy Scale (BEES, Mehrabian, 1996 Williams)
- Η κλίμακα του Davis (Interpersonal Reactivity Index, IRI, 1980), η οποία περιλαμβάνει τέσσερις υποκλίμακες.,
 - Η κλίμακα της Bryant (Index of Empathy for Children and Adolescents, IECA, 1982), η οποία αποτελεί προσαρμογή της κλίμακας των Mehrabian και Epstein για παιδιά από 6 ετών και άνω. Η κλίμακα αυτή περιλαμβάνει 7 υποκλίμακες.
 - Η κλίμακα των Truax και Carkhuff (1967), η οποία ασχολείται με τη γνωστική ενσυναίσθηση, στον τομέα της συμβουλευτικής ψυχολογίας, ανιχνεύοντας τη σχέση μεταξύ θεραπευτή-θεραπευόμενου.
 - Η κλίμακα των Vossen, Piotrowski και Valkenburg (Adolescent Measure of Empathy and Sympathy, AMES, 2015).
 - Η κλίμακα των Rothbart, Ahadi και Hershey (Children's Behavior Questionnaire CBQ, 1994), για παιδιά από 3 ως 8 ετών
 - Η κλίμακα των Jolliffe και Farrington (Basic Empathy Scale, BES, 2006) η οποία προέκυψε από την επανεκτίμηση των κλιμάκων HES, QMEE και IRI. Η κλίμακα αυτή διαθέτει δύο εκδοχές, μία που απευθύνεται σε ενήλικες και μία σε εφήβους. Περιλαμβάνει και τις δύο διαστάσεις της ενσυναίσθησης και τις μετράει ξεχωριστά.
 - Η κλίμακα των Baron-Cohen και Wheelwright (Empathy Quotient EQ), η οποία περιλαμβάνει 60 ερωτήσεις και αποτελείται από 3 υποκλίμακες: γνωστική ενσυναίσθηση, συναισθηματική ενσυναίσθηση και κοινωνικές δεξιότητες.
 - Η κλίμακα του Barrett-Lennard (1962) (Relationship Inventory, RI), η οποία περιλαμβάνει μόνο την υποκλίμακα της γνωστικής ενσυναίσθησης και δε συμπληρώνεται από το ίδιο το υποκείμενο, αλλά από κάποιο τρίτο άτομο, έναν παρατηρητή.
 - Οι κλίμακες των Eisenberg και Miller (1987) και του Stotland (1969), οι οποίες μετρούν τις σωματικές αντιδράσεις.
 - Η κλίμακα Multifaceted Empathy Test (MET, Dziobek et al., 2008), άλλη για παιδιά και εφήβους κι άλλη για ενήλικες. Η κλίμακα αυτή χρησιμοποιεί φωτογραφίες και σκίτσα (Μάρδας, 2016).
 - Η κλίμακα ενσυναίσθησης του Reynolds (Reynolds, 2000).
 - Η κλίμακα Empathic Concern Scale (Batson, Early & Salvarini, 1997).
 - Ο δείκτης αξιολόγησης της ενσυναίσθησης (Empathy Assessment Index) (Gerdes et al., 2011), ο οποίος βασίζεται στη θεώρηση της ενσυναίσθησης από την οπτική της κοινωνικής γνωστικής νευροεπιστήμης.
 - το Πολυδιάστατο Τεστ Ενσυναίσθησης (Multifaceted Empathy Test-MET) (Dziobek et al., 2007), όπου η γνωστική διάσταση αξιολογείται με αντικειμενικό τρόπο και η συναισθηματική διάσταση με αυτοαναφορά.
 - Η Κλίμακα Ενσυναίσθησης του Carkhuff (Carkhuff Empathy Scale) (Carkhuff, 1969) (Ρομοσιού, 2017).
 - Η κλίμακα KEDS (The Kids' Empathic Development Scale-KEDS), η οποία αποτελείται από 6 σενάρια-ιστορίες, που παρουσιάζονται στο παιδί με τη μορφή εικόνων και συνοδεύονται από ερωτήσεις οι οποίες εξετάζουν τρεις διαφορετικές διαστάσεις της ενσυναίσθησης (γνωστική, συναισθηματική, συμπεριφορική) (Reid κ.α., 2012).
 - Η κλίμακα "Feeling and Thinking" (F&T) των Garton και Gringart, η οποία απευθύνεται σε παιδιά 8-9 ετών και είναι βασισμένη στην κλίμακα IRI (Interpersonal Reactivity Index) του Davis (1980). Αποτελείται από 22 αυτοαναφορικές ερωτήσεις

και περιλαμβάνει τις ίδιες υποκλίμακες με την κλίμακα IRI για ενήλικες (Gartan, Gringart, 2005).

- Η κλίμακα Empathy Questionnaire των Zoll και Enz (2010), η οποία αποτελείται από 28 αυτοαναφορικές ερωτήσεις και απευθύνεται σε παιδιά. Οι δύο ερευνητές χρησιμοποιούν ερωτήσεις από άλλες γνωστές κλίμακες, καθώς και δικές τους, με σκοπό να αξιολογήσουν τη γνωστική και συναισθηματική ενσυναίσθηση των παιδιών (Zoll, Enz, 2010).

1.11. Επίλογος

Συνοψίζοντας, η ενσυναίσθηση αποτελεί μία περίπλοκη έννοια, η οποία δεν είναι εύκολο να οριστεί, καθώς μπορεί να διερευνηθεί από πολλές διαφορετικές οπτικές γωνίες. Γι' αυτό έχει μελετηθεί από ποικίλους επιστημονικούς κλάδους και έχουν εντοπιστεί πολλές διαστάσεις της, με κυριότερες τη γνωστική και τη συναισθηματική. Είναι επίσης ένα συστατικό της προσωπικότητας ή της συμπεριφοράς του ατόμου πολύ βασικό για την επιβίωσή του, για την ομαλή κοινωνικοποίησή του και για τις σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους γενικότερα, όπως εξηγήσαμε παραπάνω. Στο επόμενο κεφάλαιο θα δούμε τις κυριότερες θεωρητικές προσεγγίσεις της ενσυναίσθησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Θεωρητικές προσεγγίσεις της ενσυναίσθησης

2.1. Εισαγωγή

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζουμε εν συντομία τις κυριότερες θεωρητικές προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν σχετικά με το θέμα της ενσυναίσθησης. Αυτές είναι η ψυχαναλυτική προσέγγιση, η προσωποκεντρική προσέγγιση, η υπαρξιακή-βιωματική θεωρία, η νευροβιολογική προσέγγιση και άλλες θεωρίες στην κοινωνική-γνωστική νευροεπιστήμη και τέλος οι θεωρίες των ειδικών στην αναπτυξιακή και κοινωνική ψυχολογία, όπως του Davis, του Batson, της Eisenberg και του Hoffman.

2.2. Ψυχαναλυτική προσέγγιση (Freud, Kohut)

Οι κυριότεροι ψυχαναλυτές που ασχολήθηκαν με την έννοια της ενσυναίσθησης ήταν ο Freud και ο Kohut.

Ο Freud, παρόλο που ανέφερε την ενσυναίσθηση στις μελέτες του, δεν τη θεωρούσε ως κύρια μέθοδο συλλογής πληροφοριών και γνώσεων για τον πελάτη, ούτε ως κεντρικό εργαλείο ανάλυσης. Πίστευε πως η ενσυναίσθηση αποτελεί σημαντικό παράγοντα για τη διεξαγωγή της θεραπείας, όμως κυρίαρχο ρόλο στη φροϋδική θεωρία καταλαμβάνει κυρίως η ερμηνεία, με την ενσυναίσθηση να βοηθά απλώς στη σύλληψη αυτού που υπάρχει στο μυαλό των άλλων και στη δημιουργία δεσμού ανάμεσα στον θεραπευτή και στον πελάτη (Σταλίκας & Χαμοδράκα, 2004).

Οι μεταγενέστεροι ψυχαναλυτές, και ιδιαίτερα ο Heinz Kohut, εγκατέλειψαν αυτή τη θεώρηση της ενσυναίσθησης ως δευτερεύοντα παράγοντα στην ψυχανάλυση και της έδωσαν πρωταρχικό ρόλο (Σταλίκας & Χαμοδράκα, 2004). Στη συνέχεια θα εξετάσουμε το ρόλο της ενσυναίσθησης στη θεωρία του Kohut.

Συγκεκριμένα, ο Kohut πίστευε πως λάθη των γονιών στην παιδική ηλικία, που έχουν σχέση με την απουσία ενσυναίσθησης οδηγούν σε προβλήματα αυτογνωσίας του θεραπευόμενου, στα οποία μπορεί να έχει θεραπευτικό αποτέλεσμα η ενσυναισθητική ανταπόκριση του θεραπευτή (Hakansson, 2003).

Ο Kohut θεωρούσε την απόσταση από τον θεραπευόμενο κατά τη διάρκεια της ψυχανάλυσης μη ωφέλιμη. Αντίθετα πίστευε πως η ενσυναίσθηση πρέπει να έχει κεντρικό ρόλο στη θεραπεία κι ότι ο θεραπευτής πρέπει να προσπαθεί να κατανοήσει τον εσωτερικό κόσμο του πελάτη του, μέσα από μια αντιπροσωπευτική ενδοσκόπηση στην πνευματική του ζωή. Θεωρούσε λοιπόν πως η ενδοσκόπηση και η ενσυναίσθηση αποτελούν τα πιο σημαντικά στοιχεία της ψυχαναλυτικής παρατήρησης, άποψη που τον οδήγησε στην απομάκρυνσή του από την κλασική ψυχανάλυση (Hakansson, 2003).

Σε πολλά γραπτά του όρισε με ακρίβεια τι εννοεί με τη λέξη ενσυναίσθηση, δίνοντας δύο ορισμούς: έναν πιο αφηρημένο και έναν κλινικά εφαρμοσμένο. Σύμφωνα με τον πιο αφηρημένο, η ενσυναίσθηση είναι μια έμμεση ενδοσκόπηση. Σύμφωνα με τον κλινικά εφαρμοσμένο είναι η ικανότητα του ατόμου να σκέφτεται και να αισθάνεται τον εαυτό του μέσα στον εσωτερικό κόσμο ενός άλλου ατόμου (Hakansson, 2003).

Με την ενσυναίσθηση ο ψυχαναλυτής συγκεντρώνει τις πληροφορίες του. Είναι μια επιστημονική μέθοδος για τη μελέτη των πνευματικών καταστάσεων, χωρίς την οποία θα μπορούσαμε να μελετήσουμε μόνο τις φυσικές κινήσεις (Hakansson, 2003). Στα πρώτα τουλάχιστον γραπτά του, ο Kohut αντιμετώπιζε την ενσυναίσθηση περισσότερο ως μέσο πληροφόρησης, παρά θεραπείας. Οι Stolorow, Atwood, και Brandchaftm (1992, όπως αναφ.

στο Tudor, 2011) χρησιμοποίησαν τον όρο ενσυναισθητική έρευνα, για να τονίσουν τη σύλληψη της έννοιας της ενσυναίσθησης από τον Kohut ως μέθοδο εξερεύνησης, ώστε να ξεδιπλωθεί και να διαφωτιστεί ο υποκειμενικός κόσμος των πελατών. Στην ατομική ψυχολογία, η οποία έχει τις ρίζες της στην ψυχανάλυση, η ενσυναίσθηση, παρά η ερμηνεία, βρίσκεται στο επίκεντρο και έχει θεραπευτικό ρόλο (Tudor, 2011).

Πολύ σημαντικό για τον Kohut είναι η προσωπική εμπειρία του θεραπευτή, καθώς μόνο με την ενδοσκόπηση των προσωπικών του εμπειριών θα μπορέσει να καταλάβει τη θέση του άλλου ατόμου σε παρόμοιες καταστάσεις (Hakansson, 2003).

Για τον Kohut, η ενσυναίσθηση αποτελεί τη βάση της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης. Όμως, τονίζει πως δεν πρέπει να συγχέεται με την καλοσύνη, τη συμπόνια και την αγάπη (Hakansson, 2003). Χάρη στο Kohut και στον Rogers η ενσυναίσθηση έλαβε μεγάλη προσοχή στην κλινική, αλλά και στην πειραματική και την κοινωνική ψυχολογία κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, αλλά εμφανίστηκαν κι επιφυλάξεις για τη χρήση της στην θεραπευτική διαδικασία, ειδικά στην ψυχανάλυση (Ρομοσιού, 2017). Η θεωρία του Kohut αποτελεί γέφυρα μεταξύ της ψυχανάλυσης και της ανθρωπιστικής ψυχολογίας (Tudor, 2011).

2.3. Θεωρίες σχετικά με την ενσυναίσθηση στην ψυχοθεραπεία

2.3.1. Προσωποκεντρική προσέγγιση του Rogers

Το θέμα της ενσυναίσθησης αναδείχτηκε κυρίως από τον Rogers και την πελατοκεντρική θεωρία του, που αργότερα ονομάστηκε προσωποκεντρική. Σύμφωνα με τον Rogers, ο θεραπευτής που εκφράζει την ενσυναίσθηση, δεν πρέπει να ταυτίζεται με το πρόσωπο που έχει απέναντί του και να ξεχνά τη δική του προσωπική ταυτότητα. Πρέπει να αναγνωρίζει την εμπειρία του άλλου, αλλά να μην ξεχνά τη συνθήκη «σαν να...», δηλαδή να αντιλαμβάνεται την κατάσταση του άλλου, «σαν να» ήταν εκείνος. Αργότερα βέβαια αναθεώρησε αυτή την άποψη και διατύπωσε τον ορισμό της ενσυναίσθησης ως μια διαδικασία όπου εισέρχεσαι στον ιδιωτικό χώρο του άλλου και μένεις εκεί, ζώντας προσωρινά τη ζωή του άλλου (Σταλίκας & Χαμοδράκα, 2004).

Ο Rogers πίστευε ότι κατά τη διάρκεια της ψυχοθεραπείας έπρεπε να υπάρχει ατμόσφαιρα αποδοχής και θετικότητας απέναντι σε κάθε είδους ιδέες και συμπεριφορές, κάτι που μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της ενσυναίσθησης. Μέσα σε τέτοιο κλίμα ενσυναίσθησης, μπορεί ο θεραπευόμενος να οδηγηθεί σε θεραπεία χωρίς να κατευθύνεται από τον θεραπευτή, αλλά βοηθώντας ο ίδιος τον εαυτό του με την κατάλληλη καθοδήγηση. Ο ψυχοθεραπευτής δείχνει κατανόηση και την επικοινωνεί με τον κατάλληλο τρόπο στον πελάτη, βοηθώντας τον να εμπιστευτεί τα ίδια τα συναισθήματά του (Hakansson, 2003).

Από τη θεωρία της ενσυναίσθησης, ο Rogers έδωσε περισσότερη σημασία στην είσοδο στον εσωτερικό κόσμο του άλλου χωρίς κριτική διάθεση, αλλά με διάθεση κατανόησης (Hakansson, 2003).

Ο Rogers θεώρησε την ενσυναίσθηση ως ένα κεντρικό θεραπευτικό κατασκευάσμα και μια ολοκληρωμένη συμπεριφορά και όχι απλώς ως ένα απαιτούμενο μέσο που οδηγεί σε άλλες μορφές παρέμβασης ή μια συγκεκριμένη τεχνική ανταπόκρισης. Επίσης επικεντρώθηκε στα νοήματα που δίνει ο ίδιος ο θεραπευόμενος στις εμπειρίες του και κυρίως σε αυτές του παρόντος, και όχι στις ασυνείδητες εμπειρίες στις οποίες δίνει έμφαση η ψυχανάλυση. Η κεντρική του ιδέα ήταν πως οι θεραπευόμενοι που λαμβάνουν ενσυναισθητικό ενδιαφέρον και κατανόηση, χωρίς επικριτική διάθεση, γίνονται ικανοί να καταλάβουν και να εμπιστευτούν περισσότερο τον εαυτό τους και να προχωρήσουν μόνοι τους σε αλλαγές στη συμπεριφορά τους προς θετικές κατευθύνσεις (Hakansson, 2003).

Η ενσυναίσθηση, έτσι όπως την όρισε ο Rogers, διαφέρει από κάθε άλλη σύλληψη της έννοιας αυτής, καθώς σύμφωνα με τον ίδιο, η ενσυναίσθηση είναι συνδεδεμένη με την απεριόριστη θετική εκτίμηση. Επίσης αποτελεί κεντρική θεραπευτική προσέγγιση και όχι μόνο προϋπόθεση για άλλες μορφές θεραπείας, καθώς και εμπειρία του πελάτη κι όχι μόνο συγκεκριμένος τρόπος συμπεριφοράς του θεραπευτή. Τέλος, πρόκειται για μια διαπροσωπική διαδικασία που στηρίζεται στη μη κατευθυντική προσέγγιση (Bozarth, 2009).

Ο Rogers στη θεωρία του περιγράφει τις ενέργειες του θεραπευτή που λειτουργεί με ενσυναίσθηση, οι οποίες είναι οι ακόλουθες:

- Ο θεραπευτής μπαίνει στον εσωτερικό αντιληπτικό κόσμο του πελάτη.
- Τον διακρίνει ευαισθησία καθ' όλη τη διάρκεια της επαφής του με το άλλο άτομο, κατά την οποία εκφράζονται διάφορα συναισθήματα και νοήματα.
- Ο θεραπευτής ζει προσωρινά τη ζωή του άλλου, με ευαισθησία και χωρίς διάθεση κριτικής.
- Επικοινωνεί στον πελάτη αυτά που αντιλαμβάνεται και αισθάνεται ακούγοντάς τον και ζώντας προσωρινά στον κόσμο του δεύτερου.
- Ελέγχει μαζί με τον πελάτη την ακρίβεια όσων έχει αισθανθεί ή αντιληφθεί, καθοδηγούμενος από την ανταπόκριση που λαμβάνει (Bozarth, 2009).

Η ενσυναίσθηση βοηθά το άτομο να νιώσει ότι «τον εκτιμούν, τον φροντίζουν και τον αποδέχονται γι' αυτό που είναι» (Bozarth, 2009).

Παρόλο που ο Rogers μελέτησε την ενσυναίσθηση περισσότερο σε σχέση με την ψυχοθεραπεία, τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε έχουν ευρεία σημασία. Η δημοτικότητα που απέκτησε το φαινόμενο της ενσυναίσθησης οφείλεται κυρίως στην έμφαση που του έδωσε ο Rogers (Hakansson, 2003).

2.3.2. Υπαρξιακή/βιοματική θεωρία

Οι κυριότεροι εκπρόσωποι της βιοματικής θεωρίας είναι οι Greenberg και Elliott, ο Mahrer και ο Vanaerschot. Οι Greenberg και Elliott ορίζουν την ενσυναίσθηση ως προσπάθεια του θεραπευτή να παραμείνει σε ενσυναίσθητική επαφή με τον εσωτερικό κόσμο του πελάτη και να προσαρμοστεί στα συναισθήματα, τα νοήματα και την ουσία της εμπειρίας του άλλου (Σταλίκας & Χαμοδράκα, 2004). Σε αυτή τη θεωρία τονίζεται περισσότερο το συναίσθημα ως πηγή νοήματος, κατεύθυνσης και ανάπτυξης. Αναφέρονται πέντε σημαντικά χαρακτηριστικά στην εφαρμογή της: ανθρωπιστικές αξίες, προσωποκεντρική, αλλά κατευθυντική στάση, χρήση ενσυναίσθητικού εξερευνητικού στυλ ανταπόκρισης και στρατηγική χρήσης θεραπευτικών δραστηριοτήτων. Είναι βασισμένη στην ενσυναίσθητική σχέση μεταξύ θεραπευτή και πελάτη, στην πλήρη παρουσία του θεραπευτή στην εμπειρία του πελάτη και στην ανταπόκρισή του σε αυτή με εκτίμηση κι ευαισθησία. Η ενσυναίσθηση αποτελεί τη βάση της υπαρξιακής-βιοματικής θεωρίας (Elliott & Greenberg, 2007).

Ο Mahrer ορίζει την ενσυναίσθηση ως ευθυγράμμιση μεταξύ θεραπευτή και πελάτη και επικεντρώνεται στο ρόλο της ενσυναίσθησης στην εδραίωση μιας υγιούς σχέσης μεταξύ των δύο πλευρών και στη θέαση του κόσμου του πελάτη μέσα από τα δικά του μάτια. (Σταλίκας & Χαμοδράκα, 2004)

Η διαφοροποίηση αυτής της θεωρίας από την προσωποκεντρική θεωρία έγκειται στο γεγονός ότι η κατανόηση του υποκειμενικού κόσμου του πελάτη δεν εξαρτάται τόσο από τη λογική, αλλά είναι περισσότερο βιοματική και στηρίζεται στο συναίσθημα. Αυτό δε σημαίνει ότι ο θεραπευτής βιώνει το ίδιο συναίσθημα με τον πελάτη, αλλά ότι προσπαθεί να κατανοήσει με συναισθηματικό τρόπο την κατάσταση του δεύτερου. Ο Vanaerschot υποστηρίζει ότι όταν ο θεραπευτής βιώνει πιο ολοκληρωτικά την κατάσταση που βιώνει ο πελάτης, μπορεί να έρθει σε επαφή με κάποιες πτυχές της εμπειρίας του δεύτερου που ο

ίδιος έχει παραβλέψει και να τις βγάλει στην επιφάνεια, βρίσκοντας λέξεις για να τις περιγράψει. Τότε ο πελάτης μπορεί να συνειδητοποιήσει καλύτερα την εμπειρία που βίωσε και τα συναισθήματα που ένιωσε και να προχωρήσει προς την αλλαγή. (Σταλίκας & Χαμοδράκα, 2004)

2.4. Θεωρίες για την ενσυναίσθηση στην κοινωνική-γνωστική νευροεπιστήμη

2.4.1. Νευροβιολογική προσέγγιση

2.4.1.1. Μηχανισμός αντίληψης-δράσης (PAM) και νευρώνες καθρέφτες

Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό η ενσυναίσθηση είναι το συναισθηματικό μοίρασμα που συμβαίνει όταν ένα άτομο αισθάνεται ένα παρόμοιο συναίσθημα με ένα άλλο, αφού έχει προηγηθεί η αντίληψη και η κατανόηση της συναισθηματικής κατάστασης του άλλου (Ρομοσιού, 2017).

Στη νευροβιολογική προσέγγιση, οι δύο μηχανισμοί στους οποίους στηρίζεται η ενσυναίσθηση είναι το μοντέλο αντίληψης-δράσης (PAM: Perception-Action Model) και οι νευρώνες καθρέφτες. Σύμφωνα με το μοντέλο αντίληψης-δράσης, η αντίληψη και η δράση αναπαριστώνται με τον ίδιο τρόπο στον εγκέφαλο. Έτσι, η συμπεριφορά του άλλου αντιπροσωπεύεται στο μυαλό κι ανακινεί αυτόματα τις κινητικές περιοχές στον εγκέφαλο που οδηγούν στην απάντηση/αντίδραση. Πειράματα στη γνωστική ψυχολογία υποστηρίζουν την άμεση σύνδεση αντίληψης και δράσης (Preston & De Waal, 2002).

Οι νευρώνες-καθρέφτες επιτρέπουν στα άτομα να καταλαβαίνουν και να μιμούνται τις ενέργειες των άλλων. Η ενεργοποίηση των νευρώνων-καθρεπτών λαμβάνει μέρος, ακόμα κι όταν το άτομο φαντάζεται την κίνηση (Preston & De Waal, 2002).

Οι δύο παραπάνω μηχανισμοί ενώ αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο μελέτης της κινητικής αντίληψης, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα σύμφωνα με τους ερευνητές να ισχύουν και για τη συναισθηματική αντίληψη. Η νευρολογική βάση της ενσυναίσθησης βρίσκεται στο μοντέλο αντίληψης-δράσης. Όταν το υποκείμενο παρατηρεί τη συναισθηματική κατάσταση του αντικείμενου, αναπαραστάσεις στο νευρικό σύστημα παρόμοιων καταστάσεων ενεργοποιούνται. Έτσι, μέσα από νευρολογικές και σωματικές αναπαραστάσεις, το υποκείμενο έχει πρόσβαση στην κατάσταση του αντικείμενου. Όσο πιο κοντά και σε παρόμοια κατάσταση με το υποκείμενο βρίσκεται το αντικείμενο, τόσο πιο εύκολα ενεργοποιούνται περιφερικές κινητικές και αυτόματες αντιδράσεις στο υποκείμενο. Τέτοιες αντιδράσεις μπορεί να είναι μεταβολές στο ρυθμό της καρδιάς και αλλαγές στις εκφράσεις του προσώπου ή στη στάση του σώματος. Μπορεί επίσης να είναι ακούσιες κινήσεις των μυών που ανταποκρίνονται σε εικόνες με διάφορες εκφράσεις προσώπου. Πολλές φορές ενεργοποιούνται πριν ακόμα συνειδητοποιήσει το άτομο τι ήταν αυτό που τις προκάλεσε, είναι δηλαδή ασυνείδητες κι ακούσιες (De Waal, 2007). Το μοντέλο αντίληψης-δράσης δημιουργεί στο υποκείμενο και στο αντικείμενο παρόμοιες καταστάσεις. Σύμφωνα με τους Levenson και Reuf, ο ρυθμός της καρδιάς ατόμων με συναισθηματική επικοινωνία, ο οποίος είναι ίδιος, μπορεί να είναι η βάση της ενσυναίσθησης. Πολύ σημαντικές για την αναπαράσταση της κατάστασης του άλλου είναι οι πληροφορίες του υποκειμένου για τον εαυτό του και η προηγούμενη εμπειρία του υποκειμένου από το συναίσθημα που νιώθει το αντικείμενο (Preston & De Waal, 2002). Η ενεργοποίηση αυτών των αντιδράσεων βοηθά το υποκείμενο να μπει στη θέση του αντικείμενου, νιώθοντας τα συναισθήματα και τις ανάγκες του κι αυτό οδηγεί στη συμπάθεια, στη συμπόνια και στη βοήθεια (De Waal, 2007).

Το συναίσθημα λοιπόν του αντικείμενου, σύμφωνα με τα παραπάνω, μεταδίδεται στο υποκείμενο. Μετά από παρατήρηση μιας συμπεριφοράς, το άτομο νιώθει ανάλογα συναισθήματα. Για παράδειγμα, ένα δίχρονο παιδί είναι πιθανό να παρουσιάζει επιθετική

συμπεριφορά προς τα άλλα παιδιά μετά την παρακολούθηση ενηλίκων που τσακώνονται. Μεγαλώνοντας οι άνθρωποι μαθαίνουν να ελέγχουν τη συναισθηματική μετάδοση και τη μίμηση (Preston & De Waal, 2002).

Η μίμηση είναι ιδιαίτερα εμφανής στα βρέφη και στα νήπια, ενώ σιγά σιγά μειώνεται η εκδήλωσή της. Τα βρέφη μιμούνται τις εκφράσεις του προσώπου άλλων ατόμων, καθώς και τα αντίστοιχα συναισθήματα, σε μια προσπάθειά τους να τα καταλάβουν καλύτερα. Οι πολύ έντονες αντιδράσεις και τα ξεσπάσματά τους αποτελούν μια προσπάθεια να ελέγξουν και να εκλεπτύνουν αυτά τα συναισθήματα (Preston & De Waal, 2002).

2.4.1.2. Διαταραχές στην ενσυναίσθηση

Δυσκολίες και διαταραχές στο μοντέλο αντίληψης-δράσης, στην ικανότητα μίμησης και σε διάφορους άλλους τομείς του εγκεφάλου, μπορούν να οδηγήσουν στη μειωμένη ή ανύπαρκτη ενσυναίσθηση στο υποκείμενο. Τέτοιες διαταραχές είναι ο αυτισμός, η ψυχοπαθολογία, οι διαταραχές στο δεσμό μητέρας-βρέφους, κ.α. Οι διαταραχές της ενσυναίσθησης μπορεί να αφορούν δυσκολίες στη σύλληψη της πνευματικής κατάστασης του άλλου, στην έκφραση των συναισθημάτων, στη λεκτικοποίηση της συναισθηματικής κατάστασης, κλπ. Δεν υπάρχει μια μόνο περιοχή του εγκεφάλου που ευθύνεται για τις διαταραχές της ενσυναίσθησης, αφού ο μηχανισμός αντίληψης-δράσης ενεργοποιεί πολλές περιοχές του εγκεφάλου (Preston & De Waal, 2002).

Ο δεσμός που αναπτύσσεται μεταξύ μητέρας-βρέφους είναι καθοριστικός για τη σωστή ανάπτυξη του μηχανισμού αντίληψης-δράσης και κατ' επέκταση της ενσυναίσθησης. Έχει παρατηρηθεί πως καταθλιπτικές μητέρες ξοδεύουν λιγότερο χρόνο στη μίμηση εκφράσεων του μωρού τους, κάτι που μπορεί να οδηγήσει αργότερα σε δυσκολίες κατασκευής, μίμησης και ρύθμισης του συναισθήματος. Επίσης, υπάρχει πρόβλημα ταιριάσματος συναισθηματικών καταστάσεων μεταξύ τους. Συνήθως υπάρχει ταίριασμα αρνητικών καταστάσεων παρά θετικών, κάτι που μπορεί να οδηγήσει το παιδί στη μειωμένη ικανότητα να αναπαριστά θετικές καταστάσεις, με αποτέλεσμα να δυσκολεύεται στην προσοχή, στην αναγνώριση και στη μίμηση τέτοιων καταστάσεων (Preston, De Waal, 2002).

Σε άτομα με ψυχοπαθολογικές διαταραχές παρατηρείται έλλειψη αυτόνομων αντιδράσεων στη δυσφορία των άλλων, κοινωνική απομόνωση και δυσκολία εκτίμησης της συναισθηματικής κατάστασης του άλλου. Επίσης υπάρχει διαταραχή στην ηθική ανάπτυξη των παιδιών, παρόλο που αυτό μπορεί με κάποιον τρόπο να ελέγχεται από τη γνωστική ανάπτυξη, τον δείκτη νοημοσύνης και την κοινωνική τάξη του παιδιού. Τα παιδιά αυτά δεν μπορούν να κατανοήσουν και να νιώσουν την κατάσταση των άλλων (Preston & De Waal, 2002).

Τα παιδιά με αυτισμό δεν ανταποκρίνονται χαμογελώντας στο χαμόγελο της μητέρας τους και δεν έχουν οπτική επαφή. Δεν προσπαθούν να προκαλέσουν το ενδιαφέρον των ενηλίκων, δεν ανταποκρίνονται με στοργή και προσοχή στη δυσφορία ενός ενήλικα και δεν έχουν την ικανότητα μίμησης. Αργότερα, τα παιδιά αυτά δυσκολεύονται να μοιραστούν τις εμπειρίες τους με άλλα άτομα και δεν μπορούν να νιώσουν το ίδιο συναίσθημα με τον πρωταγωνιστή μιας ταινίας. Δεν μπορούν να αναγνωρίσουν τις συναισθηματικές εκφράσεις του σώματος και του προσώπου. Ο αυτισμός μπορεί να οφείλεται σε διαταραχές στη σύνδεση αντίληψης-δράσης, κυρίως στον προσανατολισμό της προσοχής στο ερέθισμα. Έτσι, τα άτομα με αυτισμό δεν μπορούν να συλλέξουν πληροφορίες γύρω από μια συναισθηματική κατάσταση και δυσκολεύονται στη ρύθμιση του συναισθήματος, με αποτέλεσμα να μη μπορούν να αναπτύξουν την ενσυναίσθηση (Preston & De Waal, 2002).

2.4.1.3. Βοηθητικοί παράγοντες στην ενσυναίσθηση

Οι παράγοντες που βοηθούν στην εμφάνιση της ενσυναίσθησης, κάνουντάς την πιο πιθανή είναι η εξοικείωση, η ομοιότητα, η προηγούμενη εμπειρία και η μάθηση. Είναι ευκολότερο να καταλάβεις και να μπεις στη θέση κάποιου με τον οποίο έχετε κάτι κοινό, παρά με κάποιον διαφορετικό από εσένα. Τα κοινά χαρακτηριστικά εγείρουν συναισθήματα φιλίας και κατανόησης. Αυτό συμβαίνει γιατί όσο μεγαλύτερη είναι η εξοικείωση και η ομοιότητα με το αντικείμενο, τόσο λεπτομερέστερες είναι οι αναπαραστάσεις του αντικειμένου που δημιουργούνται στο υποκείμενο. Οι λεπτομερείς αναπαραστάσεις οδηγούν σε περισσότερες συνδέσεις και αναφορές σε προσωπικές εμπειρίες ή εμπειρίες με το αντικείμενο. Όταν το αντικείμενο είναι ένα αγαπημένο μας πρόσωπο, οι αναπαραστάσεις από τη δυσφορία του επηρεάζονται από πολλές προηγούμενες καταστάσεις και αλληλεπιδράσεις με μας, από τη στάση του αντικειμένου απέναντι στην κατάσταση, από τις συνέπειες που θα έχει η συγκεκριμένη κατάσταση στο αντικείμενο, κλπ. Αυτό δε σημαίνει πως όταν δεν υπάρχει εξοικείωση με το αντικείμενο, η ενσυναίσθηση είναι αδύνατη, απλώς το υποκείμενο μέσω γνωστικών διεργασιών κυρίως προσπαθεί να ερμηνεύσει την κατάσταση του αντικειμένου (Preston & De Waal, 2002).

Άλλοι δυο παράγοντες που βοηθούν στην ενσυναίσθηση είναι η εμπειρία και η μάθηση. Αυτοί οι δύο παράγοντες οδηγούν στην εξοικείωση με διαφορετικά από το υποκείμενο αντικείμενα ή καταστάσεις, έτσι ώστε να δημιουργηθούν οι κατάλληλες αναπαραστάσεις που θα οδηγήσουν στην ανεκτικότητα και τη βοήθεια. Επίσης, η προηγούμενη προσωπική εμπειρία του υποκειμένου με την κατάσταση που βιώνει το αντικείμενο βοηθά στην καλύτερη αντίληψη της κατάστασης, μέσω των αναπαραστάσεων του πόνου και της δυσφορίας που ένωσε το υποκείμενο (Preston & De Waal, 2002).

Τέλος, αντικείμενα και καταστάσεις που έχουν ένα εξέχον χαρακτηριστικό είναι πιθανότερο να οδηγήσουν το υποκείμενο στην ενσυναίσθηση, αφού το ξεχωριστό χαρακτηριστικό προκαλεί την προσοχή και ενεργοποιεί τη δημιουργία αναπαραστάσεων (Preston & De Waal, 2002).

2.4.1.4. Απλοί και σύνθετοι μηχανισμοί ενσυναίσθησης

Η ενσυναίσθηση είναι ένα φαινόμενο με πολλές διαβαθμίσεις. Οι απλούστερες μορφές της δεν αντικαθίστανται από τις πιο σύνθετες, αλλά εμπεριέχονται σε αυτές. Ο De Waal (2007) την παρομοιάζει με τη ρωσική κούκλα, η οποία περιέχει μικρότερες κούκλες στο εσωτερικό της. Έτσι και στην ενσυναίσθηση, τα εξωτερικά στρώματα δε διαχωρίζονται από τα εσωτερικά. Οι απλούστερες μορφές της ενσυναίσθησης που βρίσκονται στο κέντρο είναι ο μηχανισμός αντίληψης-δράσης (PAM) που προκαλεί συναισθηματική μετάδοση. Ο διαχωρισμός εαυτού-άλλου είναι ένα σημαντικό βήμα μετά τη συναισθηματική μετάδοση, για να μπορέσει να οδηγηθεί το άτομο στις πιο σύνθετες μορφές ενσυναίσθησης. Έχει παρατηρηθεί πως τα ζώα που αναγνωρίζουν τον εαυτό τους στον καθρέφτη, είναι τα μοναδικά που εκδηλώνουν ενσυναίσθηση (πίθηκος, ελέφαντας, δελφίνι). Άρα, μια μορφή αυτογνωσίας είναι απαραίτητη για το πέρασμα σε πιο σύνθετες μορφές ενσυναίσθησης. Οι τελευταίες βρίσκονται στα εξωτερικά στρώματα και αποτελούνται από τη γνωστική ενσυναίσθηση και την ανάληψη προοπτικής. Στη γνωστική ενσυναίσθηση, το άτομο δεν ανταποκρίνεται μόνο στα σημάδια, αλλά ψάχνει να καταλάβει και τους λόγους της συναισθηματικής κατάστασης του άλλου, αναζητώντας ενδείξεις στη συμπεριφορά του. Μόνο λαμβάνοντας υπόψη τις συγκεκριμένες ανάγκες του άλλου μπορεί να οδηγηθεί σε στοχευμένη βοήθεια. Ο συναισθηματικός παράγοντας σε όλα τα παραπάνω είναι πολύ σημαντικός.

2.4.2. Το λειτουργικό μοντέλο των Decety και Jackson (2004)

Σε αυτό το μοντέλο η ενσυναίσθηση θεωρείται ως μια φυσική υποκειμενική εμπειρία ομοιότητας μεταξύ των συναισθημάτων του εαυτού και του άλλου ατόμου, χωρίς να χυθεί η αίσθηση του ποια συναισθήματα ανήκουν σε ποιον. Το μοντέλο αυτό εμπεριέχει και τη γνωστική και τη συναισθηματική διάσταση της ενσυναίσθησης και συνδυάζει τα ευρήματα των κοινωνικών επιστημών με τα ευρήματα της κοινωνικής-γνωστικής νευροεπιστήμης σχετικά με την ενσυναίσθηση. Σύμφωνα με αυτό, η ενσυναίσθηση περιλαμβάνει τέσσερα λειτουργικά συστατικά που αλληλεπιδρούν δυναμικά:

- Το συναισθηματικό μοίρασμα μεταξύ του εαυτού και του άλλου: Η αντανάκλαση της εμπειρίας του παρατηρούμενου ατόμου στο άτομο που παρατηρεί, η οποία εξαρτάται από το αυτόματο νευρικό καθρέφτισμα και τις μοιραζόμενες αναπαραστάσεις, όπως τις εκφράσεις του προσώπου και δραστηριότητες σχετικές με το συναίσθημα.
- Την επίγνωση του εαυτού και του άλλου, ώστε παρόλη την ταύτιση να μην επέρχεται σύγχυση.
- Τη νοητική ευελιξία για υιοθέτηση της υποκειμενικής προοπτικής του άλλου και άλλες ρυθμιστικές διαδικασίες. Πρόκειται για τη γνωστική ικανότητα να μπορεί να φανταστεί κάποιος το πώς είναι να βιώνει τον κόσμο από τη θέση ενός άλλου προσώπου. Αυτό προϋποθέτει αφηρημένη σκέψη, υπολογισμό κι εφαρμοσμένη γνώση.
- Τη ρύθμιση συναισθήματος: Πρόκειται για την ικανότητα του ατόμου να μειώνει την ένταση των συναισθημάτων του, που προκαλούνται από το καθρέφτισμα της εμπειρίας κάποιου άλλου. Η ανικανότητα της ρύθμισης του συναισθήματος μπορεί να οδηγήσει το άτομο στην προσωπική υπερβολική αναστάτωση και στην ανικανότητα προσφοράς βοήθειας (Gerdes & Segal, 2009, 2010).

2.4.3. Το μοντέλο SOME (Self to Other Model of Empathy)

Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, η ενσυναίσθηση περιλαμβάνει δύο κύρια συστατικά: το σύστημα κατανόησης της κατάστασης και το σύστημα ταξινόμησης των συναισθηματικών στοιχείων (Ρομοσιού, 2017).

Το σύστημα κατανόησης της κατάστασης είναι ένα σύστημα σύμφωνα με το οποίο το άτομο εκτιμά την κατάσταση στην οποία βρίσκεται ένα άλλο άτομο, χωρίς να είναι απαραίτητη η άμεση εμπειρία της κατάστασης, παρά μόνο η εκτίμηση με βάση επαγωγικούς συλλογισμούς ή σχετικά ερεθίσματα. Οι επαγωγικοί συλλογισμοί μπορεί να βασίζονται σε αποθηκευμένη γνώση, κυρίως κοινωνικο-συναισθηματική (πχ. κηδεία-λύπη). Η κατανόηση της συναισθηματικής κατάστασης του άλλου μπορεί άμεσα να επηρεάσει τη συναισθηματική κατάσταση του ατόμου. Το σύστημα αυτό είναι αρκετό για να παράγει συναισθηματική μετάδοση (Ρομοσιού, 2017).

Το σύστημα ταξινόμησης συναισθηματικών στοιχείων βασίζεται σε στοιχεία όπως οι εκφράσεις του προσώπου, ο τόνος της φωνής και οι σωματικές κινήσεις. Τα στοιχεία αυτά είναι ικανά να παράγουν συναισθηματική μετάδοση είτε άμεσα είτε μέσω των κατοπτρικών νευρώνων. Αυτά τα δύο συστήματα μπορούν να επηρεάσουν το ένα το άλλο (Ρομοσιού, 2017).

Στο μοντέλο αυτό δύο συστήματα αναπαράστασης είναι απαραίτητα για την ενσυναίσθηση: Το σύστημα θεωρίας του νου (ToM) και το σύστημα συναισθηματικής αναπαράστασης. Το σύστημα θεωρίας του νου αναπαριστά τις νοητικές καταστάσεις του εαυτού και των άλλων. Το σύστημα συναισθηματικής αναπαράστασης αναπαριστά την τωρινή συναισθηματική κατάσταση του εαυτού (Ρομοσιού, 2017).

Ένα σημαντικό συστατικό για την ενσυναίσθηση στο μοντέλο αυτό είναι ο διακόπτης εαυτού-άλλου. Αυτός ο διακόπτης ρυθμίζει τις πληροφορίες που θα εισέλθουν στο άτομο, έτσι ώστε να ταιριάζει η συναισθηματική κατάσταση του ατόμου με τη συναισθηματική κατάσταση του άλλου. Το άτομο θα δώσει μεγαλύτερη προσοχή στον άλλο κι έτσι θα προσέξει και θα επεξεργαστεί τα συναισθηματικά στοιχεία που του δίνει ο άλλος. Η ρύθμιση του διακόπτη εαυτού- άλλου έχει ως αποτέλεσμα την εισροή διαφορετικών στοιχείων, με αποτέλεσμα μια συναισθηματική κατάσταση που θα είναι ταιριαστή στη συναισθηματική κατάσταση του άλλου (Ρομοσιού, 2017).

2.5. Θεωρίες για την ενσυναίσθηση στην αναπτυξιακή και κοινωνική ψυχολογία

2.5.1. Πολυδιάστατη προσέγγιση- οργανωτικό μοντέλο ενσυναίσθησης

Ο Davis ανέπτυξε ένα μοντέλο που περιλαμβάνει όλες τις μέχρι τώρα ανακαλύψεις σχετικά με την ενσυναίσθηση. Το μοντέλο αυτό ξεκινά με τους παρελθοντικούς παράγοντες (antecedents), συνεχίζει με τις ενεργές διαδικασίες και καταλήγει στα αποτελέσματα. Οι παρελθοντικοί παράγοντες περιλαμβάνουν βιολογικές δυνατότητες και μαθημένες κοινωνικές δεξιότητες. Οι διαδικασίες περιλαμβάνουν την κινητική μίμηση και την ενεργή γνωστική διαδικασία. Τα αποτελέσματα χωρίζονται σε δυο κατηγορίες: τα ενδοπροσωπικά και τα διαπροσωπικά, συμπεριλαμβάνοντας τη συναισθηματική ανταπόκριση και τη γνωστική απόδοση (Gerdes & Segal, 2009). Αυτές οι δραστηριότητες οργανώνονται με χρονική σειρά και κρύβουν μια σχέση αιτίου-αιτιατού μεταξύ τους (Κοτσάνη, 2018)

Ο Davis στο πολυδιάστατο μοντέλο του διακρίνει τέσσερα ξεχωριστά, αλλά σχετιζόμενα μεταξύ τους είδη ενσυναίσθησης. Αυτά είναι τα ακόλουθα:

- Γνωστική ενσυναίσθηση ή ανάληψη προοπτικής: η τάση ενός ατόμου να κατανοεί την προοπτική ενός άλλου ατόμου και να μπορεί να δει τα πράγματα μέσα από την οπτική του άλλου.
- Φαντασική ενσυναίσθηση ή φαντασία: η τάση του ατόμου να μεταφέρει τον εαυτό του μέσω της φαντασίας στα συναισθήματα και στις ενέργειες των χαρακτήρων από ταινίες, βιβλία και παραστάσεις.
- Συναισθηματική ενσυναίσθηση ή ενσυναισθητικό ενδιαφέρον: τα προσανατολισμένα προς τους άλλους συναισθήματα συμπόνιας, ζεστασιάς και ενδιαφέροντος για τα άτομα που δυστυχούν.
- Ενσυναισθητική ανησυχία: τα προσανατολισμένα προς τον εαυτό συναισθήματα προσωπικού άγχους και δυσφορίας απέναντι στη δυστυχία του άλλου (Hakansson, 2003).

Με βάση αυτές τις κλίμακες κατασκεύασε ένα εργαλείο μέτρησης της ενσυναίσθησης, που το ονόμασε Interpersonal Reactivity Index (IRI). Η θεωρία στην οποία βασίζεται αυτό το εργαλείο μέτρησης είναι πως η ενσυναίσθηση είναι ένα πολυδιάστατο φαινόμενο, το οποίο αποτελείται από ξεχωριστά, αλλά συνδεδεμένα στοιχεία που όλα οδηγούν στην ανταπόκριση προς τους άλλους (Hakansson, 2003).

Ο Davis παρατήρησε πως οι μελετητές της ενσυναίσθησης δε συμφωνούν μεταξύ τους σχετικά με τη φύση του φαινομένου. Καθένας εστιάζει σε διαφορετικά τμήματα του φαινομένου της ενσυναίσθησης. Πολλές φορές ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει δύο διαφορετικά φαινόμενα: τη γνωστική και τη συναισθηματική διάσταση. Μια ακόμα αιτία σύγχυσης είναι ανάμεσα στη διαδικασία και στο αποτέλεσμα της ενσυναίσθησης. Άλλοι μελετητές εστιάζουν στη διαδικασία, δηλαδή σε αυτό που συμβαίνει όταν ένα άτομο έρχεται σε επαφή με ένα άλλο άτομο και λαμβάνει υπόψη του την προοπτική του άλλου ή όταν μιμείται ασυνείδητα την έκφραση προσώπου του άλλου, ενώ κάποιοι άλλοι εστιάζουν

στα αποτελέσματα αυτής της διαδικασίας, δηλαδή για παράδειγμα στη συναισθηματική ανταπόκριση, στη γνωστική κατανόηση ή στην προσφορά βοήθειας (Hakansson, 2003).

Ο Davis στο μοντέλο του χωρίζει την ενσυναίσθηση σε διαφορετικές ενέργειες που συμβαίνουν σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα κι έχουν μεταξύ τους σχέση αιτίας-αποτελέσματος. Οργανώνει δηλαδή σε μια χρονική σειρά φαινόμενα που συμβαίνουν στην αρχή και προκαλούν άλλα και στη συνέχεια διαδικασίες που οδηγούν σε ενδοπροσωπικά και διαπροσωπικά αποτελέσματα. Αυτά που προηγούνται σχετίζονται με όλα τα μέρη του μοντέλου που θα ακολουθήσουν. Το οργανωτικό μοντέλο καλύπτει και τη συναισθηματική και τη γνωστική διάσταση της ενσυναίσθησης, καθώς και ατομικές διαφορές και διαπροσωπικές πλευρές της ενσυναίσθησης (Hakansson, 2003).

Το πλεονέκτημα αυτού του μοντέλου είναι ότι οι ερευνητές που το χρησιμοποιούν, ξέρουν κάθε φορά ποιο στοιχείο της ενσυναίσθησης μελετούν. Επίσης, λαμβάνει υπόψη του περισσότερα στοιχεία της ενσυναίσθησης από ό, τι κάνουν τα προηγούμενα μοντέλα. Ο Davis καταλήγει πως η ενσυναίσθηση μελετάται καλύτερα με μια τέτοια πολυδιάστατη θεωρία (Hakansson, 2003).

2.5.2. Η ενσυναίσθηση σύμφωνα με τον Hoffman

Στην αναπτυξιακή ψυχολογία η μελέτη της ενσυναίσθησης επικεντρώνεται στις αυτόματες και ασυνείδητες διαδικασίες του παρατηρητή. Ο αναπτυξιακός ψυχολόγος Hoffman από το 1970 επικεντρώθηκε στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης από την παιδική ηλικία και μετά και στη σχέση της με την ηθική ανάπτυξη. Ο Hoffman πρότεινε 5 τρόπους εμφάνισης της ενσυναίσθησης, οι 3 από τους οποίους είναι προλεκτικοί, αυτόματοι και ακούσιοι: κινητική μίμηση, κλασική μάθηση και άμεση σύνδεση στοιχείων της εμπειρίας του άλλου ατόμου με την παρελθούσα εμπειρία του ίδιου του ατόμου. Αυτοί οι 3 τρόποι είναι κρίσιμοι για την εμφάνιση της ενσυναίσθησης στην παιδική ηλικία. Η διαμεσολαβημένη σύνδεση και η ανάληψη ρόλου είναι οι άλλοι δύο τρόποι και αποτελούν υψηλότερες γνωστικές διεργασίες, οι οποίες επιτρέπουν την ενσυναίσθηση σε άτομα που δεν είναι παρόντα (Ρομοσιού, 2017).

Σύμφωνα με τον Hoffman, η ενσυναίσθηση αποτελείται από δύο ικανότητες: την ανάληψη προοπτικής του άλλου, που οδηγεί σε ομαλή κοινωνική αλληλεπίδραση και την ικανότητα συναισθηματικής ανταπόκρισης στα συναισθήματα των άλλων, που οδηγεί στην αλτρουιστική συμπεριφορά. Αυτές οι δυο ικανότητες αλληλεπιδρούν παράγοντας συγκεκριμένες ενσυναισθητικές αντιδράσεις (Hakansson, 2003).

Ο Hoffman μελέτησε πολύ και εστίασε στην ενσυναίσθηση ως αιτία που οδηγεί στον αλτρουισμό και στη συμπόνια για τους άλλους. Επίσης, επικεντρώθηκε στη μελέτη της γονεϊκής συμπεριφοράς που έχει σχέση με την ενσυναίσθηση και ενισχύει την ηθική εσωτερικευση στα παιδιά και γενικότερα στη σχέση της ενσυναίσθησης με τις ηθικές αρχές. Η ενσυναίσθηση και οι ηθικές αρχές αλληλεπιδρούν μεταξύ τους για την ηθική συμπεριφορά. Η ενσυναίσθηση είναι το κίνητρο της ηθικής συμπεριφοράς και οι ηθικές αρχές μειώνουν τις ενσυναισθητικές προκαταλήψεις (πχ. ενσυναίσθηση προς κάποιο αγαπημένο πρόσωπο και αδιαφορία για τα υπόλοιπα) και την υπερβολική αντίδραση εξαιτίας της ενσυναίσθησης (Hakansson, 2003).

2.5.3. Η ενσυναίσθηση σύμφωνα με την Eisenberg

Εκτός από τον Hoffman, η Eisenberg μελέτησε επίσης την ενσυναίσθηση σε σχέση με τον αλτρουισμό και την προκοινωνική συμπεριφορά και την ανάπτυξή τους στα παιδιά. Έδωσε έμφαση στους διάφορους παράγοντες που συμβάλλουν στην ανάπτυξη της

προκοινωνικής συμπεριφοράς και στις διαφορές ανάμεσα στα φύλα όσον αφορά την ενσυναίσθηση (Hakansson, 2003).

Ένας από τους στόχους της ήταν να δείξει τη διαφορά ανάμεσα στη συναισθηματική αντίδραση και στο προσωπικό άγχος (ενσυναισθητική ανησυχία) που νιώθει ένα άτομο βλέποντας ένα άλλο άτομο που δυσφορεί, όσον αφορά το κατά πόσο αυτές οι καταστάσεις οδηγούν σε διάθεση βοήθειας και προκοινωνική συμπεριφορά. Το συμπέρασμα που κατέληξε ήταν πως τα παιδιά που ένιωθαν συμπόνια ήταν πιο πιθανό να βοηθήσουν, παρά εκείνα που ένιωθαν προσωπικό άγχος (Hakansson, 2003).

Η Eisenberg κατέληξε πως οι δύο παράγοντες που επηρεάζουν την εμφάνιση της συμπόνιας ή του προσωπικού άγχους στη θέα ενός ατόμου που δυσφορεί, είναι η συναισθηματική ένταση και η ρύθμιση του συναισθήματος (Hakansson, 2003).

2.5.4. Η ενσυναίσθηση σύμφωνα με τον Batson

Ο Batson ασχολήθηκε με αυτό που ονομάζει «υπόθεση ενσυναίσθησης-αλτρουισμού», προσπαθώντας να απαντήσει στο ερώτημα αν όλες οι ενέργειες του ατόμου έχουν ως σκοπό την ωφέλεια του ίδιου, ακόμα κι εκείνες κατά τις οποίες ωφελεί ένα άλλο άτομο ή αν ο αλτρουισμός είναι μέρος της ανθρώπινης φύσης. Ο Batson πιστεύει πως παρόλο που η ωφέλεια του εαυτού ως απώτερος σκοπός ισχύει για τις περισσότερες περιπτώσεις, υπάρχουν και κάποιοι άνθρωποι σε κάποιο βαθμό και σε συγκεκριμένες περιστάσεις, που ενεργούν με σκοπό την ωφέλεια κάποιου άλλου ατόμου. Το ενσυναισθητικό ενδιαφέρον και συναίσθημα οδηγεί σε αλτρουιστικά κίνητρα (Hakansson, 2003). Η ενσυναίσθηση ως πηγή εκδήλωσης της αλτρουιστικής συμπεριφοράς έχει αναλυθεί στο κεφάλαιο 1.

2.6. Επίλογος

Αυτές ήταν οι κυριότερες θεωρητικές προσεγγίσεις σχετικά με την ενσυναίσθηση, οι οποίες έχουν βοηθήσει σημαντικά στη μελέτη αυτού του στοιχείου της προσωπικότητας και έχουν παρακινήσει πολλούς μελετητές στην προσπάθεια να καταλάβουν την πολυπλοκότητά του και να ασχοληθούν με περαιτέρω έρευνες πάνω σε αυτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Επιστημονικές έρευνες και διαπιστώσεις σχετικά με την ενσυναίσθηση

3.1. Εισαγωγή

Έρευνες σχετικά με την αποτελεσματικότητα της ενσυναίσθησης στην ψυχοθεραπευτική διαδικασία έχουν γίνει πολλές στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Από τότε και μέχρι το 1995 παρατηρείται μια έλλειψη ερευνών σχετικών με την ενσυναίσθηση. Από το 1995 και μετά η ενσυναίσθηση άρχισε πάλι να μελετάται κυρίως από την αναπτυξιακή και κοινωνική ψυχολογία, καθώς θεωρήθηκε σημαντικό κομμάτι της συναισθηματικής νοημοσύνης. Τα τελευταία χρόνια μελετάται κυρίως η βιολογική βάση της ενσυναίσθησης, στο πλαίσιο της κοινωνικής νευροεπιστήμης. (Elliott, Bohart, Watson & Greenberg, 2011)

Υπάρχει πληθώρα ερευνών σχετικά με την ενσυναίσθηση, καθώς είναι ένα φαινόμενο που αφορά διάφορους επιστημονικούς και επαγγελματικούς κλάδους και σχετίζεται με πολλούς παράγοντες. Σε αυτό το κεφάλαιο αναφερόμαστε σε μερικές από τις έρευνες που έχουν γίνει στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό, θέτοντας ως προϋπόθεση να έχουν κάποια σχέση με το θέμα της παρούσας εργασίας. Γι' αυτό το λόγο, εξετάζουμε έρευνες που έχουν σχέση με την πολυδιάστατη θεωρία του Davis, πάνω στην οποία βασίστηκε η έρευνά μας, έρευνες που μελετούν την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης στην παιδική ηλικία ή τη σχέση της με κάποιους παράγοντες με τους οποίους έχουμε ασχοληθεί και στη δική μας έρευνα και τέλος, έρευνες που αξιολογούν εκπαιδευτικά προγράμματα ενσυναίσθησης, καθώς και στην έρευνα της παρούσας εργασίας χρησιμοποιήθηκε ένα παρόμοιο πρόγραμμα παρεμβάσεων για την ενίσχυση της ενσυναίσθησης.

3.2. Έρευνες βασισμένες στην κλίμακα IRI του Davis

Μία έρευνα βασισμένη στην κλίμακα IRI του Davis, που διεξήχθη στη Σουηδία το 1999 (Cliffordson, 2002), είχε ως σκοπό να μελετήσει τη δομή της ενσυναίσθησης με ιεραρχική προσέγγιση και να συγκρίνει τις διαστάσεις της ενσυναίσθησης ως προς την κοινωνική λειτουργικότητα. Οι συμμετέχοντες ήταν 127 άτομα (21 άντρες και 106 γυναίκες), ηλικίας 19-48 ετών, που παρακολουθούσαν προγράμματα κοινωνικής εργασίας και νοσηλευτικής. Η έρευνα κατέληγε στο συμπέρασμα ότι η ενσυναίσθηση είναι ιεραρχικά οργανωμένη με τη διάσταση που υπερτερεί σε σχέση με τις άλλες όσον αφορά την κοινωνική λειτουργικότητα να είναι το ενσυναισθητικό ενδιαφέρον (συναισθηματική ενσυναίσθηση), έναντι της ανάληψης προοπτικής (γνωστική ενσυναίσθηση) και της φαντασίας (φαντασιακή ενσυναίσθηση).

Άλλη μια έρευνα που επίσης στηρίχτηκε στην κλίμακα IRI του Davis και στην ιεραρχική προσέγγιση, είναι η έρευνα των Pulos, Elison και Lennon (2004). Η έρευνα αυτή έγινε σε 409 φοιτητές και είχε ως σκοπό να μελετήσει το πώς σχετίζονται οι διαστάσεις της ενσυναίσθησης μεταξύ τους, καθώς πολλές προηγούμενες έρευνες μελετούσαν την κάθε διάσταση ξεχωριστά, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη του τις διάφορες συσχετίσεις. Σε αυτή την έρευνα λοιπόν διαπιστώθηκε πως εκτός από τις 4 διαστάσεις της κλίμακας του Davis που τις ονομάζουν πρώτης τάξης, υπάρχουν κι άλλες δύο δεύτερης τάξης, οι οποίες είναι η γενική ενσυναίσθηση και η συναισθηματική ρύθμιση. Οι δύο πρώτες διαστάσεις του Davis, το ενσυναισθητικό ενδιαφέρον (συναισθηματική ενσυναίσθηση) και η φαντασιακή

ενσυναίσθηση σχετίζονται μόνο με τη γενική ενσυναίσθηση, ενώ η ενσυναισθητική ανησυχία σχετίζεται μόνο με τη συναισθηματική ρύθμιση. Η ανάληψη προοπτικής (γνωστική ενσυναίσθηση) σχετίζεται και με τις δύο διαστάσεις δεύτερης τάξης. Η έλλειψη κάθε συσχέτισης μεταξύ ενσυναισθητικής ανησυχίας και γενικής ενσυναίσθησης δείχνει ότι η ενσυναίσθηση και η ενσυναισθητική ανησυχία είναι δυο εντελώς διαφορετικές έννοιες.

3.3. Έρευνες σχετικά με την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης στα παιδιά

Η Γεωργιτσανάκου (2017) μελέτησε την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης και την επίδραση σε αυτή ενός προγράμματος παρέμβασης σε ένα παιδί προσχολικής ηλικίας. Η μέθοδος συλλογής δεδομένων που χρησιμοποίησε ήταν το ερωτηματολόγιο Emotion Awareness Questionnaire (EAQ-30) το οποίο συμπληρώθηκε από τον έναν από τους δύο γονείς, πριν και μετά την παρέμβαση. Κατά τη διάρκεια της παρέμβασης χρησιμοποιήθηκαν εικονοκάρτες, ώστε να παρατηρηθούν οι δυσκολίες του παιδιού και να γίνει προσπάθεια βελτίωσης. Τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε η έρευνα ήταν ότι το παιδί είχε αδυναμία γνωστικής ενσυναίσθησης, αφού δεν μπορούσε να κατανοήσει και να αναγνωρίσει τα συναισθήματα των άλλων. Παρ' όλα αυτά, η χρήση εικονοκαρτών λειτούργησε επιβοηθητικά στην αντιμετώπιση των ελλειμμάτων του, όσον αφορά την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης.

Η Borke διεξήγαγε μια διαπολιτισμική έρευνα με μεγάλο αριθμό υποκειμένων, με την οποία είχε σκοπό να διερευνήσει την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης σε πολύ μικρά παιδιά 3-6 ετών και συγκεκριμένα την ικανότητά τους να αναγνωρίζουν τις συναισθηματικές αντιδράσεις των άλλων ανθρώπων. Τα παιδιά που συμμετείχαν ήταν 288 αγόρια και κορίτσια από την Αμερική και 288 αγόρια και κορίτσια από την Κίνα, εκ των οποίων τα μισά από τη μεσαία κοινωνική τάξη και τα μισά από χαμηλά κοινωνικο-οικονομικά στρώματα. Σε όλα τα παιδιά παρουσιάστηκαν 23 ιστορίες που περιλάμβαναν παιδιά σε διάφορες καταστάσεις, κατά τις οποίες ένοιωθαν κάποια συναισθήματα. Κάθε φορά ο ερευνητής έδειχνε στο παιδί κάποιες κάρτες στις οποίες υπήρχαν εικόνες παιδιών που εξέφραζαν κάποιο συναίσθημα. Τα παιδιά έπρεπε να επιλέξουν το σωστό συναίσθημα. Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής έδειξαν ότι τα παιδιά 3 ετών μπορούσαν να διακρίνουν τα συναισθήματα της χαράς και της λύπης σε άλλους ανθρώπους. Τα συναισθήματα του φόβου, της θλίψης και του θυμού στους άλλους γίνονταν διακριτά από λίγο μεγαλύτερα παιδιά και σε αυτό επιδρούσε κυρίως η κοινωνική μάθηση. Αποδεικνύεται λοιπόν πως ακόμα και τα πολύ μικρά παιδιά διαθέτουν την ικανότητα της ενσυναίσθησης και πως η τελευταία αποτελεί ένα βασικό ανθρώπινο χαρακτηριστικό που σχετίζεται με την κοινωνική προσαρμογή (Borke, 1973).

Ακόμη μια έρευνα σχετικά με την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης στα μικρά παιδιά διεξήχθη από την Bischof-Köhler.(1991). Το δείγμα αποτελούταν από 36 παιδιά ηλικίας 16-24 μηνών στην πόλη της Ζυρίχης. Η έρευνα περιλάμβανε δύο μέρη: ένα πείραμα σχετικό με την ενσυναίσθηση κι ένα τεστ για την αναγνώριση του εαυτού στον καθρέφτη, καθώς πριν ξεκινήσει η έρευνα υπήρχε η υπόθεση πως η ενσυναίσθηση εμφανίζεται στα παιδιά ταυτόχρονα με την ικανότητα αναγνώρισης της εικόνας τους στον καθρέφτη. Στο πείραμα συμμετείχε μια ενήλικη γυναίκα, η οποία είχε προηγουμένως εξοικειωθεί με το παιδί και κατά τη διάρκεια του πειράματος, ενώ έπαιζε με ένα αρκουδάκι, ξαφνικά «κατά λάθος» του έσπαγε το ένα χεράκι κι άρχιζε να κλαίει και να διαμαρτύρεται. Ο ερευνητής τότε παρατηρούσε την αντίδραση του παιδιού σε αυτό το περιστατικό. Έπειτα ακολουθούσε το πείραμα με τον καθρέφτη, σύμφωνα με το οποίο το παιδί στην αρχή κοιταζόταν στον καθρέφτη χωρίς κανένα σημάδι στο πρόσωπο, ενώ τη δεύτερη κοιταζόταν ενώ του είχαν κάνει ένα σημάδι στο μάγουλό του με μπλε μπογιά. Ανάλογα με την αντίδραση, φαινόταν αν αναγνώριζε τον εαυτό του ή όχι. Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής ήταν ότι

επιβεβαιώθηκε η υπόθεση της παράλληλης εμφάνισης της ενσυναίσθησης και της αναγνώρισης του εαυτού στον καθρέφτη, καθώς και η εκδήλωση της ενσυναίσθησης σε πολύ μικρότερη ηλικία από ό, τι πιστευόταν παλιότερα, παρόλη την έλλειψη κάποιων γνωστικών δεξιοτήτων.

Άλλες έρευνες μελετούν την επίδραση της τέχνης στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης. Ο Θεοχαρόπουλος (2017) σε μια έρευνα-δράση που υλοποίησε σε μια Δ' τάξη δημοτικού μαθητών 9-10 ετών, μελέτησε την επίδραση του κουκλοθέατρου στην ενίσχυση της ενσυναίσθησης. Μετά το τέλος των παρεμβάσεων, διαπιστώθηκε σημαντική βελτίωση των ποσοστών ενσυναίσθησης των μαθητών. Η Σκαρπέντζου (2016) μελέτησε την επίδραση της δραματικής τέχνης στην ενίσχυση της ενσυναίσθησης, μέσω μιας έρευνας-δράσης που έγινε σε μαθητές ηλικίας 7-8 ετών. Η έρευνα δράση περιλάμβανε πειραματική ομάδα 26 μαθητών και ομάδα ελέγχου 24 μαθητών. Μετά από 15 παρεμβάσεις, στις οποίες χρησιμοποιήθηκε το Εκπαιδευτικό Δράμα, διαπιστώθηκε μεγάλη αλλαγή στην ενσυναίσθηση των μαθητών και διατυπώθηκε η άποψη πως το εκπαιδευτικό Δράμα πρέπει να ενσωματωθεί στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση των μαθητών, καθώς βοηθά πάρα πολύ στη συναισθηματική τους ανάπτυξη. Παρόμοιες έρευνες για τη χρήση του εκπαιδευτικού δράματος στην ενίσχυση της ενσυναίσθησης έχουν γίνει από τον Μάρδα (2016) και από την Κολεύρη (2018).

3.4. Έρευνες για την ενσυναίσθηση στην παιδική ηλικία σε σχέση με διάφορους παράγοντες

Η Trommsdorff (1991) διεξήγαγε μια έρευνα σχετικά με την επίδραση που έχουν στην ενσυναίσθηση των παιδιών οι μητέρες που διαθέτουν ενσυναίσθηση σε μεγάλο βαθμό γενικά, αλλά και στην αλληλεπίδραση με τα παιδιά τους. Η έρευνα εφαρμόστηκε σε 15 κορίτσια και 15 αγόρια ηλικίας 5-6 χρονών και στις μητέρες τους, σε μια μικρή πόλη της Γερμανίας. Για τη διεξαγωγή της έρευνας ζητήθηκε η συνεργασία των νηπιαγωγών, οι οποίες εφάρμοσαν ένα πρόγραμμα σχετικά με την ενσυναίσθηση και μετά από παρατήρηση των παιδιών σε διάφορες περιστάσεις μέσα στο νηπιαγωγείο, συμπλήρωσαν μια κλίμακα 5 βαθμίδων για κάθε παιδί. Οι μητέρες τους συμπλήρωσαν την κλίμακα Mehrabian και Epstein (1972), η οποία αποτελείται από 23 ερωτήσεις (7 από τον Kornadt και 5 από τον Auer) κι έπειτα η καθεμία συμμετείχε σε συνέντευξη, η οποία περιείχε 12 καταστάσεις διαμάχης μεταξύ μητέρας και παιδιού και ζητούσε από τη μητέρα να απαντήσει πώς θα αντιδρούσε σε παρόμοια περίπτωση, καθώς και γιατί πιστεύει πως αντιδρά με αυτόν τον τρόπο το παιδί της ιστορίας. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι υπάρχει σύνδεση μεταξύ της ενσυναίσθησης της μητέρας και της ανάπτυξής της στο παιδί και μάλιστα σημαντικός παράγοντας είναι η άμεση ανταπόκριση της μητέρας στις ανάγκες του παιδιού.

Οι Miller και op de Haar (1997) ερεύνησαν τα χαρακτηριστικά παιδιών με υψηλή ενσυναίσθηση. Το δείγμα της έρευνάς τους αποτέλεσαν 27 παιδιά ηλικίας 2-8 ετών τα οποία χαρακτηρίστηκαν μετά από εθνογραφική έρευνα, αλλά και από τις απόψεις των εκπαιδευτικών τους ως παιδιά με υψηλή ενσυναίσθηση. Σύμφωνα με άλλες έρευνες, το χαρακτηριστικό της υψηλής ενσυναίσθησης μπορεί να έχει κληρονομικά στοιχεία και να σχετίζεται με την ιδιοσυγκρασία του ατόμου. Η έρευνα αυτή βασίστηκε σε εθνογραφικά προσανατολισμένες συνεντεύξεις που απευθύνθηκαν στις μητέρες των παιδιών, οι οποίες ερωτήθηκαν σχετικά με την ενσυναισθητική και αλτρουιστική ανταπόκριση των παιδιών τους στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις τους στο σχολείο και στο σπίτι. Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας έδειξαν ότι τα παιδιά με υψηλή ενσυναίσθηση είναι συναισθηματικά θετικά και ιδιαίτερα κοινωνικά άτομα, με αυθόρμητες αντιδράσεις ενσυναίσθησης και αλτρουισμού, οι οποίες συμβαίνουν συχνότερα και με μεγαλύτερο βάθος, ένταση και σταθερότητα σε σχέση με αυτές των συνομηλίκων τους. Επίσης τα παιδιά αυτά είχαν υψηλότερη ρύθμιση συναισθημάτων και καλύτερες συναισθηματικές αντιδράσεις.

Ένα άλλο θέμα που αποτελεί αντικείμενο ερευνών είναι η σχέση της ενσυναίσθησης με τη στάση που κρατούν τα παιδιά σε σχέση με φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού. Στην έρευνα των Λύχνου και Αντωνοπούλου (2016) στην οποία συμμετείχαν 367 μαθητές και απάντησαν σε τρεις κλίμακες αυτοαναφοράς (μία για την ενσυναίσθηση, μία για την αυτεπάρκεια και μία για την εξέταση του ρόλου που υιοθετεί ο μαθητής ως παριστάμενος σε εκφοβιστικά επεισόδια), φαίνεται πως τα παιδιά που διαθέτουν μεγαλύτερη ενσυναίσθηση, δηλώνουν στην πλειοψηφία τους πως ως παριστάμενοι σε φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού θα υιοθετούσαν τον ρόλο του υπερασπιστή του θύματος.

Επίσης, η Παπαγεωργίου (2015) στην έρευνα που διεξήγαγε σε 126 παιδιά προσχολικής ηλικίας, χρησιμοποιώντας το Berkeley Puppet Interview BPI για παιδιά ηλικίας 4-8 ετών και μια ημιδομημένη συνέντευξη στους εκπαιδευτικούς των παιδιών, κατέληξε στο συμπέρασμα πως τα παιδιά με υψηλή ενσυναίσθηση δεν εκδηλώνουν εκφοβιστική συμπεριφορά, ούτε λειτουργούν ως βοηθοί του δράστη. Βέβαια, ορισμένες φορές η υψηλή γνωστική ενσυναίσθηση μπορεί να οδηγήσει σε εκφοβιστική συμπεριφορά. Η συναισθηματική ενσυναίσθηση είναι εκείνη που αποτρέπει τέτοιου είδους συμπεριφορές. Επίσης, η ενσυναίσθηση σχετίζεται θετικά με τον ρόλο του υποστηρικτή του θύματος και την προσφορά παρηγοριάς, βοήθειας και υποστήριξης προς αυτό.

Οι Roberts και Strayer (1996) σε έρευνα στην οποία συμμετείχαν 73 παιδιά ηλικίας 5, 7 και 13 χρονών, μελέτησαν τη σχέση της ενσυναίσθησης με τη συναισθηματική εκφραστικότητα και την προκοινωνική συμπεριφορά. Τα παιδιά παρακολούθησαν έξι συναισθηματικά φορτισμένες βιντεοσκοπημένες ιστορίες κι έπειτα σε συνέντευξη κλήθηκαν να απαντήσουν σε ερωτήσεις πάνω σε αυτές τις ιστορίες σχετικά με τις προθέσεις και τα συναισθήματα των ηρώων, καθώς και τα δικά τους συναισθήματα. Όση ώρα παρακολουθούσαν τα βίντεο, μία κάμερα βιντεοσκοπούσε τις εκφράσεις των προσώπων τους. Οι μητέρες επίσης αξιολόγησαν τα παιδιά τους μέσα από τη συμπλήρωση ενός ερωτηματολογίου. Τέλος, για τα παιδιά ερωτήθηκαν και οι δάσκαλοι, αλλά και οι καλύτεροί τους φίλοι. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η συναισθηματική εκφραστικότητα, η συναισθηματική γνώση και η ανάληψη ρόλων ήταν σημαντικά μέσα πρόβλεψης της ενσυναίσθησης. Η ενσυναίσθηση των αγοριών συσχετιζόταν σε μεγάλο βαθμό με την εκδήλωση προκοινωνικής συμπεριφοράς, ενώ των κοριτσιών συσχετιζόταν με την προκοινωνική συμπεριφορά κυρίως σε φίλους/φίλες τους, αλλά όχι με τη συνεργασία με συνομηλίκους.

3.5. Έρευνες σχετικά με την αξιολόγηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων ενίσχυσης της ενσυναίσθησης

Η έρευνα της Παπαδημητρίου (2014) ασχολείται με την αξιολόγηση ενός προγράμματος κοινωνικοσυναισθηματικής μάθησης (Βήματα για τη Ζωή) στο νηπιαγωγείο σε σχέση με τη ρύθμιση δυσάρεστων συναισθημάτων (φόβο, θυμό, λύπη). Η ρύθμιση των δυσάρεστων συναισθημάτων έχει αποδειχτεί πως αποτελεί προϋπόθεση για την εκδήλωση της ενσυναίσθησης. Η συγκεκριμένη έρευνα πρόκειται για μια έρευνα-δράση που διεξήχθη στους 17 μαθητές ενός τμήματος νηπιαγωγείου. Τα αποτελέσματα έδειξαν πως μετά την εφαρμογή του προγράμματος υπήρξε σημαντική βελτίωση των παιδιών ως προς την αναγνώριση των δυσάρεστων συναισθημάτων στον εαυτό τους και στους άλλους και στην καλύτερη διαχείρισή τους μέσα από αποτελεσματικότερες τεχνικές.

Οι Derman και Basal (2014) επίσης ασχολήθηκαν με την αξιολόγηση ενός εκπαιδευτικού προγράμματος ενσυναίσθησης που είχε ως σκοπό να μειώσει τα επίπεδα επιθετικότητας των μαθητών ηλικίας 10-11 χρονών. Μέσα από κλίμακες μέτρησης της επιθετικότητας και της ενσυναίσθησης, επιλέχθηκαν από 3.199 παιδιά, τα 90 που σημείωσαν μεγαλύτερο σκορ όσον αφορά την επιθετικότητα. Μετά την εφαρμογή του προγράμματος

εκπαίδευσης πάνω στην ενσυναίσθηση, η οποία κράτησε 8 εβδομάδες και εφαρμοζόταν κάθε μέρα για μία ώρα, αποδείχτηκε πως τα επίπεδα επιθετικότητας των μαθητών είχαν μειωθεί αρκετά.

3.6. Επίλογος

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάστηκαν κάποιες έρευνες που έχουν σχέση με το θέμα της παρούσας εργασίας και μελετούν κυρίως την εκδήλωση της ενσυναίσθησης στην παιδική ηλικία, την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, διάφορους παράγοντες που την επηρεάζουν, καθώς και εκπαιδευτικά προγράμματα που έχουν ως σκοπό την ενίσχυσή της. Παρατηρούμε λοιπόν πως η ενσυναίσθηση είναι ένα θέμα που έχει ερευνηθεί αρκετά και με τη χρήση διαφόρων μεθόδων έρευνας, όμως σίγουρα υπάρχει ακόμα πληθώρα στοιχείων σχετικών με την ενσυναίσθηση που είναι προς διερεύνηση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Ψυχοπαιδαγωγικές προσεγγίσεις ενίσχυσης της ενσυναίσθησης στην οικογένεια, το σχολείο και την κοινωνία

4.1. Εισαγωγή

Η ενίσχυση της ενσυναίσθησης μέσω της διδασκαλίας και της εκπαίδευσης δεν είναι καθόλου εύκολη διαδικασία. Σύμφωνα με τον Davis (1990), η ίδια η ενσυναίσθηση δεν μπορεί να διδαχτεί, καθώς είναι μια διαδικασία που αναπτύσσεται καθώς ωριμάζουμε. Απαραίτητα στοιχεία για την ανάπτυξή της είναι η εμπειρία, κάτι που απαιτεί ασφαλή αίσθηση του εαυτού και η γνωστική ανάπτυξη στο στάδιο της αφηρημένης σκέψης που παρατηρείται στην εφηβεία. Σε αυτή την ηλικία το άτομο μπορεί να φανταστεί πώς αισθάνεται ο άλλος και να μπει στη θέση του. Επίσης οι έφηβοι τώρα αρχίζουν και καταλαβαίνουν τα αποτελέσματα της συμπεριφοράς τους. Εκτός από την ηλικία, σημαντικοί παράγοντες για την ενσυναίσθηση είναι η ωριμότητα και η αυτογνωσία. Αυτοί οι παράγοντες λοιπόν δεν μπορούν να διδαχτούν.

Υπάρχουν όμως στοιχεία, το οποίο έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση και μπορούν να διδαχτούν, ενισχύοντας έτσι τη διαδικασία της ενσυναίσθησης (Ζγαντζούρη & Πουρκός, 1997). Αυτά τα στοιχεία είναι οι αξίες, οι εμπειρίες που αυξάνουν την αυτογνωσία, η αναγνώριση των δυνατών σημείων και των αδυναμιών του ατόμου, η δεξιότητα της ενεργητικής ακρόασης, η ύπαρξη κοινών στοιχείων μεταξύ των ανθρώπων, ο σεβασμός κι η ανοχή στη διαφορετικότητα, η αναγνώριση των προκαταλήψεων και των φόβων, η ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης για προσφορά βοήθειας, κλπ. (Davis, 1990).

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζουμε εν συντομία τις πρακτικές της οικογένειας και του σχολείου μπορούν να ενισχύσουν τη διαδικασία της ενσυναίσθησης.

4.2. Πρακτικές ενίσχυσης της ενσυναίσθησης στο πλαίσιο της οικογένειας

Στο πλαίσιο της οικογένειας, οι μητέρες που ανταποκρίνονται στις ανάγκες των παιδιών τους, δεν τιμωρούν και δεν είναι αυταρχικές, βοηθούν τα παιδιά τους να αναπτύξουν υψηλή γνωστική και συναισθηματική ενσυναίσθηση και προκοινωνική συμπεριφορά. Επίσης, αυτό που βοηθάει στην προώθηση της ενσυναίσθησης είναι η εξήγηση στο παιδί της συμπεριφοράς του και των επιπτώσεών της στους άλλους, καθώς και της σημασίας του μοιράσματος και της ευγένειας. Όταν ένα παιδί έχει πληγώσει με τη συμπεριφορά του κάποιο άλλο, καλό είναι οι γονείς να του εξηγούν γιατί ήταν λανθασμένη η συμπεριφορά του και να του προτείνουν τρόπους διόρθωσης της κατάστασης. Πολύ σημαντική είναι η ενθάρρυνση των παιδιών να συζητούν για τα προβλήματά τους και να εκφράζουν ελεύθερα τα συναισθήματά τους. Τέλος, οι ίδιοι οι γονείς πρέπει να αποτελούν πρότυπο συμπεριφοράς για τα παιδιά τους, εκδηλώνοντας ενσυναίσθηση προς τους άλλους και προς το παιδί (Cotton, 1992).

Οι πρακτικές της οικογένειας που έχουν αρνητικά αποτελέσματα είναι οι απειλές κι οι φυσικές τιμωρίες, η ελλιπής φροντίδα κι η απόρριψη των συναισθηματικών αναγκών του παιδιού και η υπερβολική επιβράβευση, η οποία οδηγεί στην επιθυμητή συμπεριφορά μόνο για το βραβείο και στη μείωσή της όταν δεν υπάρχει κάποιο κέρδος (Cotton, 1992).

4.3. Πρακτικές ενίσχυσης της ενσυναίσθησης στο πλαίσιο του σχολείου

Στο πλαίσιο του σχολείου, η ενίσχυση της ενσυναίσθησης είναι δυνατή μέσα από σχετικά εκπαιδευτικά προγράμματα και διδακτικές πρακτικές. Ας δούμε παρακάτω μερικές από αυτές:

- Εκπαίδευση στη διαπροσωπική αντίληψη και στην ενσυναισθητική ανταπόκριση: Πρόκειται για μια γνωστική προσέγγιση, όπου τα παιδιά μαθαίνουν τι είναι η ενσυναίσθηση και πώς αναπτύσσεται, να αναγνωρίζουν τη συναισθηματική κατάσταση που βρίσκονται τα ίδια αλλά και οι άλλοι και τη θετική ανταπόκριση.
- Εστίαση στα συναισθήματά τους και στο να ξεχωρίζουν ποια ταιριάζουν στην κάθε περίπτωση, ώστε να αυξήσουν την ικανότητα αντίληψης της προοπτικής του άλλου.
- Εστίαση μέσα από δραστηριότητες στις ομοιότητες με τους άλλους. Η αντίληψη ότι ο άλλος έχει ομοιότητες με εμάς οδηγεί στην ενσυναισθητική ανταπόκριση. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση ξεκινά πάντα με τις ομοιότητες και πολύ αργότερα ασχολείται με τις διαφορές.
- Παίξιμο ρόλων: Δραστηριότητες στις οποίες τα παιδιά αναλαμβάνουν να παίξουν τον ρόλο ενός πραγματικού ή φανταστικού προσώπου και να φανταστούν ή να επιδείξουν τα συναισθήματα και τη συμπεριφορά του προσώπου αυτού, βοηθούν πολύ στην ανάπτυξη της γνωστικής και συναισθηματικής νοημοσύνης. Οι δραστηριότητες αυτές θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν και την οπτική γωνία ενός ζώου, φυτού, ή ακόμα κι ενός άψυχου αντικειμένου.

Επίσης, το παίξιμο ρόλων ατόμων με αναπηρίες με αναπαράσταση των ανάλογων συνθηκών στις οποίες ζουν (πχ. κλειστά μάτια και κράτημα μαστουνιού), βοηθούν τα παιδιά να μπουν στη θέση τους, να τους συναισθανθούν και να καταλάβουν τις ομοιότητες που έχουν μαζί τους.

- Πρακτική εξάσκηση στη φαντασία και στην αντίληψη της προοπτικής του άλλου: Δραστηριότητες στις οποίες το παιδί φαντάζεται την προοπτική ενός άλλου ατόμου και προσπαθεί να καταλάβει τη δική του οπτική γωνία, αποτελούν ένα αποτελεσματικό μέσο για την αύξηση της ενσυναίσθησης.
- Έκθεση σε συναισθηματικά φορτισμένα ερεθίσματα, που περιλαμβάνουν δυστυχία, στέρση, πόνο άλλων ανθρώπων ή ομάδων, βοηθούν στην ανάπτυξη αισθήματος ενσυναίσθησης και ανταπόκρισης. Το ίδιο βοηθητικό είναι και η ενθάρρυνση των παιδιών να σκέφτονται τους άλλους και τις ανάγκες τους (Cotton, 1992). Σε αυτό το πλαίσιο πολλοί προτείνουν την επαφή των παιδιών με συνομηλίκους τους από διαφορετικά κοινωνικο-οικονομικά περιβάλλοντα, τη μάθηση σχετικά με τη φτώχεια, την επίσκεψη σε νοσοκομεία, καταφύγια αστέγων και άλλα παρόμοια μέρη, καθώς και τη συμμετοχή σε δραστηριότητες που βοηθούν αναξιοπαθείς ομάδες (Feshbach & Feshbach, 2009).
- Οι θετικές δηλώσεις στο παιδί ότι διαθέτει ήδη την επιθυμητή συμπεριφορά κι ότι είναι στη φύση του να εκδηλώνει προκοινωνική συμπεριφορά. Αυτό το βοηθά να δει τον εαυτό του σαν υπεύθυνο και στοργικό άτομο και το οδηγεί να συμπεριφέρεται με τον επιθυμητό τρόπο.
- Η εκδήλωση κατάλληλης συμπεριφοράς από τον εκπαιδευτικό, η οποία να αποτελεί πρότυπο για τους μαθητές. Με αυτόν τον τρόπο οι μαθητές είναι πιο πιθανό να εκδηλώσουν επιθυμητή συμπεριφορά, παρά με συμβουλές και παροτρύνσεις.

- Μελέτη διάσημων προσώπων που εκδηλώνουν ενσυναίσθηση, όπως για παράδειγμα τους Florence Nightingale, Martin Luther King, Jr., Albert Schweitzer και Μητέρα Τερέζα. Οι δραστηριότητες που επικεντρώνονται στη ζωή και τα επιτεύγματα αυτών των ανθρώπων αυξάνει την επιθυμία των παιδιών να τους μοιάσουν και να εκδηλώσουν παρόμοια συμπεριφορά (Cotton, 1992).

Εκτός όλων των παραπάνω δραστηριοτήτων που εντάσσονται σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα με συγκεκριμένο σκοπό (την ενίσχυση της ενσυναίσθησης), υπάρχουν στρατηγικές που ακολουθούνται σε μια σχολική τάξη, οι οποίες χωρίς να έχουν ως κύριο σκοπό την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, καταφέρνουν να την προωθήσουν. Αυτές οι στρατηγικές είναι οι ακόλουθες:

- Ομαδοσυνεργατική διδασκαλία: Η οργάνωση των μαθητών σε ομάδες, τα μέλη των οποίων διαφέρουν μεταξύ τους στην εθνικότητα, το φύλο, το μαθησιακό επίπεδο, κλπ., βοηθά τους μαθητές να έχουν πολύ μεγαλύτερη αλληλεπίδραση μεταξύ τους, με σημαντικά αποτελέσματα, όπως:
 1. Μεγαλύτερη αποδοχή και σεβασμό σε άτομα διαφορετικής εθνικότητας, φύλου, μαθησιακών ικανοτήτων ή κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου.
 2. Ικανότητα συσχέτισης με διαφορετικούς τύπους ανθρώπων.
 3. Μεγαλύτερη ικανότητα κατανόησης της διαφορετικής οπτικής άλλων ατόμων.
 4. Μεγαλύτερη αποδοχή και κατανόηση των διαφορετικών στοιχείων που μπορεί να προσφέρει ο καθένας σε μια ομάδα.
 5. Δημιουργία φιλίας μεταξύ παιδιών διαφορετικών εθνικοτήτων, κλπ.
- Διδασκαλία των μικρότερων μαθητών από τους μεγαλύτερους ή από συνομήλικο σε συνομήλικο: Οι μαθητές που λειτουργούν ως δάσκαλοι αναπτύσσουν την ενσυναίσθηση, τον αλτρουισμό και την αυτοεκτίμησή τους, αφού πρέπει να δείξουν κατανόηση προς το διδασκόμενο παιδί και αυτοπεποίθηση στη σχέση τους. Επίσης εκτιμούν τα οφέλη της προσφοράς βοήθειας (Cotton, 1992).

4.4. Εκπαιδευτικά προγράμματα ενίσχυσης της ενσυναίσθησης

Στο πλαίσιο της εκπαίδευσης μαθητών παιδικής και εφηβικής ηλικίας, έχουν δημιουργηθεί αρκετά εκπαιδευτικά προγράμματα που έχουν ως σκοπό την προώθηση και ενίσχυση της ενσυναίσθησης. Τα προγράμματα αυτά έχει αποδειχτεί ότι ενισχύουν τον αυτοέλεγχο, τη ρύθμιση του συναισθήματος, την αυτοπεποίθηση και ως αποτέλεσμα την ενσυναίσθηση (Feshbach & Feshbach, 2009). Μερικά από αυτά αναφέρονται παρακάτω:

4.4.1. “Roots of Empathy” (Οι ρίζες της ενσυναίσθησης), της Mary Gordon

Το πρόγραμμα Roots of Empathy (ROE), απευθύνεται σε παιδιά ηλικίας 3-14 ετών. Δημιουργήθηκε το 1996 και έχει εξαπλωθεί σε πολλές χώρες του κόσμου. Πρόκειται για ένα 9μηνο πρόγραμμα, κατά τη διάρκεια του οποίου ένας γονιός (πατέρας ή μητέρα) επισκέπτεται την τάξη μια φορά τον μήνα μαζί με το παιδί του, το οποίο είναι βρέφος. Η τάξη «υιοθετεί» το βρέφος στην αρχή της σχολικής χρονιάς, και μέσω των αλληλεπιδράσεων μαζί του και των παρατηρήσεων, μαθαίνουν για τη φυσική αλλά κυρίως για τη συναισθηματική και την πνευματική του ανάπτυξη. Κάποιος υπεύθυνος του προγράμματος επισκέπτεται την τάξη τρεις φορές το μήνα, μια φορά πριν την επίσκεψη του βρέφους, μια κατά τη διάρκεια και μια μετά την επίσκεψη. Σε αυτές τις επισκέψεις προσπαθεί, μέσω συζητήσεων και δραστηριοτήτων, να ενισχύσει στα παιδιά την ενσυναίσθηση, την κατανόηση των συναισθημάτων, την επίλυση προβλημάτων, την ανάληψη προοπτικής, το ενδιαφέρον για τους άλλους, την ανάπτυξη των παιδιών και τις

αποτελεσματικές γονεϊκές πρακτικές. Για παράδειγμα, τα παιδιά προσπαθούν να αναγνωρίσουν τα συναισθήματα του βρέφους, να δώσουν εξηγήσεις για αυτά και αργότερα, μέσα από ιστορίες, κατασκευές και διάφορες άλλες δραστηριότητες, να συζητήσουν για τα δικά τους συναισθήματα και τα συναισθήματα των άλλων (Schonert-Reichl, Smith, Zaidman-Zait & Hertzman, 2012).

Το πρόγραμμα αυτό εστιάζει στο ενδιαφέρον και την κατανόηση για τους άλλους και τη συνεργασία. Τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να συνεργαστούν μεταξύ τους και να δημιουργήσουν κάτι (ένα τραγούδι, ένα δέντρο ευχών, κλπ.) που θα ωφελήσει το μωρό. Με αυτόν τον τρόπο προωθείται ο αλτρουισμός και η προκοινωνική συμπεριφορά (Schonert-Reichl, Smith, Zaidman-Zait & Hertzman, 2012).

Το πρόγραμμα στηρίζεται κυρίως στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, η οποία οδηγεί στην ενεργοποίηση της προκοινωνικής συμπεριφοράς, στην αποφυγή της επιθετικότητας και στη δημιουργία θετικών κοινωνικών σχέσεων (Schonert-Reichl, Smith, Zaidman-Zait & Hertzman, 2012).

4.4.2. «The empathy Training Program» (Το πρόγραμμα διδασκαλίας της ενσυναίσθησης) των Feshbach και Feshbach (1982)

Το πρόγραμμα αυτό σχεδιάστηκε ώστε να ενισχύσει τις δεξιότητες των παιδιών που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση, με απώτερο στόχο να μειώσει την επιθετικότητα και να βελτιώσει την προκοινωνική συμπεριφορά. Το πρόγραμμα παρεμβάσεων στη σχολική τάξη περιλαμβάνει δραστηριότητες που διαρκούν 20-30 λεπτά την εβδομάδα για 10 εβδομάδες. Οι δραστηριότητες αυτές επικεντρώνονται στην αναγνώριση των συναισθημάτων, στον διαχωρισμό των συναισθημάτων του εαυτού από τα συναισθήματα των άλλων, στην ανάληψη προοπτικής μέσα από το παίξιμο ρόλων σε σύντομες ιστορίες, κλπ. (Eisenberg κ.α., 2010).

4.4.3. «The Learning to Care Curriculum» του Feshbach (1984)

Το πρόγραμμα αυτό σχεδιάστηκε επίσης για παιδιά δημοτικού σχολείου και περιλαμβάνει δραστηριότητες όπως παιχνίδια επίλυσης προβλημάτων, διήγηση ιστοριών, βιντεοσκοπήσεις, συζήτηση σε ομάδες, κλπ. Σε σχολεία που εφαρμόστηκε, παρατηρήθηκε μείωση της επιθετικότητας, ενίσχυση της θετικής κοινωνικής συμπεριφοράς, θετική αυτοεικόνα των μαθητών και σημαντική βελτίωση της ακαδημαϊκής επίδοσης των μαθητών (Feshbach & Feshbach, 2009).

4.4.4. Προγράμματα βελτίωσης σχέσεων των μελών μιας ή περισσότερων ομάδων που περιλαμβάνουν την ενσυναίσθηση.

Κάποια προγράμματα που έχουν σκοπό τη βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των μελών μιας ομάδας, χρησιμοποιούν την εκπαιδευτική τεχνική “The jigsaw classroom” (τάξη παζλ), κατά την οποία παιδιά διαφορετικών εθνικών και φυλετικών ομάδων εργάζονται συνεργατικά, ώστε να επιτύχουν κάποιους ακαδημαϊκούς στόχους. Τα παιδιά αυτά μαθαίνουν να μπαίνουν στη θέση του άλλου και να βλέπουν και τη δική του προοπτική. Ενισχύεται λοιπόν η ενσυναίσθηση και αυτό οδηγεί στη βελτίωση των σχέσεων μεταξύ τους (Stephan & Finlay, 1999).

Άλλα προγράμματα που περιλαμβάνουν την ενίσχυση της ενσυναίσθησης, είναι αυτά που έχουν ως σκοπό την επίλυση διαφορών μεταξύ δύο διαφορετικών ομάδων και την ενίσχυση της αμοιβαίας κατανόησης μεταξύ τους. Τα μέλη των δύο αντιμαχόμενων ομάδων, αφού εκφράσουν τους φόβους και τις ελπίδες τους, ενθαρρύνονται να παίξουν τον ρόλο ενός

ατόμου από την άλλη ομάδα, ώστε να δουν τη διαφωνία με διαφορετική προοπτική, εκείνη των μελών της άλλης ομάδας. Έτσι, μέσω της αλλαγής των πεποιθήσεων και των νέων ιδεών για την αντιμετώπιση της διαμάχης, βελτιώνονται οι σχέσεις μεταξύ τους (Stephan & Finlay, 1999).

Επίσης, τα προγράμματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης περιλαμβάνουν την ενσυναίσθηση για την βελτίωση των σχέσεων μεταξύ των διαφορετικών ομάδων. Οι μαθητές μαθαίνουν για τις ομοιότητες και τις διαφορές μεταξύ διαφορετικών φυλετικών, εθνικών και πολιτισμικών ομάδων της κοινωνίας στην οποία ζουν, λαμβάνουν πληροφορίες για την ιστορία τους, τη διαφορετική προοπτική τους, τις αξίες, τα ήθη και τη συμπεριφορά τους. Παρακολουθούν ταινίες, διαβάζουν βιβλία, συζητούν και ασχολούνται με παίξιμο ρόλων και διάφορες άλλες δραστηριότητες, που τους οδηγούν στην επαφή και στην κατανόηση όλων των παραπάνω. Όλα αυτά ενισχύουν τη γνωστική ενσυναίσθηση των μαθητών, με αποτέλεσμα να μειώνεται η κοινωνική διαφορά και να βελτιώνονται οι σχέσεις μεταξύ τους (Stephan & Finlay, 1999).

Τέλος, στο πλαίσιο του πανεπιστημίου ή της κοινότητας, πραγματοποιούνται προγράμματα διαλόγου μεταξύ των μελών μιας ομάδας ή μεταξύ διαφορετικών ομάδων. Στα προγράμματα αυτά, τα μέλη συζητούν θέματα σχετικά με στερεότυπα, διακρίσεις και προκαταλήψεις, καθώς και τρέχοντα θέματα που τους απασχολούν σχετικά με τις σχέσεις μεταξύ τους. Μελέτη σχετικού υλικού, παίξιμο ρόλων και άλλες δραστηριότητες αξιοποιούνται ως σημείο έναρξης για τον διάλογο που θα ακολουθήσει. Έτσι, τα μέλη οδηγούνται στην πληρέστερη κατανόηση, στην ανακάλυψη ομοιοτήτων και στην ανάληψη της διαφορετικής προοπτικής των μελών που ανήκουν σε άλλες φυλετικές ή κοινωνικές ομάδες (Stephan & Finlay, 1999).

4.4.5. Προγράμματα ενίσχυσης της ενσυναίσθησης μέσω της τέχνης

4.4.5.1. Θέατρο

Οι εκπαιδευτικές παρεμβάσεις που βασίζονται στη δραματική τέχνη ή περιλαμβάνουν τεχνικές του θεάτρου, έχουν τη δυνατότητα να ενισχύσουν την ικανότητα της ενσυναίσθησης των συμμετεχόντων. Το παιδί που συμμετέχει σε μια θεατρική δραστηριότητα αναλαμβάνοντας έναν ρόλο, κατανοεί και νιώθει τα συναισθήματα του ήρωα που υποδύεται, καθώς και τις απόψεις, τις επιθυμίες και τα κίνητρά του. Η κατανόηση αυτή μέσα από τη μίμηση αποτελεί βασικό συστατικό της ενσυναίσθησης (Goldstein & Winner, 2012).

4.4.5.2. Κουκλοθέατρο

Το κουκλοθέατρο μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε παρεμβάσεις που έχουν σκοπό την ενίσχυση της ενσυναίσθησης. Τα παιδιά μέσω του κουκλοθεάτρου, έρχονται σε επαφή με διαφορετικές ιστορίες κι εμπειρίες και καλλιεργείται η κριτική και δημιουργική τους σκέψη, καθώς και η ενσυναίσθηση, αφού ενισχύεται το ενδιαφέρον τους για τους άλλους ανθρώπους (Θεοχαρόπουλος, 2017).

Το παιχνίδι ρόλων μέσω του κουκλοθεάτρου είναι μια προσέγγιση που οδηγεί στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης του παιδιού, καθώς μέσα από αυτό τα παιδιά μπορούν να κατανοήσουν το πώς μπορεί να νιώθει κάποιος άλλος. Κάθε παιδί αναλαμβάνει να παίξει έναν συγκεκριμένο ρόλο που του αναθέτει ο δάσκαλος, με την οδηγία να προσπαθήσει να ερμηνεύσει το πώς θα ένιωθε το ίδιο στη συγκεκριμένη κατάσταση ή πώς θα σκεφτόταν ένα άλλο πρόσωπο σε αυτές τις συνθήκες. Ο δάσκαλος μπορεί να προτείνει συγκεκριμένα συναισθήματα που μπορεί να προσεγγίσει το παιδί μέσα από τον ρόλο της κούκλας. Κάποια

παιδιά παίζουν και κάποια παρακολουθούν. Στο τέλος ακολουθεί συζήτηση (Θεοχαρόπουλος, 2017).

Το κουκλοθέατρο έχει χρησιμοποιηθεί σε παρεμβάσεις με σκοπό την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, όπως για παράδειγμα σε μια παρέμβαση στις ΗΠΑ με σκοπό την ενίσχυση της θετικής συμπεριφοράς απέναντι σε άτομα με αναπηρία και άλλη μία με σκοπό την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης σε παιδιά με αυτισμό (Θεοχαρόπουλος, 2017).

4.4.5.3. Μουσική

Σύμφωνα με τους Rabinowitch, Cross και Burnard (2013), η μουσική μπορεί να βοηθήσει στην ενίσχυση της ενσυναίσθησης, κυρίως η ομαδική ενασχόληση με αυτήν (παίζοντας μουσική μαζί με άλλους, σε γκρουπ, κλπ.). Οι προαναφερόμενοι ερευνητές δημιούργησαν ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα το οποίο ονόμασαν Musical Group Interaction (MGI) και εφαρμόζοντάς το σε 52 παιδιά δημοτικών σχολείων για ένα ολόκληρο σχολικό έτος, συμπέραναν ότι το πρόγραμμα αυτό είχε αξιόλογη επίδραση στην ενίσχυση της ενσυναίσθησης των παιδιών. Το πρόγραμμα περιλάμβανε διάφορα μουσικά παιχνίδια, τα οποία επικεντρώνονταν στην ενίσχυση συγκεκριμένων στοιχείων της μουσικής, όπως μίμηση, ευελιξία, συγχρονισμός, κλπ., καθώς και αποθάρρυνση των αρνητικών στοιχείων, όπως απορρόφηση στον εαυτό, συγκρούσεις, κλπ. Παρόλο που οι δραστηριότητες επικεντρώνονταν στη μουσική και όχι στην ίδια την έννοια της ενσυναίσθησης, παρατηρήθηκε ότι η βελτίωση της ικανότητας σε αυτά τα στοιχεία της μουσικής μπορούσε να μεταφερθεί και στην ικανότητα για (συναισθηματική κυρίως) ενσυναίσθηση, εκτός του μουσικού πλαισίου.

4.5. Επίλογος

Συνοψίζοντας, η ενσυναίσθηση μπορεί να ενισχυθεί καταρχάς μέσα στην οικογένεια με την ανταπόκριση στις ανάγκες του παιδιού, τη συζήτηση για τη σωστή συμπεριφορά και την αξία του μοιράσματος και την επίδειξη συμπεριφοράς προτύπου εκ μέρους του γονιού. Από την πλευρά του σχολείου μπορούν να ακολουθηθούν πολλές στρατηγικές ενίσχυσης της ενσυναίσθησης, όπως είδαμε παραπάνω, αλλά και να γίνει επεξεργασία του θέματος μέσα από κατάλληλα προγράμματα. Τέλος, η ενσυναίσθηση μπορεί να ενισχυθεί και μέσω της τέχνης, όπως το θέατρο και η μουσική, καθώς τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με τα συναισθήματά τους, αλλά και να μπουν στη θέση άλλων ανθρώπων και να κατανοήσουν και τα δικά τους συναισθήματα, αποκτώντας έτσι ενσυναίσθηση.

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΟ- ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Οι ποιοτικές μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα

5.1. Εισαγωγή

Στα προηγούμενα κεφάλαια προσπαθήσαμε να προσεγγίσουμε θεωρητικά το θέμα της ενσυναίσθησης. Στο παρόν κεφάλαιο και πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση της έρευνας που διεξήχθη προκειμένου να διερευνηθεί η εκδήλωση της ενσυναίσθησης στους μαθητές και η δυνατότητα ενίσχυσής της μέσω ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων, κρίνουμε αναγκαίο να γίνει μια σύντομη αναφορά στις μεθόδους έρευνας που χρησιμοποιήθηκαν. Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκαν κυρίως ποιοτικές μέθοδοι έρευνας. Η κύρια μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε ήταν η έρευνα-δράση, η οποία είναι ένας τύπος μελέτης περίπτωσης και τα ερευνητικά εργαλεία που αξιοποιήθηκαν είναι η ημιδομημένη συνέντευξη και το ιχνογράφημα. Συμπληρωματικά χρησιμοποιήθηκε και ένα ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς, το οποίο ανήκει στις ποσοτικές μεθόδους.

5.2. Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας

Ποιοτική έρευνα είναι η έρευνα που, σε αντίθεση με την ποσοτική, πραγματοποιείται χωρίς τη χρήση αριθμητικών δεδομένων και μαθηματικών υπολογισμών, σε πραγματικές και όχι τεχνητές, πειραματικά ελεγχόμενες συνθήκες, μελετώντας ανθρώπους στον «πραγματικό κόσμο». Η ποιοτική έρευνα εστιάζει κυρίως στο νόημα που δίνουν οι ίδιοι οι άνθρωποι στα γεγονότα που βιώνουν κι όχι τόσο στα ίδια τα γεγονότα και στην αντίδραση των ανθρώπων ως προς αυτά. Οι ποιοτικοί ερευνητές εστιάζουν επίσης στη μελέτη του κοινωνικο-ιστορικού και πολιτισμικού πλαισίου στο οποίο ζουν και συμπεριφέρονται τα υποκείμενα της έρευνας, καθώς και στη μοναδικότητα των ατόμων ή των πολιτισμών που ερευνούν, σε αντίθεση με την ποσοτική έρευνα που συγκρίνει άτομα και πολιτισμούς στη βάση καθολικών, οικουμενικών κριτηρίων (Ισαρη & Πουρκός, 2015). Η ποιοτική έρευνα είναι λοιπόν νατουραλιστική, συγκεκριμενική, πλαισιοθετημένη και ερμηνευτική (Henwood & Pidgeon, 1994, όπ. αναφ. στο Ίσαρη & Πουρκός, 2015).

Οι μέθοδοι που κυρίως χρησιμοποιούνται στην ποιοτική έρευνα είναι η παρατήρηση (συμμετοχική και μη συμμετοχική), οι ομάδες εστίασης, η βιογραφική μελέτη, η έρευνα-δράση, η θεμελιωμένη θεωρία, η ανάλυση συνομιλίας, η ανάλυση λόγου, κλπ. Οι τεχνικές συλλογής δεδομένων που χρησιμοποιούνται σε αυτού του είδους την έρευνα είναι η παρατήρηση, η συνέντευξη, οι προφορικές αφηγήσεις, οι φωτογραφίες, οι ταινίες, το βίντεο, κλπ. (Ισαρη & Πουρκός, 2015).

Τα κύρια χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας όσον αφορά τα βασικά στάδια, είναι τα εξής: Η έρευνα και η θεωρία αλληλεπιδρούν μεταξύ τους καθώς προχωρά η έρευνα και δεν προηγείται η μία της άλλης. Ο ερευνητικός σχεδιασμός προσαρμόζεται συνεχώς στα νέα δεδομένα. Το υποκείμενο μελετάται στο φυσικό του πλαίσιο και ο ερευνητής προσπαθεί να μην παρεμβαίνει. Η υποκειμενική πραγματικότητα των υποκειμένων θεωρείται πολύ σημαντική και όχι ανεπιθύμητη όπως στην ποσοτική έρευνα, και γίνεται προσπάθεια μελέτης και βαθύτερης κατανόησής της. Η σχέση του ερευνητή με τα υποκείμενα της έρευνας δεν είναι απόμακρη και ουδέτερη, αλλά εγγύς και αλληλεπιδραστική. Τέλος, στην ποιοτική έρευνα δεν έχει τόση σημασία η στατιστική αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος,

όσο η βαθύτερη κατανόηση μικρού δείγματος υποκειμένων και η μελέτη περιπτώσεων (Ισαρη & Πουρκός, 2015).

5.2.1. Μελέτη περίπτωσης

Η μελέτη περίπτωσης είναι μια μέθοδος ποιοτικής έρευνας, στην οποία ο όρος «περίπτωση» μπορεί να αναφέρεται σε ένα γεγονός, έναν οργανισμό, ένα άτομο ή ακόμα και σε μια μονάδα ανάλυσης. Πρόκειται για μια εμπειρική έρευνα η οποία μελετά ένα προσωρινό φαινόμενο μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο συμβαίνει, χρησιμοποιώντας ποικίλες πηγές δεδομένων. Η μελέτη περίπτωσης δεν ενδιαφέρεται για ολόκληρο τον οργανισμό, αλλά εστιάζει σε ένα συγκεκριμένο ζήτημα, χαρακτηριστικό ή μονάδα ανάλυσης και το μελετά σε βάθος, ανακαλύπτοντας περιπτώσεις πλούσιες σε πληροφορίες (Noor, 2008).

Τα πλεονεκτήματα της μελέτης περίπτωσης είναι κυρίως η δυνατότητα ολιστικής θέασης ενός συγκεκριμένου φαινομένου, ειδικά όταν έχουν χρησιμοποιηθεί πολλές πηγές δεδομένων. Από την άλλη, η συγκεκριμένη μέθοδος έχει δεχτεί κριτική για το επιστημονικό κύρος και την αξιοπιστία της, καθώς και για τη δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων της (Noor, 2008).

Υπάρχουν πολλά είδη και κατηγορίες μελέτης περίπτωσης. Σύμφωνα με τον Stenhouse (όπ. αναφ. στο Μαγγόπουλος, 2014), η μελέτη περίπτωσης μπορεί να είναι εθνογραφική, αξιολογική, εκπαιδευτική ή έρευνα δράσης. Ο Stake αναφέρει τρία είδη μελέτης περίπτωσης: την εγγενή, την εργαλειακή και τη συλλογική ή πολλαπλή, καθεμία από τις οποίες εστιάζει σε διαφορετικά σημεία. Η ύπαρξη πολλών διαφορετικών τύπων μελέτης περίπτωσης, δείχνει τον ευέλικτο χαρακτήρα της και την ικανότητά της να ανταποκρίνεται σε διαφορετικά ερευνητικά πεδία και σε διαφορετικούς ερευνητικούς σκοπούς (Μαγγόπουλος, 2014).

Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ μελέτης περίπτωσης και εθνογραφίας είναι η μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας η οποία είναι σημαντική στη μελέτη περίπτωσης, καθώς η γνώση του θεωρητικού υπόβαθρου είναι απαραίτητη. Αυτό βέβαια δε σημαίνει πως ο ερευνητής πρέπει να εναρμονίζεται απόλυτα με τη θεωρία και να την ακολουθεί πιστά και άκριτα, περιμένοντας να λειτουργήσει στην περίπτωση που μελετά (Μαγγόπουλος, 2014).

Όπως είδαμε και παραπάνω, ένα είδος μελέτης περίπτωσης αποτελεί και η έρευνα-δράση, την οποία παρουσιάζουμε στη συνέχεια.

5.2.2. Έρευνα-δράση

Σύμφωνα με τον Somekh (2006, όπ. αναφ. στο Πολύζου, 2010), η έρευνα-δράση είναι μια μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας που εστιάζει στη διερεύνηση της μεταβολής, της βελτίωσης και της ανάπτυξης. Στην έρευνα-δράση, οι συμμετέχοντες στην πράξη, γίνονται οι ίδιοι ερευνητές (για παράδειγμα στην εκπαιδευτική έρευνα-δράση, οι εκπαιδευτικοί της τάξης γίνονται ερευνητές στην τάξη τους) με σκοπό να βελτιώσουν την πρακτική τους, αλλά και την κοινωνική πραγματικότητα μέσα στην οποία δρουν και ερευνούν. Η έρευνα-δράση είναι συμμετοχική: οι συμμετέχοντες διερευνούν οι ίδιοι τις πτυχές της διαδικασίας που τους αφορούν άμεσα. Οι άνθρωποι της πράξης δηλαδή, δεν αντιμετωπίζονται ως αντικείμενα έρευνας, αλλά εργάζονται οι ίδιοι σε ερευνητικές ομάδες μόνοι τους ή σε συνεργασία με κάποιον εξωτερικό ερευνητή, με σκοπό την αλλαγή και τη βελτίωση των τομέων που τους ενδιαφέρουν (Κατσαρού, 2010).

Όπως καταλαβαίνει κανείς και από τον ίδιο τον όρο, η έρευνα-δράση αποτελείται από έναν συνδυασμό έρευνας και δράσης. Οι ερευνητές (στην περίπτωση της εκπαιδευτικής έρευνας οι εκπαιδευτικοί) στηρίζονται στην εμπειρία τους και μέσα από αυτή αναζητούν

τρόπους και μέσα για να βελτιώσουν τη δράση τους. Η εμπλοκή τους όμως σε πρακτικές δραστηριότητες δε σημαίνει ότι εγκαταλείπουν τη θεωρία, δίνοντας βάση μόνο στην εμπειρία τους, αλλά αναπτύσσουν και τις δύο μέσα από την κριτική και τον αναστοχασμό. Οι εκπαιδευτικοί δηλαδή κρίνουν τη δράση τους και μπορεί μέσα από την κριτική να καταλήξουν στη βελτίωση και κατανόηση των πρακτικών τους και ανακάλυψη των περιστάσεων στις οποίες οι πρακτικές αυτές λειτουργούν, αλλά και στη διατύπωση εκπαιδευτικών θεωριών δράσης (Κατσαρού, 2010).

Η έρευνα-δράση στηρίζεται στη σπειροειδή μάθηση, καθώς αποτελείται από συγκεκριμένα βήματα που είναι αλληλοεξαρτώμενα και δεν έχουν κάποιο συγκεκριμένο τέλος. Αυτά τα βήματα είναι ο σχεδιασμός, η δράση, η παρατήρηση και ο αναστοχασμός και μπορούν να επαναλαμβάνονται διαρκώς, ακολουθώντας μια ανοιχτή κυκλική διαδικασία, εφόσον μετά τον αναστοχασμό επαναπροσδιορίζεται ο αρχικός σχεδιασμός. Οι συμμετέχοντες δηλαδή δρουν, αναστοχάζονται και δρουν ξανά κι αυτό συνεχίζεται μέχρι να είναι ικανοποιημένοι από το αποτέλεσμα και να καταλήξουν σε κάποια συμπεράσματα (Κατσαρού, 2010).

Οι μορφές που μπορεί να πάρει η έρευνα-δράση είναι οι εξής:

- Η τεχνική έρευνα-δράση: Σε αυτή την έρευνα τα ερευνητικά ερωτήματα και τα ερευνητικά εργαλεία που θα χρησιμοποιηθούν είναι ήδη προκαθορισμένα και ο σκοπός της έρευνας είναι η μελέτη της αποτελεσματικότητας των πρακτικών που χρησιμοποιούνται. Τα ζητήματα που ερευνώνται έχουν διατυπωθεί από τον ερευνητή και οι εκπαιδευτικοί είναι υπεύθυνοι μόνο για την εφαρμογή του προγράμματος. Σε αυτού του τύπου την έρευνα-δράση προβάλλεται περισσότερο η γνώση του ειδικού και όχι η προσωπική γνώση των εκπαιδευτικών της πράξης. Εστιάζει σε τεχνικού τύπου αλλαγές και είναι απρόσωπη, με εργαλειώδη και στοχοθετικό χαρακτήρα.
- Η πρακτική έρευνα-δράση: Αυτού του τύπου η έρευνα-δράση αναπτύσσει πρακτική γνώση που διαμορφώνεται από τους εκπαιδευτικούς και σκοπός της είναι η βελτίωση της πράξης ως αποτέλεσμα της κατανόησής της από τους εκπαιδευτικούς. Αυτή η βελτίωση της πράξης μπορεί να οδηγήσει στη διαμόρφωση εκπαιδευτικής θεωρίας. Ο ερευνητής που παίρνει μέρος στην έρευνα, έχει χαρακτήρα συντονιστή και βοηθού που συμμετέχει στη διαδικασία με διάλογο, δίνοντας πληροφορίες, και προτείνοντας εναλλακτικές ιδέες και λύσεις. Οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί όμως διερευνούν την αποτελεσματικότητα των προτάσεων αυτών μέσα από την πράξη και κρίνουν την εγκυρότητα των θεωριών.
- Η χειραφετική έρευνα-δράση: Στόχος αυτού του τύπου έρευνας είναι η κοινωνική αλλαγή. Δεν περιορίζεται σε συγκεκριμένη αίθουσα διδασκαλίας, όπως η πρακτική έρευνα-δράση, αλλά επεκτείνεται στην ανάλυση και την αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών που διαμορφώνουν την πρακτική μέσα στην τάξη. Έχει δηλαδή ως σκοπό την αλλαγή των βαθιών δομών του σχολικού θεσμού (Κατσαρού, 2010).

Η έρευνα-δράση είναι μια ποιοτική μέθοδος και γι' αυτό μελετά συγκεκριμένη περίπτωση που δεν μπορεί να είναι γενικεύσιμη. Μεγάλη σημασία έχουν οι προτάσεις στις οποίες καταλήγουν οι συμμετέχοντες, καθώς μπορούν να χρησιμοποιηθούν από άλλους εκπαιδευτικούς, ως υλικό για στοχασμό, δοκιμή ή τροποποίηση (Κατσαρού, 2010).

Τα κύρια χαρακτηριστικά της έρευνας-δράσης είναι τα ακόλουθα:

- Είναι συμμετοχική: ερευνητής και ερευνούμενος είναι το ίδιο πρόσωπο
- Είναι συνεργατική: Ο ερευνητής συνήθως συνεργάζεται και με άλλα άτομα (συναδέλφους, διευκολυντές, κριτικούς φίλους, κλπ.), λειτουργώντας σε κλίμα συνεργασίας, επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης.

- Είναι μια κοινωνική διαδικασία: ο ερευνητής προσπαθεί να καταλάβει τους κοινωνικούς παράγοντες που τον οδήγησαν σε συγκεκριμένους τρόπους σκέψης και δράσης.
- Είναι δημοκρατική: μπορεί να πραγματοποιηθεί από τον καθένα.
- Είναι μαθησιακή: εστιάζει στη μάθηση καινούριων γνώσεων, δεξιοτήτων και στάσεων και στη βελτίωση των προηγούμενων.
- Είναι συγχρόνως θεωρητική και πρακτική: Είναι προσανατολισμένη στη δράση και στην πρακτική εφαρμογή, αλλά συνδέεται άμεσα με τις θεωρητικές προσεγγίσεις που αφορούν τη συγκεκριμένη δράση.
- Είναι στοχαστική: ο στοχασμός καθορίζει την εξέλιξη και την αποτελεσματικότητά της και συμβαίνει και κατά τη διάρκεια της δράσης και μετά την ολοκλήρωσή της.
- Είναι κριτική και χειραφετική: αποσκοπεί να βοηθήσει τον ερευνητή στην ανάπτυξη κριτικής σκέψης σχετικά με τον ευρύτερο επαγγελματικό και κοινωνικό του ρόλο (Μάγος & Παναγοπούλου, 2008).

5.2.3. Το ιχνογράφημα ως ερευνητικό εργαλείο

Η χρήση του ιχνογραφήματος ως ερευνητικού εργαλείου είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στις έρευνες στις οποίες οι συμμετέχοντες είναι παιδιά. Η ανάλυση των ιχνογραφημάτων όταν συνοδεύεται κι από συζήτηση μεταξύ ερευνητή και υποκειμένου σχετικά με το περιεχόμενό τους, έχει τη δυνατότητα να αποκαλύψει έννοιες, συναισθήματα και πληροφορίες με έναν πολύ πιο εκφραστικό τρόπο. Το ιχνογράφημα αποτελεί έναν εναλλακτικό τρόπο συλλογής πληροφοριών. Η σημασία του, ιδιαίτερα όταν χρησιμοποιείται σε έρευνες με μικρά παιδιά, έγκειται στο γεγονός ότι δε στηρίζεται στη γλωσσική ικανότητα, οπότε διευκολύνει τους συμμετέχοντες να εκφράσουν σκέψεις και συναισθήματα, τα οποία δυσκολεύονται να εκφράσουν με λεκτικό τρόπο, καθώς δε διαθέτουν το κατάλληλο λεξιλόγιο. Αναδεικνύονται με αυτόν τον τρόπο σημαντικά στοιχεία τα οποία αλλιώς θα είχαν παραλειφθεί ή αποσιωπηθεί (Literat, 2013). Οι Weber και Mitchell (1996, όπ. αναφ. στο Bland, 2018) αναφέρουν πως το ιχνογράφημα «μπορεί να εκφράσει αυτό που δεν είναι εύκολο να ειπωθεί με λόγια: το απερίγραπτο, το ασύλληπτο, αυτό που δεν έχει περάσει ακόμα από τη σκέψη, το υποσυνείδητο».

Τα μικρότερα παιδιά βέβαια δεν μπορούν να παράγουν ιχνογραφήματα που να είναι χρήσιμα ως κύριο υλικό για την έρευνα. Γύρω στην ηλικία των οχτώ, τα παιδιά έχουν φτάσει σε ένα τέτοιο σημείο γνωστικής ανάπτυξης που να μπορούν να δημιουργήσουν ιχνογραφήματα μέσα από μια συγκεκριμένη οπτική, χρησιμοποιώντας αναλογίες, συμβολισμούς και καλύτερη οργάνωση του χώρου. Γύρω στα 9-11, ζωγραφίζουν με μεγαλύτερη ακρίβεια (Barazza, 1999, όπ. αναφ. στο Bland, 2018). Σε αυτές τις ηλικίες λοιπόν μπορεί να χρησιμοποιηθεί το ιχνογράφημα ως εργαλείο έρευνας, παρέχοντας χρήσιμο ποιοτικό υλικό (Bland, 2018).

Τα πλεονεκτήματα αυτής της μεθόδου είναι τα ακόλουθα:

- Δίνει στα παιδιά που δεν έχουν ευχέρεια λόγου την ευκαιρία να συνεισφέρουν κι αυτά με τη δική τους οπτική στην έρευνα.
- Επιτρέπει την εξερεύνηση της φαντασίας.
- Είναι κατάλληλο για έρευνα σε παιδιά που ανήκουν σε άλλους πολιτισμούς, επιτρέποντας να ακουστεί και η δική τους φωνή (Bland, 2018).

Υπάρχουν όμως και κάποια μειονεκτήματα της μεθόδου, τα οποία είναι τα εξής:

- Μερικά παιδιά δεν μπορούν να εκφραστούν μέσα από το ιχνογράφημα, είτε γιατί δεν τους αρέσει να ζωγραφίζουν, είτε επειδή νιώθουν ότι δεν είναι ικανά στη ζωγραφική
- Το ιχνογράφημα δεν είναι αρκετό να χρησιμοποιηθεί ως ερευνητικό εργαλείο από μόνο του, καθώς μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένες ερμηνείες. Είναι καλό να συνοδεύεται πάντα από λεκτική αλληλεπίδραση μεταξύ ερευνητή και δημιουργού του ιχνογραφήματος, ώστε να διασφαλιστεί ότι η ερμηνεία του ερευνητή αντιπροσωπεύει την προοπτική του παιδιού. Έτσι επιτυγχάνεται ο τριγωνισμός, ώστε να αποφευχθούν λάθη στην ερμηνεία, ιδιαίτερα τα λάθη που βασίζονται στην ενήλικη ερμηνεία του παιδικού ιχνογραφήματος (Bland, 2018).

Το ιχνογράφημα είναι σημαντικό να επιλέγεται ως ερευνητικό εργαλείο με προσοχή, λαμβάνοντας υπ' όψη κατά πόσο μπορεί να παρέχει χρήσιμες πληροφορίες για τη συγκεκριμένη έρευνα κι επίσης κατά πόσο είναι εξοικειωμένος ο ερευνητής να αναλύσει τα δεδομένα που θα εξαχθούν από αυτή τη μέθοδο (Bland, 2018).

Συνοψίζοντας, το ιχνογράφημα είναι ένα ερευνητικό εργαλείο που αν χρησιμοποιηθεί συνδυαστικά με κάποια άλλη ερευνητική μέθοδο, καθώς διαφορετικά υπάρχει κίνδυνος να υπάρξουν παρερμηνείες από τον ερευνητή, μπορεί να προσφέρει σημαντικές πληροφορίες από τα υποκείμενα της έρευνας, οι οποίες θα ήταν δύσκολο να συλλεχθούν μέσω κάποιας άλλης μεθόδου που στηρίζεται στον λόγο (ομιλία).

5.2.4. Η συνέντευξη στην ποιοτική έρευνα

Η συνέντευξη στην ποιοτική έρευνα αποτελεί μια πολύ διαδεδομένη μέθοδο συλλογής ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων στην ψυχολογική, κοινωνική και εκπαιδευτική έρευνα. Με την συνέντευξη, ο ερευνητής δίνει τη δυνατότητα στο υποκείμενο της έρευνας να διατυπώσει τις απόψεις του και να αφηγηθεί τις εμπειρίες του. Στην ποιοτική συνέντευξη, οι εμπειρίες, οι απόψεις και οι ερμηνείες των ανθρώπων που συμμετέχουν θεωρούνται σημαντικές για την έρευνα, παρόλο που ο ερευνητής μπορεί να πληροφορηθεί μόνο για εκείνες τις πληροφορίες που ο ερωτώμενος επιλέγει να αποκαλύψει (Ίσαρη & Πουρκός, 2015).

Υπάρχουν τρεις τύποι συνεντεύξεων:

- Η πλήρως δομημένη συνέντευξη δεν χρησιμοποιείται σχεδόν καθόλου στην ποιοτική έρευνα, καθώς δεν επιτρέπει την εις βάθος συλλογή δεδομένων. Οι ερωτήσεις σε αυτού του τύπου τις συνεντεύξεις είναι συγκεκριμένες ως προς το περιεχόμενο και τη χρονική σειρά που τίθενται στον συνεντευξιαζόμενο και δεν μπορούν να αλλάξουν.
- Η ημιδομημένη συνέντευξη βασίζεται σε έναν αριθμό προκαθορισμένων ερωτήσεων, οι οποίες όμως μπορούν να αλλάξουν κατά τη διάρκεια της συνέντευξης: μπορούν να προστεθούν νέες ή να αφαιρεθούν κάποιες, μπορεί ο ερευνητής να κρίνει ότι χρειάζεται περαιτέρω εμβάθυνση σε κάποιο θέμα, ή μπορεί να αλλάξει η σειρά των ερωτήσεων.
- Η μη δομημένη συνέντευξη είναι ανοιχτή και δε βασίζεται σε προκαθορισμένες ερωτήσεις. Ο ερευνητής έχει ετοιμάσει από πριν κάποια θέματα για συζήτηση, πάνω στα οποία βασίζεται η συνέντευξη. Ο ερωτώμενος είναι ελεύθερος να αναπτύξει τα θέματα αυτά όπως επιθυμεί και μέσα από αυτή τη διαδικασία μπορεί να αναδειχτούν ακόμα και νέα θέματα (Ίσαρη & Πουρκός, 2015).

Η ποιοτική συνέντευξη (ημιδομημένη ή μη δομημένη) έχει τα εξής πλεονεκτήματα:

- Ο ερευνητής μπορεί να διερευνήσει σε βάθος αντιλήψεις, απόψεις και αξίες.
- Μπορεί να αναδειχτεί η φωνή των συμμετεχόντων στην έρευνα.

- Μπορεί να γίνει κατανοητή η πολυπλοκότητα στην ανθρώπινη εμπειρία και συμπεριφορά.
- Μπορούν να αναδειχτούν νέα θέματα και να τροποποιηθούν ακόμα και τα ερευνητικά ερωτήματα που είχαν τεθεί αρχικά (Ισαρη & Πουρκός, 2015).

Υπάρχουν όμως και κάποια μειονεκτήματα αυτής της ερευνητικής μεθόδου, τα κυριότερα από τα οποία είναι τα παρακάτω:

- Είναι μια μέθοδος αρκετά χρονοβόρα και ως προς τη διεξαγωγή της και ως προς το σχεδιασμό και την ανάλυση των δεδομένων που θα προκύψουν.
- Απαιτεί επικοινωνιακές δεξιότητες, εμπειρία, ευελιξία και ευαισθησία σε ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας εκ μέρους του ερευνητή (Ισαρη & Πουρκός, 2015).

Μια ποιοτική συνέντευξη ακολουθεί συγκεκριμένα στάδια διεξαγωγής, τα οποία είναι τα εξής:

- Εξεύρεση του θέματος: Σε αυτό το στάδιο ο ερευνητής θέτει το θέμα και τον σκοπό της συνέντευξης. Από τη στιγμή που θα αποφασιστεί ο γενικός σκοπός, μπορούν έπειτα να εντοπιστούν οι βασικές πληροφορίες που χρειάζεται να συλλεχθούν κατά τη διάρκεια της συνέντευξης.
- Σχεδιασμός/προετοιμασία της συνέντευξης: Αφού καθοριστεί ο σκοπός της συνέντευξης, ο ερευνητής σχεδιάζει τους τρόπους με τους οποίους θα αποσπάσει τις πληροφορίες που χρειάζεται μέσα από τη διαδικασία της συνέντευξης, δηλαδή τα κεντρικά θέματα και τις ερωτήσεις που θα τεθούν. Ο σχεδιασμός αυτός θα βοηθήσει τον ερευνητή να εστιάσει στα σημαντικά προς εξερεύνηση θέματα, να διατηρήσει μια σταθερότητα στο περιεχόμενο, σε περίπτωση που η συνέντευξη επαναληφθεί και σε άλλους συμμετέχοντες και τέλος να έχει τον έλεγχο της όλης διαδικασίας.
- Διεξαγωγή της συνέντευξης: Στην αρχή της συνέντευξης είναι σημαντικό να γίνει μια εισαγωγή, να εξηγήσει ο ερευνητής το σκοπό της συνέντευξης και να κάνει τον συνεντευξιζόμενο να νιώσει άνετα. Είναι πολύ σημαντικό ο ερευνητής να ακούει και να προσέχει τον συνεντευξιζόμενο, εξερευνώντας όλα τα θέματα που είναι απαραίτητα για την έρευνα.
- Καταγραφή: Η καταγραφή πρέπει να γίνεται λέξη προς λέξη περιλαμβάνοντας τις ερωτήσεις του ερευνητή και τις απαντήσεις του συνεντευξιζόμενου, αφού απομαγνητοφωνηθούν. Επίσης είναι απαραίτητο να περιλαμβάνονται και οι σημειώσεις του ερευνητή και να αποτελούν ξεχωριστή κατηγορία.
- Ανάλυση: Η ανάλυση ξεκινά με την προσεκτική ανάγνωση της καταγραφής των συνεντεύξεων, ώστε να διατυπωθούν θέματα που αναδύονται μέσα από τις απαντήσεις των υποκειμένων. Εκτός από τα γενικά θέματα, ο ερευνητής μπορεί να διατυπώσει ερωτήσεις και τίτλους που θα τον βοηθήσουν στην οργάνωση των δεδομένων, ώστε να οδηγηθεί στη σύνθεση των απαντήσεων στις ερωτήσεις που έθεσε. Αν οι ερωτήσεις δεν μπορούν να απαντηθούν και εγείρονται καινούρια ερωτήματα, τότε οι συνεντεύξεις μπορούν να επαναληφθούν, ώστε να εξεταστούν καλύτερα τα καινούρια θέματα.
- Έλεγχος αξιοπιστίας και εγκυρότητας: Ο ερευνητής σε αυτό το στάδιο ελέγχει την εγκυρότητα και την αξιοπιστία της έρευνας μέσα από τη μέθοδο της τριγωνοποίησης, η οποία συνίσταται στη χρήση διαφορετικών μεθόδων που ερμηνεύουν από άλλη προοπτική την ίδια πληροφορία. Μπορεί για παράδειγμα ένας ερευνητής να πάρει συνεντεύξεις για το ίδιο θέμα από διαφορετικές ομάδες ατόμων που σχετίζονται με αυτό. Αν οι απαντήσεις ταιριάζουν, τότε οι πληροφορίες που αποκτούνται θεωρούνται έγκυρες.

- Δημοσίευση των αποτελεσμάτων: Τέλος, τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων δημοσιοποιούνται γραπτά ή προφορικά, δίνοντας ιδέες για μελλοντική έρευνα. (Guion, Diehl & McDonald, 2001).

Οι συνεντεύξεις είναι ένα πολύ χρήσιμο ερευνητικό εργαλείο, το οποίο αν είναι καλά οργανωμένο και εξυπηρετεί το σκοπό της έρευνας, παρόλο που είναι αρκετά χρονοβόρο και δύσκολο, μπορεί να παρέχει πλούσιο υλικό για αξιοποίηση.

5.3. Ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς

Το ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς ανήκει στις ποσοτικές μεθόδους έρευνας και χρησιμοποιείται συχνά στην κλινική ψυχολογία, αλλά και σε άλλους επιστημονικούς κλάδους. Η μορφή των περισσότερων ερωτηματολογίων αυτοαναφοράς είναι απαντήσεις σε ερωτήσεις με βάση την υποκειμενική εμπειρία. Μπορούν να συμπληρωθούν με την παρουσία ή μη του ερευνητή (Demetriou, Ozer & Essau, 2015).

Τα πλεονεκτήματά του είναι ότι μπορεί να εφαρμοστεί σε μεγάλο αριθμό υποκειμένων, γρήγορα, χωρίς προσπάθεια και οικονομικό κόστος. Επίσης, έχει τη δυνατότητα να συγκεντρώσει έναν μεγάλο αριθμό ποσοτικών δεδομένων και να εξασφαλίσει τη γενίκευση των ευρημάτων. Τέλος, η συμπλήρωσή του από το ίδιο το υποκείμενο της έρευνας εξασφαλίζει την ακρίβεια των πληροφοριών, αφού τα ίδια τα υποκείμενα γνωρίζουν καλύτερα τον εαυτό τους από άλλα άτομα που αναφέρουν κυρίως όσα συμπεραίνουν από τα εμφανή στοιχεία της συμπεριφοράς του υποκειμένου (Demetriou, Ozer & Essau, 2015).

Υπάρχουν όμως και κάποια μειονεκτήματα σε αυτή τη μέθοδο συλλογής δεδομένων. Το κυριότερο από αυτά είναι η πιθανότητα παροχής μη έγκυρων απαντήσεων. Αυτό μπορεί να συμβεί γιατί υπάρχει πιθανότητα τα υποκείμενα να μην απαντήσουν με ειλικρίνεια, ιδιαίτερα σε ευαίσθητα ζητήματα, προτιμώντας να δώσουν μια κοινωνικά αποδεκτή απάντηση. Επίσης, υπάρχουν κάποια ζητήματα που επηρεάζουν την εγκυρότητα και την αξιοπιστία των ερωτηματολογίων. Ένα από αυτά είναι ότι τα υποκείμενα κάποιες φορές έχουν την τάση να απαντούν με συγκεκριμένο τρόπο, δηλαδή σχεδόν πάντα «ναι» ή σχεδόν πάντα «όχι», ανεξάρτητα από την ερώτηση. Επίσης, άλλο ένα ζήτημα είναι η διαφορετική ερμηνεία που μπορεί να δώσει κάθε υποκείμενο σε μια ερώτηση. Ακόμη, ένα αυστηρά δομημένο ερωτηματολόγιο μπορεί να αντανακλά τις προκαθορισμένες αντιλήψεις του ερευνητή, ενώ από την άλλη πλευρά, η χρήση ερωτήσεων ανοιχτού τύπου μπορεί να οδηγήσει στην υποκειμενικότητα και σε περισσότερο πολύπλοκες αναλύσεις. Η παρουσία του ερευνητή επίσης μπορεί να επηρεάσει τις απαντήσεις των υποκειμένων. Τέλος, η έλλειψη ευελιξίας, με τις ερωτήσεις προκαθορισμένων επιλογών απάντησης, οδηγούν τα υποκείμενα σε περιορισμένη δυνατότητα να εκφράσουν τον εαυτό τους και τα συναισθήματά τους (Demetriou, Ozer & Essau, 2015).

Ο σχεδιασμός ενός ερωτηματολογίου αυτοαναφοράς απαιτεί τα παρακάτω βήματα:

- Επιλογή του θέματος και όλων των υποκατηγοριών που εξετάζουν και καλύπτουν το ευρύ φάσμα του θέματος αυτού.
- Κατασκευή των ερωτήσεων που θα συμπεριληφθούν και που πρέπει να είναι ξεκάθαρες και κατανοητές. Το ερωτηματολόγιο μπορεί να περιλαμβάνει ανοιχτού ή κλειστού τύπου ερωτήσεις. Οι ανοιχτού τύπου ερωτήσεις οδηγούν σε ποιοτικά δεδομένα, ενώ οι κλειστού τύπου ερωτήσεις παρέχουν ποσοτικά δεδομένα και περιορίζουν τους συμμετέχοντες σε συγκεκριμένες επιλογές απαντήσεων.
- Επιλογή μια κλίμακας απαντήσεων. Σε αυτό το στάδιο υπάρχει μια μεγάλη ποικιλία ειδών κλιμάκων, οι οποίες μπορεί να αποτελούνται από δύο ή περισσότερες απαντήσεις: αυτές που έχουν μόνο δύο επιλογές ονομάζονται διχοτομημένες, ενώ αυτές με τις περισσότερες επιλογές είναι γνωστές ως πολλαπλών επιλογών.

- Τοποθέτηση των ερωτήσεων με έναν συνεκτικό τρόπο (Demetriou, Ozer & Essau, 2015).

Η αξιοπιστία του ερωτηματολογίου αυτοαναφοράς επιβεβαιώνεται από τη σταθερότητα των αποτελεσμάτων σε επαναλαμβανόμενη χρήση ή σε παρόμοιες περιστάσεις. Επίσης, ένας τρόπος εξασφάλισης της αξιοπιστίας είναι όταν τα υποκείμενα απαντούν στην ίδια ερώτηση δύο φορές σε διαφορετικό χρονικό διάστημα (Demetriou, Ozer & Essau, 2015).

Η εγκυρότητα του ερωτηματολογίου αυτοαναφοράς εξασφαλίζεται όταν οι ερωτήσεις εξετάζουν το συγκεκριμένο θέμα της έρευνας, καλύπτουν όλες τις όψεις αυτού του θέματος, συσχετίζονται με τα κριτήρια που έχουν τεθεί και δίνουν απαντήσεις στα αρχικά ερευνητικά ερωτήματα (Demetriou, Ozer & Essau, 2015).

5.4. Επίλογος

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάστηκαν οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα που διεξήχθη με θέμα την ενσυναίσθηση. Επιλέχθηκαν ποιοτικές μέθοδοι έρευνας, παρόλο που υστερούν στη δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων και στην αντικειμενικότητα, καθώς ο σκοπός της παρούσας έρευνας δεν είναι η γενίκευση των αποτελεσμάτων, αλλά η μελέτη εις βάθος μικρού αριθμού συμμετεχόντων, όπου θα αναδεικνύεται το υποκειμενικό στοιχείο των προσωπικών τους αντιλήψεων, συναισθημάτων και θεώρησης των πραγμάτων, δίνοντας βέβαια μεγάλη σημασία στην εγκυρότητα και αξιοπιστία της έρευνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Ερευνητικός σχεδιασμός

6.1. Εισαγωγή

Σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται περιγραφή των βημάτων που ακολουθήθηκαν για να πραγματοποιηθεί η έρευνα-δράση μας που αφορά την ενσυναίσθηση μαθητών/τριών σχολικής ηλικίας και την ενίσχυση της μέσω εναλλακτικών-βιωματικών ψυχοπαιδαγωγικών δραστηριοτήτων. Στην αρχή αναφερόμαστε στους στόχους και στα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν πριν ξεκινήσει η έρευνα-δράση τα οποία αποτέλεσαν το σημείο αναφοράς καθ' όλη τη διάρκειά της. Στη συνέχεια γίνεται περιγραφή του δείγματος και της διαδικασίας επιλογής του, καθώς και ο χώρος και ο χρόνος κατά τον οποίο πραγματοποιήθηκε η έρευνα. Τέλος, γίνεται παρουσίαση της διαδικασίας της έρευνας και των μεθοδολογικών εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν σε αυτήν. Συγκεκριμένα, παρουσιάζουμε αναλυτικά τα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν στην προπαραεμβατική και την μεταπαραεμβατική έρευνα, καθώς και τις εναλλακτικές-βιωματικές ψυχοπαιδαγωγικές δραστηριότητες που εφαρμόσαμε κατά τη διάρκεια των 10 παρεμβάσεων σε μια σχολική τάξη Γ' Δημοτικού με στόχο την ενίσχυση της ενσυναίσθησης των μαθητών/τριών.

6.2. Στόχοι και ερωτήματα της έρευνας

Ο στόχος της συγκεκριμένης έρευνας είναι η διερεύνηση του βαθμού της ενσυναίσθησης που διαθέτουν οι μαθητές και οι μαθήτριες των περίπου 9 ετών της συγκεκριμένης τρίτης τάξης του δημοτικού σχολείου, καθώς και η δυνατότητα βελτίωσης της ενσυναίσθησης, μέσα από ένα πρόγραμμα δέκα εναλλακτικών-βιωματικών ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων. Συγκεκριμένα, τα ερευνητικά μας ερωτήματα είναι τα ακόλουθα:

1. Σε ποιο βαθμό μπορούν οι μαθητές να κατανοήσουν τις σκέψεις και τα συναισθήματα ενός άλλου ατόμου (γνωστική ενσυναίσθηση);
2. Σε ποιο βαθμό μπορούν να μπουν στη θέση του άλλου ατόμου και να νιώσουν το ίδιο συναίσθημα με το συναίσθημα του άλλου (συναισθηματική ενσυναίσθηση);
3. Σε ποιο βαθμό αναστατώνονται από τη θέα ενός ατόμου που υποφέρει (ενσυναισθητική ανησυχία) και κατά πόσο μπορούν να ελέγξουν τα συναισθήματά τους (ρύθμιση συναισθήματος);
4. Εκδηλώνουν οι μαθητές διάθεση για βοήθεια προς τους άλλους και ποια είναι τα κίνητρά τους γι' αυτή τη βοήθεια; Τι είδους βοήθεια προσφέρουν και σε ποιους;
5. Σε τι βαθμό κατανοούν τα συναισθήματα, τις σκέψεις και τα κίνητρα ηρώων από ταινίες και βιβλία και κατά πόσο μπορούν να μπουν στη θέση τους, να αισθανθούν τα ίδια συναισθήματα ή ακόμα και να ταυτιστούν μαζί τους (φαντασιακή ενσυναίσθηση);
6. Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν και διαφοροποιούν την εκδήλωση ενσυναίσθησης των παιδιών στο περιβάλλον τους;
7. Μπορεί ο βαθμός ενσυναίσθησης που διαθέτουν τα παιδιά να βελτιωθεί μέσα από τη χρήση συγκεκριμένων ψυχοπαιδαγωγικών δραστηριοτήτων ενίσχυσης της ενσυναίσθησης; Σε ποιο βαθμό επηρεάζουν οι παρεμβάσεις αυτές τη γνωστική, συναισθηματική και φαντασιακή ενσυναίσθηση, καθώς και την ενσυναισθητική ανησυχία και τη ρύθμιση του συναισθήματος;

8. Μπορούν οι μαθητές να αναγνωρίζουν τα συναισθήματά τους, καθώς και των άλλων ανθρώπων, κάτι που είναι απαραίτητο για την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης; Μπορεί αυτό να βελτιωθεί μέσα από τις αναφερόμενες πιο πάνω ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις ενίσχυσης της ενσυναίσθησης;

6.3. Δείγμα της έρευνας

Το δείγμα της έρευνας είναι 9 μαθητές από τους 22 ενός τμήματος Γ' τάξης ενός δημοτικού σχολείου των Χανίων, στο οποίο εργάζομαι ως εκπαιδευτικός και έχω αναλάβει τη συγκεκριμένη τάξη. Το τμήμα αυτό το έχω αναλάβει για μία σχολική χρονιά, δηλαδή από τον Σεπτέμβριο του 2018 μέχρι τον Ιούνιο του 2019, οπότε τους μαθητές, όταν ξεκίνησε η έρευνα, τους γνώριζα ήδη 5 μήνες και είχα εργαστεί μαζί τους. Δεν υπήρχε η δυνατότητα να εφαρμόσω την έρευνα σε άλλους μαθητές, αν και έγινε προσπάθεια. Όλα τα παιδιά είναι 8-9 ετών. Τα 8 κατάγονται από την Ελλάδα και το 1 από τη Βουλγαρία. Είναι 6 αγόρια και 3 κορίτσια.

Επιλέχθηκαν 9 παιδιά και όχι και τα 22, λόγω της φύσης των ποιοτικών ερευνών που μελετάται το φαινόμενο σε βάθος όπου δηλαδή, το κάθε υποκείμενο της έρευνας μελετάται λεπτομερέστερα και με πολύ μεγαλύτερη και πολύπλευρη ανάλυση. Η επιλογή έγινε μετά την εφαρμογή της πρώτης φάσης της έρευνας (προπαραεμβατικής έρευνας) και στα 22 παιδιά, η οποία αποτελούταν από συνεντεύξεις στα παιδιά και στις μητέρες τους και συμπλήρωση ερωτηματολογίου ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς από τα παιδιά. Επιλέχθηκαν τα παιδιά που βάσει της προπαραεμβατικής έρευνας παρουσίασαν χαμηλότερο βαθμό ενσυναίσθησης, ώστε να έχει νόημα η εφαρμογή των εναλλακτικών-βιωματικών ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων και να διαφανεί πιθανή αλλαγή από αυτές.

Η δεύτερη φάση της έρευνας όμως, δηλαδή οι εναλλακτικές-βιωματικές ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις, εφαρμόστηκαν σε όλους τους μαθητές της τάξης (και στους 22), για πολλούς λόγους. Καταρχάς ήταν δύσκολο να βρεθεί χρόνος και τόπος εκτός σχολικού ωραρίου, στον οποίο θα μπορούσαν όλα τα παιδιά (τα 9 που επιλέχθηκαν) να συμμετέχουν. Δεύτερον, ο διαχωρισμός των παιδιών μιας τάξης που λειτουργεί σαν ομάδα ίσως να είχε άσχημες ψυχολογικές επιπτώσεις σε κάποια από τα παιδιά, είτε της μίας κατηγορίας που επιλέχθηκε, είτε της άλλης. Τρίτον, ήταν καλό να επωφεληθούν όλοι οι μαθητές από τις ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις, τόσο οι μαθητές που επιλέχθηκαν ως δείγμα, μέσω των αλληλεπιδράσεών τους με τους άλλους, οι οποίοι παρουσίασαν μεγαλύτερο βαθμό ενσυναίσθησης κι έτσι θα μπορούσαν να τους βοηθήσουν με τις ιδέες του, όσο και οι δεύτεροι, που θα είχαν να κερδίσουν κάτι παραπάνω μέσα από αυτή τη διαδικασία.

Η μεταπαραεμβατική έρευνα έγινε στους 9 μαθητές του δείγματος, για να ερευνηθεί πιθανή αλλαγή στην ενσυναίσθησή τους, μετά από την εφαρμογή των ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων.

6.4. Χώρος και χρόνος της έρευνας

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια 5 μηνών από τον Φεβρουάριο μέχρι τον Ιούνιο του 2019 στα Χανιά. Οι συνεντεύξεις με τους γονείς και τους μαθητές γίνονταν με τον καθένα κατ' ιδίαν σε προκαθορισμένο χρόνο, σε όποιον χώρο του σχολείου ήταν διαθέσιμος κάθε φορά. Οι παρεμβάσεις γίνονταν στην αίθουσα της τάξης ή κάποιες φορές που χρειαζόταν μεγαλύτερος χώρος, στην αίθουσα εκδηλώσεων. Τον Φεβρουάριο πραγματοποιήθηκε δοκιμαστική έρευνα σε έναν μαθητή, για να καθοριστεί ο κατάλληλος τρόπος έρευνας. Τον Μάρτιο και τον Απρίλιο έγινε η προπαραεμβατική έρευνα σε όλους τους μαθητές και τις μητέρες τους. Τον Μάιο στο μεγαλύτερο μέρος τους πραγματοποιήθηκαν οι

ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις, δύο κάθε εβδομάδα. Τον Ιούνιο μέχρι να κλείσει το σχολείο, αλλά και σε κάποιες περιπτώσεις και μετά κατόπιν συνεννόησης, έγινε η μεταπαραμβατική έρευνα στους 9 μαθητές και στις μητέρες τους.

6.5. Εργαλεία και διαδικασία της έρευνας

Η προσέγγιση που ακολουθήσαμε στην παρούσα έρευνα συνιστά μέρος μιας ευρύτερης πολυμεθοδολογικής έρευνας σχετικά με τα συναισθήματα και την ενσυναίσθηση και τις εναλλακτικές-βιωματικές ψυχοπαιδαγωγικές προσεγγίσεις ενίσχυσης αυτής στην καθημερινή ζωή των παιδιών στο πλαίσιο της οικογένειας και του σχολείου που διεξάγεται στο *Εργαστήριο Οικολογικής Ψυχολογίας και Βιωματικής, Ευρετικής και Αφηγηματικής-Διαλογικής Ψυχοπαιδαγωγικής* κάτω από την εποπτεία του καθηγητή κ. Μάριου Πουρκού. Το σκεπτικό και η επιλογή των ποιοτικών μεθόδων συλλογής και ανάλυσης ερευνητικών δεδομένων (κλινικές συνεντεύξεις, ιχνογραφικά έργα, εναλλακτικές-βιωματικές ψυχοπαιδαγωγικές δραστηριότητες) που χρησιμοποιήσαμε στην εργασία αυτή έχουν βασιστεί σε αντίστοιχες ερευνητικές διαδικασίες που διεξάγει ο κ. Πουρκός και που έχουμε διδαχθεί από τον ίδιο στο πλαίσιο των μαθημάτων του μεταπτυχιακού προγράμματος «*Βασισμένες στο Παιχνίδι, την Τέχνη και το Σώμα Ποιοτικές Μεθοδολογίες Έρευνας και Εναλλακτικές-Βιωματικές Ψυχοπαιδαγωγικές Προσεγγίσεις των Διαδικασιών Μάθησης και Ανάπτυξης*». Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Πουρκό για την πολύτιμη του βοήθεια στην οργάνωση του ερευνητικού μου σχεδιασμού και στις σημαντικές θεωρητικές και μεθοδολογικές γνώσεις που μας πρόσφερε στα μαθήματα που μας δίδαξε.

Πιο αναλυτικά, η μεθοδολογία που ακολουθήσαμε στην έρευνά μας αποτελείται από τις ακόλουθες τέσσερις, συμπληρωματικές μεταξύ τους, φάσεις:

6.5.1. Πρώτη φάση της έρευνας: προπαραμβατική φάση της έρευνας

6.5.1.1. Εργαλεία και διαδικασία της έρευνας στην προπαραμβατική φάση της έρευνας (πριν τις ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις)

Στην προπαραμβατική φάση της έρευνας χρησιμοποιήθηκαν τα παρακάτω εργαλεία:

- Ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά, το οποίο συμπληρώθηκε από τους μαθητές/τριες.
- Ημιδομημένη συνέντευξη που απευθυνόταν στους γονείς.
- Ημιδομημένη συνέντευξη που απευθυνόταν στα παιδιά.
- Σενάρια-ιστορίες που απευθύνονταν στα παιδιά.
- Τέσσερα ιχνογραφήματα που έπρεπε να δημιουργήσει κάθε παιδί, βασισμένα στα σενάρια-ιστορίες.

Η χρήση ποικίλων ερευνητικών εργαλείων για τη διερεύνηση του ίδιου θέματος (τριγωνοποίηση) οδηγεί σε πιο έγκυρα αποτελέσματα, αφού το ένα εργαλείο μπορεί να συμπληρώνει το άλλο και αντικατοπτρίζεται καλύτερα η πολυδιάστατη πραγματικότητα (Ευαγγέλου, 2015). Παρακάτω περιγράφουμε αναλυτικά τα προαναφερθέντα εργαλεία:

6.5.1.1.1. Ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά

Το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς που χρησιμοποιήθηκε συνιστά έναν συνδυασμό ερωτήσεων από διάφορες κλίμακες μέτρησης της ενσυναίσθησης. Οι περισσότερες ερωτήσεις προέρχονταν από την κλίμακα μέτρησης “Feeling and Thinking” (F & T) για 8-9 ετών, η οποία είναι βασισμένη στην κλίμακα IRI του Davis (Garton & Gringart, 2005). Κάποιες άλλες ήταν από το ερωτηματολόγιο της Bryant (Θεοχαρόπουλος,

2017) και τέλος υπήρχαν και κάποιες από το ερωτηματολόγιο των Zoll και Enz (Zoll & Enz, 2010). Το ερωτηματολόγιο εξετάζει τις τέσσερις κατηγορίες ενσυναίσθησης σύμφωνα με τον Davis (γνωστική ενσυναίσθηση, συναισθηματική ενσυναίσθηση, ενσυναισθητική ανησυχία, φαντασιακή ενσυναίσθηση) και παρέχει πέντε επιλογές απαντήσεων (πάντα, συχνά, μερικές φορές, σπάνια, ποτέ). Το ερωτηματολόγιο που τελικά διαμορφώθηκε και συμπληρώθηκε από τα παιδιά παρατίθεται στο παράρτημα 1.

6.5.1.1.2. Ημιδομημένη συνέντευξη που απευθύνεται προς τους γονείς

Η συνέντευξη αυτή (βλ. ενδεικτικό παράδειγμα στο παράρτημα 2) αποτελείται από συγκεκριμένες πυρηνικές ερωτήσεις ανοιχτού τύπου (κάποιες από αυτές τις ερωτήσεις διατυπώνονταν με διαφορετικό τρόπο ανάλογα με τις απαντήσεις και την προσωπικότητα του γονιού). Επίσης, στην προσπάθειά μας να δημιουργήσουμε ένα κλίμα εμπιστοσύνης που να βοηθήσει τις μητέρες να ανοιχτούν και να δώσουν ειλικρινείς απαντήσεις, μπορεί κάποιες φορές να επιτρέπαμε την χαλαρή κουβεντούλα και για άλλα θέματα σχετικά με το παιδί τους ή να τους καθησυχάζαμε ότι δεν χρειάζεται να παρουσιάσουν ένα τέλειο παιδί κι ότι όλες οι συμπεριφορές είναι αποδεκτές. Οι ερωτήσεις της συνέντευξης αυτής είναι οι εξής:

Γενικές ερωτήσεις:

1. Πώς είναι η προσωπικότητα του παιδιού; Θετικά και αρνητικά χαρακτηριστικά.
2. Πώς είναι το παιδί σας ως προς την κοινωνικότητα, την αυτονομία, την υπευθυνότητα, τη φαντασία, κλπ.;
3. Πώς είναι η συμπεριφορά του στο σπίτι;
4. Πώς περνάει τον ελεύθερο χρόνο του; Κάνει κάποιες δραστηριότητες; Με τι ασχολείται πιο πολύ;
5. Ως προς την εξωτερική του εμφάνιση ποιος είναι ο τρόπος που βλέπει τον εαυτό του (αυτοεκτίμηση, αυτοπεποίθηση);
6. Έχει επαφές με άλλα παιδιά (αδέρφια- φίλους); Πώς είναι αυτές;
7. Πώς αισθάνεται σχετικά με τις επιδόσεις του στο σχολείο;
8. Τι του αρέσει πιο πολύ να κάνει;
9. Τι δυσκολίες έχει γενικά;
10. Τι προβλήματα αντιμετωπίζει;
11. Έχει κάποιους φόβους/ φοβίες;
12. Υπάρχει κάτι που σας δυσκολεύει στην ανατροφή του ή σας προβληματίζει στη συμπεριφορά του;
13. Πώς εκδηλώνει διάφορα συναισθήματα, όπως χαρά, λύπη, θυμό, στενοχώρια; Μπορεί να τα ελέγξει; Με ποιο τρόπο;
14. Εκφράζει τα συναισθήματά του; (πχ. την αγάπη του;) Με ποιο τρόπο;
15. Συνεργάζεται; Σε τι βαθμό;
16. Με ποιο τρόπο αντιμετωπίζει τις διαφωνίες και τις συγκρούσεις στο παιχνίδι;
17. Σας μιλάει για τις εμπειρίες, τα συναισθήματα και τα βιώματά του;
18. Λειτουργεί με εγωκεντρικό τρόπο ή όχι; Σε ποιο βαθμό;
19. Εκδηλώνει επιθετική συμπεριφορά; Σε τι βαθμό;
20. Ακολουθεί τους κανόνες που έχουν τεθεί στο σπίτι, στο σχολείο, κλπ.;
21. Πιστεύετε ότι έχει παρατηρητικότητα, συγκέντρωση προσοχής και διάθεση για μάθηση;

Ερωτήσεις σχετικές με την ενσυναίσθηση του παιδιού:

1. Πιστεύετε πως το παιδί σας σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να μπει στη θέση του άλλου και να καταλάβει και την άποψη του άλλου, ακόμα κι αν είναι διαφορετική από τη δική του;
2. Μπορεί να καταλάβει ότι μπορεί να υπάρχουν και διαφορετικές απόψεις εκτός από τη δική του;
3. Όταν κάποιο άλλο παιδί (αδερφάκι του ή φίλος του) στενοχωριέται ή είναι αναστατωμένο, νιώθει και το παιδί σας αναστατωμένο; Καταλαβαίνει πώς μπορεί να αισθάνεται το άλλο παιδί;
4. Όταν ακούει για άλλα παιδιά ή ανθρώπους που υποφέρουν, δείχνει να στενοχωριέται;
5. Δείχνει ενδιαφέρον να μάθει τι τους έχει συμβεί; Μπορεί να μπει για λίγο στη θέση τους;
6. Όταν μερικές φορές είστε στενοχωρημένη ή θυμωμένη, δείχνει να σας καταλαβαίνει;
7. Προσπαθεί να παρηγορήσει εσάς ή κάποιον άλλον όταν βρίσκεται σε δύσκολη κατάσταση;
8. Έχει δείξει ενδιαφέρον να βοηθήσει άλλους ανθρώπους που υποφέρουν;
9. Στενοχωριέται όταν κάποιος συμμαθητής του περνάει μια δύσκολη κατάσταση; Δείχνει ενδιαφέρον να τον βοηθήσει;
10. Όταν βλέπει ταινίες, αισθάνεται έντονα συναισθήματα μερικές φορές; Κλαίει κάποιες φορές;
11. Του αρέσει να φαντάζεται πώς θα ήταν η ζωή του αν έμπαινε στη θέση του ήρωα μιας ταινίας ή ενός βιβλίου;
12. Πώς είναι η σχέση του με τα ζώα;
13. Ελέγχει τα έντονα συναισθήματα ή χάνει τον έλεγχο;
14. Όταν ο άλλος υποφέρει, μπορεί να ελέγξει τα δικά του συναισθήματα λύπης ή θυμού και να προσπαθήσει να βοηθήσει τον άλλον ή τα χάνει και προσπαθεί να ηρεμήσει πιο πολύ τον εαυτό του;

6.5.1.1.3. Ημιδομημένη συνέντευξη που απευθύνεται στα παιδιά

Οι ερωτήσεις που απευθύνονταν στα παιδιά ήταν περίπου οι παρακάτω, προσαρμοσμένες στην προσωπικότητα και στον βαθμό ανταπόκρισης του κάθε παιδιού. Οι περισσότερες ήταν κοινές με εκείνες που έγιναν στους γονείς (βλ. ενδεικτικό παράδειγμα στο παράρτημα 3).

Γενικές ερωτήσεις

1. Ποια νομίζεις ότι είναι τα θετικά σου στοιχεία; Τα αρνητικά;
2. Έχεις κάποιες φορές επιθετική συμπεριφορά;
3. Παραβιάζεις κάποιους κανόνες;
4. Πώς τα πας με τα αδέρφια σου; (αν έχει) Έχετε συγκρούσεις κάποιες φορές; Για ποιους λόγους;
5. Έχεις φίλους στο σχολείο; Εκτός σχολείου; Κάνεις παρέα με άλλα παιδιά; Πώς τα πηγαίνετε; Τσακώνεστε καμιά φορά; Για ποιους λόγους;
6. Πηγαίνεις σε κάποιες δραστηριότητες; Σε ποιες;
7. Πώς περνάς στον ελεύθερο χρόνο σου; Με τι ασχολείσαι; Τι σου αρέσει να κάνεις; Ασχολείσαι πολλές ώρες με τηλεόραση, ηλεκτρονικά παιχνίδια, κλπ.;
8. Σου αρέσει η εξωτερική σου εμφάνιση; Υπάρχει κάτι που δεν σου αρέσει;
9. Πώς αισθάνεσαι σχετικά με την επίδοσή σου στο σχολείο;

10. Έχεις κάποιους φόβους ή φοβίες;
11. Πώς εκφράζεις τα συναισθήματά σου, πχ. τον φόβο, τον θυμό, τη στενοχώρια, τη χαρά σου;
12. Όταν αγαπάς κάποιον, του το δείχνεις; Σε ποιους δείχνεις την αγάπη σου και με ποιον τρόπο;
13. Συνεργάζεσαι εύκολα με τους άλλους ή δυσκολεύεσαι στη συνεργασία;
14. Όταν διαφωνείς ή τσακώνεσαι με τους φίλους σου, τι κάνεις συνήθως;
15. Μιλάς σε κάποιον, πχ. στους γονείς σου, για τα συναισθήματα, τις σκέψεις σου ή γι' αυτά που περνάς;

Ερωτήσεις σχετικές με την ενσυναίσθηση

1. Πιστεύεις πως μπορείς να μπεις στη θέση του άλλου και να καταλάβεις και τη δική του πλευρά και το πώς σκέφτεται;
2. Όταν κάποιο άλλο παιδί είναι αναστατωμένο ή στενοχωρημένο, νιώθεις κι εσύ το ίδιο; Μπορείς να καταλάβεις πώς μπορεί να αισθάνεται το άλλο παιδί;
3. Όταν ακούς για άλλα παιδιά ή ανθρώπους που υποφέρουν, πώς αισθάνεσαι;
4. Όταν η μαμά ή ο μπαμπάς σου είναι στενοχωρημένοι, τι κάνεις; Προσπαθείς να τους βοηθήσεις; Με ποιον τρόπο;
5. Έχεις προσπαθήσει να βοηθήσεις κάποιον που υποφέρει; Με ποιον τρόπο;
6. Όταν βλέπεις μια ταινία κλαίς κάποιες φορές;
7. Φαντάζεσαι πώς θα ήταν η ζωή σου, αν έμπαινες στη θέση του ήρωα της ταινίας ή του βιβλίου που σου αρέσει;

6.5.1.1.4. Σενάρια-ιστορίες που απευθύνονται στα παιδιά

Τα σενάρια που χρησιμοποιήθηκαν, καθώς και οι ερωτήσεις που τα συνόδευαν, είναι τα εξής:

Σενάριο 1: (α) Ένας καινούριος συμμαθητής έρχεται στην τάξη μας. Μπαίνει μέσα την πρώτη μέρα μαζί με τη δασκάλα κι εκείνη τον παρουσιάζει στην τάξη. Πώς λες να αισθάνεται; Τι να σκέφτεται άραγε; Τι μπορεί να τον δυσκολεύει; Τι θα σκεφτόσουν και τι θα αισθανόσουν εσύ στη θέση του, αν πήγαινες τώρα σε καινούριο σχολείο; Θα έκανες κάτι για να τον βοηθήσεις; Τι θα έκανες; Για ποιο λόγο θα ήθελες να τον βοηθήσεις;

(β) Έχουν περάσει αρκετές μέρες, αλλά ο καινούριος συμμαθητής κάθεται μόνος του στο διάλειμμα σε ένα παγκάκι και δεν παίζει με κανέναν. Κάποια παιδιά του πρότειναν να παίξουν ή πήγαν να του μιλήσουν, αλλά εκείνος δεν τους μιλάει ή μιλάει πολύ λίγο και αρνείται να παίξει μαζί τους. Γιατί το κάνει αυτό; Τι να σκέφτεται άραγε; Πώς να νιώθει;

(γ) Αν ο καινούριος συμμαθητής είναι από άλλη χώρα και δεν ξέρει καθόλου ελληνικά, τι δυσκολίες νομίζεις ότι θα αντιμετωπίζει; Πώς θα είναι γι' αυτόν; Τι θα ένιωθες εσύ στη θέση του, αν πήγαινες σε σχολείο σε μια ξένη χώρα και δεν ήξερες τη γλώσσα; Θα έκανες κάτι για να τον βοηθήσεις; Τι θα έκανες; Γιατί θα ήθελες να τον βοηθήσεις;

(δ) Αν ο καινούριος συμμαθητής ήταν σε αναπηρικό καροτσάκι, τι δυσκολίες θα αντιμετώπιζε; Πώς θα ένιωθε; Τι θα σκεφτόταν; Τι θα ένιωθες στη θέση του; Τι θα έκανες για να τον βοηθήσεις; Γιατί;

Σενάριο 2: Η Χριστίνα έχει κάνει πολύ κόπο να γράψει μια εργασία που τους ζήτησε η δασκάλα στο σχολείο. Μόλις την τελείωσε και νιώθει υπέροχα. Ώρα να ξεκουραστεί και να παίξει το αγαπημένο της παιχνίδι. Φεύγει για λίγο από το δωμάτιο. Όταν γυρίζει, η εργασία είναι σκισμένη σε χίλια κομματάκια από τη μικρή της αδερφή. Πώς λες να νιώθει; Από που φαίνεται; Τι κάνει; Τι να σκέφτεται; Εσύ πώς θα ένιωθες στη θέση της και γιατί; Έχεις νιώσει κάτι παρόμοιο και πότε; Τι θα της έλεγες; Γιατί;

Σενάριο 3: Η Μαριάννα περιμένει όλο αγωνία την απόφαση της δασκάλας σχετικά με τον πρώτο ρόλο στο θεατρικό του σχολείου. Η δασκάλα δίνει τον καλύτερο ρόλο σε ένα άλλο κορίτσι, τη Σοφία. Πώς λες να νιώθει η Μαριάννα; Πώς το καταλαβαίνεις ότι νιώθει έτσι; Τι σκέφτεται; Θα της έλεγες κάτι; Τι; Γιατί θα ήθελες να τη βοηθήσεις; Έχεις βρεθεί ποτέ στη θέση της; Πώς ένιωσες;

Σενάριο 4: Το μικρό ξαδερφάκι σου στη γιορτή του σχολείου, έχοντας ανέβει στη σκηνή κι ενώ όλοι το κοιτάνε, ξεχνάει τα λόγια του. Περνάει ένα λεπτό που δεν ξέρει τι να κάνει και μετά κατεβαίνει από τη σκηνή, βάζοντας τα κλάματα. Τι νομίζεις ότι ένιωσε; Τι θα του έλεγες; Γιατί θα του έλεγες έτσι; Γιατί θα ήθελες να το βοηθήσεις; Εσύ πώς θα ένιωθες στη θέση του; Γιατί;

Σενάριο 5: Μπαίνεις μέσα στην τάξη και βλέπεις τον καλύτερό σου φίλο (θες να μου πεις ποιος είναι;) να τον πειράζει ένα άλλο παιδί, να τον κοροϊδεύει λέγοντας του πράγματα που τον ενοχλούν πολύ (τι ενοχλεί πολύ τον φίλο σου;) και να τον χτυπάει. Ο φίλος σου αρχίζει και κλαίει. Άλλοι τρεις συμμαθητές που είναι μπροστά σε αυτή τη σκηνή, απλώς κοιτούν και δεν κάνουν τίποτα. Ο φίλος του παιδιού που πειράζει τον φίλο σου, του λέει «Μπράβο, καλά του κάνεις, πες του κι άλλα!» Πώς θα ένιωθες, αν γινόταν κάτι τέτοιο; Πώς λες να ένιωθε ο φίλος σου; Τι να σκεφτόταν; Τι να σκεφτόταν άραγε το παιδί που τον κοροϊδεύει; Τι να σκεφτόταν τα παιδιά που απλώς κοίταζαν και δεν έκαναν τίποτα; Τι να σκεφτόταν ο φίλος του παιδιού που κοροϊδεύει; Τι θα έκανες αν ήσουν μπροστά σε αυτή τη σκηνή; Θα βοηθούσες τον φίλο σου; Γιατί; Τι θα του έλεγες αν ερχόταν και σου τα έλεγε μετά; Σε τέτοιες σκηνές/ περιστατικά ταραζέσαι πολύ συνήθως ή κρατάς την ψυχραιμία σου; Αν ο άλλος είναι στενοχωρημένος ή αναστατωμένος, στενοχωριέσαι ή αναστατώνεσαι κι εσύ ή παραμένεις ήρεμος και ψύχραιμος;

Σενάριο 6: Ποιος είναι ο αγαπημένος σου ήρωας/ ηρωίδα από βιβλίο ή ταινία; Τι σου αρέσει σε αυτόν; Γιατί τον θαυμάζεις; Θα ήθελες να του μοιάσεις και γιατί;

6.5.1.1.5. Ιχνογραφήματα

Τα ιχνογραφήματα που ζητήθηκαν από τα παιδιά να κάνουν, είχαν σχέση με τα προαναφερθέντα σενάρια και πραγματοποιούνταν ταυτόχρονα με την επεξεργασία των σεναρίων. Μόλις τα παιδιά απαντούσαν στις ερωτήσεις του σεναρίου, έκαναν και το σχετικό ιχνογράφημα. Αυτά ήταν τα ακόλουθα:

- Ζωγράφισε τον καινούριο συμμαθητή σου κι εσένα μέσα στην τάξη, καθώς και όποιο άλλο πρόσωπο ή ό, τι άλλο θέλεις.
- Ζωγράφισε τον καινούριο συμμαθητή σου που βρίσκεται σε αναπηρικό καροτσάκι κι εσένα μέσα στην τάξη, καθώς και ό, τι άλλο θέλεις (πρόσωπο ή αντικείμενο).
- Ζωγράφισε τη σκηνή όπου ένα παιδί κοροϊδεύει και πειράζει τον φίλο/ φίλη σου, στην οποία θα βρίσκονται οπωσδήποτε ο φίλος/ φίλη σου, το παιδί που τον κοροϊδεύει, ο φίλος του που του λέει «καλά του κάνεις», τα παιδιά που απλώς κοιτούν και δεν κάνουν τίποτα κι εσύ.
- Ζωγράφισε τον αγαπημένο σου ήρωα/ηρωίδα από κάποιο βιβλίο ή ταινία, σε μια αγαπημένη σου σκηνή.

Ακολουθούσαν ερωτήσεις πάνω στα ιχνογραφήματα, όπως για παράδειγμα: «Τι ζωγράφισες εδώ; Ποιος είναι αυτός; Τι αισθάνεται; Τι σκέφτεται; Γιατί; Γιατί τον ζωγράφισες έτσι; Εσύ τι αισθάνεσαι εδώ; Γιατί χρησιμοποίησες αυτό το χρώμα;»

6.5.2. Δεύτερη φάση της έρευνας: παρεμβατική φάση της έρευνας

6.5.2.1. Ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις

Παρακάτω περιγράφεται ο σχεδιασμός των 10 ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας, με τις δραστηριότητες που περιλαμβάνει η καθεμιά.

6.5.2.1.1. 1^η παρέμβαση - Γνωριμία με την έννοια της ενσυναίσθησης και με τα συναισθήματα

1^η δραστηριότητα: Γνωριμία με την έννοια της ενσυναίσθησης: Κάνουμε στα παιδιά τις ακόλουθες ερωτήσεις:

1. Γνωρίζετε τι είναι η ενσυναίσθηση; Τι σημαίνει αυτή η λέξη;
2. Πότε δείχνουμε ενσυναίσθηση;
3. Σε τι μας βοηθάει; Γιατί είναι σημαντική αυτή η δεξιότητα;

2^η δραστηριότητα - Παρακολούθηση του βίντεο: The importance of empathy: Παρακολουθούμε όλοι μαζί αυτό το βίντεο, το οποίο είναι στα αγγλικά. Το προχωράμε αργά και τους εξηγούμε τι λέει με πιο απλά λόγια, κατάλληλα για την ηλικία τους. Οι δυο πρώτες αυτές δραστηριότητες έχουν σκοπό να εισάγουν τα παιδιά στην έννοια της ενσυναίσθησης και να πάρουν μια ιδέα για το θέμα με το οποίο θα ασχοληθούμε στις επόμενες παρεμβάσεις.

3^η δραστηριότητα – Συναισθήματα: Ρωτάμε τα παιδιά: «Ποια συναισθήματα γνωρίζετε;» και τα καταγράφουμε στον πίνακα, αφού έχουμε γράψει στο κέντρο τη λέξη συναισθήματα.

4^η δραστηριότητα - Παιχνίδι με το ζάρι των συναισθημάτων: Έχουμε κατασκευάσει ένα μεγάλο ζάρι από χαρτόνι, του οποίου η κάθε πλευρά έχει ένα πρόσωπο που απεικονίζει ένα διαφορετικό συναίσθημα: χαρά, λύπη, θυμός, φόβος, ζήλια και ντροπή. Τα παιδιά κάθονται στο πάτωμα σχηματίζοντας έναν κύκλο. Με τη σειρά, πετούν στη μέση το ζάρι και ανάλογα με το συναίσθημα που θα τους τύχει, λένε μια εμπειρία τους κατά την οποία ένιωσαν το συναίσθημα αυτό, ή αν δεν μπορούν να σκεφτούν κάποια συγκεκριμένη εμπειρία, λένε μια περίπτωση, στην οποία μπορεί κάποιος να νιώσει αυτό το συναίσθημα.

5^η δραστηριότητα - Παντομίμα με τα συναισθήματα: Τα παιδιά σηκώνονται όρθια. Τους λέμε ένα συναίσθημα και πρέπει να το δείξουν με το σώμα τους και με τις εκφράσεις του προσώπου τους.

6^η δραστηριότητα - Μάντεψε το συναίσθημα: Χωρίζουμε τα παιδιά σε ζευγάρια: Τους λέμε να βρουν ένα παιδί που φοράει ίδιο χρώμα μπλούζα με αυτά. Έτσι χωρίζονται σε ζευγάρια. Δίνουμε σε κάθε ζευγάρι από ένα χαρτάκι που γράφει ένα συναίσθημα (χαρά, λύπη, θυμός, φόβος, ντροπή, ζήλια). Κάθε ζευγάρι πρέπει να σκεφτεί μια κατάσταση, κατά την οποία ένα άτομο μπορεί να βιώσει το συναίσθημα αυτό. Με τη σειρά τα ζευγάρια ανακοινώνουν τις καταστάσεις αυτές στην τάξη, χωρίς να κατονομάσουν το συναίσθημα και τα υπόλοιπα παιδιά πρέπει να μαντέψουν το συναίσθημα.

6.5.2.1.2. 2^η παρέμβαση: Επεξεργασία των δύσκολων συναισθημάτων: (θυμός, λύπη): 1^ο μέρος

1^η δραστηριότητα - Παιχνίδι με τα αγάλματα: Ζητούμε από τα παιδιά να κάνουν τα αγάλματα, παριστάνοντας το συναίσθημα που νιώθουν εκείνη τη στιγμή. Έπειτα ζητούμε από κάθε παιδί να μαντέψει τι συναίσθημα παριστάνει ένας συμμαθητής του, που θα του υποδείξουμε εμείς, ώστε να ειπωθεί κάτι για όλα τα παιδιά. Ζητούμε από τα παιδιά να παριστάνουν αυτή τη φορά όποιο συναίσθημα επιθυμούν και κάποιο παιδί προσπαθεί να μαντέψει ποιο συναίσθημα παριστάνουν (το ίδιο με το προηγούμενο, αλλά με όποιο συναίσθημα θέλουν κι όχι με αυτό που αισθάνονται εκείνη τη στιγμή).

2^η δραστηριότητα - Δίνω τη μάσκα: Στεκόμαστε σε κύκλο. Το πρώτο παιδί δείχνει ένα συναίσθημα με την έκφρασή του, το οποίο μεταβιβάζει στο παιδί που στέκεται δίπλα του. Εκείνο πρέπει να δείξει το ίδιο συναίσθημα ή να φωνάξει «Αλλαγή» και να δείξει άλλο συναίσθημα που θα μεταβιβάσει στο επόμενο παιδί. Συνεχίζουμε μέχρι να συμμετέχουν όλα τα παιδιά. Τους ρωτάμε πώς ένιωσαν όσο κάναμε αυτή την άσκηση. Πώς ένιωσαν όταν έκαναν το συναίσθημα του προηγούμενου παιδιού και γιατί φώναξαν αλλαγή, όσα παιδιά το έκαναν; (Δεξιότητες για παιδιά δημοτικού)

3^η δραστηριότητα - Δύσκολα συναισθήματα: Ρωτάμε τα παιδιά ποιο συναίσθημα τους δυσκολεύει περισσότερο και εκείνα μας αναφέρουν ποια θεωρούν «δύσκολα» συναισθήματα και γιατί.

4^η δραστηριότητα - Διαφωνούμε μεταξύ μας: Τα παιδιά χωρίζονται σε ζευγάρια, με όποιο τρόπο θέλουν. Το ένα παιδί λέει: «Ωραία μέρα σήμερα». Το άλλο λέει: «Όχι, δεν είναι!» Αρχίζουν να διαφωνούν, στην αρχή ευγενικά, μετά πιο έντονα, ανεβάζοντας το ύψος και τον τόνο της φωνής τους. Συμφωνούμε από πριν ότι δεν αγγίζει ο ένας τον άλλον. Σταδιακά χαμηλώνουν τους τόνους και στο τέλος συμφιλιώνονται. Συζητάμε πώς μας φάνηκε αυτή η άσκηση. Πώς νιώσαμε; Τι ακριβώς έγινε με το ταίρι μας; Μας αρέσει όταν γίνεται αυτό; Πώς μας φάνηκε η συμφιλίωση στο τέλος; (Δεξιότητες για παιδιά δημοτικού)

5^η δραστηριότητα - Ιστορίες με καλό και κακό τέλος: Χωριζόμαστε σε ομάδες των τεσσάρων ατόμων. Κάθε ομάδα πρέπει να σκεφτεί μια μικρή ιστοριούλα, στην οποία υπάρχει μια διαφωνία μεταξύ δύο ατόμων. Πρέπει να βρουν ένα καλό κι ένα κακό τέλος γι' αυτή την ιστοριούλα. Παρουσιάζουν τις ιστορίες στην τάξη με τη μορφή θεατρικού έργου/παιχνιδιού. Ακολουθεί συζήτηση πρώτα για το πώς ήταν η συνεργασία τους κι έπειτα για τις ιστοριούλες τους: Ποια ήταν η διαφωνία σε καθεμιά από αυτές, ποιες λύσεις έδωσαν, ποια ήταν η καλύτερη λύση.

6.5.2.1.3. 3^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Επεξεργασία των δύσκολων συναισθημάτων (θυμός, λύπη): 2ο μέρος

1^η δραστηριότητα - Γιατί θυμώνουμε; Σε χαρτί του μέτρου στο κέντρο έχουμε γράψει από πριν τη φράση: «Γιατί θυμώνουμε;» Εξηγούμε στα παιδιά ότι πρέπει να σκεφτούμε ένα λόγο για τον οποίο θυμώνουμε πολύ. Παίρνει ο καθένας ένα μαρκαδόρο σε ό, τι χρώμα θέλει και όλα τα παιδιά έρχονται και γράφει το καθένα στο χαρτί του μέτρου τον λόγο για τον οποίο θυμώνει πολύ και το όνομά του. Ύστερα κάθονται όλοι στις θέσεις τους και εμείς κρεμάμε το χαρτί στον τοίχο και διαβάζουμε δυνατά τι έγραψε ο καθένας. Προσπαθούμε έπειτα να τα ομαδοποιήσουμε προφορικά, να βγάλουμε δηλαδή συμπέρασμα για το ποια είναι αυτά

τα πράγματα που κάνουν τα παιδιά να θυμώνουν περισσότερο και να τα ανακοινώσουμε στα παιδιά.

2^η δραστηριότητα - Τι κάνω όταν θυμώνω; Τι με ηρεμεί; Χωρίζομαστε σε ομάδες των 3-4 ατόμων. Έχουμε πάρει 6 εικόνες, όσες θέλουμε να είναι και οι ομάδες και τις έχουμε κόψει σε τέσσερα κομμάτια. Κάθε παιδί παίρνει ένα κομμάτι στην τύχη. Τα παιδιά ψάχνουν να βρουν τα παιδιά που έχουν τα υπόλοιπα κομμάτια της εικόνας. Με αυτά τα παιδιά θα σχηματίσουν ομάδα. Αφού χωριστούμε σε ομάδες, δίνουμε σε κάθε ομάδα ένα χαρτί Α4 το οποίο στη μέση γράφει: «Τι κάνω όταν θυμώνω;» Κάθε παιδί από την ομάδα πρέπει να δώσει μια απάντηση με το όνομά του και όποια ομάδα θέλει, μπορεί να γράψει κι άλλες απαντήσεις. Έπειτα τους δίνουμε άλλα τρία χαρτιά που γράφουν, το πρώτο: «Όταν θυμώνω, αισθάνομαι σαν...», όπου πρέπει να σκεφτούν μια παρομοίωση, το δεύτερο: «Όταν θυμώνω, θέλω να...» και το τρίτο: «Ηρεμώ, όταν...». Μόλις τελειώσουν όλες οι ομάδες, συγκεντρώνουμε τα χαρτιά και διαβάζουμε τις απαντήσεις τους, χωρίς να λέμε ονόματα.

3^η δραστηριότητα - Τι θα μπορούσα να κάνω; Σε χαρτί του μέτρου, γράφουμε: «Τι θα μπορούσαμε να κάνουμε όταν θυμώνουμε;» Ένα ένα παιδί έρχεται και με μαρκαδόρο γράφει την απάντησή του. Στο τέλος διαβάζουμε τι έγραψαν και ακολουθεί συζήτηση.

4^η δραστηριότητα - Λύπη: Τους μοιράζουμε μικρά χαρτάκια. Κάθε παιδί γράφει στο χαρτάκι πότε αισθάνεται ή πότε έχει αισθανθεί λύπη. Τα βάζουμε σε ένα καλάθι. Τα διαβάζουμε δυνατά.

5^η δραστηριότητα - Τι θα μπορούσα να κάνω; Στις ομάδες που είχαν χωριστεί προηγουμένως, ψάχνουμε να βρούμε πράγματα που κάνουν για να νιώσουν καλύτερα όταν είναι λυπημένοι (τόσα όσα είναι και τα παιδιά της ομάδας). Μία μία ομάδα έρχεται μπροστά και κάθε παιδί από την ομάδα παρουσιάζει με παντομίμα μια από τις λύσεις που πρότεινε η ομάδα του.

6.5.2.1.4. 4^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Αντίληψη διαφορετικής προοπτικής (μέρος 1^ο)

1^η δραστηριότητα - Μικρές ιστορίες: Χωρίζομαστε σε ομάδες των 3 ή 4 ατόμων, με τον εξής τρόπο: Τους μοιράζουμε χαρτάκια με αριθμούς από το 1 ως το 6, όπου το κάθε παιδί έχει έναν αριθμό. Όλα τα παιδιά που έχουν τον ίδιο αριθμό σχηματίζουν μια ομάδα. Έπειτα δίνουμε σε κάθε ομάδα ένα χαρτί με μια μικρή ιστοριούλα. Στις ιστοριούλες υπάρχουν δύο πρόσωπα ή ομάδες προσώπων. Στις ομάδες των 4 ατόμων, οι δύο αναλαμβάνουν να γράψουν τις σκέψεις και τα συναισθήματα του ενός προσώπου και οι άλλοι δύο του άλλου. Οι δύο ομάδες των 3 ατόμων θα αναλάβουν μια ιστοριούλα μαζί και οι 3 θα γράψουν για το ένα πρόσωπο, ενώ οι άλλοι 3 για το άλλο. Οι οδηγίες που τους δίνονται είναι οι εξής:

«Από κάθε ομάδα τα δύο παιδιά θα αναλάβετε να γράψετε για το ένα πρόσωπο της ιστορίας τι μπορεί να σκέφτεται, τι μπορεί να αισθάνεται και γιατί συμπεριφέρεται με αυτόν τον τρόπο και τα άλλα δύο παιδιά τα ίδια για το άλλο πρόσωπο».

Οι ιστοριούλες είναι οι εξής:

- Τα παιδιά παίζουν το μεσημέρι στην αυλή και μιλούν δυνατά. Μια γιαγιά από το διπλανό σπίτι βγαίνει στο μπαλκόνι και τους φωνάζει να σταματήσουν.
- Το πρωί η μαμά φωνάζει στον Γιάννη να ετοιμαστεί γρήγορα για το σχολείο. Ο Γιάννης όμως συνεχίζει να παίζει με τα αυτοκινητάκια του.
- Η Νίκη θέλει πάρα πολύ να αποκτήσει ένα σκυλάκι κι επιμένει. Ο μπαμπάς της όμως δε θέλει με τίποτα κι αρνείται.

- Η δασκάλα ανακοινώνει στην τάξη ότι θα πάνε εκδρομή. Ο Γιάννης σηκώνεται όρθιος και φωνάζει «Ζήτω!». Ο Κώστας όμως σκύβει το κεφάλι μπροστά στο θρανίο και λέει: «Ωχ!»
- Η Ζωή και η Σοφία είναι μαζί στο σπίτι. Η Ζωή θέλει να παίξουν επιτραπέζιο. Η Σοφία επιμένει να ζωγραφίσουν. Η Ζωή σηκώνεται και φεύγει από το σαλόνι όπου κάθονται μαζί και κλείνεται στο δωμάτιό της. Η Σοφία κάθεται και ζωγραφίζει μονή της.

Μόλις τελειώσουν όλες οι ομάδες, ανακοινώνει η καθεμιά στις υπόλοιπες αυτά που έγραψε. Συζητάμε τα συμπεράσματά μας: Αισθάνονται όλοι το ίδιο σε κάθε κατάσταση; Σκέφτονται με τον ίδιο τρόπο; Γιατί ναι; Γιατί όχι;

6.5.2.1.5. 5^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Αντίληψη διαφορετικής προοπτικής (μέρος 2^ο)

1^η δραστηριότητα: Ήρωες παραμυθιών: Χωριζόμαστε σε ομάδες. Επειδή ασχολούμαστε με συναισθήματα, αυτή τη φορά τους δίνουμε χαρτάκια με συναισθήματα. Κάθε παιδί πρέπει να βρει τα παιδιά που έχουν συνώνυμες λέξεις με τη δική του (χαρούμενος, ευδιάθετος, ευτυχισμένος, κλπ.). Δίνουμε σε κάθε ομάδα έναν ήρωα από ένα παραμύθι. Στις 4 ομάδες δίνουμε από το παραμύθι της Κοκκινোসκουφίτσας (Κοκκινোসκουφίτσα, λύκος, γιαγιά, κυνηγός) και στις άλλες δύο από τον μύθο του τζίτζικα και τον μέρμηγκα (τζίτζικας, μέρμηγκας). Κάθε ομάδα πρέπει να γράψει τι σκέφτεται και πώς αισθάνεται ο ήρωας του παραμυθιού σε κάθε σημείο του, σε πρώτο πρόσωπο. Μόλις τελειώσουν, τα διαβάζουν στην τάξη. Ακολουθούν ερωτήσεις και συζήτηση, που αφορούν και αυτή τη δραστηριότητα και τη δραστηριότητα της προηγούμενης παρέμβασης. Οι ερωτήσεις είναι οι ακόλουθες: «Τι είναι αυτό που μας κάνει να σκεφτόμαστε ή να αισθανόμαστε διαφορετικά σε σχέση με τους άλλους; Είναι σημαντικό να ξέρουμε τι σκέφτονται και πώς αισθάνονται οι άλλοι, να μπαίνουμε δηλαδή στη θέση τους; Γιατί; Πού θα μας βοηθήσει;»

6.5.2.1.6. 6^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Διαφορετικότητα, μέρος 1^ο: Μπαίνω στη θέση ατόμων με προβλήματα όρασης

1^η δραστηριότητα - Ζευγάρια τυφλών-βοηθών: Κάνουμε έναν κύκλο. Τους λέμε ότι πρέπει να χωριστούν σε ζευγάρια, αλλά να συνεννοηθούν μόνο με τα μάτια, χωρίς να μιλήσουν καθόλου. Το ένα παιδί από κάθε ζευγάρι θα είναι ο τυφλός και το άλλο ο βοηθός. Κλείνουμε τα μάτια του τυφλού με ένα μαντίλι. Αφού κλείσουμε τα μάτια όλων των παιδιών, τοποθετούμε διάφορα αντικείμενα στον χώρο. Τα ζευγάρια πρέπει να περπατήσουν προσεκτικά στον χώρο. Δεν πρέπει να μιλούν καθόλου μεταξύ τους. Οι βοηθοί πρέπει να καθοδηγούν τους τυφλούς, ώστε να μην συγκρουστούν με άλλα παιδιά, ούτε να πατήσουν κάποιο αντικείμενο. Στο τέλος, θα πρέπει να τους βοηθήσουν να πάρουν στα χέρια τους ένα από τα αντικείμενα που θα επιλέξουν οι ίδιοι και να επιστρέψουν πάλι στη θέση τους.

Ρωτάμε τους τυφλούς τι αντικείμενο νομίζουν πως κρατούν κι εκείνοι προσπαθούν να το μαντέψουν μόνο με την αφή. Έπειτα ανοίγουν τα μάτια τους. Κάνουμε ακριβώς το ίδιο, αλλάζοντας αυτή τη φορά ρόλους με το ζευγάρι τους.

Αφού τελειώσουμε, καθόμαστε σχηματίζοντας έναν κύκλο. Τους ρωτάμε:

1. Πώς νιώσατε όταν ήσασταν τυφλοί;
2. Σας δυσκόλεψε κάτι; Τι ήταν αυτό;
3. Σας βοήθησε το παιδί που ήταν βοηθός;
4. Αν δεν είχατε βοηθό, πώς θα ήταν;
5. Πώς νιώσατε όταν ήσασταν βοηθοί;

6. Κλείστε τα μάτια και φανταστείτε: Τι δυσκολίες θα είχατε αν ήσασταν όλη μέρα στο σχολείο με κλειστά τα μάτια;
7. Σε τι μοιάζουμε με αυτά τα παιδιά;
8. Σε τι διαφέρουμε;
9. Τι πράγματα μπορούν να κάνουν, όπως εμείς και τι με λίγη βοήθεια;
10. Πώς θα μπορούσαμε να τα βοηθήσουμε;

6.5.2.1.7. 7^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Διαφορετικότητα, μέρος 2^ο: Μπαίνω στη θέση ενός προσφυγόπουλου

1^η δραστηριότητα: Η ιστορία της χελώνας που ήταν διαφορετική: Τους διαβάζουμε την ιστορία της χελώνας που ήταν διαφορετική.

<https://www.mothersblog.gr/paidi/psychologia/story/48852/ena-paramythi-gia-ti-diaforetikotita-o-manolios-einai-allios-to-xnoydoto-xelonaki>

Συζητάμε πώς μας φάνηκε το παραμύθι. Εμείς σε τι μοιάζουμε και σε τι διαφέρουμε από τους άλλους; Είμαστε όλοι όμοιοι ή ο καθένας από εμάς είναι διαφορετικός; Έχει νιώσει κανένα παιδί από σας άσχημα γιατί διέφερε από τα άλλα παιδιά; Τι κάνατε; Το χελωνάκι της ιστορίας πώς το αντιμετώπισε;

2^η δραστηριότητα: Μπαίνουμε στη θέση ενός προσφυγόπουλου: Χωριζόμαστε σε ομάδες των 3-4 ατόμων, με τον εξής τρόπο. Λέμε σε κάθε παιδί έναν αριθμό από το 1 ως το 6. Όσοι έχουν τον ίδιο αριθμό μπαίνουν στην ίδια ομάδα. Κάθε ομάδα θα γράψει μία σελίδα από το ημερολόγιο ενός προσφυγόπουλου. Τους εξηγούμε τι σημαίνει πρόσφυγας. Μετά λέμε σε κάθε ομάδα τι θα γράψει. Τονίζουμε ότι πρέπει να γράψουν στο πρώτο πρόσωπο.

1^η ομάδα: Μία ημέρα από τη ζωή του πριν ξεκινήσει ο πόλεμος.

2^η ομάδα: Η ημέρα που ξεκινάει ο πόλεμος

3^η ομάδα: Η ημέρα που οι γονείς του του ανακοινώνουν ότι πρέπει να φύγουν από τη χώρα τους και πρέπει να ταξιδέψουν.

4^η ομάδα: Μία ημέρα από το ταξίδι

5^η ομάδα: Μια ημέρα από τη ζωή του στην καινούρια χώρα

6^η ομάδα: Η πρώτη μέρα στο καινούριο σχολείο της χώρας που μένει τώρα.

Αφού τελειώσουν όλες οι ομάδες, διαβάζουμε στην τάξη με τη σειρά αυτά που γράψαμε. Ακολουθεί συζήτηση: Πώς ένιωθε το παιδάκι σε κάθε περίπτωση; Πώς θα μπορούσαμε να το βοηθήσουμε αν ερχόταν στο σχολείο μας;

6.5.2.1.8. 8^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Βοηθώ με ενσυναίσθηση, 1^ο μέρος

1^η δραστηριότητα: Συζητάμε: Αν κάποιος φίλος μας έχει ένα πρόβλημα με ποιους τρόπους μπορούμε να τον βοηθήσουμε; Τι θα του πούμε; Πώς θα τον κάνουμε να αισθανθεί καλύτερα;

2^η δραστηριότητα: Χωριζόμαστε σε ομάδες των 4-6 ατόμων. Σηκώνεται η πρώτη ομάδα μπροστά στους υπόλοιπους που κάθονται σε έναν κύκλο. Δίνουμε σε κάθε παιδί της ομάδας ένα χαρτάκι. Σε ένα παιδί της ομάδας δίνουμε χαρτάκι που περιγράφει ένα πρόβλημα. Στους υπόλοιπους μοιράζουμε χαρτάκια που τους δίνουν οδηγίες για το τι θα πουν στο παιδί που έχει το πρόβλημα και πώς θα προσπαθήσουν να το βοηθήσουν. Τα χαρτάκια θα γράφουν τα εξής:

«Δίνω συμβουλές για το τι πρέπει να κάνει. Του λέω: Θα σου πω εγώ τι θα κάνεις...»

«Του λέω: Εγώ έχω πάθει κάτι χειρότερο από σένα, αυτό δεν είναι τίποτα και του περιγράφω τι χειρότερο έχω πάθει.»

«Του λέω: Τι στενοχωριέσαι; Υπάρχουν πολύ σοβαρότερα προβλήματα στον κόσμο από αυτό και του δίνω παραδείγματα»

«Τον ακούω προσεκτικά. Του κάνω κάποιες ερωτήσεις για να καταλάβω καλύτερα το πρόβλημά του και πώς νιώθει. Του λέω: Σε καταλαβαίνω. Νιώθεις...γιατί... Κι εγώ το έχω νιώσει αυτό. Τι θα μπορούσες να κάνεις; Τον ακούω τι έχει να μου πει και λέω κι εγώ τη γνώμη μου.»

Τα χαρτάκια με τα προβλήματα μπορούν να γράφουν τα ακόλουθα:

- Η καλύτερή μου φίλη ή ο καλύτερός μου φίλος τις τελευταίες μέρες προτιμά να παίζει με ένα άλλο παιδί και δε μου δίνει και πολλή σημασία.
- Έπαιξα με τους φίλους μου (ή τις φίλες μου) ένα επιτραπέζιο παιχνίδι (ή ποδόσφαιρο). Έδωσα λάθος απάντηση (ή έχασα ένα γκολ) και τα παιδιά της ομάδας μου με κατηγορούν ότι έχασαν εξαιτίας μου και δε θέλουν να με έχουν άλλο στην ομάδα.
- Οι φίλοι μου όλοι έχουν ένα φοβερό παιχνίδι που το θέλω κι εγώ πάρα πολύ, όμως οι γονείς μου δεν μου το αγοράζουν, γιατί είναι πολύ ακριβό.
- Πολλά παιδιά στην τάξη με κοροϊδεύουν, γιατί είμαι...(κοντός/ή, παχύς/ιά, κακός μαθητής, κλπ.)

Τους αφήνουμε λίγα λεπτά να σκεφτούν τι θα πουν ακριβώς, βοηθώντας όπου χρειάζεται. Το παιδί που έχει το πρόβλημα δεν ακούει, είναι λίγο παραπέρα. Όταν είναι έτοιμοι, λέει το παιδί το πρόβλημά του κι έρχεται το πρώτο παιδί από την ομάδα και του λέει αυτό που γράφει στο χαρτάκι του. Ύστερα το ξαναλέει στον δεύτερο, κλπ., μέχρι να προσπαθήσουν όλα τα παιδιά να τον βοηθήσουν. Στο τέλος το ρωτάμε: Ποιο παιδί σε έκανε να νιώσεις καλύτερα; Με τα άλλα παιδιά τι ένιωσες;

Κάνουμε το ίδιο και με τις υπόλοιπες ομάδες. Στο τέλος συζητάμε. Πότε βοηθάμε περισσότερο τον άλλον; Πότε τον κάνουμε να αισθανθεί καλύτερα; Τα γράφουμε στον πίνακα. Τέλος τους ρωτάμε: Γιατί οι υπόλοιποι τρόποι δεν είναι αποτελεσματικοί;

6.5.2.1.9. 9^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Βοηθώ με ενσυναίσθηση, 2^ο μέρος

1^η δραστηριότητα: Τα 5 στάδια της ενσυναίσθησης: Δίνουμε στα παιδιά ένα φύλλο με τα 5 στάδια που μπορούν να ακολουθήσουν προκειμένου να βοηθήσουν κάποιον. Τα συζητάμε στην τάξη. Τα 5 στάδια είναι τα εξής:

- Ακούω προσεκτικά τον άλλον και προσπαθώ να καταλάβω το συναίσθημα που νιώθει.
- Προσπαθώ να σκεφτώ μια παρόμοια περίπτωση που πέρασα εγώ ή που ένιωσα παρόμοιο συναίσθημα.
- Φαντάζομαι τον εαυτό μου στη θέση του άλλου και προσπαθώ να σκεφτώ τι συναίσθημα θα ένιωθα.
- Ρωτάω το άλλο άτομο: « Πώς αισθάνεσαι;»
- Του προσφέρω τη βοήθειά μου με ενθαρρυντικά λόγια ή απλές πράξεις.

Χωρίζομαστε σε ομάδες των 3 ατόμων. Σε κάθε ομάδα δίνουμε ένα χαρτάκι με ένα πρόβλημα σε ένα από τα παιδιά της ομάδας. Τα άλλα δύο παιδιά θα προσπαθήσουν να βοηθήσουν το παιδί με το πρόβλημα, ακολουθώντας τα παραπάνω στάδια. Γίνεται το ίδιο και με τα άλλα δύο παιδιά της ομάδας, δίνοντάς τους χαρτάκια με διαφορετικά προβλήματα. Τα χαρτάκια με τα προβλήματα θα μπορούσαν να γράφουν τα εξής:

- Όταν τσακώνομαι με τον αδερφό/ή μου, οι γονείς μου υποστηρίζουν πάντα εκείνον/η και ρίχνουν σε μένα το φταίξιμο.
- Ένας συμμαθητής μου δε με κάλεσε στο πάρτι γενεθλίων του, ενώ κάλεσε τα περισσότερα παιδιά.

- Ο φίλος/η μου θέλει συνέχεια να γίνεται το δικό του/ της και δε με ακούει καθόλου.
Έτσι παίζουμε πάντα ό, τι θέλει εκείνος/η.

Ακολουθεί συζήτηση. Πόσο εύκολο ήταν να ακολουθήσετε τα παραπάνω στάδια; Ποιο στάδιο σας δυσκόλεψε; Το παιδί που είχε το πρόβλημα ένωσε να βοηθήθηκε;

2^η δραστηριότητα - Παρακολούθηση βίντεο: Παρακολουθούμε το παρακάτω βίντεο:

<https://www.youtube.com/watch?v=vtrHia0RkAo>

Ύστερα συζητάμε: Τι σας άρεσε περισσότερο σε αυτή την ιστοριούλα; Πώς νιώσατε; Η βοήθεια που πρόσφερε το κοριτσάκι γινόταν με ενσυναίσθηση; Γιατί;

6.5.2.1.10. 10^η ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση: Ανακεφαλαίωση- Συμπεράσματα

1^η δραστηριότητα - Παρακολούθηση βίντεο: Παρακολουθούμε το παρακάτω βίντεο:

<https://www.youtube.com/watch?v=1Evwgu369Jw>

Τους το μεταφράζουμε με απλά λόγια κατάλληλα για την ηλικία τους. Το συζητάμε. Ποια η διαφορά της βοήθειας που προσφέρει το ένα ζωάκι σε σύγκριση με το άλλο;

2^η δραστηριότητα - Δημιουργία αφίσας: Παίρνουμε ένα μεγάλο κομμάτι χαρτί του μέτρου. Το χωρίζουμε σε 4 μέρη κάνοντας έναν μεγάλο σταυρό στη μέση. Στο κέντρο ακριβώς γράφουμε τη λέξη ενσυναίσθηση. Πάνω αριστερά γράφουμε «Τι είναι», πάνω δεξιά «Τι δεν είναι», κάτω αριστερά «Τι κάνω;», κάτω δεξιά «Τι λέω;». Ξεκινώ από το κομμάτι πάνω αριστερά και τα παιδιά μας λένε τι νομίζουν ότι είναι η ενσυναίσθηση, σύμφωνα με όσα μάθαμε στις προηγούμενες παρεμβάσεις. Γράφουμε ό, τι μας λένε. Συνεχίζουμε με το κομμάτι πάνω δεξιά, που μας λένε τι δεν είναι η ενσυναίσθηση (λέξεις και φράσεις) και τα γράφουμε. Κάτω αριστερά μας λένε τι κάνω όταν δείχνω ενσυναίσθηση (ενέργειες και πράξεις, φράσεις με ρήματα) και κάτω δεξιά μας λένε τι λέω στον άλλον όταν λειτουργώ με ενσυναίσθηση (φράσεις). Γράφουμε ό, τι μας λένε. Το κρεμάμε κάπου στην τάξη.

3^η δραστηριότητα - Ζωγραφική: Κάθε μαθητής φτιάχνει μια ζωγραφιά με θέμα: «Λειτουργώ με ενσυναίσθηση».

4^η δραστηριότητα - Τι μας άρεσε; Τι μάθαμε; Κάθε παιδί λέει τι του άρεσε πιο πολύ και τι έμαθε σε αυτές τις 10 παρεμβάσεις.

6.5.3. Τρίτη φάση της έρευνας: μεταπαραεμβατική φάση της έρευνας

6.5.3.1. Εργαλεία και διαδικασία της έρευνας μετά τις ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις

Τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν στην μεταπαραεμβατική έρευνα είναι τα εξής:

- Ημιδομημένη συνέντευξη προς τους γονείς
- Ημιδομημένη συνέντευξη προς τα παιδιά
- Σενάρια-ιστορίες προς τα παιδιά
- Ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά

6.5.3.1.1. Ημιδομημένη συνέντευξη προς τους γονείς

Η συνέντευξη της μεταπαραεμβατικής φάσης της έρευνας (βλ. ενδεικτικό παράδειγμα στο παράρτημα 4) αποτελείται από τις παρακάτω πυρηνικές ερωτήσεις:

1. Παρατηρήσατε κάποια βελτίωση στο παιδί σας όσον αφορά την ενσυναίσθηση; Έχετε να αναφέρετε κάποια παραδείγματα;
2. Έχει δείξει περισσότερο ενδιαφέρον στα συναισθήματα ή στα προβλήματα των άλλων; (γονιών, αδερφών, συμμαθητών ή άλλων ανθρώπων εκτός οικείου περιβάλλοντος;)
3. Προσπαθεί να βοηθήσει περισσότερο τους άλλους; Με ποιον τρόπο;
4. Δείχνει να κατανοεί περισσότερο τα συναισθήματα των άλλων;
5. Βλέπετε κάποια βελτίωση στη συμπεριφορά του;
6. Εκφράζει τα συναισθήματά του πιο αποτελεσματικά; Καταφέρνει να ελέγχει περισσότερο το θυμό του ή να διαχειρίζεται καλύτερα τη λύπη του;
7. Προσπαθεί να μπει περισσότερο στη θέση του άλλου;
8. Ελέγχει καλύτερα την ταραχή του σε μια δύσκολη κατάσταση;
9. Όταν βλέπει τηλεόραση ή διαβάζει ένα βιβλίο ταυτίζεται περισσότερο με τους ήρωες; Νιώθει περισσότερο τα συναισθήματά τους; Μπορεί να τα καταλάβει περισσότερο;

6.5.3.1.2. Ημιδομημένη συνέντευξη προς τα παιδιά

Η συνέντευξη που απευθυνόταν προς τους μαθητές, αποτελούταν από τις παρακάτω ερωτήσεις (βλ. ενδεικτικό παράδειγμα στο παράρτημα 5):

- Τι κάνεις όταν θυμώνεις; Μπορείς να συγκρατήσεις πιο εύκολα τον θυμό σου;
- Τι κάνεις όταν είσαι λυπημένος;
- Τι αισθάνεσαι για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες ή με διάφορα προβλήματα (πχ. φτώχεια); Τι δυσκολίες αντιμετωπίζουν; Θα τα βοηθούσες; Με ποιον τρόπο;
- Αν η μαμά ή ο μπαμπάς σου ήταν στενοχωρημένοι, πώς θα αισθανόσουν; Θα προσπαθούσες να τους βοηθήσεις με κάποιον τρόπο; Μπορείς να μπεις στη θέση τους; Έχεις ένα παράδειγμα;
- Αν κάποιος φίλος σου ήταν στενοχωρημένος, τι θα ένιωθες; Θα τον βοηθούσες; Πώς; Θα μπορούσες να μπεις στη θέση του; Έχεις κάποιο παράδειγμα;
- Αν ήταν κάποιο άλλο παιδί που δεν είναι φίλος σου;
- Αν τα παιδιά της παρέας σου είχαν διαφορετική άποψη από σένα τι θα έκανες;
- Αν έβλεπες ένα παιδί που περνάει δύσκολα σε μια ταινία, πώς θα αισθανόσουν; Τι θα σκεφτόσουν;
- Αν έβλεπες τους φίλους σου να τσακώνονται, θα αισθανόσουν ταραχή; Σε ποιο βαθμό;

6.5.3.1.3. Σενάρια-ιστορίες προς τα παιδιά

Τα σενάρια-ιστορίες που απευθύνονταν προς τα παιδιά ήταν τα ακόλουθα:

1. Ένα παιδί λέει στον Γιάννη ότι τρέχει πιο αργά κι από χελώνα. Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης; Γιατί; Τι λες να σκέφτεται; Θα τον βοηθούσες; Με ποιον τρόπο; Γιατί; Εσύ πώς θα αισθανόσουν στη θέση του;
2. Βλέπεις ένα παιδί στον δρόμο με βρόμικα και παλιά ρούχα να κλαίει. Τι αισθάνεσαι; Τι νομίζεις ότι αισθάνεται το ίδιο; Τι να σκέφτεται; Θα έκανες κάτι για να το βοηθήσεις; Τι; Γιατί;
3. Η Μαρίνα πηγαίνει στο σχολείο και ακούει από τους συμμαθητές της ότι θα γράψουν τεστ στην ιστορία. Εκείνη όμως το είχε ξεχάσει και δεν είχε διαβάσει τίποτα. Τι λες να αισθάνεται η Μαρίνα; Τι να σκέφτεται; Εσύ πώς θα αισθανόσουν στη θέση της; Θα τη βοηθούσες; Με ποιον τρόπο;

4. Ο Ηλίας ακούει τους θείους του να λένε πόσο έξυπνο και χαριτωμένο είναι το αδερφάκι του. Πώς να αισθάνεται ο Ηλίας; Τι να σκέφτεται; Εσύ πώς θα αισθανόσουν στη θέση του; Θα τον βοηθούσες; Τι θα έκανες; Γιατί θα τον βοηθούσες;
5. Ο Κώστας έχει κανονίσει να πάει στο σπίτι του φίλου του του Στάθη. Δεν έχει τελειώσει όμως ακόμα το διάβασμα κι έχει πολύ ακόμα. Η μαμά του του λέει ότι δεν μπορεί να πάει σήμερα στο σπίτι του φίλου του. Ο Στάθης τον περιμένει, αλλά μαθαίνει ότι ο φίλος του δε θα έρθει. Πώς νιώθει και τι σκέφτεται καθένα από τα πρόσωπα της ιστορίας; Εσύ πώς θα ένιωθες στη θέση του Κώστα; Του Στάθη;

6.5.3.1.4. Ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά

Το ερωτηματολόγιο που δόθηκε στα παιδιά στην μεταπαραμβατική φάση της έρευνας ήταν ακριβώς το ίδιο με αυτό της προπαραμβατικής έρευνας, ώστε να διαπιστωθούν τυχόν διαφορές (βλ. παράρτημα 1).

6.6. Επίλογος

Στη βάση της αναφερόμενης πιο πάνω διαδικασίας της έρευνας και μεθοδολογικών εργαλείων του ερευνητικού σχεδιασμού, στα επόμενα κεφάλαια προχωράμε στην λεπτομερή παρουσίαση και ανάλυση όλων των ερευνητικών δεδομένων συλλέχθηκαν στις τρεις φάσεις της έρευνας (προπαραμβατικής, παραμβατικής και μεταπαραμβατικής).

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Αποτελέσματα της προπαραμβατικής φάσης της έρευνας:

Ψυχοενσυναισθητικά προφίλ των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα

7.1. Εισαγωγή

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζουμε αναλυτικά το ψυχοενσυναισθητικό προφίλ κάθε παιδιού χωριστά. Στην αρχή υπάρχουν κάποια γενικά στοιχεία για κάθε παιδί, τα οποία ακολουθούνται από τα πιο σημαντικά ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις. Στη συνέχεια παρουσιάζουμε αναλυτικά την κάθε διάσταση της ενσυναίσθησης, το βαθμό που αυτή εκδηλώνεται σε κάθε παιδί. Εξετάζουμε ξεχωριστά την ενσυναίσθηση που εκφράζουν τα παιδιά για κάθε μέλος της οικογένειας, αλλά και για τα πρόσωπα των ιστοριών-σεναρίων, καθώς και άγνωστων προσώπων. Κάθε διαπίστωση συνοδεύεται κι από ένα αυτούσιο απόσπασμα μέσα από τη συνέντευξη. Υπάρχουν επίσης και τα ιχογραφήματα των παιδιών σε διάφορα σημεία, αποδεικνύοντας την κάθε διαπίστωση. Στο τέλος της παρουσίασης κάθε παιδιού, υπάρχουν ένα ραβδόγραμμα που προκύπτει από τη σχετική συνέντευξη με τη μητέρα του κάθε παιδιού και ένα ιστόγραμμα που προκύπτει από το σχετικό ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς που δείχνουν με συνοπτικό τρόπο τα αποτελέσματα που αφορούν τα είδη της ενσυναίσθησης.

7.2. Ψυχοενσυναισθητικό προφίλ του Χ.Φ.

7.2.1. Γενικά στοιχεία

Ο Χρήστος είναι 9 χρονών και μαθητής της τρίτης τάξης του δημοτικού σχολείου. Προέρχεται από μία οικογένεια που αποτελείται από τέσσερα μέλη. Ο πατέρας του είναι συνταξιούχος υπάλληλος του πολεμικού ναυτικού, η μητέρα εργάζεται ως καθαρίστρια σε ενοικιαζόμενα δωμάτια και έχει και έναν δίδυμο αδερφό, τον Μανώλη, με τον οποίο πηγαίνουν στην ίδια τάξη. Μένει με την οικογένειά του σε ένα ορεινό χωριό του νομού Χανίων. Οι γονείς του είναι μεγάλοι σε ηλικία. Έχουν μέτριο οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο.

Η ζωή στο χωριό έχει τις δυσκολίες της. Δεν υπάρχει σχολείο και αναγκάζεται με τον αδερφό του και τα υπόλοιπα παιδιά του χωριού να πηγαίνουν με το λεωφορείο σε σχολείο άλλης περιοχής. Για να παρακολουθήσει διάφορες δραστηριότητες, θα πρέπει να πηγαίνει στην πόλη των Χανίων. Έτσι παρακολουθεί μόνο τις δραστηριότητες που μπορεί και όχι όλα όσα τον ενδιαφέρουν.

Είναι ένα παιδί με αρκετά ενδιαφέροντα. Μαθαίνει παραδοσιακούς χορούς και παραδοσιακό τραγούδι (ριζίτικα) σε σύλλογο στον οποίο συμμετέχει και ο πατέρας του. Θα ήθελε να παρακολουθήσει και μαθήματα ζωγραφικής, όμως είναι δύσκολο να τον πηγαίνουν και άλλη μέρα στα Χανιά.

Τον ελεύθερο χρόνο του ζωγραφίζει, φτιάχνει διάφορες κατασκευές με ξύλα και άλλα υλικά, κάνει ποδήλατο, βοηθάει τον πατέρα του σε εργασίες στον κήπο, παίζει διάφορα άλλα παιχνίδια. Με τηλεόραση και ηλεκτρονικά παιχνίδια ασχολείται λίγο, κυρίως πριν τον ύπνο. Πολύ συχνά ο πατέρας του θα τον πάρει μαζί με τον αδερφό του σε γάμους, μνημόσυνα, γλέντια, κλπ. Με άλλα παιδιά δεν παίζει πολύ εκτός σχολείου, αφού ξαδέρφια και φίλοι

μένουν μακριά από το χωριό κι η μητέρα του φοβάται να τους αφήσει να παίζουν στην πλατεία. Έτσι συνήθως παίζουν μεταξύ τους ή ο καθένας μόνος του.

7.2.2. Ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία

Ο Χ.Φ. είναι ένα παιδί αρκετά εγωκεντρικό, που θέλει πάντα να γίνεται το δικό του. Όπως λέει η μητέρα του:

Τον εαυτό του 100%, το τομάρι του πρώτα και μετά όλα τα υπόλοιπα. Δε θέλει να του αγγίζουν τα πράγματα και δε δίνει τίποτα.

Τα θετικά του στοιχεία είναι πως είναι αρκετά κοινωνικός, αφού μιλάει με όλους, τους καλεί στο σπίτι, τους κερνά, κλπ. Είναι τίμιος. Δε λέει ποτέ ψέματα και δεν παίρνει ξένα πράγματα. Είναι υπεύθυνος, αφού έχει αναλάβει να προσέχει τον αδερφό του στο σχολείο και κάποιες φορές, όταν η μητέρα του είναι άρρωστη, τη βοηθάει στις δουλειές.

Είναι όμως και αρκετά κλειστός σαν χαρακτήρας. Δεν εκφράζει εύκολα τα συναισθήματά του, παρά μόνο στη μητέρα του. Ακόμα κι αν αγαπάει πολύ κάποιον, όπως την περσινή του δασκάλα, δε θα το δείξει.

Είναι προσκολλημένος στη μητέρα του. Κοιμούνται μαζί το βράδυ και δεν αφήνει κανέναν άλλον να κοιμηθεί μαζί της, ούτε τον πατέρα του, ο οποίος κοιμάται στον καναπέ, ούτε τον αδερφό του. Εμπιστεύεται τα πάντα στη μητέρα του, η οποία το ενισχύει αυτό και θέλει να το κρατήσει «με νύχια και με δόντια», όπως λέει η ίδια. Με τον πατέρα του φαίνεται να μην έχει και τόσο καλές σχέσεις. Δεν τον εμπιστεύεται, εκνευρίζεται, όταν δεν μπορεί να τον βοηθήσει στα μαθήματα και του μιλάει πολλές φορές με αγένεια. Η μητέρα του λέει:

Είχαν μαλώσει με τον πατέρα του και του λέει, σε έστειλα στην κουζίνα, πρόσεχε γιατί θα σε στείλω στο αμπέλι. Έτσι λέει στον πατέρα του!

Εκδηλώνει έντονη επιθετικότητα, ειδικά στον αδερφό του. Στο σπίτι τον χτυπάει συνέχεια, πολλές φορές χωρίς λόγο. Πιστεύει πως είναι πολύ καλύτερος από αυτόν. Έχουν πολύ έντονες καθημερινές συγκρούσεις. Θυμώνει και με τους γονείς του, πολλές φορές χωρίς λόγο. Για παράδειγμα, όταν είχαν πάει με τη μητέρα του να αγοράσουν παπούτσια, επειδή δεν έβρισκε αυτά που ήθελε, πήγε να την κλοτσήσει.

Δείχνει έντονο ενδιαφέρον για την εμφάνισή του και ασχολείται ιδιαίτερα. Έχει αρχίσει να ενδιαφέρεται για το άλλο φύλο. Όπως λέει και η μητέρα του, έχει μπει στην προεφηβεία.

Στο παιχνίδι, θέλει να είναι πάντα αρχηγός. Αν είναι αρχηγός, θα κάνει τα πάντα για την ομάδα του, αν όχι, δε θα τον ενδιαφέρει ιδιαίτερα, ούτε θα προσπαθήσει να κερδίσει. Όταν χάνει, φεύγει ή γίνεται επιθετικός με τα άλλα παιδιά. Δεν κάνει όμως ποτέ ζαβολιές.

Έχει φοβία με τον θάνατο αγαπημένων προσώπων. Έχει ζήσει τον θάνατο κοντινών συγγενών, όπως του πάππου του και μεγαλώνοντας με μεγάλους σε ηλικία γονείς, φοβάται μην τους χάσει.

Όσο επιθετικός κι αν είναι με τον πατέρα και τον αδερφό του, δεν ανέχεται να τους πειράζουν ή να μιλούν άσχημα γι' αυτούς. Πολλές φορές χτυπάει τα άλλα παιδιά στο σχολείο όταν πειράζουν τον αδερφό του. Στενοχωριέται πολύ όταν λένε για τους γονείς του ότι είναι μεγάλοι σε ηλικία. Όταν είχε κάνει εγχείρηση ο αδερφός του, ο Χρήστος έκλαιγε κι έδειξε μεγάλη ευαισθησία.

7.2.3. Ενσυναίσθηση: είδη ενσυναίσθησης

Όπως θα δούμε παρακάτω, ο Χ.Φ. διαθέτει πολύ χαμηλή ενσυναίσθηση. Θα δούμε ξεχωριστά τα αποτελέσματα για τις 4 διαστάσεις της ενσυναίσθησης, σύμφωνα με την

κλίμακα του Davis, καθώς και ξεχωριστά συμπεράσματα για το κάθε πρόσωπο από αυτά με τα οποία σχετίζεται.

7.2.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση

Η γνωστική ενσυναίσθηση συνίσταται στην κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων προσώπων, στην κατανόηση των γνώσεων και των κινήτρων τους και στην ανάληψη προοπτικής. Στην πρώτη κατηγορία σχετικά με την κατανόηση των συναισθημάτων, συμπεριλάβαμε και την αναγνώριση των διάφορων συναισθημάτων, αλλά και τον βαθμό στον οποίο ταιριάζει η κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων με τα συναισθήματα που θα ένιωθε το ίδιο το παιδί σε μια παρόμοια περίπτωση. Επίσης συμπεριλάβαμε την κατανόηση συναισθημάτων και σκέψεων των προσώπων που πρωταγωνιστούν στα σενάρια-μικρές ιστοριούλες.

7.2.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων

Παρακάτω θα δούμε σε ποιο βαθμό ο Χ.Φ. κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων, αρχικά των οικείων του προσώπων κι έπειτα άγνωστων προς εκείνον ατόμων. Οι πληροφορίες αυτές προέρχονται είτε από τη συνέντευξη προς τη μητέρα, είτε από τα σενάρια-ιστοριούλες.

7.2.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της

Ο Χ.Φ. δείχνει να κατανοεί καλύτερα τα συναισθήματα της μητέρας, αλλά και των φίλων του, ενώ δείχνει ελάχιστη κατανόηση στα συναισθήματα του πατέρα και του αδερφού του, όπως θα δούμε αναλυτικά παρακάτω.

α. Σε σχέση με τον πατέρα

Δε φαίνεται να κατανοεί τα συναισθήματα των μελών της οικογένειάς του. Όσον αφορά τον πατέρα, δεν μπορεί να μπει στη θέση του και δεν τον ενδιαφέρουν τα συναισθήματά του. Του μιλάει με αγένεια και θυμώνει μαζί του που δεν μπορεί να τον βοηθήσει στα μαθήματα. Η μητέρα του αναφέρει:

Είναι σε κόντρα με τον μπαμπά του, γιατί τώρα που λείπω, όταν δεν μπορεί να τον βοηθήσει, του λέει: «Όχι, εσύ δεν ξέρεις τίποτα πια».

Θα τα παρατούσε αν έπαιρνε ένα βήτα. Θα τα έβαζε με μένα, θα τα έβαζε με τον πατέρα του και κοίταζε, εδώ πήρα βήτα. Γιατί πήρα βήτα; Εσύ γιατί δεν ξέρεις τίποτα, δεν πήγες σχολείο; του λέει. «Άμα δεν έρθει η μαμά τι θα κάνουμε; Θα πεθάνουμε όλοι;» Αντιδράει πολύ άσχημα.

Θεωρεί ότι αυτός αποφασίζει τι θα γίνει στην οικογένεια. Έχει αποφασίσει ότι θα κοιμάται με τη μητέρα του και δεν τον ενδιαφέρει τι θέλει ο πατέρας του. Του μιλάει σαν να είναι ο αρχηγός. Σύμφωνα με τα λόγια της μητέρας:

Μαζί μου κοιμάται ο Χρήστος από δυόμιση χρονών. Έχει διώξει τον πατέρα του από το κρεβάτι. «Και τι σε πειράζει;» μου λέει, «τι θέλεις τον μπαμπά μου εδώ πέρα;» Εγώ δεν είμαι ο άντρας σου; Εγώ και ο Μ. (ο αδερφός του) δεν είμαστε οι άντρες σου;»

Είχαν μαλώσει με τον πατέρα του και του λέει: «Σε έστειλα στην κουζίνα, πρόσεχε γιατί θα σε στείλω στο αμπέλι.» Έτσι λέει στον πατέρα του!

Μιλάει γι' αυτά που τον απασχολούν μόνο στη μητέρα του. Όταν τον ρωτάει ο πατέρας

του εκνευρίζεται.

Ο πατέρας του λέει: «Έλα να μου πεις τι έχεις». «Άσε με, σου είπα». Μόλις πάει μέσα θα με πάρει στο κινητό που είμαι στη δουλειά, «μαμά, έγινε αυτό και αυτό. Φύγε σου είπα», θα πει στον πατέρα του, «μιλάω με τη μαμά».

β. Σε σχέση με τη μητέρα

Με τη μητέρα του, ενώ έχουν πολύ καλύτερες σχέσεις, δε δείχνει να μπορεί να μπει στη θέση της και να κατανοήσει τα συναισθήματά της. Όπως αναφέρει η ίδια:

Κατεβήκαμε για να πάρουμε παπούτσια και επειδή δεν έβρισκε το χρώμα που ήθελε, πήγε να με κλωστήσει.

Πολλές φορές όμως, αν δει ότι η μητέρα του είναι κουρασμένη ή άρρωστη, θα τη βοηθήσει στις δουλειές του σπιτιού. Όπως αναφέρει η μητέρα του:

Αν τύχει και είμαι άρρωστη, θα βοηθήσει στο σπίτι, θα απλώσει, θα μαζέψει, θα βάλει ηλεκτρική, αν έχουν κάνει λεκέδες στα πλακάκια λίγο, θα το κάνει με τη βοήθεια του πατέρα του.

γ. Σε σχέση με τον αδερφό

Δε δείχνει καθόλου κατανόηση των συναισθημάτων του αδερφού του. Είναι πολύ επιθετικός απέναντί του και νιώθει ανώτερος από εκείνον. Η μητέρα του αναφέρει:

Μέσα στο σπίτι μπορεί όλη μέρα να βαραί τον Μ. χωρίς να τον πειράξει εκείνος.

Σιγά μην ασχοληθεί με αυτόν. Θεωρεί ότι είναι πολύ πιο ψηλά από τον Μ.

Θα βαραί τον Μ. όλη μέρα, χωρίς λόγο.

Παίζουνε μαζί, αλλά συνήθως κάνει αυτός ό, τι θέλει. Θα του πει, να παίξουμε αυτό. Αυτό θα παίξουμε και έτσι θα το παίξουμε και ακολουθεί ο Μ.

Μπορεί να περάσει ο Μ., λίγο να τον ακουμπήσει και αυτός κατευθείαν θα του δώσει μία και θα τον στείλει στην άλλη άκρη.

Τον Μ. δε θα τον αφήσει να κοιμηθεί μαζί μου. Δεν τον αφήνει, θα τον σακατέψει αν του πω ότι σήμερα θα κοιμηθείς εκεί και εγώ θα κοιμηθώ με τον Μ., θα τον σακατέψει απλά.

7.2.3.1.1.2. Σε σχέση με τους φίλους του και άλλα παιδιά

Δε δείχνει να κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων παιδιών. Δε συνεργάζεται εύκολα στο παιχνίδι, παρά μόνο αν είναι εκείνος αρχηγός. Όταν έχει τη θέση αρχηγού, θα κάνει ό,τι μπορεί για να κερδίσει η ομάδα του. Αν όμως δεν είναι αρχηγός, δεν τον ενδιαφέρει και πολύ να κερδίσουν. Ενδιαφέρεται μόνο να ικανοποιούνται οι δικές του ανάγκες. Όταν χάνει, γίνεται επιθετικός ή εγκαταλείπει το παιχνίδι. Αυτό δείχνει ότι δε λαμβάνει υπόψη του τα συναισθήματα των άλλων παιδιών. Η μητέρα του αναφέρει:

Όταν θυμώσει, γίνεται επιθετικός ο Χρήστος.

Θα συνεργαστεί, αν είναι αρχηγός. Δε θα κάνει πίσω. Αν είναι αρχηγός, θα κάνει ό,τι είναι δυνατόν για να κερδίσει. Αν δεν είναι αρχηγός, θα συμμετέχει, αλλά δε θα τον νοιάζει άμα θα κερδίσουν ή όχι. Μπορεί και να φύγει από το παιχνίδι. Είναι ατομιστής. Αν δει ότι δεν κερδίζει

ας πούμε, θα το παρατήσει το παιχνίδι.

Αναλόγως το παιχνίδι, αντιμετωπίζει και τις συγκρούσεις. Αν είναι επιτραπέζιο, μπορεί να τα παρατήσει, αν είναι στο σχολείο μπορεί και να χτυπήσει τα άλλα παιδιά, εκεί γίνεται επιθετικός.

7.2.3.1.1.3. Σε σχέση με τα ζώα

Δείχνει να τα αγαπάει, αλλά δεν τα πλησιάζει, λόγω αλλεργιών. Νοιάζεται όμως γι' αυτά. Η μητέρα του λέει:

Έχουμε τις αλλεργίες, είναι κι ο Χρήστος, έχω εγώ και δυστυχώς είμαστε κι οι τρεις βλέπετε. Όμως τα αγαπάει, τα νοιάζεται και άμα βλέπει κάποιο χτυπημένο θα λυπηθεί. Και τώρα με τις καταστροφές, κάτι κατσικάκια, κάτι γίδες, ναι ναι, θα στεναχωρηθεί, θα πει τα καημένα.

7.2.3.1.1.4. Κατανόηση συναισθημάτων άγνωστων ανθρώπων

Καταλαβαίνει ότι κάποια παιδιά υποφέρουν, αλλά χαίρεται που δε βρίσκεται στη θέση τους. Στην ερώτηση προς τη μητέρα: «Πώς αντιδρά, όταν βλέπει παιδιά στην τηλεόραση που υποφέρουν;», η μητέρα απαντά:

Ο Χρήστος θα πει: «Μαμά ευτυχώς που εγώ έχω εσένα». Δε θα μπει στη θέση τους.

7.2.3.1.1.5. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες

Παρακάτω θα δούμε την κατανόηση των συναισθημάτων των προσώπων που πρωταγωνιστούν στα σενάρια που του αναφέραμε.

Δεν κατανοεί εύκολα τα συναισθήματα των άλλων παιδιών. Δεν αναφέρει το αναμενόμενο για την περίπτωση συναίσθημα ή όταν αναφέρει το αναμενόμενο συναίσθημα, δεν το αιτιολογεί όπως πρέπει.

Στο πρώτο σενάριο, αναφέρει ότι το παιδάκι θα αισθανόταν χαρά, αντί για άγχος, αγωνία, φόβο ή κάτι άλλο αντίστοιχο, που είναι το αναμενόμενο για την περίπτωση. Μετά από δική μου επιμονή, αναφέρει κάποιες δυσκολίες που θα αντιμετώπιζε το παιδί. Συγκεκριμένα, αναφέρει:

[Θα ένιωθε] χαρά που έρχεται και βρίσκει καινούριους φίλους. [Θα σκέφτεται] ότι θα κάνει ωραία μαθήματα, θα παίζει με τους φίλους του στα διαλείμματα.

Μπορεί να δυσκολεύεται να βρει πολύ καλούς φίλους. [Κάτι άλλο που θα τον δυσκολεύει:] Τα μαθήματα που θα μάθουν.

Στο ιχνογράφημα που είναι σχετικό με το συγκεκριμένο σενάριο, αναφέρει ότι έχει ζωγραφίσει το παιδάκι χαρούμενο, γιατί έρχεται σε ένα καινούριο σχολείο.

Και αυτό [είναι] χαρούμενο που έχει έρθει σε ένα καινούριο σχολείο.

Στην ερώτηση τι μπορεί να νιώθει το παιδάκι μετά από μερικές μέρες, όταν κάθεται μόνο του στο διάλειμμα και δεν παίζει με τα άλλα παιδιά, απαντάει:

Μπορεί να ένιωθε χαρά που έχει πάει σε αυτό το σχολείο, αλλά να έκανε τον λυπημένο για να δει πώς νιώθουν τα παιδιά γι' αυτόν.

Σχετικά με το παιδάκι που δεν ξέρει ελληνικά απάντησε:

Θα ένιωθε λυπημένο, επειδή δε θα μπορούσε να καταλάβει τι λέει ο άλλος αν ήθελε να του μιλήσει.

Σε αυτή την περίπτωση, κατάλαβε το συναίσθημα του παιδιού, αλλά η αιτιολόγηση είναι λίγο επιφανειακή.

Σχετικά με το παιδάκι με τα κινητικά προβλήματα, αναφέρει το σωστό συναίσθημα, αλλά το αιτιολογεί πάλι επιφανειακά και αντί για αιτιολόγηση του συναισθήματος, αναφέρει τι λύση θα έβρισκε το παιδάκι στο πρόβλημά του.

Λυπημένο, γιατί δε θα μπορεί να παίξει, μόνο με τα χέρια, και μπορεί να έλεγε στο άλλο παιδάκι που ήταν φίλος του να τον έσπρωχνε για να παίζανε μαζί.

Στο δεύτερο σενάριο, όσον αφορά τα συναισθήματα των παιδιών, φαίνεται πώς δεν μπορεί να κατανοήσει ακριβώς τα συναισθήματα του κάθε παιδιού της ιστορίας. Πολλές φορές φαντάζεται διάφορες ιστορίες για το τι μπορεί να συμβαίνει και έτσι προσπαθεί να δικαιολογήσει το κάθε συναίσθημα. Πιστεύει λανθασμένα πως όποιος κοροϊδεύει νιώθει χαρούμενος. Αρχίζει να αισθάνεται λυπημένος μόνο όταν αναλογίζεται την τιμωρία. Έτσι αναφέρει:

[Το παιδί που κοροϊδεύε το άλλο παιδί] μπορεί να ζήλευε κιόλας αυτό το παιδί...θα ήθελε να πάρει κι ο Χρήστος κακό βαθμό και γι' αυτό να το έκανε.

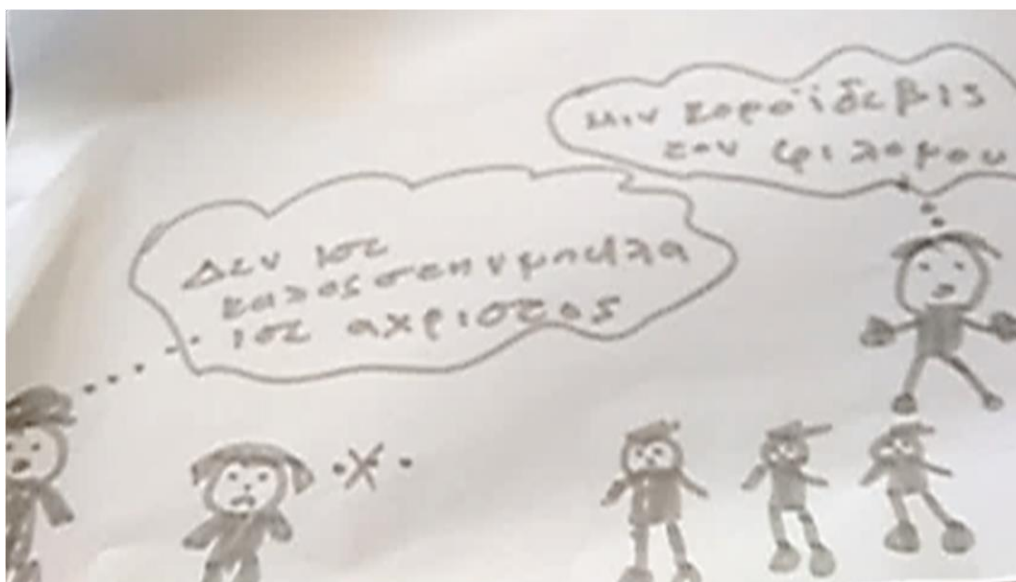
Στην ερώτησή μου τι να νιώθουν άραγε τα παιδιά που απλά κοιτάζουν, λέει:

Αν είναι φίλοι του Χρήστου, μπορεί να νιώθουν λυπημένοι για τον φίλο τους, αν ήταν φίλοι του άλλου παιδιού, θα γελούσαν κι αυτοί και θα συνέχιζαν το ίδιο.

Στο σχετικό ιχνογράφημα, αναφέρει:

Το παιδάκι [που κοροϊδεύει] είναι χαρούμενο που κοροϊδεύει. [Γιατί;] Επειδή τον κοροϊδεύε αυτός, δεν τον κοροϊδεύε ο άλλος, οπότε όταν κοροϊδεύει είναι χαρούμενο και ήταν έτσι το πρόσωπό του (χαρούμενο), αλλά μετά το κατέβασε, επειδή μπορεί και να πήγαινε στην κυρία και να τον μάλωνε και μπορεί να φοβήθηκε.

[Το παιδάκι που το κοροϊδεύουν νιώθει] λύπη, στενοχώρια.

Ιχνογράφημα 1: Βλέποντας να πειράζουν τον φίλο μου.

Ο Χρήστος έχει καταλάβει πώς αισθάνεται το παιδί που υφίσταται τις κοροϊδίες, γι' αυτό στο ιχνογράφημα του έχει δώσει λυπημένη έκφραση.

Στο τρίτο σενάριο, ο Χρήστος βρίσκει το συναίσθημα της λύπης, αλλά όχι και τον θυμό, που ήταν το αναμενόμενο. Στη σχετική ερώτηση αναφέρει:

Λύπη, επειδή της σκίστηκε και θα πρέπει να την ξαναγράψει.

Όσον αφορά το αδερφάκι που την έσκισε, αναφέρει:

Θα ένιωθε κι αυτή λίγο λυπημένη, επειδή θα είχε σκίσει την εργασία και δε θα μπορούσαν να παίξουν.

Στο τέταρτο σενάριο αναφέρει το συναίσθημα της λύπης αλλά και της χαράς και όχι της ζήλιας που είναι το αναμενόμενο. Στη σχετική ερώτηση απαντά:

Λυπημένη, επειδή δε θα είχε πάρει αυτή τη θέση την πρώτη και θα την είχε πάρει μία φίλη της. Νιώθει λυπημένη, αλλά μπορεί να νιώθει και λίγο χαρούμενη, επειδή μπορεί αυτή να μην έχει όλα τα προσόντα για να πάρει τον ρόλο και μπορεί να τα έχει η φίλη της και για αυτό μπορεί να ήταν χαρούμενη λίγο.

Στο πέμπτο σενάριο αναφέρει πάλι το συναίσθημα της λύπης και όχι της ντροπής. Λέει:

Λυπημένος, επειδή ήθελε κάτι να πει στον κόσμο και δεν το θυμότανε και όλοι το κοιτούσαν έτσι περίεργα και περίμενε να το πει για να τον ακούσουν και αυτός δεν το είπε.

7.2.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων

Σε όλα τα σενάρια αναφέρει το συναίσθημα της λύπης και ορισμένες φορές και της χαράς. Κανένα άλλο συναίσθημα δεν αναφέρεται. Παραδείγματα αναφέρονται στο παραπάνω κεφάλαιο. Δυσκολεύεται λοιπόν στην αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων.

Σε πολλές περιπτώσεις όμως, ενώ δε βρίσκει το αναμενόμενο συναίσθημα στην ιστοριούλα, το βρίσκει αναλογιζόμενος τον εαυτό του σε παρόμοια περίπτωση. Παρακάτω αναφέρονται παραδείγματα μέσα από τα σενάρια:

Στο πρώτο σενάριο, ενώ αναφέρει μόνο το συναίσθημα της χαράς για τον καινούριο συμμαθητή, αναλογιζόμενος τον εαυτό του στη θέση του, καταλαβαίνει πως θα ένιωθε και φόβο.

Πώς νομίζεις ότι νιώθει στην αρχή και τις πρώτες μέρες; Τι σκέφτεται;

Χαρά που έρχεται και βρίσκει καινούριους φίλους.

Τι άλλο μπορεί να σκέφτεται;

Ότι θα κάνει ωραία μαθήματα, θα παίζει με τους φίλους του στα διαλείμματα...

Τι μπορεί να τον δυσκολεύει;

Μπορεί να δυσκολεύεται στο να βρει πολύ καλούς φίλους.

Κάτι άλλο;

Τι θα σκεφτόσουν και τι θα αισθανόσουν εσύ στη θέση του, αν πήγαινες σε καινούριο σχολείο;

Ότι ήταν άγνωστα παιδιά, δε θα ήξερα τα ονόματά τους, πώς θα κάνω καινούριους φίλους και πώς θα ήταν τα μαθήματα, εύκολα, δύσκολα..

Πώς θα ένιωθες; Χαρά, λύπη, φόβο;

Για τους φίλους θα ένιωθα λίγο φόβο επειδή δε θα είχα ξαναπάει σε αυτό το σχολείο και δε θα ήξερα πώς ήτανε. Θα ένιωθα και λίγο χαρά γιατί θα έβρισκα καινούριους φίλους και θα έκανα καινούρια μαθήματα...Θα παίζαμε καινούρια παιχνίδια...

Το παιδάκι που δεν ξέρει ελληνικά θα ένιωθε λυπημένο. Ο ίδιος όμως θα ένιωθε και μοναξιά. Ο ίδιος λέει:

Και πώς θα ένιωθε αυτό το παιδί;

Θα ένιωθε λυπημένο, επειδή δε θα μπορούσε να καταλάβει τι λέει ο άλλος αν ήθελε να του μιλήσει.

Εσύ τι θα ένιωθες στη θέση του, αν πήγαινες να μείνεις σε ξένη χώρα και δεν καταλάβαινες καθόλου τη γλώσσα των συμμαθητών σου;

Λυπημένος, γιατί δε θα μπορούσα να μιλήσω στα άλλα παιδιά και θα ήμουνα μόνος μου.

Στο τέταρτο σενάριο δεν αναφέρει το συναίσθημα του θυμού, ενώ σε δική του παρόμοια περίπτωση φαίνεται πως θα θύμωνε.

Τι θα της έλεγε της φίλης της;

Θα της έλεγα ότι δεν πειράζει που πήρε τη θέση της και μία άλλη φορά μπορεί να την πάρεις εσύ.

Εσύ τι είπες τον αδερφό σου τότε που τον πήρε ο μπαμπάς για να πάνε στα βουνά;

Του είχα πει ότι την άλλη φορά που θα πάει, να του πει του μπαμπά ότι δεν θέλει να πάει.

Του το είπες με ήρεμο τρόπο; Θυμάσαι;

Ήμουνα λίγο νευριασμένος, αλλά ναι.

Δηλαδή πώς το είπες; Με άγριο ύφος;

Λίγο, επειδή είχα κάτσει στο σπίτι και βαριόμουν.

7.2.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων

Το δεύτερο σκέλος της γνωστικής ενσυναίσθησης αφορά την κατανόηση των σκέψεων και κινήτρων των άλλων. Οι πληροφορίες επίσης προέρχονται από τη συνέντευξη προς τη μητέρα και από τα σενάρια/ιστοριούλες και είναι ξεχωριστά για κάθε πρόσωπο που είναι σημαντικό στη ζωή του Χ. Φ., αλλά και για άγνωστα άτομα.

7.2.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των μελών της οικογένειάς του (α. μητέρας, β. πατέρα, γ. αδερφού)

α. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων της μητέρας

Βοηθά τη μητέρα του στις δουλειές όταν είναι κουρασμένη. Σε αυτόν τον τομέα δείχνει να την καταλαβαίνει. Η μητέρα του αναφέρει:

Αν τύχει και είμαι άρρωστη θα βοηθήσει στο σπίτι, θα απλώσει, θα μαζέψει, θα βάλει ηλεκτρική, αν έχουν κάνει λεκέδες στα πλακάκια λίγο θα το κάνει με τη βοήθεια του πατέρα του, δεν θα τα έκανε όμως παλιά από μόνος του.

Επίσης, αλλό παράδειγμα που δείχνει ότι καταλαβαίνει τα κίνητρα της μητέρας του, είναι η κατανόηση ότι η μητέρα του τον βοήθησε σε ένα περιστατικό ασθένειας που αντιμετώπισε παλιότερα. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

Γιατί όταν ήμουνα εγώ μικρός είχα πάθει μία αλλεργία και μπορεί τώρα και να μη ζούσα και η μαμά μου με είχε πάρει στο κρεβάτι της και με φρόντιζε, αλλιώς τώρα δεν θα ζούσα και τώρα τη βοηθάω και εγώ.

Επειδή σε βοήθησε;

Ναι, γιατί όταν πήγα να πεθάνω με βοήθησε.

Δεν καταλαβαίνει όμως ότι η μητέρα του θέλει να κοιμάται με τον πατέρα του κι ότι αυτό είναι το αναμενόμενο. Πιστεύει πως η μητέρα του αγαπάει μόνο αυτόν και τον αδερφό του και όχι τον πατέρα του. Η μητέρα του αναφέρει:

Τι θέλεις, τον μπαμπά μου εδώ πέρα; Εγώ δεν είμαι ο άντρας σου; μου λέει εγώ και ο Μανώλης δεν είμαστε οι άντρες σου;

Δεν κατανοεί ποιος πραγματικά φταίει σε μια κατάσταση, αλλά ρίχνει το φταίξιμο σε άλλους. Όπως λέει η μητέρα του:

Για να καταλάβεις, κατεβήκαμε για να πάρουμε παπούτσια και επειδή δεν έβρισκε το χρώμα που ήθελε, πήγαινε να με κλωτσήσει.

β. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων του πατέρα

Δεν κατανοεί τα κίνητρα του πατέρα του. Όταν δεν μπορεί να τον βοηθήσει στα μαθήματα, εκνευρίζεται πολύ. Δεν μπορεί να σκεφτεί για ποιους λόγους ο πατέρας του δεν μπορεί να τον βοηθήσει. Η μητέρα αναφέρει:

Είναι σε κόντρα με τον μπαμπά του, γιατί τώρα που λείπω, όταν δεν μπορεί να τον βοηθήσει, του λέει: «Όχι, εσύ δεν ξέρεις τίποτα πια».

Όταν ο πατέρας του θέλει να τον ακούσει για να τον βοηθήσει, εκείνος αρνείται κατηγορηματικά και πηγαίνει στη μητέρα. Δεν κατανοεί τις καλές προθέσεις του πατέρα του. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Ο πατέρας του λέει: «έλα να μου πεις τι έχεις», «Άσε με σου είπα». Μόλις θα πάει μέσα, θα πάρει το κινητό μου που είμαι στη δουλειά, μαμά έγινε αυτό και αυτό, φύγε σου είπα, λέει στον πατέρα του, μιλάω με τη μαμά.

γ. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων του αδερφού

Δε δείχνει κατανόηση στις σκέψεις και στα κίνητρα του αδερφού του. Για παράδειγμα μια μέρα που ο αδερφός του, επειδή κέρδιζε η ομάδα του και ήταν πολύ χαρούμενος, τον πλησίασε και τον φίλησε, αυτός εκνευρίστηκε πολύ και του είπε ότι τον ντρόπιασε. Δε σκέφτηκε γιατί το έκανε αυτό ο αδερφός του. Η μητέρα του χαρακτηριστικά αναφέρει:

Στο σχολείο στο διάλειμμα επειδή κέρδισε η ομάδα του Μανώλη και ήταν χαρούμενος και ήρθε και τον φίλησε, είπε ότι τον ντρόπιασε.

7.2.3.1.3.2. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των φίλων του

Στο παιχνίδι με τους φίλους δεν υπολογίζει τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων παιδιών. Αν είναι αρχηγός, θα βοηθήσει την ομάδα του να κερδίσει. Αν δεν είναι αρχηγός και χάνει, θα εκνευριστεί και μπορεί να παρατήσσει και το παιχνίδι, βάζει δηλαδή τα δικά του κίνητρα πάνω από των άλλων παιδιών. Η μητέρα του λέει:

Αν είναι αρχηγός θα κάνει ο ,τι είναι δυνατόν για να κερδίσει. Αν δεν είναι αρχηγός θα συμμετέχει, αλλά δεν θα τον νοιάζει άμα θα κερδίσουν ή όχι.

7.2.3.1.3.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ ιστοριούλες

Προσπαθεί να καταλάβει πώς σκέφτονται οι άλλοι, δίνοντας τις δικές του ερμηνείες

και φτιάχνοντας δικές του ιστορίες. Έχει παρατηρητικότητα και αντίληψη και μπορεί να αντιληφθεί τι σκέφτονται οι άλλοι, όμως πολλές φορές βάζει τη φαντασία του και φτιάχνει ιστορίες για τα κίνητρα των άλλων, που μπορεί να μην ισχύουν. Για παράδειγμα, όταν στο σενάριο 2 ρωτήθηκε «Γιατί το παιδί που χτυπάει, φέρεται με αυτόν τον τρόπο; Τι μπορεί να σκέφτεται;», απάντησε: .

Μπορεί να ζήλευε κιόλας αυτό το παιδί...θα ήθελε να πάρει κι ο Χρήστος κακό βαθμό και γι' αυτό να το έκανε.

Στην ερώτηση γιατί τα άλλα παιδιά απλώς κοιτάζαν και δεν έκαναν τίποτα, απάντησε:

Μπορεί να σκεφτόντουσαν ότι το κάνει από ζήλια, ότι το κάνει για να κάνει τον Χρήστο να νευριάσει και να αρχίσει να δέρνει εκείνο το παιδί για να τον βάλει τιμωρία η κυρία.

Στην ερώτηση γιατί ο φίλος του παιδιού που χτυπάει, τον υποστήριζε, απάντησε:

Μπορεί να σκεφτόταν, επειδή έλεγε ο άλλος ο φίλος του έτσι στον Χρήστο, μπορεί να ήθελε να είναι μαζί του. Και να σκεφτόταν ότι και να είμαι μαζί του, αφού η κυρία δε θα βάλει τιμωρία αυτόν, δεν θα βάλει τιμωρία ούτε εμένα, θα βάλει τον Χρήστο τιμωρία

Πιστεύει ότι οι μεγαλύτεροι και ισχυρότεροι δε χρειάζονται βοήθεια, μπορούν να τα καταφέρουν και μόνοι τους. Αυτό φαίνεται στον τρόπο που ζωγράφισε στα ιχνογραφήματα τα παιδιά που χρειάζονταν βοήθεια, τα οποία ήταν όλα μικρότερα από τον ίδιο. Ο διάλογος είναι ο εξής:

Και γιατί το έχεις κάνει πιο μικρό αυτό;

Για να δείξω ότι το βοηθάει, γιατί αλλιώς θα έδειχνα σε άλλους.

Δηλαδή αν ήταν πιο μεγάλο;

Αν ήταν πιο μεγάλο και καινούργιο θα ήξερε να δει μόνος του να τα δει μόνος του.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το ακόλουθο:

Ιχνογράφημα 2: Ο καινούργιος συμμαθητής.

Σχετικά με το παιδί με τα κινητικά προβλήματα, το έχει ζωγραφίσει κι αυτό μικρότερο.

Και το έχεις ζωγραφίσει λίγο μικρότερο επίτηδες ή κατά λάθος;

Όχι, έτσι το 'χω κάνει πιο μικρό, για να δείξω ότι πρέπει να το βοηθήσω, γιατί αν ήταν πιο μεγάλο θα το κάνει μόνο του.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το ακόλουθο:

Ιχνογράφημα 3: Ο συμμαθητής με τα κινητικά προβλήματα.

Καταλαβαίνει τι ενοχλεί τον καλύτερό του φίλο. Αναφέρει:

Τον πειράζει όταν του λέει κάποιος ότι δεν είναι καλός στην μπάλα και σε μερικά παιχνίδια.

7.2.3.1.4. Ανάλυση προοπτικής

Η ανάλυση προοπτικής αποτελεί κι αυτή σημαντικό σκέλος της γνωστικής ενσυναίσθησης και αφορά την αντίληψη και την κατανόηση διαφορετικών απόψεων και στάσεων.

Ο Χ.Φ. δείχνει να μην αντιλαμβάνεται ότι υπάρχουν και διαφορετικές απόψεις από τη δική του καθώς και διαφορετικές προοπτικές. Προσπαθεί όμως να καταλάβει τη θέση του καθενός σε μια κατάσταση, δίνοντας τις δικές του ερμηνείες για τη συμπεριφορά των άλλων. Στο δεύτερο σενάριο που προσπαθεί να εξηγήσει τη συμπεριφορά και τις σκέψεις του κάθε παιδιού χωριστά, απαντά:

Μπορεί να ζήλευε κιόλας αυτό το παιδί...θα ήθελε να πάρει κι ο Χρήστος κακό βαθμό και γι' αυτό να το έκανε.

Και τι μπορεί να σκέφτονταν τα παιδιά που απλά κοιτάζανε; Γιατί να το έκαναν αυτό;

Μπορεί να σκεφτόντουσαν ότι το κάνει από ζήλια, ότι το κάνει για να κάνει τον Χρήστο να νευριάσει και να αρχίσει να δέρνει εκείνο το παιδί για να τον βάλει τιμωρία η κυρία.

Ο φίλος αυτού του παιδιού που κοροϊδευε και του έλεγε, πες του κι άλλα, γιατί το έκανε αυτό; Τι σκεφτόταν;

Μπορεί να σκεφτόταν, επειδή έλεγε ο άλλος ο φίλος του έτσι στον Χρήστο, μπορεί να ήθελε να είναι μαζί του. Και να σκεφτόταν ότι και να είμαι μαζί του, αφού η κυρία δε θα βάλει τιμωρία αυτόν, δεν θα βάλει τιμωρία ούτε εμένα, θα βάλει τον Χρήστο τιμωρία

Πώς θα γίνει αυτό; Αφού αυτό το παιδί έδερνε τον Χρήστο.

Ναι, αλλά μπορεί το άλλο παιδί να πει ότι ο Χρήστος έδερνε αυτόν.

7.2.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Η συναισθηματική ενσυναίσθηση αποτελεί ένα είδος ενσυναίσθησης που αφορά την ικανότητα να μπορεί να μπαίνει κανείς στη θέση του άλλου και να αισθάνεται τα ίδια συναισθήματα με αυτόν, διαχωρίζοντας όμως τον εαυτό του από τον άλλον.

Ο Χ.Φ. δείχνει να συναισθάνεται τους άλλους κυρίως σε πιο έντονες καταστάσεις και κυρίως τα πιο κοντινά του πρόσωπα. Όσον αφορά άλλα άτομα, δε δείχνει ιδιαίτερη ευαισθησία. Παρακάτω θα τα δούμε αυτά αναλυτικά.

7.2.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα μέλη της οικογένειάς του (α. μητέρα, β. πατέρα, γ. αδερφό)

Δείχνει να τον ενοχλεί και να θυμώνει όταν πειράζουν ή κοροϊδεύουν μέλη της οικογένειάς του. Ίσως όμως αυτό γίνεται, όχι γιατί μπορεί να μπει στη θέση τους, αλλά γιατί το παίρνει προσωπικά. Αισθάνεται πώς όταν πειράζουν δικούς του ανθρώπους είναι σαν να πειράζουν τον ίδιο. Αναφέρει σχετικά:

Θυμώνω όταν κάποιοι φίλοι χτυπάνε το φίλο μου ή τον αδερφό μου ή όταν κάποιοι λένε τον μπαμπά μου ότι είναι παππούς και ότι είναι γερός, μου ανάβουν τα λαμπάκια και θέλω να τους χτυπήσω.

Όσον αφορά τον θάνατο του παππού του, η μητέρα του αναφέρει:

Ο Χρήστος για δύο εβδομάδες έκλαιγε, αλλά το ξεπέρασε.

Στενοχωριέται δηλαδή όταν κάποιος παθαίνει κάτι κακό, όμως αυτό και πάλι δε δείχνει απαραίτητα συναισθηματική ενσυναίσθηση. Δεν είναι σίγουρο ότι μπαίνει στη θέση των άλλων, αλλά ίσως στενοχωριέται με το ίδιο το γεγονός, στη συγκεκριμένη περίπτωση του θανάτου, που είναι κάτι δυσάρεστο. Παρακάτω θα δούμε τη συναισθηματική ενσυναίσθηση ξεχωριστά για κάθε μέλος της οικογένειάς του:

α. Προς τον πατέρα του

Δε φαίνεται να αισθάνεται τα ίδια συναισθήματα με τον πατέρα του. Σε πολλές περιπτώσεις φαίνεται ότι δεν τον συναισθάνεται. Πολλά παραδείγματα έχουν δοθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο, σχετικά με τη γνωστική ενσυναίσθηση.

β. Προς τη μητέρα του

Αν τη δει κουρασμένη ή άρρωστη, θα τη βοηθήσει με τις δουλειές του σπιτιού. Αυτό δείχνει ότι τη συναισθάνεται. Η μητέρα του αναφέρει:

Αν τύχει και είμαι άρρωστη θα βοηθήσει στο σπίτι ,θα απλώσει, θα μαζέψει, θα βάλει ηλεκτρική, αν έχουν κάνει λεκέδες στα πλακάκια λίγο θα το κάνει με τη βοήθεια του πατέρα του...

γ. Προς τον αδερφό του

Δε φαίνεται να αισθάνεται τα ίδια συναισθήματα με τον αδερφό του, αφού τις

περισσότερες φορές τον χτυπάει και είναι πολύ επιθετικός απέναντί του. Όπως αναφέρει η μητέρα του:

Με το Μανώλη συνήθως γιατί τσακώνονται;

Για τα πάντα και χωρίς λόγο και με λόγο. Μπορεί όμως να περάσει ο Μανώλης, λίγο να τον ακουμπήσει κι αυτός κατευθείαν θα του δώσει μία και θα τον στείλει στην άλλη άκρη.

Δεν ενδιαφέρεται για το πώς νιώθει ο Μανώλης τη στιγμή που θέλει να κοιμάται μόνο εκείνος με τη μητέρα του, ενώ τον αδερφό του δεν τον αφήνει με τίποτα. Η μητέρα του αναφέρει:

Το Μανώλη δεν θα τον αφήσει να κοιμηθεί μαζί μου. Μαζί μου κοιμάται κάθε βράδυ ο Χρήστος από δυόμισι χρόνων. Έχει διώξει τον πατέρα του από το κρεβάτι. Ο Μανώλης με ρωτάει, εγώ πότε θα κοιμηθώ μαζί σου; Ο Χρήστος δεν τον αφήνει, θα τον σακατέψει αν του πω ότι σήμερα θα κοιμηθείς εκεί και εγώ θα κοιμηθώ με το Μανώλη, θα τον σακατέψει απλά.

Όμως όταν πρόκειται για δύσκολες καταστάσεις, όπως μια εγχείρηση, εκδηλώνει έντονα συναισθήματα και δείχνει να ταυτίζεται με το συναίσθημα του αδερφού του και να ανησυχεί γι' αυτόν. Η μητέρα του αναφέρει:

Ας πούμε όταν βγάλαμε από το χειρουργείο τον Μανώλη (τον αδερφό του), εκεί ο Χρήστος έκλαψε. (Έλεγε) τι έπαθε ο αδερφός μου; τι του κάνανε; θα γίνει καλά; Τον είχε πιάσει υστερία από τη νάρκωση τον Μανώλη και εκεί είδα τον αδερφό του πολύ αναστατωμένο και στενοχωρημένο. Στο σχολείο, τον πρώτο καιρό ειδικά, δεν άφηνε κανέναν (να πλησιάζει τον Μανώλη). Συνέχεια πήγαιναν και τον χτυπούσαν και πήγαινε και προστάτευε τον Μανώλη και οποίο παιδάκι τον πλησιάζε, τον ξυλοφόρτωνε. Βέβαια, γιατί πήγε να χτυπήσει το Μανώλη. Εκεί τον είδα (πιο ευαίσθητο), αλλά θα πρέπει να είναι κάτι πολύ έντονο για να μπορέσει να αντιδράσει ο Χ.Φ. συναισθηματικά, αλλιώς όχι.

7.2.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους του

Τους φίλους του θα τους υποστηρίξει και θα τους υπερασπιστεί. Πιο πολύ όμως θα συναισθανθεί τους καλούς φίλους και λιγότερο τους υπόλοιπους. Στην ερώτηση, τι θα ένιωθε αν χτυπούσαν και κορόιδευαν τον φίλο του, ο Χ.Φ. απάντησε:

Θα ένιωθα λύπη, αλλά θα ήμουν και νευριασμένος που θα κορόιδευαν τον φίλο μου και θα ήμουν και λυπημένος που θα έβλεπα τον φίλο μου να κλαίει και που θα τον έλεγαν άχρηστο για πράγματα που δεν είναι.

Όταν θα έβλεπες αυτή τη σκηνή θα ένιωθες πολύ άσχημα;

Αν ήταν ο καλύτερός μου φίλος, θα ένιωθα πάρα πολύ άσχημα, αν δεν ήταν τόσο καλός φίλος δεν θα ένιωθα τόσο άσχημα αλλά θα ένιωθα λίγο.

Αν ο φίλος σου είναι στεναχωρημένος, στεναχωριέσαι κι εσύ το ίδιο ή παραμένεις ψύχραιμος;

Στενοχωριέμαι το ίδιο, όπως έκανε κι ο Αχιλλέας για τον Πάτροκλο (το είχαμε κάνει πρόσφατα στην ιστορία).

Για το δεύτερο σενάριο βλέπε πιο πάνω το σχετικό ιχνογράφημα 1.

Η συμπεριφορά του στο παιχνίδι όμως δε δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους, αφού ενδιαφέρεται μόνο για τα δικά του συμφέροντα. Όπως αναφέρει η μητέρα του:

Αν δεν είναι αρχηγός θα συμμετέχει, αλλά δεν θα τον νοιάζει άμα θα κερδίσουν ή όχι.

Ναι, μπορεί και να φύγει από το παιχνίδι. Είναι ατομιστής. Αν δει ότι δεν κερδίζει ας πούμε, θα το παρατήσει το παιχνίδι.

7.2.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα

Δε δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άτομα που δεν είναι μέλη της οικογένειας ή φίλοι του. Ο ίδιος απαντά:

Όταν βλέπεις ένα παιδί να του φωνάζει ο δάσκαλος, ταραξεςαι, νιώθεις άσχημα, στεναχωριέσαι ή όχι;

Αν είναι φίλος μου ναι, αν δεν είναι φίλος μου όχι καθόλου, λίγο, πολύ λίγο.

Όταν ένα παιδί κλαίει, θες και εσύ να κλάψεις;

Όχι, ποτέ.

Δεν σου είχε έρθει αυτό;

Όχι.

Σύμφωνα με τα λόγια της μητέρας του, μπορεί να καταλάβει τα άλλα άτομα (γνωστική ενσυναίσθηση), αλλά δεν μπορεί να τα συναισθανθεί (συναισθηματική ενσυναίσθηση):

Ναι, ο Χρήστος θα πει, μαμά ευτυχώς που εγώ έχω εσένα, δεν θα μπει στη θέση τους.

Αυτό όμως δείχνει λίγο ότι καταλαβαίνει ότι (τα παιδιά) είναι σε άσχημη θέση...

Ναι, καταλαβαίνει, αλλά δεν μπορεί να μπει στη θέση του αλλουνού, να το νιώσει. Αλλά μπορεί να το καταλαβαίνει, ναι ναι.

7.2.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα

Για τα ζώακια, νιώθει συμπόνια, αλλά όχι συναισθηματική ενσυναίσθηση, δηλαδή να μπει στη θέση τους και να τα συναισθανθεί.

Όμως τα αγαπάει, τα νοιάζεται και άμα βλέπει κάποιο χτυπημένο θα λυπηθεί. Και τώρα με τις καταστροφές, κάτι κατσικάκια, κάτι γίδες, ναι ναι θα στεναχωρηθεί θα πει τα καημένα.

7.2.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία

Η ενσυναισθητική ανησυχία αναφέρεται στην ανησυχία και τη δυσφορία που νιώθει το άτομο, όταν έρχεται σε επαφή με ένα άλλο άτομο που νιώθει έντονα συναισθήματα. Εδώ παίζει μεγάλο ρόλο και ο διαχωρισμός του εαυτού από τον άλλον που θα δούμε παρακάτω.

Ο Χ.Φ. δείχνει ενσυναισθητική ανησυχία: Πολλές φορές ταραξεται ή είναι αναστατωμένος, όταν υπάρχει αναστάτωση. Κάποιες φορές σε μια πολύ δύσκολη κατάσταση, θα ακινητοποιηθεί από το άγχος, κυρίως επειδή δε θα ξέρει τον τρόπο να βοηθήσει. Αυτό συμβαίνει κυρίως όταν πρόκειται για συγγενείς ή φίλους και σε πολύ έντονες καταστάσεις, όπως για παράδειγμα στον θάνατο του παππού του ή στην εγχείρηση του αδερφού του. Όταν δεν πρόκειται για δικά του πρόσωπα ή για έντονες καταστάσεις, παραμένει ψύχραιμος. Αναφέρει σχετικά:

Εσύ συνήθως μπροστά σε τέτοιες σκηνές νιώθεις πολύ ταραγμένος; Ταράξεςαι πολύ;

Αν έχουν χτυπήσει σοβαρά, λίγο φοβάμαι, αν δεν είναι σοβαρό το πράγμα, δε με νοιάζει.

Αν ο φίλος σου είναι στεναχωρημένος, στεναχωριέσαι κι εσύ το ίδιο ή παραμένεις ψύχραιμος;

Στενοχωριέμαι το ίδιο, όπως έκανε κι ο Αχιλλέας για τον Πάτροκλο. (το είχαμε κάνει πρόσφατα στην ιστορία)

Και δεν μπορείς να το ελέγξεις; Δηλαδή μπορείς να σταματήσεις να είσαι τόσο αναστατωμένος και να πας να βοηθήσεις το παιδί, ή...;

Αν ο Χρήστος έχει χτυπήσει σοβαρά, θα αναστατωνόμουν για πολλή ώρα, αν δεν είχε χτυπήσει σοβαρά, θα αναστατωνόμουν μέχρι να δω τι έχει και μετά δε θα αναστατωνόμουν τόσο πολύ.

Κι αν αναστατωνόσουν πολύ θα μπορούσες να ηρεμήσεις τον εαυτό σου;

Αν είναι κάποιος φίλος μου κι έχει χτυπήσει σοβαρά, όπως είχε χτυπήσει ο Α. κι έτρεχε πολύ αίμα και τον πήγαμε στην κυρία Ε. με τον Χ.Γ. και μετά δεν είχε πάθει κάτι φοβερό και σταματήσαμε (να ανησυχούμε)

Όταν βλέπεις ένα παιδί να του φωνάζει ο δάσκαλος, ταραζέσαι, νιώθεις άσχημα, στεναχωριέσαι ή όχι;

Αν είναι φίλος μου ναι, αν δεν είναι φίλος μου όχι καθόλου, λίγο, πολύ λίγο.

Όταν γύρω σου οι άνθρωποι είναι πολύ αναστατωμένοι εσύ νιώθεις αβοήθητος;

Λίγο, επειδή δεν ξέρω τι να κάνω και δεν θα' θελα. Αν είναι κάποιος συγγενής μου ταραγμένος, θα ήμουν ταραγμένος και εγώ, επειδή δεν θα ήθελα να πάθουν κάτι.

Όταν έκανε εγγείρηση ο αδερφός του, η μητέρα του αναφέρει:

Ας πούμε όταν βγάλαμε από το χειρουργείο τον Μανώλη (τον αδερφό του), εκεί ο Χρήστος έκλαψε. (Έλεγε) τι έπαθε ο αδερφός μου; τι του κάνανε; θα γίνει καλά; Τον είχε πιάσει υστερία από τη νάρκωση τον Μανώλη και εκεί είδα τον αδερφό του πολύ αναστατωμένο και στενοχωρημένο.

Στον θάνατο του παππού του, η μητέρα του αναφέρει:

Ο Χρήστος για δύο εβδομάδες έκλαιγε, αλλά το ξεπέρασε.

7.2.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Η φαντασιακή ενσυναίσθηση αναφέρεται στην ενσυναίσθηση που αισθάνεται κάποιος για ήρωες μυθιστορημάτων, ταινιών, κλπ.

Ο Χ.Φ. δε διαθέτει μεγάλη φαντασία και δεν μπαίνει εύκολα στη θέση των ηρώων σε ταινίες και βιβλία. Ταυτίζεται με πολύ συγκεκριμένους ήρωες, όπως τον Ηρακλή από τη μυθολογία. Σε γενικές γραμμές δεν φαντάζεται τον εαυτό του στη θέση ηρώων, δεν μπορεί να φανταστεί το τέλος μιας ιστορίας, αλλά μπορεί να καταλάβει κάποιες σκέψεις και συναισθήματα των ηρώων. Αναφέρει σχετικά:

[...] θα ήθελα να μοιάσω... θα πω από την μυθολογία, είναι ο Ηρακλής

Γιατί σου αρέσει ο Ηρακλής;

Επειδή έσωζε ανθρώπους από κινδύνους, έσωζε ανθρώπους, θεούς, ζώα... Όμως έκανε και κάποια κακά πράγματα, επειδή ήθελε ο Ευρυσθέας να σκοτωθεί, έκανε ένα κακό, σκότωσε πολλά ζώα, όπως το λιοντάρι, τη Λερναία Ύδρα... Όμως έκανε κι ένα καλό, οι άνθρωποι ξέφυγαν από τα κακά ζώα και τώρα ήταν ελεύθεροι να κάνουν ότι θέλουν, δεν είχαν κινδύνους...

Οπότε θα ήθελες να του μοιάσεις.

Ναι.

Παρακάτω είναι και το σχετικό ιχνογράφημα:

Ιχνογράφημα 4: Ο ήρωας που θαυμάζω: Ηρακλής.

Εδώ είναι ο Ηρακλής με το ρόπαλο, το λιοντάρι της Νεμέας και η σπηλιά που έμενε το λιοντάρι. Ο Ηρακλής είναι έτοιμος να παλέψει μαζί του.

Τι είναι αυτό;

Είναι το τείχος που έκλεισε τη σπηλιά από την άλλη.

Πώς νιώθει εδώ ο Ηρακλής;

Είναι χαρούμενος που έκανε τον άθλο του που του είπε ο Ευρυσθέας.

Η μητέρα του αναφέρει:

Ο Χρήστος με ταινίες, σειρές, μπορεί να ταυτιστεί με κάποιον ήρωα;

Αυτός έχει με τη μυθολογία περισσότερο. Έχει κολλήσει με τον Ηρακλή, με τη μυθολογία.

7.2.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Ένα σημαντικό σκέλος της ενσυναίσθησης είναι και η διάθεση για προσφορά βοήθειας και η βοήθεια που καταφέρνει τελικά να προσφέρει στους άλλους, καθώς και το είδος της βοήθειας που επιλέγει να δώσει. Ακόμη, σημαντικά είναι και τα κίνητρα που τον οδηγούν στην προσφορά βοήθειας, καθώς δεν είναι πάντα η ενσυναίσθηση αυτή που οδηγεί τα άτομα να βοηθήσουν τους άλλους.

7.2.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά του και γιατί

Βοηθά τον αδερφό του στο σχολείο, χτυπώντας τα παιδιά που τον πειράζουν ή λέγοντάς του τι πρέπει να κάνει. Αυτό το κάνει επειδή ο αδερφός του δυσκολεύεται και το έχει ζητήσει ή μητέρα του από την πρώτη δημοτικού. Η μητέρα του αναφέρει:

[...] σε αυτόν βασίζομαι για τον Μανώλη. Εδώ στο σχολείο τουλάχιστον, δεν ξέρω αν πρόσεξες, την ώρα του μαθήματος του λέει, τα γυαλιά σου και αν κάνει ο Μανώλης καμία κίνηση του λέει, σε βλέπω και μόλις του αγριέψει, θα πάει να τα φορέσει.

Ναι είναι παιδάκι ακόμα, έχει φορτωθεί μία μεγάλη ευθύνη από την πρώτη τάξη με το Μανώλη.

Ο ίδιος αναφέρει:

Όταν μερικές φορές στην πρώτη ο αδερφός μου τον χτυπούσαν, είχα πάει εγώ με κάποια άλλα αγόρια από την τάξη μας και χτυπιόμασταν, για να σταματήσουν και μετά από δύο μήνες που ήρθε στην τάξη μου σταμάτησα, γιατί με φοβόντουσαν. Και τώρα με φοβούνται.

Το κάνεις συνήθως όταν πειράζουν τον αδερφό σου;

Ναι, πιο πολύ όταν πειράζουν τον αδερφό μου και σπάνια όταν πειράζουν κανένα φίλο μου.

Βοηθά τη μητέρα του στις δουλειές, όταν είναι άρρωστη ή κουρασμένη.

Αν τύχει και είμαι άρρωστη θα βοηθήσει στο σπίτι, θα απλώσει, θα μαζέψει, θα βάλει ηλεκτρική, αν έχουν κάνει λεκέδες στα πλακάκια λίγο θα το κάνει με τη βοήθεια του πατέρα του.

Όταν του ζητάει η μητέρα του κάτι, το κάνει, γιατί αυτό είναι το σωστό, όχι όμως πάντα, όποτε κρίνει εκείνος.

Η συμπεριφορά του, ο χαρακτήρας του με προβληματίζει μάλλον. Πολλές φορές γίνεται κακός και του λέω ότι αυτό δεν θέλω να το ξαναδώ, γιατί αυτό είναι κάτι που με στενοχωρεί πάρα πολύ. Αυτό που έχεις κάνει τώρα αν στο έκανε εσένα ένας άλλος θα σου άρεσε; Δεν μιλάει, φεύγω, έρχεται με τα πόδια και λέει εντάξει δεν θα το ξανακάνω.

Προσφέρει τη βοήθειά του στους πιο μικρούς ή στους πιο αδύναμους. Έτσι αισθάνεται σπουδαίος, γενναίος και μεγάλος. Όπως λέει η μητέρα του:

Όταν είχε τη Ράνια (την περσινή δασκάλα) για να φανταστείς πόσο την αγαπάει, μου λέει: «μαμά, όταν θα μεγαλώσω, αν η κυρία είναι ελεύθερη, εγώ θα την πάρω στο σπίτι μου, θα κάνω ένα διώροφο και θα τη βάλω στο κάτω σπίτι να την προσέχω».

Ο ίδιος λέει:

Η Χριστίνα τι θα έκανε με το αδερφάκι; Εσύ τι θα του έλεγες;

Θα του έλεγα να μη μου πειράζει τα πράγματά μου γιατί μπορεί να μου τα σκίσει και να μου τα χαλάσει.

Πως θα το έλεγες, έτσι ήρεμα; Με τι τρόπο;

Ήρεμα.

Θέλει να υποστηρίξει και να προστατεύει τους φίλους του. Ο ίδιος λέει:

Θα έκανες κάτι;

Ναι, αν τον Χρήστο τον είχε χτυπήσει σοβαρά, θα πήγαινα το άλλο παιδί στην κυρία Ελένη (τη διευθύντρια) και τον Χρήστο στην κυρία γιατρό (τη νοσηλεύτρια που έχουμε φέτος στο σχολείο).

Γιατί θα το βοηθούσες;

Για να μην το κοροϊδεύουν και να μην το χτυπάνε.

Δε θα θύμωνε με ένα μικρότερο παιδάκι, όπως φαίνεται από το παράδειγμα παραπάνω.

7.2.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει

Η βοήθεια που προσφέρει είναι επιφανειακή, χωρίς να πολυσκέφτεται το τι νιώθει ο άλλος. Αφορά κυρίως πρακτικά ζητήματα, όπως να προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες, να σέρνει το αναπηρικό καροτσάκι, να πάει τον φίλο του στη νοσηλεύτρια, κλπ. Μερικές από τις απαντήσεις του στην ερώτηση: Τι θα έκανες για να βοηθήσεις, είναι οι εξής:

Θα του σύστηνα όλα τα παιδιά, την κυρία που θα είχαμε, τα μαθήματα που θα κάνουμε, το σχολείο θα του έδειχνα...

Θα τον βοηθούσα να μάθει λίγα ελληνικά και μετά οι δάσκαλοι θα τον βοηθούσαν.

Θα του έσπρωχνα το καροτσάκι, αν ήθελε να σηκωθεί, θα το βοηθούσα για να παίξουμε, αν ήθελε θα έσπρωχνα το καροτσάκι και θα πηγαίναμε μαζί βόλτα και θα παίζαμε...αυτά.

Όταν παρηγορεί, εστιάζει κυρίως στο τι πρέπει να κάνει ο άλλος από εδώ και πέρα κι όχι τόσο στα συναισθήματά του. Ο ίδιος στο πέμπτο σενάριο λέει:

Τι θα της έλεγε της φίλης της;

Θα της έλεγα ότι δεν πειράζει που πήρε τη θέση της και μία άλλη φορά μπορεί να την πάρεις εσύ.

Και στο έκτο σενάριο:

Μάλιστα, και τι θα του έλεγες;

Θα του έλεγα να μη στεναχωριέται, ότι μία άλλη φορά που θα ξανανέβει να το θυμάται, να προσπαθήσει να το θυμάται.

Πολλές φορές εκδηλώνει επιθετικότητα, ώστε να προστατέψει τους δικούς του ανθρώπους, δηλαδή χτυπάει τα παιδιά που τους πειράζουν. Όμως δε χτυπάει ποτέ τους μεγάλους, γιατί έτσι τον έχει συμβουλέψει η γιαγιά του. Ο ίδιος λέει:

Θυμώνω όταν κάποιος φίλος χτυπάνε το φίλο μου ή τον αδερφό μου ή όταν κάποιος λένε τον μπαμπά μου ότι είναι παππούς και ότι είναι γερός, μου ανάβουν τα λαμπάκια και θέλω να τους χτυπήσω, αλλά η γιαγιά μου, η μαμά του μπαμπά, μου έχει μάθει ότι τους μεγάλους ακόμα και αν θυμώνω δεν πρέπει να τους χτυπάμε.

7.2.4.3. Κίνητρα

Τα κίνητρα για τη βοήθεια που προσφέρει είναι τα εξής:

- Γιατί καταλαβαίνει πώς το άλλο άτομο χρειάζεται βοήθεια. Στο πρώτο σενάριο αναφέρει:

Θα επέλεγα να τον βοηθήσω, επειδή δεν ξέρει τα μέρη, έρχεται πρώτη φορά, δεν ξέρει τι κάνουμε.

Για το παιδί που δεν ξέρει ελληνικά αναφέρει:

Θα τον βοηθούσα γιατί αφού δεν θα μπορούσε να μιλήσει αυτή τη γλώσσα που μιλάμε εμείς, πώς θα μάθουνε;

Για το παιδί με τα κινητικά προβλήματα:

Για να μπορεί να προχωρήσει και να μπορεί να ξέρει πού να πάει αν χρειάζεται κάτι.

Στο τρίτο σενάριο απαντά:

Για να μην το κοροϊδεύουν και να μην το χτυπάνε

- Πιστεύει πως αυτό είναι το σωστό, έτσι επιβάλλεται να πράξει.

Στο πέμπτο σενάριο λέει:

Γιατί εγώ δεν θα ήθελα να ξαναπάει στη σκηνή και να μην ξανά λείπει τίποτα, γιατί θα έπρεπε να πει ένα ποίημα και αφού δεν θα το 'λεγε, θα είχε χαλάσει όλο αυτό που κάνανε εκεί πέρα, γιατί όλοι θα περίμεναν και δεν το είπε.

- Αισθάνεται μεγάλος, δυνατός, σπουδαίος.
- Θέλει οι άλλοι να νιώθουν ευγνωμοσύνη. Αυτό φαίνεται από την απάντηση του παιδιού στο ιχνογράφημα 3 πιο πάνω, που λέει ευχαριστώ στον Χρήστο που βοηθάει.
- Βρίσκει ευκαιρία να εκδηλώνει την επιθετικότητά του και να έχει καλή δικαιολογία γι' αυτό. Στην ερώτηση αν χτυπάει καμιά φορά κάποιο παιδί, αναφέρει:

Όταν μερικές φορές στην πρώτη ο αδερφός μου τον χτυπούσαν, είχα πάει εγώ με κάποια άλλα αγόρια από την τάξη μας και χτυπιόμασταν, για να σταματήσουν και μετά από δύο μήνες που ήρθε στην τάξη μου σταμάτησα, γιατί με φοβόντουσαν. Και τώρα με φοβούνται.

Το κάνεις συνήθως όταν πειράζουν τον αδερφό σου;

Ναι, πιο πολύ όταν πειράζουν τον αδερφό μου και σπάνια όταν πειράζουν κανένα φίλο μου.

- Τους φίλους και κάποιες φορές τη μητέρα του θέλει να τους βοηθήσει, γιατί νιώθει αγάπη γι' αυτούς, σύμφωνα με τα παραδείγματα που αναφέρθηκαν παραπάνω.
- Νιώθει ευγνωμοσύνη ως προς τη μητέρα του:

Της δίνω λουλούδια όταν πηγαίνουμε στο χωράφι και τη βοηθάω να πλύνει τα πιάτα, να απλώσουμε τα ρούχα για να μην κουράζεται, γιατί όταν ήμουνα εγώ μικρός είχα πάθει μία αλλεργία και μπορεί τώρα και να μη ζούσα και η μαμά μου με είχε πάρει στο κρεβάτι της και με φρόντιζε, αλλιώς τώρα δεν θα ζούσα και τώρα τη βοηθάω και εγώ.

Επειδή σε βοήθησε;

Ναι, γιατί όταν πήγα να πεθάνω με βοήθησε.

7.2.5. Διαφοροποίηση ενσυναίσθησης ανάλογα με διάφορους παράγοντες

7.2.5.1. Διαφοροποίηση ενσυναίσθησης ανάλογα με τα άτομα

Δείχνει ενδιαφέρον για τα άτομα της οικογένειάς του και για τους φίλους του, νιώθει αγάπη γι' αυτούς, αλλά δε δείχνει ενδιαφέρον να μπει στη θέση τους, να καταλάβει τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους, γιατί είναι επικεντρωμένος στον εαυτό του και στην κάλυψη των δικών του αναγκών.

Δε δείχνει καθόλου ενδιαφέρον να μπει στη θέση ανθρώπων που δεν ανήκουν στον οικογενειακό και φιλικό του κύκλο. Ο ίδιος λέει:

Όταν βλέπεις ένα παιδί να του φωνάζει ο δάσκαλος, ταραξέσαι, νιώθεις άσχημα, στεναχωριέσαι ή όχι;

Αν είναι φίλος μου ναι, αν δεν είναι φίλος μου όχι καθόλου, λίγο, πολύ λίγο.

Κατανοεί πολύ επιφανειακά τις ανάγκες ατόμων που βιώνουν εμπειρίες μη οικείες σε αυτόν, όπως φαίνεται από τα σενάρια τέσσερα, πέντε και έξι.(παραδείγματα έχουν αναφερθεί παραπάνω)

7.2.5.2. Διαφοροποίηση ενσυναίσθησης ανάλογα με το πλαίσιο

Δείχνει μεγαλύτερη ενσυναίσθηση, όταν πρόκειται για πιο δύσκολες κι έντονες καταστάσεις, όπως στην εγχείρηση του αδερφού του, στο θάνατο του παππού του ή αν κάποιος φίλος του χτυπήσει σοβαρά.

7.2.6. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της

Υπάρχουν κάποια στοιχεία του χαρακτήρα του, που δείχνουν ότι δε διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση. Αυτά είναι πως είναι ατομιστής, ενδιαφέρεται μόνο για τον

εαυτό του και να ικανοποιήσει τις δικές του ανάγκες, δε δίνει εύκολα τα πράγματά του, συμπεριφέρεται πολλές φορές άσχημα και με επιθετικό τρόπο. Όλα αυτά δείχνουν πως δε δίνει σημασία στα συναισθήματα των άλλων. Η μητέρα του λέει:

Στο σπίτι είναι εντελώς διαφορετικός, δεν θέλει να του αγγίζουν πράγματα, τίποτα δε δίνει, είναι ατομιστής, δηλαδή πρέπει να του πω με διάφορους τρόπους για να αποφασίσει να πει, άντε καλά πάρε, το κατάλαβα.

Η συμπεριφορά του, ο χαρακτήρας του με προβληματίζει μάλλον. Πολλές φορές γίνεται κακός και του λέω ότι αυτό δεν θέλω να το ξαναδώ, γιατί αυτό είναι κάτι που με στενοχωρεί πάρα πολύ. Αυτό που έχεις κάνει τώρα αν στο έκανε εσένα ένας άλλος θα σου άρεσε; Δεν μιλάει, φεύγω, έρχεται με τα πόδια και λέει εντάξει δεν θα το ξανακάνω.

Ακόμα κι όταν βοηθάει, το κάνει χωρίς να το αισθάνεται πραγματικά, αλλά επειδή έτσι είναι το σωστό. Δεν τον αγγίζει το πρόβλημα του άλλου. Η μητέρα του αναφέρει:

Εκφράζει την επιθυμία να βοηθήσει;

Ναι, ναι, αλλά δεν το αισθάνεται τόσο, δεν τον αγγίζει μέσα του, δεν θα μπει στη θέση του άλλου.

Ίσως ξέρει ότι αυτό είναι το σωστό.

Ναι, ξέρει το σωστό και το λάθος, γι' αυτό.

Γενικά, είναι παιδί που δεν ανοίγεται και κρατά αποστάσεις από τους άλλους. Δεν εκφράζει εύκολα τα συναισθήματά του. Όπως αναφέρει η μητέρα του:

Ναι, δεν ανοίγεται, κρατά τις αποστάσεις του, προσπαθεί έξω από το σπίτι να είναι όσο το δυνατόν, να κρατά αποστάσεις.

Πολλά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας βοηθούν στην εμφάνιση της ενσυναίσθησης, ενώ άλλα την εμποδίζουν. Η παρατηρητικότητα, η φαντασία και η αντιληπτική ικανότητα του Χ.Φ. θα τον βοηθούσαν να κατανοήσει τους άλλους. Ο εγωκεντρισμός και ο ατομισμός του όμως, δεν του επιτρέπουν να δείξει ενδιαφέρον για τις σκέψεις και τα συναισθήματα των άλλων. Επίσης η επιθετικότητα είναι ένα χαρακτηριστικό που δείχνει την έλλειψη ενσυναίσθησης. Η επιθετικότητα φαίνεται σε πολλά σημεία, μερικά από τα οποία είναι τα ακόλουθα:

Μπορεί καμιά φορά να χτυπήσει κάποιο παιδί;

Όταν μερικές φορές στην πρώτη ο αδερφός μου τον χτυπούσαν, είχα πάει εγώ με κάποια άλλα αγόρια από την τάξη μας και χτυπιόμασταν, για να σταματήσουν και μετά από δύο μήνες που ήρθε στην τάξη μου σταμάτησα, γιατί με φοβόντουσαν. Και τώρα με φοβούνται.

Το κάνεις συνήθως όταν πειράζουν τον αδερφό σου;

Ναι, πιο πολύ όταν πειράζουν τον αδερφό μου και σπάνια όταν πειράζουν κανένα φίλο μου.

Και όταν πειράζουν εσένα φαντάζομαι.

Ναι.

Η μητέρα του αναφέρει:

Μπορεί όμως να περάσει ο Μ.Φ., λίγο να τον ακουμπήσει κι αυτός κατευθείαν θα του δώσει μία και θα τον στείλει στην άλλη άκρη.

Ο Χ.Φ. δεν τον αφήνει, θα τον σακατέψει αν του πω ότι σήμερα θα κοιμηθείς εκεί και εγώ θα κοιμηθώ με το Μανώλη, θα τον σακατέψει απλά.

Πώς αντιμετωπίζει τις συγκρούσεις στο παιχνίδι;

Αναλόγως το παιχνίδι. Αν είναι επιτραπέζιο, μπορεί να τα παρατήσει, αν είναι στο σχολείο μπορεί και να χτυπήσει τα άλλα παιδιά, εκεί γίνεται επιθετικός.

7.2.7. Συνοπτικά συμπεράσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Δε δείχνει να κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων, ούτε των κοντινών του προσώπων, ούτε των υπόλοιπων. Σε κάποιες δύσκολες καταστάσεις, καταλαβαίνει τα συναισθήματά τους, αλλά δεν μπορεί να μπει στη θέση τους. Συχνά, δεν ξεχωρίζει το είδος του συναισθήματος που νιώθει κάποιος.
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Δεν καταφέρνει να αναγνωρίσει τις περισσότερες φορές τα συναισθήματα των άλλων. Αναγνωρίζει πολύ λίγα είδη συναισθημάτων, πχ. λύπη-χαρά. Δεν καταφέρνει να εκτιμήσει σωστά τα συναισθήματα των άλλων σε μια συγκεκριμένη περίπτωση και μόνο αν σκεφτεί τον εαυτό του στη συγκεκριμένη περίπτωση, μπορεί να κατανοήσει το αναμενόμενο συναίσθημα.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Δεν κατανοεί τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων ανθρώπων, αλλά προσπαθεί να δώσει τις δικές του ερμηνείες, δημιουργώντας στο μυαλό του ιστορίες και σενάρια, βασιζόμενος στον δικό του τρόπο σκέψης.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Δεν αντιλαμβάνεται ακριβώς την προοπτική του άλλου ατόμου, αλλά προσπαθεί να δώσει τις δικές του ερμηνείες.

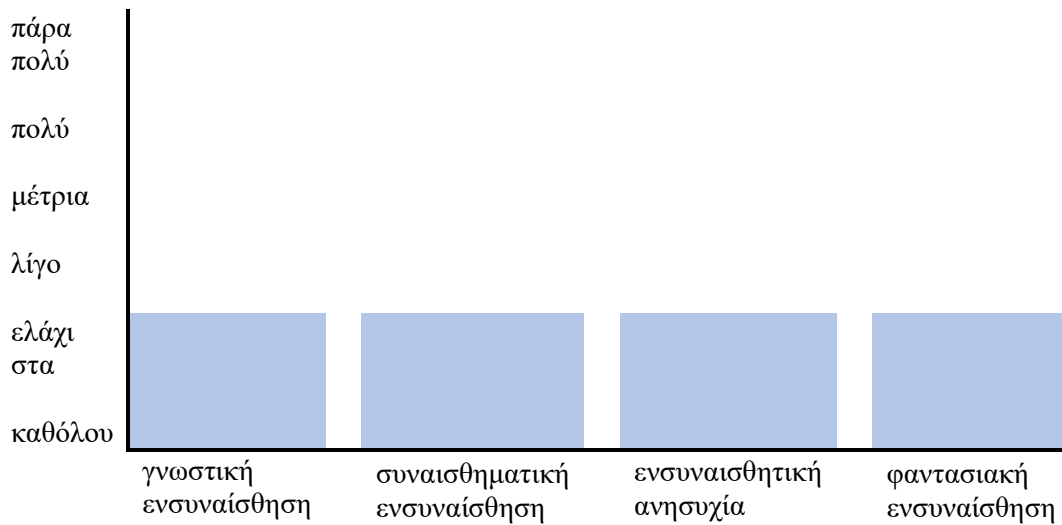
Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Δε διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση. Θα στενοχωρηθεί και θα νιώσει έντονα συναισθήματα, μόνο σε πολύ συγκεκριμένα πλαίσια και μόνο με τους δικούς του ανθρώπους.

Ενσυναισθητική ανησυχία: Διαθέτει ενσυναισθητική ανησυχία, αλλά μόνο σε δύσκολες καταστάσεις και όσον αφορά δικά του πρόσωπα. Σημαντικός παράγοντας για την ενσυναισθητική ανησυχία είναι και ο διαχωρισμός εαυτού-άλλου: Ο Χ.Φ. σχεδόν πάντα καταφέρνει να διαχωρίσει τα συναισθήματά του από τα συναισθήματα των άλλων και να κρατήσει την ψυχραιμία του, εκτός των πολύ έντονων καταστάσεων.

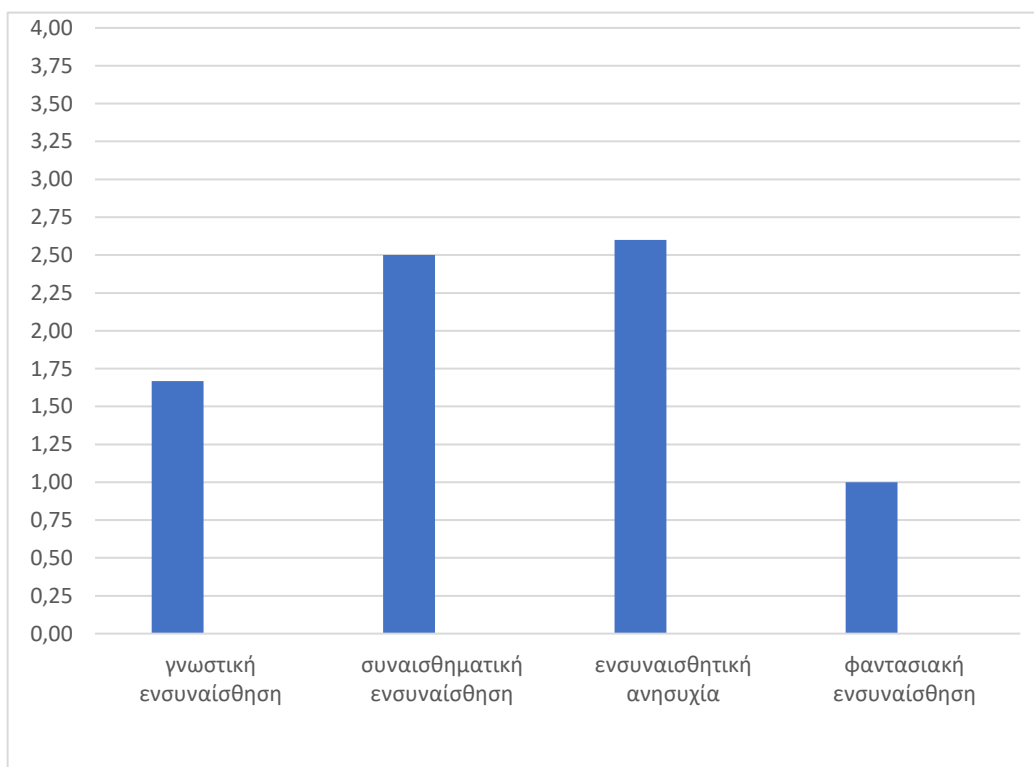
Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Δε διαθέτει φαντασιακή ενσυναίσθηση, παρά μόνο σε συγκεκριμένο θέμα όπως είναι η ελληνική μυθολογία. Γενικά δε διαθέτει μεγάλη φαντασία, ούτε προσπαθεί να καταλάβει τα συναισθήματα και τις σκέψεις των ηρώων που παρακολουθεί ή διαβάζει.

Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Έχει διάθεση για προσφορά βοήθειας, όμως η βοήθεια που προσφέρει είναι σε πρακτικά ζητήματα και σε συμβουλές για το τι θα μπορούσε να κάνει το άτομο στο μέλλον. Τα κίνητρά του δεν είναι πάντα η ανακούφιση του άλλου, αλλά και προσωπικά.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού Χ.Φ.

Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά (0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)

7.3. Ψυχοενσυναισθητικό προφίλ του Μ.Φ.

7.3.1. Γενικά στοιχεία

Ο Μ.Φ. είναι 9 ετών και πηγαίνει στην τρίτη τάξη του δημοτικού σχολείου. Είναι δίδυμος αδερφός του Χ.Φ. και φοιτούν στο ίδιο τμήμα. Οι γονείς τους είναι μεγάλης ηλικίας

και μέτριου κοινωνικού και μορφωτικού επιπέδου. Ο πατέρας τους είναι συνταξιούχος και η μητέρα εργάζεται ως καθαρίστρια. Μένουν σε ένα ορεινό χωριό και διανύουν κάθε μέρα αρκετή απόσταση με το λεωφορείο για να έρθουν στο σχολείο.

Ο Μ.Φ. έχει δυσκολίες στα μαθήματα και παρακολουθεί τμήμα ένταξης. Τα απογεύματα μαθαίνει αγγλικά και ασχολείται με παραδοσιακούς χορούς και τραγούδι, μαζί με τον αδερφό του. Είναι καλός στο τραγούδι, κατά τα λεγόμενα της μητέρας του, αλλά είναι δύσκολο οικονομικά, αλλά και ως απόσταση, να τον πηγαίνουν στο ωδείο, το οποίο βρίσκεται στην πόλη.

Τον ελεύθερο χρόνο του ασχολείται με διάφορα παιχνίδια στο τάμπλετ και με παιχνίδι κυρίως με τον αδερφό του. Κάνει παρέα κάποιες φορές με ξαδέρφια και άλλα παιδιά που μένουν εκεί κοντά.

Ο πατέρας του τον πηγαίνει συχνά σε μνημόσυνα και κηδείες και τον παίρνει μαζί σε αγροτικές εργασίες, κλπ.

Έχει έντονη αλλεργία σε χόρτα, σκόνη και ζώα. Επίσης έχει πρόβλημα πτώσης βλεφάρου, που δε φαίνεται ιδιαίτερα έντονο, αλλά τον απασχολεί αρκετά και έχουν σκοπό να του κάνουν επέμβαση, όταν μεγαλώσει.

7.3.2. Ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία

Ο Μ.Φ. είναι ένα παιδί που έχει έντονη διάσπαση προσοχής και ανωριμότητα. Εκφράζει και βιώνει πολύ έντονα τα συναισθήματά του και δυσκολεύεται πολύ να διαχειριστεί τον θυμό και τη στενοχώρια του. Εκδηλώνει την αγάπη του στους ανθρώπους που αγαπάει και είναι πολύ πρόθυμος να τους βοηθήσει. Είναι πολύ ευγενικός και υπάκουος, αλλά ενώ έχει όλη την καλή διάθεση να ακολουθήσει συμβουλές και δείχνει να κατανοεί αυτό που του λένε, σε δύσκολες καταστάσεις δεν μπορεί με τίποτα να διαχειριστεί τα συναισθήματά του και να συγκρατήσει τη συμπεριφορά του. Γι' αυτό τον λόγο πολλές φορές μπλέκεται σε καυγάδες και έχει πολύ ενοχλητική και προκλητική συμπεριφορά.

Αυτό που επίσης τον χαρακτηρίζει είναι η χαμηλή αυτοεκτίμηση. Συγκρίνει τον εαυτό του με τον αδερφό του, ο οποίος κατά τα λεγόμενα της μητέρας τους, υπερέχει σε πολλά σημεία, και αισθάνεται μειονεκτικά. Αυτό τον οδηγεί στην αναζήτηση της προσοχής από τους άλλους, με τρόπους που πολλές φορές είναι ενοχλητικοί. Όπως λέει η μητέρα του:

Δε νομίζω ότι άλλη μάνα θα έκανε τόσα που κάνω, για αυτό και δεν μπορώ να καταλάβω γιατί έχει αυτή την ανάγκη για προσοχή, για ποιο λόγο, αρά κάτι τον κάνει να αισθάνεται μειονεκτικά. Τώρα αυτό που μπορώ να καταλάβω εγώ, που θα μπορεί να μας το διαβεβαιώσει ψυχολόγος, είναι ότι επειδή είναι ατσούμπαλος και το βλέπει και ανώριμος και το καταλαβαίνει, ίσως αυτό τον κάνει να αισθάνεται μειονεκτικά και να θέλει την ανάγκη προσοχής. Μόνο εκεί μπορώ να το τοποθετήσω.

Μιλάει υπερβολικά πολύ και συχνά διηγείται ιστορίες ψεύτικες που τις παρουσιάζει ως αληθινές.

Τέλος, υποφέρει από την επιθετική συμπεριφορά του αδερφού του, την οποία δεν μπορεί να αντιμετωπίσει. Οι σχέσεις τους είναι πολύ άσχημες με διαρκείς καυγάδες.

Στο σχολείο, εξαιτίας της συμπεριφοράς του, έχει ελάχιστους φίλους και τα περισσότερα παιδιά τον αποφεύγουν. Αυτό τον κάνει να συμπεριφέρεται άσχημα κι έτσι δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος.

7.3.3. Ενσυναίσθηση: είδη ενσυναίσθησης

Ο Μ.Φ. διαθέτει χαμηλή ενσυναίσθηση, όπως θα δούμε αναλυτικά παρακάτω. Η διάσταση της ενσυναισθητικής ανησυχίας είναι υψηλή, κάτι που σε συνδυασμό με τη δυσκολία του στη ρύθμιση του συναισθήματος τον εμποδίζει στην ανάπτυξη κυρίως της

γνωστικής ενσυναίσθησης.

7.3.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση

Ο Μ.Φ. διαθέτει χαμηλή γνωστική ενσυναίσθηση. Παρακάτω θα αναλύσουμε τον βαθμό κατανόησης των σκέψεων και των συναισθημάτων του Μ.Φ. προς άτομα της οικογένειάς του, αλλά και προς άτομα που του παρουσιάστηκαν μέσα από τα σενάρια της συνέντευξης. Επίσης θα δούμε τη διάσταση της ανάληψης προοπτικής.

7.3.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων

7.3.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της

α. Σε σχέση με τον πατέρα

Δεν έχει αναφερθεί κάτι στις συνεντεύξεις σε σχέση με τον πατέρα.

β. Σε σχέση με τη μητέρα

Δείχνει να μην καταλαβαίνει τα συναισθήματα της μητέρας του. Είναι τόσο απασχολημένος με τα δικά του προβλήματα που δυσκολεύεται να ασχοληθεί με το πώς νιώθει εκείνη. Αντίθετα, έχει απαίτηση από τη μητέρα του να ικανοποιεί όλες του τις ανάγκες, ακόμα κι αν είναι κουρασμένη ή της είναι δύσκολο να το κάνει. Δεν μπορεί να μπει στη θέση της. Η μητέρα του λέει:

Δηλαδή όταν τον πειράζει ο αδερφός του είναι αυτή η γκρίνια που σε τρελαίνει. Με τρελαίνει, με ξεπερνάει, δεν μπορώ, είναι κάτι που λέω ευτυχώς που είναι και το σχολείο.

Έρχεται και σας λέει και σας διάφορες ιστορίες;

Ναι, όλη μέρα και αν τον αφήσεις και όλη νύχτα. Πάμε για ύπνο και αρχίζει και λέει και του λέω «σταμάτα σε παρακαλώ, πρέπει να ξεκουραστώ, πρέπει να πάω στη δουλειά, πρέπει να κοιμηθώ». «Εγώ όμως δε νυστάζω». «Τι πρέπει να γίνει τώρα; Εσύ πρέπει να ξυπνήσεις στις 6, πρέπει να κοιμηθείς γιατί το πρωί δεν θα ξυπνάς». Είναι κάτι πράγματα που δεν μπορεί να αντιληφθεί. Μιλάει πάντα σε όλους συνέχεια, δηλαδή αν καταφέρουμε να κοπεί αυτό, θα είναι ευχής έργο.

Δεν είμαι ειδική, αλλά αυτό που βλέπω είναι ότι έχει ανάγκη προσοχής, κάτι που δεν μπορώ να καταλάβω, γιατί την απαραίτητη προσοχή την έχει, όχι 100% ,1000% την έχει. Δε νομίζω ότι ο άλλος γονιός θα έκανε τόσο μεγάλη θυσία να τραβάει τα κρεβάτια να πηγαίνει στη μέση επειδή έχει ανάγκη να είναι μαζί. Δε νομίζω ότι θα το έκαναν πολλοί. Παρόλα αυτά εγώ το κάνω. Εμένα με έχουν μία να πηγαίνω τα στρώματα πάνω, μία να πηγαίνω τα στρώματα κάτω, να γυρνάω από τη δουλειά 9 η ώρα το βράδυ και να μου λέει «δεν μπορώ σε αυτό το κρεβάτι, θα μου κατεβάσεις κάτω»; Κι όμως το κάνω, παρόλο που με πιάνει η μέση μου.

γ. Σε σχέση με τον αδερφό

Σε έντονες καταστάσεις, όπου είναι φανερή η δυσφορία του άλλου, μπορεί να κατανοήσει το συναίσθημα του αδερφού του. Ο Μ.Φ. λέει:

Κάποιο άλλο παιδί που χτυπάει ή κάτι παθαίνει, μπορείς να το καταλάβεις;

Ναι, όταν κλαίνει σαν τον αδερφό μου, ο οποίος μία φορά είχε χτυπήσει εδώ στο λαιμό και πιτσιλούσε το αίμα έτσι και ένιωσα ότι και εγώ πονάω. Έτσι μου είπε η γιαγιά προτού πεθάνει.

Οι έντονες συγκρούσεις μεταξύ των δύο αδερφών δείχνουν πως δεν υπάρχει κατανόηση του συναισθήματος του ενός προς τον άλλον. Βέβαια τις περισσότερες φορές του επιτίθεται ο αδερφός του, οπότε είναι δύσκολο για τον Μ.Φ. να έχει διάθεση κατανόησης

των συναισθημάτων του αδερφού του. Όπως λέει και η μητέρα τους:

Ναι, είναι σε μία σύγκρουση συνέχεια, επειδή ο Μ.Φ. είναι ανώριμος, ο άλλος έχει αρχηγικές τάσεις, παίζουν καλά κάποιες φορές, ξεκινάνε πάντα καλά, αλλά καταλήγουν άδοξα. Άμα κερδίσει ο Μ.Φ., θα φύγει ο Χ.Φ., τα παρατάει, δεν θέλει να είναι χαμένος. Αν κάνει καμιά βλακεία ο Μ.Φ. αρχίζει και ξεσπάει, μαλώνουν και τα παρατάνε και οι δύο.

Πολλές φορές δείχνει κατανόηση στα συναισθήματα του αδερφού του και τον βοηθά, παρόλο που ο αδερφός του δεν του φέρεται καλά. Κάποιες φορές βέβαια βοηθά, όχι τόσο γιατί καταλαβαίνει τον άλλον, αλλά γιατί περιμένει κάποιο αντάλλαγμα από εκείνον ή γιατί έτσι νιώθει ότι πρέπει να κάνει. Όπως λέει ο ίδιος:

Ο αδερφός μου όμως, επειδή βαριέται, ξέρετε πώς είναι, επειδή βαριέται, τα κουβαλάω εγώ, γι' αυτό πονάει ο αυχένας μου. Βοηθάω και τον αδερφό μου πάρα πολύ, τον βοηθάω, γιατί αυτός είναι τεμπέλης.

Γιατί τον βοηθάς;

Γιατί αυτός λέει ότι θα σου κάνω χάρη, θα σου κάνω χάρες και μία μέρα πήγαμε να φτιάξει τα μαλλιά του, να τα κάνει καρφάκια και μου λέει «θα μπεις πρώτος στο λεωφορείο». Πάει να κάνει τα καρφάκια και μετά μου λέει «εσύ θα μπεις πρώτος στο λεωφορείο». Αλλά όταν πάω να δω, με σπρώχνει, με ρίχνει κάτω στη μέση του δρόμου, μπαίνει πρώτος στο λεωφορείο και μου λέει «να, μπήκες πρώτος» και με ρίχνει κάτω.

Και μπορούσες να τον βοηθήσεις όταν έγινε αυτό ή ταραχτηκες πάρα πολύ και στεναχωρήθηκες;

Ταραχτηκα, στεναχωρήθηκα, όμως τον βοήθησα και τι να τον έκανα; Πρώτα επειδή με ξυλοφόρτωσε πρώτα πρώτα τον χτύπησα και μετά τον πήγα στη μαμά, του έκανα έτσι και μετά έκλαιγε.

Από τα παραδείγματα παραπάνω βλέπουμε πως ενώ έχει τη διάθεση να δείξει κατανόηση και να καταλάβει τον αδερφό του, η κακή συμπεριφορά του δεύτερου δεν του αφήνει μεγάλα περιθώρια ως προς αυτό.

7.3.3.1.1.2. Σε σχέση με άλλους συγγενείς

Δείχνει να κατανοεί τον πόνο των συγγενών σε δύσκολες περιστάσεις. Όπως αναφέρει για τη θεία του:

Και στη θεία μου έχουν μπει και έχουν κλέψει το παιδί της και το σκοτώσανε.

Πώς;

Με μαχαίρι.

Ήταν παιδάκι ή μεγάλος;

24 χρονών.

Και πώς ένιωθε η θεία σου;

Λύπη. Με έχει καλέσει στην κηδεία και είδα που τον θάψανε. Ξάδερφός μου ήταν, φυσικά είχα λυπηθεί, πήγα και στο μνημόσυνο, είχα σχολείο εκείνες τις μέρες, βασικά πήγα στο μνημόσυνο αναγκαστικά.

7.3.3.1.1.3. Σε σχέση με τους φίλους του και άλλα παιδιά

Δεν έχει καλές σχέσεις με τα άλλα παιδιά, καθώς έχει δημιουργηθεί ένας φαύλος κύκλος: τον πειράζουν και τους πειράζει. Είναι τόσο φορτισμένα συναισθηματικά, που δυσκολεύεται να κατανοήσει τα συναισθήματα των άλλων. Ο ίδιος αναφέρει:

Δεν χτυπάω πάρα πολύ, πάρα πολλές φορές τα παιδιά, χτυπάω συχνά, όταν είμαι νευριασμένος.

Κάτι άλλο;

Όταν αυτά με κοροϊδεύουν, τα χτυπάω.

Τι κάνεις συνήθως όταν τσακόνεσαι με τους φίλους και διαφωνείς;

Καθόμαστε και το συζητάμε και όταν νευριάζουμε πιο πολύ ο καθένας, χωριζόμαστε και φεύγουμε και μετά την άλλη μέρα τα ξαναβρίσκουμε.

Όταν ένας ενήλικας μαλώνει ένα παιδί, μπορεί να μπει στη θέση του και να καταλάβει τι αισθάνεται.

Αν ακούσεις κάποιον μεγάλο να μαλώνει ένα παιδί, ταραζέσαι, τι σκέφτεσαι;

Σκέφτομαι πώς θα ήμουν εγώ στη θέση του.

Α, το σκέφτεσαι;

Ναι, ας πούμε αν ένα παιδί τον βάζει τιμωρία, εγώ κλείνω τα μάτια μου και νιώθω ότι είμαι στη θέση του και με βάζει εμένα τιμωρία.

7.3.3.1.4. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες

Κατανοεί το συναίσθημα της λύπης, αλλά δεν μπορεί να κατανοήσει άλλα είδη συναισθημάτων (ζήλια, θυμός, κλπ.), ούτε να εμβαθύνει πολύ και να καταλάβει τις δυσκολίες τους. Οι απαντήσεις του στα διάφορα σενάρια ήταν οι ακόλουθες:

Για τον καινούριο συμμαθητή:

Λύπη, γιατί θα φύγει από το παλιό το σχολείο και θα χάσει όλους τους φίλους, τους καλύτερους του φίλους, αλλά μετά θα γνωρίσει καινούριους και θα νιώσει χαρά που θα τον παίζουν όλα τα παιδιά στην τάξη.

Πιο μετά όμως, αλλά την ώρα εκείνη που θα χάσει τους φίλους του, πώς λες να νιώθει αυτό το παιδί;

Αδιάθετος, γιατί δεν μπορεί να καταλάβει κανένα παιδί τι λέει και τι του λένε τα παιδιά και ούτε μπορούμε να καταλάβουμε τι μας λέει εκείνος.

Αδιάθετος τι εννοείς;

Να μην του μιλάει κανείς και να είναι στεναχωρημένος, πώς να του μιλήσουν; Μου μου;

Και πώς θα νιώθει;

Λυπημένος. Θα έχει ένα αίσθημα αντί για χαρά ή θυμό ή φόβο, θα έχει ένα πράγμα στο μυαλό του, λύπη.

Για το παιδί στο αναπηρικό αμαξίδιο:

Πώς θα αισθανόταν;

Λυπημένος.

Πώς λες να νιώθει;

Λύπη, θα έκλαιγε, θα έχει συναισθήματα λύπης.

Για τα παιδιά που είναι απλοί θεατές στη σκηνή με τον φίλο του και το παιδί που τον πειράζει.

Λοιπόν είχαμε πει ότι αν κοροϊδεύουν τον Αντρέα τι μπορεί να σκεφτόντουσαν τα παιδιά που απλά κοιτάζανε;

Λύπη, θα νιώθουν λύπη.

Για το κορίτσι που η αδερφή της της έσκισε την εργασία:

Λύπη, γιατί έπρεπε να γράψει αυτή την ιστορία και γιατί η αδερφή της πήγε και την έκανε...
Αν το έκανε ο αδερφός μου εγώ θα τον είχα σκοτώσει.

Για το κορίτσι που έχασε τον πρώτο ρόλο στο θεατρικό:

Λύπη, αλλά και λίγο χαρά που την πήρε η φίλη της, ναι.

Για το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του:

Λύπη και αυτό. Τις προηγούμενες μέρες είχε εδώ το χαρτί και διάβασε το ρόλο του, το διάβασε γρήγορα και δε θα μπορούσε να τα καταλάβει, ενώ αν διάβαζε αργά-αργά σαν εμένα που διαβάζω, εντάξει θα τα έχει καταλάβει, αλλά έτσι παπαγαλία δεν γίνεται.

7.3.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων

Όπως είδαμε και πιο πάνω, δεν αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων. Αυτό φαίνεται μέσα από τα διαφορετικά σενάρια. Στην ιστορία με το κορίτσι που του σκίζουν την εργασία είπε ότι ένιωσε λύπη, ενώ ο ίδιος θα ένιωθε θυμό. Δεν μπορεί να μπει στη θέση του κοριτσιού. Παρακάτω θα δούμε τι νομίζει ότι ένιωσε το πρόσωπο της ιστορίας και τι θα ένιωθε αυτός στη θέση του. Έτσι μπορούμε να δούμε αν μπορεί να μπει στη θέση του άλλου και να φανταστεί πώς θα ήταν αν ήταν στη θέση του. Ο ίδιος αναφέρει:

Λύπη, γιατί έπρεπε να γράψει αυτή την ιστορία και γιατί η αδερφή της πήγε και την έκανε...
Αν το έκανε ο αδερφός μου εγώ θα τον είχα σκοτώσει.

Θα σε ρώταγα αν έχεις βρεθεί ποτέ στη θέση της να σου έχει κάνει κάτι ο αδερφός σου.
Είχα γράψει μία μεγάλη έκθεση που έκανα μία εβδομάδα να τη γράψω και ήθελα να σας τη φέρω να σας τη δείξω.

Ναι και τι έκανε ο αδερφός σου;

Ήρθε ο ξάδερφός μου την άλλη μέρα...

Για τον αδερφό σου θες να μου πεις;

Ναι ήρθε στο δωμάτιό μου να παίξει και αυτή τη μεγάλη εργασία την έκανε χίλια κομματάκια και μετά γυρνάω και του λέω τι έκανες εκεί και μου λέει την έσκισα και μου ήρθε να τον πνίξω, δεν άντεχα.

Τι έκανες;

Του λέω «βγες έξω από το δωμάτιο» και μετά κλείδωσα.

Τι ένιωσες;

Λύπη. Σε αυτά τα χαρτιά είχα ζωγραφίες. Την άλλη μέρα πήγα και την ξαναέγραψα την ιστορία και μου την ξαναέσκισε.

Τι έκανες;

Τον πέταξα με τις κλωτσιές έξω από το δωμάτιο.

Είπες ότι ένιωσε θυμό ή λύπη;

Λύπη.

Άρα να μην λυπάται ή να μη θυμώσει;

Και να μη θυμώσει και να μη λυπάται.

Άρα θα θύμωσε κιόλας, ε;

Ναι.

Εδώ βλέπουμε πως ο ίδιος θα θύμωνε, αλλά δεν μπορεί να το καταλάβει για το κορίτσι της ιστορίας, παρά μόνο μετά από πολλές ερωτήσεις. Στην επόμενη ιστορία (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο που ήθελε), δεν μπορεί να καταλάβει ότι ίσως ένιωσε και ζήλια το κορίτσι της ιστορίας. Στο δικό του παράδειγμα δεν αναφέρει συναισθημα, αλλά δε φαίνεται να νιώθει ζήλια, αλλά μάλλον αδικία.

Λύπη, αλλά και λίγο χαρά που την πήρε η φίλη της, ναι.

Εσύ το έχεις νιώσει ποτέ αυτό, να θες κάτι πάρα πολύ και να το κερδίζει κάποιος άλλος;
Ναι.

Πότε, θυμάσαι;

Εγώ έκανα μία χαρά τη γυμναστική και ο Σίμος μου έβαλε τρικλοποδιά όταν έτρεχα και έχασα την προσπάθεια και για αυτό με έβγαλε από το παιχνίδι. Εγώ το είπα στον κύριο.

Στην επόμενη ιστορία (το παιδί που ξέχασε τα λόγια του) αναφέρει πως το παιδάκι θα ένιωθε λύπη και πως κι ο ίδιος σε παρόμοια περίπτωση ένιωσε λύπη. Δεν αναφέρει το συναίσθημα της ντροπής.

Λύπη και αυτό. Τις προηγούμενες μέρες είχε εδώ το χαρτί και διάβασε το ρόλο του. Το διάβασε γρήγορα, δεν θα μπορούσε να τα καταλάβει, ενώ αν διάβαζε αργά-αργά σαν εμένα που διαβάζω, εντάξει θα τα είχε καταλάβει, αλλά έτσι παπαγαλία δε γίνεται.

Έχεις νιώσει εσύ ποτέ έτσι; Έχεις μπει στη θέση του;

Όταν έκανα μάθημα γλώσσας με μία δασκάλα που μας κάνει μάθημα και τις προηγούμενες μέρες προτού κάνω το θεατρικό είχα ξεχάσει τα λόγια και δε μας είχε δώσει η κυρία, να σκεφτώ να σκεφτώ να σκεφτώ...

Και αν είχες ανέβει στη σκηνή και τα ξέχναγες όλα, τι θα ένιωθες;

Λύπη κι εγώ και θα έκλαιγα.

Στην ιστορία με τον καινούριο συμμαθητή, τα συναισθήματα που θα ένιωθε εκείνος με τα συναισθήματα του ατόμου στην ιστορία ταυτίζονται, οπότε μπαίνει στη θέση του. Όπως αναφέρει κι ο ίδιος:

Λύπη, γιατί θα φύγει από το παλιό το σχολείο και θα χάσει όλους του τους φίλους, τους καλύτερους του φίλους, αλλά θα γνωρίσει καινούριους και μετά θα νιώσει χαρά που θα τον παίζουν όλα τα παιδιά στην τάξη.

Εντάξει, εσύ αν ήσουν στη θέση του και πήγαινες σε ένα καινούργιο σχολείο χωρίς τον αδερφό σου, μόνος σου, πώς θα ένιωθες την πρώτη μέρα που θα έμπαινες μες στην τάξη;
Λύπη, γιατί θα χάσω όλους τους συμμαθητές μου και φυσικά δεν θα μπορούσα να τους ξαναδώ.

Για το παιδί που είναι από άλλη χώρα ως συναίσθημα αναφέρει τη λέξη αδιάθετος, κάτι που δεν υπάρχει ως συναίσθημα. Θα ένιωθε τα ίδια συναισθήματα με εκείνο. Ο ίδιος λέει:

Πώς λες να νιώθει αυτό το παιδί; (ο συμμαθητής από άλλη χώρα)

Αδιάθετος, γιατί δεν μπορεί να καταλάβει κανένα παιδί τι λέει και τι του λένε τα παιδιά και ούτε μπορούμε να καταλάβουμε τι μας λέει εκείνος.

Αδιάθετος τι εννοείς;

Να μην του μιλάει κανείς και να είναι στεναχωρημένος, πώς να του μιλήσουν; Μου μου;

Και πώς θα νιώθει;

Λυπημένος. Θα έχει ένα αίσθημα αντί για χαρά ή θυμό ή φόβο, θα έχει ένα πράγμα στο μυαλό του, λύπη.

Εσύ αν πήγαινες σε άλλη χώρα και δεν μίλαγες καθόλου τη γλώσσα, πες ότι πήγαινες στην Κίνα και πήγαινες σε ένα σχολείο που μιλούσανε μόνο κινέζικα, πώς θα ένιωθες;

Λύπη, δεν θα καταλάβαινα τίποτα από κει πέρα. Μόνο εγώ ή και ο αδερφός μου;

Και ο αδερφός σου.

Μπορεί ο αδερφός μου να κάτσει στη γιαγιά μου.

Και τη δυσκολία θα είχες;

Να τους μιλήσω. Δε θα τους μιλούσα, θα είχα δυσκολία, δεν θα καταλάβαινα και εγώ τι λένε.

Σε γενικές γραμμές λοιπόν δεν μπορεί να κάνει τον διαχωρισμό των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων, ούτε στα σενάρια, ούτε στον εαυτό του, αφού στις περισσότερες περιπτώσεις αναφέρει τη λύπη ως συναίσθημα.

7.3.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων

Δεν προσπαθεί να κατανοήσει τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων. Όταν διαφωνεί, δεν μπαίνει στη θέση τους, αλλά είτε τσακώνεται μαζί τους, είτε τους χτυπάει. Ο ίδιος αναφέρει:

Αν διαφωνείς με κάποιον, τι κάνεις;

Δεν του δίνω σημασία, γιατί μετά αν διαφωνώ, αρχίζουμε να τσακωνόμαστε.

Αυτό πρέπει να κάνεις ή αυτό κάνεις;

Αυτό πρέπει να κάνω μου είπε η κυρία Ζωή (η ψυχολόγος του σχολείου).η

Ναι αλλά τι κάνεις τώρα, όχι τι πρέπει να κάνεις.

Όταν με νευριάζει κάποιος, αρχίζω και βαραώ.

7.3.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των μελών της οικογένειάς του (α. μητέρας, β. πατέρα, γ. αδερφού)

α. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων της μητέρας

Αναφέρει στο παρακάτω παράδειγμα πως καταλαβαίνει τις σκέψεις της μαμάς του, αλλά μάλλον παρανοεί την έκφραση «μπαίνω στη θέση κάποιου», λαμβάνοντάς τη κυριολεκτικά. Στην ουσία το παράδειγμα δε δείχνει κατανόηση των σκέψεων της μαμάς του.

Μπορείς να μπει στη θέση του άλλου, να καταλάβεις πώς νιώθει, τι σκέφτεται;

Ναι. Μία φορά, δεν το έκανα επίτηδες, αλήθεια είχε γίνει, η μαμά μου σκεφτόταν αν θα βάλει πλυντήριο, γιατί πονούσαν τα κόκαλά της και πήγε τουαλέτα και σκεφτόταν και άφησε τις ιδέες της πάνω εκεί που κοιμάται και εγώ ξάπλωσα λίγο και σκέφτηκα αυτό που σκεφτόταν η μαμά μου, μπήκα στη δικιά της θέση.

β. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων του πατέρα

Δεν αναφέρεται κάτι στη συνέντευξη. Του έχει αδυναμία, αλλά απ' ό, τι φαίνεται, δεν έχουν ιδιαίτερη επαφή.

γ. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων του αδερφού

Δεν κατανοεί τις σκέψεις και τα κίνητρα του αδερφού του, αφού ο δεύτερος είναι πολύ επιθετικός απέναντί του.

7.3.3.1.3.2. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των φίλων του

Η μητέρα του ισχυρίζεται πως ο Μ.Φ. δεν μπορεί να κατανοήσει τις σκέψεις και τα κίνητρα άλλων παιδιών:

Σας λέει για τους συμμαθητές του για παράδειγμα ότι αυτό το παιδάκι έπαθε αυτό, αυτοί τσακώθηκαν, κλπ.;

Όχι με φίλους ή με τον αδερφό του, δεν μπορεί να μπει στη θέση τους, να καταλάβει πώς μπορεί να νιώθουν, λίγο δύσκολα, γιατί συνήθως τα παιδιά είναι σκληρά και ανταγωνιστικά, δεν είναι τόσο εύκολο να μπει στη θέση ενός φίλου του. Μόνο ας πούμε κάτι πολύ μεγάλο θα

τον κάνει να σκεφτεί, αυτά τα καθημερινά με φίλους, με τον αδερφό του, κλπ., δε νομίζω ότι μπορεί να μπει στη θέση τους.

7.3.3.1.3.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων άλλων ανθρώπων

Όσον αφορά άγνωστους ανθρώπους που υποφέρουν, εκεί δείχνει ενδιαφέρον και προσπαθεί να καταλάβει τι σκέφτονται. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Λοιπόν, έχετε καταλάβει αν ο Μ.Φ. μπορεί να μπει στη θέση του άλλου, να καταλάβει πώς σκέφτεται κάποιος άλλος, τι αισθάνεται;

Ο Μ.Φ. μπορεί πολλές φορές σε πράγματα άσχημα που μπορεί να δει στην τηλεόραση να πει «μαμά είδες αυτό το παιδάκι τώρα που αυτό είναι έτσι, αυτό είναι έτσι»; Ναι, ο Μ.Φ. μπορεί.

Σας λέει από μόνος του δηλαδή, δεν του λέτε εσείς «κοίτα αυτό το παιδάκι, κλπ.»;

Το λέει μόνος του.

7.3.3.1.3.4. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ιστοριούλες

Ο Μ.Φ. προσπαθεί να κατανοήσει τις σκέψεις των άλλων, δίνοντας τις δικές του εκδοχές, οι οποίες κάποιες φορές είναι επιτυχημένες και κάποιες όχι και τόσο. Πολλές φορές οι εκδοχές που δίνει είναι βασισμένες σε παρόμοια προσωπικά του βιώματα. Συγκεκριμένα οι απαντήσεις του στα διάφορα σενάρια είναι οι ακόλουθες:

Σχετικά με τον καινούριο συμμαθητή:

Τι λες να σκέφτεται πιο μετά;

Πως θα τους ξαναδώ και θα βρω άλλα παιδιά και διάφορα.

Τι δυσκολίες λες να έχει;

Αλλά παιδιά μπορεί να τον ενοχλούν επειδή είναι καινούργιος, να τον πειράζουν, να τον χτυπάνε, να τον κοροϊδεύουν, να τον ειρωνεύονται.

Και τι θα σκεφτόσουν;

Λύπη.

Τι θα σκεφτόσουν, όχι τι θα ένιωθε;

Θα σκεφτόμουν ότι μπορεί να φοβάμαι και λίγο εδώ πέρα, γιατί είναι καινούρια παιδιά και δεν ξέρω... Είχαμε πάει σε ένα καινούριο σχολείο με τον αδερφό μου και με αφήσανε μία μέρα και την άλλη μέρα έκλαιγα στη μαμά και της έλεγα και μου άλλαξε σχολείο.

Μόνο εσένα άλλαξε ή και τον αδερφό σου;

Εγώ έφυγα με τον αδερφό μου γιατί όλα τα παιδιά εκεί μας κοροΐδευαν, δε μας παίζανε, διάφορα...

Πήγατε κάποιες μέρες;

Μία μέρα.

Σε μία μέρα μόνο σας κοροΐδευαν;

Ναι, ναι, τότε ήταν πιο κλειστό αυτό το μάτι που είναι τώρα κλειστό και για αυτό άλλαξα και τάξη από της κυρίας Χριστίνας που ήμουνα, πήγα στις κυρίας Ράνιας, επειδή τα παιδιά της κυρίας Χριστίνας μου κάναν πέντε μήνες bullying, επειδή είχα κλειστό το μάτι, μου πετούσαν το φαγητό μου στις γάτες και στους σκύλους, μου πετούσαν πέτρες, τι να κάνω, το είπα στη μαμά και με άλλαξε.

Αν έβλεπες και καθόταν συνέχεια μόνος του και όσα παιδιά πήγαιναν να το παίξουν, να μην ήθελε, για ποιο λόγο λες να το έκανε αυτό;

Από κακία, επειδή δεν θέλει, επειδή είναι και λυπημένος και δεν θα έχει όρεξη να παίξει, μπορεί να του ρίξουν το φαγητό, μπορεί επειδή είχε χάσει τους φίλους του.

Σχετικά με το παιδί με τα κινητικά προβλήματα:

Κάτι άλλο; Θα έχει κάποια δυσκολία ακόμα;

Ναι, γιατί έτσι όπως θα κυνηγούσε τους φίλους του για να τους πιάσει με το αναπηρικό καροτσάκι, μπορεί να υπήρχε μία πέτρα μπροστά ή και να πέσει και να μην μπορεί να πάρει το καροτσάκι και τίποτα. Γιατί χθες είχε έρθει κάποιος να κάνουμε Αγγλικά και πήγα με τη Ρένα στην πλατεία και φοβόμουν να πατήσω το πόδι μου. Ήταν μία πέτρα και την πατάω και πέφτω ολόκληρος και έπεσα πάνω στην πόρτα και γρατζουνίστηκα εδώ πέρα. Παντού έτρεχε αίμα.

Σχετικά με τον φίλο του που τον πειράζουν και τα άλλα παιδιά που εμπλέκονται στην ιστορία:

Πώς θα ένιωθε;

Λύπη, θα έκλαιγε...

Τι θα σκεφτόταν;

Ότι δε θέλει να είναι σε αυτό το σχολείο γιατί τον χτυπάνε.

Λοιπόν είχαμε πει ότι αν κοροϊδεύουν τον Α. τι μπορεί να σκεφτόντουσαν τα παιδιά που απλά κοιτάζανε;

Λύπη, θα ένιωθαν λύπη.

Γιατί απλά κοιτάζανε;

Να δούνε τι θα του κάνουνε, μπορεί να του μιλούσαν απλώς, να μην τον χτυπούσαν, να βλέπανε και μετά να το λέγανε σε μία κυρία

Να δούνε δηλαδή τι θα γίνει ε; Και ο φίλος του που του λέει «κάνε κι άλλα, μπράβο», γιατί να το κάνει αυτό;

Για εκδίκηση.

Γιατί εκδίκηση;

Τον Α.

Γιατί να τον εκδικηθεί τον Αντρέα;

Αν ο Α. ήταν κανονικός και χωρίς να πετάει μπαλάκια στον αέρα, μπορεί να τον χτυπούσαν, αλλά τώρα κανείς δεν τον χτυπάει, γιατί δεν πειράζει κανένα.

Ναι, εσύ;

Μόνο μερικές φορές τον πειράζω γιατί μου πετάει το μπαλάκι στο κεφάλι, αλήθεια, χαχα!

Σχετικά με το κορίτσι που του έσκισαν την εργασία:

Μπορείς να καταλάβεις τι σκέφτεται;

Λύπη, στην αρχή θα ένιωθα χαρά, μετά λύπη.

Και πώς θα την έδειχνε τη λύπη της;

Θα έκλαιγε, δεν θα μιλούσε στην αδερφή της, στους γονείς της... εγώ όταν θυμώνω με τον αδερφό ή τους γονείς μου, δεν κάθομαι στο τραπέζι τους, δεν μιλάω.

Σχετικά με το κορίτσι που έχασε το πρώτο ρόλο στο θεατρικό του σχολείου:

Και τι λες να σκέφτεται;

Θέλω να την πάρει, αυτή ήθελε να πάρει.

Θα ονειρευόταν πώς είναι αυτό εννοείς;

Ναι.

7.3.3.1.3. Κατανόηση δυσκολιών

Οι δυσκολίες που μπορεί να σκεφτεί πως αντιμετωπίζουν οι άλλοι είναι κυρίως πρακτικής φύσεως και δυσκολεύεται πολύ να σκεφτεί ότι κάποιος μπορεί να έχει συναισθηματικές ή ψυχολογικές δυσκολίες. Αυτό είναι κάπως φυσιολογικό βέβαια για την ηλικία του. Ο ίδιος αναφέρει:

Τι δυσκολίες θα είχε;

Να μην μπορεί να περπατήσει.

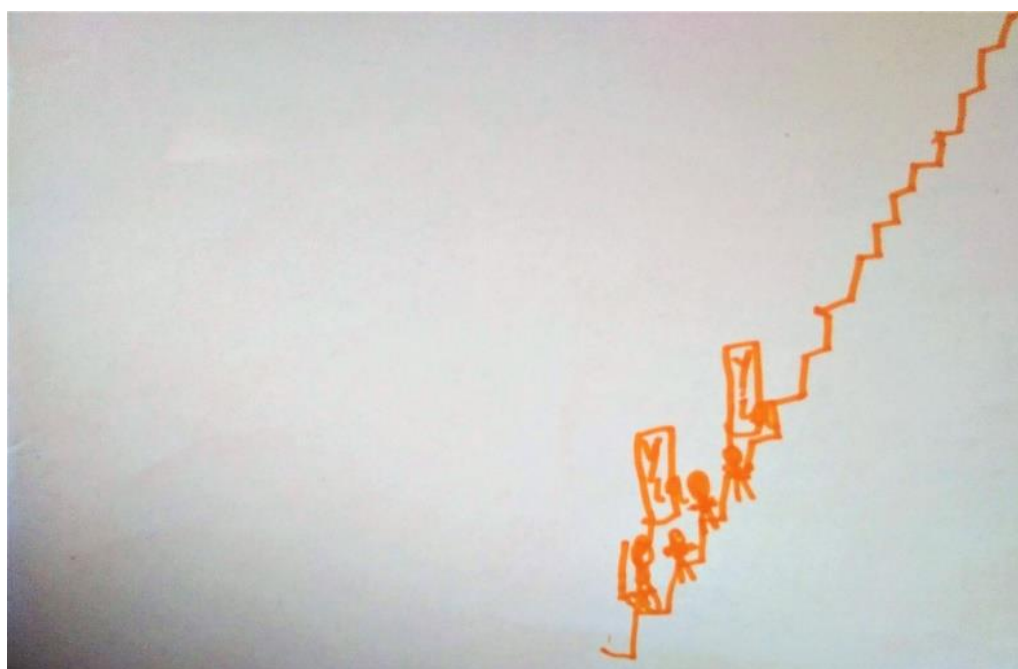
Οπότε που θα δυσκολευόταν στο σχολείο;

Στις σκάλες, όπως στον κύριο που μας είχατε πει που ήταν στο αναπηρικό καροτσάκι.

Κάτι άλλο; Θα έχει κάποια δυσκολία ακόμα;

Ναι, γιατί έτσι όπως θα κυνηγούσε τους φίλους του για να τους πιάσει με το αναπηρικό καροτσάκι, μπορεί να υπήρχε μία πέτρα μπροστά ή και να πέσει και να μην μπορεί να πάρει το καροτσάκι και τίποτα.

Στο σχετικό ιχνογράφημα, έχει ζωγραφίσει το παιδί που προσπαθεί να ανέβει τις σκάλες με το αναπηρικό καροτσάκι, αλλά δυσκολεύεται.

Ιχνογράφημα 5: Το παιδί με τα κινητικά προβλήματα.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Εδώ είναι το παιδί με το καροτσάκι που δεν μπορεί να ανέβει τις σκάλες, ενώ τα άλλα παιδιά μπορούν. Εγώ είμαι από πάνω και το τραβάμε. Ο αδερφός μου είναι από πίσω και κρατάει ένα σκοινί κι εγώ τραβάω το σκοινί, για να μπορούμε να τον ανεβάσουμε.

Η δυσκολία που αντιμετωπίζει το παιδί φαίνεται από την προσπάθεια των άλλων να το ανεβάσουν.

7.3.3.1.4. Ανάλυση προοπτικής

Σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να καταλάβει την προοπτική ενός άλλου ατόμου, ενώ σε άλλες όχι (όπως παρακάτω, στην περίπτωση του φίλου του παιδιού που χτυπάει, που λέει πως το κάνει για εκδίκηση, αλλά μετά καταλαβαίνει πως δεν υπάρχει λόγος εκδίκησης, αφού το παιδί «θύμα» δεν πειράζει ποτέ κανέναν). Συγκεκριμένα:

Και τα άλλα παιδιά που κοιτάνε και δεν κάνουν τίποτα, γιατί το κάνουν αυτό, γιατί λες να το κάνουν;

Για να δούνε τι θα του κάνουν.

Τι μπορεί να αισθάνονται;

Λύπη και αυτά.

Λοιπόν, είχαμε πει ότι αν κοροϊδεύουν τον Α., τι μπορεί να σκεφτόντουσαν τα παιδιά που απλά κοιτάζανε;

Λύπη, θα ένιωθαν λύπη.

Γιατί απλά κοιτάζανε;

Να δούνε τι θα του κάνουνε, μπορεί να του μιλούσαν απλώς, να μην τον χτυπούσαν, να βλέπανε και μετά να το λέγανε σε μια κυρία.

Να δούνε δηλαδή πρώτα τι θα γίνει, ε; Και ο φίλος που του λέει «κάνε κι άλλα, μπράβο», γιατί να το κάνει αυτό;

Για εκδίκηση.

Γιατί εκδίκηση;

Τον Α.

Γιατί να τον εκδικηθεί τον Αντρέα;

Αν ο Α. ήταν κανονικός και χωρίς να πετάει μπαλάκια στον αέρα [πρόκειται για παιδί με αυτισμό υψηλής λειτουργικότητας], μπορεί να τον χτυπούσαν, αλλά τώρα κανείς δεν τον χτυπάει, γιατί δεν πειράζει κανένα.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το παρακάτω:

Ιχνογράφημα 6: Τα παιδιά πειράζουν τον φίλο μου.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Εδώ είναι το παιδάκι που το κοροϊδεύουν. Είναι αυτό με το μοβ. Αυτά τα τρία παιδιά γελάνε. Εγώ είμαι εδώ (δίπλα στο παιδί που το κοροϊδεύουν) και του λέω: «Μην ανησυχείς και μη λυπάσαι».

Και το έχεις κάνει λίγο χαμογελαστό ή έτσι κι έτσι;

Έτσι, είναι λυπημένο.

Εσύ πώς είσαι; Είσαι κι εσύ λυπημένος;

Ναι, είμαι λυπημένος, δε φαίνεται.

Που είναι το παιδί που τον ενοχλεί;

Ωχ, ξέχασα να τον ζωγραφίσω.

Εσύ πώς νιώθεις εδώ;

Πολύ λυπημένος και θέλω να τους σταματήσω.

Βλέπουμε λοιπόν ότι στο ιχνογράφημα βάζει και τα άλλα παιδιά, αντί απλώς να κοιτάνε, να κοροϊδεύουν κι αυτά, εκτός από ένα που ξεχωρίζει χρωματικά από τα υπόλοιπα, που λέει στοπ, σταματήστε. Ο ίδιος δε λέει κάτι, έχει διαφορετικό χρώμα από αυτούς που κοροϊδεύουν, άρα φαίνεται ότι διαφωνεί μαζί τους. Ξέχασε να ζωγραφίσει τα κύρια πρόσωπα, ίσως επειδή όλο αυτό του προκαλεί μεγάλη αναταραχή.

Σε διαφωνίες με φίλους, ενώ στην αρχή δείχνει καλή πρόθεση να τα βρουν, μάλλον δεν μπορεί να δει και τη δική τους προοπτική και καταλήγουν να τσακώνονται. Ο ίδιος αναφέρει:

Τι κάνεις συνήθως όταν τσακώνεσαι με τους φίλους και διαφωνείτε;

Προσπαθώ να σταματώ και να το συζητάμε και όταν νευριάζουμε πιο πολύ ο καθένας, χωριζόμαστε και φεύγουμε και μετά τα ξαναβρίσκουμε.

Αν διαφωνείς με κάποιον τι κάνεις;

Δεν του δίνω σημασία, γιατί μετά αν διαφωνώ, αρχίζουμε να τσακωνόμαστε.

Αυτό πρέπει να κάνεις ή αυτό κάνεις;

Αυτό πρέπει να κάνω μου είπε η κυρία Ζωή.

Ναι, αλλά τι κάνεις τώρα, όχι ότι πρέπει τι κάνεις.

Όταν με νευριάζει κάποιος αρχίζω και βαράω.

Μπορεί να μπει στη θέση ενός παιδιού που το μαλώνουν, ίσως γιατί του είναι αρκετά οικείο:

Αν ακούσεις κάποιον μεγάλο να μαλώνει ένα παιδί, ταράζεσαι, τι σκέφτεσαι;

Σκέφτομαι πώς θα ήμουν εγώ στη θέση του.

Α, το σκέφτεσαι.

Ας πούμε αν ένα παιδί το βάζει κάποιος τιμωρία, εγώ κλείνω τα μάτια μου και νιώθω ότι είμαι στη θέση του και με βάζουν εμένα τιμωρία.

7.3.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Είναι παιδί που εκφράζει πολύ έντονα την αγάπη του, αυτό όμως δε σημαίνει πως μπορεί να νιώσει ό, τι αισθάνεται και το άλλο άτομο. Η μητέρα του αναφέρει:

Την αγάπη του τη δείχνει, εκφράζεται;

Βέβαια, ναι, στο 1000%.

Παρακάτω θα εξετάσουμε αν μπορεί να αισθανθεί ό, τι και το άλλο άτομο, στο οικογενειακό ή φιλικό περιβάλλον.

7.3.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα μέλη της οικογένειάς του (α. μητέρα, β. πατέρα, γ. αδερφό)

α. Προς τον πατέρα του

Όσον αφορά τον πατέρα του, του έχει μια αδυναμία, αλλά δε διευκρινίζεται από τη συνέντευξη αν αισθάνεται ό, τι αισθάνεται κι ο πατέρας του. Πάντως στενοχωριέται όταν του λένε ότι ο πατέρας του είναι μεγάλος και θα πεθάνει. Όπως λέει και η μητέρα του:

Ο Μανώλης έχει και μία ιδιαίτερη αδυναμία στον μπαμπά του, έχει ένα δέσιμο.

Τώρα και τα παιδιά εδώ του λένε «είναι μεγάλος ο πατέρας σου και θα πεθάνει, είναι μεγάλη

η μαμά σου και θα πεθάνει».

β. Προς τη μητέρα του

Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τη μητέρα του, αλλά όχι όλες τις φορές. Κάποιες φορές έχει απαιτήσεις, αδιαφορώντας για τα συναισθήματα της μητέρας του. Ο ίδιος αναφέρει:

Όταν πηγαίνουμε διακοπές με τη μαμά, την ακούω, όταν πηγαίνουμε στα Χανιά, την ακούω πάντα.

Η μητέρα του λέει:

Εσάς όταν σας βλέπει στεναχωρημένη, είναι κι αυτός στεναχωρημένος;;
Πάρα πολύ, αλλά είναι απαιτητικός όπως όλα τα παιδιά.

γ. Προς τον αδερφό του

Δε δείχνει ιδιαίτερη συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τον αδερφό του. Ενώ αισθάνεται κάποια συναισθήματα όταν τον βλέπει να παθαίνει κάτι, μετά μπορεί και να τον χτυπήσει πριν τον βοηθήσει. Όπως λέει και ο ίδιος:

Και μπορούσες να τον βοηθήσεις όταν έγινε αυτό ή ταραχτήκες πάρα πολύ και στεναχωρήθηκες;

Ταραχτήκα, στεναχωρήθηκα, όμως τον βοήθησα και τι να τον έκανα; Πρώτα επειδή με ξυλοφόρτωσε, πρώτα τον χτύπησα και μετά τον πήγα στη μαμά, του έκανα έτσι και μετά έκλαιγε.

Εξαιτίας της ανωριμότητάς του, αλλά και της άσχημης συμπεριφοράς του αδερφού του, δυσκολεύεται να τον συναισθανθεί.

Ναι, είναι σε μία σύγκρουση συνέχεια, επειδή ο Μανώλης είναι ανώριμος, ο άλλος έχει αρχηγικές τάσεις, παίζουν καλά κάποιες φορές, ξεκινάνε πάντα καλά, αλλά καταλήγουν άδοξα. Αμα κερδίσει ο Μανώλης, θα φύγει ο Χρήστος, τα παρατάει, δεν θέλει να είναι χαμένος. Αν κάνει καμιά βλακεία ο Μανώλης αρχίζει και ξεσπάει, μαλώνουν και τα παρατάνε και οι δύο.

7.3.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους του

Νιώθει τα ίδια συναισθήματα με τον φίλο του και λυπάται όταν τον βλέπει λυπημένο. Στο σενάριο με τον φίλο που τον πειράζουν, λέει:

Τι θα ένιωθες;

Λύπη αφού είμαι θείος του.

Στενοχωριέται όταν μαλώνουν κάποιο παιδί, εκτός από ένα που τον πειράζει. Ο ίδιος λέει:

Και τι νιώθεις; (όταν φωνάζουν ή μαλώνουν ένα παιδί)

Λύπη για όλα τα παιδιά.

Νιώθεις έτσι για όλα;

Ναι, εκτός από τον Σ.Μ., γιατί αυτός μου παίρνει όλα τα μολύβια, μου είχε κλέψει τα λεφτά που μου δίνεις η μαμά, μου τα έχει πάρει και μολύβια που μου βάζει η μαμά κάθε μέρα και

κάθε Παρασκευή που αφήνουμε τσάντες, γυρνάω κάθε Δευτέρα και τη βρίσκω άδεια, τα βιβλία σκισμένα και τα κλέβει ο Σίμος.

Τον έχεις δει;

Ναι, έχω δει που κρατάει τα μολύβια που γράφουν το όνομά μου.

Να μου το πεις άλλη φορά.

7.3.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα

Όπως φαίνεται από τις απαντήσεις του, διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα:

Όταν με αγκαλιάζει κανένα παιδί και μου λέει ότι παντρεύτηκε ο ένας ή ο άλλος, χαίρομαι.

Χαίρεσαι με τη χαρά του αλλουνού, ωραία. Ποιος παντρεύτηκε;

Η κυρία Ρ.

Α, όταν παντρεύονται οι μεγάλοι άνθρωποι.

Όταν ένα παιδί κλαίει, σου έρχεται και σένα να κλάψεις;

Ναι, ας πούμε ένα παιδί που το μάλωνε ο πατέρας του, εγώ έκλαιγα πιο πολύ γιατί δεν άντεχα άλλο να το βλέπω, έτρεχαν ζουμί από τα μάτια μου.

Η μητέρα του αναφέρει:

Θα νιώσει όμως και αυτός στεναχωρημένος;

Ναι θα στεναχωρηθεί ο Μανώλης ναι, και στην τηλεόραση όταν βλέπει άλλα παιδιά λυπάται.

7.3.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα

Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα, αλλά δεν τα πλησιάζει λόγω αλλεργίας.

Με τα ζωάκια τι βλέπετε; Τα αγαπάει, τι σχέση έχει;

Τα ζώα τα αγαπάει, αλλά δεν έχει τη δυνατότητα να παίζει μαζί τους λόγω της αλλεργίας, οπότε...

Όταν βλέπει κάποιο χτυπημένο;

Ναι, θα στεναχωρηθεί, αλλά δύσκολα θα πλησιάσει γιατί φοβόμαστε πολύ, τα έχουμε πάντα σε μεγάλη απόσταση.

7.3.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία

Ο Μ.Φ. αναστατώνεται πάρα πολύ μπροστά σε έντονες καταστάσεις, τόσο πολύ που δεν μπορεί να ελέγξει τον εαυτό του και τα συναισθήματά του, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να βοηθήσει. Άρα παρουσιάζει υψηλή ενσυναισθητική ανησυχία. Ο ίδιος αναφέρει:

Τώρα αν εσύ βλέπεις τέτοιες σκηνές που κοροϊδεύουν κάποιο παιδί, το χτυπάνε και που γίνονται τσακωμοί, εσύ ταραζέσαι;

Πάρα πολύ.

Μπορείς να ηρεμήσεις εύκολα;

Λίγο δύσκολο.

Είσαι πολύ ταραγμένος και λυπημένος;

Και στο σχολείο όταν ταραζομαι, πηγαίνω σε ένα παγκάκι, ξαπλώνω και έτσι ηρεμώ.

Θέλεις πολλή προσπάθεια για να ηρεμήσεις;

Ε ναι.,

Δηλαδή αν δεις κάτι τέτοιο μπορείς να έρθεις και να βοηθήσεις το παιδί;

Ταράζομαι συχνά με αυτά που κάνουν τα παιδιά και δεν ξέρω τι να κάνω. Μπορώ πάντα να βοηθάω τα παιδιά, αλλά δεν ξέρω τι να κάνω. Ας πούμε σήμερα θα πάμε να δούμε μία ταινία με φόβους και τέτοια και πρέπει να ξαναταραχτώ, επειδή δεν ξέρω τι στολή θα μου πάρει ο μπαμπάς με τη μαμά και λέω τι θα δω, θα μου φορέσει ένα μουστάκι εδώ πέρα και θα με αναγνωρίζουν.

Και μπορούσες να τον βοηθήσεις όταν έγινε αυτό ή ταράχτηκες πάρα πολύ και στεναχωρήθηκες;

Ταράχτηκα, στεναχωρήθηκα, όμως τον βοήθησα και τι τον έκανα; Πρώτα επειδή με ξυλοφόρτωσε, πρώτα τον χτύπησα και μετά τον πήγα στη μαμά του, έκαναν έτσι και μετά έκλαιγε.

Όταν οι άλλοι άνθρωποι είναι αναστατωμένοι, εσύ νιώθεις αβοήθητος; Όταν υπάρχει μία αναστάτωση, κάποιοι τσακώνονται...

Ναι, γιατί πώς να το βοηθήσω;

Εσύ νιώθεις αβοήθητος;

Ναι γιατί πώς να βοηθήσω, πώς να τους ξεκολλήσω; Πήγα σε έναν καβγά μία μέρα στο σχολείο και αντί να δίνουν ο ένας τον άλλον τις μπουνιές, έφαγα εγώ. πήγα να τους ξεμπλέξω.

Εγώ όμως άλλο ρώτησα, αν νιώθεις πολύ αναστατωμένος όταν βλέπεις αυτό.

Ναι, πώς να τοις ξεχωρίσω;

Εσύ τι νιώθεις όχι τι κάνεις, αναστατωμένος;

Ναι, πολύ, ναι, βέβαια.

Όταν ένα παιδί κλαίει, σου έρχεται και σένα να κλάψεις;

Ναι, ας πούμε ένα παιδί που το μάλωνε ένας πατέρας, εγώ έκλαιγα πιο πολύ, γιατί δεν άντεχα άλλο να το βλέπω, έτρεχαν ζουμί από τα μάτια μου

Όπως λέει και η μητέρα του:

Κάποιες φορές τον έχετε δει να αναστατώνεται πολύ έντονα σε μία δύσκολη κατάσταση; Ας πούμε μπροστά σε ένα τσακωμό, τον βλέπετε να αναστατώνεται τόσο πολύ που να μην μπορεί να ηρεμήσει;

Ναι, το έχει αυτό ο Μ.Φ., ναι, ξεπερνάει τα όρια της συναισθηματικής... δεν μπορεί να το ελέγξει, είναι εκτός ελέγχου, εκτός εαυτού.

7.3.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Δεν έχει κάποιον αγαπημένο ήρωα ταινίας ή βιβλίου που να ταυτίζεται μαζί του. Ανέφερε ηθοποιούς και επαγγέλματα ανθρώπων που θαυμάζει, αλλά όχι φανταστικούς ήρωες, όπως θα δούμε παρακάτω:

Σε ταινίες που βλέπεις ή σε βιβλία, σου αρέσει κάποιος ήρωας, έχεις κάποιον αγαπημένο ήρωα να τον θαυμάζεις;

Από ταινίες της πλάκας, τρεις είναι; ο Σεφερλής, ο Ψάλτης που έχει πεθάνει και ο Βέγγος; αυτοί είναι οι καλύτεροί μου, αλλά ο καλύτερός μου είναι ο Ψάλτης, γιατί έλεγε μία κακιά κουβέντα, δεν τη λέω.

Εσύ τον θαυμάζεις αυτόν τον Ψάλτη; Γιατί σου αρέσει;

Γιατί λέει όλο αστεία, ονειρεύεται ότι του κλέβουν τη μηχανή ενώ την έχει κρυμμένη, ονειρεύεται ότι κάθεται πάνω στη μηχανή και ονειρεύεται ότι θα την αγοράσει, κλέβει...

Και θα σου άρεσε να τα κάνεις και εσύ αυτά τα πράγματα; Φαντάζεσαι ότι τα κάνεις;

Όχι, εγώ δεν ακουμπώ μηχανές.

Πες μου έναν ήρωα που θα σου άρεσε να κάνεις αυτά που κάνει, θα ήθελες να είσαι στη θέση του.

Είναι δύο οι καλύτεροι, ο Μολυβένιος στρατιώτης και ο παπάς.

Σου αρέσουν οι στρατιώτες και οι παπάδες από ταινίες ή στην πραγματικότητα;

Και από ταινίες και από την πραγματική ζωή, αλλά δεν μου αρέσει να βλέπω σκηνές με τους στρατιώτες που σκοτώνει ο ένας τον άλλον, γιατί με τα αίματα αηδιάζω.

Στο σχετικό ιχνογράφημα έχει ζωγραφίσει τον εαυτό του και τους φίλους του στο σινεμά, όπου στην οθόνη φαίνεται ο Μπάτμαν.

Ιχνογράφημα 7: Ο αγαπημένος μου ήρωας.

Ο ίδιος αναφέρει:

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Έχω ζωγραφίσει τον Μπάτμαν. Είναι στον κινηματογράφο.

Και τι σου αρέσει στον Μπάτμαν;;

Έτσι όπως πετάει.

Εδώ είσαι εσύ;

Εγώ, ο μπαμπάς μου ο αδερφός μου και η μαμά μου. Εγώ κάθομαι μόνο δίπλα με τον μπαμπά μου, γιατί η μαμά μου μου λέει όλη την ώρα «σκάσε, σκάσε. γιατί θέλουμε να ακούσουμε την ταινία», ενώ ο μπαμπάς μου λέει «μιλά όσο θες, εμένα δεν με πειράζει».

Δεν παριστάνει ήρωες από ταινίες ή βιβλία, αλλά από θεατρικά του σχολείου και από επαγγέλματα που θαυμάζει. Όπως αναφέρει ο ίδιος:

Παίζεις καμιά φορά στα παιχνίδια σου, παριστάνεις κάποιον; Ποιον;

Τον Παλαιών Πατρών Γερμανό.

Πού τον ξέρεις;

Το κάναμε θέατρο με την κυρία Ράνια πέρυσι.

Α και το κάνεις συχνά; Σου αρέσει;

Ναι, γιατί είχα ντυθεί παπάς, για αυτό.

Σου αρέσει να παριστάνεις τον παπά;

Ναι.

Αισθάνεται όπως τα πρόσωπα της ιστορίας που παρακολουθεί και μπορεί να μπει στη θέση τους. Όπως λέει ο ίδιος:

Κλαις καμιά φορά όταν βλέπεις τηλεόραση;

Ναι γιατί είχα δει μια μέρα έναν πατέρα που πήγαινε να πάει στο σπίτι του, γύρισε, βρήκε όλο το σπίτι του σκοτεινό, άνοιξε το φως και είδε δυο δολοφόνους και το μωρό του σκοτωμένο.

Τον λυπήθηκαν δηλαδή;

Ναι.

Όταν ακούς μία ιστορία φαντάζεσαι πώς θα ήτανε σε σένα;

Ναι, ας πούμε με τον Οδυσσέα, έτσι όπως ο Κύκλωπας τρώει τους συντρόφους, φαντάζομαι να ήμουν εγώ στη θέση εκείνου που έτρωγε, του κύκλωπα που είπε ο Οδυσσέας ότι είναι ο κανένας. Εμένα αν μου το έλεγε αυτό, θα είχα φύγει.

Και φαντάζεσαι τι μπορεί να σκέφτονται οι άνθρωποι σε μία ιστορία;

Βέβαια, μπαίνω στη θέση τους.

Ή πώς αισθάνεται ο ένας, ο άλλος;

Ναι.

Σε μία ιστορία ή σε μία ταινία μπορείς να σκεφτείς τι σκέφτεται ο καθένας ή τι νιώθει;

Το καταλαβαίνεις;

Σε μία ταινία, έχω δει πάρα πολλές ταινίες. Λοιπόν έχω δει κάποιον που οι κόρες του σκοτώνονται και τέτοια και σκέφτομαι πώς νιώθουν, λύπη, χαρά...

Και όταν βλέπεις μια ταινία, μπορείς να φανταστείς το τέλος πριν τελειώσει η ταινία;

Ναι, ναι.

Το βρίσκεις δηλαδή;

Ναι.

Η μητέρα του λέει πως μπορεί να μπει στη θέση των ηρώων, να συγκινηθεί και να νιώσει τα ίδια συναισθήματα με εκείνους. Η ίδια αναφέρει:

Στην τηλεόραση όταν βλέπει ταινίες, τον έχετε δει να συγκινείται, να κλαίει κάποιες φορές;

Ναι.

Ή σε βιβλία, παραμύθια;

Συνήθως στις ελληνικές ταινίες. Έχουμε ένα κανάλι που δείχνει μόνο ελληνικές ταινίες για να ξέρουμε τι βλέπουν. Με αυτές τις παλιές ταινίες με τα παιδάκια που δεν έχουν φαγητό, που πουλάνε λουλούδια, εκεί θα τον δεις να συγκινηθεί.

Τον βλέπετε όταν βλέπει ταινίες ή σειρές να έχει κάποιον αγαπημένο ήρωα, να ταυτίζεται με κάποιον ήρωα, να τον παίζει μετά στα παιχνίδια του, να τον παριστάνει;

Ναι, ειδικά με το Θησέα, τον Αχιλλέα, τον Ηρακλή.

Τον παριστάνει και τα λοιπά;

Ναι, του αρέσουν.

Με όλα τα παραπάνω βγαίνει το συμπέρασμα πως διαθέτει φανταστική ενσυναίσθηση, αλλά δεν έχει κάποιον αγαπημένο ήρωα που να ταυτίζεται μαζί του ή να του αρέσει να τον παριστάνει.

7.3.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Από τα παρακάτω παραδείγματα φαίνεται ότι έχει διάθεση για βοήθεια. Η βοήθεια που προσφέρει είναι κυρίως σε πρακτικά θέματα. Στην περίπτωση του καινούριου συμμαθητή θα βοηθούσε μόνο όσον αφορά τα μαθήματα, καθώς πιστεύει πως δε θα μπορούσε να υπάρχει κάτι άλλο που να τον δυσκολεύει.

Αν έβλεπες αυτό τον καινούργιο συμμαθητή που ερχόταν στην τάξη έξω μόνο του να κάθεται στα διαλείμματα μόνος του, τι θα έκανες;

Θα πήγαινα και θα τον έπαιζα.

Στο σχετικό ιχνογράφημα βλέπουμε ότι έχει ζωγραφίσει τον εαυτό του δίπλα στον καινούριο συμμαθητή. Σε σχετική ερώτηση απάντησε:

Ναι θα τον βοηθούσα, αφού δε θα ήξερε κανέναν.

Ιχνογράφημα 8: Εγώ και ο καινούριος συμμαθητής.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Τον καινούργιο μου φίλο, εδώ είμαστε.

Εσείς είστε εδώ, στο τέλος;

Ναι και κάνουμε μάθημα. Ο καινούριος μαθητής κάθεται πίσω πίσω, είναι εδώ με τη σειρά τα παιδιά, δεν έκανα και τους 22. Ας πούμε ότι ο καινούριος μαθητής ήταν ο Θ. Εδώ είναι ο καινούργιος μαθητής και εγώ εδώ κάθεται δίπλα, γιατί εγώ τον έφερα στο σχολείο και κάθεται τελευταίος γιατί ντρέπεται.

Α μάλιστα, και εσύ κάθεται δίπλα του γιατί;

Για να μην ντρέπεται, γιατί ντρέπεται στην τάξη.

Στο ιχνογράφημα φαίνεται η διάθεση για βοήθεια που έχει, καθώς και η κατανόηση συναισθημάτων.

Για τον καινούριο συμμαθητή λέει:

Θα τον βοηθούσα. Αν δεν ήξερε τίποτα από μαθήματα, θα τον βοηθούσα φυσικά, όπως στα τεστ που θα του έδειχνα κάτι. Στα μαθήματα θα τον βοηθούσα. Αν δεν ήξεραν ούτε οι γονείς του και ήταν κοντά το σπίτι του, θα πήγαινα με το ποδήλατο. Αν όμως δεν δυσκολευόταν στα μαθήματα και ήταν απλά καινούργιος, τότε θα με βοηθούσε, δεν θα τον βοηθούσα.

Ας πούμε ότι δεν ξέρει ούτε Αγγλικά, είναι από άλλη χώρα. (το παιδί από άλλη χώρα)

Θα κάνουμε νοήματα.

Τι θα έκανες; (όσον αφορά τον φίλο που τον πειράζουν)

Εγώ θα πήγαινα και θα το έλεγα στην κυρία Ελένη και σε σας.

Όταν υπάρχουν συγκρούσεις στο παιχνίδι, διαφωνίες, πώς τις αντιμετωπίζεις, τι κάνεις;
Αν χτυπάει κανένα παιδί και κλαίει και έχει τραυματιστεί πάρα πολύ και πονάει, αν δεν έχει τραυματιστεί πάρα πολύ, το πάω για να το αλείψουμε με λίγο νερό στο πόδι και αν έχει τραυματιστεί και πετάει πολύ αίμα, τον πάω στην κυρία Ελένη.

Τι θα έλεγες σε αυτό το κορίτσι που του έσκισε η αδερφή του την εργασία;

Θα του 'λεγα υπομονή.

Γιατί;

Να μη θυμώνει πάρα πολύ και να μην το χτυπήσει το παιδάκι (την αδερφή της).

Τι θα του έλεγες; Θα του έλεγες κάτι; (για το παιδί που ξέχασε τα λόγια του)

Του χρόνου να ξέρεις και να μάθεις τα λόγια σου και όχι να λες μπλα μπλα μπλα για να τελειώνεις, να τα λες στη μαμά σου.

Η μητέρα του διαβεβαιώνει πως ο Μ.Φ. βοηθάει πάντα με όποιον τρόπο μπορεί, έχοντας μεγάλη διάθεση γι' αυτό. Αναφέρει σχετικά:

Ναι, ναι θα πάει και θα δει με ποιο τρόπο μπορεί να βοηθήσει.

Έχει τη διάθεση να βοηθήσει, να παρηγορήσει;

Ο Μ.Φ. πάρα πολύ.

Αλλά είναι ο καλύτερος βοηθός που θα μπορούσε να έχει κάθε μαμά και κάθε άτομο, δηλαδή και εδώ στο σχολείο και η Ε. και η Ρ. και η Μ. (δασκάλες), όποιος και να του πει «πήγαινε παιδάκι να κάνεις αυτό», πάει αμέσως. Δεν θα πει όχι, θα πάει κατευθείαν.

7.3.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά του και γιατί

Θα βοηθούσε τον καλύτερό του φίλο και γενικά τους φίλους του, καθώς και τη μητέρα του. Αν δεν είναι φίλοι του, δεν είναι πρόθυμος να βοηθήσει. Λέει σχετικά:

Εγώ θα πήγαινα και θα το έλεγα στην κυρία Ε. και σε σας. (αν πάθει κάτι ο καλύτερός του φίλος)

Όταν υπάρχουν συγκρούσεις στο παιχνίδι, διαφωνίες, πώς τις αντιμετωπίζεις, τι κάνεις;
Αν χτυπάει κανένα παιδί και κλαίει και έχει τραυματιστεί πάρα πολύ και πονάει, αν δεν έχει τραυματιστεί πάρα πολύ το πάω για να το αλείψουμε με λίγο νερό στο πόδι και αν έχει τραυματιστεί και πετάει πολύ αίμα, τον πάω στην κυρία Ε.

Γιατί θα τον βοηθήσεις; (τον φίλο του που τον χτυπάνε)

Γιατί θα είναι φίλος μου.

Επειδή είναι φίλος μου και επειδή δεν θέλω να τον βλέπω να τον χτυπάνε.

Αν δεν ήταν φίλος σου;

Δεν θα τον χτυπούσα, δεν θα τον βοηθούσα, δεν θα τον βοηθήσω, γιατί τα παιδιά δεν θα πρέπει να τσακώνονται το ένα με το άλλο. Κάθε μέρα βρίσκει ένα και το βαράει.

Η μητέρα του διαβεβαιώνει ότι και εκείνη αλλά και όποιον ζητήσει τη βοήθειά του, εκείνος είναι πρόθυμος να βοηθήσει. Λέει:

Αλλά είναι ο καλύτερος βοηθός που θα μπορούσε να έχει κάθε μαμά και κάθε άτομο, δηλαδή και εδώ στο σχολείο και η Ε. και η Ρ. και η Μ. [δασκάλες] και όποιος και να του πει «πήγαινε παιδάκι να κάνεις αυτό», πάει αμέσως. Δεν θα πει όχι, θα πάει κατευθείαν.

7.3.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει

Η βοήθεια που προσφέρει είναι κυρίως πρακτικής φύσεως ή με μορφή συμβουλών. Ο ίδιος αναφέρει:

Εγώ θα πήγαινα και θα το έλεγα στην κυρία Ε. και σε σας (αν πάθει κάτι ο καλύτερός του φίλος)

Όταν υπάρχουν συγκρούσεις στο παιχνίδι ή διαφωνίες, πώς τις αντιμετωπίζεις; Τι κάνεις;

Αν χτυπάει κανένα παιδί και κλαίει και έχει τραυματιστεί πάρα πολύ και πονάει, αν δεν έχει τραυματιστεί πάρα πολύ το πάω για να το αλείψουμε με λίγο νερό στο πόδι και αν έχει τραυματιστεί και πετάει πολύ αίμα, τον πάω στην κυρία Ε.

Σχετικά με τον καινούριο συμμαθητή, ο ίδιος λέει:

Θα τον βοηθούσα. Αν δεν ήξερε τίποτα από μαθήματα, θα τον βοηθούσα φυσικά, όπως στα τεστ που θα του έδειχνα κάτι. Στα μαθήματα θα τον βοηθούσα. Αν δεν ήξεραν ούτε οι γονείς του και ήταν κοντά το σπίτι του, θα πήγαινα με το ποδήλατο. Αν όμως δεν δυσκολευόταν στα μαθήματα και ήταν απλά καινούργιος, τότε θα με βοηθούσε, δεν θα τον βοηθούσα.

Τι θα έλεγες σε αυτό το κορίτσι που του χάλασε η αδερφή του την εργασία;

Θα του 'λεγα υπομονή.

Γιατί;

Να μη θυμώνει πάρα πολύ και το χτυπήσει το παιδάκι.

Τι θα του έλεγες; Θα του έλεγες κάτι; (σχετικά με το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Του χρόνου να ξέρεις να μάθεις τα λόγια σου και όχι να λες μπλα μπλα μπλα για να τελειώνεις, να τα λες στη μαμά σου

7.3.4.3. Κίνητρα

Τα κίνητρα για να προσφέρει βοήθεια είναι επειδή πιστεύει ότι αυτό είναι το σωστό, αν είναι κάποιος φίλος του και κάποιες φορές επειδή πραγματικά συναισθάνεται κάποιον. Ο ίδιος λέει:

Οπότε εσύ τον βοηθάς επειδή; (τον αδερφό του)

Είμαι καλός.

Για να είσαι καλό παιδί και γιατί σου υπόσχεται κάποια πράγματα, γι' αυτό;

Ναι, αλλά μου το λέει ψέματα.

Για αυτούς τους δύο λόγους τον βοηθάς, ε;

Ναι.

Γιατί θα τον βοηθήσεις; (τον φίλο του που τον χτυπάνε)

Γιατί θα είναι φίλος μου.

Επειδή είναι φίλος σου;

Και επειδή δεν θέλω να τον βλέπω να τον χτυπάνε.

7.3.6. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της

Τα παρακάτω χαρακτηριστικά της προσωπικότητας έχει αποδειχτεί πως έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση, επηρεάζοντάς την θετικά ή αρνητικά:

- **Επιθετικότητα:**

Ο Μ.Φ. γίνεται πολλές φορές επιθετικός, κυρίως όταν αισθάνεται πως του φέρονται άσχημα. Ο ίδιος λέει:

Δεν χτυπάω πάρα πολύ, πάρα πολλές φορές τα παιδιά, χτυπάω συχνά όταν είμαι νευριασμένος.

Κάτι άλλο;

Όταν αυτά με κοροϊδεύουν, τα χτυπάω.

Δηλαδή χτυπάς τα παιδιά πότε;

Όταν με νευριάζουν.

Πότε σε νευριάζουν;

Συχνά.

Για ποιο λόγο;

Για αυτό πηγαίνω και στην κυρία Ζ. (την ψυχολόγο του σχολείου), γιατί με κοροϊδεύουν.

Παλιά στην πρώτη μαλώναμε με τη Δ. και τον αδερφό της, γιατί βρίζουν τους γονείς μου και τέτοια.

Η μητέρα αναφέρει:

Επιθετική συμπεριφορά έχει;

Όχι, μόνο όταν δε μπορεί να βρει διέξοδο, όταν νιώθει ότι τον ενοχλούν οι άλλοι.

Η επιθετικότητα τον εμποδίζει να μπει στη θέση των άλλων και να τους κατανοήσει.

- **Ευαισθησία**

Η ευαισθησία του Μ.Φ. που θα μπορούσε να τον βοηθήσει στην ενσυναίσθηση, τις περισσότερες φορές έχει τα αντίθετα αποτελέσματα, καθώς είναι υπερβολική και τον αναστατώνει, εμποδίζοντάς τον να δει και την πλευρά των άλλων. Όπως λέει και η μητέρα του:

Ο Μανώλης είναι ένα υπερβολικά ευαίσθητο παιδί και δεν ξέρει πώς να εκφράσει τα συναισθήματά του. Έχει αρχίσει και έχει κάποια ξεσπάσματα που ακόμα δεν έχω καταλάβει για ποιο λόγο γίνονται. Βέβαια, αυτά ξεκίνησαν από την επέμβαση και μετά λόγω του ότι πήρε υπερβολική νάρκωση.

- **Ανωριμότητα**

Η ανωριμότητά του τον εμποδίζει στην εκδήλωση της ενσυναίσθησης. Η μητέρα του αναφέρει:

Είναι ένα παιδί χύμα, ένα ανώριμο παιδί για την ηλικία του, δημιουργεί κάποιες καταστάσεις χωρίς να το καταλαβαίνει και μετά σου λέει ένα κατά λάθος, συγγνώμη. Είναι τόσο ευαίσθητος που θα βοηθήσει τους πάντες.

Είναι ανώριμος για την ηλικία του και χωρίς να το καταλαβαίνει, θα πάει να περάσει και μετά και μπορεί να σπρώξει το άλλο παιδί. Αυτό δεν πάει να πει ότι το κάνει επίτηδες, αυτό είναι που δημιουργεί καταστάσεις με τον Μανώλη.

Έχει όμως πολλά καλά χαρακτηριστικά που πιστεύω ότι καλύπτουν την ανωριμότητα του.

Αλλά τον βλέπω και δυσκολεύεται.

Ναι, δυσκολεύεται, γι' αυτό δεν είμαι αρνητική να το παρακολουθεί ο ψυχολόγος. Σίγουρα θα το βοηθήσει, εγώ είμαι 1000% θετική. Αν αυτός ο τομέας μπει στη διαπαιδαγώγησή του, θα τον βοηθήσει πάρα πολύ γιατί είναι πολύ μαλακός και πολύ ευαίσθητος και ένας λόγος που ζήτησα να μπει στην ειδική αγωγή ήταν αυτός, λίγο να σκληραγωγηθεί, λίγο να καταλάβει

πέντε πράγματα, γιατί εντάξει ο Μ.Φ. δεν είναι ένα παιδί που να χρειάζεται ειδική μεταχείριση. Έχει μία διάσπαση προσοχής όπως έχουν το 90% των παιδιών αλλά μπορεί να μπει να συνειδητοποιήσει κάποια πράγματα και βλέπω ότι τουλάχιστον όσον αφορά το σχολείο στη γραφή έχει βελτιωθεί.

Ναι, είναι σε μία σύγκρουση συνέχεια επειδή ο Μ.Φ. είναι ανώριμος, ο άλλος έχει αρχηγικές τάσεις, παίζουν καλά κάποιες φορές, ξεκινάνε πάντα καλά αλλά καταλήγουν άδοξα. Αμα κερδίσει ο Μ.Φ., θα φύγει ο Χ.Φ, τα παρατάει δεν θέλει να είναι χαμένος, αν κάνει καμιά βλακεία ο Μ.Φ. αρχίζει και ξεσπάει, μαλώνουν και τα παρατάνε και οι δύο.

- **Φαντασία**

Έχει μεγάλη φαντασία, αλλά δεν μπορεί να του χρησιμεύσει στην ενσυναίσθηση, καθώς δεν τη χρησιμοποιεί για να μπει στη θέση των άλλων, αλλά για να δημιουργήσει διάφορες ιστορίες και να κερδίσει την προσοχή των άλλων. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Έχει μεγάλη φαντασία, δημιουργεί ιστορίες στο μυαλό του, όμως κάτι που έχω παρατηρήσει είναι ότι δεν μπορεί να τις γράψει. Ενώ έχει πολύ μεγάλη φαντασία, δεν μπορεί να τις δώσει στο χαρτί.

Από πού το καταλαβαίνετε ότι έχει φαντασία;

Θα μου πει κάποια ιστορία και καταλαβαίνω ότι δεν έχει γίνει, ότι είναι στο μυαλό του. Παρουσιάζεται ως πραγματική, αλλά δεν έχει κάποια βάση για να είναι πραγματική.

- **Παρατηρητικότητα**

Η παρατηρητικότητα είναι βασικό στοιχείο της ενσυναίσθησης. Ο Μ.Φ., λόγω της διάσπασης προσοχής δε διαθέτει μεγάλη παρατηρητικότητα. Η μητέρα του αναφέρει:

Έχει παρατηρητικότητα;

Με τη διάσπαση προσοχής που έχει είναι δύσκολο να έχει παρατηρητικότητα αλλά παρόλη την κατάσταση που περνάει το παιδί με αυτό το θέμα, μπορώ να πω ότι έχει παρατηρητικότητα, απλά δεν θα έχει το 100%, αλλά ένα 70-80%. Πιστεύω ότι έχει τη δυνατότητα να αρπάξει πράγματα, θα ακούσει, θα αντιληφθεί τι γίνεται γύρω του, αλλά είναι αυτή η διάσπαση και το τυραννάει.

- **Γκρίνια**

Είναι πολύ επικεντρωμένος στον εαυτό του και βρίσκει συνεχώς προβλήματα, με αποτέλεσμα να γκρινιάζει και να παραπονιέται συνέχεια, στοιχείο που είναι αποτρεπτικό για την ενσυναίσθηση. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Δηλαδή όταν τον πειράζει ο αδερφός του, είναι αυτή η γκρίνια, η μίρλα είναι που σε τρελαίνει. Με τρελαίνει, με ξεπερνάει, δεν μπορώ, είναι κάτι που λέω ευτυχώς που είναι και το σχολείο.

- **Ανάγκη προσοχής**

Έχει πολύ έντονη ανάγκη για προσοχή, λόγω του αισθήματος μειονεξίας, με αποτέλεσμα να μη δίνει σημασία στις σκέψεις και στα συναισθήματα των άλλων. Όπως λέει και η μητέρα του:

Δεν είμαι ειδική, αλλά αυτό που βλέπω είναι ότι έχει ανάγκη προσοχής, κάτι που δεν μπορώ να καταλάβω, γιατί την απαραίτητη προσοχή την έχει, όχι 100% ,1000% την έχει. Δε νομίζω ότι άλλος γονιός θα έκανε τόσο μεγάλη θυσία να τραβάει τα κρεβάτια, να πηγαίνει στη μέση, επειδή έχει ανάγκη να είναι μαζί. Δε νομίζω ότι θα το έκαναν πολλοί. Παρόλα αυτά εγώ το κάνω. Εμένα με έχουν μία να πηγαίνω τα στρώματα πάνω, μία να πηγαίνω τα στρώματα κάτω, να γυρνάω από τη δουλειά 9 η ώρα το βράδυ και να μου λέει «δεν μπορώ σε αυτό το κρεβάτι, θα μου κατεβάσεις κάτω»; Κι όμως το κάνω, παρόλο που με πιάνει η μέση μου.

Δεν νομίζω ότι άλλη μάνα θα έκανε τόσα που κάνω, γι' αυτό και δεν μπορώ να καταλάβω γιατί έχει αυτή την ανάγκη και προσοχή, για ποιο λόγο, αλλά κάτι τον κάνει να αισθάνεται μειονεκτικά. Τώρα αυτό μπορώ να καταλάβω εγώ. Θα μπορεί να μας το διαβεβαιώσει και ψυχολόγος ότι επειδή είναι ατσούμπαλος και το βλέπει και ανώριμος και το καταλαβαίνει, ίσως αυτό τον κάνει να αισθάνεται μειονεκτικά και να έχει την ανάγκη προσοχής. Μόνο εκεί μπορώ να το τοποθετήσω.

- **Αίσθημα μειονεξίας**

Το αίσθημα μειονεξίας δεν τον βοηθά στην ενσυναίσθηση, καθώς είναι επικεντρωμένος στον εαυτό του και στα προβλήματά του και δεν μπορεί να σκεφτεί τους άλλους. Η μητέρα του αναφέρει:

Κάτι τον κάνει να αισθάνεται μειονεκτικά. Τώρα αυτό μπορώ να καταλάβω εγώ. Θα μπορεί να μας το διαβεβαιώσει και ψυχολόγος ότι επειδή είναι ατσούμπαλος και το βλέπει και ανώριμος και το καταλαβαίνει, ίσως αυτό τον κάνει να αισθάνεται μειονεκτικά και να έχει την ανάγκη προσοχής. Μόνο εκεί μπορώ να το τοποθετήσω.

Αυτά βλέπει: ότι ο άλλος (ο αδερφός του) έχει αυτό, έχει εκείνο, είναι καλός στις κατασκευές, είναι καλός στη ζωγραφική, στον χορό και έτσι αισθάνεται μειονεκτικά

Εξηγώ ότι δεν είναι όλοι οι άνθρωποι ίδιοι, ούτε εγώ μπορώ να ζωγραφίζω, ούτε ο μπαμπάς δεν ξέρει να γράφει, εσύ όμως ξέρεις, δεν ξέρω γιατί το βλέπεις έτσι, αλλά δεν το έχει εμπεδώσει. Πιστεύω ότι θα το εμπεδώσει κάποια στιγμή, αλλά δεν ξέρω πότε.

Λέγαμε για το ματάκι του....

Έχουμε θέμα στο σχολείο γιατί έχει πτώση βλεφάρου. Αλήθεια τον ενοχλεί, επειδή τον κοροϊδεύουν, έχει κάποιες μέρες, όταν ας πούμε έχει έντονο ήλιο, το μάτι πιο κλειστό και τον κοροϊδεύουν.

Εγώ πιστεύω ότι πρέπει να τον ενισχύσετε λίγο, να μη δίνει τόσο σημασία...

Το λέμε, αλλά δεν παύει πάντα τα παιδιά να είναι σκληρά και δυστυχώς εδώ πέρα το κοιτάνε λίγο, τον πειράζουν, προσπαθώ να τον δυναμώσω λίγο.

7.3.7. Συνοπτικά συμπεράσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Δεν κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων ανθρώπων, της οικογένειάς του και των φίλων του, καθώς είναι πολύ επικεντρωμένος στα δικά του συναισθήματα, που δεν μπορεί να διαχειριστεί. Μόνο στα σενάρια έδειξε να κατανοεί τα συναισθήματα των προσώπων, αλλά και πάλι δεν μπορούσε να διαχωρίσει τα είδη των συναισθημάτων.
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Μόνο το συναίσθημα της λύπης μπορεί να αναγνωρίσει. Τα υπόλοιπα δεν τα αναγνωρίζει, ούτε στον εαυτό του, ούτε στους άλλους.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Δεν κατανοεί τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων και δε δείχνει τη διάθεση να το κάνει. Στη μόνη περίπτωση που ίσως δείχνει ενδιαφέρον, είναι σε άγνωστα άτομα που υποφέρουν.
- **Ανάλυση προοπτικής:** Αναλόγως πόσο οικεία του είναι η κατάσταση, μπορεί να καταλάβει την προοπτική ενός άλλου ατόμου. Άλλες φορές την καταλαβαίνει, ενώ άλλες όχι.

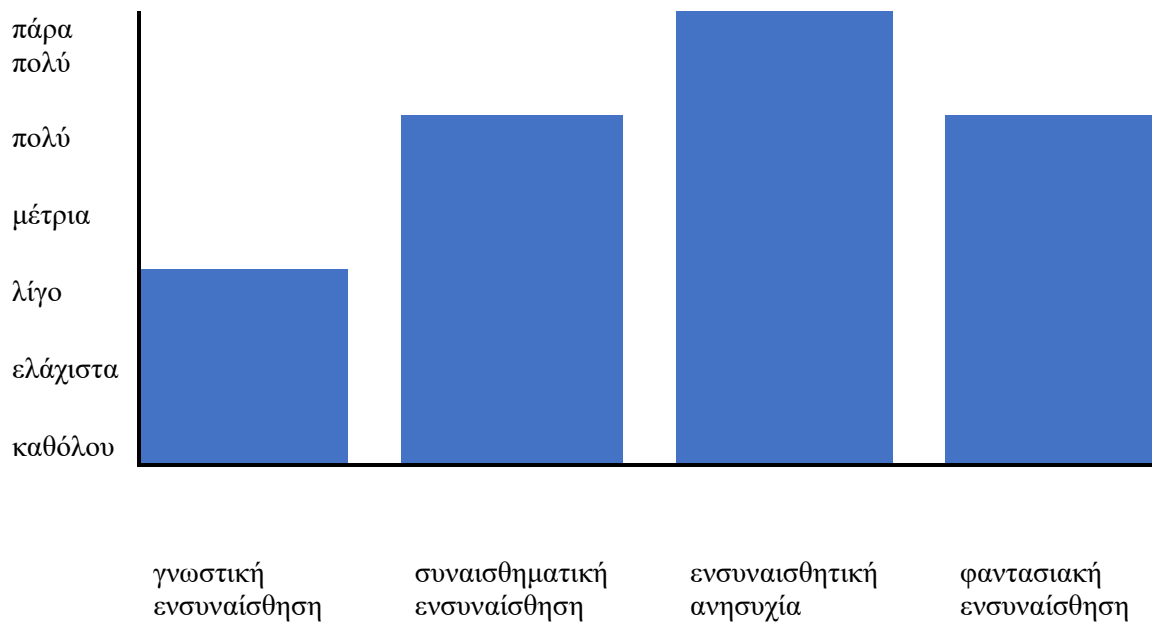
Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση, αλλά όχι τόσο ως προς τους γονείς ή τον αδερφό του, αλλά ως προς τους φίλους του, άλλα άτομα που υποφέρουν και ζώα. Λειτουργεί πολύ με το συναίσθημα και αυτό τον βοηθά στη συναισθηματική ενσυναίσθηση.

Ενσυναισθητική ανησυχία: Έχει πολύ έντονη. Αναστατώνεται και ταράζεται πολύ εύκολα, σε σημείο που δεν μπορεί να διαχειριστεί τα συναισθήματά του και να βοηθήσει τον εαυτό του.

Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Διαθέτει φαντασιακή ενσυναίσθηση, μπαίνοντας στη θέση των ηρώων, αλλά δεν ταυτίζεται με κάποιον από αυτούς.

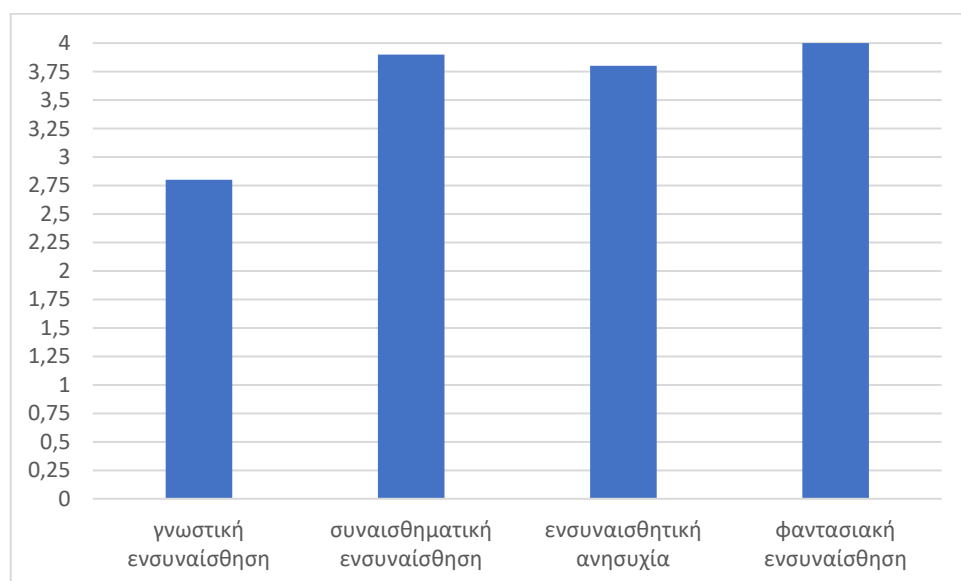
Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Είναι πάντα πρόθυμος να προσφέρει βοήθεια.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού Μ.Φ.

Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά

(0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)

7.4. Ψυχοενσυναισθητικό προφίλ του Μ.Π.

7.4.1. Γενικά στοιχεία

Ο Μ.Π. είναι 9 ετών, μαθητής της Γ' δημοτικού. Ο πατέρας του είναι ελεύθερος επαγγελματίας και η μητέρα του φιλόλογος. Έχει έναν μικρότερο αδερφό, 18 μηνών.

Ο Μ.Π. έχει μια καρδιακή πάθηση που θέλει ιδιαίτερη προσοχή στο σχολείο. Υπάρχει σχολική νοσηλεύτρια στον χώρο του σχολείου που τον παρακολουθεί. Δεν μπορεί να συμμετέχει στο μάθημα της γυμναστικής και πρέπει να προσέχει να μην κουράζεται σωματικά, ούτε να ταραχτεί πολύ ψυχολογικά.

Όσον αφορά την επίδοση του στο σχολείο, έχει αρκετές δυσκολίες. Στον γνωστικό τομέα έχει πολλές ελλείψεις. Σπάνια συμμετέχει στο μάθημα και είναι αρκετά αφηρημένος. Το μόνο μάθημα που του αρέσει πάρα πολύ και συμμετέχει είναι η ιστορία.

Τον ελεύθερο χρόνο του παίζει με το τάμπλετ ή με τον υπολογιστή, ή ασχολείται με τον αδερφό του.

Συνήθως εκτός σχολείου κάνει παρέα με τα ξαδέρφια και τον αδερφό του. Στο σχολείο έχει αρκετούς φίλους.

7.4.2. Ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία

Ο Μ.Π. είναι αρκετά συνεσταλμένος και ντροπαλός. Έχει χαμηλή αυτοπεποίθηση, εξαιτίας του θέματος υγείας που αντιμετωπίζει, αλλά και των σχολικών του επιδόσεων. Δεν εκφράζει εύκολα τα συναισθήματά του.

Κάποιες φορές γίνεται επιθετικός προς κάποιους συμμαθητές του ή προς τον αδερφό του, τον οποίο λίγο ζηλεύει. Η μητέρα του λέει:

Στο σπίτι με το αδερφάκι, με τους φίλους;

Με τον αδερφό του κάποιες φορές δηλαδή και θα μαλώσουν και θα τον σπρώξει και θα έχει νεύρα.

Ας πούμε όταν στεναχωρηθεί ο μικρός ή όταν τον μαλώνετε το μικρό;

Πηγαίνει πάντα, πηγαίνει όχι πάντα, πολύ συχνά, αλλά είναι κάποιες φορές που ανταγωνίζονται.

Έχει μεγάλη σημασία για εκείνον να είναι αποδεκτός από την παρέα του και να μην ξεχωρίζει, οπότε συνήθως κάνει ό, τι κάνουν κι οι φίλοι του, χωρίς να κρίνει αν είναι σωστό ή όχι. Με τα παιδιά που δεν είναι φίλοι, είναι αρκετά απόμακρος και κάποιες φορές και εχθρικός. Σύμφωνα με τη μητέρα:

Ότι έχει ευαισθησίες, αλλά του είναι εύκολο να τις δείξει όταν γνωρίζει τον άλλον και όταν είναι μόνος του στην ουσία, όταν έχει τους φίλους του και αυτό δεν το κάνει, κάνει ότι κάνουν οι φίλοι του στο χώρο του σχολείου, δεν έχει καθόλου ενσυναίσθηση.

Είναι πολύ ισχυρογνώμων και δε δέχεται εύκολα τη γνώμη του άλλου. Επίσης δείχνει πολλές φορές απόμακρος και ασυγκίνητος. Η μητέρα του όμως λέει ότι σε κάποιες καταστάσεις είναι ευαίσθητος και συγκινείται:

Εγώ είμαι 17 μήνες στο ειδικό γυμνάσιο και κάποιες φορές τον έπαιρνα μαζί μου όταν ήταν άρρωστος και τα λοιπά, πέντε-έξι φορές τον είχα πάρει μαζί μου και ήτανε πάρα πολύ, έδινε χώρο, δηλαδή είχαμε ένα αυτιστικό παιδί και κάναμε κάτι με το Μ.Π. με μαρκαδόρους, πλαστελίνες, δεν θυμάμαι και πέρασε και του πήρε μία πλαστελίνη και δεν του είπε τίποτα. Του την έδωσε, ενώ σε διαφορετική περίπτωση θα διεκδικούσε. Καταλαβαίνει δηλαδή όταν η

κατάσταση είναι διαφορετική.

Ταινίες, σειρές, όταν βλέπει τηλεόραση;
Ναι συγκινείται πολλές φορές

7.4.3. Ενσυναίσθηση: είδη ενσυναίσθησης

7.4.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση

7.4.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων

Δυσκολεύεται να κατανοήσει τα συναισθήματα των άλλων, εκτός αν αυτοί βρίσκονται σε εμφανή δυσμενή θέση. Όπως αναφέρει η μητέρα του:

Δε νομίζω ότι του είναι πάρα πολύ εύκολο όλο αυτό, να καταλάβει τι αισθάνεται το άλλο παιδί και να πράξει βάσει αυτού.

Βλέπω ότι μεγαλώνοντας, γίνεται πιο ευαίσθητος και μπορεί ευκολότερα να αντιληφθεί το αρνητικό συναίσθημα που βιώνει κάποιος. Όμως αυτός ο κάποιος θα πρέπει να βρίσκεται σε εμφανή δυσμενή θέση.

7.4.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της

Δείχνει να κατανοεί τα συναισθήματα των μελών της οικογένειάς του. Όπως λέει και η μητέρα του:

Ας πούμε, αν έρθω σε αντιπαράθεση με τον σύζυγό μου, προσπαθεί κάποιες φορές να μπει να πει τη γνώμη του, να υπερασπιστεί τον έναν.

α. Σε σχέση με τον πατέρα

Κάποιες φορές κατανοεί τα συναισθήματα του πατέρα του. Όπως λέει ο ίδιος:

Πιστεύεις ότι μπορείς να καταλάβεις τι νιώθει ο άλλος, τι σκέφτεται, μπορείς να μπει στη θέση του και να καταλάβεις τι αισθάνεται;

Μερικές φορές ναι και μερικές φορές όχι.

Ποιες φορές καταλαβαίνεις;

Μία φορά που φώναζε στο βοηθό του ο μπαμπάς μου και μπήκα στον εαυτό του και ένιωσα ό, τι νιώθει.

β. Σε σχέση με τη μητέρα

Δείχνει να καταλαβαίνει τα συναισθήματα της μητέρας του. Η μητέρα του αναφέρει:

Εχτές ας πούμε ήμουν πολύ στεναχωρημένη και ο μικρός το κατάλαβε και ήρθε και ο μεγάλος και το είδε. Όταν με δει στεναχωρημένη, θα μου πει «μαμά συγνώμη, σε αγαπάω», κλπ.

Όταν είμαι κοντά του καταλαβαίνω ότι μπορεί να ξέρει και μπορεί να με καταλάβει.

γ. Σε σχέση με τον αδερφό

Δείχνει να μην κατανοεί τα συναισθήματα του αδερφού του. Είναι μικρότερος και ο Μ.Π. εκνευρίζεται όταν του πειράζει τα πράγματα. Ο ίδιος αναφέρει:

Στο προηγούμενο που είπαμε τα χίλια κομματάκια που έκανε την εργασία το έχεις πάθει ποτέ με τον αδερφό σου;

Ναι, μου ζωγραφίζει πράγματά πιο πολύ.

Σου χαλάει πράγματα;

Μερικές φορές πειράζει τη βιβλιοθήκη μου και μου πειράζει βιβλία.

Και πώς νιώθεις όταν το κάνει αυτό;

Λύπη.

Λες κάτι, κάνεις κάτι, λες κάτι στη μαμά, τι κάνεις;

Νευριάζω.

Και τι κάνεις;

Το λέω στη μαμά μου και στον μπαμπά μου.

Δεν του λες κάτι, ε;

Όχι.

Γιατί, για ποιο πράγμα θυμώνεις;

Γιατί μου παίρνουν τα πράγματά μου.

Ποιος παίρνει τα πράγματά σου;

Ο αδερφός μου.

Και θυμώνεις;

Ναι.

Με το αδερφάκι σου τα πάτε καλά, παίζετε;

Μερικές φορές θυμώνω και μερικές φορές παίζουμε.

Το αγαπάς;

Το αγαπάω.

Καμιά φορά τσακώνεστε; Για ποιο λόγο συνήθως;

Γιατί μου παίρνει συνέχεια τα πράγματά μου, αυτό πιο πολύ.

Και τι κάνεις τότε, όταν σου παίρνει τα πράγματα;

Πάω και το λέω στη μαμά μου.

7.4.3.1.1.2. Σε σχέση με τους φίλους του και άλλα παιδιά

Φαίνεται ότι κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων παιδιών, ειδικά του φίλου του. Ο ίδιος αναφέρει:

Με το φίλο μου που είναι στο χωριό δεν έχουμε τσακωθεί, γιατί δεν πάω και πολύ συχνά. Με τις ξαδέρφες μου έχω μερικές φορές.

Τι κάνεις όταν υπάρχει διαφωνία ή σύγκρουση, τι κάνεις συνήθως;

Δεν θυμάμαι.

Ας πούμε ότι διαφωνείτε για κάτι. Ο φίλος σου λέει θέλω να παίξουμε αυτό και εσύ λες να παίξουμε εκείνο. Τι κάνεις;

Να παίξουμε κάτι που να το θέλουνε και οι δύο.

Προτείνεις αυτό;

Ναι.

Τι λες να νιώθει ο Χ.; (ο φίλος του που τον πειράζουν)

Λύπη.

7.4.3.1.1.3. Σε σχέση με τα ζώα

Δε δείχνει ενσυναίσθηση προς τα ζώα. Δε θα τα χτυπήσει, αλλά δε δείχνει κατανόηση στον πόνο ή στον τραυματισμό τους. Θέλει να δείξει στους συνομηλίκους του ότι είναι σκληρός και αδιάφορος, με το να μην ασχολείται με αυτά. Η μητέρα του αναφέρει:

Η σχέση του με τα ζώα;

Θα σας πω: Μου κάνει τρομερή εντύπωση, γιατί εγώ αγαπώ πάρα πολύ τα ζώα και το δείχνω κιόλας και ο μικρός το έχει πάρει πραγματικά, άμα δει μαμούνι, θα πάει και θα ασχοληθεί με το μαμούνι, ο Μανώλης θα πάει να το πατήσει Δεν ξέρω αν είναι της ηλικίας. Προχθές του έλεγε να το σκοτώσουμε, του λέω όχι μανάρι μου δε θα το σκοτώσουμε. Μετά δεν πήγε, το λέει έτσι, δεν το κάνει κιόλας. Σκυλάκια, γατάκια θα πάω εγώ να τα χαϊδέψω και θα κάνει και ζουτ. Του το έχω απαγορεύσει, τώρα δεν ξέρω πως έχει γίνει αυτό το πράγμα και μου κάνει τρομερή εντύπωση, γιατί εγώ ποτέ δεν ήμουν έτσι. Είχαμε και γάτα στο σπίτι πέρυσι, τώρα δεν έχουμε πλέον, γιατί έφαγε φύλα στη γειτονιά. Με τη γάτα δεν ασχολούταν, αλλά όχι ότι θα τα κακοποιήσει κιόλας. Δε θα πάει να δειρίει έναν σκύλο, θα αρκεστεί στο ζουτ ή ας πούμε τον είχε πάρει ο σύζυγός μου που είχαν έναν σκύλο σ' ένα σπίτι και λίγο φοβήθηκε στην αρχή και την προηγούμενη εβδομάδα ήθελαν να ξαναπάνε και μου λέει εντάξει θα πάω στο συγκεκριμένο σπίτι, αλλά μην πεις του Μανώλη ότι θα πάω εκεί, γιατί δεν θα θέλει να 'ρθει.

Δηλαδή φοβάται;

Ναι.

Αμα δει κάποιο τραυματισμένο προβληματίζεται;

Όχι, δυστυχώς, δεν προβληματίζεται. Είχατε εδώ ένα σκύλο στο σχολείο και μου το είχε πει και μου είχε πει ότι έχει σημάδι στο λαιμό. Αυτό, αλλά δεν τον βλέπω να είναι, όχι ότι θα το κακοποιήσει, θα βγάλει τέτοια πιστεύω, ότι θα κάνει την ηλικία του, θέλει να βγάλει ότι είναι πάνω από, καταλαβαίνετε, νομίζω ότι αυτό είναι κομμάτι της ηλικίας τους και τα αγόρια θέλουν να δείξουν ότι είναι πιο ισχυροί και πιστεύω ότι το βγάλει αυτό. Ας πούμε σε έναν σκύλο θα κάνει ζουτ ή ένα έντομο θα πάει να το σκοτώσει.

Μήπως ο σύζυγος λίγο...;

Όχι, καμία σχέση.

Γενικά λέω ότι είσαι αγόρι, να είσαι δυνατός...

Ναι, αυτό το κάνει δυστυχώς.

Οπότε έχει πρότυπο πιο πολύ τον πατέρα.

Νομίζω ναι, παίρνουν και από μας τα παιδιά και με τη μαμά περνούν περισσότερο χρόνο μαζί, αλλά τον πατέρα του το αγόρι τον έχει πρότυπο. Ο άντρας μου δεν είναι τόσο ευαισθητοποιημένος σε θέματα ή τουλάχιστον δεν το εκφράζει τόσο πολύ. Ο άντρας μου ποτέ δεν έχει κακοποιήσει ζώα, αλλά όταν είχα πάρει τη γάτα, μου είπε πήγαινε την πίσω γιατί βρωμάει στο σπίτι.

Δεν είναι πολύ με τα ζώα ε;

Ναι, αλλά ξέρετε ότι μετά τη συνήθισε. Στην αρχή ήταν πολύ αντίθετος. Εγώ του έλεγα ότι λατρεύω τις γάτες, εντάξει θα τη βγάλω φωτογραφία, θα τη βάλουμε στο φιλοζωικό και αυτά και πέρασαν μήνες. Τη βρήκα τη γάτα Σεπτέμβριο και η γάτα έφυγε το Μάρτιο. Έφαγε φύλα εντάξει, στη γειτονιά όλα και μετά σταμάτησε. Δηλαδή γκρίνιαζε τους τρεις πρώτους μήνες και μετά την αποδέχτηκε. Τον άντρα μου δεν τον έχει ακούσει να λέει ζουτ.

Μπορεί και από αντίδραση να μη θέλει να δείξει την ευαισθησία του.

Υπάρχει ένας σκύλος στη γειτονιά και σχεδόν κάθε μέρα πριν πάω στο σπίτι πηγαίνω στο σκυλάκι και το χαϊδεύω και μου λέει «ωχ ρε μαμά, πάμε σε παρακαλώ, τι κάνεις τώρα; Πάμε, μην τη χαϊδεύεις, μην τη χαϊδεύεις». Μπορεί να το κάνει από αντίδραση, εντάξει.

7.4.3.1.4. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες

Σε όλα τα σενάρια απάντησε ότι τα παιδιά θα ένιωθαν λύπη. Δεν έκανε διαχωρισμό των συναισθημάτων. Η αιτιολόγηση που έδωσε για κάθε συναίσθημα ήταν πολύ σύντομη και ελλιπής. Στην περίπτωση του καινούριου συμμαθητή απάντησε ότι θα ένιωθε χαρά που θα ερχόταν σε καινούριο σχολείο, μη μπορώντας να κατανοήσει τις τυχόν δυσκολίες που θα αντιμετώπιζε. Οι απαντήσεις του είναι οι ακόλουθες:

Τι θα νιώθει; (για το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί έκανε τόσο κόπο να τη γράψει τόσες μέρες και η αδερφή της της τη χάλασε.

Και τι λες να λείει στην αδερφή της;

Να μην το ξανακάνει.

Τι λες να νιώθει; (για το κορίτσι που ήθελε τον καλύτερο ρόλο)

Λύπη.

Γιατί λύπη;

Γιατί ήθελε τόσο πολύ να το κάνει και η κύρια είπε άλλη.

Τι αισθάνεται; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Λύπη, γιατί ξέχασε τα λόγια του και ντροπή.

Πώς λες ότι νιώθει το παιδάκι και τι σκέφτεται; (ο καινούριος συμμαθητής)

Χαρά.

Γιατί;

Γιατί έρχεται σε ένα καινούργιο σχολείο.

Το σχετικό ιχνογράφημα για το τελευταίο είναι το εξής:

Ιχνογράφημα 9: Ο καινούριος συμμαθητής.

Ο ίδιος λέει:

Έχω ζωγραφίσει το σχολείο, εμένα και τον καινούριο συμμαθητή.

Πώς νιώθει ο καινούριος συμμαθητής;

Χαρά.

Γιατί;

Γιατί θα γνωρίσει καινούργιους φίλους.

Εδώ;

Εγώ το βλέπω.

Και τι κάνεις, πώς νιώθεις;

Χαρά, γιατί έχουμε έναν καινούργιο φίλο.

Φαίνονται κι οι δύο χαρούμενοι από τα πρόσωπά τους. Επίσης τα χέρια του Μ.Π. είναι ζωγραφισμένα έτσι που μοιάζουν σαν να τον υποδέχεται με χαρά και να τον καλωσορίζει.

Όσον αφορά το παιδί από άλλη χώρα, απάντησε:

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί δεν θα ξέρει να μιλάει μαζί μας.

Για το παιδί με τα κινητικά προβλήματα:

Πώς θα ένιωθε;

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί δεν θα μπορούσε να ανέβει τις σκάλες.

7.4.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων

Δεν μπορεί να αναγνωρίσει διαφορετικά είδη συναισθημάτων. Σε όλα τα σενάρια απαντάει με το συναίσθημα της λύπης. Ακόμα και για τον εαυτό του δυσκολεύεται να σκεφτεί το συναίσθημα που θα ένιωθε σε κάθε περίπτωση. Σε κάποιες περιπτώσεις δε βρίσκει τι συναίσθημα ένιωσε το πρόσωπο της ιστορίας ή την αιτία που ένιωσε αυτό το συναίσθημα. Οι απαντήσεις του στα διάφορα σενάρια είναι οι εξής:

Τι θα νιώθει; (το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί έκανε τόσο κόπο να τη γράψει τόσες μέρες και η αδερφή της της τη χάλασε.

Λύπη. (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Γιατί λύπη;

Γιατί ήθελε τόσο πολύ να το κάνει και η κύρια είπε άλλη.

Λύπη, γιατί ξέχασε τα λόγια του και ντροπή. (το παιδί που ξέχασε τον ρόλο του)

Πώς λες ότι νιώθει το παιδάκι και τι σκέφτεται; (ο καινούριος συμμαθητής)

Χαρά.

Γιατί;

Γιατί έρχεται σε ένα καινούργιο σχολείο.

Γιατί μπορεί να κάθεται μόνο του; Τι νιώθει;

...

Τίποτα; Εντάξει.

Τι λες να νιώθει; (το παιδί από άλλη χώρα)

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί δεν θα ξέρει να μιλάει μαζί μας.

Πώς θα ένιωθε; (το παιδί με τα κινητικά προβλήματα)

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί δεν θα μπορούσε να ανέβει τις σκάλες.

Τι αισθάνεται; (το κορίτσι που του έσκισαν την εργασία)

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί έκανε τόσο κόπο να τη γράψει τόσες μέρες και η αδερφή της της τη χάλασε.

Εσύ τι θα ένιωθες στη θέση της, αν ερχόταν ο αδερφός σου και σου έσκιζε την εργασία;

Λύπη.

Τι θα του έλεγες; Τι θα έκανες;

Να μην το ξανακάνει και να μην ξαναπάει στο γραφείο μου και να πειράξει τα πράγματά μου.

Εσύ το έχεις πάθει ποτέ με τον αδερφό σου;

Ναι, μου ζωγραφίζει πράγματα πιο πολύ.

Σου χαλάει πράγματα;

Μερικές φορές πειράζει τη βιβλιοθήκη μου και μου πειράζει βιβλία.

Και πώς νιώθεις όταν το κάνει αυτό;

Λύπη.

Του λες κάτι, κάνεις κάτι, λες κάτι στη μαμά, τι κάνεις;

Νευριάζω.

Και τι κάνεις;

Το λέω στη μαμά μου και στον μπαμπά μου.

Δεν του λες κάτι, ε;

Όχι.

Τι νιώθει; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Λύπη.

Γιατί λύπη;

Γιατί ήθελε τόσο πολύ να το κάνει και η κύρια είπε άλλη.

Εσύ έχεις νιώσει ποτέ έτσι;

Όχι.

Δηλαδή να θες κάτι και να το κερδίσει κάποιος άλλος;

Ναι, κάποιες φορές.

Θυμάσαι πότε;

Όχι.

Πώς λες να αισθάνεται; (το παιδί που ξέχασε τα λόγια του)

Λύπη γιατί ξέχασε τα λόγια του και ντροπή.

Πώς θα ένιωθες αν ήσουν στη θέση του, αν εσύ ξεχνούσες τα λόγια σου;

Λύπη και θα ντρεπόμουν.

Πώς λες ότι νιώθει το παιδάκι και τι σκέφτεται; (ο καινούριος συμμαθητής)

Χαρά.

Γιατί;

Γιατί έρχεται σε ένα καινούργιο σχολείο.

Εντάξει. εσύ αν πήγαινες σε καινούργιο σχολείο, πώς θα ένιωθες την πρώτη μέρα;

Χαρά.

Γιατί; Τι θα σκεφτόσουν; Τι θα σου άρεσε στο καινούργιο σχολείο;

Να γνωρίσω καινούργιους φίλους.

Τι αισθάνεται; (παιδί από άλλη χώρα)

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί δεν θα ξέρει να μιλάει μαζί μας.

Πώς θα ένιωθες; Χαρά, λύπη, φόβο;

Λύπη.

Γιατί; Θα ήταν δύσκολο;

Λίγο.

Τι δύσκολο θα είχες;

Για να μάθω κινέζικα.

Κάτι άλλο;

...

Όχι.

7.4.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων

7.4.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των μελών της οικογένειάς του (α. μητέρας, β. πατέρα, γ. αδερφού)

α. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων της μητέρας και του πατέρα

Δείχνει να κατανοεί ή να προσπαθεί να κατανοήσει τις σκέψεις και τα κίνητρα των γονιών του. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Ας πούμε αν έρθω σε αντιπαράθεση με τον σύζυγό μου, προσπαθεί κάποιες φορές να μπει, να πει τη γνώμη του, να υπερασπιστεί τον έναν.

Όταν είμαι κοντά του, καταλαβαίνω ότι μπορεί να ξέρει και μπορεί να με καταλάβει.

β. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων του αδερφού

Δεν προσπαθεί να μπει στη θέση του αδερφού του και να κατανοήσει τη σκέψη του και τα κίνητρά του. Επικεντρώνεται κυρίως στον εαυτό του. Ο ίδιος λέει:

Το έχεις πάθει ποτέ με τον αδερφό σου;

Ναι, μου ζωγραφίζει τα πράγματά μου πιο πολύ.

Σου χαλάει πράγματα;

Μερικές φορές πειράζει τη βιβλιοθήκη μου και μου πειράζει βιβλία.

Και πώς νιώθεις όταν το κάνει αυτό;

Λύπη.

Του λες κάτι, κάνεις κάτι, λες κάτι στη μαμά, τι κάνεις;

Νευριάζω.

Και τι κάνεις;

Το λέω στη μαμά μου και στον μπαμπά μου.

Δεν του λες κάτι, ε;

Όχι.

Θυμώνεις πάρα πολύ κάποιες φορές;

Μερικές φορές.

Γιατί, για ποιο πράγμα θυμώνεις;

Γιατί μου παίρνουν τα πράγματά μου.

Ποιος παίρνει τα πράγματά σου;

Ο αδερφός μου.

Και θυμώνεις;

Ναι.

7.4.3.1.3.2. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των φίλων του

Από τη μία ενδιαφέρεται για τις επιθυμίες του φίλου του ως προς το παιχνίδι, από την άλλη δεν μπορεί να καταλάβει τι σκέφτεται ο φίλος του και νιώθει λύπη. Ο ίδιος λέει:

Ας πούμε ότι διαφωνείτε για κάτι και ο φίλος σου λέει «θέλω να παίξουμε αυτό» και εσύ λες να παίξουμε εκείνο. Τι κάνεις;

Να παίξουμε κάτι που να το θέλουνε και οι δύο.

Προτείνεις αυτό;

Ναι.

Τι λες να νιώθει ο Χ.; (ο φίλος του που τον πειράζουν)

Λύπη.

Και τι σκέφτεται;

Λύπη.

Τι σκέψη μπορεί να έχει;

...

Εσύ τι θα σκεφτόσουν στη θέση του αν σε χτύπαγε κάποιο παιδί, αν σε κοροΐδευε και σε στενοχωρούσε;

7.4.3.1.3.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ ιστοριούλες

Δεν μπορεί να κατανοήσει τι σκέφτονται οι άλλοι. Είτε δεν απαντάει, είτε λέει το συναίσθημα που νιώθουν κι όχι τη σκέψη. Οι απαντήσεις του στα διάφορα σενάρια είναι οι εξής:

Τι λες να σκέφτεται; Τι να έχει στο μυαλό του; (ο καινούριος συμμαθητής)

Να γνωρίσει φίλους καινούργιους.

Και τι θα σκέφτεται; (παιδί από άλλη χώρα)

Και τι σκέφτεται; (ο φίλος που τον κοροΐδεύουν)

Λύπη.

Τι σκέψη μπορεί να έχει; Εσύ τι θα σκεφτόσουν στη θέση του, αν σε χτύπαγε κάποιο παιδί ή αν σε κοροΐδευε;

Στεναχώρια.

Δεν μπορεί να σκεφτεί εύκολα τις δυσκολίες που μπορεί να αντιμετωπίζει κάποιος. Ο ίδιος αναφέρει:

Λες να έχει κάποιες δυσκολίες;

Ναι.

Τι ας πούμε μπορεί να το δυσκολεύει; Μπορείς να σκεφτείς κάτι; Αν δεν μπορείς, δεν πειράζει.

Όχι. Γιατί δεν θα μπορούσε να ανέβει τις σκάλες.

Τι άλλη δυσκολία μπορεί να έχει;

Να μην μπορεί να τρέξει.

7.4.3.1.4. Ανάληψη προοπτικής

Δεν μπορεί να κατανοήσει ότι υπάρχουν κι άλλες απόψεις, ούτε να καταλάβει μια διαφορετική προοπτική. Έχει έναν εγωκεντρισμό που δεν του επιτρέπει να ενδιαφερθεί να κατανοήσει τα πράγματα από τη σκοπιά του άλλου. Ο ίδιος αναφέρει:

Εντάξει, και τα άλλα παιδιά που απλά κοιτάνε, γιατί το κάνουμε αυτό; Τι μπορεί να σκέφτονται; Ξέρεις;

Ότι καλά κάνει.

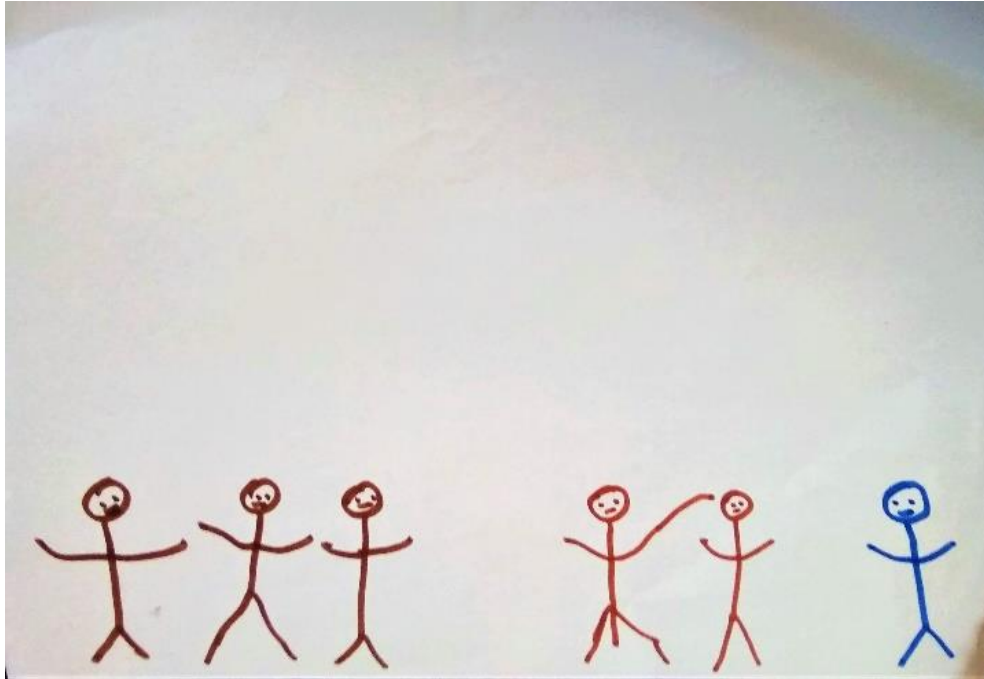
Γιατί;

Γιατί μπορεί να μην είναι φίλος τους.

Και το άλλο παιδί που λέει «μπράβο καλά του κάνεις», γιατί το λέει αυτό;

Γιατί δεν το αγαπάει.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το παρακάτω:

Ιχνογράφημα 10: Ο φίλος που τον πειράζουν.

Τι έχεις ζωγραφίσει;

Εγώ είμαι αυτός με το μπλε. Αυτό το παιδί είναι ο φίλος μου, αυτός εδώ τον χτυπάει και αυτοί με το καφέ κοιτάνε και δεν κάνουν τίποτα.

Τι κάνεις εδώ εσύ;

Αυτά τα δύο παιδιά κοροϊδεύουν το ένα και τα άλλα τρία το βλέπουνε.

Και εσύ τι αισθάνεσαι εδώ;

Λύπη.

Επειδή κοροϊδεύουν το φίλο σου ε; Και γιατί έχεις ανοιχτά τα χέρια και εσύ;

Όλοι έχουμε ανοιχτά τα χέρια.

Γιατί;

Έτσι το 'χω κάνει.

Εντάξει. Εδώ τι νιώθει αυτό το παιδάκι;

Λύπη, επειδή το κοροϊδεύουν.

Και αυτό που χτυπάει;

Το χτυπάει και του λέει άσχημα (πράγματα).

Και τι νιώθει;

Χαρά, γιατί μπορεί να το χτυπάει, ή λύπη, γιατί μπορεί να έχει θυμώσει μαζί του, να έχει λυπηθεί και αυτό.

Και να κάνει έτσι για να αισθανθεί καλύτερα;

Δεν ξέρω.

Και αυτά πώς νιώθουν; (τα παιδιά που κοιτάνε)

Δεν ξέρω.

Στο ιχνογράφημα φαίνονται όλοι λυπημένοι από την έκφραση του προσώπου τους. Από εκεί φαίνεται ότι δε διαχωρίζει τα συναισθήματα του καθενός. Τους έχει διαχωρίσει μόνο χρωματικά και με απόσταση μεταξύ τους. Παρ' όλα αυτά ο θύτης με το θύμα έχουν το ίδιο χρώμα.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Πιστεύετε ότι μπορεί να καταλάβει ότι εκτός από τη δικιά του γνώμη, υπάρχουν και άλλες γνώμες διαφορετικές;

Όχι, γνώμες είναι πάρα πολύ, εκεί έχουμε πρόβλημα σε αυτό το κομμάτι, επιμένει πάρα πολύ στις απόψεις του και πολύ δύσκολα του αλλάζεις γνώμη και πολύ δύσκολα μπορείς να του πεις ότι «ξέρεις, υπάρχει και κάτι άλλο πέρα από αυτό που σκέφτεσαι εσύ και πέρα από αυτό που βλέπεις εσύ» και για αυτό ας πούμε έχουμε κάποιο πρόβλημα και στο σχολείο, γιατί ας πούμε κάνει ένα λάθος, το διορθώνω, του λέω ποιο είναι το σωστό και δεν το αντιλαμβάνεται, δεν το καταλαβαίνει. Θα μου πει «μαμά δεν άκουσες καλά», εδώ το έχει κάνει λάθος, είμαι σίγουρη ότι το έχει πει λάθος και μου λέει «μαμά, εγώ τα 'πα σωστά, εσύ το λες λάθος». Δεν δέχεται εύκολα τη γνώμη του άλλου, ο χαρακτήρας του είναι πολύ ισχυρογνώμων, πάρα πολύ.

Όταν παίζει με φίλους, συνομηλίκους, άλλοτε συζητάει μαζί τους μέχρι να βρεθεί μια ικανοποιητική λύση για όλους και άλλοτε εγκαταλείπει το παιχνίδι όταν δεν του κάνουν το χατίρι, δηλαδή όταν δεν γίνονται τα πράγματα όπως επιθυμεί.

7.4.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Δε διαθέτει μεγάλο βαθμό συναισθηματικής ενσυναίσθησης. Ο ίδιος λέει:

Εσύ καμιά φορά στεναχωριέσαι όταν βλέπεις κάποιον άλλον να στεναχωριέται; Μερικές φορές ναι και μερικές φορές όχι.

Συνήθως;

Συνήθως και πιο πολύ όχι.

Η μητέρα του λέει πως ο Μ.Π. συγκινείται κυρίως στις ταινίες και νιώθει συναισθήματα συνήθως όσον αφορά τους φίλους του και όχι άλλα παιδιά. Δεν μπορεί να πει όμως με σιγουριά αν νιώθει ό, τι νιώθουν και οι άλλοι. Συγκεκριμένα:

Έχει ευαισθησίες, αλλά του είναι εύκολο να τις δείξει όταν γνωρίζει τον άλλον και όταν είναι μόνος του, όχι όταν έχει τους φίλους του και γι' αυτό κάνει ό, τι κάνουν οι φίλοι του στο χώρο του σχολείου, δεν έχει καθόλου ενσυναίσθηση.

Δεν μπορώ να το πω αν αισθάνεται κι αυτός λυπημένος.

Συγκινείται γενικά γιατί και εγώ κλαίω, είμαι πολύ ευσυγκίνητη και του το έχω μεταδώσει αυτό το πράγμα.

Ταινίες, σειρές όταν βλέπει στην τηλεόραση;

Και συγκινείται πολλές φορές και καμιά φορά μπορεί να κάνουμε για πλάκα ότι τον κοροϊδεύουμε, «αχαχά κλαίει» και τέτοια, εντάξει αυτά είναι λάθη των γονιών, αλλά συγκινείται πάρα πολύ, έχει ευαισθησίες.

7.4.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα μέλη της οικογένειάς του (α. μητέρα, β. πατέρα, γ. αδερφό)

α. Προς τον πατέρα του

Ο Μ.Π. κάποιες φορές αισθάνεται ό, τι αισθάνεται και ο πατέρας του και μπορεί να μπει στη θέση του. Απ' ό, τι λέει ο ίδιος:

Μία φορά που φώναζε στο βοηθό του ο μπαμπάς μου, μπήκα στον εαυτό του και ένιωσα ό,τι νιώθει.

Η μητέρα του λέει πως ο Μ.Π. δείχνει την αγάπη του και την ανησυχία του προς τον πατέρα του:

Στον μπαμπά του [εκδηλώνει την αγάπη του] δείχνοντας ανησυχία αν αργήσει να επιστρέψει στο σπίτι και αγκαλιάζοντάς τον.

β. Προς τη μητέρα του

Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τη μητέρα του, εκδηλώνοντας την αγάπη του, θέλοντας να την κάνει να νιώσει καλύτερα και βοηθώντας την. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Εχτές ας πούμε που ήμουν πολύ στεναχωρημένη, ο μικρός το κατάλαβε και ήρθε και ο μεγάλος (ο Μ.Π.) και το είδε. Όταν με δει στεναχωρημένη, θα μου πει μαμά συγνώμη, σε αγαπάω, κλπ.

Όταν βλέπει εμένα λυπημένη, προσπαθεί να με κάνει να νιώσω καλύτερα. Τώρα δεν ξέρω αν νιώθει και αυτός λύπη, αυτό δεν το έχω αντιληφθεί.

Είναι πολύ εκδηλωτικός. Πολύ συχνά εκδηλώνει την αγάπη του σε μένα, γράφοντας «μαμά σ' αγαπάω» ή δίνοντάς μου αγκαλιές και φιλιά.

γ. Προς τον αδερφό του

Κάποιες φορές, όταν η μητέρα του μαλώνει τον αδερφό του, θα τον πλησιάσει να δει αν είναι καλά και πιθανόν να νιώθει λύπη, αλλά τις περισσότερες φορές τον ανταγωνίζεται, ζηλεύει και εκνευρίζεται όταν του παίρνει τα πράγματά του. Όπως λέει και η μητέρα του:

Με τον αδερφό του, κάποιες φορές δηλαδή, και θα μαλώσουν και θα τον σπρώξει και θα έχει νεύρα.

Ας πούμε όταν στεναχωρηθεί ο μικρός ή όταν μαλώνω το μικρό, πηγαίνει πάντα, πηγαίνει όχι πάντα, πολύ συχνά, αλλά είναι κάποιες φορές που ανταγωνίζονται.

Αναμφισβήτητα τον αγαπάει πολύ και κάποιες φορές είναι ιδιαίτερα προστατευτικός απέναντί του. Όμως, αρκετά συχνά γίνεται επιθετικός απέναντί του, τον σπρώχνει, του τραβάει τα μαλλιά, είναι ξεκάθαρο ότι τον ζηλεύει. Αυτό που τον ενοχλεί είναι ότι πολλές φορές ο μικρός εισβάλλει στον χώρο του, του παίρνει τα πράγματά του και τα καταστρέφει.

Στον αδερφό του [εκδηλώνει την αγάπη του] αγκαλιάζοντάς τον.

Αν παίζει με τον αδερφό του, είναι αδιάλλακτος. Φωνάζει και απαιτεί να γίνει το δικό του.

7.4.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους του

Παρουσιάζει συναισθηματική ενσυναίσθηση όσον αφορά τους φίλους του. Στενοχωριέται όταν λυπούνται, υποχωρεί κάποιες φορές στις διαφωνίες και τους υπερασπίζεται. Ο ίδιος λέει:

Πώς θα ένιωθες εσύ αν το έβλεπες αυτό;

Λύπη.

Γιατί;

Είναι ο καλύτερος μου φίλος και τα άλλα παιδιά τον κοροϊδεύουν.

Η μητέρα του αναφέρει:

Με τους δικούς του φίλους ναι, το κάνει, είναι πιο ευαίσθητος.

Στο σχολείο έχει φίλους, τους οποίους αγαπάει και υπερασπίζεται. Σπάνια τσακώνεται μαζί τους, ενώ όταν αυτό συμβαίνει, αισθάνεται πολύ άσχημα και έχει το σθένος να ζητήσει συγγνώμη. Συνήθης λόγος τσακωμού είναι η διαφωνία αναφορικά με το ποιος είναι ο αρχηγός.

Δεν παρουσιάζει δυσκολίες στο να συνεργαστεί με άλλα άτομα.

Όταν παίζει με φίλους συνομηλίκους, άλλοτε συζητάει μαζί τους μέχρι να βρεθεί μια ικανοποιητική λύση για όλους και άλλοτε εγκαταλείπει το παιχνίδι όταν δεν του κάνουν το χατίρι, δηλαδή όταν δεν γίνονται τα πράγματα όπως επιθυμεί.

7.4.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα

Προς άλλα άτομα δεν είναι τόσο ευαισθητοποιημένος όσο με τους φίλους και την οικογένειά του. Για τα άγνωστα άτομα που υποφέρουν, μερικές φορές στενοχωριέται, αλλά για γνωστά άτομα που είναι εκτός της παρέας του δε δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση. Ο λόγος είναι πως θέλει να ανήκει στη συγκεκριμένη ομάδα των φίλων του και σχεδόν πάντα κάνει ό, τι κάνουν οι άλλοι. Ο ίδιος αναφέρει:

Όταν βλέπεις παιδάκια που πεινάνε, που είναι σε άλλες χώρες, περνάνε δύσκολα, στεναχωριέσαι καμιά φορά ή όχι;

Όχι και πάντα.

Σκέφτεσαι πώς μπορεί να περνάνε αυτά τα παιδιά;

Μερικές φορές.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Αλλά στο σχολείο έχω καταλάβει ότι κάνει ό, τι κάνουν και οι υπόλοιποι φίλοι του. Δηλαδή του έχω πει ότι παράδειγμα για τον Μανώλη και για τη Ρένα: Βασικά μου έχει πει αυτός ότι είναι δύο παιδιά και πιο πολύ τα κοροϊδεύουν. Η Ρένα δεν έχει πολλές φίλες για παράδειγμα και του λέω Μανώλη μου... Το κορυφαίο που μου είπε η μαμά του Μανώλη είναι ότι όταν είχε κάνει επέμβαση ο Μανώλης και τελικά, ενώ το παιδί έπρεπε να το κρατήσουν στο σπίτι, έπρεπε να το κρατήσει άλλη μία εβδομάδα, το έφεραν εδώ, αλλά έπρεπε να προσέχει και μου είπε η μαμά του ότι εκείνη τη βδομάδα επίτηδες τα παιδιά τον έσπρωχναν και τον κλωτσούσαν σε εκείνο το σημείο.

Του το 'χω πει ότι ας πούμε με τους φίλους του να μην οδηγηθούν σε μπουλινγκ, ας πούμε οι φίλοι του που δεν έχουν παρέα να πηγαίνει αυτός να μιλάει. Δεν τα λέω αυτά πολύ συχνά, αλλά τον βλέπω ότι μου λέει «ας το πούμε σύντομα, σιγά μην το κάνω αυτό, κανείς δεν του μιλάει, κανείς δεν το παίζει, γιατί να πάω εγώ δηλαδή»; Στο χώρο του σχολείου δεν το κάνει, στο σπίτι μας όμως το κάνει με τους δικούς του φίλους. Με τους δικούς του φίλους ναι, το κάνει, είναι πιο ευαισθητοποιημένος, αλλά στο χώρο του σχολείου όχι.

Τον βλέπετε να θέλει να βοηθήσει όταν βλέπει στην τηλεόραση παιδάκια που είναι φτωχά; Έχει εκφράσει τη διάθεση;

Εντάξει, δεν είναι και εύκολο να εκφράσει αυτό που σκέφτεται. Όχι, για να 'μαι ειλικρινής, όχι, μόνο απορίες μου εκφράζει, γιατί γίνεται αυτό, αλλά όχι να προβληματιστεί, να φτάσουμε σε αυτό το σημείο να προβληματιστεί, να δώσει λύσεις, ακόμα περισσότερα κλπ.

7.4.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα

Δε δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα. Δε θα τα πειράξει, αλλά δεν αισθάνεται λύπη όταν τα βλέπει τραυματισμένα και δε συμερίζεται την αγάπη της μητέρας του ως προς αυτά. Η μητέρα του λέει:

Η σχέση του με τα ζώα;

Θα σας πω: Μου κάνει τρομερή εντύπωση, γιατί εγώ αγαπώ πάρα πολύ τα ζώα και το δείχνω κιόλας και αυτός το έχει πάρει πραγματικά (ο μικρός), άμα δει μαμούνι θα πάει και θα ασχοληθεί με το μαμούνι, αυτός (ο Μ.Π.) θα πάει να το πατήσει. Δεν ξέρω αν είναι της ηλικίας. Προχθές του έλεγε «να τη σκοτώσουμε». Του λέω «όχι μανάρι μου, δε θα τη σκοτώσουμε». Μετά δεν πήγε. Το λέει έτσι, δεν το κάνει κιόλας. Σκυλάκια, γατάκια, θα πάω εγώ να τα χαϊδέψω και θα κάνει και ξουτ. Του το έχω απαγορεύσει, τώρα δεν ξέρω πως έχει γίνει αυτό το πράγμα και μου κάνει τρομερή εντύπωση, γιατί εγώ ποτέ δεν ήμουν έτσι. Είχαμε και γάτα στο σπίτι πέρυσι, τώρα δεν έχουμε πλέον, γιατί έφαγε φόλα στη γειτονιά. Με τη γάτα δεν ασχολιόταν, αλλά όχι ότι θα τα κακοποιήσει κιόλας. Δε θα πάει να δείρει έναν σκύλο, θα αρκεστεί στο ξουτ ή ας πούμε τον είχε πάρει ο σύζυγός μου που έπρεπε να πάνε σε ένα σπίτι με σκύλο και λίγο φοβήθηκε στην αρχή και την προηγούμενη εβδομάδα ήθελαν να ξαναπάνε και μου λέει «εντάξει, θα πάω στο συγκεκριμένο σπίτι, αλλά δε θα πω στον Μανώλη ότι θα πάω εκεί, γιατί δεν θα θέλει να 'ρθει».

Δηλαδή φοβάται;

Ναι.

Άμα δει κάποιο τραυματισμένο, προβληματίζεται;

Όχι, δυστυχώς, δεν προβληματίζεται. Είχατε εδώ ένα σκύλο στο σχολείο και μου το είχε πει και μου είχε πει ότι έχει σημάδι στο λαιμό, αυτό. Αλλά δεν τον βλέπω να είναι... όχι ότι θα το κακοποιήσει. Θα βγάλει τέτοια πιστεύω, είναι η ηλικία του, θέλει να βγάλει ότι είναι πάνω από, καταλαβαίνετε, νομίζω ότι αυτό είναι κομμάτι της ηλικίας τους και τα αγόρια θέλουν να δείξουν ότι είναι πιο ισχυροί και πιστεύω ότι το βγάλει αυτό. Ας πούμε σε έναν σκύλο θα κάνει ξουτ ή ένα έντομο θα πάει να το σκοτώσει.

Μήπως ο σύζυγος λίγο...;

Όχι, καμία σχέση.

Γενικά λέω, μήπως του λέει «είσαι αγόρι, να είσαι δυνατός»;

Ναι, αυτό το κάνει δυστυχώς.

Οπότε έχει πρότυπο πιο πολύ τον πατέρα.

Νομίζω ναι, παίρνουν και από μας τα παιδιά, γιατί με τη μαμά περνούν περισσότερο χρόνο μαζί, αλλά τον πατέρα του το αγόρι τον έχει πρότυπο. Ο άντρας μου δεν είναι τόσο ευαισθητοποιημένος σε τέτοια θέματα ή τουλάχιστον δεν το εκφράζει τόσο πολύ. Ο άντρας μου ποτέ δεν έχει κακοποιήσει ζώα, αλλά όταν είχα πάρει τη γάτα μου είπα «πηγαίνετε πίσω γιατί βρωμάει στο σπίτι».

Δεν είναι πολύ με τα ζώα ε;

Ναι, αλλά ξέρετε ότι μετά τη συνήθισε. Στην αρχή ήταν πολύ αντίθετος. Εγώ του έλεγα ότι λατρεύω τις γάτες, αλλά εντάξει, θα τη βγάλω φωτογραφία, θα τη βάλουμε στο φιλοζωικό και αυτά και πέρασαν μήνες. Τη βρήκα τη γάτα Σεπτέμβριο και η γάτα έφυγε το Μάρτιο. Έφαγε φόλα, εντάξει, στη γειτονιά. Ο άντρας μου γκρίνιαζε τους τρεις πρώτους μήνες και μετά την αποδέχτηκε. Δεν τον έχει ακούσει τον άντρα μου να λέει ξουτ.

Μπορεί και από αντίδραση να μη θέλει να δείξει την ευαισθησία.

Υπάρχει ένας σκύλος στη γειτονιά και σχεδόν κάθε μέρα πριν πάω στο σπίτι πηγαίνω στο σκυλάκι και το χαϊδεύω και μου λέει «ωχ ρε μαμά, πάμε σε παρακαλώ, τι κάνεις τώρα; Πάμε, μην τη χαϊδεύεις, μην τη χαϊδεύεις». Μπορεί να το κάνει από αντίδραση, εντάξει.

7.4.3.2.5. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα άτομα με αναπηρία

Δείχνει ευαισθησία προς άτομα με αναπηρία. Η μητέρα του αναφέρει:

Ναι, θα σας πω, εγώ είμαι 17 μήνες στο ειδικό γυμνάσιο και κάποιες φορές τον έπαιρνα μαζί μου όταν ήταν άρρωστος και τα λοιπά. Πέντε-έξι φορές τον είχα πάρει μαζί μου και ήτανε πάρα πολύ... έδινε χώρο, δηλαδή είχαμε ένα αυτιστικό παιδί και κάναμε κάτι με το Μανώλη με μαρκαδόρους, πλαστελίνες, δεν θυμάμαι και πέρασε και του πήρε μία πλαστελίνη και δεν του είπε τίποτα, του την έδωσε, ενώ σε διαφορετική περίπτωση θα διεκδικούσε. Καταλαβαίνει δηλαδή όταν η κατάσταση είναι διαφορετική. Είχαμε τη Στέλλα που ήταν σε αναπηρικό αμαξίδιο και δεν μιλούσε, δεν είχε καθόλου επικοινωνία και ντρεπόταν και τον έπαιρνα μαζί μου και της έλεγα της Στέλλας ότι την αγαπάει, ότι είναι πολύ όμορφη και ντρεπόταν και μετά, αλλά τον έβλεπα ότι ήθελε να πηγαίνουμε. Είναι και ντροπαλός, αλλά τον έβλεπα ότι δίνει χώρο ας πούμε.

Ή ας πούμε, βλέπουμε πολλά βιντεάκια στο διαδίκτυο για ευαισθητοποίηση πάνω σε αυτά τα θέματα. Τον βλέπω ότι συγκινείται πάρα πολύ και κλαίει. Έχει κλάψει. Έκλαψε σε ένα που είδαμε πρόσφατα με τη Μαρία. Ήταν σε ένα σχολείο και ήταν ένα κοριτσάκι και έφεραν ένα αγοράκι σε αναπηρικό αμαξίδιο και έγιναν πολύ καλοί φίλοι και έβρισκε αυτή τρόπους για να παίζουν και εν τέλει αυτό το κοριτσάκι έγινε δασκάλα.

7.4.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία

Κρατάει την ψυχραιμία του και δεν αναστατώνεται υπερβολικά σε δύσκολες καταστάσεις. Δε διαθέτει ενσυναισθητική ανησυχία. Πολλές φορές μπορεί να μην τον αγγίζει καν η συναισθηματική αντίδραση ενός άλλου ατόμου (πχ. κλάμα). Όπως λέει ο ίδιος:

Όταν οι άλλοι είναι αναστατωμένοι, στεναχωρημένοι, ταραγμένοι, κρατάς την ψυχραιμία σου ή αναστατώνεσαι πολύ;

Κρατάω την ψυχραιμία μου.

Όταν φωνάζουν σε ένα άλλο παιδί εσύ ταράζεσαι; Όταν π.χ. φωνάζει ο δάσκαλος ή οι γονείς;

Όχι.

Δεν ταράζεσαι;

Όχι.

Όταν ένα άλλο παιδί κλαίει, θες και εσύ να κλάψεις;

Όχι.

Εσύ όταν γίνονται τέτοια πράγματα, μήπως ταράζεσαι πάρα πολύ, στεναχωριέσαι πάρα πολύ και δεν μπορείς να κάνεις τίποτα κάποιες φορές;

Μερικές φορές.

Μερικές φορές στεναχωριέσαι υπερβολικά, σε σημείο που να μην μπορείς να κάνεις τίποτα;

Τις περισσότερες όχι.

Είσαι ψυχραιμος και μπορείς να βοηθήσεις το φίλο σου, δεν ταράζεσαι υπερβολικά και να μην μπορείς να ηρεμήσεις;

Όχι.

Η μητέρα του αναφέρει:

Τον βλέπετε κάποιες φορές ας πούμε να αναστατώνεται πολύ από συναισθήματα; Αμα βλέπει άλλους σε μία δύσκολη κατάσταση φτάνει σε σημείο που να μπορεί να το ελέγξει;

Όχι, όχι.

Κρατά την ψυχραιμία του;

Ε, ναι, προβληματίζεται, ναι.

7.4.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Ο ίδιος λέει πως δεν μπορεί να μπει στη θέση των ηρώων μιας ταινίας ή ενός βιβλίου

και να καταλάβει τις σκέψεις ή τα συναισθήματά τους. Θαυμάζει και θα ήθελε να μοιάσει σε έναν ήρωα ταινίας, αλλά δεν παριστάνει στα παιχνίδια του ήρωες ιστοριών. Όπως αναφέρει ο ίδιος:

Όταν διαβάζεις μία ιστορία που είναι από ταινία ή από βιβλίο, φαντάζεσαι πώς θα ήταν αν συνέβαινε σε σένα; Βάζεις τη φαντασία σου να σκεφτείς;

Μερικές φορές.

Μπορείς να καταλάβεις τι σκέφτονται οι άνθρωποι σε μία ταινία ή σε ένα βιβλίο;

Όχι.

Τι νιώθουν, τι σκέφτονται...μπαίνεις μέσα στην ιστορία; Είναι σαν να το ζεις και εσύ;

Όχι.

Μπορείς να φανταστείς το τέλος της ιστορίας;

Μερικές φορές.

Το έχεις βρει σε κάποια στιγμή; Εσύ έχεις καταλάβει τι θα συμβεί στο τέλος;

Ναι.

Δεν μου λες, στην τηλεόραση βλέπεις κάποια ταινία, κάποια σειρά, που να σου αρέσει κάποιος ήρωας, που να τον θαυμάζεις;

Οι απίστευτοι.

Δεν το ξέρω. Είναι κάποιος που σου αρέσει; Ποιος είναι;

Το 2.

Α, είναι ταινία; Και ποιος είναι αυτός που θαυμάζεις;

Το παιδάκι.

Γιατί;

Γιατί τρέχει πάρα πολύ γρήγορα.

Και τι άλλο, θα 'θελες να του μοιάσεις;

Ναι.

Και τι να κάνεις;

Να τρέχω και εγώ πάρα πολύ γρήγορα.

Τι άλλο κάνει αυτό το παιδάκι; Κάνει κάτι άλλο που σου αρέσει;

Πάει να πετάξει σφαίρες από τα χέρια του.

Γιατί τα κάνει αυτά; Τι είναι αυτό το παιδάκι; Προσπαθεί κάτι να κάνει;

Βοηθάει τον κόσμο.

Α, βοηθάει τον κόσμο και σου αρέσει αυτό. Θα 'θελες και εσύ; Φαντάζεσαι και εσύ να 'σουν σαν κι αυτόν και να βοηθάς τον κόσμο;

Ναι.

Καμιά φορά παίζεις ότι είσαι αυτό το παιδάκι;

Όχι.

Απλά το φαντάζεσαι ε; Παίζεις παιχνίδια που να παριστάνεις κάποιον ήρωα μερικές φορές;

Όχι.

Με τους φίλους σου; Τι παίζεις; Ποιον παριστάνεις; Παριστάνεις ότι είσαι κάποιος;

Όχι.

Τι παίζετε;

Κυνηγητό.

Μήπως μερικές φορές όταν βλέπεις τηλεόραση, κλαίς ή συγκινείσαι; Στενοχωριέσαι;

Μερικές φορές.

Μπορείς να θυμηθείς κάτι; Σε ταινίες ας πούμε ή στις ειδήσεις;

Σε ταινίες.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το παρακάτω:

Ιχνογράφημα 11: Ο αγαπημένος μου ήρωας.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Είναι το αγαπημένο μου παιδικό.

Και τι δείχνει; Είναι μια σκηνή από την ταινία;

Ναι. Ο αγαπημένος μου ήρωας σκοτώνει το ρομπότ.

Τι σου αρέσει;

Μου αρέσει που το παιδί τρέχει πολύ γρήγορα σαν τον κεραυνό και ο άντρας είναι πολύ δυνατός. Το ρομπότ πάει να σκοτώσει μια γυναίκα, γιατί αυτός που είναι μέσα είναι ένας κακός και με το ρομπότ πάει να τη σκοτώσει και να το ρίξει το ρομπότ, να το χαλάσει.

Και πως νιώθει το παιδάκι;

Ενθουσιασμό, γιατί μπορεί να σώσει τον κόσμο.

Και τα χεράκια του γιατί τα έχει έτσι ανοιχτά;

Γιατί αυτό πέφτει πάνω του. Για να το πιάσει.

Εδώ βλέπουμε πως έχει ζωγραφίσει το παιδάκι χαρούμενο και με ανοιχτά τα χέρια, να μη φοβάται. Ίσως θέλει να δείξει πόσο γενναίο είναι, καθώς έτσι είχε πει στη συνέντευξη.

Η μητέρα του ισχυρίζεται πως ο Μ.Π. συγκινείται πολλές φορές όταν βλέπει ταινίες. Συγκεκριμένα:

Συγκινείται γενικά, γιατί και εγώ κλαίω, είμαι πολύ ευσυγκίνητη και του το έχω μεταδώσει αυτό το πράγμα.

Σε ταινίες, σειρές, όταν βλέπει τηλεόραση...;

Ναι, συγκινείται πολλές φορές. Ε και καμιά φορά μπορεί να κάνουμε για πλάκα ότι τον κοροϊδεύουμε: «αχαχα, κλαίει» και τέτοια, εντάξει, αυτά είναι λάθη των γονιών, αλλά συγκινείται πάρα πολύ, έχει ευαισθησίες.

Οι ήρωες που παριστάνει στα παιχνίδια του δεν είναι από ταινίες ή βιβλία, αλλά από την καθημερινή ζωή. Όπως λέει και η μητέρα του:

Με ήρωες, τέτοια, έχει, που να θαυμάζει ή να ταυτίζεται;

Ήρωες θα σας πω: λατρεύει τους αστυνομικούς, όλους τους αστυνομικούς, τώρα τι να σας πω, από βιβλία, από παραμύθια, όχι από ταινίες, όχι θα έλεγα. Ας πούμε από τη μυθολογία έχει μανία με το Θεό Άρη, πραγματικά με τον Αχιλλέα, αυτά του έχουνε κολλήσει τώρα.

Παίζει και παιχνίδια να παριστάνει ότι είναι αυτός ο ήρωας;

Ναι, ναι, του είχα πάρει μία στολή ιππότη που παρέπεμπε στα αρχαία και το άλλο παρέπεμπε, του αρέσουν αυτά αλλά οι ήρωες, Σπάρτη και τέτοια όχι. Επίσης έχει μανία με τους αστυνομικούς: παριστάνει, παίζει να παριστάνει ότι είναι αστυνομικός.

7.4.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Δε δείχνει διάθεση για προσφορά βοήθειας. Έχει τη διάθεση να βοηθήσει μόνο παιδιά που τα ξέρει και είναι φίλοι του. Όπως λέει και ο ίδιος στα σενάρια που του παρουσιάστηκαν:

Και τι θα έλεγες εσύ στη Μαριάννα; Θα της έλεγες κάτι; (το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Όχι.

Θα του 'λεγες κάτι; (στο ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Όχι.

Εσύ θα ήθελες να το βοηθήσεις αυτό το παιδάκι; Θα το βοηθούσες άμα ερχόταν; (τον καινούριο συμμαθητή)

Έτσι και έτσι.

Γιατί;

Θα το 'παιζα μερικές φορές.

Γιατί; Θα 'θελες να παίζεις με τους δικούς σου φίλους πιο πολύ;

Ναι.

Θα το βοηθούσες αυτό το παιδάκι που δεν ξέρει καθόλου ελληνικά, αν ερχόταν στην τάξη; (το παιδί από άλλη χώρα)

Αν όχι μου το λες, δεν πειράζει. Ναι ή όχι;

Λίγο.

Θα το βοηθούσες ή όχι; Θα 'θελες να κάνεις παρέα μαζί του; (το παιδί στο αναπηρικό καροτσάκι)

Ναι, λίγο.

Ε πιο πολύ με τους φίλους σου;

Ναι, γιατί τους έχω πιο πολύ γνωρίσει.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το παρακάτω:

Ιχνογράφημα 12: Ο συμμαθητής με το αναπηρικό καροτσάκι.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Το παιδάκι που είναι σε αναπηρικό καροτσάκι και δεν μπορεί να περπατήσει.

Εδώ έχεις ζωγραφίσει εσένα;

Ναι, εμένα.

Και τι κάνεις εδώ;

Παίζω μαζί του.

Και γιατί δεν έχουν στόμα;

Το έχω ξεχάσει, δεν υπάρχει κάποιος λόγος.

Εδώ βλέπουμε ότι έχει ζωγραφίσει και τον εαυτό του και το άλλο παιδί χωρίς στόμα, κάτι που ίσως δείχνει τη δυσκολία επικοινωνίας που αισθάνεται ότι υπάρχει. Επίσης, ο Μ.Π. φαίνεται σαν να κοιτάζει αλλού και όχι το παιδάκι.

Σχετικά με τον φίλο που τον πειράζουν:

Θα έκανες κάτι εσύ για να τον βοηθήσεις; (τον φίλο του που τον πειράζουν)

Θα τον έπαιρνα και θα του έλεγα «μη στεναχωριέσαι».

Θα τον παρηγορούσες δηλαδή ε;

Ναι.

Η μητέρα του λέει πως ο Μ.Π. δεν έχει διάθεση να βοηθήσει κάποιο παιδί που έχει ανάγκη, γιατί επηρεάζεται από τα άλλα παιδιά και κάνει ό, τι κάνουν κι εκείνα. Θέλει να δείξει ότι είναι δυνατός, ότι δεν είναι συναισθηματικός και έτσι στον χώρο του σχολείου δε δείχνει ευαισθησία προς τα παιδιά που έχουν ανάγκη. Εκτός σχολείου βέβαια με τους φίλους του είναι διαφορετικός: πολύ πιο ευαίσθητος και πρόθυμος να βοηθήσει. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Αλλά στο σχολείο έχω καταλάβει ότι κάνει ό, τι κάνουν και οι υπόλοιποι φίλοι του. Δηλαδή του έχω πει για παράδειγμα για τον Μανώλη και για τη Ρένα: Βασικά μου έχει πει αυτός ότι είναι δύο παιδιά και πιο πολύ τα κοροϊδεύουν. Η Ρένα δεν έχει πολλές φίλες για παράδειγμα και του λέω «Μανώλη μου...». Το κορυφαίο που μου είπε η μαμά του Μανώλη είναι ότι όταν είχε κάνει επέμβαση ο Μανώλης και τελικά, ενώ το παιδί έπρεπε να το κρατήσουν στο σπίτι, έπρεπε να το κρατήσει άλλη μία εβδομάδα, το έφεραν εδώ, αλλά έπρεπε να προσέχει και μου είπε η μαμά του ότι εκείνη τη βδομάδα επίτηδες τα παιδιά τον έσπρωχναν και τον κλωτσούσαν σε εκείνο το σημείο.

Του το 'χω πει ότι ας πούμε με τους φίλους του να μην οδηγηθούν σε μπουλινγκ, ας πούμε οι φίλοι του που δεν έχουν παρέα, να πηγαίνει αυτός να μιλάει. Δεν τα λέω αυτά πολύ συχνά, αλλά τον βλέπω ότι μου λέει «ας το πούμε σύντομα, σιγά μην το κάνω αυτό, κανείς δεν του μιλάει, κανείς δεν το παίζει, γιατί να πάω εγώ δηλαδή»; Στο χώρο του σχολείου δεν το κάνει, στο σπίτι μας όμως το κάνει με τους δικούς του φίλους. Με τους δικούς του φίλους ναι, το κάνει, είναι πιο ευαισθητοποιημένος, αλλά στο χώρο του σχολείου όχι.

Θέμα bullying στο σχολείο να μπορεί να επεμβαίνει;

Ξέρετε ίσως να το αντιλαμβάνεται, αλλά δεν επεμβαίνει.

Επίσης σε παιδιά ΑΜΕΑ, με τα οποία έρχεται σε επαφή μέσω της εργασίας της μητέρας του δείχνει μεγαλύτερη ευαισθησία και παρόλο που ντρέπεται να προσφέρει κάποιου είδους βοήθεια, δεν εκνευρίζεται αν του πάρουν τα πράγματά του και τους δίνει χώρο, δείχνοντας κατανόηση στην κατάσταση. Η μητέρα του αναφέρει:

Ναι, θα σας πω, εγώ είμαι 17 μήνες στο ειδικό γυμνάσιο και κάποιες φορές τον έπαιρνα μαζί μου όταν ήταν άρρωστος και τα λοιπά. Πέντε-έξι φορές τον είχα πάρει μαζί μου και ήτανε

πάρα πολύ... έδινε χώρο, δηλαδή είχαμε ένα αυτιστικό παιδί και κάναμε κάτι με το Μανώλη με μαρκαδόρους, πλαστελίνες, δεν θυμάμαι και πέρασε και του πήρε μία πλαστελίνη και δεν του είπε τίποτα, του την έδωσε, ενώ σε διαφορετική περίπτωση θα διεκδικούσε. Καταλαβαίνει δηλαδή όταν η κατάσταση είναι διαφορετική. Είχαμε τη Στέλλα που ήταν σε αναπηρικό αμαξίδιο και δεν μιλούσε, δεν είχε καθόλου επικοινωνία και ντροπέταν και τον έπαιρνα μαζί μου και της έλεγα της Στέλλας ότι την αγαπάει, ότι είναι πολύ όμορφη και ντροπέταν και μετά, αλλά τον έβλεπα ότι ήθελε να πηγαίνουμε. Είναι και ντροπαλός, αλλά τον έβλεπα ότι δίνει χώρο ας πούμε.

Για άγνωστα παιδιά που υποφέρουν δεν έχει εκφράσει τη διάθεση να βοηθήσει, αλλά εκδηλώνει ενδιαφέρον εκφράζοντας απορίες. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Τον βλέπετε να θέλει να βοηθήσει όταν βλέπεις τηλεόραση παιδάκια που είναι φτωχά; Έχει εκφράσει τη διάθεση;

Εντάξει, δεν είναι και τόσο εύκολο να εκφράσει αυτό που σκέφτεται.

Όχι, για να 'μαι ειλικρινής, όχι, μόνο απορίες μου εκφράζει, γιατί γίνεται αυτό, αλλά όχι να προβληματιστεί, να φτάσουμε σε αυτό το σημείο να προβληματιστεί, να δώσει λύσεις,, ακόμα περισσότερα κλπ.

7.4.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά του και γιατί

Βοήθεια προσφέρει μόνο σε φίλους του, επειδή τους γνωρίζει. Επίσης δίνει χώρο σε παιδιά ΑΜΕΑ, κατανοώντας τις διαφορετικές ανάγκες τους. Δεν είναι πρόθυμος να βοηθήσει άτομα που δεν ξέρει ή που δεν είναι φίλοι του, γιατί δεν τους ξέρει καλά. Όπως αναφέρει και ο ίδιος:

Θα του 'λεγες κάτι; (στο ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Όχι.

Αυτό το παιδάκι θα το βοηθούσες άμα ερχόταν; (τον καινούριο συμμαθητή)

Έτσι και έτσι.

Γιατί;

Θα το 'παιζα μερικές φορές.

Γιατί; Θα 'θελες να παίζεις με τους δικούς σου φίλους πιο πολύ;

Ναι.

Θα το βοηθούσες αυτό το παιδάκι που δεν ξέρει καθόλου ελληνικά αν ερχόταν στην τάξη; (το παιδί από άλλη χώρα)

...

Αν όχι, μου το λες, δεν πειράζει. ναι ή όχι;

Λίγο.

Δηλαδή;

Θα του είχα μάθει μερικές λέξεις.

Θα το βοηθούσες ή όχι; Θα 'θελες να κάνεις παρέα μαζί του; (το παιδί στο αναπηρικό καροτσάκι)

Ναι, λίγο.

Ε πιο πολύ με τους φίλους σου;

Ναι, γιατί τους έχω πιο πολύ γνωρίσει.

Θα έκανες κάτι εσύ για να τον βοηθήσεις; (τον φίλο του που τον πειράζουν)

Θα τον έπαιρνα και θα του έλεγα «μη στεναχωριέσαι».

Θα τον παρηγορούσες δηλαδή ε;

Ναι.

Η μητέρα του αναφέρει για τα παιδιά ΑΜΕΑ:

Δίνει χώρο. Δηλαδή είχαμε ένα αυτιστικό παιδί και κάναμε κάτι με το Μανώλη με μαρκαδόρους, πλαστελίνες, δεν θυμάμαι και πέρασε και του πήρε μία πλαστελίνη και δεν του είπε τίποτα, του την έδωσε, ενώ σε διαφορετική περίπτωση θα διεκδικούσε. Καταλαβαίνει δηλαδή όταν η κατάσταση είναι διαφορετική.

7.4.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει

Η βοήθεια που προσφέρει είναι πιο πολύ συμβουλές του τύπου «μη στενοχωριέσαι». Είναι αρκετά μονολεκτικός στις απαντήσεις του. Σύμφωνα με τον ίδιο:

Θα το 'παιζα μερικές φορές (το παιδί που κάθεται μόνο του)

Θα του είχα μάθει μερικές λέξεις. (το παιδί από άλλη χώρα)

Θα έκανες κάτι εσύ για να τον βοηθήσεις; (τον φίλο του που τον πειράζουν)

Θα τον έπαιρνα και θα του έλεγα «μη στεναχωριέσαι».

Θα τον παρηγορούσες δηλαδή ε;

Ναι.

Η μητέρα του αναφέρει:

Δίνει χώρο.

Δηλαδή είχαμε ένα αυτιστικό παιδί και κάναμε κάτι με το Μανώλη με μαρκαδόρους, πλαστελίνες, δεν θυμάμαι και πέρασε και του πήρε μία πλαστελίνη και δεν του είπε τίποτα, του την έδωσε, ενώ σε διαφορετική περίπτωση θα διεκδικούσε. Καταλαβαίνει δηλαδή όταν η κατάσταση είναι διαφορετική.

7.4.4.3. Κίνητρα

Όταν βοηθάει, το κίνητρό του είναι η φιλία προς κάποιο παιδί. Όπως λέει κι ο ίδιος:

Γιατί θα τον βοηθούσες;

Γιατί είναι φίλος μου και τον αγαπάω. (φίλος που κοροϊδεύουν)

7.4.5. Διαφοροποίηση ενσυναίσθησης ανάλογα με τα άτομα

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, δείχνει μεγαλύτερη ενσυναίσθηση προς τους φίλους και την οικογένειά του, παρά προς άλλα άτομα άγνωστα ή απλούς γνωστούς. Ο ίδιος αναφέρει:

Εσύ θα ήθελες να το βοηθήσεις αυτό το παιδάκι; Θα το βοηθούσες άμα ερχότανε; (τον καινούριο συμμαθητή)

Έτσι και έτσι.

Γιατί;

Θα το 'παιζα μερικές φορές.

Γιατί; Θα 'θελες να παίζεις με τους δικούς σου φίλους πιο πολύ;

Ναι.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Στο χώρο του σχολείου δεν το κάνει, στο σπίτι μας όμως το κάνει με τους δικούς του φίλους. Με τους δικούς του φίλους ναι, το κάνει, είναι πιο ευαισθητοποιημένος, αλλά στο χώρο του σχολείου όχι.

Έχει ευαισθησίες, αλλά του είναι εύκολο να τις δείξει όταν γνωρίζει τον άλλον και όταν είναι μόνος του, όχι όταν έχει τους φίλους του και γι' αυτό κάνει ό, τι κάνουν οι φίλοι του στο χώρο του σχολείου, δεν έχει καθόλου ενσυναίσθηση.

Δεν μπορώ να το πω αν αισθάνεται κι αυτός λυπημένος.

7.4.6. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της

- **Ισχυρογνωμοσύνη**

Είναι πολύ ισχυρογνώμων, κάτι που δε βοηθάει στην εμφάνιση της ενσυναίσθησης και στην αναγνώριση άλλων προοπτικών και απόψεων. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Πιστεύετε ότι μπορεί να καταλάβει ότι εκτός από τη δικιά του γνώμη, υπάρχουν και άλλες γνώμες διαφορετικές;

Όχι γνώμες, είναι πάρα πολύ, εκεί έχουμε πρόβλημα, σε αυτό το κομμάτι, επιμένει πάρα πολύ στις απόψεις του και πολύ δύσκολα του αλλάζεις γνώμη.

Ξέρεις, υπάρχει και κάτι άλλο πέρα από αυτό που σκέφτεσαι εσύ και πέρα από αυτό που βλέπεις εσύ και για αυτό ας πούμε έχουμε κάποιο πρόβλημα και στο σχολείο, γιατί ας πούμε κάνει ένα λάθος, το διορθώνω, του λέω ποιο είναι το σωστό και δεν το αντιλαμβάνεται, δεν το καταλαβαίνει. Θα μου πει «μαμά δεν άκουσες καλά». Εδώ το έχει κάνει λάθος, είμαι σίγουρη ότι το έχει πει λάθος και μου λέει «μαμά, εγώ τα 'πα σωστά, εσύ το λες λάθος. Δε δέχεται εύκολα τη γνώμη του άλλου, ο χαρακτήρας του είναι πολύ ισχυρογνώμων, πάρα πολύ.

- **Ευαισθησία**

Δείχνει ευαισθησία προς τις ευπαθείς κοινωνικά ομάδες. Όπως λέει η μητέρα του:

Δίνει χώρο. Δηλαδή είχαμε ένα αυτιστικό παιδί και κάναμε κάτι με το Μανώλη με μαρκαδόρους, πλαστελίνες, δεν θυμάμαι και πέρασε και του πήρε μία πλαστελίνη και δεν του είπε τίποτα, του την έδωσε, ενώ σε διαφορετική περίπτωση θα διεκδικούσε. Καταλαβαίνει δηλαδή όταν η κατάσταση είναι διαφορετική.

- **Ευγένεια, καλοσύνη, συγκαταβατικότητα, ντροπαλοσύνη**

Είναι χαμηλών τόνων κι εκδηλώνει ευγένεια και καλοσύνη, στοιχεία που ενισχύουν την ενσυναίσθηση. Βέβαια, ο Μ.Π. χρειάζεται αρκετό χρόνο για να ανοιχτεί και να εκδηλώσει ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα, γι' αυτό και εκδηλώνει μόνο προς τους φίλους του. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Είναι αρκετά κοινωνικός, απλώς θέλει αρκετό χρόνο για να νιώσει οικείο το περιβάλλον του και να ξεδιπλωθεί.

- **Οξύθυμος**

Είναι οξύθυμος, κάτι που εμποδίζει την ενσυναίσθηση. Κυρίως εκφράζει τον εκνευρισμό του προς τον μικρό του αδερφό. Η μητέρα του λέει:

Το τελευταίο διάστημα έχει αρκετά συχνά εκρήξεις θυμού και γίνεται επιθετικός και προς εμένα, αλλά και προς τον μικρό του αδερφό.

- **Παραβίαση κανόνων**

Δυσκολεύεται πολύ να ακολουθήσει κανόνες μέσα στο σπίτι, στοιχείο που συνδέεται με την έλλειψη ενσυναίσθησης. Όπως λέει κι η μητέρα του:

Αδυνατεί να ακολουθήσει τους κανόνες που έχουν τεθεί μέσα στο σπίτι.

Μέσα στο σπίτι είναι τελείως διαφορετικός. Δεν υπακούει στους κανόνες, ενώ δε σέβεται και τα πράγματα του σπιτιού (καταστρέφει, ζωγραφίζει στους τοίχους, χαλάει τα παιχνίδια του)

Στο σπίτι μας ή στο σπίτι της γιαγιάς του παραβιάζει τους κανόνες συνεχώς. Ωστόσο, όταν πάει επίσκεψη σε κάποιον φίλο του, η συμπεριφορά του είναι υποδειγματική.

- **Ανευθυνότητα**

Το ίδιο ισχύει και με την ανευθυνότητα που εκδηλώνει, σύμφωνα με τη μητέρα του:

Δεν αναλαμβάνει τις ευθύνες που του αναλογούν. Είναι ξεχασιάρης.

Πολλές φορές του ζητείται να αναλάβει τις ευθύνες του, αλλά αρνείται πεισματικά, τις περισσότερες φορές τουλάχιστον. Λέγοντας ευθύνες εννοώ το μάζεμα του τραπέζιού ή το στρώσιμο του κρεβατιού του. Επίσης, πετάει τα ρούχα του όπου βρει.

- **Χαμηλή αυτοεκτίμηση**

Η χαμηλή αυτοεκτίμηση που έχει τον κάνει να στρέφεται προς τον εαυτό του, κι έτσι δυσκολεύεται να ενδιαφερθεί και να κατανοήσει τις ανάγκες και τα συναισθήματα των άλλων και να τους βοηθήσει. Η μητέρα του λέει:

Ομολογώ ότι στο παιδί μου διακρίνω μια μειωμένη αυτοεκτίμηση, που τον κάνει να πιστεύει πως δεν είναι αρκετά όμορφος. Δουλεύουμε προς αυτό το κομμάτι και προσπαθώ να τον ενισχύσω, ώστε να δει τι πραγματικά είναι και την αξία που έχει. Το τελευταίο διάστημα φροντίζει αρκετά την εξωτερική του εμφάνιση. Επιλέγει αυτός τα ρούχα που θα φορέσει στο σχολείο, αν δεν του αρέσει κάτι αντιδρά έντονα, ενώ κάθε πρωί χτενίζεται και βάζει ζελέ στα μαλλιά του. Δε μου έχει εκφράσει ότι τον στενοχωρεί κάτι πάνω του

[Όσον αφορά τα μαθήματα] εξαιτίας των μαθησιακών δυσκολιών που παρουσιάζει, αισθάνεται πάρα πολύ άσχημα και μειονεκτικά. Συχνά με παράπονο μου λέει ότι δε θα τα καταφέρει, αφού είναι κακός μαθητής.

Θα ήθελα να καταφέρω να τον βοηθήσω, ώστε να ξεπεράσει κάποιες αδικαιολόγητες φοβίες που έχει και να αποκτήσει περισσότερη αυτοπεποίθηση.

7.4.7. Συνοπτικά συμπεράσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Κατανοεί τα συναισθήματα των γονιών του, αλλά όχι άλλων προσώπων εύκολα.
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Δυσκολεύεται να αναγνωρίσει διαφορετικά είδη συναισθημάτων και να τα αιτιολογήσει.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Δεν μπορεί να κατανοήσει τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων, εκτός σε έναν βαθμό τις σκέψεις των γονιών του.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Δεν μπορεί να κατανοήσει μια διαφορετική προοπτική.

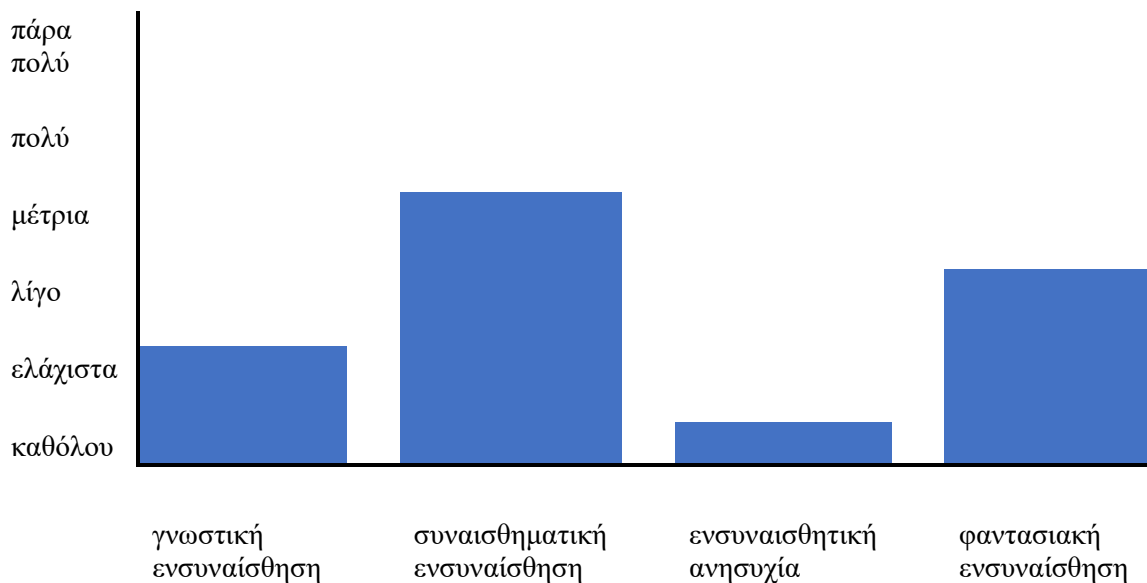
Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση, όμως επιλεκτικά: στους γονείς, στους φίλους και σε άτομα με αναπηρία. Όχι στα ζώα και σε άγνωστα άτομα ή σε παιδιά που δεν ανήκουν στην παρέα του.

Ενσυναισθητική ανησυχία: Δε διαθέτει ενσυναισθητική ανησυχία. Όχι μόνο παραμένει ψύχραιμος, αλλά πολλές φορές δεν τον αγγίζουν καν οι δύσκολες καταστάσεις.

Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Δεν μπορεί να μπει στη θέση των ηρώων και να τους καταλάβει, αλλά κάποιες φορές συγκινείται, κάτι που σημαίνει ότι τον αγγίζουν συναισθηματικά.

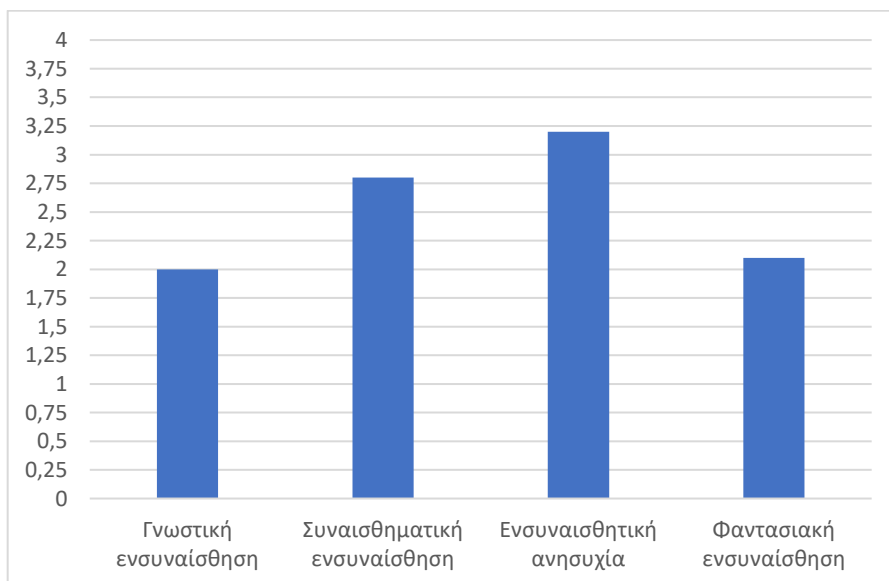
Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Δεν εκφράζει διάθεση για προσφορά βοήθειας, παρά μόνο στους φίλους του.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού Μ.Π.

Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά

(0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)

7.5. Ψυχοενσυναισθητικό προφίλ του Χ.Γ.

7.5.1. Γενικά στοιχεία

Ο Χ.Γ. είναι 9 ετών και μαθητής της Γ' τάξης. Ο πατέρας του είναι ψυκτικός και η μητέρα του δημοτικός υπάλληλος. Έχει μια μεγαλύτερη αδερφή 11 ετών.

Είναι πολύ καλός μαθητής και με πολλά ενδιαφέροντα. Του αρέσει πάρα πολύ ο αθλητισμός. Ασχολείται με το ποδόσφαιρο, την κολύμβηση και το τζούντο. Η μέρα του είναι πολύ γεμάτη, καθώς κάποιες φορές έχει και διπλές προπονήσεις και φροντιστήριο αγγλικών. Συνήθως τα Σαββατοκύριακα συμμετέχει σε αγώνες.

Με την αδερφή του δεν περνούν σχεδόν καθόλου χρόνο μαζί, αφού από τη μια το πρόγραμμά του είναι πολύ φορτωμένο, από την άλλη η αδερφή του δε θέλει να κάνουν πολλή παρέα, μιας και έχει άλλα ενδιαφέροντα λόγω εφηβείας. Η μητέρα του λέει:

Αυτή είναι τώρα στην εφηβεία και δεν θέλει πολλά πολλά, ξέρεις, ούτε να την πειράξει, ενώ ο Χ.Γ. προσπαθεί να την προσεγγίσει, αυτή δεν θέλει, απομακρύνεται, ναι, αυτή θέλει να είναι περισσότερη ώρα μόνη της, να στέλνει μηνύματα, να παίρνει τηλέφωνο...

Είναι πολύ δημοφιλής στην τάξη. Όλα τα αγόρια θέλουν να κάνουν παρέα μαζί του. Ακόμα και στα αθλήματα που πηγαίνει είναι πολύ αγαπητός. Εκτός σχολείου κάνει παρέα με άλλα παιδιά κυρίως τα Σαββατοκύριακα. Παίζουν μαζί ηλεκτρονικά παιχνίδια και μετά βγαίνουν στη γειτονιά και παίζουν.

7.5.2. Ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία

Ο Χ.Γ. είναι σε γενικές γραμμές ήσυχος και πολύ κλειστός. Δεν εκφράζεται εύκολα και δεν εκδηλώνεται. Έχει χαμηλή αυτοπεποίθηση και γι' αυτό πιο πολύ οι γονείς του τον έγγραψαν στα μαθήματα τζούντο. Η μητέρα του λέει:

Κάποιες φορές τον βλέπω έτσι σαν να είναι μαζεμένος, σαν να ντρέπεται, να μην εκδηλώνεται, να φοβάται να πει κάτι σε σένα ή σε κάποιο άλλο παιδί, είναι πιο μαζεμένος, είναι κλειστός, το κρατάει μέσα του αυτό.

Ναι είναι κλειστός και φοβάται, δηλαδή σου λέει μη με μαλώσει, τέτοια, ναι, είναι κλειστός, είναι αρνητικό αυτό, ναι.

Και τον πήγαμε και στο τζούντο για να αποκτήσει αυτοπεποίθηση, γιατί πολλές φορές πήγαινε στην μπάλα και παίζανε ένα διπλό και μαζευτόταν μην τον χτυπήσουν, μην το ρίξουν κάτω, μην τον χτυπήσει μπάλα και φοβόταν πολύ και τον πήγαμε εκεί τώρα. Πάει δύο μήνες, μόνο και μόνο για να αποκτήσει αυτοπεποίθηση.

Είναι πολύ πειθαρχημένος και τελειομανής. Στα αθλήματα έχει μάθει να δέχεται και την ήττα. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Ναι, είναι ήσυχος, πειθαρχημένος, λειτουργεί με πρόγραμμα, τηρεί το πρόγραμμα, δεν ξεφεύγει.

Από μόνος του το κάνει αυτό;

Ναι από μόνος του, είναι τελειομανής, του αρέσει ό,τι κάνει να το κάνει σωστά και να το τελειώνει. Δεν του αρέσουν τσαπατσουλιές. Αυτά.

Στο Ηράκλειο όταν είχα πάει στο κολυμβητήριο και ήθελα να βγω πρώτος, βγήκα 4^{ος}.

Και πώς ένιωσες;

Δεν με ένοιαξε πολύ, γιατί έχω μάθει να χάνω.

Είναι επίσης μετρημένος και σοβαρός. Δεν περηφανεύεται για τα επιτεύγματά του και συνεργάζεται πολύ καλά με τα υπόλοιπα παιδιά. Για όλα αυτά τα στοιχεία του είναι πολύ αγαπητός και δημοφιλής στους συνομηλίκους του. Σύμφωνα με την μητέρα του:

Ναι, όχι, μπορώ να πω ότι είναι αγαπητός ο Χρήστος.

Ναι, είναι πολύ αγαπητός, και στο κολυμβητήριο τον βλέπω.

Πάρα πολλά παιδιά μου είπαν ότι είναι ο καλύτερός τους φίλος.

Ναι, γιατί είναι ήσυχος και μετρημένος και δεν είναι ψώνιο να λέει ότι εγώ είμαι και αυτό και ο άλλος δεν είναι, είναι χαμηλών τόνων και αυτό παίζει ρόλο στο παιδάκια, σου λένε «τι να τον κάνω αυτόν που είναι ξιπασμένος;», ναι.

Η εμφάνισή του του αρέσει αρκετά. Η χαμηλή αυτοπεποίθηση που έχει προέρχεται κυρίως από τον φόβο ότι δε θα τα καταφέρει τόσο καλά σε έναν τομέα, είτε στο σχολείο είτε στον αθλητισμό. Η μητέρα του λέει:

Με τον εαυτό του, του αρέσει η εμφάνισή του;

Δεν έχει πρόβλημα, του αρέσει η εμφάνισή του, γιατί ίσα-ίσα που λέει ότι είναι γυμνασμένος και αυτά.

Δεν πιστεύω, όχι στο σχολείο, όχι όχι, ας πούμε στους προηγούμενους αγώνες που πήγαμε τον προηγούμενο μήνα κολυμπούσε το πρωί πρόσθιο που θεωρείται πολύ δυνατός και το απόγευμα ύπτιο που δεν είναι τόσο καλός και του είπαμε το πρωί «για λίγο έχασες στην πρώτη θέση, για κάτι κλάσματα, και το απόγευμα μπορείς». «Δεν μπορώ, τι να πάω, για 8^{ος}, για τελευταίος;» κάπως έτσι και του λέει ο πατέρας του «να ξεκινάς από το σπίτι με τέτοια σκέψη, θα σου βγει έτσι» και όντως δεν πήγε καλά το απόγευμα και από το άγχος που είχε έπεσε στη διαδρομή και έχασε χρόνο.

Όταν νιώθει ότι δεν τα πάει καλά, προτιμά να μην το κάνει;

Ναι, δεν ξέρω τώρα αυτό, ναι, αγχώνεται και φοβάται μήπως δεν τα πάει καλά.

7.5.3. Ενσυναίσθηση: είδη ενσυναίσθησης

7.5.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση

7.5.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων

Ο Χ.Γ. έχει μια ευαισθησία και είναι πονόψυχος, που σημαίνει ότι κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων.

Μπορώ να σου πω ότι ο Χρήστος σε σχέση με την κόρη μου είναι πιο ευαίσθητος και πιο πονόψυχος.

7.5.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της

α. Σε σχέση με τον πατέρα

Δεν αναφέρεται κάτι στη συνέντευξη.

β. Σε σχέση με τη μητέρα

Καταλαβαίνει όταν η μητέρα του δεν είναι καλά και τη ρωτάει για να μάθει. Η μητέρα

του λέει:

Ναι και εμένα αν με δει στεναχωρημένη, θα με ρωτήσει «μαμά τι έχεις, γιατί είσαι έτσι;» ή «μαμά έλα να σε βοηθήσω», δηλαδή συμπαραστέκεται.

γ. Σε σχέση με τον αδερφό

Καταλαβαίνει πότε η αδερφή του είναι στενοχωρημένη. Όπως λέει και η μητέρα του:

Και με την αδερφή του και αυτά ότι και καλά αν κάνει κάτι η αδερφή του και την μαλώσω και αυτά «μαμά τι έκανε», λυπάται.

7.5.3.1.1.2. Σε σχέση με τους φίλους του και άλλα παιδιά

Κατανοεί τα συναισθήματα του φίλου του. Ο ίδιος λέει:

Πώς λες να ένιωθε ο Μανώλης αν γινόταν κάτι τέτοιο;

Λύπη, γιατί δεν αρέσει σε κανέναν να τον κοροϊδεύουν και να τον χτυπάνε και αυτός να μην μπορεί να κάνει τίποτα.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το εξής:

Ιχνογράφημα 13: Ο φίλος που τον ενοχλούν.

Ο ίδιος αναφέρει:

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Αυτός είναι ο φίλος μου (δεξιά), αυτός είναι το παιδί που τον πειράζει (κάτω) και αυτός είναι ο φίλος του που του λέει μπράβο, πες του κι άλλα (πάνω).

Και πώς νιώθει ο καθένας;

Ο φίλος μου νιώθει λύπη κι οι άλλοι δύο χαρά που τον κοροϊδεύουν.

Εδώ βλέπουμε πως δεν έχει ζωγραφίσει τον εαυτό του, ούτε τα παιδιά που απλά κοιτάνε. Φαίνονται τα συναισθήματά των παιδιών που έχει ζωγραφίσει από την έκφραση του προσώπου τους κι από τις αποστάσεις που έχουν.

7.5.3.1.1.3. Σε σχέση με τα ζώα

Κατανοεί αν κάποιο ζώακι πονάει. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Ναι ναι, στεναχωριέται ή αν είναι να τα δει κάποια χτυπημένα και αυτά ναι, στεναχωριέται ναι.

7.5.3.1.1.5. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες

Κατανοεί τα συναισθήματα των προσώπων στα σενάρια που του παρουσιάστηκαν και τους λόγους που νιώθουν αυτά τα συναισθήματα. Ο ίδιος αναφέρει:

Ένας καινούργιος συμμαθητής στην τάξη μας έρχεται και μπαίνουμε μέσα και σας λέω από δω παιδιά ο καινούργιος σας συμμαθητής. Πώς λες να νιώθει αυτό το παιδάκι;

Να μη μας έχει ξαναδεί, να νιώθει άγχος γιατί νομίζει ότι δεν θα τον κάνουμε φίλο και δεν θα τον παίζουμε.

Άγχος πιο πολύ, ε;

Ναι.

Και πώς λες να νιώθει;

Λύπη.

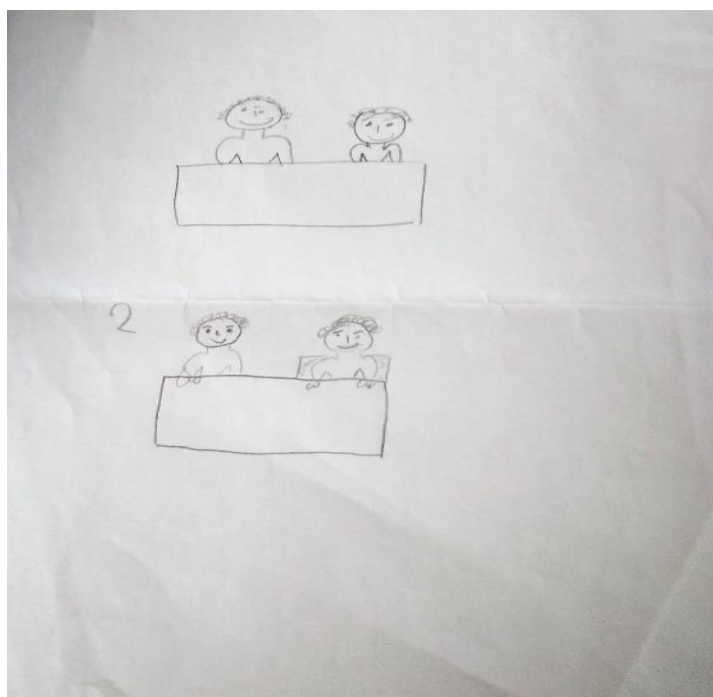
Γιατί;

Γιατί δεν θα έχει φίλους και θα 'θελε να παίξει.

Λες ότι δεν θα θέλει να παίξει;

Όχι, δεν θα μας είχε φίλους, αλλά θα ήθελε.

Το ιχνογράφημα με τον καινούριο συμμαθητή είναι το παρακάτω:

Ιχνογράφημα 14: Ο καινούριος συμμαθητής.

Ποιος είσαι εσύ και ποιος ο καινούριος συμμαθητής;

Εγώ είμαι αυτός (μπροστά δεξιά) και ο καινούριος συμμαθητής είναι δίπλα μου.

Γιατί τον ζωγράφισες δίπλα σου;

Γιατί δεν γνωρίζει κανέναν και πρέπει κάποιος να τον βοηθήσει.

Εδώ φαίνεται η διάθεση για βοήθεια που έχει, καθώς έχει ζωγραφίσει τον εαυτό του να κάθεται δίπλα στον καινούριο συμμαθητή. Οι εκφράσεις των προσώπων τους δείχνουν χαρά.

Ναι, ωραία, ας πούμε ότι αυτός ο συμμαθητής είναι από άλλη χώρα και δεν ξέρει καθόλου Ελληνικά. Πώς λες να νιώθει;

Λύπη.

Πώς θα ένιωθε;

Λύπη, γιατί δεν θα μπορούσε να κάνει και πάρα πολλά πράγματα. Σε όλη του τη ζωή θα καθόταν σε αναπηρικό καροτσάκι και δε θα ήταν καλά.

Πώς λες να ένιωθε ο Μ. αν γινόταν κάτι τέτοιο; (ο φίλος του που τον πειράζουν)

Λύπη, γιατί δεν αρέσει σε κανέναν να τον κοροϊδεύουν και να τον χτυπάνε και αυτός να μην μπορεί να κάνει τίποτα.

Πώς λες να νιώθει η Μαριάννα; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Λύπη, γιατί θα 'θελε να βγει πρώτη και δεν πειράζει γιατί δεν πρέπει να νικάς συνέχεια, πρέπει να μάθεις να χάνεις.

Πώς λες να ένιωθε; (το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Λύπη, γιατί θα την έγραφε πολλή ώρα και θα ήταν πολύ δύσκολο γιατί θα της έπιανε πολλή ώρα να την ξαναγράψει.

Τι νομίζεις ότι ένιωθε; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Άγχος, γιατί τον κοιτούσαν πολλοί και δεν ήξερε τι να πει και νόμιζε ότι όλοι θα τον κοροϊδεύουν και δεν ένιωθε καλά.

7.5.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων

Αναγνωρίζει τις περισσότερες φορές τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων και τι θα ένιωθε εκείνος σε μια τέτοια περίπτωση και καταλαβαίνει και τους λόγους που αισθάνονται έτσι τα διάφορα πρόσωπα. Σύμφωνα με τον ίδιο:

[για τον καινούριο συμμαθητή]

Να μη μας έχει ξαναδεί, να νιώθει άγχος γιατί νομίζει ότι δεν θα τον κάνουμε φίλο και δεν θα τον παίζουμε.

Άγχος πιο πολύ, ε;

Ναι.

Εσύ αν ήσουν στη θέση του και πήγαινες σε καινούργιο σχολείο, τι θα ένιωθες;

Άγχος, γιατί θα σκεφτόμουνα και εγώ το ίδιο.

Δηλαδή;

Θα είχα άγχος γιατί δεν θα είχα φίλους και θα ντρεπόμουν να πάω να τους μιλήσω για να τους κάνω φίλους.

Και πώς λες να νιώθει;

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί δεν θα έχει φίλους και δεν θα 'θελε να παίζει.

Λες ότι δεν θα θέλει να παίζει;

Όχι, δεν θα μας είχε φίλους, αλλά θα ήθελε.

Ναι, ωραία, ας πούμε ότι αυτός ο συμμαθητής είναι από άλλη χώρα και δεν ξέρει καθόλου Ελληνικά. Πώς λες να νιώθει;

Λύπη.

Εσύ αν πήγαινες σε μία άλλη χώρα, ας πούμε στην Κίνα που στο σχολείο θα μιλούσαν όλα τα παιδιά κινέζικα, πώς θα ένιωθες;

Δεν θα ένιωθα καλά, γιατί δεν θα μπορούσα να τους μιλήσω, δεν θα καταλάβαιναν τι έλεγα, ούτε εγώ θα καταλάβαινα τι έλεγαν αυτοί και δεν θα είχα φίλους.

Πώς θα ένιωθε;

Λύπη, γιατί δεν θα μπορούσε να κάνει και πάρα πολλά πράγματα. Σε όλη του τη ζωή θα καθόταν σε αναπηρικό καροτσάκι και δε θα ήταν καλά.

Πώς λες να ένιωθε ο Μ. αν γινόταν κάτι τέτοιο; (ο φίλος του που τον πειράζουν)

Λύπη γιατί δεν αρέσει σε κανέναν να τον κοροϊδεύουν και να τον χτυπάνε και αυτός να μην μπορεί να κάνει τίποτα.

Πώς λες να νιώθει η Μαριάννα; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Λύπη, γιατί θα 'θελε να βγει πρώτη.

Ωραία, έχεις βρεθεί ποτέ στη θέση της;

Ναι.

Να θέλεις κάτι και να το παίρνει κάποιος άλλος;

Ναι.

Σε ποια περίπτωση;

Στο Ηράκλειο όταν είχα πάει στο κολυμβητήριο και ήθελα να βγω πρώτος και βγήκα 4^{ος}.

Και πώς ένιωσες;

Δεν με ένοιαζε πολύ, γιατί έχω μάθει να χάνω.

Πώς λες να ένιωσε; (το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Λύπη, γιατί θα την έγραφε πολλή ώρα και θα ήταν πολύ δύσκολο γιατί θα της έπιανε πολλή ώρα να την ξαναγράψει.

Τι νομίζεις ότι ένιωσε; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Άγχος, γιατί τον κοιτούσαν πολλοί και δεν ήξερε τι να πει και νόμιζε ότι όλοι θα τον κοροϊδεύουν και δεν ένιωθε καλά.

Έχεις βρεθεί στη θέση του, να ξεχάσεις τα λόγια σου;

Ναι.

Και πώς ένιωσες;

Άγχος και εγώ.

7.5.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων

Πιστεύει πως μπορεί να καταλάβει τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων ανθρώπων:

Και πιστεύεις ότι μπορείς να μπεις στη θέση του άλλου και να τον καταλάβεις, να καταλάβεις τι σκέφτεται και τι αισθάνεται;

Ναι.

7.5.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των μελών της οικογένειάς του (α. μητέρας και πατέρα, β. αδερφής)

α. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων της μητέρας και του πατέρα

Δεν αναφέρεται κάτι στη συνέντευξη.

β. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων της αδερφής

Κατανοεί τη σκέψη της αδερφής του, αφού όταν τσακώνονται, λαμβάνει υπόψη και τις δικές της επιθυμίες και προσπαθεί να βρει λύση που να ικανοποιεί και τους δυο.

Τσακώνεστε;

Ναι, σπάνια, για την τηλεόραση, δηλαδή θέλω να δω εγώ κάτι και αυτή θέλει κάτι άλλο.

Και συνήθως τι γίνεται;

Και έχουμε συμφωνήσει ότι μία θα βλέπει ο ένας το δικό του και την άλλη ο άλλος.

Δηλαδή προσπαθείτε να τα βρείτε;

Ναι.

7.5.3.1.3.2. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των φίλων του

Καταλαβαίνει τι μπορεί να σκέφτεται ο φίλος του. Ο ίδιος λέει:

Βλέπεις να τον πειράζουνε, ένα παιδί δηλαδή να τον κοροϊδεύει πάρα πολύ και να τον χτυπάει, να του λέει κάτι που να τον πειράζει πάρα πολύ, τι μπορεί να τον πειράζει πάρα πολύ;

Να τον κοροϊδεύουν και να τον πειράζουν.

Ας πούμε τι τον πειράζει να του λένε;

Ότι δεν είναι γρήγορος και ότι δεν είναι πολύ καλός στα μαθήματα.

Και τι θα σκεφτόταν;

Ότι δεν θέλει να τον κάνει παρέα, δεν νιώθει καλά όταν είναι μαζί του και αυτά.

7.5.3.1.3.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ιστοριούλες

Καταλαβαίνει τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων, μέσα από τα σενάρια που του παρουσιάστηκαν. Όπως ο ίδιος λέει:

Τι μπορεί να σκέφτεται; (ο καινούριος συμμαθητής)

Ότι επειδή είναι από άλλη πόλη δεν θα τον έχουμε φίλο δεν θα τον παίζουμε και θα είναι μόνο του.

Ας πούμε ότι έχουν περάσει κάποιες μέρες και ο συμμαθητής σου κάθεται μόνος του στο διάλειμμα και όσα παιδιά πηγαίνουν και του λένε: «Έλα να παίζουμε μαζί», τους λέει όχι. Γιατί λες να το κάνει αυτό;

Γιατί θα μας ντρέπεται μάλλον και θα νιώθει ότι θα 'θελε μάλλον να σκεφτεί κάτι και δεν ήθελε να...

Ναι, ωραία, ας πούμε ότι αυτός ο συμμαθητής είναι από άλλη χώρα και δεν ξέρει καθόλου Ελληνικά. Πώς λες να νιώθει;

Λύπη, γιατί δεν θα μπορεί να μας μιλήσει και εμείς δεν θα καταλαβαίνουμε τι λέει, ούτε αυτός θα καταλαβαίνει τι λέμε εμείς και δεν θα νιώθει καλά.

Μπορεί να έχει κουραστεί και να θέλει να παίξει με τα παιχνίδια της (το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Λύπη, γιατί θα 'θελε να βγει πρώτη και δεν πειράζει, γιατί δεν πρέπει να νικάς συνέχεια, πρέπει να μάθεις να χάνεις.

Αυτό λες ότι θα το καταλάβαινε;

Όχι.

7.5.3.1.4. Κατανόηση δυσκολιών

Κατανοεί τις δυσκολίες, αλλά κυρίως σε πρακτικό επίπεδο. Ο ίδιος λέει:

Και τι μπορεί να τον δυσκολεύει τώρα στο καινούργιο σχολείο; (τον καινούριο συμμαθητή)

Να ντρέπεται να μας μιλήσει για να τον κάνουμε φίλο, αυτά.

Τι δυσκολίες θα έχει λες;

Δεν θα μπορεί να μας μιλήσει, δεν θα έχει φίλους και να θέλει να μας κάνει φίλους, δε θα μπορεί να μας μιλήσει.

Ωραία, ας πούμε τώρα ότι αυτός ο συμμαθητής δεν είναι από ξένη χώρα, είναι από εδώ, αλλά είναι σε αναπηρικό καροτσάκι και δεν μπορεί να περπατήσει. Τι δυσκολίες νομίζεις ότι θα έχει;

Δεν θα μπορούσε να τρέξει όπως εμείς και δεν θα μπορούσε να κάνει πολλά πράγματα. Αυτά.

Το ιχνογράφημα που έχει φτιάξει για τον συμμαθητή με τα κινητικά προβλήματα είναι το εξής:

Ιχνογράφημα 15: Ο συμμαθητής με τα κινητικά προβλήματα.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Το παιδάκι στο αναπηρικό καροτσάκι κι εμένα.

Τι νιώθει εδώ το παιδάκι;

Χαρά γιατί τον κάνουν παρέα. Εδώ είμαι εγώ που του μιλάω.

Εδώ φαίνεται από την έκφραση του προσώπου τους ότι είναι κι οι δύο χαρούμενοι. Το παιδάκι είναι χαρούμενο γιατί του κάνουν παρέα και οι άλλοι και ο Χ.Γ.

7.5.3.1.5. Ανάλυση προοπτικής

Μπορεί να μπει στη θέση του άλλου και να καταλάβει και τη δική του προοπτική. Ο ίδιος αναφέρει:

Το παιδί που τον χτυπάει τι λες να σκέφτεται, γιατί το κάνει αυτό;

Γιατί θα του έχει κάνει κάτι ή έτσι έχει μάθει.

Και το παιδί που του λέει μπράβο, πες του κι άλλα;

Θα 'ναι μαζί του και θα σκέφτεται και αυτός τα ίδια.

Δεν τον συμπαθεί ή μπορεί να του έχει κάνει κάτι;

Μπορεί να του έχει κάνει κάτι, να μην τον συμπαθεί, να μην τον παίζει, να μην τον συμπαθεί καθόλου, να τον χτυπάει.

Τα παιδιά που απλά κοιτάζουν, γιατί δεν κάνουν κάτι λες;

Μάλλον δεν θέλουν να μπλέξουν, γιατί μπορεί να τους κάνει ο φίλος του κάτι άλλο σε αυτούς και δεν θέλουν.

Τσακώνεστε; (με την αδερφή του)

Ναι, σπάνια για την τηλεόραση, δηλαδή θέλω να δω εγώ κάτι και αυτή θέλει κάτι άλλο.

Ε, ναι και συνήθως τι γίνεται;

Έχουμε συμφωνήσει ότι μία θα βλέπει ο ένας το δικό του και την άλλη ο άλλος.

Δηλαδή προσπαθείτε να τα βρείτε;

Ναι.

Η μητέρα του υποστηρίζει:

Μπορεί να καταλάβει ότι υπάρχουν και διαφορετικές απόψεις από τη δική του, ότι αυτός έχει τη δικιά του άποψη κι ότι και ο άλλος μπορεί να έχει μία διαφορετική γνώμη;

Ναι, το δέχεται, εντάξει, πρέπει να το εξηγήσεις όμως. Κάποιες φορές θέλει να γίνει το δικό του, η αλήθεια είναι αυτή, αλλά εντάξει, το καταλαβαίνει ότι υπάρχουν και άλλα κι ότι δεν μπορεί να γίνεται πάντα αυτό που θέλει.

7.5.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Έχει συναισθηματική ενσυναίσθηση. Στενοχωριέται όταν βλέπει άλλα άτομα να στενοχωριούνται. Ο ίδιος λέει:

Και όταν βλέπεις ένα παιδί να κλαίει σου έρχεται και σένα να κλάψεις;

Ναι.

Συχνά;

Ναι.

Καμιά φορά στεναχωριέσαι όταν κάποιος στεναχωριέται;

Ναι, του λέω ηρέμησε, εντάξει τώρα.

Αλλά νιώθεις και εσύ λυπημένος;

Ναι.

Η μητέρα του αναφέρει:

Ναι, είναι ευαίσθητος σε σχέση με την κόρη, δηλαδή είναι πιο ευαίσθητος και αυτά να σου πει, να σε αγκαλιάσει, να έρθει να σου δώσει ένα φιλάκι.

Να μου πείτε τώρα λίγο για το Χ.Γ., αν πιστεύετε ότι μπορεί να μπει στη θέση των άλλων, να καταλάβει πώς σκέφτονται, τι αισθάνονται, τα συναισθήματά τους δηλαδή;

Μπορεί να μπει στη θέση τους, το βλέπω πολλές φορές στην μπάλα. Συγκεκριμένα όταν παίζουν διπλό και χτυπήσει κάποιο παιδί, εκεί αμέσως μαζεύεται, τρομάζει, πηγαίνει να δει τι έπαθε ο άλλος, αν χτύπησε και αυτά. Πιστεύω ότι ναι, μπορεί να καταλάβει.

Μπορεί να αισθανθεί ας πούμε το ίδιο συναίσθημα με το άλλο παιδί, δηλαδή αν το άλλο παιδί λυπάται, είναι κι εκείνος λυπημένος;

Ναι ναι, νομίζω ναι.

7.5.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα μέλη της οικογένειάς του (α. μητέρα, β. πατέρα, γ. αδερφο)

α. Προς τον πατέρα του

Δεν αναφέρεται κάτι στη συνέντευξη.

β. Προς τη μητέρα του

Όταν δει τη μητέρα του στενοχωρημένη, θα αισθανθεί λύπη και θα πάει να τη ρωτήσει τι έχει και να τη βοηθήσει. Η μητέρα του λέει:

Ναι και εμένα αν με δει στεναχωρημένη, θα με ρωτήσει: «Μαμά, τι έχεις; Γιατί είσαι έτσι»; ή «Μαμά, έλα να σε βοηθήσω», δηλαδή συμπαραστέκεται.

γ. Προς την αδερφή του

Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς την αδερφή του. Όπως λέει η μητέρα του:

Και με την αδερφή του, ότι και καλά αν κάνει κάτι η αδερφή του και την μαλώσω θα πει: «Μαμά, τι έκανε;». Λυπάται, δείχνει ενδιαφέρον.

7.5.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους του

Λυπάται όταν ο φίλος του στενοχωριέται:

Εσύ πώς θα ένιωθες αν έβλεπες αυτή τη σκηνή;

Λύπη.

Όταν κάποιο παιδάκι στενοχωριέται το παρηγορεί και το βοηθά, όμως δεν είναι ξεκάθαρο αν νιώθει τα ίδια συναισθήματα με αυτό. Η μητέρα του αναφέρει:

Ήταν στο δωμάτιο με άλλα δύο τρία παιδιά και το ένα τους έκανε φασαρία, «θέλω τη μαμά μου, θέλω τον μπαμπά μου» και ο Χρήστος με το άλλο παιδάκι το 'βάλαν στη μέση και του έλεγαν να μην ανησυχεί, να μη στεναχωριέται, όλα καλά θα πάνε, τον παρηγορούσανε, οπότε μία χαρά.

7.5.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα

Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα που υποφέρουν. Λυπάται και ζητά πληροφορίες από τη μητέρα του:

Ωραία, όταν βλέπει ας πούμε στην τηλεόραση παιδιά που υποφέρουν, τα φτωχά παιδιά, άλλες καταστάσεις, δείχνει να λυπάται κι αυτός;

Ναι, στεναχωριέται, με ρωτάει: «Μαμά, γιατί είναι έτσι, δεν έχουνε; Γιατί;» και εκεί λυπάται, στεναχωριέται. «Μαμά, γιατί είναι έτσι αυτό το παιδάκι, τι έπαθε;» ή ας πούμε σε ένα έργο που μπορεί κάποιος να πάθει κάτι, μου λέει: «Γιατί, τι έπαθε;», ή θυμάμαι ένα παράδειγμα, μία μέρα που έδειχνε στην τηλεόραση στις ειδήσεις ένα κοριτσάκι που αυτοκτόνησε, επειδή έπαιζε αυτό το παιχνίδι, την μπλε φάλαινα και έχει μείνει κάγκελο και λέει: «Γιατί το έπαθε και πώς το έπαθε»; Είχε δείξει ενδιαφέρον και λυπάται.

7.5.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα

Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα. Τα λυπάται όταν είναι τραυματισμένα. Η μητέρα του αναφέρει:

Τα ζώα, όλα τα ζώα, και σκύλο να δει και γάτα και παλιότερα που είχαμε ένα σκυλί εμείς, ήταν πολύ καλή σχέση, το αγαπάει και βόλτα ήθελε να το πηγαίνει και να το ταΐζει, δεν έχει πρόβλημα, ούτε τα φοβάται, ούτε τα κλοτσάει κλπ. και τα αγαπάει.

Λυπάται δηλαδή αν είναι τραυματισμένα;

Ναι, ναι, στεναχωριέται ή αν δει κάποια χτυπημένα και αυτά τα λυπάται, ναι γενικά είναι ευαίσθητος.

7.5.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία

Ανησυχεί και ταραάζεται σε δύσκολες καταστάσεις και κάποιες φορές σπάνια βέβαια, μπορεί να χάσει και τον έλεγχο των συναισθημάτων του. Ο ίδιος αναφέρει:

Ωραία. Όταν γίνονται τέτοια πράγματα, όταν τσακώνονται, όταν κάποιος φωνάζει σε κάποιον άλλον, τον πειράζει και όλα αυτά, εσύ όταν τα βλέπεις όλα αυτά, ταραάζεσαι κάποιες φορές, νιώθεις πολύ μεγάλη ταραχή;

Ναι, γιατί σκέφτομαι ότι μπορεί να μου το κάνουν και εμένα και δεν θέλω.

Και υπάρχουν κάποιες φορές που είσαι τόσο αναστατωμένος που να αρχίζεις να κλαις και να μην μπορείς να ηρεμήσεις;

Ναι.

Και να πρέπει να έρθουν να σε ηρεμήσουν εσένα ας πούμε; Έχει τύχει;

Ναι.

Ποτέ έχει τύχει, θυμάσαι;

Όχι, αλλά πάντως θυμάμαι ότι μου έχει τύχει.

Πολλές φορές;

Όχι, σπάνια.

Όταν φωνάζουν στον άλλο παιδί, εσύ ταραάζεσαι;

Ναι, γιατί μπορεί να μου το κάνουν και εμένα και μπορεί να περάσω τα ίδια που περνάει το παιδί αυτή τη στιγμή.

Όπως λέει και η μητέρα του:

Ωραία. Τον βλέπετε κάποιες φορές να έχει αναστατωθεί πάρα πολύ, να είναι μπροστά σε μία δύσκολη κατάσταση, ξέρω γω να βλέπει παιδιά να τσακώνονται ή εσάς, δεν ξέρω, σε όλα τα σπίτια κάποια στιγμή...

Ναι ναι...

Τον βλέπετε να αναστατώνεται ιδιαίτερα;

Μπορεί να έχει τύχει να τσακωθούμε με τον πατέρα του, να ανταλλάσσουμε... και να σε κοιτάζει, ξέρεις, δεν μιλάει όμως, δεν λέει κάτι, αλλά τον βλέπεις εκεί μαζεύεται λίγο, είναι φοβισμένος.

Τον έχετε δει να χάνει τον έλεγχο; Να βλέπει κάτι, ένα παιδάκι ας πούμε να έχει χτυπήσει άσχημα ή φίλοι του να έχουν τσακωθεί και να χάνει λίγο τον έλεγχο; Δηλαδή όταν ήταν μικρότερος, άμα έκλαιγε ένα παιδάκι πολύ, επηρεαζόταν πολύ;

Όχι, όχι, επηρεαζόταν, στεναχωριόταν, αλλά...
Αλλά κρατά την ψυχραιμία του...
Ναι, όχι, κρατά εντάξει, δεν χάνει τον έλεγχο.

7.5.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Δεν ταυτίζεται πολύ με ήρωες ιστοριών και δε θέλει να τους μοιάσει, παρά μόνο σε μια περίπτωση από την αγαπημένη του ταινία. Αυτοί τους οποίους παριστάνει είναι από παιχνίδια ή από την καθημερινή ζωή. Καταλαβαίνει όμως τις σκέψεις και τα συναισθήματα των ηρώων. Ο ίδιος αναφέρει:

Έχεις κάποιο ήρωα αγαπημένο από κάποιο βιβλίο ή από κάποια ταινία ή από σειρά;
Τα μίνιους.

Γιατί σου αρέσουν;

Γιατί έχουν κάνει βλακείες, κοροϊδεύουν, κάνουν πολλές βλακείες και κοροϊδεύουν.

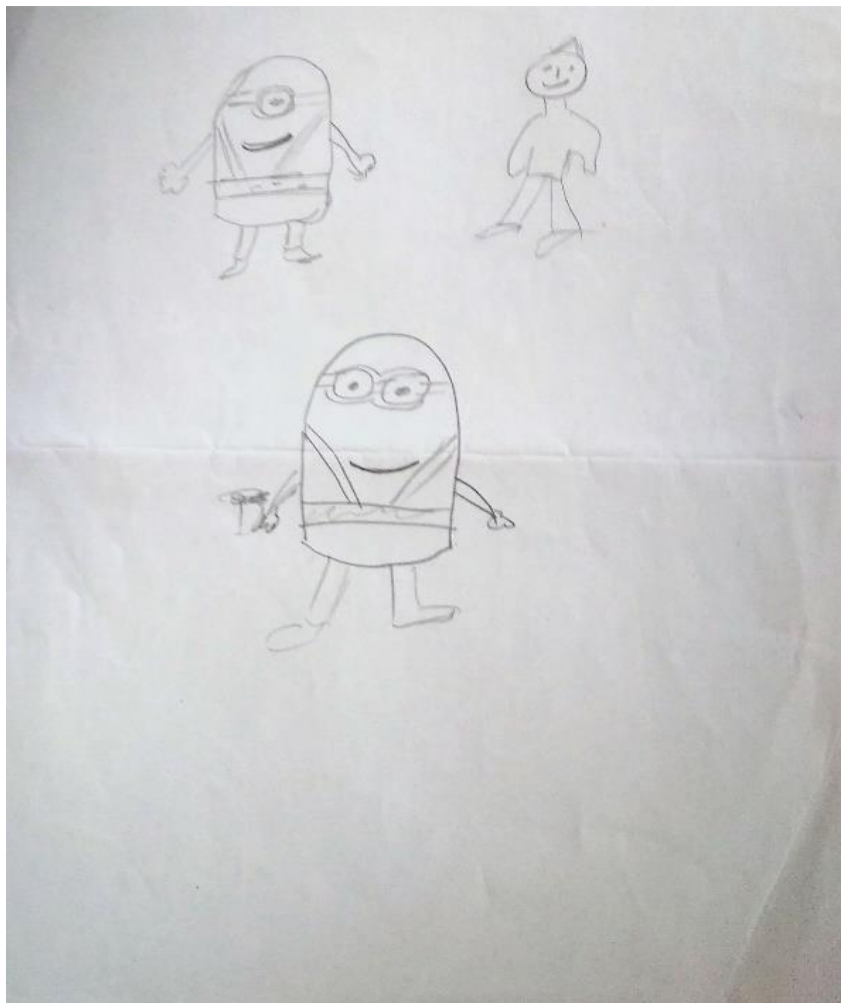
Θα ήθελες να τους μοιάσεις;

Ναι.

Γιατί; Τι θα ήθελες να έχεις που έχουν;

Τα minions είναι παιχνιδιάρικα, δεν κουράζονται.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το παρακάτω:

Ιχνογράφημα 16: Ο αγαπημένος μου ήρωας.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Δύο από τα μίνιους και μένα.

Τι κάνουν εδώ τα μίνιους; Πώς νιώθουν;

Είναι χαρούμενα και παίζουν.

Γιατί έχεις ζωγραφίσει και τον εαυτό σου μαζί τους;

Γιατί μου αρέσουν πολύ και θα ήθελα να τα συναντήσω.

Εδώ φαίνεται πως μπορεί λίγο να φανταστεί τον εαυτό του μέσα στην αγαπημένη του ταινία. Δεν ταυτίζεται ακριβώς με τους ήρωες, αλλά θα ήθελε να τους κάνει παρέα.

Ωραία. Όταν ας πούμε διαβάζεις μία ιστορία και βλέπεις μία ταινία, φαντάζεσαι πώς θα ήταν άμα συνέβαινε σε σένα; Κάποιες φορές σκέφτεσαι αν ήσουν εσύ στη θέση του;

Ναι.

Πώς θα ήταν;

Ναι.

Πολλές φορές;

Όχι πολλές, ούτε λίγες, μερικές φορές τα minions.

Σε ποιες άλλες; Θυμάσαι άλλες φορές;

Όχι.

Και μπορείς να φανταστείς τι μπορεί να σκέφτονται οι άνθρωποι σε μία ιστορία ή σε μία ταινία, τι σκέφτεται ο καθένας ή τι αισθάνεται;

Το νιώθω.

Καταλαβαίνεις δηλαδή;

Ναι.

Μπορείς να φανταστείς το τέλος μιας ιστορίας πριν τελειώσει;

Κάποιες φορές.

Η μητέρα του λέει πως ο Χ.Γ. επηρεάζεται κυρίως από τρομαχτικές σκηνές που μπορεί να δει και ταυτίζεται με ήρωες από ηλεκτρονικά παιχνίδια και από την καθημερινή ζωή (πχ. αστυνομικούς):

Όταν βλέπει ταινίες, σειρές στην τηλεόραση, επηρεάζεται;

Ναι, επηρεάζεται και αν δει κάποια άσχημη σκηνή και αυτά, μπορεί να μην τον πάρει ο ύπνος, να βλέπει κάποια όνειρα.

Βλέπετε να ταυτίζεται με κάποιον ήρωα, να θαυμάζει κάποιον;

Έπαιξε αυτό το παιχνίδι που σου λέω στο PlayStation, που είναι κάποιος σαν παράνομος, δεν ξέρω τι, και μία μέρα ήμασταν με τον πατέρα του, είχε κατέβει από το αμάξι και περνούσε περιπολικό και έλεγε μπάτσικο και καλά από το παιχνίδι και του λέει ο πατέρας του: «Μην παίζεις τόσο πολύ αυτό το παιχνίδι, γιατί ταυτίζεσαι», δηλαδή δεν είπε καν αστυνομικό, μπάτσικο από το παιχνίδι, δηλαδή ταυτίζονται.

Δεν παριστάνει δηλαδή, δεν του αρέσει να παριστάνει έτσι ρόλους, τέτοια πράγματα φαντασίας ας πούμε;

Του αρέσει να κάνει τον αστυνομικό και τώρα τις απόκριες ντύθηκε αστυνομικός. Είμαστε μου λέει μία ομάδα αστυνομικοί και προχθές που πήγαμε στο πάρτυ μου λέει θα κυνηγάμε τους κλέφτες, αυτό, κάτι τέτοιο.

7.5.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Έχει διάθεση να βοηθήσει, αλλά πιο πολύ γνωστά άτομα. Για άγνωστα άτομα που υποφέρουν, πιο πολύ θα ρωτήσει τι συμβαίνει, παρά θα εκδηλώσει διάθεση για βοήθεια. Ο ίδιος αναφέρει:

Θα το βοηθούσε αυτό το παιδάκι, θα έκανες κάτι; (τον καινούριο συμμαθητή)

Ναι.

Εσύ θα έκανες κάτι για να τον βοηθήσεις; (παιδί από άλλη χώρα)

Ναι.

Θα τον βοηθούσες; (ανάπηρο παιδί)

Ναι.

Θα βοηθούσες τον Μ.; (τον φίλο που τον πειράζουν)

Ναι.

Εσύ θα έλεγες κάτι σε αυτό το κορίτσι τη Χριστίνα; (το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Ναι.

Ωραία, και θα της έλεγες κάτι; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Θα της έλεγα ότι δεν πειράζει, την άλλη φορά, και ότι δεν είναι τόσο σημαντικό να βγαίνεις πρώτος.

Θα του έλεγες κάτι; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Ναι.

Έχεις κάποια θετικά χαρακτηριστικά στο χαρακτήρα σου, δηλαδή είσαι καλό παιδί για ποιο λόγο; Τι πιστεύεις εσύ;

Γιατί βοηθάω τα άλλα παιδιά όταν χτυπήσουν και μπαίνω στη θέση τους.

Και θες να βοηθάς;

Ναι.

Άλλα παιδάκια που δεν ξέρεις, που δεν γνωρίζεις, θες να τα βοηθάς;

Ναι.

Δηλαδή κάποια που είναι φτωχά ή κάτι τέτοιο;

Ναι.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Ήταν στο δωμάτιο με άλλα δύο τρία παιδιά και το ένα τους έκανε φασαρία: «Θέλω τη μαμά μου, θέλω τον μπαμπά μου» και ο Χρήστος με το άλλο παιδάκι το βάλαν στη μέση και του έλεγαν να μην ανησυχεί, να μη στεναχωριέται, όλα καλά θα πάνε, τον παρηγορούσανε, οπότε μία χαρά.

Τον βλέπετε ότι θέλει να βοηθήσει, έχει τη διάθεση να βοηθήσει;

Ναι, θέλει να βοηθήσει, δεν είναι αδιάφορος να πει εντάξει μάλωσες, όχι όχι, ενδιαφέρεται να...

Ναι, θέλει να βοηθήσει.

Έχει διάθεση να βοηθήσει, σας έχει πει;

Όχι δεν μου έχει πει να βοηθήσει και πώς να βοηθήσει. Ερωτήσεις πιο πολύ, πώς το 'παθε, κλπ.

Να καταλάβει πιο πολύ πώς αισθάνθηκε ή πιο πολύ πληροφοριακά;

Πιο πολύ πληροφοριακά νομίζω.

Ωραία, εσείς ας πούμε όταν είστε στεναχωρημένη ή θυμωμένη, έχει διάθεση να σας βοηθήσει;

Εμένα έχει διάθεση, ας πούμε αν με δει κάποιες φορές πολύ τσαντισμένη, πολύ φορτισμένη, να έχω εκνευριστεί... θα σου πω χαρακτηριστικά ένα παράδειγμα: Ένα βράδυ με είχε εκνευρίσει η κόρη μου η μεγαλύτερη και κρατούσα τσάντες από το κολυμβητήριο, τσάντες από τα Αγγλικά και μου λέει: Μαμά, να σε βοηθήσω, να σου κρατάω και εγώ κάτι»; Ναι, προσφέρθηκε.

7.5.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά του και γιατί

Βοηθάει τους φίλους, τη μητέρα του, την αδερφή του και άλλα παιδιά. Ο ίδιος λέει:

[για τον φίλο που τον πειράζουν] Και θα πήγαινα να πω σε κείνο το παιδί να τον αφήσει. Θα του έλεγα σταμάτα και να φύγει.

Θα βοηθούσες τον Μ.;

Ναι.

Τι θα έκανες εκτός από αυτό;

Θα του 'λεγα να ηρεμήσει και να μην τον ακούει, γιατί αυτός λέει βλακειές για να «σε κάνει να κλαις». Αυτό.

Έχεις βοηθήσει;

Κάποιες φορές τον Μ., τον Μ., τον Θ., τον Π....

Έτσι άλλα παιδάκια που δεν ξέρεις που δεν γνωρίζεις θες να τα βοηθάς;

Ναι.

Δηλαδή κάποια που είναι φτωχά ή κάτι τέτοιο;

Ναι.

Εσύ θα έλεγες κάτι σε αυτό το κορίτσι, τη Χριστίνα; (το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Ναι.

Ωραία και θα της έλεγες κάτι; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Θα της έλεγα ότι δεν πειράζει, την άλλη φορά και ότι δεν είναι τόσο σημαντικό να βγαίνεις πρώτος.

Θα του έλεγες κάτι; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Ναι, θα του έλεγα.

Θα το βοηθούσες αυτό το παιδάκι, θα έκανες κάτι; (τον καινούριο συμμαθητή)

Ναι.

Εσύ θα έκανες κάτι για να τον βοηθήσεις; (το παιδί από άλλη χώρα)

Ναι.

Θα τον βοηθούσες; (το παιδί με τα κινητικά προβλήματα)

Ναι.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Ήταν στο δωμάτιο με άλλα δύο τρία παιδιά και το ένα τους έκανε φασαρία: «Θέλω τη μαμά μου, θέλω τον μπαμπά μου» και ο Χ.Γ. με το άλλο παιδάκι το 'βάλαν στη μέση και του 'λεγαν να μην ανησυχεί, να μη στεναχωριέται, όλα καλά θα πάνε, τον παρηγορούσανε, οπότε μία χαρά.

Ναι, θέλει να βοηθήσει, να την υπερασπιστεί ας πούμε.

Πηγαίνει, παρηγορεί άλλα παιδιά;

Τώρα αυτό εδώ στο σχολείο δεν ξέρω ακριβώς να σου πω αν παρηγορεί και τα άλλα...

Έτσι με τους φίλους του;

Και με τους φίλους του και στο κολυμβητήριο που τον βλέπω δηλαδή, είναι κάποιες φορές, βλέπω τον ρωτάει τι έπαθες, να ενδιαφέρεται.

Ωραία, εσείς ας πούμε όταν είστε στεναχωρημένη ή θυμωμένη, έχει διάθεση να σας βοηθήσει;

Εμένα έχει διάθεση, ας πούμε αν με δει κάποιες φορές πολύ τσαντισμένη, πολύ φορτισμένη, να έχω εκνευριστεί. Θα σου πω χαρακτηριστικά ένα παράδειγμα: Ένα βράδυ με είχε εκνευρίσει η κόρη μου η μεγαλύτερη και κρατούσα τσάντες από το κολυμβητήριο τσάντες από τα Αγγλικά και μου λέει: «Μαμά να σε βοηθήσω, να σου κρατάω και εγώ κάτι, ναι, προσφέρθηκε».

7.5.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει

Η βοήθεια που προσφέρει είναι πολλών ειδών: δείχνει το ενδιαφέρον του, παρηγορεί και βοηθάει έμπρακτα. Ο ίδιος αναφέρει:

Θα έλεγα στα άλλα παιδιά να πάνε να παίξουν μαζί του για να μας γνωρίσει και να μην ντρέπεται. [για τον καινούριο συμμαθητή]

Τι θα έκανες; (για το παιδί από άλλη χώρα)

Θα του μάθαινα τη γλώσσα. Θα του 'λεγα κάτι, κάποιες λέξεις.

Τι θα έκανες; (για το παιδί στο αναπηρικό καροτσάκι)

Θα τον βοηθούσα, θα έπαιζα μαζί του και θα φώναζα και τα άλλα παιδιά να παίξουμε μαζί του.

Και θα πήγαινα να πω σε κείνο το παιδί να τον αφήσει. Θα του έλεγα σταμάτα και να φύγει. [για τον φίλο που τον πειράζουν]

Θα βοηθούσες τον Μ.;

Ναι.

Τι θα έκανες εκτός από αυτό;

Θα του 'λεγα να μην κλαίει, να ηρεμήσει και να μην τον ακούει, γιατί αυτός λέει βλακείες για να τον κάνει να κλαίει. Αυτό.

Ωραία, και θα της έλεγες κάτι; (στο κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Θα της έλεγα ότι δεν πειράζει, την άλλη φορά και ότι δεν είναι τόσο σημαντικό να βγαίνεις πρώτος.

Θα του έλεγες κάτι; (στο ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Ναι, θα του έλεγα. Δεν πειράζει, μικρός είσαι, όλοι ξεχνάμε.

Κάποιες φορές τον Μ., τον Μ., τον Θ., τον Π., όταν χτυπάνε, πάω και τους ρωτάω αν είναι καλά και πάω να το πω στην κυρία.

Τι κάνεις δηλαδή; (άλλα παιδιά, φτωχά κλπ.)

Πάω και τα βοηθάω και ας μην τα ξέρω πολύ καλά.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Ήταν στο δωμάτιο με άλλα δύο τρία παιδιά και το ένα τους έκανε φασαρία: «Θέλω τη μαμά μου, θέλω τον μπαμπά μου» και ο Χρήστος με το άλλο παιδάκι το 'βάλαν στη μέση και του 'λεγαν να μην ανησυχεί, να μη στεναχωριέται, όλα καλά θα πάνε, τον παρηγορούσανε, οπότε μία χαρά.

Ναι, θέλει να βοηθήσει, να την υπερασπιστεί ας πούμε.

Πηγαίνει, παρηγορεί άλλα παιδιά;

Και με τους φίλους του και στο κολυμβητήριο που τον βλέπω δηλαδή, είναι κάποιες φορές που βλέπω να τον ρωτάει τι έπαθε, να ενδιαφέρεται.

Ωραία. Εσείς ας πούμε όταν είστε στεναχωρημένη ή θυμωμένη, έχει διάθεση να σας βοηθήσει;

Εμένα έχει διάθεση, ας πούμε αν με δει κάποιες φορές πολύ τσαντισμένη, πολύ φορτισμένη, να έχω εκνευριστεί. Θα σου πω χαρακτηριστικά ένα παράδειγμα: Ένα βράδυ με είχε εκνευρίσει η κόρη μου η μεγαλύτερη και κρατούσα τσάντες από το κολυμβητήριο, τσάντες από τα Αγγλικά και μου λέει: «Μαμά, να σε βοηθήσω, να σου κρατάω και εγώ κάτι»; Ναι, προσφέρθηκε.

Ωραία.

7.5.4.3. Κίνητρα

Σε όλες τις απαντήσεις του τονίζει πως βοηθάει το άλλο παιδί γιατί όλοι είμαστε ίδιοι, οπότε αφού είναι σαν κι εμάς πρέπει να το βοηθήσουμε. Όσον αφορά τον φίλο του, τον βοηθάει, γιατί κι εκείνος βοηθά όταν ο Χ.Γ. χρειάζεται βοήθεια.

Και γιατί θα το βοηθούσες; (τον καινούριο συμμαθητή)

Γιατί, επειδή είναι από άλλη πόλη δε σημαίνει ότι δεν είναι καλό παιδί ή ότι δεν είναι σαν κι εμάς και πρέπει να το κάνουμε φίλο.

Ε, ναι και γιατί θα τον βοηθήσεις; (το παιδί από άλλη χώρα)

Γιατί είναι σαν κι εμάς και αυτό, μόνο που είναι από άλλη χώρα.

Γιατί θα τον βοηθούσες; (το παιδί σε αναπηρικό καροτσάκι)

Γιατί είναι σαν κι εμάς και αυτός, απλά είναι σε αναπηρικό καροτσάκι.

Γιατί θα τον βοηθούσες τον Μ.; (τον φίλο που τον πειράζουν)

Γιατί είναι φίλος μου και γιατί και αυτός με βοηθάει.

Γιατί θα της το έλεγες αυτό; (στο κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Γιατί δεν σημαίνει πως ο πρώτος είναι καλός και οι άλλοι δεν είναι καλοί, όλοι είναι καλοί.

Πάω και τα βοηθάω γιατί ίδιοι είμαστε. (φτωχά παιδιά, κλπ.)

7.5.6. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της

- **Ήσυχος, κλειστός χαρακτήρας και πειθαρχημένος**

Από τη μία είναι ήσυχος και πειθαρχημένος, κάτι που είναι θετικό για την ενσυναίσθηση, από την άλλη είναι κλειστός σαν χαρακτήρας, στοιχείο που δεν τον βοηθά να εκφράσει την ενσυναίσθηση στο βαθμό που την αισθάνεται. Όπως λέει η μητέρα του:

Είναι κοινωνικός, είναι ευαίσθητος, ντροπαλός μερικές φορές, πειθαρχημένο θα τον έλεγα, γενικά ήσυχος.

Τα θετικά του ποια πιστεύεται ότι είναι;

Ότι είναι ήσυχος, δεν δημιουργεί προβλήματα.

Και στο σπίτι είναι ήσυχος;

Ναι, είναι ήσυχος, πειθαρχημένος, λειτουργεί με πρόγραμμα, τηρεί το πρόγραμμα, δεν ξεφεύγει από μόνος του, το κάνει αυτό.

Ναι, από μόνος του είναι τελειομανής, του αρέσει ό, τι κάνει να το κάνει σωστά και να το τελειώνει. Δεν του αρέσουν τσαπατσουλιές. Αυτά.

Και ένα άλλο αρνητικό: κάποιες φορές τον βλέπω έτσι σαν να είναι μαζεμένος, σαν να ντρέπεται, να μην εκδηλώνεται, να φοβάται να πει κάτι σε σένα ή σε κάποιο άλλο παιδί, είναι πιο μαζεμένος, είναι κλειστός, το κρατάει μέσα του αυτό.

Κάπως έτσι, ναι, το βλέπω και εδώ, είναι αρκετά κλειστός.

Ναι, είναι κλειστός και φοβάται, δηλαδή σου λέει μη με μαλώσει, τέτοια ναι ναι, κλειστός.

Ο ίδιος λέει:

Όταν θυμώνεις τι κάνεις;

Κάθομαι σε μία γωνία μόνος μου και παίζω.

Δεν λες τίποτα σε αυτόν που θύμωσε;

Όχι.

Το κρατάς μέσα σου;

Ναι.

Τη μαμά, τον μπαμπά, αυτούς που αγαπάς, τους το δείχνεις;

Ναι.

Τι κάνεις για να τους το δείξεις;

Η μαμά το καταλαβαίνει από μόνη της και ο μπαμπάς.

Αρα απλά λες ότι, εντάξει, το ξέρουνε, οπότε δεν χρειάζεται να κάνεις κάτι.

Ναι.

- **Έλλειψη επιθετικότητας**

Δεν παρουσιάζει επιθετική συμπεριφορά, παρά μόνο κάποιες φορές έναν εκνευρισμό, έναν θυμό προς τους οικείους του. Η έλλειψη επιθετικότητας είναι στοιχείο που ενισχύει την ενσυναίσθηση. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Κάποια αρνητικά που έχει;

Αρνητικά είναι κάποιες φορές ότι θυμώνει, εκνευρίζεται, πώς να στο πω τώρα, εκνευρίζεται, δηλαδή μπορεί να σηκωθεί ας πούμε το πρωί με μούτρα, να μην ετοιμαστεί, να τσαντιστεί, να μην του κάνει κάτι συγκεκριμένο ας πούμε και να εκνευριστεί, να τσαντιστεί, αλλά τσαντίζεται πιο πολύ με μας τους δικούς του ανθρώπους, δεν το δείχνει προς τα έξω, προς τα έξω είναι κύριος.

Απλά πιο πολύ εδώ ε, όχι στο σπίτι;

Στο σπίτι όχι τόσο πολύ, εντάξει, μπορεί κάποιες φορές να σου πει μη με μαλώσεις.

Έχει κάποιες φορές επιθετική συμπεριφορά;

Επιθετικότητα μπα όχι, όχι, ούτε και εδώ ποτέ μου έχουν κάνει παράπονα, ούτε και σε άλλες δραστηριότητες που τον πάω, κολυμβητήριο και στο ποδόσφαιρο, όχι είναι ήσυχος, ποτέ δεν έχει δημιουργήσει πρόβλημα. Πιστεύω και να τον χτυπήσουνε δε θα χτυπήσει, δε θα το ανταποδώσει.

- **Έλλειψη αυτοπεποίθησης**

Η έλλειψη αυτοπεποίθησης τον χαρακτηρίζει, αλλά με τη βοήθεια κάποιων δραστηριοτήτων, όπως το τζούντο, έχει καταφέρει να την καταπολεμήσει σε κάποιο βαθμό. Η αυτοπεποίθηση είναι ενισχυτικό στοιχείο της ενσυναίσθησης, γιατί αν κάποιος δεν πιστεύει στον εαυτό του, είναι δύσκολο να ενδιαφερθεί για άλλα άτομα και να τα βοηθήσει. Η μητέρα του αναφέρει:

Ναι και τον πήγαμε και στο τζούντο για να αποκτήσει αυτοπεποίθηση, γιατί πολλές φορές πήγαινε στην μπάλα και παίζανε ένα διπλό και μαζευτόταν μην τον χτυπήσουν, μην τον ρίξουν κάτω, μη τον χτυπήσει μπάλα και φοβόταν πολύ και το πήγαμε εκεί τώρα. Πάει δύο μήνες μόνο και μόνο για να αποκτήσει αυτοπεποίθηση, να δει ότι και να σε ρίξουν κάτω και ό, τι και να σε κάνουνε, έχεις τη δύναμη. Και να φανταστείς ότι είναι και πιο δυνατός από τους άλλους.

Με την μπάλα του λέμε ότι είσαι πιο δυνατός, πηγαίνεις κολυμβητήριο, είσαι πιο γρήγορος. Είναι ο χαρακτήρας του δηλαδή τέτοιος.

Δεν έχει πολλή αυτοπεποίθηση ε;

Ναι, δεν έχει πολλή αυτοπεποίθηση και πολλές φορές λέει δεν είμαι καλός, εκεί δεν τα πάω καλά.

Στους προηγούμενους αγώνες που πήγαμε τον προηγούμενο μήνα, κολυπούσε το πρωί πρόσθιο που θεωρείται πολύ δυνατός και το απόγευμα ύπτιο που δεν είναι τόσο καλός και του είπαμε το πρωί για λίγο έχασες την πρώτη θέση, για κάτι κλάσματα και το απόγευμα μπορείς. «Δεν μπορώ, τι να πάω, για 8^{ος}, για τελευταίος;», κάπως έτσι και του λέει ο πατέρας του: «Αν ξεκινάς από το σπίτι με τέτοια σκέψη, θα σου βγει έτσι» και όντως δεν πήγε καλά το απόγευμα και από το άγχος που είχε έπεσε στη διαδρομή και έχασε χρόνο. Άρα προσπαθούμε να του εξηγήσουμε ότι όταν σκέφτεσαι ότι δεν θα τα πας καλά, δεν θα σου βγει σε καλό, πρέπει να αλλάξεις τρόπο σκέψης, αυτό του εξηγούμε.

Μήπως αγχώνεται, δηλαδή όταν νιώθει ότι δεν τα πάει καλά, προτιμά να μην το κάνει;

Ναι, δεν ξέρω τώρα αυτό, ναι αγχώνεται, αγχώνεται και φοβάται μήπως δεν τα πάει καλά.

- **Αγαπητός στα άλλα παιδιά**

Αυτό το στοιχείο δείχνει πως καταφέρνει να εκφράσει την ενσυναίσθησή του προς τους άλλους, γι' αυτό είναι και τόσο αγαπητός. Η μητέρα του λέει:

Ναι, όχι, μπορώ να πω ότι είναι αγαπητός ο Χ.Γ.

Ναι, είναι πολύ αγαπητός, και στο κολυμβητήριο τον βλέπω.

Πάρα πολλά παιδιά μου είπαν ότι είναι ο καλύτερός τους φίλος.

Ναι, γιατί είναι ήσυχος και μετρημένος και δεν είναι ψώνιο να λέει ότι εγώ είμαι και ο άλλος δεν είναι. Είναι χαμηλών τόνων και αυτό παίζει ρόλο στο παιδάκια, σου λένε τι να τον κάνω αυτόν που είναι ξιπασμένος, ναι.

Γιατί συνήθως τα ντροπαλά παιδιά δε τα παίζουν, αλλά ο Χ.Γ. είναι ήσυχος και έχει και ένα κύρος, πάρα πολύ.

Το προηγούμενο σαββατοκύριακο που πήγαμε με το κολυμβητήριο στους αγώνες στο Ηράκλειο και μείνανε μόνοι τους, είχα ακούσει από πολλά παιδιά ότι ήθελαν να μείνουν στο δωμάτιο μαζί με τον Χ.Γ.

Ναι, τα βρίσκει και δεν έχουμε πρόβλημα, δεν υπάρχουν συγκρούσεις.

Όχι, όχι, συνεργάζεται εύκολα.

7.5.7. Συνοπτικά συμπεράσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Μπορεί να κατανοήσει τα συναισθήματα άλλων ατόμων.
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Μπορεί τις περισσότερες φορές να αναγνωρίσει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων και τι τα προκαλεί.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Κατανοεί τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων ανθρώπων.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Μπορεί να μπει στη θέση του άλλου και τις περισσότερες φορές, ίσως και με λίγη βοήθεια, να καταλάβει τη διαφορετική προοπτική.

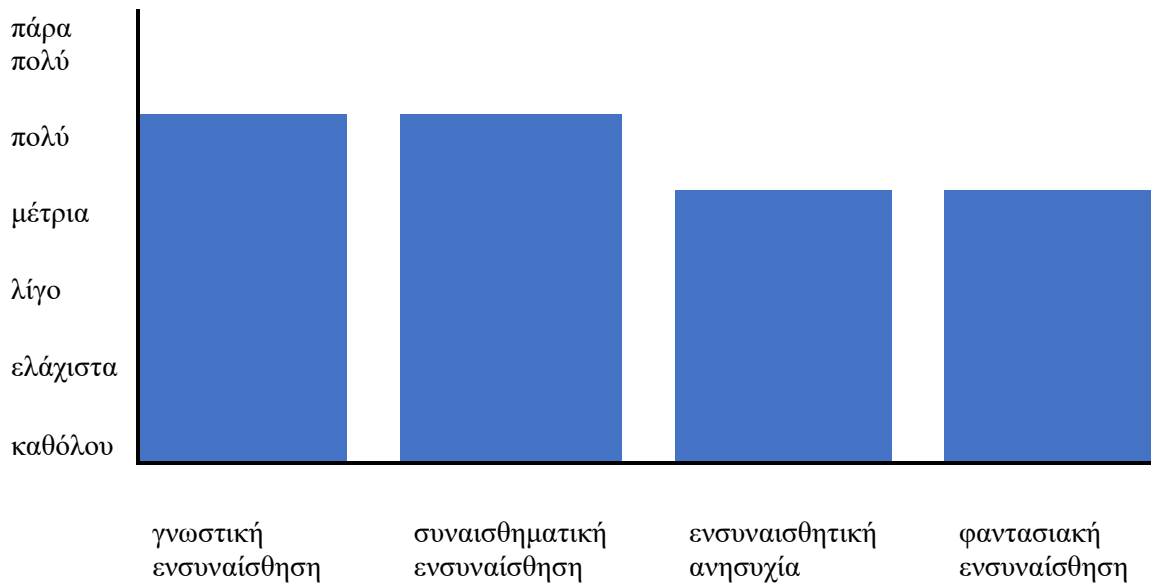
Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση.

Ενσυναισθητική ανησυχία: Εκδηλώνει ενσυναισθητική ανησυχία: Αναστατώνεται και ταραζεται σε δύσκολες καταστάσεις, αλλά τις περισσότερες φορές δε χάνει τον έλεγχο.

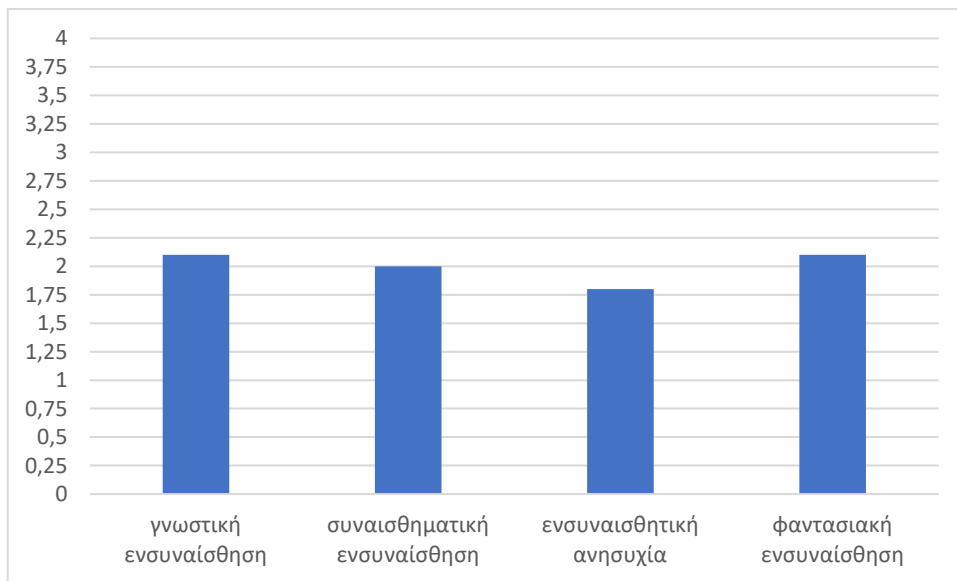
Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Διαθέτει φαντασιακή ενσυναίσθηση, αλλά όχι σε μεγάλο βαθμό. Μπορεί να καταλάβει του ήρωες, αλλά δεν ταυτίζεται μαζί τους.

Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Έχει διάθεση για προσφορά βοήθειας και βοηθά με αποτελεσματικούς τρόπους.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού Χ.Γ.

**Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά
(0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)**

7.6. Ψυχοενσυναισθητικό προφίλ του Σ.Μ.

7.6.1. Γενικά στοιχεία

Ο Σ.Μ. είναι 9 ετών και μαθητής της τρίτης τάξης σε ένα χωριό των Χανίων. Έχει καταγωγή από τη Βουλγαρία. Είναι και οι δύο γονείς του από εκεί, ο ίδιος όμως γεννήθηκε στην Ελλάδα. Οι γονείς του είναι ιδιωτικοί υπάλληλοι. Δεν έχει αδέρφια.

Στα μαθήματα δυσκολεύεται αρκετά. Δε συμμετέχει πολύ. Πολλές φορές δίνει άσχετες απαντήσεις σε σχέση με αυτό που ρωτήθηκε, αλλά δεν είναι ξεκάθαρο αν τον δυσκολεύει η

γλώσσα ή έχει άλλου είδους δυσκολίες μαζί με τον παράγοντα της γλώσσας. Σε πολλά σημεία της συνέντευξης, αλλά και των παρεμβάσεων έλεγε πράγματα που δεν είχαν νόημα και ήταν άσχετα με την ερώτηση.

Στο σχολείο δεν έχει πολλούς φίλους. Η καλύτερή του φίλη είναι ένα κορίτσι από την τάξη. Εκτός σχολείου κάνει παρέα με πολλά παιδιά, διαφόρων ηλικιών.

Στον ελεύθερο χρόνο του του αρέσει πάρα πολύ να παίζει ποδόσφαιρο. Πηγαίνει σε μάθημα ποδοσφαίρου, αλλά εκτός από αυτό παίζει και στην αυλή, ακόμα και μέσα στο σπίτι. Όπως λέει η μητέρα του:

Να παίζει μπάλα σπίτι, μέσα, έξω στην αυλή, όλη την ώρα με μπάλα ή βλέπει ποδόσφαιρο στην τηλεόραση. Έχει φτιάξει κάρτες κόκκινες και κίτρινες και το παίζει διαιτητής. Τρελαίνεται.

Του αρέσει πολύ επίσης να ασχολείται με την εμφάνισή του. Η μητέρα του λέει:

Ναι, αν κάτι δεν του αρέσει, δεν το βάζει ή όταν αγοράζουμε ρούχα διαλέγει αυτός, ή το γυρνάει και λέει δεν το φοράω αυτό.

7.6.2. Ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία

Είναι χαμηλών τόνων, ήσυχος κι ευγενικός. Δεν εκφράζει εύκολα τα συναισθήματά του. Είναι αρκετά κλειστός χαρακτήρας.

Μερικές φορές γίνεται επιθετικός, αλλά κυρίως στο σπίτι, με τους γονείς του. Είναι αρκετά εγωιστής και θέλει πάντα να γίνεται το δικό του. Η μητέρα του λέει:

Κάποιες φορές μπορεί να γίνει επιθετικός, δηλαδή να φωνάζει ή να χτυπάει;

Ναι, μπορεί να γίνει, αλλά μόνο στο σπίτι αυτό, έξω από το σπίτι όχι.

Με σας δηλαδή;

Ναι.

Τι κάνει, φωνάζει;

Ναι.

Και μπορεί να χτυπήσει κιόλας;

Ναι.

Μπορεί εσάς;

Και τον πατέρα του κι εμένα.

Και τι κάνετε;

Τιμωρία στο δωμάτιό του, συνήθως.

Πότε τα κάνει αυτά;

Αν σε κάτι δεν γίνει το δικό του.

Στο σχολείο δυσκολεύεται λίγο στη συνεργασία με τα άλλα παιδιά. Όταν γίνεται μια ομαδική εργασία, τις περισσότερες φορές δε συμμετέχει.

7.6.3. Ενσυναίσθηση: είδη ενσυναίσθησης

7.6.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση

7.6.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων

Δεν μπορεί να κατανοήσει τα συναισθήματα των άλλων ανθρώπων. Ο ίδιος λέει:

Πιστεύεις ότι μπορείς να μπεις στη θέση του άλλου, να καταλάβεις πώς αισθάνεται, τι σκέφτεται;
Όχι.

Ποτέ;
Όχι.

Η μητέρα του αναφέρει:

Πώς βλέπετε τον Σ.Μ., μπορεί να μπει στη θέση των άλλων, να καταλάβει πώς νιώθουν, τι σκέφτονται;

Αν το εξηγήσεις ήρεμα, ήσυχα, ναι.

Από μόνος του;

Όχι, είναι πολύ ζωηρός.

7.6.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της

α. Σε σχέση με τον πατέρα

Δεν αναφέρεται κάτι στη συνέντευξη.

β. Σε σχέση με τη μητέρα

Κατανοεί τα συναισθήματα της μητέρας του. Ο ίδιος λέει:

Καταλαβαίνεις πότε είναι στεναχωρημένη;

Ναι.

Πώς το καταλαβαίνεις όταν κάποιος είναι στεναχωρημένος;

Όταν κάποιος του φωνάζει, ας πούμε όταν ο μπαμπάς φωνάζει στη μαμά και η μαμά κλαίει, που έγινε εξαιτίας της αυτό.

γ. Σε σχέση με τον ξάδερφο

Δε δείχνει να κατανοεί τα συναισθήματα του ξαδέρφου του. Ο ίδιος λέει:

Ναι αυτός πιο πολύ αρχίζει και λέει πως είναι πιο μεγάλος από όλους, πιο μεγάλος και από τον ουρανό.

Λέει εκείνος και εσύ νευριάζεις;

Όχι, εγώ του λέω είσαι μικρός και μετά κλαίει.

Πόσο είναι αυτός, είναι πιο μικρός από σένα;

Ναι, είναι τεσσάρων χρόνων.

Α, είναι μικρούλης. Και μετά τι του λες εσύ; Του λες «είσαι μικρός»;

Δεν του λέω, γιατί μετά θα κλαίει.

Αλλά κάποιες φορές που του λες, τι κάνεις όταν κλαίει;

Όταν κλαίει φεύγω.

Φεύγεις και τον αφήνεις να κλαίει;

Ναι.

7.6.3.1.1.2. Σε σχέση με τους φίλους του και άλλα παιδιά

Φαίνεται να κατανοεί τα συναισθήματα του φίλου του, χωρίς βέβαια να κατονομάζει το συναίσθημα:

Και πώς λες να αισθανόταν ο Χ. και τι να σκεφτόταν;

Ότι δεν του άρεσε που τον χτύπαγαν.

7.6.3.1.1.3. Σε σχέση με τα ζώα

Δείχνει να καταλαβαίνει πώς νιώθει ο σκύλος του:

Έχω άγχος όταν ο μπαμπάς δέρνει τον Θησέα.

Και γιατί αγχώνεσαι;
Επειδή είναι ο σκύλος μου και τον αγαπάω.
Στεναχωριέσαι;
Ναι.

7.6.3.1.1.4. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες

Δεν μπορεί να βρει τι συναίσθημα νιώθουν τα διάφορα πρόσωπα, αλλά μπορεί να καταλάβει τον λόγο που δε νιώθουν καλά. Ακόμα κι αυτό όμως το καταλαβαίνει κάπως επιφανειακά. Οι απαντήσεις του είναι οι ακόλουθες:

Η Χριστίνα πώς θα νιώθει; Γιατί; (το κορίτσι που του έσκισαν την εργασία)

Θα κλαίει.

Γιατί;

Επειδή της την έσκισε.

Και τι θα νιώθει;

Τι λες να νιώθει η Μαριάννα; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Να κλαίει επειδή δεν τη διαλέξανε.

Πώς λες να ένιωσε; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Δεν του άρεσε και δεν θυμόταν τα λόγια του.

Λοιπόν, πες ότι έρχεται κάποιος καινούργιος συμμαθητής στην τάξη μας και μπαίνει μέσα στην τάξη. Πώς λες να νιώθει;

Λύπη.

Γιατί;

Επειδή είναι η πρώτη φορά του που έρχεται εδώ.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το εξής:

Ιχνογράφημα 17: Ο καινούργιος συμμαθητής.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Εδώ είναι ο καινούριος μαθητής κι αυτό είναι το σχολείο.

Και τι κάνεις με τον καινούριο συμμαθητή;

Γινόμαστε φίλοι.

Πώς νιώθει;

Χαρά.

Κι εσύ;

Κι εγώ χαρά, γιατί έχω έναν καινούριο φίλο.

Στο ιχνογράφημα ο Σ.Μ. φαίνεται πολύ φιλικός με τον καινούριο συμμαθητή. Όσον αφορά τον μαθητή από άλλη χώρα, ο Σ.Μ. λέει:

Εντάξει, αν αυτός ο καινούργιος συμμαθητής ήταν από άλλη χώρα και δεν ήξερε τη γλώσσα, δεν ήξερε καθόλου ελληνικά, πώς πιστεύεις ότι θα ένιωθε;

Χάλια.

Γιατί;

Επειδή δεν θα ήξερε ελληνικά και αγγλικά.

Τι λες να ένιωθε; (το παιδί στο αναπηρικό καροτσάκι)

Λύπη, γιατί τα άλλα παιδιά δεν θα έχουν καροτσάκια και αυτός θα έχει.

7.6.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων

Δεν μπορεί να αναγνωρίσει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων. Οι απαντήσεις του στην ερώτηση πώς νιώθει είναι «λύπη», «χάλια» ή περιγραφή της αντίδρασης του παιδιού, όπως «θα κλαίει». Συγκεκριμένα:

Η Χριστίνα πώς θα νιώθει; Γιατί; (το κορίτσι που του έσκισαν την εργασία)

Θα κλαίει.

Γιατί;

Επειδή της την έσκισε.

Και τι θα νιώθει;

Τι λες να νιώθει η Μαριάννα; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Να κλαίει επειδή δεν τη διαλέξανε.

Πώς λες να ένιωσε; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Δεν του άρεσε και δεν θυμόταν τα λόγια του.

Λοιπόν, πες ότι έρχεται κάποιος καινούργιος συμμαθητής στην τάξη μας και μπαίνει μέσα στην τάξη. Πώς λες να νιώθει;

Λύπη.

Γιατί;

Επειδή είναι η πρώτη φορά που έρχεται εδώ.

Εντάξει, αν αυτός ο καινούργιος συμμαθητής ήταν από άλλη χώρα και δεν ήξερε τη γλώσσα, δεν ήξερε καθόλου ελληνικά, πώς πιστεύεις ότι θα ένιωθε;

Χάλια.

Γιατί;

Επειδή δεν θα ήξερε ελληνικά και αγγλικά.

Και πώς θα ένιωθε λες;

Λύπη.

Γιατί;

Επειδή δεν θα μπορούσε να παίζει με τα παιδιά και να μιλάει μαζί τους.

Τι λες να ένιωθε; (το παιδί στο αναπηρικό καροτσάκι)

Λύπη, γιατί τα άλλα παιδιά δεν θα έχουν καροτσάκια και αυτός θα έχει.

Κάποιες φορές δεν μπορεί να σκεφτεί μια παρόμοια περίπτωση που ένιωσε το ίδιο συναίσθημα. Όταν σκέφτεται πώς θα ένιωθε ο ίδιος στη θέση των παιδιών, δεν μπορεί να σκεφτεί τους λόγους που θα ένιωθε έτσι ή αναφέρει πολύ επιφανειακούς λόγους, πχ. αν ήταν καινούριος σε ένα σχολείο θα δυσκολευόταν μόνο στα μαθήματα κι όχι στις σχέσεις του με τα άλλα παιδιά, ή αν τον χτυπούσαν θα λυπόταν γιατί θα πονούσε και για τίποτε άλλο. Σύμφωνα με τον ίδιο:

Εσύ έχεις νιώσει ποτέ έτσι; (όπως το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Όχι.

Δηλαδή να σου έχουν χαλάσει κάτι;

Έχεις βρεθεί ποτέ στη θέση της, να πάρει κάποιος άλλος κάτι που το θες πολύ; (όπως το κορίτσι με τον ρόλο)

Όχι.

Εσύ πώς θα ένιωθες; (στη θέση του παιδιού που ξέχασε τα λόγια του)

Το ίδιο.

Το έχεις νιώσει ποτέ; Έχει γίνει αυτό ποτέ;

Ναι.

Και τι έγινε; Πες.

Έκλαιγα.

Στο νηπιαγωγείο;

Ναι, δεν μου άρεσε καθόλου.

Στο νηπιαγωγείο έχει γίνει αυτό;

Ναι.

Ήρθε κάποιος να σου πει κάτι;

Όχι.

Σε άφησαν να κλαις;

Έκλαιγα για πέντε λεπτά μέχρι να φύγουμε.

Εσύ αν πήγαινες σε ένα καινούργιο σχολείο σε μία άλλη πόλη και έμπαινες μέσα στην τάξη την πρώτη φορά και έλεγε η δασκάλα «γεια σας παιδιά, από δω είναι ένας καινούριος μαθητής», εσύ πώς θα ένιωθες;

Χαρά, επειδή θα γνώριζα άλλα παιδιά.

Και τι θα σκεφτόσουν; Θα υπήρχε κάτι που θα σε δυσκόλευε;

Η γλώσσα, επειδή θα είναι πιο δύσκολη από αυτά που μαθαίνουμε τώρα στο δημοτικό σχολείο και τα μαθηματικά.

Μήπως είναι πιο δύσκολα ε;

Ναι.

Με τα άλλα παιδιά;

...

Όχι, μία χαρά ε;

Ναι.

Εσύ τι θα ένιωθες αν πήγαινες σε άλλη χώρα και δεν ήξερες καθόλου τη γλώσσα; Πώς θα ένιωθες;

Χάλια.

Γιατί;

Επειδή δεν θα ήξερα τέτοια πράγματα.

Εσύ στη θέση του, αν εσένα σε χτύπαγε κάποιο παιδί, τι θα ένιωθες, τι θα σκεφτόσουν;
Λύπη, επειδή θα πονούσα και θα με χτυπούσαν εκεί που πονάω πολύ.

7.6.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων

Δεν μπορεί να καταλάβει τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων ανθρώπων. Ο ίδιος λέει:

Όταν τσακώνεσαι με παιδιά, όταν διαφωνείτε με κάποια παιδιά, τι κάνεις συνήθως;
Φεύγω.

Πιστεύεις ότι μπορείς να μπει στη θέση του άλλου, να καταλάβεις πώς αισθάνεται, τι σκέφτεται;

Όχι.

Ποτέ;

Όχι.

Ξέρεις κάτι που μπορεί να τον πειράζει; (τον φίλο του)

Ναι, να τον χτυπάνε.

Και πώς λες να αισθανόταν ο Χ. και τι να σκεφτόταν;

Ότι δεν του άρεσε που τον χτύπαγαν.

Η μητέρα του λέει πως ο Σ.Μ. δεν μπορεί να καταλάβει τι σκέφτονται οι άλλοι, όμως ίσως να καταλάβει κάτι, όταν του το εξηγήσουν. Η ίδια λέει:

Πώς βλέπετε τον Σίμο, μπορεί να μπει στη θέση των άλλων, να καταλάβει πώς νιώθουν, τι σκέφτονται;

Αν το εξηγήσεις ήρεμα, ήσυχα, ναι.

Από μόνος του;

Όχι, είναι πολύ ζωηρός.

Μπορεί να καταλάβει τι μπορεί να σκέφτεται ο άλλος, κάποιος άλλος άνθρωπος;

Δεν ξέρω.

Σας ρωτάει κάποια πράγματα, γιατί αυτό το παιδάκι είναι έτσι...;

Ναι, ναι, μπορεί να το καταλάβει.

7.6.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ ιστοριούλες

Δεν μπορεί να κατανοήσει τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων. Οι απαντήσεις του είναι οι εξής:

Και τι λες να πει στη φίλη της τη Σοφία, στο κοριτσάκι αυτό που πήρε το ρολό;

Δεν ξέρω.

Και είναι η πρώτη φορά και τι λες να τον δυσκολεύει, τι θα είναι δύσκολο για αυτόν; (τον καινούριο συμμαθητή)

Η γλώσσα, η πρώτη φορά που θα κάνει γλώσσα, μαθηματικά, αντιγραφή, τα θρησκευτικά, τη μελέτη.

Στα μαθήματα δηλαδή θα δυσκολεύεται ε;

Ναι.

Και τι λες να σκέφτεται μόλις μπει μέσα στην τάξη και μας δει όλους εδώ, την καινούργια δασκάλα, τα καινούργια παιδιά, τι μπορεί να σκέφτεται;

Λύπη.

Τι θα σκέφτεται, ποια θα είναι η σκέψη του;

Χαρά.

Όχι τι αισθάνεται, τι σκέφτεται.

Ότι πρέπει να προσπαθήσει τα μαθήματα του στην κυρία, να την προσέχει τι λέει.

Κάτι άλλο;

Όχι.

Ας πούμε ότι αυτόν τον καινούργιο μαθητή που έρχεται εδώ, τον βλέπεις στα διαλείμματα και κάθεται μόνος του. Τα παιδιά πηγαίνουν και του λένε «Έλα να παίξεις μαζί μας», αλλά αυτός δεν πηγαίνει. Γιατί λες να το κάνει αυτό;

Επειδή μπορεί να έχουν μαλώσει.

Και;

Και σε τι θα τον δυσκόλευε αυτό; Πού θα δυσκολευόταν; (το παιδί από άλλη χώρα)

Στη γλώσσα, στα μαθηματικά, όχι στα μαθηματικά, στα θρησκευτικά και στη μελέτη.

Με τα άλλα παιδιά θα δυσκολευόταν;

Ναι, για να μιλάει μαζί τους, γιατί δεν θα ξέρει ελληνικά, θα ξέρει άλλη γλώσσα.

Και σε τι θα δυσκολευόταν λες; (το παιδί στο αναπηρικό καροτσάκι)

Να γράφει τη γλώσσα.

Γιατί;

Επειδή δεν μπορούσε.

Δεν θα μπορούσε να γράφει;

...

Εντάξει, και τι θα σκεφτόταν;

(Δεν απαντάει)

Εντάξει.

Και πώς λες να αισθανόταν ο Χ. και τι να σκεφτόταν; (ο φίλος που τον πειράζουν)

Ότι δεν του άρεσε που τον χτύπαγαν.

Και τα άλλα παιδιά που δεν κάνουν τίποτα και απλά κοιτάγανε τι λες να σκεφτόντουσαν, γιατί το έκαναν αυτό;

Επειδή θα φοβόντουσαν μήπως τα χτυπήσουν και αυτά.

Και ο φίλος του παιδιού που έλεγε «μπράβο καλά του κανείς», τι λες να σκεφτόταν;

Ότι είναι κακός.

7.6.3.1.4. Ανάλυση προοπτικής

Δεν μπορεί να καταλάβει την προοπτική των άλλων ανθρώπων. Όταν υπάρχει διαφωνία, δεν κάθεται να ακούσει και μια άλλη άποψη, αλλά σηκώνεται και φεύγει. Όταν ερωτάται για τους λόγους που συμπεριφέρονται έτσι κάποια άτομα, δεν μπορεί να τους καταλάβει. Ο ίδιος λέει:

Όταν τσακώνεσαι με παιδιά, όταν διαφωνείτε με κάποια παιδιά, τι κάνεις συνήθως;

Φεύγω.

Και είναι η πρώτη φορά. Τι λες να τον δυσκολεύει, τι θα είναι δύσκολο για αυτόν; (τον καινούριο συμμαθητή)

Η γλώσσα, η πρώτη φορά που θα κάνει γλώσσα, μαθηματικά, αντιγραφή, τα θρησκευτικά, τη μελέτη.

Στα μαθήματα δηλαδή θα δυσκολεύεται ε;

Ναι.

Και τι λες να σκέφτεται μόλις μπει μέσα στην τάξη και μας δει όλους εδώ, την καινούργια δασκάλα, τα καινούργια παιδιά, τι μπορεί να σκέφτεται;

Λύπη.

Τι θα σκέφτεται, ποια θα είναι η σκέψη του;

Χαρά.

Όχι τι αισθάνεται, τι σκέφτεται;

Ότι πρέπει να προσπαθήσει τα μαθήματα του στην κυρία, να την προσέχει τι λέει.

Κάτι άλλο;

Όχι.

Ας πούμε ότι αυτόν τον καινούργιο μαθητή που έρχεται εδώ, τον βλέπεις στα διαλείμματα και κάθεται μόνος του. Τα παιδιά πηγαίνουν και του λένε «Έλα να παίξεις μαζί μας», αλλά αυτός δεν πηγαίνει. Γιατί λες να το κάνει αυτό;

Επειδή μπορεί να έχουν μαλώσει.

Και;

...

Και σε τι θα τον δυσκόλευε αυτό, πού θα δυσκολευόταν; (το παιδί από άλλη χώρα)

Στη γλώσσα, στα μαθηματικά, όχι στα μαθηματικά, στα θρησκευτικά και στη μελέτη.

Με τα άλλα παιδιά θα δυσκολευόταν;

Ναι, για να μιλάει μαζί τους, γιατί δεν θα ξέρει ελληνικά, θα ξέρει άλλη γλώσσα.

Και σε τι θα δυσκολευόταν λες; (το παιδί στο αναπηρικό καροτσάκι)

Να γράφει τη γλώσσα.

Γιατί;

Επειδή δεν μπορούσε.

Δεν θα μπορούσε να γράφει;

...

Εντάξει, και τι θα σκεφτόταν;

(Δεν απαντάει)

Εντάξει.

Ξέρεις κάτι που μπορεί να τον πειράζει; (τον φίλο του)

Ναι, να τον χτυπάνε.

Και πώς λες να αισθανόταν ο Χ.; Τι να σκεφτόταν;

Ότι δεν του άρεσε που τον χτύπαγαν.

Και τα άλλα παιδιά που δεν έκαναν τίποτα και απλά κοιτάγανε, τι λες να σκεφτόντουσαν;

Γιατί το έκαναν αυτό;

Επειδή θα φοβόντουσαν, μήπως τα χτυπήσουν και αυτά.

Και ο φίλος του παιδιού που έλεγε «μπράβο, καλά του κανείς», τι λες να σκεφτόταν;

Ότι είναι κακός.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το παρακάτω:

Ιχνογράφημα 18: Ο φίλος που τον πειράζουν.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Εδώ είναι το σχολείο, εδώ είναι τα παιδιά που δέρνουν τον Χ. και εγώ είμαι εδώ και του λέω «σταματήστε» και αυτός εδώ λέει «συνεχίστε να χτυπάτε».

Δε φαίνεται ξεκάθαρα τι γράφει στα συννεφάκια. Οι εκφράσεις των προσώπων είναι όλες χαρούμενες, μάλλον γιατί δεν το πολυσκέφτηκε. Δεν ξεχωρίζει ποιος είναι ο καθένας. Ο Σ.Μ. είναι δίπλα σε αυτόν που χτυπάει και κοιτάζουν τα υπόλοιπα παιδιά. Είναι οι μόνοι που μιλάνε.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Γενικά όταν διαφωνεί με άλλα παιδιά, τι κάνει συνήθως;

Δεν ξέρω, νευριάζει, στεναχωριέται.

Προσπαθεί να το λύσει με κάποιο τρόπο ή νευριάζει και φεύγει από το παιχνίδι; Τι κάνει συνήθως;

Νευριάζει και φεύγει.

7.6.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

7.6.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα μέλη της οικογένειάς του (α. γονείς, β. ξάδερφο)

α. Προς τους γονείς

Έχει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους γονείς του. Στενοχωριέται, όταν είναι στενοχωρημένοι. Ο ίδιος λέει:

Εσύ πώς νιώθεις όταν γίνεται αυτό;

Δεν μου αρέσει. [όταν μαλώνουν οι γονείς]

Στενοχωριέσαι πολύ, ταράζεσαι;

Όχι, λίγο στεναχωριέμαι.

Ειδικότερα προς τη μητέρα του, νιώθει κι ο ίδιος ό, τι νιώθει κι εκείνη και θέλει να τη βοηθήσει. Σύμφωνα με τον ίδιο:

Και μετά τι κάνεις, πηγαίνεις στη μαμά και τη βοηθάς, λες κάτι, τι της λες;
Μαμά μην κλαις.

Καμιά φορά όταν βλέπεις κάποιον στεναχωρημένο, στενοχωριέσαι και εσύ κάποιες φορές;
Άμα είναι φίλος μου ή η μαμά, ναι.

Η μητέρα αναφέρει:

Ή εσείς αν είστε αναστατωμένη, στεναχωρημένη, το νιώθει;
Ναι.

Αν δει εμένα να μην είμαι καλά, αγχώνεται αυτός.

Με βοηθάει στο μαγείρεμα, θέλει να με βοηθάει και στο καθάρισμα, είναι γενικά καλός, ναι.

β. Προς τον ξάδερφό του

Δεν δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς το ξαδερφάκι του. Όταν ο Σ.Μ. τον στενοχωρεί με τα λόγια του κι εκείνο κλαίει, ο Σ.Μ. δεν τον λυπάται, αλλά τον αφήνει και φεύγει. Ο ίδιος λέει:

Α, ωραία. Και παίζετε ωραία με αυτό το παιδάκι, τον ξάδερφό σου;
Ναι.

Τσακώνεστε ποτέ;

Ναι, αυτός πιο πολύ, αρχίζει και λέει πως είναι πιο μεγάλος από όλους, πιο μεγάλος και από τον ουρανό.

Λέει εκείνος και εσύ νευριάζεις;

Όχι, εγώ του λέω «είσαι μικρός» και μετά κλαίει.

Και τι κάνεις όταν κλαίει;

Όταν κλαίει, φεύγω.

Φεύγεις και τον αφήνεις να κλαίει;

Ναι.

7.6.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους του

Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση για τους φίλους του. Ο ίδιος λέει:

Καμιά φορά μπορεί να φωνάξεις ή να χτυπήσεις κάποια παιδιά;

Όχι, ποτέ.

Ποτέ;

Ναι.

Καμιά φορά όταν βλέπεις κάποιον στεναχωρημένο, στενοχωριέσαι και εσύ κάποιες φορές;

Άμα είναι φίλος μου ή η μαμά μου, ναι.

Εσύ πώς θα ένιωθες αν έβλεπες κάτι τέτοιο;

Λύπη, επειδή είναι φίλος μου και θα ήθαινα να το πω στην κυρία ή στη διευθύντρια.

Η μητέρα του αναφέρει:

Σας λείπει για συμμαθητές, αν είναι στεναχωρημένοι φίλοι του;

Αν είναι φίλοι του ναι, αλλά όχι για όλους, γενικά ναι, στεναχωριέται, ναι.

7.6.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα

Στενοχωριέται όταν στενοχωριούνται άλλα παιδιά. Ο ίδιος λέει ότι στενοχωριέται μεν αλλά όχι πολύ, αλλά η μητέρα του λέει ότι νιώθει έντονα όπως κι εκείνα. Ο ίδιος αναφέρει:

Όταν μαλώνουν ένα άλλο παιδί, εσύ στεναχωριέσαι ή όχι;

Όχι και πολύ, μεσαίο.

Όταν κλαίει ένα άλλο παιδί, μήπως σου έρχεται και σένα να κλάψεις ή όχι;

Όχι.

Ποτέ;

Ποτέ, ούτε σήμερα.

Σήμερα ποιος έκλαιγε;

Η Αργυρώ.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Αν βλέπει κάποια παιδιά που κάτι παθαίνουν, τον βλέπετε να μπορεί να νιώσει όπως νιώθουν και αυτά, θα στεναχωρηθεί;

Ναι, ναι, πάρα πολύ.

Στεναχωριέται δηλαδή όταν βλέπει τα άλλα παιδιά;

Ναι, στεναχωριέται.

Όταν βλέπει παιδάκια που υποφέρουν, περνάνε δύσκολα, τον βλέπετε να στεναχωριέται;

Ναι, στεναχωριέται.

7.6.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα

Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα. Έχει κι ο ίδιος σκυλάκι και το αγαπάει πολύ. Στενοχωριέται όταν το χτυπάνε. Λυπάται και για τα άλλα ζώακια όταν τα βλέπει τραυματισμένα. Σύμφωνα με τον ίδιο:

Τους αγκαλιάζω, αλλά όταν κοιμάμαι, ο σκύλος πιο πολύ έχετε κοιμηθεί, αλλά όταν κοιμάμαι, έρχεται και με φιλάει.

Τον αγαπάς το σκύλο;

Ναι.

Παίζετε πολύ ωραία μαζί;

Ναι.

Έχω άγχος όταν ο μπαμπάς δέρνει τον Θησέα.

Και γιατί αγχώνεσαι;

Επειδή είναι ο σκύλος μου και τον αγαπάω.

Στεναχωριέσαι;

Ναι.

Και όταν στεναχωριέσαι τι κάνεις;

Πάω και ρίχνω κάτω τον μπαμπά μου.

Τον βλέπετε να στεναχωριέται αν κάποιο ζώακι είναι χτυπημένο;

Ναι.

7.6.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία

Δε δείχνει ενσυναισθητική ανησυχία. Ενώ στενοχωριέται όταν βρίσκεται μπροστά σε

μια δύσκολη κατάσταση και θέλει όλοι να είναι καλά, παρ' όλα αυτά δεν ταράζεται υπερβολικά, σε σημείο να μην μπορεί να το ελέγξει. Σύμφωνα με τον ίδιο:

Όταν φωνάζει κάποιος σε ένα παιδί και το μαλώνει, εσύ ταράζεσαι, στεναχωριέσαι, νιώθεις μία αναστάτωση;

Γελάω από μέσα μου.

Όταν εγώ φωνάζω σε άλλο παιδί, εσύ γελάς;

Όχι.

Ποτέ γελάς από μέσα σου; Όταν φωνάζουν σε σένα;

Ναι, είναι αστείο.

Γιατί είναι αστείο να σου φωνάζουνε;

Όταν λέμε αστεία πράγματα στο τραπέζι γελάω, επειδή το γέλιο μου είναι πολύ παράξενο.

Στεναχωριέσαι πολύ; Ταράζεσαι;

Όχι, λίγο στεναχωριέμαι. [όταν μαλώνουν οι γονείς]

Εντάξει, όταν γίνονται τέτοια πράγματα και χτυπάνε άλλα παιδιά,

είτε κοροϊδεύουν ή κάτι τέτοιο, εσύ ταράζεσαι πολύ, νιώθεις πολύ άσχημα ή είσαι ψύχραιμος;

Ψύχραιμος είμαι.

Αν κάποιος είναι πολύ στεναχωρημένος ή αναστατωμένος, εσύ παραμένεις ψύχραιμος ή καμιά φορά στεναχωριέσαι και εσύ πολύ;

Όχι.

Είσαι ψύχραιμος;

Ναι.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Ας πούμε ότι όταν καμιά φορά βρίσκεται σε μία δύσκολη κατάσταση ξέρω γω τσακώνονται δύο άνθρωποι, τον βλέπετε να αναστατώνεται πολύ, τόσο που δεν μπορεί να το ελέγξει;

Ναι, θέλει όλοι να είναι καλά. Προσπαθεί δηλαδή να τους κάνει να είναι όλοι αγαπημένοι και καλά.

Βλέπετε ότι μερικές φορές μπορεί να ταράζεται, να αναστατώνεται πολύ, να ταράζεται υπερβολικά, σε σημείο που να χάνει τον έλεγχο;

Όχι, απλά προσπαθεί να τους κάνει να είναι καλά.

Κρατά την ψυχραιμία του δηλαδή.

Ναι, δεν του αρέσει κάποιος να μην είναι καλά, αλλά κρατά την ψυχραιμία του.

7.6.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Σύμφωνα με τον ίδιο, δεν τον αγγίζουν οι ιστορίες από ταινίες ή βιβλία. Δεν μπορεί να μπει στη θέση των ηρώων, να καταλάβει τι σκέφτονται ή τι αισθάνονται, ούτε θα ήθελε να τους παριστάνει:

Όταν διαβάζεις μία ιστορία ή όταν βλέπεις κάτι στην τηλεόραση, φαντάζεσαι πώς θα ήταν αν συνέβαινε και σε σένα αυτό που γίνεται στην ιστορία;

Ναι, θα μου άρεσε.

Θα σου άρεσε, είναι σαν να τη ζεις την ιστορία, είσαι πολύ αποσιωμένος;

Όταν κοιμάμαι, κάνω χάλια όνειρα.

Ναι, αλλά όταν βλέπεις μία ιστορία στην τηλεόραση, είναι σαν να μπαίνεις και εσύ μέσα στην ιστορία;

Ναι, όταν κοιμάμαι.

Όχι όταν κοιμάσαι, όταν βλέπεις τηλεόραση ή όταν διαβάζεις βιβλία.

Όχι.

Δηλαδή αφοσιώνεσαι και σαν να μπαίνεις και εσύ σε αυτό το κόσμο που περιγράφει η ιστορία;

Όχι.

Φαντάζεσαι τι μπορεί να σκέφτονται οι άνθρωποι σε μία ιστορία;

Όχι.

Μπορείς να φανταστείς το τέλος μιας ιστορίας πριν καν τελειώσει;

Όχι.

Δεν σου έχει τύχει ποτέ αυτό;

Όχι.

Δηλαδή διαβάζω κάτι και σκέφτομαι στο τέλος της ιστορίας μάλλον θα γίνει αυτό. Το σκέφτεσαι αυτό ποτέ;

Όχι.

Και δεν μου λες, τώρα κάτι άλλο, ποιος είναι ο αγαπημένος σου ήρωας από ταινία ή από παραμύθι, από βιβλίο...; Υπάρχει κάποιος που θαυμάζεις πολύ;

Ναι,

Ποιος μπορεί να είναι;

Ο Spiderman.

Και γιατί τον θαυμάζεις; Τι κάνει και σου αρέσει;

Πηδάει και βοηθάει άλλους ανθρώπους και επειδή βγάζει από τα χέρια του ιστούς.

Γι' αυτό είναι άνθρωπος αράχνη ε;

Ναι.

Εσύ φαντάζεσαι τον εαυτό σου να είσαι ο Spiderman καμιά φορά;

Όχι.

Το έχεις σκεφτεί ποτέ;

Όχι.

Για να παίζεις τον Spiderman;

Όχι.

Εντάξει, ωραία.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το παρακάτω:

Ιχνογράφημα 19: Ο αγαπημένος μου ήρωας.

Σε αυτό το ιχνογράφημα έχει ζωγραφίσει τον αγαπημένο του ήρωα, τον Spiderman, ο οποίος, όπως λέει ο ίδιος:

Κάνει κόλπα και έχουν μαζευτεί γύρω του παιδιά και τον βλέπουν.

Και πώς νιώθει;

Πολύ χαρούμενος.

Τα άλλα παιδιά;

Ωραία.

Εδώ έχει ζωγραφίσει τον ήρωα πιο μεγάλο και με διαφορετικό χρώμα από τους υπόλοιπους, δείχνοντας πόσο ξεχωριστό τον έχει στο μυαλό του.

Η μητέρα του έχει άλλη άποψη: Πιστεύει πως τον αγγίζουν συναισθηματικά οι ταινίες και μπορεί να φανταστεί τον εαυτό του στη θέση των ηρώων. Συγκεκριμένα:

Όταν βλέπει τηλεόραση ή κάποια ταινία ή κάτι τέτοιο, υπάρχουν κάποιες φορές που συγκινείται ή κλαίει;

Ναι, δακρύζουν τα μάτια του και προσπαθεί να το κρύψει, αλλά εγώ το καταλαβαίνω.

Έχει φαντασία; Βλέπει κάτι στην τηλεόραση ή διαβάζει ένα βιβλίο και να μπορεί να φαντάζεται πως είναι ο ήρωας, να φαντάζεται τον εαυτό του, να το παριστάνει;

Ναι, ναι.

7.6.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Σε κάποιες περιπτώσεις έχει διάθεση να βοηθήσει και σε κάποιες άλλες όχι. Ο ίδιος αναφέρει:

Τι θα της έλεγες; Θα της έλεγες κάτι; (στο κορίτσι που του έσκισαν την εργασία του)

Όχι.

Εσύ θα της έλεγες κάτι; (στο κορίτσι που δεν πήρε τον ρόλο που ήθελε)

Όχι.

Γιατί;

Δεν θα ήθελα να της πω τίποτα.

Θα του έλεγες κάτι; (στο ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Όχι.

Γιατί;

Ε, δεν θα του έλεγα τίποτα.

Τον καινούργιο συμμαθητή θα τον βοηθούσες;

Ναι.

Γιατί θα τον βοηθούσες;

Γιατί θα είχε ένα καρτσάκι.

Όχι, αυτός δεν θα έχει καρτσάκι, ο άλλος.

Θα τον βοηθούσα στα μαθήματά του όλα.

Αυτός που είναι από άλλη χώρα και δεν ξέρει τη γλώσσα, θα τον βοηθούσες;

Όχι.

Γιατί;

Επειδή δεν θα ήξερα γερμανικά. Στην έκτη θα μάθουμε γερμανικά.

Και αυτό που είναι στο αναπηρικό καρτσάκι θα το βοηθούσες;

Ναι, γιατί θα ήταν σε αναπηρικό καρτσάκι και δεν θα μπορούσε να γράφει.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το ακόλουθο:

Ιχνογράφημα 20: Το παιδί με τα κινητικά προβλήματα.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Το παιδί στο καροτσάκι κι εμένα.

Και τι κάνεις εσύ;

Πάω να τον βοηθήσω.

Πώς νιώθεις;

Χαρά.

Και το παιδάκι;

Χαρά κι αυτό, γιατί το βοηθάω.

Έχει ζωγραφίσει το σχολείο, το παιδί στο αναπηρικό καροτσάκι και τον εαυτό του. Ο ίδιος κοιτάει το παιδί και είναι χαμογελαστός. Φαίνεται ότι έχει διάθεση για βοήθεια.

Όσον αφορά τον φίλο που τον πειράζουν, λέει:

Τον φίλο σου που τον χτυπάει ένα άλλο παιδί και τον κοροϊδεύει, θα τον βοηθούσες;

Ναι.

Όσον αφορά τους γονείς ή άλλα δικά του πρόσωπα, λέει:

Δηλαδή όταν ο μπαμπάς μαλώνει με τη μαμά και η μαμά στεναχωριέται, εσύ τι κάνεις;

Τους λέω να σταματήσουν και αυτοί μου λένε «βγες έξω».

Και μετά τι κάνεις; Πηγαίνεις στη μαμά και τη βοηθάς, λες κάτι, τι της λες;

Μαμά μην κλαις.

Αν τους δεις στεναχωρημένους θες να βοηθήσεις; (φίλους ή γονείς)

Ναι.

Πότε έχει τύχει αυτό;

Δύο φορές έχει τύχει.

Για τον καινούριο συμμαθητή:

Και εσύ θα έκανες κάτι για να βοηθήσεις έναν καινούργιο συμμαθητή;

Ναι.

Τι θα έκανες;

Να παίζω μαζί του.

Κάτι άλλο;

Όχι.

Εσύ πώς θα ένιωθες αν έβλεπες κάτι τέτοιο;

Λύπη, επειδή είναι φίλος μου και θα πήγαινα να το πω στην κυρία ή στη διευθύντρια.

Η μητέρα του λέει ότι ο Σ.Μ. έχει διάθεση για βοήθεια, αλλά όχι πάντα:

**Προσπαθεί να τους χωρίσει; Γενικώς δηλαδή θέλει να βοηθάει άλλα παιδάκια, ε; Θέλει
ας πούμε να παρηγορεί κάποιο παιδί, όταν είναι στεναχωρημένο;**

Ναι, καμιά φορά.

Θέλει να βοηθάει γενικώς, θέλει να βοηθάει;

Ναι, θέλει.

7.6.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά του

Βοηθάει τους γονείς του, τους φίλους του και κάποια άλλα άτομα επιλεκτικά, πχ. το παιδάκι με αναπηρία. Ο ίδιος αναφέρει:

Τον καινούργιο συμμαθητή θα τον βοηθούσες;

Ναι.

Γιατί θα τον βοηθούσες;

Γιατί θα είχε ένα καρτσάκι.

Όχι, αυτός δεν θα έχει καρτσάκι, ο άλλος.

Θα τον βοηθούσα στα μαθήματά του όλα.

Αυτός που είναι από άλλη χώρα και δεν ξέρει τη γλώσσα, θα τον βοηθούσες;

Όχι.

Γιατί;

Επειδή δεν θα ήξερα γερμανικά. Στην έκτη θα μάθουμε γερμανικά.

Και αυτό που είναι στο αναπηρικό καρτσάκι, θα το βοηθούσες;

Ναι, γιατί θα ήταν σε αναπηρικό καρτσάκι και δεν θα μπορούσε να γράφει.

Ο φίλος σου που τον χτυπάει ένα άλλο παιδί και τον κοροϊδεύει, θα τον βοηθούσες;

Ναι.

Δηλαδή όταν ο μπαμπάς μαλώνει με τη μαμά και η μαμά στεναχωριέται, εσύ τι κάνεις;

Τους λέω να σταματήσουν και αυτοί μου λένε «βγες έξω».

Και μετά τι κάνεις; Πηγαίνεις στη μαμά και τη βοηθάς, λες κάτι, τι της λες;

Μαμά, μην κλαις.

Αν τους δεις στεναχωρημένους, θα βοηθήσεις;

Ναι.

Πότε έχει τύχει αυτό;

Δύο φορές έχει τύχει.

Τι έχεις κάνει;

Δεν θυμάμαι.

Συνήθως γιατί βοηθάς, τι κάνεις δηλαδή;

Δουλειές.

Στο σπίτι με τη μαμά;

Ναι.

Αμα είναι στεναχωρημένη ή κουρασμένη, θυμωμένη;

Αν μου λέει ότι είναι κουρασμένη, θα κάτσω να ασχοληθώ με το σκυλί μου και θα κάνει μόνη της τις δουλειές.

Αν είναι ένας φίλος σου στεναχωρημένος, κάνεις κάτι, τον βοηθάς;

Τον βοηθάω, τον βοηθάω.

Πώς, με ποιο τρόπο;

Να μην τον χτυπάνε τα παιδιά.

Με ποιο τρόπο τον βοηθάς να μην τον χτυπάνε τα παιδιά;

Δεν ξέρω.

Εσύ πώς θα ένιωθες αν έβλεπες κάτι τέτοιο;

Λύπη, επειδή είναι φίλος μου και θα πήγαινα να το πω στην κυρία ή στη διευθύντρια.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Εσάς πώς σας βοηθάει αν σας βλέπει στεναχωρημένη;

Ναι, έρχεται, μου μιλάει, «μαμά γιατί είσαι έτσι»;

7.6.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει

Πολλές φορές θέλει να βοηθήσει, αλλά δεν ξέρει πώς, οπότε λέει στο άτομο που λυπάται να μην κλαίει ή σκέφτεται να βοηθήσει με τον λάθος τρόπο, πχ. τον καινούριο συμμαθητή στα μαθήματα. Ο ίδιος αναφέρει:

Θα τον βοηθούσα στα μαθήματά του όλα. (τον καινούριο συμμαθητή]

Αυτόν που είναι από άλλη χώρα και δεν ξέρει τη γλώσσα, θα τον βοηθούσες;

Όχι.

Γιατί;

Επειδή δεν θα ήξερα γερμανικά. Στην έκτη θα μάθουμε γερμανικά.

Και αυτό που είναι στο αναπηρικό καροτσάκι, θα το βοηθούσες;

Ναι, γιατί θα ήταν σε αναπηρικό καροτσάκι και δεν θα μπορούσε να γράφει.

Τον φίλο σου που τον χτυπάει ένα άλλο παιδί και τον κοροϊδεύει, θα τον βοηθούσες;

Ναι.

Δηλαδή όταν ο μπαμπάς μαλώνει με τη μαμά και η μαμά στεναχωριέται, εσύ τι κάνεις;

Τους λέω να σταματήσουν και αυτοί μου λένε «βγες έξω».

Και μετά τι κάνεις; Πηγαίνεις στη μαμά και τη βοηθάς, λες κάτι, τι της λες;

Μαμά, μην κλαις.

Συνήθως γιατί βοηθάς, τι κάνεις δηλαδή;

Δουλειές.

Στο σπίτι με τη μαμά;

Ναι.

Αμα είναι στεναχωρημένη ή κουρασμένη, θυμωμένη;

Αν μου λέει «είμαι κουρασμένη», θα κάτσω να ασχοληθώ με το σκυλί μου και θα κάνει μόνη της τις δουλειές.

Αν είναι ένας φίλος σου στεναχωρημένος, κάνεις κάτι, τον βοηθάς;

Τον βοηθάω, τον βοηθάω.

Πώς, με ποιον τρόπο;

Να μην τον χτυπάνε τα παιδιά.

Με ποιο τρόπο τον βοηθάς να μην τον χτυπάνε τα παιδιά;

Δεν ξέρω.

Και εσύ θα κάνεις κάτι να βοηθήσεις έναν καινούργιο συμμαθητή;

Ναι.

Τι θα έκανες;

Να παίζω μαζί του.

Κάτι άλλο;

Όχι.

Εσύ πώς θα ένιωθες αν έβλεπες κάτι τέτοιο;

Λύπη, επειδή είναι φίλος μου και θα πήγαινα να το πω στην κυρία ή στη διευθύντρια.

Η μητέρα του λέει πως ο Σ.Μ. δεν έχει πρόβλημα να χαρίζει τα πράγματά του αν χρειαστεί και όταν τη βλέπει στενοχωρημένη τη ρωτάει γιατί. Πέρα από την ερώτησή όμως, δεν μπορεί να σκεφτεί άλλο τρόπο να βοηθήσει. Όπως αναφέρει και η μητέρα του:

Δεν ξέρω, αλλά χαρίζει παιχνίδια, δεν έχει πρόβλημα, χαρίζει όλα τα παιχνίδια του.

Εσάς πώς σας βοηθάει αν σας βλέπει στεναχωρημένη;

Ναι, έρχεται, μου μιλάει, «μαμά γιατί είσαι έτσι»;

Σε γενικές γραμμές, υπάρχει διάθεση για βοήθεια, αλλά δεν ξέρει τον τρόπο που μπορεί να βοηθήσει.

7.6.4.3. Κίνητρα

Τα κίνητρά του όταν βοηθάει είναι για να αισθάνονται οι άλλοι καλά. Δεν μπορεί να βλέπει τσακωμούς, διαφωνίες και ανθρώπους λυπημένους. Σύμφωνα με τον ίδιο:

Τον φίλο σου που τον χτυπάει ένα άλλο παιδί και τον κοροϊδεύει, θα τον βοηθούσες;

Ναι.

Γιατί;

Επειδή θα τον χτυπάνε ή θα το έλεγα στην κυρία.

Γιατί αποφάσισες να τον βοηθήσεις;

Για να πει στα παιδιά να σταματήσουνε.

Ναι, γιατί όμως θες να βοηθήσεις τον φίλο που τον χτυπάνε;

Δεν θέλω να τον χτυπάνε σαν το Χ. και τον Γ.

Γιατί δεν θες να τον χτυπάνε;

Επειδή είναι φίλος μου.

Ναι, γιατί θα ήταν σε αναπηρικό καροτσάκι και δεν θα μπορούσε να γράφει.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Ναι, θέλει όλοι να είναι καλά, προσπαθεί δηλαδή να τους κάνει να είναι όλοι αγαπημένοι και καλά.

7.6.6. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της

- **Κλειστός χαρακτήρας**

Είναι κλειστός χαρακτήρας. Δεν εκφράζει εύκολα τα συναισθήματά του και δε λέει αυτό που τον απασχολεί ούτε στους γονείς του. Αυτό το χαρακτηριστικό τον εμποδίζει στην

εκδήλωση της ενσυναίσθησης. Όπως λέει κι ο ίδιος:

Στη μαμά σου λες καμιά φορά τι αισθάνεσαι, αν αισθάνεσαι άσχημα ή αν είσαι λυπημένος;

Όχι.

Δεν της το λες;

Όχι.

Αμα είσαι φοβισμένος ή θυμωμένος, δεν της το λες ποτέ; Τα λες σε κάποιον, στον μπαμπά;

Όχι, σε κανένα.

Δεν λες;

Όχι.

Γιατί;

Δεν θέλω.

Αμα πεις στη μαμά «μαμά, αυτό έγινε στο σχολείο», τι θα γίνει;

Ένα παιδάκι με έσπρωξε και με έριξε κάτω.

Και τι έκανες εσύ;

Το είπα στην κυρία των εικαστικών.

Δείχνεις στη μαμά σου ή στον μπαμπά ότι τους αγαπάς;

Τους αγαπάω.

Και τους το δείχνεις ή ντρέπεσαι λίγο;

Ναι, λίγο.

Η μητέρα του λέει πως κρατάει πολλές φορές τα συναισθήματα μέσα του, αλλά με την ίδια είναι λίγο πιο ανοιχτός, ενώ με τον μπαμπά του όχι και τόσο.

Στεναχώρια νιώθει κάποιες φορές, βλέπετε να στεναχωριέται; Πώς το δείχνει;

Να κλάψει δύσκολο.

Το κρατάει μέσα του;

Ναι.

Σας λέει όταν κάτι τον στενοχωρεί;

Ναι, ναι.

Σας ανοίγεται δηλαδή;

Ε ναι. Γενικά την αγάπη του τη δείχνει, είναι παιδί εκδηλωτικό, αγκαλιάζει, φιλάει.

Σε σας και σε άλλα άτομα ;

Σε μας, ναι.

Με εσάς πώς είναι οι σχέσεις του;

Καλή, μου λέει πράγματα. Στον μπαμπά του όχι τόσο ανοιχτός, φοβάται μην τον μαλώσει.

Είναι πιο αυστηρός;

Ναι.

- **Συνεργάσιμος, φιλότιμος, ευγενικός, υπάκουος**

Όλα αυτά τα στοιχεία βοηθούν στην ανάπτυξη και εκδήλωση της ενσυναίσθησης. Όπως αναφέρει η μητέρα του:

Με άλλα παιδάκια που παίζει, πώς τον βλέπετε;

Εντάξει, καλά, συνεργάζεται με όλα τα παιδιά. Ό, τι ηλικία και να είναι, αυτός μπορεί να μπει και να παίζει.

Είναι φιλότιμος, καλός.

Τα θετικά του;

Ευγενικός, δίνει πράγματα.

Ακούει τους κανόνες που του βάζετε;

Ναι.

Είναι υπάκουος ;

Ναι, είναι.

- **Εγωιστής**

Ο εγωισμός είναι στοιχείο που εμποδίζει την ενσυναίσθηση, καθώς δεν μπορεί να κατανοήσει τις σκέψεις και την προοπτική του άλλου και να μπει στη θέση του. Η μητέρα του αναφέρει:

Είναι λίγο εγωιστής. Θέλει να γίνεται το δικό του.

Ναι, ναι, δηλαδή αν το πει αυτό, πρέπει να είναι αυτό, έχουμε λίγο πρόβλημα.

Δεν ακούει πολύ αυτό που του λέτε, θέλει να κάνει τα δικά του και επιμένει;

Ναι.

- **Επιθετικός**

Εκφράζει κάποιες φορές επιθετικότητα, μόνο προς του γονείς του και όταν δε γίνεται το δικό του. Αυτό δείχνει έλλειψη ενσυναίσθησης προς τους γονείς.

Κάποιες φορές μπορεί να γίνει επιθετικός, δηλαδή να φωνάζει, να χτυπάει;

Ναι, μπορεί να γίνει, αλλά μόνο στο σπίτι αυτό, έξω από το σπίτι όχι.

Με σας δηλαδή;

Ναι.

Τι κάνει, φωνάζει;

Ναι.

Και μπορεί να χτυπήσει κιόλας;

Ναι.

Μπορεί εσάς;

Και τον πατέρα του, κι εμένα.

Και τι κάνετε;

Τιμωρία στο δωμάτιό του συνήθως.

Ποτέ τα κάνει αυτά;

Αν σε κάτι δεν γίνει το δικό του.

7.6.7. Συνοπτικά συμπεράσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Κατανοεί εν μέρει τα συναισθήματα άλλων ατόμων, αλλά δεν μπορεί να τα κατονομάσει και να καταλάβει καλά τους λόγους που τα άτομα νιώθουν αυτά τα συναισθήματα.
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Δεν μπορεί να αναγνωρίσει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων, ούτε να σκεφτεί πως θα ένιωθε ο ίδιος σε παρόμοια περίπτωση.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Δεν μπορεί να κατανοήσει τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Δεν μπορεί να κατανοήσει την προοπτική ενός άλλου ατόμου.

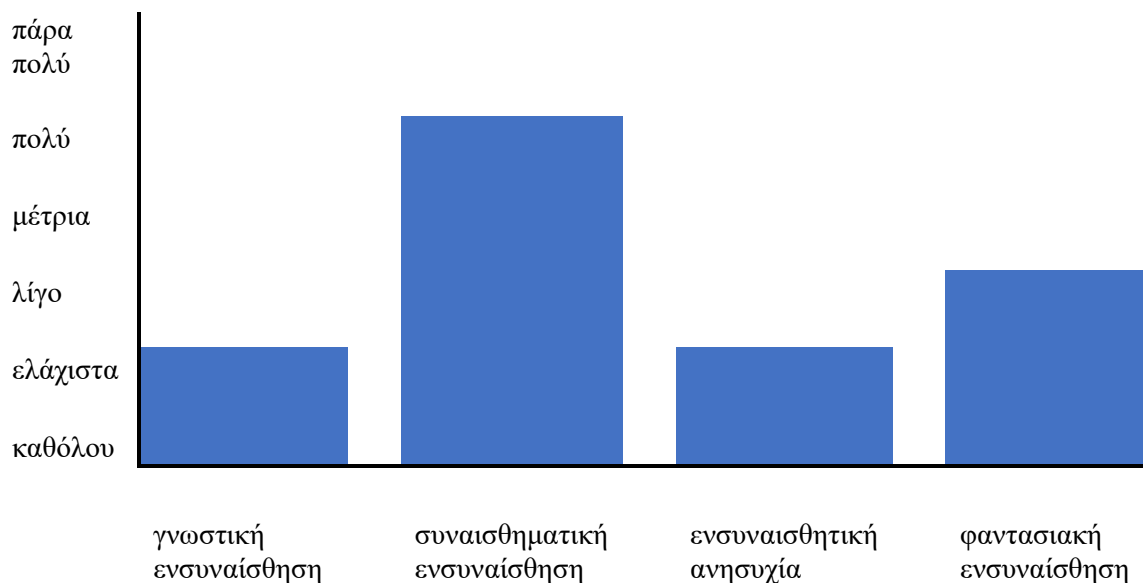
Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση, εκτός από σπάνιες περιπτώσεις (πχ. προς το ξαδερφάκι του)

Ενσυναισθητική ανησυχία: Δεν εκδηλώνει ενσυναισθητική ανησυχία.

Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Σύμφωνα με τις απαντήσεις του ίδιου, δε διαθέτει φαντασιακή ενσυναίσθηση, ενώ σύμφωνα με τη μητέρα του διαθέτει.

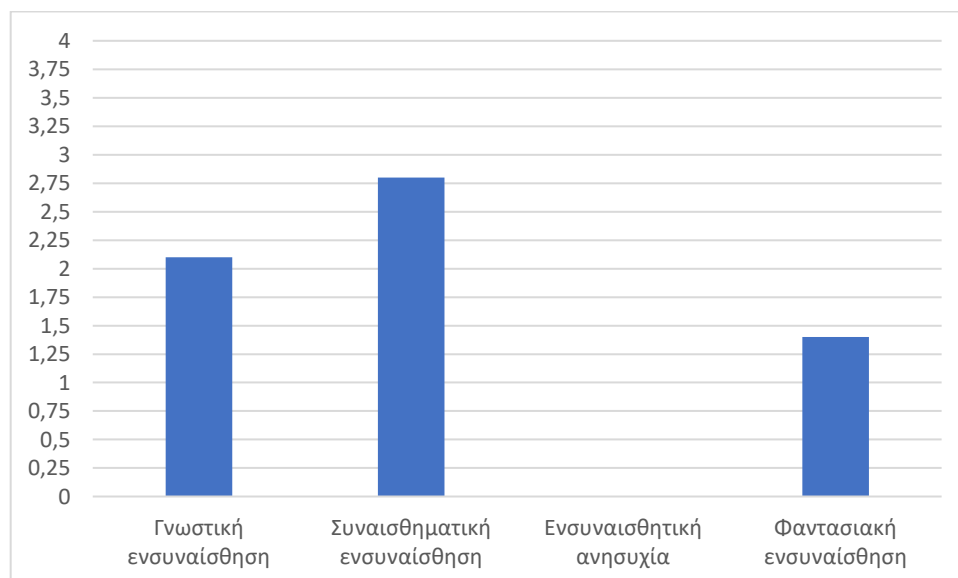
Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Έχει διάθεση να βοηθήσει, όμως κάποιες φορές και συγκεκριμένα άτομα. Πολλές φορές δεν ξέρει τον τρόπο.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού Σ.Μ.

Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά

(0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)

7.7. Ψυχοενσυναισθητικό προφίλ της Ι.Ψ.

7.7.1. Γενικά στοιχεία

Η Ι.Ψ. είναι 9 ετών και πηγαίνει στην Τρίτη τάξη του δημοτικού. Οι γονείς της είναι και οι δύο λογιστές. Έχει μια πολύ μικρότερη αδερφή, η οποία είναι 3 ετών.

Στον ελεύθερο χρόνο της κάνει ιππασία και ποδηλασία, κάτι που της αρέσει πολύ.

Έχει κάποια επιπλέον κιλά, γιατί όπως λέει η ίδια, είναι αρκετά λιχούδα, κάτι που την ενοχλεί, κι έχει αρχίσει διατροφή σε διαιτολόγο για να τα χάσει.

Έχει αρκετές δυσκολίες στα μαθήματα, αλλά είναι πολύ συνεπής και προσπαθεί πολύ, έχοντας κάνει βελτίωση. Της αρέσει πολύ η ιστορία και η μυθολογία.

7.7.2. Ψυχοευσυναισθητικά στοιχεία

Η Ι.Ψ. όταν ήρθε στο δημοτικό σχολείο, δυσκολεύτηκε πολύ στις κοινωνικές συναναστροφές με τα άλλα παιδιά. Από τη μία, τα υπόλοιπα παιδιά γνωρίζονταν από το νηπιαγωγείο, ενώ εκείνη ήταν καινούρια, από την άλλη είναι ένα παιδί αρκετά χαμηλών τόνων και μαζεμένο. Τα παιδιά με τα οποία έκανε παρέα της φέρονταν άσχημα. Στη Δευτέρα τάξη άλλαξε τμήμα, αλλά στα διαλείμματα εξακολουθούσε να παίζει με τα παιδιά της άλλης τάξης που της φέρονταν άσχημα. Σιγά σιγά άρχισε να γνωρίζεται με κάποια από τα παιδιά της τάξης της και να κάνει φίλες. Η ίδια λέει:

Τα παιδιά... όπως και εγώ που ήρθα δηλαδή, δεν ήμουν από το νήπιο μαζί με τα άλλα παιδιά.

Και δυσκολεύτηκες;

Ναι δυσκολεύτηκα να βρω φίλους. Πήγα με την άλλη τάξη για παρέα και να μη τη θέλουνε, όπως μου 'τυχε και εμένα.

Η μητέρα της προσπάθησε πολύ να τη βοηθήσει σε αυτές τις δυσκολίες που είχε. Η Ι.Ψ. λέει:

Και θα ερχόταν η Ιωάννα [η φίλη που την πειράζουν] μετά και σου 'λεγε ότι έγινε αυτό και αυτό. Τι θα της έλεγες;

Ιωάννα να μην αφήνεις να σε κάνουν ό,τι θέλουν, δηλαδή είσαι μία κολόνα και σε χτυπάνε, σου φέρονται άσχημα. Η κολώνα δεν μπορεί να κάνει τίποτα, οπότε η Αργυρώ πρέπει να φύγει από την κολώνα και να γίνει η Αργυρώ και να πεις στα άλλα παιδιά «εγώ δεν είμαι για χτύπημα».

Πολύ ωραίο αυτό που λες, σου το έχουνε πει;

Ναι η μαμά μου, γιατί είχα ένα πρόβλημα με τα άλλα παιδιά και μου είχαν σπάσει τα νεύρα.

Οπότε εσύ τώρα έχεις σταματήσει να παίζεις με αυτά τα παιδιά ε;

Ναι.

Και τώρα έχεις βρει φίλες;

Ναι.

Πηγαίνει σε μια παιδοψυχολόγο για να τη βοηθήσει να χειριστεί την ανασφάλειά της και τις δυσκολίες της στον κοινωνικό τομέα. Η ίδια λέει:

Το λέω, έχω μία κυρία που οπότε έχω κάτι τέτοιο της το λέω.

Πηγαίνετε και με τη μαμά;

Πηγαίνουμε μαζί με τη μαμά και είναι άλλα τρία παιδιά και έχουμε κάνει μία ομάδα και λέμε με τι καιρό φεύγουμε, με τι καιρό ερχόμαστε.

Τι εννοείς;

Δηλαδή το καλοκαίρι πάρα πολύ ωραία, την άνοιξη όχι και τόσο, το φθινόπωρο έτσι και έτσι και το χειμώνα καθόλου. [αν αισθάνονται ωραία λένε καλοκαίρι, αν αισθάνονται άσχημα, χειμώνα, κλπ.]

Με την αδερφή της δεν τα πηγαίνουν καθόλου καλά. Η Ι.Ψ. αισθάνεται ότι η αδερφή της δεν την αφήνει να κάνει τίποτα μόνη της, της πειράζει τα πράγματα, την ενοχλεί όταν θέλει να παίζει με τις φίλες της, κλπ. Η ίδια αναφέρει:

Ωραία, εντάξει, και με την αδερφή σου πως τα πηγαίνετε, παίζετε ωραία, τσακώνεστε;

Μου σπάει τα νεύρα. Τσακωνόμαστε πάρα πολλές φορές.

Είναι ένα παιδί που έχει πολύ μεγάλη φαντασία. Διαβάζει βιβλία και φαντάζεται τον εαυτό της στη θέση των ηρώων, τους παριστάνει, της αρέσει να ταξιδεύει αλλού με το μυαλό της. Αυτό τη βοηθά να αισθάνεται καλά, όταν δεν μπορεί να αντιμετωπίσει τα προβλήματα που έχει.

Βασικά εγώ όταν τελειώνω μία ιστορία, για να τη θυμάμαι, παίζω την ίδια ταινία με φανταστικούς ρόλους και βάζω και κάτι ακόμη.

7.7.3. Ενσυναίσθηση: είδη ενσυναίσθησης

7.7.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση

7.7.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων

Καταλαβαίνει τα συναισθήματα των άλλων, αν και κάποιες φορές χρειάζεται να προηγηθεί κάποια εξήγηση από έναν ενήλικα. Όπως λέει κι η ίδια:

Πιστεύεις ότι μπορείς να μπεις στη θέση του άλλου και να καταλάβεις τι αισθάνεται, πώς σκέφτεται;
Κάποιες φορές.

Η μητέρα της αναφέρει:

Πιστεύετε ότι μπορεί να μπει στη θέση του άλλου, να καταλάβει πώς νιώθει και τι σκέφτεται;

Ναι, μπορεί να το κάνει, αλλά συνήθως αυτό γίνεται αφού της εξηγήσω εγώ κάποια πράγματα. Ας πούμε, μπορεί να κοροϊδέψει κάποιον που κουτσαίνει. Εκεί θα της πω ότι πρώτον θα μπορούσες κι εσύ να κουτσαίνεις για κάποιον λόγο κι εκεί πάνω αρχίζει να το σκέφτεται και μετά της λέω: « Πώς θα ένιωθες εσύ αν σε κοροΐδευαν;» κι εκεί αρχίζει να νιώθει και να σκέφτεται και να μπαίνει στη θέση του άλλου.

Όταν κάποιο άλλο παιδί στενοχωριέται ή είναι αναστατωμένο, νιώθει κι η Ι.Ψ. αναστατωμένη; Καταλαβαίνει πώς μπορεί να αισθάνεται το άλλο παιδί;

Ναι, νιώθει τη θλίψη και την αναστάτωση που έχουν οι γύρω της. Είναι πολύ ευαίσθητη σε αυτό το θέμα.

Όταν ακούει για άλλα παιδιά ή για ανθρώπους που υποφέρουν, δείχνει να στενοχωριέται; Θέλει να μάθει τι τους έχει συμβεί, μπορεί να μπει για λίγο στη θέση τους;

Ναι, στεναχωριέται πάρα πολύ και μπαίνει στη θέση τους σαν να το ζει αυτή, έστω και από απόσταση. Θέλει να μάθει λεπτομέρειες τι συνέβη, πώς και γιατί.

7.7.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της

α. Σε σχέση με τον πατέρα

Δεν αναφέρεται κάτι σχετικό.

β. Σε σχέση με τη μητέρα

Η μητέρα της λέει πως δεν την καταλαβαίνει πολύ, αλλά την επηρεάζει και προσπαθεί

να την πλησιάσει. Αυτή η αντίδραση όμως δείχνει ότι καταλαβαίνει, αν όχι ακριβώς το συναίσθημα, τουλάχιστον την άσχημη διάθεση.

Όταν μερικές φορές είστε στενοχωρημένη ή θυμωμένη, δείχνει να σας καταλαβαίνει;

Όχι ιδιαίτερα, αλλά την επηρεάζει πολύ. Προσπαθεί να βρει τρόπους να με πλησιάσει και δείχνει να είναι αμήχανη ως προς το πώς να με αντιμετωπίσει.

γ. Σε σχέση με την αδερφή της

Δείχνει να μην καταλαβαίνει τα συναισθήματα της αδερφής της. Υπάρχουν συνεχείς συγκρούσεις και την εκνευρίζει πολύ συχνά. Κάποιες φορές όμως, όταν οι γονείς δεν μπορούν, τη φροντίζει η ίδια, μάλλον γιατί αισθάνεται πως έτσι πρέπει να κάνει, κι όχι γιατί την καταλαβαίνει. Η ίδια αναφέρει:

Πάντως εμένα που μου το έχει κάνει μία φορά η αδερφή μου την έβαλα τιμωρία: την έβαλα να κάθεται μόνη της στο δωμάτιό μας και είχα πάρει όλα τα παιχνίδια μας και καθόταν έτσι.

Δεν μας αφήνει να της κάνουμε μάσκες ,γιατί έχει ένα πράγμα εκνευριστικό, δεν αφήνει τη μαμά να της κάνει με τη σύριγγα, κι αυτό είναι σπαστικό.

Εσύ τι φροντίζεις που είναι πιο μικρή, είσαι λίγο σα μαμά ή...;

Τη φροντίζω κάποιες φορές, γιατί τη μαμά την έχει πάρει ο ύπνος και κάποιος πρέπει να ταΐσει το μωρό και ο μπαμπάς, τεμπέλης πάντα, κάθεται εκεί κάθε Κυριακή και Σάββατο, πλίκι πλίκι πλίκι το κινητό, δεν μπορώ να κοιμηθώ με αυτό το πλήκτρο.

Και εσύ τη φροντίζεις την αδερφή σου κάποιες φορές;

Ναι.

Ληλαδή σαν μαμά;

Ναι, κάποιες φορές.

Κάποιες φορές παίζετε κιόλας;

Ναι, εντάξει.

Όχι συχνά, ε;

Όχι συχνά, γιατί παίρνει τα παιχνίδια της νονάς μου και μου 'χει σπάσει τα νεύρα.

Και τσακώνεστε κιόλας;

Τσακωνόμαστε.

Πώς τσακώνεστε; Τι γίνεται;

Μου σπάει τα νεύρα! Της λέω Δήμητρα όχι ,το παίρνει, ένα μπρελόκ ας πούμε. Την άλλη φορά είχε πάρει ένα μπρελόκ μου από το κάθισμά της, το έκανε έτσι, κάπως έβγαινε και ήτανε τα τετραγωνάκια που παίρνει το νερό, πάει το αρκουδάκι μου...

Σου χαλάει πράγματα ε;

Ναι, είχα πάθει εγκεφαλικό, δεν την άφηνα να πάει μέσα στον παιδότοπο, δεν την άφηνα, την κρατούσα.

Κάτι άλλο για την αδερφή σου θες να μου πεις;

Όταν είχε έρθει στο σπίτι μου η Ιωάννα Γενάρη, ούρλιαζε και δεν μας άφηνε να παίζουμε και μία άλλη φορά με μία κολλητή μου, την Αναστασία δεν μας άφηνε ούτε μισό λεπτάκι να συζητήσουμε κάτι.

7.7.3.1.1.2. Σε σχέση με τους φίλους της και άλλα παιδιά

Δείχνει να κατανοεί τα συναισθήματα της φίλης της. Τις σπάνιες φορές που τσακώνονται, τα ξαναβρίσκουν αμέσως. Αυτό δείχνει ότι γίνεται προσπάθεια κατανόησης του άλλου και διάθεση για υποχώρηση, προκειμένου να διατηρηθεί η φιλία. Σύμφωνα με την ίδια:

Τσακώνεσαι κάποιες φορές;

Μόνο μία φορά για μισό λεπτό και αμέσως μετά τα ξαναβρήκαμε.

Εντάξει.

Τόσο καιρό που την ξέρω, μόνο μία φορά τσακωθήκαμε.

Και τι κάνατε, τα ξαναβρήκατε μετά;

Ε, ναι.

Συζητήσατε; Με ποιον τρόπο τα ξαναβρήκατε;

Ναι, ήμασταν στους Αγίους Αποστόλους με τα ποδήλατα και αυτή ήθελε τουαλέτα και της λέω, πάμε στην τουαλέτα. Όμως η τουαλέτα ήταν βρόμικη και της λέω πάμε πίσω από ένα αυτοκίνητο, αλλά ερχόταν συνέχεια κόσμος και της λέω θα πάθεις ουρολοίμωξη και μου λέει, α εγώ δεν παθαίνω τίποτα και τσακωθήκαμε.

Και τι κάνατε μετά;

Μετά τα ξαναβρήκαμε.

7.7.3.1.1.3. Σε σχέση με τα ζώα

Κατανοεί τα συναισθήματα των ζώων. Τα αγαπάει πολύ και στενοχωριέται αν τα δει τραυματισμένα. Η ίδια λέει:

Πώς είναι η σχέση της με τα ζώα;

Τα αγαπάει πάρα πολύ.

Αν δει κάποιο τραυματισμένο;

Στενοχωριέται πολύ, λυπάται.

7.7.3.1.1.4. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες

Καταλαβαίνει όταν κάποιος αισθάνεται άσχημα, αλλά δεν μπορεί να καταλάβει πάντα τον λόγο. Για παράδειγμα, η καινούρια συμμαθήτριά και η συμμαθήτριά από άλλη χώρα δεν μπορεί να είναι στενοχωρημένες κυρίως γιατί τα άλλα παιδιά είναι πιο προχωρημένα στα μαθήματα ή το ξαδερφάκι που ξέχασε το ποίημα του δεν είναι στενοχωρημένο γιατί είναι μικρούλης και δεν μπόρεσε να το μάθει, αλλά γιατί ένιωσε ντροπή μπροστά σε τόσο κόσμο. Οι απαντήσεις της είναι οι εξής:

Έρχεται ένας καινούριος συμμαθητής στην τάξη. Πώς λες να νιώθει την πρώτη μέρα που θα μπει μέσα και θα τον παρουσιάσει ο δάσκαλος στους υπόλοιπους μαθητές;

Παράξενα.

Γιατί;

Γιατί άλλαξε σχολείο και δεν ξέρει αν θα βρει καινούριους φίλους.

Εντάξει, ωραία και πώς λες να νιώθει; (αν περάσουν κάποιες μέρες και δεν παίζει με τα άλλα παιδιά παρόλο που της το προτείνουν)

Άσχημα.

Γιατί;

Γιατί μπορεί κάποια παιδιά να την κοροϊδεύουν και να λένε, χα χα εσύ είσαι πιο πίσω από μας!

Ναι, τι θα νιώθει; (μαθήτριά από άλλη χώρα)

Άσχημα, γιατί τα άλλα παιδιά είναι προχωρημένα και αυτή θα νιώθει στεναχώρια.

Πώς λες να νιώθει η Ιωάννα; (η φίλη που τη χτυπάνε)

Άσχημα.

Τι άλλο θα σκέφτεται;

Θυμό, άσχημα.

Τι σκέφτεται;

Στεναχωριέται γιατί τη χτυπάνε.

Θα σου πω τώρα μία άλλη ιστορία: η Χριστίνα, ένα κορίτσι, έχει κάνει πολύ κόπο να γράψει μία εργασία που τους ζήτησε η δασκάλα στο σχολείο και μόλις την τελείωσε και είναι πάρα πολύ χαρούμενη. Είναι ώρα να ξεκουραστεί και να παίξει το αγαπημένο της παιχνίδι. Φεύγει για λίγο από το δωμάτιο και όταν γυρίζει, η αδερφή της της έχει σκίσει την εργασία. Την έχει κάνει χίλια κομματάκια.

Ααα!

Σου ήρθε εγκεφαλικό ε; (γέλια) Τι λες να νιώθει η Χριστίνα;

Θυμό, πάρα πολύ θυμό.

Γιατί;

Γιατί είναι η εργασία που έχει κάνει πολλές εβδομάδες και δε θα ήξερε τι να πει στην κυρία, δηλαδή κυρία μου την έσκισε η αδερφή μου; Δεν είναι αυτή δικαιολογία.

Τι θα έκανε με την αδερφή της; Τι θα ένιωθε για την αδερφή της;

Πάντως εμένα που μου το έχει κάνει μία φορά η αδερφή μου, την έβαλα τιμωρία. Την έβαλα να κάθεται μόνη της στο δωμάτιό μας και είχα πάρει όλα τα παιχνίδια μας και καθόταν έτσι.

Τι λες να νιώθει η Μαριάννα; (Το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Επειδή μου έχει τύχει αυτό, πάρα πολύ άσχημα.

Δηλαδή τι συναισθημα;

Δηλαδή θα αισθανόταν: «Εμένα αυτό μου άρεσε και μπορεί να μην το ξαναπαίξουμε αυτό το έργο για να μου βάλει η κυρία τον πρώτο ρόλο και να στεναχωριόμουν και επειδή δεν μπορεί να δείξει τη στεναχώρια της να πάει κάπου και να το πει σε κάποιον, δηλαδή σε μια πέτρα ή σε ένα λουλούδι».

Τι νομίζεις ότι ένιωσε; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Άσχημα.

Τι συναισθημα;

Είμαι μικρούλης και τα ξέχασα, δηλαδή μπορεί να ήταν μεγάλο το ποίημα και να ήταν μικρούλης.

7.7.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων

Δεν αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων, παρά μια γενική αίσθηση ότι ο άλλος αισθάνεται άσχημα, εκτός από σπάνιες φορές. Δε διαχωρίζει δηλαδή συνήθως τον θυμό, τη λύπη, την ντροπή, κλπ., εκτός αν η κατάσταση της θυμίσει κάποιο δικό της προσωπικό βίωμα. Αυτό φαίνεται από τις απαντήσεις της που είναι οι εξής:

Έρχεται ένας καινούριος συμμαθητής στην τάξη. Πώς λες να νιώθει την πρώτη μέρα που θα μπει μέσα και θα τον παρουσιάσει ο δάσκαλος στους υπόλοιπους μαθητές;

Παράξενα.

Εντάξει, ωραία και πώς λες να νιώθει; (αν περάσουν κάποιες μέρες και δεν παίζει με τα άλλα παιδιά παρόλο που της το προτείνουν)

Άσχημα.

Ναι, τι θα νιώθει; (μαθήτρια από άλλη χώρα)

Άσχημα, γιατί τα άλλα παιδιά είναι προχωρημένα και αυτή θα νιώθει στεναχώρια.

Πώς λες να νιώθει η Ιωάννα; (η φίλη που τη χτυπάνε)

Άσχημα.

Σου ήρθε εγκεφαλικό ε; (γέλια) Τι λες να νιώθει η Χριστίνα;

Θυμό, πάρα πολύ θυμό.

Τι θα έκανε με την αδερφή της; Τι θα ένιωθε για την αδερφή της;

Πάντως εμένα που μου το έχει κάνει μία φορά η αδερφή μου, την έβαλα τιμωρία. Την έβαλα να κάθεται μόνη της στο δωμάτιό μας και είχα πάρει όλα τα παιχνίδια μας και καθόταν έτσι.

Τι λες να νιώθει η Μαριάννα; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Επειδή μου έχει τύχει αυτό, πάρα πολύ άσχημα.

Δηλαδή τι συναίσθημα;

Δηλαδή θα αισθανόταν: «Εμένα αυτό μου άρεσε και μπορεί να μην το ξαναπαιξουμε αυτό το έργο για να μου βάλει η κυρία τον πρώτο ρόλο και να στεναχωριόμουν και επειδή δεν μπορεί να δείξει τη στεναχώρια της να πάει κάπου και να το πει σε κάποιον, δηλαδή σε μια πέτρα ή σε ένα λουλούδι».

Τι νομίζεις ότι ένιωσε; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Άσχημα.

Τι συναίσθημα;

Είμαι μικρούλης και τα ξέχασα, δηλαδή μπορεί να ήταν μεγάλο το ποίημα και να ήταν μικρούλης.

7.7.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων

Κάποιες φορές μπορεί να μπει στη θέση των άλλων και να καταλάβει πώς σκέφτονται. Η ίδια λέει:

Πιστεύεις ότι μπορείς να μεις στη θέση του άλλου και να καταλάβεις τι αισθάνεται και πώς σκέφτεται;

Κάποιες φορές.

7.7.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των μελών της οικογένειάς της (α. μητέρας, β. πατέρα, γ. αδερφού)

α. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων της μητέρας

Δείχνει να μην καταλαβαίνει ακριβώς τις σκέψεις και τα κίνητρα της μητέρας της. Η ίδια λέει:

Τα αρνητικά μου [στοιχεία] είναι όταν η μαμά μου σπάει τα νεύρα και εγώ της φωνάζω «Δεν μπορώ άλλο»

Γιατί σου σπάει τα νεύρα;

Γιατί μου λέει «Ιωάννα κάνε αυτό» και της λέω «τώρα διαβάζω, κάνε αυτό, τώρα διαβάζω», εεε!

β. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων του πατέρα

Καταλαβαίνει τις σκέψεις και τα κίνητρα του πατέρα της. Όπως λέει η ίδια:

Μάλιστα, κάποιες φορές, όχι όμως πάντα, ο μπαμπάς μου έχει νεύρα και μπαίνω στη θέση του.

Δηλαδή καταλαβαίνεις γιατί είναι θυμωμένος;

Γιατί έχει δουλειά. Έχουμε πάρει μια διακοσμήτρια στο σπίτι, γιατί η μαμά δεν την παλεύει άλλο με τα παπούτσια και τα λοιπά: βγάζουμε τα παπούτσια μας και άμα είναι με λάσπη, κάποιες φορές τα βάζουμε πάνω στις παντόφλες...

Και ο μπαμπάς γιατί νευριάζει;

Γιατί με τη δουλειά, με το γραφείο του τις πιο πολλές φορές δεν πάει τίποτα καλά και φτιάχνουμε ένα σπίτι στον Γαλατά και έχουμε ξεφύγει πάρα πολύ από νεύρα.

Ο μπαμπάς δηλαδή, ε; Ή και οι υπόλοιποι;

Ο μπαμπάς, γιατί πάντα κάτι πάει στραβά στο σπίτι που φτιάχνουμε: μία ο ηλεκτρολόγος δεν ξέρει τι να κάνει, του το 'χει πει 35 φορές, αυτός που καθαρίζει δεν καθαρίζει καλά και αναγκαζόμαστε εμείς να 'μαστε πεσμένοι στα πατώματα και να σφουγγαρίζουμε.

γ. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων της αδερφής

Μπορεί να καταλάβει τις σκέψεις της αδερφής της. Η ίδια αναφέρει:

Λοιπόν αυτό έγινε σήμερα: η μαμά φώναζε στην αδερφή μου και εγώ της είπα: μαμά έτσι και το ξανακάνεις, θα θυμώσουμε μαζί, γιατί πρώτον η αδερφή μου είναι μικρή και δεύτερον δεν μπορεί να το πει δεν μπορεί.

Τι δεν μπορεί να πει;

Μαμά, σταμάτα, μου έχεις σπάσει τα νεύρα.

7.7.3.1.3.2. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των φίλων της

Δεν μπορεί να καταλάβει ή να εκφράσει τις σκέψεις της φίλης της. Στην ερώτηση τι σκέφτεται, απαντάει με λέξεις που δείχνουν συναισθήματα. Όπως λέει κι η ίδια:

Τι άλλο θα σκέφτεται;

Θυμό, άσχημα.

Τι σκέφτεται;

Στεναχωριέται γιατί τη χτυπάνε.

7.7.3.1.3.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ιστοριούλες

Σε κάποια σενάρια καταλαβαίνει τις σκέψεις του παιδιού, ενώ σε κάποια άλλα όχι και τόσο. Μερικές φορές στην ερώτηση για τις σκέψεις, απαντάει με λέξεις που δηλώνουν συναίσθημα. Η ίδια λέει:

Τι λες να την δυσκολεύει, τι να σκέφτεται;

Μπορεί να ήταν από άλλη περιοχή και να μην ξέρει τη δική τους γλώσσα, να μην καταλαβαίνει ας πούμε ό, τι είναι από τη δικιά μας χώρα.

Τι θα σκέφτεται;

Άμα θα βρει καινούριους φίλους, τι θα κάνει...

Εντάξει, ωραία, τώρα ας πούμε ότι έχουν περάσει κάποιες μέρες αλλά βλέπεις αυτό το κοριτσάκι να κάθεται μόνη της στο διάλειμμα και όσο παιδιά το πλησιάζουν για να του προτείνουν να παίξουν ή πάνε να του μιλήσουν, εκείνο δεν μιλάει ή μιλάει πολύ λίγο και αρνείται να παίξει. Εσύ γιατί λες ότι το κάνει αυτό;

Δεν ξέρω... μπορεί κάποια παιδιά να το πειράζουν και να μη θέλει να τους μιλήσει, μπορεί να ντρέπεται...

Τι θα σκέφτεται; (το παιδί στο αναπηρικό καροτσάκι)

Άσχημα, θα νιώθει άσχημα.

Γιατί, τι μπορεί να σκέφτεται;

Ότι είναι σε αναπηρικό καροτσάκι, δεν μπορεί να παίξει με τα άλλα παιδιά, αν παίζουν κυνηγητό δεν θα μπορεί να κρυφτεί ή να σκύψει, γενικότερα με το καροτσάκι εδώ μπορεί να μην μπορεί να δει τα βιβλία, μπορεί να μην μπορούσε να φτάσει ένα βιβλίο από τη βιβλιοθήκη που της άρεσε πάρα πολύ...

Τι λες να σκέφτεται; (η φίλη που την πειράζουν)

Να μην μπορεί να κάνει τίποτα, ένα άλλο παιδί να της κρατάει τα χέρια...

Τι άλλο θα σκέφτεται;

Θυμό, άσχημα.

Τι σκέφτεται;

Στεναχωριέται γιατί τη χτυπάνε.

Τι νομίζεις ότι ένιωσε; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Άσχημα.

Τι συναίσθημα;

Είμαι μικρούλης και τα ξέχασε, δηλαδή μπορεί να ήταν μεγάλο το ποίημα και να ήταν μικρούλης.

7.7.3.1.3.4. Κατανόηση δυσκολιών

Καταλαβαίνει τις δυσκολίες των άλλων. Η ίδια αναφέρει:

Τι θα τη δυσκολεύει; Τι λες ότι θα 'ναι δύσκολο για εκείνη στην αρχή; (η καινούρια συμμαθήτρια)

Τα παιδιά. Όπως και εγώ που ήρθα δηλαδή μετά, δεν ήμουν από το νήπιο μαζί με τα άλλα παιδιά.

Και δυσκολεύτηκες;

Ναι, δυσκολεύτηκα να βρω φίλους. Πήγα στην αρχή με την άλλη τάξη. Μπορεί το κοριτσάκι να θέλει να βρει παρέα και να μην τη θέλουνε, όπως μου 'τυχε και εμένα.

Δηλαδή θα δυσκολεύεται πιο πολύ με τους φίλους ε; Άμα βρει καινούργιες παρέες...

Ναι.

Ας πούμε τώρα ότι η καινούρια συμμαθήτρια είναι από άλλη χώρα και δεν ξέρει καθόλου ελληνικά. Τι δυσκολίες νομίζεις ότι θα έχει;

Δεν θα μπορεί να επικοινωνήσει, να καταλάβει τα άλλα παιδιά, να ζητήσει κάτι από την κυρία και η κυρία μπορεί να μην ξέρει αυτή τη γλώσσα.

Αν αυτή η καινούρια συμμαθήτρια ήταν από εδώ, από την Ελλάδα, όμως ήταν σε αναπηρικό καροτσάκι, τι λες ότι θα σκεφτόταν; Πώς θα ένιωθε; Τι δυσκολίες θα είχε;

Οι δυσκολίες που θα είχε μπορεί να ήταν ότι ήταν η τάξη της σαν κι εμάς σε πάνω όροφο που δεν θα μπορεί να ανέβει και θα χρειάζεται ένα κύριο να τη βοηθάει, έναν δάσκαλο γι' αυτήν.

7.7.3.1.4. Ανάλυση προοπτικής

Δεν κατανοεί σε μεγάλο βαθμό την προοπτική του άλλου ατόμου, παρά μόνο αν αναλογιστεί τι θα σκεφτόταν και τι θα αισθανόταν η ίδια στη θέση του. Όπως λέει η ίδια:

Ωραία! Εσύ αν τώρα πήγαινες σε καινούργιο σχολείο, πώς θα αισθανόσουν; Τι θα σκεφτόσουν; Πες ότι τώρα μετακόμιζες και πήγαινες στο καινούργιο σχολείο.

Θα νιώθω παράξενα, γιατί μπορεί να μου έχει λείψει η κολλητή μου φίλη, να μου λείπουν πολλά πράγματα όπως οι φίλες και οι φίλοι, η τάξη που έχω συνηθίσει, η διευθύντρια μπορεί να είναι πιο αυστηρή, πιο κακιά...

Τι άλλο;

Να μην έχουν βιβλιοθήκες, να δυσκολεύεται λίγο στα μαθήματα...

Ναι, εσύ αν πήγαινες σε άλλη χώρα και δεν ήξερες καθόλου τη γλώσσα, πώς θα ένιωθες; Ας πούμε ότι πήγαινες στην Κίνα και μιλούσαν όλα τα παιδάκια κινέζικα και εσύ δεν ήξερες τίποτα. Πώς θα ένιωθες;

Ασχημα, γιατί αυτά τα παιδιά μπορεί να με κοροϊδεύουν στη δική τους γλώσσα και να μην καταλάβω τίποτα. Περίεργα.

Τι λες να σκεφτόταν το παιδί που κοροϊδεύε, γιατί το έκανε αυτό; Τι μπορεί να σκεφτόταν; Τι μπορεί να ένιωθε που κοροϊδεύε, που χτύπαγε;

Να το είχανε κακομάθει η μαμά του και ο μπαμπάς του, να το κάνει επειδή είχε νευριάσει με ένα άλλο παιδί, να το έχει χτυπήσει ένα άλλο παιδί.

Και γιατί δε χτύπαγε το άλλο παιδί με το οποίο ήταν νευριασμένος και χτύπαγε την Ιωάννα;

Γιατί μπορεί αυτό το παιδί να ήταν φίλος του και δεν θα ήθελε να του κάνει κακό και θα προτιμούσε να χτυπήσουν ένα άλλο παιδί και να του κάνουν κακό.

Εντάξει και ο φίλος που έλεγε μπράβο πες του κι άλλα, γιατί το κάνει αυτό;

Γιατί κάποιος μπορεί να ήταν με το μέρος της Ιωάννας και άλλοι με το μέρος αυτουνού.

Άρα το παιδί είναι με το μέρος αυτουνού που του λέει πες της κι άλλα. Γιατί όμως είναι με το μέρος αυτουνού;

Γιατί είναι φίλοι; Μπορεί να είναι φίλοι.

Οπότε να τον υποστήριζε σε ό, τι κι αν έκανε ε; Δηλαδή εσύ αν έκανε κάτι κακό η φίλη σου θα την υποστήριζες;

Όχι, δεν είναι ωραίο να λες: « Εσύ έκανες κάτι κακό και σε υποστηρίζω. θέλεις να κάνεις κακά πράγματα».

Και τα άλλα παιδιά που απλά κοιτάνε και δεν κάνουν τίποτα, γιατί το κάνουν αυτό;

Γιατί βαριούνται να κάνουν κάτι και μπορεί να... πώς να το πω, να τους αρέσει.

Να συμφωνούν δηλαδή με αυτό που γίνεται ε; Μάλιστα, εντάξει.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το παρακάτω:

Ιχνογράφημα 21: Η φίλη που την πειράζουν.

Πες μου, τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Έχω ζωγραφίσει την I., το παιδί που την πειράζει και εκείνη είναι στενοχωρημένη και πονάει, το παιδί που λέει στο άλλο παιδί «καλά της κάνεις», τα παιδιά που κοιτάνε και το ένα γελάει κιόλας κι εμένα που μόλις έχω μπει και τους λέω «σταματήστε»

Εδώ η Ι.Ψ. έχει κάνει πολύ πετυχημένες τις εκφράσεις των προσώπων, δείχνοντας τα συναισθήματα του καθένα. Τα παιδιά που ενοχλούν τη φίλη της φορούν τα ίδια χρώματα, δείχνοντας έτσι την ταύτιση στις απόψεις και η φίλη της φοράει μαύρα και αποτραβιέται από το παιδί που την ενοχλεί. Τα άλλα παιδιά είναι πιο πίσω, κοιτάνε και γελάνε. Η ίδια είναι δίπλα στη φίλη της, δείχνοντας πόσο της συμπαραστέκεται κι έχει λυπημένη έκφραση.

Για το κορίτσι που δεν πήρε τον ρόλο που ήθελε, λέει:

Γιατί ποτέ δεν ξέρεις τι μπορεί να έχει σκεφτεί ο άλλος, δηλαδή η κυρία μπορεί να σκεφτεί και αυτή δεν την βάζω, γιατί κάνει καλύτερο κάποιον άλλον ρόλο.

Όσον αφορά το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του:

Εσύ πώς θα ένιωθες στη θέση του;

Πολύ άσχημα.

Τι συναισθήματα;

Λύπη και θυμό, γιατί η κυρία ενώ ξέρει ότι είναι μικρούλης του βάζει ένα ολόκληρο φύλλο.

Ας πούμε μπορεί να μην του έχει βάλει ολόκληρο φύλλο, απλά να το ξέχασε.

Ε, τότε σημαίνει ότι δεν το διάβασε καλά, οπότε πρέπει κάποιος να τον βοηθήσει.

Η μητέρα της αναφέρει:

Μπορεί να καταλάβει ότι μπορεί να υπάρχουν και διαφορετικές απόψεις εκτός από τη δική της;

Σε αυτό το κομμάτι δυσκολεύεται λίγο, σαν να μην το κατανοεί. Της θέτω τη σκέψη ότι οι άνθρωποι είναι διαφορετικοί, έχουν μεγαλώσει διαφορετικά και αρχίζει να το καταλαβαίνει.

7.7.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους άλλους. Όπως λέει κι η ίδια:

Εσύ όταν κάποιος άλλος είναι στεναχωρημένος στεναχωριέσαι και εσύ, νιώθεις στεναχώρια;

Κάποιες φορές ναι.

Σύμφωνα με τη μητέρα της:

Όταν κάποιο άλλο παιδί στενοχωριέται ή είναι αναστατωμένο, νιώθει κι η Ι.Ψ. αναστατωμένη; Καταλαβαίνει πώς μπορεί να αισθάνεται το άλλο παιδί;

Ναι, νιώθει τη θλίψη και την αναστάτωση που έχουν οι γύρω της. Είναι πολύ ευαίσθητη σε αυτό το θέμα.

7.7.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα μέλη της οικογένειάς της (α. μητέρα, β. πατέρα, γ. αδερφή)

α. Προς τον πατέρα της

Δεν αναφέρεται κάτι στη συνέντευξη.

β. Προς τη μητέρα της

Εκδηλώνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τη μητέρα της. Μπορεί να μην

καταλαβαίνει ακριβώς τι γίνεται, όμως διαισθάνεται και επηρεάζεται συναισθηματικά. Όπως λέει η μητέρα:

Όταν μερικές φορές είστε στενοχωρημένη ή θυμωμένη, δείχνει να σας καταλαβαίνει;
Όχι ιδιαίτερα, αλλά την επηρεάζει πολύ. Προσπαθεί να βρει τρόπους να με πλησιάσει και δείχνει να είναι αμήχανη ως προς το πώς να με αντιμετωπίσει.

γ. Προς την αδερφή της

Εκτός από σπάνιες περιπτώσεις, δεν αισθάνεται στενοχωρημένη όταν στενοχωριέται η αδερφή της και δεν μπορεί να μπει και στη δική της θέση. Η ίδια αναφέρει:

Λοιπόν αυτό έγινε σήμερα: Η μαμά φώναζε στην αδερφή μου και εγώ της είπα: «Μαμά, έτσι και το ξανακάνεις θα θυμώσουμε μαζί, γιατί πρώτον η αδερφή μου είναι μικρή και δεύτερον δεν μπορεί να το πει, δεν μπορεί».

Τι δεν μπορεί να πει;

«Μαμά, σταμάτα, μου έχεις σπάσει τα νεύρα».

Ωραία, εντάξει και με την αδερφή σου πως τα πηγαίνετε, παίζετε ωραία ή τσακώνεστε;
Μου σπάει τα νεύρα. Τσακωνόμαστε πάρα πολλές φορές.

Δεν μας αφήνει να της κάνουμε μάσκες, γιατί έχει ένα πράγμα εκνευριστικό. Δεν αφήνει τη μαμά να της κάνει με τη σύριγγα, κι αυτό είναι σπαστικό.

Κάποιες φορές παίζετε κιόλας;

Ναι, εντάξει.

Όχι συχνά, ε;

Όχι συχνά, γιατί παίρνει τα παιχνίδια της νονάς μου και μου 'χει σπάσει τα νεύρα.

Και τσακώνεστε κιόλας;

Τσακωνόμαστε.

Πώς τσακώνεστε; Τι γίνεται;

Μου σπάει τα νεύρα. Της λέω, Δήμητρα όχι, το παίρνει, ένα μπρελόκ ας πούμε, την άλλη φορά είχε πάρει ένα μπρελόκ μου από το κάθισμά της. Το έκανε έτσι: κάπως έβγαине και ήτανε τα τετραγωνάκια που παίρνει το νερό, πάει το αρκουδάκι μου...

Σου χαλάει πράγματα ε;

Ναι, είχα πάθει εγκεφαλικό, δεν την άφηνα να πάει μέσα στον παιδότοπο, δεν την άφηνα, την κρατούσα

Κάτι άλλο για την αδερφή σου θες να μου πεις;

Όταν είχε έρθει στο σπίτι μου η Ιωάννα Γενάρη, εκείνη ούρλιαζε και δεν μας άφηνε να παίξουμε και μία άλλη φορά με μία κολλητή μου την Αναστασία δεν μας άφηνε ούτε μισό λεπτάκι να συζητήσουμε κάτι.

7.7.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους της

Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους της. Όπως λέει η ίδια:

Εσύ πώς θα ένιωθες αν έβλεπες αυτή τη σκηνή; (με τη φίλη που την πειράζουν)

Άσχημα.

Θα στεναχωριόσουν πολύ ε;

Πρώτον δεν έχουν το δικαίωμα να τη χτυπάνε και δεύτερον γιατί ο άλλος μπορεί να μη με ξέρει, αλλά η δύναμή μου είναι υψηλής ταχύτητας.

Εντάξει, θα νιώθεις και εσύ δηλαδή λυπημένη, ε;

Ναι.

Η μητέρα της λέει:

Στενοχωριέται όταν κάποιος συμμαθητής της περνάει μια δύσκολη κατάσταση; Δείχνει ενδιαφέρον να τον βοηθήσει;

Ναι, στενοχωριέται κι όταν μπορεί βοηθάει.

7.7.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα

Στενοχωριέται όταν βλέπει άλλα άτομα να αισθάνονται άσχημα και τα βοηθά χωρίς να δείχνει τη στενοχώρια της, γιατί πιστεύει πως αν το κάνει αυτό θα τα κάνει να αισθάνονται ακόμα πιο άσχημα. Όπως λέει η ίδια:

Μάλιστα και όταν ένα παιδί κλαίει, θέλεις και εσύ να κλάψεις;

Όχι, γιατί του δείχνεις ότι αν και εγώ στεναχωριέμαι και κλάψω, τότε καλά κάνεις και κλαις.

Αρα στεναχωριέσαι, απλά κρατιέσαι για να μην το δει το άλλο παιδί.

Όχι, απλά στεναχωριέμαι και το βοηθάω...

Αλλά δεν σου έρχεται και να κλάψεις...

Ε, ναι.

Η μητέρα λέει πως η Ι.Ψ. στενοχωριέται πάρα πολύ, σαν να το ζει η ίδια:

Όταν ακούει για άλλα παιδιά ή για ανθρώπους που υποφέρουν, δείχνει να στενοχωριέται; Θέλει να μάθει τι τους έχει συμβεί, μπορεί να μπει για λίγο στη θέση τους;

Ναι, στεναχωριέται πάρα πολύ και μπαίνει στη θέση τους σαν να το ζει αυτή, έστω και από απόσταση. Θέλει να μάθει λεπτομέρειες τι συνέβη, πώς και γιατί.

7.7.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα

Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα. Η μητέρα της αναφέρει:

Πώς είναι η σχέση της με τα ζώα;

Τα αγαπάει πάρα πολύ.

Αν δει κάποιο τραυματισμένο;

Στενοχωριέται πολύ, λυπάται.

7.7.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία

Νιώθει ταραχή, αλλά μπορεί να ελέγξει το συναίσθημά της. Όπως λέει κι η ίδια:

Αναστατώνεσαι, ταράζεσαι όταν τα βλέπεις αυτά;

Όχι, αλλά θυμώνω.

Νιώθεις πολύ μεγάλο θυμό, τόσο που δεν μπορείς να το ελέγξεις;

Όχι, νιώθω και λύπη και θυμό. Θυμό γιατί έχω θυμώσει πάρα πολύ με τα παιδιά που χτυπάνε κάποιον, γιατί δεν είναι δυνατόν και στεναχωριέμαι γιατί το άλλο παιδί μπορεί να έχει χτυπήσει άσχημα.

Μπορείς όμως να βοηθήσεις εκείνη την ώρα ή είσαι πολύ ταραγμένη και δεν μπορείς να βοηθήσεις;

Μάλιστα, μπορώ να βοηθήσω, μάλιστα.

Δηλαδή ελέγχεις το συναίσθημά σου, δεν είναι ανεξέλεγκτο...

Ναι.

Ας πούμε αν κάποιο παιδί κάποιος μεγάλος του φωνάζει, εσύ ταράζεσαι; Όταν τα ακούς αυτό, να φωνάζουν σε ένα άλλο παιδί, η δασκάλα ή η μαμά;

Όχι. Λοιπόν αυτό έγινε σήμερα: η μαμά φώναζε στην αδερφή μου και εγώ της είπα: «Μαμά, έτσι και το ξανακάνεις, θα θυμώσουμε μαζί, γιατί πρώτον η αδερφή μου είναι μικρή και δεύτερον δεν μπορεί να το πει, δεν μπορεί».

Τι δεν μπορεί να πει;

«Μαμά, σταμάτα, μου έχεις σπάσει τα νεύρα».

Δηλαδή ταράζεσαι, ταράζεσαι πολύ;

Μέτρια.

Φωνάζει δηλαδή μία δασκάλα πάρα πολύ σε ένα παιδί ταράζεσαι πολύ, λίγο ή καθόλου;

Μέτρια.

Σύμφωνα με τη μητέρα της:

Μπορεί να ελέγξει τα συναισθήματά της σε μια έντονη κατάσταση ή ταράζεται, αναστατώνεται υπερβολικά σε σημείο να μην μπορεί να βοηθήσει τον άλλο;

Τα ελέγχει μέχρι έναν βαθμό, αλλά σε μια ανάγκη είναι πάντα ψύχραιμη.

7.7.3.4. Φανταστική ενσυναίσθηση

Διαθέτει φανταστική ενσυναίσθηση σε μεγάλο βαθμό. Της αρέσει πολύ να παριστάνει τους ήρωες των βιβλίων που διαβάζει ή των ταινιών που βλέπει και φτιάχνει ολόκληρες ιστορίες με αυτούς. «Ζει» την ιστορία και καταλαβαίνει πώς αισθάνονται οι ήρωες. Η ίδια λέει:

Από τηλεόραση, τέλος πάντων, ταινίες, βιβλία που διαβάζεις, έχεις καμία αγαπημένη ηρωίδα;

Ναι από μία σειρά ναι, έχω μία από το angels friends, μια αγαπημένη ηρωίδα, την Raf και τον θείο της. Η Raf είναι άγγελος και ο θεός της είναι δαίμονας.

Θα ήθελες να τους μοιάσεις;

Λιγάκι.

Γιατί θα ήθελες να τους μοιάσεις;

Θα ήθελα να τους μοιάσω γιατί ζουν σε φανταστικό κόσμο, πετάνε, κάνουν σβούρες, δεν κάνουν μαθήματα...

Μάλιστα, σε κάποιον άλλον που θα ήθελες να μοιάσεις; Γενικά θέλεις να μοιάζεις στους πρωταγωνιστές, σε κάποιους ήρωες;

Σε κάποιους τραγουδιστές θέλω να μοιάσω.

Όχι λέω από ταινίες, από ιστορίες, από βιβλία...

Θέλω να μοιάσω στην Αφροδίτη γιατί είναι όμορφη, γιατί γεννήθηκε στη θάλασσα, ο πατέρας της είναι ο Δίας, έχουνε ένα παλάτι...

Γενικά είναι σαν να μπαίνεις μέσα στην ιστορία; Το ζεις αυτό που βλέπεις ή αυτό που διαβάζεις ή, εντάξει, όχι τόσο πολύ;

Βασικά εγώ όταν τελειώνω μία ιστορία, για να τη θυμάμαι, παίζω την ίδια ταινία με φανταστικούς ρόλους και βάζω και κάτι ακόμη.

Ωραία.

Δηλαδή στο σινικό τείχος είμαι η αδερφή της πριγκιποπούλας.

Το σινικό τείχος;

Ναι, είναι ένα θρίλερ που μου αρέσει πάρα πολύ.

Α, και το κάνεις σαν παιχνίδι;

Ε ναι.

Και μπορείς να φανταστείς όταν βλέπεις κάτι, τι μπορεί να σκέφτονται οι άνθρωποι αυτής της ιστορίας;

Ναι.

Τι μπορούν να αισθάνονται σε μία ιστορία που σου αρέσει; Δηλαδή έγινε αυτό το γεγονός και τι να σκέφτεται άραγε αυτός, τι σκέφτηκε ο άλλος, μπορείς να το καταλάβεις;

Ναι.

Και μπορείς να φανταστείς το τέλος της ιστορίας πριν τελειώσει;

Ναι, ναι.

Το ιχνογράφημα σχετικά με τον αγαπημένο ήρωα είναι το παρακάτω:

Ιχνογράφημα 22: Η αγαπημένη μου ηρωίδα.

Ενώ στη συνέντευξη ανέφερε άλλους αγαπημένους ήρωες, στο ιχνογράφημα ζωγράφησε την Τινκερμπελ, που δεν την είχε αναφέρει. Γενικά, ταυτίζεται εύκολα με ήρωες από ιστορίες και φαντάζεται να βρίσκεται στη θέση τους. Η ίδια αναφέρει:

Τι σου αρέσει στην Τίνκερμπελ;

Μου αρέσει που είναι νεραϊδούλα και που μπορεί να πετάει και να πηγαίνει όπου θέλει.

Θα ήθελες να της μοιάσεις;

Ναι, θα μου άρεσε.

Η μητέρα της αναφέρει:

Όταν βλέπει ταινίες αισθάνεται έντονα συναισθήματα μερικές φορές; Κλαίει κάποιες φορές;

Ναι, κάποιες φορές αισθάνεται έντονα συναισθήματα και μπορεί να κλάψει αν κάτι είναι δυνατό.

Της αρέσει να φαντάζεται πώς θα ήταν η ζωή της αν έμπαινε στη θέση του ήρωα μιας ταινίας ή ενός βιβλίου;

Ναι, πάντα μπαίνει στη θέση τους.

7.7.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Δείχνει πάντα διάθεση για προσφορά βοήθειας. Η ίδια λέει πως θέλει να βοηθάει, αρκεί να τους ξέρει. Οι απαντήσεις της είναι οι εξής:

Θα έκανες κάτι για να βοηθήσεις αυτό το καινούργιο παιδάκι; (την καινούρια

συμμαθήτρια)

Θα του έδειχνα το σχολείο μάλλον, θα το βοηθούσα.

Εσύ θα έκανες κάτι για να τη βοηθήσεις; (τη συμμαθήτρια από άλλη χώρα)

Ναι.

Και θα τη βοηθούσες; (τη συμμαθήτρια με τα κινητικά προβλήματα)

Ναι.

Και θα έκανες κάτι; (για τη φίλη που την πειράζουν)

Ναι.

Κατάλαβα. Τι θα έλεγες σε αυτό το κοριτσάκι που έχασε την εργασία της, στη Χριστίνα, θα της έλεγες κάτι;

Ναι.

Θα έλεγες κάτι σε αυτό το κορίτσι που ένιωσε άσχημα; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Θα της έλεγα δεν πειράζει, ποτέ δεν ξέρεις, μπορεί και αυτό το παιδί να το αλλάξει, δηλαδή να πει: «Α αυτή στεναχωρήθηκε, θα τη βάλω αυτή στον πρώτο ρολό».

Και τι θα του έλεγες, θα του έλεγες κάτι; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Θα του έλεγα: «Πάμε μαζί, έχω το χαρτί και θα στα λέω»

Και συνήθως θες να βοηθήσεις παιδιά ή άλλους ανθρώπους που είναι στεναχωρημένοι;

Ναι, απλά να τους ξέρω.

Η μητέρα της λέει πως η Ι.Ψ. πάντα θέλει να βοηθάει. Συχνά παρηγορεί τους άλλους και θέλει να προσφέρει τη βοήθειά της σε αυτούς που υποφέρουν. Η ίδια αναφέρει:

Προσπαθεί να παρηγορήσει εσάς ή κάποιον άλλον, όταν βρίσκεστε ή βρίσκεται σε δύσκολη κατάσταση;

Ναι, συνέχεια το κάνει αυτό, προσπαθεί να παρηγορεί τους γύρω της.

Έχει δείξει ενδιαφέρον να βοηθήσει άλλους ανθρώπους που υποφέρουν;

Ναι, όταν κάποιος υποφέρει, πάντα θέλει να βοηθήσει.

Στενοχωριέται όταν κάποιος συμμαθητής της περνάει μια δύσκολη κατάσταση; Δείχνει ενδιαφέρον να τον βοηθήσει;

Ναι, στενοχωριέται κι όταν μπορεί βοηθάει.

7.7.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά του και γιατί

Τη βοήθειά της την προσφέρει μόνο σε αυτούς που ξέρει, γιατί φοβάται τους αγνώστους μήπως της κάνουν κακό. Σύμφωνα με την ίδια:

Και συνήθως θες να βοηθήσεις παιδιά ή άλλους ανθρώπους που είναι στεναχωρημένοι;

Ναι, απλά να τους ξέρω.

Αυτούς που ξέρεις πιο πολύ θες να βοηθήσεις ε;

Ναι. Αυτούς που δεν ξέρω το αφήνω γιατί μπορεί να σου έχουν στήσει παγίδα κλπ.

Βοηθάει και τους συμμαθητές της, όταν δεν αισθάνονται καλά. Η μητέρα της λέει:

Στενοχωριέται όταν κάποιος συμμαθητής της περνάει μια δύσκολη κατάσταση; Δείχνει ενδιαφέρον να τον βοηθήσει;

Ναι, στενοχωριέται κι όταν μπορεί βοηθάει.

7.7.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει

Βοηθάει με διάφορους τρόπους: παρηγορεί, προσφέρει πρακτική βοήθεια, ζητά τη βοήθεια ενός ενήλικα, προσφέρει τη φιλία και την παρέα της, κλπ. Η ίδια αναφέρει:

Σε τι θα το βοηθούσες; (την καινούρια συμμαθήτριά)

Να γνωρίσει λίγο το περιβάλλον, τους καινούργιους φίλους.

Τι θα έκανες;

Θα μπορούσα να τη βοηθάω να μάθει λίγα ελληνικά να επικοινωνήσει. Θα της έβρισκα καινούργιους φίλους, θα της έδειχνα το σχολείο γιατί μπορεί να ήταν διαφορετικό...

Ιχνογράφημα 23: Η καινούρια συμμαθήτριά.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ:

Η Ελληνίδα είμαι εγώ (δεξιά) και αυτό το κοριτσάκι (αριστερά) είναι από την Αγγλία. Τη χαιρετάω και προσπαθώ να της μάθω ελληνικά. Εδώ της δείχνω την μπάλα και της λέω ότι λέγεται μπάλα.

Στο ιχνογράφημα φαίνεται η διάθεση για βοήθεια. Είναι κι οι δύο χαμογελαστές και φαίνεται ότι χαίρεται που τη βοηθάει.

Όσον αφορά το κορίτσι στο αναπηρικό καροτσάκι, λέει:

Τι θα έκανες;

Θα γινόμασταν φίλες, θα τη βοηθούσα στη βιβλιοθήκη, θα προσπαθούσα να την κάνω να περπατήσει να τη βοηθήσω λιγάκι, να... διάφορα... να πω στην κυρία να αλλάξουμε τάξη, θα έλεγα στην κυρία ότι αυτό το παιδί είναι σε αναπηρικό καροτσάκι και δεν μπορεί να ανέβει.

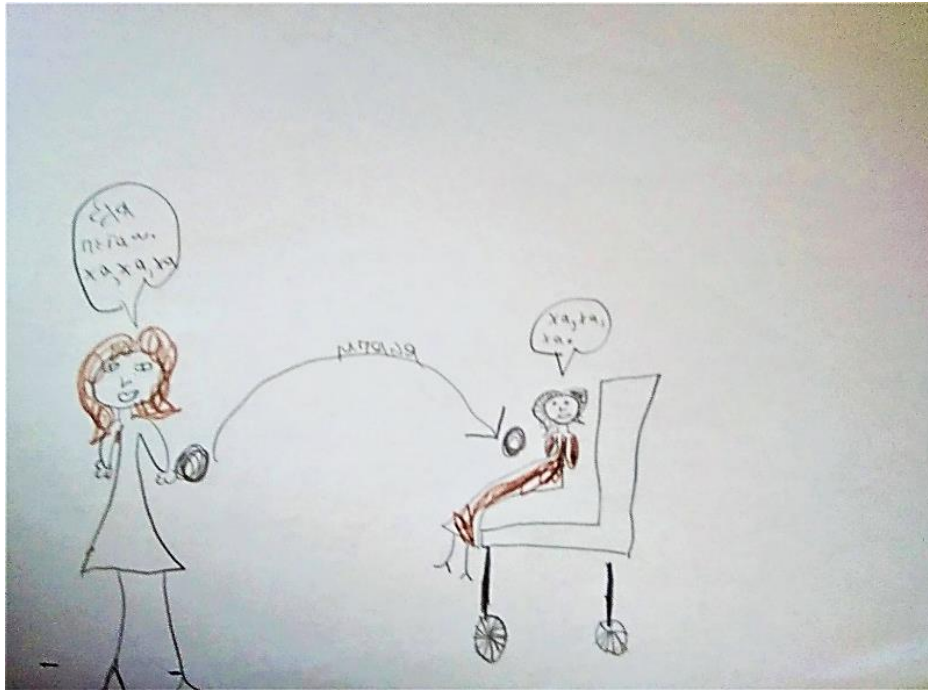
Στο ιχνογράφημα που έκανε, φαίνεται η βοήθεια που θέλει να προσφέρει:

Τι δείχνει αυτή η ζωγραφιά;

Εδώ είναι το κοριτσάκι στο καροτσάκι κι εγώ της πετάω την μπάλα και παίζουμε μαζί.

Και πώς νιώθει;

Είναι πολύ χαρούμενη, γιατί βρήκε ένα παιδί να παίζει μαζί της.

Ιχνογράφημα 24: Η συμμαθήτρια με τα κινητικά προβλήματα.

Όσον αφορά τη φίλη που την κοροϊδεύουν, λέει:

Τι θα έκανες;

Θα έλεγα στα παιδιά να σταματήσουν και θα το έλεγα στη διευθύντρια, γιατί δεν μπορούν να χτυπήσουν ένα παιδί, γιατί είναι αλλουνού.

Είναι κάτι κακό ε;

Ε ναι.

Και αν ερχόταν η Ιωάννα μετά και σου 'λεγε ότι έγινε αυτό και αυτό τι θα της έλεγες;

Ιωάννα να μην αφήνεις να σε κάνουν ό, τι θέλουν, δηλαδή είσαι μία κολώνα και σε χτυπάνε, σου φέρονται άσχημα, η κολώνα δεν μπορεί να κάνει τίποτα, οπότε η Αργυρώ πρέπει να φύγει από την κολώνα και να γίνει η Αργυρώ και να πεις στα άλλα παιδιά εγώ δεν είμαι για χτύπημα.

Ναι, θα της έλεγα: «Χριστίνα πες την αλήθεια στην κυρία και άμα σε μαλώσει δεν πειράζει» και θα στεναχωρηθεί, γιατί θα νιώσει άσχημα.

Θα έλεγες κάτι σε αυτό το κορίτσι που ένιωσε άσχημα; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Θα της έλεγα: «Δεν πειράζει, ποτέ δεν ξέρεις. Μπορεί και αυτό το παιδί να το αλλάξει δηλαδή να πει α αυτή στεναχωρήθηκε, θα τη βάλω αυτή στον πρώτο ρολό».

Και τι θα του έλεγες; Θα του έλεγες κάτι;

Θα του έλεγα: «Πάμε μαζί, έχω το χαρτί και θα στα λέω».

7.7.4.3. Κίνητρα

Βοηθάει κυρίως γιατί καταλαβαίνει ότι ο άλλος δεν περνάει καλά, γιατί αυτό είναι το σωστό και γιατί η ίδια δε θα ένιωθε καλά αν δεν βοηθούσε.

Ωραία, γιατί θα το βοηθούσες, για ποιον λόγο; (την καινούρια συμμαθήτρια)

Γιατί αυτό μπορεί να μην μπορούσε να κάνει μόνο του φίλους, να ντρεπόταν, να μην μπορεί να καταλάβει μία άσκηση που εμείς έχουμε κάνει από παλιά, να της την εξηγήσω, να δυσκολεύεται λίγο.

Γιατί θα ήθελες να τη βοηθήσεις; (το παιδί από άλλη χώρα)

Γιατί χρειάζεται και αυτή λίγη βοήθεια και δεν μπορεί να τη ζητήσει στα Ελληνικά, αλλά μπορεί στη δική της γλώσσα από μόνη της. Να τη βοηθήσουμε, πρέπει να τη βοηθήσουμε.

Γιατί θα τη βοηθούσες; (το παιδί με τα κινητικά προβλήματα)

Γιατί μπορεί να μην έχει φίλους και κανείς να μην τη βοηθούσε.

Οπότε εσύ θα τη βοηθούσες ε;

Ναι.

Γιατί θα της έλεγες αυτά; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Γιατί ποτέ δεν ξέρεις τι μπορεί να έχει σκεφτεί ο άλλος. Δηλαδή η κυρία μπορεί να σκεφτεί: «Αυτή δεν την βάζω, γιατί κάνει καλύτερο κάποιον άλλον ρόλο».

Γιατί όμως θα 'θελες να τη βοηθήσεις και να της πεις όλα αυτά; (το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Γιατί είναι στεναχωρημένη και πρέπει κάποιος να της πει κάτι, δηλαδή τι κάνεις, είσαι εντάξει;

Γιατί θα τον βοηθούσες; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Γιατί είναι ξαδερφούλι μου και μετά δεν θα ένιωθα καλά.

7.7.5. Διαφοροποίηση ενσυναίσθησης ανάλογα με τα άτομα

Σε κάποια άτομα, όπως στην αδερφή της δε δείχνει μεγάλη γνωστική και συναισθηματική ενσυναίσθηση, ίσως επειδή έχουν μεγάλη διαφορά ηλικίας και νιώθει ότι την ενοχλεί διαρκώς. Η ίδια λέει:

Ωραία, εντάξει και με την αδερφή σου πως τα πηγαίνετε, παίζετε ωραία ή τσακώνεστε;
Μου σπάει τα νεύρα. Τσακωνόμαστε πάρα πολλές φορές.

Κάποιες φορές παίζετε κιόλας;

Ναι, εντάξει.

Όχι συχνά, ε;

Όχι συχνά, γιατί παίρνει τα παιχνίδια της νονάς μου και μου 'χει σπάσει τα νεύρα.

Και τσακώνεστε κιόλας;

Τσακωνόμαστε.

Πώς τσακώνεστε; Τι γίνεται;

Μου σπάει τα νεύρα. Της λέω, Δήμητρα όχι ,το παίρνει, ένα μπρελόκ ας πούμε, την άλλη φορά είχε πάρει ένα μπρελόκ μου από το κάθισμά της. Το έκανε έτσι: κάπως έβγαινε και ήτανε τα τετραγωνάκια που παίρνει το νερό, πάει το αρκουδάκι μου...

Σου χαλάει πράγματα ε;

Ναι, είχα πάθει εγκεφαλικό, δεν την άφηνα να πάει μέσα στον παιδότοπο, δεν την άφηνα, την κρατούσα.

Κάτι άλλο για την αδερφή σου θες να μου πεις;

Όταν είχε έρθει στο σπίτι μου η Ιωάννα Γενάρη, εκείνη ούρλιαζε και δεν της άφηνα να παίξουμε και μία άλλη φορά με μία κολλητή μου την Αναστασία δεν της άφηνα ούτε μισό λεπτάκι να συζητήσουμε κάτι.

Η μητέρα λέει ότι η Ι.Ψ. αγαπάει την αδερφή της, απλά η μικρή της παίρνει τα πράγματα, συγκρούονται και η Ι.Ψ. πάντα υποχωρεί. Η υποχώρηση δείχνει ότι μετά από

σκέψη, η Ι.Ψ. κατανοεί και τη θέση της αδερφής της. Η μητέρα λέει:

Έχει μια αδερφή. Την αγαπάει πάρα πολύ. Υπάρχουν συγκρούσεις όταν η μικρή της παίρνει τα πράγματα και η Ιωάννα στο τέλος πάντα υποχωρεί.

7.7.6. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της

- **Κλειστός χαρακτήρας**

Είναι κλειστός χαρακτήρας. Τα κρατάει όλα μέσα της. Σε τυχόν διαφωνίες μουτρώνει και φεύγει. Αυτό το χαρακτηριστικό της προσωπικότητάς της δεν τη βοηθάει στο να εκφράσει την ενσυναίσθησή της σε άλλα άτομα. Η μητέρα της αναφέρει:

Κλειστός χαρακτήρας, δεν εκφράζεται εύκολα.

Φίλους έχει; Πώς τα πηγαίνει μαζί τους, υπάρχουν συγκρούσεις;

Έχει λίγους φίλους κι εκτός σχολείου ακόμα λιγότερους. Κάνει παρέα με άλλα παιδιά όταν της δοθεί η ευκαιρία, αλλά τα πλησιάζει πολύ δύσκολα. Δεν τσακώνεται, αλλά συνήθως παραπονιέται ότι πάντα κάτι της κάνουν. Συνήθως την εκμεταλλεύονται για να πάρουν τα καλύτερα παιχνίδια, αυτή στενοχωριέται, αλλά δε μιλάει και μουτρώνει.

Έχει κάποιες δυσκολίες;

Η δυσκολία της είναι ότι δε μιλάει. Θα ήθελα να μου μιλάει περισσότερο και να μου εκφράζει τα συναισθήματά της. Θα ήθελα όταν έχει νεύρα να βρίσκουμε μια λύση και να μην απομονώνεται.

Πώς αντιμετωπίζει τις διαφωνίες και τις συγκρούσεις στο παιχνίδι;

Μουτρώνει και απομακρύνεται από το παιχνίδι χωρίς να προσπαθήσει να λύσει το πρόβλημα που δημιουργήθηκε.

Σας μιλάει για τις εμπειρίες τις, για τυχόν άσχημα πράγματα που έχουν συμβεί στην ίδια, κλπ;

Μου μιλάει μετά από κάποιο διάστημα που έχουν συμβεί. Δε μου μιλάει άμεσα.

Τι θα θέλατε να αλλάξει;

Θα ήθελα να μου μιλάει περισσότερο και να μην κρατάει πράγματα που την προβληματίζουν μέσα της.

7.7.7. Συνοπτικά συμπεράσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Κατανοεί σε μέτριο βαθμό τα συναισθήματα των άλλων. Κυρίως κατανοεί ότι υπάρχει μια αίσθηση δυσφορίας. Η κατανόηση διαφέρει, ανάλογα με το άτομο.
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Δεν αναγνωρίζει εύκολα τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων, εκτός αν της θυμίζουν προσωπικά βιώματα.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Κατανοεί σε μέτριο βαθμό τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων. Τα μέλη της οικογένειάς της τα κατανοεί περισσότερο.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Δεν μπορεί να καταλάβει σε μεγάλο βαθμό την προοπτική ενός άλλου ατόμου.

Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση σε όλους σχεδόν,

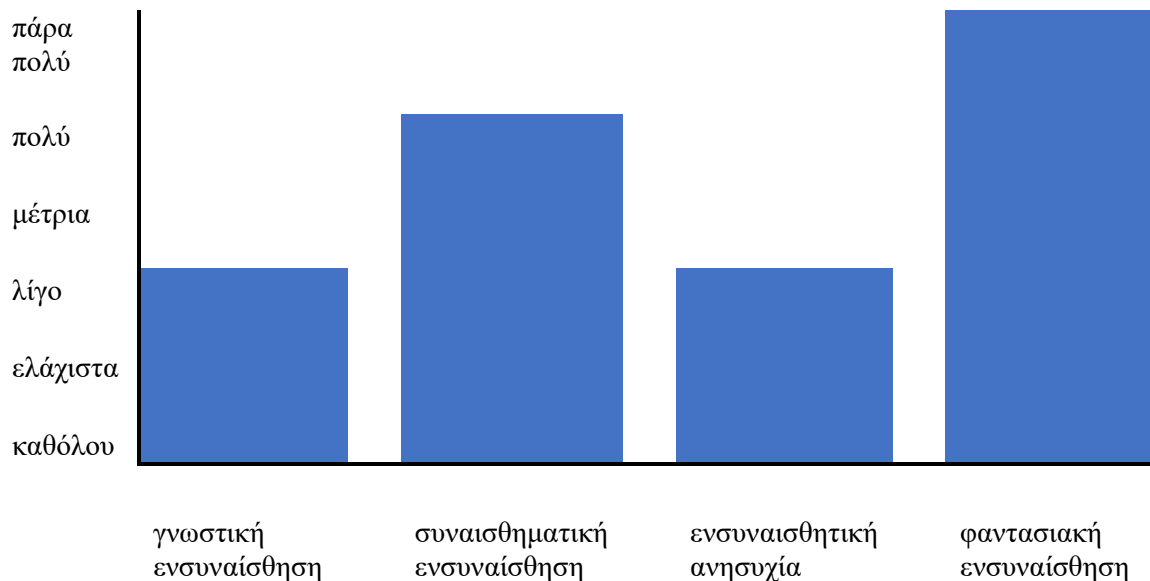
εκτός από την αδερφή της.

Ενσυναίσθητική ανησυχία: Διαθέτει σε μέτριο βαθμό. Αναστατώνεται, αλλά μπορεί να ελέγξει το συναίσθημά της.

Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Διαθέτει φαντασιακή ενσυναίσθηση σε μεγάλο βαθμό. Της αρέσει πολύ να παριστάνει τους ήρωες.

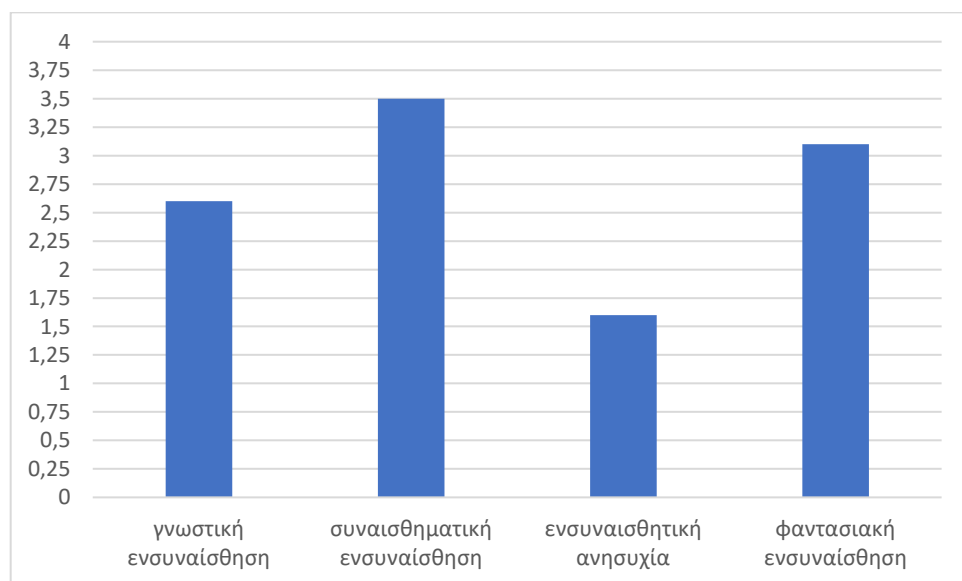
Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Έχει διάθεση για προσφορά βοήθειας και την προσφέρει με διάφορους τρόπους, αλλά κυρίως σε αυτούς που ξέρει.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού Ι.Ψ.

Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναίσθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά

(0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)

7.8. Ψυχοευναισθητικό προφίλ της Ρ.Κ.

7.8.1. Γενικά στοιχεία

Η Ρ.Κ. είναι 9 ετών και μαθήτρια της Γ' τάξης. Ο πατέρας της είναι μάγειρας και η μητέρα της καθηγήτρια αγγλικών. Έχει μια αδερφή με την οποία έχουν πολύ μεγάλη διαφορά ηλικίας, καθώς είναι μόνο 2 ετών. Η Ρ.Κ. ήταν για πολλά χρόνια το μοναδικό παιδί στην οικογένεια.

Είναι πολύ ανεπτυγμένη σωματικά για την ηλικία της σε σχέση με τα άλλα παιδιά και σε ύψος και σε βάρος.

Στον ελεύθερο χρόνο της ασχολείται με χορούς οριεντάλ, ζούμπα και κρητικά και πηγαίνει και φροντιστήριο αγγλικών και κατηχητικό.

Δεν έχει πολλούς φίλους εκτός σχολείου. Συνήθως παίζει με το τάμπλετ της ή ασχολείται με την αδερφούλα της παίζοντας μαζί της κυρίως με τα παζλ. Η ίδια λέει:

Γενικά πως περνάς τον ελεύθερο χρόνο σου, τι κάνεις;

Παίζω με την αδερφή μου κι άμα κοιμάται παίζω μισή ώρα tablet και μετά κοιμάμαι.

Κάνεις κάποιες δραστηριότητες, πηγαίνεις κάπου;

Πηγαίνω οριεντάλ, ζούμπα, κατηχητικό και κρητικά.

7.8.2. Ψυχοευναισθητικά στοιχεία

Η Ρ.Κ. ήταν πολλά χρόνια μοναχοπαιδί και το μοναδικό παιδί στην ευρύτερη οικογένεια, με αποτέλεσμα να είναι αρκετά εγωκεντρική και συνηθισμένη στο να γίνεται το δικό της. Επίσης είναι αρκετά αυταρχική. Όλα αυτά τα στοιχεία όμως μετριάστηκαν πολύ με τον ερχομό της αδερφούλας της. Ήθελε πολύ να αποκτήσει αδερφάκι και τώρα το φροντίζει, παίζει μαζί του και το αγαπάει πολύ. Δε νιώθει ζήλια γι' αυτό. Η μητέρα της λέει:

Ναι, σίγουρα σαν παιδί, επειδή έχει μάθει-είναι το πρώτο εγγόνι και στις δύο οικογένειες- έχει μάθει να είναι λίγο αυταρχικό. Στην αρχή ήταν πολύ περισσότερο. Προσπαθούμε τώρα να το μετριάσουμε. Μετριάστηκε αρκετά όταν ήρθε το μωρό, αρκετά, άρχισε να μοιράζεται άρχισε να καταλαβαίνει πιο εύκολα τον άλλον, όταν στενοχωρηθεί θα την πάρει αγκαλιά, ευτυχώς δεν έχουμε ζήλια, δηλαδή δεν έχουμε ά όχι φέρ' το μου, είναι και μεγάλη διαφορά, το βλέπει σαν κούκλα, το βλέπει σαν παιχνίδι, ναι σίγουρα.

Στο σχολείο έχει αρκετά έντονη συμπεριφορά. Πολλές φορές βρίσκεται μπλεγμένη σε καυγάδες με τους συμμαθητές της. Μερικές φορές κάποια παιδιά την κοροϊδεύουν για το βάρος της και γι' αυτό θυμώνει.

Είναι λίγο ανώριμη και αρκετά αυθόρμητη, ενεργώντας χωρίς να σκέφτεται πολύ. Επίσης, είναι πιο δυναμική και λιγότερο ρομαντική. Η μητέρα της λέει:

Δεν είναι πολύ των ιστοριών, δεν είναι πολύ, έτσι, του φρου φρου, δηλαδή την ιστορία που διαβάσει της αρέσει και την πιάνει πολύ γρήγορα, αλλά είναι κάτι πιο δυναμικό, δεν είναι το κλασικό το κοριτσάκι, όχι, δεν της αρέσουν αυτά με τις πριγκίπισσες και όλα αυτά.

7.8.3. Ενσυναίσθηση: είδη ενσυναίσθησης

7.8.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση

Η Ρ.Κ. πιστεύει πως δεν μπορεί να μπει στη θέση του άλλου και να καταλάβει τις σκέψεις και τα συναισθήματά του. Όπως λέει κι η ίδια:

Πιστεύεις ότι μπορείς να μπεις στη θέση του άλλου, να καταλάβεις πώς νιώθει, τι σκέφτεται;
Όχι, ποτέ.

Η μητέρα της πιστεύει πως η Ρ.Κ. μπορεί να κατανοήσει τους άλλους, ειδικά σε πιο έντονες καταστάσεις, απλώς κάποιες φορές δε θέλει να το δείξει. Η ίδια λέει:

Θέλετε να μου πείτε για τη Ρ.Κ., αν μπορεί να καταλάβει πώς σκέφτεται ο άλλος και αν μπορεί να μπει στη θέση του, να καταλαβαίνει πώς νιώθει ή πώς σκέφτεται;

Ναι, θεωρώ ότι μπορεί, αν και κάποιες φορές κάνει ότι δεν καταλαβαίνει όταν δεν τη συμφέρει, αλλά θεωρώ ότι το κατανοεί σαν παιδί μέσες άκρες και ιδιαίτερα τα πιο ευσυγκίνητα γεγονότα που δεν το περίμενα σε τόσο μικρή ηλικία.

7.8.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων

7.8.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της

α. Σε σχέση με τον πατέρα

Δεν υπάρχει καμία αναφορά στη συνέντευξη σχετικά με τον πατέρα.

β. Σε σχέση με τη μητέρα

Κατανοεί τα συναισθήματα της μητέρας της και πολλές φορές κλαίει κι η ίδια. Η μητέρα λέει:

Εάν θα στεναχωρηθώ πολύ για κάτι, θα κλάψει, που δεν το περίμενα, ναι, κλαίει λίγο, βέβαια της φεύγει, πάει στο δωμάτιο, δεν θέλει να τη βλέπουνε.

γ. Σε σχέση με την αδερφή

Έχουν πολύ μεγάλη διαφορά ηλικίας με την αδερφή της. Έτσι, δεν υπάρχει ανταγωνισμός και ζήλια ανάμεσά τους. Η Ρ.Κ. κατανοεί τα συναισθήματα της αδερφής της και τη φροντίζει. Όπως λέει και η μητέρα της:

Όταν ήρθε το μωρό, άρχισε να μοιράζεται, άρχισε να καταλαβαίνει πιο εύκολα τον άλλον. Όταν στενοχωρηθεί θα την πάρει αγκαλιά. Ευτυχώς δεν έχουμε ζήλια, δηλαδή δεν έχουμε «ά, όχι φέρ' το μου», είναι και μεγάλη διαφορά, το βλέπει σαν κούκλα, το βλέπει σαν παιχνίδι, ναι σίγουρα.

Εγώ βλέπω μόνο με το μωρό όταν θα πέσει ή αν θα κάνει καμιά απότομη κίνηση, πχ. ανοίγει το ψυγείο και είναι μπροστά το μωρό και δεν το έχει δει, θα φωνάξει, κατευθείαν θα κλείσει το ψυγείο, «αχ, τι σου 'κανα, τι σου 'κανα», αλλά μόνο με την αδερφή της τη βλέπω.

Έχουν πολύ καλές σχέσεις, είναι στοργική μαζί της και παίζουν όμορφα. Συγκρούσεις έχουν σπάνια για κάτι που θα θέλουν να μοιραστούν.

δ. Σε σχέση με τον παππού

Μπορεί να καταλάβει τα συναισθήματα του παππού της τώρα που είναι σοβαρά άρρωστος και του δείχνει στοργή και ενδιαφέρον. Σύμφωνα με τη μητέρα:

Δεν ξέρω αν έχει τύχει πολλές φορές να έχει έρθει σε επαφή με τέτοια θέματα. αυτό που τη θορυβεί πολύ και έχει αλλάξει λίγο συμπεριφορά είναι ότι ο παππούς της, ο δικός μου μπαμπάς, που είναι βαριά άρρωστος. Δεν ήξερε κάτι στην αρχή, αλλά με το να κάνει κάποιες θεραπείες έβλεπε κάποια στιγμή ότι δεν είχε μαλλιά και τον ρωτάει «τι έχεις;», «κουρευτήκα γιατί ζεσταίνομαι», αλλά καταλαβαίνει ότι καταλαβαίνει απόλυτα. Δηλαδή στο νοσοκομείο «τι έγινε ο παππούς, κάτι κάνει» και τη βλέπω όταν είναι με τον παππού είναι πιο διαχυτική, ενώ σαν παιδί δεν είναι πολύ του γούτσου-γούτσου, αγκαλίτσες, δεν το 'χει. Με τον παππού είναι πολύ.

Και ήταν και από πριν ή όχι τόσο πολύ;

Τώρα παππού, αγκαλιές, ναι είναι πιο διαχυτική, δηλαδή νομίζω ότι όταν καταλαβαίνει μία σοβαρότητα στην κατάσταση είναι πιο στοργική να το πω, μπορεί να μπει στη θέση να καταλάβει τι περνάει.

7.8.3.1.1.2. Σε σχέση με τους φίλους της και άλλα παιδιά

Κατανοεί τα συναισθήματα των φίλων και συμμαθητών της, αλλά όχι σε πολύ μεγάλο βαθμό. Ήταν αρκετά αυταρχική, αλλά άρχισε να δείχνει μεγαλύτερη κατανόηση στους άλλους από τότε που απόκτησε αδερφάκι. Κατανοεί περισσότερο τα γεγονότα πάρα τα συναισθήματα των άλλων σε βάθος. Όπως λέει η μητέρα της:

Και μπορεί να καταλάβει τους συμμαθητές, φίλους, να μπει λίγο στη θέση τους;

Ναι σίγουρα, σαν παιδί, επειδή έχει μάθει, είναι το πρώτο εγγόνι και στις δύο οικογένειες, έχει μάθει να είναι λίγο αυταρχικό, στην αρχή ήταν πολύ περισσότερο, προσπαθούμε τώρα να το μετριάσουμε. Μετριάστηκε αρκετά όταν ήρθε το μωρό, αρκετά, άρχισε να μοιράζεται, άρχισε να καταλαβαίνει πιο εύκολα τον άλλον.

Ωραία, με συμμαθητές έχετε καταλάβει, σας λέει τίποτα, πχ. έγινε στην τάξη αυτό, να δείχνει ότι καταλαβαίνει πώς σκέφτεται το άλλο παιδί;

Ναι ναι, λέει κάποια κραυγαλέα πράγματα, τα πιο δεύτερα δεν τα λέει, δεν είναι από τα παιδιά που θα έρθουν να μου πουν «α φώναξε ο άλλος», θα πει ότι βγήκε η Μαρία και χτύπησε επειδή ξέρει ζίου ζίτσου αυτόν, επειδή της αντιμίλησε, θα τα πει σαν γεγονότα πιο πολύ και επίσης θα υπερασπιστεί τους φίλους, μέχρι εκεί.

7.8.3.1.1.3. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες

Κατανοεί το άσχημο συναίσθημα των άλλων ανθρώπων (των παιδιών στα σενάρια) και τον λόγο που αισθάνονται άσχημα. Η ίδια αναφέρει:

Πώς θα νιώθει η καινούρια συμμαθήτρια;

Παράξενα, επειδή έχει χάσει τους φίλους της, θα έχει πάει σε άλλο σχολείο, θα γνωρίσει καινούργιους και θα νιώθει λίγο παράξενα, πολύ, γιατί θα νομίζει ότι καλύτερα είναι εκεί που είχε πάει πιο παλιά.

Εσύ αν πήγαινες σε καινούργιο σχολείο πώς θα ένιωθες

Χάλια, επειδή θα έχανα τους φίλους μου, την κυρία μου, θα γνώριζα καινούργιους, αλλά αυτοί δεν είναι όπως οι φίλοι μου οι παλιοί και δεν θα είχα την ίδια κυρία όπως εσάς.

Έρχεται λοιπόν τις πρώτες μέρες και δεν ξέρει καθόλου ελληνικά, πώς λες να αισθάνεται;
Δεν θα μπορεί να καταλαβαίνει τι λένε οι άλλοι, μπορεί να την κοροϊδεύουν και αυτή να μην καταλαβαίνει, αν της λέει η κυρία της να μην το καταλαβαίνει, ενώ κι αυτή λέει ότι το καταλαβαίνει και δεν θα αισθάνεται ωραία, γιατί δεν θα καταλαβαίνει την άλλη γλώσσα.

Και αν αυτή η συμμαθήτρια σου ήξερε ελληνικά, ήταν από την Ελλάδα κανονικά, όμως ήταν σε αναπηρικό καροτσάκι, τι θα αισθανόταν;

Δε θα αισθανόταν καλά, επειδή θα την κορόιδευαν, επειδή θα ήταν σε αναπηρικό καροτσάκι, θα τις λέγανε ότι εσύ δεν μπορείς να τρέξεις γρήγορα με το αναπηρικό και δεν μπορείς να παίζεις μαζί μας, ενώ έπρεπε να τη βοηθήσουν να παίξει και με κάποιους άλλους φίλους της, να την παίζουμε και εμείς και να τη βοηθάμε να πηγαίνει κάπου.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το παρακάτω:

Ιχνογράφημα 25: Η συμμαθήτρια με τα κινητικά προβλήματα.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Το κοριτσάκι με το αναπηρικό καροτσάκι που έρχεται στην τάξη. Θα έπαιζα μαζί της και θα της έδινα να παίζουμε με τα μπαλόνια.

Τι νιώθει;

Χαρά, γιατί παίζει μαζί μου και της δίνω τα μπαλόνια.

Οπότε προσπαθείς να την πλησιάσεις και να κάνετε παρέα, έτσι;

Ναι, γιατί οι άλλοι μπορεί να μην την παίζουν.

Εσύ πώς νιώθεις;

Χαρούμενη, γιατί παίζουμε με το παιδάκι.

Σε αυτό το ιχνογράφημα φαίνεται η διάθεση της Ρ.Κ. για προσφορά βοήθειας στο παιδάκι με τα κινητικά προβλήματα.

Όσον αφορά τα πρόσωπα στα σενάρια, λέει:

Πώς λες να νιώθει; (το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Χάλια, επειδή θα πρέπει να την ξαναγράψει και επειδή δεν θα αισθάνεται ωραία, γιατί η αδερφή της της την έσκισε...αυτά.

Δηλαδή τι συναίσθημα θα νιώθει;

Δεν θα νιώθει και τόσο ωραία, επειδή θα πρέπει να την ξαναγράψει. Θα νιώθει χάλια.

Πώς λες να νιώθει η Μαριάννα; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Δεν θα νιώθει τόσο ωραία, επειδή τον ήθελε πολύ αυτό τον ρόλο. Θα αισθάνεται άσχημα, μπορεί να κλαίει και θα της έλεγα «μπορεί την άλλη φορά να διαλέξει εσένα η κυρία».

Σε σχέση με τη φίλη της, πώς θα νιώθει για τη φίλη της;

Χαρά, επειδή θα παίζει η φίλη της, αλλά αυτή δεν θα νιώθει και τόσο ωραία.

Τι νομίζεις ότι ένιωσε; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Ντροπιαστικά, επειδή δεν είπε τίποτα και ήταν μόνο πάνω στη σκηνή, χωρίς να μιλάει.

7.8.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων

Δεν αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων. Καταλαβαίνει αν κάποιο άτομο αισθάνεται άσχημα, αλλά δεν μπορεί να αναγνωρίσει το συγκεκριμένο συναίσθημα που νιώθει. Επίσης, όταν ερωτηθεί για το πώς θα ένιωθε εκείνη στη συγκεκριμένη περίπτωση, δε δίνει ακριβώς τις ίδιες απαντήσεις με αυτές για το άλλο άτομο. Άρα, δεν μπορεί να μπει ακριβώς στη θέση των άλλων και να καταλάβει τι αισθάνονται. Η ίδια λέει:

Πώς θα νιώθει η καινούρια συμμαθήτρια;

Παράξενα, επειδή έχει χάσει τους φίλους της, θα έχει πάει σε άλλο σχολείο, θα γνωρίσει καινούργιους και θα νιώθει λίγο παράξενα, πολύ, γιατί θα νομίζει ότι καλύτερα είναι εκεί που είχε πάει πιο παλιά.

Εσύ αν πήγαινες σε καινούργιο σχολείο πώς θα ένιωθες;

Χάλια, επειδή θα έχανα τους φίλους μου, την κυρία μου, θα γνώριζα καινούργιους, αλλά αυτοί δεν είναι όπως οι φίλοι μου οι παλιοί και δεν θα είχα την ίδια κυρία όπως εσάς.

Έρχεται λοιπόν τις πρώτες μέρες και δεν ξέρει καθόλου ελληνικά, πώς λες να αισθάνεται; (το παιδί από άλλη χώρα)

Δεν θα μπορεί να καταλαβαίνει τι λένε οι άλλοι, μπορεί να την κοροϊδεύουνε και αυτή να μην καταλαβαίνει, αν της λέει η κυρία της να μην το καταλαβαίνει, ενώ κι αυτή λέει ότι το καταλαβαίνει και δεν θα αισθάνεται ωραία, γιατί δεν θα καταλαβαίνει την άλλη γλώσσα.

Εσύ αν πήγαινες σε άλλη χώρα και δεν ήξερες καθόλου τη γλώσσα, ας πούμε στην Κίνα και έμπαινες στην τάξη και δεν ήξερες καθόλου κινέζικα πώς θα αισθανόσουν;

Χάλια, επειδή δεν θα ήξερα αυτή τη γλώσσα. Αν μου μιλούσαν, θα έλεγα ότι εγώ τα καταλαβαίνω, ενώ δεν θα τα καταλαβαίνω. Δεν θα καταλαβαίνω αυτούς που θα μου μιλάνε, τι θα μου λένε, τίποτα δεν θα καταλαβαίνω.

Και πώς θα ήταν η ζωή σου άμα δεν καταλάβαινες τίποτα;

Χάλια, γιατί αν δεν μιλάς σε ένα σχολείο δεν είναι ωραίο, ειδικά στα διαλείμματα. Στο σπίτι, άμα καλέσεις έναν φίλο σου και δεν ξέρει τη γλώσσα, δεν θα 'ναι ωραία, γιατί δε θα μπορείς να παίξεις κάτι.

Και αν αυτή η συμμαθήτρια σου ήξερε ελληνικά, ήταν από την Ελλάδα κανονικά, όμως ήταν σε αναπηρικό καροτσάκι, τι θα αισθανόταν;

Δε θα αισθανόταν καλά, επειδή θα την κοροϊδεύαν, επειδή θα ήταν σε αναπηρικό καροτσάκι, θα τις λέγανε ότι εσύ δεν μπορείς να τρέξεις γρήγορα με το αναπηρικό και δεν μπορείς να παίξεις μαζί μας, ενώ έπρεπε να τη βοηθήσουν να παίξει και με κάποιους άλλους φίλους της, να την παίζουμε και εμείς και να τη βοηθάμε να πηγαίνει κάπου.

Πώς λες να νιώθει; (το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Χάλια, επειδή θα πρέπει να την ξαναγράψει και επειδή δεν θα αισθάνεται ωραία, γιατί η αδερφή της της την έσκισε...αυτά.

Δηλαδή τι συναίσθημα θα νιώθει;

Δεν θα νιώθει και τόσο ωραία, επειδή θα πρέπει να την ξαναγράψει. Θα νιώθει χάλια.

Εσύ τι θα ένιωθες στη θέση της;

Θα είχα εκνευριστεί, επειδή θα την ξαναέγραφα και θα το είχα πει στη μαμά μου και θα τη μάλωνε τη μικρή μου αδερφή και θα την ξαναέγραφα και θα την έβαζα σε ένα ψηλό ντουλάπι.

Πώς λες να νιώθει η Μαριάννα; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Δεν θα νιώθει τόσο ωραία, επειδή τον ήθελε πολύ αυτό τον ρόλο. Θα αισθάνεται άσχημα, μπορεί να κλαίει και θα της έλεγα «μπορεί την άλλη φορά να διαλέξει εσένα η κυρία».

Σε σχέση με τη φίλη της, πώς θα νιώθει για τη φίλη της;

Χαρά, επειδή θα παίζει η φίλη της, αλλά αυτή δεν θα νιώθει και τόσο ωραία.

Τι νομίζεις ότι ένιωσε; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Ντροπιαστικά, επειδή δεν είπε τίποτα και ήταν μόνο πάνω στη σκηνή, χωρίς να μιλάει.

7.8.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων

Καταλαβαίνει μεν τις σκέψεις των άλλων, αλλά πολλές φορές γίνεται επιθετική, αυταρχική ή δεν καταλαβαίνει πότε να σταματήσει μια πλάκα, γιατί γίνεται κουραστική. Άρα, εκείνες τις φορές δεν μπορεί να μπει στη θέση του άλλου και καταλαμβάνεται μόνο από τις δικές της σκέψεις και συναισθήματα. Η μητέρα της λέει:

Ναι σίγουρα, σαν παιδί, επειδή έχει μάθει, είναι το πρώτο εγγόνι και στις δύο οικογένειες, έχει μάθει να είναι λίγο αυταρχικό, στην αρχή ήταν πολύ περισσότερο, προσπαθούμε τώρα να το μετριάσουμε. Μετριάστηκε αρκετά όταν ήρθε το μωρό, αρκετά, άρχισε να μοιράζεται, άρχισε να καταλαβαίνει πιο εύκολα τον άλλον.

Κατανοεί τα πάντα άσχετα αν κάνει κάποιες φορές ότι τα προσπερνά.

Γενικά θα πρέπει να βελτιώσει το θέμα οριοθέτησής της και στις λιχουδιές και στο πότε πρέπει να σταματάμε μια πλάκα και να μη γινόμαστε ενοχλητικοί.

Πώς εκφράζει τον θυμό της;

Συνήθως γίνεται επιθετική, κλαίει ή αρχίζει και φωνάζει.

7.8.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των μελών της οικογένειάς του (α. μητέρας, β. πατέρα, γ. αδερφού)

α. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων της μητέρας

Καταλαβαίνει τις σκέψεις της μητέρας της. Όπως λέει και η μητέρα:

Ή εσάς όταν σας βλέπει στεναχωρημένη, κουρασμένη ή θυμωμένη;

Όταν με βλέπει θυμωμένη δεν πολύ...

Όχι με εκείνη.

Α, γενικότερα ναι ναι, όταν είμαι με εκείνη δεν μιλάει καθόλου, καταλαβαίνει ότι αν μιλήσει θα βρει τον μπελά της, οπότε δεν μιλάει ποτέ, δηλαδή όταν έχω θυμώσει με κάτι, θα μιλήσω στο τηλέφωνο, δεν μιλάει καθόλου, είναι σαν να μην υπάρχει στον χώρο. Αντιλαμβάνεται το οξύ πνεύμα και καταλαβαίνει ότι δεν την παίρνει. Κατανοεί τα πάντα, άσχετα αν κάνει κάποιες φορές ότι τα προσπερνά.

β. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων του πατέρα

Δεν αναφέρεται κάτι στη συνέντευξη.

γ. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων της αδερφής

Η αδερφή της είναι πολύ μικρή ακόμα, οπότε δεν μπορούμε να ξέρουμε σχετικά με την κατανόηση των σκέψεων και των κινήτρων της.

7.8.3.1.3.2. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των φίλων της

Καταλαβαίνει τις σκέψεις και τα κίνητρα των φίλων της, εκτός από τις φορές που διαφωνεί μαζί τους πάνω στο παιχνίδι. Εκεί δε δείχνει να λαμβάνει υπόψη της τις σκέψεις των άλλων.

Παίζει με τις φίλες της στο σπίτι κάθε Σαββατοκύριακο αρμονικά. Σπάνια θα τσακωθούν, συνήθως με αγόρια, για το τι παιχνίδια θα παίζουν και με ποιον τρόπο.

7.8.3.1.3.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ ιστοριούλες

Σε κάποια σενάρια δείχνει να κατανοεί τις σκέψεις των άλλων, ενώ σε κάποια άλλα όχι και τόσο. Για παράδειγμα, στην καινούρια συμμαθήτριά, αφού της προτείνουν να παίζουν μαζί, δεν μπορεί να μην την παίζουν. Επίσης οι δυσκολίες του ανάπηρου παιδιού δεν έχουν σχέση με τις ικανότητες των χεριών ή αν θα μπορεί να παίζει με άλλα παιδιά. Συγκεκριμένα, οι απαντήσεις της είναι οι ακόλουθες:

Και τι άλλο μπορεί να νιώθει, τι μπορεί να σκέφτεται; (η καινούρια συμμαθήτριά)

Ότι μπορεί εμένα να μη με έχουνε φίλο, να μην παίζουμε μαζί μου επειδή είμαι καινούργιο παιδί, να με χτυπάνε.

Να φοβάται ότι θα συμβούν όλα αυτά, έτσι;

Ναι.

Και τι μπορεί να τον δυσκολεύει;

Καινούργιες φίλιες πώς θα κάνει, πώς θα αισθάνεται με τους καινούργιους φίλους και πώς θα αισθάνεται με την καινούργια δασκάλα.

Μάλιστα, ωραία. Ας πούμε ότι τώρα έχουν περάσει μέρες και η καινούρια συμμαθήτριά σου, ας πούμε ότι είναι κορίτσι, κάθεται μόνη της στα διαλείμματα και όποιος βγαίνει και της λέει να παίζουν μαζί, του λέει όχι και δεν μιλάει με κανέναν. Κάθεται μόνη της.

Για ποιο λόγο λες να το κάνει αυτό;

Επειδή δεν της φέρονται όμορφα, τη χτυπάνε, δεν την παίζουν, την κοροϊδεύουν, δεν αισθάνεται καλά εδώ που ήρθε, δεν ξέρω τι άλλο.

Έρχεται λοιπόν τις πρώτες μέρες και δεν ξέρει καθόλου Ελληνικά. Πώς λες να αισθάνεται;

Δεν θα μπορεί να καταλαβαίνει τι λένε οι άλλοι, μπορεί να την κοροϊδεύουνε και αυτή να μην καταλαβαίνει, αν της λέει η κυρία της κάτι, να μην το καταλαβαίνει, ενώ κι αυτή λέει ότι το καταλαβαίνει και δεν θα αισθάνεται ωραία, γιατί δεν θα καταλαβαίνει την άλλη γλώσσα.

Και τι δυσκολίες λες να είχε; Πού θα δυσκολευόταν; (το παιδί με τα κινητικά προβλήματα)

Να μην μπορεί να κουνήσει το πόδι της, το χέρι της, να μην μπορεί να χαιρετήσει κάποιο παιδάκι, να μην μπορεί να σηκώσει το χέρι του, άμα θέλει κάτι να πει και να μην μπορεί να παίζει με τα άλλα παιδιά.

7.8.3.1.4. Ανάληψη προοπτικής

Δεν μπορεί να μπει ακριβώς στη θέση του άλλου και να καταλάβει και τη δική του προοπτική. Οι απαντήσεις της, αν και γίνεται μια προσπάθεια από μέρους της, δεν είναι τόσο επιτυχείς. Συγκεκριμένα:

Και τα άλλα παιδάκια που απλά κοιτάνε, γιατί το κάνουν αυτό;

Επειδή θα χτύπαγαν και αυτά.

Α, φοβούνται δηλαδή;

Ναι, και ότι θα τους μάλωνε ότι να μην την πειράξετε να μην την έχετε φίλη, επειδή δεν είναι καλό κορίτσι.

Ποιος θα τους μάλωνε;

Αυτό το παιδάκι που της έλεγε ότι είναι χαζή.

Α, θα έλεγε και σε αυτούς τα ίδια;

Ε ναι.

Και οπότε φοβούνται και δεν λένε κάτι;

Ναι.

Και το άλλο παιδάκι, ο φίλος που λέει μπράβο, καλά κανείς, γιατί το κάνει αυτό;

Επειδή είναι φίλος αυτού που τη βάραιγε και ήθελε να την βάραι κι άλλο, για να δείξει πόσο καλοί φίλοι είναι.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το εξής:

Ιχνογράφημα 26: Η φίλη που την πειράζουν.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ; Πες μου κι ένα συναίσθημα για το καθένα.

Αυτό το κορίτσι που είναι χαρούμενο πειράζει τη φίλη μου, που είναι αυτή εδώ (με το μπλε φόρεμα, στη μέση). Η φίλη μου είναι πολύ στενοχωρημένη. Τα κορίτσια εδώ βλέπουν και δεν κάνουν τίποτα, γιατί φοβούνται. Εγώ είμαι αυτή (στην άκρη, με το μπλε) που στενοχωριέμαι με αυτά που βλέπω. Προσπαθώ να βοηθήσω τη φίλη μου.

Στο ιχνογράφημα βλέπουμε ότι έχει ίδια έκφραση με τη φίλη της και την έχει κάνει με παρόμοια χρώματα με την ίδια, οπότε ταυτίζεται με τη φίλη της και μπορεί να μπει στη θέση της και να νιώσει ό, τι κι εκείνη.

Η μητέρα της λέει:

Πώς αντιμετωπίζει τις διαφωνίες και τις συγκρούσεις στο παιχνίδι;

Κάποιες φορές πολύ έντονα, θα επιμείνει περισσότερο όταν θεωρεί πως αδικείται. Κάποιες άλλες φορές πάλι αδιάφορα, ανάλογα με ποιον παίζει.

7.8.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Η ίδια δηλώνει πως δε στενοχωριέται όταν κάποιος άλλος είναι στενοχωρημένος:

Στεναχωριέσαι όταν στεναχωριέται κάποιος άλλος;

Όχι, επειδή δεν μου έρχεται να στεναχωρηθώ και δεν θέλω.

7.8.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα μέλη της οικογένειάς της (α. μητέρα, β. πατέρα, γ. αδερφή)

α. Προς τον πατέρα της

Δεν αναφέρεται κάτι.

β. Προς τη μητέρα της

Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τη μητέρα. Αν τη δει στενοχωρημένη θα λυπηθεί και θα κλάψει. Δε θέλει βέβαια να το δείχνει. Η μητέρα αναφέρει:

Ας πούμε αν θα φύγει η γιαγιά, θα κλάψει σαν παιδί, εάν θα στεναχωρηθώ πολύ για κάτι, θα κλάψει, που δεν το περίμενα, ναι, κλαίει λίγο βέβαια, της φεύγει, πάει στο δωμάτιο, δεν θέλει να τη βλέπουνε.

γ. Προς την αδερφή της

Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς την αδερφή της. Στενοχωριέται όταν εκείνη παθαίνει κάτι. Η μητέρα της λέει:

Όταν ήρθε το μωρό, άρχισε να μοιράζεται, άρχισε να καταλαβαίνει πιο εύκολα τον άλλον. Όταν στενοχωρηθεί θα την πάρει αγκαλιά. Ευτυχώς δεν έχουμε ζήλια, δηλαδή δεν έχουμε «ά, όχι φέρ' το μου», είναι και μεγάλη διαφορά, το βλέπει σαν κούκλα, το βλέπει σαν παιχνίδι, ναι σίγουρα.

Εγώ βλέπω μόνο με το μωρό όταν θα πέσει ή αν θα κάνει καμιά απότομη κίνηση, πχ. ανοίγει το ψυγείο και είναι μπροστά το μωρό και δεν το έχει δει, θα φωνάξει, κατευθείαν θα κλείσει το ψυγείο, «αχ, τι σου 'κανα, τι σου 'κανα», αλλά μόνο με την αδερφή της τη βλέπω.

7.8.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους της

Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τη φίλη της. Όταν εκείνη βρίσκεται σε μια δύσκολη κατάσταση, η Ρ.Κ. στενοχωριέται. Όπως λέει κι η ίδια:

Εσύ πώς θα ένιωθες όταν έμπαινες; (και έβλεπε τη φίλη της που την πειράζουν)
Χάλια, επειδή θα χτυπούσαν τη φίλη μου, θα την κοροϊδεύανε, θα της έλεγαν ότι κάνει χάλια γράμματα, ότι είναι χαζή... θα τη βοηθούσα.

7.8.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα

Δε δείχνει ιδιαίτερη συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα. Μπορεί να σοκαριστεί με ένα άσχημο γεγονός, αλλά δεν αισθάνεται κάτι ιδιαίτερο, όταν κάποιο άλλο πρόσωπο υποφέρει. Η ίδια λέει:

Ωραία, όταν βλέπεις τηλεόραση, κάποιες φορές μπορεί να κλαις, να συγκινείσαι;
Όχι, ποτέ.

Ή όταν βλέπεις κάτι αληθινό που έχει συμβεί, κάτι κακό, δε στεναχωριέσαι, ούτε ρωτάς τη μαμά γιατί συμβαίνει αυτό;
Όχι.

Σύμφωνα με τη μητέρα της:

Όταν βλέπει στην τηλεόραση ή ακούει αληθινά γεγονότα, έτσι κάτι άσχημο, κάποια παιδάκια που πεινάνε;

Σοκάρεται σε κάποια κραυγαλέα πράγματα, ας πούμε τώρα ενόψει και του καιρού και όλα αυτά που έγιναν, όταν είδε από κοντά τη γέφυρα που είχε πέσει, γιατί δεν μπορούσε να πάει στη γιαγιά στο χωριό, την είδα σοκαρίστηκε, δηλαδή αν δει κάτι απότομα στο δρόμο, γιατί είμαστε πολλή ώρα στο δρόμο, είδα ότι σοκάρεται στο δρόμο πολύ περισσότερο από ό,τι να δει ένα έργο.

7.8.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα

Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα και είναι πολύ ευαισθητοποιημένη όσον τα αφορά.

Με τα ζώακια πώς τη βλέπετε; Τι σχέση έχει;

Τρελαίνεται οτιδήποτε κι αν είναι αυτό. Έχει σκυλάκι, έχει και εδώ, έχει και στην Πελοπόννησο, έχει γατάκι και στο σπίτι. Γενικότερα τα αγαπάει πάρα πολύ, δένεται πολύ μαζί τους. Δε φοβάται, γιατί κάποια παιδιά φοβούνται, ειδικά όταν μεγαλώσουν, όχι όχι, δεν φοβάται, τέτοιο θέμα όχι.

Και όταν βλέπει κάποιον να είναι τραυματισμένο;

Εκεί μπορεί να κλάψει πολύ πιο εύκολα. Όχι, δε θέλει καθόλου, τα ζώα τα αγαπάει πάρα πολύ.

7.8.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία

Σε κάποιες περιπτώσεις μόνο θα δείξει ενσυναισθητική ανησυχία, όπως πχ. με την αδερφή της. Συνήθως είναι ψύχραιμη. Η ίδια λέει:

Εσύ σε τέτοιες περιπτώσεις, νιώθεις πολλή ταραχή, σε σημείο που να μην μπορείς να ηρεμήσεις;

Δεν μπορώ να ηρεμήσω.

Μπορεί να τύχει να 'σαι πολύ ταραγμένη και να μην μπορείς να βοηθήσεις τη φίλη σου;

Καμιά φορά ναι.

Όταν φωνάζουν σε ένα άλλο παιδί εσύ ταραζέσαι;

Όχι και τόσο, γιατί δεν φωνάζουν σε μένα, φωνάζουν σε ένα άλλο παιδί, αλλά άμα φωνάζουν σε άλλο παιδί, θα τους πω να σταματήσουν.

Και όταν ένα άλλο παιδί κλαίει, θες και εσύ να κλάψεις;

Όχι.

Σύμφωνα με τη μητέρα της:

Τη βλέπετε σε κάποιες δύσκολες καταστάσεις, όταν τσακώνονται δύο άνθρωποι ή κάτι άλλο, πχ. όταν χτυπάει κάποιο παιδί ή η αδερφούλα της, να ταραζέται;

Εγώ βλέπω μόνο με το μωρό. Όταν θα πέσει ή αν θα κάνει καμιά απότομη κίνηση, πχ. ανοίγει το ψυγείο και είναι μπροστά το μωρό και δεν το έχει δει, θα φωνάξει, κατευθείαν θα κλείσει το ψυγείο, «αχ τι σου 'κανα τι σου 'κανα, αλλά μόνο με την αδερφή της τη βλέπω. Δεν έχει επαφές πολλές με παιδιά, δηλαδή μόνο με την αδερφή της τη βλέπω. Τώρα από κει και πέρα...

Μπορεί να αναστατωθεί πάρα πολύ όταν δει άλλους να είναι αναστατωμένοι ή στεναχωρημένοι και να μην μπορεί να ηρεμήσει;

Όχι όχι.

Κρατά την ψυχραιμία της;

Ναι ναι, θεωρώ ότι την κρατάει σε τέτοια, δηλαδή όταν θα φωνάξει κάποιος και θα απαντήσει κάποιος άλλος ή όταν θα υπάρχει μεγάλη βαβούρα στο σπίτι, κάτι που δεν το διαχειρίζεσαι εύκολα, νομίζω ότι είναι τίποτα απλά...

Είναι ψύχραιμη;

Τελείως όμως, στη φάση περιμένω στον καναπέ, είμαι ακούνητη και περιμένω να τελειώσει αυτό να δω τι θα γίνει, γιατί έτσι ακριβώς αντιδρά. Και σαν μικρότερη δεν έκλαιγε ποτέ, δηλαδή στη μεγάλη ένταση που βλέπεις κάποια παιδιά που αρχίζουν και κλαίνε...

Δηλαδή αν βρεθεί κάποιο παιδί που κλαίει, δεν ταραάζεται;

Όχι, δηλαδή να πεις ότι θα μπει στην ίδια θέση και θα κλάψει ή θα αγχωθεί πολύ, όχι.

7.8.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Δείχνει φαντασιακή ενσυναίσθηση σε μέτριο βαθμό. Σπάνιες φορές ταυτίζεται με κάποιον ήρωα και δεν μπορεί εύκολα να φανταστεί πώς θα ήταν αν έμπαινε στη θέση του, ούτε συγκινείται συχνά με διάφορες ιστορίες. Η ίδια αναφέρει:

Έχεις κάποια ηρωίδα, κάποιον ήρωα που θαυμάζεις από την τηλεόραση ή από κάποια ταινία, κάποιο βιβλίο;

Όχι.

Κανέναν, καμία, δεν σου αρέσει τίποτα;

Όχι.

Δεν φαντάζεσαι καμιά φορά ότι θα 'ταν ωραία να είσαι σαν κι αυτή ή σαν κι αυτόν;

Στη Σταχτοπούτα που είχα δει, είναι ηρωίδα η Σταχτοπούτα, επειδή είναι σαν να το γυρίζει αυτή το έργο, επειδή κάνει μαγικά, εμφανίζει κάτι κολοκύθες, κάτι ποντίκια, άμαξες, σφουγγαρίζει γιατί ήταν η καθαρίστρια της μητριάς της και τη μισούσε και αυτή δεν ένιωθε καλά και ήρθε μια νεράιδα και της έδωσε κάτι κολοκύθες και της είπε να τις μαγέψει και να τις κάνει άμαξα και άλογο για να πάει στο κάστρο και να χορέψει.

Και γιατί σου αρέσει η Σταχτοπούτα;

Επειδή κάνει μαγικά, κάνει ωραία πράγματα, εμφανίσε τα άλογα, την άμαξα.

Θα 'θελες να της μοιάσεις;

Όχι, επειδή θα καθάριζε.

Θα 'θελες να μοιάσεις σε κάποια ηρωίδα βιβλίου ή ταινίας;

Ναι, στην Άριελ, επειδή είναι γοργόνα, επειδή κολυμπά πολύ γρήγορα, είναι ο πατέρας της κάτω, είναι και αυτός γοργόνος, όμως υπάρχει και μία που είναι άνθρωπος και είχε γίνει στο τέλος χταπόδι. Αυτό μου αρέσει, η Άριελ που κολυμπάει γρήγορα.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το ακόλουθο:

Ιχνογράφημα 27: Η αγαπημένη μου ηρωίδα.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Την Άριελ, τη γοργόνα.

Γιατί σου αρέσει;

Επειδή μου αρέσει η θάλασσα και μου αρέσει ο τρόπος που κολυμπάει, έχει ψάρια για φίλους και ο μπαμπάς της είναι βασιλιάς.

Εδώ την έχεις κάνει να κάνει βουτιές και να είναι δίπλα στα ψαράκια;

Ναι.

Θα ήθελες να της μοιάσεις;

Όχι, απλά μου αρέσει να την βλέπω.

Εδώ βλέπουμε πως της αρέσει πολύ μια ηρωίδα από ταινία, αλλά δεν ταυτίζεται μαζί της.

Παίζεις καμιά φορά, παριστάνεις ότι είσαι η Άριελ;

Καθόλου, ποτέ.

Τι παίζεις;

Παίζω με την αδερφή μου, όταν κοιμάται παίζω λίγο με το tablet, μισή ώρα και όταν ξυπνάει, το αφήνω και παίζω ξανά με την αδερφή μου.

Τι παίζετε;

Φτιάχνουμε παζλ.

Ωραία, όταν βλέπεις τηλεόραση κάποιες φορές, μπορεί να κλαις, να συγκινείσαι;

Όχι ποτέ.

Ή όταν βλέπεις κάτι αληθινό που έχει συμβεί, κάτι κακό, δε στεναχωριέσαι, ούτε ρωτάς τη μαμά γιατί συμβαίνει αυτό;

Όχι, ποτέ.

Εντάξει.

Αυτό με την ηρωίδα από ένα βιβλίο κλπ., όταν διαβάζεις μία ιστορία, φαντάζεσαι πώς θα ήταν αν συνέβαινε σε σένα;

Έτσι και έτσι, όχι και τόσο, γιατί δεν φαντάζομαι πολλά και δεν μου αρέσει να φαντάζομαι και τόσο πολλά.

Φαντάζεσαι τι μπορεί να σκέφτονται οι άνθρωποι σε μία ιστορία, μπορείς να σκεφτείς;

Όχι.

Μπορείς να φανταστείς το τέλος μιας ιστορίας πριν τελειώσει;

Ναι.

Το έχεις κάνει;

Μία φορά το έχω κάνει.

Η μητέρα της αναφέρει:

Στο έργο καταλαβαίνει ότι είναι ψέματα γιατί πιο μικρή την είδα ότι τρόμαζε εύκολα και της έλεγα πώς φτιάχνουν την ταινία. Δηλαδή στην ταινία δεν θα κλαίει, δε συγκινείται, μία φορά μόνο στο σινεμά ας πούμε, σε μία ταινία «Τα μυαλά που κουβαλάς», όταν ήταν πιο μικρή, σε αυτήν μόνο την ταινία είχε κλάψει.

Σπάνια, πρέπει να είναι πολύ συγκινητική σκηνή για να κλάψει, εγώ ας πούμε μπορεί να μου βάλεις με άριστα το 10 συγκινησιακά κάτι μέτριο και να αρχίσω να κλαίω, αλλά δεν το 'χει αυτό, όχι, καλά, θα μου πει «γιατί κλαις, γιατί κανείς έτσι;», της φαίνεται πολύ περίεργο.

Μπορεί να ταυτιστεί με κάποιον; Έχει κάποια ηρωίδα ή κάποιον ήρωα που να ταυτίζεται;

Σίγουρα ταυτίζεται.

Ή βιβλία, παραμύθια;

Όχι, της άρεσε πολύ μία συγκεκριμένη σειρά, το «Παρά πέντε». Της άρεσαν πολύ όλοι οι ήρωες κατά καιρούς και τους παρίστανε ότανμίλαγε και όταν συμπεριφερόταν, έλεγε κάποια πράγματα. Τώρα από εκεί και πέρα, επειδή εγώ κάνω ιδιαίτερα μαθήματα αγγλικών, η Ρένα κάποιες φορές ερχόταν. Ας πούμε έχει αδέρφια το παιδάκι [που του έκανε μάθημα], «φέρε

μου τη να παίξουμε και εμένα» και πήγαινε, ακούγοντας εμένα. Πάντα ήθελε να το παίξει δασκάλα και πάντα να λέει στα παιδάκια αυτό, αυτό, τι θα κάνεις, ναι. Όταν κατάλαβα ότι αρχίζει να μιμείται εμένα, σταμάτησα να την παίρνω στα μαθήματα. Θεωρούσα πως κάνω μεγάλο κακό.

Εντάξει, τα παιδιά μιμούνται, δεν είναι κάτι κακό.

Μπαίνει στη θέση αυτών που παρακολουθεί στην τηλεόραση ή στο παραμύθι;

Ναι, όχι πάντα και όχι ιδιαίτερα συχνά, μόνο άμα της αρέσει πάρα πολύ ο ήρωας ή η ηρωίδα. Να κάνουμε αυτό, να κάνουμε εκείνο, θα το κάνει, όχι ιδιαίτερα έντονα, τώρα από κει και πέρα όμως δεν ασχολείται πάρα πολύ στο να δει κάτι στην τηλεόραση για να το μιμηθεί. Σαν παιδί της αρέσει η διάδραση, αλλά σε αντικείμενα, δηλαδή αυτά τα «five minute crafts» της αρέσουν. Θα πιάσουμε να κάνουμε και εμείς αυτό που δείχνει να δούμε αν τα καταφέρνουμε.

Δηλαδή όχι τόσο με τις ιστορίες;

Διαβάζουμε κάποιο παραμύθι πού και πού το βράδυ ας πούμε και όχι πάρα πολύ, δηλαδή δεν είναι από τα ρομαντικά παιδιά, δεν είναι πολύ των ιστοριών, δεν είναι πολύ έτσι του φρου φρου, δηλαδή την ιστορία που διαβάζει της αρέσει και την πιάνει πολύ γρήγορα. Είναι κάτι πιο δυναμικό, δεν είναι το κλασικό το κοριτσάκι, όχι δεν της αρέσουν αυτά με τιςτριγκίπισσες και όλα αυτά.

7.8.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Δείχνει διάθεση για προσφορά βοήθειας. Σε όλα τα σενάρια ήταν πρόθυμη να προσφέρει βοήθεια. Όπως λέει και η ίδια:

Εσύ θα ήθελες να βοηθήσεις την καινούρια συμμαθήτριά;

Ναι.

Αν αυτή η συμμαθήτριά που ερχόταν, ήταν από άλλη χώρα και δεν ήξερε καθόλου ελληνικά;

Μπορεί κάποιοι να μην της μάθαιναν, αλλά εγώ θα της μάθω.

Θα τη βοηθούσες εσύ; (τη φίλη της που την πειράζουν)

Ναι.

... θα τη βοηθούσα

Θα έλεγες κάτι σε αυτό το κορίτσι που της χάλασαν την εργασία;

Να μη στεναχωριέσαι, να ξανά προσπαθήσεις και άμα δεν μπορείς, να πεις στη μαμά και θα σε βοηθήσει.

Τι θα της έλεγες, του κοριτσιού; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο που ήθελε)

Θα της έλεγα ότι άμα θέλεις μπορείς να δώσεις το ρόλο στη φίλη σου που στεναχωριέται που δεν τον πήρε και κλαίει.

Και στο κορίτσι που έχασε το ρόλο, θα της έλεγες τίποτα;

Θα της έλεγα ότι μπορεί να σου δώσει το ρόλο, αλλά μπορεί και όχι, επειδή θέλει και αυτή να τον πάρει και να τον παίζει.

Θα του έλεγες κάτι; (στο ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Ότι μπορείς να ξαναπροσπαθήσεις μέχρι να τα μάθεις απ' έξω και ότι υπάρχει και άλλη ευκαιρία να το ξανακάνεις.

Η μητέρα της λέει:

Να παρηγορήσει φίλους ή την αδερφούλα της;

Ναι ναι ναι.

7.8.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά της και γιατί

Προσφέρει τη βοήθειά της κυρίως στους φίλους της και στην αδερφή της, ενώ είναι πρόθυμη να βοηθήσει και άλλα παιδιά που υποφέρουν.

Εντάξει και θέλεις να βοηθάς άλλους ανθρώπους; Τι κάνεις;

Ας πούμε αν μία φίλη μου έχει πέσει, θα την πάω αμέσως στην κύρια νοσηλεύτρια ή αν η αδερφή μου έχει χτυπήσει, θα την πάω στη μαμά αμέσως.

Άλλα παιδιά που βλέπεις και υποφέρουν και αυτά, θες να τα βοηθήσεις;

Ναι.

Δηλαδή παιδιά που δεν τα ξέρεις, τα βλέπεις στην τηλεόραση ή στους δρόμους...

Ναι, θέλω.

Να παρηγορήσει φίλους ή την αδερφούλα της;

Ναι ναι ναι.

7.8.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει

Η βοήθεια που προσφέρει είναι η παρέα της, το να μην πειράζει τους άλλους, οι συμβουλές και το να προσπαθεί η ίδια να σταματήσει το παιδί που πειράζει τα άλλα. Η ίδια αναφέρει:

Με ποιο τρόπο, τι θα έκανες; (την καινούρια συμμαθήτριά)

Να παίξουμε μαζί, να μην την κοροϊδεύω, να μην τη χτυπάω, να την βοηθάμε όταν έχει κάποιο πρόβλημα, ενώ κάποιοι άλλοι μπορεί να μην τη βοηθούν, ενώ να έχει χτυπήσει να μην τη βοηθούν, ενώ εγώ θα τη βοηθήσω και θα γίνουμε και κολλητές φίλες.

Το σχετικό ιχνογράφημα, στο οποίο φαίνεται η φιλική διάθεση της Ρ.Κ. προς την καινούρια συμμαθήτριά, είναι το εξής:

Ιχνογράφημα 28: Η καινούρια συμμαθήτριά.

Εδώ είναι η καινούρια συμμαθήτριά.

Για πες μου...

Της δείχνω την τάξη, τους φίλους μου που δεν τους ξέρει, την κυρία μας και της δείχνω πού μας έχει πει η κυρία να καθόμαστε και της λέω πού να κάθεται.

Με ποιον της λες να κάτσει; Με σένα ας πούμε ή με κάποιο άλλο παιδί;

Μαζί μου.

Και πώς αισθάνεσαι εδώ;

Χαρούμενη, γιατί γνώρισα μία καινούργια φίλη

Και η συμμαθήτριά η καινούργια;

Χαρούμενη γιατί είναι σε καινούργιο σχολείο και έχει κι άλλους φίλους εδώ.

Στο ιχνογράφημα, είναι και τα δυο κορίτσια γελαστά και φαίνονται να κάνουν παρέα. Όσον αφορά τη συμμαθήτριά από άλλη χώρα, η Ρ.Κ. λέει:

Αν αυτή η συμμαθήτριά που ερχόταν, ήταν από άλλη χώρα και δεν ήξερε καθόλου ελληνικά;

Μπορεί κάποιος να μην της μάθαιναν, αλλά εγώ θα της μάθω.

Πώς; Τι θα έκανες;

Θα την πήγαινα στους φίλους της, θα τη βοηθούσα για να έπαιζε και θα ήμασταν καλές φίλες.

Τι θα έκανες; (για τη φίλη που την ενοχλούν)

Θα έλεγα σε αυτό το παιδάκι να μην τη χτυπάει άλλο και ότι ο καθένας κοιτάει τον εαυτό του και ο καθένας κάνει, γράφει όπως θέλει, δεν το λέμε χαζό και δεν τον κοροϊδεύουμε, ούτε τον βαράμε επειδή δεν τον συμπαθεί κανείς.

Θα έλεγες κάτι σε αυτό το κορίτσι που της χάλασαν την εργασία;

Να μη στεναχωριέσαι, να ξαναπροσπαθήσεις και άμα δεν μπορείς να πεις στη μαμά και θα σε βοηθήσει.

Τι θα της έλεγες, του κοριτσιού; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Θα της έλεγα ότι άμα θέλεις, μπορείς να δώσεις το ρόλο στη φίλη σου που στεναχωριέται που δεν τον πήρε και κλαίει.

Και στο κορίτσι που έχασε το ρόλο, θα της έλεγες τίποτα;

Θα της έλεγα ότι μπορεί να σου δώσει το ρόλο, αλλά μπορεί και όχι, επειδή θέλει και αυτή να τον πάρει και να τον παίζει.

Θα του έλεγες κάτι; [για το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του]

Ότι μπορείς να ξαναπροσπαθήσεις μέχρι να τα μάθεις απ' έξω και ότι υπάρχει και άλλη ευκαιρία να το ξανακάνεις.

7.8.4.3. Κίνητρα

Τα κίνητρά της είναι κυρίως να βοηθήσει το άλλο παιδί να αντιμετωπίσει τα προβλήματά του, γιατί καταλαβαίνει πως αισθάνεται άσχημα, αλλά και γιατί αισθάνεται πως πρέπει να το βοηθήσει. Η ίδια λέει:

Γιατί θα το έκανες αυτό, γιατί θα τη βοηθούσες; (για το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία της)

Γιατί δε θα αισθανόταν ωραία που της την έσκισαν και θα βαριόταν να την ξαναγράψει.

Γιατί θα το βοηθήσεις; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Μπορεί κάποιος να τον κορόιδευαν επειδή δεν το έκανε, μπορεί κάποιος να γέλαγαν και αυτός να έκλαιγε.

Εσύ γιατί θέλεις να τον βοηθήσεις, γιατί έτσι πρέπει, γιατί καταλαβαίνεις ότι είναι δύσκολο αυτό που περνάει...;

Γιατί έτσι πρέπει και γιατί είναι δύσκολο αυτό που περνάει.

Θα τον βοηθήσεις; (τον καινούριο συμμαθητή)

Ναι.

Γιατί όμως;

Γιατί κάποιος μπορεί να μην τον παίζανε, κάποιος να τον κορόιδευαν επειδή είναι καινούργιος, μπορεί να παίζει μόνος στα διαλείμματα και να κάθεται κάτω από ένα δέντρο και να κλαίει.

Δηλαδή θα τον βοηθήσεις επειδή νιώθει άσχημα ή επειδή πρέπει να τον βοηθήσεις;

Επειδή πρέπει να τον βοηθήσω, γιατί δεν είναι ωραίο να μην παίζεις τον άλλον.

Τον συμμαθητή που είναι στο αναπηρικό καροτσάκι, γιατί θα τον βοηθούσες;

Επειδή κάποια παιδιά δεν τον θέλουν, γιατί δεν μπορεί να σηκωθεί όρθιος, δεν μπορεί να παίξει μαζί τους κρυφτό, κυνηγητό. Θα τον βοηθούσα: θα παίζαμε άλλα παιχνίδια που δεν έχουν τρέξιμο.

Και τη φίλη σου που την κοροϊδεύουν και αυτά, γιατί επέλεξες να την βοηθήσεις; Γιατί είναι έτσι το σωστό, γιατί θα καταλάβαινες τη θέση της, γιατί θα τη λυπόσουνα...;

Θα τη λυπόμουν, και επειδή είναι καλό αυτό που θα κάνω, και δεν είναι ωραίο να κοροϊδεύεις τον άλλον.

Έχω δει μία διαφήμιση που σε κάποια άλλη χώρα δεν έχουν να φάνε και ψάχνουν στα σκουπίδια. Δεν είναι ωραίο, γιατί αυτοί οι άνθρωποι μπορεί να πεθάνουν, μπορεί να λιποθυμήσουν.

Και γιατί θες να τα βοηθήσεις; Επειδή τα λυπάσαι;

Τα λυπάμαι και δεν είναι ωραίο να μην τρως και να λιποθυμήσεις ή να πεθάνεις, δεν είναι ωραίο να ζεις μόνος σου, να μην έχεις παρέες και να μην έχεις κανονικό σπίτι.

7.8.5. Διαφοροποίηση ενσυναίσθησης ανάλογα με τα άτομα

Δείχνει μεγαλύτερη ενσυναίσθηση στη μητέρα της, την αδερφή της και τα ζώακια, παρά στους συμμαθητές της και στα άτομα που δεν γνωρίζει. Η ίδια λέει:

Με την αδερφούλα σου πώς τα πηγαίνεις;

Παίζουμε συνέχεια, τα περνάμε τέλεια και κρύβεται και πάω και τη βρίσκω.

Δηλαδή με την αδερφούλα σου δε νευριάζεις, δεν εκνευρίζεσαι;

Όχι.

Γιατί είναι μικρή ε;

Η μητέρα της αναφέρει:

Τη βλέπετε σε κάποιες δύσκολες καταστάσεις, όταν τσακώνονται δύο άνθρωποι ή κάτι άλλο, πχ. όταν χτυπάει κάποιο παιδί ή η αδερφούλα της, να ταραίζεται;

Εγώ βλέπω μόνο με το μωρό. Όταν θα πέσει ή αν θα κάνει καμιά απότομη κίνηση, πχ. ανοίγει το ψυγείο και είναι μπροστά το μωρό και δεν το έχει δει, θα φωνάξει, κατευθείαν θα κλείσει το ψυγείο, «αχ τι σου 'κανα τι σου 'κανα, αλλά μόνο με την αδερφή της τη βλέπω. Δεν έχει επαφές πολλές με παιδιά, δηλαδή μόνο με την αδερφή της τη βλέπω. Τώρα από κει και πέρα...

Και όταν βλέπει κάποιο να είναι τραυματισμένο; (ζώακι)

Εκεί μπορεί να κλάψει πολύ πιο εύκολα. Όχι, δε θέλει καθόλου, τα ζώα τα αγαπάει πάρα πολύ.

7.8.6. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της

• Επιθετικότητα

Πολλές φορές είναι επιθετική με τα άλλα παιδιά, θέλει να γίνεται το δικό της, κλαίει, φωνάζει και γενικότερα αντιδρά άσχημα. Αυτό την εμποδίζει να αναπτύξει την ενσυναίσθηση απέναντι στους άλλους. Το έχει καταλάβει και η ίδια, καθώς λέει:

Ποια πιστεύεις ότι είναι τα καλά στο χαρακτήρα σου, δηλαδή είσαι καλό παιδί για ποιο λόγο;

Δεν είμαι και τόσο καλό παιδί, επειδή καμιά φορά εκνευρίζομαι και δεν μιλάω όμορφα, καμιά φορά χτυπάω όπως κι ο Μανώλης, αυτά.

Κάτι καλό δεν έχεις;

Δεν ξέρω.

Καλά, δηλαδή κάποιες φορές είσαι επιθετική θες να πεις;

Ναι.

Γιατί το κάνεις αυτό;

Επειδή καμιά φορά μου σπάνε πάρα πολύ τα νεύρα.

Και δεν μπορείς να το ελέγξεις τον θυμό σου, ε;

Ναι.

Με την αδερφούλα σου πώς τα πηγαίνεις;

Παίζουμε συνέχεια, τα περνάμε τέλεια και κρύβεται και πάω και τη βρίσκω.

Δηλαδή με την αδερφούλα σου δε νευριάζεις, δεν εκνευρίζεσαι;

Όχι.

Γιατί είναι μικρή ε;

Ωραία, με τους φίλους σου εδώ στο σχολείο πώς τα πας;

Περνάμε ωραία, παίζουμε κρυφτό...

Δεν έχετε διαφωνίες;

Κάποιες φορές.

Ναι, τι κάνεις όταν διαφωνείτε;

Εγώ καμιά φορά επιμένω να κάνω το δικό μου, αλλά κάποιες φορές όχι. Ας πούμε όταν εγώ θέλω να παίξω κρυφτό και οι άλλοι κυνηγητό, εγώ θέλω να παίξουμε κρυφτό και οι άλλοι διαφωνούν και έτσι ξεκινάει ο τσακωμός.

Και τι κάνεις στο τέλος;

Στο τέλος σταματάω και παίζω ό, τι θέλουν οι άλλοι.

Έχεις φίλους εκτός σχολείου;

Ναι, την Ειρήνη, τη Σόφια, τη Μαρία, έχω πάρα πολλούς, αμέτρητους.

Έρχονται σπίτι σου, πηγαίνεις εσύ, πού παίζετε;

Στην αυλή μου, στην αυλή τους ή στο σπίτι μας, παίζουμε ωραία παιχνίδια και με την αδερφή μου.

Παίζεις ωραία με αυτούς τους φίλους;

Ναι, δεν τσακωνόμαστε ποτέ.

Τον θυμό σου είπαμε δεν τον ελέγχεις πολλές φορές ε;

Ναι.

Σύμφωνα με τη μητέρα της:

Τώρα από κει και πέρα σαν παιδί, όταν θέλει να επιβληθεί δυστυχώς ο χαρακτήρας της είναι βάζω τα κλάματα και φωνάζω. Βέβαια εντάξει πιο μικρή περναγε, τώρα δεν περνάει, δεν ξεπερνάει, «κλάψε όσο θέλεις, δεν θα γίνει αυτό επειδή κλαις», για να καταλάβει ότι δεν κλαίμε όταν θέλουμε κάτι.

Ποια είναι τα αρνητικά της χαρακτηριστικά;

Είναι πεισματάρα, εγωίστρια πολλές φορές και αντιδραστική.

Κάποιες φορές έχει επιθετική συμπεριφορά, όταν θέλει να επιβάλλει τη γνώμη της και δε γίνεται.

Θα άλλαζα το πείσμα της κάποιες φορές.

7.8.7. Συνοπτικά συμπεράσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων σε μέτριο βαθμό. Σε πιο έντονες περιπτώσεις δείχνει μεγαλύτερη κατανόηση.
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Δεν αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Κατανοεί σε μέτριο βαθμό τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Δεν μπορεί να καταλάβει εύκολα την προοπτική των άλλων.

Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση στους δικούς της

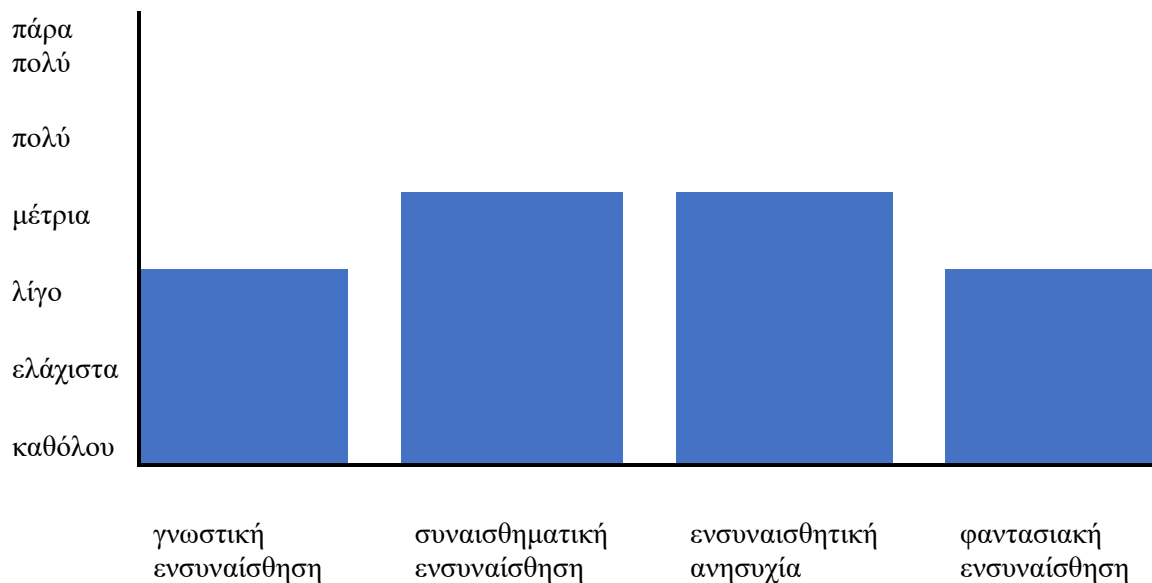
ανθρώπους, στα ζώα, αλλά όχι ιδιαίτερα σε άτομα που δε γνωρίζει.

Ενσυναισθητική ανησυχία: Εκδηλώνει μέτρια ενσυναισθητική ανησυχία, ανάλογα με την περίπτωση.

Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Δε διαθέτει φαντασιακή ενσυναίσθηση σε μεγάλο βαθμό.

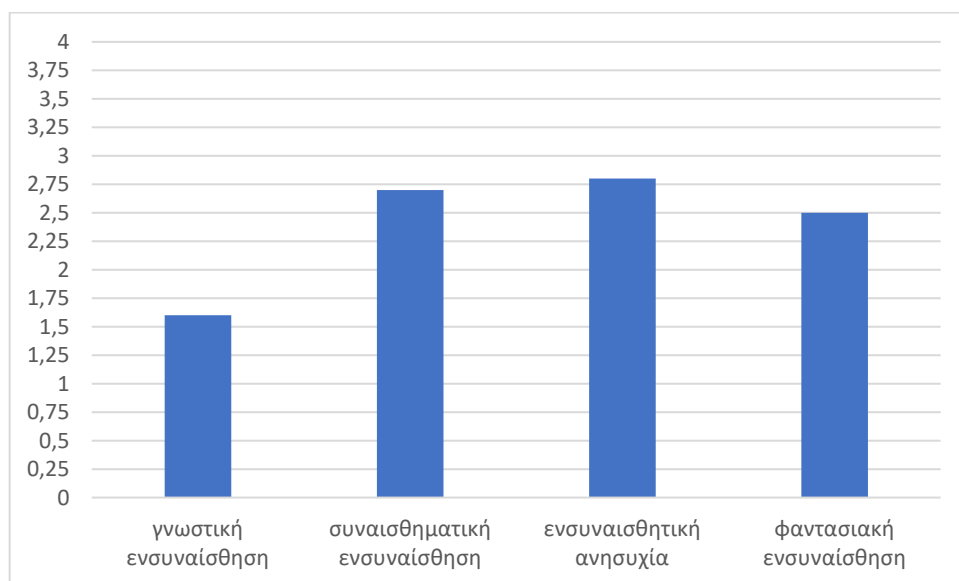
Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Έχει διάθεση να βοηθήσει και τα κίνητρό της είναι αλτρουιστικά.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού P.K.

Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά

(0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)

7.9. Ψυχοενσυναισθητικό προφίλ της Α.Σ.

7.9.1. Γενικά στοιχεία

Η Α.Σ. είναι μαθήτρια της Γ' τάξης του δημοτικού και μένει σε ένα χωριό των Χανίων. Ο πατέρας της είναι στρατιωτικός και η μητέρα της ιδιωτική υπάλληλος. Είναι το μεσαίο παιδί της οικογένειας. Έχει μια μεγαλύτερη αδερφή που είναι 10 ετών και έναν μικρότερο αδερφό που είναι 3,5 ετών.

Οι δραστηριότητες με τις οποίες ασχολείται είναι φροντιστήριο αγγλικών, βόλεϊ, ζωγραφική, κατηχητικό και χορωδία. Τον ελεύθερο χρόνο της παίζει με τα αδέρφια της και τα παιχνίδια της. Βλέπει και λίγη τηλεόραση και παίζει με τον υπολογιστή για λίγη ώρα. Της αρέσει επίσης να φτιάχνει διάφορες κατασκευές.

7.9.2. Ψυχοενσυναισθητικά στοιχεία

Η Α.Σ. είναι δυναμική, αλλά και ευαίσθητη. Η μητέρα της λέει:

Η Α.Σ. έχει έναν δυναμικό χαρακτήρα τον οποίο δεν αντιλαμβάνεται, γι' αυτό δεν τον εκμεταλλεύεται, είναι στα θετικά της χαρακτηριστικά αυτό, όπως και το ότι είναι ευαίσθητη και το δείχνει. Το αρνητικό της είναι πως όταν θέλει κάτι, επιμένει μέχρι εσχάτων και δεν το ξεπερνά, ούτε το ξεχνά εύκολα.

Είναι αρκετά υπάκουη και βοηθά στις δουλειές του σπιτιού.

Η Α.Σ. με τα αδέρφια της τα πάει σχετικά καλά. Ταιριάζει περισσότερο με τον μικρότερο αδερφό της, παρά με την αδερφή της, που είναι πιο κοντά στην ηλικία. Η ίδια λέει:

Με ποιον παίζεις πιο καλά;

Με τον Γιώργο.

Με τον Γιώργο πιο καλά ε; Παρόλο που είναι αγόρι και πιο μικρός;

Ναι.

Μάλιστα. Γιατί έτσι;

Γιατί η Τόνια συνέχεια κάνει τα δικά της. Της λέω να παίξουμε αυτό, παίζει άλλο και δεν μπορώ να παίξω μόνη μου.

Α, δηλαδή θέλει άλλα κι εσύ άλλα;

Ναι.

Δηλαδή τσακώνεστε συχνά;

Ναι.

Σε γενικές γραμμές είναι ήσυχη και υπάκουη. Δεν εκφράζει εύκολα τα συναισθήματά της. Είναι λίγο κλειστός χαρακτήρας. Δεν μπορεί κάποιος να την καταλάβει εύκολα. Ανοίγεται κυρίως στους δικούς της ανθρώπους. Η μητέρα της λέει:

Ναι μεν είναι κοινωνική και με πολλούς φίλους, αλλά την πραγματική αγάπη της δεν την εκδηλώνει εύκολα. Την εκφράζει με διακριτικότητα πιο πολύ στους δικούς της ανθρώπους.

7.9.3. Ενσυναίσθηση: είδη ενσυναίσθησης

7.9.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση

7.9.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων

Η Α.Σ. πιστεύει πως μπορεί να κατανοήσει τα συναισθήματα των άλλων, ενώ η μητέρα

της λέει πως αυτό μπορεί να γίνει μόνο αν κάποιος της εξηγήσει πρώτα. Η ίδια λέει:

Πιστεύεις ότι μπορείς να μπει στη θέση του άλλου, να καταλάβεις τι αισθάνεται, τι σκέφτεται, να καταλαβαίνεις τους άλλους ανθρώπους τι αισθάνονται;

Ναι.

Η μητέρα της αναφέρει:

Πιστεύετε ότι μπορεί να μπει στη θέση του άλλου και να καταλάβει τι αισθάνεται και πώς σκέφτεται;

Από μόνη της δε θα μπει, όπως είναι λογικό για την ηλικία της, αλλά αν της δώσεις να το καταλάβει και να μπει στη θέση του άλλου, το καταλαβαίνει και το βιώνει πραγματικά σαν δικό της.

7.9.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της

α. Σε σχέση με τον πατέρα

Δεν υπάρχει κάποια αναφορά.

β. Σε σχέση με τη μητέρα

Καταλαβαίνει το συναίσθημα της μητέρας της μόνο αν είναι και η ίδια στενοχωρημένη, αν ταυτίζεται δηλαδή το συναίσθημά της με το συναίσθημα της μητέρας της. Όταν όμως είναι θυμωμένη η ίδια, πρέπει πρώτα να ηρεμήσει για να μπορέσει να καταλάβει το συναίσθημα της μητέρας της. Σύμφωνα με τη μητέρα:

Όταν σας βλέπει στενοχωρημένη ή θυμωμένη, δείχνει να σας καταλαβαίνει;

Όταν είναι κι η ίδια στενοχωρημένη, ναι, θα με καταλάβει, όταν όμως είναι θυμωμένη θα πρέπει πρώτα να την ηρεμήσουμε και μετά θα με καταλάβει.

γ. Σε σχέση με τα αδέρφια της

Κατανοεί τα συναισθήματα των αδερφιών της, όταν είναι στενοχωρημένα. Η μητέρα της αναφέρει:

Όταν κάποιο άλλο παιδί, αδερφάκι ή φίλος της, είναι στενοχωρημένο ή αναστατωμένο για κάτι, νιώθει και η Α.Σ. αναστατωμένη; Καταλαβαίνει πώς μπορεί να αισθάνεται το άλλο παιδί;

Ναι, όταν κάποιο αδερφάκι της είναι στενοχωρημένο, αν είναι ας πούμε τιμωρία, τη βλέπω ότι το νιώθει, το συμπονάει και θέλει να το βοηθήσει, αλλά δεν ξέρει πως.

7.9.3.1.1.2. Σε σχέση με τους φίλους της και άλλα παιδιά

Κατανοεί τα συναισθήματα της φίλης της. Η ίδια λέει:

Τι λες να αισθάνεται η φίλη σου; (η φίλη που την πειράζουν)

Θυμό και λύπη.

7.9.3.1.1.3. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες

Της περισσότερες φορές δείχνει να καταλαβαίνει τα συναισθήματα των ηρώων από τις

ιστοριούλες που της παρουσιάστηκαν. Μόνο σε μια περίπτωση απάντησε «δεν ξέρω», αλλά κι εκεί κατάλαβε τις δυσκολίες. Οι απαντήσεις της ήταν οι εξής:

Πώς λες να νιώθει αυτό το κορίτσι; (η καινούρια συμμαθήτρια)
Χαρούμενη και ντροπιασμένη.

Τι λες να σκεφτόταν και τι να ένιωθε; (το παιδί από άλλη χώρα)
Θα ένιωθε λύπη, επειδή δεν μιλάνε την ίδια γλώσσα.

Πώς λες να ένιωθε; (το παιδί με τα κινητικά προβλήματα)
Δεν ξέρω αλλά δεν θα μπορούσε να κατέβει, γιατί δεν θα είχε κάποιον να τη βοηθήσει, γιατί όλοι τρέχουν στα διαλείμματα.

Τι λες να σκεφτόταν;
Λύπη.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το εξής:

Ιχνογράφημα 29: Η συμμαθήτρια στο αναπηρικό καροτσάκι.

Τι έχεις ζωγραφίσει;

Έχω ζωγραφίσει την τάξη μας. Εδώ, κοντά στην πόρτα είμαι εγώ και το κοριτσάκι με το αναπηρικό καροτσάκι.

Και τι λέτε;

Της λέω: «Φίλη μου, τι έπαθες; Πώς είσαι;» Κι εκείνη μου λέει: «Καλά είμαι, απλώς έπεσα στο σπίτι κι έσπασα το πόδι μου». Κι εγώ τη ρωτώ: «Πονάς πολύ»; Και μου λέει: «Ναι, πολύ».

Και πώς νιώθεις εσύ;

Χάλια.

Εγώ εδώ σε βλέπω χαρούμενη.

Κυρία εγώ πάντα χαρούμενα τα κάνω τα παιδιά, αλλά δεν είναι.

Και το κοριτσάκι πώς νιώθει;

Χαρούμενη, επειδή είναι εκεί η φίλη της και χάλια, επειδή χτύπησε το πόδι της.

Εδώ βλέπουμε τη διάθεση για βοήθεια δείχνοντας το ενδιαφέρον της, αλλά παράλληλα και μια δυσκολία να καταλάβει πως υπάρχουν άνθρωποι που έχουν μόνιμη αναπηρία και που δεν έχουν σπάσει απλά το πόδι τους.

Όσον αφορά τα πρόσωπα στις ιστορίες-σενάρια, λέει:

Πώς λες να νιώθει; (το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Χάλια.

Δηλαδή τι συναίσθημα;

Λύπη και θυμό. Θυμό γιατί θα νευριάσει και λύπη επειδή δεν θα τη δώσει στην κυρία της.

Πώς λες να νιώθει η Μαριάννα; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Χάλια, επειδή θα ήθελε να το κάνει και δεν την έβαλε η κυρία της και θα έχει θυμώσει.

Γιατί, με ποιον;

Με την κυρία.

Με το άλλο κοριτσάκι;

Όχι.

Τι θα ένιωθε για το άλλο κοριτσάκι;

Ότι δεν πειράζει, ας μπει αυτή.

Πώς λες να ένιωσε; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Χάλια επειδή θα έκλαιγε, επειδή μάλλον θα το κοροϊδεύανε και επειδή θα είχε ξεχάσει τα λόγια του.

Τι συναίσθημα δηλαδή θα ένιωθε;

Λύπη.

7.9.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων

Κάποιες φορές αναγνωρίζει το είδος του συναισθήματος, ενώ κάποιες άλλες όχι. Με λίγη βοήθεια όμως το βρίσκει. Πάντως και η ίδια σε αντίστοιχες περιπτώσεις θα ένιωθε τα ίδια συναισθήματα, οπότε μπορεί να μπει στη θέση του άλλου και να τον καταλάβει. Η ίδια λέει:

Πώς λες να νιώθει αυτό το κορίτσι; (η καινούρια συμμαθήτρια)

Χαρούμενη και ντροπιασμένη.

Εσύ πως θα αισθανόσουν αν πήγαινες σε καινούργιο σχολείο;

Ντροπιασμένη και χαρούμενη.

Γιατί;

Γιατί το ίδιο.

Τι λες να σκεφτόταν και τι να ένιωθε; (το παιδί από άλλη χώρα)

Θα ένιωθε λύπη, επειδή δεν μιλάνε την ίδια γλώσσα.

Εσύ τι θα ένιωθες αν ήσουν στη θέση της, δηλαδή αν πήγαινες σε άλλη χώρα, στην Κίνα ας πούμε και δεν ήξερες καθόλου κινέζικα; Πώς θα ένιωθες αν πήγαινες σε ένα καινούργιο σχολείο που μιλάνε όλοι κινέζικα;

Χάλια.

Και δεν ξέρει κανείς ελληνικά;

Χάλια.

Τι δυσκολίες θα είχες;

Δεν θα έπαιζα με κανέναν, δεν θα ήξερα να γράφω, δεν ξέρω κάτι άλλο.

Και αν αυτή η συμμαθήτριά σου ήξερε ελληνικά, ήταν από την Ελλάδα, όμως ήταν σε αναπηρικό καροτσάκι. Πώς λες να ένιωθες;

Δεν ξέρω, αλλά δεν θα μπορούσε να κατέβει, γιατί δεν θα είχε κάποιον να τη βοηθήσει, γιατί όλοι τρέχουν στα διαλείμματα.

Τι λες να σκεφτόταν;

Λύπη.

Τι λες να αισθάνεται η φίλη σου; (η φίλη που την πειράζουν)

Θυμό και λύπη.

Πώς λες να νιώθει;

Χάλια.

Δηλαδή τι συναίσθημα;

Λύπη και θυμό. Θυμό γιατί θα νευριάζει και λύπη επειδή δεν θα τη δώσει στην κυρία της.

Εσύ πώς θα ένιωθες στη θέση της;

Λύπη και θυμό.

Γιατί θα ένιωθες έτσι;

Επειδή το ίδιο.

Πώς λες να νιώθει η Μαριάννα; (το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Χάλια επειδή θα ήθελε να το κάνει και δεν την έβαλε η κυρία της και θα έχει θυμώσει.

Γιατί; Με ποιον;

Με την κυρία.

Με το άλλο κοριτσάκι;

Όχι.

Τι θα ένιωθε για το άλλο κοριτσάκι;

Ότι δεν πειράζει, ας μπει αυτή.

Εσύ έχεις βρεθεί στη θέση της ποτέ, δηλαδή να κερδίσει κάποιος κάτι που να το ήθελες εσύ;

Όχι. Στη γιαγιά τα Χριστούγεννα, όταν κόβαμε τη βασιλόπιτα ήμουν με τα μικρά κι έτυχε να κερδίσω αυτό που ήθελα, δηλαδή το φλουρί.

Και όταν το τυχαίνει άλλος το φλουρί ας πούμε τι κάνεις;

Δεν κάνω τίποτα.

Αλλά πώς νιώθεις;

Το έτυχε ο αδερφός μου.

Και τι ένιωσες;

Χαρά για τον αδερφό μου.

Πώς λες να ένιωσε; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Χάλια επειδή θα έκλαιγε, επειδή μάλλον θα το κοροϊδεύανε και επειδή θα είχε ξεχάσει τα λόγια του.

Τι συναίσθημα δηλαδή θα ένιωθε;

Λύπη.

7.9.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων

Σύμφωνα με την ίδια, μπορεί να κατανοήσει τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων.
Η ίδια λέει:

Σκέφτεσαι γιατί μπορεί να του συμβαίνει αυτό; Στεναχωριέσαι, ρωτάς τη μαμά και τον μπαμπά;

Ναι. Όχι δεν ρωτάω, σκέφτομαι εγώ για ποιο λόγο.

Δηλαδή μπορείς να καταλάβεις;

Ναι.

Σκέφτεσαι για ποιο λόγο είναι έτσι και μπορεί να νιώθει τον πόνο ε;

Ναι.

7.9.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των φίλων της

Δεν μπορεί να καταλάβει τις σκέψεις της φίλης της, αλλά ούτε και να φανταστεί ακριβώς τι θα σκεφτόταν η ίδια σε μια παρόμοια περίπτωση.

Και τι να σκέφτεται; (η φίλη που την κοροϊδεύουν)

Ότι...δεν ξέρω.

Εσύ τι θα σκεφτόσουν στη θέση της, αν εσένα σε κοροϊδεύαν;

Ότι να φύγω και να παίξω με τις άλλες μου φίλες.

7.9.3.1.3.2. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ιστοριούλες

Δεν μπορεί να καταλάβει τις σκέψεις των ηρώων στις ιστοριούλες που άκουσε. Στην περίπτωση της καινούριας συμμαθήτριας μπορεί να σκεφτεί μόνο τα θετικά του καινούριου σχολείου και κανένα αρνητικό, ενώ στις άλλες περιπτώσεις δε γνωρίζει τι σκέφτονται. Οι απαντήσεις της είναι οι εξής:

Θα νιώθει χαρά.

Γιατί;

Γιατί πρώτη φορά θα κάνει καινούργιους φίλους και θα έχει χαρά που θα έρθει σε άλλο σχολείο, γιατί μπορεί να την είχαν πειράξει κάτι παιδιά στο προηγούμενο και έτσι να είναι ευχαριστημένη στο καινούριο.

Τι να σκέφτεται μπαίνοντας μέσα;

Ότι να κάνει καινούργιες φίλες και να είναι αγαπημένοι όλοι.

Εντάξει ας πούμε ότι έχουν περάσει κάποιες μέρες και αυτό το κοριτσάκι το βλέπεις στα διαλείμματα να κάθεται μόνο του και όποιο παιδάκι να πηγαίνει να του μιλήσει και να του πει να παίξουν, να του λέει όχι. Γιατί λες να το κάνει αυτό;

Γιατί... δεν ξέρω.

Και αν αυτή η συμμαθήτρια σου ήξερε ελληνικά, ήταν από την Ελλάδα, όμως ήταν σε αναπηρικό καροτσάκι, πώς λες να ένιωθε;

Δεν ξέρω, αλλά δεν θα μπορούσε να κατέβει γιατί δεν θα είχε κάποιον να τη βοηθήσει, γιατί όλοι τρέχουν στα διαλείμματα.

Τι λες να σκεφτόταν;

Λύπη.

7.9.3.1.3.3. Κατανόηση δυσκολιών

Δεν μπορεί να σκεφτεί τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν κάποια άτομα. Ακόμα και με βοήθεια, λίγα πράγματα μπορεί να κατανοήσει. Η ίδια λέει:

Εντάξει, τι δυσκολίες λες να είχες, τι θα τι δυσκόλευε; (το παιδί από άλλη χώρα)

Δεν ξέρω.

Τι δυσκολίες θα είχες;

Επειδή κανείς μάλλον δεν θα την έπαιζε, γιατί δεν μιλάνε την ίδια γλώσσα και δεν καταλαβαίνει.

Ναι, και τι δυσκολίες θα είχες; (το παιδί με τα κινητικά προβλήματα)

Να μην μπορεί να κατέβει και μπορεί να μην τη βοηθούσε κανείς, αλλά οι δάσκαλοι θα τη βοηθούσαν.

7.9.3.1.4. Ανάλυση προοπτικής

Δεν μπορεί να κατανοήσει τη διαφορετική προοπτική. Δεν μπορεί να δει τα πράγματα από μια άλλη σκοπιά και όταν οι άλλοι έχουν διαφορετική άποψη, φεύγει και δεν ασχολείται καθόλου. Δεν προσπαθεί να καταλάβει και τη δική τους άποψη. Η ίδια λέει:

Αυτό το παιδί που τη χτυπάει τι λες να σκέφτεται, γιατί το κάνει, γιατί την κοροϊδεύει;

Δεν ξέρω.

Τα άλλα παιδιά που κοιτάνε

Θα είναι κακά, γιατί δεν θα έκαναν κάτι και δεν θα βοηθούσαν.

Γιατί το κάνουν όμως αυτό, γιατί μπορεί απλά να κοιτάνε;

Γιατί μπορεί αυτά τα παιδιά να μην έχουν τους άλλους φίλους και ούτε τα παιδιά που τα χτυπάνε και έτσι να κάθονται και να κοιτάνε.

Α, δηλαδή να μην έχουνε φίλο αυτόν που χτυπάει το κορίτσι, ούτε το κορίτσι, οπότε να μην τους νοιάζει.

Ναι.

Και αυτός που λέει μπράβο καλά κάνεις και κάνε κι άλλα, γιατί λέει έτσι;

Γιατί θα είναι φίλος του και θα είναι και αυτός θυμωμένος και θα χτυπάει.

Είναι φίλοι λοιπόν και κάνουν τα ίδια πράγματα...

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το παρακάτω:

Ιχνογράφημα 30: Η φίλη που την πειράζουν.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Εδώ είναι το παιδάκι που το κοροϊδεύουνε στην παιδική χαρά.

Ποιος κοροϊδεύει;

Είναι αυτός και κοροϊδεύει.

Εσύ ποια είσαι;

Αυτή και λέω «μην το συνεχίζεις φίλε μου, θα σε χτυπήσουν»

Πώς νιώθει το παιδάκι;

Είναι λυπημένο.

Εσύ πώς νιώθεις;

Νιώθω χάλια, επειδή το χτυπάνε κι επειδή είναι φίλη μου.

Και αυτό το παιδί τι λέει;

Και αυτός λέει «μπράβο, συνέχισε φίλε μου»

Εδώ βλέπουμε ότι έχει ζωγραφίσει το παιδί-θύτη να είναι γελαστό και τα χέρια του μακριά και σαν γροθιές, έτοιμες να χτυπήσουν. Το παιδί-θύμα έχει λυπημένη έκφραση και φαίνεται φοβισμένο. Η Α.Σ. έχει επίσης λυπημένη έκφραση και τα χέρια της είναι απλωμένα μπροστά σε στάση που δείχνει ότι θέλει να βοηθήσει. Τα λόγια της δείχνουν διάθεση για βοήθεια προς το παιδάκι.

Όσον αφορά τη σχέση με την αδερφή της:

Γιατί η Τόνια συνέχεια κάνει τα δικά της. Της λέω να παίξουμε αυτό κι εκείνη παίζει άλλο και δεν μπορώ να παίξω μόνη μου.

Α δηλαδή θέλει άλλα κι εσύ άλλα. Δηλαδή τσακώνεστε συχνά;

Ναι.

Για ποιους λόγους;

Γι' αυτό και όταν βλέπουμε παιδικά.

Σε σχέση με άλλα παιδιά:

Τι κάνεις όταν διαφωνείς με τα άλλα παιδιά;

Φεύγω, δεν μπορώ, δεν ασχολούμαι καθόλου μέχρι να τα βρουνε.

Αν εσύ διαφωνείς με τα άλλα παιδιά τι κάνεις;

Σταματάω και φεύγω.

Θυμωμένη;

Ναι.

Και μόνο για την Τόνια νιώθεις θυμωμένη; Και τι κάνεις όταν θυμώνεις;

Φεύγω ή μερικές φορές μου έρχεται να τη δείρω.

Και είναι συχνό αυτό; Τους δέρνεις συχνά;

Όχι, λίγες φορές.

Η μητέρα λέει ότι η Α.Σ. καταλαβαίνει τη διαφορετική άποψη, γι' αυτό συνήθως υποχωρεί:

Μπορεί να καταλάβει ότι μπορούν να υπάρχουν και διαφορετικές απόψεις εκτός από τη δική της;

Ναι, βέβαια, το καταλαβαίνει, γι' αυτό όπως είπα και πριν, συνήθως κάνει πίσω σε διαφορετικές απόψεις.

Όπως όμως φάνηκε και παραπάνω, η Α.Σ. υποχωρεί γιατί δε θέλει να ασχοληθεί με τη διαφορετική άποψη.

7.9.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Δείχνει ότι διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση, κυρίως όταν είναι κάτι σημαντικό. Όπως λέει η ίδια:

Και στεναχωριέσαι όταν οι άλλοι στεναχωριούνται;

Μερικές φορές, αν είναι κάτι σημαντικό. Εάν δεν είναι σημαντικό, δεν στεναχωριέμαι με όλους τους ανθρώπους.

Ναι. Και με αυτούς που ξέρεις και με αυτούς που δεν ξέρεις στεναχωριέσαι;

Ναι, όπως όταν είδα στο μαγαζί ένα παιδάκι να κλαίει που ήταν από άλλη χώρα και δεν μπορούσα να το βοηθήσω γιατί ντρεπόμουν.

Η μητέρα της αναφέρει:

Προσπαθεί να παρηγορήσει εσάς ή κάποιον άλλον όταν βρίσκεται σε δύσκολη κατάσταση;

Όχι, δεν την έχω δει να παρηγορεί ούτε εμένα ούτε άλλον, αλλά τη βλέπω μέσα της και το βιώνει η ίδια.

7.9.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα αδέρφια της

Νιώθει λυπημένη όταν ένα από τα αδέρφια της στενοχωριέται για κάτι. Η μητέρα της αναφέρει:

Όταν κάποιο άλλο παιδί, αδερφάκι ή φίλος της, είναι στενοχωρημένο ή αναστατωμένο για κάτι, νιώθει και η Α.Σ. αναστατωμένη; Καταλαβαίνει πώς μπορεί να αισθάνεται το άλλο παιδί;

Ναι, όταν κάποιο αδερφάκι της είναι στενοχωρημένο, αν είναι ας πούμε τιμωρία, τη βλέπω ότι το νιώθει, το συμπονάει και θέλει να το βοηθήσει, αλλά δεν ξέρει πως.

7.9.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους της

Δείχνει να έχει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους της. Η ίδια λέει:

Εσύ πώς θα ένιωθες αν έμπαινες μέσα και έβλεπες κάτι τέτοιο; (τη φίλη που την πειράζουν)

Θυμό και λύπη.

Η μητέρα δεν μπορεί να καταλάβει μέσα από τα λεγόμενα της κόρης της αν εκείνη αισθάνεται λύπη στη στενοχώρια ενός φίλου/συμμαθητή, καθώς συνήθως της μιλάει μόνο για γεγονότα. Η ίδια αναφέρει:

Αν κάποιος συμμαθητής της είναι στενοχωρημένος, θα λυπηθεί κι αυτή; Σας λέει κάτι;

Συνήθως μου λέει για την καθημερινότητα του σχολείου, αν υπάρχει κάποιο πρόβλημα, αλλά δεν έχω δει από συναισθηματικής πλευράς κάτι να εκφράζει.

7.9.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα

Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άγνωστα άτομα που υποφέρουν. Η ίδια λέει:

Αμα βλέπεις παιδάκια που πεινάνε ή κάτι αληθινό στις ειδήσεις, τι κάνεις;

Κλαίω.

Σκέφτεσαι γιατί μπορεί να του συμβαίνει αυτό; Στεναχωριέσαι, ρωτάς τη μαμά και τον μπαμπά;

Ναι. Όχι, δε ρωτάω, σκέφτομαι εγώ για ποιο λόγο.

Και όταν ένα άλλο παιδί κλαίει, θες και εσύ να κλάψεις;
Όχι, τον βοηθάω.

Η μητέρα λέει ότι η Α.Σ. θα ρωτήσει, θα συμπονέσει το άλλο άτομο, αλλά δεν είναι και σίγουρη τι νιώθει η κόρη της μέσα της. Όπως λέει:

Όταν ακούει για άλλα παιδιά ή ανθρώπους που υποφέρουν, δείχνει να στενοχωριέται; Δείχνει ενδιαφέρον να μάθει τι τους έχει συμβεί; Μπορεί να μπει στη θέση τους;
Ναι, αν ακούσει ή δει θα ρωτήσει. Θα της εξηγήσουμε, θα συμπονέσει κι αυτή, θα ρωτήσει πώς μπορεί να βοηθηθεί ο εκάστοτε άνθρωπος. Τώρα, αν αυτή με το μυαλό της μπαίνει στη θέση τους, αυτό δεν το γνωρίζουμε.

7.9.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα

Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα. Η μητέρα της αναφέρει:

Πώς είναι η σχέση της με τα ζώα;
Της αρέσουν πολύ, τα λατρεύει. Θα έλεγα ότι αν δεν την ελέγχαμε συχνά, θα είχε ξεφύγει όσον αφορά τις αγκαλιές.

7.9.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία

Σε γενικές γραμμές αναστατώνεται, κυρίως σε πολύ έντονες καταστάσεις, αλλά δεν χάνει τον έλεγχο. Η ίδια λέει:

Συνήθως όταν βλέπεις τέτοια πράγματα, φίλους να τους κοροϊδεύουν ή δύο παιδιά να τσακώνονται, μήπως καμιά φορά ταράζεσαι πάρα πολύ, αναστατώνεσαι πολύ;

Ναι και μερικές φορές μου έρχεται να τους δείρω και εγώ.

Και ηρεμείς εύκολα ή συνεχίζεις να είσαι ταραγμένη;

Μερικές φορές, γιατί με την αδερφή μου δεν ηρεμώ.

Πολύ καλά. Εννοείς όταν βλέπεις την αδερφή σου να την πειράζουν δεν ηρεμείς και στεναχωριέσαι τόσο πολύ που να μην μπορείς να τη βοηθήσεις;

Ναι.

Συμβαίνει συχνά αυτό;

Ναι και ο Γιώργος όταν είχε χτυπήσει, η μαμά δεν με άφηνε να πάω στο νοσοκομείο γιατί κατά λάθος τον έριξε η Τόνια και χτύπησε στο παντζούρι.

Και πήγε στο νοσοκομείο;

Ναι, αλλά δεν του έκαναν κάτι.

Και εσύ το είδες αυτό και ταράχτηκες;

Ναι.

Και δεν μπορείς να ηρεμήσεις ε; Γι' αυτό σου είπαν να μην πας;

Ναι.

Ωραία. Όταν φωνάζω σε ένα άλλο παιδί, εσύ ταράζεσαι;

Όχι, μόνο αν έχουμε το ίδιο όνομα.

Γενικά όταν φωνάζει κάποιος, εσύ δεν είσαι ήρεμη;

Ναι.

Και όταν ένα άλλο παιδί κλαίει, θες και εσύ να κλάψεις;

Όχι, τον βοηθάω.

Η μητέρα της αναφέρει:

Ελέγχει τα έντονα συναισθήματα ή χάνει τον έλεγχο; Όταν δηλαδή κάποιος υποφέρει ή μπροστά σε μια έντονη κατάσταση, μπορεί να ελέγξει τα συναισθήματά της και να βοηθήσει τον άλλον ή τα χάνει και προσπαθεί να ηρεμήσει πιο πολύ τον εαυτό της;

Τα ελέγχει, δεν έχει χάσει ποτέ τον έλεγχο, κι αν τον έχει χάσει καμιά φορά και θυμώσει πάρα πολύ, θα παίζει ρόλο ο παράγοντας νύστα ή κούραση. Δεν τα χάνει συνήθως ή να προσπαθεί

να ηρεμήσει τον εαυτό της. Θα έλεγα πιο πολύ ότι κρατάει μια αμυντική στάση ή στάση αναμονής.

7.9.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Έχει μέτρια φαντασιακή ενσυναίσθηση. Της αρέσουν κάποιοι ήρωες, αλλά δεν ταυτίζεται μαζί τους. Δε συγκινείται συχνά και δεν μπορεί να μπει πάντα στη θέση των ηρώων, ούτε να προβλέψει το τέλος της ιστορίας. Η ίδια λέει:

Καμιά φορά παριστάνεις αυτό που διαβάζεις ή αυτά που βλέπεις;

Ναι.

Κανείς ότι είσαι ο ήρωας της ιστορίας;

Ναι.

Καμιά φορά από την τηλεόραση βλέπεις πράγματα που μπορεί να συγκινηθείς, να κλάψεις;

Όχι.

Κάποια ταινία;

Όχι, δεν έχει τύχει, μόνο αν είναι φοβιστικά.

Α, μόνο αν τρομάξεις;

Ναι.

Εντάξει, έχεις κάποια αγαπημένη ηρωίδα, κάποιον αγαπημένο ήρωα που να τον θαυμάζεις;

Τον ροζ πάνθηρα.

Για ποιο λόγο τον θαυμάζεις;

Επειδή κάνει ωραία πράγματα, δηλαδή όπως σε αυτό που έχω ζωγραφίσει που φτιάχνει πίτσα και είναι αστείο.

Α, κάνει αστεία πράγματα και σου αρέσει, ε;

Ναι και μία μέρα είδα ότι ήτανε και ένας άλλος άσπρος με το σκυλάκι του και κάνανε την ίδια δουλειά και ο ροζ πάνθηρας ήθελε να τα βάνει όλα ροζ και ο άλλος όλα μπλε.

Ωραία, και σε τι θα ήθελες να του μοιάσεις;

Να κάνω τέτοια πράγματα.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το εξής:

Ιχνογράφημα 31: Ο αγαπημένος μου ήρωας.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Εδώ είναι ο αγαπημένος μου ήρωας, ο Ροζ Πάνθηρας, που φτιάχνει πίτσες.

Και τι σου αρέσει;

Επειδή φτιάχνει πίτσες και είναι αστείος.

Ωραία. Άλλους ήρωες θαυμάζεις, θα 'θελες να τους μοιάσεις, φαντάζεσαι πώς θα ήταν αν ήσουν στη θέση τους όταν βλέπεις μία ταινία /βιβλίο;

Ωραία, γιατί θα μπορεί άμα ήτανε σε διαγωνισμό τέτοιο, μπορεί να είχαν κερδίσει και να ήταν καλά.

Ποιοι;

Αυτοί.

Ο ροζ πάνθηρας;

Όχι, άλλοι.

Άλλοι που τους θαυμάζεις;

Ναι.

Δεν το κατάλαβα, δηλαδή διαβάζεις ένα βιβλίο, σου αρέσει, σκέφτεσαι πώς θα ήταν αν ήσουν αυτός ο ήρωας;

Ναι, ας πούμε τα επτά κατσικάκια.

Μπορεί να σκέφτεσαι πώς θα ήταν αν ήσουν στη θέση τους, τι θα έκανες;

Ναι.

Το σκέφτεται συχνά, σε όλα τα βιβλία;

Όχι, γιατί σε μερικά πράγματα δεν καταλαβαίνω και δεν προλαβαίνω να διαβάσω τα γράμματα.

Εντάξει, άλλο αυτό, λεω γι' αυτά που βλέπεις που δεν έχουν γράμματα, που καταλαβαίνεις τι γίνεται, μπορείς να σκεφτείς τι αισθάνεται ο πρωταγωνιστής ή τα άλλα πρόσωπα;

Ναι, μερικές φορές, όχι πάντα.

Α όχι, και μπορείς να φανταστείς το τέλος της ιστορίας πριν καν τελειώσει;

Όχι.

Ποτέ;

Όχι, ναι, μερικές φορές το κάνω.

Η μητέρα της αναφέρει:

Όταν βλέπει ταινίες, αισθάνεται έντονα συναισθήματα μερικές φορές; Τυχαίνει να κλαίει, να συγκινείται πολλές φορές;

Σε ταινίες θα εκφράσει συναισθήματα, σε κωμωδίες πάντα, αλλά για να δακρύσει θα πρέπει να είναι πολύ έντονο συναισθηματικά το έργο που έχει δει και να έχει να κάνει και με παιδιά.

Της αρέσει να φαντάζεται πώς θα ήταν η ζωή της αν έμπαινε στη θέση του ήρωα μιας ταινίας ή ενός βιβλίου;

Όχι, δεν το έχω προσέξει να το κάνει αυτό.

7.9.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Έχει διάθεση να βοηθήσει όσους έχουν ανάγκη, εκτός από τις περιπτώσεις ατόμων που μιλούν άλλη γλώσσα, γιατί δε θα μπορεί να τους βοηθήσει, αφού δε θα την καταλαβαίνουν. Επίσης, πολλές φορές θέλει να βοηθήσει, αλλά δεν ξέρει τον τρόπο.

Θα ήθελες να το βοηθήσεις αυτό το κοριτσάκι; (καινούρια συμμαθήτρια)

Ναι.

Εσύ θα τη βοηθούσες; (ανάπηρη συμμαθήτρια)

Ναι.

Τι θα της έλεγες, θα της έλεγες κάτι; (το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)
Θα της έλεγα ότι θα βγάλουμε το δικό μου μία φωτοτυπία ή θα το αντιγράψεις.

Και εσύ θα έκανες κάτι; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)
Θα πήγαινα μαζί του και θα του 'λεγα τα λόγια, θα τον βοηθούσα.

Ωραία. Μπορείς να μου πεις κάποια θετικά στοιχεία στο χαρακτήρα σου, κάποια καλά πράγματα που έχεις; Για ποιο πράγμα είσαι καλή;
Γιατί θέλω να βοηθάω.

Εντάξει, νιώθεις ότι έχεις κάτι αρνητικό, κάτι κακό που κάνεις;
Ναι, ότι δεν μπορώ να κάνω κάτι, δηλαδή βλέπω ένα παιδάκι να κλαίει, αλλά μερικές φορές δεν το κάνω.

Δεν το παρηγορείς;
Ναι, ότι δεν μπορώ να κάνω κάτι, δηλαδή βλέπω ένα παιδάκι να κλαίει αλλά μερικές φορές δεν το κάνω.

Δεν το παρηγορείς;
Ναι, δεν το βοηθάω.

Γιατί;
Γιατί μπορεί να είναι από άλλη χώρα και μπορεί να το έχει κάνει επίτηδες.

Εντάξει αν το κάνει επίτηδες, αλλά άμα είναι από άλλη χώρα γιατί να μην το βοηθήσεις;

Γιατί δεν θα ξέρω τη γλώσσα, αλλά αν μιλάει ελληνικά θα το βοηθούσα.
Δεν το βοηθάω.

Και με αυτούς που ξέρεις και με αυτούς που δεν ξέρεις στεναχωριέσαι;
Ναι, όπως όταν είδα στο μαγαζί ένα παιδάκι να κλαίει που ήταν από άλλη χώρα και δεν μπορούσα να το βοηθήσω γιατί ντρεπόμουν.

Και θες να βοηθάς τους άλλους ανθρώπους, τους βοηθάς.
Ναι.

Άλλους θα ήθελες να βοηθήσεις;
Θα ήθελα να βοηθάω όλο τον κόσμο.

Όπως λέει η μητέρα της:

Όταν κάποιο άλλο παιδί, αδερφάκι ή φίλος της, είναι στενοχωρημένο ή αναστατωμένο για κάτι, νιώθει και η Α.Σ. αναστατωμένη; Καταλαβαίνει πώς μπορεί να αισθάνεται το άλλο παιδί;

Ναι, όταν κάποιο αδερφάκι της είναι στενοχωρημένο, αν είναι ας πούμε τιμωρία, τη βλέπω ότι το νιώθει, το συμπονάει και θέλει να το βοηθήσει, αλλά δεν ξέρει πως.

Έχει δείξει ενδιαφέρον να βοηθήσει άλλους ανθρώπους που υποφέρουν;

Ναι, αλλά κυρίως μετά από εξήγηση από μας, όπως απάντησα και πριν. Από μόνη της δεν μπορώ να ξέρω.

7.9.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά του και γιατί

Βοηθά τον αδερφό της, παιδιά που έχουν χτυπήσει, τη γιαγιά της στο ανθοπωλείο και τη μητέρα της στο σπίτι με δουλειές, και θα ήθελε να μπορεί να βοηθά όλο τον κόσμο. Όπως λέει κι η ίδια:

Και εσύ θα έκανες κάτι;
Θα πήγαινα μαζί του και θα του 'λεγα τα λόγια, θα τον βοηθούσα.

Πότε βοηθάς;
Όταν ο Γ. κάνει φασαρία. (ο αδερφός της)

Τι κάνεις όταν ο Γ. κάνει φασαρία;

Του λέω να ηρεμήσει και περνάει λίγη ώρα και του δίνω κάτι που θέλει. Δηλαδή όταν η Τ. τον πειράζει, εγώ της λέω να μην το κάνει και η Τ. συνεχίζει και ο Γιώργος κλαίει και μετά του μιλάω και ηρεμεί.

Άλλες φορές που έχεις βοηθήσει;

Συνήθως σε αυτά βοηθάω, τον αδερφό μου κυρίως.

Άλλα παιδιά βοηθάς;

Ναι, όταν έχουνε χτυπήσει.

Τι τους κάνεις;

Κάθομαι μαζί τους και όταν έχουνε χάσει κάτι.

Τους δείχνω ότι θέλω να κάνω αυτό, δηλαδή μία μέρα που δεν είχαμε μαθήματα καθάριζα το σπίτι και η Τ. έβλεπε παιδικά και έτσι η μαμά κατάλαβε πως την αγαπάω.

Ναι, πώς δείχνεις ότι τους αγαπάς;

Όταν κάνω δουλειές και τους βοηθάω, όπως και τη γιαγιά μου που δεν μπορεί τίποτα, δηλαδή δουλεύει σε ανθοπωλείο και δεν μπορεί να δέσει κάτι και πάω στο σπίτι και τη βοηθάω και κάνω δουλειές με τα ξαδέφια μου.

Ωραία, στο σπίτι της, ε;

Ναι. Γιατί δουλεύει και μου 'δωσε 8 ευρώ, γιατί η γιαγιά μου είπε ότι άμα θέλω να πάω να κάνω δουλειές και θα μου δίνει λεφτά.

Άλλους θα ήθελες να βοηθήσεις;

Θα ήθελα να βοηθάω όλο τον κόσμο.

7.9.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει

Η βοήθεια που προσφέρει είναι πρακτική ή προσφορά συμβουλών. Μερικές φορές βέβαια, δεν ξέρει με ποιο τρόπο να βοηθήσει. Όπως λέει κι η ίδια:

Πώς θα το βοηθούσες; (την καινούρια συμμαθήτριά)

Θα παίζαμε μαζί, θα του έλεγα να γίνουμε φίλοι και μπορεί να γινόμασταν.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το παρακάτω:

Ιχνογράφημα 32: Η καινούρια συμμαθήτριά.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Εδώ είναι η τάξη μας. Εγώ είμαι αυτή (δεξιά) κι αυτή είναι η καινούρια συμμαθήτριά (αριστερά). Λέμε γεια και τη ρωτάω πως τη λένε. Μου λέει το όνομά της κι εγώ το δικό μου. Με ρωτάει πού να κάτσει και της λέω δίπλα μου. Ύστερα μου λέει: «νομίζω πως θα περάσουμε τέλεια! Ωραία τάξη»!

Ο ήλιος τι λέει;

Την καλωσορίζει.

Μιλάει και ο ήλιος;

Ναι.

Και τι λέει;

«Να είστε αγαπημένες».

Εδώ βλέπουμε ότι έχει διάθεση για προσφορά βοήθειας: Της μιλάει και της προτείνει να κάτσουν μαζί.

Πώς θα τη βοηθούσες; (παιδί στο αναπηρικό καροτσάκι)

Να σέρνω το καροτσάκι.

Τι θα της έλεγες; Θα της έλεγες κάτι; (παιδί που της έσκισαν την εργασία)

Θα της έλεγα ότι θα βγάλουμε το δικό μου μία φωτοτυπία ή θα το αντιγράψεις.

Και εσύ θα έκανες κάτι; (ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Θα πήγαινα μαζί του και θα του 'λεγα τα λόγια, θα τον βοηθούσα.

Όσον αφορά τον αδερφό της:

Πότε βοηθάς;

Όταν ο Γ. κάνει φασαρία.

Τι κάνεις όταν ο Γ. κάνει φασαρία;

Του λέω να ηρεμήσει και περνάει λίγη ώρα και του δίνω κάτι που θέλει. Δηλαδή όταν η Τ. τον πειράζει, εγώ της λέω να μην το κάνει και η Τ. συνεχίζει και ο Γ. κλαίει και μετά του μιλάω και ηρεμεί.

Όσον αφορά άλλα παιδιά:

Άλλα παιδιά βοηθάς;

Ναι, όταν έχουν χτυπήσει.

Τι τους κάνεις;

Κάθομαι μαζί τους και όταν έχουν χάσει κάτι.

Έχει τύχει να βοηθήσεις;

Κάποιες φορές, μερικές φορές ναι, ας πούμε την ξαδέρφη μου που όταν τσακώνεται με την αδερφή της, της λέω να φύγει από κει ή να πάει με μένα και με τα αδέρφια της.

Η μητέρα της λέει:

Όταν κάποιο άλλο παιδί, αδερφάκι ή φίλος της, είναι στενοχωρημένο ή αναστατωμένο για κάτι, νιώθει και η Α.Σ. αναστατωμένη; Καταλαβαίνει πώς μπορεί να αισθάνεται το άλλο παιδί;

Ναι, όταν κάποιο αδερφάκι της είναι στενοχωρημένο, αν είναι ας πούμε τιμωρία, τη βλέπω ότι το νιώθει, το συμπονάει και θέλει να το βοηθήσει, αλλά δεν ξέρει πως.

7.9.4.3. Κίνητρα

Βοηθάει κυρίως όταν στενοχωριέται με αυτό που περνούν οι άλλοι και θέλει να το

ξεπεράσουν, όταν είναι δικοί της άνθρωποι κι επειδή αυτό είναι το σωστό κι ευγενικό. Σύμφωνα με την ίδια:

Γιατί θα της έλεγες έτσι; (της φίλης που την πειράζουν)

Γιατί μπορεί να ήταν φίλη μου και αυτά.

Έπρεπε να τη βοηθήσεις ή ήθελες να τη βοηθήσεις επειδή ήτανε...

Ήθελα επειδή είναι φίλη μου και επειδή είναι στεναχωρημένη.

Γιατί θα το βοηθούσες; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Γιατί θα ήταν το ξαδερφάκι μου.

Την καινούρια συμμαθήτριά γιατί θα τη βοηθούσες; Επειδή πρέπει να τη βοηθήσεις ή για κάποιον άλλο λόγο;

Επειδή πρέπει και επειδή λυπάμαι τα παιδιά

Σκέφτεσαι αυτό που περνάει, ε;

Ναι.

Αν ήταν από άλλη χώρα και δεν ήξερε τη γλώσσα, θα το βοηθούσες;

Ναι.

Τι θα έκανες;

Αμα είχα μάθει τη γλώσσα της, θα τη βοηθούσα όταν θα έλεγε κάτι, ας πούμε όπως ο Γ. που έλεγε μία μέρα μία λέξη περίεργη.

Ποιος Γ.;

Ο αδερφός μου και εγώ του λέω να τον βοηθήσω τόσο όσο με αυτόν που δεν ξέρει τη γλώσσα, επειδή μπορεί να μην ήξερε κάτι και θα του μιλούσα.

Γιατί όμως θα ήθελες να τον βοηθήσεις;

Γιατί θέλω να είμαι ευγενική.

Και το παιδάκι που είναι σε αναπηρικό καροτσάκι γιατί θα το βοηθούσες;

Γιατί μπορεί να μην μπορούσε να κάνει κάτι και θα το βοηθούσα.

Για ποιο λόγο θα ήθελες να το βοηθήσεις;

Γιατί θα ήθελα να το βοηθήσω.

Για να είσαι καλή, γιατί καταλαβαίνεις τι περνάει ή κάτι άλλο;

Ναι, γιατί περνάει δυσκολίες και θα πονάει, γιατί όταν κάνει την εγχείρηση θα πονάει.

Α, λες να έχει κάνει εγχείρηση; Η φίλη σου που την πειράζει κάποιο άλλο παιδί γιατί θα τη βοηθούσες; Γιατί έτσι είναι το σωστό, γιατί καταλαβαίνεις τι νιώθει, μπορείς να καταλάβεις τι νιώθει ή κάτι άλλο;

Γιατί καταλαβαίνω τι νιώθει και γιατί τη λυπάμαι.

7.9.5. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της

- **Επιμονή**

Η επιμονή δείχνει ότι δε λαμβάνει υπόψη της τις γνώμες και τα συναισθήματα των άλλων. Η μητέρα της λέει:

Αν κάτι θέλει επιμένει μέχρι εσχάτων και δεν το ξεπερνά, ούτε το ξεχνά εύκολα.

7.9.6. Συνοπτικά συμπεράσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Τις περισσότερες φορές κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων. Κάποιες φορές όμως χρειάζεται λίγη βοήθεια για να κατανοήσει.
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Κάποιες φορές τα αναγνωρίζει από μόνη της, ενώ κάποιες άλλες το κάνει με λίγη βοήθεια.

- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Δυσκολεύεται πολύ στην κατανόηση των σκέψεων και των κινήτρων των άλλων.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Δεν μπορεί να κατανοήσει μια διαφορετική προοπτική.

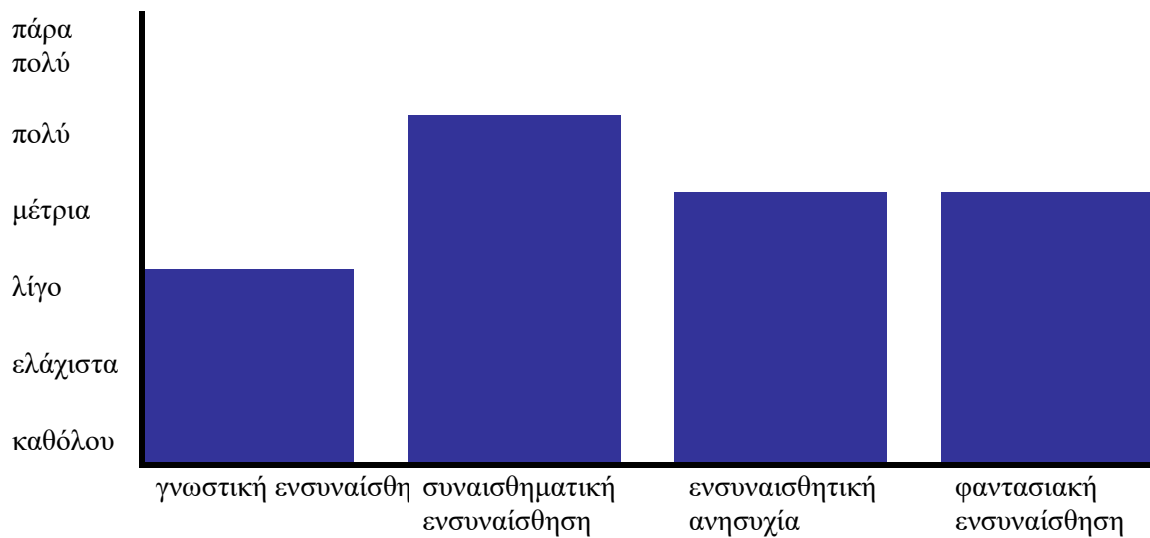
Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς όλους.

Ενσυναισθητική ανησυχία: Αναστατώνεται κάποιες φορές σε έντονες καταστάσεις, αλλά δε χάνει τον έλεγχο.

Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Έχει μέτρια φαντασιακή ενσυναίσθηση.

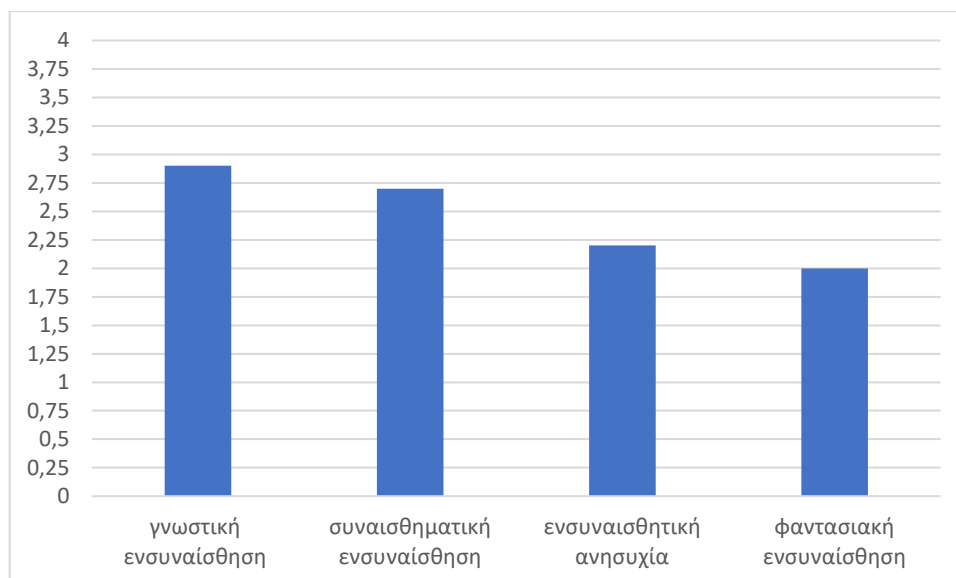
Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Έχει διάθεση να βοηθήσει, αλλά κάποιες φορές δεν ξέρει πώς.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού Α.Σ.

Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά

(0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)

7.10. Ψυχοευσυναισθητικό προφίλ του Π.Κ.

7.10.1. Γενικά στοιχεία

Ο Π.Κ. είναι 9 ετών και μαθητής της Γ' τάξης δημοτικού. Οι γονείς του είναι και οι δύο εκπαιδευτικοί (ο πατέρας καθηγητής φυσικής αγωγής και η μητέρα φιλόλογος). Έχει μια αδερφή έναν χρόνο μικρότερη.

Πηγαίνει φροντιστήριο αγγλικών και καράτε. Έχει πολλά ενδιαφέροντα. Του αρέσει η μουσική, ο χορός, η κίνηση, τα επιτραπέζια παιχνίδια, η ζωγραφική, οι χειροτεχνίες, αλλά και η τεχνολογία (τηλεόραση, ηλεκτρονικά παιχνίδια). Επίσης του αρέσουν πολύ τα λογοτεχνικά βιβλία.

Του αρέσει συνεχώς να μαθαίνει καινούρια πράγματα και ρωτάει για τα πάντα. Είναι πολύ καλός μαθητής και συμμετέχει πολύ στο μάθημα.

Στο σχολείο έχει αρκετούς φίλους και εκτός σχολείου κάνει παρέα με γειτονάκια και με κάποιους μαθητές της μητέρας του, που έρχονται στο σπίτι για μάθημα και μετά παίζουν.

7.10.2. Ψυχοευσυναισθητικά στοιχεία

Ο Π.Κ. δεν εκδηλώνει εύκολα τα συναισθήματά του. Είναι πιο κλειστός χαρακτήρας, παρόλο που είναι αρκετά ευαίσθητος. Όπως λέει κι η μητέρα του:

Στην τηλεόρασή ας πούμε κλαίει κάποιες φορές, μπορεί να συγκινηθεί ή να επηρεάζεται έντονα;

Ναι σίγουρα, απλά επειδή τυχαίνει να βλέπω αντιδράσεις και των δύο παιδιών, η Ε. μπορεί να βάλει τα κλάματα και μπορεί να μην μπορεί να συνεχίσει να δει την ταινία, ενώ ο Π.Κ. είναι λίγο πιο, όχι δυναμικός, πώς να το πω, το ελέγχει πιο πολύ, αλλά είμαι σίγουρη ότι το βιώνει, το βλέπω στα μάτια του, το βλέπω εκ των υστέρων, δεν είναι παρορμητικός, δεν θα το...

Δεν είναι εκδηλωτικός στα συναισθήματα.

Ε ναι, όχι τόσο, όσο η Ε.

Ναι, είναι ευαίσθητος δηλαδή;

Ναι, είναι ευαίσθητος, απλά δεν είναι τόσο εκδηλωτικός σε ό, τι αφορά κάποια συναισθήματα ντροπής.

Θέλει να δείχνει δηλαδή ότι είναι δυνατός;

Ναι ναι, συγκινείται...τα βιώνει, όμως απλά δεν θέλει να το δείξει, ναι, τουλάχιστον τη δεδομένη στιγμή, αλλά μέσα του θεωρώ ότι τα επεξεργάζεται.

Εκνευρίζεται εύκολα και θυμώνει με την αδερφή του ή τους φίλους του πάνω στο παιχνίδι, αν κάνουν κάτι που ο ίδιος θεωρεί άδικο. Ένα παράδειγμα από τον ίδιο είναι το ακόλουθο:

Παίζουμε, αλλά πάντα η Μ. είναι με το μέρος της Ε. και αυτό μου σπάει τα νεύρα. Δηλαδή ας πούμε η Ε. κλέβει στα χαρτιά και η Μ. λέει «Τίποτα, η Ε. έκανε το σωστό, εσύ Π. έκανες το λάθος».

Και εσύ τότε τι κάνεις;

Φεύγω και πάω να παίξω μόνος μου.

7.10.3. Ενσυναίσθηση: είδη ενσυναίσθησης

7.10.3.1. Γνωστική ενσυναίσθηση

7.10.3.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων

Τις περισσότερες φορές κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων και τις φορές που δεν τα κατανοεί, δείχνει ενδιαφέρον να μάθει ή να σιγουρευτεί, ρωτώντας τους γονείς του. Η

μητέρα του αναφέρει:

Πιστεύετε ότι μπορεί να μπει στη θέση του άλλου, να τον καταλάβει, να τον νιώσει;

Τον παρακινώ να συμβαίνει αυτό, ωστόσο δεν μπορώ να ξέρω αν... βέβαια, όταν μου μεταφέρει κάποια συναισθήματα, καταλαβαίνω ότι αντιλαμβάνεται πως νιώθει κάποιος άλλος. Τώρα αν μπαίνει στη διαδικασία να κάνει τον κόπο να μπει στη θέση του ή αν το λέει πιθανολογώντας, δεν ξέρω, αλλά τον πιάνω έτσι κάποιες φορές να δοκιμάζει να ψυχολογήσει άτομα, καταστάσεις και συμπεριφορές και να βιώνει αντιστοίχως λύπη, χαρά, ενθουσιασμό. Οπότε το συνδέω.

Μπορεί δηλαδή αν δει κάποιο ερέθισμα, αν εισπράξει κάποιο ερέθισμα που να τον κινητοποιήσει κάπως, μπορεί να το μοιραστεί μαζί μας σε άσχετο timing, για να δει και τη δική μας εκδοχή ή να δει και τη δική μας ερμηνεία πάνω σε αυτό το ερέθισμα. Ενδεχομένως δηλαδή ήτανε πόνος, ήταν στεναχώρια, ήταν απογοήτευση, λέγεται ντροπή, «τι καταλαβαίνεις εσύ μαμά από αυτό»;

Οπότε δείχνει ενδιαφέρον ε; Τον ενδιαφέρει τι σκέφτονται οι άλλοι και τι αισθάνονται, απλά δεν μπορεί να το εξηγήσει. Γενικώς κάνει πολλές ερωτήσεις με ό, τι τον ενδιαφέρει. Ναι, ναι.

7.10.3.1.1.1. Κατανόηση συναισθημάτων σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη της

α. Σε σχέση με τον πατέρα

Δεν αναφέρεται κάτι στη συνέντευξη.

β. Σε σχέση με τη μητέρα

Δεν είναι πολύ εκδηλωτικός, αλλά η μητέρα του υποθέτει πως κατανοεί τα δικά της συναισθήματα.

Θα ρωτήσει ας πούμε, θα νιώσει και αυτός... θεωρώ ότι έχουν απίστευτο ένστικτο, αντιλαμβάνονται πολλά πράγματα, απλά δεν ξέρω κατά πόσο μπορεί να το εξωτερικεύσει, δηλαδή μπορεί να νιώθει όπως εγώ, μπορεί να ξέρει ότι κάτι με χαροποιεί ιδιαίτερα, αλλά δεν θα μπει σε διαδικασία να το μοιραστεί, να το πει, αλλά νομίζω ότι το πιάνει.

Είναι έτσι πιο κλειστός στα συναισθήματα, δεν εκφράζεται πολύ.

Ναι, δεν είναι τόσο εκδηλωτικός.

γ. Σε σχέση με την αδερφή

Κάποιες φορές κατανοεί τα συναισθήματα της και κάποιες όχι. Έχουν ικανοποιητική σχέση, αλλά πολλές φορές υπάρχουν συγκρούσεις. Όπως λέει και η μητέρα:

Εντάξει, τώρα να πω την αλήθεια, υπάρχουν και εντάσεις, υπάρχουν διάφορες στιγμές μέσα στην ημέρα, αλλά εντάξει έχουν μία ικανοποιητική σχέση, υπάρχει αγάπη. Αλλά κάπου κάπου, εντάξει, κατά καιρούς υπάρχουν διάφορες συγκρούσεις.

7.10.3.1.1.2. Σε σχέση με τους φίλους του και άλλα παιδιά

Κατανοεί τα συναισθήματα των φίλων του και το συζητά με τη μητέρα του για να καταλάβει καλύτερα τους λόγους που έκαναν ένα παιδί να νιώσει κάποιο συναίσθημα. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Όταν ένα άλλο παιδί στεναχωριέται ή κάποιος φίλος του είναι αναστατωμένος, μπορεί να καταλάβει πώς αισθάνεται το άλλο παιδί;

Θα το μεταφέρει ενίοτε και είναι στη φάση που προσπαθεί εκείνος να εκμαιεύσει τι μπορεί να νιώθει και το μοιράζεται για να του πω τη δική μου εκδοχή, δηλαδή θα μου πει: «Μαμά, ο τάδε ήταν σήμερα στεναχωρημένος, έγινε αυτό αλλά...»

Δεν μπορεί να το πολύ καταλάβει ε; Απλά το συζητάει, για να του πείτε εσείς τη γνώμη σας σε ό, τι τον προβληματίζει ή του κάνει εντύπωση.

Και άμα στεναχωριέται, μου λέει: «Μαμά, να πάρω τηλέφωνο τον φίλο μου, δεν ήρθε σήμερα ο φίλος μου, να πάρω ένα τηλέφωνο να δω τι κάνει, τι έχει»;

Δείχνει πάντως ενδιαφέρον.

Ναι, ναι και αγάπη και κατανόηση. Και η φιλία είναι έντονα ανεπτυγμένη, το βλέπω έτσι να καλλιεργείται με το χρόνο. Δεν είναι φίλος μου όταν κάνω μόνο παρέα το Σαββατοκύριακο, είναι φίλος μου και αξιολογώ ένα περιστατικό που έγινε μέσα στην τάξη. Αυτό.

Ο Π.Κ. αναφέρει για τον φίλο του:

Ωραία, πώς λες να νιώθει ο Θ. σε κάτι τέτοιο, άμα τον κοροϊδεύουνε και τον χτυπούν;

Λύπη, γιατί μπορεί αυτός να είναι αδύναμος και οι άλλοι δυνατοί. Θα στεναχωριέται, επειδή είναι αδύναμος. Έχω δει μία ταινία που γίνεται αυτό σε ένα άτυχο παιδάκι.

Έχεις δει πού το χτυπάνε και το κοροϊδεύουνε;

Ναι, στο γατοζόρκι.

7.10.3.1.1.3. Κατανόηση συναισθημάτων άγνωστων ανθρώπων

Όταν βλέπει άτομα να υποφέρουν, προβληματίζεται περισσότερο και ρωτάει τη μητέρα του τι συμβαίνει, παρά κατανοεί ακριβώς τα συναισθήματά τους. Όπως λέει και η μητέρα:

Όταν βλέπει ας πούμε στην τηλεόραση ή ακούει άλλα παιδιά που υποφέρουν, δείχνει ενδιαφέρον να μάθει τι συμβαίνει;

Δείχνει, δείχνει, ειδικά με αυτό το θέμα είμαστε πολύ ευαισθητοποιημένοι, επειδή κατά καιρούς όταν μαζευόμαστε στο τραπέζι τους επιμένω να νιώθετε όμορφα και να νιώθετε τυχεροί που μαζευόμαστε εδώ, κάποια παιδιά μοιράζονται μία κουταλίτσα, λίγα σποράκια. Άρα αν δει αντιστοίχως κάτι στην τηλεόραση, κατά καιρούς δείχνει παιδάκια στην Αφρική και τα λοιπά, θα είναι στη διαδικασία ας πούμε και όχι μόνο παιδάκια της Αφρικής, μπαίνει στη διαδικασία να με ρωτήσει: «Δηλαδή μαμά αυτά δεν έχουν ούτε καθαρό νερό να πιουν, ούτε πάνε σχολείο; Ο Άγιος Βασίλης δεν φτάνει σε αυτά»;

Α, κατάλαβα, δείχνει κάποια ευαισθησία.

Ναι.

Τον βλέπετε να στεναχωριέται ε;

Ναι, τον βλέπω να προβληματίζεται και να προσπαθεί να σκεφτεί. Αυτό, τουλάχιστον εγώ επιμένω ότι αυτό που μπορεί να συμβαίνει σε ένα σπίτι, στο σπίτι το δικό σου, μπορεί να μη συμβαίνει παραέξω, δεν σημαίνει ότι παντού ισχύει το ίδιο. Δηλαδή βλέπεις και ισχύει αυτό παρά έξω, δηλαδή παρκάρουμε έξω από ένα κτίριο τέλος πάντων και βλέπουμε έναν κύριο σε ένα παγκάκι, υπάρχει και αυτή η εκδοχή. Θα τον προβληματίσει.

7.10.3.1.1.4. Κατανόηση των συναισθημάτων άγνωστων παιδιών/διαφορετικών παιδιών με βάση τα σενάρια/μικρές ιστοριούλες

Μπορεί να κατανοήσει τι συναίσθημα νιώθουν τα άτομα στα σενάρια που του παρουσιάστηκαν και γιατί νιώθουν αυτό το συναίσθημα. Οι απαντήσεις του στα διάφορα σενάρια-ιστοριούλες είναι οι εξής:

Πώς θα νιώθει ο καινούριος συμμαθητής;

Να ντρέπεται λίγο, να μην ξέρει τι να κάνει με τους φίλους, δηλαδή με μας, δηλαδή να μην μας ξέρει και να μην έχει τι να κάνει, να μην ξέρει τι να κάνει.

Να νιώθει ντροπή ε;

Ναι.

Και πώς λες να νιώθει; (για το παιδί στο αναπηρικό καροτσάκι)

Λύπη, γιατί δεν παίζει με κανέναν.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το εξής:

Ιχνογράφημα 33: Το παιδί με τα κινητικά προβλήματα.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Έχω ζωγραφίσει το παιδί που είναι στο καροτσάκι και τα άλλα παιδιά που λένε ότι δεν θέλουν να παίξουν μαζί του. Εδώ, το παιδί αυτό (κάτω αριστερά) λέει στα άλλα: «Πάμε να παίξουμε εμείς οι τέσσερις». Εγώ είμαι αυτό το παιδί (πάνω) και λέω: «Κρίμα που το παιδάκι είναι στο αναπηρικό καροτσάκι»

Πώς νιώθει το παιδάκι;

Λύπη και κλαίει.

Σε αυτό το ιχνογράφημα φαίνεται πολύ χαρακτηριστικά το συναίσθημα του παιδιού. Τα άλλα παιδιά είναι πολύ απομακρυσμένα από αυτό, δείχνοντας ότι δεν το κάνουν παρέα. Ο Π.Κ. δεν βρίσκεται κοντά του. Το κοιτάει από πίσω και εκφράζει αισθήματα οίκτου περισσότερο, παρά ενσυναίσθησης. Δε φαίνεται διάθεση προσέγγισης και βοήθειας από μέρους του, απλά συμπόνιας και οίκτου.

Και είναι μόνος του ε; Ας πούμε ότι αυτό το παιδάκι έχει έρθει από άλλη χώρα και δεν ξέρει Ελληνικά καθόλου. Πώς λες να νιώθει;

Ότι δεν θα μπορεί να μιλάει με τους άλλους.

Και ...Τι θα νιώθει;

Μοναξιά, γιατί μπορεί να ρωτάει τους άλλους να του μάθουν ελληνικά και αυτοί οι άλλοι να παίζουν και να βαριούνται να του μάθουν.

Πώς λες να νιώθει; (το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Να θέλει να χτυπήσει την αδερφή της, να μαλώσει, να το πει στη μαμά της να την τιμωρήσει πολύ, να την τιμωρήσει σκληρά.

Δηλαδή τι συναίσθημα;

Λύπη, θυμό.

Πώς λες να νιώθει η Μαριάννα; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Ότι εμένα δεν με θέλει, είμαι άσχημη, δεν με θέλει, μπορεί να μην παίζω στο θεατρικό, μπορεί να έχει θυμώσει μαζί μου.

Και τι συναίσθημα θα νιώθει;

Λύπη και ...

Τι άλλο;

Ζήλια.

Πώς λες να ένιωσε, τι συναίσθημα; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Ντροπή. «Α, ξέχασα τα λόγια μου, τώρα θα με μαλώσουν, α το κοινό θα πει κάτι κακό, όχι κακό...»

Τι μπορεί να πει;

...

Εντάξει, άμα δεν το βρίσκεις, δεν πειράζει, ότι κάτι θα πει τέλος πάντων.

Ε ναι.

7.10.3.1.2. Αναγνώριση των διαφόρων ειδών συναισθημάτων

Αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων σε διαφορετικές περιστάσεις τόσο στα σενάρια-ιστορίες, όσο και στην προσωπική του ζωή. Ο ίδιος λέει:

Να ντρέπεται λίγο, να μην ξέρει τι να κάνει με τους φίλους, δηλαδή με μας, δηλαδή να μην μας ξέρει και να μην έχει τι να κάνει, να μην ξέρει τι να κάνει.

Να νιώθει ντροπή ε;

Ναι.

Ε ναι. Εσύ αν πήγαινες σε καινούργιο σχολείο, πώς θα ένιωθες;

Θα ντρεπόμουν, γιατί δεν θα είχα φίλους.

Και είναι μόνος του ε; Ας πούμε ότι αυτό το παιδάκι έχει έρθει από άλλη χώρα και δεν ξέρει ελληνικά καθόλου. Πώς λες να νιώθει;

Ότι δεν θα μπορεί να μιλάει με τους άλλους.

Και ...Τι θα νιώθει;

Μοναξιά, γιατί μπορεί να ρωτάει τους άλλους να του μάθουν ελληνικά και αυτή οι άλλοι να παίζουν και να βαριούνται να του μάθουν.

Και τι θα έκανες σε αυτό το σχολείο που δεν θα ήξερες καθόλου τη γλώσσα, μόνο να μετράς μέχρι το 10; Πώς θα ένιωθες;

Θα καθόμουν ... Λύπη, μοναξιά, θα καθόμουν σε ένα παγκάκι και απλά μπορεί να έκανα με νοήματα, τι θέλω να κάνω στους Κινέζους.

Πώς λες να νιώθει; (το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Να θέλει να χτυπήσει την αδερφή της, να μαλώσει, να το πει στη μαμά της να την τιμωρήσει πολύ, να την τιμωρήσει σκληρά.

Δηλαδή τι συναίσθημα;

Λύπη, θυμό.

Εσύ τι θα ένιωθες στη θέση της;

Θα το έλεγα στη μαμά και η μαμά θα την τιμωρούσε.

Και γιατί θα ένιωθες έτσι εσύ;

Γιατί έκανα τόσο κόπο και όμως πήγε στράφι, τα έσκισε όλα.

Πώς λες να νιώθει η Μαριάννα; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Ότι εμένα δεν με θέλει, είμαι άσχημη, δεν με θέλει, μπορεί να μην παίζω στο θεατρικό, μπορεί να έχει θυμώσει μαζί μου.

Και τι συναίσθημα θα νιώθει;

Λύπη και ...

Τι άλλο;

Ζήλια.

Εσύ έχεις νιώσει ποτέ έτσι, ζήλια;

Ναι, η μαμά εμένα με πάει στο καράτε και παίρνει την αδερφή μου και την πάει κάθε Τετάρτη στα Χανιά και αγοράζουν κάτι από το Πλαίσιο και η αδερφή μου δεν μου δίνει τίποτα, κάποιες φορές μου δίνει.

Της το έχεις πει της μαμάς;

Ναι.

Και τι σου λέει;

Α, θα σου δώσει, αλλιώς έλα να μου το πεις και εγώ της το λέω και αυτή μαγειρεύει και δεν με ακούει.

Πώς λες να ένιωσε, τι συναίσθημα; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Ντροπή, «α ξέχασα τα λόγια μου, τώρα θα με μαλώσουν, α το κοινό θα πει κάτι κακό, όχι κακό».

Τι μπορεί να πει;

...

Εντάξει, άμα δεν το βρίσκεις, δεν πειράζει, ότι κάτι θα πει τέλος πάντων.

Ε ναι.

Εσύ πώς θα ένιωθες στη θέση του, αν εσύ το είχες ξεχάσει το ποίημα;

Θα ντρεπόμουν και θα... μπορεί να κρυβόμουν πίσω από τη σκηνή. Θα ντρεπόμουν πάντως και θα προσπαθούσα να το θυμηθώ.

7.10.3.1.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων

Δεν καταλαβαίνει πάντα τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων, αλλά δείχνει ενδιαφέρον και ρωτάει τη μητέρα του για να μάθει. Η μητέρα του αναφέρει:

Απλά ίσως μπορεί να μην το καταλαβαίνει ακριβώς τι συμβαίνει και σας ρωτάει.

Ναι, ναι.

Δείχνει πάντως ενδιαφέρον.

Ναι, ναι.

7.10.3.1.3.1. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των μελών της οικογένειάς του (α. μητέρα, β. πατέρα, γ. αδερφού)

α. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων της μητέρας

Η μητέρα του υποθέτει ότι ο Π.Κ. μπορεί να καταλάβει τι σκέφτεται η ίδια, αλλά δεν μπορεί να το εξωτερικεύσει, καθώς δεν είναι τόσο εκδηλωτικός. Η ίδια λέει:

Θεωρώ ότι έχουν απίστευτο ένστικτο, αντιλαμβάνονται πολλά πράγματα, απλά δεν ξέρω κατά πόσο μπορεί να το εξωτερικεύσει, δηλαδή μπορεί να νιώθει όπως εγώ, μπορεί να ξέρει ότι κάτι με χαροποιεί ιδιαίτερα, αλλά δεν θα μπει σε διαδικασία να το μοιραστεί, να το πει, αλλά νομίζω ότι το πιάνει.

Είναι έτσι πιο κλειστός στα συναισθήματα, δεν πολύ εκφράζεται.

Ναι, δεν είναι τόσο εκδηλωτικός.

β. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων του πατέρα

Νιώθει μια επιθετικότητα απέναντι στους γονείς του, αλλά συγκρατείται και δεν το δείχνει. Αυτή η επιθετικότητα σημαίνει ότι δεν μπορεί να καταλάβει ακριβώς τις σκέψεις και τα κίνητρά τους. Ο ίδιος λέει:

Δεν το δείχνω. Ας πούμε θέλω να βγω έξω, έχει ήλιο και ο μπαμπάς μου λέει «μείνε μέσα γιατί το είπα εγώ» και του λέω γιατί και αυτός δεν μου λέει για ποιο λόγο.

Τότε τι κάνεις;

Τότε εκνευρίζομαι, αλλά δεν το δείχνω στον μπαμπά μου.

Φωνάζεις;

Όχι στη μαμά. Όχι, απλά μιλάω.

Αρα δεν είσαι επιθετικός, απλά σκέφτεσαι.

Στην αδερφή μου είμαι, αλλά στους γονείς μου είμαι, αλλά δεν το δείχνω.

γ. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων της αδερφής

Έχουν αρκετές συγκρούσεις μεταξύ τους, οπότε ίσως και να μην κατανοεί τις περισσότερες φορές τις σκέψεις και τα κίνητρά της. Η μητέρα του λέει:

Εντάξει τώρα να πω την αλήθεια, υπάρχουν και εντάσεις, υπάρχουν διάφορες στιγμές μέσα στην ημέρα, αλλά εντάξει έχουν μία ικανοποιητική σχέση, υπάρχει αγάπη. Αλλά κάπου κάπου, εντάξει, κατά καιρούς υπάρχουν διάφορες συγκρούσεις.

Ο ίδιος λέει:

Αν δεν ήταν αυτές τις φορές ο μπαμπάς και η μαμά θα την είχα κάνει μαύρη στο ζύλο.

Κάποια αρνητικά στοιχεία που έχεις;

Χτυπάω την αδερφή μου.

Η αδερφή μου φέρεται κακά και στη μαμά και σε μένα, στον μπαμπά δεν τολμάει.

Εσύ;

Εγώ φέρομαι κακά μόνο στην αδερφή μου, γιατί και αυτή μου φέρεται κακά, με χτυπάει, παίρνει τα παιχνίδια μου, παίρνει τα μολύβια, ζύστρες, ενώ έχει τρεις ζύστρες που δεν τους χρησιμοποιήσει, μου παίρνει και τη δικιά μου.

Και εσύ;

Τότε εκνευρίζομαι και θέλω να τη χτυπήσω, αλλά δεν τη χτυπάω και της το αρπάζω και το κρύβω μέσα σε μια θήκη που είναι κουμπαράς που το 'χω κάνει για να κρύβω πράγματα εγώ.

Και για άλλους λόγους, ας πούμε κλέβει τα παιχνίδια μου, κάνεις ζαβολιές, μου σπάει τα νεύρα, μου ανάβουν τα λαμπάκια και εγώ κάθομαι στην καρέκλα, σηκώνομαι να πάρω το τηλεκοντρόλ και αυτή πάει και κάθεται εδώ πέρα και με σπρώχνει και με κάνει να πέσω από την καρέκλα.

7.10.3.1.3.2. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των φίλων του

Κατανοεί τι μπορεί να πειράζει τον φίλο του. Ο ίδιος λέει:

Μάλιστα. Τον κοροϊδεύουν λοιπόν τον Θοδωρή, ένα παιδί, για κάτι που τον πειράζει πάρα πολύ. Τι μπορεί να είναι αυτό που τον πειράζει πάρα πολύ. Τι θα τον πείραζε τον Θοδωρή; Ξέρεις κάτι;

Ναι, τον πειράζει λίγο όταν του λένε μία ιδέα και αυτός λέει σταματήστε, θέλω να πω εγώ και το λέει κάποιος αυτό, δηλαδή λέει: «Σταματήστε, θέλω να πω εγώ».

Α, κοροϊδεύει τη φωνή του, ε;

Ναι.

7.10.3.1.3.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων μέσα από τα σενάρια/ιστοριούλες

Μέσα από τις ιστοριούλες δείχνει να κατανοεί τις σκέψεις των διάφορων προσώπων. Ο ίδιος λέει:

Τι θα σκέφτεται; (ο καινούριος συμμαθητής)

Ότι δεν τον έχουν φίλο γιατί είναι καινούργιος. Δεν γίνεται με την πρώτη μέρα να γίνουμε φίλοι.

Δεν θα ξέρει την αυλή, τα πράγματα που έχουμε στο σχολείο, πώς είναι η τάξη, τις δασκάλες, εμάς, τους δασκάλους, μπορεί να έχει άλλους κανόνες στο σχολείο του και άλλες εδώ, να μην ξέρει τους κανόνες.

Πώς λες να νιώθει η Μαριάννα; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Ότι εμένα δεν με θέλει, είμαι άσχημη, δεν με θέλει, μπορεί να μην παίζω στο θεατρικό, μπορεί να έχει θυμώσει μαζί μου.

Πώς λες να ένιωσε, τι συναίσθημα; (το ξαδερφάκι που ξέχασε τα λόγια του)

Ντροπή, «α, ξέχασα τα λόγια μου, τώρα θα με μαλώσουν, α το κοινό θα πει κάτι κακό, όχι κακό».

Τι μπορεί να πει;

...

Εντάξει, άμα δεν το βρίσκεις, δεν πειράζει, ότι κάτι θα πει τέλος πάντων.

Ε ναι.

7.10.3.1.4. Ανάλυση προοπτικής

Μπορεί να μπει στη θέση και να καταλάβει την προοπτική των άλλων προσώπων. Ο ίδιος αναφέρει:

Γιατί ντρέπεται;

Ντρέπεται, γιατί δεν ξέρει τα παιδιά, τι παιχνίδια παίζουν, πώς είναι η αυλή, αυτά.

Τα άλλα παιδιά που απλά κοιτάνε και δεν κάνουν τίποτα, γιατί λες να το κάνουν αυτό;
Να μην μπλεχτούν και αυτοί, να μην φάνε και αυτοί ξύλο.

Και ο φίλος που λέει μπράβο, χτυπά τον κι άλλο, γιατί το κάνει αυτό;

Γιατί είναι με το μέρος του φίλου του, δεν είναι με το μέρος του αντιπάλου και δεν σκέφτεται ότι αυτό είναι κακό. Ας πούμε μπορεί όχι, κάποια παιδιά δεν το σκέφτονται.

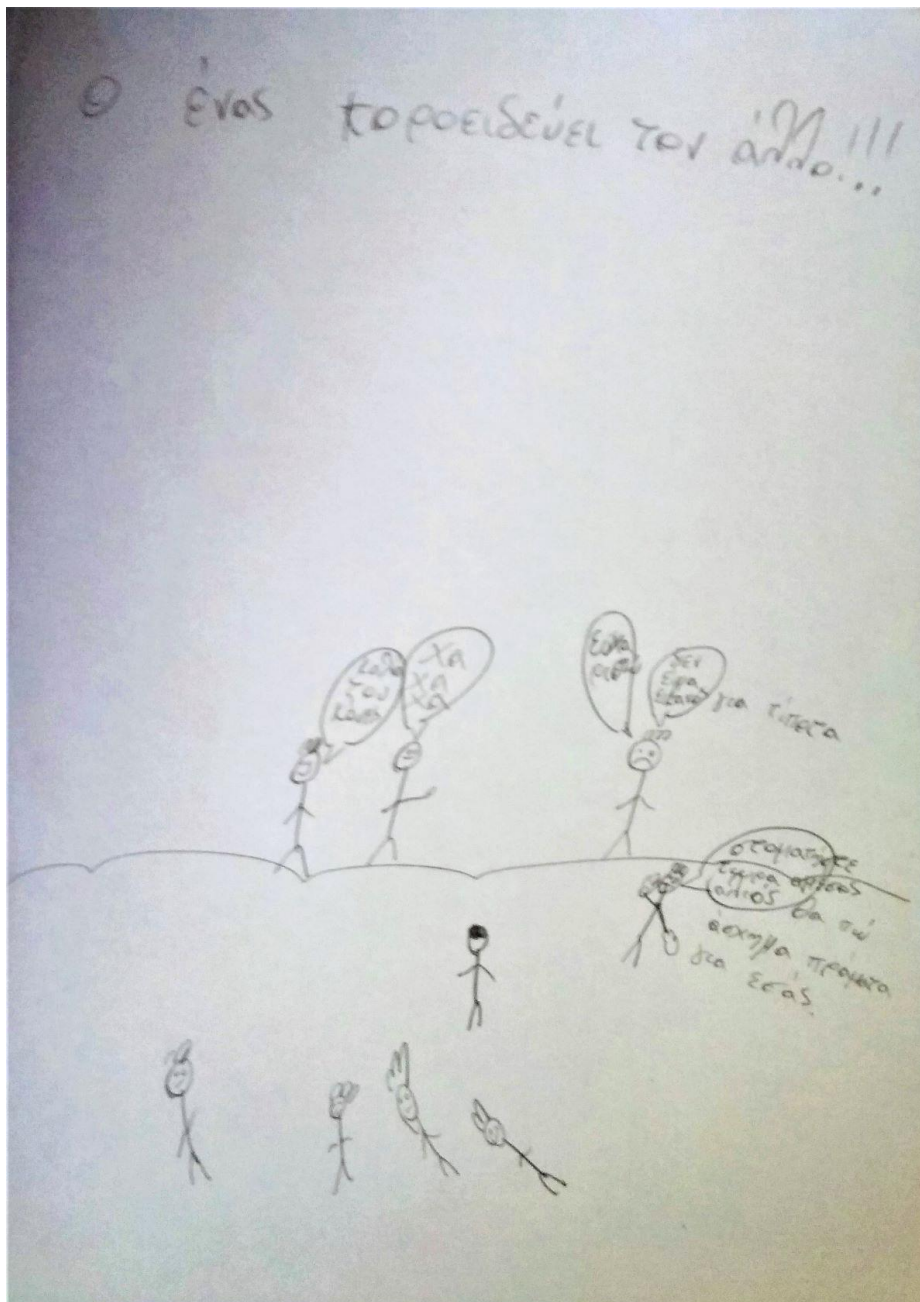
Αυτός που χτυπάει τον Θ., γιατί το κάνει;

Γιατί μπορεί να έχει θυμώσει μαζί του, ενώ έχει κάνει κάτι που δεν πρέπει να θυμώσει. Έχει θυμώσει, ας πούμε, μπορεί να είχε μία ιδέα και ο άλλος του λέει «σκάσε, θέλω να πω εγώ» και να αρχίζει να τον δέρνει.

Αρα έχει και λίγο δίκιο λες;

Όχι.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το παρακάτω:

Ιχνογράφημα 34: Ο φίλος που τον πειράζουν.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Εδώ (αριστερά πάνω) είναι το παιδί που κοροϊδεύει τον φίλο μου και ο φίλος του που του λέει: «καλά του κάνεις». Εδώ (δεξιά πάνω) είναι ο φίλος μου που λέει: «ευχαριστώ» και σκέφτεται: «Δεν είμαι ικανός για τίποτα»

Στο ιχνογράφημα εκφράζει πολύ καλά τη σκέψη του παιδιού που το κοροϊδεύουν.

7.10.3.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Δεν είναι ιδιαίτερα εκδηλωτικός, οπότε η μητέρα του δεν μπορεί να ξέρει ακριβώς τι νιώθει ο γιος της. Δείχνει όμως ενδιαφέρον για τους άλλους και αντιλαμβάνεται τα συναισθήματά τους, οπότε η μητέρα υποθέτει πως ο Π.Κ. βιώνει κάποια συναισθήματα αντίστοιχα με των άλλων. Η ίδια λέει:

Πιστεύετε ότι μπορεί να μπει στη θέση του άλλου, να τον καταλάβει, να τον νιώσει;

Τον παρακινώ να συμβαίνει αυτό, ωστόσο δεν μπορώ να ξέρω αν... Βέβαια, όταν μου μεταφέρει κάποια συναισθήματα, καταλαβαίνω ότι αντιλαμβάνεται πώς νιώθει κάποιος άλλος. Τώρα αν μπαίνει στη διαδικασία να κάνει τον κόπο να μπει στη θέση του ή αν το λέει πιθανολογώντας, δεν ξέρω, αλλά τον πιάνω έτσι κάποιες φορές να δοκιμάζει να ψυχολογήσει άτομα, καταστάσεις και συμπεριφορές και να βιώνει αντιστοίχως λύπη, χαρά, ενθουσιασμό, οπότε το συνδέω.

Και άμα στεναχωριέται μου λέει: «Μαμά, να πάρω τηλέφωνο τον φίλο μου; Δεν ήρθε σήμερα ο φίλος μου, να πάρω ένα τηλέφωνο να δω τι κάνει, τι έχει»; Ναι, νομίζω ότι έχει δοκιμάσει όλα τα συναισθήματα και όλες τις διακυμάνσεις από πλευράς ερεθισμάτων, το τι παίρνει από τριγύρω και τον βλέπω ότι βιώνει πράγματα.

Ναι, είναι ευαίσθητος δηλαδή.

Ναι, είναι ευαίσθητος, απλά δεν είναι τόσο εκδηλωτικός σε ό, τι αφορά κάποια συναισθήματα ντροπής.

Θέλει να δείχνει δηλαδή ότι είναι δυνατός;

Ναι, ναι, συγκινήσεις... τα βιώνει όμως, απλά δεν θέλει να το δείξει, ναι, τουλάχιστον τη δεδομένη στιγμή, αλλά μέσα του θεωρώ ότι τα επεξεργάζεται.

Αλλά ναι, δείχνει, δεν είναι στη φάση που μπορεί να κατονομάσει αυτό που νιώθει, αλλά έμπρακτα και θα λυπηθεί μαζί με κάποιον και θα χαρεί μαζί ή με κάποιον και θα προβληματιστεί.

7.10.3.2.1. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα μέλη της οικογένειάς του (α. μητέρα, β. πατέρα, γ. αδερφό)

α. Προς τον πατέρα του

Δεν αναφέρεται κάτι σχετικό.

β. Προς τη μητέρα του

Πιθανόν να νιώθει τα ίδια συναισθήματα με τη μητέρα του, αλλά δεν μπορεί να το εξωτερικεύσει, καθώς δεν είναι πολύ εκδηλωτικός.

Όταν εσείς ας πούμε είστε στεναχωρημένη ή αναστατωμένη, τον βλέπετε και αυτόν να στεναχωριέται;

Ναι, μπορώ να πω πως ναι κάποιες φορές.

Ναι.

Θα ρωτήσε ας πούμε, θα νιώσει και αυτός... Θεωρώ ότι έχουν απίστευτο ένστικτο, αντιλαμβάνονται πολλά πράγματα, απλά δεν ξέρω κατά πόσο μπορεί να το εξωτερικεύσει. Δηλαδή μπορεί να νιώθει όπως εγώ, μπορεί να ξέρει ότι κάτι με χαροποιεί ιδιαίτερα, αλλά δεν θα μπει σε διαδικασία να το μοιραστεί, να το πει, αλλά νομίζω ότι το πιάνει.

Είναι έτσι πιο κλειστός στα συναισθήματα, δεν πολύ εκφράζεται.

Ναι, δεν είναι τόσο εκδηλωτικός.

γ. Προς την αδερφή του

Τις περισσότερες φορές δεν αισθάνεται αυτό που αισθάνεται και η αδερφή του, καθώς υπάρχουν πολλές συγκρούσεις. Κάποιες φορές όμως συμβαίνει κι αυτό, όπως όταν η μητέρα την τιμωρεί, οπότε ο Π.Κ. την συμπονά. Η μητέρα του λέει:

Εντάξει, τώρα να πω την αλήθεια, υπάρχουν και εντάσεις, υπάρχουν διάφορες στιγμές μέσα στην ημέρα, αλλά εντάξει, έχουν μία ικανοποιητική σχέση, υπάρχει αγάπη. Αλλά κάπου κάπου εντάξει, κατά καιρούς υπάρχουν διάφορες συγκρούσεις.

Σύμφωνα με τον Π.Κ.:

Ας πούμε έχω στεναχωρηθεί και για την αδερφή μου, γιατί η μαμά της είχε πάρει ένα παιχνίδι και αυτή το ήθελε πάρα πολύ, ήθελε να το παίξει τώρα, επειδή δεν έπινε ένα φάρμακο.

Και στεναχωρήθηκες που το έκανε αυτό η μαμά ε; Της είπες τίποτα της μαμάς;

Όχι, γιατί θα μου το 'κανε και εμένα.

Έχει στεναχωρηθεί η αδερφή σου πολύ;

Ναι.

7.10.3.2.2. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους του

Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τους φίλους του. Όπως λέει και ο ίδιος:

Τι θα ένιωθες; (για τον φίλο του που τον πειράζουν)

Λύπη για το φίλο μου, γιατί θα στεναχωριόμουν που τον χτυπάνε.

Εσύ όταν βλέπεις κάτι τέτοια που χτυπάνε το φίλο σου ή τον κοροϊδεύουν, στεναχωριέσαι πολύ;

Ναι.

7.10.3.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άλλα άτομα

Όταν ακούει για άτομα που υποφέρουν δείχνει ενδιαφέρον και προβληματισμό και ρωτάει να μάθει τι συμβαίνει. Η μητέρα του αναφέρει:

Όταν βλέπει ας πούμε στην τηλεόραση ή ακούει άλλα παιδιά που υποφέρουν, δείχνει ενδιαφέρον να μάθει τι συμβαίνει;

Δείχνει, δείχνει, ειδικά με αυτό το θέμα είμαστε πολύ ευαισθητοποιημένοι, επειδή κατά καιρούς, όταν μαζευόμαστε στο τραπέζι, τους επιμένω να νιώθετε όμορφα και να νιώθετε τυχεροί που μαζευόμαστε εδώ. Κάποια παιδιά μοιράζονται μία κουταλίτσα, λίγα σποράκια. Άρα αν δει αντιστοίχως κάτι στην τηλεόραση, κατά καιρούς δείχνει παιδάκια στην Αφρική και τα λοιπά, θα είναι στη διαδικασία ας πούμε και όχι μόνο παιδάκια της Αφρικής, μπαίνει στη διαδικασία να με ρωτήσει, δηλαδή «μαμά, αυτά δεν έχουν ούτε καθαρό νερό να πιουν, ούτε πάνε σχολείο, ο Άγιος Βασίλης δεν φτάνει σε αυτά»;

Α, κατάλαβα, δείχνει κάποια ευαισθησία.

Ναι.

Τον βλέπετε να στεναχωριέται ε;

Ναι, τον βλέπω να προβληματίζεται και να προσπαθεί να σκεφτεί ότι αυτό, τουλάχιστον εγώ επιμένω ότι αυτό που μπορεί να συμβαίνει σε ένα σπίτι, στο σπίτι το δικό σου, μπορεί να μη συμβαίνει παραέξω. Δεν σημαίνει ότι παντού ισχύει το ίδιο, δηλαδή βλέπεις και ισχύει αυτό παρά έξω, δηλαδή παρκάρουμε έξω από ένα κτίριο τέλος πάντων, και βλέπουμε ένα κύριο σε ένα παγκάκι. Υπάρχει και αυτή η εκδοχή. Θα τον προβληματίσει.

Ο ίδιος αναφέρει πως δε νιώθει πολλή λύπη, αφού τα βοηθάει στέλνοντάς τους χρήματα και ρούχα. Κάποιες φορές στενοχωριέται, αλλά δεν του έρχεται να κλάψει. Αναφέρει σχετικά:

Όταν βλέπεις ας πούμε στις ειδήσεις ανθρώπους που υποφέρουν, μπορεί να είναι άσχημα, παιδάκια που πεινάνε και τα λοιπά, στεναχωριέσαι καμιά φορά όταν τα βλέπεις αυτά;

Ναι, γιατί έχω δει και στα αλήθεια στο γήπεδο.

Τι έχεις δει;

Επεισόδια, δηλαδή να παλεύουν οι αστυνομικοί με τους οπαδούς, γιατί κάποιος μπήκε χωρίς εισιτήριο, να παίζουν ξύλο και στα αλήθεια όμως.

Μάλιστα, έτσι ρωτάς τους γονείς σου γιατί γίνεται αυτό, γιατί αυτό το παιδάκι ...

Και μία φορά έχουν γίνει και χειρότερα, αλλά δεν έπεσε ξύλο.

Εγώ λέω ας πούμε όταν βλέπεις στην τηλεόραση παιδάκια που υποφέρουν από άλλες χώρες, που πεινάνε, που γίνονται πόλεμοι...

Λίγο λύπη, αλλά δεν νιώθω πολύ, γιατί έχει το σούπερ μάρκετ ένα κουτί, βάζουμε φαγητά και τα στέλνουμε εκεί.

Άρα τα βοηθάς με αυτό τον τρόπο ε;

Ναι.

Και όταν βρίσκεσαι μπροστά σε τέτοιες, μάλλον όταν ένα παιδί κλαίει, σου έρχεται και σένα να κλάψεις μερικές φορές;

Αν είναι σημαντικό.

Σου έχει τύχει δηλαδή να κλαίει κάποιος...

Όχι.

Αλλά αν είναι κάτι σημαντικό;

Μου έχει τύχει να κλαίει κάποιος και εγώ να στεναχωριέμαι.

Συχνά;

Όχι.

Πότε το παθαίνεις;

Το παθαίνω πολύ λίγες φορές, μόνο όταν πάω στο λιμάνι, γιατί βλέπω αυτούς τους φτωχούς ανθρώπους που κάθονται και κλαίνε με τα παιδιά τους και ζητάνε χρήματα.

Και σου έρχεται να κλάψεις;

Όχι, απλά στεναχωριέμαι.

7.10.3.2.4. Συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα

Δείχνει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα, αφού τα αγαπάει πολύ και δείχνει ενδιαφέρον. Η μητέρα του αναφέρει:

Με τα ζώα η σχέση του;

Πολύ καλή. Τα αγαπάει πάρα πολύ, τα αγαπάμε οικογενειακώς, έχουμε ένα σκυλί και τον βλέπω και γενικότερα και τα δύο παιδιά ότι αφιερώνουν αρκετό χρόνο.

7.10.3.3. Ενσυναισθητική ανησυχία

Δεν αναστατώνεται και δεν ταράζεται εύκολα. Κρατάει την ψυχραιμία του και μπορεί να βοηθήσει τον άλλον. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως αν έχει πάθει κάτι η αδερφή του ή

κάποιος φίλος του θα ταραχτεί, αλλά όχι σε σημείο που να νιώθει αβοήθητος. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Τον βλέπετε κάποιες φορές να ταραίζεται υπερβολικά, να αναστατώνεται ας πούμε σε μία δύσκολη κατάσταση, σε μια αναστάτωση;

Όχι, είναι ψύχραιμος, όμως νομίζω, δεν έχω ξαναμπει στη διαδικασία αυτή να το σκεφτώ να παρατηρήσω κάτι, να το αναλύσω.

Δεν τον βλέπετε να χάνει τον έλεγχο των συναισθημάτων του;

Όχι, τα βιώνει όλο παρόμοια νομίζω.

Ναι, ας πούμε χτυπάει ένας φίλος του πολύ, θα έχει την ψυχραιμία να τον βοηθήσει;

Ναι, έχει συμβεί. Νιώθει πολύ άσχημα, πολύ άβολα. Έχει συμβεί πρόσφατα στο πάρκο. Έχει χτυπήσει ένας φίλος. Νιώθει πολύ έντονα, αλλά όχι, όχι...

...που να πρέπει να παρηγορήσετε εκείνον και όχι το άλλο παιδί...

Όχι, όχι, εντάξει ναι, νομίζω πως ναι είναι ψύχραιμος.

Ο ίδιος αναφέρει:

Μερικές φορές μπορεί να ταραχτείς πάρα πολύ;

Όχι πάρα πολύ.

Κρατάς την ψυχραιμία σου και πας να βοηθήσεις;

Ε ναι.

Εσύ νιώθεις καμιά φορά ταραχή, αναστάτωση με κάποια πράγματα που βλέπεις; Έχεις νιώσει ποτέ πολύ ταραγμένος, όχι να έχουν συμβεί σε σένα, να έχουν συμβεί σε άλλους, αν είναι οι άλλοι πολύ στεναχωρημένοι γιατί συμβαίνει κάτι πολύ άσχημο;

Ναι, έχω δει γιατί σε ένα διάλειμμα τη Ρ. να έχει ρίξει κάτω τον Θ. και να τον έχει πλακώσει και τον κλώτσαγε.

Και εσύ τι ένιωθες;

Ότι πονάει ο φίλος μου και θέλω να πάω να πω κάτι στη Ρ. για να σταματήσει.

Απλά έχεις νιώσει ποτέ πολύ αναστατωμένος, πολύ στεναχωρημένος με πράγματα που βλέπεις γύρω σου;

Όχι.

Είσαι ψύχραιμος γενικά ε;

Ναι.

Όταν φωνάζουν σε ένα άλλο παιδί, δάσκαλοι ή οι γονείς σου ή κάποιος άλλος, εσύ ταραίζεσαι;

Καμιά φορά...

Συνήθως;

Συνήθως δεν ταραίζομαι, γιατί τις πιο πολλές φορές δεν φωνάζει στο φίλο μου ή στην αδερφή μου.

Αμα φωνάζουν στον φίλο σου ή στην αδερφή σου;

Ταραίζομαι, γιατί, ας πούμε έχω στεναχωρηθεί και για την αδερφή μου, γιατί η μαμά της είχε πάρει ένα παιχνίδι και αυτή το ήθελε πάρα πολύ, ήθελε να το παίξει τώρα, επειδή δεν έπινε ένα φάρμακο.

Όταν βλέπεις γύρω σου να είναι αναστατωμένοι, εσύ νιώθεις αβοήθητος;

Όχι.

Ποτέ;

Όχι, ποτέ, μόνο αν είναι κάποια συγκεκριμένα παιδιά.

Οι φίλοι σου;

Όχι.

Τι παιδιά;

Κάποια από την Πέμπτη.

Τι κάνουνε;

Θέλουν συνέχεια να παίξουν ξύλο και πέρσι ερχόταν και με χτύπαγε ένα παιδί.

Εγώ λέω όταν μεταξύ τους χτυπιούνται ή φωνάζουν, εσύ νιώθεις αβοήθητος;

Όχι, αφού αυτοί πλακώνονται στο ξύλο.

7.10.3.4. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Φαίνεται ότι διαθέτει φαντασιακή ενσυναίσθηση: Παριστάνει τους ήρωες που παρακολουθεί, τους θαυμάζει και μπορεί να μπει στη θέση τους και να καταλάβει τι σκέφτονται και τι αισθάνονται. Όπως λέει και η μητέρα του:

Στην τηλεόραση ας πούμε κλαίει κάποιες φορές, μπορεί να συγκινηθεί ή να επηρεάζεται έντονα;

Ναι, σίγουρα, απλά επειδή τυχαίνει να βλέπω αντιδράσεις και των δύο παιδιών, η Ε. μπορεί να βάλει τα κλάματα και μπορεί να μην μπορεί να συνεχίσει να δει την ταινία. Ο Π. είναι λίγο πιο, όχι δυναμικός, πώς να το πω, το ελέγχει πιο πολύ, αλλά είμαι σίγουρη ότι το βιώνει, το βλέπω στα μάτια του, το βλέπω εκ των υστέρων, δεν είναι παρορμητικός, δεν θα το δείξει την ίδια στιγμή.

Τον βλέπετε ας πούμε σε ταινίες και σειρές, έχει κάποιους αγαπημένους ήρωες που του αρέσει να τους παριστάνει;

Α να τους παριστάνει ναι, έχει, ναι.

Στο θέμα της φαντασίας ας πούμε;

Ναι κατά καιρούς διάφορα, τώρα ας πούμε με την αποκρία, υποδύεται διάφορα πρόσωπα και προσπαθεί να μπει έτσι στον ρόλο.

Μπαίνει δηλαδή, βλέπει μία ταινία, θα μπει στην ιστορία;

Ναι, θα τον δω ότι θα κάνει κάποιες κινήσεις, κάτι που θα δηλώνει ότι παριστάνει αυτόν τον ήρωα, μπαίνει στη θέση του, κάτι τέτοιο.

Ο ίδιος αναφέρει:

Όταν βλέπεις τηλεόραση, ταινίες, τέτοια, μπορεί να έχεις κλάψει καμιά φορά, να έχεις συγκινηθεί;

Ναι.

Πολλές φορές;

Όχι, δύο φορές, δυο-τρεις.

Θυμάσαι με τι ήταν; Με κάποια ταινία ή κάτι που είδες στις ειδήσεις, κάτι αληθινό;

Νομίζω μία φορά στις ειδήσεις, μία σε μία ταινία για μεγάλους, θρίλερ, έκλαιγα από το φόβο.

Από στεναχώρια;

Από στεναχώρια όχι, όχι, γιατί έχω δει μία φορά που είχα πάει στο Ρέθυμνο σε ένα φίλο μου, είχα δει στο youtube τον Ιτ, αυτό που έχει ένα βαρκάκι και τον παίρνει το νερό και πάει στον υπόνομο και βγαίνει ο Ιτ και ρωτάει αυτό το παιδάκι: «Να σου φάω το χέρι»; και αυτό το παιδάκι κάνει έτσι στον υπόνομο και του τρώει το χέρι.

Και εκεί έκλαψες; Γιατί τρόμαξες;

Ναι.

Στην τηλεόραση έχεις κάποιον ήρωα, σε ταινίες, σε βιβλία που διαβάζεις; Δεν ξέρω, διαβάζεις καθόλου;

Διαβάζω, αλλά μόνο λίγο το βράδυ.

Έχεις κάποιον ήρωα αγαπημένο από ταινία ή από βιβλίο που να τον θαυμάζεις, να σου αρέσει πολύ, να θες να του μοιάσεις;

Ναι, πώς τον λένε, ένας, δεν θυμάμαι πώς τον λένε.

Εντάξει, από μία ταινία ε; Και τι σου άρεσε σε αυτόν; Δεν πειράζει που δεν θυμάσαι το όνομα του.

Α, ναι, ναι στον Απαισιότατο 3, γιατί είναι ωραία, έχει αυτά τα τρία παιδάκια, κάνουν αστεία, χαλάνε πράγματα, έχει αυτές τις τσίχλες που φουσκώνουν.

Και σε ποιον θα ήθελες να μοιάσεις; Ποιον θαυμάζεις από και;

Αυτόν τον κακό.

Τον Απαισιότατο;

Όχι, τον άλλον.

Ναι και γιατί τον θαυμάζεις; Τι σου αρέσει; Γιατί θα ήθελες να του μοιάσεις;

Έχει πολλούς εξοπλισμούς, είναι πλούσιος, έχει ένα κύβο ρούμπικ μεγάλο που πετάει στον ουρανό και από το πλάι έχει δέσει κάτι τσίχλες που φουσκώνουν και το κρατάει στον αέρα και εκεί μέσα είναι το εργαστήριό του.

Και τι λες να νιώθει αυτός έτσι όπως ζει , με αυτά που έχει;

Είναι πλούσιος, έχει φτιάξει ένα ρομπότ ολομόναχος, όχι μεγάλο, μικρό και το κάνει ό,τι θέλει.

Και σου αρέσει που είναι πλούσιος, που έχει όλα αυτά τα πράγματα και τι άλλο;

Έχει τόσα όπλα, εργαστήρια, στο τέλος έγιναν φίλοι με τον Απαισιότατο, λίγο φίλοι με τον Απαισιότατο.

Και έγινε καλός αυτός στο τέλος;

Δεν ξέρω, στο 4 θα το δούμε.

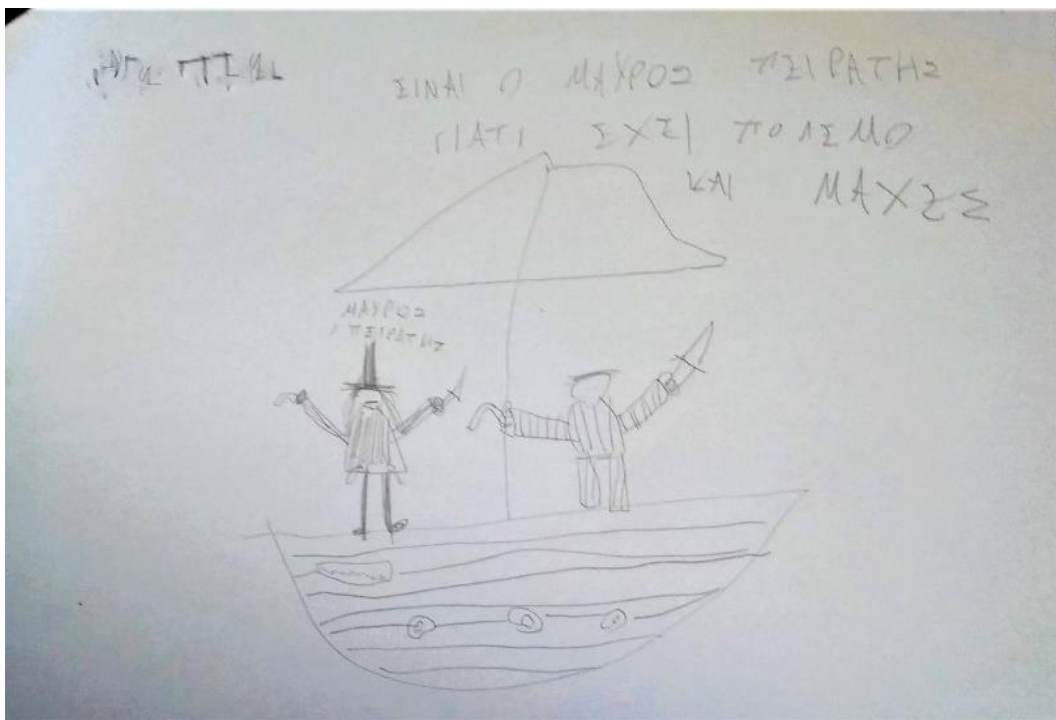
Αυτά που βλέπεις, ας πούμε καμιά φορά, παίζεις, παριστάνεις ότι είσαι αυτός στα παιχνίδια σου; Και όχι μόνο αυτός, και από άλλες ταινίες;

Ναι, μία φορά είχα δει Θωρ και είναι ένας ήρωας που η περιπέτεια του ήταν ότι είχε πάει στα ψηλά βουνά να βρει ένα θησαυρό με χιόνια και εγώ είχα πάει δίπλα από τον γκρεμό και περπάταγα δίπλα από ένα γκρεμό.

Έκανες αυτό που έβλεπες ε; Και παρίστανες αυτόν τον ήρωα ε;

Ήταν βαθύς αυτός ο γκρεμός και είχε μέσα τσίτες. Η αδερφή μου με το ποδήλατο μου είπε ότι είμαι σαν κι αυτόν. Πήγα έτσι έτσι το δρόμο, μάλιστα πήγα έτσι έτσι από τον γκρεμό.

Το ιχνογράφημα με τον αγαπημένο του ήρωα είναι το παρακάτω:

Ιχνογράφημα 35: Ο αγαπημένος μου ήρωας.

Τι έχεις ζωγραφίσει εδώ;

Τον αγαπημένο μου ήρωα.

Ποιος είναι;

Ο μαύρος πειρατής.

Και γιατί σου αρέσει;

Γιατί συνέχεια πολεμάει και είναι πολύ γενναίος.

Θα ήθελες να του μοιάσεις;

Ναι.

Σε τι;

Να είμαι δυνατός, όπως αυτός.

Εδώ βλέπουμε πως θαυμάζει κάποιον ήρωα και θα ήθελε να του μοιάσει.

Όταν βλέπεις μία ταινία ή διαβάζεις ένα βιβλίο, φαντάζεσαι πώς θα ήταν άμα συνέβαινε σε σένα;

Ναι, χτες μου έγινε , μία ταινία, ο Ηλίας του δέκατου έκτου.

Και τι φαντάστηκες;

Ότι ήμουν ο Θωμάς και περίμενα μία ώρα εκεί πέρα και με πήγαν στο Δημαρχείο και ο αστυνομικός μου έριχνε σφαλιάρες και με έδερνε και μου έκανε τρεις φορές μούντζα.

Και σκεφτόσουν πώς θα ήταν άμα ήσουν στη θέση του;

Ναι.

Θα σου άρεσε να ήσουν στη θέση του;

Όχι, θα ήταν άσχημο.

Σε άλλες σειρές σου τυχαίνει αυτό συχνά, σε άλλες ταινίες, αλλά βιβλία, σε ιστορίες γενικά που βλέπεις ή διαβάζεις, σκέφτεσαι πολλές φορές πώς θα ήτανε να ήσουν στη θέση του ήρωα; Πώς θα ένιωθες;

Όχι, μόνο σε αυτή χτες.

Είναι σαν να μπαίνεις μέσα στην ιστορία και να το ζεις, δηλαδή να είσαι πολύ αποσιωμένος και να ζεις μέσα σε αυτό το κόσμο; Το νιώθεις αυτό;

Σε κάποιες.

Μπορείς να φανταστείς τι σκέφτονται οι άνθρωποι σε αυτή τη ταινία;

Ναι.

Τι σκέφτεται αυτός, τι σκέφτεται εκείνος , οι ήρωες και άλλοι άνθρωποι γύρω τους;

Ναι.

Πχ όπως στη συγκεκριμένη ταινία, μπορείς να σκεφτείς τι σκέφτεται και τι αισθάνεται ο ήρωας;

Ναι, όμως ήταν αθώος, τον είχε βάλει κάποιος άλλος, ήταν φτωχός και έκανε τη συγκεκριμένη ληστεία για να πάρει λεφτά.

Άρα είχε κάποιο λόγο να το κάνει.

Ε ναι.

Μπορείς να φανταστείς το τέλος της ιστορίας πριν τελειώσει;

Όχι.

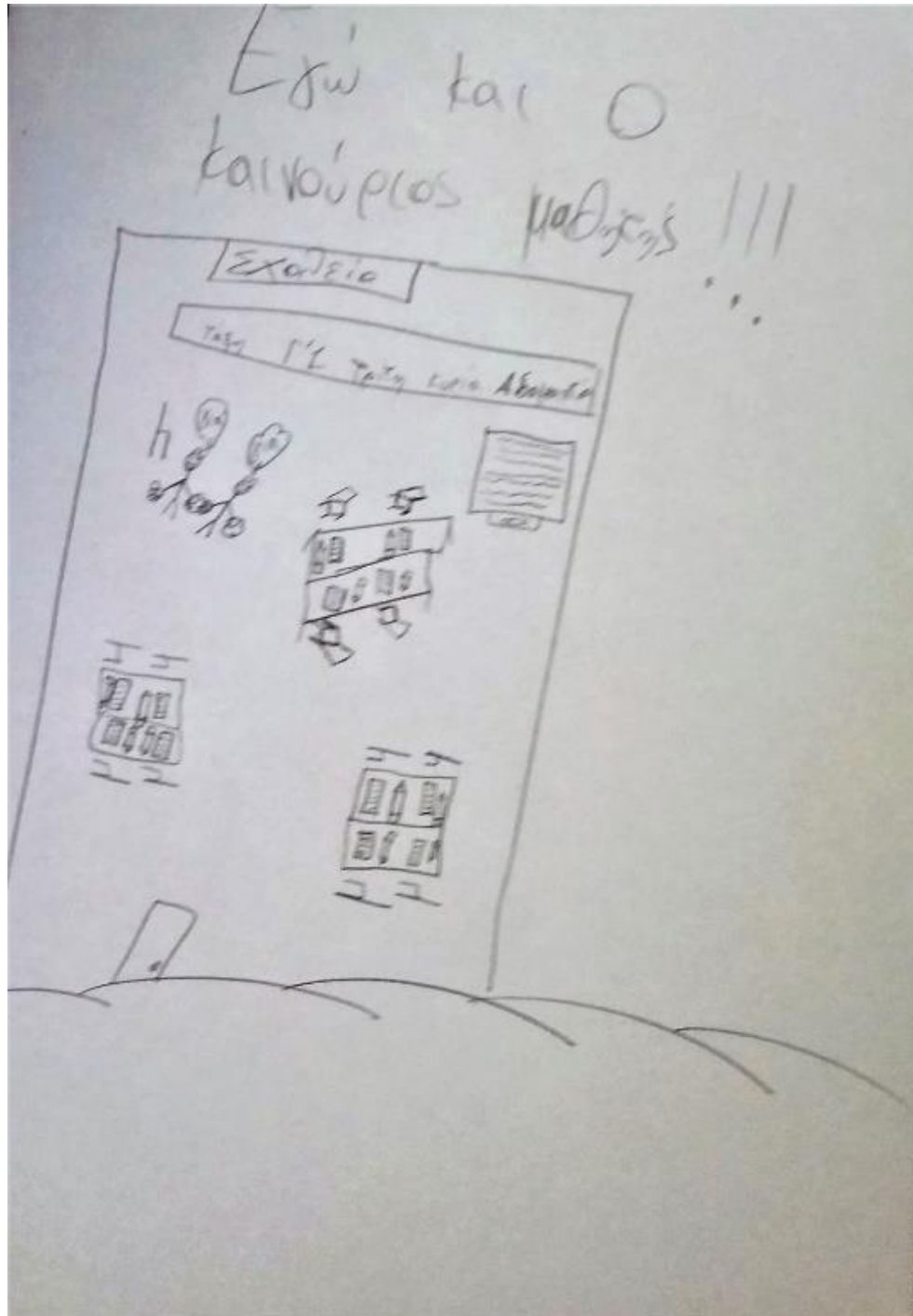
7.10.4. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Έχει διάθεση για προσφορά βοήθειας. Σε όλες τις περιπτώσεις απάντησε ότι θα βοηθούσε. Ο ίδιος λέει:

Το πρώτο παιδάκι, όχι το πρώτο παιδάκι που δεν ξέρει ελληνικά, αυτό που ξέρει ελληνικά, θα το βοηθούσες; Θα έκανες κάτι για να το βοηθήσεις;

Ναι, θα του έλεγα άμα θέλει να παίζει μαζί μας, να γίνουμε φίλοι, να γίνουμε οι καλύτεροι φίλοι.

Το σχετικό ιχνογράφημα είναι το ακόλουθο:

Ιχνογράφημα 36: Ο καινούριος συμμαθητής.

Τι έχεις ζωγραφίσει;

Έχω ζωγραφίσει την τάξη μας, εμένα και τον καινούριο συμμαθητή.

Τι λένε;

Χαιρετιούνται.

Και πώς νιώθει το καινούριο παιδί;

Χαρούμενο.

Γιατί του μιλάω και τον βοηθάω.

Εσύ;

Κι εγώ χαρούμενος, γιατί βρήκα έναν καινούριο φίλο.

Στο ιχνογράφημα φαίνεται ότι υπάρχει διάθεση για βοήθεια. Ο Π.Κ. είναι πολύ φιλικός προς το καινούριο παιδί. Το κρατάει από το χέρι και χαιρετιούνται. Έχει ζωγραφίσει και τα δύο παιδιά ακριβώς το ίδιο.

Και αυτό το παιδάκι που δεν ξέρει καθόλου ελληνικά, θα το βοηθούσες;

Ναι.

Τι θα ένιωθες; (για τον φίλο που τον πειράζουν)

Λύπη για το φίλο μου, γιατί θα στεναχωριόμουν που τον χτυπάνε και θα τους έλεγα να σταματήσουν. Θα του έλεγα να σταματήσει, να μην κοροϊδεύει, θα τον εκβίαζα ότι θα το πω στην κυρία, αυτά.

Εγώ λέω ας πούμε όταν βλέπεις τηλεόραση, παιδάκια που υποφέρουν από άλλες χώρες, που πεινάνε, που γίνονται πόλεμοι...

Λίγο λύπη, αλλά δεν νιώθω πολύ, γιατί έχει το σούπερ μάρκετ ένα κουτί, βάζουμε φαγητά και τα στέλνουμε εκεί.

Άρα τα βοηθάς με αυτό τον τρόπο ε;

Ναι.

Και τι θα έλεγες στο κορίτσι που έχασε την εργασία της; Θα της έλεγες κάτι;

Δεν πειράζει, μπορεί να σε βοηθήσω λίγο, θα σε βοηθήσω, θα πω κάτι στη μαμά σου μήπως μπορούμε να το κολλήσουμε και να το ξαναβγάλουμε φωτοτυπία, αυτά.

Και τι θα έλεγες σε αυτό το κορίτσι; (που έχασε τον ρόλο)

Δεν πειράζει, στο άλλο θεατρικό ίσως βάλει εσένα.

Και θα του έλεγες κάτι του ξαδέρφου σου; (που ξέχασε τα λόγια του)

Ναι, θα του έλεγα «άλλη φορά θα τα καταφέρεις, μην ξεχάσεις ξανά τα λόγια σου, θα τα καταφέρεις, εντάξει ίσως ήσουν λίγο μικρός, για αυτό τα ξέχασες», αυτά.

Θα τον βοηθούσες; (τον καινούριο συμμαθητή)

Ναι.

Ναι, εάν ήταν από άλλη χώρα θα τον βοηθούσες;

Ναι.

Ωραία, και αν ήταν σε αναπηρικό καροτσάκι θα τον βοηθούσες;

Ναι.

Το παιδί που τον κοροϊδεύει ένα άλλο παιδί και τον χτυπάει, γιατί θα τον βοηθούσες; Θα τον βοηθούσες;

Ναι.

7.10.4.1. Σε ποιους προσφέρει τη βοήθειά του και γιατί

Θα βοηθούσε όποιον έχει ανάγκη, αλλά αν κρίνει ο ίδιος ότι υπάρχει ανάγκη. Για παράδειγμα, θα βοηθούσε τον καινούριο συμμαθητή αν είχε δυσκολία στα μαθήματα κι όχι σε κάτι άλλο. Η μητέρα του αναφέρει:

Εσάς ας πούμε θέλει να σας βοηθήσει κάπου;

Ναι, δεν μπορώ να πω, ε τώρα εντάξει, για να είμαι ειλικρινής, τα παιδιά είναι παιδιά...

Καλά, ναι.

Σύμφωνα με τον Π.Κ.:

Ναι και εγώ θέλω να δείρω αυτόν που τον κοροϊδεύει και να βγάλω τον Θ., να τον πάω αλλού, να μην τον κοροϊδεύουν.

Λύπη για το φίλο μου, γιατί θα στεναχωριόμουν που τον χτυπάνε και θα του έλεγα να σταματήσει και να μην κοροϊδεύει και θα τον εκβίαζα ότι θα το πω στην κυρία, αυτά

Εγώ λέω ας πούμε όταν βλέπεις στην τηλεόραση παιδάκια που υποφέρουν από άλλες χώρες, που πεινάνε, που γίνονται πόλεμοι...

Λίγο λύπη, αλλά δεν νιώθω πολύ, γιατί έχει το σούπερ μάρκετ ένα κουτί, βάζουμε φαγητά και τα στέλνουμε εκεί.

Αρα τα βοηθάς με αυτό τον τρόπο ε;

Ναι.

Γιατί θα τον βοηθούσες; (τον καινούριο συμμαθητή)

Γιατί θα τον λυπόμουν, μπορεί να μην τον παίζουν, θα τον λυπόμουν, μπορεί κάποια παιδιά να του κάνουν μπούλινγκ, να το χτυπάνε.

Και θα τον βοηθούσες δηλαδή αν τον πειράζανε;

Ναι.

Αν δεν τον πειράζανε;

Αν δεν τον πειράζανε δε θα πάθαινε και κάτι, άρα γιατί να τον βοηθήσω;

Επειδή ήταν καινούριος κι ερχόταν στην τάξη για πρώτη φορά.

Αφού υπάρχει κάτι που δεν ξέρει; Μπορεί να άλλαξε σχολείο, στο άλλο σχολείο μάθαινε.

Οπότε δεν χρειαζόταν βοήθεια ε;

Ναι, εάν ήταν από άλλη χώρα θα τον βοηθούσες;

Ναι.

Το παιδί που τον κοροϊδεύει ένα άλλο παιδί και τον χτυπάει, γιατί θα τον βοηθούσες; Θα τον βοηθούσες;

Ναι, αν ήταν φίλος μου φυσικά.

7.10.4.2. Τι είδους βοήθεια προσφέρει

Προσπαθεί να βοηθήσει με διάφορους τρόπους: φτιάχνοντας το κέφι του άλλου, με συμβουλές, έμπρακτα, κλπ. Όπως λέει η μητέρα του:

Προσπαθεί να παρηγορήσει κάποια παιδιά πχ. την αδερφούλα του ή κάποιο φίλο του άμα κάτι έχει συμβεί;

Ναι, αλλά όχι με τρόπο, λίγο πιο έντονα, ευχάριστο δηλαδή, όχι τρόπο που να δηλώνει ότι συμπάσχω μαζί σου, το οποίο βέβαια έμμεσα δηλώνει συμπάσχω, αλλά άμεσα θα προσπαθήσει να το ξεσηκώσει, να το κάνει πιο χαρούμενο.

Εντάξει, είναι και αυτό ο δικός του τρόπος.

Ναι, του βγαίνει και εκ των υστέρων.

Γενικά δείχνει ενδιαφέρον να θέλει να βοηθήσει πέρα από την παρηγοριά;

Ναι, του αρέσει και έμπρακτα, δηλαδή θα πει κάποιες φορές «λυπήθηκε κάποιος, θα κρατάω αυτό το αυτοκόλλητο ή θα του χαρίσω αυτό το μολύβι», δηλαδή θεωρώ ότι είναι ευαίσθητο παιδί και ότι μαθαίνει να αγαπάει και να το δείχνει.

Όπως λέει ο ίδιος:

Το πρώτο παιδάκι, όχι το πρώτο παιδάκι που δεν ξέρει ελληνικά, αυτό που ξέρει ελληνικά, θα τον βοηθούσες; Θα έκανες κάτι για να το βοηθήσεις;

Ναι, θα του έλεγα άμα θέλει να παίξει μαζί μας, να γίνουμε φίλοι, να γίνουμε οι καλύτεροι φίλοι.

Και αυτό το παιδάκι που δεν ξέρει καθόλου ελληνικά, θα το βοηθούσες;

Ναι.

Τι θα έκανες;

Θα έλεγα στην κυρία των αγγλικών να του μάθει λίγα ελληνικά ή λίγα αγγλικά να ξέρει, γιατί και εμείς ξέρουμε αγγλικά και να μιλάμε ή αγγλικά ή ελληνικά.

Ναι και εγώ θέλω να δείρω αυτόν που τον κοροϊδεύει και να βγάλω τον Θ., να τον πάω αλλού να μην τον κοροϊδεύουν.

Λύπη για το φίλο μου, γιατί θα στεναχωριόμουν που τον χτυπάνε και θα τους έλεγα να σταματήσουν, θα του έλεγα να σταματήσει να μην κοροϊδεύει, θα τον εκβίαζα ότι θα το πω στην κυρία, αυτά.

Εγώ λέω ας πούμε όταν βλέπεις στην τηλεόραση παιδάκια που υποφέρουν από άλλες χώρες, που πεινάνε, που γίνονται πόλεμοι...

Λίγο λύπη, αλλά δεν νιώθω πολύ, γιατί έχει το σούπερ μάρκετ ένα κουτί, βάζουμε φαγητά και τα στέλνουμε εκεί.

Άρα τα βοηθάς με αυτό τον τρόπο ε;

Ναι.

Και τι θα έλεγες στο κορίτσι που έχασε την εργασία της; Θα της έλεγες κάτι;

Δεν πειράζει, μπορεί να σε βοηθήσω λίγο. Θα σε βοηθήσω, θα πω κάτι στη μαμά σου, μήπως μπορούμε να το κολλήσουμε και να το ξαναβγάλουμε φωτοτυπία, αυτά.

Και τι θα έλεγες σε αυτό το κορίτσι; (που έχασε τον ρόλο)

Δεν πειράζει, στο άλλο θεατρικό ίσως βάλει εσένα.

Και θα του έλεγες κάτι του ξαδέρφου σου; (που ξέχασε τα λόγια του)

Ναι, θα του έλεγα «άλλη φορά θα τα καταφέρεις, μην ξεχάσεις ξανά τα λόγια σου, θα τα καταφέρεις, εντάξει, ίσως ήσουν λίγο μικρός, για αυτό τα ξέχασες», αυτά.

Ναι, εάν ήταν από άλλη χώρα, θα τον βοηθούσες;

Ναι, θα του μάθαινα τη γλώσσα μας, θα του έκανα καινούργιους φίλους, μπορεί να γινόμασταν φίλοι και εμείς.

Ωραία, και αν ήταν σε αναπηρικό καροτσάκι, θα τον βοηθούσες;

Ναι, μπορεί να το πήγαινα βόλτες αν ήθελε να μετακινηθεί, να το ζητούσε και θα τον πήγαινα κάπου.

7.10.4.3. Κίνητρα

Συνήθως βοηθάει κάποιο παιδί αν είναι φίλος του, αν το λυπάται ή αν κρίνει ότι είναι ανάγκη να το βοηθήσει γιατί το χρειάζεται.

Και γιατί θα της έλεγες όλα αυτά; Γιατί θα ήθελες να τη βοηθήσεις; (το κορίτσι που της έσκισαν την εργασία)

Για να την παρηγορήσω.

Γιατί θα τη βοηθούσες; (το κορίτσι που έχασε τον ρόλο)

Γιατί μπορεί να είναι φίλη μου, να είναι καλή φίλη, ή αγόρι καλός φίλος ή να είναι φίλη ενός φίλου μου.

Αν δεν ήταν φίλη, θα τη βοηθούσες;

Ναι, γιατί θα τη λυπόμουν.

Γιατί θα τον βοηθούσες; (τον καινούριο συμμαθητή)

Γιατί θα τον λυπόμουν, μπορεί να μην τον παίζουν, μπορεί, θα τον λυπόμουν, μπορεί κάποια παιδιά να του κάνουν μπούλινγκ, να το χτυπάνε.

Και θα τον βοηθούσες δηλαδή αν τον πειράζανε;

Ναι.

Αν δεν τον πειράζανε;

Αν δεν τον πειράζανε, δε θα πάθαινε και κάτι, άρα γιατί να τον βοηθήσω;

Επειδή ήταν καινούριος κι ερχόταν στην τάξη για πρώτη φορά.

Αφού υπάρχει κάτι που δεν ξέρει; Μπορεί να άλλαξε σχολείο, στο άλλο σχολείο μάθαινε.

Οπότε δεν χρειαζόταν βοήθεια ε;

Ωραία, γιατί όμως θα επέλεγες να τον βοηθήσεις; (το παιδί από άλλη χώρα)

Γιατί μπορεί να μην μπορούσε να παίξει, λόγω που δεν ήξερε τη γλώσσα.

Οπότε εσύ θα ήθελες να του μάθεις αυτή τη γλώσσα, γιατί όμως;

Για να παίζει μαζί μας.

Γιατί θα τον βοηθούσες; Γιατί αυτό είναι το σωστό; (το παιδί με τα κινητικά προβλήματα)

Ε γιατί μπορεί να μη φτάνει τη ρόδα να κυλήσει, γιατί αυτό είναι το σωστό, γιατί μπορεί όλοι οι άλλοι να μην το βοηθούσαν καθόλου.

Το παιδί που τον κοροϊδεύει ένα άλλο παιδί και τον χτυπάει, γιατί θα τον βοηθούσες; Θα το βοηθούσες;

Ναι, αν ήταν φίλος μου, φυσικά.

Γιατί;

Γιατί είναι φίλος μου, γιατί μπορεί να πονάει, γιατί μπορεί και αυτός να με είχε βοηθήσει όταν ήμουν στη θέση του, γιατί μπορεί να κάνει και αυτός για μένα και να κάνω και εγώ για αυτόν.

7.10.5. Προσπάθεια μητέρας για ευαισθητοποίηση

Η μητέρα προσπαθεί να ευαισθητοποιήσει τον Π.Κ. με συζητήσεις σχετικές με άτομα που έχουν ανάγκη, με τη βοήθεια που πρέπει να προσφέρουμε, με τη νομιμοποίηση όλων των συναισθημάτων. Επίσης προσπαθεί να λύσει όλες τις απορίες του και να του δώσει τις πληροφορίες που ζητά. Όλα αυτά βοηθούν πολύ στην καλλιέργεια της ενσυναίσθησης. Αναφέρει σχετικά:

Είμαστε πολύ ευαισθητοποιημένοι, επειδή κατά καιρούς όταν μαζευόμαστε στο τραπέζι τους επιμένω να νιώθετε όμορφα και να νιώθετε τυχεροί που μαζευόμαστε εδώ. Κάποια παιδιά μοιράζονται μία κουταλίτσα, λίγα σποράκια. Άρα αν δει αντιστοίχως κάτι στην τηλεόραση, κατά καιρούς δείχνει παιδάκια στην Αφρική και τα λοιπά, θα είναι στη διαδικασία ας πούμε, και όχι μόνο παιδάκια της Αφρικής, μπαίνει στη διαδικασία να με ρωτήσει «δηλαδή μαμά αυτά δεν έχουν ούτε καθαρό νερό να πιουν, ούτε πάνε σχολείο, ο Άγιος Βασίλης δεν φτάνει σε αυτά»;

Εγώ επιμένω ότι αυτό που μπορεί να συμβαίνει σε ένα σπίτι, στο σπίτι το δικό σου, μπορεί να μη συμβαίνει παραέξω. Δεν σημαίνει ότι παντού ισχύει το ίδιο δηλαδή βλέπεις και ισχύει αυτό παρά έξω, δηλαδή παρκάρουμε έξω από ένα κτίριο τέλος πάντων, και βλέπουμε ένα κύριο σε ένα παγκάκι. Υπάρχει και αυτή η εκδοχή. Θα τον προβληματίσει.

Εγώ είμαι στη φάση που πάντα προσπαθώ να τους νομιμοποιήσω όλα τα συναισθήματα και αυτό νομίζω το έχουμε δεχτεί. Δεν είναι κακό ούτε να κλάψεις, ούτε να συγκινηθείς, ούτε να ντραπείς. Και εγώ έχω νιώσει έτσι. Θα τους το πω πολλές φορές, δεν είναι κακό, όχι μην κλαις μην πονέσεις ή μην ντραπείς, όχι, νομιμοποίηση όλων των συναισθημάτων, όλα υπάρχουν.

7.10.6. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση ή την έλλειψή της

- **Κλειστός χαρακτήρας**

Δεν είναι εκδηλωτικός και δεν εκφράζει εύκολα τα συναισθήματά του, με αποτέλεσμα να μην είναι εύκολο να διαπιστώσουν οι γύρω του αν διαθέτει ενσυναίσθηση και σε ποιον βαθμό. Όπως λέει και η μητέρα του:

Αλλά αντιλαμβάνεται, πιστεύω ότι αντιλαμβάνεται πολύ εύκολα, αλλά δεν θα τα μοιραστεί. Εγώ ας πούμε αν δεν το μοιραστώ, δεν γίνεται, είτε τη χαρά μου, είτε τη λύπη μου. Ο Π.Κ. θα έλεγα ότι όχι τόσο έντονα.

Ναι, πιο πολύ όταν θυμώνει φαίνεται.

Με το θυμό θα τον δείξει, ναι.

Ναι, εντάξει είναι λογικό τώρα σε αυτή την ηλικία.

Νομίζω ότι δοκιμάζονται και αυτά που βιώνουν νομίζεις ότι λίγο το επεξεργάζονται μέσα τους και άλλοτε είναι πιο παρορμητικά, άλλοτε είναι πιο κλειστά, δηλαδή δεν έχω σχηματίσει πλήρη εικόνα για αυτά που συμβαίνουν, αλλάζει κατά διαστήματα και ανάλογα.

Στην τηλεόρασή ας πούμε κλαίει κάποιες φορές, μπορεί να συγκινηθεί ή να επηρεάζεται έντονα;

Ναι, σίγουρα, αλλά επειδή τυχαίνει να βλέπω αντιδράσεις και των δύο παιδιών, η Ε. μπορεί να βάλει τα κλάματα και μπορεί να μην μπορεί να συνεχίσει να δει την ταινία, ενώ ο Π.Κ. είναι λίγο πιο, όχι δυναμικός, πώς να το πω, το ελέγχει πιο πολύ. Αλλά είμαι σίγουρη ότι το βιώνει, το βλέπω στα μάτια του, το βλέπω εκ των υστέρων, δεν είναι παρορμητικός, δεν θα το δείξει την ίδια στιγμή.

Δεν είναι εκδηλωτικός στα συναισθήματα, ε;

Ε ναι, όχι τόσο όσο η Ε..

Ναι, είναι ευαίσθητος δηλαδή.

Ναι, είναι ευαίσθητος, απλά δεν είναι τόσο εκδηλωτικός σε ότι αφορά κάποια συναισθήματα ντροπής.

Θέλει να δείχνει δηλαδή ότι είναι δυνατός.

Ναι, ναι, συγκινήσεις ...Τα βιώνει, όμως απλά δεν θέλει να το δείξει, ναι, τουλάχιστον τη δεδομένη στιγμή, αλλά μέσα του θεωρώ ότι τα επεξεργάζεται.

- **Επιθετικότητα**

Εκδηλώνει επιθετικότητα πολλές φορές στην αδερφή του και σε κάποιους συμμαθητές του. Στους γονείς, ενώ θυμώνει μαζί τους, συγκρατείται και δεν τους το δείχνει. Η επιθετικότητα είναι στοιχείο αποτρεπτικό για την ενσυναίσθηση. Ο ίδιος λέει:

Κάποια αρνητικά, «κακά» στοιχεία που έχεις;

Χτυπάω την αδερφή μου.

Εγώ φέρομαι κακά μόνο στην αδερφή μου, γιατί και αυτή μου φέρεται κακά, με χτυπάει, παίρνει τα παιχνίδια μου, παίρνει τα μολύβια, ξύστρες, ενώ έχει τρεις ξύστρες που δεν τις έχει χρησιμοποιήσει, μου παίρνει και τη δικιά μου.

Και εσύ;

Τότε εκνευρίζομαι και θέλω να τη χτυπήσω, αλλά δεν τη χτυπάω και της το αρπάζω και το κρύβω μέσα σε μια θήκη που είναι κουμπάρας, που το 'χω κάνει για να κρύβω πράγματα. Εγώ έβαλα και την ξύστρα μου και την κλειδώνω και κάθε φορά που προετοιμάζω την τσάντα μου, τη φέρνω.

Κάποιες φορές δηλαδή έχεις επιθετική συμπεριφορά;

Μόνο με την αδερφή μου και άλλες φορές και με όλους στην οικογένεια, αλλά με κάποιους δεν το δείχνω. Ας πούμε θέλω να βγω έξω, έχει ήλιο και ο μπαμπάς μου λέει μείνε μέσα γιατί το είπα εγώ και του λέω γιατί και αυτός δεν μου λέει για ποιο λόγο.

Τότε τι κάνεις;

Τότε εκνευρίζομαι, αλλά δεν το δείχνω στον μπαμπά μου.

Φωνάζεις;

Όχι στη μαμά. Όχι, απλά μιλάω.

Αρα δεν είσαι επιθετικός, απλά σκέφτεσαι.

Στην αδερφή μου είμαι, αλλά στους γονείς μου είμαι, αλλά δεν το δείχνω.

Αμα δεν το δείχνουμε, δεν είμαστε, άμα απλά το σκεφτόμαστε, Μάλιστα, με τους φίλους σου, με τα παιδιά στο σχολείο;

Ναι, καμιά φορά είμαι με το Σ.Μ. και με τον Μ.Φ., πάρα πολύ λίγες φορές είμαι με τον Μ.Π., γιατί μου σπάει τα νεύρα και με πειράζει και...

Οπότε και εσύ τι κάνεις;

Τους πειράζω, όταν βρίσκω ευκαιρία, τους πειράζω κι εγώ.

Όταν σε πειράζουν ή και άλλες φορές;

Και άλλες φορές, γιατί εγώ τους πειράζω μόνο όταν δεν το ξέρουν.

Δηλαδή τους το κρατάς, δηλαδή, με πείραξες; Και σε 5 μέρες θα το κάνεις;

Ναι.

7.10.7. Συνοπτικά συμπεράσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Όσον αφορά δικά του πρόσωπα, δεν είναι σίγουρο ότι κατανοεί τα συναισθήματά τους, καθώς δεν είναι πολύ εκδηλωτικός, δείχνει όμως ενδιαφέρον να μάθει. Όσον αφορά άλλα άτομα, δείχνει να κατανοεί τα συναισθήματα τους και τους λόγους που τα νιώθουν.
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Δείχνει να κατανοεί τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων, αλλά πολλές φορές η επιθετικότητα και ο εκνευρισμός δεν του επιτρέπουν να μπει στη θέση των άλλων και να τους καταλάβει. Έτσι, ενώ κατανοεί τις σκέψεις άλλων προσώπων, τα μέλη της οικογένειάς του δυσκολεύεται να τα καταλάβει.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Μπορεί να καταλάβει τη διαφορετική προοπτική ενός άλλου ατόμου.

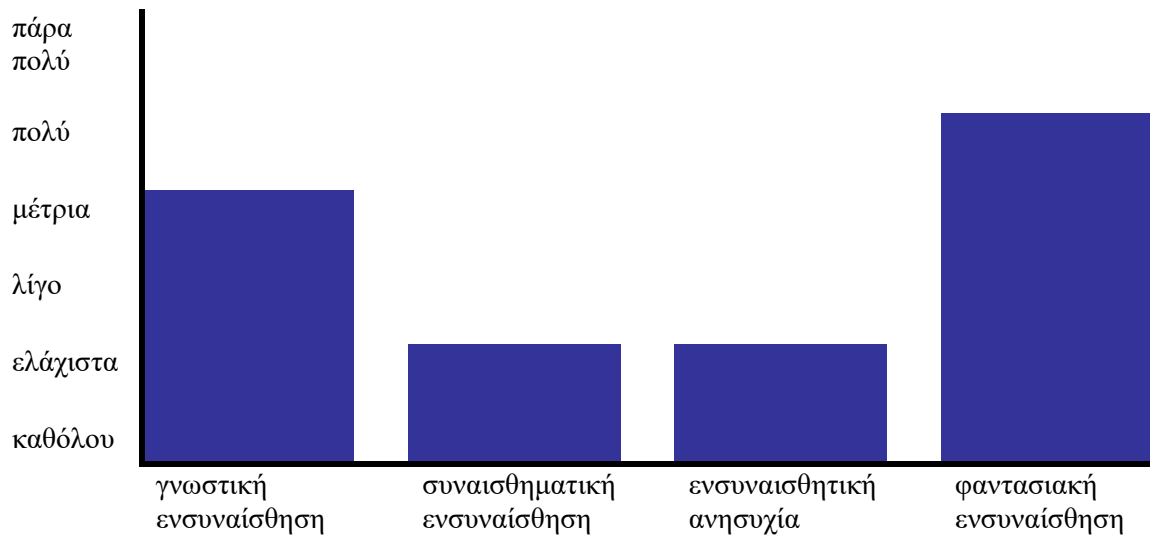
Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Δε δείχνει ιδιαίτερη συναισθηματική ενσυναίσθηση, παρά μόνο ενδιαφέρον για τον άλλον. Δεν είναι εκδηλωτικός και έτσι δεν είναι ξεκάθαρο αν νιώθει τα ίδια συναισθήματα με ένα άλλο άτομο.

Ενσυναισθητική ανησυχία: Δε διαθέτει ενσυναισθητική ανησυχία. Παραμένει ψύχραιμος σχεδόν σε όλες τις καταστάσεις.

Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Διαθέτει φαντασιακή ενσυναίσθηση. Μπαίνει στη θέση των ηρώων, νιώθει τα ίδια συναισθήματα με αυτούς, τους καταλαβαίνει και τους παριστάνει κάποιες φορές.

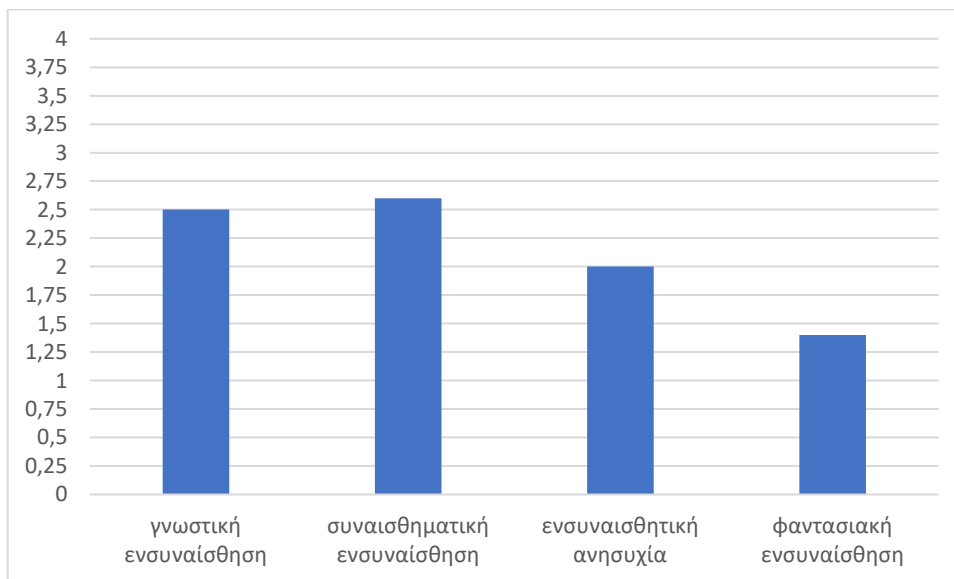
Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Έχει διάθεση για προσφορά βοήθειας, αλλά όταν κρίνει εκείνος ότι υπάρχει ανάγκη για βοήθεια.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού Π.Κ.

Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά

(0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)

7.11. Επίλογος

Σε αυτό το κεφάλαιο έγινε αναλυτική καταγραφή και ανάλυση των αποτελεσμάτων που προέκυψαν από τη μελέτη των συνεντεύξεων παιδιού και γονέα, των ιχογραφημάτων και του ερωτηματολογίου αυτοαναφοράς, κατά τη διάρκεια της προπαραεμβατικής έρευνας. Έτσι διαπιστώθηκε για κάθε παιδί ξεχωριστά ο βαθμός ενσυναίσθησης που εκδηλώνεται για κάθε μία από τις τέσσερις διαστάσεις αυτού του χαρακτηριστικού, καθώς και άλλα σημαντικά στοιχεία που σχετίζονται με αυτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Αποτελέσματα της έρευνας-δράσης από την εφαρμογή των εναλλακτικών-βιωματικών ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων

8.1. Εισαγωγή

Αφού περιγράψαμε το προπαραεμβατικό μέρος της έρευνας, σε αυτό το κεφάλαιο θα δούμε αναλυτικά την πορεία των ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων και τη συμμετοχή σε αυτές των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα. Στο τέλος κάθε παρέμβασης, αναλύεται η πορεία κάθε παιδιού όσον αφορά τη διάσταση της ενσυναίσθησης, αλλά και τη συνεργασία του με την ομάδα και τη συμμετοχή του στις διάφορες δραστηριότητες. Αναφέρεται επίσης κάθε στοιχείο που παρατηρήθηκε κατά τη διάρκεια της παρέμβασης και κρίθηκε σημαντικό για την έρευνα. Επειδή στις παρεμβάσεις συμμετέχουν και τα υπόλοιπα παιδιά της τάξης, αυτά αναφέρονται με αριθμούς (παιδί 1, παιδί 2, κλπ.). Η περιγραφή επικεντρώνεται κυρίως στα παιδιά που συμμετέχουν στην έρευνα.

8.2. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 1: Γνωριμία με την έννοια της ενσυναίσθησης και με τα συναισθήματα

Ο σκοπός της πρώτης ψυχοπαιδαγωγικής παρέμβασης ήταν από τη μία να γνωρίσουν τα παιδιά την έννοια της ενσυναίσθησης, ώστε να μάθουν με ποιο θέμα θα ασχοληθούμε τις επόμενες εβδομάδες και από την άλλη να έρθουν σε μια πρώτη επαφή με τα συναισθήματά τους.

Ξεκινήσαμε λοιπόν με κάποιες ερωτήσεις, ώστε να διερευνήσουμε τον βαθμό στον οποίο γνωρίζουν την έννοια της ενσυναίσθησης. Στην ερώτησή μας αν γνωρίζουν τι σημαίνει αυτή η λέξη, το παιδί 3 απάντησε ότι ενσυναίσθηση είναι όταν αισθάνομαι λύπη, χαρά ή φόβο. Τους εξηγήσαμε ότι δεν είναι ακριβώς αυτό, αλλά είναι όταν καταλαβαίνω τι αισθάνεται ο άλλος και τι σκέφτεται και όταν αισθάνομαι κι εγώ το ίδιο συναίσθημα που αισθάνεται κι εκείνος και προσπαθώ να τον βοηθήσω.

Ύστερα τους ρώτησα αν είναι σημαντικό να καταλαβαίνουμε τι αισθάνονται και τι σκέφτονται οι άλλοι. Το παιδί 2 απάντησε πως είναι σημαντικό, γιατί αν ξέρουμε πώς θα αισθανθεί, θα ξέρουμε και τι να του πούμε και πώς να του μιλήσουμε. Το παιδί 10 απάντησε πώς αν καταλαβαίνουμε τα συναισθήματά του, μπορούμε να τον βοηθήσουμε καλύτερα. Άλλη απάντηση ήταν πως καταλαβαίνεις τι θέλει και τι δε θέλει ο άλλος. Ο Μ.Φ. απάντησε ότι όταν ο άλλος νιώθει άσχημα, μπορεί κι εμείς να πάμε να του πούμε κάτι κακό και να φύγει μακριά. Εγώ τον βοήθησα συμπληρώνοντας πως γι' αυτό λοιπόν είναι σημαντικό να γνωρίζουμε τι αισθάνεται ο άλλος, για να μην του πούμε κι εμείς κάτι άσχημο και τον κάνουμε να νιώσει ακόμα χειρότερα. Ο Μ.Φ. λοιπόν εδώ έδειξε ενδιαφέρον για το θέμα της συζήτησης και κατάλαβε πόσο σημαντικό για την επικοινωνία και για τη διατήρηση των καλών σχέσεων με τους άλλους είναι η κατανόηση των συναισθημάτων τους. Επικοινωνούμε καλύτερα όταν γνωρίζουμε τη συναισθηματική κατάσταση του άλλου.

Η επόμενη ερώτησή μου ήταν αν είναι εύκολο να καταλάβουμε πώς αισθάνεται ο άλλος και πώς μπορούμε να το καταλάβουμε, διευκρινίζοντας πως δεν έρχεται πάντα ο άλλος να μας πει τι νιώθει και πως μπορούμε να το καταλάβουμε και από αλλού. Οι απαντήσεις που έδωσαν ήταν: από τις εκφράσεις του προσώπου του, από αυτά που κάνει (από τη συμπεριφορά του), από την ένταση της φωνής του. Σε αυτό το σημείο συνέδεσα το

δεύτερο σκέλος της πρώτης παρέμβασης που ήταν τα συναισθήματα. Τους εξήγησα ότι μετά την παρακολούθηση του βίντεο, θα κάνουμε κάποιες δραστηριότητες σχετικές με τα συναισθήματα, εφόσον είναι τόσο σημαντικό να τα αναγνωρίζουμε στον εαυτό μας και στους άλλους.

Ύστερα τους έδειξα ένα βίντεο που εξηγεί την έννοια της ενσυναίσθησης, το “The importance of empathy”, ως εισαγωγικό για το θέμα με το οποίο θα ασχοληθούμε. Επειδή ήταν στα αγγλικά, τους το μετέφραξα, εξηγώντας τους παράλληλα αυτά που έδειχνε. Το βίντεο στην αρχή εξηγεί το γεγονός ότι κάθε άνθρωπος βλέπει τα πράγματα γύρω του με διαφορετικό τρόπο, όμως είναι σημαντικό να μπορούμε να μπούμε στη θέση του άλλου και να καταλάβουμε τον δικό του τρόπο αντίληψης του κόσμου, τον τρόπο που σκέφτεται και τον τρόπο που αισθάνεται. Στη συνέχεια εξηγεί τον τρόπο λειτουργίας των νευρώνων-καθρεφτών, σύμφωνα με τους οποίους προσπαθούμε να καταλάβουμε τους άλλους μιμούμενοι τις κινήσεις και τις εκφράσεις τους. Η ενσυναίσθηση μας οδηγεί να καταλαβαίνουμε τους άλλους και να προσπαθούμε να τους βοηθήσουμε. Ύστερα παρουσιάζει τρόπους που μας βοηθούν στη βίωση της ενσυναίσθησης. Αυτοί οι τρόποι είναι η παρατήρηση των άλλων και των συναισθημάτων τους, το ενδιαφέρον για την ευημερία τους, η προσοχή που δείχνουμε στους άλλους όταν μιλάνε, η προσπάθεια κατανόησης του άλλου και των απόψεών του και οι ερωτήσεις που κάνουμε για την καλύτερη κατανόηση της σκέψης του. Σημαντική είναι η ανταλλαγή απόψεων και όχι απαραίτητα η συμφωνία με τον άλλον, γιατί μέσα από αυτή εμπλουτίζουμε τις γνώσεις μας και ανοιγόμαστε σε καινούριους τρόπους σκέψης. Μέσα από τη ζωή του άλλου κερδίζουμε καλύτερη κατανόηση του κόσμου γύρω μας. Τέλος, το βίντεο μιλάει για την ανοχή στη διαφορετικότητα, το μοίρασμα των εμπειριών και την εστίαση στα κοινά στοιχεία, αλλά και την αποδοχή των διαφορετικών στοιχείων, ως προϋποθέσεις για την καλύτερη κατανόηση των άλλων και την εκδήλωση της ενσυναίσθησης.

Όταν τελείωσε το βίντεο, τους είπα ότι θα ασχοληθούμε με τα συναισθήματα και τον τρόπο να τα αναγνωρίζουμε στον εαυτό μας και στους άλλους. Αφού καθίσαμε κάτω σχηματίζοντας έναν κύκλο, τους ζήτησα να μου πουν ποια συναισθήματα γνωρίζουν για να τα γράψω στον πίνακα. Τα συναισθήματα που μου ανέφεραν ήταν η χαρά, η λύπη, η κατάθλιψη, ο θυμός, ο φόβος, η αγάπη, η καλοσύνη, το θάρρος, ο ενθουσιασμός, η ευτυχία, η αηδία, η ζήλια, η ντροπή, η κακία, το άγχος, η ανυπομονησία και η αναισθησία. Συμμετείχαν σχεδόν όλα τα παιδιά σε αυτή τη δραστηριότητα.

Μετά τους είπα ότι θα παίξουμε ένα παιχνίδι με το ζάρι των συναισθημάτων. Είχα φτιάξει ένα ζάρι από χαρτόνι, στο οποίο είχα ζωγραφίσει σε κάθε πλευρά ένα πρόσωπο που έδειχνε ένα συναίσθημα. Τα συναισθήματα ήταν η χαρά, η λύπη, ο θυμός, ο φόβος, η ντροπή και η ζήλια. Τα παιδιά με τη σειρά έριχναν το ζάρι κι ανάλογα με το συναίσθημα που τους τύχαινε, έλεγαν ένα περιστατικό από τη ζωή τους στο οποίο είχαν νιώσει αυτό το συναίσθημα ή εναλλακτικά, αν δεν είχαν να πουν κάποιο περιστατικό, ανέφεραν σε ποιες περιπτώσεις νιώθουν αυτό το συναίσθημα. Όταν κάποιο παιδί δυσκολευόταν πολύ να μιλήσει για τον εαυτό του, του ζητούσα να μου πει σε ποιες περιπτώσεις οι άνθρωποι γενικά μπορεί να νιώθουν αυτό το συναίσθημα.

Οι απαντήσεις των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν οι εξής: Ο Μ.Φ. απάντησε ότι νιώθει ζήλια, όταν τα άλλα παιδιά, όπως και ο αδερφός του, δεν του δίνουν τα παιχνίδια τους, ενώ εκείνοι έχουν ωραία παιχνίδια. Η απάντησή του είναι χαρακτηριστική της συνήθους συμπεριφοράς του, όπου πολλές φορές νιώθει αδικημένος και ότι υστερεί σε σχέση με τους άλλους και ιδιαίτερα με τον αδερφό του. Ο Χ.Φ. αισθάνεται ζήλια, όταν κάποιος παίρνουν πολύ καλό βαθμό στα μαθήματα ενώ εκείνος όχι. Ο Χ.Φ. δίνει μεγάλη σημασία στους βαθμούς και είναι ανταγωνιστικός, θέλοντας πάντα να είναι καλύτερος από τους άλλους. Εδώ βλέπουμε λοιπόν την επιθυμία για πρωτιά και την ανταγωνιστικότητα που αισθάνεται. Ο Μ.Π. έπρεπε να απαντήσει πότε νιώθει ντροπή, αλλά όσο κι αν προσπάθησα

να τον βοηθήσω, δεν μπόρεσε να δώσει μια απάντηση. Γενικά, δυσκολεύεται να εκφράσει τα συναισθήματα και τις σκέψεις του. Το ίδιο συνέβη και με τον Σ.Μ., του οποίου έτυχε επίσης το συναίσθημα της ντροπής. Ο Σ.Μ. δυσκολεύεται επίσης να εκφραστεί, κάτι που μπορεί να οφείλεται εν μέρει στον ντροπαλό χαρακτήρα του και εν μέρει στη δυσκολία που έχει στη γλώσσα λόγω της ξενικής καταγωγής του. Ο Χ.Γ. απάντησε πως αισθάνεται θυμό, όταν χάνει στο ποδόσφαιρο. Ο Χ.Γ. είναι ένα παιδί που ασχολείται πολύ με τον αθλητισμό και είναι πολύ επικεντρωμένος σε αυτό, ώστε είναι αναμενόμενο να θυμώνει όταν δεν πετυχαίνει σε αυτόν τον τομέα. Είναι ταυτόχρονα και ένα κλειστό παιδί, οπότε είναι λογικό που δεν ανέφερε κάποιο συναίσθημα σε σχέση με κάποιο άλλο άτομο. Η Ι.Ψ. νιώθει θυμό με τη μαμά της την ώρα του διαβάσματος, γιατί κάποιες φορές η μαμά της την πιέζει. Η Ι.Ψ. είναι ένα παιδί που δυσκολεύεται αρκετά στα μαθήματα, οπότε είναι αναμενόμενο να νιώθει πίεση στον τομέα αυτό. Είναι ένα παιδί επίσης που ενώ ήταν αρκετά ντροπαλή και μαζεμένη στην αρχή της χρονιάς, έχει αρχίσει να εκφράζεται και να νιώθει καλύτερα με τον εαυτό της (ίσως και λόγω των συμβουλών από την παιδοψυχολόγο που επισκέπτεται), οπότε καταλαβαίνει τα συναισθήματά της καλύτερα. Η Ρ.Κ. δεν μπόρεσε να απαντήσει πότε αισθάνεται ντροπή. Παρόλο που συμμετέχει αρκετά στο μάθημα συνήθως, εδώ δεν μπόρεσε να απαντήσει. Η Α.Σ. αισθάνεται λύπη, όταν τη δέρνει ο αδερφός της. Η Α.Σ. έχει άλλα δύο αδέρφια και κάποιες φορές υπάρχουν συγκρούσεις μεταξύ τους. Ο Π.Κ. στην αρχή δυσκολευόταν να απαντήσει πότε αισθάνεται λύπη. Τότε βρήκα την ευκαιρία και τους εξήγησα ότι όλοι αισθανόμαστε αυτά τα συναισθήματα και δεν είμαστε πάντα χαρούμενοι. Εκεί απάντησε πως αισθάνεται λύπη όταν η μαμά του παίρνει το μέρος της αδερφής του, ενώ εκείνος έχει δίκιο. Πάνω σε αυτή την απάντηση τους εξήγησα πως μπορεί να νιώθουμε και άλλα συναισθήματα ταυτόχρονα, δηλαδή στη συγκεκριμένη περίπτωση μπορεί εκτός από λύπη, να νιώθει και θυμό και ζήλια. Ο Π.Κ. ίσως δεν ήθελε να παραδεχτεί ότι αισθάνεται λύπη κάποιες φορές, καθώς θέλει να παρουσιάζει έναν εαυτό πολύ δυνατό και αλάθητο. Η απάντηση του τελικά δείχνει πως έχει κάποια συναισθήματα ζήλιας προς την αδερφή του και αίσθησης ότι η μητέρα του δεν τον αγαπάει το ίδιο, όπως την αδερφή του. Σε γενικές γραμμές, είναι ένα παιδί που παραπονιέται συχνά για αδικίες εις βάρος του.

Η επόμενη δραστηριότητα ήταν να κάνουν έναν κύκλο πιάνοντας ο ένας αρχικά το χέρι του διπλανού του. Υπήρξε μια μικρή αναστάτωση, καθώς ο Μ.Π. δεν ήθελε να πιάσει τον Μ.Φ. Προσπάθησα να καταλάβω τον λόγο, αλλά δεν ήθελε να μου πει και δεν ασχολήθηκα παραπάνω. Γενικά, τον Μ.Φ. δεν τον συμπαθούν ιδιαίτερα οι συμμαθητές του και πολλές φορές τον αποφεύγουν, καθώς κι εκείνος συχνά κάνει πράγματα που προκαλούν στους άλλους αηδία, για να κερδίσει την προσοχή τους. Από την άλλη, ο Μ.Π. πολλές φορές εκφράζει έντονα την αντιπάθειά του προς κάποια παιδιά. Επίσης δεν ανοίγεται στους δασκάλους, ώστε να τους κάνει να καταλάβουν τι τον ενοχλεί. Στο συγκεκριμένο περιστατικό φαίνεται η έλλειψη ενσυναίσθησης προς τα συναισθήματα του συμμαθητή του, εφόσον δεν τον ενδιαφέρει τι μπορεί να νιώσει ο άλλος.

Αφού εν τέλει πιάστηκαν σε κύκλο, άρχισα να τους λέω από ένα συναίσθημα κάθε φορά και μου το έδειχναν με εκφράσεις προσώπου και κινήσεις. Τα συναισθήματα που τους είπα ήταν η χαρά, η λύπη, ο θυμός, ο φόβος, η ζήλια και η ντροπή. Έδειξαν ενθουσιασμό και ο καθένας έδειχνε με κινήσεις κι εκφράσεις, όπως μπορούσε, το συναίσθημα που τους έλεγα.

Μετά χωριστήκαμε σε ζευγάρια, ο καθένας με τον διπλανό του, και τους έδωσα ένα χαρτάκι με ένα συναίσθημα, για το οποίο έπρεπε να σκεφτούν μια σχετική σύντομη ιστοριούλα και να την πουν στην τάξη, χωρίς να αποκαλύψουν το συναίσθημα. Οι υπόλοιποι έπρεπε να βρουν ποιο είναι το συναίσθημα στο οποίο αναφέρεται η ιστοριούλα.

Τα πρώτα δύο παιδιά (παιδί 1 και παιδί 2) είπαν την εξής ιστοριούλα, επηρεασμένα από το γνωστό τραγουδάκι: «Πήγε η γάτα στο χορό και δεν ήξερε να χορεύει και της δώσανε ένα γιογιό». Ενώ κάποιοι είπαν ότι το συναίσθημα είναι ο θυμός ή η ντροπή, ο Μ.Φ. είπε

ότι είναι η χαρά γιατί της έδωσαν κάτι (γιογιό) και τα παιδιά που είπαν την ιστορία συμφώνησαν. Εδώ, παρόλο που σύμφωνα με τα παιδιά, ο Μ.Φ. βρήκε τη σωστή απάντηση, φαίνεται ότι δεν κατανόησε το σωστό συναίσθημα, αφού η γάτα δεν είχε χορέψει καλά. Βέβαια και η ιστοριούλα δεν ήταν σωστά διατυπωμένη, αφού παρόλο που δε χόρεψε καλά, κέρδισε κάτι, οπότε με αυτή την έννοια μπορεί να είχε και δίκιο. Δυο άλλα παιδιά (παιδί 5 και παιδί 3) είπαν την εξής ιστορία: «Ένα παιδάκι είδε τον αδερφό του που είχε ένα παγωτό και ήθελε κι αυτό». Ο Μ.Π. είπε ότι το συναίσθημα ήταν ζήλια, γιατί ήθελε κι αυτό και τα παιδιά το επιβεβαίωσαν. Ο Μ.Π. έχει κι αυτός έναν αδερφό μικρότερο και πιθανόν να ταυτίστηκε με το παιδί της ιστορίας, κατανοώντας το συναίσθημά του. Ο Σ.Μ. και ο Μ.Φ. είπαν ότι ήταν δυο παιδάκια που γυρνούσαν από το σχολείο και κουτούλησαν με ένα άλλο παιδάκι. Η Α.Σ. απάντησε ότι το συναίσθημα είναι ο θυμός και ο Μ.Φ. είπε ότι θύμωσαν γιατί κουτούλησαν και όντως ήταν αυτό το συναίσθημα. Εδώ φαίνεται η δυσκολία τους, καθώς δεν κατανοούν πως δε γίνεται να θυμώσει κάποιος επειδή κουτούλησε με κάποιον άλλο. Ο Χ.Φ. και ο Χ.Γ. είπαν ότι ήταν ένα παιδάκι που έπαιζε μπάλα και η ομάδα του έβαλε λάθος γκολ (αυτογκόλ). Η Ρ.Κ. απάντησε ότι το παιδάκι ένιωσε στενοχώρια, όμως τα παιδιά είπαν ότι το συναίσθημα ήταν θυμός. Δε διευκρινίστηκε όμως αν εννοούσαν θυμό προς τον εαυτό τους ή θυμό επειδή έχασαν. Το παιδί 5 και η Α.Σ. είπαν την εξής ιστορία: «Ήταν ένα παιδάκι και η μαμά του τον έστειλε να αγοράσει κάτι κι όταν γύρισε έτρεμε. Κάποια παιδιά απάντησαν φόβος, γιατί ήταν βράδυ, αλλά και γιατί φοβόταν μην τον μαλώσει η μαμά του, επειδή πήρε γλειφιτζούρι. Τελικά ίσχυαν και τα δύο, σύμφωνα με τα κορίτσια. Το συναίσθημα ήταν ο φόβος. Η ιστορία που είπε το παιδί 7 και η Ι.Ψ. ήταν ότι ήταν μια οικογένεια πλούσια που ξόδευε τα λεφτά της και δεν της έμεινε τίποτα. Κάποιο παιδί είπε λύπη γιατί τώρα δεν είχε τίποτα και τα κορίτσια το επιβεβαίωσαν. Η Ρ.Κ. και το παιδί 12 είπαν ότι ήταν ένα παιδάκι στο σχολείο που είχε γενέθλια κι όλοι του έδωσαν δώρα. Το συναίσθημα που ήταν η χαρά, το βρήκαν αρκετοί. Άλλο ένα ζευγάρι παιδιών (παιδί 4 και παιδί 6) είπαν ότι την Κυριακή του Πάσχα ένα κοριτσάκι έκανε κατακόρυφο και κάποια παιδάκια την κοροϊδεύανε. Ο Μ.Φ. απάντησε ότι το κοριτσάκι ένιωσε λύπη, αλλά του είπαν ότι δεν είναι αυτό το συναίσθημα. Σημαντικό είναι ότι συμμετείχε και η απάντησή του είχε λογική βάση, δηλαδή θα μπορούσε να αισθάνεται και λύπη. Τελικά το βρήκε ο Χ.Φ. και ήταν η ντροπή, γιατί την κοροϊδεύανε. Ο Χ.Φ. είναι πολύ ευαίσθητος σε θέματα κοροϊδίας, καθώς δε θέλει με τίποτα να τον κοροϊδεύουν (παρόλο που ο ίδιος το κάνει συνέχεια) και εδώ κατανόησε το συναίσθημα του κοριτσιού. Η ιστορία που είπαν άλλα δυο παιδιά (παιδί 8 και παιδί 9) ήταν ότι ήταν ένα παιδάκι που τον χτυπούσαν. Ο Π.Κ. απάντησε θυμός, αλλά τελικά ήταν η λύπη που τη βρήκε ένα άλλο παιδί. Θα μπορούσε να είναι όμως και ο θυμός που απάντησε ο Π.Κ. Η απάντησή του ήταν αναμενόμενη, καθώς ο ίδιος θυμώνει αρκετά εύκολα. Ο Π.Κ. και ο Μ.Π. δεν ήθελαν να πουν, γιατί ήταν λίγο αστείο και φοβούνταν μην τους μαλώσω. Τους είπα να σκεφτούν μια άλλη. Αφού δεν έλεγαν, τους πρότεινα μήπως θέλουν να την πει κάποιος άλλος. Ο Π.Κ. τελικά είπε την εξής ιστοριούλα: «Ένα παιδί προχωρούσε στον δρόμο και πέρασε ένα αυτοκίνητο και του κατέβηκε το παντελόνι. Ένα παιδί απάντησε πως το συναίσθημα που ένιωσε ήταν η ντροπή, αλλά του είπαν πως ήταν ο θυμός. Τα δύο παιδιά ήθελαν προφανώς να κάνουν τους άλλους να γελάσουν και να προκαλέσουν λίγο τη δασκάλα, αλλά ντράπηκαν. Τελικά, είπαν την ιστορία που (μάλλον) είχαν σκεφτεί και που τους είχε φανεί αστείο το κατέβασμα του παντελονιού. Το συναίσθημα που είπαν οι ίδιοι ότι αισθάνθηκε το παιδί, είναι λογικό και αναμενόμενο περισσότερο για τον Π.Κ., ο οποίος θυμώνει εύκολα. Γενικά, ο Π.Κ. ασχολήθηκε περισσότερο να βρει την ιστορία και το συναίσθημα, ενώ ο Μ.Π. ακολούθησε, κάτι που είναι συνηθισμένο γι' αυτόν.

Εδώ τελείωσε η πρώτη ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση στην τάξη και τους είπα ότι θα συνεχίσουμε με άλλες δραστηριότητες την επόμενη φορά.

Τα συμπεράσματα σχετικά με τη συμμετοχή των παιδιών στην πρώτη ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση είναι τα ακόλουθα:

Ο Μ.Φ. στην πρώτη αυτή συνάντηση συμμετείχε αρκετά, έδειχνε να κατανοεί τα συναισθήματα του ίδιου και των άλλων και να τα αναγνωρίζει σωστά. Δημιουργήθηκε μια μικρή αναστάτωση, χωρίς όμως να φταίει ο ίδιος, αφού δεν ήθελε ο Μ.Π. να τον πιάσει στον κύκλο. Γενικά, είχε την αναμενόμενη συμπεριφορά, κατανοώντας τα συναισθήματα και συμμετέχοντας πολύ. Βέβαια, περισσότερο κατανοούσε τα συναισθήματα που νιώθει κι ο ίδιος συχνά, όπως πχ. της ζήλιας και της αίσθησης αδικίας.

Ο Μ.Π. σε αυτή τη συνάντηση συμμετείχε ελάχιστα, όπως κάνει πάντα. Όσο κι αν του δόθηκε χρόνος και βοήθεια, δεν μπόρεσε να δώσει απάντηση για τα συναισθήματά του, κάτι που ήταν αναμενόμενο, καθώς έχει μεγάλες δυσκολίες έκφρασης κι επικοινωνίας. Δημιούργησε την φασαρία με τον Μ.Φ., καθώς δεν ήθελε να τον πιάσει, επειδή μάλλον σιχαινόταν. Δεν έδειξε ενσυναίσθηση σε αυτό το σημείο, καθώς δεν τον ένοιαζε πως θα νιώσει το άλλο παιδί. Απάντησε μόνο στο συναίσθημα που έχει νιώσει κι ο ίδιος πολλές φορές με τον αδερφό του (ζήλια), καθώς είναι ευκολότερο να αναγνωρίζουμε στους άλλους συναισθήματα που έχουμε νιώσει κι εμείς οι ίδιοι. Τέλος, στη συνεργατική δραστηριότητα που έπρεπε να βρουν μια ιστοριούλα, ακολούθησε τις ιδέες του συμμαθητή του και τον άφησε να τα πει όλα εκείνος. Έδειξε δηλαδή ελάχιστη συμμετοχή.

Ο Χ.Φ. σε αυτή την συνάντηση δε συμμετείχε ιδιαίτερα σηκώνοντας το χέρι του, κάτι που ήταν αναμενόμενο γι' αυτόν, καθώς ποτέ δε συμμετέχει πολύ. Απαντούσε βέβαια σε όλα όσα του ζητήθηκαν. Ανέφερε το συναίσθημα της ζήλιας, όταν οι άλλοι παίρνουν καλύτερο βαθμό από εκείνον, δείχνοντας έτσι την επιθυμία για πρωτιά και την ανταγωνιστικότητα προς τους άλλους.

Ο Χ.Γ. συμμετείχε ελάχιστα και απάντησε μόνο σε όσα του ζητήθηκαν, πράγμα αναμενόμενο γι' αυτόν. Και οι δύο απαντήσεις του είχαν να κάνουν με τον θυμό που νιώθει κάποιος όταν χάνει στο ποδόσφαιρο. Έτσι, δεν εξέφρασε πάλι συναισθήματα σχετικά με άλλους ανθρώπους, επιβεβαιώνοντας το γεγονός πως είναι ένα παιδί κλειστό με δυσκολία έκφρασης των συναισθημάτων του.

Ο Σ.Μ. συμμετείχε ελάχιστα, δεν μπόρεσε να δώσει απάντηση στο πότε νιώθει ντροπή όσο κι αν βοηθήθηκε και η ιστορία που σκέφτηκε με το άλλο παιδί ήταν αρκετά απλοϊκή. Φάνηκαν λοιπόν οι δυσκολίες επικοινωνίας και έκφρασης των συναισθημάτων που έχει.

Ο Π.Κ. συμμετείχε αρκετά. Με τις απαντήσεις του φάνηκε πως δε θέλει να παραδεχτεί πως νιώθει συναισθήματα που τον δείχνουν πιο αδύναμο, όπως πχ. η ζήλια. Τελικά όμως παραδέχτηκε τη ζήλια προς την αδερφή του και τη λύπη του στη σκέψη ότι η μαμά του τον αγαπάει λιγότερο. Επίσης από τις απαντήσεις του φαίνεται ότι αισθάνεται πολύ συχνά θυμό. Τέλος, με την τελευταία δραστηριότητα φαίνεται πως δεν παίρνει στα σοβαρά κάποια πράγματα και επιδιώκει να προκαλέσει την προσοχή των συμμαθητών και των δασκάλων του.

Η Ρ.Κ. δεν μπόρεσε να απαντήσει πότε αισθάνεται ντροπή. Ίσως δεν ήθελε να παραδεχτεί πως κάποιες φορές αισθάνεται αυτό το συναίσθημα. Έδειξε να καταλαβαίνει πότε κάποιος μπορεί να νιώθει λύπη ή χαρά. Συμμετείχε λίγο στο μάθημα.

Η Ι.Ψ. μπόρεσε να εκφράσει τα συναισθήματα που νιώθει (θυμό προς τη μαμά της), δείχνοντας σημάδια βελτίωσης ως προς ο θάρρος, καθώς ήταν ένα πολύ μαζεμένο παιδί. Επίσης έδειξε να αναγνωρίζει και να κατανοεί τα συναισθήματά της. Η ιστορία που έφτιαξε με τη συμμαθήτριά της ήταν μια απλή ιστορία με το κατάλληλο συναίσθημα. Κατά τ' άλλα δε συμμετείχε ιδιαίτερα.

Η Α.Σ. εξέφρασε ότι αισθάνεται λύπη όταν τη χτυπάει ο αδερφός της, δείχνοντας ότι κάποιες φορές υπάρχουν εντάσεις μεταξύ των αδερφών, αλλά και το γεγονός ότι νιώθει θύμα πολλές φορές. (δεν είπε θυμό, αλλά λύπη)

8.3. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 2: Επεξεργασία των δύσκολων συναισθημάτων (θυμός, λύπη): 1^ο μέρος

Ξεκινήσαμε την 2^η παρέμβαση με μια σύντομη ανακεφαλαίωση των όσων κάναμε την προηγούμενη φορά. Στην αρχή τους ρωτήσαμε αν θυμούνται τι είπαμε ότι είναι η ενσυναίσθηση. Το παιδί 2 απάντησε ότι ενσυναίσθηση είναι να καταλαβαίνουμε τα συναισθήματα των άλλων και αν αυτό που θα πούμε θα του αρέσει ή όχι. Συμπληρώσαμε ότι είναι επίσης να καταλαβαίνουμε και τι σκέφτεται ο άλλος, για να μπορούμε να τον βοηθήσουμε καλύτερα. Ύστερα ρωτήσαμε τι μπορούμε να κάνουμε για να αρχίσουμε να έχουμε μεγαλύτερη ενσυναίσθηση, για να καταλαβαίνουμε καλύτερα τους άλλους, σύμφωνα με το βίντεο που παρακολουθήσαμε. Με λίγη βοήθεια τα παιδιά απάντησαν ότι πρέπει να παρατηρούμε με μεγαλύτερη προσοχή τους άλλους και να προσπαθούμε να καταλαβαίνουμε καλύτερα τι σκέφτονται και τι αισθάνονται. Μετά ρωτήσαμε ποιο είναι το δεύτερο βήμα για μεγαλύτερη ενσυναίσθηση, σύμφωνα με το βίντεο που παρακολουθήσαμε. Με λίγη βοήθεια το παιδί 6 απάντησε να μη βιαζόμαστε να απαντήσουμε, να τον ακούμε καλά, να σκεφτόμαστε λίγο και μετά να απαντάμε. Συμπληρώσαμε πως πριν απαντήσουμε, μπορούμε να του κάνουμε και κάποιες ερωτήσεις και μετά να πούμε και τη δικιά μας γνώμη, λαμβάνοντας υπόψη και τη δική του γνώμη και τοποθετώντας τη στο μυαλό μας σαν παζλ, όπως είδαμε στο βίντεο. Επίσης τους υπενθυμίσαμε πως εκτός από το θέμα της ενσυναίσθησης, μιλήσαμε και για τα συναισθήματα και συγκεκριμένα πότε νιώθουμε το καθένα από αυτά (λύπη, θυμό, ζήλια, κλπ.)

Μετά από αυτή τη σύντομη κουβεντούλα, περάσαμε στην πρώτη δραστηριότητα, σύμφωνα με την οποία τα παιδιά έπρεπε να σταθούν όρθια και να παριστάνουν με το σώμα τους το συναίσθημα που νιώθουν εκείνη τη στιγμή. Έπρεπε όμως να μείνουν ακίνητοι σαν αγάλματα, με την έκφραση και τη στάση που είχε επιλέξει ο καθένας. Αφού το έκαναν, κάθε παιδί επέλεγε δύο άλλα παιδιά και προσπαθούσε να μαντέψει σύμφωνα με αυτό που έβλεπε, το συναίσθημα που ένιωθαν. Ο Σ.Μ. επέλεξε να δείξει τον θυμό και το παιδί 12 το μάντεψε σωστά. Ο Π.Κ. παρίστανε ένα συναίσθημα κι όταν ένα παιδί τον ρώτησε αν παριστάνει την ευτυχία, εκείνος απάντησε ότι δεν ήξερε τι παρίστανε, δείχνοντας αδιαφορία για τη δραστηριότητα. Ο Μ.Φ. μάντεψε σωστά για τον Μ.Π. ότι δείχνει το συναίσθημα του θυμού και για το παιδί 9 το συναίσθημα της χαράς. Εδώ φαίνεται ότι μπορεί να αναγνωρίσει συναισθήματα από τις εκφράσεις του προσώπου κι από τις κινήσεις. Ο Π.Κ. μάντεψε σωστά για την Ι.Ψ. όσον αφορά το συναίσθημα της χαράς και για το παιδί 8 το συναίσθημα της αηδίας, δείχνοντας ότι μπορεί να αναγνωρίσει συναισθήματα από μη λεκτικά σήματα. Η Α.Σ. παρίστανε το συναίσθημα της βαρεμάρας, το οποίο μάντεψε σωστά ο Μ.Π., αλλά όχι ο Σ.Μ. που είπε θυμός. Η Ρ.Κ. προσπάθησε να βρει το συναίσθημα του Χ.Φ. και μετά από πολλές προσπάθειες βρήκε ότι είναι η ζήλια. Εδώ φαίνεται ότι δυσκολεύεται να καταλάβει τα συναισθήματα των άλλων. Βέβαια, μπορεί κι ο Χ.Φ. να μην κατάφερε να το δείξει σωστά. Άλλωστε το συναίσθημα της ζήλιας δεν είναι εύκολο να φανεί μόνο μέσα από τις εκφράσεις του προσώπου.

Ύστερα επανέλαβαν τη δραστηριότητα, αλλά αυτή τη φορά με όποιο συναίσθημα ήθελαν και όχι με αυτό που ένιωθαν εκείνη τη στιγμή. Κάποια παιδιά προσπάθησαν να μαντέψουν τι νιώθει κάποιο άλλο παιδί, σύμφωνα με την έκφραση και τη στάση του. Ο Μ.Π. προσπάθησε να μαντέψει το συναίσθημα που έδειχνε το παιδί 5, λέγοντας θυμό κι έπειτα βία. Του εξηγήσαμε ότι η βία δεν είναι συναίσθημα. Εδώ φαίνεται ότι δυσκολεύεται να ξεχωρίσει τα συναισθήματα από τις αντιδράσεις που αυτά προκαλούν. Ο Μ.Φ. μάντεψε σωστά το συναίσθημα του παιδιού 11 που ήταν ο ενθουσιασμός. Ο Π.Κ. μάντεψε σωστά το συναίσθημα της χαράς για το παιδί 12. Η Ι.Ψ. μάντεψε στην αρχή λάθος λέγοντας ντροπή, αλλά μετά σωστά, λέγοντας λύπη για το παιδί 7. Ο Μ.Φ. βρήκε σωστά με τη δεύτερη

προσπάθεια το συναίσθημα του παιδιού 6 που ήταν η λύπη. Η Α.Σ. μάντεψε σωστά το συναίσθημα της ζήλιας για τον Χ.Φ., το ίδιο και η Ρ.Κ. όσον αφορά το συναίσθημα του θυμού για τον Μ.Φ. Φαίνεται λοιπόν ότι τα παραπάνω παιδιά δε δυσκολεύονται ιδιαίτερα στην αναγνώριση των συναισθημάτων μέσα από μη λεκτικά σήματα. Το παιδί 10 προσπάθησε να μαντέψει το συναίσθημα του Σ.Μ. λέγοντας ντροπή, βαρεμάρα και φόβο. Τελικά ήταν ο φόβος. Ο Σ.Μ. ίσως να μην κατάφερε να αποτυπώσει σωστά με τις εκφράσεις του προσώπου του το συναίσθημα που επέλεξε.

Επόμενη δραστηριότητα ήταν η εξής: όλα τα παιδιά πιάστηκαν σε έναν κύκλο. Ο πρώτος από τον κύκλο θα παρίστανε ένα συναίσθημα με τις εκφράσεις του προσώπου του και τη στάση του σώματός του και τα επόμενα παιδιά έπρεπε να μαντέψουν το συναίσθημα και να το παριστάνουν κι αυτά. Όποιο παιδί ήθελε να παριστάνει ένα διαφορετικό συναίσθημα, έπρεπε να πει αλλαγή και να παριστάνει αυτό που θέλει. Το επόμενο παιδιά έπρεπε να παριστάνουν το καινούριο συναίσθημα και με αυτό τον τρόπο συνεχίστηκε μέχρι να έρθει η σειρά όλων των παιδιών. Μόλις τελείωσαν, τους ρωτήσαμε πώς ένιωσαν με αυτό το παιχνίδι που παίζαμε. Οι περισσότεροι είπαν ότι τους άρεσε. Μετά ρωτήσαμε αυτούς που είπαν αλλαγή, γιατί ήθελαν να αλλάξουν. Κάποια παιδιά είπαν ότι δεν τους άρεσε το προηγούμενο και κάποια ότι τους άρεσε, απλώς ήθελαν να αλλάξουν.

Η επόμενη δραστηριότητα είχε σχέση με τα δύσκολα συναισθήματα, δηλαδή αυτά που μας δυσκολεύουν. Τους ρωτήσαμε ποια συναισθήματα τους δυσκολεύουν και δεν μπορούν να διαχειριστούν εύκολα. Το παιδί 10 είπε ο θυμός. Από τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα, αυτοί που συμφώνησαν ότι τους δυσκολεύει ο θυμός ήταν ο Μ.Φ., η Ι.Ψ., η Ρ.Κ. και ο Π.Κ. Το παιδί 2 είπε λύπη και συμφώνησαν ο Σ.Μ., ο Μ.Π., ο Μ.Φ., ο Π.Κ., η Ρ.Κ. και η Ι.Ψ. Το παιδί 5 είπε αηδία και συμφώνησαν σχεδόν όλοι. Ο Χ.Φ. είπε φόβος και συμφώνησαν η Ρ.Κ. και η Ι.Ψ. Ο Μ.Φ. είπε ντροπή και συμφώνησαν ο Π.Κ., η Ρ.Κ., ο Χ.Φ., ο Μ.Φ. και η Ι.Ψ. Ένα άλλο παιδί είπε ζήλια, και συμφώνησαν ο Μ.Φ., η Ι.Ψ., κλπ. Συνοψίζοντας όσον αφορά τα παιδιά της έρευνας, ο Μ.Φ. δυσκολεύεται να διαχειριστεί τον θυμό, τη λύπη, την αηδία, την ντροπή και τη ζήλια, ο Χ.Φ. την αηδία, τον φόβο και την ντροπή, ο Μ.Π. τη λύπη και την αηδία, ο Π.Κ. τον θυμό, τη λύπη, την αηδία και την ντροπή, ο Σ.Μ. τη λύπη και την αηδία, η Ι.Ψ. δυσκολεύεται να διαχειριστεί όλα τα συναισθήματα, η Α.Σ. δε δυσκολεύεται σε κανένα και η Ρ.Κ. δυσκολεύεται στη διαχείριση σχεδόν όλων των συναισθημάτων.

Επειδή κάποιοι έλεγαν «εγώ όχι, ποτέ», τους εξηγήσαμε και πάλι ότι κανένα συναίσθημα δεν είναι κακό και δεν είμαστε κακοί άμα το νιώθουμε, αν ζηλεύουμε ή αν θυμώνουμε και ότι όλοι οι άνθρωποι νιώθουν αυτά τα συναισθήματα και γι' αυτό θα πρέπει να μάθουμε να τα αντιμετωπίζουμε. Ο Μ.Φ. είπε ότι ζηλεύει όταν όλοι τρώνε σοκολάτα εκτός από εκείνον και στην ερώτησή μας γιατί, απάντησε ότι αυτό γίνεται ως τιμωρία από τους γονείς του, όταν δεν τρώει το φαγητό του.

Αφού συζητήσαμε γι' αυτά τα συναισθήματα, τους είπαμε ότι θα ασχοληθούμε με ένα από αυτά που αναφέραμε, δηλαδή τον θυμό. Χωριστήκαμε λοιπόν σε ζευγάρια με τον εξής τρόπο: έπρεπε ο καθένας να βρει ένα παιδί που να φοράει μπλούζα ίδιου χρώματος με τη δική του. Ο Μ.Φ., ο Π.Κ. και ο Σ.Μ. ενοχλούσαν συνεχώς στο μάθημα, διέκοπταν, έκαναν φασαρία ή δεν πρόσεχαν. Αφού χωριστήκαμε σε ζευγάρια παίζαμε το εξής παιχνίδι: Το ένα παιδί ήταν ο Α και το άλλο ήταν ο Β. Ο Α έπρεπε να πει: «Ωραία μέρα σήμερα» και ο Β να απαντήσει: «Όχι, δεν είναι.» Στην αρχή διαφωνούμε ευγενικά και ήρεμα. Σιγά σιγά όμως θα αρχίσουμε να διαφωνούμε πολύ έντονα μέχρι που θα φτάσουμε να τσακωνόμαστε πάρα πολύ (διευκρινίσαμε ότι δεν αγγίζουμε τον άλλον, ούτε παλεύουμε). Μετά σιγά σιγά αρχίζουν να πέφτουν οι τόνοι, ώσπου τα ξαναβρίσκουμε και συμφιλιωνόμαστε. Μόλις τελειώσαμε, καθίσαμε σε κύκλο και τους ρώτησα πώς τους φάνηκε, τι σκέφτηκαν, πώς ένιωσαν, κλπ. Το παιδί 11 είπε ότι της άρεσε το παιχνίδι, αλλά στο τέλος δεν της άρεσε που τα ξαναβρήκαν. Το ίδιο είπε και το παιδί 13, γιατί με τη φίλη της συνήθως δεν τα

ξαναβρίσκουν τόσο γρήγορα. Το παιδί 12 είπε ότι της άρεσε επειδή όποιος είχε νεύρα ξέσπασε. Η Ι.Ψ. είπε ότι δεν της άρεσε γιατί δεν της αρέσει να τσακώνεται. Εδώ φαίνεται ότι προτιμά την ηρεμία. Του παιδιού 6 του άρεσε γιατί στο τέλος έγιναν φίλοι. Ο Μ.Φ. είπε ότι του άρεσε γιατί έχει θέμα με την ενσυναίσθηση, το πώς καταλαβαίνουμε τον άλλον και γιατί έμοιαζε με θεατρικό. Το παιδί 2 είπε ότι του άρεσε που τσακώνονταν (μόνο στα ψέματα όμως) και που γινόταν φασαρία, αλλά δεν του άρεσε που τα έβρισκαν στο τέλος.

Ύστερα χωριστήκαμε σε ομάδες των 4 ατόμων. Είπαμε σε κάθε παιδί από ένα χρώμα και τα παιδιά που είχαν το ίδιο χρώμα, έμπαιναν στην ίδια ομάδα. Κάθε ομάδα έπρεπε να σκεφτεί μια ιστοριούλα που θα περιέχει μια διαφωνία μεταξύ των μελών της ομάδας και να την παρουσιάσει ως σύντομο θεατρικό. Στην ιστοριούλα αυτή έπρεπε να δώσουν το τέλος σε δύο διαφορετικές εκδοχές: στη μία εκδοχή τα μέλη της ομάδας λύνουν τη διαφωνία τους με επιθυμητό τρόπο, ενώ στη δεύτερη δεν καταφέρνουν να τη λύσουν με επιθυμητό τρόπο. Τους υπενθυμίσαμε πριν αρχίσουν να συνεργάζονται με την ομάδα τους, ότι αν θέλουμε να λειτουργούμε με ενσυναίσθηση, πρέπει να ακούσουμε τους άλλους προσεκτικά και να λάβουμε υπόψιν μας και τις άλλες απόψεις μαζί με τη δικιά μας. Κατά τη διάρκεια της εργασίας σε ομάδες, η ομάδα του Μ.Φ. παραπονιόταν ότι ο Μ.Φ. δε συμμετείχε καθόλου. Εκείνος παραπονέθηκε ότι συνέχεια τον διέκοπταν και τον παρότρυνα να πει τη γνώμη του. Ο Μ.Φ. πολύ συχνά παραπονιέται ότι δεν του φέρονται καλά κι ότι τον αδικούν. Στην ομάδα του Π.Κ., ο Π.Κ. δεν άφηνε τη Ρ.Κ. να μιλήσει κι εκείνη παραπονιόταν.

Πριν παρουσιάσουν τις ιστορίες τους, τους ζητήσαμε να μας μιλήσουν λίγο για τη συνεργασία που είχαν μεταξύ τους, αν ακούστηκαν όλες οι απόψεις, αν υπήρξαν κάποιες διαφωνίες, κλπ. Στην πρώτη ομάδα ήταν η Ι.Ψ., το παιδί 12, το παιδί 5, ο Σ.Μ. και ο Μ.Φ. Η Ι.Ψ. είπε ότι δεν είχε κανένα πρόβλημα με τη συνεργασία της με την υπόλοιπη ομάδα. Ο Μ.Φ. παραδέχτηκε από μόνος του ότι αν κάποιος έκανε φασαρία στην ομάδα αυτός ήταν ο ίδιος. Όμως δικαιολόγησε τον εαυτό του λέγοντας ότι ο Σ.Μ. του βούτηξε μέσα από τα χέρια του το αντισηπτικό που ο ίδιος χρησιμοποιούσε για να πει στους άλλους κάτι που ήθελε να κάνουν στο θεατρικό και γι' αυτό θύμωσε. Συμπλήρωσε ότι παρόλο που νευρίασε, δεν χτύπησε κανέναν, απλώς μετά από αυτό δεν άκουγε τις ιδέες του Σ.Μ., όπως κι εκείνος δεν τον άκουγε κι έλεγε συνεχώς «άλλα, άλλα, άλλα» (δηλ. να πει ο Μ.Φ. άλλες ιδέες). Το παιδί 12 είπε ότι ο Μ.Φ. και ο Σ.Μ. δε συνεργάζονταν καλά. Το παιδί 5 είπε ότι δεν άκουγαν και διέκοπταν συνεχώς ο ένας τον άλλον και συμφώνησε πως αυτοί που το έκαναν αυτό ήταν η ίδια, ο Μ.Φ. και ο Σ.Μ. Ο Σ.Μ. είπε ότι θύμωσε γιατί όταν πήγαινε να πει κάτι, ο Μ.Φ. έλεγε κάτι άσχετο και δεν τον άκουγε. Και τα δύο παιδιά (Μ.Φ. και Σ.Μ.) δυσκολεύονται πολύ στην συνεργασία με άλλα παιδιά και είναι επικεντρωμένα μόνο στις δικές τους ανάγκες.

Η δεύτερη ομάδα ήταν το παιδί 8, το παιδί 1, το παιδί 11 και το παιδί 7. Το παιδί 8 είπε ότι η συνεργασία τους ήταν μια χαρά. Το παιδί 1 είπε ότι το παιδί 11 διαφωνούσε με αυτά που έλεγαν αλλά δεν είχε πρόβλημα, δεν ένιωθε πως δεν τον ακούνε. Το παιδί 11 δήλωσε πως όλα πήγαν μια χαρά. Το ίδιο και το παιδί 7.

Η τρίτη ομάδα ήταν η Α.Σ., το παιδί 9 και ο Μ.Π. και είπαν όλοι ότι συνεργάστηκαν μια χαρά.

Η τέταρτη ομάδα ήταν το παιδί 4, ο Χ.Γ., το παιδί 2 και το παιδί 3. Το παιδί 4 είπε ότι συνεργάστηκαν καλά, ενώ το παιδί 2 είπε φοβερά, γιατί γελούσαν και περνούσαν ωραία και βρήκαν πολύ ωραίες ιδέες. Το παιδί 3 είπε ότι δεν την άκουγαν, γελούσαν και δεν ακούγανε τη γνώμη των άλλων. Άρα εδώ ο Χ.Γ. περνούσε ωραία και συνεργαζόταν καλά με κάποια παιδιά από την ομάδα και δεν κατάλαβε ότι κάποιο παιδί ένιωθε ότι δεν το ακούν.

Η πέμπτη ομάδα ήταν ο Π.Κ., η Ρ.Κ., ο Χ.Φ., το παιδί 6 και το παιδί 10. Ο Π.Κ. είπε ότι η Ρ.Κ. έλεγε την ιστορία και όταν ο Π.Κ. πήγε να μιλήσει, εκείνη είπε ότι δεν τέλειωσε αυτό που έλεγε. Παρ' όλα αυτά εκείνος είπε την δική του ιδέα και η Ρ.Κ. είπε ότι ήταν χάλια ιδέα. Ο ίδιος όμως παραδέχτηκε ότι όντως την έλεγε έτσι επίτηδες. Ο Χ.Φ. είπε ότι με τον Π.Κ. γελούσαν όταν τα κορίτσια έλεγαν τις ιδέες τους γιατί ήταν αστείες κάποιες και γιατί

οι ίδιοι δεν μπορούσαν να πουν τις δικές τους ιδέες. Η Ρ.Κ. και το παιδί 6 είπαν ότι δεν άκουγαν τα αγόρια τη γνώμη τους και γελούσαν κι αυτό ήταν σπαστικό. Εδώ και οι τρεις (Π.Κ., Ρ.Κ., Χ.Φ.) δεν ενδιαφέρονται για τη γνώμη του άλλου, ούτε για τα συναισθήματά του. Ο καθένας κοιτάει να πει τη δική του γνώμη, αλλά και να περάσει καλά γελώντας με τον φίλο του.

Αφού είπαν όλοι τη γνώμη τους για το πώς συνεργάστηκαν, ήρθε η ώρα να παρουσιάσουν οι ομάδες τα θεατρικά που ετοίμασαν. Η πρώτη ομάδα έκανε το εξής: Το παιδί 5 με το παιδί 12 έβλεπαν τη βιτρίνα ενός καταστήματος, όταν εντόπισαν σε αυτήν ένα ωραίο κουκλάκι κουνελάκι που το ήθελαν και οι δύο και γι' αυτό άρχισαν να τσακώνονται. Έτσι όπως τσακώνονταν, έσπασε η βιτρίνα και έπρεπε να την πληρώσουν. Άρχισαν τότε να τσακώνονται, κατηγορώντας η μία την άλλη για το φταίξιμο. Τα κορίτσια έδειξαν το καλό τέλος, αφού συμφώνησαν να πληρώσουν από κοινού τη σπασμένη βιτρίνα. Ύστερα άρχισαν να τσακώνονται ο Μ.Φ. με τον Σ.Μ. για ένα αντισηπτικό, μέχρι που έπεσε και έσπασε και τσακώνονταν για το ποιος θα το πάρει. Το παιδί 5 τους είπε ότι τώρα έσπασε και θα το πετάξουμε. Αυτό θεώρησαν πως ήταν το κακό τέλος. Τα αγόρια έδειξαν το κακό τέλος σε μια διαφωνία.

Μετά παρουσίασε η δεύτερη ομάδα το θεατρικό της. Όλα τα παιδιά της ομάδας είπαν «πάμε να πάρουμε ένα παγωτό». Όμως υπήρχε μόνο ένα παγωτό στο κατάστημα, έτσι το παιδί 1 είπε «εγώ είμαι πιο γρήγορος, εγώ θα το πάρω.» Τελικά έγινε σεισμός και είπαν «αφήστε το, ας πάρουμε κάτι άλλο». Αυτό ήταν το καλό τέλος. Το κακό τέλος ήταν το εξής: όλοι πήγαν να πάρουν ένα χαμστεράκι αλλά υπήρχε μόνο ένα. Ένας από την ομάδα είπε «ας πάω να πάρω ένα σκυλάκι», και μετά άρχισαν να τσακώνονται και για το σκυλάκι. Την ώρα που τσακώνονταν για το σκυλάκι, το παιδί αυτό έτρεξε κι αγόρασε το χαμστεράκι. Έτσι με πονηρό τρόπο κατάφερε να πάρει εκείνος αυτό που ήθελαν όλοι.

Η τρίτη ομάδα παρουσίασε το εξής: Ο ένας είπε στον άλλον ότι έκανε λάθος σουτ στο ποδόσφαιρο κι έτσι άρχισαν να τσακώνονται. Στην καλή εκδοχή ήρθαν τα κορίτσια και τους είπαν να σταματήσουν κι έτσι συμφιλιώθηκαν.

Η τέταρτη ομάδα παρουσίασε το εξής: Η Ρ.Κ. ζήτησε από το παιδί 10 να έρθει να καθαρίσει το σπίτι. Όταν όμως χτύπησε το κουδούνι και μπήκε μέσα, είδε ότι ο Χ.Φ. είχε καλέσει το παιδί 6 για να καθαρίσει. Άρχισαν να τσακώνονται, λέγοντας «η δική μου καθαρίζει καλύτερα, εγώ την κάλεσα πρώτος», κλπ. Στο τέλος συμφώνησαν η μία να καθαρίσει το κάτω μέρος του σπιτιού και η άλλη το πάνω. Στην άλλη εκδοχή συνέχισαν να τσακώνονται.

Η ιστορία της πέμπτης ομάδας ήταν η εξής: Τα παιδιά έχουν βγει στο διάλειμμα και συζητούν μεταξύ τους για το πώς πήγαν στο τεστ. Όλοι λένε πως τα πήγαν πολύ καλά και θα πάρουν Α. Όταν βγαίνει η κυρία, λέει ότι όλοι πήραν Α εκτός από το παιδί 4. Ο Μ.Π. αρχίζει να κοροϊδεύει το παιδί 4 που πήρε Γ. Το καλό τέλος ήταν ότι η κυρία μπερδεύτηκε κι είχε βάλει στην πραγματικότητα σε όλους Α. Έτσι σταμάτησε ο Μ.Π. να κοροϊδεύει. Τους εξηγήσαμε ότι έπρεπε να είναι διαφορετικό το καλό τέλος, να είναι οι βαθμοί που είναι, αλλά να είναι διαφορετική η αντίδραση στους βαθμούς. Έτσι η Α.Σ. πρότεινε ότι μπορεί το παιδί 4 να μην έδινε σημασία στις κοροϊδίες και να έφευγε. Εδώ βλέπουμε ότι η τάση της Α.Σ. είναι να μη λύνει τις διαφορές με συζήτηση ή με κάποιον άλλον τρόπο, αλλά να φεύγει. Είναι ο συνηθισμένος της τρόπος να αντιμετωπίζει τις διάφορες καταστάσεις.

Αφού τελείωσαν όλες οι ομάδες τις παρουσιάσεις τους, ακολούθησε συζήτηση με θέμα την επίλυση των διαφωνιών, με βάση τις ιστορίες που παρουσίασαν. Από την πρώτη ομάδα ρωτήσαμε τον Σ.Μ. και τον Μ.Φ. ποιο θα ήταν το καλό τέλος και είπε ο Μ.Φ. ότι είχε προτείνει ένα καλό τέλος για το αντισηπτικό αλλά δεν τον άκουγαν. Τους είπαμε ότι δεν είναι σωστό να μην ακούν την ιδέα ενός παιδιού από την ομάδα. Ο Μ.Φ. συνέχισε να παραπονιέται, γιατί δεν έκαναν τη δική του ιδέα.

Πάνω σε αυτή την ιστοριούλα με το αντισηπτικό, ρωτήσαμε όλη την τάξη τι θα μπορούσε να γίνει ώστε να μην τσακωθούν τα παιδιά και να συγκρατήσουν τα νεύρα τους. Πολλά παιδιά είπαν τις ιδέες τους. Το παιδί 3 απάντησε να συμφωνήσουν να το έχουν όλοι μαζί και να το παίρνει μια ο ένας, μια ο άλλος. Το παιδί 4 είπε πως θα μπορούσαν να πουν «εντάξει, έπεσε, δεν πειράζει, ένα αντισηπτικό είναι, μπορούμε να πάρουμε άλλο». Το παιδί 12 είπε να έπαιρναν πολλά, ώστε να έχει ο καθένας το δικό του. Η Ρ.Κ. είπε να αποφασίσουν όλοι να το πάρει ένας. Το παιδί 1 είπε να πάρουν για όλους. Υπάρχουν λοιπόν πολλές λύσεις.

Έπειτα ρωτήσαμε τι θα μπορούσαν να κάνουν τα παιδιά της ομάδας ώστε να μην τσακώνονται και να συνεργαστούν καλύτερα. Το παιδί 5 είπε να ενώσουν τις ιδέες τους σαν το παζλ, όπως είχαμε δει στο βίντεο, να ακούσουν όλες τις ιδέες και μετά να αποφασίσουν. Ο Μ.Φ. είπε ότι θα μπορούσαμε να κάνουμε μια ιδέα από τον καθένα. Του είπαμε ότι δε γίνεται να κάνουμε όλες τις ιδέες, μπορεί αυτή τη φορά να κάνουμε του ενός και την άλλη φορά του άλλου. Το παιδί 12 είπε ότι ο Μ.Φ. τους διέκοπτε κάποιες φορές. Τότε τους ρωτήσαμε: «Εσείς τι θα μπορούσατε να κάνετε για να συνεργάζεται κι ο Μ.Φ. καλύτερα»; Το παιδί 5 είπε ότι οι ιδέες του Μ.Φ. δεν ταίριαζαν πάντα. Στην ερώτηση: «Τι θα μπορούσατε λοιπόν να του πείτε;», το παιδί 5 απάντησε: «Μ.Φ., ωραίες είναι οι ιδέες σου, προσπάθησε να σκεφτείς μια που να ταίριαζει περισσότερο και θα την κάνουμε». Καταλήξαμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι θα έπρεπε να μιλάμε και να εξηγούμε με πιο ωραίο τρόπο και να δείχνουμε στον άλλον ότι τον ακούμε, γιατί ο Μ.Φ. νιώθει πολλές φορές ότι δεν τον ακούμε.

Η δεύτερη ομάδα παρουσίασε δύο ιστορίες, μία με το παγωτό και μια με το χάμστερ. Τους ρωτήσαμε: «Όταν τσακωνόμαστε για το ίδιο πράγμα, τι θα μπορούσαμε να κάνουμε»; Το παιδί 6 είπε να κάνει ο ένας από τους δύο πίσω. Το παιδί 1 πρότεινε να το παίρνει μια ο ένας μια ο άλλος, η Ι.Ψ. είπε να το έχουν όλοι μαζί, το παιδί 2 πρότεινε να το μοιράσουν και ο Χ.Γ. πρότεινε να έχει ο ένας το ένα κι ο άλλος το άλλο. Πρότειναν λοιπόν κι ο δύο (Ι.Ψ. και Χ.Γ.) λογικές λύσεις.

Στην τρίτη ομάδα, η οποία παρουσίασε την ιστορία με το λάθος σουτ, έγινε η ερώτηση: «Πώς θα μπορούσαμε να αποφύγουμε τον τσακωμό»; Το παιδί 3 απάντησε: «Θα μπορούσαμε να πούμε δεν πειράζει, ένα παιχνίδι είναι». Η Ρ.Κ. πρότεινε να πούμε: «Δεν πειράζει που έχασες το ένα γκολ, θα βάλεις άλλο». Υπάρχει λοιπόν διάθεση για προσφορά βοήθειας.

Η τέταρτη ομάδα παρουσίασε μια ιστορία, στην οποία δε συνεννοήθηκαν καλά μεταξύ τους και οδηγήθηκαν σε σύγκρουση. Ρωτήσαμε όταν υπάρχει κακή συνεννόηση τι μπορούμε να κάνουμε. Τους φέραμε ως παράδειγμα αυτό που έγινε μια άλλη μέρα με τις πλαστελίνες, που ενώ είχαμε πει να φέρει ο καθένας άλλο χρώμα, έφεραν όλοι το ίδιο. Το παιδί 12 είπε να συμφωνήσουμε τι θα φτιάξουμε με αυτό το χρώμα και την άλλη μέρα να φέρουμε άλλα χρώματα. Τέλος τους ρωτήσαμε: «Είδατε όταν τσακώνονταν που μπήκε ο Π.Κ. στη μέση και τους συμφιλίωσε; Θα μπορούσαμε να κάνουμε κάτι τέτοιο όταν τσακώνονται δύο φίλοι μας ή δύο παιδιά».

Όσον αφορά το θεατρικό που παρουσίασε η πέμπτη ομάδα, τα παιδιά ρωτήθηκαν τι θα μπορούσαμε να κάνουμε αν κάποιο παιδί μας κοροϊδεύει. Το παιδί 10 απάντησε: «Να πούμε δεν πειράζει, ένα τεστ είναι, την άλλη φορά θα τα πάω καλύτερα». Το παιδί 1 είπε να το αγνοήσουμε και να μη δώσουμε σημασία που μας κοροϊδεύει. Το παιδί 3 πρότεινε να πάμε να το πούμε στην κυρία. Το παιδί 12 είπε να τον ρωτήσουμε αν θα του άρεσε εκείνου να τον κοροϊδεύουμε. Η Ρ.Κ. πρότεινε να του πούμε: «Αν εσύ είχες πάρει Γ, εγώ δε θα σε κοροϊδεύα». Τέλος, η Α.Σ. θα του έλεγε: «Πώς θα ένιωθες εσύ αν είχες πάρεις Γ και σε κοροϊδεύαν»;

Η αναγνώριση των συναισθημάτων από μη λεκτικά σήματα κι η συνεργασία στην ομάδα είναι στοιχεία που δείχνουν ότι υπάρχει ενσυναίσθηση ή βοηθούν στην ενίσχυσή της.

Άλλο ένα σημαντικό στοιχείο ενίσχυσης της ενσυναίσθησης είναι η ρύθμιση του συναισθήματος. Σε αυτή την παρέμβαση:

Ο Μ.Φ. αναγνώρισε σωστά τα συναισθήματα που παρίσταναν τα άλλα παιδιά. Παραδέχτηκε ότι δυσκολεύεται να διαχειριστεί τα συναισθήματά του. Δυσκολεύτηκε πολύ να συνεργαστεί με την ομάδα του, ασχολούμενος μόνο με τις δικές του ανάγκες και θέλοντας να επιβάλει τις ιδέες του. Αυτά που πρότεινε όμως πολλές φορές δεν ταίριαζαν με αυτά που συζητούσαν τα άλλα παιδιά και εκτός αυτού πολύ συχνά τους διέκοπτε. Τελικά, κατάλαβε εν μέρει το φταιξιμό του. Όλα αυτά δείχνουν ότι δεν μπορεί να κατανοήσει τις σκέψεις και τις ιδέες των άλλων ανθρώπων, αλλά μπορεί πιο εύκολα να αναγνωρίσει συναισθήματα.

Ο Χ.Φ. δήλωσε ότι δεν μπορεί να διαχειριστεί τα συναισθήματα του φόβου, της αηδίας και της ντροπής. Δεν έχει καταλάβει ότι δυσκολεύεται να συγκρατήσει και τον θυμό του. Επίσης, δε συνεργάστηκε με όλα τα παιδιά της ομάδας του. Γελούσε με τις ιδέες των κοριτσιών γιατί του φαίνονταν αστείες. Δεν μπορεί να μπει στη θέση του άλλου και να προσπαθήσει να τον καταλάβει.

Ο Χ.Γ. έλειπε στο πρώτο μισό του μαθήματος. Στην ομάδα συνεργάστηκε πολύ καλά, όμως παραμέλησε μαζί με άλλα παιδιά ένα μέλος της ομάδας, που ένιωθε ότι δεν το ακούν. Σε άλλη ομάδα έδωσε λογική συμβουλή για αποφυγή συγκρούσεων και επίλυση του προβλήματος.

Ο Π.Κ. αναγνωρίζει τα συναισθήματα των άλλων, βλέποντας τα πρόσωπά τους. Δηλώνει ότι δεν μπορεί να διαχειριστεί πολλά από αυτά. Στις δραστηριότητες συμμετείχε πολύ επιπόλαια, προσπαθώντας να περάσει ωραία και να διασκεδάσει. Δε λάμβανε υπόψη τις ιδέες και τα συναισθήματα των άλλων.

Ο Μ.Π. δεν ξεχωρίζει ακόμα καλά τα συναισθήματα από τα αποτελέσματά τους, πχ. η βία νομίζει ότι είναι συναίσθημα. Συνεργάστηκε όμως πολύ καλά στην ομάδα. Το συναίσθημα που δεν μπορεί να διαχειριστεί εύκολα σύμφωνα με τον ίδιο, είναι η λύπη.

Ο Σ.Μ. δεν κατάφερε ούτε να αναγνωρίσει εύκολα τα συναισθήματα στα πρόσωπα των άλλων, ούτε να αποδώσει ο ίδιος με τις εκφράσεις του προσώπου του το συναίσθημα που είχε επιλέξει. Σύμφωνα με τον ίδιο, δεν μπορεί να διαχειριστεί το συναίσθημα της λύπης. Δυσκολεύεται και στη συνεργασία μέσα στην ομάδα, καθώς είχε συγκρούσεις με τον Μ.Φ. που δεν μπόρεσε ούτε ο ένας, ούτε ο άλλος να επιλύσει με κάποιον τρόπο. Γενικά δεν μπορούσε να παρακολουθήσει, καθώς συνέχεια έκανε φασαρία κι ενοχλούσε.

Η Ι.Ψ. μπορεί να αναγνωρίσει τα συναισθήματα των άλλων από τις εκφράσεις του προσώπου τους. Η ίδια λέει ότι δεν μπορεί εύκολα να τα διαχειριστεί. Η δραστηριότητα με τη διαφωνία που εντείνεται και στο τέλος επιλύεται δεν της άρεσε, γιατί δεν της άρεσαν οι εντάσεις κι οι διαφωνίες. Συνεργάστηκε πολύ καλά στην ομάδα, παρόλο που στην συγκεκριμένη ομάδα υπήρχαν εντάσεις. Εδώ φαίνεται ότι διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση, καθώς αισθάνεται άσχημα στις εντάσεις.

Η Ρ.Κ. ισχυρίζεται πως δεν μπορεί να διαχειριστεί σχεδόν κανένα συναίσθημα. Δε συνεργάστηκε καλά στην ομάδα, καθώς υπήρχαν συγκρούσεις με τον Π.Κ., τις οποίες δε διαχειρίστηκε καλά, εκδηλώνοντας λεκτική επιθετικότητα. Στη συζήτηση για το πώς θα μπορούσαμε να αποφύγουμε κάποιες διαφωνίες ή να επιλύσουμε συγκρούσεις, έδινε καλές ιδέες. Αυτό δείχνει ότι έχει την καλή διάθεση, όμως στην πράξη δυσκολεύεται να συγκρατήσει τον θυμό της, εξαιτίας της παρορμητικότητάς της.

Η Α.Σ. αναγνωρίζει τα συναισθήματα στα πρόσωπα των άλλων και μπορεί, όπως λέει η ίδια να διαχειριστεί τα δικά της συναισθήματα. Συνεργάστηκε καλά στην ομάδα και έδωσε καλές ιδέες στη συζήτηση για την επίλυση των διαφωνιών.

8.4. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 3: Επεξεργασία των δύσκολων συναισθημάτων (θυμός, λύπη): 2^ο μέρος

Η τρίτη παρέμβαση ξεκίνησε με την εξής δραστηριότητα: Σε μεγάλο χαρτί του μέτρου κάθε παιδί έγραφε έναν λόγο που τον κάνει να θυμώνει πολύ.

Εικόνα 1: Γιατί θυμώνουμε;

Τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα έγραψαν:

Χ.Φ. Θυμώνω όταν με δέρνουν πολύ και όταν χάνω το γκολ.

Α.Σ.: Όταν κάποιος μου κάνει κουμάντο.

Χ.Γ. Όταν τσακωνόμαστε χωρίς λόγο.

Μ.Φ.: Όταν παίρνω πολύ καλά στα τεστ (θυμώνω λιγότερο με τη δασκάλα και περισσότερο με τον εαυτό του) κι όταν μας βάζουν γκολ.

Μ.Π.: Όταν παίζουμε με το Γ2 και μας σπρώχνουν.

Π.Κ.: Όταν μαλώνουμε με το Γ2 και παίζουμε ξύλο και βριζόμαστε.

Ι.Ψ.: Όταν δεν με ακούει η μαμά.

Ρ.Κ. Όταν δεν με παίζουν.

Σ.Μ.: Έλειπε.

Ύστερα χωριστήκαμε σε ομάδες με τον ακόλουθο τρόπο: Δώσαμε σε κάθε παιδί ένα κομμάτι από ένα παζλ 4 κομματιών. Κάθε παιδί έψαξε να βρει τα παιδιά που είχαν τα άλλα 3 κομμάτια και με αυτά τα παιδιά σχημάτισαν ομάδα. Δώσαμε σε κάθε ομάδα 4 χαρτιά: Στο πρώτο χαρτί όλοι από την ομάδα έπρεπε να γράψουν τι κάνουν όταν θυμώνουν. Το δεύτερο χαρτί έγραφε πάνω πάνω: «Όταν θυμώνω αισθάνομαι σαν...» Το τρίτο χαρτί έγραφε: «Όταν θυμώνω θέλω να...», και στο τέταρτο χαρτί γράψαμε: «Ηρεμώ όταν...» Κάθε παιδί έπρεπε να γράψει κάτι σε κάθε χαρτί και μετά αν ήθελαν μπορούσαν να γράψουν και κάτι ακόμα.

Ο Μ.Φ. άρχισε ήδη να γκρινιάζει για τη Ρ.Κ. που ήταν στην ίδια ομάδα με αυτόν, ότι δε θα τον ακούει, κλπ. και τους εξηγήσαμε ότι θα ξεκινήσουν να συνεργάζονται και αν δημιουργηθεί πρόβλημα, τότε μπορεί να παραπονεθεί κι όχι προκαταβολικά. Έπειτα πάλι

δημιουργήθηκε πρόβλημα γιατί η Ρ.Κ. ζήτησε από τον Μ.Φ. να σηκωθεί από την καρέκλα του για να κάτσει ένα άλλο παιδί. Προσπαθήσαμε να λύσουμε εμείς το πρόβλημα με τις καρέκλες και έτσι συνεχίστηκε η δραστηριότητα. Αργότερα ο Μ.Φ. πάλι τσακώθηκε με άλλο παιδί γιατί έγραφαν με το ίδιο χρώμα μαρκαδόρο. Του εξηγήσαμε ότι αυτό δεν είναι λόγος για να θυμώνει, γιατί ούτως ή άλλως θα γράφουν και το όνομά τους, οπότε θα ξέρουμε ποιος έχει γράψει τι. Τέλος πήγε να κλοτσήσει ένα παιδί γιατί θύμωσε πάλι με κάτι. Είπαμε ότι θα το συζητήσουμε αργότερα. Ο Μ.Π. δεν ήξερε τι να γράψει και τον παροτρύναμε να γράψει κάτι. Γενικά, έχει δυσκολία στο να σκέφτεται και χρειάζεται συνήθως βοήθεια. Έπειτα ο Χ.Φ. τον κοροϊδεύει που δεν έβρισκε τίποτα και του είπαμε ότι δεν είναι σωστό αυτό. Βοηθήσαμε τον Μ.Π. να σκεφτεί τι να κάνει αν όντως δεν του έρχεται τίποτα στο μυαλό. Ο Χ.Φ. δεν ήθελε να συνεργαστεί. Εδώ φαίνεται ότι ο Μ.Φ. και ο Χ.Φ. δυσκολεύονται πολύ στη συνεργασία με άλλα παιδιά. Ο Μ.Φ. πάντα βρίσκει έναν λόγο για να θυμώσει και ο Χ.Φ. κοροϊδεύει αν δει κάποιον να δυσκολεύεται σε κάτι.

Στη συνέχεια μαζέψαμε όλα τα χαρτιά και αρχίσαμε να διαβάζουμε δυνατά τις απαντήσεις, χωρίς να λέμε ονόματα. Οι απαντήσεις όλων των παιδιών ήταν οι εξής: Στην ερώτηση: «Τι κάνω όταν θυμώνω» τα παιδιά της έρευνας έδωσαν τις παρακάτω απαντήσεις: η Ι.Ψ. «χτυπάω την αδερφή μου», η Α.Σ. «θυμώνω λίγο και μετά σταματάω», ο Χ.Φ. «δέρνω», ο Π.Κ., ο Μ.Π. και ο Μ.Φ. «παίζω ξύλο», η Ρ.Κ. «μιλάω άσχημα και κλοτσάω», ο Χ.Γ. «γυρνάω πλάτη και φεύγω». Οι απαντήσεις των υπόλοιπων παιδιών ήταν οι ακόλουθες: «χτυπάω», «χτυπάω τον αδερφό μου», «φωνάζω», «ξεσπάω», «προσπαθώ να κρατηθώ», «φωνάζω και βρίζω», «σπρώχνω τον τοίχο», «το λέω σε κάποιον», «χτυπάω τον σάκο του μποξ», «κοροϊδεύω αυτόν που με νευρίασε», «κλοτσάω ό, τι βρω μπροστά μου», «βγαίνω έξω».

Τα παιδιά όταν θυμώνουν απάντησαν ότι αισθάνονται: η Ι.Ψ. σαν λιοντάρι, ο Χ.Γ. σαν ταύρος, ο Π.Κ. σαν κάρβουνο, η Α.Σ. σαν τέρας, ο Χ.Φ. σαν Ηρακλής για να τους σκοτώσει, η Ρ.Κ. σαν βουβάλι και σαν μαχητής, ο Μ.Φ. σαν βόμβα και ο Μ.Π. σαν Τούρκος. Οι υπόλοιποι απάντησαν: «σαν ηφαίστειο που θέλω να εκραγώ», «σαν θυμωμένη φάτσα», «σαν ηλίθιο», «σαν να θέλω να σφάξω άνθρωπο», «σαν να πεθαίνω», «σαν να είμαι στο μποξ», «σαν ζογκλέρ».

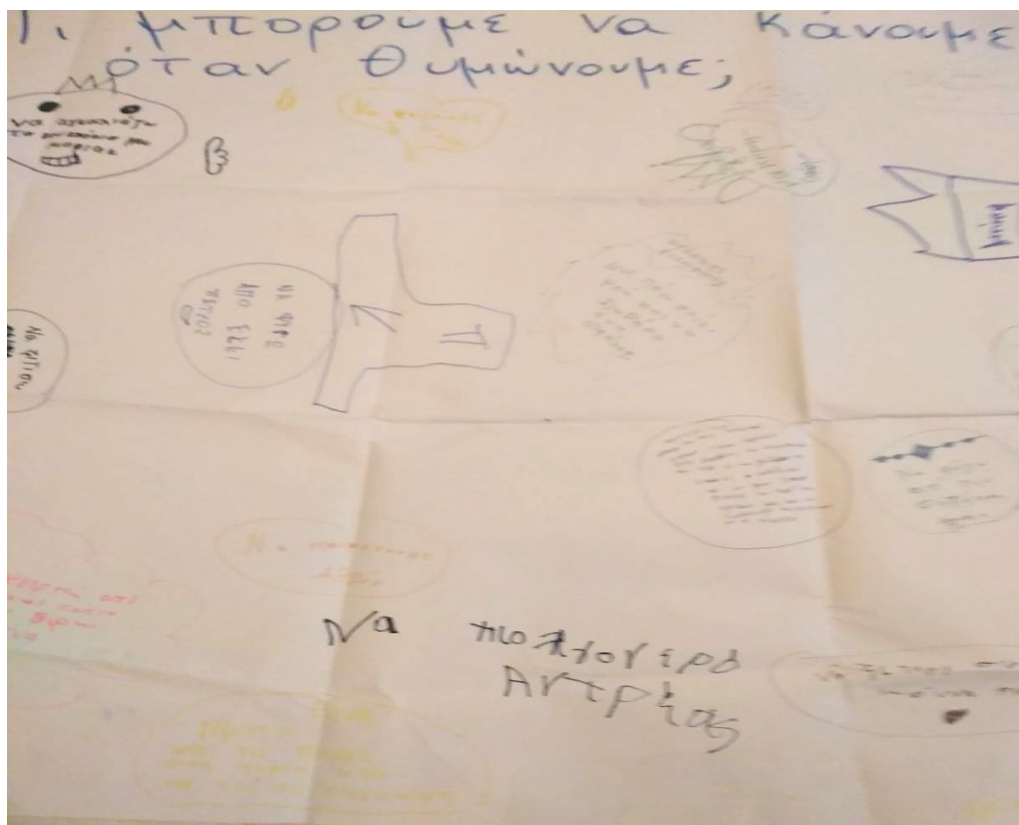
Στην ερώτηση «Όταν θυμώνω θέλω να...» τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα απάντησαν: η Ρ.Κ. «θέλω να ορμήξω», ο Π.Κ. «θέλω να σπάσω τη μούρη του άλλου», ο Χ.Φ. «θέλω να τους σκοτώσω», ο Χ.Γ. «θέλω να κοιμηθώ για να ηρεμήσω», ο Μ.Φ. «θέλω να εκραγούν όλα», ο Μ.Π. «τίποτα», η Α.Σ. «να μαλώσω και να το σταματήσω» και η Ι.Ψ. «θέλω να τα σπάσω όλα». Οι υπόλοιπες απαντήσεις ήταν: «να πιω νερό», «να μην μιλάω και να ακούω τραγούδια», «να μην ξαναμιλήσω με αυτόν που με θύμωσε», «θέλω να σκοτώσω άνθρωπο», «θέλω να κλάψω», «θέλω να πάω στο δωμάτιό μου», «θέλω να τους δείρω, τους λυπάμαι όμως και ξαναγινόμαστε φίλοι», «θέλω να ηρεμήσω», «θέλω να κλοτσήσω άνθρωπο».

Στην ερώτηση «Πότε ηρεμώ;» τα παιδιά έδωσαν τις παρακάτω απαντήσεις: ο Π.Κ. «όταν περάσουν 5 λεπτά», ο Χ.Φ. «όταν μου κάνουν μασάζ», ο Μ.Π. «όταν τελειώσει το διάλειμμα», ο Χ.Γ. «όταν ξυπνήσω», η Ρ.Κ. «όταν περνάει η μέρα και όταν παίζω με την αδερφή μου», η Ι.Ψ. «όταν περάσει μια εβδομάδα», η Α.Σ. «όταν μου πάρουν παγωτό», ο Μ.Φ. «όταν κλαίω». Τα υπόλοιπα παιδιά απάντησαν: «όταν η μαμά τον βάλει τιμωρία», «όταν μπει τιμωρία», «όταν ξαπλώσω στο κρεβάτι και διαβάζω», «όταν βλέπω τάμπλετ ή ακούω τραγούδια», «όταν αγκαλιάζω το πιγκουινάκι ή το αρκουδάκι μου», «όταν παίζω με το σκουίζι», «όταν ζητάω συγγνώμη», «όταν καταλάβουν και το σταματήσουν», «όταν πίνω νερό», «όταν κάνει κάποιος αστεία», «όταν παίζω στο κινητό μου».

Τους ρωτήσαμε μετά: «Τι λέτε, όλα αυτά που κάνετε όταν θυμώνετε, λύνουν το πρόβλημα; Όταν δηλαδή κλοτσάμε, βρίζουμε χτυπάμε, λύνεται η παρεξήγηση; Το παιδί 7 είπε ναι γιατί φεύγουν (τα νεύρα). Η Ρ.Κ. είπε όχι, δε λύνεται, ο Μ.Φ. είπε ναι γιατί πήγανε

με το παιδί 7, το συζήτησαν και έλυσαν την παρεξήγηση. Άρα τους βοήθησε η συζήτηση. Η Ρ.Κ. κατάλαβε ότι δεν μπορεί να λυθεί με βρισιές, ξύλο, κλπ. Ο Μ.Φ. δεν κατάλαβε την ερώτηση, αλλά κατάλαβε πως οι διαφορές λύνονται καλύτερα με τον διάλογο.

Μετά τους είπαμε ότι αυτό που γράψαμε σχετικά με το τι κάνουμε για να ηρεμήσουμε είναι πολύ σημαντικό, και μας βοηθάει για να αντιμετωπίσουμε το θυμό μας, δηλαδή όταν είμαστε θυμωμένοι και σκεφτούμε ή κάνουμε κάτι που θα μας ηρεμήσει θα μας περάσουν τα νεύρα. Ζητήθηκε λοιπόν από κάθε παιδί να σκεφτεί τι μπορούμε να κάνουμε για να μας περάσει ο θυμός και να ηρεμήσουμε με έναν σωστό τρόπο, χωρίς να φωνάζουμε ή να χτυπήσουμε τον άλλον, δηλαδή να ηρεμήσουμε και να τα βρούμε με τον άλλον. Τα γράψαμε σε ένα χαρτί του μέτρου.

Εικόνα 2: Τι μπορούμε να κάνουμε όταν θυμώνουμε.

Τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα έγραψαν τα εξής: η Ρ.Κ. «πρώτα να το πούμε στην κυρία και μετά να του πούμε συγγνώμη», η Α.Σ. «να φύγουμε από αυτό το μέρος», η Ι.Ψ. «να ζητήσω συγγνώμη», η Χ.Γ «να προσπαθήσω να ηρεμήσω», ο Μ.Φ. «να τον συγχωρήσουμε και να τον φιλήσουμε», ο Π.Κ. «να φύγουμε από εκεί», ο Χ.Φ. «να πάω σπίτι μου και να διαβάσω κάτι», ο Μ.Π. «να φύγω από εκεί». Οι υπόλοιπες απαντήσεις ήταν οι εξής: «να φύγουμε», «ν' αγκαλιάσουμε ένα κουκλάκι», «να ζητήσουμε συγγνώμη», «να κοιμηθούμε», «μπορούμε να ζητήσουμε συγγνώμη, μπορούμε να σπρώχνουμε τον τοίχο ή να ζουλάμε τον σκουίζ», «να πάμε ο καθένας σε διαφορετική χώρα». Αφού διαβάσαμε τις απαντήσεις των παιδιών, συνοψίσαμε λέγοντας: «Μπορούμε λοιπόν να έχουμε κάτι να το ζουλάμε για να μας φύγει ο θυμός, να πάμε σε άλλο δωμάτιο να ηρεμήσουμε και να μας περάσουν τα νεύρα, να σκεφτούμε λίγο και μετά να πάμε με καθαρό μυαλό και να συζητήσουμε, να αγκαλιάσουμε ένα αγαπημένο πράγμα και να ηρεμήσουμε, να κοιμηθούμε, οπότε όταν ξυπνήσουμε να μας έχουν περάσει τα νεύρα ή να ασχοληθούμε με κάτι που να μας κάνει να ξεχαστούμε».

Στο τέλος τους δείξαμε κι άλλον έναν τρόπο για να ηρεμούμε, το φανάρι: Στο κόκκινο σταματώ, στο πορτοκαλί σκέφτομαι και στο πράσινο κάνω. Αφού έχει προηγηθεί η σκέψη του τι έγινε και τι πρέπει να κάνω, θα πράξω με τον σωστό τρόπο.

Υστερα κάναμε μια δραστηριότητα για τη διαχείριση του συναισθήματος της λύπης. Τους μοιράσαμε από ένα χαρτάκι και έπρεπε να γράψουν έναν λόγο για τον οποίο είναι συνήθως λυπημένοι. Τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα έγραψαν: ο Μ.Φ. «όταν η μαμά με αγνοεί», ο Χ.Γ. «όταν κάποιος μου υπόσχεται κάτι και δεν το κάνει», ο Μ.Π. «όταν με κλοτσάνε», η Α.Σ. «όταν μας δαγκώνουν τα σκυλιά μας», η Ι.Ψ. «όταν η αδερφή μου παίρνει τα παιχνίδια μου», ο Χ.Φ. «όταν η μαμά μου δεν μου παίρνει αυτό που θέλω», ο Π.Κ. «όταν δεν πάμε εκδρομή», η Ρ.Κ. «όταν μαλώνουμε με μια φίλη μου». Οι υπόλοιπες απαντήσεις ήταν «όταν φωνάζει κάποιος σε κάποιον άλλον», «όταν κλαίω», «όταν με μαλώνει η μαμά», «όταν δε βγαίνω έξω να παίζω», «όταν χτυπάνε τα αδέρφια μου», «όταν δεν μου παίρνουν πλειμομπίλ», «όταν η μαμά δε με αφήνει να πάω κάτω να παίξω ενώ έχω κάνει τις υποχρεώσεις μου», «όταν συμβαίνει κάτι κακό με τις φίλες μου και με τους υπόλοιπους», «όταν δε με παίζουν», «όταν πέθανε ο παππούς», «όταν ο αδερφός μου μου χαλάει κάτι που αγαπάω», «όταν η μαμά κι ο μπαμπάς με μαλώνουν», «όταν ο αδερφός μου παίζει με τη γάτα και δε με αφήνει να παίζω», «όταν ο μπαμπάς με βάζει τιμωρία», «όταν δεν έχω με ποιον να παίζω», «όταν δεν με παίζει κανείς».

Επειτα χωριστήκαμε σε ομάδες των 3-4 ατόμων: τους έδωσα κάποιους αριθμούς κι έπρεπε να βρουν ποιος έχει τον ίδιο αριθμό για να μπουν στην ίδια ομάδα. Κάθε ομάδα έπρεπε να σκεφτεί τρόπους διαχείρισης της λύπης (τόσους όσα και τα παιδιά της ομάδας) και να τους δείξουν με παντομίμα στα υπόλοιπα παιδιά (έναν τρόπο το κάθε παιδί). Από την πρώτη ομάδα η Α.Σ. έδειξε ότι πέφτει για ύπνο για να ξεχάσει τη λύπη της, το παιδί 5 ότι κάθεται για λίγο στον καναπέ, το παιδί 8 ότι παίζει με το σκουίζι και ο Μ.Π. ότι παίζει με τη λύρα. Από τη δεύτερη ομάδα το παιδί 12 έδειξε ότι χορεύει και ο Χ.Φ. ότι χορεύει κρητικά. Από την τρίτη ομάδα το παιδί 7 έδειξε ότι τρώει, το παιδί 1 ότι ακούει μουσική, ο Χ.Γ. ότι διαβάζει ένα βιβλίο και το παιδί 3 ότι μιλάει με τον Θεό. Από την τέταρτη ομάδα το παιδί 2 παρίστανε ότι παίζει κιθάρα και χορεύει, το παιδί 11 ότι παίρνει τηλέφωνο την κολλητή της και της λέει το πρόβλημά της, η Ρ.Κ. ότι παίζει πιάνο και το παιδί 10 ότι ζωγραφίζει. Από την πέμπτη ομάδα το παιδί 9 λέει ότι παίρνει τηλέφωνο τη μαμά του και της λέει το πρόβλημά του, ο Π.Κ λέει ότι κάνει ποδήλατο και η Ι.Ψ. ότι βλέπει τηλεόραση. Από την έκτη ομάδα το παιδί 6 δείχνει ότι μιλάει στο κινητό, το παιδί 8 ότι χαϊδεύει το σκυλάκι της και ο Μ.Φ. ότι χορεύει.

Η τέταρτη παρέμβαση είχε ως σκοπό να βοηθήσει τα παιδιά να διαχειρίζονται καλύτερα τα δύσκολα συναισθήματα, κάτι που είναι απαραίτητο στην καλλιέργεια της ενσυναίσθησης. Συνοπτικά στην τέταρτη παρέμβαση:

Ο Χ.Φ. εκδηλώνει έναν εγωισμό κι έναν εγωκεντρισμό με τις απαντήσεις του. Νιώθει πολύ σπουδαίος όταν θυμώνει, σαν τον Ηρακλή που τους σκοτώνει όλους. Ηρεμεί όταν του κάνουν μασάζ και είναι λυπημένος όταν η μητέρα του δεν του κάνει όλα τα χατίρια. Επίσης εκδηλώνει μια έντονη επιθετικότητα: Όταν θυμώνει χτυπάει και θέλει να τους σκοτώσει όλους. Τέλος δε συνεργάζεται εύκολα και δε δείχνει καθόλου ενσυναίσθηση προς τα παιδιά της ομάδας του και τις δυσκολίες τους: Κορόιδευε κάποιο άλλο παιδί στην ομάδα, επειδή δυσκολευόταν σε μια απάντηση. Όσο κι αν του μιλήσαμε, δεν ήθελε με τίποτα να συνεργαστεί. Έδωσε όμως καλή ιδέα για να διαχειριστεί κάποιος τον θυμό του: να πάει σπίτι του και να διαβάσει κάτι, για να ηρεμήσει. Για τη διαχείριση της λύπης του θα χόρευε κρητικά.

Ο Μ.Π. δεν μπορούσε εύκολα να βρει κάτι να γράψει και χρειαζόταν παρότρυνση και βοήθεια. Θυμώνει όταν παίζει με τα παιδιά του άλλου τμήματος και τον σπρώχνουν, συνήθως παίζει ξύλο όταν θυμώνει και νιώθει «σαν Τούρκος». Δε θέλει να κάνει τίποτα και ηρεμεί μόλις τελειώσει το διάλειμμα, δηλαδή όταν φύγει από την κατάσταση που τον

θυμώνει χωρίς να χρειαστεί να κάνει κάτι ο ίδιος. Η πρότασή του για να ηρεμήσει κάποιος είναι να φύγει από εκεί. Είναι λυπημένος όταν τον κλοτσάνε και πρότεινε το παίξιμο της λύρας για τη διαχείριση της λύπης.

Ο Χ.Γ. θυμώνει όταν τσακώνεται με άλλους χωρίς λόγο και όταν θυμώνει γυρνάει την πλάτη και φεύγει. Του αρέσει δηλαδή η ηρεμία, απεχθάνεται τις συγκρούσεις και φροντίζει να φεύγει από έναν καβγά, παρά να τον συνεχίζει. Δεν είναι καθόλου επιθετικός. Θέλει να κοιμηθεί για να ηρεμήσει και ηρεμεί όταν ξυπνήσει. Πρότεινε για να περάσει ο θυμός να προσπαθήσει να ηρεμήσει. Είναι λυπημένος όταν κάποιος υπόσχεται κάτι και δεν το κάνει και του περνάει η λύπη όταν διαβάζει ένα βιβλίο. Γενικά αντιμετωπίζει τα δύσκολα συναισθήματα με ηρεμία.

Ο Π.Κ. θυμώνει όταν μαλώνουν με το άλλο τμήμα, παίζουν ξύλο και βρίζονται. Παίζει ξύλο, νιώθει σαν κάρβουνο όταν θυμώνει και θέλει να σπάσει τη μούρη του άλλου. Εκδηλώνει λοιπόν μια έντονη επιθετικότητα. Ηρεμεί βέβαια, όπως λέει, όταν περάσουν 5 λεπτά και η πρόταση που κάνει για διαχείριση του θυμού είναι να φύγει κάποιος από το μέρος όπου κάτι τον θυμώνει. Είναι λυπημένος όταν δεν πηγαίνουμε εκδρομή με το σχολείο και κάνει ποδήλατο για να ξεπεράσει τη λύπη του.

Ο Σ.Μ. έλειπε εκείνη τη μέρα.

Η Ρ.Κ. θυμώνει όταν δεν την παίζουν. Μπλέχτηκε σε καβγά με τον Μ.Φ. με τον οποίο ήταν στην ίδια ομάδα, κάτι που είναι αρκετά συχνό. Δε συνεργάζεται εύκολα στην ομάδα. Όταν θυμώνει, μιλάει άσχημα και κλοτσάει, νιώθει σαν βουβάλι και σαν μαχητής και θέλει να ορμήξει. Εκδηλώνει κι εκείνη έντονη επιθετικότητα όταν είναι θυμωμένη. Ηρεμεί όταν περνάει η μέρα κι όταν παίζει με την αδερφή της. Το θετικό ήταν ότι κατάλαβε ότι δεν μπορεί να λυθεί το πρόβλημα με επιθετικότητα. Για διαχείριση του θυμού προτείνει να το πει κάποιος στην κυρία και να ζητήσει συγγνώμη. Νιώθει λυπημένη όταν μαλώνει με μια φίλη της και παίζει πιάνο για να ξεχαστεί.

Η Ι.Ψ. θυμώνει όταν δεν την ακούει η μητέρα της. Όταν θυμώνει χτυπάει την αδερφή της. Νιώθει σαν λιοντάρι και θέλει να τα σπάσει όλα. Εδώ βγάζει επιθετικότητα. Για να ηρεμήσει, πρέπει να περάσει μια εβδομάδα. Για διαχείριση του θυμού προτείνει να ζητάμε συγγνώμη. Λυπάται όταν η αδερφή της της παίρνει τα παιχνίδια της και για να νιώσει καλύτερα βλέπει τηλεόραση.

Η Α.Σ. θυμώνει όταν κάποιος της κάνει κουμάντο. Συνήθως θυμώνει λίγο και μετά σταματάει. Όταν θυμώνει νιώθει σαν τέρας, θέλει να μαλώσει και να το σταματήσει. Φαίνεται ότι λύνει τις διαφορές της με ήπιο τρόπο ή με αποφυγή του προβλήματος. Ηρεμεί όταν της πάρουν παγωτό. Προτείνει να φύγουμε από το μέρος που μας θυμώνει, για να ηρεμήσουμε.. Νιώθει λυπημένη όταν τους δαγκώνουν τα σκυλιά τους και για να ηρεμήσει πέφτει για ύπνο. Και από αυτές τις απαντήσεις φαίνεται ότι αποφεύγει να λύσει τα προβλήματά της και να διαχειριστεί τα συναισθήματά της.

8.5. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 4: Αντίληψη διαφορετικής προοπτικής: 1^ο μέρος

Στην 4^η παρέμβαση τα παιδιά σχημάτισαν τις ίδιες ομάδες που είχαν και στην προηγούμενη παρέμβαση. Τους μοιράσαμε από μια μικρή ιστοριούλα στην οποία κάθε φορά υπήρχαν 2 πρόσωπα. Κάθε ομάδα είχε τη δική της μικρή ιστορία. Τα μισά παιδιά της ομάδας έπρεπε να βρουν τι σκέφτεται και τι αισθάνεται το ένα πρόσωπο της ιστορίας και τα άλλα μισά να σκεφτούν για το άλλο πρόσωπο. Αφού τους δόθηκε κάποιος χρόνος να σκεφτούν και να γράψουν τα συναισθήματα του κάθε προσώπου και τον λόγο που νιώθουν με αυτόν τον τρόπο, τα διαβάσαμε στην τάξη και συζητήσαμε.

Κάποια παιδιά είτε δεν ήθελαν να συνεργαστούν με την ομάδα τους είτε ενώ δεν παραπονέθηκαν, δε συμμετείχαν σε αυτό που έπρεπε να κάνουν. Διαθέσαμε ένα 5λεπτο για να το συζητήσουμε. Είπαμε ότι με τους φίλους μας βρισκόμαστε και παίζουμε στο

διάλειμμα, αλλά στην τάξη μπορεί να πρέπει να συνεργαστούμε και με παιδιά που δεν είναι φίλοι μας κι ότι πρέπει να προσπαθούμε να συνεργαζόμαστε με τα παιδιά της ομάδας μας. Επίσης, βοηθάμε την ομάδα μας και δεν αφήνουμε τους άλλους να κάνουν όλη τη δουλειά.

Στην πρώτη ομάδα συμμετείχαν ο Χ.Φ., το παιδί 12, το παιδί 7 και το παιδί 6. Η ιστορία ήταν η εξής: «Η δασκάλα ανακοίνωσε στα παιδιά ότι θα πάνε εκδρομή. Ο Νίκος σηκώθηκε από τη θέση του και φώναξε ζήτω, ενώ ο Κώστας έσκυψε το κεφάλι μπροστά στο θρανίο του, αναστέναξε και είπε ωχ!» Ο Χ.Φ. και η το παιδί 12 έγραψαν για τον Νίκο τα εξής: «Ο Νίκος φώναξε ζήτω επειδή του άρεσε πολύ η εκδρομή και του άρεσε να παίζει με τους φίλους του». Δεν έγραψαν τι ένιωσε και στην ερώτησή μας απάντησαν ότι ένιωσε χαρά. Το παιδί 7 και το παιδί 6 έγραψαν για τον Κώστα: «Του Κώστα ο μπαμπάς του είπε ότι θα βρέχει και ο Κώστας φοβήθηκε είτε ότι δε θα πάνε εκδρομή, είτε ότι θα πάνε και μπορεί να βρέξει και γι' αυτό ένιωσε λύπη».

Τους εξηγήσαμε ότι πολλές φορές βλέπουμε τους άλλους να κάνουν κάτι, αλλά δεν ξέρουμε τι σκέφτονται και τι αισθάνονται. Από αυτό που κάνουν όμως μπορούμε να καταλάβουμε τι σκέφτονται και τι αισθάνονται (κινήσεις, εκφράσεις, λόγια, κλπ.). Ρωτήσαμε απευθυνόμενοι και στους υπόλοιπους της τάξης, για ποιον άλλο λόγο θα μπορούσε ο Κώστας να είναι στενοχωρημένος, παρόλο που θα πάνε εκδρομή. Η Ρ.Κ. απάντησε: «Μπορεί να μην του αρέσουν οι εκδρομές». Το παιδί 1 είπε: «Μπορεί να έχει φασαρία εκεί στην εκδρομή και να μην του αρέσει». Το παιδί 3 είπε: «Μπορεί στις εκδρομές να είναι πάντα μόνος του». Το παιδί 2 υπέθεσε ότι μπορεί να μη θέλει να χάσει μάθημα, γιατί δεν έχουν κάνει τίποτα σχεδόν κι έχει φτάσει Ιούνιος. Ο Μ.Φ. είπε: «Μπορεί να έχει χτυπήσει το πόδι του και να πονάει και να ντρέπεται να το πει», κάτι που δεν είναι πολύ πιθανό, άρα δεν μπορεί να καταλάβει πολύ εύκολα τις σκέψεις του άλλου.

Η δεύτερη ομάδα που αποτελούταν από το παιδί 5, την Ι.Ψ., τον Σ.Μ., το παιδί 4 και τον Π.Κ., είχε την εξής ιστορία: «Η Νίκη έλεγε στον μπαμπά της να της πάρει ένα σκυλάκι, αλλά ο μπαμπάς της δεν ήθελε με τίποτα και της είπε όχι». Η υποομάδα που έγραψε για τη Νίκη (παιδί 5, Ι.Ψ και Σ.Μ.) έγραψαν: «Η Νίκη ένιωθε απαίτηση (εξηγήσαμε ότι αυτό δεν είναι συναίσθημα) και φόβο γιατί ο μπαμπάς της μπορεί να πει όχι κι όταν πει όχι, η Νίκη θα στενοχωρηθεί πολύ, αλλά αν της το πάρει τελικά, θα νιώσει αγάπη για το σκυλάκι». (Το παιδί 5 και η Ι.Ψ. έγραψαν την απάντηση. Ο Σίμος που ήταν μαζί τους δεν ήθελε να συμμετέχει. Γενικά, δε συμμετέχει πολύ στις ομάδες, ίσως γιατί δυσκολεύεται στην κατανόηση). Η άλλη υποομάδα (παιδί 4 και Π.Κ.) έγραψε για τον μπαμπά: «Ο μπαμπάς μπορεί να είναι αγχωμένος, γιατί μπορεί να μην θέλει να στενοχωρήσει την κόρη του και σκέφτεται ότι αν πάρει το σκυλάκι θα είναι πολύ μεγάλη ευθύνη».

Ο Σ.Μ. δε συμμετείχε και είπε ότι νόμιζε πως έπρεπε οι δύο να βρουν ιδέες, γιατί σε κάθε υποομάδα ήταν δύο παιδιά. Αυτό ήταν δικαιολογία, γιατί τα άλλα δύο παιδιά προσπάθησαν να τον βάλουν στην ομάδα και να πει κι αυτός τις ιδέες του, αλλά εκείνος μάλλον δεν ήξερε τι να πει και δεν ήθελε να προσπαθήσει.

Η τρίτη ομάδα που αποτελούταν από τη Ρ.Κ., το παιδί 10, το παιδί 1 και το παιδί 13, είχε την εξής ιστορία: «Το πρωί η μαμά λέει στον Γιάννη να ετοιμαστεί γρήγορα, αλλά εκείνος συνεχίζει και παίζει με τα αυτοκινητάκια του». Η πρώτη υποομάδα (Ρ.Κ. και παιδί 10) έγραψε για τη μαμά: «Η μαμά σκέφτεται ότι ο Γιάννης θα αργήσει στο σχολείο και η κυρία θα του φωνάξει και αισθάνεται λύπη που ο Γιάννης δεν την ακούει και συνεχίζει να παίζει με τα αυτοκινητάκια του». Το παιδί 1 και το παιδί 13 έγραψαν για τον Γιάννη: «Ο Γιάννης νιώθει θυμό με τη μαμά του γιατί δεν τον αφήνει να παίζει με τα αυτοκινητάκια του και λύπη. Ο Γιάννης σκέφτεται ότι η μαμά του δεν τον αφήνει να παίζει και νιώθει ότι θα τα σπάσει όλα, θα παίζει μποξ και θα σκάσει σαν δυναμίτης».

Η τέταρτη ομάδα αποτελούταν από τον Μ.Φ., τον Μ.Π., την Α.Σ. και το παιδί 8. Είχε την εξής ιστορία: «Τα παιδιά παίζουν το μεσημέρι έξω στην αυλή τους μπάλα και μιλούν δυνατά. Μια γιαγιά από το διπλανό σπίτι βγαίνει στο μπαλκόνι και τους φωνάζει να

σταματήσουν να παίζουν, γιατί κάνουν φασαρία». Ο Μ.Φ. και ο Μ.Π. έγραψαν «Λύπη γιατί τους φώναξε» Όταν τους είπαμε να μας πουν περισσότερα γι' αυτό, ο Μ.Φ. είπε: «Τα παιδιά αισθάνονται λύπη γιατί τους φώναξε η γιαγιά και σκέφτονται πού αλλού να παίζουν; Και τόσες μέρες που παίζανε δεν ενοχλούσαν, τώρα την ενόχλησαν; Και είναι άδικο, γιατί τώρα τελειώνει το καλοκαίρι και δε θα μπορούν να παίζουν μετά, τώρα είναι ευκαιρία να παίζουν». Ο Μ.Φ. μπήκε στη θέση των παιδιών, μάλλον γιατί έχει ζήσει κάτι παρόμοιο και μπόρεσε να καταλάβει τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους. Ο Π.Κ. είπε: «Θα τους άναβαν τα λαμπάκια, γιατί δεν έκαναν τόση πολλή φασαρία». Ο Π.Κ. εκφράζει πολλές φορές θυμό κι επιθετικότητα. Η Α.Σ. και το παιδί 8 είπαν: «Η γιαγιά τους φωνάζει γιατί θέλει να ξεκουραστεί και την ενοχλούν με τις φωνές τους, δεν την αφήνουν να ξεκουραστεί και νιώθει θυμό». Μπόρεσαν να μπου στη θέση της γιαγιάς και να καταλάβουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά της.

Η πέμπτη ομάδα που αποτελούταν από τον Χ.Γ., το παιδί 2, το παιδί 3 και το παιδί 11, είχε την εξής ιστορία: «Η Ζωή και η Σοφία είναι μαζί στο σπίτι. Η Ζωή θέλει να παίζουν επιτραπέζιο. Η Σοφία επιμένει να ζωγραφίσουν. Η Ζωή σηκώνεται και φεύγει από το σαλόνι όπου κάθονται μαζί και κλείνεται στο δωμάτιό της. Η Σοφία κάθεται και ζωγραφίζει μόνη της». Ο Χ.Γ. και το παιδί 2 έγραψαν: «Η Ζωή δεν ήθελε να παίξει επιτραπέζιο και ένιωθε θυμό. Κλείστηκε στο δωμάτιό της επειδή ήθελε να ηρεμήσει». Ο Χ.Γ. κατάλαβε τις σκέψεις και τα κίνητρα του κοριτσιού. Το παιδί 3 και το παιδί 11 έγραψαν: «Η Σοφία νιώθει θυμό γιατί η Ζωή δεν την ακούει. Η Σοφία αισθάνεται πολύ θυμωμένη. Για να ηρεμήσει ζωγραφίζει μόνη της. Όμως και αυτή στη Ζωή συμπεριφέρεται σαν να βλέπει κόκκινο τάυρο».

Μόλις διάβασαν όλες οι ομάδες αυτά που έγραψαν και τα σχολιάσαμε, τους ρωτήσαμε: «Τι καταλάβαμε από αυτή την δραστηριότητα που κάναμε»; Το παιδί 10 απάντησε: «Ότι όλοι κάποιες φορές θυμώνουμε». Τους ρωτήσαμε αν για το ίδιο γεγονός σκεφτόμαστε τα ίδια πράγματα κι απάντησαν πως όχι. Τότε τους είπαμε πως όλοι για το ίδιο γεγονός μπορεί να σκεφτόμαστε διαφορετικά πράγματα. Δεν επεκταθήκαμε παραπάνω γιατί και στην επόμενη παρέμβαση θα ασχολούμασταν με το ίδιο θέμα.

Ο σκοπός αυτής της παρέμβασης ήταν να μπου τα παιδιά στη θέση του άλλου και να καταλάβουν μια διαφορετική προοπτική. Συνοπτικά για την 4^η παρέμβαση:

Ο Μ.Φ. ήταν πιο συνεργάσιμος σε αυτή την παρέμβαση. Ίσως έπαιξε ρόλο και η σύνθεση της ομάδας με την οποία συνεργάστηκε αυτή τη φορά. Απάντησε και σε ερώτηση σχετικά με την ιστοριούλα που είχε άλλη ομάδα. Έκανε μια υπόθεση για ποιο λόγο μπορεί ένα παιδί να μη θέλει να πάει εκδρομή, η οποία ήταν λίγο απίθανη βέβαια (να έχει σπάει το πόδι του και να ντρέπεται να το πει). Βλέπουμε λοιπόν ότι δεν μπορεί να μπει εύκολα στη θέση του άλλου. Στην απάντηση που έδωσε μαζί με τον Μ.Π., ενώ ήταν πολύ συνοπτική, όταν τους ρωτήσαμε αργότερα τι εννοούν, ο Μ.Φ. είπε πολλά πράγματα και μπήκε στη θέση των παιδιών. Εδώ βλέπουμε πως αν μια κατάσταση μοιάζει πολύ με καταστάσεις που είναι πολύ πιθανό να έχει βιώσει κι ο ίδιος, μπορεί να καταλάβει και να μπει στη θέση των άλλων.

Ο Χ.Φ. συνεργάστηκε πολύ καλύτερα αυτή τη φορά με το παιδί που του έτυχε στην υποομάδα και μαζί έδωσαν μια ικανοποιητική απάντηση για το πώς νιώθει το παιδί της ιστορίας. Βέβαια, τους έτυχε κι εύκολη περίπτωση (το παιδί που χαίρεται γιατί θα πάει εκδρομή).

Ο Μ.Π. συνεργάστηκε καλά με τον Μ.Φ. κι έδωσαν μια απάντηση, η οποία βέβαια ήταν πολύ συνοπτική. Μετά ανέλαβε το άλλο παιδί να την αναλύσει, κι έτσι ο Μ.Π. δε συμμετείχε πολύ. Μπήκε όμως στη θέση των παιδιών της ιστορίας, καταλαβαίνοντας το συναίσθημά τους.

Ο Χ.Γ. μπήκε στη θέση του παιδιού της ιστορίας και κατάλαβε το συναίσθημα και τα κίνητρά του.

Ο Π.Κ. κατάλαβε πολύ καλά τη σκέψη του μπαμπά και το δίλημμά του, παρόλο που δεν έχει βιώσει ο ίδιος κάτι τέτοιο. Συμμετείχε και σε ερώτηση για την ιστορία μιας άλλης ομάδας, λέγοντας πως τα παιδιά που τους φώναζε η γιαγιά θα θύμωναν, γιατί δεν έκαναν και τόση φασαρία. Εδώ χρησιμοποιεί δικές του εμπειρίες για να μπει στη θέση των άλλων.

Ο Σ.Μ. δεν μπόρεσε να συνεργαστεί με την ομάδα. Δε συμμετείχε καθόλου στη δραστηριότητα. Μπορεί να μην κατάλαβε τι έπρεπε να κάνει ή να αδιαφόρησε.

Η Ρ.Κ. κατάφερε να μπει στη θέση της μαμάς και να καταλάβει τι σκέφτεται και τι αισθάνεται. Επίσης απάντησε και για την ιστορία μιας άλλης ομάδας και μπήκε στη θέση του παιδιού που δεν ήθελε να πάει εκδρομή.

Η Ι.Ψ. μαζί με το δεύτερο παιδί (το τρίτο παιδί, ο Σ.Μ., δε συμμετείχε καθόλου) δεν κατάφεραν να βρουν ακριβώς το συναίσθημα του παιδιού που ο πατέρας του του έλεγε όχι για το σκυλάκι, που πιθανόν να ήταν θυμός ή λύπη. Είπαν απαίτηση που δεν είναι συναίσθημα και φόβος μην πει όχι, κάτι που είχε ήδη πει.

Η Α.Σ. μπήκε στη θέση της γιαγιάς και κατάφερε να καταλάβει το συναίσθημα και τις ανάγκες της.

8.6. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 5: Αντίληψη διαφορετικής προοπτικής: 2^ο μέρος

Ξεκινήσαμε λέγοντας πως θα κάνουμε μια διαφορετική δραστηριότητα, στην οποία πάλι θα πρέπει να σκεφτούμε πώς σκέφτεται κι αισθάνεται ο καθένας, αλλά αυτή τη φορά θα έχει σχέση με παραμύθια. Τα παραμύθια με τα οποία θα ασχοληθούμε θα είναι η «Κοκκινোসκουφίτσα» και «Ο τζίτζικας και ο Μέρμηγκας». Χωριστήκαμε σε 6 ομάδες. Οι 4 ομάδες ανέλαβαν το παραμύθι της Κοκκινোসκουφίτσας και οι άλλες δύο ομάδες τον Τζίτζικα και τον Μέρμηγκα. Από τις 4 πρώτες ομάδες, η μία έγραψε για τις σκέψεις και τα συναισθήματα της Κοκκινোসκουφίτσας, η άλλη για τον λύκο, η τρίτη για τη γιαγιά και η τέταρτη για τον κυνηγό. Από τις άλλες δύο ομάδες η μία έγραψε για τις σκέψεις και τα συναισθήματα του τζίτζικα και η άλλη για τον μέρμηγκα.

Για να χωριστούν σε ομάδες, τους μοιράσαμε χαρτάκια που το καθένα έγραφε ένα συναίσθημα. Όσοι είχαν συναισθήματα που ήταν συνώνυμα, έμπαιναν στην ίδια ομάδα. Επειδή ήταν κάπως δύσκολη δραστηριότητα, περνούσαμε και τους βοηθούσαμε. Οι ομάδες ήταν οι εξής: πρώτη ομάδα: παιδί 9, Μ.Φ. παιδί 6, παιδί 12, δεύτερη ομάδα: Σ.Μ., Χ.Φ., παιδί 4, Μ.Π., τρίτη ομάδα: Χ.Γ., Ι.Ψ., παιδί 10, Ρ.Κ., τέταρτη ομάδα: Π.Κ., παιδί 8, παιδί 13, παιδί 11, πέμπτη ομάδα: Α.Σ., παιδί 3, παιδί 2 και έκτη ομάδα: παιδί 5, παιδί 1, παιδί 7. Τους τονίσαμε ότι πρέπει να μιλάνε σε πρώτο πρόσωπο, σαν να μιλάει ο ίδιος ο ήρωας του παραμυθιού για τις σκέψεις και τα συναισθήματά του σε κάθε φάση του παραμυθιού.

Ξεκινήσαμε από το παραμύθι της Κοκκινোসκουφίτσας. Η πρώτη ομάδα που αποτελούταν από το παιδί 9, τον Μ.Φ., το παιδί 12 και το παιδί 6, έγραψε για τις σκέψεις και τα συναισθήματα της Κοκκινোসκουφίτσας. Ο Μ.Φ. συνεργάστηκε πολύ καλά στην ομάδα. Έγραψαν λοιπόν:

«Ήθελα να πάω στη γιαγιά μου. Ήμουν χαρούμενη κι αισθανόμουν ευτυχία. Σκεφτόμουν να κόψω λουλούδια. Όταν προχωρούσα στο δάσος, συνάντησα τον κακό τον λύκο. Ήμουν φοβισμένη κι αισθανόμουν τρόμο. Σκεφτόμουν αν θα προλάβω να πάω το φαγητό στη γιαγιά μου. Τελικά ο λύκος έκανε ότι με συμπάθησε και με άφησε να πάω. Ήμουν πολύ χαρούμενη. Όταν ο λύκος είχε προλάβει να πάει πρώτος στη γιαγιά και έκανε ότι είναι η γιαγιά κι εγώ τον ρωτούσα συνέχεια «γιατί έχεις μεγάλα αυτιά, μεγάλο στόμα», κλπ., ένιωθα φόβο γιατί η γιαγιά μου φαινόταν κάπως περίεργη κι έλεγα τι έγινε η γιαγιά μου». Η ομάδα κατάφερε πολύ καλά να μπει στη θέση της Κοκκινোসκουφίτσας και να καταλάβει τις σκέψεις και τα συναισθήματά της.

Η δεύτερη ομάδα που αποτελούταν από το παιδί 4, τον Μ.Π., τον Χ.Φ. και τον Σ.Μ. έγραψε για τον λύκο τα εξής:

«Ξύπνησα ένα ηλιόλουστο πρωί στο δάσος. Από εκεί περνούσε τυχαία η Κοκκινোসκουφίτσα και την είδα σαν ένα νόστιμο γεύμα. Έτσι σκέφτηκα ένα καλό κόλπο για να την φάω. Ήμουν πολύ χαρούμενος που βρήκα ένα νόστιμο και μεγαλύτερο γεύμα. Έτσι κατάφερα να πω στην Κοκκινোসκουφίτσα να πάει από τον πιο μακρύ δρόμο». Μέχρι αυτό το σημείο κατάλαβαν πολύ καλά τις σκέψεις και τα συναισθήματα του λύκου.

Μόλις τελείωσαν, τους είπαμε ότι θα μπορούσαν να γράψουν και για τη συνέχεια του παραμυθιού, πχ. τι σκέφτηκε και τι ένιωσε ο λύκος μόλις έφτασε στο σπίτι της γιαγιάς, πχ. βρήκα κι άλλο ωραίο γεύμα.

Η τρίτη ομάδα αποτελούταν από το παιδί 10., τη Ρ.Κ., τον Χ.Γ., και την Ι.Ψ. κι έγραψε για τη γιαγιά:

«Σκεφτόμουν ότι η Κοκκινোসκουφίτσα μπορεί στο δρόμο να πέσει και να φοβάται το σκοτάδι και γι' αυτό αισθανόμουν άγχος. Αισθανόμουν όμως και χαρά γιατί θα δω την εγγονούλα μου. Η Κοκκινোসκουφίτσα συνάντησε τελικά τον κακό λύκο που της ζήτησε να μου φέρει εκείνος το καλάθι με τα φαγητά. Αισθανόμουν άγχος που η εγγονούλα μου αργεί κι άρχισε να βραδιάζει. Άρχισα να φοβάμαι. Φοβήθηκα πολύ όταν είδα τον κακό λύκο. Εγώ, εγγονούλα μου, δεν ήμουν καθόλου άνετη στην χοντρή κοιλιά του λύκου. Ήταν και πολύ σκοτεινά εκεί μέσα. Ευτυχώς που ήρθε ο κυνηγός, αλλιώς θα είχαμε πεθάνει από τη βρόμα της κοιλιάς του χειρότερου λύκου, που τόλμησε να μας φάει». Η ομάδα κατάφερε πολύ καλά να μπει στη θέση της γιαγιάς και να καταλάβει τις σκέψεις και τα συναισθήματά της.

Η τέταρτη ομάδα αποτελούταν από το παιδί 8, το παιδί 11, το παιδί 13 και τον Π.Κ. Ο Π.Κ. δε συμμετείχε πολύ γιατί δεν είχε ιδέες. Έγραψαν για τον κυνηγό:

« Προχτές περπατούσα στο δάσος και άκουσα ένα βαρύ ροχαλητό. Ακούστηκε από το σπίτι της γιαγιάς και σκέφτηκα: «Τόσο βαρύ ροχαλητό έχει η γιαγιά;» Παραξενεύτηκα. Όσο πλησίαζα στο σπίτι της γιαγιάς, το ροχαλητό γινόταν όλο και πιο δυνατό. Μπαίνω στο σπίτι της γιαγιάς και βλέπω τον λύκο να κοιμάται. Πήρα την καραμπίνα μου και άνοιξα την κοιλιά του. Έβγαλα έξω την Κοκκινোসκουφίτσα και ξεκλείδωσα τη ντουλάπα που ήταν μέσα η γιαγιά. Ράψαμε την κοιλιά του λύκου και αν μας ξαναπειράζε θα τον σκοτώναμε». Η ομάδα έκανε καλή περιγραφή των γεγονότων, αλλά δεν ανέφερε κανένα συναίσθημα. Ο Π.Κ. δε συμμετείχε πολύ.

Τους ρωτήσαμε (στην αρχή την ομάδα και μετά όλη την τάξη) αν έγραψαν κανένα συναίσθημα, δηλαδή τι μπορεί να αισθανόταν ο κυνηγός. Τα παιδιά απάντησαν: «Παραξενεμένος» (παιδί 8), «φόβο γιατί άκουγε θόρυβο και μπορεί να είχε μπει κανένας κλέφτης» (Σ.Μ.), «λύπη γιατί έφαγε την Κοκκινোসκουφίτσα» (Α.Σ.), «χαρά γιατί έβγαλε την Κοκκινোসκουφίτσα και ξεκλείδωσε την γιαγιά» (Μ.Φ.). Εμείς είπαμε: «Α, χαρά επειδή τους έσωσε δηλαδή». Άλλες απαντήσεις που έδωσαν ήταν οι εξής: «Περίεργια γιατί δεν ήξερε τι είναι αυτό που ακούγεται» (παιδί 6), «φόβο μην ορμήξει ο λύκος στον κυνηγό» (Ρ.Κ.), «Να πω τι σκεφτόταν; Οποιος ξαναπειράξει τη γιαγιά θα τον σκοτώσω» (παιδί 12). Ο Σ.Μ., η Α.Σ., ο Μ.Φ. και η Ρ.Κ., από τα παιδιά συμμετείχαν στην έρευνα, έκαναν πολύ καλές υποθέσεις για τα συναισθήματα του κυνηγού.

Οι άλλες δύο ομάδες ασχολήθηκαν με το παραμύθι του τζίτζικα και του μέρμηγκα.

Η πέμπτη ομάδα αποτελούταν από την Α.Σ., το παιδί 2 και το παιδί 3. Έγραψαν για τον τζίτζικα τα εξής:

«Το καλοκαίρι ήμουν ευχαριστημένος, τεμπέλιαζα και σκεφτόμουν ότι είμαι δυνατός. Όταν είδα τον μέρμηγκα, σκέφτηκα γιατί δουλεύει το καλοκαίρι και δε δουλεύει τον χειμώνα. Όταν ήρθε ο χειμώνας κρύωνα και ήθελα να βρω ένα πιο καλό καταφύγιο από το δικό μου. Σκέφτηκα πως ο μέρμηγκας θα έχει μια αποθήκη για να κοιμηθώ εκεί όλο τον χειμώνα». Η ομάδα δούλεψε αρκετά καλά, αλλά θα μπορούσε να αναφέρει περισσότερα συναισθήματα.

Η έκτη ομάδα αποτελούταν από το παιδί 7, το παιδί 5 και το παιδί 1, κι έγραψαν για τον μέρμηγκα:

«Εγώ ο μέρμηγκας όλο το καλοκαίρι μάζενα φαγητό. Ο τζίτζικας τραγουδούσε και με κορόιδευε όλο το καλοκαίρι. Ένωθα λύπη που με κορόιδευε». Η ομάδα έγραψε αρκετά λίγα και δεν ανέλυσε τις σκέψεις και τα συναισθήματα του μέρμηγκα.

Συμπληρώσαμε: «Εκτός από λύπη, θα ένιωθε και θυμό που τον κορόιδευε».

Κάναμε κι άλλες ερωτήσεις σε αυτή την ομάδα. Ρωτήσαμε: «Μετά που ήρθε στην πόρτα σας και σας ζητούσε φαγητό»; Το παιδί 5 απάντησε: «Του είπαμε να πας να βρεις αλλού». Ρωτήσαμε τι ένιωσαν τότε και το παιδί 5 απάντησε θυμό. Το παιδί 2 είπε: «Και χαρά επίσης, γιατί όλο τον χειμώνα εκείνος θα κορόιδευε τον τζίτζικα, όπως είχε κάνει ο τζίτζικας σε αυτόν όλο το καλοκαίρι» Του είπαμε λοιπόν: «Θα έπαιρνε την εκδίκησή του δηλαδή, ε»; Και απάντησε ναι.

Μετά τους ρωτήσαμε: «Σας άρεσε αυτή η δραστηριότητα; Τι καταλάβατε»; Το παιδί 2 απάντησε: «Εμένα δεν μου άρεσε γιατί είχε γράψιμο» Ύστερα τους είπαμε: «Εχτές κάναμε μια άλλη δραστηριότητα. Είχαμε χωριστεί σε ομάδες και είχα δώσει σε καθεμιά μια μικρή ιστοριούλα. Κάθε ομάδα σκέφτηκε τι ένιωσε και τι σκέφτηκε το κάθε πρόσωπο της ιστορίας και σήμερα κάναμε πάλι τα ίδια με τα διαφορετικά πρόσωπα του κάθε παραμυθιού. Θα σας κάνουμε τώρα κάποιες ερωτήσεις: Πιστεύετε ότι βλέπουμε όλοι με τον ίδιο τρόπο το ίδιο γεγονός; (σύμφωνα με τις ιστοριούλες που κάναμε)»

Ι.Ψ.: Δε βλέπουμε όλοι τα ίδια πράγματα. Κάποιοι μπορεί να βλέπουν κάτι διαφορετικό.

Α.Σ: Μπορεί ναι, μπορεί και όχι.

Τους είπαμε λοιπόν: «Σωστά. Μπορεί να σας πω ότι θα πάμε εκδρομή και να νιώσετε όλοι χαρούμενοι. Αλλά μπορεί και κάποιος να μη νιώσει χαρούμενος, να μη θέλει να πάμε εκδρομή για κάποιον δικό του λόγο. Γιατί δεν αισθανόμαστε όλοι τα ίδια πράγματα»;

Παιδί 11: Επειδή έχουμε διαφορετικό χαρακτήρα.

Παιδί 10: Γιατί μπορεί ένα παιδάκι να αποκτήσει αδερφάκι και να είναι χαρούμενο, αλλά τα άλλα παιδάκια δεν θα χαίρονται το ίδιο γιατί δεν είναι δικό τους το αδερφάκι.

Απαντήσαμε: «Σωστά. Ο καθένας ζει τις δικές του καταστάσεις. Αυτό το παιδάκι που απόκτησε αδερφάκι είναι πιο χαρούμενο από το άλλο που απλά το ακούει (το νέο)».

Παιδί 12: Ο καθένας έχει το δικό του χαρακτήρα και αισθάνεται άλλα πράγματα για τους δικούς του λόγους

Παιδί 2: Άλλες σκέψεις, άλλο μυαλό.

Άλλη ερώτηση που τους κάναμε ήταν η εξής: «Είναι σημαντικό να ξέρουμε τι σκέφτονται και τι αισθάνονται οι άλλοι; Γιατί είναι σημαντικό»;

Παιδί 2: Ναι, γιατί αν πούμε κάτι στον άλλον, μπορεί να τον στεναχωρήσει και πρέπει να ξέρουμε τι αισθάνεται, γιατί δεν είναι ωραίο να τον στενοχωρήσουμε. Μετά θα το καταλάβουμε κι εμείς και θα αισθανόμαστε άσχημα.

Ύστερα ρωτήσαμε: «Αν είναι ο άλλος στενοχωρημένος, τι θα κάνουμε»;

Παιδί 2: Θα τον βοηθήσουμε.

Δ: Και όταν ο άλλος είναι θυμωμένος;

Παιδί 6: Θα μπορούμε να τον βοηθήσουμε.

Παιδί 11: Είναι δύσκολο να τον ηρεμήσουμε, όταν έχει θυμώσει.

Ρωτήσαμε λοιπόν: «Τι μπορούμε να κάνουμε»; Αφού περιμέναμε λίγο και δεν απάντησε κανείς, είπαμε: «Να τον αφήσουμε λίγο ήσυχο να ηρεμήσει και να μην του μιλάμε για λίγο».

Ανακεφαλαιώνοντας, τους είπαμε: «Είδαμε ότι δε σκέφτονται όλοι με τον ίδιο τρόπο. Είδαμε λοιπόν ότι είναι σημαντικό...πχ. στην ιστοριούλα με τη γιαγιά που εμείς παίζουμε και εκείνη φωνάζει, εκεί που εμείς είμαστε χαρούμενοι, αλλά η γιαγιά ενοχλείται, να σκεφτούμε ότι κι η γιαγιά θέλει λίγο να ησυχάσει, είναι μεσημέρι και θέλει λίγο να ξεκουραστεί. Και η γιαγιά μπορεί από την πλευρά της να σκεφτεί ότι είναι παιδιά και θέλουν να παίξουν. Αν σκεφτόμαστε τι μπορεί να σκέφτονται και τι μπορεί να αισθάνονται κι οι

άλλοι, θα περνάμε όλοι καλύτερα. Να σκεφτούμε δηλαδή πως αισθάνεται η μαμά μου, ο φίλος μου, κλπ. Υπάρχει μια έκφραση που λέει «να μούμε στα παπούτσια του άλλου», δηλαδή να σκεφτούμε πώς θα ήταν αν ήμασταν εμείς αυτό το παιδί, δηλαδή να σκεφτούμε τι αισθάνεται το άλλο παιδί και γιατί το αισθάνεται αυτό. Τι μπορεί να του έχει συμβεί; Εγώ στη θέση του τι θα αισθανόμουν»;

Συνοπτικά, στην 5^η παρέμβαση :

Ο Μ.Φ. συνεργάστηκε πολύ καλά στην ομάδα. Σίγουρα βοήθησαν σε αυτό και τα άλλα παιδιά της ομάδας. Κατάφεραν να μπουν στη θέση της Κοκκινোসκουφίτσας και να γράψουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά της. Δεν μπορούμε να ξέρουμε κατά πόσο συμμετείχε ο Μ.Φ. στην ομάδα, αλλά και μόνο που άκουγε και συνεργαζόταν, κέρδισε πολλά ως προς την ενίσχυση της ενσυναίσθησης. Επίσης συμμετείχε σε ερώτηση για τον κυνηγό που τον είχε αναλάβει άλλη ομάδα και βρήκε το συναίσθημα που μπορεί να ένιωθε, αλλά και το λόγο που θα ένιωθε έτσι.

Ο Χ.Φ. συνεργάστηκε πολύ καλά με τα υπόλοιπα παιδιά της ομάδας. Έγραψαν για τις σκέψεις και τα συναισθήματα του λύκου, αλλά μέχρι ένα σημείο του παραμυθιού, οπότε τους είπαμε ότι έπρεπε να γράψουν και για το υπόλοιπο παραμύθι.

Ο Μ.Π. συνεργάστηκε πολύ καλά με τον Μ.Φ., τον Σ.Μ. κι άλλο ένα παιδί και έγραψαν για τα συναισθήματα του λύκου, αλλά μόνο για την αρχή του παραμυθιού. Ισχύει λοιπόν ό, τι και για τον Μ.Φ. παραπάνω.

Ο Χ.Γ. με την ομάδα του κατάφερε να μπει στη θέση της γιαγιάς και να βρει τις σκέψεις της και τα συναισθήματα που θα ένιωθε σε κάθε φάση του παραμυθιού.

Ο Π.Κ. δε συμμετείχε πολύ, γιατί όπως είπε, δεν είχε ιδέες. Η ομάδα του έγραψε για τον κυνηγό τι έκανε και τι σκέφτηκε, αλλά δεν έγραψε καθόλου για τα συναισθήματά του.

Ο Σ.Μ. συνεργάστηκε πολύ καλά με τα παιδιά της ομάδας του κι έγραψαν για την προοπτική του λύκου. Βέβαια, έγραψαν μέχρι ένα σημείο του παραμυθιού κι όχι για όλες τις φάσεις του. Απάντησε και σε ερώτηση που αφορούσε άλλη ομάδα και βρήκε τι συναίσθημα θα ένιωθε ο κυνηγός και γιατί.

Η Ρ.Κ. κατάφερε με την ομάδα που συνεργαζόταν να καταλάβει την προοπτική της γιαγιάς. Επίσης απάντησε και στην ερώτηση για τον κυνηγό και έδωσε μια λογική εκδοχή για το τι μπορεί να αισθάνεται και για ποιον λόγο.

Η Ι.Ψ. ανήκε στην ίδια ομάδα με τη Ρ.Κ., οπότε ισχύουν τα ίδια με τη Ρ.Κ. Επίσης στην ερώτηση αν βλέπουμε όλοι τα ίδια στο ίδιο γεγονός απάντησε ότι κάθε άνθρωπος μπορεί να βλέπει διαφορετικά πράγματα στο ίδιο γεγονός.

Η Α.Σ. μαζί με την ομάδα της έγραψε για τις σκέψεις του τζίτζικα, αλλά δεν ανέφερε σχεδόν καθόλου τα συναισθήματά του. Όμως στο μάθημα συμμετείχε πολύ: Είπε τη δική της εκδοχή για το συναίσθημα του κυνηγού και συμμετείχε και στον διάλογο σχετικά με το αν οι άνθρωποι αντιδρούν με τον ίδιο ή διαφορετικό τρόπο στο ίδιο γεγονός, λέγοντας πως κάποιες φορές αντιδρούν με τον ίδιο και κάποιες φορές με διαφορετικό τρόπο.

8.7. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 6: Διαφορετικότητα, μέρος 1^ο: Μπαίνω στη θέση ατόμων με προβλήματα όρασης.

Στην αρχή της παρέμβασης είπαμε στα παιδιά πως σήμερα θα παίξουμε ένα παιχνίδι, το οποίο θα μας βοηθήσει να μούμε για λίγο στη θέση ανθρώπων που είναι διαφορετικοί από μας. Πριν παίξουμε όμως αυτό το παιχνίδι τους ρωτήσαμε ποιοι μπορεί να είναι αυτοί. Τα παιδιά έκαναν υποθέσεις:

Παιδί 10: Οι συμμαθητές μας.

Ι.Ψ. Κάποιοι που έχουν άλλο χρώμα.

Παιδί 2: Κάποιοι που είναι από άλλη χώρα.

Συμπληρώσαμε πως εκτός από αυτούς, μπορεί να είναι και κάποιοι άνθρωποι που δυσκολεύονται σε κάτι. Σε τι θα μπορούσαν να δυσκολεύονται; Το παιδί 12 απάντησε πως μπορεί να έχουν αναπηρία και ρωτήσαμε τι είδους αναπηρία. Κάποια παιδιά απάντησαν:

Παιδί 2: Να μην μπορούν να περπατήσουν ή να μην μπορούν να δουλέψουν τα χέρια τους.

Όση ώρα μιλούσαμε ο Π.Κ. και ο Μ.Φ. έκαναν φασαρία και δεν πρόσεχαν. Τους είπαμε να ησυχάσουν κι επαναλάβουμε την ερώτηση. Μερικές φορές δυσκολεύονται αρκετά να παρακολουθήσουν. Τότε ο Π.Κ. απάντησε: «Να είναι νοητικά καθυστερημένοι». Το παιδί 10 είπε: «Να έχουν σπάσει το χέρι τους ή το πόδι τους».

Τότε τους είπαμε ότι σήμερα θα μπούμε για λίγο στη θέση των ανθρώπων που έχουν προβλήματα όρασης, των τυφλών. Πώς μπορεί να αισθάνονται; Το παιδί 6 απάντησε: «Λύπη γιατί δε θα μπορούν να δουν όσα βλέπουμε εμείς»

Υστερα τους ρωτήσαμε: «Τι δυσκολίες μπορεί να αντιμετωπίζουν»; Το παιδί 4 είπε: «Δε θα μπορούν να περπατήσουν χωρίς ένα σκυλάκι,...». Τους ενημερώσαμε ότι υπάρχουν εκπαιδευμένα σκυλιά που βοηθούν τους τυφλούς να περπατήσουν, καθώς και κάποια λευκά μαστούνια που κρατούν και πως δεν μπορούν να περπατήσουν χωρίς βοήθεια. Τα παιδιά συνέχισαν να λένε τι δυσκολίες μπορεί να αντιμετωπίζουν οι τυφλοί:

Παιδί 7: Δε θα μπορούν να δουν τα ωραία πράγματα που βλέπουμε.

Παιδί 2: Ήταν μια γυναίκα στο μνημόσυνο του θείου μου, που ήταν τυφλή και έριξε μερικά ποτήρια.

Παιδί 3: Δε μπορούν να κυκλοφορήσουν έξω στον δρόμο γιατί είναι επικίνδυνο.

Παιδί 11: Δε θα μπορούν να ξεχωρίσουν τους φίλους τους.

Π.Κ.: Δε θα μπορούν να δουν το φανάρι αν είναι κόκκινο ή πράσινο.

Παιδί 12: Θα νιώθουν φόβο, γιατί μπορεί να τους πατήσει κανένα αμάξι.

Παιδί 10: Αν θέλει κάποιος να πάρει τηλέφωνο δε θα μπορεί.

Αφού συζητήσαμε τις δυσκολίες, τους είπαμε: «Θα προσπαθήσουμε να χωριστούμε σε ζευγάρια με έναν δύσκολο τρόπο. Θα επιλέξετε με ποιον θέλετε να είστε ζευγάρι, μόνο με τα μάτια, χωρίς να μιλήσετε». Τα παιδιά άρχισαν να κοιτάζονται μεταξύ τους και να χωρίζονται σιγά σιγά σε ζευγάρια. Ο Μ.Φ. παραπονέθηκε ότι δεν τον κοίταζε κανένας. Αφού βοηθήσαμε κάποια παιδιά που έμειναν χωρίς ζευγάρι, τους εξηγήσαμε τι θα κάνουμε: «Τώρα θα πάμε μέσα στη μεγάλη αίθουσα. Ο ένας θα είναι τυφλός και ο άλλος θα είναι ο βοηθός του. Μετά θα ανταλλάξετε ρόλους. Την ώρα που θα κάνουμε τη δραστηριότητα δε θα μιλάει κανένας. Κλείνουμε με μαντίλια τα μάτια των τυφλών. Θα τοποθετήσω κάποια πράγματα στον χώρο και οι βοηθοί θα βοηθήσετε τον τυφλό να πάρει κάποιο αντικείμενο, χωρίς να του μιλήσετε. Ο τυφλός θα πρέπει να μαντέψει ποιο αντικείμενο είναι αυτό, μόνο πιάνοντάς το. Επίσης, θα πρέπει να τον βοηθήσετε να μην πέσει πάνω σε κάποιο άλλο άτομο και να μην πατήσει κάποιο αντικείμενο. Μόλις το πάρουν θα τους οδηγήσετε πάλι στη θέση τους».

Πήγαμε στην αίθουσα εκδηλώσεων, δέσαμε τα μάτια των μισών παιδιών με μαντίλια και ξεκινήσαμε τη δραστηριότητα. Όταν τελείωσαν όλα τα ζευγάρια και οι βοηθοί οδήγησαν τους τυφλούς στις θέσεις τους, ζητήσαμε από τα παιδιά που είχαν δεμένα τα μάτια τους να μαντέψουν τι αντικείμενο κρατούσαν. Όλα τα παιδιά με λίγη βοήθεια ή χωρίς, το βρήκαν.

Φωτογραφία 1: Παίζοντας τους τυφλούς με τους βοηθούς τους.

Ύστερα όσα παιδιά είχαν δεμένα τα μάτια τους, έβγαλαν τα μαντίλια κι αντάλλαξαν ρόλους με το ζευγάρι τους. Κάναμε ακριβώς την ίδια δραστηριότητα κι έτσι όλα τα παιδιά έκαναν και τους δύο ρόλους. Αφού τελειώσαμε, επιστρέψαμε στην τάξη κι αρχίσαμε να συζητάμε για το πώς νιώσαμε όταν ήμασταν στη θέση του τυφλού.

Οι απαντήσεις των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα, ήταν οι ακόλουθες: Η Ι.Ψ. απάντησε: «Ζαλιζόμουν και δε μου άρεσε καθόλου». Όταν τη ρωτήσαμε τι τη δυσκόλεψε, απάντησε: «Ο Μ.Φ. δε με βοήθησε και πολύ». (ο Μ.Φ. ήταν ο βοηθός της). Κατάλαβε λοιπόν τις δυσκολίες των τυφλών. Ο Μ.Π. απάντησε: «Μου άρεσε που πιάναμε τα πράγματα». Αυτό που τον δυσκόλεψε ήταν ότι δεν μπορούσε πολλή ώρα. Κατάλαβε λοιπόν τις δυσκολίες, αλλά δεν μπόρεσε πολύ να μπει στη θέση τους. Ο Π.Κ. απάντησε: «Δεν μου άρεσε όταν είχα κλειστά τα μάτια». Κατάλαβε πόσο δύσκολο είναι. Ο Σ.Μ. είπε ότι ήταν πολύ αστείο. Τον ρωτήσαμε αν του άρεσε όταν έκανε τον τυφλό κι απάντησε: «Όχι, μόνο όταν πιάναμε πράγματα». Όταν τον ρωτήσαμε αν ήταν δύσκολο, απάντησε: «Ναι γιατί δεν βλέπαμε τίποτα». Δεν μπόρεσε να καταλάβει πολύ καλά τα συναισθήματα και τις σκέψεις των τυφλών, αλλά κατάλαβε τις δυσκολίες τους. Ο Χ.Φ. απάντησε: «Χάλια, τίποτα, δεν μου άρεσε». Όταν τον ρωτήσαμε γιατί, απάντησε: «Έτσι, δεν μου άρεσε». Μερικές φορές παρουσιάζει μια αρνητικότητα και δεν είναι πρόθυμος να σκεφτεί λίγο. Η Α.Σ. είπε: «Μου άρεσε, γιατί η Μ. έκανε βλακειές». Όταν τη ρωτήσαμε πώς ένιωθε όταν δεν έβλεπε, απάντησε: «Χάλια». Κατάλαβε λοιπόν τις δυσκολίες, αλλά δεν μπόρεσε πολύ να μπει στη θέση τους. Η Ρ.Κ. είπε: «Όταν πήγαμε να πιάσουμε το πράγμα και όταν πήγαμε να κάτσουμε, η Ε. (το παιδί 13) με έσπρωξε και χτύπησα το πόδι μου». Ο Μ.Φ. είπε: «Έψαχνα συνεχώς να βρω την Ι.Ψ. (που ήταν το ζευγάρι του), γιατί δεν έβλεπα τίποτα και της έλεγα

συνέχεια βοήθεια. Με το μαντίλι αισθάνθηκα πώς θα ήταν αν ήμουν τυφλός». Μπήκε στη θέση ενός τυφλού και κατάλαβε τα συναισθήματα, αλλά και τις δυσκολίες του.

Οι απαντήσεις των υπόλοιπων παιδιών ήταν οι εξής: «Παράξενα γιατί δεν ήξερα τι είναι, πού πήγαινα», «Δεν με ξετρέλανε που ήμουν τυφλή αλλά ήταν ωραίο παιχνίδι», «Δεν μου άρεσε που ήμουν τυφλή», «Ήταν λίγο αστείο γιατί δεν έβλεπα ποιος ήταν μπροστά μου», «Δεν μου άρεσε καθόλου, με δυσκόλεψε. Δεν μπορούσα να περπατήσω», «Δεν μου άρεσε που δεν έβλεπα, αλλά μου άρεσε που πιάναμε τα πράγματα και ο άλλος μας οδηγούσε γιατί δε βλέπαμε», «Εμένα μου άρεσε επειδή ήμουν τυφλός και με βοηθούσε ο βοηθός μου να περπατάω, κι όταν πιάναμε τα πράγματα γιατί έπιανα τα πόδια άλλων», «Μου άρεσε που με οδηγούσε κι αντί να πιάσω ένα πράγμα, έπιανα πόδια, κορδόνια, και ήταν πολύ αστείο. Κανονικά δεν είναι ωραίο βέβαια να είσαι τυφλός», «Μου άρεσε γιατί ήταν αστείο, αλλά αν ήμουν πραγματικά τυφλή δε θα μου άρεσε».

Όσον αφορά τη βοήθεια που προσέφεραν ως βοηθοί τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα, κάποιες από τις σχετικές αναφορές ήταν: «Δεν μου άρεσε γιατί η Ρ.Κ. που ήταν βοηθός, ενώ της έλεγα να μην τρέχει, εκείνη έτρεχε» (παιδί 3), «Μου άρεσε, αλλά ο Χ.Φ. μου μιλούσε ενώ δεν έπρεπε, με βοήθησε, αλλά όχι για να κάτσω» (παιδί 4) Ο Μ.Φ. είπε: «Είχα ένα πρόβλημα με την Ι.Ψ., γιατί ήθελα λίγο να σηκωθώ, γιατί είχα πιαστεί και δεν μπορούσα μόνος μου κι η Ι.Ψ. δε με σήκωνε». Άρα, η Ρ.Κ., ο Χ.Φ. και η Ι.Ψ. δεν μπόρεσαν να προσφέρουν τη βοήθεια που έπρεπε.

Υστερα τους ρωτήσαμε: «Εάν δεν είχατε βοηθό πώς θα ήταν»; Οι περισσότεροι είπαν «δύσκολα». Η Ρ.Κ. απάντησε: «Χάλια, θα σπάγαμε τα μούτρα μας». Η Ρ.Κ. κατάλαβε τις δυσκολίες των τυφλών.

Η επόμενη ερώτηση ήταν: «Όταν ο βοηθός σας έφευγε για λίγο, πώς αισθανόσασταν»; Η Ρ.Κ. απάντησε «φόβο». Άλλες απαντήσεις ήταν: «Μου μίλαγαν και δεν ήξερα ποιος είναι», «Φοβόμουν γιατί νόμιζα ότι θα πέσω», «Εφευγαν δάκρυα από τα μάτια μου, δεν ξέρω γιατί».

Υστερα τους είπαμε: «Τώρα ας φανταστούμε πώς θα ήταν αν είχαμε αυτό το μαντίλι όλη μέρα στο σχολείο, δηλαδή αν είχαμε κλειστά τα μάτια μας όλη μέρα. Ας σκεφτούμε λίγο κι ας φανταστούμε πώς θα ήταν, τι δυσκολίες θα είχαμε». Τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα, απάντησαν: Ο Μ.Π. «δεν θα μπορούσαμε να βρούμε την καρέκλα μας για να κάτσουμε», ο Μ.Φ. «αν παίζαμε στη γυμναστική μπάλα, αντί να κλοτσήσουμε τη μπάλα, μπορεί να κλοτσούσαμε το πάτωμα», ο Χ.Φ. «δεν θα μπορούσαμε να οδηγήσουμε». Του είπαμε ότι η ερώτηση αφορούσε δυσκολίες στην τάξη, αλλά όντως, ένας τυφλός δεν μπορεί να οδηγήσει αυτοκίνητο. Ο Σ.Μ. είπε: «δεν θα μπορούσαμε να τα μάθουμε όλα», η Ρ.Κ. «μπορεί να υπήρχε μία μπανανόφλουδα και να την πατούσαμε» και ο Π.Κ. «επειδή δεν θα βλέπαμε, θα κάναμε ό, τι θέλαμε και μπορεί να χτυπούσαμε κάποιο παιδί κατά λάθος». Ο Μ.Π., ο Μ.Φ. και η Ρ.Κ. κατάλαβαν κάποιες από τις δυσκολίες των τυφλών παιδιών. Βέβαια ήταν όλες στον πρακτικό τομέα. Ο Σ.Μ. και ο Χ.Φ. έδωσαν άσχετες απαντήσεις. Ο Π.Κ. επικεντρώθηκε στις δυσκολίες των άλλων παιδιών από το τυφλό παιδάκι κι όχι στις δυσκολίες του ίδιου του παιδιού.

Τα υπόλοιπα παιδιά απάντησαν: «δεν θα βλέπαμε τι έγραφε η κυρία στον πίνακα», «δεν θα μπορούσαμε να κατεβούμε τα σκαλιά», «δεν θα μπορούσαμε να γράψουμε», «θα κουτουλούσαμε στο διάλειμμα πάνω στους άλλους, θα πέφταμε πάνω τους», «δεν θα ξέραμε ποιανού τετράδιο είναι το καθένα», «δεν θα ξέραμε πού είναι τι, θα πέφταμε πάνω στην κυρία», «μερικές φορές στο σπίτι μου κατεβαίνω με κλειστά μάτια, είναι εύκολα», «όταν θα πέφταμε θα χτυπούσαμε ή θα παίρναμε τη λάθος τσάντα»

Έπειτα ρωτήσαμε: «Τι θα ήταν αυτό που θα μπορούσε να βοηθήσει στο σχολείο ένα παιδί που δε βλέπει»; Οι απαντήσεις των παιδιών ήταν: Χ.Φ.: «θα μπορούσαν να έχουν έναν άνθρωπο που να τους λέει να πηγαίνουν δεξιά, αριστερά», Α.Σ.: «με ένα λευκό μπαστούνάκι» (ρώτησε αν είναι πάντα λευκό κι απαντήσαμε ναι), «κυλιόμενες σκάλες»,

«ένας βοηθός που θα τον βοηθάει», «ένας εκπαιδευμένος σκύλος στα διαλείμματα» και «θα μπορούσαμε να έχουμε βιβλία ειδικά για τυφλούς». Στην τελευταία απάντηση τους εξηγήσαμε ότι υπάρχουν τέτοια βιβλία που είναι γραμμένα με μία ειδική γραφή που λέγεται σύστημα braille, στο οποίο η σελίδα είναι σαν ανάγλυφη: την πιάνεις και καταλαβαίνεις τι γράφει και είναι με τελείες, οπότε είναι όλο γραμμένο έτσι και καταλαβαίνεις. Επίσης, ενώ στα περισσότερα μουσεία δεν μπορούμε να αγγίζουμε τα εκθέματα, σε κάποια (πολύ λίγα) μουσεία έχουν φτιάξει τα αντίγραφα κάποιων εκθεμάτων, ολόιδια αντικείμενα δηλαδή, τα οποία μπορούν να τα αγγίζουν οι τυφλοί και να καταλάβουν πώς είναι το αντικείμενο. Αυτό έγινε, γιατί σε ένα μουσείο ένας τυφλός δεν θα καταλάβει τίποτα, ενώ αν έχει πράγματα που μπορεί να τα αγγίξει, θα καταλάβει κι εκείνος πολλά πράγματα για τους αρχαίους, πχ. πώς ήταν τα αγγεία τους κλπ. Το παιδί 5 εξέφρασε την απορία πώς αγοράζουν αυτά τα βιβλία, αφού δεν βλέπουν και της απαντήσαμε πως τους τα παίρνουν οι γονείς τους. Άλλο παιδί ρώτησε πώς βλέπουν τηλεόραση και απαντήσαμε πως δεν βλέπουν, αλλά ακούνε μόνο.

Ύστερα ζητήσαμε από τα παιδιά να σκεφτούν ποιες ομοιότητες έχουμε με αυτά τα παιδιά. Το παιδί 12 απάντησε πως δεν μοιάζουμε στο ότι όσοι είναι τυφλοί έχουν πολύ καλή ακοή. Τους εξηγήσαμε ότι όντως αυτό συμβαίνει: αυτοί που δεν βλέπουν συνήθως αναπτύσσουν τις άλλες αισθήσεις τους πολύ περισσότερο, δηλαδή ακούνε πολύ καλύτερα από εμάς, δηλαδή έχουν εξασκήσει περισσότερο αυτή την αίσθηση, για να ξέρουν πού βρίσκεται το καθετί. Ο Μ.Π. είπε πως υπάρχουν κάποιες ειδικές μπάλες που έχουν μέσα κάποια κουδουνάκια για να τα ακούνε και να ξέρουν πού είναι η μπάλα και έτσι να μπορούν να παίζουν. Έδειξε ενδιαφέρον για το μάθημα, δίνοντας μια πληροφορία που ήξερε, κάτι που δεν είναι συνηθισμένο για τον Μ.Π. Το παιδί 3 είπε πως τους έδειξε μία τέτοια μπάλα ο γυμναστής και έχουν παίξει με αυτή την μπάλα.

Επαναλάβαμε την ερώτηση σχετικά με τις ομοιότητες, γιατί προηγουμένως δεν απαντήθηκε, και τα παιδιά έδωσαν τις εξής απαντήσεις: Το παιδί 11: «είναι και αυτοί άνθρωποι όπως και εμείς», το παιδί 3: «κι από μας κάποια παιδιά δεν βλέπουν τόσο καλά», η Ι.Ψ.: «κάνουμε τα ίδια πράγματα». Η Ι.Ψ. καταλαβαίνει τις ομοιότητες με τα τυφλά παιδιά. Με βάση την τελευταία απάντηση είπαμε: «Σωστά, πολύ λίγα πράγματα κάνουμε διαφορετικά. Στα περισσότερα κάνουμε τα ίδια, δηλαδή και αυτοί θέλουν να παίζουν, θέλουν δηλαδή να κάνουν τα ίδια πράγματα με μας. Κάποια τα καταφέρνουν και κάποια όχι, όπως κι εμείς. Υπάρχουν κάποια παιχνίδια που μπορούν να παίζουν, όπως η μπάλα με το κουδουνάκι και κάποια που δεν μπορούν». Άλλες απαντήσεις για τις ομοιότητες ήταν: Το παιδί 6: «να κάνουν μπάνιο» και η Ρ.Κ. «να φάνε». Το παιδί 1 ρώτησε: «εάν ερχόντουσαν αμάξια καταπάνω τους, θα τα ακούγανε, αφού έχουν αναπτύξει την ακοή»; Του απαντήσαμε ότι μάλλον ναι.

Ύστερα τους είπαμε να σκεφτούν τι άλλα πράγματα θα μπορούσαν να κάνουν μαζί με αυτά τα παιδιά. Το παιδί 5 είπε «να παίζουμε». Το παιδί 6 απάντησε «να παίζουμε μπάλα» και είπαμε ότι αυτό είναι δύσκολο. Το παιδί 13 είπε: «Θα μπορούσαμε να κάνουμε σκοινάκι» και τότε είπαμε στα παιδιά να βρουν δραστηριότητες που δεν χρειάζεται να βλέπουν για να τις κάνουν, όπως για παράδειγμα να μιλήσουν. Άλλα παιδιά είπαν κυνηγητό ή να χορέψουν και τους είπαμε ότι όλα αυτά είναι δύσκολα. Η Ρ.Κ. απάντησε «να ντυθούν», εννοώντας να ντυθούν μόνο τους, ενώ η ερώτηση ήταν «τι πράγματα μπορείτε να κάνετε μαζί». Όλα τα παιδιά όμως νόμιζαν ότι η ερώτηση ήταν τι μπορούν να κάνουν μόνο τους αυτά τα παιδιά. Έτσι, άλλα παιδιά έδωσαν τις εξής απαντήσεις: «να ακούνε παραμύθια και ιστορίες, δηλαδή στο μάθημα μπορεί να παρακολουθήσουν κάτι, απλά χρειάζεται να ακούσουν και δεν χρειάζεται να δουν, έτσι δεν είναι;» και «μπορούμε να παίζουμε με το σκυλάκι του». Η τελευταία απάντηση του παιδιού 2 είναι σωστή, γιατί είναι μια δραστηριότητα που μπορούν να κάνουν μαζί. Η Α.Σ. είπε ότι μπορούν να παίζουν αρμόνιο. Η τελευταία ερώτηση αφορούσε τις διαφορές που έχουμε από αυτά τα παιδιά. Οι απαντήσεις των μαθητών ήταν οι ακόλουθες: Η Ι.Ψ. είπε ότι έχουν κλειστά τα μάτια τους. Το παιδί 2

απάντησε: «εμείς βλέπουμε κι αυτοί δεν βλέπουν». Το παιδί 1 είπε: «δεν μπορούν να περπατήσουν, γιατί άμα δεν τους βοηθάει κανείς δε θα μπορούν». Του εξηγήσαμε, ότι ναι μεν έχει δίκιο σε αυτό, όμως υπάρχουν κι οι περιπτώσεις ατόμων που ενώ δε βλέπουν, έχουν προσπαθήσει πάρα πολύ κι έχουν γίνει πρωταθλητές σε κάποιο άθλημα, συμμετέχοντας μάλιστα ακόμα και στους Παραολυμπιακούς αγώνες, οι οποίοι είναι για άτομα με αναπηρία. Ο Μ.Φ. είπε πως ένας ξάδερφός του που είναι τυφλός οδηγεί αμάξι και του είπαμε πως αυτό δε γίνεται.

Ο σκοπός αυτής της παρέμβασης ήταν να μουν τα παιδιά στη θέση ατόμων με προβλήματα όρασης και να καταλάβουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους, καθώς και τις δυσκολίες τους. Συνοπτικά λοιπόν σε αυτή την παρέμβαση:

Ο Μ.Φ. κατάφερε να μπει στη θέση του τυφλού και να καταλάβει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει. Όταν έκανε τον τυφλό είπε ότι ένιωσε πώς είναι να είσαι τυφλός. Ένιωθε αβοήθητος και αναζητούσε συνεχώς τη βοήθό του. Κάποια στιγμή που καθόταν κι ήθελε να σηκωθεί, κατάλαβε πως δεν μπορεί να περπατήσει χωρίς βοήθεια. Βέβαια, κατάλαβε τις δυσκολίες μόνο όταν έκανε ο ίδιος τον τυφλό. Όταν έκανε τον βοηθό, δε βοήθησε πολύ το ζευγάρι του, μη μπορώντας να μπει στη θέση του. Επίσης, όταν ρωτήσαμε τι δυσκολίες αντιμετωπίζουν οι τυφλοί, απάντησε πως όταν παίζουν μπάλα, αντί για την μπάλα, θα κλοτσάνε το πάτωμα. Από αυτή την απάντηση φαίνεται ότι δεν μπορεί να κατανοήσει τι μπορούν να κάνουν οι τυφλοί (δεν μπορούν να παίξουν μπάλα εύκολα) ούτε ποια είναι τα ουσιαστικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Τέλος είπε μια ιστορία για έναν τυφλό συγγενή του που οδηγούσε αυτοκίνητο, κάτι που δεν μπορεί να συμβαίνει στην πραγματικότητα. Ο Μ.Φ. συνηθίζει να λέει φανταστικές ιστορίες για να προκαλέσει την προσοχή. Βλέπουμε λοιπόν πως είναι πολύ επικεντρωμένος στον εαυτό του και στις ανάγκες του και δεν μπορεί να μπει στη θέση των άλλων. Σε αυτή την παρέμβαση μπόρεσε να καταλάβει τις δυσκολίες του τυφλού, μόνο όταν ο ίδιος ήταν «τυφλός».

Ο Μ.Π. το είδε λίγο σαν παιχνίδι, αλλά κατάλαβε τη δυσκολία του να μη βλέπεις, γιατί δεν μπορούσε να το κάνει για πολλή ώρα. Επίσης κατάλαβε ότι κάποια πράγματα είναι δύσκολο να τα κάνεις όταν δεν βλέπεις, καθώς απάντησε ότι είναι δύσκολο να βρεις την καρέκλα σου να καθίσεις. Έδειξε περισσότερο ενδιαφέρον απ' ό, τι συνήθως, λέγοντας για την ειδική μπάλα με τα κουδουνάκια που τους έδειξε ο γυμναστής και γενικότερα συμμετέχοντας περισσότερο στο μάθημα. Ίσως είναι λίγο περισσότερο ευαισθητοποιημένος στα άτομα με αναπηρίες, λόγω του επαγγέλματος της μητέρας του (καθηγήτρια σε ειδικό σχολείο) και της επαφής που έχει έρθει με τέτοια άτομα.

Ο Χ.Φ. ήταν πολύ αρνητικός. Είπε ότι δεν του άρεσε η δραστηριότητα, όχι γιατί μπήκε στη θέση του τυφλού ή γιατί δυσκολεύτηκε, αλλά γιατί του φάνηκε χάλια, χωρίς να θέλει να εξηγήσει τον λόγο. Ως βοηθός δε βοήθησε πολύ το ζευγάρι του και του μιλούσε, κάτι που είχαμε πει ότι δεν έπρεπε να κάνουμε. Δεν προσπάθησε λοιπόν καθόλου να μπει στη θέση του άλλου και να καταλάβει κάποια πράγματα. Στην ερώτηση τι δυσκολίες θα αντιμετωπίζει ένα τυφλό παιδί στο σχολείο απάντησε ότι δε θα μπορεί να οδηγήσει, κάτι που είναι άσχετο με την ερώτηση. Μόνο στην ερώτηση για το τι θα μπορούσε να βοηθήσει αυτά τα παιδιά απάντησε σωστά, λέγοντας ένας άνθρωπος που να τους λέει πότε να στρίβουν δεξιά και πότε αριστερά. Έδειξε λοιπόν απροθυμία να συμμετέχει στις δραστηριότητες και να καταλάβει κάποια πράγματα για τους τυφλούς.

Ο Χ.Γ. έλειπε σε αυτή την παρέμβαση.

Ο Σ.Μ. δεν κατάλαβε πολλά από τη δραστηριότητα. Το είδε περισσότερο σαν παιχνίδι. Κατάλαβε βέβαια τη δυσκολία, την ώρα που έκανε τον τυφλό. Στην ερώτηση σχετικά με τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν είπε ότι δε θα μπορούν να μάθουν πολλά πράγματα, κάτι που δεν είναι κύριο πρόβλημα για τους τυφλούς. Δεν μπόρεσε λοιπόν να μπει στη θέση τους και να καταλάβει τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους.

Ο Π.Κ. δε συμμετείχε πολύ στη συζήτηση σχετικά με τη δραστηριότητα που κάναμε κι έκανε αρκετή φασαρία. Δυσκολεύτηκε την ώρα που έκανε τον τυφλό, άρα κατάλαβε τη δυσκολία του να προσπαθείς να κινηθείς στον χώρο, ενώ δε βλέπει. Στην ερώτηση περί δυσκολιών, απάντησε ότι επειδή δε βλέπει κάποιος, κάνει ό, τι θέλει και μπορεί να χτυπήσει τα άλλα παιδιά. Επικεντρώθηκε δηλαδή στο πρόβλημα που θα δημιουργούσε, παρά στις δυσκολίες που θα είχε ο ίδιος. Μπόρεσε λοιπόν πολύ λίγο να μπει στη θέση των ατόμων με προβλήματα όρασης.

Η Ρ.Κ. κατάλαβε πώς νιώθουν και τι δυσκολίες αντιμετωπίζουν τα άτομα με προβλήματα όρασης. Είπε ότι χωρίς βοηθό θα ένιωθε φόβο κι ότι «θα σπάγανε τα μούτρα τους». Είδε ότι την ώρα που είχε δεμένα τα μάτια κάποια παιδιά την έσπρωξαν και χτύπησε. Επίσης στην ερώτηση περί δυσκολιών, απάντησε ότι δε θα μπορούν να ξεχωρίσουν το πράσινο από το κόκκινο φανάρι, άρα αντιλήφθηκε τις δυσκολίες που θα αντιμετωπίζουν όταν κυκλοφορούν μόνοι τους στον δρόμο. Όμως όταν ήταν βοηθός, δεν περίμενε το ζευγάρι της και προχωρούσε πολύ γρήγορα. Εκεί δεν έδειξε ενσυναίσθηση προς το άλλο άτομο που δεν μπορούσε να δει.

Η Ι.Ψ. κατάλαβε πώς μπορεί να νιώθει ένας τυφλός μέσα από τη δραστηριότητα που κάναμε, αφού ζαλιζόταν και ήθελε οπωσδήποτε τη βοήθεια του παιδιού που ήταν βοηθός της. Συμμετείχε στη συζήτηση περί ομοιοτήτων και διαφορών, λέγοντας πως η διαφορά είναι ότι εκείνοι δεν βλέπουν και η ομοιότητα ότι θέλουμε τα ίδια πράγματα, δείχνοντας ότι έχει αντιληφθεί τα κοινά μας στοιχεία. Όταν όμως ήταν βοηθός δεν βοήθησε το ζευγάρι της την ώρα που ήθελε να σηκωθεί. Εκεί λοιπόν δεν έδειξε ιδιαίτερη ενσυναίσθηση. Κατανόησε λοιπόν τις δυσκολίες των τυφλών, κυρίως όταν το βίωσε η ίδια.

Η Α.Σ. επίσης διασκέδασε με τη δραστηριότητα που κάναμε, αλλά είπε ότι ήταν χάλια που δεν έβλεπε. Μπήκε λοιπόν για λίγο στη θέση των τυφλών και κατάλαβε τις δυσκολίες τους. Είπε ότι μπορούσε να τους βοηθήσει το λευκό μπαστούνάκι, που είναι μεν σημαντικό, αλλά θα μπορούσε να σκεφτεί και άλλα πράγματα που θα μπορούσαν να γίνουν για να διευκολύνουν τη ζωή των τυφλών παιδιών στο σχολείο. Τέλος στην ερώτηση «τι θα μπορούσατε να κάνετε μαζί» απάντησε «να παίξουν αρμόνιο». Από τη μία δεν απάντησε σωστά στην ερώτηση, γιατί είπε τι θα μπορούσαν να κάνουν μόνοι τους κι όχι μαζί με την ίδια, και από την άλλη δε σκέφτηκε ότι είναι δύσκολο να παίξουν αρμόνιο, αφού δεν βλέπουν. Άρα δεν κατάλαβε ακριβώς τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν.

8.8. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 7: Διαφορετικότητα, μέρος 2^ο: Μπαίνω στη θέση ενός προσφυγόπουλου.

Στην έβδομη παρέμβαση, η πρώτη μας δραστηριότητα ήταν να διαβάσουμε ένα παραμύθι που μιλάει για τη διαφορετικότητα. Το παραμύθι ήταν το παρακάτω:

Ο Μανωλιός είναι αλλιώς: Το χνουδωτό χελωνάκι

Το μικρό χελωνάκι ήταν πολύ όμορφο και χαριτωμένο, μόνο που είχε τρίχωμα! Η μαμά Νόρα όμως ήταν τόσο χαρούμενη, που κρατούσε στα χέρια της το μικρό της χελωνάκι και δεν την ένοιαζε τίποτε άλλο. Ο μπαμπάς χελώνος, ο Απόλλων, παρόλη του τη χαρά προβληματίστηκε.

Δεν είχε αντικρίσει ποτέ του κάτι τέτοιο. Με την πρώτη ευκαιρία έτρεξε να ρωτήσει τους γιατρούς. «Δεν έχουμε ξαναδεί κάτι τέτοιο», του είπαν, «αλλά μην ανησυχείτε, είναι απλώς τρίχες!».

Όταν η μαμά Νόρα επέστρεψε στο σπίτι με το μικρό της χελωνάκι κι ήρθαν να το δουν φίλοι και συγγενείς, όλοι έμειναν άφωνοι. Το κοιτούσαν, το ξανακοιτούσαν και αδυνατούσαν να καταλάβουν αν ήταν όντως χελωνάκι. Μια κοιτούσαν το Μανωλιό, μια

κοιτιόντουσαν μεταξύ τους αινιγματικά. Αλλά κανείς δεν είπε τίποτα μπροστά στη μαμά Νόρα. Παρά μόνο όταν ήρθε η ώρα να φύγουν άρχισαν τα σχόλια: «Μα το είδες πώς ήταν;», «Πραγματικά δεν έχω δει ποτέ μου κάτι αντίστοιχο», «Καημένη μαμά Νόρα τι σου ‘τυχε..», «Και είναι πράγματι χελωνάκι; Πώς γίνεται αυτό;», έλεγαν και έλεγαν και τελειωμό δεν είχαν.

Τα χρόνια πέρασαν και μέσα σ’ όλα αυτά τα χρόνια η μαμά Νόρα και ο μπαμπάς Απόλλων έβλεπαν τον κόσμο να τους κοιτά συχνά περίεργα και να σιγομουρμουρίζουν μεταξύ τους. Ο Μανωλιός καθόταν πολλές φορές μόνος του δίχως φίλους, για αυτό η μαμά Νόρα και ο μπαμπάς Απόλλων προσπαθούσαν να βρουν τρόπο για να βοηθήσουν το μικρό Μανωλιό να μη στεναχωριέται. Αποφάσισαν λοιπόν να πάνε στο κουρείο και να ζητήσουν από τον κομμωτή να ξυρίσει όλο το τρίχωμα του Μανωλιού. Έτσι, θα ήταν ίδιο με όλα τα άλλα χελωνάκια. Ο Μανωλιός, όταν είδε τον εαυτό του στον καθρέφτη ενθουσιάστηκε! Επιτέλους! Ήταν όπως όλα τα άλλα χελωνάκια.

Την επόμενη μέρα, γεμάτος χαρά ο Μανωλιός πήγε στο σχολείο, όμως μόλις τον είδαν οι συμμαθητές του ξέσπασαν σε τρανταχτά γέλια. «Αχαχαχαχαχαχαχα! Τι έγινε με σένα; Πού πήγαν οι τρίχες σου;», «Με γεια το νέο σου κούρεμα! Χαχαχαχα!». Δεν το περίμενε αυτό ο Μανωλιός, πίστευε πως τώρα που δε διέφερε από τα άλλα χελωνάκια θα τελείωναν μια για πάντα τα πειράγματα. Απογοητευμένος, αφού τέλειωσε το σχολείο, πήρε το δρόμο της επιστροφής για το σπίτι. Στο δρόμο του έρχονταν στο νου όλα όσα του έλεγαν οι συμμαθητές του και τον έπιασαν κλάματα γοερά.

«Επ! Τι έγινε; Γιατί κλαις εσύ;», άκουσε να του λέει μια φωνή. Ξαφνιασμένος ο Μανωλιός σήκωσε το κεφάλι του και αντίκρισε κάτι που έμοιαζε με κλαράκι. «Ποια είσαι εσύ;» της είπε. «Εγώ είμαι η Ρίτα, η μαργαρίτα». Την στραβοκοίταξε για λίγο ο Μανωλιός κι έπειτα σχολίασε διστακτικά. «Ξέρεις... δε μοιάζεις με μαργαρίτα... Εσύ δεν έχεις πέταλα!» κι αμέσως δάγκωσε τη γλώσσα του. «Συγγνώμη» ψέλλισε. «Δεν πειράζει», του είπε η Ρίτα, «Το ‘χω συνηθίσει. Δεν ήμουν πάντα έτσι... Κάποτε, είχα τα πιο όμορφα και μεγάλα πέταλα από κάθε άλλη μαργαρίτα. Όμως μια μέρα, ένα κοριτσάκι, που περνούσε από εδώ, με άρπαξε κι άρχισε να μαδάει ένα- ένα τα πέταλά μου λέγοντας «Μ’ αγαπάει, δε μ’ αγαπάει, μ’ αγαπάει, δε μ’ αγαπάει...», ώσπου δε μου άφησε κανένα».

«Λυπάμαι πολύ», απάντησε ο Μανωλιός. «Το ξέρω ότι πια δεν είμαι τόσο όμορφη όσο οι άλλες μαργαρίτες και στην αρχή ήμουν πολύ στεναχωρημένη. Όμως να σου πω κάτι; Όταν σταμάτησα να κλαίω και στέγνωσαν όλα τα δάκρυα στα μάτια μου, τότε... τότε είδα καθαρά! Είδα ό,τι δεν μπορούσα να δω μέχρι εκείνη τη στιγμή με τα πέταλα, που μου έκρυβαν τη θέα.

Είδα πως απέναντι υπάρχει μια καταγάλανη θάλασσα, είδα πως ο ουρανός δεν τελειώνει πουθενά και πλέον μπορώ να βλέπω το φεγγάρι κάθε βράδυ οπουδήποτε κι αν είναι... είναι τόσα πολλά αυτά που είδα κι έμαθα».

Ο Μανωλιός παρακολουθούσε τόση ώρα τη Ρίτα με θαυμασμό και συνάμα με απορία. «Τι ωραία που τα λέει!», σκεφτόταν. «Θα μου πεις τώρα γιατί κλαις εσύ;». επέμενε η Ρίτα. «Γιατί... γιατί τα παιδιά στο σχολείο με κοροϊδεύουν, επειδή είμαι γεμάτος τρίχωμα και δε μοιάζω με χελωνάκι». Με το που το ακούει αυτό η Ρίτα γουρλώνει διάπλατα τα μάτια της. «Μα τι είναι αυτά που λες;! Που στο καλό είναι οι τρίχες σου και δε βλέπω ούτε μία; Ωχ! Αμάν! Δε βλέπω καλά!», αναφώνησε τρομαγμένη κι άρχισε ευθύς να ψάχνεται μήπως και ξανάβγαλε πέταλα.

«Ουφ!», είπε ανακουφισμένη. «Τότε γιατί δε βλέπω το τρίχωμά σου;». Ο Μανωλιός της εξήγησε και της αφηγήθηκε την ιστορία του. «Δηλαδή για να καταλάβω... οι συμμαθητές σου τόσο καιρό σε κοροϊδεύουν γιατί δε μοιάζεις με τα άλλα χελωνάκια και τώρα που είσαι ίδιο με τα υπόλοιπα συνεχίζουν τα πειράγματα; Άρα ποιο είναι το πρόβλημα; Στην αρχή ήταν το τρίχωμά σου και διέφερες και τώρα η αλλαγή κι ας μη διαφέρεις. Άρα το πρόβλημα είναι δικό τους, όχι δικό σου! Κάνουνε την τρίχα τριχιά!». Καθώς περπατούσε για να φτάσει

σπίτι του ο Μανωλιός, σκεφτόταν τα λόγια της Ρίτας. Μήπως τελικά δεν είχε ο Μανωλιός το πρόβλημα, αλλά οι συμμαθητές του;

Ο Μανωλιός και η Ρίτα έγιναν φίλοι κολλητοί και κάθε μεσημέρι μετά το σχολείο περνούσε από κει για να πουν τα νέα τους. Ο Μανωλιός ήταν τόσο χαρούμενος που είχε κι αυτός ένα φίλο. Τώρα πια τον ενοχλούσαν ολοένα και λιγότερο τα πειράγματα των συμμαθητών του. Κοντά στη Ρίτα μάθαινε να δέχεται τον εαυτό του όπως είναι και να αδιαφορεί για τις ειρωνείες των άλλων.

Καθώς οι μέρες περνούσαν, το τρίχωμα του Μανωλιού άρχισε να μεγαλώνει και πάλι, όμως τώρα είχε γίνει πιο τραχύ και άγριο από το ξύρισμα. Αυτή τη φορά οι γονείς του αποφάσισαν να δοκιμάσουν κάτι πιο αποτελεσματικό. «Ακούσαμε για τη μέθοδο λείζερ». Ο Μανωλιός απάντησε αγανακτισμένος «ΟΧΙ! Βαρέθηκα πια! Δε θέλω ούτε ξύρισμα, ούτε αποτρίχωση, ούτε λείζερ. Ούτε εμένα μ' αρέσουν οι τρίχες, αλλά έτσι είμαι. Αυτός είμαι και δε θέλω να το αλλάξω.»

Την άλλη μέρα στο σχολείο άρχισαν ξανά τα πειράγματα. «Α! Πολύ περιποιημένος είσαι σήμερα, στην τρίχα!», «Πρόσεχε! Θα χτυπούσες... παρά τρίχα!». Ο Μανωλιός τους άκουγε και τους άκουγε, ώσπου κάποια στιγμή γύρισε ήρεμα και αποφασιστικά και τους είπε «Ως εδώ! Τέλος! Νομίζετε πως είστε όλοι ίδιοι και εγώ διαφορετικός, επειδή έτυχε απλώς να έχω τρίχωμα. Ε και; Εσύ Λέων που κάνεις συνέχεια τον αρχηγό και με κοροϊδεύεις για το τρίχωμά μου απ' ό,τι βλέπω είσαι και συ γεμάτος τρίχες. Και συ Λαγέ που περηφανεύεσαι για το πόσο γρήγορα τρέχεις, έχασες από μια χελώνα. Όσο για σένα Ελέφαντα που μου πετάς συνέχεια νερό και κάνεις τον καμπόσο σε έχω δει πώς τρέμεις από το φόβο σου, όταν περνάει από δίπλα σου ποντίκι.

Δε μοιάζετε τελικά και τόσο πολύ με τους άλλους. Όλοι διαφορετικοί είμαστε. Μάλλον δε διαφέρω μόνο εγώ.», τους είπε και συνέχισε να περπατάει. Όλοι σώπασαν, μόνο το λιοντάρι πήγε να πει κάτι, αλλά άκουσε το Μανωλιό να του λέει βαριεστημένα χωρίς να σταματήσει ή να γυρίσει «Ωχ! Μωρέ πια, βαρέθηκα να σ' ακούω!» κι έφυγε. Κι έμειναν όλοι πίσω να κοιτάζονται απορημένοι. Κάποιοι έμειναν με το κεφάλι σκυφτό, άλλοι συζητούσαν όσα τους είπε ο Μανωλιός και κατάλαβαν το λάθος τους.

Την επόμενη μέρα αποφάσισαν να ζητήσουν συγγνώμη από το Μανωλιό. Το λιοντάρι μόνο πάλι κοροϊδεύε, αλλά τώρα η απάντηση ήρθε από τους νέους φίλους του Μανωλιού. Το μεσημέρι ο Μανωλιός έτρεχε σαν τρελός από τη χαρά του και τη λαχτάρα του να πει τα καθέκαστα στη Ρίτα. Η Ρίτα με ένα πλατύ χαμόγελο γύρισε και του είπε γεμάτη περηφάνια για το φίλο της «Εμ! Είδες;;; Τζάμπα τόση στεναχώρια! Τρίχες!» και ξέσπασαν και οι δύο σε δυνατά γέλια.

Μόλις τελειώσαμε την ανάγνωση του παραμυθιού, κάναμε διάφορες ερωτήσεις στα παιδιά για να δούμε τι κατανόησαν και να τονίσουμε τη σημασία της αποδοχής της διαφορετικότητας. Σκοπός αυτής της δραστηριότητας ήταν να μπουν τα παιδιά στη θέση ενός ατόμου που είναι διαφορετικό από τα άλλα, να καταλάβουν πώς αισθάνεται και τι σκέφτεται και να ενισχυθεί η ενσυναίσθηση προς άτομα διαφορετικά από μας.

Αφού λοιπόν κάναμε κάποιες ερωτήσεις κατανόησης του κειμένου και σιγουρευτήκαμε ότι το κατάλαβαν όλα τα παιδιά, τους ρωτήσαμε: «Δηλαδή όλοι οι άλλοι ήταν ίδιοι κι αυτός μόνο ήταν διαφορετικός»; Απάντησαν όχι. Τους είπαμε τότε πως όλοι έχουμε κάτι που διαφέρει από τους άλλους, τι σημαίνει αυτό, ότι πρέπει να μας κοροϊδεύουν ή πρέπει να κοροϊδεύουμε; Είπαν πάλι όχι. Τότε ρωτήσαμε: «Εσείς έχετε νιώσει ποτέ διαφορετικοί ή ότι έχετε κάτι διαφορετικό από τους υπόλοιπους; Θέλει κάποιο παιδί να πει»;

Το παιδί 10 απάντησε: «Διαφορετικό χαρακτήρα», το παιδί 1: «διαφορετικό ύψος, το παιδί 7: «διαφορετική φωνή» και η Ι.Ψ.: «διαφορετικά μαλλιά».

Τότε τους ρωτήσαμε: «Έχετε νιώσει ότι έχετε κάτι διαφορετικό και να νιώθετε άσχημα γι' αυτό»; Ο Σ.Μ. απάντησε: «τα κιλά μου». Η Α.Σ. είπε: «ότι είμαι άσχημη». Και τα δύο

παιδιά δε φοβήθηκαν να εκθέσουν αυτό που τους στενοχωρεί στην τάξη. Το παιδί 2 είπε: «νιώθω άσχημα όταν με κοροϊδεύουν τα άλλα τριτάκια και τα τεταρτάκια». Του είπαμε ότι ρωτήσαμε αν νιώθουν ότι έχουν κάτι διαφορετικό από τους άλλους και στενοχωριούνται, όχι αν τους κοροϊδεύουν. Το παιδί 10 είπε: «κανείς δεν είναι ίδιος». Τότε είπαμε ότι ο καθένας από μας είναι τελείως διαφορετικός από τους άλλους και τελείως μοναδικός και αυτό πρέπει να σκεφτόμαστε και να μη νιώθουμε άσχημα. Διαβεβαιώσαμε τον Σ.Μ. και την Α.Σ. ότι δεν ισχύουν αυτά που νομίζουν για τον εαυτό τους και να μη στενοχωριούνται. Είπαμε επίσης ότι όλοι στην τάξη είμαστε μια ομάδα και μια παρέα και πρέπει να υποστηρίζουμε τους συμμαθητές μας αν κάποιος τους κοροϊδεύει και τους ενοχλεί.

Ανακεφαλαιώνοντας, τους είπαμε ότι μέχρι στιγμής μπήκαμε στη θέση ενός τυφλού ατόμου και είπαμε για τα παιδιά που είναι λίγο διαφορετικά. Επίσης τονίσαμε ότι όλοι είμαστε διαφορετικοί και δεν στεναχωριόμαστε για το διαφορετικό στοιχείο που έχουμε και ότι αν βλέπουμε κάποιο παιδί που έχει κάτι διαφορετικό δεν πρέπει να το κοροϊδεύουμε, γιατί όλοι είμαστε διαφορετικοί και μοναδικοί.

Ύστερα είπαμε ότι θα μπορούμε στη θέση ενός άλλου παιδιού, γιατί έχουμε πει ότι η ενσυναίσθηση είναι όταν μπορούμε να μπαίνουμε στη θέση κάποιου άλλου και να καταλαβαίνουμε πώς αισθάνεται, για να μπορούμε να τον βοηθήσουμε καλύτερα. Το παιδί αυτό που θα μπορούμε στη θέση του, μπορεί να φαίνεται διαφορετικό από μας. Δεν έχει κάποια αναπηρία, αλλά μπορεί να έχει διαφορετικό χρώμα δέρματος, μπορεί και όχι. Είναι παιδί που έρχεται από κάποια άλλη χώρα, είναι προσφυγόπουλο. Κάποια παιδιά αφήνουν τη χώρα τους, γιατί εκεί μπορεί να γίνεται πόλεμος. Τα παίρνουν λοιπόν οι γονείς τους από τη χώρα τους και πηγαίνουν σε μία άλλη χώρα όπως την Ελλάδα για να ζήσουν καλύτερα. Θα χωριστούμε λοιπόν σε ομάδες και θα γράψουμε το ημερολόγιο του, δηλαδή θα προσπαθήσουμε να φανταστούμε τι θα έγραφε αυτό το παιδί στο ημερολόγιο του κάθε μέρα.

Έπειτα χωριστήκαμε σε ομάδες: είπαμε σε κάθε παιδί έναν αριθμό από το ένα ως το έξι και τα παιδιά που είχαν τον ίδιο αριθμό, πήγαιναν στην ίδια ομάδα. Τους εξηγήσαμε ότι κάθε ομάδα θα γράψει μία σελίδα από το ημερολόγιο αυτό το παιδιού. Θα ξεκινάμε «αγαπητό μου ημερολόγιο, σήμερα πήγα εκεί, έκανα αυτό μου είπαν εκείνο...» δηλαδή θα γράφουμε στο πρώτο πρόσωπο. Η πρώτη ομάδα θα γράψει πως ζούσε αυτό το παιδάκι πριν γίνει πόλεμος. Η δεύτερη ομάδα θα γράψει για την ημέρα που ξεκίνησε ο πόλεμος. Η τρίτη ομάδα θα γράψει την ημέρα που οι γονείς του του ανακοινώνουν ότι θα φύγουν από τη χώρα. Η τέταρτη ομάδα θα γράψει τι γράφει το παιδάκι στο ημερολόγιό του μία μέρα από το ταξίδι. Η πέμπτη ομάδα θα γράψει μία μέρα της ζωής τους στην καινούργια χώρα που θα πάει και η έκτη ομάδα την πρώτη μέρα που πηγαίνει σε σχολείο στην Ελλάδα και τι δυσκολίες θα έχει: μπορεί κάποια παιδιά να μην το βοηθάνε. Προσπαθούμε να συμμετέχουμε όλοι, αλλά αν κάποιο παιδί δυσκολεύεται, μην το πιέζετε, απλά βοηθήστε το να συμμετέχει.

Μετά από τις οδηγίες, τα παιδιά ξεκινούν να γράφουν με τις ομάδες τους. Εμείς περνούσαμε και βοηθούσαμε τις ομάδες. Όση ώρα εργαζόνταν με τις ομάδες τους, ο Π.Κ. έφευγε από την ομάδα του και δεν συμμετείχε πολύ και τα άλλα παιδιά της ομάδας, κυρίως το παιδί 5, παραπονιούνταν. Έτσι τους παρακίνησα να ασχοληθούν με αυτό που γράφουν και να μπουν λίγο στη θέση του παιδιού: πώς θα αισθάνονταν αν τους κοροΐδευαν. Το παιδί 5 τους έλεγε τι να γράψουν. Τους είπαμε να γράψουν και τι ένιωθε το παιδάκι. Ο Μ.Φ. δεν μπορούσε να συμμετέχει πολύ κι είπαμε στην ομάδα του ότι δεν πειράζει, όσο μπορεί να συμμετέχει. Βέβαια, μετά από λίγο άρχισε να ενοχλεί την ομάδα του: μια να τσακώνεται, μια να τραγουδάει. Η Ρ.Κ. παραπονιόταν για μία καρέκλα. Βλέπουμε εδώ ότι ο Π.Κ και ο Μ.Φ. δυσκολεύονται πολύ να συνεργαστούν με τις ομάδες τους.

Μόλις τελείωσαν, ξεκινήσαμε να διαβάζουμε αυτά που έγραψαν με χρονολογική σειρά, σαν να διαβάζουμε το ημερολόγιο του παιδιού.

Η πρώτη ομάδα αποτελούταν από το παιδί 1, το παιδί 13, το παιδί 4 και τον Χ.Φ. Είχαν να γράψουν για μια μέρα από τη ζωή του παιδιού πριν ξεκινήσει ο πόλεμος. Έγραψαν τα εξής:

«Αγαπητό μου ημερολόγιο,

Ξύπνησα κι έφαγα πρωινό. Μετά πήγα στο σχολείο και περνούσαν οι ώρες. Ήμουν ευτυχισμένος και χαρούμενος, μέχρι που άρχισε ο πόλεμος. Μετά κατέστρεψαν το σπίτι μου και με πήρε η μαμά και ο μπαμπάς και πήγαμε στην Ελλάδα. Πήγα σε ένα σχολείο που ήθελα να τους γνωρίσω όλους. Μετά βρήκαμε το καινούριο μας σπίτι κι ένιωθα τέλεια, χαρούμενα κι ευτυχισμένα. Γνώρισα πολλούς, γνώρισε κι η μαμά και ο μπαμπάς φίλους. Η μαμά και ο μπαμπάς βρήκαν δουλειά. Έμαθα κι εγώ κι οι άλλοι τη γλώσσα τους. Μετά εγώ μεγάλωσα, βρήκα κορίτσι και κάναμε οικογένεια και ζήσαμε καλά.»

Αφού το διαβάσαμε τους εξηγήσαμε ότι έκαναν λάθος: Έγραψαν ό, τι έπρεπε να γράψουν όλες οι ομάδες μαζί. Ξεκίνησαν από αυτό που έπρεπε να γράψουν, για την εποχή πριν ξεκινήσει ο πόλεμος και έφτασαν μέχρι εκεί που μεγάλωσε το παιδάκι κι έκανε τη δική του οικογένεια. Έπρεπε να έχουν γράψει μέχρι εκεί που λέει: «ήμουν ευτυχισμένος και χαρούμενος» και να γράψουν πώς περνούσε τη μέρα του, τι σκεφτόταν, κλπ.

Η δεύτερη ομάδα που αποτελούταν από το παιδί 3, το παιδί 2, την Α.Σ. και το παιδί 9, έγραψαν για τη μέρα που ξεκίνησε ο πόλεμος:

«Αγαπητό μου ημερολόγιο,

Σήμερα το πρωί που ξύπνησα, είδα πάρα, μα πάρα πολλά αεροπλάνα που λέγονται F16. Μετά είδα τον πατέρα μου να τρέχει έξω και να αρχίζει τις μπαλωτές. Με τις μπαλωτές που έριχνε σκότωσε αλεξιπτωτιστή. Μετά του μπαμπά μου του τέλειωσαν οι σφαίρες. Έπειτα μπήκε στο σπίτι, γέμισε το ντουφέκι του με εκατό σφαίρες και μετά κάλεσε 5-6 φίλους του και αρχίσανε τον πόλεμο. Μετά ένας έριξε μια σφαίρα στην καρδιά του πατέρα μου και σκοτώθηκε, πέφτοντας ξερός κάτω. Έπειτα ένα Γερμανός πήρε το σώμα του πατέρα μου και το πήγε στο γερμανικό στρατόπεδο.»

Τους είπαμε ότι δεν έπρεπε να γράψουν για Γερμανούς και για μπαλωτές, καθώς δεν έχουν σχέση με το παιδί που είναι από μια ξένη χώρα. Επίσης, έπρεπε να γράψουν για συναισθήματα, δηλαδή τι ένιωθε όταν ξεκίνησε ο πόλεμος και τι ένιωθε όταν σκοτώθηκε ο πατέρας του.

Η τρίτη ομάδα που αποτελούταν από το παιδί 8, το παιδί 11, την Ι.Ψ. και το παιδί 12, έπρεπε να γράψουν για την ημέρα που οι γονείς ανακοίνωσαν στο παιδί ότι θα φύγουν από την πατρίδα τους και θα ταξιδέψουν σε μια άλλη χώρα. Έγραψαν τα εξής:

«Αγαπητό μου ημερολόγιο,

Σήμερα γίνεται πόλεμος και έχω κρυφτεί στο σπίτι μου. Ένας βρήκε την κρυψώνα μου και νόμιζα ότι ήταν Τούρκος, αλλά ευτυχώς ήταν ο μπαμπάς μου. Τελικά βγήκα από την κρυψώνα μου και πήγα στην κουζίνα. Τότε η μαμά μου ανακοίνωσε ότι θα γίνουμε πρόσφυγες και θα πάμε στην Ελλάδα. Νιώθω πολύ λυπημένος που θα χάσω τους φίλους μου. Αλλά σκέφτηκα ότι μου το λένε για καλό. Μετά προσευχήθηκα να νικήσουμε τους Τούρκους και έτσι ετοίμασα τα πράγματά μου και φύγαμε από τη μυστική πόρτα. Γεια! Κλαψ!»

Η τέταρτη ομάδα αποτελούταν από το παιδί 7, το παιδί 10, και τον Μ.Φ. Έπρεπε να γράψουν για την ημέρα του ταξιδιού προς την άλλη χώρα. Έγραψαν τα εξής:

«Αγαπητό μου ημερολόγιο,

Σήμερα ταξιδεύουμε για την Ελλάδα. Εγώ είμαι τόσο χαρούμενη, γιατί θα σταματήσει ο πόλεμος για μένα: οι κρότοι από τα αυτιά μου και τα κλάματα των μωρών που τα παίρνουν από τις αγκαλιές των μαμάδων και οι μπαμπάδες οι φαντάροι που πολεμάνε και όλοι αυτοί που πεθαίνουν. Ευτυχώς που εγώ έφυγα από εκεί και είμαι πια στη Ρόδο. Αλλά λυπάμαι πολύ, γιατί τα άλλα παιδιά μπορεί να πεθάνουν από την πείνα ή από το νερό. Αισθάνομαι χαρά και λύπη μαζί.

Εγώ που θα αλλάξω σχολείο και φίλους νιώθω λυπημένη, αλλά μάλλον νομίζω πως θα το συνηθίσω και το σχολείο και τους φίλους».

Η πέμπτη ομάδα αποτελούταν από το παιδί 5, τον Μ.Π., τον Σ.Μ. και τον Π.Κ. Έπρεπε να γράψουν για μια ημέρα στην καινούρια χώρα που ήρθαν για να ζήσουν. Έγραψαν τα εξής:

«Αγαπητό μου ημερολόγιο:

Μια μέρα αποφάσισα να πάω σε ένα καινούριο σχολείο για πρώτη μέρα. Το σχολείο μου άρεσε. Βέβαια ντρεπόμουν λίγο, γιατί για λίγες μέρες με κοροϊδεύανε. Όταν μου είπε ένα παιδάκι «είσαι χαζός», ένιωσα λύπη και χαρά, γιατί είχα και φίλους. Οι φίλοι μου ήταν καλοί και με αγαπούσαν».

Η έκτη ομάδα που αποτελούταν από τη Ρ.Κ., τον Χ.Γ. και το παιδί 6, έπρεπε να γράψουν για την πρώτη μέρα που πηγαίνει στο καινούριο σχολείο. Έγραψαν τα εξής:

«Αγαπητό μου ημερολόγιο,

Σήμερα πήγα στο καινούριο σχολείο και γνώρισα καινούριους φίλους που είναι διαφορετικοί από εμένα. Μιλάνε διαφορετικά, έχουν πιο μεγάλες και καθαρές τάξεις, έχουν πιο δύσκολες ασκήσεις και πιο πολλές τάξεις. Έχουν πιο λίγους δασκάλους και πιο πολλές δραστηριότητες. Ένιωσα πιο όμορφα και άνετα. Ένιωθα ευτυχισμένη, γιατί μου μάθαιναν να μιλάω καλά ελληνικά. Έπαιζαν μαζί μου όλοι. Στο σχολείο περνούσα τόσο ωραία που δεν ήθελα να φύγω».

Αφού τελειώσαμε την ανάγνωση όλων των γραπτών των παιδιών, τους είπαμε για άλλη μια φορά πως δεν έπρεπε να γράψουν για Γερμανούς, Τούρκους, μπαλωτές, κλπ., γιατί εμείς είπαμε για ένα παιδάκι που ζει σε μια ξένη χώρα κι αναγκάζεται να φύγει και να έρθει στην Ελλάδα, γιατί στη δική του γίνεται πόλεμος. Δε διευκρινίσαμε με ποιον γίνεται ο πόλεμος.

Έπειτα αρχίσαμε να ρωτάμε για τα συναισθήματα που θα ένιωθε το παιδί σε κάθε φάση της ιστορίας του. Στην αρχή ρωτήσαμε πώς θα ένιωθε στη χώρα του πριν αρχίσει ο πόλεμος. Το παιδί 3 απάντησε: «Χαρά, γιατί παίζει με τους φίλους του κι υπάρχει ειρήνη». Της είπαμε ότι δηλαδή θα μοιάζει η ζωή του με η δική μας και απάντησε ναι.

Υστερα ρωτήσαμε πώς θα ένιωθε όταν ξεκίνησε ο πόλεμος. Η Α.Σ. απάντησε «λύπη, αλλά και θυμό, γιατί δεν τον άφησαν οι γονείς του να μείνει στη χώρα του». Τη ρωτήσαμε: «με τους γονείς του θα έχει θυμό;», το ξανασκέφτηκε και απάντησε: «όχι, με αυτούς που κάνανε πόλεμο». Το παιδί 10 απάντησε: «φόβο, γιατί θα γίνεται πόλεμος». Η Ρ.Κ. είπε: «Στενοχώρια, γιατί μπορεί να σκοτωθεί ο ίδιος ή οι γονείς του». Η Ρ.Κ. κατάλαβε τι μπορεί να νιώθει το παιδί, ενώ η Α.Σ. χρειάστηκε λίγη βοήθεια για να καταλάβει.

Η επόμενη ερώτηση ήταν: «Την ημέρα που του είπαν οι γονείς του ότι πρέπει να φύγουν, τι θα ένιωθε»; Κάποιες απαντήσεις ήταν: «λύπη, γιατί θα χάσει τους συμμαθητές, τους φίλους, την παρέα του» και «χαρά, που θα πάει σε μια άλλη χώρα που θα έχει ειρήνη». Συμπληρώσαμε ότι δε θα κινδυνεύει εκεί που θα πάει.

Έπειτα ρωτήσαμε: «Όταν ξεκινήσει το ταξίδι, πώς θα νιώθει;» Κάποιες απαντήσεις ήταν: «Περιέργεια, γιατί δε θα ξέρει πώς θα είναι αυτή η καινούρια χώρα που θα πάει» και «χαρά, γιατί μπορεί να περνάει καλύτερα».

Η επόμενη ερώτηση ήταν: «Όταν φτάσει στην καινούρια χώρα πώς θα νιώθει;» Τα παιδιά απάντησαν: «χαρά στην αρχή, αλλά μετά δεν θα ξέρει κανέναν, δεν θα ξέρει τη γλώσσα», «φόβο, γιατί μπορεί να νόμιζε ότι δεν θα το παίζουν τα άλλα παιδιά», «τα παιδιά στην αρχή μπορεί να μη θέλουν να το παίζουν, επειδή θα ήταν από άλλη χώρα», «θα έχει αγωνία, δηλαδή: πώς θα είναι η καινούρια χώρα, θα με παίζουν, θα είναι καλά;», «χαρά επειδή θα έχει πολλούς φίλους».

«Και τι δυσκολίες λέτε να έχει στην καινούρια χώρα;» Το παιδί 1 απάντησε: «την ομιλία».

Τέλος ρωτήσαμε: «Πώς θα μπορούσαμε να βοηθήσουμε αυτό το παιδάκι αν ερχόταν στην τάξη μας, τι θα μπορούσαμε να κάνουμε;» Το παιδί 10 απάντησε: «να το πάρουμε σπίτι μας». Της εξηγήσαμε ότι αυτό είναι δύσκολο. Άλλες απαντήσεις ήταν: «να του κάνουμε παρέα», «να το μάθουμε να μιλάει», «να του βρούμε φίλους», «να τον παίζουμε όλοι» «να τον βοηθάμε στις ασκήσεις», «να τον καλούμε σπίτι μας, για να συνηθίσει, να τον κάνουμε φίλο μας και να του μάθουμε τη γλώσσα μας». Ο Χ.Φ. απάντησε: «να του μάθουμε τα δικά μας παιχνίδια, όπως μπάλα». Εδώ ο Χ.Φ. έδειξε ενδιαφέρον να βοηθήσει αυτό το παιδί.

Σκοπός αυτής της παρέμβασης ήταν η κατανόηση και η αποδοχή της διαφορετικότητας, καθώς και το να μουν τα παιδιά στη θέση ενός προσφυγόπουλου και να κατανοήσουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά του. Συνοπτικά λοιπόν σε αυτή την παρέμβαση:

Ο Μ.Φ. δε συμμετείχε πολύ στην ομάδα, καθώς έφευγε ή όταν καθόταν, έκανε φασαρία. Η ομάδα του μπήκε στη θέση του προσφυγόπουλου κι έγραψε και για τα συναισθήματά του, αλλά δεν είναι σίγουρο ότι ο Μ.Φ. συμμετείχε στο γράψιμο. Γενικότερα στη σημερινή παρέμβαση δε συμμετείχε σχεδόν καθόλου.

Ο Μ.Π. δε συμμετείχε πολύ στην ομάδα. Κυρίως το παιδί 5 από την ομάδα έγραφε. Έγραψαν για τα συναισθήματα του παιδιού, αλλά επικεντρώθηκαν κυρίως στο σχολείο κι όχι γενικότερα στην καινούρια χώρα. Στη συζήτηση που ακολούθησε δε συμμετείχε καθόλου.

Ο Χ.Φ. συμμετείχε σε μια ομάδα, που αντί να γράψουν για μια μέρα από τη ζωή του παιδιού πριν ξεκινήσει ο πόλεμος, έγραψαν για όλη τη ζωή του από εκεί και πέρα. Επίσης, δεν επικεντρώθηκαν τόσο στα συναισθήματα, όσο στα γεγονότα. Στη συζήτηση σχετικά με τα συναισθήματα του παιδιού δε συμμετείχε πολύ. Το μόνο που είπε είναι ότι θα μπορούσαμε να το βοηθήσουμε μαθαίνοντάς του τα δικά μας παιχνίδια, κάτι που είναι σημαντικό, καθώς έδειξε ενδιαφέρον να βοηθήσει αυτό το παιδί.

Ο Χ.Γ. με την ομάδα του έγραψαν για τις πρώτες μέρες στο σχολείο. Δεν έγραψαν πολύ για συναισθήματα αγωνίας ή φόβου στην αρχή του σχολείου. Έγραψαν για τα διαφορετικά πράγματα που είδε και για τη χαρά που ένιωσε όταν έκανε καινούριους φίλους κι έμαθε καινούρια πράγματα. Άρα δεν μπόρεσαν ακριβώς να μουν στη θέση του και να καταλάβουν τα συναισθήματά του.

Ο Π.Κ. δε συμμετείχε σχεδόν καθόλου σε αυτή την παρέμβαση. Σηκωνόταν κι έφευγε, την ώρα που τα άλλα παιδιά της ομάδας έγραφαν. Δε συμμετείχε καθόλου κι στη συζήτηση που ακολούθησε. Αυτά που έγραψε η ομάδα ήταν λίγο μπερδεμένα και δεν κατάφεραν τα παιδιά να μουν ακριβώς στη θέση του προσφυγόπουλου. Εκεί που έλεγε ότι το κορόιδευαν, έγραψαν ότι ένιωσε και λύπη και χαρά, γιατί βρήκε καινούριους φίλους.

Ο Σ.Μ. συμμετείχε στην ομάδα που ήταν κι ο Π.Κ., οπότε ισχύουν τα παραπάνω. Δε συμμετείχε πολύ στη συζήτηση, αλλά όταν ρωτήσαμε αν είναι διαφορετικοί σε κάτι και νιώθουν άσχημα γι' αυτό, απάντησε «ναι, για τα κιλά μου». Αυτό δείχνει ότι έδωσε σημασία

στο παραμύθι, το κατάλαβε και ήθελε να μοιραστεί ένα προσωπικό συναίσθημα με τους συμμαθητές του.

Η Ρ.Κ. με την ομάδα της έγραψαν μόνο για τα όμορφα συναισθήματα και δεν μπόρεσαν να μπουν στη θέση του παιδιού που πρωτοπηγαίνει σε ένα καινούριο σχολείο. Συμμετείχε λίγο στις ερωτήσεις σχετικά με τα συναισθήματα και μπόρεσε να μπει στη θέση του παιδιού όταν ξεκινάει ο πόλεμος, απαντώντας πως ένιωθε φόβο μη σκοτωθεί ο ίδιος ή η οικογένειά του.

Η Ι.Ψ. με την ομάδα της μπήκαν στη θέση του παιδιού που έπρεπε να φύγει από τη χώρα του και κατάλαβαν τι αισθάνεται. Όμως γενικότερα, η Ι.Ψ. δε συμμετείχε σχεδόν καθόλου στη συζήτηση για τα συναισθήματα του παιδιού.

Η Α.Σ. κατανόησε το παραμύθι κι ένιωσε άνετα να μοιραστεί με τους συμμαθητές της αυτό που τη στενοχωρεί, το ότι θεωρεί πως είναι άσχημη (κάτι που είχε πει και στη συνέντευξη). Όσον αφορά αυτό που έγραψε με την ομάδα της, δεν περιλάμβανε καθόλου περιγραφή συναισθημάτων, οπότε δεν κατάφερε να μπει στη θέση του παιδιού, που ζει σε μια χώρα στην οποία ξεκινάει πόλεμος. Στην ερώτηση για το πως νιώθει το παιδάκι, όταν του ανακοινώνουν οι γονείς του ότι θα πάνε σε άλλη χώρα, απάντησε θυμό προς τους γονείς, γιατί δεν το αφήνουν να ζήσει στη χώρα του. Αυτό δείχνει πως δεν μπορεί να κατανοήσει πόσο δύσκολη είναι η κατάσταση στη χώρα που μένει το παιδί. Όταν βέβαια το ξανασκέφτηκε απάντησε «θυμό προς αυτούς που ξεκίνησαν τον πόλεμο».

8.9. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 8: Βοηθώ με ενσυναίσθηση: 1^ο μέρος

Η πρώτη δραστηριότητα αυτής της παρέμβασης ήταν να συζητήσουμε με τους μαθητές τους τρόπους με τους οποίους μπορούμε να βοηθήσουμε ένα άτομο, δείχνοντας ενσυναίσθηση. Τους τέθηκε λοιπόν η ερώτηση: «Όταν θέλουμε να βοηθήσουμε ένα παιδί που έχει κάποιο πρόβλημα, τι μπορούμε να κάνουμε;» Το παιδί 6 απάντησε πως μπορούμε να του κάνουμε αστεία, να τον κάνουμε να γελάσει και να του πούμε πως δεν είναι τίποτα, αν για παράδειγμα έχει σπάσει το πόδι του και πως συμβαίνουν αυτά. Τους διευκρινίσαμε ότι το παιδί εννοεί να κάνουμε αστεία στο άλλο παιδί για να ξεχαστεί. Το παιδί 3 είπε ότι θα μπορούσαμε να το βοηθήσουμε να το ξεπεράσει. Τη ρωτήσαμε με ποιο τρόπο κι εκείνη απάντησε να του βρούμε μία λύση. Μετά τους ρωτήσαμε: «Όταν μιλάει ένα παιδί και μας λέει το πρόβλημά του, τι είναι πολύ σημαντικό να κάνουμε;» Το παιδί 4 απάντησε: «Να του λέμε το δικό μας πρόβλημα και να του πούμε τις λύσεις» Ο Σ.Μ. είπε: «Να τον ακούμε» και τους είπαμε ότι αυτό είναι πολύ σημαντικό. Εδώ ο Σ.Μ. έδωσε μια πολύ σημαντική απάντηση, δείχνοντας ότι καταλαβαίνει πόσο σπουδαίο είναι να είμαστε καλοί ακροατές κι όχι απλώς να δίνουμε συμβουλές. Επίσης, ήταν σημαντικό το γεγονός ότι συμμετείχε, κάτι που δεν είναι πολύ συνηθισμένο γι' αυτόν.

Για τη δεύτερη δραστηριότητα χωριστήκαμε σε 4 ομάδες (3 ομάδες από 6 παιδιά και 1 ομάδα από 4). Για να χωριστούμε, έτσι όπως ήμασταν σε κύκλο, είπαμε σε κάθε παιδί έναν αριθμό από το 1 ως το 4. Όσοι είχαν τον ίδιο αριθμό, μπήκαν στην ίδια ομάδα. Έπειτα ένα παιδί από κάθε ομάδα πήρε ένα χαρτάκι που έγραφε ένα πρόβλημα. Τα υπόλοιπα παιδιά της ομάδας πήραν κι αυτά από ένα χαρτάκι που έλεγε τι είδους βοήθεια θα προσφέρουν στο παιδί που έχει το πρόβλημα. Ύστερα σηκωνόταν μία μία ομάδα και παρουσίαζαν στην υπόλοιπη τάξη ο καθένας ό,τι είχε να πει. Αυτά που έγραφαν τα χαρτάκια ήταν ενδεικτικά και ο καθένας έπρεπε να χρησιμοποιήσει τα δικά του λόγια. Είπαμε στα υπόλοιπα παιδιά που παρακολουθούσαν, να προσέξουν πολύ, γιατί μετά θα τους κάναμε διάφορες ερωτήσεις.

Τα προβλήματα ήταν τα ακόλουθα:

- Η καλύτερή μου φίλη ή ο καλύτερός μου φίλος τις τελευταίες μέρες προτιμά να παίζει με ένα άλλο παιδί και δε μου δίνει και πολλή σημασία.

- Έπαιζα με τους φίλους μου (ή τις φίλες μου) ένα επιτραπέζιο παιχνίδι (ή ποδόσφαιρο). Έδωσα λάθος απάντηση (ή έχασα ένα γκολ) και τα παιδιά της ομάδας μου με κατηγορούν ότι έχασαν εξαιτίας μου και δε θέλουν να με έχουν άλλο στην ομάδα.
- Οι φίλοι μου όλοι έχουν ένα φοβερό παιχνίδι που το θέλω κι εγώ πάρα πολύ, όμως οι γονείς μου δεν μου το αγοράζουν, γιατί είναι πολύ ακριβό.
- Πολλά παιδιά στην τάξη με κοροϊδεύουν, γιατί είμαι...(κοντός/ή, παχύς/ιά, κακός μαθητής, κλπ.)

Τα υπόλοιπα χαρτάκια με το είδος της βοήθειας που θα πρόσφερε κάθε παιδί έλεγαν τα εξής:

- «Δίνω συμβουλές για το τι πρέπει να κάνει. Του λέω: Θα σου πω εγώ τι θα κάνεις...»
- «Του λέω: Εγώ έχω πάθει κάτι χειρότερο από σένα, αυτό δεν είναι τίποτα και του περιγράφω τι χειρότερο έχω πάθει.»
- «Του λέω: Τι στενοχωριέσαι; Υπάρχουν πολύ σοβαρότερα προβλήματα στον κόσμο από αυτό και του δίνω παραδείγματα»
- «Τον ακούω προσεκτικά. Του κάνω κάποιες ερωτήσεις για να καταλάβω καλύτερα το πρόβλημά του και πώς νιώθει. Του λέω: Σε καταλαβαίνω. Νιώθεις...γιατί... Κι εγώ το έχω νιώσει αυτό. Τι θα μπορούσες να κάνεις; Τον ακούω τι έχει να μου πει και λέω κι εγώ τη γνώμη μου.»

Στην πρώτη ομάδα (παιδί 1, παιδί 2, Α.Σ., παιδί 4, Ρ.Κ., Χ.Φ.), η Α.Σ. έπρεπε να πει το πρόβλημα που υποτίθεται ότι είχε. Το πρόβλημα ήταν το εξής: «Τις τελευταίες μέρες η καλύτερή μου φίλη παίζει με ένα άλλο παιδί και δε μου δίνει καμία σημασία». Η Α.Σ. το είπε με πολλή βοήθεια, γιατί μάλλον ντρεπόταν. Το παιδί 1 προσπάθησε να τη βοηθήσει λέγοντας: «Εμένα να δεις! Εμένα δεν με παίζει ούτε ο καλύτερός μου φίλος, ούτε ο χειρότερος». Το παιδί 2 είπε: «Ε, σιγά, μην κάνεις έτσι, υπάρχουν και χειρότερα. Άλλα παιδάκια δεν έχουν γονείς, άλλα πεινάνε και διψάνε, άλλα έχουν πόλεμο στη χώρα τους κι εσύ θα έπρεπε να είσαι χαρούμενος που δεν έχουμε πόλεμο». Ο Χ.Φ. είπε: «Εγώ θα σου πω πολλές συμβουλές για το τι να κάνεις. Θα πας στη φίλη σου να της πεις αν έχετε μαλώσει να τα ξαναβρείτε κι αν δε θέλει να τα ξαναβρείτε, να πας να βρεις άλλους φίλους». Το χαρτάκι έλεγε να της δώσει συμβουλές και ο Χ.Φ. βρήκε μόνος του, χωρίς βοήθεια, αυτή τη συμβουλή. Είναι σημαντικό το ότι πρώτα συμβούλεψε τη συζήτηση και τη συμφιλίωση και ύστερα ανέφερε το να βρει το κορίτσι νέους φίλους. Τα δύο τελευταία παιδιά είχαν το ίδιο χαρτάκι και ήταν η Ρ.Κ. και το παιδί 4. Το παιδί 4 ρώτησε:

-Πώς προέκυψε να μη σε παίζει; Έγινε κάτι;

-Όχι.

-Ε, τότε; Τσακωθήκατε;

-...

Η Ρ.Κ. ρώτησε:

-Μήπως δε σε έχει φίλη;

-...

Η Ρ.Κ. είπε με εκνευρισμό: «Μα κυρία, δεν απαντάει». Η Ρ.Κ. θυμώνει σχετικά εύκολα, αν και ήταν πρόθυμη να βοηθήσει. Η Α.Σ. απάντησε: «Δεν ξέρω» Το παιδί 4 τη ρώτησε:

-Μήπως την τσάντισε κάτι που δεν της είπες και το κράτησες μυστικό;

-Όχι.

Η Ρ.Κ. ρώτησε:

-Μήπως την τσάντισε που δεν την έπαιρνες κι εσύ τηλέφωνο;

-Όχι.

Το παιδί 4 προσπάθησε να πει μια δική της παρόμοια εμπειρία:

-Μια φορά είχα κι εγώ μια καλύτερή μου φίλη και με παράτησε.

Η Ρ.Κ. είπε:

-Κι εγώ το ίδιο.

Έπειτα, με δική μας καθοδήγηση η Ρ.Κ. ρώτησε:

-Εσύ τι νομίζεις ότι πρέπει να κάνεις;

-Να πάω σε άλλο σχολείο.

-Αυτό δε νομίζω ότι είναι η καλύτερη λύση. Εγώ λέω να βρεις κι άλλους φίλους εκτός απ' αυτήν.

-Ναι.

Σε όλο τον παραπάνω διάλογο βλέπουμε τη Ρ.Κ. να προσπαθεί να κάνει ερωτήσεις στην Α.Σ. για να καταλάβει καλύτερα το πρόβλημά της, αλλά και να εκνευρίζεται όταν η Α.Σ. δεν απαντάει. Όταν η Α.Σ. απαντάει να πάει σε άλλο σχολείο, η Ρ.Κ. της λέει ότι αυτό δεν είναι λύση και της δίνει μια πιο λογική λύση. Η Α.Σ. από την άλλη δεν προσπαθεί να μπει στον ρόλο και να δώσει κάποιες απαντήσεις και η λύση που σκέφτεται είναι η φυγή και όχι η αντιμετώπιση της κατάστασης.

Αφού τελείωσε η πρώτη ομάδα την παρουσίασή της, έγινε ο εξής διάλογος με τους μαθητές:

Ερ.: Ποια απάντηση νομίζετε ότι ήταν η πιο βοηθητική;

Σ.Μ.: «Του παιδιού 2 επειδή είναι φίλος μου». Εδώ ο Σ.Μ. δεν προσπαθεί να σκεφτεί ποια απάντηση βοηθάει πιο πολύ το παιδί, αλλά διαλέγει την απάντηση που έδωσε ο φίλος του, δείχνοντας ότι δεν τον ενδιαφέρει να σκεφτεί αυτό που ρωτήθηκε.

Ερ.: Δε διαλέγουμε τις απαντήσεις των φίλων μας, αλλά τι θεωρούμε εμείς σωστό.

Ι.Ψ: Η πιο βοηθητική ήταν το παιδί 4, γιατί την έκανε να νιώσει πιο όμορφα, επειδή της έδωσε σημασία. Η Ι.Ψ. δείχνει να κατάλαβε πως όταν κάνουμε ερωτήσεις για να καταλάβουμε καλύτερα το πρόβλημα του άλλου και δεν βιαζόμαστε να δώσουμε λύσεις, του δείχνουμε περισσότερο ότι τον νοιαζόμαστε και τον βοηθάμε καλύτερα.

Παιδί 12: Το παιδί 4, γιατί της έκανε ερωτήσεις και προσπάθησε να μπει στη θέση της.

Ερ.: Πώς σας φάνηκαν οι άλλες απαντήσεις, πχ. του παιδιού 1;

Παιδί 2: Την πλήγωσε, γιατί της είπε σιγά, πώς κάνεις έτσι σαν το κοράκι, κι εγώ το έχω πάθει αυτό, αλλά δεν κάνω έτσι.

Παιδί 1: Κι εσύ έκανες έτσι.

Παιδί 3: Όχι, το παιδί 2 της είπε ότι υπάρχουν και μεγαλύτερα προβλήματα στον κόσμο.

Παιδί 1: Και το παιδί 2 της είπε, δεν είναι σοβαρό το πρόβλημά σου, υπάρχουν και σοβαρότερα προβλήματα.

Ερ: Γιατί δεν ήταν αποτελεσματικά αυτά τα δύο που είπαν το παιδί 1 και το παιδί 2; Τι μπορεί να την έκαναν να νιώσει;

Παιδί 12: Μπορεί να την έκαναν να νιώσει συγκίνηση, γιατί είναι λυπητερό να ακούς για όλα αυτά τα παιδιά που δεν έχουν τίποτα, ενώ εσύ είσαι καλύτερα.

Ερ: Την έκαναν να νιώσει καλύτερα με το πρόβλημά της που σκέφτηκε ότι υπάρχουν άλλα παιδιά στον κόσμο που περνάνε χειρότερα;

Το παιδί 7 είπε: «Όχι, γιατί τη στεναχώρησαν».

Το παιδί 6 είπε: «Εμένα αν μου το έλεγαν δε θα μου άρεσε καθόλου».

Ερ: Εσείς όταν πηγαίνετε στους γονείς σας και λέτε: «Α, έπαθα αυτό» και σας λένε: «Πώς κάνεις έτσι, υπάρχουν και χειρότερα στον κόσμο», σας αρέσει, νιώθετε ωραία;

Παιδί 2: Όχι, γιατί δε μας δίνουν σημασία, σκασίλα τους.

Ερ: Δίνουν σημασία στο πρόβλημά μας;

Πολλά παιδιά: Όχι.

Ερ: Εσύ Α.Σ. που είχες το πρόβλημα, πες μας, ποιος σε έκανε να νιώσεις καλύτερα;

Α.Σ: Η Ρ.Κ. γι' αυτό που μου είπε. Εδώ η Α.Σ. καταλαβαίνει ότι η Ρ.Κ. της έδωσε σημασία με τις ερωτήσεις που της έκανε και της έδωσε μια καλή συμβουλή.

Ερ: Ο Χ.Φ. που σου έδινε συμβουλές σε βοήθησε;

Α.Σ.: «Δε θυμάμαι τι μου είπε». Εδώ δε δείχνει να είναι πολύ συγκεντρωμένη στη δραστηριότητα που κάνουμε.

Μ.Φ.: «Εγώ νομίζω ότι 3 παιδιά τη βοήθησαν, ο Χ.Φ., το παιδί 4 και η Ρ.Κ.» Ο Μ.Φ. δείχνει ενδιαφέρον για τη δραστηριότητα που κάνουμε. Κατάλαβε ότι τα δύο τελευταία παιδιά με τις ερωτήσεις τους ήταν πιο βοηθητικά προς το παιδί που είχε πρόβλημα. Επίσης διάλεξε και την απάντηση του αδερφού του, κάτι πολύ σημαντικό, μιας και γενικά δεν τα πηγαίνουν και τόσο καλά μεταξύ τους. Βέβαια η απάντηση του Χ.Φ. ήταν καθαρά συμβουλευτική και με ύφος παντογνώστη, κάτι που δεν ενόχλησε τον Μ.Φ.

Ερ.: Τι διαφορά είχαν αυτοί μεταξύ τους; Πώς το έκανε ο ένας και πώς ο άλλος;

Παιδί 6: Η Ρ.Κ. και το παιδί 4 έκαναν ερωτήσεις και μπόρεσαν να καταλάβουν ακριβώς πως νιώθει, ενώ ο Χ.Φ. δεν της έκανε ερωτήσεις, απλά τη συμβούλεψε.

Ερ: Και μήπως το έκανε και με ύφος τύπου εγώ θα σου πω τι θα κάνεις, γιατί εγώ τα ξέρω καλύτερα;

Υστερα σηκώθηκε η δεύτερη ομάδα (Παιδί 11, παιδί 12, παιδί 3, Σ.Μ., παιδί 6 και Ι.Ψ.). Το παιδί 12 είχε το εξής πρόβλημα: «Έπαιζα ένα επιτραπέζιο με τους φίλους μου και απάντησα λάθος και μου έλεγαν ότι έχασαν εξαιτίας μου και δεν με θέλουν τώρα στην ομάδα τους»

Παιδί 3: «Σιγά, εγώ έχω πάθει και χειρότερα. Μια μέρα παίζαμε με τον αδερφό μου και τον ξάδερφό μου ένα παιχνίδι και ο αδερφός μου κέρδισε τα περισσότερα λεφτά και άρχισε κι έλεγε, χαχά εγώ κέρδισα, χαχά».

Παιδί 6: Μη στενοχωριέσαι, υπάρχουν και χειρότερα όπως το να χάσεις την οικογένειά σου. Ι.Ψ.: «Θα σου πω εγώ τι θα κάνεις. Μπορείς να βρεις άλλους φίλους, καλύτερους». Εδώ η Ι.Ψ. δίνει μια συμβουλή, όπως έλεγε το χαρτάκι της. Η συμβουλή που διάλεξε να δώσει έχει μια λογική, αλλά θα μπορούσε να είναι κάπως διαφορετική, λέγοντας στο άλλο παιδί να προσπαθήσει με κάποιον τρόπο να τα βρει με τους φίλους της. Δείχνει λοιπόν μια δυσκολία στην αντιμετώπιση των διαφωνιών με τους φίλους και στην κατανόηση και της δικής τους πλευράς.

Παιδί 11: Στο είπαν για να σε πειράξουν, αλλά στην πραγματικότητα σε θέλουν;

Παιδί 12: Δεν ξέρω.

Ερ. στον Σ.Μ. : Πες κι εσύ κάτι, ρώτα.

Σ.Μ. (μετά από δική μας βοήθεια, γιατί δεν ήξερε τι να ρωτήσει): «Και τι σου είπαν ακριβώς;» Βλέπουμε ότι ο Σ.Μ. δυσκολεύεται πολύ να κάνει ερωτήσεις σε ένα άλλο παιδί για να το βοηθήσει με το πρόβλημά του.

Παιδί 12: Μου είπαν ότι δε με θέλουν στην ομάδα τους πια.

Παιδί 11: Πώς ένιωσες;

Παιδί 12: Λύπη

Παιδί 11: Γιατί;

Παιδί 12: Γιατί ήταν οι καλύτεροί μου φίλοι.

Σ.Μ. (με παρότρυνση δική μας): «Κι εγώ έχω νιώσει κάτι παρόμοιο». Συνεχίζει να δυσκολεύεται να βρει κάτι να πει, παρόλο που έχει το βοηθητικό χαρτάκι.

Παιδί 11: Κι εγώ επίσης. Έπαιζα επιτραπέζιο και κατά λάθος τα σκόρπισα όλα κι έπεσαν. (Με παρότρυνση δική μας συμπλήρωσε): και δε με θέλανε κι εμένα στην ομάδα.

Σ.Μ. (με παρότρυνση δική μας): Τι νομίζεις ότι μπορείς να κάνεις;

Παιδί 12: Δεν ξέρω.

Παιδί 11: Μήπως θα μπορούσες να τους πεις ότι δε φταίω εγώ, έτσι είναι το παιχνίδι; Καμιά φορά τυχαίνει να χάνουμε, αν δεν ξέρουμε την απάντηση.

Αφού τελείωσαν την παρουσίασή τους τα παιδιά, αρχίσαμε να συζητάμε μεταξύ μας για το τι είναι πιο βοηθητικό:

Ερ: Για πες μας τώρα παιδί 12, πώς ένιωσες με κάθε παιδί; Ποιο παιδί σε βοήθησε καλύτερα;

Παιδί 12: Το παιδί 11

Ερ: Γιατί;

Παιδί 12: Γιατί μου έδωσε μια καλή λύση.

Ερ: Κι η Ι.Ψ. όμως σου έδωσε λύση.

Παιδί 12: «...»

Ερ.: «Εντάξει. Έχει να πει κανένα άλλο παιδί κάτι;»

Ο Μ.Φ. είπε: « Δύο κορίτσια βοήθησαν το παιδί 12. Η Ι.Ψ. που της έδωσε συμβουλή και το παιδί 11 που της έλεγε αυτά που της έλεγε. Εγώ αν ήμουν στη θέση του παιδιού 12, θα έλεγα αυτές οι δύο ότι με βοήθησαν.» Βλέπουμε εδώ ότι, όπως και με την προηγούμενη ομάδα, ο Μ.Φ. πάλι ήταν πρόθυμος να απαντήσει στο τι ήταν πιο βοηθητικό, και πάλι επέλεξε τη συμβουλή και τις ερωτήσεις. Δείχνει να καταλαβαίνει λοιπόν με ποιο τρόπο θα βοηθήσει καλύτερα κάποιον που έχει ένα πρόβλημα.

Η Ρ.Κ. είπε ότι το παιδί 12 το βοήθησε το παιδί 6, επειδή της είπε ότι υπάρχουν και χειρότερα και μπορεί να είχε χάσει τους γονείς της.

Ερ: «Είναι βοηθητικό αυτό, λες;» Δεν έδωσε απάντηση. Δεν έχει καταλάβει τι είναι βοηθητικό και τι όχι, πιστεύοντας πως το να πεις σε κάποιον πως υπάρχουν και χειρότερα, τον κάνεις να εκτιμήσει την κατάστασή του, καταλαβαίνοντας ότι το πρόβλημά του δεν είναι τόσο σημαντικό. Δεν μπορεί ακόμα να καταλάβει ότι έτσι δε δίνεις σημασία στο πρόβλημά του, το οποίο για εκείνον εκείνη τη στιγμή δείχνει σημαντικό.

Κάποια άλλα παιδιά είπαν όχι, δεν είναι βοηθητικό.

Ερ: Εντάξει, η Ρ.Κ. λέει ναι ότι είναι βοηθητικό.»

Παιδί 1: «Το παιδί 11, γιατί...»

Το παιδί 11 είπε: «Εγώ με τον Σ.Μ. της κάναμε κάποιες ερωτήσεις και της δίναμε διάφορες ιδέες τι να κάνει».

Το παιδί 12 είπε: «Και το παιδί 6 με βοήθησε γιατί μου είπε ότι υπάρχουν και χειρότερα. Μπορεί να είχες χάσει τους γονείς σου».

Ερ: «Εντάξει, θα το συζητήσουμε αργότερα αυτό».

Η τρίτη ομάδα αποτελούταν από το παιδί 10, το παιδί 5, το παιδί 7, τον Μ.Φ., το παιδί 13 και τον Μ.Π. Το παιδί 13 ήταν το κορίτσι που είχε το πρόβλημα. Είπε λοιπόν: «Η φίλη μου έχει ένα τέλειο παιχνίδι που το θέλω κι εγώ, αλλά οι γονείς μου δεν μου το παίρνουν γιατί είναι πολύ ακριβό».

Παιδί 10: «Τι στενοχωριέσαι; Άλλα παιδιά δεν έχουν τίποτα, ούτε φαγητό να φάνε».

Ο Μ.Π. είπε: «Εγώ έχω πάθει κάτι χειρότερο από εσένα (και με βοήθεια δική μας), εγώ δεν έχω κανένα παιχνίδι. Κι εμένα οι γονείς μου δε μου παίρνουν αυτό που θέλω». Με λίγη βοήθεια, ο Μ.Π. κατάφερε να πει ότι κι εκείνος περνάει κάτι παρόμοιο και να βρει και κάτι χειρότερο, ότι δηλαδή δεν έχει κανένα παιχνίδι.

Παιδί 5: Θα σου πω εγώ τι θα κάνεις. Διάλεξε κάτι πιο φτηνό.

Παιδί 7: Γιατί δε θέλουν οι γονείς σου να σου το πάρουν;

Παιδί 13: Επειδή είναι ακριβό.

Μ.Φ. : Τι νιώθεις;

Παιδί 13: Λύπη.

Μ.Φ.: «Εντάξει, κι εσύ γιατί δε διάλεξες κάτι πιο φτηνό;» Με αυτή την ερώτηση δε δείχνει να καταλαβαίνει και πολύ το πρόβλημα του άλλου παιδιού και να μπαίνει στη θέση του.

Παιδί 13: «Επειδή μου άρεσε αυτό».

Παιδί 7: Κάποια άλλη φορά να διαλέξεις κάποιο άλλο παιχνίδι.

Μ.Φ.: «Σε καταλαβαίνω.» Η αυθόρμητη αυτή δήλωση του Μ.Φ. είναι πολύ σημαντική, γιατί δείχνει ενσυναίσθηση και γνώση του τι μπορεί να πει κανείς για να βοηθήσει τον άλλον.

Ερ.: Ε., ποιος σε βοήθησε πιο πολύ;

Παιδί 13: Νομίζω το παιδί 5.

Παιδί 12: Εγώ θα της πρότεινα να το παραγγείλει απ' τον Άη- Βασίλη.

Ερ.: Γιατί σε βοήθησε το παιδί 5;

Παιδί 13: Γιατί μου είπε να πάρω κάτι πιο φτηνό.

Ερ.: Σου έδωσε καλή συμβουλή δηλαδή;

Παιδί 13: «Ναι.»

Παιδί 5: «Εγώ τη βοήθησα πιο πολύ, γιατί εγώ δε θα ζητούσα ποτέ ακριβά πράγματα.» Της είπαμε ότι αυτό δεν έχει σχέση με αυτό που συζητάμε. Μετά ρωτήσαμε: «Ποιος νομίζετε ότι δε βοήθησε με αυτά που της είπε;»

Παιδί 13: Με βοήθησε ο Μ.Π. που είπε ότι κι εμένα οι γονείς μου δε μου παίρνουν αυτό που θέλω.

Ερ.: Γιατί σε βοήθησε αυτό;

Παιδί 13: Ότι κι αυτού δεν του παίρνουν πράγματα που θέλει.

Ερ.: «Δηλαδή σε βοήθησε το ότι και τα άλλα παιδιά νιώθουν το ίδιο με σένα κι αυτό σε κάνει να νιώθεις λίγο καλύτερα.»

Ο Μ.Φ. είπε ότι βοήθησε ο Μ.Π. που είπε ότι οι γονείς του δεν του παίρνουν κανένα παιχνίδι. Εδώ ο Μ.Φ. έδειξε ενδιαφέρον να απαντήσει. Πιστεύει πως αυτή η απάντηση είναι βοηθητική, γιατί μάλλον δείχνει στον άλλον ότι κι αυτός περνάει τα ίδια.

Ερ.: Γιατί νομίζεις ότι βοήθησε;

Δεν ήξερε να απαντήσει και του είπαμε εντάξει, δεν πειράζει.

Ρ.Κ.: «Το παιδί 5 βοήθησε πιο πολύ, γιατί μπορεί αυτό που ήθελε να ήταν πολύ ακριβό και θα μπορούσε να βρει κάτι παρόμοιο, αλλά πιο φτηνό». Εδώ η Ρ.Κ. θεώρησε βοηθητική τη συμβουλή, γιατί δείχνει στον άλλον άμεσα τι πρέπει να κάνει.

Ι.Ψ.: «Ο Μ.Π. βοήθησε, γιατί είπε πως κι αυτός θέλει κάτι, αλλά δεν τον αφήνουν οι γονείς του». Η Ι.Ψ. όπως κι άλλα παιδιά, θεώρησε πως είναι βοηθητικό να δείχνουμε στον άλλον ότι κι εμείς έχουμε περάσει ή περνάμε κάτι παρόμοιο.

Η τέταρτη ομάδα αποτελούνταν από τον Χ.Γ., το παιδί 8, το παιδί 9, το παιδί 2 (για δεύτερη φορά, καθώς ήταν να μπει ο Π.Κ., αλλά έλειπε) και το παιδί 4 επίσης για δεύτερη φορά, για να συμπληρωθούν οι ρόλοι. Το παιδί 9 είχε το εξής πρόβλημα: «Τα παιδιά στην τάξη με κοροϊδεύουν, γιατί φοράω γυαλιά».

Ο Χ.Γ. είπε: «Θα σου πω εγώ τι πρέπει να κάνεις: Δε θα τους δίνεις σημασία, θα τους κοιτάς κι όταν σου μιλάνε θ' ακούς.» Η απάντηση αυτή δείχνει μια εντελώς παθητική συμπεριφορά και δε βοηθάει τον άλλον να αντιμετωπίσει το πρόβλημά του.

Παιδί 8: Μη στενοχωριέσαι, και να σε κοροϊδεύουν δεν πειράζει. Μετά θα γίνεις καλά.»

Παιδί 4: «Δεν είναι τίποτα αυτό. Εγώ έχω πάθει και χειρότερα. Εμένα με κοροϊδεύουν όλοι. Κι εγώ έχω φορέσει γυαλιά κάποτε, αλλά έτρωγα πολλά καρότα και ...τα έβγαλα τα γυαλιά!»

Παιδί 2: Γιατί στενοχωριέσαι; Τι νιώθεις;

Παιδί 9: Στεναχωρημένος.

Παιδί 2: Γιατί;

Παιδί 9: Επειδή με κοροϊδεύουν όλοι».

Παιδί 2: Σε καταλαβαίνω, κι εγώ το έχω πάθει. Μια μέρα έβλεπα τηλεόραση όλη μέρα και τάμπλετ και φόρεσα γυαλιά κι όλοι με κοροϊδεύανε στο σχολείο». Με δική μας παρότρυνση, το παιδί 2 ρώτησε: «Τι θα μπορούσες να κάνεις;»

Παιδί 9: Να θυμώνω.

Παιδί 2: Καλύτερα όχι, γιατί μπορεί να μπει τιμωρία. Μην τους δίνεις σημασία».

Μετά από την παρουσίαση της τέταρτης ομάδας, ακολούθησε συζήτηση.

Ερ.: Ποιο νομίζετε ότι ήταν το πιο βοηθητικό;

Παιδί 1: Εμένα μου άρεσε το παιδί 2, επειδή του έκανε ερωτήσεις.

Ερ.: Γενικά με όλα αυτά που είπαμε, αν θέλουμε να βοηθήσουμε ένα παιδί, τι δεν είναι καλό να κάνουμε, δηλαδή τι δεν είναι τόσο βοηθητικό; Ποιοι τρόποι δεν βοηθάνε;

Παιδί 1: Όταν του λες, ε σιγά, εγώ έχω πάθει και χειρότερα.

Ερ.: Γιατί; Πώς μπορεί να νιώθει το παιδί όταν λέμε κάτι τέτοιο; Εσείς πώς θα νιώθατε;

Σ.Μ.: «Ενθουσιασμό». Εδώ ο Σ. δίνει μια εντελώς άσχετη απάντηση, δείχνοντας πως δεν καταλαβαίνει αυτό που συζητάμε.

Παιδί 1: Λύπη γιατί...

Παιδί 6: Είναι σαν να λέμε πως δε μας νοιάζει και ...

Ερ.: Είναι σαν να λέμε πως δεν μας νοιάζει και δε θέλουμε να σε βοηθήσουμε και σκεφτόμαστε πιο πολύ τα δικά μας προβλήματα. Θέλουμε να πούμε το δικό μας πρόβλημα και δεν ακούμε το πρόβλημα του άλλου. Άλλο που δεν είναι τόσο αποτελεσματικό;

Ι.Ψ.: «Είναι βοηθητικό να του κάνουμε κάποιες ερωτήσεις». Εδώ φαίνεται πάλι πως η Ι.Ψ. έχει καταλάβει πόσο σημαντικές είναι οι ερωτήσεις, πριν προσφέρει τη βοήθειά σου στον άλλον.

Ερ.: Με τις ερωτήσεις πετυχαίνουμε να καταλάβουμε καλύτερα τι έχει και πώς νιώθει.

Παιδί 1: ...και μετά να του πούμε τι να κάνει.

Ερ.: Σωστά, πρώτα να κάνουμε ερωτήσεις να καταλάβουμε καλά και μετά να του πούμε τι να κάνει. Έτσι θα βοηθήσουμε καλύτερα. Και το χαρτάκι έλεγε ότι πρώτα τον ακούω προσεκτικά, μετά κάνω ερωτήσεις, καταλαβαίνω πώς νιώθει και μετά προσπαθώ να τον βοηθήσω. Άρα είναι πολύ σημαντικό και να ακούμε προσεκτικά. Επίσης, αν λέμε πως υπάρχουν και χειρότερα στον κόσμο, πάλι δε βοηθάμε γιατί...».

Το παιδί 7 είπε: «Γιατί κάθε άνθρωπος έχει το δικό του πρόβλημα και ακούει και του άλλου και στενοχωριέται πιο πολύ»

Ερ.: Μας λέει το δικό του πρόβλημα. Να του πούμε ότι υπάρχουν και χειρότερα, δεν τον βοηθάμε και πολύ. Μπορεί να τον βοηθήσουμε να σκεφτεί ότι εντάξει δεν είναι και τόσο σοβαρό το πρόβλημά μου, αλλά δεν του δίνουμε και πολλή σημασία.

Συνοπτικά, σε αυτή τη συνάντηση τα συμπεράσματα για τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα, είναι τα παρακάτω:

Ο Μ.Φ. έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για τη δραστηριότητα. Απάντησε όλες τις φορές που ρωτήσαμε ποια απάντηση τους φάνηκε πιο βοηθητική. Κατάλαβε πως πιο βοηθητικό είναι να κάνουμε ερωτήσεις για να καταλάβουμε καλύτερα το πρόβλημα του άλλου, αλλά θεώρησε επίσης βοηθητικές και τις συμβουλές και το να λες στον άλλον ότι έχεις περάσει κάτι παρόμοιο. Όταν ήταν η σειρά του, προσπάθησε να κάνει ερωτήσεις στο παιδί που είχε πρόβλημα, απλώς μερικές από αυτές δεν έδειχναν ότι μπορεί να μπει εντελώς στη θέση του.

Ο Χ.Φ. δε συμμετείχε σχεδόν καθόλου στις συζητήσεις, παρά μόνο όταν παρουσίασε η ομάδα του. Έδωσε μια συμβουλή, η οποία ήταν καλή, καθώς έλεγε στο παιδί να βρει πρώτα τρόπους να συμφιλιωθεί με τους φίλους του και αν δεν τα καταφέρει, τότε να βρει άλλους φίλους.

Ο Μ.Π. δε συμμετείχε καθόλου στις συζητήσεις που έγιναν, παρά μόνο όταν παρουσίασε η ομάδα του κι αυτό με πολλή βοήθεια και παρότρυνση δική μας. Είπε ότι κι εκείνου οι γονείς δεν του παίρνουν αυτά που θέλει. Η απάντησή του θεωρήθηκε βοηθητική από πολλά παιδιά, κάτι που ίσως συνέβαλε στη θετική αυτοεικόνα του.

Ο Σ.Μ. όταν παρουσίασε η ομάδα του κι έπρεπε να κάνει ερωτήσεις, δεν μπορούσε να σκεφτεί τίποτα να ρωτήσει και χρειάστηκε πολλή βοήθεια για να το καταφέρει. Δε συμμετείχε σχεδόν καθόλου στις συζητήσεις, παρά μόνο δυο φορές: Την πρώτη διάλεξε την απάντηση ενός παιδιού ως πιο βοηθητική, με το μοναδικό κριτήριο ότι ήταν του φίλου του και τη δεύτερη έδωσε μια εντελώς άσχετη απάντηση, δείχνοντας ότι δεν καταλαβαίνει αυτά που συζητούσαμε ή δεν κάνει προσπάθεια να σκεφτεί.

Ο Χ.Γ. δε συμμετείχε καθόλου σε αυτή την παρέμβαση, παρά μόνο όταν ήρθε η σειρά του να απαντήσει, όπου το έκανε αναγκαστικά. Η συμβουλή που έδωσε στο παιδί ήταν να μείνει απαθής στην κοροϊδία, να ακούει και να μη δίνει σημασία. Αυτό δείχνει ότι δεν μπορεί να μπει στη θέση του άλλου και να καταλάβει πώς είναι να σε κοροϊδεύουν, γιατί σε τέτοια περίπτωση δεν είναι εύκολο να μείνει κανείς απαθής. Επίσης, με τη μη συμμετοχή του γενικά, δείχνει ότι δεν τον ενδιαφέρουν πολύ οι δραστηριότητες που κάναμε.

Η Ρ.Κ. έκανε καλή προσπάθεια να βοηθήσει το παιδί που είχε το πρόβλημα, κάνοντάς της ερωτήσεις για να καταλάβει καλύτερα, όμως από τη μία εκνευρίστηκε όταν δεν της απαντούσε και από την άλλη χρειάστηκε βοήθεια και παρότρυνση για να κάνει τις ερωτήσεις. Αυτό δείχνει ότι δεν της είναι πολύ εύκολο να βοηθά τους άλλους με ψυχραιμία και υπομονή. Της έδωσε και μια καλή συμβουλή, να βρει άλλους φίλους που να της δίνουν σημασία. Πολύ θετικό ήταν ότι συμμετείχε στις συζητήσεις που έγιναν στην ανάλυση των απαντήσεων των άλλων ομάδων. Βέβαια, δεν κατάλαβε ακριβώς ποια είναι η πιο βοηθητική αντίδραση στο άκουσμα του προβλήματος ενός ατόμου, καθώς βρήκε βοηθητική και τη διαπίστωση ότι υπάρχουν και χειρότερα, αλλά και τις συμβουλές, χωρίς πρότερη διερεύνηση του προβλήματος.

Η Ι.Ψ. συμμετείχε στις συζητήσεις και φάνηκε να κατάλαβε πόσο σημαντικό είναι να κάνουμε ερωτήσεις στον άλλον για να καταλάβουμε το πρόβλημά του. Αυτό δείχνει ότι διαθέτει ενσυναίσθηση. Η συμβουλή που έδωσε βέβαια, όταν ήρθε η σειρά της, ήταν να βρει άλλους φίλους και όχι να προσπαθήσει να τα βρει με τις φίλες της, κάτι που δείχνει ότι δυσκολεύεται λίγο στην αντιμετώπιση των διαφοριών.

Η Α.Σ. δε συμμετείχε στις συζητήσεις, παρά μόνο όταν ήρθε η σειρά της. Δεν μπόρεσε να μπει στη θέση του παιδιού που είχε το πρόβλημα και χρειάστηκε πολλή βοήθεια για να εκφραστεί. Κατάλαβε όμως ποια είναι η πιο βοηθητική αντίδραση, βιώνοντάς την προσωπικά.

Ο Π.Κ. έλειπε εκείνη τη μέρα.

8.10. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 9: Βοηθώ με ενσυναίσθηση: 2^ο μέρος

Για την πρώτη δραστηριότητα αυτής της παρέμβασης, χωριστήκαμε σε 7 ομάδες των 3 ατόμων. Στην πρώτη ομάδα ήταν η Ρ.Κ., η Α.Σ. και το παιδί 13, στη δεύτερη ομάδα το παιδί 11, το παιδί 12 και το παιδί 8, στην τρίτη ομάδα ο Χ.Φ., το παιδί 6 και το παιδί 1, στην τέταρτη ομάδα ο Χ.Γ., το παιδί 7 και το παιδί 10, στην πέμπτη ομάδα ο Μ.Φ., το παιδί 5 και το παιδί 4, στην έκτη ομάδα ο Σ.Μ., ο Μ.Π. και το παιδί 2 και στην έβδομη ομάδα η Ι.Ψ., το παιδί 3, και το παιδί 9.

Δώσαμε σε κάθε ομάδα ένα χαρτί με τα 5 στάδια της ενσυναίσθησης, δηλαδή τρόπους με τους οποίους μπορεί κάποιος να ακούσει και να βοηθήσει τον φίλο του πιο αποτελεσματικά. Τα στάδια αυτά είναι τα εξής:

- Ακούω προσεκτικά τον άλλον και προσπαθώ να καταλάβω το συναίσθημα που νιώθει.
- Προσπαθώ να σκεφτώ μια παρόμοια περίπτωση που πέρασα εγώ ή που ένιωσα ένα παρόμοιο συναίσθημα.
- Φαντάζομαι τον εαυτό μου στη θέση του άλλου και προσπαθώ να σκεφτώ τι συναίσθημα θα ένιωθα.
- Ρωτάω το άλλο άτομο: « Πώς αισθάνεσαι;»
- Του προσφέρω τη βοήθειά μου με ενθαρρυντικά λόγια ή απλές πράξεις.

Τους τα διαβάσαμε και τα εξηγήσαμε. Σε ένα παιδί από κάθε ομάδα δώσαμε ένα πρόβλημα και οι υπόλοιποι προσπάθησαν να το βοηθήσουν ακολουθώντας αυτά τα 5 στάδια της ενσυναίσθησης. Όταν τελείωσαν, δώσαμε άλλο πρόβλημα σε άλλο παιδί της ομάδας και τέλος στο τρίτο παιδί, έτσι ώστε να επαναληφθεί η διαδικασία και για τα τρία παιδιά της ομάδας και να περάσουν όλοι και από τη θέση του παιδιού που βοηθάει και από τη θέση του παιδιού που έχει το πρόβλημα.

Τα προβλήματα ήταν τα εξής:

- Όταν τσακάνομαι με τον αδερφό/ή μου, οι γονείς μου υποστηρίζουν πάντα εκείνον/η και ρίχνουν σε μένα το φταίξιμο.

- Ένας συμμαθητής μου δε με κάλεσε στο πάρτι γενεθλίων του, ενώ κάλεσε τα περισσότερα παιδιά.
- Ο φίλος/η μου θέλει συνέχεια να γίνεται το δικό του/ της και δε με ακούει καθόλου. Έτσι παίζουμε πάντα ό, τι θέλει εκείνος/η.

Όση ώρα τα παιδιά εργάζονταν σε ομάδες, περνούσαμε, βοηθούσαμε κι εξηγούσαμε τι πρέπει να κάνουν.

Μόλις τελείωσαν με το πρόβλημα του πρώτου παιδιού και πριν περάσουν στο δεύτερο, κάναμε μια μικρή συζήτηση, για να σιγουρευτούμε ότι έχουν καταλάβει τα στάδια που πρέπει να ακολουθήσουν. Στην αρχή ρωτήσαμε τι πρέπει να κάνουμε όταν ένα παιδί μας λέει το πρόβλημά του. Η Ρ.Κ. απάντησε ότι τον ακούμε προσεκτικά. Κατάλαβε πόσο σημαντικό είναι αυτό στην προσφορά βοήθειας με ενσυναίσθηση. Στην ερώτησή μας γιατί είναι σημαντικό αυτό, δύο παιδιά απάντησαν: «Για να καταλάβουμε καλύτερα το πρόβλημά του» και «γιατί αν δεν καταλάβουμε καλά το πρόβλημά του, μπορεί να πούμε κάτι και να τον στενοχωρήσουμε». Μετά ρωτήσαμε τι άλλο μπορούμε να κάνουμε και το παιδί 12 απάντησε να του κάνουμε ερωτήσεις. Ρωτήσαμε γιατί και απάντησαν: «για να μας πει μια λεπτομέρεια, κάτι», «για να καταλάβουμε καλύτερα» και «για να του βρούμε καλύτερες λύσεις». Τονίσαμε ότι επίσης είναι σημαντικό να σκεφτούμε αν έχουμε ζήσει κι εμείς κάτι παρόμοιο και να του το πούμε, γιατί αν έχουμε βιώσει μια παρόμοια εμπειρία είναι πιο εύκολο να μπούμε στη θέση του και να καταλάβουμε πώς αισθάνεται. Ακόμη είναι πολύ σημαντικό να τον ρωτήσουμε πώς αισθάνεται πριν του προσφέρουμε τη βοήθειά μας.

Ύστερα από αυτή τη συζήτηση δώσαμε ένα πρόβλημα στο δεύτερο παιδί και κατόπιν στο τρίτο. Μόλις τελείωσαν, ακολούθησε συζήτηση. Αρχικά τους ρωτήσαμε: «Τι ήταν πιο εύκολο από αυτά που έπρεπε να κάνετε; Να ακούτε τον άλλον, να μπειτε στη θέση του, να σκεφτείτε κάτι παρόμοιο που έχετε ζήσει ή να δώσετε συμβουλές»; Κάποιοι απάντησαν «να ακούμε». Η Ρ.Κ. είπε πως το πιο εύκολο είναι να δίνουμε συμβουλές. Ύστερα ρωτήσαμε τι τους δυσκόλεψε από όλα αυτά. Η Ρ.Κ. είπε «να μπούμε στη θέση του άλλου» Εδώ φαίνεται ότι θεωρητικά έχει καταλάβει τα βήματα που είπαμε για να βοηθάς τον άλλον με ενσυναίσθηση. Όταν τη ρωτήσαμε γιατί τη δυσκόλεψε αυτό, στην αρχή είπε ότι η Α.Σ. δεν έλεγε καλά το πρόβλημά της, αλλά μετά είπε ότι εκείνες (η Ρ.Κ και το παιδί 13) δεν τη ρωτούσαν, γιατί μιλούσαν για άσχετα θέματα. Το παιδί 10 απάντησε πως τη δυσκόλεψε να μπει στη θέση του άλλου. Το παιδί 3 δυσκολεύτηκε στο να δίνει συμβουλές.

Ύστερα τους ρωτήσαμε πως ένιωσαν όταν είπαν εκείνοι το πρόβλημά τους. Τους βοήθησαν οι άλλοι; Τι τους άρεσε και τι όχι από αυτά που έκαναν οι άλλοι;

Ο Μ.Φ. είπε ότι το παιδί 4 τον βοήθησε πιο πολύ να σκεφτεί. Εκείνο όμως που δεν τον βοήθησε καθόλου ήταν όταν μιλούσαν για μισή ώρα οι δυο τους για το πρόβλημά του και σε εκείνον δεν έλεγαν τίποτα. Το παιδί 5 είπε πως τη βοήθησε πιο πολύ το παιδί 4 κι όχι ο Μ.Φ., γιατί δεν προσπαθούσε καθόλου και δεν άκουγε. Ο Μ.Φ. παραπονέθηκε ότι ενώ εκείνος τις άκουγε, εκείνες δεν άκουγαν αυτά που είχε να πει. Το παιδί 4 είπε ότι τη βοήθησε πιο πολύ το παιδί 5, γιατί ήταν η μόνη που άκουγε.

Το παιδί 2 είπε πως και ο Σ.Μ. και ο Μ.Π. τον βοήθησαν, γιατί του έκαναν πολλές ερωτήσεις για το πρόβλημά του. Ο Μ.Π. είπε πως τον βοήθησε πιο πολύ το παιδί 2, γιατί συνεργάζονταν με τον Σ.Μ. για να τον βοηθήσουν και τον βοήθησε που τον άκουγαν και του έκαναν ερωτήσεις. Ο Σ.Μ. είπε πως κι εκείνον τον βοήθησαν, κάνοντάς του ερωτήσεις. Η ομάδα αυτή συνεργάστηκε πολύ καλά.

Ο Χ.Γ. είπε πως τον βοήθησε πιο πολύ που του έδιναν συμβουλές. Το παιδί 10 και το παιδί 7 είπαν πως τους βοήθησε πιο πολύ που τους έδιναν καλές συμβουλές.

Το παιδί 6 παραπονέθηκε πως το παιδί 1 και ο Χ.Φ. δεν τη βοήθησαν καθόλου. Τους έλεγε το πρόβλημά της κι εκείνοι δεν έδιναν σημασία κι έπαιζαν, κάτι που το παραδέχτηκαν κι οι ίδιοι. Ο Χ.Φ. δεν μπόρεσε να συνεργαστεί πολύ καλά και να ασχοληθεί με τη δραστηριότητα που έπρεπε.

Το παιδί 13 είπε πως τη βοήθησε πιο πολύ η Ρ.Κ. που της έκανε ερωτήσεις, ενώ η Α.Σ. δεν ασχολήθηκε καθόλου γιατί ζωγράφιζε. Η Α.Σ. δεν έδωσε πολλή σημασία σε αυτή τη δραστηριότητα.

Το παιδί 3 είπε ότι τη βοήθησε πιο πολύ η Ι.Ψ., γιατί της έκανε ερωτήσεις και την άκουγε. Η Ι.Ψ. είπε ότι τη βοήθησε περισσότερο το παιδί 3, γιατί της έλεγε περισσότερες ιδέες. Εδώ φαίνεται ότι η Ι.Ψ. ήταν πολύ βοηθητική.

Μόλις μίλησαν όλοι, τους είπαμε πως αυτό είναι να βοηθώ τον άλλον με ενσυναίσθηση: να μπορώ να μπαίνω στη θέση του, να τον καταλαβαίνω καλύτερα, να τον ακούω προσεκτικά, να του κάνω ερωτήσεις κι όχι πριν καν τον ακούσω να του δίνω συμβουλές.

Ύστερα περάσαμε στη δεύτερη δραστηριότητα. Είδαμε το βίντεο CUERDAS (<https://www.youtube.com/watch?v=vtrHia0RkAo>), το οποίο ήταν στα ισπανικά με αγγλικούς υπότιτλους. Όση ώρα το βλέπαμε, τους λέγαμε τι έλεγαν, όπου χρειαζόταν. Η υπόθεση του βίντεο ήταν η εξής: Στην τάξη της Μαρίας έρχεται ένα αγοράκι που είναι σε αναπηρικό καροτσάκι. Δεν μπορεί ούτε να μιλήσει, ούτε να περπατήσει. Τα άλλα παιδιά δεν ασχολούνται μαζί του, γιατί πιστεύουν πως δεν υπάρχει κανένα παιχνίδι που να μπορεί να παίξει. Η Μαρία όμως αφήνει το παιχνίδι με τα άλλα παιδιά και το πλησιάζει. Το ρωτάει στην αρχή διάφορα πράγματα για να κατανοήσει την κατάσταση του παιδιού κι έπειτα παίζει μαζί του, βρίσκοντας διάφορους τρόπους για να προσαρμόσει τα παιχνίδια στις ικανότητες του παιδιού. Περνούν πολλές μέρες και γίνονται οι καλύτεροι φίλοι. Ακόμα κι όταν δεν το επιτρέπει ο καιρός, η Μαρία κάθεται μαζί του μέσα στην τάξη και βρίσκει τρόπους ακόμα και για να χορέψουν. Όσπου κάποια μέρα βλέπει το αναπηρικό καροτσάκι άδειο. Κι ενώ πιστεύει πως το παιδάκι κατάφερε να περπατήσει και είναι πολύ χαρούμενη, ακούει από τις δασκάλες ότι το αγοράκι ήταν τελικά πολύ άρρωστο και δεν τα κατάφερε... Είκοσι χρόνια μετά βλέπουμε τη Μαρία, μεγάλη πια, να κάνει μάθημα σε παιδιά με ειδικές ανάγκες.

Τα παιδιά, όση ώρα παρακολουθούσαν το βίντεο, έδειξαν μεγάλο ενδιαφέρον κι έκαναν ερωτήσεις. Τα περισσότερα στενοχωρήθηκαν και συγκινήθηκαν όταν πέθανε το παιδάκι. Στο τέλος κάποια παιδιά δεν κατάλαβαν ότι η δασκάλα ήταν η Μαρία μετά από 20 χρόνια, οπότε χρειάστηκε να τους το εξηγήσουμε.

Μόλις τελείωσε το βίντεο, ο Μ.Φ. είπε ότι έχει δει ένα παιδί με 100% αναπηρία σε μια εκπομπή. Το παιδί 5 παρατήρησε πως το σκονί που φορούσε στο χέρι της η Μαρία στην τελευταία σκηνή είναι αυτό που είχε από τότε και της θύμιζε το παιδάκι.

Έπειτα τους ρωτήσαμε πώς τους φάνηκε η ταινία. Το παιδί 10 είπε ότι της άρεσε. Η Ρ.Κ. τη βρήκε λυπητερή. Εδώ δείχνει ότι διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση. Το παιδί 12 είπε ότι πάνω που χάρηκε που το παιδάκι θα περπατούσε, τελικά πέθανε. Το παιδί 5 εξέφρασε την απορία πώς γίνεται να πέθανε, αφού δεν ήταν άρρωστο, αλλά παράλυτο. Της εξηγήσαμε ότι στο τέλος αρρώστησε και πέθανε. Ύστερα ρώτησε πώς γίνεται ένα παιδί να είναι παράλυτο. Εξηγήσαμε ότι μπορεί να γεννηθεί έτσι ή μπορεί κάτι να γίνει την ώρα της γέννας ή κάτι να μην πάει καλά στην εγκυμοσύνη και να γεννηθεί και να είναι έτσι, να μη λειτουργεί το μυαλό του όπως το δικό μας και να μην μπορεί να δώσει εντολές στα χέρια και στα πόδια να κινηθούν. Τους είπαμε για μία περίπτωση που γνωρίζουμε για μια γυναίκα που έχει ένα παιδάκι στην ίδια ηλικία με εκείνα, το οποίο είναι σαν αυτό το αγοράκι, δεν μπορεί να περπατήσει ούτε να μιλήσει και είναι σε αναπηρικό καροτσάκι. Το παιδί 2 ρώτησε αν αυτό το παιδάκι πηγαίνει στο σχολείο και είπαμε ότι πηγαίνει σε ειδικό σχολείο. Έδειξαν μεγάλο ενδιαφέρον και τους δώσαμε κι άλλες πληροφορίες για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει αυτό το παιδί. Το παιδί 5 έκανε πολλές ερωτήσεις: αν κλαίει, αν ήταν πάντα σε αναπηρικό καροτσάκι, κλπ. Ο Μ.Φ. είπε ότι η αδερφή της μαμάς του έχει ένα παιδί σαν αυτό, που είναι τυφλό και δεν ακούει τίποτα. Επίσης το παιδί 12 είπε για μια άλλη περίπτωση παιδιού με ειδικές ανάγκες που βρίσκεται στο συγγενικό τους περιβάλλον.

Έπειτα τους ρωτήσαμε πώς τους φάνηκαν αυτά που έκανε η Μαρία. Το παιδί 10 είπε πως ήταν πολύ καλά αυτά που έκανε και πως τον βοήθησε πολύ. Το παιδί 2 είπε πως στην αρχή η Μαρία δεν τον έκανε να νιώσει ωραία, γιατί του έκανε πολλές ερωτήσεις. Του είπαμε πως όντως στην αρχή μπορεί να μην τον έκανε να νιώσει ωραία, αλλά κι εκείνη δεν ήξερε και ήθελε να μάθει για την κατάστασή του. Άλλες απαντήσεις ήταν: «Μου άρεσε όταν η Μαρία έπαιζε μαζί του και μετά που ήταν μόνος του και παίζανε μαζί μες στην τάξη», «Ήταν συγκινητικό που στην αρχή το βοηθούσε και προσπαθούσε να τον κάνει να περπατήσει, αλλά μετά πέθανε», «εγώ πήγα να κλάψω μόλις κούνησε το πόδι του και πέταξε την μπάλα», «ήταν ωραίο που τον βοηθούσε η Μαρία», «ήταν συγκινητικό που ήταν το παιδάκι ανάπηρο κι η Μαρία το βοηθούσε, του φερόταν γλυκά κι εγώ κάποια στιγμή σκέφτηκα, αυτό είναι πραγματική φιλία», «όταν τον πρωτοείδε η Μαρία χάρηκε ενώ τα άλλα παιδιά δεν ήθελαν ούτε να τον πλησιάσουν», «είχε δέσει ένα σκοινί στην μπάλα κι έτσι μπορούσε να την κλοτσήσει». Με βάση την τελευταία απάντηση εξηγήσαμε ότι αν θέλουμε πάρα πολύ να βάλουμε κάποιον στην ομάδα μας μπορούμε να βρούμε λύσεις, ακόμα κι αν έχει κάποια αναπηρία, πόσο μάλλον παιδιά που μπορούν να κάνουν τόσα πράγματα όσα κι εμείς. Το παιδί 12 είπε πως αν κάποιο παιδί είναι ανάπηρο, μπορούμε να παίζουμε μαζί του και να το βοηθάμε.

Η επόμενη ερώτηση ήταν «τι συναισθήματα νιώσατε εσείς, παρακολουθώντας αυτή την ταινία»; Από τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα απάντησαν: ο Σ.Μ. «λύπη επειδή πέθανε», η Ι.Ψ. «λύπη και χαρά: λύπη γιατί πέθανε και χαρά γιατί η Μαρία έπαιζε μαζί του και τον έκανε χαρούμενο», ο Μ.Φ. «λύπη, χαρά, αηδία και θυμό. Χαρά γιατί το έπαιζε η Μαρία, λύπη γιατί πέθανε, αηδία γιατί όλα τα παιδιά αηδιάζανε με αυτό και θυμό γιατί μόνο η Μαρία το έπαιζε και άλλοι δεν τον παίζανε». Ο Χ.Φ. απάντησε «τίποτα, δεν ένιωσα κάτι». Ο Σ.Μ., η Ι.Ψ. και ο Μ.Φ. δείχνουν ότι διαθέτουν συναισθηματική ενσυναίσθηση, ενώ ο Χ.Φ. έδειξε ότι δεν τον άγγιξε η ταινία. Άλλες απαντήσεις ήταν: «χάλια, γιατί πέθανε, λύπη», «χαρά επειδή το έπαιζε και του έμαθε πολλά πράγματα», «εγώ νομίζω πως το κοριτσάκι έφταιγε που πέθανε, γιατί το κούρασε». Στην τελευταία απάντηση είπαμε ότι η δασκάλα είπε πως την τελευταία νύχτα πριν πεθάνει ήταν χαρούμενο, γιατί η Μαρία του πρόσφερε χαρά τον τελευταίο καιρό που έζησε. Κάποιες ακόμα απαντήσεις σχετικά με συναισθήματα που ένιωσαν τα παιδιά ήταν: «λύπη γιατί πέθανε, χαρά γιατί το έκανε χαρούμενο και θυμό γιατί τα άλλα παιδιά δεν το παίζανε» και «συγκίνηση γιατί δεν μπορούσε να κάνει τίποτα και η Μαρία το βοήθησε».

Τέλος, ρωτήσαμε γιατί η Μαρία διάλεξε να γίνει δασκάλα με παιδιά με ειδικές ανάγκες και οι απαντήσεις ήταν: «για να το θυμάται» και «γιατί ήταν φίλος της και τον αγαπούσε».

Συνοπτικά σε αυτή την παρέμβαση:

Ο Μ.Φ. δεν μπόρεσε να συνεργαστεί με την ομάδα του. Είπε πως από τη μία τον βοήθησαν να σκεφτεί καλύτερα σχετικά με το πρόβλημά του, όμως από την άλλη συζητούσαν για πολλή ώρα μεταξύ τους για το δικό του πρόβλημα, χωρίς να του λένε τίποτα. Εκείνος δεν προσπάθησε καθόλου να τις βοηθήσει ή σύμφωνα με τα λεγόμενά του, προσπάθησε, αλλά δεν του έδιναν σημασία. Παρατηρούμε λοιπόν πως είναι πολύ επικεντρωμένος στις δικές του ανάγκες και στα παράπονα όταν αυτές δεν ικανοποιούνται από τους άλλους, παρά στις ανάγκες των άλλων και στην προσφορά βοήθειας. Στη συζήτηση σχετικά με την ταινία, οι παρατηρήσεις του αφορούσαν κυρίως περιπτώσεις ατόμων με ειδικές ανάγκες που έχει γνωρίσει ή για τους οποίους έχει ακούσει. Τέλος, ήταν πολύ εύστοχος όσον αφορά τα συναισθήματα που ένιωσε παρακολουθώντας την ταινία: μίλησε για πολλά συναισθήματα, καθένα από τα οποία είχε σχέση με διαφορετικά σημεία ή διαφορετικά πρόσωπα της ταινίας. Έχει μια ευκολία στο να εκφράζει τα συναισθήματά του και διαθέτει συναισθηματική και φαντασιακή ενσυναίσθηση, καθώς μπόρεσε να μπει στη θέση του ανάπηρου παιδιού στην ταινία.

Ο Μ.Π. συνεργάστηκε πολύ καλά με την ομάδα του. Βοήθησε τους άλλους και τον βοήθησαν. Γενικότερα όμως δε συμμετείχε στις συζητήσεις που ακολούθησαν.

Ο Χ.Φ. έδειξε αδιαφορία σε όλες τις δραστηριότητες αυτής της παρέμβασης. Δεν προσπάθησε καθόλου να βοηθήσει τα παιδιά της ομάδας του και όσον αφορά την ταινία που είδαμε είτε πως δεν ένιωσε τίποτα. Επίσης δε συμμετείχε καθόλου στις συζητήσεις που έγιναν.

Ο Χ.Γ. συνεργάστηκε πολύ καλά με την ομάδα του: βοήθησε τους άλλους και τον βοήθησαν κι εκείνοι, δίνοντας του καλές συμβουλές. Βέβαια, το ότι θεώρησε ως βοήθεια μόνο τις συμβουλές, δείχνει ότι δεν έδωσε και πολλή σημασία στα υπόλοιπα βήματα της ενσυναίσθησης που αναλύσαμε. Στις συζητήσεις που ακολούθησαν δε συμμετείχε καθόλου.

Ο Σ.Μ. συνεργάστηκε καλά με την ομάδα του. Τον βοήθησαν κάνοντάς του ερωτήσεις, αλλά κι ο ίδιος έκανε ερωτήσεις. Είναι πολύ σημαντικό που τόνισε τη χρήση ερωτήσεων, γιατί αυτό είναι ένα από τα στάδια της ενσυναίσθησης που αναλύσαμε. Επίσης είπε ότι στενοχωρήθηκε όταν πέθανε το παιδάκι, κάτι το οποίο δείχνει φαντασική ενσυναίσθηση.

Ο Π.Κ. έλειπε σε αυτή την παρέμβαση.

Η Ρ.Κ. συμμετείχε πολύ στις συζητήσεις. Στην ερώτηση «τι μπορούμε να κάνουμε για να βοηθήσουμε κάποιον, απάντησε: «να τον ακούμε προσεκτικά», κάτι που είναι πολύ σημαντικό όσον αφορά την ενσυναίσθηση. Είπε επίσης ότι το πιο εύκολο είναι να δίνουμε συμβουλές, αλλά το πιο δύσκολο είναι να μπούμε στη θέση του άλλου, κάτι πολύ σωστό. Όσον αφορά την εργασία στην ομάδα, ενώ στην αρχή παραπονέθηκε ότι δεν μπορούσε να μπει στη θέση της Α.Σ., γιατί δεν έλεγε καλά το πρόβλημά της, έπειτα παραδέχτηκε ότι η ίδια μαζί με το άλλο κορίτσι δεν προσπάθησαν πολύ, γιατί μιλούσαν για άσχετα θέματα. Το άλλο παιδί όμως είπε ότι η Ρ.Κ. τη βοήθησε αρκετά. Θεωρητικά, η Ρ.Κ. κατανοεί πολύ καλά τι πρέπει να κάνει, στην πράξη όμως επειδή ενεργεί παρορμητικά, δε συνεργάζεται εύκολα με άλλα παιδιά και δεν μπορεί να μπει στη θέση τους εύκολα. Για την ιστορία που παρακολούθησαμε απάντησε πως ήταν λυπητερή. Διαθέτει λοιπόν φαντασική ενσυναίσθηση, αφού μπαίνει στη θέση του ήρωα.

Η Ι.Ψ. βοήθησε πολύ καλά τα άλλα παιδιά της ομάδας, κάνοντάς τους ερωτήσεις και ακούγοντάς τα προσεκτικά. Αυτό σημαίνει ότι ακολούθησε τα στάδια της ενσυναίσθησης που τους δώσαμε. Επίσης βοηθήθηκε από το άλλο παιδί, γιατί της έλεγε περισσότερες ιδέες πάνω στο πρόβλημά της. Τέλος, μίλησε για τα συναισθήματά της σχετικά με την ταινία, δείχνοντας ότι διαθέτει φαντασική ενσυναίσθηση, καθώς μπορεί να μπαίνει στη θέση των ηρώων.

Η Α.Σ. έδειξε αδιαφορία για τις δραστηριότητες αυτής της παρέμβασης. Δεν προσπάθησε καθόλου να βοηθήσει τα παιδιά της ομάδας της και δε συμμετείχε σε καμία συζήτηση.

8.11. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση 10: Ανακεφαλαίωση-Συμπεράσματα

Η παρέμβαση ξεκίνησε με την παρακολούθηση του βίντεο: “Brene Brown On Empathy” (<https://www.youtube.com/watch?v=1Eywgu369Jw>). Το βίντεο αυτό ήταν στα αγγλικά, οπότε τους μεταφράσαμε τα κυριότερα σημεία. Στο βίντεο παρουσιάζεται μια αλεπού η οποία είναι στενοχωρημένη και το λέει σε έναν αρκούδο. Ξαφνικά πέφτει σε μια τρύπα. Ο αρκούδος κατεβαίνει κι αυτός κάτω και προσπαθεί να βοηθήσει την αλεπού. Ένα ελάφι θέλει κι αυτό να βοηθήσει, αλλά δεν κατεβαίνει κάτω. Μιλάει στην αλεπού από ψηλά. Το βίντεο εξηγεί ότι αυτό που κάνει ο αρκούδος είναι ενσυναίσθηση, ενώ αυτό που κάνει το ελάφι είναι συμπάθεια, κάτι που είναι εντελώς διαφορετικό. Ο αρκούδος προσπαθεί να σκεφτεί περιστάσεις που έχει βιώσει κι εκείνος το ίδιο, έτσι ώστε να μπει στη θέση της αλεπούς. Δε δίνει συμβουλές, αλλά της λέει: «Δεν ξέρω τι να πω, αλλά χαίρομαι που μου το είπες». Αντίθετα, το ελάφι κοιτάζει από ψηλά, δεν πλησιάζει την αλεπού και προσπαθεί να

τη βοηθήσει με λάθος τρόπο. Της λέει ότι το πρόβλημά της δεν είναι τόσο σοβαρό και να σκεφτεί ότι τουλάχιστον δεν έχει πάθει κάτι άλλο χειρότερο.

Μόλις τελείωσε το βίντεο που λειτούργησε σαν ανακεφαλαίωση όσων είπαμε στις προηγούμενες παρεμβάσεις, περάσαμε στη δεύτερη δραστηριότητα. Χωρίσαμε τον πίνακα σε 4 μέρη. Στο πρώτο γράψαμε σαν τίτλο: «τι είναι η ενσυναίσθηση», στο δεύτερο «τι κάνω», στο τρίτο: «τι λέω» και στο τέταρτο «τι δεν είναι η ενσυναίσθηση».

Στο πρώτο μέρος γράψαμε τι είναι ενσυναίσθηση. Ο Π.Κ. απάντησε «ελπίδα» και ο Σ.Μ. «βοήθεια». Η ελπίδα δεν είναι πολύ σχετική απάντηση, ενώ η βοήθεια είναι. Άλλες απαντήσεις ήταν: «χαρά», «αγάπη», «συνεργασία», «κατανόηση», «φιλία», «εμπιστοσύνη».

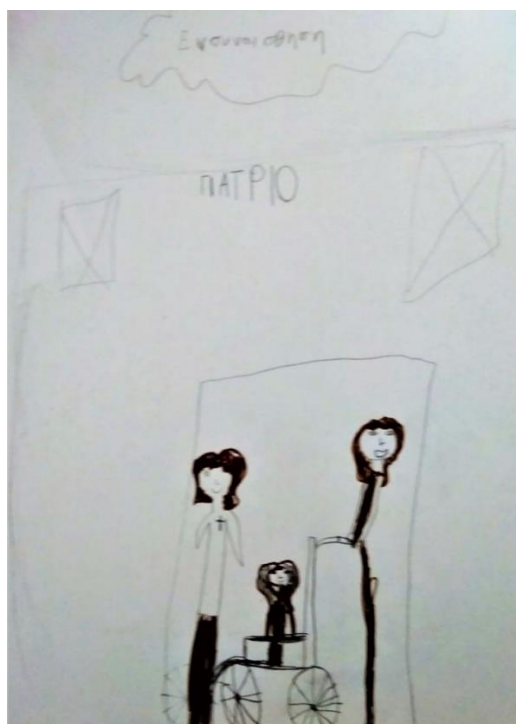
Στο δεύτερο μέρος γράψαμε τι κάνω, όταν δείχνω ενσυναίσθηση. Ο Μ.Φ. απάντησε «καταλαβαίνω τον άλλον» και η Ρ.Κ. «βοηθάω». Ήταν πολύ καλές απαντήσεις και οι δύο. Άλλες απαντήσεις ήταν: «μπαίνω στη θέση του άλλου», «ακούω», «του κάνω ερωτήσεις», «τον κάνω να χαρεί», «μοιράζομαι».

Στο τρίτο μέρος γράψαμε τι λέω, όταν δείχνω ενσυναίσθηση. Τα παιδιά απάντησαν: ο Π.Κ. «Τι έπαθες;», κάτι που δείχνει ενδιαφέρον και ο Χ.Φ. «Θα είμαι πάντα δίπλα σου, κάνε αυτό που σου λέω». Του εξηγήσαμε πως το τελευταίο δε δείχνει και πολλή ενσυναίσθηση. Άλλες απαντήσεις ήταν: «Γιατί είσαι λυπημένος/θυμωμένος/αναστατωμένος;», «Τι σου έκαναν;», «Ποιο είναι το πρόβλημά σου;», «Ηρέμησε» (είπαμε ότι αυτή η απάντηση δε δείχνει ενσυναίσθηση), «Είμαι δίπλα σου», «Εγώ θα σε βοηθήσω».

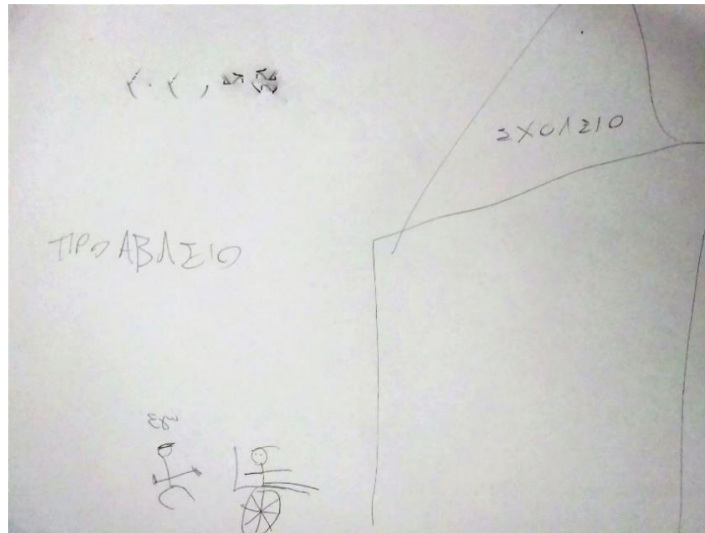
Στο τέταρτο μέρος γράψαμε τι δεν είναι ενσυναίσθηση. Ο Σ.Μ. απάντησε: «αηδία» (να αηδιάζω δηλαδή με τον άλλον). Άλλες απαντήσεις ήταν: «λύπη», «κοροϊδία» (να κοροϊδεύω τον άλλον), «θυμός», «μίσος», «φόβος» (να φοβόμαστε τον άλλον και να μην μπορούμε να τον βοηθήσουμε), «ντροπή» (να ντρέπεται κάποιος και να μη λέει το πρόβλημά του).

Όλες τις απαντήσεις τις γράψαμε σε χαρτί του μέτρου και τις κρεμάσαμε στην τάξη.

Έπειτα καθίσαμε στα θρανία και περάσαμε στην τρίτη δραστηριότητα. Δώσαμε μια κόλλα χαρτί σε κάθε παιδί και του είπαμε να κάνει μια ζωγραφιά με το θέμα: «Ενσυναίσθηση». Οι ζωγραφιές που έκαναν τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν οι ακόλουθες:

Ιχνογράφημα 2: Ι.Ψ.

Ιχνογράφημα 3: Π.Κ.

Ιχνογράφημα 4: Α.Σ.

Ιχνογράφημα 5: Μ.Φ.

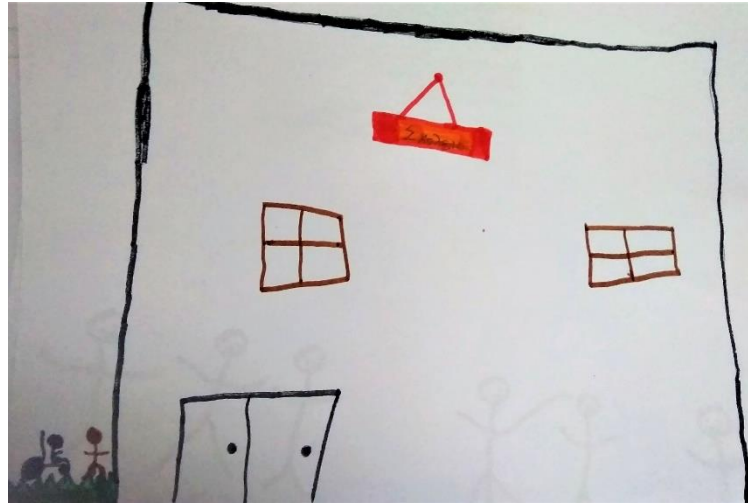
Ιχνογράφημα 6: Χ.Φ.

Ιχνογράφημα 7: Σ.Μ.

Ιχνογράφημα 8: Χ.Γ.

Ιχνογράφημα 9: Μ.Π.

Ιχνογράφημα 10: Ρ.Κ.

Μόλις τελείωσαν τις ζωγραφιές, τους ρωτήσαμε: «Τι σας άρεσε περισσότερο από αυτά που κάναμε σχετικά με την ενσυναίσθηση»; Τα περισσότερα παιδιά απάντησαν ότι τους άρεσε το παιχνίδι με τους τυφλούς και το βίντεο με την Μαρία και το ανάπηρο παιδάκι. Κάποια παιδιά απάντησαν ότι τους άρεσε όταν έμπαιναν στη θέση των άλλων.

Τέλος, τους ρωτήσαμε: «Τι μάθατε σχετικά με την ενσυναίσθηση»; Τα παιδιά έδωσαν τις ακόλουθες απαντήσεις: ο Μ.Φ.: «Εύχομαι αυτό που κάναμε ο ένας στον άλλον (εννοεί στη διάρκεια των παρεμβάσεων), να μας το κάνουν κι οι άλλοι, δηλαδή να μας βοηθούν», η Α.Σ.: «να βοηθάμε τους άλλους», η Ρ.Κ. το ίδιο, ο Μ.Π.: «να βοηθάμε τους άλλους και να μην κοροϊδεύουμε, να μπαίνουμε στη θέση των άλλων», ο Σ.Μ.: «να μην κοροϊδεύουμε». Άλλες απαντήσεις ήταν οι ακόλουθες: «ότι όταν οι άλλοι έχουν προβλήματα, μπορούμε να τους βοηθήσουμε, «πώς να βοηθάμε καλύτερα τους άλλους, να γνωρίζουμε τα συναισθήματα των άλλων», «να ξέρω πώς νιώθει ο άλλος» και «πολλά, ότι δεν πρέπει να κοροϊδεύουμε, πρέπει να βοηθάμε».

Συνοπτικά σε αυτή την παρέμβαση:

Ο Μ.Φ. με τις απαντήσεις του δείχνει ότι κατάλαβε κάποια πράγματα για την ενσυναίσθηση. Απάντησε πως ενσυναίσθηση είναι όταν καταλαβαίνω τον άλλον κι ότι θα ήθελε αυτά που έκανε ο ένας στον άλλον στις παρεμβάσεις να τα κάνουν κι οι άλλοι, δηλαδή

να βοηθούν. Ζωγράφησε τον εαυτό του και την Ι.Ψ. όταν ήταν ζευγάρι στη δραστηριότητα που ο ένας από τους δύο έκανε τον τυφλό και είπε ότι αυτό δείχνει ενσυναίσθηση, το ότι ο ένας βοηθούσε τον άλλον.

Ο Χ.Φ. από τη μία δεν έδειξε να κατάλαβε τι είναι η ενσυναίσθηση, γιατί στην ερώτηση τι λέω, όταν δείχνω ενσυναίσθηση, απάντησε «Θα είμαι πάντα δίπλα σου, κάνε αυτό που σου λέω», από την άλλη η ζωγραφιά του εκφράζει ενσυναίσθηση.

Ο Χ.Γ. δε συμμετείχε καθόλου στις συζητήσεις. Η ζωγραφιά που έκανε δείχνει ένα παιδάκι σε αναπηρικό καροτσάκι κι ένα άλλο που του δείχνει μια μπάλα. Η βοήθεια που προσφέρει το δεύτερο παιδί δείχνει την ενσυναίσθηση που αισθάνεται.

Ο Σ.Μ. απάντησε πως ενσυναίσθηση είναι βοήθεια και δεν είναι αηδία. Η πρώτη απάντηση είναι σωστή. Με τη δεύτερη δεν μπορεί κανείς εύκολα να καταλάβει τι εννοεί. Μπορεί να εννοεί ότι αν κάποιος αηδιάζει με κάποιον άλλον, αυτό δε δείχνει ενσυναίσθηση. Στη ζωγραφιά του κι αυτός ζωγράφησε δύο παιδιά που βοηθούν ένα άλλο παιδί σε αναπηρικό καροτσάκι. (Είχαμε δει πρόσφατα το βίντεο με το κοριτσάκι που βοηθούσε το παιδάκι με τα κινητικά προβλήματα, γι' αυτό οι περισσότεροι, επηρεασμένοι, ζωγράρισαν κάτι παρόμοιο). Τέλος, αυτό που έμαθε είναι πως ενσυναίσθηση σημαίνει να μην κοροϊδεύουμε, που σε γενικές γραμμές είναι σωστό.

Ο Π.Κ. απάντησε ότι ενσυναίσθηση είναι ελπίδα, κάτι που δεν είναι σωστό και πως όταν λέω «τι έπαθες;» στον άλλο, δείχνω ενσυναίσθηση, καθώς νοιάζομαι για τον άλλον. Ζωγράφησε τον εαυτό του και ένα παιδί σε ένα αναπηρικό καροτσάκι, στο προαύλιο του σχολείου. Είναι κοντά του, αλλά δε φαίνεται ξεκάθαρα ότι το βοηθάει.

Η Ρ.Κ. απάντησε ότι όταν βοηθώ δείχνω ενσυναίσθηση κι ότι ενσυναίσθηση σημαίνει κυρίως βοήθεια προς τον άλλον. Το ίδιο δείχνει και το ιχνογράφημά της, το οποίο δείχνει τον εαυτό της και τη συμμαθήτριά της όταν παίζαμε το παιχνίδι με τον τυφλό και τον βοηθό του.

Η Ι.Ψ. δε συμμετείχε στις συζητήσεις που κάναμε σε αυτή την παρέμβαση. Ζωγράφησε ένα κοριτσάκι σε αναπηρικό καροτσάκι που η μητέρα του το έχει πάει στο ιατρείο. Η γιατρός το βοηθάει και προφανώς η βοήθεια αυτή δείχνει την έννοια της ενσυναίσθησης.

Η Α.Σ., αν και δε συμμετείχε πολύ, απάντησε πως ενσυναίσθηση είναι να βοηθάμε τους άλλους. Ζωγράφησε δύο κοριτσάκια, το ένα εκ των οποίων σε αναπηρικό καροτσάκι, τα οποία πηγαίνουν στο σχολείο. Δε φαίνεται από κάπου ότι το ένα βοηθάει το άλλο ή τέλος πάντων, με κάποιο τρόπο η έννοια της ενσυναίσθησης.

8.12. Επίλογος

Σε αυτό το κεφάλαιο είδαμε αναλυτικά τις δραστηριότητες των ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων και την πορεία των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα, λαμβάνοντας έτσι σημαντικά στοιχεία για τυχόν βελτίωση της ενσυναίσθησης μέσα από τη συμπεριφορά, τη συμμετοχή και τις απαντήσεις τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Αποτελέσματα της έρευνας στην μεταπαρεμβατική της φάση

9.1. Εισαγωγή

Σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται η ανάλυση για κάθε παιδί ξεχωριστά των αποτελεσμάτων της έρευνας που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις παιδιού και γονέα και από τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς, τα οποία έγιναν μετά τις βιωματικές ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις, ώστε να διαπιστωθεί η τυχόν βελτίωση κάθε παιδιού στο φαινόμενο της ενσυναίσθησης και να εντοπιστεί σε ποιες διαστάσεις της συγκεκριμένα σημειώθηκε αυτή. Για κάθε διαπίστωση παρατίθεται και το σημείο της συνέντευξης που την αποδεικνύει, αυτούσιο. Στο τέλος της αναλυτικής καταγραφής της πορείας κάθε παιδιού, παρουσιάζονται συνοπτικά τα αποτελέσματα με ραβδογράμματα σε σχέση με τα αποτελέσματα από τη συνέντευξη και ιστογράμματα σε σχέση με το σχετικό ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς. Παρουσιάζουμε επίσης τη βελτίωση κάθε παιδιού συγκριτικά με την προπαραεμβατική φάση της έρευνας, σε κάθε διάσταση της ενσυναίσθησης ξεχωριστά. Αναφέρονται και οι τομείς της προσφοράς βοήθειας και της ρύθμισης του συναισθήματος που είναι σημαντικοί στην εκδήλωση της ενσυναίσθησης. Τέλος, παρουσιάζουμε περιληπτικά και την πορεία κάθε παιδιού κατά τη διάρκεια των βιωματικών ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων.

9.2. Αποτελέσματα του μαθητή Χ.Φ.

9.2.1. Γενικά συμπεράσματα

Σύμφωνα με τη μητέρα του, ο Χ.Φ. δεν έχει δείξει καμία αλλαγή στη συμπεριφορά του όσον αφορά την ενσυναίσθηση. Ο χαρακτήρας του δεν τον βοηθά στην εκδήλωση της ενσυναίσθησης, καθώς είναι αρκετά σκληρό παιδί. Η ίδια λέει:

Έχετε παρατηρήσει κάποια διαφορά όσον αφορά την ενσυναίσθηση; Εμείς κάναμε πολλά πράγματα στην τάξη, όπως σας είπα και στην αρχή. Δεν ξέρω αν είχαν επιρροή στο Χ.Φ.
Ο Χ.Φ. είναι ίδιος και απαράλλακτος. Είναι σκληρό παιδί.

Έστω μία μικρή διαφορά;

Μία μικρή διαφορά είχε. Ο Χ.Φ. μπορεί να χτυπάει όλη μέρα το Μ.Φ., αν όμως χτυπήσει κάποιος τον Μ.Φ. θα πάει να ζητήσει το λόγο και θα χτυπήσει και το άλλο παιδί, το ίδιο που έκανε και πριν.

Δεν έχει δείξει περισσότερο ενδιαφέρον στα συναισθήματα των άλλων. Η μητέρα του αναφέρει:

Έχει δείξει περισσότερο ενδιαφέρον στα συναισθήματα των άλλων, στα προβλήματά τους;

Όχι.

Ούτε σε σας ή στον αδερφό του;

Όχι, ο Μ.Φ. βοηθάει στο σπίτι και άμα πω στον Χ.Φ. «κάνε αυτό», μου λέει «αυτά τα κάνουν οι μαμάδες».

Σε άλλα πράγματα, εκτός από τις δουλειές;

Όχι.

Αν σας δει στεναχωρημένη;

Όχι.

Ούτε τον αδερφό του;

Όχι, τίποτα.

Για τους συμμαθητές του μήπως έχει πει κάτι;

Όχι.

Σε άλλους ανθρώπους που υποφέρουν, δηλαδή αν ακούσει κάτι, έχει δείξει κάποια ευαισθησία, λίγο παραπάνω;

Μπα, όχι, δεν έχει δείξει ο Χ.Φ. τίποτα. Εντάξει σαν παιδάκι, άμα περάσει κάποιο διάστημα για να δει κάποιο συγγενή, θα πει «εγώ θα πάω να τη δω, αλλά έτσι, επειδή του ήρθε εκείνη τη στιγμή, όχι «τι να κάνει άραγε η γιαγιά, για να πάω», έτσι, επειδή του ήρθε.

Δεν υπάρχει καμιά βελτίωση στη συμπεριφορά του όπως ισχυρίζεται η μητέρα του:

Κάποια βελτίωση στη συμπεριφορά του;

Όχι, χειρότερος είναι, καλύτερος όχι, ο Χ.Φ. όχι. Δυστυχώς, ίσως να μην είναι σωστό αυτό που θα πω, δυστυχώς για τους άλλους, δεν έχω παρωπίδες, ο Χ.Φ. δεν είναι από τα παιδιά που θα βοηθήσουν, θα κατανοήσουν. Μπορεί κάποια στιγμή έτσι, να κάνει μία κίνηση, αλλά εγώ τον είδα να συμμερίζεται τον πόνο του Μ.Φ. στο νοσοκομείο. Από εκεί και πέρα όλη μέρα να τον κοπανάει, δεν έχει πρόβλημα.

9.2.2. Γνωστική ενσυναίσθηση

9.2.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων

Όσον αφορά τα πρόσωπα στις ιστοριούλες-σενάρια, μπορεί να κατανοήσει τη δυσφορία τους, αλλά σε όλα τη δυσφορία τη μεταφράζει σε λύπη κι όχι σε κάποιο άλλο συναίσθημα. Ο ίδιος λέει:

Λοιπόν είναι ένα παιδί που λέει στο Γιάννη ότι τρέχει πιο αργά και από χελώνα. Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης; Τι συναίσθημα να νιώθει;

Λύπη, γιατί τον κοροϊδεύει.

Τι νομίζεις ότι αισθάνεται αυτό το παιδί;

Λύπη. (παιδί στον δρόμο)

Η Μαρίνα πηγαίνει στο σχολείο και ακούει τους συμμαθητές της ότι θα γράψουμε τεστ στην ιστορία. Όμως εκείνη το έχει ξεχάσει και δεν έχει διαβάσει τίποτα και έρχεται και σου το λέει. Τι λες να αισθάνεται;

Στεναχώρια, επειδή δεν το θυμάται.

Κάτι άλλο μπορεί να αισθάνεται;

Μπορεί να αισθάνεται και χαρά, γιατί μπορεί να θυμάται κάποια πράγματα

Είναι ένα παιδάκι, ο Ηλίας, που έχει και ένα αδελφάκι και έχουν έρθει στο σπίτι για επίσκεψη οι θείοι του, οι οποίοι συνέχεια λένε πόσο έξυπνο και χαριτωμένο είναι το αδερφάκι του. Τι λες να νιώθει αυτό το παιδί, ο Ηλίας;

Λύπη, επειδή δεν λένε τίποτα για αυτόν και στεναχώρια.

Τότε που είχαμε πει για εκείνη την ιστορία που μπαίνεις μέσα και βλέπεις τον φίλο σου να τον κοροϊδεύει ένα άλλο παιδί, θυμάσαι; Τι θα αισθανόταν ο φίλος σου;

Λύπη, επειδή τον κοροϊδεύαν.

Όσον αφορά τους γονείς του, μπορεί να κατανοήσει καλύτερα τα συναισθήματα της μητέρας του. Τον πατέρα τον αισθάνεται αρκετά απόμακρο και δυσκολεύεται να μπει στη θέση του. Ο ίδιος αναφέρει:

Και εσύ μπορείς να μπεις στη θέση της μαμάς άμα είναι στεναχωρημένη ή αναστατωμένη;

Ναι, μόνο της μαμάς, γιατί του μπαμπά δεν φτάνω και πολύ.

Γιατί;

Γιατί είναι πιο ψηλός.

Τι εννοώ όταν λέω να μπεις στη θέση του; Δεν εννοώ το σώμα του, εννοώ να καταλάβεις τι σκέφτεται και πώς αισθάνεται.

Ναι, μπορώ πιο πολύ της μαμάς, παρά του μπαμπά.

Γιατί;

Γιατί ο μπαμπάς δεν μπορεί πολλές φορές να συγκρατήσει κάτι και πολύ.

Δεν μπορεί να θυμηθεί αυτό που του λες;

Ναι και δεν ακούει πολλές συμβουλές που του λέμε.

Δεν σας ακούει σε πολλά, δεν συζητάτε πολύ, ε;

Ναι, ενώ η μαμά, ό, τι λέω εγώ και ο Μανώλης, το κάνει.

Έχεις ένα παράδειγμα; Ας πούμε κάποια φορά μπόρεσες να μπεις στη θέση της μαμάς και να τη βοηθήσεις;

Ναι, όταν η μαμά μου είχε πέσει και είχε πάθει ένα πρόβλημα και ήταν στο κρεβάτι και είχαμε πάει στο νοσοκομείο γιατί μπορεί να είχε πεθάνει, την βοήθησα πολύ και κάναμε πολλά μαζί. Τη βοηθούσα να κάνει μπάνιο και να ντυθεί, γιατί δεν μπορούσε.

Μπορεί να μπει στη θέση των φίλων του και να κατανοήσει τα συναισθήματά τους, αλλά όχι πάντα. Όσον αφορά παιδιά που δεν είναι φίλοι του, δυσκολεύεται περισσότερο. Όπως λέει κι ο ίδιος:

Και μπορείς να μπεις στη θέση των φίλων σου και να καταλάβεις πώς αισθάνονται ή τι σκέφτονται;

Ναι, μερικές φορές, γιατί όταν η Α.Σ. έκλαιγε επειδή την κοροΐδευε ο Θοδωρής ότι είναι κοντή και κάτι τέτοια, εγώ τη ρωτούσα τι έχεις, τι έχεις και αυτή δεν μου έλεγε και μετά το κατάλαβα τι είχε: ήταν λυπημένη, επειδή την κοροΐδευε ο Θοδωρής.

Και για κάποιο παιδί που δεν είναι φίλος σου, μπορείς να μπεις στη θέση του, να καταλάβεις πώς αισθάνεται ή πώς σκέφτεται;

Μερικές φορές.

Η μητέρα του ισχυρίζεται ότι ο Χ.Φ. δεν μπορεί να κατανοήσει τα συναισθήματα των άλλων. Η ίδια λέει:

Δείχνει να κατανοεί λίγο περισσότερο τα συναισθήματα των άλλων, να τα καταλαβαίνει; Όχι.

9.2.2.2. Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων

Δεν αναγνωρίζει διαφορετικά είδη συναισθημάτων. Σε όλες τις περιπτώσεις απαντάει με το συναίσθημα της λύπης και στις ιστοριούλες, αλλά και σε προσωπικές περιστάσεις που έχει βιώσει. Ο ίδιος λέει:

Τι συναίσθημα να νιώθει; [παιδί που το κοροΐδεύουν ότι τρέχει αργά]

Λύπη, γιατί τον κοροΐδεύει.

Τι λες να αισθάνεται; [για το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ]

Στεναχώρια, επειδή δεν το θυμάται.

Κάτι άλλο μπορεί να αισθάνεται;

Μπορεί να αισθάνεται και χαρά, γιατί μπορεί να θυμάται κάποια πράγματα

Τι λες να νιώθει αυτό το παιδί, ο Ηλίας; [για το παιδί που οι θείοι επαινούν μόνο το αδερφάκι του]

Λύπη, επειδή δεν λένε τίποτα για αυτόν και στεναχώρια.

Εσύ έχεις νιώσει ποτέ σαν τον Κώστα; [για το παιδί που θέλει να παίζει με τον φίλο του, αλλά έχει διάβασμα]

Ναι, εγώ κάνω αγγλικά με τη μαμά της Ρένας και μία μέρα ήθελα να παίξω με το φίλο μου και μόλις ήθελα να παίξω, ήρθε η μαμά της Ρένας για να κάνουμε αγγλικά και μετά καθίσαμε μέχρι τις 9:00 από τις 7:00 και δεν πρόλαβα να παίξω.

Και πώς ένιωσες;

Ένιωσα λύπη, γιατί δεν μπορούσα να παίξω με το φίλο μου και την άλλη μέρα πάλι δεν μπορούσα να παίξω, γιατί είχαμε βαπτίσεις και γάμους.

Εσύ έχεις νιώσει ποτέ έτσι; [σαν τον Ηλία που επαινούσαν μόνο το αδερφάκι του]

Ναι, αλλά όταν ο αδερφός μου πήρε βραβείο στη ζωγραφική και δεν με άφησε να συνεργαστώ για να πάρω και εγώ βραβείο, εγώ στεναχωριόμουν αλλά δεν με πήρε. **Στεναχωρήθηκες ε;**

Ναι.

Μάλιστα, και στο προηγούμενο που σου είπα για το κοριτσάκι που δεν είχε διαβάσει, έχεις νιώσει ποτέ έτσι σαν τη Μαρίνα;

Σε ένα τεστ που μας είχατε βάλει και μας αφήσατε στο διάλειμμα να το διαβάσουμε.

Τι ένιωσες;

Λύπη, γιατί σκέφτηκα ότι δεν θα πάρω καλό βαθμό και η μαμά θα με βάλει τιμωρία, αλλά μετά που μας αφήσατε να το διαβάσουμε στο διάλειμμα, πήρα καλό βαθμό και δεν με έβαλε τιμωρία.

Και σε αυτό με τον Γιάννη που τρέχει σαν τη χελώνα, εσύ ένιωσες ποτέ έτσι;

Ναι, όταν κάνουμε με το Χ.Γ. αγώνες και χάνω εγώ γιατί αυτός είναι πιο γρήγορος και βάζουν στοιχήματα και χάνω εγώ και με ενοχλεί.

Πώς νιώθεις;

Λύπη.

9.2.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων

Δεν μπορεί να κατανοήσει ακριβώς τι σκέφτονται οι άλλοι μπαίνοντας στη θέση τους. Απαντάει με βάση τι θα σκεφτόταν αυτός και τι θα ήταν σωστό να σκέφτεται ο άλλος. Κάποιες απαντήσεις του είναι οι παρακάτω:

Ωραία, και τι λες να σκέφτεται; [για το παιδί που το κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά]

Μπορεί να σκέφτεται ότι μπορεί να τον κοροϊδεύει, αλλά μπορεί να έχει και άδικο, μπορεί και αυτός να μην τρέχει γρήγορα.

Και τι σκέφτεται; [για το παιδί στον δρόμο]

Σκέφτεται ότι αν είχε ένα φίλο ή λεφτά θα μπορούσε να πάει να αγοράσει κάποιο ρούχο και τα λοιπά.

Και τι θα σκέφτεται λες; Τι μπορεί να σκέφτεται; [για το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ]

Ότι θα μπορούσε την ώρα του διαλείμματος να ρωτήσει ένα φίλο της και να της δώσει το βιβλίο του και να διαβάσει.

Και τι λες να σκέφτεται; [για το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του]

Ότι δεν πειράζει που λένε για αυτόν, τουλάχιστον και εγώ έχω χαρίσματα και έχω καλά πράγματα.

Και τι δυσκολίες αντιμετωπίζουν αυτά τα παιδιά; [τα παιδιά με ειδικές ανάγκες]

Δεν μπορούν να δουν καλά τα γράμματα, δεν μπορούν να τρέξουν, δεν μπορούν να κάνουν καλά γράμματα και είναι επικίνδυνο, γιατί οποιοί είναι τυφλοί μπορεί στο δρόμο να τους σκοτώσει κανένα αμάξι.

9.2.2.4. Ανάλυση προοπτικής

Μπορεί να μπει στη θέση άλλων παιδιών και να καταλάβει και τη δική τους προοπτική, αλλά δεν καταλαβαίνει εύκολα την προοπτική ενός ενήλικα. Ο ίδιος λέει:

Ο Κώστας θέλει να πάει στο σπίτι του φίλου του του Στάθη για να παίξουν. Δεν έχει τελειώσει το διάβασμα και έχει πολύ ακόμα. Η μαμά του του λέει ότι δεν μπορεί να πάει στο σπίτι του φίλου του, γιατί πρέπει να κάτσει σπίτι να διαβάσει και δεν τον αφήνει. Ο φίλος του ο Στάθης τον περιμένει, αλλά μαθαίνει από τη μαμά του ότι ο φίλος του δεν θα έρθει. Πώς λες να νιώθει ο Κώστας, ο Στάθης και η μαμά και τι να σκέφτεται ο καθένας; Ας πούμε πρώτα για τον Κώστα. Τι να σκέφτεται ο Στάθης;

Ότι θα έρθει ο φίλος μου και θα παίξουμε και δεν θα έχουμε πρόβλημα, αλλά μετά σκέφτεται ότι μπορεί να μην πάει και θα λυπάται.

Ο Κώστας;

Λύπη γιατί θα έχει διάβασμα.

Τι θα νιώθει;

Λύπη, επειδή δεν μπορεί να παίξει με το φίλο του. Μπορεί να νιώθει και χαρά γιατί μπορεί να τελειώσει γρήγορα το διάβασμα και να μπορεί να παίξει.

Ο Στάθης τι θα νιώθει μόλις έμαθε ότι ο φίλος του δεν θα έρθει;

Ε τώρα δεν θα μπορούμε να παίξουμε με τον φίλο μου και θα βαριέμαι και δε θα μπορώ να κάνω κάτι και θα νιώθει λύπη.

Και η μαμά του Κώστα;

Λέει: «Δεν πειράζει, τώρα μπορεί να μην παίζουνε. Θα ξεκουραστώ και εγώ και δε θα κάνω πράγματα».

Και τι θα νιώθει η μαμά;

Θα νιώθει χαρά, γιατί μπορεί να ξεκουραστεί, αλλά αν δει το Στάθη μπορεί να νιώσει στεναχώρια, γιατί δεν θα θέλει να κάνει κάτι, γιατί θα βαριόταν.

Σε διαφωνίες, δεν μπορεί εύκολα να καταλάβει και τη πλευρά των άλλων και προτιμά να βρει λύση κάποιος ενήλικας. Ο ίδιος αναφέρει:

Αν τα παιδιά της παρέας σου είχαν διαφορετική άποψη από σένα, δηλαδή συζητούσατε για κάτι και είχαν άλλη άποψη και δεν συμφωνούσατε, τι θα έκανες;

Θα τους έλεγα να ψηφίσουμε ή να διαλέξει η κυρία ποιος θα έχει δίκιο. Αυτό.

9.2.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Δείχνει να έχει συναισθηματική ενσυναίσθηση ως προς τα άτομα που υποφέρουν και ως προς τα δικά του πρόσωπα, οικογένεια και φίλους. Ο ίδιος αναφέρει:

Βλέπεις ένα παιδί στο δρόμο με βρώμικα και παλιά ρούχα να κλαίει. Τι θα αισθανόσουν;

Λύπη, επειδή δεν έχει ούτε μαμά, ούτε μπαμπά, ούτε ρούχα.

Για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες, δηλαδή αυτά που δεν βλέπουν ή που είναι σε αναπηρικό καροτσάκι, τι αισθάνεσαι για αυτά τα παιδιά;

Λύπη, γιατί δεν μπορούν να κάνουν κάποια πράγματα, γιατί και ο αδερφός μου μπορεί να γίνει έτσι, επειδή η μαμά του έλεγε να βάζει ένα μάτι, γιατί το άλλο ήταν λίγο κλειστό και θα πάει να κάνει χειρουργείο και δεν θα βλέπει τόσο καλά.

Εντάξει, δεν θα είναι τυφλός όμως.

Ναι.

Ωραία. Αν η μαμά και ο μπαμπάς ήταν στεναχωρημένοι, εσύ πώς θα αισθανόσουν;

Στεναχώρια, γιατί δε θέλω να στεναχωριούνται.

Το ίδιο και για τους δύο;

Ναι.

Αν κάποιος φίλος σου ήταν στεναχωρημένος, πώς θα αισθανόσουν;

Αν ήταν πολύ κοντινός μου φίλος θα στεναχωριόμουν πάρα πολύ, αν δεν ήταν πολύ κοντινός θα στεναχωριόμουν λίγο.

Η μητέρα του ισχυρίζεται ότι δεν μπορεί να τον αγγίξει τίποτα, εκτός αν είναι κάτι πολύ ακραίο. Συνεπώς δε διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση. Όπως αναφέρει κι η ίδια:

Παρ' όλα αυτά, στην τάξη δεν δημιουργεί κανένα θέμα. Γενικά δεν θυμάμαι ούτε επιθετικός να είναι στο σχολείο...

Όχι, ο Χ.Φ. έχει το χαρακτήρα του πατέρα του, δυστυχώς για μένα, ο Χ.Φ. είναι έτσι: τον βλέπεις με το φωτοστέφανο και όταν δεν είσαι εκεί είναι με τα κερατάκια. Άλλο είναι αυτό που βλέπεις και άλλο αυτό που είναι. Δυστυχώς δε συμμαρξίζει τον πόνο κανενός. Ο Μ.Φ. έχει πάρει συναισθήματα από μένα, εγώ είμαι πολύ συναισθηματική, ο Χ.Φ. με τον πατέρα του να πάρουνε μόνο, όχι να δώσουνε.

Τίποτε, ούτε να νιώσει κάτι;

Εγώ πιστεύω ότι τον Χ.Φ. δεν μπορεί να τον αγγίξει κάτι, τουλάχιστον όχι κάτι έτσι σε μέτριας έντασης. Πρέπει να είναι κάτι πολύ έντονο για να τον αγγίξει, όπως τον αδερφό του όταν βγήκε από το χειρουργείο, μόνο αυτό το ακινητοποίησε συναισθηματικά, όχι κάτι άλλο.

9.2.4. Ενσυναισθητική ανησυχία

Δείχνει να διαθέτει ενσυναισθητική ανησυχία, αλλά σε πιο έντονες καταστάσεις. Ο ίδιος αναφέρει:

Και αν έβλεπες τους φίλους σου να τσακώνονται, θα αισθανόσουν ταραχή;

Ναι, γιατί μπορεί να χτυπήσει το ένα παιδί σοβαρά και οι άλλοι να το κοροϊδεύανε.

9.2.5. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Διαθέτει φαντασιακή ενσυναίσθηση. Μπορεί να καταλάβει τι αισθάνεται κάποιος ήρωας ταινίας ή βιβλίου και γιατί. Ο ίδιος λέει:

Αν έβλεπες ένα παιδί που περνάει δύσκολα σε μία ταινία στην τηλεόραση πώς θα αισθανόσουν;

Λύπη, γιατί όταν βλέπω κάποιες ταινίες που είναι λυπητερές το σκέφτομαι σαν να το παθαίνω εγώ.

Και τι θα σκεφτόσουν;

Να, θα σκεφτόμουν τι έχει αυτό το παιδί και θα καταλάβαινα πώς νιώθει και γιατί το νιώθει αυτό.

Η μητέρα του πιστεύει πως δεν μπορεί να μπει στη θέση του ήρωα και να τον καταλάβει. Όπως λέει κι η ίδια:

Και όταν βλέπει τηλεόραση ή διαβάζει ένα βιβλίο, ταυτίζεται λίγο περισσότερο με τους ήρωες, να καταλάβει τα συναισθήματά τους, κλπ.;
Μου λέει «σιγά μωρέ, έργο είναι».

9.2.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Υπάρχει διάθεση για προσφορά βοήθειας. Η βοήθεια που προσφέρει είναι με τη μορφή συμβουλών, παρηγοριάς, υλικής και πρακτικής βοήθειας, καθώς και αναζήτηση βοήθειας από κάποιον ενήλικα. Τα κίνητρά του είναι η ανακούφιση των άλλων από τα άσχημα συναισθήματα κυρίως. Ο ίδιος λέει:

Θα το βοηθούσες αυτό το παιδί αν ερχόταν και σου το έλεγε; [το παιδί που το κοροϊδεύουν επειδή τρέχει αργά]

Ναι.

Τι θα έκανες;

Θα του 'λεγα: «να μην του δίνεις σημασία αφού και εσύ μπορείς να τρέχεις γρήγορα Δεν έχει σημασία ποιος τρέχει γρήγορα».

Και γιατί θα τον βοηθούσες;

Για να μην λυπάται που τον κοροϊδεύει ο άλλος.

Τι θα έκανες; Θα έκανες κάτι να τον βοηθήσεις; [το παιδί στον δρόμο]

Ναι, θα του έδινα λεφτά ή ρούχα από τα δικά μου.

Θα του έλεγες κάτι;

Θα του έλεγα «όταν έχεις κανένα πρόβλημα να έρχεσαι ή σε εμένα ή στους φίλους σου και να το λύνεις».

Και γιατί θα ήθελες να το βοηθήσεις;

Γιατί μπορεί να πεθάνει από το κρύο.

Α, και το λυπάσαι;

Ναι.

Εσύ θα τη βοηθούσες αν ερχόταν και σου έλεγε αυτό το πρόβλημα; [το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ]

Ναι. Θα της έδινα το βιβλίο μου να διαβάσει.

Εκείνη την ώρα που σε πέντε λεπτά θα γράφαμε τεστ πώς θα προσπαθούσες να τη βοηθήσεις; Τι θα της έλεγες;

Θα της έλεγα ότι δεν πειράζει και να πάρει κακό βαθμό, αρκεί που το έγραψε.

Γιατί θα τη βοηθούσες;

Επειδή μπορεί να είναι το τελευταίο τεστ και να μην περνούσε στην τρίτη ή στην τετάρτη τάξη.

Δηλαδή εννοείς ότι θα της έλεγες τις απαντήσεις την ώρα που γράφαμε;

Όχι, θα της έγραφα τις απαντήσεις σε ένα χαρτί για να διαβάσει.

Αφού είπαμε ότι δε θα προλαβαίνει.

Να τις έχει δίπλα για να διαβάζει και να γράφει.

Θα το βοηθούσες; [το παιδί που παίζει μόνο το αδερφάκι του]

Ναι.

Θα του έλεγες κάτι αν ήσουν εκεί;

Ναι, θα του 'λεγα ότι δεν πειράζει να λένε για τον άλλον, και εσύ όμως έχεις χαρίσματα, οπότε να μη σε πειράζει.

Γιατί θα το βοηθούσες;

Για να μη στεναχωριέται που λένε για τον αδερφό του.

Ναι, και θα τα βοηθούσες; [τα παιδιά με ειδικές ανάγκες]

Ναι, θα βοηθούσα. Θα βοηθούσα μόνο τους τυφλούς, γιατί οι άλλοι που είναι κουφοί δεν έχουν πρόβλημα, τουλάχιστον βλέπουν.

Και με ποιο τρόπο θα τους βοηθούσες;

Θα προσπαθούσα με νοήματα να τους μιλήσω, θα τους βοηθούσα, θα τους έλεγα τα πράγματα που βλέπω γύρω μου για να σκέφτονται και αυτοί και να καταλαβαίνουν ό,τι είναι ωραίο.

Όσον αφορά τους γονείς του, λέει:

Και θα προσπαθούσες να τους βοηθήσεις με κάποιο τρόπο;

Ναι, θα τους έλεγα αν έχουν μαλώσει με κάποιον να μην στεναχωριούνται, γιατί μπορεί να τα ξαναβρούν με αυτόν.

Όσον αφορά τους φίλους του και άλλα παιδιά, λέει:

Πολύ σημαντικό αυτό που το κατάλαβες χωρίς να στο πει. Και έκανες κάτι να τη βοηθήσεις; [για τη συμμαθήτριά του που την κορόιδευαν]

Ναι, το είπα στην κυρία Ελένη και είπε εντάξει, θα τον μαλώσω.

Κάποια μέρα που προσπάθησες να βοηθήσεις ένα παιδί θυμάσαι;

Όταν ο ξάδερφός μου είχε σπάσει το χέρι του και ένα παιδί του έριξε μέσα στο χέρι μπουνιά και πόνεσε πολύ και έκλαιγε και μου λέει κάτι έπαθα στο χέρι και το σκέφτηκα από μόνος μου.

Πώς θα το βοηθούσες αυτό το παιδί; Τι θα έκανες;

Θα πήγαινα με το δικό του μέρος και θα το έλεγα στην κυρία γιατί ήταν μόνος του και η κυρία δε θα πίστευε τους άλλους που θα λέγανε δικαιολογίες.

Θα του έλεγες κάτι αν ερχόταν στο διάλειμμα και σου τα έλεγε;

Θα του έλεγα: «μη στεναχωριέσαι, πάμε να το πούμε στην κυρία και θα τους βάλει τιμωρία».

Η μητέρα του πιστεύει πως ο Χ.Φ. δεν έχει καμία διάθεση για βοήθεια προς τους άλλους:

Μήπως προσπαθεί να βοηθήσει λίγο περισσότερο τους άλλους;

Όχι.

9.2.7. Ρύθμιση συναισθήματος

Δε φαίνεται να υπάρχει κάποια αλλαγή στη διαχείριση των συναισθημάτων του. Ο ίδιος λέει:

Τι κάνεις όταν θυμώνεις; Όταν έχεις πολύ μεγάλο θυμό, τι κάνεις;

Πηγαίνω και κοιμάμαι για λίγη ώρα και μετά το ξεχνάω.

Μπορείς να συγκρατήσεις λίγο πιο εύκολα το θυμό σου τώρα που έχουμε πει όλα αυτά τα πράγματα που κάναμε; Βλέπεις καμία αλλαγή; Προσπαθείς λίγο περισσότερο;

Λίγο.

Μήπως το ίδιο;

Ναι, το ίδιο.

Όταν είσαι λυπημένος, κάνεις κάτι για να το αντιμετωπίσεις να μην είσαι τόσο λυπημένος;

Ναι, μου λέει η μαμά μου κάποια πράγματα και δεν είμαι μετά λυπημένος.

Δεν κάνεις εσύ κάτι για τον εαυτό σου δηλαδή, η μαμά σε βοηθάει.

Ναι.

Η μητέρα του λέει πως μπορεί να το ελέγξει μόνο όταν είναι άλλοι μπροστά. Όταν δεν είναι και βρίσκεται με τους οικείους του εκδηλώνει πολύ μεγάλη επιθετικότητα. Αναφέρει σχετικά:

Ωραία, καταφέρνει να ελέγξει λίγο περισσότερο το θυμό του όταν θυμώνει;
Αν είναι άλλοι μπροστά ναι, μόλις φύγουν όμως οι άλλοι, σε σακάτεψε, τα σπάει όλα.
Ναι, δεν το ελέγχει.

Όχι δεν το ελέγχει, δε θέλει να το ελέγξει, «γιατί μου το ‘κανες αυτό», θα στο κρατήσει, ναι.

9.2.8. Συνοπτικά αποτελέσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Μπορεί να κατανοήσει τα συναισθήματα των άλλων, κυρίως τη λύπη τους. Κατανοεί κυρίως τη μητέρα του και τους φίλους του, όχι τόσο τον πατέρα του και τον αδερφό του.
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Δεν αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη των συναισθημάτων σε διαφορετικές περιστάσεις.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Δεν μπορεί να κατανοήσει ακριβώς τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων. Πιστεύει πως οι άλλοι σκέφτονται με τον τρόπο που σκέφτεται ο ίδιος ή με βάση το τι θα ήταν σωστό να σκέφτονται.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Δεν μπορεί να κατανοήσει εύκολα την προοπτική των άλλων, παρά μόνο αν έχει βιώσει κι ο ίδιος κάτι παρόμοιο. Αν όχι, δίνει τις δικές του ερμηνείες. Σε διαφωνίες δεν μπορεί να μπει στη θέση του άλλου, ώστε να βρεθεί μια λύση.

Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Σύμφωνα με τον ίδιο, διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση προς άτομα που υποφέρουν και προς τα δικά του πρόσωπα. Σύμφωνα με τη μητέρα του, δεν τον αγγίζει τίποτα, αντίθετα με αυτό που φαίνεται.

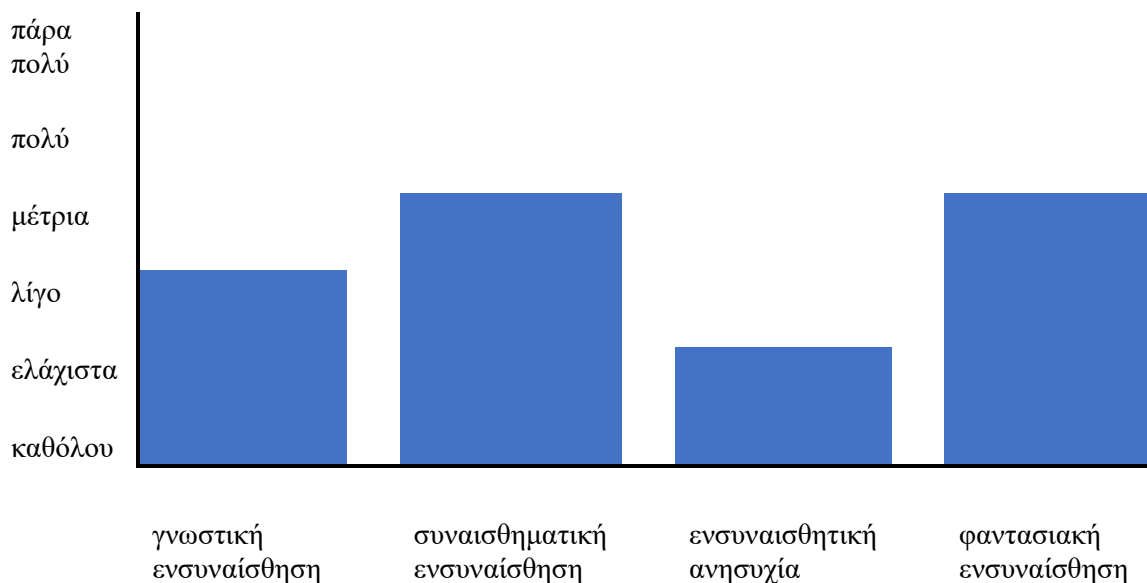
Ενσυναισθητική ανησυχία: Χάνει την ψυχραιμία του σε πιο έντονες καταστάσεις.

Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Δείχνει να καταλαβαίνει τα συναισθήματα των ηρώων και να μπαίνει στη θέση τους. Η μητέρα του λέει το αντίθετο.

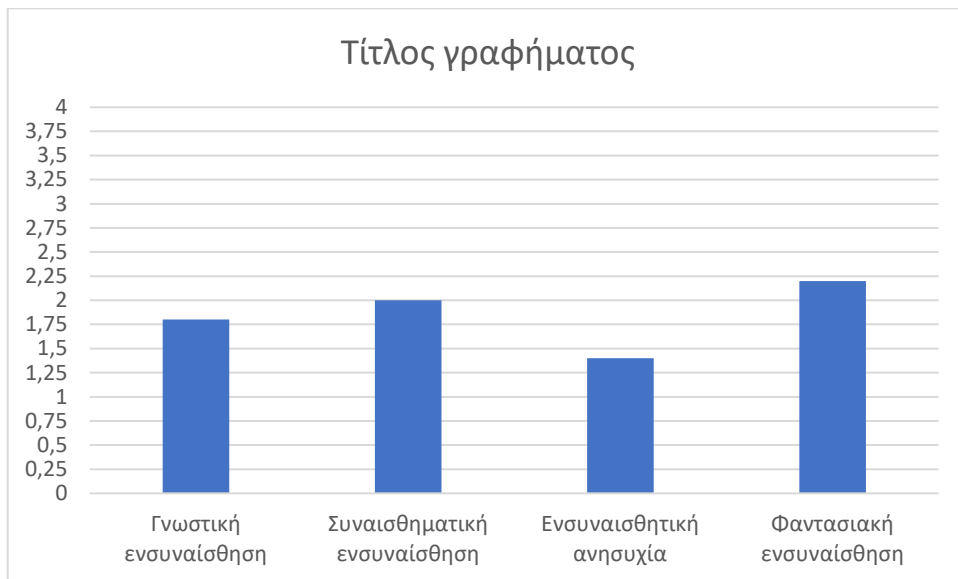
Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Έχει διάθεση για προσφορά βοήθειας, με κίνητρο ην ανακούφιση του άλλου. Η βοήθεια που προσφέρει είναι πολλών ειδών.

Ρύθμιση συναισθήματος: Δεν υπάρχει κάποια αλλαγή.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού Χ.Φ.

**Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά
(0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)**

9.2.9. Σύγκριση με την προπαραεμβατική έρευνα

- **Πρόοδος στις παρεμβάσεις**

Στις πρώτες παρεμβάσεις ο Χ.Φ. δε συνεργαζόταν καλά με τα υπόλοιπα παιδιά της ομάδας, ενώ στις επόμενες η συνεργασία του ήταν καλή. Δε συμμετείχε πολύ οικειοθελώς, αλλά όταν του ζητούταν, απαντούσε. Κάποιες φορές ήταν αρκετά αρνητικός. Δεν μπόρεσε να μπει στη θέση ενός τυφλού και να καταλάβει τα συναισθήματα και τις δυσκολίες του, ούτε του προσφυγόπουλου. Έδωσε όμως καλές συμβουλές και ήταν πρόθυμος να βοηθήσει.

- **Μετά τις παρεμβάσεις έρευνα**

Η γνωστική ενσυναίσθηση σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο είναι περίπου η ίδια. Σύμφωνα με τις συνεντεύξεις υπάρχει μια μικρή βελτίωση ως προς την κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων.

Η συναισθηματική ενσυναίσθηση φαίνεται να έχει βελτιωθεί, αν βασιστούμε στις δικές του απαντήσεις. Φαίνεται να αισθάνεται τα συναισθήματα ατόμων που υποφέρουν ή δικών του ατόμων, ενώ πριν εκδήλωνε συναισθηματική ενσυναίσθηση μόνο σε πολύ ειδικές περιπτώσεις και σε οικεία άτομα. Η μητέρα του πιστεύει πως δεν υπάρχει καμία διαφορά. Όσον αφορά το ερωτηματολόγιο, φαίνεται μια μικρή μείωση.

Η ενσυναισθητική ανησυχία έχει μείνει η ίδια και με τις δυο μεθόδους έρευνας.

Η φαντασιακή ενσυναίσθηση έχει βελτιωθεί κάπως σύμφωνα και με τις δυο μεθόδους έρευνας, αφού μπορεί να νιώσει όπως τα πρόσωπα της ιστορίας και να τους καταλάβει περισσότερο.

Εκεί που φαίνεται αρκετή βελτίωση είναι στη διάθεση για βοήθεια, που φαίνεται να απευθύνεται σε περισσότερους και στα κίνητρά του, που αφορούν περισσότερο τα συναισθήματα των άλλων.

Η δυσκολία στη διαχείριση των συναισθημάτων του παραμένει η ίδια.

9.3. Αποτελέσματα του μαθητή Μ.Φ.

9.3.1. Γενικά συμπεράσματα

Σε γενικές γραμμές, σύμφωνα με τη μητέρα του, ο Μ.Φ. δείχνει ενσυναίσθηση. Είναι πολύ συναισθηματικός γενικά σαν χαρακτήρας, δείχνει ενδιαφέρον για τους άλλους, μπορεί να μπει στη θέση τους, να τους καταλάβει και έχει διάθεση να τους βοηθήσει. Η μητέρα του δεν έχει παρατηρήσει κάποια αλλαγή στα παραπάνω χαρακτηριστικά μετά τις παρεμβάσεις. Η ίδια αναφέρει:

Έχετε δει κάποια βελτίωση όσον αφορά τον Μ.Φ.; Δείχνει περισσότερο ενδιαφέρον στα συναισθήματα των άλλων, στα προβλήματα των άλλων;

Ο Μανώλης πάντα έδειχνε, ναι, το έχουμε πει αυτό, ο Μανώλης το έχει, είναι έμφυτο το συναίσθημα.

Οπότε δείχνει ενδιαφέρον και σε σας και στον αδερφό του, εντάξει. Δείχνει ενδιαφέρον όσον αφορά τους συμμαθητές;

Γενικά σε οποιοδήποτε, ακόμα και ξένος να είναι, ο Μ.Φ. κάποιες φορές βοηθάει, θα τον βοηθήσει.

Προσπαθεί να βοηθήσει περισσότερο τους άλλους; Βλέπετε τώρα κάτι διαφορετικό στον Μ.Φ.;

Όχι, ο Μ.Φ. όπως ήταν, έτσι είναι.

Εννοούσα αν μπορεί να μπει στη θέση του άλλου, να τον καταλάβει.

Ναι αυτό το είχε πάντα, αυτό δεν έχει αλλάξει.

9.3.2. Γνωστική ενσυναίσθηση

9.3.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων

Μπορεί να μπει στη θέση της μητέρας του, αλλά όταν τα συναισθήματά της έχουν σχέση με τον ίδιο. Σύμφωνα με τον Μ.Φ.:

Μπορείς να μπει στη θέση της μαμάς σου, να καταλάβεις πως αισθάνεται, πώς σκέφτεται;

Ναι.

Έχεις ένα παράδειγμα; Για πες.

Μία μέρα ήμασταν στο σούπερ μάρκετ και δεν είχε κρέας αυτό που ήθελα και η μαμά λυπόταν γιατί δεν θα μου έπαιρνε το αγαπημένο μου κρέας. Ήταν τα γενέθλιά μου. Λυπήθηκε γιατί δεν θα μου έκανε το αγαπημένο μου φαΐ.

Και την κατάλαβες;

Την κατάλαβα. Και της λέω μη στεναχωριέσαι μαμά, δεν πειράζει, στα άλλα γενέθλια. Αυτή τη φορά θέλω κάτι άλλο, δεν πειράζει.

Σύμφωνα με τον ίδιο, μπορεί να μπει στη θέση του πατέρα του και να καταλάβει τα συναισθήματά του:

Με τον μπαμπά μπαίνεις στη θέση του, καταλαβαίνεις τι αισθάνεται;

Ναι, προσπαθούσαμε να φτιάξουμε το λάστιχο γιατί μας είχε σκάσει και η μαμά μου έσπρωχνε πίσω στο αμάξι και ήταν το συνεργείο κλειστό και έπρεπε να ξαναπάμε την άλλη μέρα και ήταν λυπημένος και μπήκα στη θέση του μπαμπά.

Μπορεί να καταλάβει τα συναισθήματα ενός φίλου του, μόνο όμως σε περιστατικά που έχουν σχέση με τον εαυτό του. Ο ίδιος λέει:

Μπορείς να μπεις στη θέση ενός φίλου σου;

Ναι, με τον Θ. Τον ενοχλώ πολλή ώρα, λυπάται και μπορώ να μπω στη θέση του.

Καταλαβαίνει τη δυσφορία των προσώπων από τις ιστορίες-σενάρια, αλλά την αποδίδει μόνο στο συναίσθημα της λύπης.

Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης; (το παιδί που κοροϊδεύουν επειδή τρέχει αργά)

Λύπη.

Γιατί λύπη;

Λύπη και θυμό.

Γιατί;

Θυμό γιατί τον κοροϊδεύουν και λύπη γιατί τον κοροϊδεύουν. Και τα δύο.

Και τι νομίζεις ότι αισθάνεται το ίδιο; (το παιδί στον δρόμο)

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί όταν θα χιονίζει θα τον περάσουν για χιονάνθρωπο, σαν εκείνον που είχαμε δει στο βιβλίο. Στο χιόνι θα κρυώνει και τα ρούχα του θα είναι σκισμένα.

Τι λες να αισθάνεται; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Λύπη.

Γιατί; Γιατί αυτή δεν έχει διαβάσει, δε θα γράψει και θα πάρει μηδέν.

Τι λες να νιώθει; (το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του)

Να στεναχωριέται.

Η μητέρα του υποστηρίζει πως τον τελευταίο καιρό βλέπει μια μικρή διαφορά όσον αφορά την κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων. Η ίδια λέει:

Δείχνει να κατανοεί περισσότερο τα συναισθήματα των άλλων, να τα καταλαβαίνει καλύτερα;

Ναι, τα συναισθήματα των άλλων τα καταλαβαίνει με περισσότερη ευκολία, τώρα είναι λίγο δύσκολο να σας πω γιατί, δεν έχω δει καταλάβει γιατί δουλεύω πολλές ώρες, αλλά να σας πω την αλήθεια, καταλαβαίνει λίγο πιο εύκολα τους ανθρώπους που χρειάζονται βοήθεια.

Κάποιο παράδειγμα έχετε;

Παράδειγμα ναι, έχω. Έχουμε έναν συγγενή, ο οποίος έχει κάνει το σπίτι του σαν ξενοδοχείο και συνήθως κάθε φορά που έρχεται αυτός, έρχεται και του δίνει κάποια χρήματα. Του έλεγα την άλλη φορά «πού τα βρήκες αυτά τα χρήματα» και μου έλεγε «έστρωσα τα κρεβάτια, γιατί ο κύριος Μιχάλης δεν μπορούσε να τα κάνει μόνος του και τον βοηθούσα εγώ και επειδή τον βοήθησα (μου έδωσε τα χρήματα), όμως αυτό μαμά πειράζει; Εγώ ήθελα να τον βοηθήσω, δεν ήθελα λεφτά». Και στην εκκλησία θα πάει να βοηθήσει. Να φανταστείτε την Κυριακή που έλειπα στη δουλειά, ντύθηκε και πήγε στην εκκλησία γιατί έχει μνημόσυνο και του λέω «αγάπη μου, εσύ είσαι παιδάκι, εσύ πήγες στο μνημόσυνο;», «ναι μαμά πήγα στο μνημόσυνο, ήταν κρίμα που πέθανε ο άνθρωπος».

9.3.2.2. Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων

Δεν αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων (ζήλια, θυμός, άγχος, κλπ.), ούτε στα πρόσωπα των ιστοριών, ούτε στα προσωπικά του παρόμοια βιώματα. Όπως λέει κι ο ίδιος:

Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης; (το παιδί που το κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά).

Λύπη.

Γιατί λύπη;

Λύπη και θυμό.

Γιατί;

Θυμό γιατί τον κοροϊδεύουν και λύπη γιατί τον κοροϊδεύουν, και τα δύο.

Εσύ το έχεις νιώσει ποτέ και τι κάνεις; Πώς αισθάνεσαι εσύ;

Λύπη.

Και τι κάνεις;

Πάω και το λέω στην κυρία Ελένη. Να σας πω ένα παράδειγμα. Μια μέρα ήμασταν στο σχολείο με την κυρία Ράνια και παίζαμε ένα παιχνίδι, παίζαμε καυτή πατάτα και μου λέει ένα παιδί «τα χέρια σου πάνε πιο αργά και από τη χελώνα». «Τι λέτε;» λέω. «Αφού εμένα όλη την ώρα χωρίς να σταματάω έκανα έτσι και το έβγαζα. Δεν έκανα έτσι».

Τι λες να αισθάνεται; (το κορίτσι ου ξέχασε ότι έχει τεστ)

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί αυτή δεν έχει διαβάσει, δε θα γράψει και θα πάρει μηδέν.

Εσύ το έχεις πάθει ποτέ;

Ναι.

Και πώς αισθανόσουν;

Τίποτα.

Τι έπαθες; (είχε αφαιρεθεί για λίγο)

Μερικές φορές όταν μου λένε κάτι, κάνω έτσι και μένω άγαλμα. Σκέφτομαι μία φορά που έχω νιώσει έτσι... πολλές να σας πω, γιατί στα αγγλικά κάθε μέρα ή γάμα θα πάρω ή βήτα.

Και πώς νιώθεις όταν έχεις ξεχάσει ότι γράφουμε τεστ;

Λύπη.

Και τι νομίζεις ότι αισθάνεται το ίδιο; (το παιδί στον δρόμο)

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί όταν θα χιονίζει, θα τον περάσουν για χιονάνθρωπο, σαν εκείνον που είχαμε δει στο βιβλίο. Στο χιόνι θα κρυώνει και τα ρούχα του θα είναι σκισμένα.

Τώρα ο Ηλίας ακούει τους θείους του να λένε πόσο έξυπνο και χαριτωμένο είναι το αδερφάκι του. Τι λες να αισθάνεται;

Να στεναχωριέται.

Ναι, εντάξει. Εσύ το έχεις νιώσει ποτέ αυτό;

Ο νονός μου λέει «ο πιο έξυπνος είναι ο αδερφός σου από τους άλλους» και εγώ λοιπόν για να ξεχαστώ, μου λένε ένα ανέκδοτο, το «Ο Γιώργος είναι αγγελούδι και εγώ τον έβαλα και δεν πέταξε».

Η άλλη ιστοριούλα με τον Κώστα που δεν τον αφήνει η μαμά του να πάει στον φίλο του να παίξουν, το έχεις νιώσει ποτέ αυτό;

Ήθελα να πάω στην Αθηνά στο σπίτι της και επειδή είχαμε διαγώνισμα λέει η μαμά όχι και έπρεπε να πάω και σε μία βάφτιση, σε έναν γάμο και σε μια κηδεία την ίδια μέρα και εγώ τι, θα πήγαινα;

Και πώς ένιωθες μετά;

Η μαμά αφού με έδειρε, είπε «ας τον πάω».

9.3.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων

Δεν μπορεί να κατανοήσει εύκολα τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων. Δεν προσπαθεί να μπει στη θέση τους. Απαντάει πολύ αυθόρμητα, χωρίς να το σκεφτεί, τι θα σκεφτόταν αυτός στη θέση τους. Όπως λέει κι ο ίδιος:

Και τι λες να σκέφτεται; (το παιδί που κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Ότι δεν τον νοιάζει, όποιος το λέει είναι, εγώ αυτό θα σκεφτόμουν αν ήμουν στη θέση του.

Και τι να σκέφτεται; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

«Η μαμά μου θα με δείρει». Η δικιά μου κάθε φορά που παίρνω κακό βαθμό στο τεστ, πάρε και τούτη πάρε και την άλλη.

Αλήθεια;

Ναι.

Γιατί, λέει, εγώ δεν είμαι έξυπνος; Αυτό θα σκέφτεται. (το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του).

Δεν μπορεί να καταλάβει τις δυσκολίες των παιδιών με ειδικές ανάγκες. Ο ίδιος λέει:

Τι δυσκολίες αντιμετωπίζουν αυτά τα παιδιά; (παιδιά με ειδικές ανάγκες)

Αν τα χτυπήσει κανένα αμάξι στο δρόμο, αν είναι κανένας κακός άνθρωπος που πάει και τα δέρνει και μπορεί να τα σκοτώσει. Αν κανένας άνθρωπος αρχίζει και χτυπάει τα παιδιά, εγώ θα αντιδράσω και θα τον χτυπήσω και εγώ τον άνθρωπο που χτυπάει τα παιδιά. Θα του ρίξω κανένα μπουνίδι.

9.3.2.4. Ανάλυση προοπτικής

Μπορεί μέχρι ένα σημείο να μπει στη θέση των άλλων και να καταλάβει και τη δική τους προοπτική (όσον αφορά τις υποθετικές ιστορίες). Ο ίδιος λέει:

Πώς να νιώθει καθένας από αυτούς;

Ο Κώστας και ο Στάθης λύπη, ο Κώστας επειδή δε θα πάει στο φίλο του κι ο Στάθης γιατί δε θα έρθει ο φίλος του.

Τι θα ένιωθε η μαμά;

Η μαμά και λύπη και χαρά γιατί θα κάτσει να διαβάσει (το παιδί της) και λύπη γιατί θα στεναχωρηθεί ο γιος της.

Όταν πρόκειται για διαφωνίες στις οποίες παίρνει μέρος κι ο ίδιος, δεν μπορεί να καταλάβει την προοπτική των άλλων. Στενοχωριέται αν δε διαλέξουν τη δική του πρόταση και είναι επικεντρωμένος στα δικά του συναισθήματα, αδυνατώντας να δώσει σημασία στα συναισθήματα των άλλων. Ο ίδιος λέει:

Δεν μου λες, αν τα παιδιά της παρέας σου είχαν διαφορετική άποψη από σένα, τι θα έκανες; Δηλαδή αν μιλάγατε και είχατε άλλες απόψεις, ο ένας ήθελε να κάνετε κάτι κι ο άλλος ήθελε κάτι άλλο...

Εγώ θα συμφωνήσω με τους φίλους μου. Και αν οι φίλοι μου δε συμφωνούσαν με τις ιδέες μου και δε γινόταν η δικιά μου, εγώ θα ένιωθα λυπημένος, γιατί όλοι οι φίλοι μου μου λένε «την άλλη φορά εσύ, τη δικιά σου ιδέα θα κάνουμε».

Και δεν την ακούνε;

Και την άλλη μέρα που τους λέω να κάνουμε και τη δικιά μου ιδέα, μου λένε «όχι, πότε σου το ‘παμε»;

9.3.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Αισθάνεται λύπη όταν κάποιος υποφέρει. Ο ίδιος αναφέρει:

Βλέπεις ένα παιδί στο δρόμο με βρώμικα και παλιά ρούχα να κλαίει. Τι αισθάνεσαι εσύ;
Λύπη. Γιατί λυπάμαι; Γιατί μπορεί οι γονείς του να το είχαν διώξει από το σπίτι του.

Τι αισθάνεσαι για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες, τα παιδιά που είναι στο αναπηρικό καροτσάκι ή που είναι τυφλά, κλπ.;
Λύπη.

Τα σκυλιά όμως δεν τα λυπάται, γιατί έχει αλλεργία σε αυτά. Δεν μπορεί να καταλάβει ότι δεν φταίνει αυτά για την αλλεργία του, γιατί είναι πολύ επικεντρωμένος στα δικά του συναισθήματα. Όπως αναφέρει κι ο ίδιος:

Την άλλη φορά και το σκύλο της που με είχε νευριάζει (η φίλη του), του πέταξα μία πέτρα.
Στο σκύλο;

Ναι.

Και δεν πονάει ο σκύλος;

Βράδυ ήτανε, αυτή καν δεν το άκουσε, γάβγιζε γάβγιζε και με νευρίασε.

Μ.Φ., είναι αλήθεια αυτό που λες;

Πετάω πέτρες σε όποιον σκύλο βρω.

Εσύ δεν τα αγαπάς τα ζώα;

Πάρα πολύ, αλλά τα σκυλιά τα μισώ, γιατί έχω αλλεργία.

Και τι φταίνει τα σκυλιά που εσύ έχεις αλλεργία;

Γιατί με γλύφουνε.

Και πρέπει να το χτυπάς;

Όταν με γλύφουν και αυτά, τι, να τα γλύψω και εγώ;

Στενοχωριέται όταν η μαμά του είναι λυπημένη, αλλά πάλι αναφέρει στην απάντησή του και τη δική του δυσφορία. Ο ίδιος λέει:

Αν η μαμά σου ήταν στεναχωρημένη, εσύ πώς θα αισθανόσουν;

Στεναχώρια. Όταν ήταν στεναχωρημένη και με ξυπνούσε στις 6:30 ενώ ήταν καλοκαίρι, γιατί την είχε πιάσει η μέση της και της έδινε εγώ, η μαμά ένιωθε λύπη γιατί με ξύπνησε τόσο πρωί ενώ ήταν καλοκαίρι και το πρωί έχει πολλή ζέστη και εγώ έσκαγα.

Κάποιες φορές λυπάται γιατί πιστεύει πως έτσι πρέπει να κάνουμε:

Για κάποιο παιδί που δεν είναι φίλος σου πώς θα ένιωθες;

Πάλι λύπη, έτσι, δεν πρέπει να λυπόμαστε τα παιδιά;

9.3.4. Ενσυναισθητική ανησυχία

Διαθέτει ενσυναισθητική ανησυχία σε πολύ μεγάλο βαθμό. Ο ίδιος λέει:

Και αν έβλεπες τους φίλους σου να τσακώνονται, θα αισθανόσουν ταραχή;

Ναι.

Σε ποιο βαθμό;

100%.

Αισθάνεσαι πάντα πολύ μεγάλη ταραχή;

Γι' αυτούς που αγαπάω αισθάνομαι 100%, στον αδερφό μου 90%, γιατί ο αδερφός μου ό,τι και να κάνω με χτυπάει. Γιατί να νιώσω ταραχή 100% όταν με χτυπάνε;

Η μητέρα του αναφέρει:

Μάλλον το έχει σε υπερβολικό βαθμό και δεν μπορεί να το ελέγξει.

Ναι, είναι πάρα πολύ συναισθηματικός ο Μ.Φ., υπερβολικά.

Όταν ταραάζεται δεν μπορεί να βοηθήσει τους άλλους εκείνη την ώρα;

Όταν βλέπει να τσακώνονται δύο, θα πάει να προσπαθήσει να τους χωρίσει, άσχετα που θα φάει τις περισσότερες.

Η μητέρα του υποστηρίζει πως τώρα μπορεί να ελέγχει την ανησυχία του λίγο καλύτερα:

Ωραία, μου έχετε πει ότι αναστατώνεται εύκολα. Το ελέγχει λίγο καλύτερα τώρα;
Ναι ναι, το ελέγχει πολύ καλύτερα.

9.3.5. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Διαθέτει φαντασιακή ενσυναίσθηση. Μπορεί να μπει στη θέση ενός ήρωα και να καταλάβει τα συναισθήματά του. Ο ίδιος λέει:

Αν έβλεπες ένα παιδί που περνάει δύσκολα σε μία ταινία, πώς θα αισθανόσουν;
Λύπη, γιατί όταν βλέπω όλη την ταινία, τη θυμάμαι και αυτή για να έρθει η άλλη ταινία κάνει δύο ώρες σχεδόν και εγώ έχω δύο ώρες και μιάμιση ακόμα για να κλείσω τα μάτια μου και να νιώσω πώς θα κάνω εγώ στη θέση του παιδιού και μετά τη μισή ώρα κάθομαι και χαλαρώνω και πίνω κάτι για τη μέση μου και για τον τρόπο και μετά αρχίζει η άλλη τρομακτική ταινία.

Η μητέρα του υποστηρίζει:

Και όταν βλέπει τηλεόραση ή διαβάζει ένα βιβλίο ταυτίζεται λίγο περισσότερο με τους ήρωες; Είναι σαν να μπαίνει μέσα στο έργο, το ζει, καταλαβαίνει τα συναισθήματά τους;
Ναι, ο Μ.Φ. αυτό το έχει πάντα, είτε σε βιβλίο, είτε σε ταινία. «Γιατί μαμά αυτό το παιδάκι κλαίει»;

9.3.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Δείχνει διάθεση να βοηθήσει σε όλες τις περιπτώσεις. Η βοήθεια που προσφέρει είναι κυρίως πρακτική. Όπως λέει κι ο ίδιος:

Και τον βοηθήσες; (τον πατέρα του)

Ναι και κατέβηκα και έσπρωχνα, τι να κάνω; Να τον αφήσω να πηγαίνουμε σαν τη χελώνα;

(για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες) Και έρχονται και στα σπίτια και λένε «μπορείτε να με βοηθήσετε»; Εγώ τα βοηθάω, τους ανεβάζω, αν έχουν ταχύτητα στο καροτσάκι τους και μπορούν να κουνήσουν τα χέρια κάνουν έτσι στα χέρια και προχωράει μόνο του και να το αφήσεις λίγο έτσι, κάνει.

Στην ερώτηση για το αν θέλει να βοηθήσει έναν φίλο του και με ποιον τρόπο, αναφέρει ένα περιστατικό που ο φίλος του ήταν λυπημένος επειδή ο ίδιος τον πειράζε. Η βοήθειά του ήταν να σταματήσει να τον πειράζει.

Και τι κάνεις για να τον βοηθήσεις; (τον φίλο του που ο ίδιος ενοχλεί)

Από δω και πέρα δεν ξαναμιλάω.

Η βοήθειά του μπορεί να είναι κάποια συμβουλή ή να ζητήσει τη βοήθεια κάποιου ενήλικα.

Θα τον βοηθήσεις; (το παιδί που κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Και βέβαια. Θα έλεγα στη μαμά του ότι ο Πέτρος κοροϊδεύει τον Γιάννη.

Θα του έλεγες κάτι του Γιάννη;

Ναι. «Μην ανησυχείς, γιατί στο χωριό μου όταν είναι κάποια άτακτα παιδιά που χτυπάνε στην κοιλιά, κάνω εγώ αυτό που σας είπα».

Και γιατί θα τον βοηθήσεις;

Γιατί θα ήμουν φίλος του και γιατί θα ήταν φίλος μου και αν δεν ήταν φίλος μου πάλι θα τον βοηθούσα.

Αν κάποιος φίλος είναι στεναχωρημένος τι κάνεις;

Θα το πω στην κυρία ότι τον χτυπάνε.

Στο φίλο σου εσύ θα πεις κάτι;

Του λέω αν είναι καλά όταν είναι χτυπημένος, γιατί με τον Θ. μία μέρα το τραύμα που είχε κάνει δεν έγινε τυχαία, ένα παιδί κρατούσε ένα ξύλο και κατά λάθος τρακάρουμε και το ξύλο τον χτύπησε και εγώ τον πήγα στην κυρία Σοφία.

Εσύ τι κάνεις για να βοηθήσεις τον φίλο σου;

Τον πηγαίνω αν χτυπήσει στη γιατρό και αν δε χτυπήσει και κλαίει και τον έχει πειράξει κάποιος άλλος φίλος, ένα κακό παιδί, πάω και το λέω στην κυρία, στη μαμά ή στη δασκάλα.

Στο ίδιο το παιδί που χτύπησε τι λες, λες κάτι;

Ναι, λέω «μην ανησυχείς, θα τα κανονίσω εγώ» και σε αυτό που το χτύπησε του τα λέω και μερικές φορές τον αδερφό μου όταν το χτυπάνε τους ρίχνω και μία.

Κάποιο φτωχό παιδί θα ήθελε να το βοηθήσει φιλοξενώντας το. Ο ίδιος λέει:

Θα έκανες κάτι για να τον βοηθήσεις; (το παιδί στον δρόμο)

Ναι.

Τι θα έκανες;

Θα τον φιλοξενήσω στο δικό μου σπίτι.

Θα μπορούσες;

Ένα παιδί που το είχαν διώξει οι γονείς του και ήρθε η μαμά μου επειδή αγαπάει τα παιδιά, η μαμά το άφησε να μείνει στο σπίτι μας και επειδή ήταν πολύ κρύο. Την άλλη μέρα ήθελε να παίξει και του έδωσα δυναμιτάκια και με τα δυναμιτάκια από δω του κόπηκε το χέρι γιατί άναψε.

Αλήθεια τώρα; Αυτό που μου λες είναι αλήθεια;

Αυτά τα περισσότερα τα έχω δει στις ταινίες, αλλά εμείς έχουμε φιλοξενήσει.

Θα μου λες την αλήθεια τι έγινε.

Αλλά τα περισσότερα παιδικά που βλέπω είναι δραματικά και βλέπω αίματα και σκοτωμούς.

Θα το βοηθήσεις λοιπόν αυτό το παιδί με το να το φιλοξενήσεις σπίτι σου ε; Είναι εύκολο αυτό όμως, να φιλοξενούμε κάποιον σπίτι μας, όποιον βρούμε στο δρόμο;

Όχι τόσο, γιατί μπορεί να είναι και κακό παιδί.

Οπότε πώς αλλιώς θα μπορούσες να τον βοηθήσεις αν δεν τον φιλοξενούσες σπίτι σου;

Εκείνη την ώρα που το έβλεπες, τι θα έκανες;

Θα ρωτούσα αν είναι καλά και για να τον βοηθήσω, επειδή εμείς έχουμε ένα σπιτάκι στον κήπο, θα το έβαζα μέσα με μια κουβέρτα για να κοιμηθεί.

Η επιθυμία για βοήθεια απευθύνεται προς όλους. Όπως αναφέρει κι ο ίδιος:

Γιατί θα τον βοηθούσες;

Όποια παιδιά βλέπω μπροστά μου τα συμπαθώ και τα νιώθω σαν αδέρφια μου. Μερικά νηπιαγωγάκια είναι φίλοι μου. Και τη νονά μου πολλές φορές επειδή τη νιώθω σα μαμά μου, τη βάζω να κοιμάται μαζί μου, δίπλα μου, εγώ κοιμάμαι εδώ και η νονά μου δίπλα.

Πολλές φορές η βοήθεια που προσφέρει είναι πρακτική, αλλά με όχι τόσο «νόμιμα» μέσα. Ο ίδιος λέει:

Και θα το βοηθούσες σε αυτό το κοριτσάκι; (το κοριτσάκι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Ναι.

Τι θα 'κανες;

Σκονάκι.

Θα του έλεγες κάτι όταν θα ήταν στεναχωρημένο;

Θα του έλεγα πάρε αυτό (ένα ακουστικό), αυτό κάνουμε στο σπίτι μου. Όταν έρχεται η κυρία των αγγλικών και ο αδερφός μου δεν ξέρει καμία ορθογραφία, βάζουμε ένα ακουστικό.

Εγώ σε ρώτησα τι θα έκανες για να βοηθήσεις τη Μαρίνα.

Αυτό που θα έκανα στον αδερφό μου.

Τι θα της έλεγες;

Θα της έλεγα «μη στεναχωριέσαι, θα σε βοηθήσω».

Και τι θα έκανες;

Θα έγραφα εγώ αντί για την Μαρίνα, που είμαι καλός στην ιστορία.

Πριν μπειτε στην τάξη θα της έλεγες κάτι;

Ναι: «Μη στεναχωριέσαι. Αν έχεις διαβάσει δεν πρόκειται να σου βάλει μηδέν. Τα ορθογραφικά δηλαδή δεν μετράνε. Γιατί μετράνε τα δικά μας; Όχι, δεν μετράνε. Λίγο.

Θα τον βοηθούσες; (το παιδί που παινεύουν μόνο το αδερφάκι του)

Ναι.

Τι θα του έλεγες;

Θα του έλεγα έξυπνες ιδέες για να κάνει και αυτός τον έξυπνο.

Κάποιες φορές επιτίθεται σε αυτόν που στενοχώρησε το παιδί που θέλει να βοηθήσει ο Μ.Φ. Βέβαια, κάποιες φορές το μετανιώνει, γιατί στο τέλος μπλέκει ο ίδιος. Όπως αναφέρει κι ο ίδιος:

Αν είναι κανένας κακός ο άνθρωπος και πάει και τα δέρνει και τα σκοτώνει, αν κανένας άνθρωπος αρχίζει και χτυπάει τα παιδιά, εγώ θα αντιδράσω και θα τον χτυπήσω και εγώ τον άνθρωπο που χτυπάει τα παιδιά. Θα του ριζώ κανένα μπουνίδι.

Και θα το βοηθούσες αυτό το παιδί;

Βέβαια, πώς; «Τελευταία φορά που χτυπάω παιδί και μπλέκω έτσι» θα του πω και αν το ξανακάνεις δε θα σε χτυπήσω επειδή εγώ δεν θα μπλέξω. Όταν χτύπησα τον Στέφανο τον μεγάλο που πάει στην Τετάρτη που με είχε χτυπήσει εκεί που έχω κάνει χειρουργείο, πρώτα τον χτύπησα και μετά με χτύπησε και εγώ του 'ριζα στο μάτι.

Τη μητέρα του θα τη βοηθήσει σε πρακτικά ζητήματα, αλλά πολλές φορές τα κίνητρά του είναι εγωιστικά.

Και τι μπορείς να κάνεις όταν είναι στεναχωρημένη η μαμά; Πώς μπορείς να τη βοηθήσεις;

Να τη βοηθήσω να ντυθεί.

Κάτι να της πεις; Για σκέψου και αυτά που είπαμε στα τελευταία μαθήματα.

Μπορώ να τη βοηθήσω, για να με βοηθάει και εμένα να γίνω έξυπνος, αν της πω να πει στο αφεντικό της αν μπορεί να πηγαίνει λίγο πιο αργά στη δουλειά, για να σηκώνομαι πιο αργά.

Η μητέρα του αναφέρει πως ο Μ.Φ. είναι ο μόνος από την οικογένεια που θα τη βοηθήσει σε πρακτικά ζητήματα. Μάλιστα, έχει βελτιωθεί σε αυτόν τον τομέα της προσφοράς βοήθειας τον τελευταίο καιρό. Όπως αναφέρει κι η ίδια:

Εγώ βλέπω ένα Μανώλη πάντα με βοηθούσε είναι το μόνο άτομο που θα με βοηθήσει στο σπίτι.

Όταν πω στον άντρα μου «άπλωσε τα ρούχα», ο Μ.Φ. θα πάει να πει «να μπαμπά, τελείωσαν τα ρούχα μπαμπά». Εντάξει βέβαια, το παιδί δεν μπορεί να πιάσει και να απλώσει όπως θα τα απλώσει μια μαμά, αλλά θα πάει απλώς, θα μαζέψει το τραπέζι, θα τα βάλει στο πλυντήριο, κανένας άλλος, ούτε ο πατέρας του, ούτε ο Χ.Φ. δεν βοηθάνε. Ο Μ.Φ. βέβαια μου αφήνει και τα περισσότερα πράγματα, θα πάει να πάρει τα ρούχα να τα απλώσει, θα του αποσπάσει την προσοχή του κάτι άλλο, θα πάει εκεί, θα αφήσει τα ρούχα.

Ναι και εγώ τον έβλεπα στην αρχή ήταν λίγο... τώρα είναι καλύτερος.

Ναι, είναι πολύ καλύτερος τώρα, το βλέπω ότι θα πάρει τα ρούχα, θα τα απλώσει, θα μου πει όταν τελειώσεις θα πάω να κάνω αυτό.

9.3.7. Ρύθμιση συναισθήματος

Δεν μπορεί εύκολα να συγκρατήσει τον θυμό του, αλλά τον τελευταίο καιρό προσπαθεί να μην ξεσπά σε ανθρώπους, χτυπώντας τους. Ο ίδιος λέει:

Όταν θυμώνεις είσαι το ίδιο με πριν; Για σκέψου... Εγώ κάτι έχω δει λίγο διαφορετικό, εσύ το έχεις καταλάβει;

Και εγώ έχω καταλάβει τις περισσότερες φορές όταν αντιδρώ, πηγαίνω στην κυρία Ελένη (τη διευθύντρια) και το λέω.

Δηλαδή κρατιέσαι εκείνη την ώρα; Μπορείς να κρατηθείς;

Ναι, αλλά όταν ξαναέρχομαι και μου τα ξαναλένε, χτυπάω, γιατί όσες φορές πηγαίνω στην κυρία Ελένη κι εκείνη μου λέει «έχω δουλειά» και μετά μου τα ξαναλένε και δεν μπορώ να μην αντιδράσω. Μια φορά ήμασταν στο χωριό μου και ήταν ένα ξύλινο σπιτάκι και εγώ για να μην αντιδράσω σε εκείνον που με πείραζε, πήρα μία πέτρα και του διέλυσα το σπιτάκι κι εκείνος θύμωσε. Και μερικές φορές το χρόνο η Δ. με θυμώνει και πάω και σπάω τα πλειομοπύλ της.

Λέμε άμα έχει αλλάξει κάτι, έχει αλλάξει;

Τις περισσότερες φορές δεν χτυπάω ανθρώπους, χτυπάω σπιτάκια και πλειομοπύλ. Μια φορά και το σκύλο της επειδή με είχε νευριάσει (η φίλη του), του πέταξα μία πέτρα.

Δεν μπορεί να διαχειριστεί εύκολα τη λύπη του. Συνήθως η λύπη συνοδεύεται από θυμό και προσπαθεί να απαλλαγεί και από τα δύο, καταστρέφοντας συνήθως πράγματα. Όπως αναφέρει κι ο ίδιος:

Όταν είσαι λυπημένος τι κάνεις;

Πέντε τρόπους κάνω: πάω στο κρεβάτι μου, τα κάνω όλα μαντάρα, παίρνω το αγαπημένο μου παιχνίδι, το πετάω στον κήπο, μετά το τρίτο πράγμα ό,τι βρω, πέτρα με κάτι πετραδάκια, πάω και τα χτυπάω και τα διαλύω, τέταρτο πράγμα, όταν θυμώνω παίρνω κάτι βελάκια και αν πάω στο κόκκινο ηρεμώ, αν δεν πάω θυμώνω πιο πολύ, αλλά επειδή είμαι καλός στην σκοποβολή... Το πέμπτο πράγμα, πάω βόλτα με το ποδήλατο και ό,τι κακό βρω, επειδή λυπάμαι το χώρο στο χωριό μου, τα παίρνω και τα πετάω στα σκουπίδια.

Η μητέρα του λέει πως ο Μ.Φ. συνεχίζει να έχει τα ξεσπάσματά του και μόνο μια τεχνική τον βοηθάει λίγο να τα ελέγξει, η οποία όμως πρέπει να του υπενθυμίζεται συνεχώς, μιας κι ο ίδιος έχει διάσπαση προσοχής. Η ίδια αναφέρει:

Όχι, δυστυχώς, ο Μανώλης είναι ένα παιδί χύμα, έχει ξεσπάσματα, θεωρεί ότι δεν του δίνουμε την απαιτούμενη προσοχή, κάτι που δεν είναι αλήθεια, όμως τα ξεσπάσματά του συνεχίζουν ακόμα.

Ναι, βλέπω στο σχολείο έχει τα ξεσπάσματα του.

Αυτό που τον βοηθάει είναι να κλείνει τα μάτια και να λέει «μετρώ μέχρι το 10, τι πρέπει να κάνω».

Ναι, αυτό θέλει όμως συνέχεια υπενθύμιση.

Ναι, υπενθύμιση για τη διάσπαση προσοχής, από τη στιγμή που το παιδί έχει διάσπαση, το παιδί χάνεται.

9.3.8. Συνοπτικά αποτελέσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Έχει μια μικρή βελτίωση στην κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων. Μπορεί να καταλάβει λίγο καλύτερα τα συναισθήματά

τους, αλλά συνήθως αυτό γίνεται όταν αυτά έχουν σχέση με τα δικά του συναισθήματα.

- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Δεν μπορεί να αναγνωρίσει διαφορετικά είδη συναισθημάτων ούτε στους άλλους, ούτε στον εαυτό του.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Δυσκολεύεται να κατανοήσει τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων, καθώς και τις δυσκολίες τους.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Όταν αφορά άλλα άτομα, μπορεί σε κάποιο βαθμό να μπει στη θέση του άλλου. Όταν όμως συμμετέχει κι ο ίδιος σε μια διαφωνία, δυσκολεύεται να καταλάβει μια διαφορετική προοπτική.

Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση, η οποία όμως ελαττώνεται όταν για κάποιο λόγο επιβαρύνεται ο ίδιος.

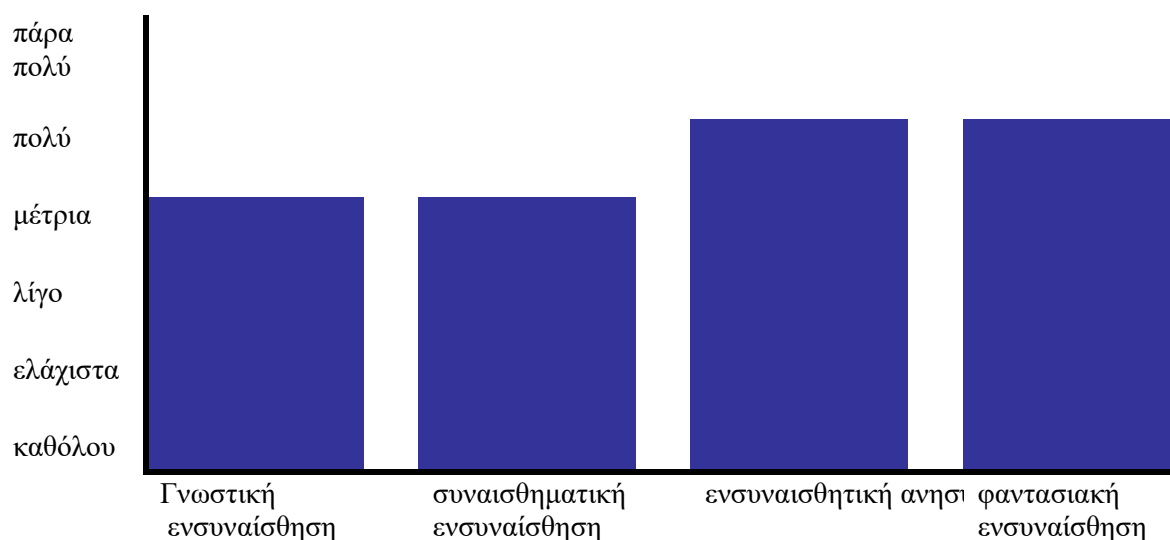
Ενσυναισθητική ανησυχία: Διαθέτει ενσυναισθητική ανησυχία σε πολύ μεγάλο βαθμό, αλλά έχει καταφέρει κάπως τον τελευταίο καιρό να τη διαχειρίζεται λίγο καλύτερα.

Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Διαθέτει φαντασιακή ενσυναίσθηση, η οποία δεν έχει αλλάξει.

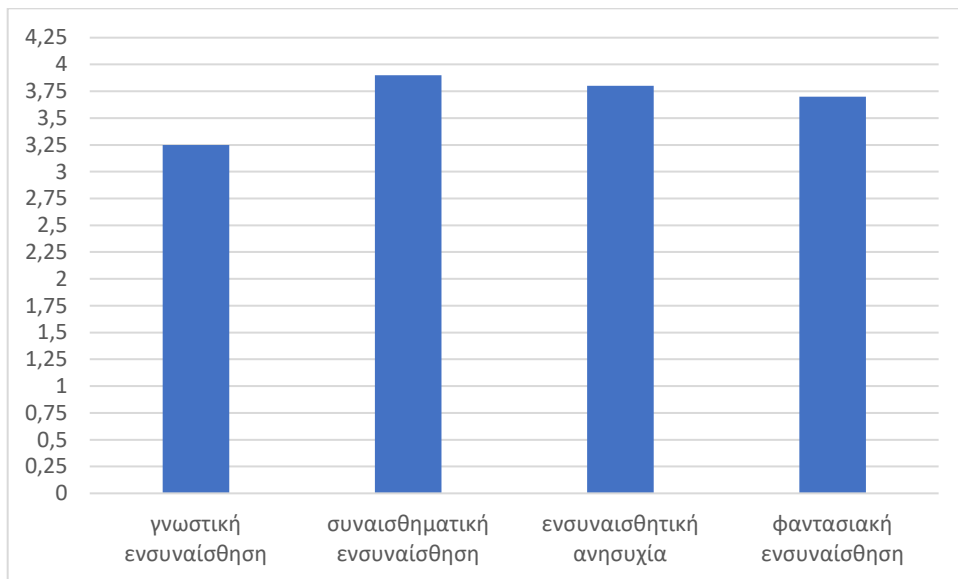
Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Έχει διάθεση για προσφορά βοήθειας και την προσφέρει σε όλους. Προσφέρει διάφορα είδη βοήθειας.

Ρύθμιση συναισθήματος: Ο ίδιος προσπαθεί λίγο να διαχειριστεί τον θυμό του. Η μητέρα του λέει πως τον βοηθούν κάποιες τεχνικές, όμως επειδή έχει διάσπαση προσοχής, πρέπει κάποιος να του τις υπενθυμίζει συνέχεια.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού Μ.Φ.

**Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά
(0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)**

9.3.9. Σύγκριση με την προπαραεμβατική έρευνα

• Πρόοδος στις παρεμβάσεις

Σε κάποιες παρεμβάσεις συνεργαζόταν με την ομάδα του, ενώ σε κάποιες άλλες δυσκολευόταν πάρα πολύ. Η συνεργασία του εξαρτιόταν αρκετά και από τη σύνθεση της ομάδας. Σε όλες τις παρεμβάσεις φάνηκε να καταλαβαίνει πολύ καλά τα συναισθήματα των άλλων και να τους συναισθάνεται, αλλά δυσκολευόταν να καταλάβει τις σκέψεις τους, εκτός αν είχε βιώσει μια παρόμοια κατάσταση. Τέλος, συμμετείχε πολύ σε όλη τη διαδικασία, λέγοντας τη γνώμη του και δείχνοντας ενδιαφέρον.

• Μετά τις παρεμβάσεις έρευνα

Όσον αφορά τη γνωστική ενσυναίσθηση, υπάρχει μια μικρή βελτίωση, σύμφωνα με τις συνεντεύξεις, αλλά και σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο. Φαίνεται να έχει βελτιωθεί στην κατανόηση συναισθημάτων των άλλων. Κατανοεί καλύτερα σε σχέση με πριν τα συναισθήματα των γονιών του, αλλά και τα συναισθήματα που αναφέρει ότι θα ένιωθαν τα πρόσωπα των σεναρίων ταιριάζουν με τα συναισθήματα που θα ένιωθε ο ίδιος σε αντίστοιχη θέση, ενώ στην προπαραεμβατική έρευνα δεν ίσχυε αυτό. Δεν κατανοεί εύκολα τις σκέψεις των άλλων, αλλά τουλάχιστον τώρα δεν επιτίθεται σε όποιον έχει διαφορετική γνώμη από αυτόν, απλώς παραπονιέται. Όταν ερωτάται για τις σκέψεις των άλλων, δε δίνει εκδοχές βασισμένες σε προσωπικά του βιώματα, αλλά προσπαθεί να δώσει μια απάντηση με αυθόρμητο τρόπο. Μπορεί λίγο ευκολότερα να καταλάβει την προοπτική ενός άλλου ατόμου, αρκεί να είναι απλώς παρατηρητής της διαφωνίας και να μην είναι ο ίδιος μέλος της ομάδας.

Η συναισθηματική ενσυναίσθηση σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο δεν έχει αλλάξει. Σύμφωνα με τις συνεντεύξεις όμως έχει μειωθεί λίγο, καθώς σχετικά με τα ζώα, φαίνεται να μην τα λυπάται όταν νιώθει ότι κινδυνεύει από αυτά.

Η ενσυναισθητική ανήσυχία φαίνεται από το ερωτηματολόγιο πως δεν έχει αλλάξει, σύμφωνα με τις συνεντεύξεις όμως έχει μειωθεί λίγο, αφού η μητέρα του υποστηρίζει πως ο Μ.Φ. μπορεί πλέον να τη διαχειρίζεται λίγο καλύτερα.

Η φαντασιακή ενσυναίσθηση δε φαίνεται να έχει αλλάξει, σύμφωνα και με τους δυο τρόπους έρευνας.

Η διάθεση για προσφορά βοήθειας παραμένει η ίδια.
Έχει μια μικρή βελτίωση στη ρύθμιση του συναισθήματος.

9.4. Αποτελέσματα του μαθητή Μ.Π.

9.4.1. Γενικά συμπεράσματα

Σε γενικές γραμμές, ο Μ.Π. είναι πιο ήρεμος και φαίνεται να έχει ωριμάσει και να προσπαθεί να ανεξαρτητοποιηθεί. Επίσης, δείχνει να κατανοεί λίγο περισσότερο τον μικρό του αδερφό. Η μητέρα του λέει:

Τώρα τελευταία είναι ακόμα πιο πολύ, δηλαδή είχαμε τη γιορτούλα και δεν μου είπε ας πούμε ότι έχει λόγια, ότι «θα πω αυτά» ή «πρέπει να κρατάω τα γυαλιά μου». Τα πήρε μόνος του, ενώ μου τα έλεγε όλα. Θα μου έλεγε «μαμά, έχω αυτά τα λόγια», ακόμα και αν ήταν μία πρόταση.

Εντάξει, καλό είναι αυτό, μεγαλώνει κιόλας.

Ναι, αυτό, ας πούμε και για τα μαθήματα δεν μου έλεγε τώρα τελευταία. Εντάξει, μπορεί τα μαθήματα να ήθελε να τα αποφύγει αλλά τώρα ναι, φαίνεται σαν να ωριμάζει, σαν να ανεξαρτητοποιείται.

Ναι, βέβαια.

Μπαίνει λίγο περισσότερο στη θέση του άλλου;

Ειλικρινά σας λέω φαίνεται ότι το παιδί έχει δουλευτεί και φαίνεται ότι έχει ηρεμήσει. Διαφορά με τον αδερφό του πιο πολύ έχω παρατηρήσει.

9.4.2. Γνωστική ενσυναίσθηση

9.4.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων

Κατανοεί τα συναισθήματα των προσώπων στις ιστορίες-σενάρια, αλλά η κατανόηση των λόγων που αισθάνονται έτσι είναι λίγο επιφανειακή σε κάποιες περιπτώσεις. Ο ίδιος αναφέρει:

Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης; (το παιδί που το κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Λύπη, γιατί αυτός στεναχωριέται, γιατί του λέει το άλλο παιδάκι... τον κοροϊδεύει.

Εσύ τι νομίζεις ότι αισθάνεται το ίδιο; Τι θα αισθάνεται αυτό το παιδί; (το παιδί στον δρόμο)

Λύπη, γιατί δεν έχει καλά ρούχα να φορέσει.

Τι λες να αισθάνεται η Μαρίνα; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Λύπη, γιατί δεν έχει διαβάσει και σκέφτεται ότι θα γράψει χάλια και θα πάρει κακό βαθμό.

Τι λες να νιώθει; (το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του)

Ζήλεια, γιατί αυτός μπορεί να μην ήταν τόσο όμορφος σαν και αυτόν.

Και τι δυσκολίες λες να έχουν αυτά τα παιδιά; (τα παιδιά με ειδικές ανάγκες)

Να μην μπορούν να περπατήσουν.

Κάτι άλλο;

Να μη μπορούν να βουλευτούν όταν κοιμούνται, γιατί δεν μπορούν να κουνήσουν.

Έχει αρχίσει και κατανοεί τα συναισθήματα του αδερφού του, ενώ ως προς τους γονείς, η μητέρα του δεν έχει δει κάποια διαφορά. Η μητέρα του λέει:

Έχετε δει κάποια διαφορά στον Μ.Π. όσον αφορά την ενσυναίσθηση;

Ναι, έχω δει διαφορά, πιο πολύ στη συμπεριφορά προς τον αδερφό του. Μου λέει διάφορα, πχ. «μαμά μην το κάνεις αυτό, γιατί τον στενοχωρείς»

Α, ωραία, πολύ καλό.

Ναι, το έχω παρατηρήσει αυτό. Ή αν πάμε κάπου και κάνει κάποιος κάτι στον αδερφό του, θα 'ρθει να μου το πει ότι τον πείραξε αυτός. Διάφορα τέτοια, αλλά δεν θυμάμαι τώρα συγκεκριμένα, αλλά πραγματικά έχει αρχίσει να ενδιαφέρεται για τον αδερφό του.

Πιο πολύ στον αδερφό του δείχνει ενδιαφέρον, ε; Σε σας;

Στον μπαμπά του ή σε μένα δεν έχω δει μεγάλη διαφορά, όχι.

Πολύ καλό είναι αυτό, αλλά δυστυχώς δεν μπορώ να σας πω συγκεκριμένα κάποιο παράδειγμα, αλλά νομίζω ότι το παιδί είναι πιο ήρεμο, το βλέπω προς τον αδερφό του. Μαλώνουν πάλι, εντάξει, σχεδόν κάθε μέρα του κάνει πράγματα και τον νευριάζει και σκληριάζει ο μικρός και πολλές φορές το κάνει επίτηδες, εντάξει. Αυτό το θεωρώ ότι είναι φυσιολογικό, εντάξει, μπορεί να ζηλεύει και λίγο, εντάξει, απλά δεν βλέπω κάτι έντονο. Αμα μαλώσω εγώ τον Ν., θα πάει αμέσως να τον παρηγορήσει, είναι πολύ ευαίσθητος, πιστεύω ότι είναι πολύ καλός.

Όσον αφορά την κατανόηση των συναισθημάτων των συμμαθητών του, η μητέρα του δεν έχει καταλάβει αν υπάρχει διαφορά, καθώς ο Μ.Π. είναι πολύ κλειστός και δε λέει πολλά πράγματα. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Σε σχέση με τους συμμαθητές λέει έτσι κάποια πράγματα;

Έχει πολύ καλούς φίλους έχει και παιδάκια που δεν συμπαθεί.

Βλέπετε κάποια αλλαγή, ας πούμε να νιώθει καλύτερα τα συναισθήματά τους, να εκφράζεται ότι πχ. αυτό το παιδί ήταν στεναχωρημένο σήμερα, κλπ.;

Όχι δεν μου το λέει, γενικότερα είναι κλειστό παιδί, δε θα μου πει, πρέπει να τον ρωτήσω.

Κατανοεί λίγο περισσότερο τα συναισθήματα των άλλων, αλλά μόνο αν αυτά είναι αρκετά εμφανή. Όπως λέει κι η μητέρα του:

Κατανοεί λίγο περισσότερο δηλαδή τα συναισθήματα των άλλων και τα δικά του;

Ε ναι, πιστεύω λίγο καλύτερα, ξέρετε όπως σας είπα και στην πρώτη συνέντευξη, πρέπει να είναι το θέμα εμφανές για να δείξει ότι λυπάται ή να πάει να βοηθήσει. Αν η ιδιαιτερότητα ή η διαφορά δεν είναι εμφανής, δε θα προσπαθήσει να συμπεριφερθεί αλλιώς.

9.4.2.2. Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων

Δεν αναγνωρίζει τις περισσότερες φορές τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων και δυσκολεύεται να αναγνωρίσει και τα δικά του. Ο ίδιος λέει:

Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης; (το παιδί που το κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Λύπη, γιατί αυτός στεναχωριέται, γιατί του λέει το άλλο παιδάκι... τον κοροϊδεύει.

Εσύ το έχεις νιώσει ποτέ; Σε έχουν κοροϊδέψει ποτέ;

Όχι, δε μου το έχουν πει.

Όχι το συγκεκριμένο, γενικά σου έχει τύχει να σε κοροϊδέσουν για κάτι;

Όχι.

Εσύ τι νομίζεις ότι αισθάνεται το ίδιο; Τι θα αισθάνεται αυτό το παιδί; (το παιδί στον δρόμο)

Λύπη, γιατί δεν έχει καλά ρούχα να φορέσει.

Τι λες να αισθάνεται Μαρίνα; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Λύπη, γιατί δεν έχει διαβάσει και σκέφτεται ότι θα γράψει χάλια και θα πάρει κακό βαθμό.

Εσένα σου έχει τύχει αυτό;

Όχι.

Τι λες να νιώθει; (το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του)

Ζήλεια, γιατί αυτός μπορεί να μην ήταν τόσο όμορφος σαν και αυτόν.

Εσύ έχεις νιώσει κάποιες στιγμές έτσι;

Όχι.

Δεν σου έχει τύχει ποτέ για το αδερφάκι σου να σου φαίνεται ότι το αγαπάνε πιο πολύ;

Να το βρίσκουν χαριτωμένο;

Ναι, ο μπαμπάς μου το αγαπάει πιο πολύ και η μαμά μου, γιατί θέλει φροντίδα.

Όχι ότι το αγαπάει πιο πολύ, αλλά το φροντίζει επειδή είναι πιο μικρό, ε; Και πώς νιώθεις όταν γίνεται αυτό; Τι αισθάνεσαι;

Κανονικά, χαρά, γιατί αυτό, το αδερφάκι μου, νιώθει χαρά γιατί το αγαπάνε και το φροντίζουν.

Και εσύ χαίρεσαι για αυτό;

Ναι, γιατί το αγαπάω πάρα πολύ το αδερφάκι μου.

9.4.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων

Δεν μπορεί να κατανοήσει τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων εύκολα. Χρειάστηκε πολλή βοήθεια για να σκεφτεί και πάλι δυσκολευόταν να απαντήσει. Όπως αναφέρει κι ο ίδιος:

Και τι λες να σκέφτεται ο Γιάννης; Τι μπορεί να σκέφτεται εκείνη την ώρα που του λέει ο άλλος «χα χα, τρέχεις πιο αργά και από χελώνα»;

Λύπη.

Τι λες να σκέφτεται, όχι τι νιώθει. Τι σκέφτεται, ποια θα είναι η σκέψη του, ότι «α, αυτό το παιδί ή εγώ τώρα...»; Εσύ τι θα σκεφτόσουν στη θέση του άμα σου λέγανε ότι τρέχεις πιο αργά και από χελώνα; Θα αισθανόσουν λύπη; Γιατί; Τι θα έλεγες; Ότι «εγώ είμαι πολύ αργός» ας πούμε;

Ναι.

Ότι πρέπει να γίνω καλύτερος ή ότι δεν πειράζει, ας τους να με κοροϊδεύουν;

Δεν πειράζει, ας τους να με κοροϊδεύουν, γιατί δε θα τους έδινα σημασία.

Ναι, θες να πεις και κάτι άλλο;

Όχι.

Και τι θα σκέφτεται; (το παιδί στον δρόμο)

Ότι «εγώ δεν έχω καλά ρούχα να φορέσω».

Τι άλλο μπορεί να σκέφτεται; Γιατί δεν έχει καλά ρούχα;

Γιατί μπορεί οι γονείς του να είναι φτωχοί.

Και τι να σκέφτεται;

Λύπη, γιατί δεν θα...

Θα σκέφτεται ότι «εγώ δεν είμαι τόσο χαριτωμένος όπως ο αδερφός μου»;

Ναι.

Όσον αφορά τη μητέρα του, σε κάποιες περιπτώσεις δείχνει ότι την καταλαβαίνει. Στο παρακάτω παράδειγμα κατάλαβε ότι η μητέρα του είχε δουλειά και δέχτηκε να απασχολήσει τον αδερφό του. Όπως αναφέρει κι η μητέρα του:

Διάβαζα και του 'λεγα «Μ.Π. μου, πάρ' τον σε παρακαλώ» και τον έπαιρνε, τον απασχολούσε, δηλαδή το καταλάβαινε.

9.4.2.4. Ανάλυση προοπτικής

Φαίνεται ότι μπορεί να καταλάβει την προοπτική ενός άλλου ατόμου. Ο ίδιος αναφέρει:

Τι λες να νιώθει;

Λύπη, γιατί δεν μπορεί να πάει σε έναν άλλο φίλο να παίξουν.

Και τι να σκέφτεται, τι λες να σκέφτεται άραγε;

Δεν ξέρω.

Η μαμά του τι να νιώθει που τα λέει αυτά, ότι «α, παιδί μου, κάτσε να διαβάσεις, γιατί δεν έχεις τελειώσει, δεν μπορείς να πας στο φίλο σου»; Πώς λες να νιώθει;

Λύπη, γιατί μπορεί να καταλαβαίνει το παιδί της πώς νιώθει.

Δηλαδή να σκέφτεται πως θα στεναχωρηθεί το παιδί, ε;

Ναι.

Και ο Στάθης ο φίλος που μαθαίνει ότι δεν θα έρθει ο φίλος του;

Λύπη και αυτός, γιατί δεν θα μπορεί να έρθει, γιατί μπορεί να μην έχει αδερφάκι να παίξει και θα ήθελε κάποια παρέα.

Και τι σκέφτεται λες; Σκέφτεται κάτι;

Όχι.

Και αν τα παιδιά της παρέας σου είχαν διαφορετική άποψη από σένα, τι θα έκανες; Αν λέγατε τις απόψεις σας και αυτοί είχαν διαφορετική άποψη τι θα έκανες;

Θα τους είχα... θα τους το έλεγα ξανά και μία άλλη φορά που θα το κάνουμε, θα έλεγα εγώ την άποψή μου.

Οπότε εκείνη τη φορά μπορεί να δεχθούν την άποψη των άλλων και άλλη φορά θα λες δικιά σου, ε;

Ναι.

9.4.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Φαίνεται να διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση. Ο ίδιος λέει;

Τι θα αισθανόσουν αν έβλεπες ένα παιδί έτσι να κλαίει;

Λύπη.

Τι αισθάνεσαι για τα παιδιά που έχουν ειδικές ανάγκες: που είναι σε αναπηρικό καροτσάκι ή που είναι τυφλά, αισθάνεσαι κάτι;

Όχι, στο σχολείο μόνο με είχε πάρει μία φορά η μαμά (ειδικό γυμνάσιο στο οποίο δουλεύει η μητέρα), γιατί ήμουν λίγο άρρωστος και ήταν δύο παιδάκια και το ένα δεν μπορούσε να κουνήσει καν και το άλλο λίγο κουνούσε.

Και τι ένιωσες όταν τα είδες; Σκέφτηκες κάτι;

Στο ένα ένιωσα λύπη, γιατί δεν μπορεί να μιλήσει, δεν μπορεί να κάνει κάτι, δεν μπορεί να κουνήσει τα χέρια του, τα πόδια του, όλα

Αν η μαμά σου ήταν στεναχωρημένη, πώς θα αισθανόσουν;

Λύπη.

9.4.4. Ενσυναισθητική ανησυχία

Σε έντονες καταστάσεις αναστατώνεται αρκετά, σε σημείο να μην μπορεί να το ελέγξει. Ο ίδιος λέει:

Και αν έβλεπες τους φίλους σου να τσακώνονται, θα αισθανόσουν ταραχή;

Ναι.

Πολύ ή λίγο; Θα μπορούσες να ελέγξεις την ταραχή σου και να βοηθήσεις ή όχι;

Όχι γιατί μερικές φορές δεν μπορώ να το σταματήσω με τίποτα.

Και νιώθεις πολύ άσχημα για αυτό;

Μερικές φορές ναι, μερικές φορές όχι.

Μερικές φορές είσαι ήρεμος ε; Γιατί;

Γιατί θα μπορούσε να γίνει και κάτι χειρότερο, ένα παιδί να σπάσει το χέρι του, κάτι πιο σοβαρό.

Αν δεν είναι τόσο σοβαρό μένεις ήρεμος, ε;

Ναι.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Όταν ταραίζεται σε μία δύσκολη κατάσταση, μπορεί να ελέγξει πιο εύκολα την ταραχή του ή αναστατώνεται πολύ;

Όχι αναστατώνεται, αναστατώνεται, ναι.

Δηλαδή δεν το ελέγχει;

Όχι.

9.4.5. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση. Συγκινείται συχνά, κατανοώντας τα συναισθήματα των ηρώων.

Αν έβλεπες ένα παιδί σε μία ταινία που περνάει δύσκολα, περνάει κάτι δύσκολο, πώς θα αισθανόσουν; Σου έχει τύχει να δεις σε μία ταινία κάτι τέτοιο;

Όχι.

Ας πούμε σήμερα που είδαμε την ταινία με αυτό το παιδάκι που στο τέλος πέθανε, πώς αισθάνθηκες;

Λύπη, γιατί αυτό το παιδάκι ήταν πολύ καλό και έχασε τη ζωή του.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Εντάξει, και όταν βλέπει τηλεόραση ή διαβάζει ένα βιβλίο, ταυτίζεται λίγο περισσότερο με τους ήρωες και δείχνει να καταλαβαίνει τα συναισθήματά τους;

Το είχε πάρα πολύ, έκλαιγε, αν δει κάτι συγκινητικό κλαίει, τον επηρεάζει πάρα πολύ.

Οπότε μπαίνει στη θέση των ηρώων;

Ναι, ναι.

9.4.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Έχει διάθεση για βοήθεια μόνο σε άτομα που γνωρίζει. Η βοήθεια που προσφέρει είναι κυρίως πρακτικού τύπου, παρηγοριά ή παρέα. Βοηθά κάποιον επειδή είναι φίλοι και θέλει να αισθάνονται καλύτερα. Ο ίδιος λέει:

Εντάξει. Θα το βοηθήσεις αυτό το παιδί που το κοροϊδεύαν; (το παιδί που το κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Μερικές φορές ναι, μερικές όχι.

Πότε θα το βοηθήσεις και πότε όχι;

Άμα δεν τον είχα φίλο, δεν θα τον βοηθούσα, άμα τον είχα, θα τον βοηθούσα.

Άμα δεν τον είχες φίλο, ένα παιδί που δεν κάνεις παρέα, θα το βοηθούσες;

Όχι.

Γιατί;

Γιατί δεν το ξέρω.

Όχι να ήταν συμμαθητής σου, να τον ήξερες, απλά να μην είστε κολλητοί φίλοι, θα το βοηθούσες;

Ναι.

Α, θα το βοηθούσες. Και τι θα έκανες δηλαδή, πώς θα το βοηθούσες;

Θα του 'λεγα «πάμε να το πούμε στην κυρία».

Θα το βοηθούσες; Θα έκανες κάτι; (το παιδί στον δρόμο)

Όχι, γιατί δεν μπορώ, δεν θα το 'ξερα και δε θα ήθελα.

Δεν θα 'θελες να το βοηθήσεις;

Άμα ήτανε φίλος μου θα τον βοηθούσα, άμα δεν ήταν, όχι.

Θα τη βοηθούσες αν ήταν συμμαθήτριά σου, θα της έλεγες κάτι, θα έκανες κάτι; Για σκέψου και αυτά που κάναμε τόσο καιρό που λέγαμε πώς θα τη βοηθήσεις...(το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Θα της έλεγα τα πιο σημαντικά πράγματα.

Θα έκανες κάτι από αυτά που λέμε αυτές τις μέρες; Θυμάσαι που λέγαμε πώς θα βοηθήσουμε τον άλλον καλύτερα, τι λέγαμε τόσες μέρες;

Να τον ακούμε προσεκτικά.

Θα το έκανες αυτό; Θα προσπαθούσες με κάποιον φίλο σου;

Άμα ήτανε φίλος μου, ναι.

Θα τον βοηθούσες; (το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του)

Ναι, ναι.

Τι θα έκανες;

Θα του 'λεγα: «και εσύ είσαι όμορφος σαν και αυτόν».

Και γιατί θα τον βοηθούσες;

Γιατί θα ένιωθε λύπη.

Και θα ήθελες να νιώθει καλύτερα;

Ναι.

Θα τα βοηθούσες; Θα βοηθούσες κάποιο παιδί αν ερχόταν στην τάξη μας; (παιδί με ειδικές ανάγκες)

Άμα ερχότανε, ναι.

Τι θα έκανες;

Θα έπαιζα μαζί του, αλλά όχι και τόσο πολύ, γιατί οι φίλοι μου τους έχω γνωρίσει, όταν τον γνώριζα και αυτόν, θα του έκανα παρέα.

Αλλά πώς θα τον γνώριζες αν δεν ασχολιόσουν μαζί του; Αν δεν πήγαινες να του μιλήσεις, θα τον γνώριζες;

Όχι.

Άρα πρέπει να τον πλησιάσεις λίγο, ε;

Ναι.

Θα προσπαθούσες να τη βοηθήσεις με κάποιο τρόπο; (τη μητέρα του)

Ναι, θα της έλεγα «μη στεναχωριέσαι», γιατί με φροντίζει και αυτή και θέλω να τη φροντίζω και εγώ.

Αν ήταν κάποιος φίλος στεναχωρημένος;

Θα τον βοηθούσα.

Τι θα του έλεγες; Τι θα έκανες;

Άμα το κοροϊδεύανε, θα του 'λεγα «πάμε κάπου αλλού».

Θα έκανες κάτι από αυτά που είπαμε: να τον ακούσεις προσεκτικά, να τον ρωτήσεις κάποια πράγματα...

Ναι.

Και μετά θα προσπαθούσες να του πεις «πάμε κάπου αλλού» για να ξεχαστεί, ε;

Ναι.

Αν ήταν κάποιο άλλο παιδί που δεν είναι φίλος σου;

Δεν θα το βοηθούσα.

Γιατί όμως έτσι, με τίποτα;

Γιατί δεν θα το έχω γνωρίσει.

Δεν θα μπορούσες να τον γνωρίσεις; Αν ήταν συμμαθητής σου, όχι κάποιο άγνωστο παιδί.

Έχει διάθεση για βοήθεια προς το αδερφάκι του και συνήθως πηγαίνει να το παρηγορήσει. Η μητέρα του λέει:

Αμα μαλώσω εγώ τον Ν., θα πάει αμέσως να τον παρηγορήσει, είναι πολύ ευαίσθητος, πιστεύω ότι είναι πολύ καλός.

Η μητέρα του δεν έχει δει τεράστια αλλαγή ως προς την προσφορά βοήθειας. Αυτό που τον δυσκολεύει να προσφέρει βοήθεια είναι κυρίως η ντροπαλοσύνη του. Ίσως γι' αυτό να μη θέλει να βοηθήσει άτομα που δεν γνωρίζει. Όπως λέει κι η μητέρα του:

Προσπαθεί να βοηθήσει λίγο περισσότερο τους άλλους; Δείχνει ενδιαφέρον στο να βοηθάει;

Να σας πω, δεν έχω παρατηρήσει κάποια τεράστια αλλαγή σε αυτό. Γενικότερα, είναι ένα παιδί που θέλει το χρόνο του, είναι ντροπαλός, οπότε ναι, ξέρετε. Ας πούμε, δε θα έρθει αμέσως να πει για παράδειγμα, αν πέσει το πορτοφόλι μιας γυναίκας, θα πάει να το πιάσει και να μου πει «μαμά πήγαινε να την προλάβεις» ας πούμε. Ντρέπεται, δε θα το πάρει να πάει ο ίδιος να το δώσει.

Πολλές φορές βοηθά τον αδερφό ή τη μητέρα του κυρίως όταν του ζητηθεί και σπάνια από δική του πρωτοβουλία. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Με τον αδερφό του, με εσάς;

Όχι, δεν έχει πρόβλημα, φέρτε μου ένα παράδειγμα, πείτε μου εσείς.

Θα βοηθήσει τον αδερφό του ας πούμε σε κάτι;

Ναι, αυτό θα το κάνει και εγώ του δίνω τέτοιες υπευθυνότητες. Θεωρώ ότι έτσι θα ενισχύσω την υπευθυνότητά του, οπότε και εγώ του λέω πολλές φορές ντύσε τον αδερφό σου ή χτένισε τον ή πλύνε τον. Θεωρώ ότι είναι καλό. Δεν το κάνω συνέχεια, αλλά είναι καλό, δεν το κάνω πάντα.

Εσάς, να βοηθήσει στις δουλειές ας πούμε;

Όχι, πρέπει να του το πω. Μόνο το δωμάτιό του να μαζέψει, αλλά και αυτό σπάνια. Έχει τύχει ας πούμε, χωρίς να του το πω εγώ, να πάει και να το κάνει κούπα. Βέβαια, τα πετάει όλα κάτω από το κρεβάτι και μετά εγώ τα βρίσκω όλα στις ντουλάπες.

Όταν καταλάβει ότι η μητέρα του χρειάζεται βοήθεια, της την προσφέρει. Η μητέρα του λέει:

Διάβαζα και του 'λεγα «Μανώλη μου, πάρ' τον σε παρακαλώ» και τον έπαιρνε, τον απασχολούσε, δηλαδή το καταλάβαινε.

9.4.7. Ρύθμιση συναισθήματος

Μπορεί να συγκρατήσει λίγο πιο εύκολα τον θυμό του και να διαχειριστεί λίγο καλύτερα τη λύπη του. Ο ίδιος λέει:

Δεν μου λες τώρα, εσύ τι κάνεις όταν θυμώνεις, μπορείς να συγκρατήσεις λίγο πιο εύκολο το θυμό σου;

Όχι.

Όλα αυτά που είπαμε αυτές τις μέρες σε έχουν βοηθήσει λίγο στο θυμό;

Λίγο.

Δηλαδή σε τι σε έχουν βοηθήσει;

Να μη θυμώνω τόσο πολύ όπως παλιά.

Τι σε έχει βοηθήσει σε αυτό, τι πράγμα από αυτά που έχουμε πει, που λέγαμε εκείνη τη μέρα; Πώς μπορούμε να συγκρατήσουμε το θυμό μας;

Να φύγουμε και να μη δώσουμε σημασία.

Και όταν είσαι λυπημένος κάνεις τώρα κάτι λίγο διαφορετικό;

Όχι.

Από αυτά που είπαμε, τους τρόπους που μπορούν να μας βοηθήσουν, κάνεις κάτι διαφορετικά όταν είσαι λυπημένος;

Είμαι στο δωμάτιό μου.

Και σκέφτεσαι κάτι πιο χαρούμενο ή ασχολείσαι με κάτι άλλο;

Ασχολούμαι με κάτι άλλο.

Ενώ πριν;

Ενώ πριν δεν μπορούσα να ασχοληθώ με κάτι, αντιδρούσα.

Πώς αντιδρούσες, τι έκανες;

Θύμωνα πάρα πολύ.

Σύμφωνα με τη μητέρα του, ο Μ.Π. έχει ηρεμήσει και δεν έχει τώρα πια τις εκρήξεις που είχε παλιότερα. Ελέγχει καλύτερα τον θυμό του και εκφράζει τα συναισθήματά του πιο εύκολα. Ακόμα, με τον αδερφό του τα πάει καλύτερα, παρόλο που δε λείπουν οι τσακωμοί. Η ίδια λέει:

Αλλά γενικότερα τον βλέπω ότι δεν έχει αυτές τις εκρήξεις που είχε. Εντάξει, πιο πολύ για το διάβασμα ήταν (οι εκρήξεις) από ό,τι κατάλαβα.

Νομίζω ότι τώρα έχει ηρεμήσει το παιδί, έχει ηρεμήσει, σταματήσαμε τα διαβάσματα, εντάξει, θα ξεκουραστεί κιόλας, εντάξει, δεν θέλω να τον πιέσω και πολύ.

Πολύ καλό είναι αυτό, αλλά δυστυχώς δεν μπορώ να σας πω συγκεκριμένα κάποιο παράδειγμα, αλλά νομίζω ότι το παιδί είναι πιο ήρεμο, το βλέπω προς τον αδερφό του. Μαλώνουν πάλι, εντάξει, σχεδόν κάθε μέρα του κάνει πράγματα και τον νευριάζει και σκληριζει ο μικρός και πολλές φορές το κάνει επίτηδες, εντάξει. Αυτό το θεωρώ ότι είναι φυσιολογικό, εντάξει, μπορεί να ζηλεύει και λίγο, εντάξει, απλά δεν βλέπω κάτι έντονο. Άμα μαλώσω εγώ τον Ν., θα πάει αμέσως να τον παρηγορήσει, είναι πολύ ευαίσθητος, πιστεύω ότι είναι πολύ καλός.

Γενικά στη συμπεριφορά του έχετε δει κάποια βελτίωση;

Ναι, νομίζω πως ναι, ελέγχει καλύτερα το θυμό του, ναι, τώρα τελευταία δεν κάνει έτσι, δε θυμώνει, δεν έχει αυτές τις εκρήξεις που είχε παλιότερα. Μου φαίνεται ότι έχει ηρεμήσει. Φαίνεται ότι μεγαλώνει, ωριμάζει, μου φαίνεται λίγο πιο ήρεμος.

Εκφράζει τα συναισθήματά του λίγο πιο εύκολα;

Ναι, εκφράζει τα συναισθήματά του πιο εύκολα τώρα.

Έχετε κάποιο παράδειγμα, κάτι;

Άμα ας πούμε τον μαλώσει ο μπαμπάς του, αμέσως ας πούμε θα έρθει να μου πει «μαμά έγινε αυτό, δεν έφταιγα». Θα μου το πει.

Διαχειρίζεται καλύτερα τον θυμό του, δηλαδή τελευταία μπορεί να κάνει κάποια πράγματα για να ηρεμήσει;

Ναι, τον διαχειρίζεται καλύτερα. Γι' αυτό ξεκίνησε και μουσική γιατί η μουσική εξευγενίζει, γι' αυτό την επέλεξα. Πέρασε μία πολύ δύσκολη χρονιά. Ίσως παλιότερα να μην αντιλαμβανόταν τις δυσκολίες που είχε.

Ε ναι, σωστά, όσο μεγαλώνει, δυσκολεύουν και τα μαθήματα και αντιλαμβάνεται καλύτερα και αυτός.

9.4.8. Συνοπτικά αποτελέσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Κατανοεί τα συναισθήματα των προσώπων στις ιστορίες-σενάρια και έχει αρχίσει και κατανοεί τα συναισθήματα του αδερφού του. Στα συναισθήματα των γονιών δεν υπάρχει κάποια ιδιαίτερη διαφορά και δεν είναι τόσο ξεκάθαρο για τα συναισθήματα των συμμαθητών. Για να κατανοήσει το συναίσθημα κάποιου, πρέπει να είναι κάτι εμφανές.
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Δεν αναγνωρίζει εύκολα τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων και δυσκολεύεται να αναγνωρίσει και τα δικά του συναισθήματα ή να τα αποδεχτεί.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Δεν κατανοεί τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων, εκτός ίσως κάποιες φορές από εκείνα της μητέρας του.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Φαίνεται ότι μπορεί να καταλάβει τη διαφορετική προοπτική.

Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση.

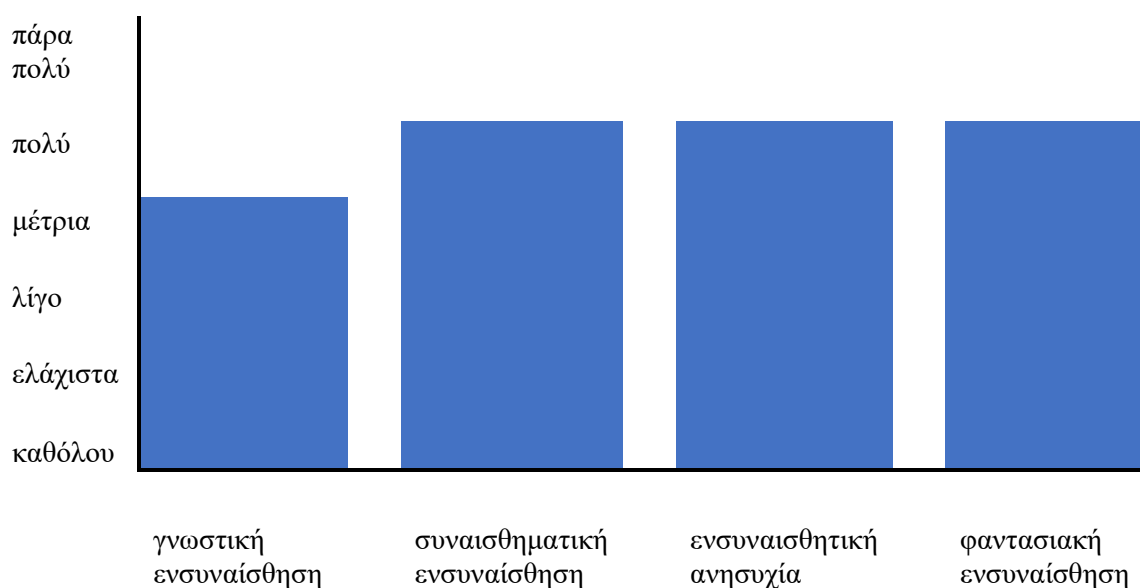
Ενσυναισθητική ανησυχία: Αναστατώνεται πολύ σε έντονες καταστάσεις, σε σημείο να μην μπορεί να το ελέγξει.

Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Διαθέτει φαντασιακή ενσυναίσθηση, κατανοώντας τα συναισθήματα των ηρώων.

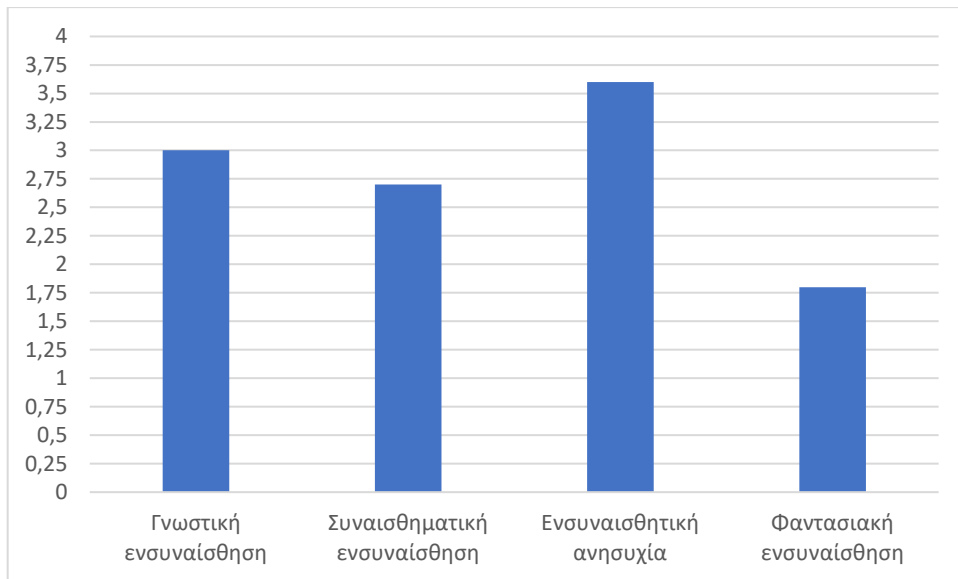
Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Προσφέρει τη βοήθεια του, αλλά μόνο σε άτομα που γνωρίζει. Άτομα που δε γνωρίζει δυσκολεύεται να τα βοηθήσει, κυρίως λόγω της εσωστρέφειάς του. Τον αδερφό του και τη μητέρα του τους βοηθάει όταν κρίνει ότι χρειάζονται βοήθεια ή όταν του ζητηθεί.

Ρύθμιση συναισθήματος: Μπορεί να διαχειριστεί καλύτερα τα συναισθήματά του και είναι πιο ήρεμος.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού Μ.Π.

**Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά
(0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)**

9.4.9. Σύγκριση με την προπαραεμβατική έρευνα

- **Πρόοδος στις παρεμβάσεις**

Υπήρχε κάποια πρόοδος καθώς προχωρούσαν οι παρεμβάσεις. Ενώ στην αρχή δεν μπορούσε να συνεργαστεί εύκολα με τα άλλα παιδιά, στη συνέχεια τις περισσότερες φορές είχε καλή συνεργασία. Σε γενικές γραμμές δε συμμετείχε στις συζητήσεις και δυσκολευόταν να εκφραστεί. Χρειάστηκε αρκετή βοήθεια από μας σε κάποιες περιπτώσεις για να ανταποκριθεί σε κάποιες δραστηριότητες. Έδειξε όμως μεγάλο ενδιαφέρον την ημέρα που ασχοληθήκαμε με τα παιδιά με ειδικές ανάγκες, δείχνοντας μεγαλύτερη ευαισθησία. Στο τέλος φάνηκε ότι κατάλαβε τι είναι η ενσυναίσθηση.

- **Μετά τις παρεμβάσεις έρευνα**

Όσον αφορά τη γνωστική ενσυναίσθηση, σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο έχει βελτιωθεί αρκετά. Το ίδιο φαίνεται και με τις συνεντεύξεις. Ο Μ.Π. έχει αρχίσει και κατανοεί καλύτερα τα συναισθήματα των άλλων και κυρίως του αδερφού του. Επίσης, έχει αρχίσει να κατανοεί τη διαφορετική προοπτική του άλλου. Εξακολουθεί να δυσκολεύεται στην κατανόηση σκέψεων των άλλων και στην αναγνώριση των διαφορετικών ειδών των συναισθημάτων.

Η συναισθηματική ενσυναίσθηση σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο έχει μείνει σε παρόμοια επίπεδα, ενώ σύμφωνα με τις συνεντεύξεις έχει μια μικρή βελτίωση. Πλέον νιώθει λύπη σε όλες τις περιπτώσεις που κάποιος άλλος είναι λυπημένος.

Η ενσυναισθητική ανησυχία ενώ στις συνεντεύξεις φαίνεται παρόμοια πριν και μετά τις παρεμβάσεις, στις συνεντεύξεις έχει πολύ μεγάλη διαφορά. Φαίνεται να έχει αυξηθεί πολύ. Στη συνέντευξη πριν τις παρεμβάσεις και ο ίδιος και η μητέρα του έλεγαν ότι κρατάει την ψυχραιμία του και δεν αναστατώνεται εύκολα, ενώ τώρα υποστηρίζουν ότι ταραάζεται και δεν ηρεμεί εύκολα.

Το ίδιο συμβαίνει και με τη φαντασιακή ενσυναίσθηση: ενώ σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο φαίνεται να μην έχει αλλάξει, σύμφωνα με τις συνεντεύξεις έχει βελτιωθεί πολύ. Φαίνεται μια βελτίωση στην κατανόηση των συναισθημάτων των ηρώων.

Δείχνει μεγαλύτερη διάθεση για προσφορά βοήθειας, αν και πάλι την προσφέρει κυρίως σε αυτούς που γνωρίζει.

Τέλος, μπορεί να διαχειριστεί καλύτερα τα συναισθήματά του και είναι πιο ήρεμος από πριν.

9.5. Αποτελέσματα του μαθητή Χ.Γ.

9.5.1. Γενικά συμπεράσματα

Η μητέρα του λέει πως δεν έχει παρατηρήσει κάποια σημαντική διαφορά όσον αφορά την ενσυναίσθηση, παρά μόνο ίσως λίγο στην προσφορά βοήθειας και υποστήριξης προς άλλα παιδιά. Η ίδια λέει:

Έχετε δει κάποια διαφορά όσον αφορά τους άλλους, αν μπορεί να τους καταλάβει καλύτερα, κλπ.;

Όχι δεν έχω καταλάβει να σου πω την αλήθεια, το ίδιο, δεν ξέρω κιόλας έτσι, κάτι.

Δε σας έρχεται κάτι στο μυαλό; Αυτό τον καιρό έχει δείξει περισσότερο ενδιαφέρον στα συναισθήματα των άλλων, ας πούμε στα δικά σας περισσότερο, αν έχετε κάποιο παράδειγμα;

Όχι, έχετε δίκιο, ναι, θα σας πω ένα περιστατικό από χτες ας πούμε, είναι ένα περιστατικό με έναν φίλο του. Ένας καλός φίλος τσακώθηκε με ένα άλλο παιδί και προσπάθησε ο Χ.Γ. να τον βοηθήσει, να τον υπερασπιστεί και του λέει «έλα, μην του δίνεις σημασία, μην του μιλάς μη σε χτυπήσει» και αυτά. Ναι, όντως, δεν μπορώ να πω, βοηθάει δηλαδή και τα άλλα παιδιά και όλοι μαζί σαν ομάδα υπερασπίστηκαν το φίλο τους απέναντι στον άλλον και αυτά.

Δηλαδή λίγο παραπάνω από παλιά;

Νομίζω το ίδιο, εντάξει, πάντα το έκανε με έναν φίλο του.

Στους γονείς, σε σας, βλέπετε κάποια διαφορά;

Το ίδιο νομίζω.

Μήπως προσπαθεί να μπει περισσότερο στη θέση του άλλου, έχετε καταλάβει κάτι;

Το ίδιο μου φαίνεται, όχι, δεν έχω καταλάβει κάτι.

9.5.2. Γνωστική ενσυναίσθηση

9.5.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων

Κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων, καθώς και τους λόγους που οδηγούν σε αυτά. Επίσης, κατανοεί και τις δυσκολίες που μπορεί να αντιμετωπίζουν κάποια άτομα. Ο ίδιος αναφέρει:

Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης;

Λύπη, γιατί τον κοροϊδεύουν.

Και τι λες να αισθάνεται αυτό το παιδάκι;

Λύπη, γιατί μπορεί να μην έχει γονείς να το φροντίσουν.

Πώς λες να αισθάνεται η Μαρίνα;

Άγχος, γιατί δε θα γράψει καλά και δε θα πάρει καλό βαθμό.

Πώς λες να αισθάνεται ο Ηλίας;

Λύπη, γιατί για εκείνον δε λένε τίποτα.

Τι δυσκολίες λες να αντιμετωπίζουν;

Δεν μπορούν να περπατήσουν, δεν μπορούν να δουν αν είναι τυφλά, δεν μπορούν να περπατήσουν στο δρόμο μόνα τους...

Κάτι άλλο;

Μπορεί να τα κοροϊδεύουν τα άλλα παιδιά.

Μπορεί να μπει στη θέση των γονιών του και να κατανοήσει τα συναισθήματά τους, όχι όμως πάντα. Όπως λέει κι ο ίδιος:

Και μπορείς να μπει στη θέση τους, να καταλάβεις πώς αισθάνονται;

Ναι, κάποιες φορές.

Πιο πολύ τη μαμά ή τον μπαμπά ή το ίδιο;

Το ίδιο.

Σύμφωνα με τη μητέρα του, ο Χ.Γ. κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων. Δεν έχει παρατηρήσει όμως κάποια διαφορά σε σύγκριση με την περίοδο πριν τις παρεμβάσεις. Η ίδια λέει:

Το ίδιο νομίζω, δηλαδή μπορείς να πούμε αν με δει στεναχωρημένη, θα πει «μαμά τι έχεις;», είναι πιο πολύ σε σχέση με την κόρη. Η κόρη είναι πιο αδιάφορη να σου πω την αλήθεια, ενώ ο Χ.Γ. αν σε δει στεναχωρημένη, θα πει και «μαμά τι έχεις;», «μη στεναχωριέσαι» ή «μπαμπά τι έχεις;». Η κόρη είναι πιο αδιάφορη, είναι και πιο μεγάλη, ίσως είναι και η ηλικία της εφηβείας, έχει άλλα ενδιαφέροντα αυτή.

Με άλλους ανθρώπους που υποφέρουν, όχι γνωστούς;

Εντάξει, αν δει στην τηλεόραση κάποια παιδάκια, κάποιον που έπαθε κάτι ή αν πούμε έχει ακούσει μια φορά για την μπλε φάλαινα, ένα περιστατικό, το σκέφτεται, ξέρεις, φοβάται. Τον επηρεάζει, ναι.

9.5.2.2. Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων

Αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων, όχι όμως σε όλες τις περιπτώσεις. Κατανοεί επίσης τα δικά του συναισθήματα σε μια ανάλογη περίπτωση. Ο ίδιος λέει:

Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης;

Λύπη, γιατί τον κοροϊδεύουν.

Και τι λες να αισθάνεται αυτό το παιδάκι;

Λύπη, γιατί μπορεί να μην έχει γονείς να το φροντίσουν.

Πώς λες να αισθάνεται η Μαρίνα;

Άγχος, γιατί δε θα γράψει καλά και δε θα πάρει καλό βαθμό.

Εσύ το έχεις νιώσει ποτέ αυτό;

Ναι, μια φορά που γράφαμε τεστ στην ιστορία, δεν είχα διαβάσει πολύ καλά, δεν πρόλαβα γιατί ήμουν σε αγώνες και είχα άγχος, αλλά τελικά τα πήγα πολύ καλά.

Πώς λες να αισθάνεται ο Ηλίας;

Λύπη, γιατί για εκείνον δε λένε τίποτα.

Εσύ το έχεις νιώσει ποτέ αυτό;

Όχι.

Το έκανε κάποιος με την αδερφή σου;

Καμιά φορά το κάνει η μαμά.

Δηλαδή τι κάνει;

Μιλάει καμιά φορά με την αδερφή μου και δεν μου δίνουν πολλή σημασία.

Και τι νιώθεις;

Λύπη, γιατί θέλω να ακούν και μένα.

9.5.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων

Κατανοεί τις σκέψεις των άλλων. Ο ίδιος λέει:

Τι λες να σκέφτεται;

Ότι «δεν είμαι τόσο γρήγορος όπως οι άλλοι».

Και τι λες να σκέφτεται;

Μπορεί να ντρέπεται που δεν έχει καλά ρούχα, να κρυώνει, να πεινάει...αυτά.

Και τι λες να σκέφτεται;

Ότι δε θα τα πάει καλά και θα πάρει γάμα και η μαμά της μπορεί να τη μαλώσει.

Τι θα σκεφτόταν;

Ότι οι θείοι του μπορεί να μην τον αγαπάνε και να αγαπάνε μόνο το αδερφάκι του.

9.5.2.4. Ανάλυση προοπτικής

Μπορεί να μπει στη θέση των άλλων και να καταλάβει και τη δική τους προοπτική. Ο ίδιος λέει:

Πώς λες να νιώθει ο Κώστας;

Λύπη, γιατί ήθελε να πάει να παίξει με τον φίλο του.

Ο Στάθης;

Λύπη κι αυτός, γιατί τον περίμενε να παίξουν και τώρα θα είναι μόνος του.

Και η μαμά του Κώστα τι θα νιώθει;

Λύπη, γιατί είδε ότι το παιδί της στενοχωρήθηκε, αλλά δεν μπορούσε να τον αφήσει, αφού είχε διάβασμα.

Αν ήσουν με την παρέα σου και έπρεπε να αποφασίσετε για κάτι και τα άλλα παιδιά είχαν άλλη άποψη από σένα, τι θα έκανες; Δηλαδή αν ήθελες εσύ κάτι και οι άλλοι ήθελαν κάτι άλλο...

Θα μιλούσαμε και θα συμφωνούσαμε.

9.5.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση. Ο ίδιος λέει:

Τι αισθάνεσαι;

Λύπη, γιατί δεν είναι ωραίο να πεινάει ή να μην έχει ρούχα να φορέσει.

Για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες που είναι τυφλά ή δεν μπορούν να περπατήσουν, τι αισθάνεσαι;

Λύπη, γιατί δεν μπορούν να κάνουν κάποια πράγματα.

Ωραία. Όταν η μαμά ή ο μπαμπάς είναι στεναχωρημένοι, εσύ πώς αισθάνεσαι;

Λύπη.

Όταν στεναχωριέται κάποιος φίλος σου, εσύ πώς αισθάνεσαι;

Λύπη, γιατί είναι φίλος μου.

Και για κάποιο άλλο παιδί που δεν είναι φίλος σου, στεναχωριέσαι;

Ναι, αν έχει πάθει κάτι σοβαρό.

9.5.4. Ενσυναισθητική ανησυχία

Επηρεάζεται από μια δύσκολη κατάσταση, αλλά δεν αναστατώνεται ιδιαίτερα. Η μητέρα του λέει:

Γενικά όταν είναι μπροστά σε μία δύσκολη κατάσταση, νιώθει ταραχή, αναστατώνεται;
Μπορείς πούμε να τον δεις να μαζευτεί, να σε κοιτάζει περίεργα, τον επηρεάζει.

Σύμφωνα με τον ίδιο:

Και αν έβλεπες τους φίλους σου να τσακώνονται, θα ένιωθες ταραχή, αναστάτωση;
Ναι, δε θα μου άρεσε.

Θα μπορούσες να τους βοηθήσεις ή θα ήσουν πολύ αναστατωμένος;
Όχι, θα μπορούσα.

9.5.5. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Καταλαβαίνει τα συναισθήματα των ηρώων, αλλά δεν ταυτίζεται ιδιαίτερα μαζί τους. Ο ίδιος λέει:

Αν έβλεπες ένα παιδί που περνάει δύσκολα σε μία ταινία πώς θα αισθανόσουν;
Λύπη.

Και τι θα σκεφτόσουν;
Δε θα μου άρεσε.

Η μητέρα του αναφέρει:

Και όταν βλέπει τηλεόραση ή διαβάζει ένα βιβλίο, ταυτίζεται λίγο περισσότερο με τους ήρωες;

Ναι, αλλά το είχα ξαναπεί: και με το PlayStation που παίζει, είναι ένας ήρωας και θυμάμαι ακόμη μία φορά που βγήκα με το αυτοκίνητο και περνούσε ένα περιπολικό και λέει «μπαμπά, μπάτσικο».

Ναι, το θυμάμαι.

Ναι, τον επηρεάζουν τα παιχνίδια.

Ταινίες, σειρές;

Αν τύχει και δει τώρα μία ταινία που μπορεί να δει κάποιο πυροβολισμό ή κάτι τέτοιο, μπορεί να τον επηρεάσει και να μην κοιμηθεί το βράδυ και δεν τον αφήνω να βλέπει. Θα δει μόνο παιδικά.

Ας πούμε τα συναισθήματα των ηρώων δείχνει ότι τα καταλαβαίνει;

Ναι, πιστεύω ναι, πιστεύω ναι.

9.5.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Έχει διάθεση για προσφορά βοήθειας. Συνήθως η βοήθειά του είναι με τη μορφή παρηγοριάς ή έμπρακτη. Τα κίνητρά του είναι αλτρουιστικά. Ο ίδιος λέει:

Ναι, ναι, θα τον βοηθούσες;

Ναι, θα τον βοηθούσα.

Τι θα έκανες;

Θα του έλεγα «μη στενοχωριέσαι, μην τους δίνεις σημασία, εσύ προσπάθησε να γίνεις καλύτερος».

Και γιατί θα το βοηθούσες;

Γιατί δεν είναι ωραίο να σε κοροϊδεύουν.

Και θα έκανες κάτι για να το βοηθήσεις;

Ναι.

Τι θα έκανες;

Αν είχα ρούχα ή παπούτσια που δεν χρειάζομαι, θα του τα έδινα.

Και γιατί θα το βοηθούσες;

Γιατί δεν είναι ωραίο ένα παιδί να μην έχει ρούχα να φορέσει ή φαγητό να φάει.

Θα βοηθούσες αυτό το κοριτσάκι άμα σου ‘λεγε ότι δεν έχω διαβάσει και τι θα κάνω;

Ναι.

Τι θα έκανες;

Θα της έλεγα «μη στενοχωριέσαι, δεν πειράζει αν δεν γράφεις πολύ καλά, απλά την άλλη φορά να μην το ξεχάσεις»

Γιατί θα τη βοηθούσες;

Γιατί μπορεί να ήταν φίλη μου και δε θα ήθελα να τη βλέπω στενοχωρημένη.

Θα βοηθούσες αυτό το παιδάκι;

Ναι.

Τι θα του έλεγες;

Να μη στενοχωριέται, γιατί κι αυτό είναι έξυπνο και καλό κι ότι οι θείοι του το αγαπάνε, απλώς μπορεί να ξεχάσαν να του μιλήσουν κι αυτουνού.

Και γιατί θα το βοηθούσες;

Γιατί δεν είναι ωραίο να νιώθει άσχημα.

Θα τα βοηθούσες;

Ναι.

Τι θα έκανες αν ερχόταν στην τάξη μας ένα τέτοιο παιδί;

Θα έπαιζα μαζί του και θα το βοηθούσα να ανέβει τις σκάλες ή να πάει κάπου αν ήθελε.

Προσπαθείς να τους βοηθήσεις;

Ναι, αν μπορώ.

Τι κάνεις;

Πηγαίνω και τους λέω να μην στενοχωριούνται.

Προσπαθείς να τον βοηθήσεις;

Ναι.

Τι κάνεις;

Του λέω να μην στενοχωριέται και προσπαθώ να του βρω μια λύση.

Σύμφωνα με τη μητέρα του, ο Χ.Γ. βοηθάει τους φίλους του, αλλά και άλλα παιδιά, υπερασπίζοντάς τα και προσπαθώντας να τα παρηγορήσει ή να τους βρει μία λύση. Η μητέρα του αναφέρει:

Όχι, έχετε δίκιο, ναι, θα σας πω ένα περιστατικό από χτες ας πούμε, είναι ένα περιστατικό με ένα φίλο του. Ένας καλός φίλος τσακώθηκε με ένα άλλο παιδί και προσπάθησε ο Χριστός να τον βοηθήσει, να τον υπερασπιστεί και του λέει «έλα, μην του δίνεις σημασία, μην του μιλάς μη σε χτυπήσει» και αυτά. Ναι, όντως, δεν μπορώ να πω, βοηθάει δηλαδή και τα άλλα παιδιά και όλοι μαζί σαν ομάδα υπερασπίστηκαν το φίλο τους απέναντι στον άλλον και αυτά.

9.5.7. Ρύθμιση συναισθήματος

Μπορεί να διαχειριστεί τα συναισθήματά του, αλλά ίσως κάποιες φορές να μην τα εκδηλώνει και να τα κρατάει μέσα του, καθώς είναι αρκετά κλειστός χαρακτήρας. Ο ίδιος λέει:

Ωραία, μπορείς να μου πεις τι κάνεις όταν θυμώνεις;

Τίποτα, προσπαθώ να ηρεμήσω.

Πώς το καταφέρνεις αυτό; Μπορείς να ηρεμήσεις κάνοντας κάτι άλλο;

Ναι, συνήθως παίζω με κάτι και μου περνάει.

Όταν είσαι λυπημένος, τι κάνεις;

Κάθομαι στο δωμάτιό μου και παίζω κάτι ή διαβάζω ένα βιβλίο και μου περνάει.

Η μητέρα του λέει πως δεν έχει αλλάξει. Όταν θυμώσει, μπορεί να φωνάξει ή να αντιδράσει, αλλά του περνάει πολύ γρήγορα. Η ίδια λέει:

Κάποια βελτίωση στη συμπεριφορά του τελευταία;

Το ίδιο μου φαίνεται, δεν έχω δει, ήσυχος είναι, εντάξει άμα τσαντιστεί, θα τσαντιστεί και αυτά, όταν εκνευριστεί... όχι εντάξει, μία χαρά, δεν έχω πρόβλημα.

Καταφέρνει να ελέγχει περισσότερο το θυμό του ας πούμε;

Εντάξει, μπορεί ας πούμε να τσαντιστεί με κάτι και να χτυπήσει το χέρι του και να πει «εγώ δεν πάω, εγώ δεν κάνω», αλλά μετά από λίγα λεπτά θα του περάσει, δηλαδή μέχρι εκεί, δεν κάνει κάτι άλλο, να παρεκτραπεί, εντάξει και με την αδερφή του κάποιες φορές τσακώνεται...

Έτσι ήταν και πριν όμως, έτσι;

Ναι, έτσι ήτανε, δεν έχει αλλάξει κάτι.

9.5.8. Συνοπτικά αποτελέσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων και τους λόγους που οδηγούν σε αυτή.
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων, καθώς και τα δικά του σε ανάλογη περίπτωση.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Κατανοεί τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Μπορεί να μπει στη θέση των άλλων και να καταλάβει και τη δική τους προοπτική.

Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση.

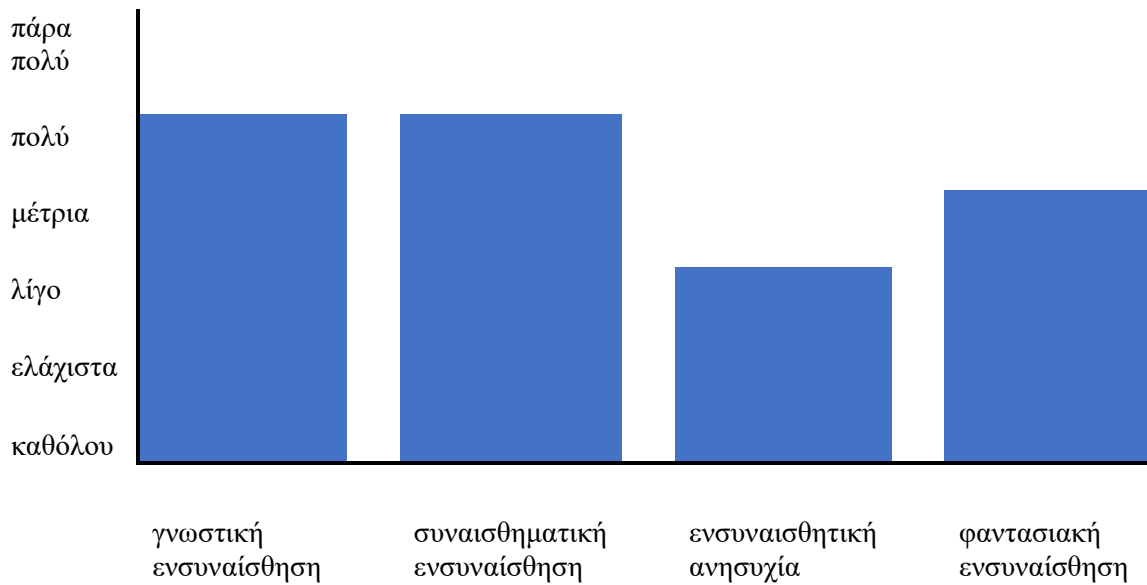
Ενσυναισθητική ανησυχία: Δεν αναστατώνεται ιδιαίτερα σε μια έντονη κατάσταση, όμως στενοχωριέται ή νιώθει δυσφορία.

Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Διαθέτει φαντασιακή ενσυναίσθηση σε μέτριο βαθμό. Κατανοεί τα συναισθήματα των ηρώων σε ταινίες ή βιβλία, αλλά δεν ταυτίζεται ιδιαίτερα μαζί τους.

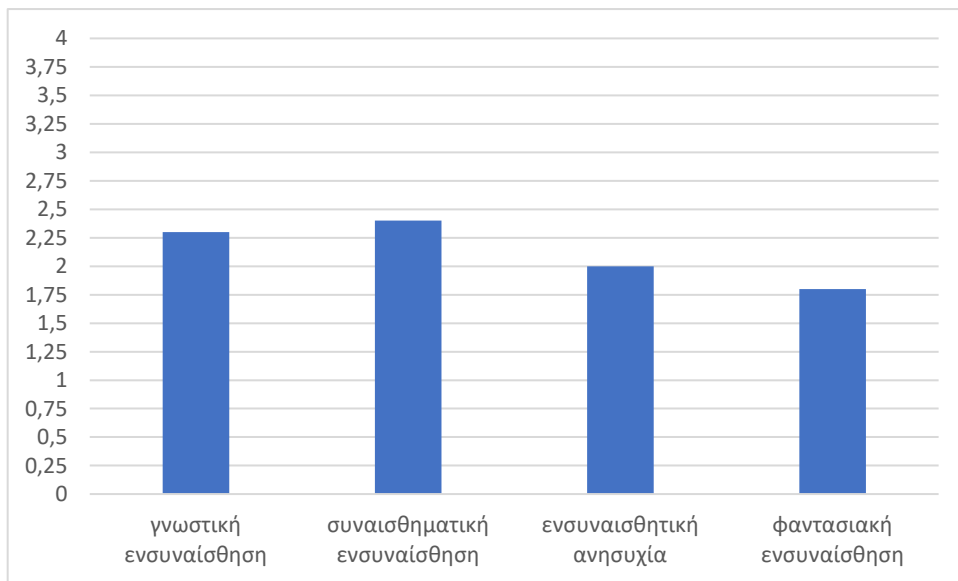
Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Έχει διάθεση για προσφορά βοήθειας και τα κίνητρά του είναι αλτρουιστικά.

Ρύθμιση συναισθήματος: Διαχειρίζεται τα συναισθήματα του, αν και πολλές φορές δυσκολεύεται να τα εκδηλώσει.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού Χ.Γ.

**Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά
(0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)**

9.5.9. Σύγκριση με την προπαραμβατική έρευνα

• **Πρόοδος στις παρεμβάσεις που προηγήθηκαν**

Ο Χ.Γ. δε συμμετείχε σχεδόν καθόλου στις συζητήσεις, αλλά συνεργάστηκε πολύ καλά σε ομάδες. Μέσα από τις παρεμβάσεις φάνηκε πως δεν εκδηλώνει εύκολα τα συναισθήματά του, όμως καταφέρνει να τα ελέγξει. Του αρέσει η ηρεμία, οπότε σε περίπτωση έντονης διαφωνίας επιλέγει να φύγει. Σε κάποιες περιπτώσεις, αλλά όχι σε όλες, κατάφερε να μπει στη θέση του άλλου και να καταλάβει τις σκέψεις και τα συναισθήματά του. Η βοήθεια που πρόσφερε σε μια σχετική παρέμβαση ήταν οι συμβουλές, οπότε δεν

έδωσε πολλή σημασία σε αυτά που λέγαμε σχετικά με τη μορφή της βοήθειας που μπορούμε να προσφέρουμε. Γενικά, δεν έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για τις δραστηριότητες.

- **Μετά τις παρεμβάσεις έρευνα**

Όσο αφορά τη γνωστική ενσυναίσθηση, σύμφωνα και με τις δύο μεθόδους έρευνας, δε φαίνεται να υπάρχει κάποια αλλαγή. Στις συνεντεύξεις όμως φαίνεται να είναι υψηλότερη απ' ό, τι στο ερωτηματολόγιο. Το ίδιο συμβαίνει και με τη συναισθηματική ενσυναίσθηση.

Η ενσυναισθητική ανησυχία, ενώ φαίνεται να έχει παραμείνει ίδια σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο, έχει κάπως μειωθεί σύμφωνα με τις συνεντεύξεις. Ο Χ.Γ. παρουσιάζεται κάπως πιο ήρεμος σε σχέση με πριν, δηλαδή δεν αναστατώνεται ιδιαίτερα.

Η φαντασιακή ενσυναίσθηση, σύμφωνα και με τις δύο μεθόδους έρευνας έχει παραμείνει ίδια. Ο Χ.Γ. κατανοεί τα συναισθήματα των ηρώων και συμπάσχει, αλλά δεν ταυτίζεται ιδιαίτερα.

Η προσφορά βοήθειας ίσως να έχει μια μικρή αλλαγή, σύμφωνα με τη μητέρα του, καθώς φαίνεται να είναι λίγο πιο φανερή.

Τέλος, δεν έχει αλλάξει κάτι στη ρύθμιση του συναισθήματος, καθώς σε αυτόν τον τομέα ο Χ.Γ. δεν είχε δυσκολία, παρά μόνο να εκφράζει το συναίσθημα του λίγο παραπάνω, κάτι το οποίο δεν έχει βελτιωθεί.

9.6. Αποτελέσματα του μαθητή Σ.Μ.

9.6.1. Γενικά συμπεράσματα

Σε γενικές γραμμές η μητέρα του δεν έχει δει κάποια σημαντική διαφορά όσον αφορά την ενσυναίσθηση. Η ίδια λέει:

Ήθελα να σας ρωτήσω σχετικά με την ενσυναίσθηση, αν έχετε δει κάποια διαφορά τώρα. Βλέπετε να ενδιαφέρεται περισσότερο για τους άλλους, να μπαίνει στη θέση τους, να καταλαβαίνει καλύτερα τα συναισθήματά τους; Διαφορά όχι, δεν μπορώ να πω. Το ίδιο με πριν.

9.6.2. Γνωστική ενσυναίσθηση

9.6.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων

Καταλαβαίνει τις περισσότερες φορές τη δυσφορία που νιώθουν τα πρόσωπα στις ιστορίες-σενάρια, αλλά όχι πάντα. Κάποιες φορές χρειάζεται βοήθεια για να καταλάβει. Δεν κατανοεί όμως τα ακριβή συναισθήματα των προσώπων, ούτε τους λόγους που οδηγούν σε αυτά. Ο ίδιος λέει:

*Πώς λες να αισθάνεται; (το παιδί που του λένε ότι τρέχει πιο αργά και από χελώνα)
Λύπη, επειδή το κοροϊδεύουν ότι τρέχει σαν χελώνα.*

Και τι λες να αισθάνεται αυτό το παιδί; (το παιδί στον δρόμο)

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί φοράει βρώμικα ρούχα.

Πώς λες να αισθάνεται που δεν έχει διαβάσει; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Χαρά, επειδή θέλει να γράψουν το τεστ.

Αφού δεν έχει διαβάσει όμως.

Λύπη.

Γιατί είπες χαρά;

Επειδή θα έγραφε τεστ.

Σου αρέσουν τα τεστ;

Όχι, άλλα μόνο τα μαθηματικά μου αρέσουν.

Αλλά όταν γράφουμε τεστ στα μαθηματικά σου αρέσει;

Ναι.

Γι' αυτό είπες χαρά, ε; Όμως όταν δεν έχεις διαβάσει, θέλεις να γράψεις τεστ;

Όχι.

Οπότε, τι θα νιώθει όταν ακούει ότι θα γράψουν τεστ και δεν έχει διαβάσει;

Λύπη, επειδή δεν έχει διαβάσει.

Πώς λες να νιώθει ο Ηλίας; (το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του)

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί όλοι λένε ότι είναι καλός ο άλλος και μπορεί να του λένε ότι δεν είναι καλός, ότι είναι κακός.

Ποιος να το λέει αυτό;

Ο μπαμπάς.

Όχι, εγώ έλεγα ότι θα πηγαίνουν και θα λένε οι θείοι ότι το αδερφάκι είναι έξυπνο και χαριτωμένο. Πώς λες να νιώθει;

Λύπη, γιατί δεν του λένε πως είσαι καλό παιδί.

Οπότε στεναχωριέται;

Ναι.

Καταλαβαίνει κάποιες από τις δυσκολίες των ατόμων με ειδικές ανάγκες, αλλά κυρίως τις πρακτικές. Ο ίδιος αναφέρει:

Τι δυσκολίες αντιμετωπίζουν; Τι δυσκολίες λες να έχουν; (τα παιδιά με ειδικές ανάγκες)

Δεν μπορούν να περπατήσουν, δεν μπορούν να βλέπουν, δεν μπορούν να παίζουν.

Κάτι άλλο;

Δεν μπορούν...

Τι νιώθουν λες;

Λύπη, στεναχώρια.

Νιώθουν λύπη γιατί δεν μπορούν να κάνουν αυτά τα πράγματα ή και για κάτι ακόμα;

Επειδή δεν μπορούν να κάνουν πράγματα.

Μπορεί να καταλάβει τα συναισθήματα των γονιών του και πιο πολύ της μητέρας του, αλλά όχι σε μεγάλο βαθμό. Το ίδιο ισχύει και για τους φίλους του, αλλά και για τα υπόλοιπα παιδιά. Ο ίδιος αναφέρει:

Μπορείς να μπεις στη θέση τους; Μπορείς να καταλάβεις τι αισθάνονται ή τι σκέφτονται; (οι γονείς του)

Λίγο.

Λίγο περισσότερο για κάποιον μπορείς να καταλάβεις;

Λίγο περισσότερο τη μαμά.

Για τους φίλους σου; Μπορείς να μπεις στη θέση τους, να καταλάβεις τι αισθάνονται ή τι σκέφτονται;

Όχι, λίγο.

Θα μπορούσες να μπεις στη θέση του και να καταλάβεις τι αισθάνεται ή τι σκέφτεται; (το παιδί που δεν είναι φίλος του)

Όχι πολύ.

Τα παραπάνω συμπεράσματα φαίνονται κι από τα λόγια της μητέρας του, η οποία λέει πως ο Σ.Μ. καταλαβαίνει τα συναισθήματά της και θέλει να τη βοηθήσει, ενώ με τον πατέρα του δε δείχνει την ίδια κατανόηση. Η ίδια αναφέρει:

Με σας τους γονείς δείχνει να σας καταλαβαίνει λίγο περισσότερο;

Με μένα λίγο πιο πολύ, ναι. Θα έρθει να με ρωτήσει τι έχω, όταν με δει στενοχωρημένη, τον βλέπεις, στενοχωριέται, θέλει να με βοηθήσει.

Με τον μπαμπά του;

Με τον μπαμπά του όχι τόσο.

Τέλος, η μητέρα του λέει πως ίσως να έχει δει κάποια μικρή διαφορά στην κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων:

Δεν έχετε δει δηλαδή κάτι λίγο διαφορετικό, να νοιάζεται λίγο παραπάνω ή να καταλαβαίνει λίγο καλύτερα;

Ακούει λίγο περισσότερο και...ναι, ίσως καταλαβαίνει λίγο καλύτερα.

9.6.2.2.Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων

Δεν αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων, όμως κάποιες φορές μπορεί να καταλάβει πώς θα ένιωθε ο ίδιος σε παρόμοια περίπτωση. Ο ίδιος λέει:

Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης που του λένε ότι τρέχει πιο αργά και από χελώνα;

Λύπη, επειδή το κοροϊδεύουν ότι τρέχει σαν χελώνα.

Εσύ το έχεις νιώσει ποτέ αυτό;

Όχι.

Δεν σε έχουν κοροϊδέψει ποτέ;

Με έχουν.

Και τι νιώθεις όταν σε κοροϊδεύουν;

Λύπη.

Και τι σκέφτεσαι;

Τίποτα.

Και τι λες να αισθάνεται αυτό το παιδί; (το παιδί στον δρόμο)

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί φοράει βρώμικα ρούχα.

Πώς λες να αισθάνεται που δεν έχει διαβάσει; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Χαρά, επειδή θέλει να γράψουν το τεστ.

Αφού δεν έχει διαβάσει όμως.

Λύπη.

Γιατί είπες χαρά;

Επειδή θα έγραφε τεστ.

Σου αρέσουν τα τεστ;

Όχι, άλλα μόνο τα μαθηματικά μου αρέσουν.

Αλλά όταν γράφουμε τεστ στα μαθηματικά σου αρέσει;

Ναι.

Γι' αυτό είπες χαρά, ε; Όμως όταν δεν έχεις διαβάσει, θέλεις να γράψεις τεστ;

Όχι.

Οπότε, τι θα νιώθει όταν ακούει ότι θα γράψουν τεστ και δεν έχει διαβάσει;

Λύπη, επειδή δεν έχει διαβάσει.

Εσύ τι θα αισθανόσουν;

Λύπη, γιατί δεν θα είχα διαβάσει, γιατί θα έκανα τεστ και δεν θα ξέρω τι να γράψω.

Πώς λες να νιώθει ο Ηλίας; (το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του)

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί όλοι λένε ότι είναι καλός ο άλλος και μπορεί να του λένε ότι δεν είναι καλός, ότι είναι κακός.

Ποιος να το λέει αυτό;

Ο μπαμπάς.

Όχι, εγώ έλεγα ότι θα πηγαίνουν και θα λένε οι θείοι ότι το αδερφάκι είναι έξυπνο και χαριτωμένο. Πώς λες να νιώθει;

Λύπη, γιατί δεν του λένε πως είσαι καλό παιδί.

Οπότε στεναχωριέται;

Ναι.

Εσύ το έχεις νιώσει ποτέ αυτό; Εσύ δεν έχεις αδερφάκι, αλλά αν έλεγαν για το ξαδερφάκι σου «α, τι χαριτωμένο πού είναι αυτό το ξαδερφάκι» και για σένα δεν έλεγαν τίποτα, πώς θα ένιωθες;

Λύπη.

9.6.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων

Δεν μπορεί να κατανοήσει τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων. Ο ίδιος λέει:

Και τι λες να σκέφτεται; Εσύ τι θα σκεφτόσουν στη θέση του; (το παιδί που κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Θα πήγαινα να το έλεγα.

Τι θα σκεφτόσουν όμως;

Τίποτα.

Και τι λες να σκέφτεται; (το παιδί στον δρόμο)

...

Δεν μπορείς να σκεφτείς;

Όχι.

Και τι λες να σκέφτεται; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Λύπη.

Τι θα σκέφτεται; Εσύ τι θα σκεφτόσουν;

Τίποτα.

Οπότε τι μπορεί να σκέφτεται; Ότι εγώ ή ο θείος με τη θεία μου... Τι μπορεί να σκέφτεται; Ξέρεις; (το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του)

Όχι.

Και τι θα σκεφτόσουν; (σε μια παρόμοια περίπτωση)

Ότι γιατί λένε στον ξάδερφό μου αυτό και για μένα όχι.

Και τι θα σκεφτόσουν;

Δε σκέφτομαι τίποτα.

Δεν μπορεί να καταλάβει τις σκέψεις των γονιών ή των φίλων του, παρά μόνο λίγο της μητέρας του. Όπως λέει κι ο ίδιος:

Μπορείς να μεις στη θέση τους; Μπορείς να καταλάβεις τι αισθάνονται ή τι σκέφτονται;

Λίγο.

Λίγο περισσότερο για κάποιον μπορείς να καταλάβεις;

Λίγο περισσότερο τη μαμά.

Για τους φίλους σου; Μπορείς να μεις στη θέση τους, να καταλάβεις τι αισθάνονται ή τι σκέφτονται;

Όχι.

**Θα μπορούσες να μπει στη θέση του και να καταλάβεις τι αισθάνεται ή τι σκέφτεται;
(το παιδί που δεν είναι φίλος του)**

Όχι πολύ.

Η μητέρα του λέει πως ο Σ.Μ. δυσκολεύεται να μπει στη θέση των άλλων και να κατανοήσει τις σκέψεις τους.

Μπορεί να μπει στη θέση τους, να καταλάβει τι σκέφτονται;

Όχι εύκολα, εκεί δυσκολεύεται.

9.6.2.4. Ανάλυση προοπτικής

Δεν μπορεί να κατανοήσει την προοπτική των άλλων, ειδικά των ενηλίκων. Μπορεί να καταλάβει σε κάποιο βαθμό το συναίσθημά τους, αλλά όχι τη σκέψη τους. Ο ίδιος αναφέρει:

Πώς αισθάνεται ο Κώστας;

Λύπη, γιατί δεν θα πάει στο φίλο του και δεν θα παίζει.

Και τι λες να σκέφτεται;

Δεν ξέρω.

Ο Στάθης τι λες να σκέφτεται;

Λύπη, γιατί δε θα 'ρθει να παίζουν.

Και τι λες να σκέφτεται;

Δεν ξέρω.

Εσύ τι θα σκεφτόσουν άμα περίμενες το φίλο σου και σου λέγανε ότι δε θα έρθει, γιατί έχει διάβασμα;

Τίποτα.

Τι θα ένιωθες;

Λύπη.

Και η μαμά του Κώστα τι λες να νιώθει;

Τίποτα.

Και τι λες να σκέφτεται;

Τίποτα.

Σε περίπτωση διαφωνίας θέλει να γίνεται το δικό του κι όταν δε γίνεται, φεύγει. Δεν προσπαθεί να καταλάβει τη προοπτική των άλλων. Ο ίδιος λέει:

Αν τα παιδιά της παρέας σου είχαν διαφορετική άποψη από σένα, τι θα έκανες; Αν προσπαθούσατε δηλαδή να αποφασίσετε για κάτι και εκείνοι είχαν διαφορετική άποψη από εσένα, ήθελαν κάτι άλλο. Τι θα έκανες;

Θα τους έλεγα το δικό μου.

Και αν δε γινόταν το δικό σου;

Θα έφευγα.

Σύμφωνα με τη μητέρα του, τα πηγαίνει λίγο καλύτερα με τα παιδιά τώρα τελευταία, παίζει καλύτερα μαζί τους και δε νευριάζει τόσο εύκολα, οπότε ίσως να αρχίζει να κατανοεί καλύτερα και τις επιθυμίες των άλλων. Η μητέρα του αναφέρει:

Έχετε κάποιο παράδειγμα;

Τα πάει λίγο καλύτερα με τα άλλα παιδιά, δε νευριάζει τόσο εύκολα. Παίζει πιο καλά μαζί τους.

9.6.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση. Ο ίδιος λέει:

Τι αισθάνεσαι για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες; τα παιδιά που είναι τυφλά ή που είναι σε αναπηρικό καροτσάκι; Τι νιώθεις;

Λύπη.

Στεναχωριέσαι;

Ναι.

Όταν σκέφτεσαι πόσο δύσκολο είναι για αυτά;

Ναι.

Καλά. Αν η μαμά σου είναι στεναχωρημένη, τι κάνεις; Πώς νιώθεις;

Λύπη.

Αν ο μπαμπάς είναι στεναχωρημένος;

Λύπη.

Το ίδιο στεναχωριέσαι και για τους δύο;

Ναι.

Και όταν είναι στεναχωρημένοι, στεναχωριέσαι και εσύ; Τι αισθάνεσαι όταν είναι στεναχωρημένοι οι φίλοι σου;

Τίποτα, λύπη.

Και αν ήταν στεναχωρημένο κάποιο παιδί που δεν είναι φίλος σου, τι αισθάνεσαι;

Λύπη και γι' αυτό.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Με άλλα πρόσωπα της οικογένειας, βλέπετε καμία διαφορά;

Στεναχωριέται όταν τους βλέπει ότι δεν είναι καλά. Είναι ευαίσθητος, ναι.

Με τους συμμαθητές του; Σας λέει κάτι;

Για τους φίλους του θα μου πει, «έγινε αυτό, στενοχωρήθηκε η Ε.», θα στενοχωρηθεί, δεν μπορεί να βλέπει τους άλλους να είναι στενοχωρημένοι, θέλει όλοι να είναι καλά.

9.6.4. Ενσυναισθητική ανησυχία

Δε χάνει την ψυχραιμία του. Δείχνει ενδιαφέρον όταν υπάρχει μια δύσκολη κατάσταση, αλλά δεν αναστατώνεται σε σημείο που να μην μπορεί να βοηθήσει. Ο ίδιος λέει:

Αν έβλεπες τους φίλους σου να τσακώνονται, πώς θα ένιωθες.

Άσχημα, θα πήγαινα να δω τι γίνεται και θα τους έλεγα να σταματήσουν.

Θα παραζόσουν πολύ;

Ναι, αλλά όχι πολύ, λίγο.

Η μητέρα του λέει ότι δεν του αρέσει καθόλου όταν βρίσκεται μπροστά σε μια δύσκολη κατάσταση, αλλά δεν αναστατώνεται. Η ίδια αναφέρει:

Μάλιστα. Όταν βλέπει τους άλλους να τσακώνονται ή τέλος πάντων βρίσκεται μπροστά σε μια δύσκολη κατάσταση, αναστατώνεται σε σημείο που να μην μπορεί να ηρεμήσει;

Όχι τόσο πολύ. Δεν του αρέσει καθόλου να τσακώνονται, θα πάει να τους χωρίσει, θέλει όλα να είναι καλά, αλλά δεν αναστατώνεται.

Παραμένει ψύχραιμος δηλαδή, ε;

Ναι, ψύχραιμος.

9.6.5. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Νιώθει τα συναισθήματα των ηρώων και συγκινείται, αλλά δεν ταυτίζεται ιδιαίτερα.
Ο ίδιος λέει:

Αν έβλεπες ένα παιδί σε μια ταινία να περνάει δύσκολα, πώς θα αισθανόσουν;

Χάλια.

Γιατί;

Θα το λυπόμουν.

Μπορεί και να έκλαιγες;

Ναι, κάποιες φορές.

Και τι θα σκεφτόσουν;

Δεν ξέρω.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Και όταν βλέπει τηλεόραση ή διαβάζει κάποιο βιβλίο, βλέπετε να ταυτίζεται λίγο περισσότερο με τους ήρωες, να τους καταλαβαίνει λίγο καλύτερα, να νιώθει τα συναισθήματα τους;

Ναι, ναι, συγκινείται, νιώθει συναισθήματα.

Ταυτίζεται με κάποιους ήρωες, τους παριστάνει;

Του αρέσουν κάποιοι, αλλά δεν έχω δει να τους παριστάνει.

9.6.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Έχει διάθεση για βοήθεια, όχι όμως σε όλες τις περιπτώσεις. Κάποιες φορές ενώ θέλει να βοηθήσει, δεν ξέρει τον τρόπο. Η βοήθεια που προσφέρει είναι κυρίως πρακτική. Το κίνητρό του είναι κυρίως η ανακούφιση των άλλων από τα προβλήματά τους.

Και θα τον βοηθούσες τον Γιάννη που τον κοροϊδεύουν άμα ερχόταν και σου ‘λεγε «με κοροϊδεύουν τα παιδιά»; Τι θα έκανες για να τον βοηθήσεις; (το παιδί που το κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Θα τους έλεγα «σταματήστε».

Και στο Γιάννη τι θα έλεγες; Θα του έλεγες κάτι;

Όχι.

Απλά θα πήγαινες στα άλλα παιδιά;

Ε ναι.

Και γιατί θα το βοηθούσες;

Για να μην τον κοροϊδεύουν.

Θα έκανες κάτι για να το βοηθήσεις; (το παιδί στον δρόμο)

Όχι.

Γιατί;

Γιατί έχει βρώμικα ρούχα και θα μύριζε.

Ναι. Δε θα το λυπόσουν;

Λίγο.

Θα βοηθούσες αυτό το κοριτσάκι που θα ήταν στενοχωρημένο; Θα της έλεγες κάτι; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Κάτι που θα ήξερα.

Από το τεστ;

Ναι.

Εντάξει, κάτι άλλο θα της έλεγες για να τη βοηθήσεις;

Όχι.

Γιατί θα τη βοηθούσες;
Επειδή δεν θα ξέρει τι να γράψει.

Θα το βοηθούσες αυτό το παιδί; Θα του 'λεγες κάτι άμα σου 'λεγε «όλοι μου λένε για το αδερφάκι μου ότι είναι χαριτωμένο και έξυπνο και εμένα τίποτα»; Θα το βοηθούσες; (το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του)

Όχι.

Θα ήθελες να το βοηθήσεις;

Λίγο ναι.

Αλλά δεν θα το βοηθήσεις γιατί δεν θα ξέρεις τι να του πεις;

Ναι.

Θα καθόσουν όμως να τα ακούσεις;

Ναι.

Δεν θα μπορούσες να του πεις κάτι άλλο, όχι συμβουλές, απλά κάτι άλλο, ξέρω 'γω «μη στεναχωριέσαι» θα μπορούσες να του πεις;

Όχι.

Γιατί; Δε θα σε ενδιέφερε να του πεις κάτι;

Όχι.

Εσύ θα τα βοηθούσες; Αν ερχόταν ένα τέτοιο παιδί στην τάξη μας, θα το βοηθούσες; (παιδί με ειδικές ανάγκες)

Ναι.

Τι θα έκανες;

Θα του έλεγα...

Τι θα του έλεγες;

Τα μαθήματα... απλά αυτό δεν θα μπορούσε να γράφει.

Θα το βοηθούσες σε αυτά που δε θα μπορούσε;

Ναι.

Τι θα έκανες;

Τίποτα, όχι.

Έχει διάθεση να βοηθήσει, όπως και πριν. Η μητέρα του λέει:

Προσπαθεί να βοηθήσει λίγο περισσότερο;

Πάντα ήθελε να βοηθάει, όχι, δεν έχω δει κάτι διαφορετικό τώρα, το ίδιο με πριν.

9.6.7. Ρύθμιση συναισθήματος

Δεν έχει αλλάξει κάτι ιδιαίτερα στη συμπεριφορά του. Ίσως προσπαθεί λίγο περισσότερο να συγκρατήσει τον θυμό του ή να διαχειριστεί τη λύπη του, αλλά δεν έχει βρει ακόμα τον τρόπο. Ο ίδιος λέει:

Τι κάνεις όταν θυμώνεις;

Θυμώνω και εγώ.

Ναι, όταν θυμώνεις εσύ τι κάνεις;

Χτυπάω τους άλλους.

Μπορείς τώρα που κάναμε όλα αυτά τα μαθήματα να συγκρατήσεις λίγο πιο εύκολα το θυμό σου; Μπορείς να κάνεις κάτι άλλο; Σκέφτεσαι καμιά φορά να μη χτυπήσεις τους άλλους, να κάνεις κάτι καλύτερο;

Ναι.

Τι δηλαδή;

Δεν ξέρω. Απλά να θυμώνω.

Όταν είσαι λυπημένος τι κάνεις, κάνεις κάτι για να σου περάσει η λύπη;

Όχι.

Θυμάσαι αυτά που είπαμε στην τάξη όταν είμαστε λυπημένοι τι μπορούμε να κάνουμε;

Θυμάσαι;

Όχι.

Για πες μου τι κάνεις όταν είσαι λυπημένος;

Παίζω με κάτι και μου περνάει.

Η μητέρα του λέει πως είναι λίγο πιο ήρεμος και μπορεί να ελέγξει λίγο καλύτερα τον θυμό του. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Έχετε δει κάποια αλλαγή στη συμπεριφορά του;

Ακούει λίγο περισσότερο. Είναι πολύ ζωντανός, αλλά τώρα είναι λίγο πιο υπάκουος, αν του μιλήσω και του εξηγήσω θα ακούσει πιο εύκολα.

Μάλιστα, ωραία. Μπορεί να διαχειριστεί τον θυμό του λίγο καλύτερα;

Ναι, νομίζω τελευταία μπορεί. Δε νευριάζει τόσο πολύ.

Όταν όμως νευριάζει, εκφράζει τον θυμό του λίγο καλύτερα;

Ναι, ναι, παλιότερα χτύπαγε κιόλας, τώρα δεν το κάνει.

Ωραία, καλό αυτό! Όταν είναι στενοχωρημένος, κάνει κάτι από μόνος του για να ηρεμήσει;

Δεν ξέρω αν κάνει κάτι από μόνος του. Συνήθως έρχεται και μου το λέει.

9.6.8. Συνοπτικά αποτελέσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Κατανοεί τη δυσφορία που μπορεί να νιώθει κάποιος, αλλά όχι ακριβώς το συναίσθημα, ούτε τους λόγους που οδηγούν σε αυτό το συναίσθημα.
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Δεν αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων, αλλά μπορεί να καταλάβει τι συναίσθημα θα ένιωθε σε μια παρόμοια περίπτωση.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Δεν μπορεί να κατανοήσει τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Δεν μπορεί να καταλάβει την προοπτική των άλλων, αλλά έχει αρχίσει και τα πηγαίνει καλύτερα με τα άλλα παιδιά.

Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση.

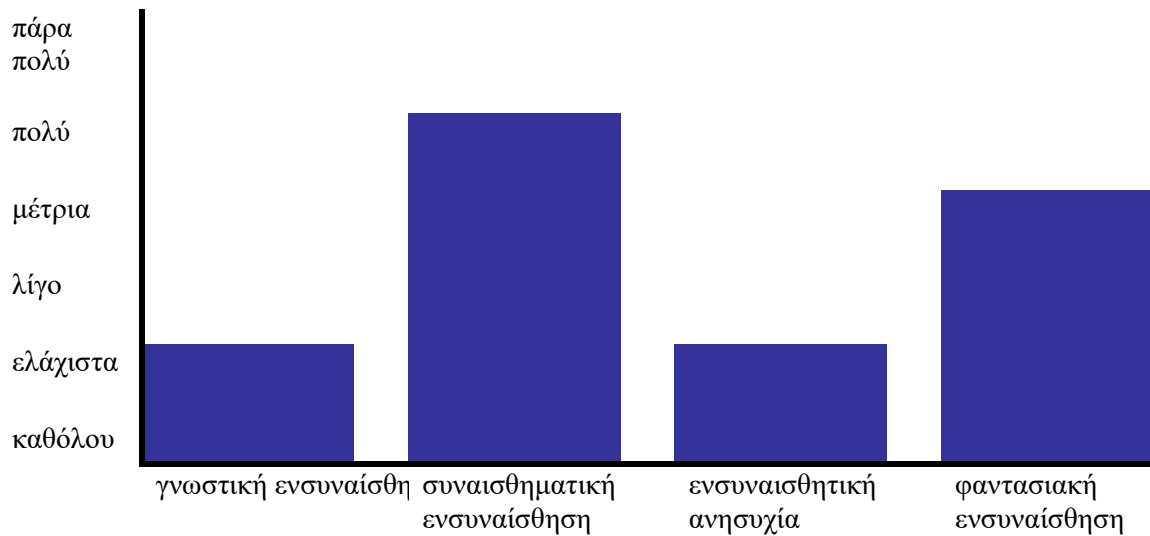
Ενσυναισθητική ανησυχία: Δεν αισθάνεται καλά σε δύσκολες καταστάσεις, αλλά δεν αναστατώνεται.

Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Διαθέτει μέτρια συναισθηματική ενσυναίσθηση. Νιώθει τα συναισθήματα των ηρώων, αλλά δεν ταυτίζεται μαζί τους ιδιαίτερα.

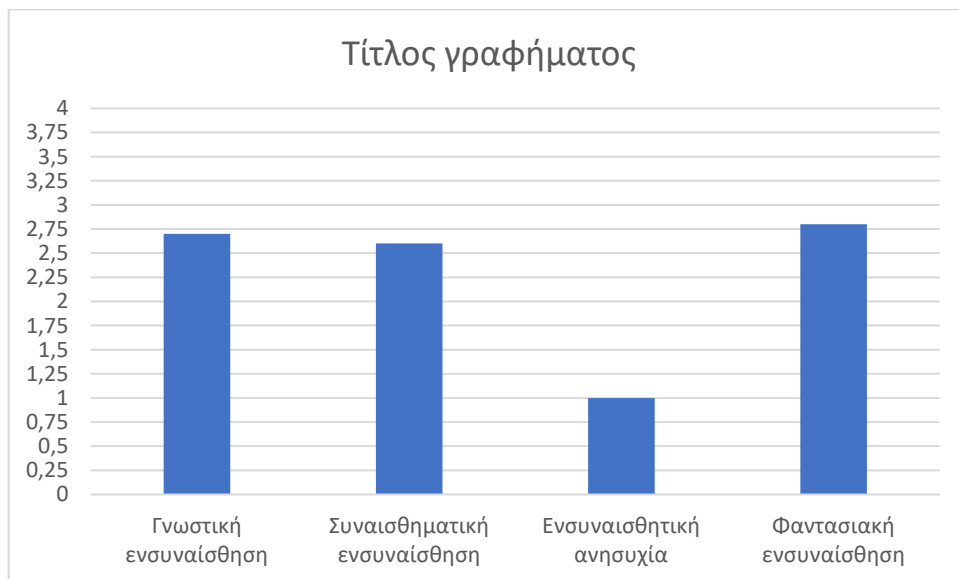
Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Έχει διάθεση για βοήθεια, όχι όμως προς όλους και σε όλες τις περιστάσεις. Κάποιες φορές, ενώ θέλει να βοηθήσει, δεν ξέρει τον τρόπο.

Ρύθμιση συναισθήματος: Έχει μια μικρή βελτίωση στη διαχείριση του θυμού.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού Σ.Μ.

**Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά
(0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)**

9.6.9. Σύγκριση με την προπαραεμβατική έρευνα

- **Πρόοδος στις παρεμβάσεις**

Ο Σ.Μ. είχε κάποια μικρή πρόοδο, όσο προχωρούσαν οι παρεμβάσεις. Στις πρώτες παρεμβάσεις συμμετείχε ελάχιστα, ήθελε πολλή βοήθεια στις διάφορες δραστηριότητες, δεν μπορούσε να συνεργαστεί στις ομάδες και ήταν φανερό ότι είχε δυσκολίες έκφρασης κι επικοινωνίας. Επίσης δεν μπορούσε εύκολα να καταλάβει τα συναισθήματα των άλλων. Από κάποιο σημείο κι έπειτα άρχισε να συνεργάζεται καλύτερα στις ομάδες που συμμετείχε, κατάλαβε ότι η χρήση ερωτήσεων είναι πολύ σημαντική στην καλύτερη κατανόηση του

άλλου και στην προσφορά βοήθειας και κατάλαβε σε γενικές γραμμές τι είναι η ενσυναίσθηση.

- **Μετά τις παρεμβάσεις έρευνα**

Όσον αφορά τη γνωστική ενσυναίσθηση, σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο έχει ελάχιστα βελτιωθεί, ενώ σύμφωνα με μερικές συνεντεύξεις παραμένει ίδια. Η μόνη διαφορά που φαίνεται είναι η καλύτερη κατανόηση των δικών του συναισθημάτων και η μικρή βελτίωση των σχέσεων με άλλα παιδιά.

Η συναισθηματική ενσυναίσθηση παραμένει ίδια και με τις δύο μεθόδους έρευνας.

Η ενσυναισθητική ανησυχία έχει λίγο αυξηθεί σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο, ενώ παραμένει ίδια σύμφωνα με τις συνεντεύξεις. Στενοχωριέται όταν βρίσκεται μπροστά σε μια έντονη κατάσταση, κάτι που δε φαινόταν ξεκάθαρα στη συνέντευξη πριν τις παρεμβάσεις, αλλά δεν αναστατώνεται.

Όσον αφορά τη φαντασιακή ενσυναίσθηση, σύμφωνα και με τις δύο μεθόδους έρευνας, έχει βελτιωθεί αρκετά. Φαίνεται πως καταλαβαίνει καλύτερα τα συναισθήματα των ηρώων και συγκινείται.

Η διάθεση για προσφορά βοήθειας παραμένει ίδια. Υπάρχει διάθεση, αλλά είναι επιλεκτική ως προς τα άτομα. Επίσης, κάποιες φορές, ο Σ.Μ. δεν ξέρει με ποιον τρόπο να βοηθήσει, αν και υπάρχει η επιθυμία.

Όσον αφορά τη ρύθμιση συναισθήματος, έχει μια μικρή βελτίωση στη διαχείριση του θυμού.

9.7. Αποτελέσματα μερικές μαθήτριας Ι.Ψ.

9.7.1. Γενικά συμπεράσματα

Σύμφωνα με τη μητέρα της, η Ι.Ψ. διέθετε από πριν ενσυναίσθηση, οπότε δε βλέπει μεγάλες διαφορές. Το μόνο που παρατηρεί είναι ότι τώρα καταλαβαίνει καλύτερα τα συναισθήματά της, τα συναισθήματα των άλλων και τους λόγους που νιώθουν έτσι και τα αναλύει περισσότερο. Όπως αναφέρει κι η μητέρα της:

Λοιπόν παρατηρήσατε κάποια βελτίωση όσον αφορά την ενσυναίσθηση;

Το ίδιο, αλλά επειδή γενικά η Ιωάννα είχε ενσυναίσθηση, συνεχίζει στο ίδιο μοτίβο. Α, ξέρεις τι όμως; Απλά παρατηρώ ότι έχει αρχίσει και μου λέει γιατί αισθάνεται τώρα κάτι, που δεν το έκανε πριν και το αναλύει.

Α, δηλαδή παλιά έλεγε ότι είναι στενοχωρημένη, αλλά δεν το...

Ναι απλά μου έλεγε ότι δεν της άρεσε κάτι, ενώ τώρα μου λέει ότι «τώρα νιώθω έτσι επειδή το παιδάκι είναι έτσι», λίγο το βλέπει πιο βαθιά ίσως.

Ναι, πολύ καλό αυτό, δείχνει λίγο περισσότερο ενδιαφέρον στα συναισθήματα ή στα προβλήματα των άλλων;

Ναι, το ψάχνει λίγο πιο πολύ.

9.7.2. Γνωστική ενσυναίσθηση

9.7.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων

Κατανοεί τα συναισθήματα των προσώπων από τις ιστορίες-σενάρια, αν και κάποιες φορές απαντά με τη λέξη «άσχημα». Επίσης, κατανοεί σε κάποιο βαθμό και τους λόγους που αισθάνονται έτσι. Η ίδια αναφέρει:

Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης; (το παιδί που το κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Άσχημα.

Και γιατί λες να αισθάνεται άσχημα;

Γιατί δεν είναι ωραίο, πώς να το πω...

Και τι λες να αισθάνεται αυτό το παιδάκι; (το παιδί στον δρόμο)

Ντροπιασμένο.

Γιατί;

Γιατί είναι βρόμικο, με παλιά ρούχα και δεν αισθάνεται καλά.

Πώς λες να αισθάνεται η Μαρίνα; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Φόβο.

Γιατί;

Γιατί δεν έχει διαβάσει και φοβάται για τους βαθμούς.

Που θα πάρει ε;

Ναι.

Πώς λες να αισθάνεται ο Ηλίας; (το παιδί που παεινούν το αδερφάκι του)

Άσχημα.

Τι συναίσθημα;

Δεν θα ένιωθε ωραία.

Γιατί;

Γιατί δεν το δίνουν σημασία και αισθάνεται άσχημα.

Τι δυσκολίες λες να αντιμετωπίζουν; (τα παιδιά με ειδικές ανάγκες)

Πάρα πολλές, όπως οι τυφλοί δεν μπορούν να δουν τα όμορφα πράγματα, τα αξιοθέατα.

Κάτι άλλο;

Αυτοί που δεν περπατάνε, δε θα μπορούν να πηγαίνουν θάλασσα.

Κάτι άλλο;

Όχι.

Μπορεί να καταλάβει τα συναισθήματα των γονιών της και να μπει στη θέση τους, ειδικά αν της εξηγήσουν το πρόβλημά τους. Τη μητέρα της μπορεί να την καταλάβει λίγο περισσότερο. Η ίδια λέει:

Και μπορείς να μπει στη θέση τους, να καταλάβεις πώς αισθάνονται;

Ναι, όταν μου λένε το θέμα τους.

Πιο πολύ τη μαμά ή τον μπαμπά ή το ίδιο;

Ναι, το ίδιο, με τη μαμά λίγο πιο πολύ.

Και με τον μπαμπά;

Ναι, ο μπαμπάς λίγο έχει τις μαύρες του, επειδή πέθανε ο παππούς, ο μπαμπάς του δηλαδή, κι έχει τώρα πίεση...

Μπορείς να μπει λοιπόν στη θέση του, να τον καταλάβεις ότι είναι στενοχωρημένος ε;

Ναι.

Δεν κατανοεί ιδιαίτερα τα συναισθήματα της αδερφής της, καθώς υπάρχει ζήλια. Δείχνει μεγαλύτερη κατανόηση στα συναισθήματα του παππού ή τουλάχιστον μεγάλο ενδιαφέρον να τα κατανοήσει.

Δηλαδή σε σας, στην αδερφή της, στους συμμαθητές;

Ναι, στην αδερφή της όχι τόσο, εκεί υπάρχει ζήλια, αλλά ας πούμε πήγαμε στον παππού στην Αθήνα τώρα και το σκεφτόταν δύο μέρες, γιατί συμπεριφέρθηκε έτσι, γιατί στεναχωρήθηκε, κλπ. Είναι 94 χρόνων ο προπάππος της και το σκεφτότανε, γιατί να γίνει έτσι, γιατί να πει αυτό, γιατί να σκεφτεί έτσι.

Δυσκολεύεται περισσότερο να κατανοήσει τα συναισθήματα των συνομηλίκων, ενώ με τους ενήλικες τα καταφέρνει καλύτερα, αφού κυρίως συναναστρέφεται με ενήλικες. Η μητέρα της λέει:

Ας πούμε δείχνει να καταλαβαίνει περισσότερο τα συναισθήματα των άλλων;

Δυσκολεύεται εκεί, δεν μπορεί ακόμα να κατανοήσει γιατί να στεναχωριέται κάποιος για αυτό το λόγο, λίγο δυσκολεύεται. Επειδή συναναστρέφεται με μεγάλους, αφιερώνει περισσότερο χρόνο στους μεγάλους, στα παιδιά το προσπερνάει λίγο.

9.7.2.2. Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων

Αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων στις ιστορίες-σενάρια, αλλά και τα δικά της συναισθήματα σε παρόμοιες περιστάσεις. Η ίδια αναφέρει:

Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης; (το παιδί που το κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Ασχημα.

Δηλαδή τι συναισθήματα;

Μου το έχουν κάνει κι εμένα.

Ε;

Ασχημα γιατί...

Το έχουν κάνει και σε σένα;

Ναι.

Πότε;

Στο σχολείο στη γυμναστική το έχουν κάνει πάρα πολλές φορές, αλλά λέω, εντάξει, άποψή τους, εγώ νομίζω ότι μπορώ.

Και τι λες να αισθάνεται αυτό το παιδάκι; (το παιδί στον δρόμο)

Ντροπιασμένο.

Πώς λες να αισθάνεται η Μαρίνα; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Φόβο.

Γιατί;

Γιατί δεν έχει διαβάσει και φοβάται για τους βαθμούς.

Που θα πάρει ε;

Ναι.

Εσύ το έχεις νιώσει ποτέ αυτό;

Κάποιες φορές στην πρώτη, Δευτέρα.

Είχες αγωνία πώς θα γράψεις;

Ναι.

Τι ένιωθες;

Πώς να το πω, ένιωθα φόβο.

Ναι;

Ναι.

Ότι τι μπορεί να γίνει δηλαδή;

Ότι μπορεί να πάρω γάμα.

Πώς λες να αισθάνεται ο Ηλίας; (το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του)

Ασχημα.

Τι συναισθήματα;

Δεν θα ένιωθε ωραία.

Εσύ το μερικές νιώσει ποτέ αυτό;

Ναι.

Και τι αισθάνθηκες;

Δε μου άρεσε.

Το έκανε κάποιος με την αδερφή σου;

Ναι.

Και τι σκεφτόσουν;

Βασικά σκέφτομαι ότι και εγώ κάποτε ήμουν μικρούλα και μου το 'λέγαν όλοι, οπότε ποιος ο λόγος να στεναχωριέμαι;

9.7.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων

Μπορεί να μπει στη θέση των άλλων και να καταλάβει σε γενικές γραμμές τι σκέφτονται. Η ίδια λέει:

Τι λες να σκέφτεται; (το παιδί που το κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά.)

Σκέφτεται ότι «δε με θέλουνε, δε με υπολογίζουν».

Και τι λες να σκέφτεται; (το παιδί στον δρόμο)

Ότι «εγώ είμαι ένα γυφτάκι και στεναχωριέμαι και δεν μου αρέσει».

Και τι λες να σκέφτεται; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Ότι δε θα πάρω καλούς βαθμούς, δε θα γράψω καλά.

Τι θα σκεφτόταν; (το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του)

Ότι οι θείοι του δεν ασχολούνται μαζί του.

Δεν μπορεί να καταλάβει την αδερφή της λόγω ζήλιας, αλλά δείχνει μεγάλο ενδιαφέρον να καταλάβει τις σκέψεις και τα κίνητρα του παππού της. Η μητέρα της λέει:

Δηλαδή σε σας, στην αδερφή της, σε συμμαθητές;

Ναι, στην αδερφή της όχι τόσο, εκεί υπάρχει ζήλια, αλλά ας πούμε πήγαμε στον παππού στην Αθήνα τώρα και το σκεφτόταν δύο μέρες, γιατί συμπεριφέρθηκε έτσι, γιατί στεναχωρήθηκε, κλπ. Είναι 94 χρόνων ο προπάππος της και το σκεφτότανε, γιατί να γίνει έτσι, γιατί να πει αυτό, γιατί να σκεφτεί έτσι.

Όσον αφορά τους συμμαθητές, ειδικά σε περίπτωση διαφωνίας, δυσκολεύεται λίγο να μπει στη θέση τους και να καταλάβει τις σκέψεις και τα κίνητρά τους, μόνο αν η μητέρα της της μιλήσει και της εξηγήσει κάποια πράγματα, αρχίζει και κατανοεί και τα αναλύει. Η μητέρα της αναφέρει:

Με συμμαθητές έχει δείξει διαφορά;

Όχι τόσο, δηλαδή όταν συγχύζεται συγχύζεται και πρέπει να της εξηγήσω ότι έγινε έτσι κι αλλιώς. Εκεί κάθεται και το σκέφτεται και ηρεμεί. Ας πούμε με το Μ.Φ. μία στιγμή έγινε μία παρεξήγηση, κάτι έγραψε η Ιωάννα...

Α ναι, γιατί της έσπασε τα νεύρα κι έγραψε κάτι άσχημο.

Ναι και μου είπε ότι «με έπιασε από το λαιμό να με πνίξει» και τσαντίστηκε και το έχασε πάλι.

Α ναι, δεν ήξερα και εγώ ποιος το έγραψε και ήμουν πιο αυστηρή και όταν κατάλαβα ότι ήταν η Ι.Ψ. πήγα να της μιλήσω.

Κι εγώ της εξήγησα ότι δεν το κάνουμε αυτό και ότι έτσι χάνεις το δίκιο σου. Εκεί έκατσε στο σπίτι και μου είπε «μαμά μου έκανε αυτό» και της λέω «ποιος έχει δίκιο;» και το σκέφτηκε και σου λέει το ένα έφερε το άλλο, το ανέλυσε λίγο...

9.7.2.4. Ανάλυση προοπτικής

Μπορεί να μπει στη θέση των άλλων και να καταλάβει και τη δική τους προοπτική. Η ίδια λέει:

Πώς λες να νιώθει ο Κώστας;

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί δε θα πάει στο σπίτι του φίλου του, δεν θα παίζει και θέλει να παίζει μαζί του, μπορεί να είναι ο κολλητός του.

Ο Στάθης;

Θα νιώθει απογοητευμένος γιατί σου λέει «μα εμείς είχαμε κανονίσει και τώρα...».

Και ή μαμά του τι θα νιώθει;

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί περίμενε να πάει στο φίλο του και είναι λίγο στενάχωρο.

Για το παιδί της έ;

Αν ήσουν με την παρέα σου και τα άλλα παιδιά είχαν άλλη άποψη από σένα, τι θα έκανες;

Δηλαδή αν ήθελες εσύ κάτι και οι άλλοι ήθελαν κάτι άλλο...

Θα έλεγα «εντάξει, πάμε, αλλά την άλλη φορά θα κάνουμε αυτό που θέλω εγώ» ή θα ψηφίζαμε.

9.7.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση. Συναισθάνεται το άσχημο συναίσθημα όλων των προσώπων. Η ίδια αναφέρει:

Τι αισθάνεσαι; (για το παιδί στον δρόμο)

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί δεν είναι ωραίο να είσαι στο δρόμο να κλαις, να έχεις βρώμικα ρούχα...

Για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες που είναι τυφλά ή δεν μπορούν να περπατήσουν, τι αισθάνεσαι;

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί δεν είναι ωραίο να τα βλέπεις, είναι στενάχωρο.

Ωραία. Όταν η μαμά ή ο μπαμπάς είναι στεναχωρημένοι, εσύ πώς αισθάνεσαι;

Στεναχωρημένη.

Όταν στεναχωριούνται κάποιοι φίλοι σου, κάποιος φίλος σου;

Στεναχωριέμαι και εγώ.

Και για κάποιο άλλο παιδί που δεν είναι φίλος σου, στεναχωριέσαι;

Ναι, ας πούμε στενοχωριέται η Κ. που δεν είναι φίλη μου, αλλά εγώ πηγαίνω.

9.7.4. Ενσυναισθητική ανησυχία

Η ίδια υποστηρίζει πως δεν αναστατώνεται. Κρατάει την ψυχραιμία της και προσπαθεί να βοηθήσει. Όπως αναφέρει:

Και αν έβλεπες τους φίλους σου να τσακώνονται, θα ένιωθες ταραχή, αναστάτωση;

Όχι, θα πήγαινα εκεί και θα τους εξηγούσα ότι δεν είναι ωραίο.

Σύμφωνα με τη μητέρα της, η Ι.Ψ. από τη μία κρατάει την ψυχραιμία της και δε δείχνει ταραχή, από την άλλη συχνά επηρεάζεται ψυχολογικά και νιώθει το ίδιο συναίσθημα με τον άλλον. Όπως αναφέρει:

Ναι, προσπαθεί να μπει καλύτερα στη θέση των άλλων;

Ναι, τώρα κάτι που δεν ξέρω αν είναι πολύ σωστό να το κάνει είναι πως είναι σαν να το βιώνει η ίδια και μετά την επηρεάζει ψυχολογικά. Δηλαδή δεν μπορεί να καταλάβει τον άλλον και να το αφήσει, το βιώνει και ή στεναχωριέται ή εκνευρίζεται, ανάλογα δηλαδή με το τι αντιμετωπίζει.

Μάλιστα, ελέγχει καλύτερα την ταραχή της σε μία δύσκολη κατάσταση;

Ναι ναι, το ελέγχει εκεί.

9.7.5. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Διαθέτει φαντασιακή ενσυναίσθηση σε μεγάλο βαθμό. Ταυτίζεται με τους ήρωες, τους παριστάνει, πλάθει ιστορίες με αυτούς και κατανοεί τα συναισθήματά τους. Η ίδια λέει:

Αν έβλεπες ένα παιδί που περνάει δύσκολα σε μία ταινία πώς θα αισθανόσουν;

Λύπη.

Και τι θα σκεφτόσουν;

Ότι δεν είναι ωραία.

Δηλαδή στεναχωριέσαι όταν βλέπεις παιδιά που υποφέρουν;

Ναι.

Η μητέρα της αναφέρει:

Όταν βλέπει τηλεόραση ή διαβάζει ένα βιβλίο, ταυτίζεται περισσότερο με τους ήρωες;

Ταυτίζεται, ναι ναι.

Καταλαβαίνει τα συναισθήματά τους;

Ναι ναι, μετά το πλάθει και η ίδια, δηλαδή τώρα ας πούμε διαβάζει ένα βιβλίο με τις 20 σπουδαιότερες γυναίκες του αιώνα και της αρέσει τόσο πολύ. Διαβάζει για την τραγουδίστρια την Εντίθ Πιαφ, το διαβάζει και μετά αρχίζει μόνη μερικές και θα τραγουδήσει, το βιώνει.

Το έχει και στην ιστορία πολύ, ναι ναι, στη μυθολογία ας πούμε έγραφε τα δικά μερικές, ολόκληρες ιστορίες.

Ναι, το πλάθει.

Και μπορεί να καταλάβει τα συναισθήματα των ηρώων;

Ναι ναι, πιο καλά θα έλεγα τώρα, δηλαδή τη βλέπω, το βιώνει πιο καλά και καταλαβαίνει και τι νιώθουν.

9.7.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Έχει διάθεση για προσφορά βοήθειας. Προσφέρει συνήθως παρηγοριά ή πρακτική βοήθεια. Τα κίνητρό της είναι να ανακουφίσει τον άλλον από τα άσχημα συναισθήματα, καθώς μπορεί να μπει στη θέση του και να καταλάβει τι νιώθει. Η ίδια λέει:

Ναι, ναι, θα τον βοηθούσες;

Ναι.

Τι θα έκανες;

Θα του έλεγα ότι δεν υπάρχει λόγος να στεναχωριέται, γιατί υπάρχουν κι άλλα παιδιά που τρέχουν σιγά.

Και γιατί θα το βοηθούσες;

Γιατί ξέρω πώς νιώθει.

Επειδή το μερικές νιώσει και εσύ, ε;

Ναι.

Και θα έκανες κάτι για να το βοηθήσεις;

Ναι.

Τι θα έκανες;

Θα πήγαινα στη μαμά μου, θα ζητούσα λεφτά και θα του τα 'δυνα ή θα μπορούσα να του δώσω ρούχα.

Και γιατί θα το βοηθούσες;

Γιατί δεν είναι ωραίο να είσαι μόνος σου στο δρόμο με αγνώστους, με κακοποιούς. Δε νιώθεις ασφαλής.

Θα βοηθούσες αυτό το κοριτσάκι άμα σου 'λεγε ότι δεν έχω διαβάσει και τι θα κάνω;

Ναι, θα τη βοηθούσα.

Τι θα έκανες;

Πριν γράψουμε το τεστ, θα έπαιρνα το βιβλίο που θα είχαμε για το τεστ και θα της τα έδειχνα.

Γιατί θα τη βοηθούσες;

Γιατί δεν είναι ωραίο να έχεις ένα τεστ και να μην έχεις διαβάσει.

Θα βοηθούσες αυτό το παιδάκι;

Ναι.

Τι θα του έλεγες;

Ότι και ο μικρός μπορεί να ήταν χαριτωμένος και να του λέγαν συνέχεια ότι είναι γλυκούλης και τέτοια.

Τώρα έχει μεγαλώσει, ε;

Ναι.

Και γιατί θα το βοηθούσες;

Γιατί δεν είναι ωραίο να λένε κάποιον άλλον χαριτωμένο και εσένα όχι.

Θα τα βοηθούσες;

Ναι.

Τι θα έκανες αν ερχόταν κάποιος στην τάξη μας, ένα τέτοιο παιδί;

Στους τυφλούς θα τους τα περιέγραφα, κι αυτούς που δεν περπατάνε, θα τους βοηθούσα.

Προσπαθείς να τον βοηθήσεις;

Ναι.

Τι κάνεις;

Απλά του λέω ότι ξεκουράζεται, είναι στην ηρεμία του, τους βλέπει...

Προσπαθείς να το βοηθήσεις;

Ναι.

Τι κάνεις συνήθως;

Πηγαίνω στο παιδί αυτό που έγινε το θέμα και του λέω τι έγινε και βοηθάω.

Σύμφωνα με τη μητέρα, η Ι.Ψ. δείχνει πάντα διάθεση να βοηθήσει. Όταν δει παιδιά ή τους γονείς της να τσακώνονται ή να είναι στενοχωρημένοι, θα πλησιάσει πάντα και θα ψάξει να βρει μια λύση. Όπως λέει κι η μητέρα της:

Ωραία, προσπαθεί να βοηθήσει λίγο περισσότερο τους άλλους;

Ναι, συνέχεια το κάνει αυτό.

Κάποιο παράδειγμα;

Να βοηθήσει; Ας πούμε όταν τσακώνεται ένα παιδάκι με ένα άλλο, θέλει να μπει στη μέση, να τους ηρεμήσει ή όταν δει εμένα ή τον μπαμπά της στεναχωρημένους, θέλει να πει «θα σας βρω λύση».

9.7.7. Ρύθμιση συναισθήματος

Προσπαθεί λίγο περισσότερο να διαχειριστεί τα δύσκολα συναισθήματα. Η ίδια λέει:

Μπορείς να συγκρατήσεις λίγο πιο εύκολα το θυμό σου;

Όχι, μερικές φορές.

Αυτά που λέγαμε στο σχολείο σε βοήθησαν λίγο; Σκέφτεσαι καμιά φορά αυτά που λέγαμε, πώς θα συγκρατήσουμε λίγο καλύτερα τον θυμό μας; Κάνεις κάτι από αυτά;

Ναι.

Δηλαδή;

Δηλαδή όταν έχω νεύρα κάποιες φορές, ζουλάω κάτι ή πίνω νερό.

Και σου περνάει, ε;

Ναι.

Όταν είσαι λυπημένη, τι κάνεις;

Πηγαίνω στο δωμάτιό μου, φτιάχνω κάτι για τη μαμά, της το δίνω, κάνω αγκαλιτσες και τελειώσε.

Η μητέρα της λέει πως η Ι.Ψ. δε χειρίζεται εύκολα τον θυμό της, αλλά έχει μάθει να τον εκφράζει αποτελεσματικότερα:

Μάλιστα. Εκφράζει τα συναισθήματά της πιο αποτελεσματικά;

Ναι.

Καταφέρνει να ελέγχει λίγο περισσότερο το θυμό της, να τον διαχειρίζεται λίγο καλύτερα;

Ξέρεις τι; Δεν μπορεί να το χειριστεί, αλλά μου λέει «μαμά τώρα έχω νεύρα», σαν να μου λέει «κάνε στην άκρη», ενώ πριν εκνευριζόταν, έκλαιγε, είχαμε θέματα. Ενώ τώρα μου λέει από την αρχή, της λέω «Ιωάννα, γιατί το κάνεις αυτό»; Και μου λέει «μαμά έχω νεύρα τώρα, δεν ξέρω γιατί έχω νεύρα, αλλά άσε με». Οπότε τουλάχιστον εντάξει και αυτό είναι μια προσπάθεια να το ελέγξει.

9.7.8. Συνοπτικά αποτελέσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων και δείχνει μεγάλο ενδιαφέρον να κατανοήσει και τους λόγους που οδηγούν σε αυτά τα συναισθήματα. Κατανοεί κυρίως των γονιών και λιγότερο της αδερφής της, αφού υπάρχει ζήλια. Πάντως κατανοεί περισσότερο τα συναισθήματα των ενηλίκων, παρά των συνομηλίκων.
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων και στον εαυτό της και στους άλλους.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Κατανοεί τις σκέψεις και τα κίνητρα των παιδιών στις ιστορίες-σενάρια. Δυσκολεύεται να κατανοήσει τις σκέψεις και τα κίνητρα των συνομηλίκων, αλλά με λίγη βοήθεια από τη μητέρα της, τα καταφέρνει.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Καταλαβαίνει τη διαφορετική προοπτική.

Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση σε μεγάλο βαθμό.

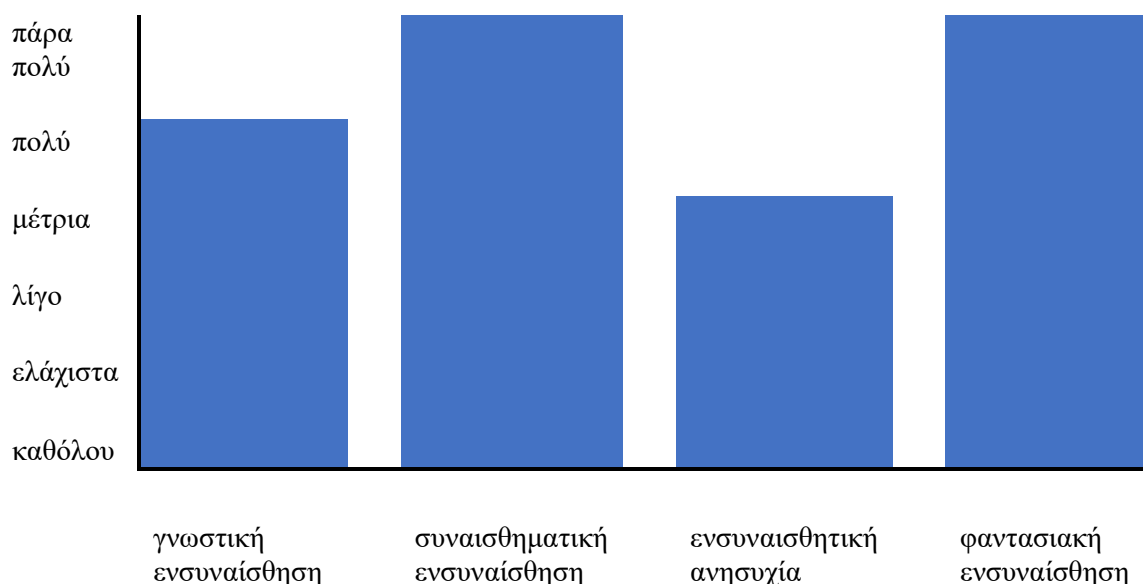
Ενσυναισθητική ανησυχία: Δε διαθέτει μεγάλη ενσυναισθητική ανησυχία. Κρατάει την ψυχραιμία της, αλλά από την άλλη επηρεάζεται ψυχολογικά σε έντονες καταστάσεις.

Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Διαθέτει φαντασιακή ενσυναίσθηση σε μεγάλο βαθμό.

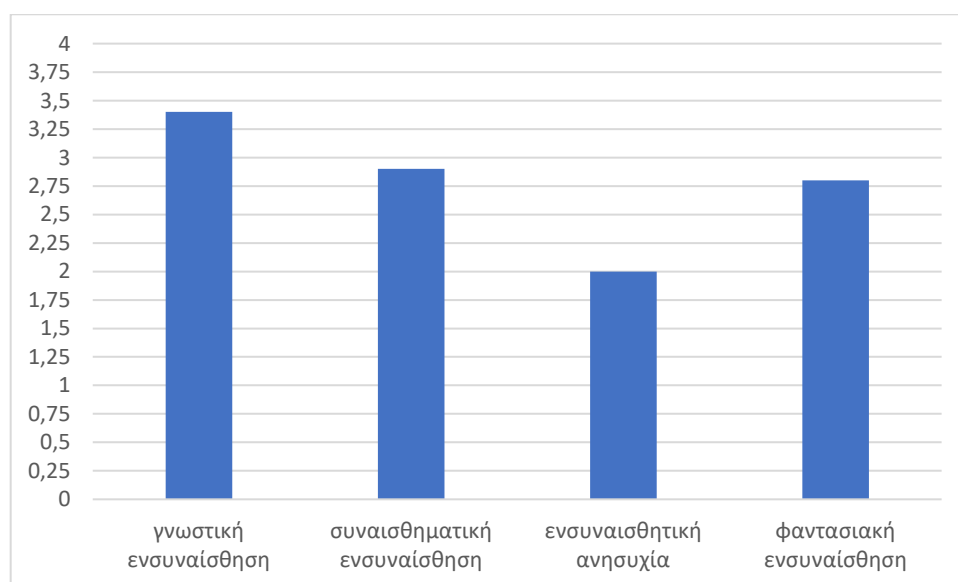
Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Έχει μεγάλη διάθεση για βοήθεια και τα κίνητρά της είναι αλτρουιστικά.

Ρύθμιση συναισθήματος: Μπορεί να διαχειριστεί και να εκφράσει τα συναισθήματά της λίγο καλύτερα.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού Ι.Ψ.

Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά (0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)

9.7.9. Σύγκριση με την προπαραεμβατική έρευνα

- **Πρόοδος στις παρεμβάσεις**

Η Ι.Ψ. συνεργάστηκε πολύ καλά σε ομάδες. Μπόρεσε να εκφράσει τα συναισθήματά της, κάτι που είναι πολύ σημαντικό, καθώς είναι ένα πολύ μαζεμένο παιδί, και να

αναγνωρίσει τα συναισθήματα των άλλων. Φάνηκε ότι δυσκολεύεται λίγο να ελέγξει το θυμό της, αλλά της αρέσει η ηρεμία κι αποφεύγει τις συγκρούσεις. Συμμετείχε αρκετά στις συζητήσεις, κατανόησε τις δυσκολίες των τυφλών ατόμων μέσα από τη βιωματική δραστηριότητα, μπήκε στη θέση των άλλων και κατάλαβε τα συναισθήματά τους και κατανόησε τους τρόπους με τους οποίους μπορούμε να προσφέρουμε βοήθεια με ενσυναίσθηση. Τέλος, έδειξε ότι διαθέτει φαντασική ενσυναίσθηση, αφού την άγγιξε πολύ η ταινία με το ανάπηρο παιδάκι.

- **Μετά τις παρεμβάσεις έρευνα**

Όσον αφορά τη γνωστική ενσυναίσθηση, σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο φαίνεται ότι υπάρχει αρκετά μεγάλη βελτίωση. Το ίδιο φαίνεται και στις συνεντεύξεις. Έχει αρχίσει να κατανοεί πολύ καλύτερα τα συναισθήματα και τις σκέψεις των άλλων, να αναγνωρίζει τα διαφορετικά συναισθήματα και τους λόγους που οδηγούν σε αυτά σε πιο ικανοποιητικό βαθμό και καταλαβαίνει καλύτερα μια διαφορετική προοπτική. Δείχνει επίσης μεγαλύτερο ενδιαφέρον να καταλάβει τα συναισθήματα και τις σκέψεις των άλλων και να τα αναλύσει.

Η συναισθηματική ενσυναίσθηση σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο φαίνεται ότι έχει μειωθεί λίγο, ενώ σύμφωνα με τις συνεντεύξεις έχει λίγο αυξηθεί. Σε γενικές γραμμές είναι περίπου η ίδια. Νιώθει τα συναισθήματα του άλλου προσώπου στις περισσότερες περιπτώσεις.

Η ενσυναισθητική ανησυχία έχει λίγο αυξηθεί σύμφωνα και με τις δύο μεθόδους έρευνας. Ενώ συνήθως ελέγχει την ταραχή της, βιώνει κάπως έντονα τα συναισθήματα των άλλων και την επηρεάζουν αρκετά, κάτι που δεν είχε αναφερθεί στην προπαραεμβατική έρευνα.

Στην φαντασική ενσυναίσθηση δεν παρατηρούνται αλλαγές. Παραμένει υψηλή, όπως και πριν τις παρεμβάσεις.

Όσον αφορά τη διάθεση για προσφορά βοήθειας, αυτή παραμένει υψηλή και μάλιστα, ενώ πριν τις παρεμβάσεις έλεγε ότι προσφέρει βοήθεια κυρίως σε όσους γνωρίζει, τώρα δεν κάνει αυτόν τον διαχωρισμό.

Τέλος, διαχειρίζεται κι εκφράζει τα συναισθήματά της λίγο καλύτερα.

9.8. Αποτελέσματα της μαθήτριας Ρ.Κ.

9.8.1. Γενικά συμπεράσματα

Σύμφωνα με τα λόγια της μητέρας, η Ρ.Κ. έχει δείξει μια μικρή διαφορά, όσον αφορά την ενσυναίσθηση. Η διαφορά εντοπίζεται κυρίως στο ότι είναι πιο ήρεμη, ασχολείται περισσότερο με τη μικρότερη αδερφή της, καταλαβαίνει περισσότερο τα συναισθήματα των γονιών της και κατανοεί τα λόγια τους όσον αφορά τις υποχωρήσεις που πρέπει να κάνει ως μεγαλύτερη αδερφή και γενικότερα μπορεί να μπει ευκολότερα στη θέση των άλλων και να τους κατανοήσει. Όπως αναφέρει κι η μητέρα:

Έχετε παρατηρήσει κάποιες διαφορές όσον αφορά την ενσυναίσθηση; Τη βλέπετε λίγο πιο ευαίσθητη στα συναισθήματα των άλλων; Γενικότερα στο σπίτι βλέπετε κάποια βελτίωση;

Ίσως λίγο ναι, λίγο διαφορετική, δεν ξέρω τώρα τι παίζει ρόλο, μπορεί επειδή δεν έχει σχολείο, δεν έχει υποχρεώσεις, είναι πιο ήρεμη. Σίγουρα, ναι, κοιτάμε πότε θα πάμε για μάνιο, δεν κοιτάμε κάτι άλλο. Ναι, είναι λίγο πιο ήρεμη, παίζει με την αδερφή της περισσότερο, γιατί πριν δεν είχε χρόνο, εντάξει μέσες άκρες.

Βλέπετε διαφορές όσον αφορά την ενσυναίσθηση, δηλαδή αν καταλαβαίνει τους άλλους λίγο καλύτερα, αν δείχνει λίγο περισσότερη κατανόηση;

Ναι ναι, δείχνει, καταλαβαίνει λίγο περισσότερο. Βέβαια τώρα έχοντας και τον παππού στο σπίτι, παίζει πολύ μεγάλο ρόλο μετά το Πάσχα έχω παρατηρήσει... ναι, καταλαβαίνει, καταλαβαίνει καλύτερα και εμένα και τον μπαμπά της, όταν της μιλάμε σε σχέση με την

αδερφή της, ότι είναι πιο μικρή, ότι δεν μπορεί να καταλάβει, ότι πρέπει να παίξεις μαζί της, να υποχωρήσεις λίγο περισσότερο.

Δείχνει διαφορά;

Ναι, έτσι νομίζω.

Προσπαθεί να μπει λίγο περισσότερο στη θέση του άλλου;

Μπορεί και ναι...δεν το καταλαβαίνω από κάτι άλλο εκτός από αυτό με τον παππού και τα παιδιά που ζήτησαν συγνώμη και δεν το κράτησε μανιάτικο. (τα δύο περιστατικά περιγράφονται παρακάτω)

Ενώ παλιότερα δεν το έκανε αυτό;

Όχι, με τίποτα, δεν υπήρχε περίπτωση να ζαναμιλήσει ποτέ.

Ναι, πάντως είναι διαφορετική, ναι, είναι πιο πολύ μετά το Πάσχα, είναι, δεν ξέρω πού να το αποδώσω, λίγο το θέμα με τον παππού, λίγο και τα δύο, μήπως σε συνδυασμό, σίγουρα κάτι τέτοιο. Και μεγαλώνοντας, είναι και κορίτσι, θέλω να πω τα κορίτσια είναι λίγο πιο εύκολα, ναι, όντως, δε μας το είχε πει.

9.8.2. Γνωστική ενσυναίσθηση

9.8.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων

Κατανοεί τη δυσφορία των προσώπων στις ιστορίες-σενάρια, αλλά αποδίδει αυτή τη δυσφορία στο συναίσθημα της λύπης. Στην πρώτη ιστορία με το παιδάκι που το κοροϊδεύουν, μπερδεύτηκε λίγο. Γενικά, μπορεί να κατανοήσει για ποιους λόγους αισθάνονται λύπη, αλλά οι λόγοι που παρουσιάζει είναι κάπως επιφανειακοί ή υπάρχουν κι άλλοι λόγοι που δεν μπορεί να τους σκεφτεί. Όπως λέει κι η ίδια:

Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης; (το παιδί που το κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Άσχημα, επειδή αυτός τρέχει πιο αργά και τον κοροϊδεύει, ενώ αν έτρεχε αυτός πιο αργά, θα κοροϊδεύε τον Γιάννη.

Ναι τον κοροϊδεύουν τον Γιάννη. Αν το άλλο παιδί έτρεχε πιο αργά θα τον κοροϊδεύε ο Γιάννης;

Όχι.

Μπερδεύτηκε.

Αν έτρεχε πιο αργά ο Γιάννης όμως και αυτός θα αισθανόταν άσχημα, γιατί κοροϊδεύε το άλλο παιδί που τρέχει και αυτό αργά.

Α, θα αισθανόταν και αυτός άσχημα λες;

Ναι.

Τι συναίσθημα θα αισθανόταν;

Λύπη.

Τι λες να νιώθει λίγο πριν μπει στην τάξη; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Περίεργα, γιατί αυτή μπορεί να το είχε ξεχάσει και οι άλλοι συμμαθητές της να έχουν γράψει πολύ καλά και αυτό το κοριτσάκι να μην έχει γράψει και τόσο καλά και να την κοροϊδεύανε. Να της λέγανε ότι «εσύ δεν είχες διαβάσει, το ξέχασες, δεν ακούς την κυρία».

Τι συναίσθημα δηλαδή λες να νιώθει;

Στεναχώρια.

Τι λες να νιώθει; (το παιδί που παίζει με το αδερφάκι του)

Λύπη, γιατί και αυτουνού δεν του δίνουν σημασία και έτσι μπορεί να κλαίει, να πάει στο δωμάτιο του, να μην τους μιλάει, μπορεί να τους θυμώσει.

Μπορεί να καταλάβει κάποιες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά με ειδικές ανάγκες, αλλά κυρίως τις πρακτικές κι όχι τις συναισθηματικές ή τις ψυχολογικές. Η ίδια αναφέρει:

Κάποιες άλλες δυσκολίες λες να έχουνε; (τα παιδιά με ειδικές ανάγκες)

Δεν μπορούν να κουνήσουν τα πόδια, δεν μπορούν να μιλάνε, δεν μπορούν να κουνάνε τα χέρια τους.

Σύμφωνα με την ίδια, μπορεί να κατανοήσει τα συναισθήματα των γονιών της, κυρίως του μπαμπά, αλλά δυσκολεύεται να κατανοήσει τους φίλους της:

Μπορείς να μπεις στη θέση τους (των γονιών), να καταλάβεις πώς αισθάνονται κάποιες φορές; Μπορείς να μου πεις ξεχωριστά για τη μαμά και ξεχωριστά για τον μπαμπά. Πιο πολύ με τη μαμά ή με τον μπαμπά μπορείς;

Με τον μπαμπά.

Τον μπαμπά μπορείς να τον καταλάβεις καλύτερα;

Ναι.

Με τη μαμά όχι τόσο;

Ναι, πιο πολύ με τον μπαμπά.

Με τους φίλους σου; Μπορείς να μπεις στη θέση τους και να καταλάβεις πώς αισθάνονται;

Όχι, καθόλου.

Δείχνει μεγαλύτερη κατανόηση όταν οι γονείς της της εξηγούν πώς πρέπει να συμπεριφέρεται προς τη μικρή της αδερφή κι έτσι της αφιερώνει περισσότερο χρόνο και της δίνει μεγαλύτερη σημασία. Η μητέρα της λέει:

Καταλαβαίνει, καταλαβαίνει καλύτερα και εμένα και τον μπαμπά της, όταν της μιλάμε σε σχέση με την αδερφή της, ότι είναι πιο μικρή, ότι δεν μπορεί να καταλάβει, ότι πρέπει να παίξεις μαζί της, να υποχωρήσεις λίγο περισσότερο.

Α, υποχωρεί λίγο περισσότερο;

Ναι, υποχωρεί λίγο περισσότερο, παίζουν και μαζί, της αφιερώνει περισσότερο χρόνο, ενώ παλιότερα δεν της έδινε τόση σημασία, ήθελε περισσότερο τους φίλους της, τώρα της αφιερώνει λίγο περισσότερο χρόνο.

Δείχνει μεγάλο ενδιαφέρον προς τον παππού της, του κάνει παρέα και τον βοηθάει, δείχνοντας ότι καταλαβαίνει τη δύσκολη κατάστασή του, λόγω της ασθένειας. Όπως λέει κι η μητέρα της:

Ναι ναι, υποχωρεί πάρα πολύ. Ο παππούς της τώρα είναι μες στο σπίτι και είναι σε πολύ άσχημη κατάσταση υγείας, έχει μείνει κατάκοιτος. Βέβαια στην πορεία αυτού του μήνα χειροτέρευσε, δηλαδή η Ρ.Κ. τον έζησε κανονικά, από το δεν μπορώ να περπατήσω προς το δεν περπατώ. Θα πάει λοιπόν όταν θα λείπω και εγώ και ο μπαμπάς της, θα πάει να του πει «θες κάτι παππού να σου φέρω;». Θα κάτσει λίγο εκεί να χαζέψει με το τάμπλετ, να του κάνει λίγο παρέα, δείχνει μία ευαισθησία προς τα εκεί. Βέβαια είναι λίγο αμήχανη, το βλέπω, αλλά είναι λογικό, γιατί είναι πολύ μικρή.

Κατανοεί τη γενικότερη κατάσταση μες στο σπίτι. Η μητέρα της λέει:

Δηλαδή κατανοεί περισσότερο τα συναισθήματα των άλλων;

Ναι, έτσι, θεωρώ ότι καταλαβαίνει, ναι ναι, καταλαβαίνει και την κρίσιμη κατάσταση, καταλαβαίνει όταν υπάρχει αναμπουμπούλα στο σπίτι, καταλαβαίνει την απόλυτη ηρεμία, ναι ναι, πολύ περισσότερο.

9.8.2.2. Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων

Δεν αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων (άγχος, ζήλια, κλπ.). Στην ερώτηση για το τι συναίσθημα νιώθει το πρόσωπο της ιστορίας, απαντά είτε λύπη, είτε με λέξη που δε δηλώνει συναίσθημα (άσχημα, περίεργα, κλπ.) Δεν μπορεί να κατανοήσει τα δικά της συναισθήματα ή δεν τα παραδέχεται. Όπως λέει κι η ίδια:

Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης; (το παιδί που το κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Άσχημα, επειδή αυτός τρέχει πιο αργά και τον κοροϊδεύει, ενώ αν έτρεχε αυτός πιο αργά, θα κοροϊδεύε τον Γιάννη.

Ναι τον κοροϊδεύουν τον Γιάννη. Αν το άλλο παιδί έτρεχε πιο αργά θα τον κοροϊδεύε ο Γιάννης;

Όχι.

Μπερδεύτηκα.

Αν έτρεχε πιο αργά ο Γιάννης όμως και αυτός θα αισθανόταν άσχημα, γιατί κοροϊδεύε το άλλο παιδί που τρέχει και αυτό αργά.

Α, θα αισθανόταν και αυτός άσχημα λες;

Ναι.

Τι συναίσθημα θα αισθανόταν;

Λύπη.

Εσύ το έχεις νιώσει ποτέ αυτό;

Όχι.

Μπορεί όχι το συγκεκριμένο, κάτι διαφορετικό;

Όχι.

Τι λες να νιώθει λίγο πριν μπει στην τάξη; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Περίεργα, γιατί αυτή μπορεί να το είχε ξεχάσει και οι άλλοι συμμαθητές της να έχουν γράψει πολύ καλά και αυτό το κοριτσάκι να μην έχει γράψει και τόσο καλά και να την κοροϊδεύανε. Να της λέγανε ότι «εσύ δεν είχες διαβάσει, το ξέχασες, δεν ακούς την κυρία».

Τι συναίσθημα δηλαδή λες να νιώθει;

Στεναχώρια.

Εσύ το έχεις νιώσει ποτέ;

Όχι, μόνο η Α.Σ. μια φορά δεν είχε διαβάσει και τη βοηθήσαμε.

Τι έκανες δηλαδή;

Είχαν πάρει τα βιβλία τους και της έλεγαν το μάθημα και μετά τη ρωτούσαν.

Και εσύ τη βοήθησες;

Εγώ δεν είχα το βιβλίο, αλλά ήμουν μαζί με τα παιδιά.

Της είπες κάτι για να την παρηγορήσεις;

Όχι, δεν της είπα, απλά της είπα «να θυμάσαι τα ονόματα και να μην το ξεχάσεις»

Τι λες να νιώθει; (το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του)

Λύπη, γιατί και αυτοunu δεν του δίνουν σημασία και έτσι μπορεί να κλαίει, να πάει στο δωμάτιο του, να μην τους μιλάει, μπορεί να τους θυμώσει.

Εσύ το έχεις νιώσει ποτέ αυτό;

Όχι, δεν το έχω νιώσει.

9.8.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων

Δεν κατανοεί ακριβώς τις σκέψεις των άλλων. Πολλές φορές, αντί για τη σκέψη του παιδιού, αναφέρει το συναίσθημα που θα νιώθει. Δεν μπορεί να μπει ακριβώς στη θέση τους και να καταλάβει τι μπορεί να σκεφτόταν κάποιος σε μια τέτοια περίπτωση. Η ίδια αναφέρει:

Και τι λες να σκέφτεται ο Γιάννης; (το παιδί που κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Στεναχώρια, επειδή αυτός είναι πιο γρήγορος και μπορεί αν κάνουν αγώνες να τον περάσει και μετά αυτός να στεναχωρηθεί.

Και τι λες να σκέφτεται; (το παιδί στον δρόμο)

Στεναχώρια, γιατί κάποια παιδιά μπορεί να τον κοροϊδεύουν, γιατί είναι βρώμικο και δεν έχει γονείς, φίλους και τα λοιπά.

Και τι λες να σκέφτεται; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Μπορεί να σκέφτεται ότι όλοι οι συμμαθητές της μπορεί να έγραψαν πιο καλά, αλλά τις άλλες φορές μπορεί αυτοί να μην έχουν διαβάσει και να γράψει αυτή πολύ καλά.

Τι λες να σκέφτεται; (το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του)

Στεναχώρια, γιατί το αδερφάκι του μετά θα χαιρόταν, ενώ ο αδερφός του ο Ηλίας δεν θα χαιρόταν και τόσο, επειδή δεν του έλεγαν και αυτουνού.

Δείχνει να κατανοεί κάποιες φορές τις σκέψεις των γονιών της. Στο παρακάτω παράδειγμα, ενώ η ερώτηση αφορά τα συναισθήματα, η μητέρα απαντά για την κατανόηση των σκέψεων, αφού η Ρ.Κ. κατανοεί τις οικονομικές δυσκολίες των γονιών της και προσφέρεται να αγοράσει με δικά της χρήματα κάποια πράγματα που χρειάζεται. Η μητέρα της λέει:

Έχει δείξει λίγο περισσότερο ενδιαφέρον στα συναισθήματά σας, σε εσάς τους γονείς;

Ναι, πρώτη φορά στα χρονικά μπορεί να γύρισε και να είπε ότι μπορεί να πληρώσει και μόνη της κάτι από τον κουμπαρά της. Το ακούσαμε και αυτό! Ναι, ναι, το είπε τώρα αυτές τις μέρες, γιατί παλιά ζητούσε συνέχεια «θέλω παπούτσια, θέλω το ένα, θέλω το άλλο, γιατί δεν μου κάνουν τα περσινά» και της λέμε «σιγά σιγά, περίμενε, θα πάρουμε ρούχα αυτή τη βδομάδα, παπούτσια την άλλη εβδομάδα». «Εντάξει, δεν πειράζει» μου λέει, «μαμά, αν είναι» μου λέει «θα πάρω και εγώ κάτι, αφού έχω και εγώ στον κουμπάρα μου». Δεν το πιστεύω αυτό, δεν το περίμενα, αλλά ναι, προσπαθεί λίγο παραπάνω.

9.8.2.4. Ανάλυση προοπτικής

Μπορεί να μπει στη θέση του άλλου και να δει τα πράγματα από τη δική του προοπτική, ακόμα κι όταν αφορά κάποιον ενήλικα. Όπως λέει κι η ίδια:

Πώς νιώθει ο καθένας; Ο Κώστας;

Μπορεί να νιώθει λύπη, γιατί δεν μπορεί να δει το φίλο του, γιατί έχει πολλά διαβάσματα και δεν μπορεί να πάει να παίξουν.

Ναι, ωραία και δεν θα δει το φίλο του, ναι. Ο Στάθης που περιμένει τον φίλο του, αλλά δεν θα 'ρθει;

Στεναχώρια, γιατί δε θα μπορεί να παίξει και αυτός και μπορεί να μην έχει φίλους και να έχει μόνο αυτόν.

Η μαμά του Κώστα πώς λες να νιώθει;

Μπορεί να νιώθει λύπη ή στεναχώρια, γιατί δεν άφησε τον γιο της να πάει να παίξει.

Ωραία, εσύ πώς θα ένιωθες αν δε σε άφηνε η μαμά σου να πας να παίζεις;

Άσχημα, γιατί μπορεί να ήταν ένα πάρτι και να μην είχα διαβάσει και να μη με άφηνε να πάω.

Όσον αφορά διαφωνίες στις οποίες παίρνει μέρος κι η ίδια, δείχνει να μην μπορεί να μπει στη θέση των άλλων. Συνήθως θέλει να γίνεται το δικό της, αλλιώς θυμώνει.

Αν τα παιδιά της παρέας σου είχαν διαφορετική άποψη από σένα, τι θα έκανες;

Θα θύμωνα.

Και θα 'θελες να κάνουν αυτό που θες εσύ;

Ναι.

Δεν κάνεις δηλαδή πίσω αν έχουν άλλη άποψη οι άλλοι;

Καμιά φορά.

Με παρότρυνση της μητέρας της, μπορεί κάποιες φορές να συγχωρήσει τους άλλους και να καταλάβει και τη δική τους προοπτική. Αυτό όμως έχει αρχίσει να γίνεται τώρα τελευταία. Παλιότερα, δεν υπήρχε περίπτωση να υποχωρήσει. Σύμφωνα με τη μητέρα:

Με φίλους, συμμαθητές, έτσι, λέει κάποια πράγματα;

Τώρα με τους συμμαθητές δεν λέει και πάρα πολλά, αλλά νομίζω δείχνει να καταλαβαίνει λίγο καλύτερα από τότε που έγινε το σκηνικό που την κοροΐδεψαν τα παιδάκια, που την είπαν χοντρή και την πήραν τηλέφωνο στο σπίτι και της ζήτησαν συγνώμη. Της είπαν ότι δεν ήθελαν να το κάνουν και ότι θέλουν να παίζουν μαζί της, αφού είναι φίλοι και την κάλεσαν και στο σπίτι τους. Βέβαια αυτή δεν ήθελε να πάει, αλλά την είδα στην πορεία ότι υποχώρησε, γιατί της λέω κάποια στιγμή «θέλεις να παίζεις με αυτά τα παιδιά» μου λέει «δεν ξέρω μαμά πρέπει;» και της λέω «εσύ πώς αισθάνεσαι; Αφού σου ζητήσανε συγνώμη, δεν είναι ότι σε κοροΐδεύουν ακόμα και σου λένε έλα να παίζουμε για να σε κοροΐδέσουνε», και μου λέει «νομίζω ότι θέλω». Και τυχαία προχθές το βράδυ, συναντήθηκε με ένα από τα τρία παιδιά και μάλιστα πήγε μόνο του να τη βρει εκεί που ήμασταν στην πλατεία, να της μιλήσει και έτσι υποχώρησε και αυτή. Έδειξε ότι κατάλαβε.

9.8.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Δείχνει να διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση. Συνήθως νιώθει στενοχώρια, όταν κάποιος περνάει άσχημα ή η ίδια αισθάνεται περίεργα, χωρίς να μπορεί να το εξηγήσει, όταν οι γονείς της είναι στενοχωρημένοι. Η ίδια λέει:

Τι θα αισθανόσουν;

Λύπη, γιατί αυτό το παιδάκι θα το έχουν παρατήσει στο δρόμο και θα αισθανόταν και αυτό λύπη, γιατί οι γονείς του τον άφησαν στο δρόμο.

Για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες τι αισθάνεσαι;

Λύπη, γιατί δεν μπορούν να σηκωθούν να παίζουν και αυτοί κυνηγητό και άλλα παιχνίδια και μπορεί τα άλλα παιδιά να τα κοροΐδεύουν, επειδή δεν μπορούν να σηκωθούν.

Ωραία, αν η μαμά ή ο μπαμπάς... όταν είναι στεναχωρημένοι, εσύ πώς αισθάνεσαι;

Παράξενα, δεν μπορώ να το εξηγήσω, δεν ξέρω πώς να το εξηγήσω, γιατί μπορεί να θέλει να κάνει κάτι και να μην μπορεί να το κάνει ή να πάνε κάπου και να μη μπορούν.

Οπότε εσύ στεναχωριέσαι;

Όχι και τόσο, νιώθω λίγο περίεργα.

Θα ήθελες δηλαδή να μπορούν;

Ναι.

9.8.4. Ενσυναισθητική ανησυχία

Δεν εκδηλώνει ενσυναισθητική ανησυχία σε μεγάλο βαθμό. Μια έντονη κατάσταση της προκαλεί συναισθήματα, αλλά δεν αναστατώνεται σε σημείο που να μην μπορεί να το ελέγξει. Η ίδια αναφέρει:

Και αν έβλεπες τους φίλους σου να τσακώνονται, θα αισθανόσουν ταραχή;

Ναι.

Πολύ ή λίγο;

Λίγο, γιατί καμιά φορά τσακώνονται και εγώ πάω με τους άλλους φίλους μου για να μην τους ακούω να τσακώνονται.

Σύμφωνα με τη μητέρα της:

Ταράζεται όταν υπάρχει αναστάτωση, όταν βλέπει γύρω της κάποια αναστάτωση;
Σαν παιδί ναι, όχι όμως, έτσι και έτσι, δηλαδή δεν επεμβαίνει σε μία συζήτηση, δεν θα μιλήσει ποτέ να επέμβει, απλά μετά μπορεί να γυρίσει και να πει κάτι, μετά από μια-δυο ώρες.
Δεν νιώθει όμως ταραχή;
Όχι όχι, εντάξει.

9.8.5. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Διαθέτει μέτρια φαντασιακή ενσυναίσθηση. Δεν ταυτίζεται ακριβώς με τους ήρωες και έχει συνεχώς στον νου της ότι όλο αυτό που παρακολουθεί δεν είναι αληθινό. Παρ' όλα αυτά μπορεί να κατανοήσει τα συναισθήματα των ηρώων. Η ίδια λέει:

Ναι. Αν έβλεπες ένα παιδί που περνάει δύσκολα σε μια ταινία, πώς θα αισθανόσουν;
Λύπη, γιατί μπορεί αυτό το παιδί να μην ήθελε να κάνει αυτά που του λέγανε και να το βάζανε με το ζόρι.

Η μητέρα της αναφέρει:

Και όταν βλέπει τηλεόραση ή διαβάζει ένα βιβλίο, μπαίνει λίγο περισσότερο στη θέση των ηρώων, καταλαβαίνει λίγο περισσότερο τα συναισθήματά τους, ταυτίζεται περισσότερο, βλέπετε κάποια διαφορά;

Διαφορές δεν ξέρω, γιατί καταλαβαίνει ότι αυτό που βλέπει είναι ψέμα, το ξέρει και το καταλαβαίνει, σου το λέει, αλλά της αρέσουν κάποιοι ήρωες και προσπαθεί λίγο να τους μιμηθεί σε κάποιες φράσεις που θα πουν, σε κάτι τέτοιο, ναι.

Δεν ταυτίζεται όμως πολύ;

Όχι όχι, δεν θα ταυτιστεί. να μπει στη θέση τους και να κάνει ακριβώς το ίδιο, όχι.

Όχι το ίδιο, απλά...

Να λειτουργεί σαν να είναι κάποιος άλλος;

Να το νιώσει, πως βλέπουμε εμείς και είναι σαν να έχουμε μπει μες στο έργο, αφοσιωμένοι...

Έτσι και έτσι.

Όχι πολύ ε;

Ναι, αφοσιώνεται, αλλά μέχρι εκεί, όσο διαρκεί, μόλις τελειώσει το έργο, τελειώσαμε.

9.8.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Όσον αφορά τα πρόσωπα των ιστοριών, έχει διάθεση για βοήθεια. Η βοήθεια που προσφέρει έχει κυρίως τη μορφή συμβουλών ή παρηγοριάς. Τα κίνητρα για την προσφορά βοήθειας είναι κυρίως η προσδοκία ότι κι εκείνη θα τη βοηθήσουν αν βρεθεί σε μια παρόμοια κατάσταση, αλλά και η επιθυμία να νιώσουν καλύτερα τα πρόσωπα αυτά. Η ίδια αναφέρει:

Θα τον βοηθούσες; (το παιδί που το κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Ναι.

Με ποιον τρόπο;

Θα του έλεγα να μην σταματάει να προσπαθεί να τρέχει πιο γρήγορα από τον άλλον φίλο του που τον κοροϊδεύει.

Α, να προσπαθήσει να τρέχει πιο γρήγορα, για να μην τον κοροϊδεύουν, ε;

Ναι.

Και γιατί θα τον βοηθούσες;

Γιατί και εμένα μπορεί να με βοηθούσε άμα αισθανόμουν κάτι.

Θα έκανες κάτι για να το βοηθήσεις; (το παιδί στον δρόμο)

Ναι, θα του 'λεγα να προσπαθήσει να πηγαίνει κάπου, να πλένεται σε μία βρύση, να βρίσκει πράγματα και έτσι να γίνει λίγο πιο όμορφος ή πώς να το πω, να μην είναι τόσο βρώμικος, να μην κλαίει.

Γιατί θα τον βοηθούσες εσύ;

Γιατί μπορεί να μου είχε συμβεί και εμένα αυτό, αλλά και έτσι να με βοηθούσε και αυτός.

Θα τη βοηθούσες πριν γράψετε το τεστ; Πες ότι στο διάλειμμα το συζητάτε... (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Θα της έλεγα να πάρει στο διάλειμμα το βιβλίο και να διαβάσει.

Και γιατί θα τη βοηθούσες;

Γιατί εγώ μπορεί να μην είχα διαβάσει και στο διάλειμμα να με βοηθήσουν τα άλλα παιδιά.

Και θα το βοηθούσες; (το παιδί που παinueύουν το αδερφάκι του)

Ναι, θα του 'λεγα ότι «και εσύ είσαι έξυπνος, όπως το αδερφάκι σου και μπορεί οι θείοι σου να μη σε είχαν δει ότι είσαι μέσα στο σπίτι και να ξέχασαν να σου μιλήσουν».

Γιατί θα το βοηθούσες;

Γιατί μπορεί αυτό το παιδάκι να είχε βγει έξω και να το έψαχναν, όμως εκείνο το παιδάκι μπορεί να μην ήθελε να γυρίσει στο σπίτι, επειδή οι θείοι του δεν του είχαν πει ότι είναι έξυπνο.

Μπορεί να έχει γίνει κάτι επικίνδυνο, να έφευγε από το σπίτι, ε; Οπότε να το βοηθήσεις να νιώθει καλύτερα ε;

Θα τα βοηθούσες αν ερχόντουσαν στην τάξη μας, αν είχες ένα συμμαθητή ανάπηρο ή τυφλό;

Ναι, σαν αυτό το παιδικό που είχαμε δει, αλλά να μην έχει τέτοιο τέλος.

Εντάξει.

Θα του έλεγα να μην τους ακούει κι ότι κι αυτός μπορεί να κάνει πράγματα, όχι όμως να παίζει κρυφό ή κυνηγητό, μπορεί να παίζει άλλα παιχνίδια, να παίζει ας πούμε φιδάκι.

Ναι, παιχνίδια που να μπορεί να παίζει, ε; Θα έπαιζες μαζί του;

Ναι.

Όσον αφορά τους γονείς και τους φίλους της αισθάνεται ότι δεν μπορεί να τους βοηθήσει. Η ίδια αναφέρει:

Θα προσπαθούσες να τους βοηθήσεις με κάποιο τρόπο;

Όχι, δε θα μπορούσα, δε θα είχα σκεφτεί κάτι για να τους βοηθήσω.

Όχι. Θα προσπαθούσες να βοηθήσεις με κάποιο τρόπο τους φίλους σου;

Νομίζω όχι, δεν θα μπορούσα.

Κάποιο άλλο παιδί που δεν είναι φίλος σου θα μπορούσες να το βοηθήσεις;

Όχι.

Στον παππού που ήταν άρρωστος για πολύ καιρό κι έμενε σπίτι τους, ήταν πολύ πρόθυμη να προσφέρει τη βοήθειά της. Η βοήθεια που προσέφερε ήταν η παρέα της και κάποιες μικρές εξυπηρετήσεις. Τα κίνητρά της φαίνεται ότι ήταν αλτρουιστικά. Η μητέρα της αναφέρει:

Ναι ναι, υποχωρεί πάρα πολύ. Ο παππούς της τώρα είναι μες στο σπίτι και είναι σε πολύ άσχημη κατάσταση υγείας, έχει μείνει κατάκοιτος. Βέβαια στην πορεία αυτού του μήνα χειροτέρευσε, δηλαδή η Ρ.Κ. τον έζησε κανονικά, από το δεν μπορώ να περπατήσω προς το δεν περπατώ. Θα πάει λοιπόν όταν θα λείπω και εγώ και ο μπαμπάς της, θα πάει να του πει

«θες κάτι παππού να σου φέρω;». Θα κάτσει λίγο εκεί να χαζέψει με το τάμπλετ, να του κάνει λίγο παρέα, δείχνει μία ευαισθησία προς τα εκεί. Βέβαια είναι λίγο αμήχανη, το βλέπω, αλλά είναι λογικό, γιατί είναι πολύ μικρή.

9.8.7. Ρύθμιση συναισθήματος

Προσπαθεί κάπως να ελέγξει το θυμό της, σκεπτόμενη και την προοπτική του άλλου. Όταν είναι λυπημένη, παίζει με την αδερφή της για να νιώσει καλύτερα. Η ίδια λέει:

Όταν θυμώνεις, τι κάνεις;

Νευριάζω και κλαίω και μετά πάω και κλείνομαι στο δωμάτιό μου.

Δεν μπορείς να συγκρατήσεις λίγο πιο εύκολο το θυμό σου; Θυμάσαι αυτά που είπαμε σχετικά με το τι μπορούμε να κάνουμε όταν θυμώνουμε; Κάνεις κάποια από αυτά;

Καμιά φορά ναι.

Τι ας πούμε;

Ας πούμε ότι άμα κάποιος κάνει κάτι, δε θα νευριάζω, γιατί μπορεί να έχουν δίκιο αυτοί.

Προσπαθείς να τους ακούσεις δηλαδή, να δεις ποιος έχει δίκιο; Ωραία και όταν είσαι λυπημένη, κάνεις κάτι για να βοηθήσεις τον εαυτό σου;

Όχι, κλειδώνομαι στο δωμάτιο, αλλά παίζω με την αδερφή μου, είναι και αυτή μέσα.

Και προσπαθείς να ηρεμήσεις με αυτό τον τρόπο, ε;

Ναι.

Η μητέρα της έχει δει μεγάλη βελτίωση στη συμπεριφορά της Ρ.Κ. και στη ρύθμιση συναισθημάτων. Είναι πιο ήρεμη, δεν είναι τόσο ατίθαση όσο παλιότερα κι ελέγχει τον θυμό της καλύτερα. Η μητέρα αναφέρει:

Ναι, συνάντησε τον Μ.Φ. που ήταν ένα από τα τρία παιδιά που συνεχώς ήτανε... και της είπε «Ρ.Κ. σε θέλω φίλη μου, εγώ σε αγαπάω, θέλω να παίζουμε». Παίξανε όσο παίζανε εκεί κάνα δίωρο, παίζανε πολύ ωραία και δεν τσακώθηκαν καθόλου. Τέλεια. Τώρα από κει και πέρα...

Κάποια βελτίωση στη συμπεριφορά της έχετε δει τώρα τελευταία;

Ναι ναι, ήταν πάρα πολύ ατιθασούλα και γλωσσού και και και, και τώρα μετά το Πάσχα έχει βελτιώσει τη συμπεριφορά της. Και πιο ήρεμη είναι και δεν αντιδρά τόσο έντονα, όπως άλλες φορές.

Δηλαδή το θυμό της τον ελέγχει λίγο καλύτερα;

Ναι ναι, τον ελέγχει τώρα πλέον, τώρα δεν ξέρω αν είναι επειδή είναι σε πιο ήρεμη κατάσταση ή επειδή μεγάλωσε, δεν ξέρω πού να το αποδώσω, αλλά σίγουρα είναι περισσότερο.

9.8.8. Συνοπτικά αποτελέσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Δείχνει να κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων, αλλά δεν καταλαβαίνει ακριβώς τους λόγους που νιώθουν αυτά τα συναισθήματα. Καταλαβαίνει πιο εύκολα τα συναισθήματα των δικών της ανθρώπων (πχ. του πατέρα, του παππού, κλπ.)
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Δεν αναγνωρίζει διαφορετικά είδη συναισθημάτων και δεν έχει κατανοήσει καλά ούτε τα δικά της σε διάφορες περιστάσεις.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Δεν κατανοεί ακριβώς τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Μπορεί να καταλάβει τη διαφορετική προοπτική, όχι όμως όταν σχετίζεται κι η ίδια με τη διαφωνία. Μόνο με βοήθεια από τη μητέρα, κάποιες φορές μπορεί να δει και την προοπτική του άλλου.

Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση.

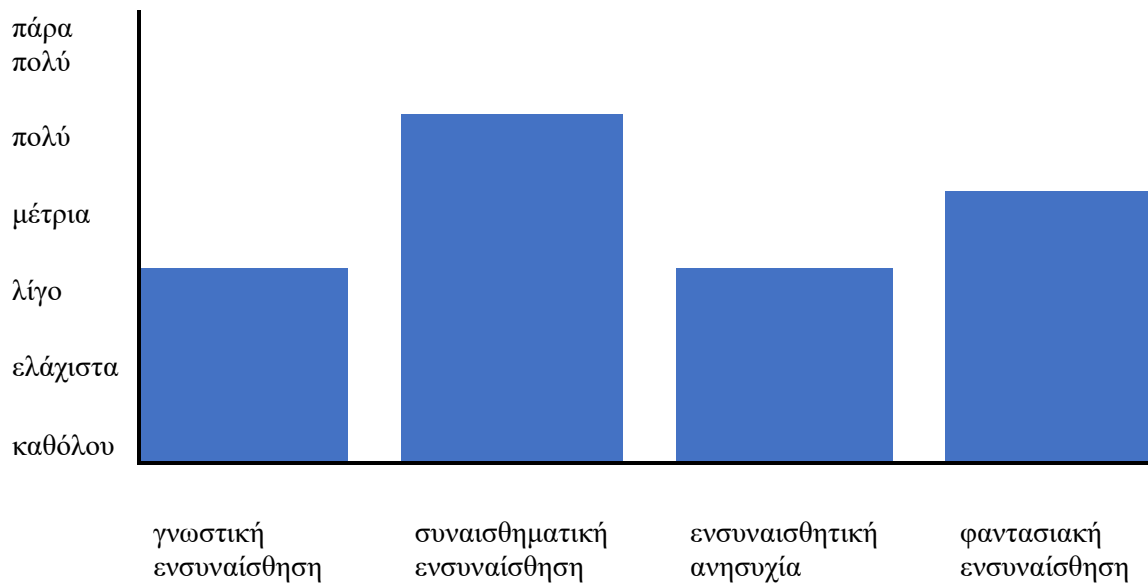
Ενσυναίσθητική ανησυχία: Δεν ταράζεται ιδιαίτερα σε μια δύσκολη κατάσταση, αλλά την επηρεάζει.

Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Διαθέτει μέτρια φαντασιακή ενσυναίσθηση. Κατανοεί τα συναισθήματα των ηρώων, αλλά δεν ταυτίζεται μαζί τους.

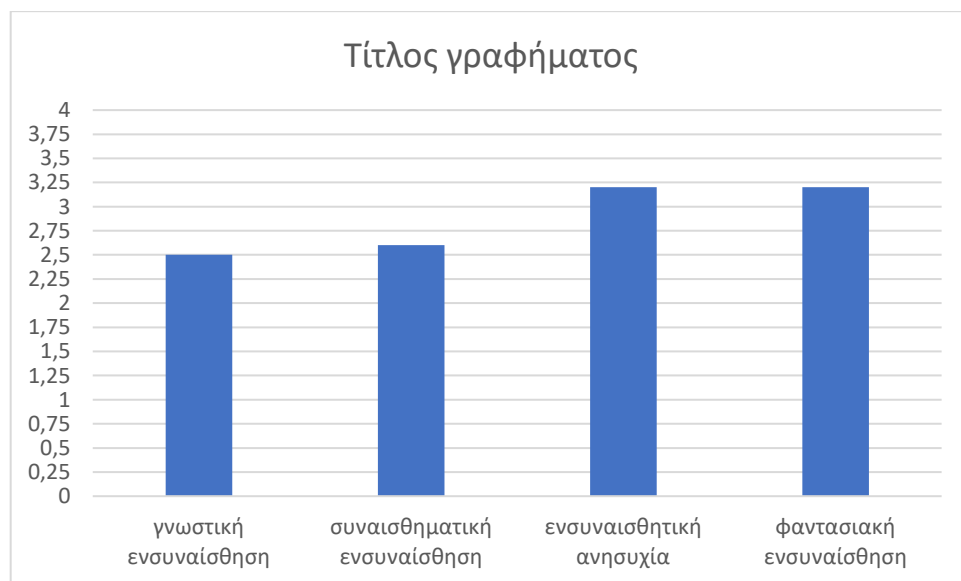
Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Έχει διάθεση για προσφορά βοήθειας. Το κίνητρό της όμως συχνά είναι η ανταπόδοση της βοήθειας σε παρόμοια περίπτωση. Πιστεύει πως δεν μπορεί να προσφέρει στους γονείς ή στους φίλους. Στον παππού προσέφερε βοήθεια με αλτρουιστικά κίνητρα.

Ρύθμιση συναισθήματος: Ελέγχει καλύτερα τον θυμό της κι είναι πιο ήρεμη.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού P.K.

**Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναίσθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά
(0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)**

9.8.9. Σύγκριση με την προπαραεμβατική έρευνα

- **Πρόοδος στις παρεμβάσεις**

Η Ρ.Κ. στην αρχή είχε αρκετές συγκρούσεις με τα παιδιά που ανήκαν στις ομάδες που συμμετείχε και δεν είχε μεγάλη συμμετοχή στις συζητήσεις. Σιγά σιγά άρχισε να είναι πιο συνεργάσιμη και να συμμετέχει περισσότερο. Δείχνει να καταλαβαίνει τις σκέψεις και τα συναισθήματα των άλλων, αλλά εξαιτίας της ανικανότητάς της να ελέγξει τον θυμό της, στην πράξη δεν καταφέρνει να έχει ομαλές σχέσεις με τους άλλους. Κατάλαβε πολύ καλά τους τρόπους με τους οποίους μπορούμε να βοηθήσουμε τους άλλους με ενσυναίσθηση και συγκινήθηκε με την ταινία, κάτι το οποίο δείχνει ότι μπήκε στη θέση των ηρώων.

- **Μετά τις παρεμβάσεις έρευνα**

Όσον αφορά τη γνωστική ενσυναίσθηση, σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο φαίνεται ότι υπήρξε μικρή βελτίωση. Σύμφωνα με τις συνεντεύξεις, η μόνη διαφορά που φαίνεται είναι στην ανάληψη προοπτικής. Μπορεί να μπει λίγο πιο εύκολα στη θέση των άλλων και να καταλάβει και τη δική τους προοπτική, αρκεί να μην εμπλέκεται η ίδια στη διαφωνία. Όταν συμβαίνει αυτό, δυσκολεύεται να δείξει κατανόηση στη γνώμη των άλλων.

Η συναισθηματική ενσυναίσθηση σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο φαίνεται να μην έχει αλλάξει, ενώ σύμφωνα με τις συνεντεύξεις φαίνεται να έχει λίγο βελτιωθεί. Πριν τις παρεμβάσεις η Ρ.Κ. δεν έδειχνε ιδιαίτερη συναισθηματική ενσυναίσθηση σε άτομα που δε γνώριζε, ενώ τώρα δείχνει σε όλους.

Τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου και των συνεντεύξεων σχετικά με την ενσυναισθητική ανησυχία δε συμφωνούν μεταξύ τους, καθώς σύμφωνα με το πρώτο έχει λίγο αυξηθεί, ενώ σύμφωνα με το δεύτερο (τις συνεντεύξεις), έχει μειωθεί. Φαίνεται πως η Ρ.Κ. δεν ταραζεται ιδιαίτερα σε δύσκολες περιστάσεις, ενώ πριν, σε κάποιες περιπτώσεις αναστατωνόταν.

Η φανταστική ενσυναίσθηση φαίνεται ότι έχει βελτιωθεί σύμφωνα και με τις δύο μεθόδους έρευνας. Η Ρ.Κ. μπορεί να μην ταυτίζεται με τους ήρωες ιδιαίτερα, αλλά κατανοεί τα συναισθήματά τους.

Η διάθεση για προσφορά βοήθειας παραμένει η ίδια, όμως αυτή τη φορά φαίνεται πως σε μερικές περιπτώσεις τα κίνητρα δεν είναι μόνο αλτρουιστικά, αλλά προσφέρει γιατί πιστεύει ότι κι ο άλλος θα τη βοηθούσε σε ανάλογη περίπτωση, κάτι που δεν το έλεγε προ παρεμβάσεων. Επίσης τώρα πιστεύει πως είναι δύσκολο να βοηθήσει τους γονείς, αν κι η διάθεση υπάρχει. Τέλος, τώρα βοηθά τον παππού της δείχνοντας πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον απ' ό,τι παλιότερα.

Όσον αφορά τη ρύθμιση συναισθήματος, τώρα είναι πολύ πιο ήρεμη και ελέγχει καλύτερα τον θυμό της.

9.9. Αποτελέσματα μερικές μαθήτριας Α.Σ.

9.9.1. Γενικά συμπεράσματα

Σε γενικές γραμμές σύμφωνα με τη μητέρα, δεν υπάρχει σημαντική διαφορά στην εκδήλωση της ενσυναίσθησης μετά τις παρεμβάσεις, παρά μόνο στο ότι η Α.Σ. παρουσιάζει τώρα πιο ήπιες αντιδράσεις. Η μητέρα της αναφέρει:

Έχετε δει κάποια διαφορά σχετικά με την ενσυναίσθηση;

Δεν έχω δει κάποια ιδιαίτερη διαφορά, κάνατε κάτι συγκεκριμένο δηλαδή;

Ναι, βλέπετε να προσπαθεί να μπει περισσότερο στη θέση του άλλου;

Όχι ιδιαίτερα, αυτό δεν το κάνει. Όπως ήταν. Εντάξει, ίσως με τους συγγενείς είναι πιο πολύ, με τα αδέρφια, τα ξαδέρφια.

Ναι, πιο πολύ;

Με αυτούς που δεν ξέρει δεν νομίζω, δεν μπαίνει καν στη διαδικασία αυτή.

Ως προς την Α.Σ. έχω δει αυτό, διότι είναι πιο ήπια τώρα στις αντιδράσεις της, ίσως να παίζει ρόλο αυτό που κάνετε στην τάξη, ναι και ίσως να την επηρέασε. Βέβαια, δε μου είπε κάτι συγκεκριμένο, δε μου αναφέρθηκε, μου είπε γενικά ότι κάτι κάναμε, συγκεκριμένα, ναι.

9.9.2. Γνωστική ενσυναίσθηση

9.9.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων

Καταλαβαίνει τη δυσφορία των προσώπων στις ιστορίες-σενάρια, αλλά δεν μπορεί να βρει ακριβώς το συναίσθημα που νιώθουν, λέγοντας μερικές φορές ότι αισθάνονται χάλια και δεν μπορεί να μπει στη θέση τους για να καταλάβει ακριβώς τι τους ενοχλεί. Σε κάποιες περιπτώσεις το καταφέρνει λίγο καλύτερα, ενώ σε κάποιες άλλες όχι. Για παράδειγμα, στην ιστορία με το παιδί που παinueούν το αδερφάκι του, δεν μπορεί να καταλάβει ότι το συναίσθημα θα μπορούσε να ήταν και ζήλια, στην ιστορία με το παιδί στον δρόμο, ότι έχει κι άλλα πράγματα που το προβληματίζουν ή ότι το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ, μπορεί να νιώθει και άγχος για το πώς θα τα πάει. Όπως αναφέρει κι η ίδια στα διάφορα σενάρια:

Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης που του λένε ότι τρέχει πιο αργά και από χελώνα;
Χάλια.

Δηλαδή τι συναίσθημα;

Λύπη, γιατί τον κοροϊδεύουν ότι τρέχει πιο αργά και από χελώνα.

Και τι λες να αισθάνεται; (το παιδί στον δρόμο)

Λύπη.

Γιατί;

Το ίδιο. (Λύπη, επειδή μπορεί να μην έχει να φάει, τίποτα μπορεί να μην έχει.)

Πώς λες να αισθάνεται η Μαρίνα; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Χάλια.

Τι συναίσθημα;

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί δεν έχει διαβάσει.

Πώς λες να νιώθει ο Ηλίας; (το παιδί που παinueούν το αδερφάκι του)

Εγώ και αυτό το νιώθω, επειδή του αδερφού μου το κάνουν ό,τι θέλει.

Και τι αισθάνεσαι εσύ όταν γίνεται αυτό;

Χάλια, λύπη, επειδή του κάνουν ό,τι θέλει, του κάνουν όλα τα χατίρια.

Ποιοι;

Οι γονείς μου, του κάνουν ό,τι θέλει.

Και τι λες να αισθάνεται ο Ηλίας;

Λύπη.

Τι δυσκολίες λες ότι αντιμετωπίζουν; Τι δυσκολίες έχουν; (τα παιδιά με ειδικές ανάγκες)

Δεν μπορούν να κάνουν ό,τι κάνουμε εμείς και αισθάνονται λύπη, γιατί μπορεί να τα κοροϊδεύουν.

Σε κάποιες ερωτήσεις που της κάναμε σχετικά με τους γονείς της, δεν έδωσε κάποια κατανοητή απάντηση. Το συμπέρασμα που βγάλαμε είναι ότι καταλαβαίνει τους γονείς της όταν στενοχωριούνται με τους τσακωμούς ανάμεσα σε εκείνη και τα αδέρφια της, αλλά δεν μπορεί να τους καταλάβει όταν έχουν δικές τους στενοχώριες. Τη μαμά της μπόρεσε να την καταλάβει και όταν είχε χτυπήσει με τον ίδιο τρόπο που χτύπησε κι η ίδια. Όπως αναφέρει κι η ίδια:

Μπορείς να μεις στη θέση τους, της μαμάς ή του μπαμπά, δηλαδή να καταλάβεις πώς αισθάνονται, τι σκέφτονται;

Ναι και εμείς φωνάζουμε στο σπίτι, γιατί ο Γιώργος μας πειράζει.

Αλλά με τη μαμά και τον μπαμπά λέω, καταλαβαίνεις τι αισθάνονται, μπορείς να καταλάβεις τα συναισθήματά τους;

Όχι.

Ούτε με τη μαμά, ούτε με τον μπαμπά; Λίγο καλύτερα κάποιον;

Όχι, μόνο όταν είμαστε και εμείς, επειδή όταν φωνάζουμε, τους καταλαβαίνω.

Που στεναχωριούνται εννοείς;

Ναι.

Και τους δύο ε;

Και όταν η μαμά είχε χτυπήσει, είχε πάθει το ίδιο που έπαθα.

Η ίδια πιστεύει πως δεν μπορεί να κατανοήσει τα συναισθήματα των φίλων της, ενώ μπορεί λίγο καλύτερα των γονιών της. Όμως μπορεί να καταλάβει κάποιους που δεν είναι φίλοι της, αν έχουν κάποια προβλήματα ή ελλείψεις που δεν έχει η ίδια. Όπως αναφέρει:

Μπορείς να μεις στη θέση των φίλων σου;

Όχι.

Δηλαδή να καταλάβεις τι αισθάνονται, πώς σκέφτονται οι φίλοι σου;

Όχι.

Πιο πολύ δηλαδή τη μαμά και τον μπαμπά;

Ναι.

Κάποιους που δεν είναι φίλοι σου;

Ναι, αν έχουν κάποια προβλήματα ή δεν έχουν κάτι, όπως έχουμε εμείς.

Δηλαδή αυτοί που δεν είναι φίλοι σου τους καταλαβαίνεις, τους γονείς τους καταλαβαίνεις, τους φίλους σου δεν καταλαβαίνεις. Πώς γίνεται αυτό;

Δεν ξέρω.

Σύμφωνα με τη μητέρα της, η Α.Σ. κατανοεί τα συναισθήματα των αδερφιών και των γονιών της, θα τους πλησιάσει, αλλά δε θα κάνει κάτι επιπλέον, όπως να τους παρηγορήσει. Φαίνεται όμως ότι υπάρχει κατανόηση των συναισθημάτων. Η μητέρα της αναφέρει:

Δείχνει περισσότερο ενδιαφέρον στα συναισθήματα των άλλων; Έχετε παρατηρήσει κάτι τελευταία;

Θα στεναχωρηθεί, φαίνεται στο πρόσωπό της, όμως δεν κάνει κάτι για να το δείξει. Θα πάει κοντά ο αδερφός της ας πούμε αν χτυπήσει, θα πάει, θα τον αγκαλιάσει, θα δει τι έγινε, αλλά δεν κάνει κάτι επιπλέον, δηλαδή δεν θα του πει κάτι, δε θα τον παρηγορήσει, όχι.

Με σας τους γονείς;

Με μας είναι λίγο πιο... δηλαδή αν δει ότι στεναχωρηθούμε με κάτι που έκανε, θα έρθει να ζητήσει συγνώμη. Καταλαβαίνει δηλαδή τι έχει γίνει, αυτό όμως, δεν κάνει κάτι επιπλέον. Θα έρθει να μας δώσει μία αγκαλιά, θα πει μαμά, αυτό.

Όσον αφορά τους συμμαθητές της, δείχνει να καταλαβαίνει τα συναισθήματά τους, απλά κάποιες φορές μπορεί στη μητέρα της να αναφέρει μόνο τα γεγονότα κι όχι τα

συναισθήματα. Κι αυτό ακόμα όμως δείχνει ότι υπάρχει ενδιαφέρον εκ μέρους της για αυτά που παθαίνουν οι άλλοι και μπορεί να τους στενοχωρούν. Η μητέρα της λέει:

Κατάλαβα. Σε σχέση με τους συμμαθητές της στο σχολείο;

Μου λέει διάφορα που γίνονται, έγινε αυτό, έγινε εκείνο, όχι κάτι επιπλέον όμως. Πάλι δηλαδή θα μου πει «σήμερα έγινε αυτό, μαλώσανε τα δύο κορίτσια», μέχρι εκεί όμως, όχι κάτι παραπάνω.

Δείχνει να καταλαβαίνει τα συναισθήματα τους;

Ναι, καταλαβαίνει τα συναισθήματα των συμμαθητών. Για παράδειγμα, σήμερα μου είπε ότι η συμμαθήτριά αυτή στεναχωρήθηκε πολύ γιατί έγινε αυτό. Καταλαβαίνει γιατί έχει γίνει κάτι.

Η μητέρα της πιστεύει πως η Α.Σ. δεν μπορεί να κατανοήσει τα συναισθήματα άγνωστων ανθρώπων που υποφέρουν, μάλλον λόγω μικρής ηλικίας. Η ίδια λέει:

Για ανθρώπους που υποφέρουν, έτσι, αν ακούσει, όχι γνωστούς;

Δεν νομίζω ότι το καταλαβαίνει πολύ, δεν νομίζω, δεν είναι ακόμα, όχι.

9.9.2.2. Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων

Δεν αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων. Απαντάει συνήθως με τις λέξεις «χάλια» και «λύπη». Επίσης, μόνο σε μια περίπτωση ανέφερε ότι έχει βιώσει κάτι παρόμοιο (όταν ασχολούνται περισσότερο με το αδερφάκι της.) Στις άλλες περιπτώσεις δεν παραδέχτηκε ότι έχει νιώσει παρόμοιο συναίσθημα. Η ίδια αναφέρει:

Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης που του λένε ότι τρέχει πιο αργά και από χελώνα;

Χάλια.

Δηλαδή τι συναίσθημα;

Λύπη, γιατί τον κοροϊδεύουν ότι τρέχει πιο αργά και από χελώνα.

Εσύ το μερικές πάθει ποτέ αυτό, να σε κοροϊδεύουνε;

Όχι.

Πώς λες να αισθάνεται η Μαρίνα; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Χάλια.

Τι συναίσθημα;

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί δεν έχει διαβάσει.

Εσύ το έχεις νιώσει ποτέ αυτό;

Όχι.

Πώς λες να νιώθει ο Ηλίας; (το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του)

Εγώ και αυτό το νιώθω, επειδή του αδερφού μου το κάνουν ό,τι θέλει.

Και τι αισθάνεσαι εσύ όταν γίνεται αυτό;

Χάλια, λύπη, επειδή του κάνουν ό,τι θέλει, του κάνουν όλα τα χατίρια.

Ποιοι;

Οι γονείς μου, του κάνουνε ό,τι θέλει.

Και τι λες να αισθάνεται ο Ηλίας;

Λύπη.

9.9.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων

Δεν μπορεί να καταλάβει τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων παιδιών. Στις περισσότερες περιπτώσεις απαντάει ότι δεν ξέρει τι μπορεί να σκέφτονται. Όπως αναφέρει κι η ίδια:

Και τι λες να σκέφτεται; (το παιδί που το κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Ότι «και εσύ τρέχεις πιο αργά και από χελώνα».

Και τι λες να σκέφτεται; (το παιδί στον δρόμο)

Δεν ξέρω.

Για προσπάθησε να μπει λίγο στη θέση του. Τι μπορεί να σκέφτεται;

Δεν ξέρω.

Και τι λες να σκέφτεται; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Δεν ξέρω.

Και τι να σκέφτεται; (το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του)

Ότι δεν είναι δίκαιο, γιατί συνέχεια δίνουν σημασία στον αδερφό του.

Η ίδια πιστεύει πως δεν μπορεί να μπει στη θέση των φίλων της και να καταλάβει τι σκέφτονται. Μπορεί όμως να καταλάβει καλύτερα τους γονείς της και ανθρώπους που έχουν κάποιο πρόβλημα ή που στερούνται πράγματα που έχει η ίδια. Η ίδια αναφέρει:

Μπορείς να μπει στη θέση των φίλων σου;

Όχι.

Δηλαδή να καταλάβεις τι αισθάνονται, πώς σκέφτονται οι φίλοι σου;

Όχι.

Πιο πολύ δηλαδή τη μαμά και τον μπαμπά;

Ναι.

Κάποιους που δεν είναι φίλοι σου;

Ναι, αν έχουν κάποια προβλήματα ή δεν έχουν κάτι, όπως έχουμε εμείς.

Δηλαδή αυτοί που δεν είναι φίλοι σου τους καταλαβαίνεις, τους γονείς τους καταλαβαίνεις, τους φίλους σου δεν καταλαβαίνεις. Πώς γίνεται αυτό;

Δεν ξέρω.

Στη μητέρα της αναφέρει μόνο γεγονότα που συνέβησαν στο σχολείο, χωρίς να τα αναλύει, οπότε δεν ξέρει ακριβώς αν η Α.Σ. μπορεί να κατανοήσει τη σκέψη των συμμαθητών μερικές. Η μητέρα της αναφέρει:

Κατάλαβα. Σε σχέση με τους συμμαθητές της στο σχολείο;

Μου λέει διάφορα που γίνονται, έγινε αυτό, έγινε εκείνο, όχι κάτι επιπλέον όμως. Πάλι δηλαδή θα μου πει «σήμερα έγινε αυτό, μαλώσανε τα δύο κορίτσια», μέχρι εκεί όμως, όχι κάτι παραπάνω.

9.9.2.4. Ανάλυση προοπτικής

Μπορεί να μπει στη θέση των παιδιών και να καταλάβει τι αισθάνονται, αλλά δυσκολεύεται να καταλάβει την προοπτική ενός ενήλικα. Δεν μπορεί να καταλάβει τι μπορεί να σκέφτεται το καθένα από τα τρία πρόσωπα της ιστορίας, λέγοντας είτε ότι δεν ξέρει, είτε προτάσεις σχετικά με το τι θα μπορούσε να κάνει για να μπορέσει τελικά να πάει στον φίλο του. Όπως αναφέρει κι η ίδια:

Πώς λες να νιώθει ο Κώστας;

Λύπη που δε θα πάει.

Ο Στάθης;

Λύπη και αυτός που δεν θα 'ρθει ο φίλος του.

Και η μαμά;

Η μαμά ωραία, γιατί μπορεί να κάνει ό,τι θέλει.

Ο Κώστας τι θα σκέφτεται άραγε;

Να μην πάει αύριο σχολείο και να μη διαβάσει εκείνη την ώρα, για να μη διαβάσει και να πάει στο σπίτι του φίλου του ή να πει ότι δεν είχανε τόσα μαθήματα και τα άλλα ότι τα έχει γράψει λάθος.

Η μαμά τι λες να σκέφτεται;

Δεν ξέρω.

Ο Στάθης τι να σκέφτεται;

Για ποιο πράγμα;

Που δεν θα 'ρθει ο φίλος του

Δεν ξέρω.

Δείχνει πρόθυμη να υποχωρήσει σε κάποια διαφωνία, καταλαβαίνοντας ότι κι οι άλλοι έχουν τη δική τους άποψη. Η ίδια αναφέρει:

Αν τα παιδιά της παρέας σου είχαν διαφορετική άποψη από σένα, τι θα έκανες; Αν θέλατε κάτι να αποφασίσετε και εσύ ήθελες κάτι άλλο κι οι άλλοι κάτι άλλο, τι θα έκανες;

Άμα συμφωνούσαμε με το δικό μου, θα κάναμε το δικό μου.

Άμα δε συμφωνούσαν με το δικό σου;

Θα κάναμε την άλλη φορά το δικό μου, στον άλλο γύρο.

9.9.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση. Λυπάται όταν κάποιος δυσφορεί για κάποιον λόγο. Η ίδια αναφέρει:

Τι αισθάνεσαι; (για το παιδί στον δρόμο)

Χάλια.

Τι συναίσθημα;

Λύπη, επειδή μπορεί να μην έχει να φάει, τίποτα μπορεί να μην έχει.

Για τα παιδιά που έχουν ειδικές ανάγκες τι αισθάνεσαι;

Λύπη που δεν μπορούν να κάνουν αυτά που κάνουμε και εμείς.

Αν η μαμά είναι στεναχωρημένη, εσύ πώς αισθάνεσαι;

Χάλια γιατί... βασικά και ωραία γιατί πάντα τα δικά τους κάνουν οι γονείς και χάλια επειδή... γιατί πάντα όταν κάποιος νιώθει χάλια τον βοηθάω.

Ο μπαμπάς όταν είναι στεναχωρημένος;

Το ίδιο.

Το ίδιο με τη μαμά;

Ναι.

Εντάξει και όταν στεναχωριούνται οι φίλοι σου, στεναχωριέσαι;

Ναι, επειδή μπορεί ας πούμε να έχουν χτυπήσει και να πάω εγώ.

Να τους βοηθήσεις εννοείς, ε;

Ναι.

Η μητέρα της λέει ότι η Α.Σ. επηρεάζεται και στενοχωριέται, αλλά όχι σε μεγάλο βαθμό. Η ίδια λέει:

Βλέπετε ότι επηρεάζεται συναισθηματικά;

Όχι πολύ, εντάξει, λέει ότι δεν έπρεπε να γίνει αυτό, αλλά όχι.

Ας πούμε, εδώ τους έδειξα ένα βιντεάκι με ένα παιδάκι ανάπηρο, κάναμε ένα παιχνίδι με τυφλούς, που τους είχα κλείσει τα μάτια, προσπάθησα λιγάκι αλλά δεν ξέρω τώρα.

Ξέρω ότι όταν δει ταινία που έχει σχέση με παιδιά και είναι έτσι λίγο πιο συναισθηματική, έχει κλάψει. Ας πούμε όταν δει να πειράζουν ένα παιδί, να γίνει κάτι, μέχρι εκεί όμως, όχι κάτι άλλο.

9.9.4. Ενσυναισθητική ανησυχία

Η Α.Σ. υποστηρίζει ότι μερικές φορές είναι αρκετά αναστατωμένη σε μια έντονη κατάσταση. Όπως αναφέρει κι η ίδια:

Αν έβλεπες τους φίλους σου να τσακώνονται, θα αισθανόσουν ταραχή;

Ναι.

Πολύ μεγάλη;

Ναι.

Μπορείς να τους βοηθήσεις ή είσαι και εσύ πολύ ταραγμένη;

Μερικές φορές.

Μερικές φορές είσαι πολύ ταραγμένη, μερικές φορές όχι, ε;

Ναι.

Ε ναι εντάξει.

Σύμφωνα με τη μητέρα της, η Α.Σ. δεν αναστατώνεται ιδιαίτερα σε δύσκολες καταστάσεις. Η ίδια λέει:

Όταν νιώθει ταραχή σε μία δύσκολη κατάσταση, όταν βλέπει άλλους να περνούν κάτι δύσκολο, μπορεί να την ελέγξει λίγο καλύτερα ή αναστατώνεται; Είναι παιδί που αναστατώνεται πολύ;

Όχι, όχι.

Το ίδιο και τώρα;

Το ίδιο και τώρα, ναι, δεν έχει αλλάξει.

9.9.5. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Μπαίνει στη θέση των ηρώων, καταλαβαίνει τα συναισθήματά τους και συχνά συγκινείται. Μερικές φορές ταυτίζεται με κάποιον ήρωα. Η ίδια λέει:

Και αν έβλεπες ένα παιδί να περνάει δύσκολα, σε μία ταινία, να έχει κάποιο μεγάλο πρόβλημα, πώς θα αισθανόσουν;

Λύπη.

Και τι θα σκεφτόσουν;

Δεν ξέρω.

Σου έχει τύχει;

Ναι.

Και στεναχωρήθηκες;

Ναι.

Η μητέρα της αναφέρει:

Ξέρω ότι όταν δει ταινία που έχει σχέση με παιδιά και είναι έτσι λίγο πιο συναισθηματική, έχει κλάψει. Ας πούμε όταν δει να πειράζουν ένα παιδί, να γίνει κάτι, μέχρι εκεί όμως, όχι κάτι άλλο.

Και όταν βλέπει τηλεόραση ή διαβάζει κάποιο βιβλίο, βλέπετε να ταυτίζεται λίγο περισσότερο με τους ήρωες, να τους καταλαβαίνει λίγο καλύτερα, να νιώθει τα συναισθήματα τους;

Όταν διαβάζει ένα βιβλίο ναι, τώρα όταν βλέπει τηλεόραση, ναι και εκεί, ναι, ας πούμε το έργο που είδαμε που συγκινείται, τη βλέπεις και συγκινείται και δακρύζει ή μετά είναι χαρούμενη όταν βλέπει κάτι διαφορετικό, οπότε λογικά καταλαβαίνει.

Μπαίνει λίγο στη θέση τους;

Ναι, ναι, εκείνη τη στιγμή όμως, ναι, μετά το ξεχνάει.

9.9.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Υπάρχει διάθεση για βοήθεια σε όλες τις περιπτώσεις. Η βοήθεια που προσφέρει είναι συμβουλές, παρέα ή να δώσει κάποια πράγματα που χρειάζεται ο άλλος ή για παρηγοριά. Τα κίνητρα της είναι τις περισσότερες φορές αλτρουιστικά. Το κάνει επειδή θέλει πραγματικά να βοηθήσει κάποιον που έχει ανάγκη ή κάποιες φορές επειδή νιώθει ότι πρέπει να το κάνουμε. Η ίδια λέει:

Εσύ θα τον βοηθούσες άμα σου ‘λεγε «με κοροϊδεύουν και μου λένε ότι τρέχω πιο αργά και από χελώνα»;

Ναι.

Τι θα έλεγες;

Θα έλεγα αυτό που είπα, το ίδιο, ότι «και εσύ τρέχεις σαν χελώνα».

Και γιατί θα τον βοηθούσες;

Επειδή είναι καλό να βοηθάμε.

Θα έκανες κάτι να το βοηθήσεις; (το παιδί στον δρόμο)

Ναι.

Τι θα έκανες;

Θα το βοηθούσα ή θα το έπαιρνα μαζί μου ή θα του έδινα κάτι.

Θα του έλεγες κάτι;

Ναι.

Τι θα του έλεγες;

Δεν ξέρω.

Γιατί θα το βοηθούσες;

Γιατί θα ήταν μόνο του και θα χρειαζόταν βοήθεια.

Θα τη βοηθούσες; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Ναι, αν καθόμασταν μαζί.

Τι θα της έλεγες;

Να αντιγράψει ή να της τα πω.

Έτσι θα τη βοηθήσεις, να αντιγράψει ή να της τα πεις;

Ναι.

Γιατί θα τη βοηθούσες;

Γιατί δε θα ήξερε τίποτα και δε θα έγραφε καλά.

Και θα το βοηθούσες αυτό το παιδάκι, τον Ηλία; (το παιδί που παίζουν το αδερφάκι του)

Ναι.

Τι θα του έλεγες;

Θα πήγαινα από κει και θα του έλεγα κάτι και θα το έκανα παρέα και θα το έδινα κάτι, δεν ξέρω, ένα πραγματάκι, κάτι, ένα δώρο.

Γιατί θα το βοηθούσες;

Γιατί θα ένιωθε άσχημα.

Θα τα βοηθούσες; Αν είχαμε στην τάξη μας ένα τέτοιο παιδί; (παιδί με ειδικές ανάγκες)

Ναι, βοηθάω τέτοια παιδιά, θέλω δηλαδή.

Έχεις βοηθήσει;

Όχι.

Απλά θέλεις;

Ε ναι.

Δηλαδή τι μπορεί να κάνεις;

Μπορεί να του πω κάποια πράγματα να τα κάνει.

Δηλαδή τι θα μπορούσες;

Ιστορίες.

Να του κάνεις παρέα εννοείς;

Ναι.

Ή τι να κάνεις, τι θα μπορούσες να κάνεις;

Ή να κάτσω μαζί τους ή να παίζω μαζί τους.

Η μητέρα της αναφέρει:

Προσπαθεί να βοηθήσει περισσότερο τους άλλους; Τον τελευταίο καιρό έχετε παρατηρήσει κάτι;

Ναι, βοηθάει και είχε τύχει μία περίπτωση και είδε κάτι και μου λέει εμείς έχουμε αυτό, να το δώσουμε, μπορούμε; Ναι κάτι τέτοια τα κάνει.

Κάποιον άνθρωπο;

Ναι, που χρειαζόταν και μου λέει να το δώσουμε; Εμείς έχουμε αυτό, μπορούμε; Το έκανε.

9.9.7. Ρύθμιση συναισθήματος

Ελέγχει τον θυμό της και τη λύπη της με το να πηγαίνει για ύπνο για να ξεχαστεί ή να ασχολείται με κάτι άλλο. Η ίδια λέει:

Εσύ τι κάνεις όταν θυμώνεις;

Εγώ κάθομαι στο κρεβάτι μου και κοιμάμαι.

Μπορείς να κάνεις κάτι από αυτά που είπαμε στο μάθημα, όταν θυμώνεις; Μπορείς να ελέγξεις πιο καλά τον θυμό σου;

Ναι.

Με ποιο τρόπο; Τι κάνεις δηλαδή;

Κάθομαι και κοιμάμαι ή κάνω κάτι άλλο.

Τι κάνεις όταν είσαι λυπημένη, μπορείς να το αντιμετωπίσεις λίγο καλύτερα;

Και πάλι κάνω τα ίδια, κοιμάμαι ή κάνω κάτι άλλο.

Τι άλλο δηλαδή μπορεί να κάνεις;

Ζωγραφίζω ή φτιάχνω κάτι για την Τ. και για τον Γ. (τα αδέρφια της)

Σύμφωνα με τη μητέρα της, η Α.Σ. τώρα είναι πιο ήρεμη και πιο ήπια στις αντιδράσεις της. Ελέγχει καλύτερα τον θυμό της, παρόλο που τον εκφράζει πιο έντονα. Προσέχει καλύτερα τα λεγόμενά της και τον τόνο της φωνής της. Επίσης, όταν είναι στενοχωρημένη, πηγαίνει για λίγο στο δωμάτιό της και το σκέφτεται. Η μητέρα της αναφέρει:

Βλέπετε κάποια βελτίωση στη συμπεριφορά της;

Είναι πιο ήρεμη, αυτό βλέπω, όχι δεν μπορώ να πω κάτι άλλο, το ίδιο, απλά είναι λίγο πιο, εκεί που είχε πιο πολύ νεύρα, τώρα είναι πιο ήρεμη. Θα σου πει κάτι με πιο όμορφο τρόπο.

Αυτό έχω παρατηρήσει. Είναι πιο ήπια σε σχέση με πριν που ήταν πιο πολύ στην τσίτα, πιο πολλά νεύρα. Ναι.

Δηλαδή εκφράζει τα συναισθήματά της κάπως πιο αποτελεσματικά; Τον θυμό της;

Ναι, τον δείχνει πιο έντονα. Φαίνεται όταν είναι θυμωμένη, το καταλαβαίνεις, το βλέπεις από τον τρόπο που σου μιλάει, που αντιδράει. Όταν έχει πείσμα δεν κάνει πίσω τις περισσότερες φορές, δεν κάνει, πρέπει να της το πεις, να το ξαναπεις, να το καταλάβει δηλαδή ότι έχει άδικο σε αυτό και έτσι λίγο να υποχωρήσει. Γενικά έχει πείσμα.

Το παρατήρησα τελευταία αυτό. Ενώ όλη τη χρονιά ήμασταν τέλεια, τον τελευταίο μήνα δεν ξέρω τι έγινε.

Το είδα και εγώ αυτό σπίτι.

Έχει αλλάξει πολύ και στα μαθήματα της, δηλαδή της έλεγα να διαβάσει κάτι και δεν το έκανε.

Ναι, παλιά ήξερες ότι θα κάτσει να διαβάσει, να κάνει το πρόγραμμα της, δηλαδή έχει ξεφύγει αυτό

Εντάξει, όλα τα παιδιά σε αυτό γιατί δεν ξέρω αν έφταιγε που κάναμε τρεις φορές τη βδομάδα σχολείο, οπότε ναι, σωστά, της έλεγα κάτι και μου έλεγε «όχι, δεν το κάνω», που δεν το έχει ξανακάνει.

Αλήθεια;

Ναι και εγώ δεν το περίμενα. Ήταν αντιδραστική τελευταία, τώρα έχεις ησυχάσει όμως, έχει ηρεμήσει.

Δεν ξέρω γιατί...

Εντάξει, τέλος πάντων. Νιώθετε να μπορεί να χειριστεί το θυμό της λίγο καλύτερα τώρα;

Τώρα ναι, καλύτερα, γιατί πριν θύμωνε, σου μίλαγε με πολύ έντονο τρόπο, τώρα βλέπεις ότι θα σου το πει με πιο ήπιο τρόπο, θα προσέξει τι θα πει και τον τόνο της φωνής της, γιατί συνήθως αύξανε τον τόνο της φωνής της όταν μιλούσε πολύ επίμονα και αυτό ήταν ενοχλητικό, όταν το ακούς από ένα πολύ μικρό παιδί. Σε ενοχλεί, σε πειράζει, τώρα όταν το κάνει δεν είναι τόσο έντονο.

Τη στεναχώρια της μπορεί λίγο καλύτερα να τη διαχειριστεί; Προσπαθεί λίγο μόνη της να ηρεμήσει;

Πάει μέσα στο δωμάτιο, κάθεται λίγο, το σκέφτεται, αυτό.

9.9.8. Συνοπτικά αποτελέσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Κατανοεί τα συναισθήματα δικών της ανθρώπων κυρίως, γονιών, αδερφιών και φίλων. Είναι λίγο κλειστός χαρακτήρας και δεν μπορεί να εκφράσει εύκολα την ενσυναίσθηση που νιώθει. Επίσης σε κάποιες περιπτώσεις δεν καταλαβαίνει ακριβώς τους λόγους που μπορεί να νιώθει κάποιος ένα συναίσθημα, αλλά κατανοεί τη δυσφορία του.
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Δεν αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Δεν μπορεί να καταλάβει τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων, εκτός ίσως από των γονιών της.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Δεν μπορεί να καταλάβει εύκολα την προοπτική των άλλων. Μπορεί να κατανοήσει τα συναισθήματα, αλλά όχι τόσο εύκολα τις σκέψεις τους. Σε μια διαφωνία μπορεί να υποχωρήσει, χωρίς να αναφέρει όμως προσπάθεια κατανόησης της προοπτικής του άλλου.

Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση, αλλά σύμφωνα με τη μητέρα της, όχι σε πολύ μεγάλο βαθμό.

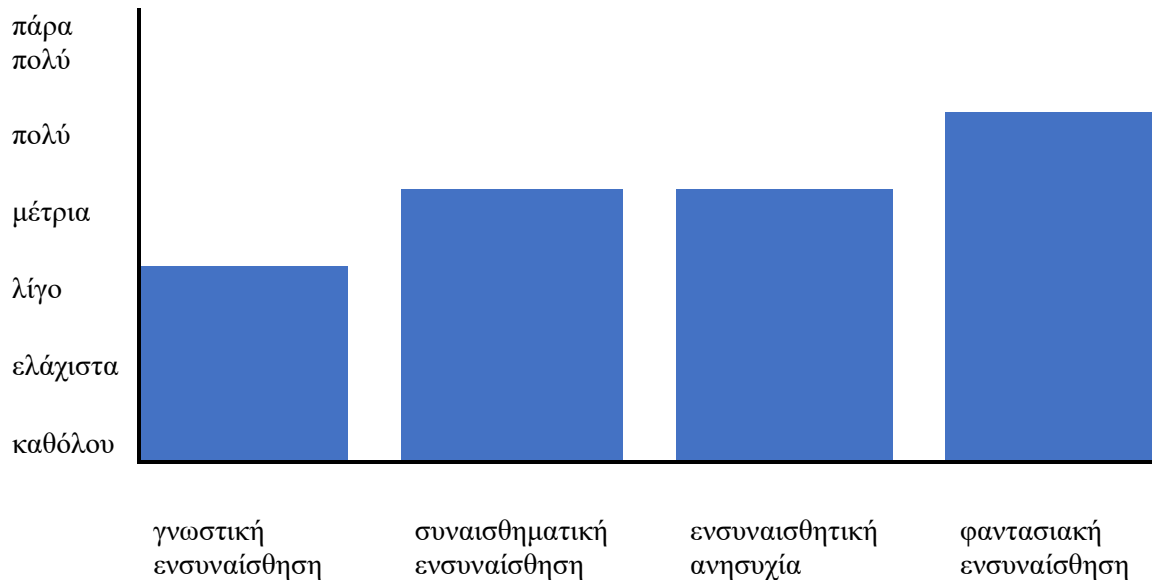
Ενσυναισθητική ανησυχία: Διαθέτει μέτρια ενσυναισθητική ανησυχία. Συνήθως δεν αναστατώνεται ιδιαίτερα, εκτός από κάποιες περιπτώσεις.

Φανταστική ενσυναίσθηση: Διαθέτει φανταστική ενσυναίσθηση. Ταυτίζεται με τους ήρωες και κατανοεί τα συναισθήματά τους.

Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Έχει διάθεση για βοήθεια και τα κίνητρά της είναι αλtruιστικά.

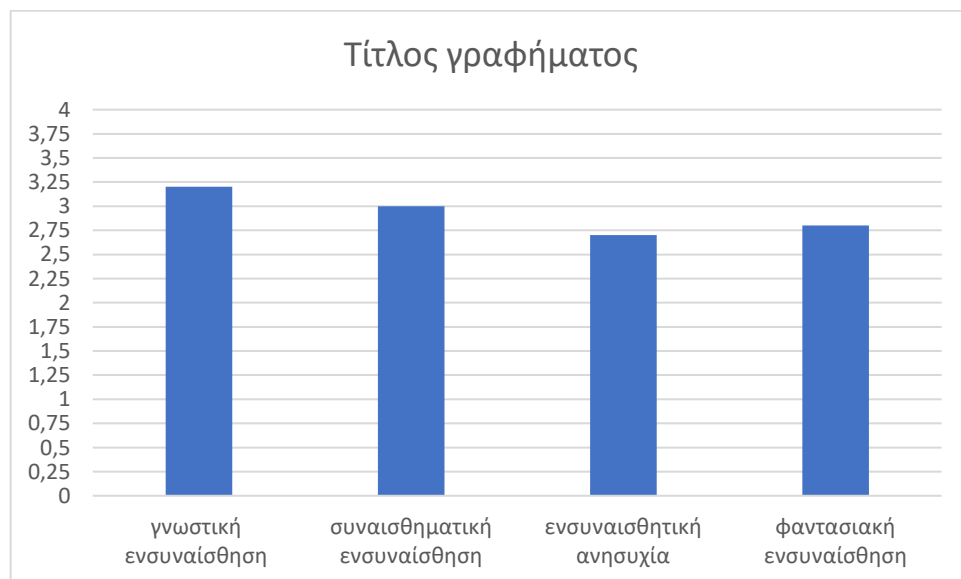
Ρύθμιση συναισθήματος: Έχει πιο ήπιες αντιδράσεις κι ελέγχει καλύτερα τα συναισθήματά της (θυμό και λύπη).

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού Α.Σ.

Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά

(0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)

9.9.9. Σύγκριση με την προπαραεμβατική έρευνα

- **Πρόοδος στις παρεμβάσεις**

Η Α.Σ. ενώ ξεκίνησε στις πρώτες παρεμβάσεις με μεγάλη συμμετοχή κι ενδιαφέρον, στις τελευταίες παρεμβάσεις έδειχνε αδιαφορία, κάτι που είναι δύσκολο να εξηγηθεί. Στις πρώτες παρεμβάσεις ήταν αρκετά ανοιχτή με τα συναισθήματά της κι έδειχνε να κατανοεί τα συναισθήματα των άλλων και να μπορεί να μπει στη θέση τους. Έχει μια δυσκολία στη διαχείριση των συναισθημάτων της επιλέγοντας συνήθως τη φυγή. Μπήκε στη θέση των τυφλών, αλλά δεν κατάλαβε ακριβώς τις δυσκολίες τους. Δυσκολεύτηκε να μπει στη θέση του προσφυγόπουλου.

- **Μετά τις παρεμβάσεις έρευνα**

Η γνωστική ενσυναίσθηση σύμφωνα και με τις δύο μεθόδους έρευνας φαίνεται ότι δεν έχει κάποια ιδιαίτερη διαφορά. Γενικά, μπορεί να κατανοήσει τα συναισθήματα κυρίως δικών της ανθρώπων, ενώ δυσκολεύεται στις σκέψεις τους. Στη συνέντευξη μετά τις παρεμβάσεις, τονίστηκε ιδιαίτερα η βοήθεια της μητέρας για να κατανοήσει η Α.Σ. κάποια συναισθήματα. Επίσης, παρατηρήθηκε μια βελτίωση στην κατανόηση της προοπτικής του άλλου, καθώς και μια διάθεση υποχώρησης στις διαφωνίες, αντί για τη φυγή, που είχε υποστηριχτεί πριν τις παρεμβάσεις.

Η συναίσθηματική ενσυναίσθηση σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο φαίνεται να μην έχει διαφορά, ενώ σύμφωνα με τις συνεντεύξεις έχει μειωθεί. Αυτό συνέβη μάλλον γιατί η μητέρα είπε ότι η Α.Σ. διαθέτει συναίσθηματική ενσυναίσθηση, αλλά όχι σε πολύ μεγάλο βαθμό. Σύμφωνα με τα λεγόμενα της Α.Σ., η συναίσθηματική ενσυναίσθηση δεν έχει αλλάξει.

Η ενσυναίσθητική ανησυχία σύμφωνα και με τις δύο μεθόδους έρευνας δεν έχει κάποια μεγάλη διαφορά.

Όσον αφορά τη φαντασιακή ενσυναίσθηση, έχει βελτιωθεί σύμφωνα και με τις δύο μεθόδους έρευνας. Φαίνεται να κατανοεί τα συναισθήματα των ηρώων λίγο καλύτερα και να συγκινείται περισσότερο.

Σχετικά με τη διάθεση για προσφορά βοήθειας, εξακολουθεί να υπάρχει σε μεγάλο βαθμό και μάλιστα τώρα φαίνεται πιο σίγουρη σχετικά με το πώς θα βοηθήσει, ενώ παλιότερα δεν ήξερε τον τρόπο. Αυτή τη φορά δεν ανέφερε κάποια κατηγορία ανθρώπων που δε θα βοηθούσε γιατί δε θα ήξερε τον τρόπο.

Τέλος, η μητέρα της αναφέρει πως έχει πιο ήπιες αντιδράσεις και μπορεί να ελέγξει καλύτερα τα συναισθήματά της.

9.10. Αποτελέσματα του μαθητή Π.Κ.

9.10.1. Γενικά συμπεράσματα

Αυτό που κυρίως έχει αλλάξει, σύμφωνα με τη μητέρα του, είναι το μεγαλύτερο ενδιαφέρον που δείχνει τώρα στα συναισθήματα των άλλων και στα προβλήματά τους. Η μητέρα του λέει:

Δηλαδή τώρα εκφράζεται πιο εύκολα;

Ναι ναι, και με πράξεις, γιατί ωραίο είναι αυτό που νιώθεις αλλά δεν αρκεί να λες λυπάμαι, πρέπει να συνοδεύεται και από μία πράξη, οπότε είναι σημαντικό και αυτό, δείχνει περισσότερο ενδιαφέρον στα συναισθήματα των άλλων και στα προβλήματά τους. Ναι, μπορώ να πω πως νιώθει.

Σε σχέση με εσάς, με τον μπαμπά του, κάποια διαφορά;

Όχι.

Με την αδερφή του;

Όχι, εντάξει, όχι, να πω ψέματα όχι, δηλαδή πραγματικά αυτή την περίοδο του καλοκαιριού που μόλις έχει αρχίσει, με το να περνάμε στο σπίτι περισσότερες ώρες, κάποιες φορές διεκδικούν πράγματα, θέλει ο ένας το ένα και ο άλλος το ίδιο, δεν ξέρουν τι να κάνουν κάποιες φορές και αποκτά ενδιαφέρον το πράγμα να διεκδικούν. Νοιάζεται όμως και για την αδερφή του.

9.10.2. Γνωστική ενσυναίσθηση

9.10.2.1. Κατανόηση συναισθημάτων

Κατανοεί τα συναισθήματα των προσώπων στις ιστορίες-σενάρια, καθώς και τους λόγους που αισθάνονται έτσι. Ο ίδιος λέει:

Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης; (το παιδί που το κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Ότι είναι χειρότερος από αυτό το παιδί που τον λέει χελώνα.

Και τι συναίσθημα νιώθει;

Λύπη και... δεν ξέρω πώς να το πω αυτό το συναίσθημα.

Λύπη... λες να είναι και κάτι άλλο;

Στεναχώρια.

Πώς θα αισθανόσουν εσύ αν έβλεπες ένα τέτοιο παιδί; (παιδί στον δρόμο)

Λύπη, γιατί είναι φτωχό και επειδή είναι φτωχό μπορεί να πεθάνει από την πείνα.

Και τι λες να αισθάνεται αυτό το παιδί;

Στεναχώρια και λύπη, γιατί δεν έχει φαγητό, ρούχα.

Πώς λες να αισθάνεται; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Λύπη, γιατί δεν έχει διαβάσει και φόβο γιατί θα τη μαλώσει η κυρία της. Αυτά.

Πώς λες να νιώθει; (το παιδί που παινεύουν το αδερφάκι του)

Ζήλια και να μην τον αγαπάνε και ότι «εμένα δεν με αγαπάνε καθόλου, αγαπάνε μόνο τον αδερφό μου και τον θεωρούν έξυπνο». Αυτά.

Δεν μπορεί να καταλάβει τα συναισθήματα των γονιών του, παρά μόνο λίγο, όπως ο ίδιος λέει:

Μπορείς να μεις στη θέση τους, να καταλάβεις τι αισθάνονται και τι σκέφτονται;

Όχι.

Ούτε στη θέση της μαμάς, ούτε του μπαμπά;

Λίγο.

Κάποιον περισσότερο;

Όχι.

9.10.2.2. Αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων

Αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων. Ο ίδιος αναφέρει:

Και τι συναίσθημα νιώθει; (το παιδί που το κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Λύπη και... δεν ξέρω πώς να το πω αυτό το συναίσθημα.

Λύπη... λες να είναι και κάτι άλλο;

Στεναχώρια.

Και τι λες να... α, μου είπες τι σκέφτεται. Εσύ έχεις νιώσει ποτέ έτσι;

Όχι.

Να σε κοροϊδεύει κάποιο παιδί;

Όχι.

Και πώς νιώθεις;

Θυμωμένος.

Πώς λες να αισθάνεται; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Λύπη, γιατί δεν έχει διαβάσει και φόβο γιατί θα τη μαλώσει η κυρία της. Αυτά.

Εσύ έχεις νιώσει ποτέ έτσι;

Όχι.

Πώς λες να νιώθει; (το παιδί που παinueουν το αδερφάκι του)

Ζήλια και να μην τον αγαπάνε και ότι «εμένα δεν με αγαπάνε καθόλου, αγαπάνε μόνο τον αδερφό μου και τον θεωρούν έξυπνο». Αυτά.

Εσύ έχεις νιώσει ποτέ έτσι;

Όχι.

9.10.2.3. Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων

Μπορεί να καταλάβει τις σκέψεις των προσώπων από τις ιστορίες-σενάρια, αλλά όχι τόσο των γονιών του. Πάντως, ακόμα κι όταν δεν καταλαβαίνει, προσπαθεί να καταλάβει μέσα από ερωτήσεις τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων. Ο ίδιος αναφέρει:

Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης; (το παιδί που το κοροϊδεύουν ότι τρέχει αργά)

Ότι είναι χειρότερος από αυτό το παιδί που τον λέει χελώνα.

Και τι λες να σκέφτεται; Για προσπάθησε να μπει λίγο στη θέση του. Τι μπορεί να σκέφτεται; Εσύ τι θα σκεφτόσουν στη θέση του; (το παιδί στον δρόμο)

Θα σκεφτόμουν «γιατί είμαι φτωχός; Τι έπαθα»;

Τι λες να σκέφτεται; (το κορίτσι που ξέχασε ότι έχει τεστ)

Ότι «είμαι αδιάβαστη, θα με μαλώσει η κυρία», αυτά.

Μπορείς να μπει στη θέση τους, να καταλάβεις τι αισθάνονται και τι σκέφτονται;

Όχι.

Ούτε στη θέση της μαμάς, ούτε του μπαμπά;

Λίγο.

Κάποιον περισσότερο;

Όχι.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Ναι, τώρα τελευταία προσπαθεί να μαντέψει από τι υποκινούμενος ο άλλος έκανε κάτι, είτε αυτή είναι η γιαγιά του, είτε η γιαγιά η άλλη, «γιατί μαμά η γιαγιά το είπε αυτό και μας έστειλε αυτό» και για τη γιαγιά και για άλλα πρόσωπα.

Κοντινά ε;

Ναι, ή για κάποιους μαθητές μου, γιατί κάνω κάποια μαθήματα στο σπίτι και έχουμε καλή σχέση, «γιατί λες, γιατί κάνουν έτσι; Μήπως αυτό, μήπως εκείνο»;

9.10.2.4. Ανάληψη προοπτικής

Καταλαβαίνει την προοπτική των άλλων και μπορεί να μπει στη θέση τους. Ο ίδιος λέει:

Πώς λες να νιώθει ο Κώστας;

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί δεν θα πάει στο φίλο του και γιατί έχει πολλά μαθήματα για την άλλη μέρα.

Ο Στάθης τι θα νιώσει;

Και αυτός λύπη, γιατί δεν θα έρθει ο φίλος του.

Και η μαμά του Κώστα;

Ότι θα νιώθει άγχος για το αν θα προλάβει να τελειώσει τα μαθήματά του ο Κώστας.

Και εσύ πώς θα ένιωθες αν ήσουν στη θέση του Κώστα;

Θυμό.

Γιατί;

Για τη μαμά μου, γιατί δε με αφήνει.

Και στη θέση του Στάθης;

Λύπη, επειδή δε θα έρθει ο φίλος του.

Σε διαφωνίες με άλλους, κάποιες φορές υποχωρεί και κάποιες γίνεται το δικό του. Μπορεί να μην προσπαθεί να μπει στη θέση των άλλων και να καταλάβει τη δική τους θέση, αλλά καταλαβαίνει ότι κάποιες φορές πρέπει να υποχωρεί. Ο ίδιος αναφέρει:

Κι αν τα παιδιά της παρέας σου είχαν διαφορετική άποψη από σένα, τι θα έκανες; Αν συζητάγατε δηλαδή και είχαν άλλη άποψη ή προσπαθούσατε να αποφασίσετε για κάτι, τι θα έκανες;

Τίποτα.

Θα τους άφηνες να κάνουν ό, τι θέλουν;

Για ποιον;

Λέμε ότι συζητάτε και προσπαθείτε να αποφασίσετε για κάτι και εσύ έχεις άλλη άποψη και αυτοί άλλη. Τι θα έκανες;

Αμα επιμένουν, τους αφήνω.

Πάντα;

Όχι, εκτός άμα... Βασικά πάντα.

Τους αφήνεις και δεν γίνεται ποτέ το δικό σου;

Όχι, γίνεται. Εννοώ, όταν δεν γίνεται, τους αφήνω, όταν γίνεται, γίνεται.

Δεν κατάλαβα, λες «Θέλω να παίξουμε αυτό», ο άλλος λέει «θέλω να παίξουμε αυτό», τι κάνεις;

Μερικές φορές γίνεται το δικό μου και μερικές φορές των άλλων και όταν γίνεται των άλλων, τους αφήνω.

9.10.3. Συναισθηματική ενσυναίσθηση

Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση σε πολύ μικρό βαθμό. Καταλαβαίνει τις δυσκολίες των παιδιών με ειδικές ανάγκες ή με άλλα προβλήματα (οικονομικά, κλπ), αλλά δεν συμπάσχει μαζί τους. Ο ίδιος λέει:

Για τα παιδιά που περνάνε δύσκολα, τα παιδιά που έχουν ειδικές ανάγκες, δεν μπορούν κάτι, είναι τυφλά ή είναι σε αναπηρικό καροτσάκι, τι αισθάνεσαι; Αισθάνεσαι κάτι;

Αυτά λυπούνται, γιατί δεν μπορούν να παίξουν ποδόσφαιρο, μπάσκειτ, να παίξουν παιχνίδια... αυτά.

Εσύ αισθάνεσαι κάτι για αυτά;

Όχι, τίποτα.

Για τα παιδιά που έχουν άλλα προβλήματα, είναι φτωχά ή έχουν έρθει ως πρόσφυγες, αισθάνεσαι κάτι;

Λίγο λύπη.

Όταν οι γονείς του είναι λυπημένοι, νιώθει κι ο ίδιος λύπη. Για τους φίλους του ενδιαφέρεται, αλλά ο ίδιος δε στενοχωριέται. Για άλλα παιδιά που δεν είναι φίλοι του, δεν αισθάνεται κάτι. Ο ίδιος λέει:

Αμα η μαμά σου είναι στεναχωρημένη, αισθάνεσαι κάτι; Τι αισθάνεσαι;

Λύπη.

Το ίδιο για τη μαμά και τον μπαμπά;

Ναι.

Αν ένας φίλος σου είναι στεναχωρημένος, πώς θα αισθανόσουν;

Θα του έλεγα: «Τι έπαθες; Γιατί είσαι στεναχωρημένος»; Αυτά.

Και τι θα ένιωθες εσύ;

Τίποτα.

Αν είναι κάποιο άλλο παιδί που δεν είναι φίλος σου;

Τίποτα.

Ενώ έχει ευαισθησίες, δυσκολεύεται πάρα πολύ να τις εκδηλώσει. Θεωρεί ότι είναι κάτι υποτιμητικό ή τις έχει συνδέσει με κάτι που ταιριάζει στα κορίτσια. Η μητέρα του λέει:

Γενικά έχει μια ευαισθησία ο Πέτρος, δεν μπορώ να πω, και με τα συναισθήματα τα βιώνει, απλά μπορεί να μην εκδήλωνε μέχρι πρότινος ας πούμε κάποιες ευαισθησίες παραπάνω. Τώρα δε δείχνει να ντρέπεται για το γεγονός ότι είναι ευαίσθητος, αλλά ίσως το έχει συνδέσει με τα κορίτσια, ότι είναι κάτι κοριτσίστικο.

Τώρα τελευταία δείχνει λίγο περισσότερο ότι συμπάσχει με την αδερφή του και τη γιαγιά του. Ως προς τους γονείς δεν έχει αλλάξει κάτι, ίσως δείχνει λίγο περισσότερο ότι συμπάσχει. Με τους συμμαθητές εκδηλώνει συναισθηματική ενσυναίσθηση. Όσον αφορά άλλα άτομα που υποφέρουν, εκδηλώνει περισσότερο ενδιαφέρον, παρά συμπόνια. Η μητέρα του λέει:

Για τα συναισθήματα τα δικά σας μου είπατε, για την αδερφή πιο πολύ ότι δείχνει.

Και προς την αδερφή και προς τη γιαγιά, ναι.

Σε σας, στον μπαμπά του;

Εντάξει μωρέ, όχι, δεν μπορώ να πω.

Κάτι λίγο παραπάνω ε;

Ναι ίσως λίγο περισσότερο, ναι, ισχύει.

Με τους συμμαθητές του;

Πάντα αγαπάει πολύ τους συμμαθητές του και πάντα λυπάται με τους φίλους του. Χαίρεται με τη χαρά τους και λυπάται με τη λύπη τους. Ειδικά με τα παιδιά που είναι λίγο πιο κοντά, «θες να έρθω να παίξουμε; Θέλω να έρθεις να παίξουμε», ή να μου αναφέρει κάποια περιστατικά που τον στεναχώρησαν ή «του είπε έτσι αυτός και στεναχωρήθηκε», καταλαβαίνω ότι συμπάσχει.

Με άλλους ανθρώπους που υποφέρουν έχει εκδηλώσει πιο έντονο ενδιαφέρον;

Ε απορίες, δηλαδή γιατί αυτός κοιμάται στο παγκάκι και τέτοια.

Για παιδιά με ειδικές ανάγκες;

Ναι, πιο πολύ προβληματισμό, «γιατί αυτό έτσι;», μία απορία και μία «τι συμβαίνει εκεί» ας πούμε, ή «μπορούμε να βοηθήσουμε»;

9.10.4. Ενσυναισθητική ανησυχία

Μπορεί να ταραχτεί σε μια δύσκολη κατάσταση, αλλά όχι σε μεγάλο βαθμό. Σχεδόν πάντα κρατάει την ψυχραιμία του. Ο ίδιος αναφέρει:

Κι αν έβλεπες τους φίλους σου να τσακώνονται;
Λύπη, γιατί θα πλακωθούν στο ξύλο και θα χτυπήσουν.

Και θα αισθανόσουν ταραχή;

Ναι.

Πολύ ή λίγο;

Λίγο.

Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Μάλιστα, όταν υπάρχει κάποια δύσκολη κατάσταση, ταραίζεται γενικά, αναστατώνεται ή το ελέγχει; Όταν βλέπει δηλαδή παιδιά να τσακώνονται ή κάτι έντονο.

Νομίζω ότι ποτέ δεν το βίωσε έντονα, συνήθως παραμένει ψυχραιμος και κρατάει αποστάσεις, με μια κριτική.

9.10.5. Φαντασιακή ενσυναίσθηση

Δεν ταυτίζεται με άτομα που βλέπει στην τηλεόραση και περνούν δύσκολα, αλλά μπορεί να μπει στη θέση των ηρώων που θαυμάζει. Ο ίδιος λέει:

Αν έβλεπες ένα παιδί σε μια ταινία που περνάει δύσκολα, πώς θα αισθανόσουν;

Τίποτα.

Δεν θα στεναχωριόσουν;

Όχι.

Τι θα σκεφτόσουν;

Τίποτα.

Τους ήρωες των ταινιών που σου αρέσουν, καταλαβαίνεις πώς νιώθουν; Μπορείς να μπεις στη θέση τους;

Ναι, τους καταλαβαίνω.

Η μητέρα του πιστεύει πως ο Π.Κ., σύμφωνα με τις επιλογές των τηλεοπτικών προγραμμάτων που κάνει και την αφοσίωση που δείχνει παρακολουθώντας τα, κατανοεί τα συναισθήματα των ηρώων κι αισθάνεται κι ο ίδιος παρόμοια συναισθήματα. Σύμφωνα με τη μητέρα του:

Όταν βλέπει τηλεόραση ή διαβάζει ένα βιβλίο, ταυτίζεται περισσότερο με τους ήρωες; Νιώθει περισσότερο τα συναισθήματά τους ή συγκινείται κάποιες φορές; Καταλαβαίνει καλύτερα τα συναισθήματά τους;

Νομίζω πως ναι. Προσπαθώ να θυμηθώ τελευταία τι έχει διαβάσει... θα έλεγα πως νιώθει λίγο πιο εσωτερικά, δηλαδή μπαίνει στη θέση τους και αναρωτιέται τι μπορεί να νιώθει, γιατί νιώθει έτσι, κλπ. Έβλεπαν Χάιντι προχτές και έλεγα στον άντρα μου ότι κάποιες φορές έχω την εντύπωση ότι είναι μεγάλα και βλέπω από τις επιλογές τους, μπορεί να επιλέξει κάτι που θα απευθύνεται στους μεγαλύτερους, άλλα θα δει και τη Χάιντι και το πιο παιδικό, δηλαδή σκέφτομαι εκείνη την ώρα ότι νιώθουν πράγματα, ότι τους προκαλεί κάποια συναισθήματα. Ήμουν χτες ειδικά και άκουγα ότι έβλεπαν χάιντι και λέω, κοίτα να δεις, νιώθουν πράγματα, είναι παιδιά ακόμα. Εγώ έλεγα ότι δε θα το έβλεπαν καν. Υπάρχει και μου αρέσει αυτό, γιατί και εγώ είμαι συναισθηματικός άνθρωπος. Νιώθουν πράγματα, αλλιώς δε θα το έβλεπαν καν.

9.10.6. Διάθεση για προσφορά βοήθειας

Έχει διάθεση για προσφορά βοήθειας και η βοήθεια που προσφέρει είναι κυρίως πρακτική ή με τη μορφή συμβουλών. Πολλές φορές δεν μπορεί να απαντήσει γιατί θα βοηθούσε κάποιο παιδί, ενώ άλλες φορές θα το έκανε επειδή το λυπάται κι όχι ότι συμπάσχει με αυτό. Κάποιες φορές δε βοηθάει, όχι γιατί δεν έχει τη διάθεση, αλλά δεν ξέρει πώς να βοηθήσει. Ο ίδιος λέει:

Θα τον βοηθούσες;

Ναι.

Με ποιον τρόπο; Τι θα έκανες;

Θα του μάθαινα να τρέχει γρήγορα.

Θα του έλεγες κάτι την ώρα που ήταν στεναχωρημένος;

«Μη στενοχωριέσαι, θα πάω να το πω στην κυρία ότι σε κοροϊδεύει αυτό το παιδί»... αυτό.

Και γιατί θα τον βοηθούσες;

Έτσι, δεν ξέρω.

Θα έκανες κάτι για να το βοηθήσεις;

Τι ας πούμε;

Θα μπορούσες να κάνεις κάτι, θα μπορούσες να του πεις κάτι;

Ναι.

Τι θα του έλεγες;

Να πάει στο ορφανοτροφείο και εκεί θα το φροντίζουν.

Γιατί θα το βοηθούσες;

Γιατί μπορεί να το λυπόμουν.

Θα τη βοηθούσες; Θα της έλεγες κάτι;

Ναι: «Γράψε ό, τι θυμάσαι και την άλλη φορά να διαβάσεις».

Γιατί θα τη βοηθούσες;

Δεν ξέρω.

Θα μπορούσες και να μην τη βοηθήσεις. Γιατί θα επέλεγες να τη βοηθήσεις;

Δεν ξέρω.

Θα βοηθούσες αυτό το παιδί; Θα του έλεγες κάτι;

Όχι.

Γιατί;

Δεν σκέφτομαι τι να του πω.

Θα ήθελες να τα βοηθήσεις αλλά δεν ξέρεις τι να πεις ή δεν θα 'θελες να τον βοηθήσεις;

Θα 'θελα, αλλά δε θα μπορούσα.

Θα άκουγες το πρόβλημα του;

Ναι.

Θα ήθελες να τα βοηθήσεις;

Ναι.

Πώς θα μπορούσες να τα βοηθήσεις;

Να τους μάθω τη γλώσσα μας και άμα είναι ανάπηρα να τα πηγαίνω κάπου άμα θέλουν.

Όσον αφορά τους γονείς του, πιστεύει πως δεν μπορεί να τους βοηθήσει, επειδή είναι μεγάλοι. Μετά από βοήθεια καταλήγει πως θα μπορούσε να τους βοηθήσει λέγοντάς τους κάτι, παρηγορώντας τους.

Θα προσπαθούσες να τους βοηθήσεις με κάποιο τρόπο;

Όχι.

Γιατί;

Γιατί είναι μεγάλοι, δεν είναι μικροί.

Δεν χρειάζονται τη βοήθειά σου λες;

Ναι.

Μπορεί και να χρειάζονται, θα μπορούσες να τους πεις κάτι, όχι να κάνεις κάτι, να τους πεις.

Να τους πω μπορεί, αλλά να τους κάνω όχι.

Τι θα μπορούσες να τους πεις;

Μη στενοχωριέσαι μπαμπά ή μαμά.

Η αλλαγή που παρατήρησε τελευταία η μητέρα του είναι η βοήθεια που προσφέρει στη γιαγιά του, η οποία λόγω ασθένειας, έμεινε μαζί τους για λίγο καιρό. Ο Π.Κ. της

πρόσφερε βοήθεια συνεχώς και με τρόπο που να μην την κάνει να νιώσει ανήμπορη. Η μητέρα του λέει:

Και τη γιαγιά που έχουμε στο σπίτι τώρα δείχνει προθυμία να τη βοηθήσει, πάρα πολύ το τελευταίο διάστημα, τον τελευταίο μήνα, επειδή είχε θέματα, προβλήματα, δεν αυτοεξυπηρετείται. Πάντα βέβαια βοηθάνε τα παιδιά πολύ, αλλά τώρα ειδικά η γιαγιά έφτασε στο σημείο να συγκινηθεί.

Βοηθάει δηλαδή και από μόνος του;

Ναι κι εγώ δεν το είχα συνειδητοποιήσει, αλλά τώρα που σκέφτομαι αυτό το κομμάτι λίγο, ναι, ισχύει.

Στη γιαγιά πραγματικά το παρατήρησα, γιατί είχαν περάσει κάποιοι μήνες που είχε για να έρθει στο σπίτι, γιατί πηγαίναμε και πηγαίνουμε και τη βλέπουμε στο Ρέθυμνο και επειδή ήταν τώρα το διάστημα που ήρθε και το συνέδεσα, ναι, είδα και της λέει «γιαγιά, χρειάζεσαι κάτι, σε ενοχλεί η τηλεόραση;», δηλαδή πραγματάκια που δεν θα μου περνούσε από το μυαλό μου να της το προτείνω. Θα της πει γεια και χαριτολογώντας για να μη νιώσει η γιαγιά άσχημα: «Έλα γιαγιά» όχι «να σε βοηθήσω, γιατί δεν μπορείς».

Προσπαθεί να βοηθήσει περισσότερο τους άλλους; Ναι, μου είπατε για τη γιαγιά. Ναι, μου φαίνεται αυτό είναι το πιο σημαντικό, γιατί και η γιαγιά συγκινήθηκε πάρα πολύ, γιατί... δεν περίμενα ότι... βέβαια τα παιδιά είναι παιδιά. Κάθε φορά νομίζει κανείς ότι έχουν στο νου τους τις δικές τους ανάγκες και τώρα ίσως λίγο παραπάνω. Και εγώ που ήμουν απ' έξω και τα 'βλεπα, ένιωθα περήφανη για τα παιδάκια μου και με συγκινούσε πολύ.

Η μητέρα επίσης είδε και μια μικρή αλλαγή στη συμπεριφορά προς την αδερφή του. Ήταν πιο πρόθυμος να την βοηθήσει κάποιες φορές. Η μητέρα αναφέρει:

Είδα κάτι φορές «α, θα γράψουμε ορθογραφία, θα σου κρύψω εγώ τη δικιά μου» αλλά είδα και όταν έλειπε ο ένας, ο άλλος έφερνε ή έδειχνε τα μαθήματα, δηλαδή η συνεργασία σε αυτό το επίπεδο ήταν «θα σου δείξω Ε. τι έχουμε» και αντίστοιχα η Ε. να δείξει στον Π.Κ. όταν έλειπε, να του φέρει τα μαθήματα. Ναι, αυτό το επίπεδο είδα.

9.10.7. Ρύθμιση συναισθήματος

Δεν έχει κάποια αλλαγή στη συμπεριφορά του ή στη διαχείριση των συναισθημάτων του. Η μόνη αλλαγή είναι το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων. Η μητέρα αναφέρει:

Κάποια βελτίωση στη συμπεριφορά του;

Ε, όχι εντάξει, δεν θα πω ψέματα, συμπεριφορά σε επίπεδο ευγένειας;

Ναι, γενικά.

Εντάξει, στο σπίτι ξεφεύγει, εντάξει. Του λέω μην ανεβαίνεις με τα πόδια, αλλά θα το διορθώσει.

Τον θυμό μπορεί να τον ελέγξει λίγο καλύτερα;

Τον θυμό του νομίζω πως... εντάξει, βάζω τιμωρίες, υψώνω τον τόνο της φωνής μου, δεν μου αρέσει βέβαια και βλέπω ότι δεν έχει αποτέλεσμα και έτσι επιλέγω μια τιμωρία, κάτι που θα στερηθεί. Του λέω «σε παρακαλώ, πήγαινε σε διαφορετικό χώρο, πήγαινε στο δωμάτιό σου και μετά το ξανασυζητάμε, κάνε κάτι τέτοιο. Το κάνει, πηγαίνει. Ναι, εγώ γενικά το εφαρμόζω, φεύγω, αποσύρομαι, ξανάρχομαι, τι να κάνουμε, ψάχνοντας τώρα να βρω.

Ναι, τώρα τελευταία προσπαθεί να μαντέψει από τι υποκινούμενος ο άλλος έκανε κάτι, είτε αυτή είναι η γιαγιά του, είτε η γιαγιά η άλλη, «γιατί μαμά η γιαγιά το είπε αυτό και μας έστειλε αυτό» και για τη γιαγιά και για άλλα πρόσωπα.

Κοντινά ε;

Ναι, ή για κάποιους μαθητές μου, γιατί κάνω κάποια μαθήματα στο σπίτι και έχουμε καλή σχέση, «γιατί λες, γιατί κάνουν έτσι; Μήπως αυτό, μήπως εκείνο»;

9.10.8. Συνοπτικά αποτελέσματα

Γνωστική ενσυναίσθηση:

- **Κατανόηση συναισθημάτων:** Μπορεί να κατανοήσει τα συναισθήματα των προσώπων από τα σενάρια και τους λόγους που αισθάνονται έτσι, αλλά όχι τόσο των γονιών του.
- **Αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων:** Αναγνωρίζει τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων.
- **Κατανόηση σκέψεων και κινήτρων:** Κατανοεί τις σκέψεις και τα κίνητρα των άλλων, αλλά όχι τόσο των γονιών του. Ενδιαφέρεται όμως να μάθει μέσα από ερωτήσεις.
- **Ανάληψη προοπτικής:** Μπορεί να καταλάβει τη διαφορετική προοπτική και να υποχωρήσει σε κάποια διαφωνία, αν χρειάζεται.

Συναισθηματική ενσυναίσθηση: Διαθέτει συναισθηματική ενσυναίσθηση σε πολύ μικρό βαθμό και κυρίως για τους δικούς του ανθρώπους. Έχει δείξει περισσότερο ενδιαφέρον τώρα για τη γιαγιά του και την αδερφή του. Γενικά δείχνει περισσότερο ενδιαφέρον και προβληματισμό παρά συμπόνια. Δυσκολεύεται να εκφράσει τα συναισθήματά του.

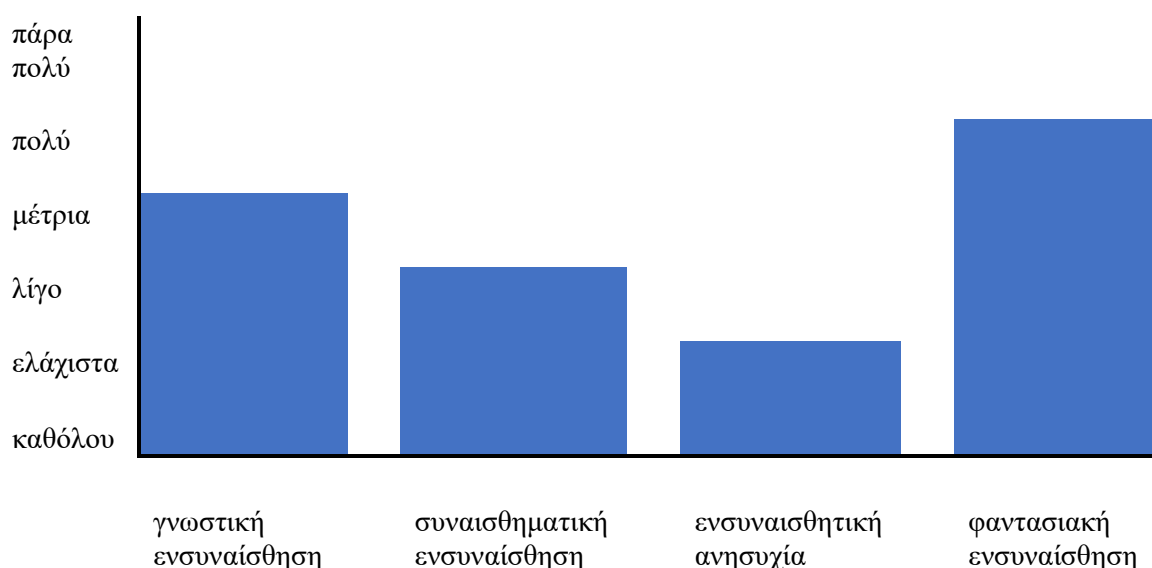
Ενσυναισθητική ανησυχία: Έχει πολύ μικρή ενσυναισθητική ανησυχία. Δεν αναστατώνεται εύκολα.

Φαντασιακή ενσυναίσθηση: Υπάρχει φαντασιακή ενσυναίσθηση, αλλά δεν ταυτίζεται τόσο με άτομα που υποφέρουν.

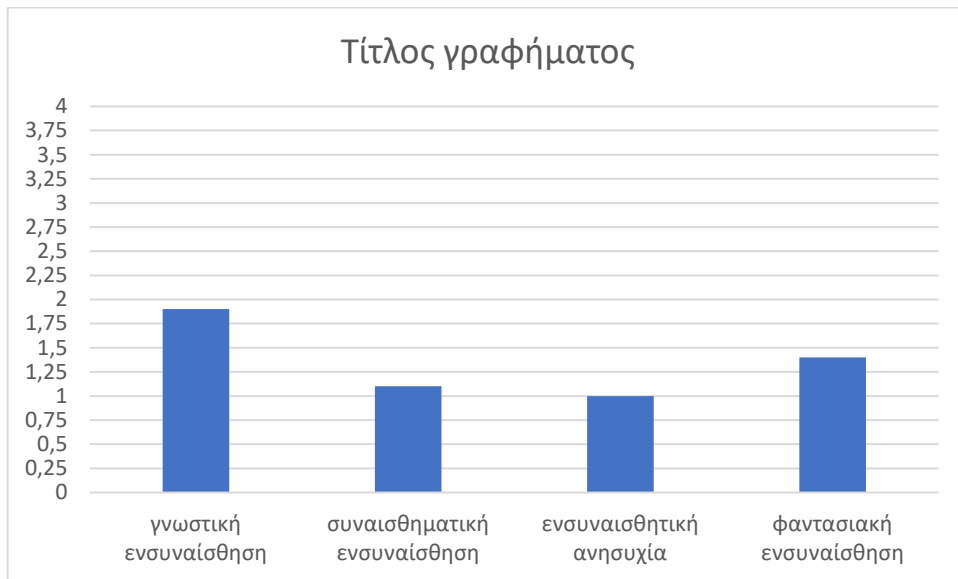
Διάθεση για προσφορά βοήθειας: Έχει διάθεση για προσφορά βοήθειας, αλλά κάποιες φορές δεν ξέρει τον τρόπο. Τα κίνητρά του κάποιες φορές δεν είναι συμπόνια, αλλά οίκτος. Στους δικούς του ανθρώπους όμως προσφέρει τη βοήθειά του από αληθινή επιθυμία να βοηθήσει.

Ρύθμιση συναισθήματος: Δεν υπάρχει κάποια αλλαγή.

Ραβδόγραμμα που συνοψίζει τα αποτελέσματα της ενσυναίσθησης που προκύπτουν από τη συνέντευξη με τη μητέρα του παιδιού Π.Κ.

Ιστόγραμμα αποτελεσμάτων από το ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς (0=ποτέ, 1=σπάνια, 2=μερικές φορές, 3=συχνά, 4=πάντα)

9.10.9. Σύγκριση με την προπαραμβατική έρευνα

- **Πρόοδος στις παρεμβάσεις**

Ο Π.Κ. συμμετείχε περισσότερο στις πρώτες παρεμβάσεις που αφορούσαν συναισθήματα. Παραδέχτηκε κάποια συναισθήματα που νιώθει, παρόλο που στην αρχή δεν ήθελε και φάνηκε πως αναγνωρίζει και καταλαβαίνει τα συναισθήματα των άλλων. Δεν μπορεί να διαχειριστεί το συναίσθημα του θυμού κι εκδηλώνει έντονη επιθετικότητα. Μπήκε λίγο στη θέση του τυφλού, αλλά δεν κατάλαβε ακριβώς τις δυσκολίες του. Δε συμμετείχε στις συζητήσεις και δε συνεργάστηκε ιδιαίτερα με τις ομάδες, αφήνοντας περισσότερο τα άλλα παιδιά να ασχοληθούν με τις δραστηριότητες. Γενικά δεν πήρε πολύ στα σοβαρά τις παρεμβάσεις. Τέλος, έλειπε σε δύο παρεμβάσεις.

- **Μετά τις παρεμβάσεις έρευνα**

Όσον αφορά τη γνωστική ενσυναίσθηση, σύμφωνα και με τις δύο μεθόδους έρευνας, δε φαίνεται να υπάρχει κάποια σημαντική διαφορά, Διαθέτει γνωστική ενσυναίσθηση, καταλαβαίνει τα συναισθήματα των άλλων, αλλά όταν πρόκειται για δικά του πρόσωπα, δυσκολεύεται να κατανοήσει λόγω προσωπικής συναισθηματικής εμπλοκής.

Η συναισθηματική ενσυναίσθηση, σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο έχει μειωθεί αρκετά, ενώ σύμφωνα με τις συνεντεύξεις έχει μια μικρή βελτίωση. Σε γενικές γραμμές ο Π.Κ. έχει χαμηλή συναισθηματική ενσυναίσθηση, λόγω της αντίδρασής του να εκφράζει τα συναισθήματά του. Η μητέρα του έχει καταλάβει μια μικρή διαφορά όσον αφορά την ενσυναίσθηση προς την αδερφή του και τη γιαγιά του.

Όσον αφορά την ενσυναισθητική ανησυχία, σύμφωνα με το ερωτηματολόγιο έχει μειωθεί, ενώ σύμφωνα με τις συνεντεύξεις έχει παραμείνει ίδια. Ο Π.Κ. έχει χαμηλή ενσυναισθητική ανησυχία, κρατώντας την ψυχραιμία του στις περισσότερες καταστάσεις. Δε φαίνεται να τον αγγίζουν εύκολα τα γεγονότα.

Η φαντασιακή ενσυναίσθηση, σύμφωνα και με τις δύο μεθόδους έρευνας, έχει παραμείνει σχεδόν ίδια.

Η διάθεση για προσφορά βοήθειας δεν έχει αλλάξει, παρά μόνο προς τη γιαγιά και την αδερφή του. Εκεί η μητέρα είδε μεγάλη αλλαγή. Ο Π.Κ. ήταν πολύ πρόθυμος να βοηθήσει, κυρίως τη γιαγιά του και το έκανε με έναν διακριτικό τρόπο.

Τέλος, ως προς την διαχείριση των συναισθημάτων του, δεν υπάρχει κάποια αλλαγή.

9.11. Επίλογος

Στο κεφάλαιο αυτό έγινε η περιγραφή και η ανάλυση της μεταπαρεμβατικής φάσης της έρευνας και διαπιστώθηκαν οι αλλαγές που συντελέστηκαν σε κάθε παιδί και σε κάθε είδος της ενσυναίσθησης ξεχωριστά, μετά την εφαρμογή των βιωματικών ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων. Οι αλλαγές αυτές καταγράφηκαν στο τέλος κάθε υποκεφαλαίου συνοπτικά, και σε μορφή ραβδογραμμάτων και ιστογραμμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Σύνοψη αποτελεσμάτων, συζήτηση, συμπεράσματα

10.1. Εισαγωγή

Τελειώνοντας την περιγραφή και την ανάλυση της έρευνας στα προηγούμενα κεφάλαια, επιχειρείται σ' αυτό το κεφάλαιο, λαμβάνοντας υπ' όψη τις πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν και παρουσιάστηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την πορεία όλων των παιδιών στις τρεις φάσεις της έρευνας-δράσης (προπαρεμβατική φάση, παρεμβατική φάση, μεταπαρεμβατική φάση) για κάθε είδος της ενσυναίσθησης ξεχωριστά και γίνεται προσπάθεια να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στον ερευνητικό μας σχεδιασμό.

10.2. Συμπεράσματα σχετικά με τη γνωστική ενσυναίσθηση των μαθητών

Στην προπαρεμβατική φάση της έρευνας, οι τομείς που ερευνήθηκαν και από τους οποίους αποτελείται η γνωστική ενσυναίσθηση, είναι η κατανόηση συναισθημάτων, η αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων, η κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων και η ανάληψη προοπτικής. Σε πολλούς από τους παραπάνω τομείς εξετάστηκε η αντίδραση των παιδιών σε διαφορετικά πρόσωπα, είτε του οικείου περιβάλλοντός τους, είτε των ιστοριών-σεναρίων που τους παρουσιάστηκαν. Παρακάτω θα δούμε αναλυτικά τα συνολικά αποτελέσματα σε αυτούς τους τομείς.

Πολύ σημαντικό στοιχείο που δηλώνει γνωστική ενσυναίσθηση είναι η κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων. Περίπου τα μισά παιδιά φαίνεται ότι κατανοούν τα συναισθήματα της μητέρας τους. Ένα παιδί κατανοεί μια γενική δυσφορία της μητέρας και δείχνει το ενδιαφέρον του μέσα από ερωτήσεις. Ένα άλλο δείχνει κατανόηση υπό ορισμένες μόνο προϋποθέσεις και κάποιο παιδί δε δείχνει ξεκάθαρα αν κατανοεί, αλλά η μητέρα του υποθέτει πως ναι. Τέλος, δύο παιδιά δείχνουν ότι δεν κατανοούν τα συναισθήματα της μητέρας τους, αντιθέτως είναι επικεντρωμένα στον εαυτό τους και απαιτούν από εκείνη να ικανοποιεί τις δικές τους ανάγκες κι επιθυμίες.

Όσον αφορά τον πατέρα, στις περισσότερες περιπτώσεις δεν αναφέρθηκε αν κατανοούν τα συναισθήματά του. Αυτό μπορεί να συμβαίνει για δύο λόγους: ο ένας είναι ότι οι συνεντεύξεις προς τους γονείς πραγματοποιήθηκαν αποκλειστικά με τη συνεργασία των μητέρων των παιδιών και ο άλλος μπορεί να είναι το γεγονός ότι η σχέση των παιδιών με τον πατέρα ίσως δεν είναι τόσο στενή όσο εκείνη με τη μητέρα. Ένα παιδί φαίνεται πως κατανοεί τα συναισθήματα του πατέρα, αλλά όχι πάντα κι ένα άλλο παιδί δεν τα κατανοεί, αφού φέρεται με αγένεια και δεν του δείχνει καμία εκτίμηση.

Περίπου τα μισά παιδιά δεν κατανοούν τα συναισθήματα των αδερφιών τους, αφού συνήθως υπάρχουν συγκρούσεις, ανταγωνισμός ή ζήλια. Τα υπόλοιπα δείχνουν να κατανοούν τα συναισθήματα των αδερφιών. Ένα παιδί που έχει πολύ μικρότερο αδερφάκι, είναι πολύ προστατευτικό απέναντί του.

Όσον αφορά τα συναισθήματα των φίλων τους, τα περισσότερα παιδιά δείχνουν να τα κατανοούν, εκτός από δύο. Το ένα από αυτά τα παιδιά είναι πολύ επιθετικό κι εγωκεντρικό και θέλει να είναι πάντα ο αρχηγός και το άλλο δυσκολεύεται πολύ στις σχέσεις του με τους άλλους, αφού δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος: συνήθως τους πειράζει, εκείνοι τον αποφεύγουν κι έπειτα εκείνος παραπονιέται.

Όσον αφορά την κατανόηση των συναισθημάτων των παιδιών από τις ιστορίες-σενάρια, τα περισσότερα παιδιά μπορούσαν να καταλάβουν τη δυσφορία των παιδιών στις

διάφορες καταστάσεις, δεν μπορούσαν όμως στην πλειοψηφία τους να αναγνωρίσουν τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων (ζήλια, θυμός, άγχος, ντροπή, κλπ.) Συνήθως θεωρούσαν ότι το παιδί της ιστορίας αισθάνεται το συναίσθημα της λύπης. Κάποια παιδιά απαντούσαν όχι με λέξεις που φανερώνουν συναίσθημα, αλλά με τις λέξεις «άσχημα», «χάλια», «δεν του άρεσε», κλπ. Δύο παιδιά φαίνεται ότι δεν καταλάβαιναν ούτε τα συναισθήματα των παιδιών αυτών, ούτε τους λόγους για τους οποίους τα ένιωθαν. Κάποια παιδιά καταλάβαιναν τους λόγους, αλλά κάπως επιφανειακά. Μόνο ένα παιδί μπορούσε να αναγνωρίσει διαφορετικά είδη συναισθημάτων.

Τα παιδιά, ταυτόχρονα με την ερώτηση για τα συναισθήματα των άλλων, ερωτήθηκαν αν έχουν βιώσει κάτι παρόμοιο και πώς αισθάνθηκαν. Σε περίπτωση που ταίριαζε το συναίσθημα με αυτό του παιδιού της ιστορίας σε ανάλογη περίπτωση, σήμαινε πως μπορούν να μπουν στη θέση του και να καταλάβουν πως αισθάνεται. Περίπου τα μισά παιδιά δυσκολεύονταν να βρουν μια ανάλογη περίπτωση που έχουν βιώσει τα ίδια, παρόλο που οι ιστοριούλες ήταν μέσα από την καθημερινότητα των παιδιών αυτής της ηλικίας. Επίσης δυσκολεύονταν να αναγνωρίσουν το συναίσθημα που θα ένιωθαν σε μια τέτοια περίπτωση. Εδώ βλέπουμε πως η αναγνώριση και η κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων προϋποθέτει την αναγνώριση και κατανόηση των συναισθημάτων του εαυτού. Δύο παιδιά που δυσκολεύονταν να αναγνωρίσουν τα συναισθήματα των άλλων, μόλις αναλογίστηκαν δικά τους παρόμοια βιώματα, κατάφεραν να μπουν στη θέση των παιδιών των σεναρίων, κάτι που οδηγεί στο συμπέρασμα πως αν έχει βιώσει κανείς κάτι παρόμοιο με κάποιο άλλο πρόσωπο, μπορεί να μπει ευκολότερα στη θέση του και να το καταλάβει. Μόνο δύο παιδιά μπορούσαν να αναγνωρίσουν τα διαφορετικά είδη συναισθημάτων και στους άλλους και στον εαυτό τους, καθώς και τους λόγους που τα προκαλούν.

Το δεύτερο στοιχείο που δηλώνει γνωστική ενσυναίσθηση είναι η κατανόηση των σκέψεων και κινήτρων των άλλων. Τα περισσότερα παιδιά, σε αντίθεση με την κατανόηση των συναισθημάτων, δυσκολεύονται να κατανοήσουν τις σκέψεις και τα κίνητρα των γονιών τους. Κάποια παιδιά δήλωσαν ότι μπορούν να καταλάβουν τις σκέψεις της μητέρας τους, αλλά όχι σε όλες τις περιπτώσεις, κάποια δεν μπορούν και σε κάποια δεν αναφέρεται καθόλου. Τον πατέρα τους ακόμα λιγότερα παιδιά νιώθουν ότι μπορούν να καταλάβουν τι σκέφτεται. Αυτό ίσως συμβαίνει, γιατί είναι δύσκολο να καταλάβουν τις σκέψεις και τα κίνητρα των ενηλίκων, εκτός αν οι ενήλικες σε κάποιες περιπτώσεις τους εξηγήσουν τις σκέψεις τους.

Όσον αφορά τα αδέρφια τους, τα μισά περίπου παιδιά δεν μπορούν να κατανοήσουν τις σκέψεις και τα κίνητρά τους. Οι λόγοι είναι οι εξής: Κάποια έχουν συνεχώς συγκρούσεις μεταξύ τους, ενώ κάποια άλλα έχουν μεγάλη διαφορά ηλικίας με το αδερφάκι τους που τυχαίνει να είναι πολύ μικρό. Δύο παιδιά μόνο κατανοούν τις σκέψεις των αδερφιών τους και μάλιστα ένα τις λαμβάνει υπ' όψιν του, ώστε να λυθούν τυχόν διαφωνίες μεταξύ τους.

Όσον αφορά τους φίλους τους, τα μισά δείχνουν να κατανοούν τις σκέψεις τους, ενώ τα άλλα μισά όχι.

Τις δυσκολίες των άλλων ανθρώπων, είτε δεν τις καταλαβαίνουν, είτε τις κατανοούν, αλλά κυρίως σε πρακτικό επίπεδο κι όχι συναισθηματικό ή ψυχολογικό.

Το τρίτο στοιχείο της γνωστικής ενσυναίσθησης είναι η ανάληψη προοπτικής, το αν μπορεί δηλαδή το άτομο να καταλάβει τα πράγματα κι από μια διαφορετική οπτική γωνία και να κατανοήσει και την προοπτική ενός άλλου ατόμου. Τα περισσότερα παιδιά δυσκολεύονται να δουν την προοπτική ενός άλλου ατόμου, εκτός από δύο παιδιά. Ένα παιδί δίνει τις δικές του ερμηνείες για τι μπορεί να σκέφτεται κάθε άτομο σε μια ιστορία. Άλλο παιδί τα καταφέρνει μόνο αν αναλογιστεί τι θα σκεφτόταν το ίδιο σε παρόμοια περίπτωση. Όταν αφορά κάποια ιστορία ή διαφωνία στην οποία δεν εμπλέκονται τα ίδια, τότε είναι λίγο πιο εύκολο γι' αυτά να καταλάβουν τι σκέφτεται και τι αισθάνεται από τη δική του πλευρά κάθε άτομο της ιστορίας. Όταν όμως στη διαφωνία εμπλέκονται και τα ίδια, τότε

υπαισέρχονται διάφοροι παράγοντες που τους δυσκολεύουν να μουν στη θέση του άλλου και να δουν και τη δική του προοπτική. Ένας παράγοντας είναι ο εγωκεντρισμός που δεν τους αφήνει να σκεφτούν μπαίνοντας και στη θέση του άλλου. Άλλα παιδιά, ενώ αρχικά δείχνουν καλή διάθεση και προσπαθούν, τελικά επικρατεί ο θυμός ή η επιθετικότητα που δεν τους επιτρέπει να σκεφτούν και την άποψη του άλλου. Τέλος, άλλα παιδιά πάνω στη διαφωνία δεν μπαίνουν καν στη διαδικασία να δουν την προοπτική των άλλων ατόμων, αλλά σηκώνονται και φεύγουν, καθώς δεν μπορούν τις συγκρούσεις.

Συνοπτικά, περισσότερα από τα μισά παιδιά φάνηκε στην προπαραεμβατική φάση της έρευνας πως δεν εκδηλώνουν γνωστική ενσυναίσθηση.

Κατά τη διάρκεια των παρεμβάσεων, πολλές δραστηριότητες αποσκοπούσαν στη βελτίωση της γνωστικής ενσυναίσθησης των παιδιών. Καταρχάς, στην πρώτη και στη δεύτερη παρέμβαση έγιναν διάφορες δραστηριότητες, στις οποίες τα παιδιά ήρθαν σε επαφή και γνώρισαν καλύτερα τα διάφορα είδη συναισθημάτων και σε ποιες περιπτώσεις τα νιώθουν. Επίσης σε κάποιες από αυτές τα παιδιά έπρεπε να μαντέψουν το συναίσθημα που έδειχνε κάποιο άλλο παιδί, με σκοπό να μάθουν να αναγνωρίζουν και να κατανοούν τα συναισθήματα στους άλλους. Στην τέταρτη και στην πέμπτη δραστηριότητα έγινε μια προσπάθεια να βελτιωθεί η ικανότητα ανάληψης προοπτικής. Τα παιδιά έπρεπε να δουν μία ιστορία από την οπτική γωνία όλων των εμπλεκόμενων προσώπων κι έτσι να καταλάβουν πως ο καθένας βλέπει διαφορετικά τα πράγματα από τη δική του πλευρά κι έχει διαφορετικές σκέψεις και συναισθήματα. Στην έκτη και στην έβδομη παρέμβαση έγινε προσπάθεια να μπορέσουν τα παιδιά να μουν στη θέση ενός τυφλού παιδιού κι ενός προσφυγόπουλου και να μπορέσουν να καταλάβουν πώς αισθάνονται αυτά τα παιδιά, τι σκέφτονται και τι δυσκολίες αντιμετωπίζουν. Επίσης έγινε αφήγηση ενός παραμυθιού με θέμα τη διαφορετικότητα, ώστε τα παιδιά να προβληματιστούν και να καταλάβουν ότι πρέπει να προσπαθούμε να μπαίνουμε στη θέση ενός ατόμου που θεωρούμε διαφορετικό από μας και να καταλαβαίνουμε τις σκέψεις και τα συναισθήματά του.

Τα αποτελέσματα μετά τις παρεμβάσεις όσον αφορά τη γνωστική ενσυναίσθηση ήταν τα εξής:

Όσον αφορά την κατανόηση συναισθημάτων, τα περισσότερα παιδιά (7 από τα 9) είχαν βελτίωση. Ένα παιδί δεν είχε κάποια βελτίωση στην κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων, όμως άρχισε να δείχνει μεγαλύτερο ενδιαφέρον μέσα από ερωτήσεις, να κατανοήσει τα συναισθήματα και τις δυσκολίες τους. Τέλος, ένα παιδί δεν είχε διαφορά σε αυτόν τον τομέα, αφού από πριν κατανοούσε τα συναισθήματα των άλλων.

Συγκεκριμένα, τα μισά περίπου παιδιά άρχισαν να κατανοούν περισσότερο τα συναισθήματα των γονιών τους. Ένα παιδί άρχισε να καταλαβαίνει λίγο περισσότερο το αδερφάκι του. Δύο παιδιά άρχισαν να καταλαβαίνουν περισσότερο τα συναισθήματα των φίλων τους. Επίσης, δύο παιδιά είχαν βελτίωση στην κατανόηση των συναισθημάτων των παιδιών από τις ιστορίες-σενάρια. Τέλος, δύο παιδιά άρχισαν να δείχνουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον και κατανόηση στα συναισθήματα και στις δυσκολίες των παππούδων τους.

Όσον αφορά την κατανόηση σκέψεων και κινήτρων, μικρές διαφορές παρατηρήθηκαν. Ένα παιδί είχε βελτίωση σε αυτόν τον τομέα. Ένα άλλο στις διαφωνίες δεν επιτίθεται στον άλλον, απλά παραπονιέται στη διαφορετική άποψη, κάτι το οποίο μπορεί να σημαίνει ότι άρχισε να προσπαθεί να καταλάβει τις σκέψεις των άλλων. Τέλος, ένα παιδί, ενώ δεν έχει δείξει βελτίωση στην κατανόηση των σκέψεων των άλλων, έχει αρχίσει να δείχνει το ενδιαφέρον του με ερωτήσεις.

Στην ανάληψη προοπτικής έχουν σημειώσει βελτίωση περίπου τα μισά παιδιά (4 από τα 9). Το ένα παιδί από αυτά όμως δυσκολεύεται ακόμα να καταλάβει την προοπτική των άλλων όταν εμπλέκεται κι η ίδια σε μια διαφωνία και χρειάζεται η βοήθεια της μητέρας της για να καταλάβει και τους άλλους.

Τέλος δύο παιδιά σημείωσαν βελτίωση στην αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων, των δικών τους και των άλλων. Παρόλο που έγιναν αρκετές δραστηριότητες κατά τη διάρκεια των παρεμβάσεων πάνω στην αναγνώριση των διαφορετικών συναισθημάτων, το μισά παιδιά εξακολουθούν να μην μπορούν να αναγνωρίσουν διαφορετικά συναισθήματα (άγχος, ντροπή, ζήλια, κλπ.).

Συνοψίζοντας, σχεδόν σε όλα τα παιδιά (8 από τα 9) παρατηρήθηκε βελτίωση, σε άλλους μεγαλύτερη και σε άλλους μικρότερη, στον τομέα της γνωστικής ενσυναίσθησης. Κυρίως παρατηρήθηκε βελτίωση στην κατανόηση συναισθημάτων και στην ανάληψη προοπτικής. Ελάχιστη βελτίωση παρατηρήθηκε στην κατανόηση σκέψεων και κινήτρων και στην αναγνώριση διαφορετικών ειδών συναισθημάτων.

Η βελτίωση στους τομείς αυτούς είναι πιθανό να οφείλεται στη σχετική επεξεργασία που έγινε κατά τη διάρκεια των παρεμβάσεων, μέσω διάφορων δραστηριοτήτων.

10.3. Συμπεράσματα σχετικά με συναισθηματική ενσυναίσθηση των μαθητών

Σχετικά με τη συναισθηματική ενσυναίσθηση, τα συμπεράσματα από την προπαραεμβατική φάση της έρευνας είναι τα ακόλουθα:

Μόνο δύο παιδιά νιώθουν το ίδιο συναίσθημα με το συναίσθημα του πατέρα τους, όταν εκείνος είναι στενοχωρημένος ή θυμωμένος. Στις περισσότερες περιπτώσεις δεν αναφέρθηκε καν ο πατέρας στις συνεντεύξεις, ίσως για τους ίδιους λόγους που αναφέρθηκαν και στη γνωστική ενσυναίσθηση. Ένα παιδί φαίνεται να μη συναισθάνεται καθόλου τον πατέρα του.

Σχεδόν όλα τα παιδιά συμπάσχουν με τη μητέρα τους όταν τη δουν λυπημένη. Σε ένα παιδί μόνο δεν είναι ξεκάθαρο, γιατί σε γενικές γραμμές δεν εκδηλώνει τα συναισθήματά του. Φαίνεται λοιπόν πως τα παιδιά αισθάνονται συναισθηματικά πιο κοντά στη μητέρα τους.

Όσον αφορά τα αδέρφια, τα περισσότερα παιδιά δεν συμπάσχουν μαζί τους, εκτός από τρία παιδιά. Όμως από αυτά που δε συμπάσχουν, τα περισσότερα στενοχωριούνται και υποστηρίζουν τα αδέρφια τους όταν η μητέρα ή ο πατέρας τα μαλώνουν. Ίσως οι συγκρούσεις, οι διαφωνίες και το συναίσθημα της ζήλιας δεν επιτρέπουν στα παιδιά να συναισθανθούν τα αδέρφια τους.

Όλα τα παιδιά ανεξαιρέτως φαίνεται ότι συμπάσχουν με τους φίλους τους. Οι φίλοι είναι άτομα που έχουν επιλέξει τα ίδια τα παιδιά, ταιριάζουν μεταξύ τους και δεν υπάρχουν συναισθήματα ζήλιας ή αντιπάθειας, οπότε είναι πιο εύκολο να έρθουν πιο κοντά και να εκδηλώσουν συναισθηματική ενσυναίσθηση γι' αυτά. Μόνο ένα παιδί, ενώ φαίνεται ότι συναισθάνεται τους φίλους του, πάνω στο παιχνίδι παρουσιάζει έντονη ανταγωνιστικότητα κι επιθετικότητα κι εκεί δε δείχνει να συναισθάνεται τους άλλους.

Όσον αφορά άλλα άτομα που υποφέρουν (όχι από το οικείο περιβάλλον των παιδιών), οι μισοί περίπου μαθητές φαίνεται ότι συμπάσχουν μαζί τους. Ένα παιδί δείχνει περισσότερο ενδιαφέρον να μάθει τι ακριβώς συμβαίνει με αυτά τα άτομα, παρά συναισθηματική ενσυναίσθηση. Οι υπόλοιποι (τρία παιδιά) δε δείχνουν να συμπάσχουν.

Τα περισσότερα παιδιά δείχνουν συναισθηματική ενσυναίσθηση προς τα ζώα: τα αγαπούν και λυπούνται όταν τα βλέπουν τραυματισμένα. Μόνο ένα παιδί δείχνει αδιαφορία για εκείνα, αλλά δε φτάνει στο σημείο να τους κάνει κακό.

Βλέπουμε λοιπόν ότι τα περισσότερα παιδιά συμπάσχουν με τη μητέρα τους, τους φίλους τους και τα ζώα. Με τον πατέρα αισθάνονται λίγο πιο απόμακρα συναισθηματικά, ενώ με άλλα άτομα που υποφέρουν, κάποια μόνο παιδιά καταφέρνουν να νιώσουν τον πόνο τους. Τέλος, με τα αδέρφια τους δυσκολεύονται πολλά παιδιά να έρθουν κοντά συναισθηματικά και να τα συναισθανθούν, παρά μόνο αν τα μαλώσει κάποιος γονιός.

Μέσα από τις παρεμβάσεις έγινε κάποια προσπάθεια βελτίωσης της συναισθηματικής ενσυναίσθησης. Η έκτη και η έβδομη παρέμβαση είχε εκτός των άλλων και το σκοπό να

κάνει τα παιδιά να συναισθανθούν τα συναισθήματα και τις δυσκολίες των τυφλών ατόμων και των παιδιών προσφύγων. Το παραμύθι που παρουσιάστηκε στην έβδομη παρέμβαση είχε επίσης ως στόχο να προκαλέσει τη συναισθηματική ενσυναίσθηση των παιδιών ως προς το χελωνάκι που ήταν διαφορετικό από τα άλλα και αντιμετώπιζε δυσκολίες. Τέλος η παρακολούθηση μιας σύντομης ταινίας στην ένατη παρέμβαση είχε ως σκοπό εκτός των άλλων και την καλλιέργεια της συναισθηματικής ενσυναίσθησης των παιδιών.

Τα αποτελέσματα μετά τις παρεμβάσεις όσον αφορά τη συναισθηματική ενσυναίσθηση ήταν τα ακόλουθα:

Τέσσερα παιδιά από τα 9 (σχεδόν τα μισά) παρουσίασαν μια μικρή βελτίωση στη συναισθηματική ενσυναίσθηση. Ένα παιδί συμπάσχει λίγο περισσότερο με τα πρόσωπα της οικογένειάς του, ενώ παλιότερα το έκανε αυτό μόνο σε ειδικές περιπτώσεις. Ένα άλλο νιώθει πάντα λυπημένο όταν είναι οι άλλοι λυπημένοι. Ένα παιδί συναισθάνεται όλα τα άτομα, ακόμα κι αυτά που δε γνωρίζει και όχι μόνο τους οικείους του, όπως παλιότερα. Τέλος ένα παιδί έχει δείξει μεγαλύτερη ενσυναίσθηση ως προς την αδερφή του και τη γιαγιά του. Τα υπόλοιπα παιδιά ούτως ή άλλως διέθεταν συναισθηματική ενσυναίσθηση, οπότε παρέμεινε η ίδια.

10.4. Συμπεράσματα σχετικά με την ενσυναισθητική ανησυχία των μαθητών

Όσον αφορά την ενσυναισθητική ανησυχία, σχεδόν όλα τα παιδιά ταράζονται όταν βρίσκονται μπροστά σε μια δύσκολη κατάσταση, αλλά στην πλειοψηφία τους καταφέρνουν να ελέγχουν τα συναισθήματά τους και να μη χάνουν τον έλεγχο. Μόνο σε πολύ ακραίες περιπτώσεις μπορεί να χάσουν τον έλεγχο σε σημείο που να μην μπορούν να βοηθήσουν, αλλά να χρειάζονται βοήθεια τα ίδια για να ηρεμήσουν. Η εξαίρεση είναι ένα παιδί, το οποίο εκδηλώνει έντονη ενσυναισθητική ανησυχία.

Όσον αφορά την ενσυναισθητική ανησυχία, ο στόχος μας, αντίθετα με τις άλλες παραμέτρους της ενσυναίσθησης, ήταν να μειωθεί κι όχι να αυξηθεί. Σε αυτή την κατεύθυνση βοήθησαν οι δραστηριότητες των τριών πρώτων παρεμβάσεων, οι οποίες είχαν ως σκοπό τη γνωριμία με τα συναισθήματα και την αυτορρύθμιση των δύσκολων συναισθημάτων. Τα παιδιά, μαθαίνοντας να ρυθμίζουν τα συναισθήματά τους, καταφέρνουν να τα ελέγξουν κι έτσι να διαχωρίζουν τον εαυτό τους από το άλλο άτομο και να μην αναστατώνονται υπερβολικά σε δύσκολες καταστάσεις.

Τα αποτελέσματα μετά τις παρεμβάσεις, όσον αφορά την ενσυναισθητική ανησυχία, είναι τα εξής:

Δύο παιδιά μόνο είχαν βελτίωση ως προς την ενσυναισθητική ανησυχία, δηλαδή κατάφεραν να τη μειώσουν λίγο. Το ένα παιδί καταφέρνει τώρα να ελέγχει λίγο καλύτερα την ταραχή του και το άλλο δεν ταράζεται τόσο εύκολα, όπως παλιότερα. Δύο παιδιά φάνηκε ότι είχαν μια μικρή αύξηση στην ενσυναισθητική ανησυχία. Το ένα παιδί ανέφερε και το ίδιο και η μητέρα του ότι σε έντονες καταστάσεις δεν μπορεί να ελέγξει την ταραχή του, κάτι που δεν είχε αναφερθεί στην προπαραεμβατική έρευνα. Το άλλο παιδί ναι μεν δεν αναστατώνεται υπερβολικά, αλλά επηρεάζεται πολύ συναισθηματικά, κάτι που επίσης δεν είχε αναφερθεί στην προπαραεμβατική έρευνα. Αυτό βεβαίως μπορεί να έτυχε να μην το αναφέρουν. Τα υπόλοιπα παιδιά από πριν κατάφεραν να ελέγχουν την ταραχή τους και να μην αναστατώνονται σε μεγάλο βαθμό.

10.5. Συμπεράσματα σχετικά με τη φαντασιακή ενσυναίσθηση των μαθητών

Τα περισσότερα παιδιά διαθέτουν μέτρια φαντασιακή ενσυναίσθηση. Δεν ταυτίζονται ιδιαίτερα με τους ήρωες ταινιών και βιβλίων, αλλά κάποια παιδιά μπορεί να ταυτιστούν με άτομα συγκεκριμένων επαγγελμάτων (αστυνομικούς, κλπ.) ή ήρωες από ηλεκτρονικά παιχνίδια. Λίγα παιδιά παριστάνουν ήρωες από ταινίες ή βιβλία. Τα περισσότερα παιδιά

όμως κατανοούν τις σκέψεις και τα συναισθήματα των ηρώων και πολλά από αυτά συγκινούνται βλέποντας μια ταινία. Ένα παιδί μόνο διαθέτει φαντασική ενσυναίσθηση σε μεγάλο βαθμό, «ζώντας» την ιστορία, καθώς εμπνέεται από αυτή, φτιάχνει δικά της σενάρια βασισμένα στην ιστορία που παρακολούθησε, παριστάνοντας τους ήρωες και γενικά επηρεάζεται πολύ από τις ταινίες και τα βιβλία που διαβάζει.

Στις παρεμβάσεις η φαντασική ενσυναίσθηση επιχειρήθηκε να βελτιωθεί κυρίως μέσα από μια σύντομη ταινία κι ένα παραμύθι. Η παρουσίασή τους κι οι ερωτήσεις που ακολούθησαν είχαν ως σκοπό να ταυτιστούν τα παιδιά με τα πρόσωπα της ιστορίας, να μπουν στη θέση τους, να καταλάβουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους και να συμπάσχουν μαζί τους. Στην ταινία πολλά παιδιά συγκινήθηκαν, κάτι το οποίο δείχνει ότι τους άγγιξε και μπήκαν στη θέση των ηρώων.

Τα αποτελέσματα μετά τις παρεμβάσεις όσον αφορά τη φαντασική ενσυναίσθηση, ήταν τα ακόλουθα:

Τέσσερα παιδιά από τα 9 είχαν βελτίωση στη φαντασική ενσυναίσθηση. Τα παιδιά αυτά άρχισαν να καταλαβαίνουν καλύτερα τα συναισθήματα των ηρώων και τα δύο από αυτά συγκινούνται περισσότερο από παλιά.

10.6. Συμπεράσματα σχετικά με την προσφορά βοήθειας

Σχεδόν όλα τα παιδιά έδειξαν διάθεση για προσφορά βοήθειας. Κάποια παιδιά εξέφρασαν την άποψη ότι είναι πρόθυμα να βοηθήσουν πιο πολύ δικά τους άτομα που τα γνωρίζουν. Ειδικά ένα παιδί τόνιζε κάθε φορά ότι δε θέλει να βοηθήσει άτομα που δεν τα ξέρει. Το παιδί αυτό δίνει πολύ μεγάλη σημασία στους φίλους και είναι πολύ σημαντικό γι' αυτό να αισθάνεται ότι ανήκει σε μια παρέα. Ένα άλλο παιδί τόνισε ότι δεν μπορεί να βοηθήσει όσους δε μιλάνε ελληνικά, γιατί δεν ξέρει τον τρόπο. Το συγκεκριμένο παιδί πολλές φορές, ενώ θέλει να βοηθήσει, δείχνει να μην ξέρει τον τρόπο.

Τα άτομα στα οποία τα περισσότερα παιδιά είναι πρόθυμα να προσφέρουν τη βοήθειά τους είναι κυρίως η μητέρα και οι φίλοι τους. Κάποια παιδιά σε μικρότερο βαθμό ανέφεραν τον πατέρα, τα αδέρφια ή κάποιον άλλον συγγενή (παππού, γιαγιά). Αρκετά παιδιά ανέφεραν ότι θα πρόσφεραν βοήθεια σε άλλα άτομα που υποφέρουν ή σε άτομα με ειδικές ανάγκες. Ένα παιδί ανέφερε ότι δε θα ήθελε να προσφέρει βοήθεια σε αγνώστους, γιατί μπορεί να του κάνουν κακό.

Η βοήθεια που προσφέρουν είναι πολλών ειδών: Τα περισσότερα παιδιά προσφέρουν πρακτική βοήθεια ή δίνουν συμβουλές. Κάποια παιδιά παρηγορούν τους άλλους ή ζητούν τη διαμεσολάβηση ενός ενήλικα. Ένα παιδί χτυπάει όσα παιδιά πειράζουν τον αδερφό του, βρίσκοντας ευκαιρία να εκδηλώσει την επιθετικότητά του. Ένα άλλο είναι πρόθυμο να χαρίσει δικά του πράγματα σε όσους έχουν ανάγκη. Τέλος, ένα παιδί προσπαθεί να φτιάξει το κέφι του άλλου.

Τα κίνητρα των παιδιών για προσφορά βοήθειας είναι διάφορα (σε κάθε παιδί αντιστοιχούν περισσότερα από ένα κίνητρα): Τα περισσότερα παιδιά ανέφεραν ότι θέλουν να βοηθήσουν, γιατί ο άλλος δεν αισθάνεται καλά και θέλουν να τον κάνουν να αισθανθεί καλύτερα (αλτρουιστικά κίνητρα). Ένα παιδί τόνιζε σε κάθε περίπτωση ότι θα βοηθούσε γιατί «όλοι το ίδιο είμαστε». Με αυτή την απάντηση δείχνει ότι σέβεται τη διαφορετικότητα και δεν αισθάνεται ανώτερος από κάποιον άλλον, αλλά βοηθάει συναισθανόμενος το άλλο άτομο. Τα μισά περίπου παιδιά ανέφεραν ότι βοηθούν, γιατί αυτό είναι το σωστό, κάτι που δείχνει προκοινωνική συμπεριφορά, αλλά όχι ενσυναίσθηση. Τρία παιδιά ανέφεραν ως κίνητρο για βοήθεια τη φιλία με το παιδί που θέλουν να βοηθήσουν. Η ευγνωμοσύνη επίσης τονίστηκε από ένα παιδί: βοηθά τη μαμά του, γιατί κι εκείνη το έχει βοηθήσει σε πολλές περιπτώσεις. Ένα άλλο παιδί ανέφερε ότι βοηθά τους άλλους, περιμένοντας πως κι εκείνοι θα το βοηθήσουν σε ανάλογη περίπτωση. Άλλα κίνητρα που αναφέρθηκαν από μία φορά το καθένα είναι τα εξής: δεν μπορεί να βλέπει τσακωμούς και λυπημένους ανθρώπους και δε

θα ένιωθε καλά αν δε βοηθούσε. Το κίνητρο δηλαδή είναι η προσωπική ηρεμία κι η αίσθηση ότι όλα είναι όπως πρέπει. Τέλος ένα παιδί φαίνεται πως βοηθάει, όχι γιατί συμπάσχει με τον άλλον, αλλά επειδή τον λυπάται.

Κατά τη διάρκεια των παρεμβάσεων, έγινε προσπάθεια να κατανοήσουν τα παιδιά με ποιους τρόπους μπορούν να προσφέρουν βοήθεια, ώστε αυτό να γίνεται με ενσυναίσθηση. Αυτό το σκοπό είχαν η όγδοη και η ένατη παρέμβαση.

Τα αποτελέσματα μετά τις παρεμβάσεις όσον αφορά την προσφορά βοήθειας, ήταν τα εξής:

Όσον αφορά τη διάθεση για προσφορά βοήθειας, σε 4 από τα 9 παιδιά παρατηρήθηκε βελτίωση. Δύο παιδιά άρχισαν δείχνουν μεγαλύτερη διάθεση για προσφορά βοήθειας, στην αδερφή και στη μητέρα του το ένα και στην αδερφή και στη γιαγιά του το άλλο. Ένα παιδί άρχισε να δείχνει διάθεση για βοήθεια προς όλους, ενώ αυτό δεν ίσχυε παλιότερα. Τέλος, ένα παιδί είναι τώρα πιο πρόθυμο να προσφέρει τη βοήθειά του στον παππού του.

Η βοήθεια που προσφέρουν και τα κίνητρά τους δεν έχουν διαφορά με την προπαραεμβατική έρευνα. Τα περισσότερα παιδιά προσφέρουν κυρίως πρακτική βοήθεια, συμβουλές, παρηγοριά, παρέα. Κανένα παιδί δεν ανέφερε ως βοήθεια το ν' ακούει προσεκτικά, να κάνει ερωτήσεις και να δείχνει κατανόηση στο πρόβλημα του άλλου, αυτά δηλαδή με τα οποία ασχοληθήκαμε σε δύο παρεμβάσεις. Ίσως η ηλικία των παιδιών να μην τους βοηθά να προσφέρουν βοήθεια με τέτοιο τρόπο και να τους είναι πιο εύκολη η έμπρακτη βοήθεια ή η προσφορά συμβουλών και παρηγοριάς. Εκτός από δύο παιδιά, τα υπόλοιπα ανέφεραν αλτρουιστικά κίνητρα. Ένα παιδί ανέφερε τη λύπηση προς τους άλλους, αλλά πρόσφερε βοήθεια σε δικούς του ανθρώπους επιθυμώντας το πραγματικά. Τέλος, ένα παιδί ανέφερε ότι θέλει μέσα από την προσφορά βοήθειας, να αισθάνεται το ίδιο καλύτερα.

Σε γενικές γραμμές, όσον αφορά την προσφορά βοήθειας, 5 παιδιά από τα 9 παρουσίασαν βελτίωση. Τέσσερα παιδιά έδειξαν μεγαλύτερη διάθεση για προσφορά βοήθειας, τρία παιδιά ήταν πρόθυμα να προσφέρουν βοήθεια σε περισσότερους ανθρώπους σε σχέση με πριν και δύο παιδιά άρχισαν να προσφέρουν βοήθεια σε άτομα του στενού οικογενειακού τους περιβάλλοντος, κάτι που δεν έκαναν πριν.

10.7. Στοιχεία προσωπικότητας που επηρεάζουν την ενσυναίσθηση

Στην προπαραεμβατική φάση της έρευνας μελετήθηκαν και κάποια στοιχεία της προσωπικότητας των παιδιών, τα οποία επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά την εκδήλωση της ενσυναίσθησης ή και το αντίστροφο: η ύπαρξη της ενσυναίσθησης μπορεί να επιδρά στην εκδήλωση ή όχι αυτών των χαρακτηριστικών. Για κάποια από αυτά τα στοιχεία, η σύνδεσή τους με το φαινόμενο της ενσυναίσθησης έχει αποδειχτεί και στη διεθνή βιβλιογραφία.

Τα περισσότερα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα (6 από τα 9) παρουσιάζουν επιθετικότητα σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό (το ένα από αυτά είναι απλώς οξύθυμο). Έχουν γίνει αρκετές έρευνες που αποδεικνύουν την αρνητική σύνδεση της επιθετικότητας με την εκδήλωση της ενσυναίσθησης και την επίδραση της τελευταίας στη μείωση της επιθετικής συμπεριφοράς (Bryant, 1982· Eisenberg, 2010).

Πέντε παιδιά από τα εννιά έχουν κλειστό χαρακτήρα και δεν εκφράζουν εύκολα τα συναισθήματά τους, με αποτέλεσμα να δυσκολεύονται να εκδηλώσουν ενσυναίσθηση, ακόμα κι αν διαθέτουν. Επίσης είναι δύσκολο και για τους άλλους να καταλάβουν αν αυτά τα παιδιά διαθέτουν το στοιχείο της ενσυναίσθησης.

Τρία παιδιά παρουσιάζουν χαμηλή αυτοεκτίμηση και αίσθημα μειονεξίας, στοιχεία που τα εμποδίζουν να ενδιαφερθούν για τα συναισθήματα και τις σκέψεις των άλλων, αφού δεν μπορούν να αποδεχτούν τον εαυτό τους και είναι επικεντρωμένα στα προβλήματά τους.

Άλλα στοιχεία που επιδρούν αρνητικά στην εκδήλωση της ενσυναίσθησης είναι η εγωιστική συμπεριφορά (2 παιδιά), η υπερβολική ευαισθησία, η ανωριμότητα, η ανάγκη

προσοχής (στοιχεία που παρουσιάζει 1 παιδί), καθώς και η ανευθυνότητα, η ισχυρογνωμοσύνη και η παραβίαση κανόνων (στοιχεία που παρουσιάζει ένα άλλο παιδί).

Στοιχεία που επιδρούν θετικά στην εκδήλωση της ενσυναίσθησης είναι η παρατηρητικότητα, η φαντασία και η αντιληπτική ικανότητα, τα οποία παρατηρήθηκαν σε δύο παιδιά κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων και που σαφώς είναι στοιχεία και άλλων παιδιών, απλώς δεν έτυχε να συζητηθεί στις συνεντεύξεις. Τα στοιχεία αυτά βοηθούν στη γνωστική ενσυναίσθηση, καθώς διευκολύνουν την παρατήρηση και κατ' επέκταση την κατανόηση των σκέψεων και συναισθημάτων των άλλων, καθώς και στη φανταστική ενσυναίσθηση, αφού βοηθούν στην ταύτιση με τους ήρωες και τα συναισθήματά τους.

Τέλος, για τρία παιδιά στις συνεντεύξεις αναφέρθηκε η ευγένεια, η συγκαταβατικότητα, η καλοσύνη και η διάθεση για συνεργασία ως στοιχεία της προσωπικότητάς τους (χωρίς να αποκλείονται αυτά τα χαρακτηριστικά και σε άλλα παιδιά). Αυτά τα στοιχεία διευκολύνουν την εμφάνιση της ενσυναίσθησης, αλλά ισχύει και το αντίστροφο: η ενσυναίσθηση διευκολύνει στην εμφάνιση αυτών των στοιχείων. Η σύνδεση αυτών των κοινωνικών δεξιοτήτων με την ενσυναίσθηση έχει αναφερθεί και στο θεωρητικό μέρος (Gruhn, Rebucal, Diehl, Lumley & Labouvie-Vief, 2008).

10.8. Συμπεράσματα σχετικά με τη ρύθμιση του συναισθήματος

Κατά τη διάρκεια των παρεμβάσεων, έγινε προσπάθεια να ενισχυθεί η ρύθμιση του συναισθήματος, καθώς στη βιβλιογραφία έχει τονιστεί η σημασία της και η σύνδεσή της με την έννοια της ενσυναίσθησης (Eisenberg & Eggum, 2009). Οι δραστηριότητες που πραγματοποιήθηκαν στη δεύτερη και στην τρίτη παρέμβαση είχαν ως στόχο την καλύτερη διαχείριση των «δύσκολων» συναισθημάτων (θυμός, λύπη) και την ψυχραιμότερη αντιμετώπιση των διαφωνιών.

Τα αποτελέσματα μετά τις παρεμβάσεις, όσον αφορά τη ρύθμιση του συναισθήματος, είναι τα εξής:

Έξι από τα εννιά παιδιά φαίνεται ότι μπορούν να διαχειριστούν αποτελεσματικότερα το θυμό τους, αλλά και τη λύπη τους. Τρία από αυτά τα παιδιά φαίνεται να είναι τώρα λίγο πιο ήρεμα. Το ένα παιδί από αυτά προσπαθεί τώρα περισσότερο να διαχειριστεί το θυμό του και να μη χτυπήσει άλλα παιδιά, χρησιμοποιώντας κάποιες τεχνικές, τις οποίες όμως πρέπει κάποιος να του υπενθυμίζει συνέχεια, καθώς τις ξεχνάει λόγω διάσπασης προσοχής. Ένα άλλο παιδί δεν έχει πια τις εκρήξεις που είχε, εκφράζει πιο εύκολα τα συναισθήματά του και τα πηγαίνει καλύτερα με τον αδερφό του. Δύο παιδιά από αυτά εκφράζουν αποτελεσματικότερα το θυμό τους και έχουν ηπιότερες αντιδράσεις, προσέχοντας τα λόγια τους και τον τόνο της φωνής τους. Τέλος, σε ένα παιδί από αυτά έχει παρατηρηθεί μεγάλη αλλαγή στη συμπεριφορά κι έχει γίνει λιγότερο ατίθασο. Από τα υπόλοιπα παιδιά, στα δύο δεν έχει παρατηρηθεί καμία αλλαγή στη ρύθμιση συναισθήματος, ενώ σε ένα δε χρειαζόταν ούτως ή άλλως βελτίωση, καθώς το διαχειριζόταν πολύ καλά από πριν.

10.10. Γενικά συμπεράσματα

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω, πολλοί μαθητές πριν τις παρεμβάσεις παρουσίαζαν δυσκολίες σε αρκετά είδη της ενσυναίσθησης, κυρίως στη γνωστική και στη συναισθηματική. Εκεί που παρατηρήθηκε μεγάλη δυσκολία ήταν στην αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων και στην κατανόηση σκέψεων και κινήτρων των άλλων. Επίσης, πολλά παιδιά δυσκολεύονταν να νιώσουν ενσυναίσθηση προς τα αδέρφια τους, κυρίως λόγω καθημερινών συγκρούσεων και αντιζηλίας. Ακόμη, αρκετά παιδιά αισθάνονταν λίγο αποκομμένα από τις σκέψεις και τα συναισθήματα του πατέρα τους. Κάποια παιδιά δυσκολεύονταν να συναισθανθούν και να κατανοήσουν άτομα που δε γνωρίζουν. Η πλειοψηφία των παιδιών μπορούσαν να ελέγξουν την έντονη ενσυναισθητική

ανησυχία που τους προκαλεί μια κατάσταση. Τέλος, τα περισσότερα παιδιά διέθεταν φανταστική ενσυναίσθηση, μπαίνοντας στη θέση των ηρώων, αλλά δεν μπορούσαν να ταυτιστούν μαζί τους.

Οι παρεμβάσεις, παρόλο που ήταν σχετικά σύντομες σε διάρκεια και δεν υπήρχε ο απαιτούμενος χρόνος για να δοθεί έμφαση στην καλλιέργεια κάθε είδους της ενσυναίσθησης ξεχωριστά, απέφεραν κάποια σημαντικά αποτελέσματα. Οι τομείς στους οποίους παρατηρήθηκε η μεγαλύτερη βελτίωση ήταν στη γνωστική ενσυναίσθηση (κυρίως στην κατανόηση συναισθήματος και στην ανάληψη προοπτικής), στην προσφορά βοήθειας και στη ρύθμιση του συναισθήματος. Η βελτίωση στην κατανόηση του συναισθήματος παρατηρήθηκε και στο πλαίσιο της φανταστικής ενσυναίσθησης. Μικρές αλλαγές παρατηρήθηκαν στη συναισθηματική ενσυναίσθηση και στην ενσυναισθητική ανησυχία. Αυτό που δυσκόλεψε τα περισσότερα παιδιά, ακόμα και μετά την προσπάθεια ενίσχυσής του μέσα από σχετικές δραστηριότητες, ήταν η αναγνώριση των διαφορετικών ειδών συναισθημάτων. Τέλος μικρές διαφορές παρατηρήθηκαν και στην κατανόηση των σκέψεων των άλλων.

Αν υπήρχε περισσότερος χρόνος θα μπορούσαν να προστεθούν κάποιες παρεμβάσεις ακόμα και να γίνει προσπάθεια ενίσχυσης μέσα από κατάλληλες δραστηριότητες, αυτών των τομέων που είχαν πολύ μικρή ή καθόλου βελτίωση.

Βέβαια σημαντικό ρόλο στη δυνατότητα βελτίωσης όσον αφορά την ενσυναίσθηση, παίζουν ρόλο και άλλοι παράγοντες που ενισχύουν ή επιβραδύνουν την προσπάθεια που γίνεται στο σχολείο, όπως η ιδιοσυγκρασία του παιδιού, ο ρόλος των γονιών, το ίδιο το φαινόμενο της ενσυναίσθησης που δεν είναι εύκολο να αλλάξει μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, κλπ.

Κλείνοντας, μέσα από αυτή την έρευνα έγιναν πολλές σημαντικές διαπιστώσεις για το επίπεδο της ενσυναίσθησης που διαθέτουν τα συγκεκριμένα παιδιά αυτής της ηλικίας και για τις αλλαγές που έγιναν σε συγκεκριμένους τομείς, μετά από την εφαρμογή των ψυχοπαιδαγωγικών παρεμβάσεων. Αυτή η γνώση δεν μπορεί να γενικευτεί λόγω του μικρού αριθμού του δείγματος, αλλά μπορεί να αποτελέσει αφετηρία για περαιτέρω έρευνες πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα.

10.11. Επίλογος

Σε αυτό το κεφάλαιο έγινε μια σύνοψη των αποτελεσμάτων της έρευνας και εξήχθησαν κάποια συμπεράσματα σχετικά με την ύπαρξη ενσυναίσθησης στα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα και τη δυνατότητα βελτίωσής της μέσα από τις ψυχοπαιδαγωγικές παρεμβάσεις. Η απάντηση στο τελευταίο ερώτημα ήταν θετική, αλλά οι αλλαγές εντοπίζονται περισσότερο σε κάποιους τομείς κι όχι σε όλους. Σε αυτό ίσως να ευθύνεται η έλλειψη επαρκούς χρόνου για ενίσχυση κάθε είδους ενσυναίσθησης ξεχωριστά, μέσω κατάλληλων δραστηριοτήτων. Η μικρή βελτίωση πάντως που σημειώθηκε είναι ενθαρρυντική για τη δημιουργία και εφαρμογή στο μέλλον προγραμμάτων ενίσχυσης της ενσυναίσθησης στο σχολείο, καθώς φάνηκε πως η τελευταία είναι δυνατή και βοηθά τα παιδιά σε πολλούς τομείς της ζωής τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Περιορισμοί της έρευνας και προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Για τη συλλογή και ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας στην παρούσα εργασία χρησιμοποιήθηκαν ποιοτικές μεθοδολογίες έρευνας, οι οποίες διέπονται από συγκεκριμένες επιστημολογικές παραδοχές και πρακτικές, αλλά και συγκεκριμένους περιορισμούς. Στο κεφάλαιο αυτό θα αναφερθούμε στους τρόπους με τους οποίους προσπαθήσαμε να εξασφαλίσουμε την εγκυρότητα και την αξιοπιστία της έρευνας, αλλά και στους περιορισμούς που αποτέλεσαν εμπόδιο σε αυτόν τον σκοπό.

Στην παρούσα έρευνα μελετήσαμε το φαινόμενο της ενσυναίσθησης, όπως εμφανίζεται σε 9 μαθητές Γ' δημοτικού σχολείου και τη δυνατότητα ενίσχυσής του μέσα από ψυχοπαιδαγωγικές δραστηριότητες. Σύμφωνα με τον Μαντζούκα (2007), στόχος των ποιοτικών ερευνών και κατ' επέκταση και της παρούσας έρευνας, είναι η εξερεύνηση και κατανόηση σε βάθος υποκειμενικών αντιλήψεων, πεποιθήσεων κι εμπειριών. Στην ποιοτική έρευνα καταγράφονται κατά γράμμα τα λεγόμενα των συμμετεχόντων, με στόχο την ερμηνεία και κατανόηση σε βάθος των απαντήσεων των συμμετεχόντων και των αισθημάτων, των κινήτρων και των επιδιώξεών τους. Ο στόχος αυτός έγινε προσπάθεια να ικανοποιηθεί και στην παρούσα έρευνα.

Για την εξασφάλιση της αξιοπιστίας της έρευνας χρησιμοποιήθηκαν κάποιες τεχνικές. Μία από αυτές ήταν η στρατηγική της τριγωνοποίησης, δηλαδή της χρήσης πολλών διαφορετικών μεθοδολογικών εργαλείων για το ίδιο φαινόμενο, καθώς και διαφορετικών πηγών (Χασάνδρα & Γούδας, 2003). Έτσι χρησιμοποιήθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη και στη μητέρα και στο παιδί, ώστε να διασταυρωθούν τα δεδομένα που προέκυψαν. Επίσης εκτός από τη συνέντευξη στο κάθε παιδί εφαρμόστηκαν επίσης τα ερευνητικά εργαλεία του ιχνογραφήματος και του ερωτηματολογίου αυτοαναφοράς, ώστε να εξασφαλιστεί η επιβεβαίωση και η ενίσχυση κάθε καινούριου δεδομένου, διασταυρώνοντας τα στοιχεία.

Η αξιοπιστία της έρευνας ενισχύθηκε και από το γεγονός πως υπήρχε εξοικείωση με το περιβάλλον και τους συμμετέχοντες της έρευνας, καθώς και με το αντικείμενο της έρευνας, καθώς παρόμοιες παρεμβάσεις είχαμε εφαρμόσει και στο παρελθόν μέσα στη διδασκαλία μας.

Άλλος ένας τρόπος εξασφάλισης της αξιοπιστίας της έρευνας ήταν η παρακολούθησή της από έναν εξωτερικό παρατηρητή (Χασάνδρα & Γούδας, 2003). Στην περίπτωση μας αυτός ο εξωτερικός παρατηρητής ήταν ο επόπτης της διπλωματικής εργασίας (ο κ. Πουρκός Μ.), ο οποίος μας καθοδηγούσε σε κάθε στάδιο της έρευνας και μας έδινε συμβουλές για τυχόν λάθη και παρατηρήσεις προς τη σωστή κατεύθυνση.

Θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και η τεχνική του ελέγχου από τους συμμετέχοντες των λεγομένων τους μετά την καταγραφή των αποτελεσμάτων της έρευνας και της γνώμης τους αν συμφωνούν με τον τρόπο παρουσίασης αυτών (Χασάνδρα & Γούδας, 2003). Αυτό όμως δεν ήταν εύκολο να ζητηθεί, καθώς ο χρόνος ήταν πολύ περιορισμένος.

Για την εξασφάλιση της εγκυρότητας της έρευνας έγινε προσπάθεια όσο το δυνατόν πληρέστερης και ακριβέστερης περιγραφής των δεδομένων που προέκυψαν από την έρευνα, ώστε ο κάθε αναγνώστης να μπορεί να βγάλει τα δικά του συμπεράσματα διαβάζοντας την έρευνα (Χασάνδρα & Γούδας, 2003). Για τον σκοπό αυτό συμπεριλήφθηκαν αποσπάσματα από τα ακριβή λόγια των συμμετεχόντων μέσα από τις συνεντεύξεις, καθώς και τα ιχνογραφήματα που δημιουργήθηκαν από εκείνους.

Όσον αφορά τη γενικευσιμότητα, εφόσον η έρευνα αυτή ανήκει στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας, ένας από τους περιορισμούς της είναι ότι δεν υπάρχει δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων της στον γενικό πληθυσμό, καθώς το δείγμα είναι πολύ μικρό. Βέβαια, στην ποιοτική έρευνα, στόχος δεν είναι η γενίκευση των αποτελεσμάτων, αλλά η μεταβιβασιμότητα, δηλαδή η δυνατότητα να μεταφερθούν τα ευρήματα και σε άλλα πλαίσια ή ομάδες και να μπορεί ο αναγνώστης να αντιπαραβάλλει στα ευρήματα τις δικές του εμπειρίες (Χασάνδρα & Γούδας, 2003). Μία τεχνική για την εξασφάλιση της γενικευσιμότητας/μεταβιβασιμότητας στην ποιοτική έρευνα είναι η πυκνή και ζωηρή περιγραφή των δεδομένων κι ευρημάτων της έρευνας (Συμεού, 2006), κάτι το οποίο επιχειρήθηκε να γίνει στην παρούσα έρευνα.

Η επιλογή του δείγματος είναι άλλο ένα σημαντικό κριτήριο για την επιτυχία της ποιοτικής έρευνας, καθώς είναι σημαντικό να επιλεγθούν οι πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις συμμετεχόντων, οι οποίες να προσφέρουν πλούσια δεδομένα και να απαντούν πληρέστερα στα ερευνητικά ερωτήματα (Συμεού, 2006). Στην παρούσα έρευνα έγινε επιλογή εκείνων των μαθητών που διέθεταν μικρότερο βαθμό ενσυναίσθησης σε σχέση με τους συμμαθητές τους, ώστε να εξασφαλιστούν πιο πλούσιες πληροφορίες και να μπορέσει να φανεί εντονότερα τυχόν αλλαγή στη στάση τους μετά τις παρεμβάσεις, όσον αφορά την ενσυναίσθηση.

Ένας όμως από τους περιορισμούς της συγκεκριμένης έρευνας, που αφορά την επιλογή του δείγματος, ήταν ότι τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν μαθητές της ερευνήτριας, με αποτέλεσμα να υπάρχει και μια σχέση οικειότητας μεταξύ τους, η οποία, ενώ από τη μία διευκόλυνε τη διαδικασία, εφόσον η ερευνήτρια γνώριζε αρκετά πράγματα για την προσωπικότητα και τη συμπεριφορά των παιδιών (όχι όμως αρκετά όσον αφορά το ίδιο το κομμάτι της ενσυναίσθησης), από την άλλη ίσως τα παιδιά να μην ένιωθαν άνετα να απαντήσουν με ειλικρίνεια σε κάποιες ερωτήσεις των συνεντεύξεων, θέλοντας να παρουσιάσουν μια ωραιοποιημένη εικόνα για τον εαυτό τους. Βέβαια, συνήθως επικρατούσε ο αυθορμητισμός των παιδιών και δε γινόταν σε μεγάλο βαθμό αυτό που αναφέρθηκε παραπάνω. Υπήρχε όμως η αίσθηση εκ μέρους της ερευνήτριας, ότι η ιδιότητά της ως δασκάλα των παιδιών επηρέασε λίγο περισσότερο τη συμμετοχή των γονέων στην έρευνα μέσα από τις συνεντεύξεις, οι οποίοι κάποιες φορές παρουσίαζαν μια ωραιοποιημένη εικόνα για τα παιδιά τους ή πολλές φορές παρασύρονταν και μιλούσαν για τις μαθησιακές επιδόσεις τους.

Ένας άλλος περιορισμός ήταν πως τα εννιά παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα δεν μπορούσαν να απομονωθούν κατά τη διάρκεια της έρευνας από τα υπόλοιπα παιδιά της τάξης (συνολικά 22), για λόγους πρακτικούς αλλά και ψυχολογικούς, με αποτέλεσμα το κομμάτι των παρεμβάσεων να απευθύνεται σε όλα τα παιδιά. Αυτό από τη μία είχε κάποια θετικά, καθώς τα υπόλοιπα παιδιά βοηθούσαν με τις ιδέες και τη συμμετοχή τους την όλη διαδικασία των παρεμβάσεων, από την άλλη όμως δεν υπήρχε αρκετός χρόνος ώστε οι δραστηριότητες να είναι επικεντρωμένες στους μαθητές που συμμετείχαν στην έρευνα και που είχαν δυσκολίες στο κομμάτι της ενσυναίσθησης.

Άλλος ένας περιορισμός ήταν το περιορισμένο χρονικό διάστημα καθώς και η συγκεκριμένη χρονική περίοδος που έπρεπε να γίνει η διεξαγωγή της έρευνας. Ο ερευνητικός σχεδιασμός και οι συνεντεύξεις της προπαραεμβατικής έρευνας διήρκεσαν ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, με αποτέλεσμα οι παρεμβάσεις να ξεκινήσουν περίπου τέλη Απριλίου. Μέχρι τη λήξη του σχολικού έτους έπρεπε να τελειώσουν οι παρεμβάσεις και η μεταπαραεμβατική έρευνα, καθώς μετά ήταν δύσκολο για τους περισσότερους μαθητές να συνεχιστεί η διαδικασία. Το αποτέλεσμα ήταν να γίνουν οι παρεμβάσεις κάπως βιαστικά και μάλιστα σε χρονικό διάστημα (τέλη του σχολικού έτους), στο οποίο υπάρχει ήδη μία κόπωση των μαθητών και σε κάποιους από αυτούς αυτό γινόταν έντονο όσο προχωρούσε η διαδικασία. Αυτές οι συνθήκες λειτούργησαν κάπως εις βάρος της ποιότητας των

παρεμβάσεων, παρόλο που έγινε μεγάλη προσπάθεια εκ μέρους της ερευνήτριας να γίνουν σύμφωνα με τον ερευνητικό σχεδιασμό και να μη χάσουν την παιδευτική τους αξία.

Τέλος, το ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς που χρησιμοποιήθηκε δυσκόλεψε τα παιδιά, καθώς πρώτη φορά έρχονταν σε επαφή με κάτι τέτοιο, δεν ήξεραν ακριβώς πώς να το συμπληρώσουν και χρειάστηκαν αρκετές διευκρινίσεις από την ερευνήτρια. Περισσότερο δυσκολεύτηκαν στην προπαραεμβατική έρευνα, παρά στην μεταπαραεμβατική, καθώς ήταν πλέον εξοικειωμένα.

Με βάση τα παραπάνω, θα ήταν ενδιαφέρον να διεξαχθεί μια έρευνα-δράση σε σχολική τάξη, όπου το παρεμβατικό μέρος να διαρκέσει πολύ περισσότερο, ιδανικά κατά τη διάρκεια όλου του σχολικού έτους, ώστε να μπορεί να γίνει επαρκέστερη επεξεργασία του θέματος της ενσυναίσθησης και να διερευνηθεί καλύτερα η δυνατότητα ενίσχυσής της. Θα μπορούσαν επίσης να διεξαχθούν ανάλογες έρευνες που να μελετούν ένα μόνο είδος ενσυναίσθησης, έτσι ώστε να επιτευχθεί λεπτομερέστερη ανάλυση και εξαγωγή συμπερασμάτων, από τη στιγμή που το θέμα της ενσυναίσθησης αποδείχτηκε ότι διαθέτει μεγάλη ευρύτητα. Επιπροσθέτως, θα μπορούσε να διεξαχθεί μια παρόμοια έρευνα, στην οποία να συμμετέχουν μαθητές διαφόρων επιπέδων όσον αφορά την εκδήλωση της δεξιότητας της ενσυναίσθησης, ώστε να γίνει σύγκριση στη δυνατότητα ενίσχυσής της μέσω της εκπαίδευσης. Τέλος, θα ήταν ενδιαφέρουσα μια έρευνα που θα περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό δείγματος, ώστε τα αποτελέσματα να έχουν δυνατότητα γενίκευσης στον γενικότερο πληθυσμό.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στην παρούσα εργασία επιχειρήθηκε να μελετηθεί μια έννοια που τα τελευταία χρόνια έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών από διάφορους επιστημονικούς κλάδους, η έννοια της ενσυναίσθησης. Φαίνεται πως η κοινωνική αυτή δεξιότητα έχει πρωταρχική σημασία για την κοινωνική ένταξη και τη δημιουργία αρμονικών κοινωνικών σχέσεων και συνδέεται με πολλές άλλες έννοιες, όπως αλτρουισμός, προσφορά βοήθειας, προκοινωνική συμπεριφορά, κλπ.

Στο θεωρητικό μέρος της εργασίας ασχοληθήκαμε με τους ορισμούς και την έννοια που δίνουν στην ενσυναίσθηση οι διάφοροι επιστημονικοί κλάδοι, τα είδη της, τους παράγοντες που την προκαλούν ή την επηρεάζουν, τις θεωρητικές προσεγγίσεις και τους τρόπους ενίσχυσής της στην οικογένεια και το σχολείο.

Στο ερευνητικό μέρος της εργασίας έγινε λεπτομερής καταγραφή και ανάλυση της έρευνας- δράσης που πραγματοποιήθηκε με τη συμμετοχή 9 μαθητών της Γ' τάξης ενός δημοτικού σχολείου της Κρήτης, πάνω στο θέμα της ενσυναίσθησης. Η έρευνα αυτή ξεκίνησε με την αρχική διερεύνηση του επιπέδου ενσυναίσθησης που διέθεταν οι μαθητές στις διάφορες διαστάσεις της (γνωστική, συναισθηματική, ενσυναισθητική ανησυχία και φαντασιακή ενσυναίσθηση), καθώς και της διάθεσης για προσφορά βοήθειας που προκύπτει ως αποτέλεσμα της ενσυναίσθησης, αλλά και άλλων ψυχοσυναισθηματικών στοιχείων που επιδρούν στο υπό διερεύνηση θέμα. Η διερεύνηση αυτή έγινε μέσω συνεντεύξεων, ιχογραφημάτων και ενός ερωτηματολογίου αυτοανάφοράς. Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκαν 10 παρεμβάσεις στις οποίες επιχειρήθηκε η ενίσχυση του επιπέδου ενσυναίσθησης των μαθητών μέσα από ποικίλες δραστηριότητες. Τέλος, επαναλήφθηκε η αρχική διαδικασία έρευνας με παρόμοιες συνεντεύξεις σε μαθητές και γονείς και συμπλήρωση του ίδιου ερωτηματολογίου αυτοαναφοράς, με σκοπό να διαπιστωθεί αν υπήρξε κάποια βελτίωση στο επίπεδο της ενσυναίσθησης που διέθεταν τα παιδιά και σε ποιες διαστάσεις της ενσυναίσθησης ήταν πιο φανερή.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι υπήρξε βελτίωση σε αρκετές διαστάσεις της ενσυναίσθησης, κυρίως στη γνωστική ενσυναίσθηση, αλλά και στη διάθεση για προσφορά βοήθειας και στη ρύθμιση του συναισθήματος, παράγοντα που επιδρά θετικά στην εκδήλωση της ενσυναίσθησης.

Ήταν μια πολύ ενδιαφέρουσα διαδικασία, με ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα, το οποίο άρεσε στα περισσότερα παιδιά και τα έκανε να συμμετέχουν με ενθουσιασμό. Υπάρχει η αίσθηση πως ακόμα κι αν δεν άγγιξε κάποια παιδιά και δεν υπήρξε η επιθυμητή αλλαγή, τους πρόσφερε τουλάχιστον ερεθίσματα για σκέψη και προβληματισμό και τα ευαισθητοποίησε έστω και λίγο προς την κατεύθυνση της αποδοχής της διαφορετικότητας και της εκδήλωσης κατανόησης κι ευαισθησίας προς τους συνανθρώπους τους, οικείους, αλλά και αγνώστους.

Βιβλιογραφία

- Batson, C.D. (1987). Self-report ratings of empathic emotion. In N. Eisenberg & J. Strayer (Eds.), *Empathy and its development* (pp. 356-359). USA: Cambridge University Press.
- Batson, C.D., Ahmad, N., Lishner, D.A., & Tsang, J. (2002). Empathy and altruism. In K. Brown & M. Leary (Ed.), *The Oxford handbook of hypo-egoic phenomena* (pp. 161-174). USA: Oxford University Press.
- Batson, C.D., Duncan, B.D., Ackerman, P., Buckley, T., & Birch, K. (1981). Is empathic emotion a source of altruistic motivation? *Journal of personality and Social Psychology*, 40(2), 290.
- Bischof-Kohler, D. (1991). The development of empathy in infants. In M. Lamb & H. Keller (Eds.), *Infant Development: Perspectives from German-Speaking Countries* (pp. 245-273). New York: Routledge.
- Bland, D. (2018). Using drawing in research with children: Lessons from practice. *International Journal of Research & Method in Education*, 41(3), 342-352.
- Bozarth, J.D. (2009). Rogerian empathy in an organismic theory: A way of being. In J. Decety & W. Ickes (Eds.), *The social neuroscience of empathy* (pp. 101-112). MIT Press.
- Borke, H. (1973). The development of empathy in Chinese and American children between three and six years of age: A cross-cultural study. *Developmental psychology*, 9(1), 102.
- Bryant, B.K. (1982). An index of empathy for children and adolescents. *Child Development*, 53(2), 413-425.
- Γεωργιτσανάκου, Γ., & Χαριτάκη, Γ. (2019). Ανάπτυξη της ενσυναίσθησης σε παιδιά προσχολικής ηλικίας τυπικής ανάπτυξης. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 1, 117-138.
- Cliffordson, C. (2002). The hierarchical structure of empathy: Dimensional organization and relations to social functioning. *Scandinavian journal of psychology*, 43(1), 49-59.
- Cotton, K. (1992). *Developing empathy in children and youth*. Northwest Regional Educational Laboratory.
- Davis, C.M. (1990). What is empathy, and can empathy be taught? *Physical therapy*, 70(11), 707-711.
- De Waal, F.B. (2007). The 'Russian doll' model of empathy and imitation. In S. Braten (Ed.), *On being moved: From mirror neurons to empathy* (pp. 35-48). University of Oslo.
- Decety, J. (2010). The neurodevelopment of empathy in humans. *Developmental neuroscience*, 32(4), 257-267.
- Decety, J., & Lamm, C. (2011). Empathy versus Personal Distress: Recent Evidence from Social Neuroscience. In J. Decety & W. Ickes (Eds.), *The social neuroscience of empathy* (pp. 199-213). MIT Press.
- Demetriou, C., Ozer, B.U. & Essau, C.A. (2015). Self-Report Questionnaires. *The Encyclopedia of Clinical Psychology* (pp. 1-6). Edited by R.L. Cautin & S.O. Lilienfeld. Hoboken, NJ: Wiley.
- Derman, M.T., & Başal, H.A. (2014). The impact of empathy education program which was performed on 10-11year old children from different socioeconomic levels on the aggression level. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 141, 1049-1053.
- Eisenberg, N., & Eggum, N.D. (2009). Empathic responding: Sympathy and personal distress. *The social neuroscience of empathy*, 6, 71-83.

- Eisenberg, N., Eggum, N.D., & Di Giunta, L. (2010). Empathy-related responding: Associations with prosocial behavior, aggression, and intergroup relations. *Social issues and policy review*, 4(1), 143-180.
- Eisenberg, N., Fabes, R.A., Bustamante, D., & Mathy, R.M. (1987). Physiological indices of empathy. In N.Eisenberg & J. Strayer (Eds.), *Empathy and its development* (pp. 380-385). USA: Cambridge University Press.
- Elliott, R., Bohart, A.C., Watson, J.C., & Greenberg, L.S. (2011). Empathy. *Psychotherapy*, 48(1), 43.
- Elliott, R., & Greenberg, L.S. (2007). The essence of process-experiential/emotion-focused therapy. *American Journal of Psychotherapy*, 61(3), 241-254.
- Ευαγγέλου, Ε. (2015). Η χρήση της μεθοδολογικής τριγωνοποίησης στην έρευνα της ποιότητας ζωής των ψυχικά πασχόντων που ζουν στην κοινότητα. *e-Περιοδικό Επιστήμης & Τεχνολογίας*, 9(2), 113-120.
- Ζγαντζούρη, Κ., & Πουρκός, Μ. (1997). Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην καλλιέργεια της ενσυναίσθησης. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Ατομικές διαφορές μαθητών και εναλλακτικές ψυχοπαιδαγωγικές προσεγγίσεις* (σσ. 259-273). Αθήνα: Gutenberg.
- Feshbach, N.D., & Feshbach, S. (2009). Empathy and education. *The social neuroscience of empathy*, 85, 98.
- Garton, A.F., & Gringart, E. (2005). The Development of a Scale to Measure Empathy in 8- and 9-Year Old Children. *Australian Journal of Educational & Developmental Psychology*, 5, 17-25.
- Gerdes, K.E., & Segal, E.A. (2009). A social work model of empathy. *Advances in Social Work*, 10(2), 114-127.
- Gerdes, K.E., Segal, E.A., & Lietz, C.A. (2010). Conceptualising and measuring empathy. *British Journal of Social Work*, 40(7), 2326-2343.
- Goldstein, T.R., & Winner, E. (2012). Enhancing empathy and theory of mind. *Journal of cognition and development*, 13(1), 19-37.
- Grühn, D., Rebucal, K., Diehl, M., Lumley, M., & Labouvie-Vief, G. (2008). Empathy across the adult lifespan: Longitudinal and experience-sampling findings. *Emotion*, 8(6), 753.
- Guion, L.A., Diehl, D.C., & McDonald, D. (2001). *Conducting an in-depth interview*. McCarty Hall, FL: University of Florida Cooperative Extension Service, Institute of Food and Agricultural Sciences, EDIS.
- Håkansson, J. (2003). *Exploring the phenomenon of empathy*. Department of Psychology [Psykologiska institutionen], Stockholm University.
- Hoffman, M. (1987). The contribution of empathy to justice and moral judgment. In N. Eisenberg & J. Strayer (Eds.), *Empathy and its development* (pp. 47-80). USA: Cambridge University Press.
- Θεοχαρόπουλος, Χ. (2017). *Το κουκλοθέατρο ως εργαλείο ανάπτυξης της ενσυναίσθησης σε μαθητές του Δημοτικού σχολείου: Μια έρευνα δράσης στη Δ' τάξη Δημοτικών σχολείων της Αθήνας* (Μεταπτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Ναύπλιο.
- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας. *Athens: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών*, Available online: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/5826> (accessed on 4 December 2017).
- Κατσαρού, Ε. (2010). Έρευνα-Δράση: επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα. Στο Μ. Πουρκός & Μ. Δαφέρμος (Επιμ.), *Ποιοτική έρευνα στην ψυχολογία και την εκπαίδευση: Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα* (σσ. 555-569). Αθήνα: Τόπος.

- Κολεύρη, Χ. (2018). *Η επίδραση της δραματικής τέχνης στην ενσυναίσθηση παιδιών προσχολικής ηλικίας*. (Μεταπτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Ναύπλιο.
- Κοτσάνη, Α. (2018). *Η ενσυναίσθηση των εκπαιδευτικών και η επίδρασή της στη διαμόρφωση φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς* (Μεταπτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη.
- Lennon, R., & Eisenberg, N. (1987). Gender and age differences in empathy and sympathy. In N. Eisenberg & J. Strayer (Eds.), *Empathy and its development* (pp.195-217). USA: Cambridge University Press.
- Literat, I. (2013). "A pencil for your thoughts": Participatory drawing as a visual research method with children and youth. *International Journal of Qualitative Methods*, 12(1), 84-98.
- Λύχγου, Κ., & Αντωνοπούλου, Ε. (2016). Οι ρόλοι που υιοθετούν οι μαθητές/τριες όταν γίνονται μάρτυρες εκφοβισμού στο σχολείο και η σχέση τους με τις πεποιθήσεις ενσυναίσθησης και αυτεπάρκειας. *Προσχολική & Σχολική Εκπαίδευση*, 4(2), 291-304.
- Μαγγόπουλος, Γ. (2015). Η μελέτη περίπτωσης ως ερευνητική στρατηγική στην αξιολόγηση προγραμμάτων: θεωρητικοί προβληματισμοί. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 16(64).
- Μάγος, Κ., & Παναγοπούλου, Π. (2008). Δρω ερευνώντας και ερευνώ δρώντας: Η έρευνα δράσης στην εκπαίδευση εκπαιδευτών. 3ο Διεθνές Συνέδριο της Επιστημονικής Ένωσης Εκπαίδευσης Ενηλίκων με τίτλο: «Εκπαίδευση και Επαγγελματοποίηση Εκπαιδευτών Ενηλίκων»(CD-ROM).
- Μαλικιώση-Λοΐζου, Μ. (2008). Η πολυπολιτισμική διάσταση της ενσυναίσθησης. *Ψυχολογία: Το Περιοδικό της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας*, 15(1), 1-15.
- Μαντζούκας, Σ. (2007). Ποιοτική έρευνα σε έξι εύκολα βήματα. Η επιστημολογία, οι μέθοδοι και η παρουσίαση. *Νοσηλευτική*, 46(1), 88-98.
- Μάρδας, Γ. (2016). *Η επιρροή του εκπαιδευτικού Δράματος στην Ενσυναίσθηση των Εφήβων*. (Μεταπτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Ναύπλιο.
- Μαρκοδημητράκη-Αμανάκη, Μ. (2003). *Η ψυχολογία των διδύμων: μίμηση και συναισθήματα σε ένα ζεύγος διζυγωτών διδύμων* (Διδακτορική εργασία). Πανεπιστήμιο Κρήτης. Σχολή Φιλοσοφική. Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών. Εργαστήριο Ψυχολογίας.
- McDonald, N.M., & Messinger, D.S. (2011). The development of empathy: How, when, and why. *Moral Behavior and Free Will: A Neurobiological and Philosophical Approach*, 341-368.
- Miller, P.A., & op de Haar, M.A.J. (1997). Emotional, cognitive, behavioral, and temperament characteristics of high-empathy children. *Motivation and Emotion*, 21(1), 109-125.
- Noor, K.B.M. (2008). Case study: A strategic research methodology. *American journal of applied sciences*, 5(11), 1602-1604.
- Oswald, P.A. (1996). The effects of cognitive and affective perspective taking on empathic concern and altruistic helping. *The Journal of Social Psychology*, 136(5), 613-623.
- Παπαγεωργίου, Χ.Χ. (2015). *Η ενσυναίσθηση στην προσχολική ηλικία ως προβλεπτικός παράγοντας συμμετοχής σε εκφοβιστικά επεισόδια* (Μεταπτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος.
- Παπαδημητρίου, Ε. (2014). Εφαρμογή και αξιολόγηση ενός προγράμματος κοινωνικο-συναισθηματικής μάθησης στο νηπιαγωγείο σε σχέση με τη ρύθμιση δυσάρεστων συναισθημάτων (φόβος, θυμός, λύπη) και την κοινωνική επάρκεια. *Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού*, 13, 383-392.

- Πολύζου, Α. (2010). Η έρευνα-δράση ως μαθησιακή και ερευνητική μεθοδολογία. Στο Μ. Πουρκός & Μ. Δαφέρμος (Επιμ.), *Ποιοτική έρευνα στην ψυχολογία και την εκπαίδευση: Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα* (σσ. 571-604). Αθήνα: Τόπος.
- Preston, S.D., & De Waal, F.B. (2002). Empathy: Its ultimate and proximate bases. *Behavioral and brain sciences*, 25(1), 1-20.
- Pulos, S., Elison, J., & Lennon, R. (2004). The hierarchical structure of the Interpersonal Reactivity Index. *Social behavior and personality*, 32(4), 355-360.
- Rabinowitch, T.C., Cross, I., & Burnard, P. (2013). Long-term musical group interaction has a positive influence on empathy in children. *Psychology of Music*, 41(4), 484-498.
- Reid, C., Davis, H., Horlin, C., Anderson, M., Baughman, N., & Campbell, C. (2013). The Kids' Empathic Development Scale (KEDS): A multi-dimensional measure of empathy in primary school-aged children. *British Journal of Developmental Psychology*, 31(2), 231-256.
- Roberts, W., & Strayer, J. (1996). Empathy, emotional expressiveness, and prosocial behavior. *Child Development*, 67(2), 449-470.
- Ρομοσιού, Β.Σ. (2017). *Εφαρμογή και Αξιολόγηση ενός Ψυχοεκπαιδευτικού Προγράμματος για την ενίσχυση της Συναισθηματικής Νοημοσύνης, της Ενσυναίσθησης, της Ψυχικής Ανθεκτικότητας και της Διαχείρισης στρες σε Αξιωματικούς της Ελληνικής Αστυνομίας*. (Μεταπτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα.
- Σκαρπέντζου, Μ. (2016). *Η επίδραση της δραματικής τέχνης στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης παιδιών Β΄ τάξης δημοτικού σχολείου: μια έρευνα δράσης στο 3ο δημοτικό σχολείο Άργους*. (Μεταπτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Ναύπλιο.
- Σταλίκας, Α., & Χαμοδράκα, Μ. (2004). *Η ενσυναίσθηση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Συμεού, Λ. (2006). Εγκυρότητα και αξιοπιστία στην ποιοτική εκπαιδευτική έρευνα: Παρουσίαση, αιτιολόγηση και πράξη. *9ο Συνέδριο Παιδαγωγικής Εταιρείας Κύπρου*.
- Schonert-Reichl, K.A., Smith, V., Zaidman-Zait, A., & Hertzman, C. (2012). Promoting children's prosocial behaviors in school: Impact of the "Roots of Empathy" program on the social and emotional competence of school-aged children. *School Mental Health*, 4(1), 1-21.
- Staub, E. (1987). Commentary on part 1. In N. Eisenberg & J. Strayer (Eds.), *Empathy and its development* (pp. 103-115). USA: Cambridge University Press.
- Stephan, W.G., & Finlay, K. (1999). The role of empathy in improving intergroup relations. *Journal of Social issues*, 55(4), 729-743.
- Strayer, J. (1987) Picture-story indices of empathy. In N. Eisenberg & J. Strayer (Eds.), *Empathy and its development* (pp. 351-355). USA: Cambridge University Press.
- Thompson, R.A. (1987) Empathy and emotional understanding. In N. Eisenberg & J. Strayer (Eds.), *Empathy and its development* (pp. 119-145). USA: Cambridge University Press.
- Toris, C. (1994, November). A negotiation model of empathy. In *9th International Balint Federation Congress, Charleston, South Carolina*.
- Trommsdorff, G. (1991). Child-rearing and children's empathy. *Perceptual and Motor Skills*, 72(2), 387-390.
- Tudor, K. (2011). Understanding empathy. *Transactional Analysis Journal*, 41(1), 39-57.
- Vachon, D.D., Lynam, D.R., & Johnson, J.A. (2014). The (non) relation between empathy and aggression: Surprising results from a meta-analysis. *Psychological bulletin*, 140(3), 751.

- Χασάνδρα, Μ., & Γούδας, Μ. (2003) Κριτήρια εγκυρότητας και αξιοπιστίας στην ποιοτική-ερμηνευτική έρευνα. *Επιστημονική Επετηρίδα της Ψυχολογικής Εταιρείας Βορείου Ελλάδος*, 2, 31-48.
- Zoll, C., & Enz, S. (2010). A questionnaire to assess affective and cognitive empathy in children. *Journal of Child Psychology*, 15, 165-174.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα 1

Ερωτηματολόγιο ενσυναισθητικής αυτοαναφοράς για παιδιά

	πάντα	συχνά	Μερικές φορές	σπάνια	ποτέ
Όταν θυμώνω με κάποιον, προσπαθώ να σκεφτώ τι μπορεί να σκέφτεται ή να αισθάνεται.					
Όταν συζητώ με φίλους, σκέφτομαι ποιανού ιδέα είναι η καλύτερη, και τους ακούω προσεκτικά πριν αποφασίσω.					
Θέλω να βοηθώ ανθρώπους που τους κακομεταχειρίζονται.					
Σκέφτομαι τι νιώθουν οι άλλοι πριν μιλήσω άσχημα γι' αυτούς.					
Όταν διαβάζω μια ιστορία, φαντάζομαι πώς θα ήταν αν συνέβαινε σε μένα.					
Προσπαθώ να φανταστώ τι σκέφτονται οι άνθρωποι σε ένα μυθιστόρημα.					
Προσπαθώ να καταλάβω καλύτερα τους φίλους μου με το να προσποιούμαι ότι είμαι σαν κι αυτούς.					
Ανησυχώ και λυπάμαι για τους ανθρώπους που δεν είναι τόσο τυχεροί όσο εγώ.					
Πιστεύω πως οι άνθρωποι μπορούν να έχουν διαφορετικές γνώμες για το ίδιο πράγμα.					
Όταν κάποιος γύρω μου είναι νευρικός και ανήσυχος, νιώθω κι εγώ φοβισμένος κι ανήσυχος.					
Μπορεί σε μια δύσκολη κατάσταση να έχω τόσο άγχος που να μην μπορώ να κάνω τίποτα.					

Στενοχωριέμαι όταν βλέπω ένα παιδί που δεν έχει με ποιον να παίζει.					
Μπορώ να πω βλέποντας κάποιον, αν είναι ευτυχισμένος.					
Μπορώ να προσποιηθώ ότι είμαι ο πρωταγωνιστής της αγαπημένης μου ταινίας.					
Όταν βλέπω ένα παιδί να κλαίει, θέλω κι εγώ να κλάψω.					
Μου αρέσει να βλέπω να ανοίγουν δώρα, κι εγώ μην έχω εγώ δώρο.					
Μπορώ να καταλάβω τι συναίσθημα νιώθει κάποιος, απλώς κοιτώντας το πρόσωπό του.					
Καταλαβαίνω αμέσως τι κάνει τον φίλο μου δυστυχισμένο.					
Ταράζομαι όταν βλέπω ένα παιδί να πληγώνεται.					
Προσπαθώ να καταλάβω τους άλλους, βλέποντας και τη δική τους πλευρά.					
Καταλαβαίνω από τον τόνο της φωνής (πχ. στο τηλέφωνο), αν ο άλλος είναι χαρούμενος ή λυπημένος.					
Μερικές φορές κλαίω όταν παρακολουθώ τηλεόραση.					
Μερικά τραγούδια με στενοχωρούν και μου έρχεται να κλαίω.					
Καταλαβαίνω τι θέλουν να πουν οι άλλοι, πριν τελειώσουν την πρότασή τους.					
Νιώθω αβοήθητος όταν οι άνθρωποι γύρω μου είναι αναστατωμένοι.					

Μπορώ να σκεφτώ ποιο είναι το τέλος των ταινιών/ βιβλίων, πριν καν τελειώσουν.					
Μπορώ να καταλάβω πότε είναι η κατάλληλη στιγμή για να ζητήσω κάτι από τους γονείς μου.					
Όταν βλέπω κάποιον να υποφέρει, αισθάνομαι άσχημα.					
Ταράζομαι όταν φωνάζουν σε κάποιο άλλο παιδί.					
Όταν συμβαίνει μια δύσκολη κατάσταση γύρω μου, νιώθω ανησυχία και αναστάτωση.					
Ανησυχώ και στεναχωριέμαι όταν βλέπω κάποιον να χρειάζεται βοήθεια σε μια δύσκολη κατάσταση.					
Όταν οι γονείς μου θυμώνουν, αισθάνομαι άσχημα.					
Νιώθω άσχημα όταν πληγώνεται ένα ζώακι.					
Ονειρεύομαι με τα μάτια ανοιχτά για πράγματα που μπορεί να μου συμβούν.					

Παράρτημα 2

Παράδειγμα ημιδομημένης συνέντευξης που απευθυνόταν στους γονείς πριν την παρεμβατική φάση της έρευνας (η περίπτωση μητέρας της Ι.Ψ.)

Πώς είναι ο χαρακτήρας της;

Κλειστός χαρακτήρας, δεν εκφράζεται εύκολα.

Τα θετικά της;

Μπορείς να την εμπιστευτείς, ευαίσθητη, υπάκουη, αγαπησιάρα.

Κάποια αρνητικά που έχει;

Γκρινιάρρα, παρεξηγεί εύκολα, λιχούδα, δεν έχει υπομονή, πολλά νεύρα.

Θυμώνει εύκολα;

Κάθε φορά που δεν της κάνουμε τα χατίρια και τα πρωινά όταν ξυπνάει.

Έχει αδέρφια; Πώς τα πηγαίνει μαζί τους; Υπάρχουν συγκρούσεις;

Έχει μια αδερφή. Την αγαπάει πάρα πολύ. Υπάρχουν συγκρούσεις όταν η μικρή της παίρνει τα πράγματα, αλλά η Ιωάννα στο τέλος πάντα υποχωρεί.

Φίλους έχει; Πώς τα πηγαίνει μαζί τους;

Έχει λίγους φίλους κι εκτός σχολείου ακόμα λιγότερους. Κάνει παρέα με άλλα παιδιά όταν της δοθεί η ευκαιρία, αλλά τα πλησιάζει πολύ δύσκολα.

Υπάρχουν συγκρούσεις;

Δεν τσακώνεται, αλλά συνήθως παραπονιέται ότι πάντα κάτι της κάνουν. Συνήθως την εκμεταλλεύονται για να πάρουν τα καλύτερα παιχνίδια, αυτή στενοχωριέται, αλλά δε μιλάει και μωτρώνει.

Με τι ασχολείται τον ελεύθερο χρόνο της; Πηγαίνει σε κάποιες δραστηριότητες;

Πηγαίνει ποδηλασία 2 φορές τη βδομάδα, μπαλέτο 2 φορές τη βδομάδα, άμα έχει καλό καιρό τις Κυριακές ιππασία, αγγλικά και το Σάββατο στους Οδηγούς.

Στον ελεύθερο χρόνο της; Βλέπει τηλεόραση; Με τι ασχολείται;

Η τηλεόραση στο σπίτι μας ανοίγει κάθε Κυριακή, στον ελεύθερό της χρόνο παίζει με play mobile και Barbie

Πώς αισθάνεται για την εμφάνισή της;

Η Ιωάννα θεωρεί ότι είναι όμορφη κάτι που στηρίζουμε και εμείς σαν γονείς. Αυτό που δεν τις αρέσει είναι το πάχος της ιδιαίτερα όταν την κοροϊδεύουν για αυτό.

Πώς αισθάνεται για την επίδοσή της στο σχολείο;

Αισθάνεται πάρα πολύ όμορφα για την επίδοσή της αν και κάθε φορά αγχώνεται ότι δεν θα τα καταφέρει. Δεν έχει εμπιστοσύνη στις δυνάμεις της και στον εαυτό της .

Έχει κάποιες δυσκολίες;

Η δυσκολία της είναι ότι δε μιλάει. Θα ήθελα να μου μιλάει περισσότερο και να μου εκφράζει τα συναισθήματά της. Θα ήθελα όταν έχει νεύρα να βρίσκουμε μια λύση και να μην απομονώνεται.

Έχει φοβίες;

Φοβάται και την σκιά της. Βλέπει πολλούς εφιάλτες . Φοβάται μην πάθω κάτι εγώ ή η αδερφή της. Φοβάται το σκοτάδι, τα ύψη, και δεν αντέχει τους θορύβους

Συνεργάζεται εύκολα με τους άλλους;

Ναι.

Πώς αντιμετωπίζει τις διαφωνίες και τις συγκρούσεις στο παιχνίδι;

Μωτρώνει και απομακρύνεται από το παιχνίδι χωρίς να προσπαθήσει να λύσει το πρόβλημα που δημιουργήθηκε.

Σας μιλάει για τις εμπειρίες τις, για τυχόν άσχημα πράγματα που έχουν συμβεί στην ίδια, κλπ;

Μου μιλάει μετά από κάποιο διάστημα που έχουν συμβεί. Δε μου μιλάει άμεσα.

Τι θα θέλατε να αλλάξει; Θα θέλατε κάτι να αλλάξει;

Θα ήθελα να μου μιλάει περισσότερο και να μην κρατάει πράγματα που την προβληματίζουν μέσα της.

Πιστεύετε ότι μπορεί να μπει στη θέση του άλλου, να καταλάβει πώς νιώθει και τι σκέφτεται;

Ναι, μπορεί να το κάνει, αλλά συνήθως αυτό γίνεται αφού της εξηγήσω εγώ κάποια πράγματα. Ας πούμε, μπορεί να κοροϊδέψει κάποιον που κουτσαίνει. Εκεί θα της πω ότι πρώτον θα μπορούσες κι εσύ να κουτσαίνεις για κάποιον λόγο κι εκεί πάνω αρχίζει να το σκέφτεται και μετά της λέω: « Πώς θα ένιωθες εσύ αν σε κοροϊδευαν;» κι εκεί αρχίζει να νιώθει και να σκέφτεται και να μπαίνει στη θέση του άλλου.

Όταν κάποιο άλλο παιδί στενοχωριέται ή είναι αναστατωμένο, νιώθει κι η Ι.Ψ. αναστατωμένη; Καταλαβαίνει πώς μπορεί να αισθάνεται το άλλο παιδί;

Ναι, νιώθει τη θλίψη και την αναστάτωση που έχουν οι γύρω της. Είναι πολύ ευαίσθητη σε αυτό το θέμα.

Όταν ακούει για άλλα παιδιά ή για ανθρώπους που υποφέρουν, δείχνει να στενοχωριέται; Θέλει να μάθει τι τους έχει συμβεί, μπορεί να μπει για λίγο στη θέση τους;

Ναι, στενοχωριέται πάρα πολύ και μπαίνει στη θέση τους σαν να το ζει αυτή, έστω και από απόσταση. Θέλει να μάθει λεπτομέρειες τι συνέβη, πώς και γιατί.

Όταν μερικές φορές είστε στενοχωρημένη ή θυμωμένη, δείχνει να σας καταλαβαίνει;

Όχι ιδιαίτερα, αλλά την επηρεάζει πολύ. Προσπαθεί να βρει τρόπους να με πλησιάσει και δείχνει να είναι αμήχανη ως προς το πώς να με αντιμετωπίσει.

Μπορεί να καταλάβει ότι μπορεί να υπάρχουν και διαφορετικές απόψεις εκτός από τη δική της;

Σε αυτό το κομμάτι δυσκολεύεται λίγο, σαν να μην το κατανοεί. Της θέτω τη σκέψη ότι οι άνθρωποι είναι διαφορετικοί, έχουν μεγαλώσει διαφορετικά και αρχίζει να το καταλαβαίνει.

Στενοχωριέται όταν κάποιος συμμαθητής της περνάει μια δύσκολη κατάσταση; Δείχνει ενδιαφέρον να τον βοηθήσει;

Ναι, στενοχωριέται κι όταν μπορεί βοηθάει.

Πώς είναι η σχέση της με τα ζώα;

Τα αγαπάει πάρα πολύ.

Αν δει κάποιο τραυματισμένο;

Στενοχωριέται πολύ, λυπάται.

Μπορεί να ελέγξει τα συναισθήματά της σε μια έντονη κατάσταση ή ταράζεται, αναστατώνεται υπερβολικά σε σημείο να μην μπορεί να βοηθήσει τον άλλο;

Τα ελέγχει μέχρι έναν βαθμό, αλλά σε μια ανάγκη είναι πάντα ψύχραιμη.

Όταν βλέπει ταινίες αισθάνεται έντονα συναισθήματα μερικές φορές; Κλαίει κάποιες φορές;

Ναι, κάποιες φορές αισθάνεται έντονα συναισθήματα και μπορεί να κλάψει αν κάτι είναι δυνατό.

Της αρέσει να φαντάζεται πώς θα ήταν η ζωή της αν έμπαινε στη θέση του ήρωα μιας ταινίας ή ενός βιβλίου;

Ναι, πάντα μπαίνει στη θέση τους.

Προσπαθεί να παρηγορήσει εσάς ή κάποιον άλλον, όταν βρίσκεστε ή βρίσκεται σε δύσκολη κατάσταση;

Ναι, συνέχεια το κάνει αυτό, προσπαθεί να παρηγορεί τους γύρω της.

Έχει δείξει ενδιαφέρον να βοηθήσει άλλους ανθρώπους που υποφέρουν;

Ναι, όταν κάποιος υποφέρει, πάντα θέλει να βοηθήσει.

Στενοχωριέται όταν κάποιος συμμαθητής της περνάει μια δύσκολη κατάσταση; Δείχνει ενδιαφέρον να τον βοηθήσει;

Ναι, στενοχωριέται κι όταν μπορεί βοηθάει.

Παράρτημα 3

Παράδειγμα ημιδομημένης συνέντευξης που απευθυνόταν στα παιδιά πριν την παρεμβατική φάση της έρευνας (η περίπτωση του παιδιού Ι.Ψ.)

Έρχεται ένας καινούριος συμμαθητής στην τάξη. Πώς λες να νιώθει την πρώτη μέρα που θα μπει μέσα και θα τον παρουσιάσει ο δάσκαλος στους υπόλοιπους μαθητές;

Παράξενα.

Γιατί;

Γιατί άλλαξε σχολείο και δεν ξέρει αν θα βρει καινούριους φίλους.

Τι λες να την δυσκολεύει, τι να σκέφτεται;

Μπορεί να ήταν από άλλη περιοχή και να μην ξέρει τη δική τους γλώσσα, να μην καταλαβαίνει ας πούμε ό, τι είναι από τη δικιά μας χώρα.

Τι θα σκέφτεται;

Άμα θα βρει καινούριους φίλους, τι θα κάνει...

Τι θα τη δυσκολεύει; Τι λες ότι θα 'ναι δύσκολο για εκείνη στην αρχή;

Τα παιδιά. Όπως και εγώ που ήρθα δηλαδή μετά, δεν ήμουν από το νήπιο μαζί με τα άλλα παιδιά.

Και δυσκολεύτηκες;

Ναι, δυσκολεύτηκα να βρω φίλους. Πήγα στην αρχή με την άλλη τάξη. Μπορεί το κοριτσάκι να θέλει να βρει παρέα και να μην τη θέλουνε, όπως μου 'τυχε και εμένα.

Δηλαδή θα δυσκολεύεται πιο πολύ με τους φίλους ε; Άμα βρει καινούργιες παρέες...

Ναι.

Θα έκανες κάτι για να βοηθήσεις αυτό το καινούργιο παιδάκι;

Θα του έδειχνα το σχολείο μάλλον, θα το βοηθούσα.

Σε τι θα το βοηθούσες;

Να γνωρίσει λίγο το περιβάλλον, τους καινούργιους φίλους.

Ωραία, γιατί θα το βοηθούσες, για ποιον λόγο;

Γιατί αυτό μπορεί να μην μπορούσε να κάνει μόνο του φίλους, να ντρεπόταν, να μην μπορεί να καταλάβει μία άσκηση που εμείς έχουμε κάνει από παλιά, να της την εξηγήσω, να δυσκολεύεται λίγο.

Εντάξει, ωραία, τώρα ας πούμε ότι έχουν περάσει κάποιες μέρες αλλά βλέπεις αυτό το κοριτσάκι να κάθεται μόνη της στο διάλειμμα και όσο παιδιά το πλησιάζουν για να του προτείνουν να παίξουν ή πάνε να του μιλήσουν, εκείνο δεν μιλάει ή μιλάει πολύ λίγο και αρνείται να παίξει. Εσύ γιατί λες ότι το κάνει αυτό;

Δεν ξέρω... μπορεί κάποια παιδιά να το πειράζουν και να μη θέλει να τους μιλήσει, μπορεί να ντρέπεται...

Εντάξει, ωραία και πώς λες να νιώθει;

Άσχημα.

Γιατί;

Γιατί μπορεί κάποια παιδιά να την κοροϊδεύουν και να λένε, χα χα εσύ είσαι πιο πίσω από μας!

Ας πούμε τώρα ότι η καινούρια συμμαθήτρια είναι από άλλη χώρα και δεν ξέρει καθόλου ελληνικά. Τι δυσκολίες νομίζεις ότι θα έχει;

Δεν θα μπορεί να επικοινωνήσει, να καταλάβει τα άλλα παιδιά, να ζητήσει κάτι από την κυρία και η κυρία μπορεί να μην ξέρει αυτή τη γλώσσα.

Ναι, τι θα νιώθει;

Άσχημα, γιατί τα άλλα παιδιά είναι προχωρημένα και αυτή θα νιώθει στεναχώρια.

Εσύ θα έκανες κάτι για να τη βοηθήσεις;

Ναι.

Τι θα έκανες;

Θα μπορούσα να τη βοηθάω να μάθει λίγα ελληνικά να επικοινωνήσει, θα της έβρισκα καινούργιους φίλους, θα της έδειχνα το σχολείο γιατί μπορεί να ήταν διαφορετικό...

Γιατί θα ήθελες να τη βοηθήσεις;

Γιατί χρειάζεται και αυτή λίγη βοήθεια και δεν μπορεί να τη ζητήσει στα Ελληνικά, αλλά μπορεί στη δική της γλώσσα από μόνη της. Να τη βοηθήσουμε, πρέπει να τη βοηθήσουμε.

Ναι, εσύ αν πήγαινες σε άλλη χώρα και δεν ήξερες καθόλου τη γλώσσα, πώς θα ένιωθες; Ας πούμε ότι πήγαινες στην Κίνα και μιλούσαν όλα τα παιδάκια κινέζικα και εσύ δεν ήξερες τίποτα. Πώς θα ένιωθες;

Άσχημα, γιατί αυτά τα παιδιά μπορεί να με κοροϊδεύουν στη δική τους γλώσσα και να μην καταλάβαινα τίποτα. Περίεργα.

Αν αυτή η καινούρια συμμαθήτριά ήταν από εδώ, από την Ελλάδα, όμως ήταν σε αναπηρικό καροτσάκι, τι λες ότι θα σκεφτόταν; Πώς θα ένιωθε; Τι δυσκολίες θα είχε;

Οι δυσκολίες που θα είχε μπορεί να ήταν ότι ήταν η τάξη της σαν κι εμάς σε πάνω όροφο που δεν θα μπορεί να ανέβει και θα χρειάζεται ένα κύριο να τη βοηθάει.

Έναν δάσκαλο για αυτήν, ε;

Ναι.

Τι θα σκέφτεται;

Άσχημα, θα νιώθει άσχημα.

Γιατί, τι μπορεί να σκέφτεται;

Ότι είναι σε αναπηρικό καροτσάκι, δεν μπορεί να παίξει με τα άλλα παιδιά, αν παίζουν κυνηγητό δεν θα μπορεί να κρυφτεί ή να σκύψει, γενικότερα με το καροτσάκι εδώ μπορεί να μη μπορεί να δει τα βιβλία, μπορεί να μην μπορούσε να φτάσει ένα βιβλίο από τη βιβλιοθήκη που της άρεσε πάρα πολύ...

Και θα τη βοηθούσες;

Ναι.

Τι θα έκανες;

Θα γινόμασταν φίλες, θα τη βοηθούσα στη βιβλιοθήκη, θα προσπαθούσα να την κάνω να περπατήσει να τη βοηθήσω λιγάκι, να... διάφορα... να πω στην κυρία να αλλάξουμε τάξη, θα έλεγα στην κυρία ότι αυτό το παιδί είναι σε αναπηρικό καροτσάκι και δεν μπορεί να ανέβει.

Γιατί θα τη βοηθούσες;

Γιατί μπορεί να μην έχει φίλους και κανείς να μην τη βοηθούσε.

Οπότε εσύ θα τη βοηθούσες ε;

Ναι.

Ας πούμε ότι μπαίνεις μέσα στην τάξη και βλέπεις την καλύτερή σου φίλη- ποια μπορεί να είναι αυτή;

Η Ι.

Ωραία, βλέπεις την Ι. και ένα άλλο παιδί που την κοροϊδεύει πάρα πολύ και της φέρεται πολύ άσχημα και μπορεί να τη χτυπάει κιόλας. Πώς λες να νιώθει η Ιωάννα;

Άσχημα.

Τι λες να σκέφτεται; (η φίλη που την πειράζουν)

Να μην μπορεί να κάνει τίποτα, ένα άλλο παιδί να της κρατάει τα χέρια...

Τι άλλο θα σκέφτεται;

Θυμό, άσχημα.

Τι σκέφτεται;

Στεναχωριέται, γιατί τη χτυπάνε.

Εντάξει, και αρχίζει και κλαίει και είναι άλλα τρία παιδιά μέσα στην τάξη που απλά κοιτάνε και δεν κάνουν τίποτα, δεν τη βοηθάνε και είναι ένα άλλο παιδί που είναι φίλος αυτού που χτυπάει, που λέει «μπράβο, πες της κι άλλα, καλά της κάνεις». Εσύ πώς θα ένιωθες αν έβλεπες αυτή τη σκηνή;

Άσχημα.

Θα στεναχωριόσουν πολύ ε;

Πρώτον, δεν έχουν το δικαίωμα να τη χτυπάνε και δεύτερον γιατί ο άλλος μπορεί να μη με ξέρει, αλλά η δύναμή μου είναι υψηλής ταχύτητας.

Εντάξει, θα νιώθεις και εσύ δηλαδή λυπημένη, ε;

Ναι.

Και θα έκανες κάτι;

Ναι.

Τι θα έκανες;

Θα έλεγα στα παιδιά να σταματήσουν και θα το έλεγα στη διευθύντρια, γιατί δεν μπορούν να χτυπήσουν ένα παιδί, γιατί είναι αλλουνού.

Είναι κάτι κακό ε;

Ε ναι.

Και θα ερχόταν η Ι. μετά και θα σου 'λεγε ότι έγινε αυτό και αυτό. Τι θα της έλεγες;

Ι., να μην αφήνεις να σε κάνουν ό, τι θέλουν, δηλαδή είσαι μία κολώνα και σε χτυπάνε, σου φέρονται άσχημα. Η κολώνα δεν μπορεί να κάνει τίποτα, οπότε η Α. πρέπει να φύγει από την κολώνα και να γίνει η Α. και να πεις στα άλλα παιδιά «εγώ δεν είμαι για χτύπημα».

Πολύ ωραίο αυτό που λες, σου το έχουσε πει;

Ναι η μαμά μου, γιατί είχα ένα πρόβλημα με τα άλλα παιδιά και μου είχαν σπάσει τα νεύρα.

Οπότε εσύ τώρα έχεις σταματήσει να παίζεις με αυτά τα παιδιά ε;

Ναι.

Και τώρα έχεις βρει φίλες;

Ναι.

Τι λες να σκεφτόταν το παιδί που κοροΐδευε, γιατί το έκανε αυτό; Τι μπορεί να σκεφτόταν;

Τι μπορεί να ένιωθε που κοροΐδευε, που χτύπαγε;

Να το είχανε κακομάθει η μαμά του και ο μπαμπάς του, να το κάνει επειδή είχε νευριάσει με ένα άλλο παιδί, να το έχει χτυπήσει ένα άλλο παιδί.

Και γιατί δε χτύπαγε το άλλο παιδί με το οποίο ήταν νευριασμένος και χτύπαγε την Ιωάννα;

Γιατί μπορεί αυτό το παιδί να ήταν φίλος του και δεν θα ήθελε να του κάνει κακό και θα προτιμούσε να χτυπήσουν ένα άλλο παιδί και να του κάνουν κακό.

Εντάξει και ο φίλος που έλεγε μπράβο πες του κι άλλα, γιατί το κάνει αυτό;

Γιατί κάποιος μπορεί να ήταν με το μέρος της Ιωάννας και άλλοι με το μέρος αυτουνού.

Άρα το παιδί είναι με το μέρος αυτουνού που του λέει πες της κι άλλα. Γιατί όμως είναι με το μέρος αυτουνού;

Γιατί είναι φίλοι; Μπορεί να είναι φίλοι.

Οπότε να τον υποστήριζε σε ό, τι κι αν έκανε ε; Δηλαδή εσύ αν έκανε κάτι κακό η φίλη σου θα την υποστήριζες;

Όχι, δεν είναι ωραίο να λες: « Εσύ έκανες κάτι κακό και σε υποστηρίζω. θέλεις να κάνεις κακά πράγματα».

Και τα άλλα παιδιά που απλά κοιτάνε και δεν κάνουν τίποτα, γιατί το κάνουν αυτό;

Γιατί βαριούνται να κάνουν κάτι και μπορεί να... πώς να το πω, να τους αρέσει.

Να συμφωνούν δηλαδή με αυτό που γίνεται ε; Μάλιστα, εντάξει.

Μου είπες πως θα τη βοηθούσες;

Ναι ναι.

Μου το πες αυτό, εντάξει. Όταν γίνονται τέτοια πράγματα έτσι άσχημα, που χτυπάει το ένα παιδί το άλλο ή κοροΐδεύουνε ή κάτι άλλο, δεν ξέρω, μία άσχημη σκηνή, εσύ αναστατώνεσαι, ταράζεσαι όταν τα βλέπεις αυτά;

Όχι, αλλά θυμώνω.

Νιώθεις πολύ μεγάλο θυμό, τόσο που δεν μπορείς να το ελέγξεις;

Όχι, νιώθω και λύπη και θυμό. Θυμό γιατί έχω θυμώσει πάρα πολύ με τα παιδιά που χτυπάνε κάποιον, γιατί δεν είναι δυνατόν και στεναχωριέμαι γιατί το άλλο παιδί μπορεί να έχει χτυπήσει άσχημα.

Μπορείς όμως να βοηθήσεις εκείνη την ώρα ή είσαι πολύ ταραγμένη και δεν μπορείς να βοηθήσεις;

Μάλιστα, μπορώ να βοηθήσω, μάλιστα.

Δηλαδή ελέγχεις το συναίσθημά σου, δεν είναι ανεξέλεγκτο...

Ναι.

Ας πούμε αν κάποιο παιδί κάποιος μεγάλος του φωνάζει, εσύ ταράζεσαι; Όταν τα ακούς αυτό, να φωνάζουν σε ένα άλλο παιδί, η δασκάλα ή η μαμά;

Όχι. Λοιπόν αυτό έγινε σήμερα: η μαμά φώναζε στην αδερφή μου και εγώ της είπα: «Μαμά, έτσι και το ξανακάνεις, θα θυμώσουμε μαζί, γιατί πρώτον η αδερφή μου είναι μικρή και δεύτερον δεν μπορεί να το πει, δεν μπορεί».

Τι δεν μπορεί να πει;

«Μαμά, σταμάτα, μου έχεις σπάσει τα νεύρα».

Δηλαδή ταράζεσαι, ταράζεσαι πολύ;

Μέτρια.

Φωνάζει δηλαδή μία δασκάλα πάρα πολύ σε ένα παιδί ταράζεσαι πολύ, λίγο ή καθόλου;

Μέτρια.

Μάλιστα και όταν ένα παιδί κλαίει, θέλεις και εσύ να κλάψεις;

Όχι, γιατί του δείχνεις ότι αν και εγώ στεναχωριέμαι και κλάψω, τότε καλά κάνεις και κλαίς.

Άρα στεναχωριέσαι, απλά κρατιέσαι για να μην το δει το άλλο παιδί.

Όχι, απλά στεναχωριέμαι και το βοηθάω...

Αλλά δεν σου έρχεται και να κλάψεις...

Ε, ναι.

Από τηλεόραση, τέλος πάντων, ταινίες, βιβλία που διαβάζεις, έχεις καμία αγαπημένη ηρωίδα;

Ναι από μία σειρά ναι, έχω μία από το angels friends, μια αγαπημένη ηρωίδα, την Raf και τον θείο της. Η Raf είναι άγγελος και ο θείος της είναι δαίμονας.

Θα ήθελες να τους μοιάσεις;

Λιγάκι.

Γιατί θα ήθελες να τους μοιάσεις;

Θα ήθελα να τους μοιάσω γιατί ζουν σε φανταστικό κόσμο, πετάνε, κάνουν σβούρες, δεν κάνουν μαθήματα...

Μάλιστα, σε κάποιον άλλον που θα ήθελες να μοιάσεις; Γενικά θέλεις να μοιάζεις στους πρωταγωνιστές, σε κάποιους ήρωες;

Σε κάποιους τραγουδιστές θέλω να μοιάσω.

Όχι λέω από ταινίες, από ιστορίες, από βιβλία...

Θέλω να μοιάσω στην Αφροδίτη γιατί είναι όμορφη, γιατί γεννήθηκε στη θάλασσα, ο πατέρας της είναι ο Δίας, έχουνε ένα παλάτι...

Γενικά είναι σαν να μπαίνεις μέσα στην ιστορία; Το ζεις αυτό που βλέπεις ή αυτό που διαβάζεις ή, εντάξει, όχι τόσο πολύ;

Βασικά εγώ όταν τελειώνω μία ιστορία, για να τη θυμάμαι, παίζω την ίδια ταινία με φανταστικούς ρόλους και βάζω και κάτι ακόμη.

Ωραία.

Δηλαδή στο Σινικό τείχος είμαι η αδερφή της πριγκιποπούλας.

Το Σινικό τείχος;

Ναι, είναι ένα θρίλερ που μου αρέσει πάρα πολύ.

Α, και το κάνεις σαν παιχνίδι;

Ε ναι.

Και μπορείς να φανταστείς όταν βλέπεις κάτι, τι μπορεί να σκέφτονται οι άνθρωποι αυτής της ιστορίας;

Ναι.

Τι μπορούν να αισθάνονται σε μία ιστορία που σου αρέσει; Δηλαδή έγινε αυτό το γεγονός και τι να σκέφτεται άραγε αυτός, τι σκέφτηκε ο άλλος, μπορείς να το καταλάβεις;

Ναι.

Και μπορείς να φανταστείς το τέλος της ιστορίας πριν τελειώσει;

Ναι, ναι.

Θα σου πω τώρα μία άλλη ιστορία: η Χριστίνα, ένα κορίτσι, έχει κάνει πολύ κόπο να γράψει μία εργασία που τους ζήτησε η δασκάλα στο σχολείο και μόλις την τελείωσε και είναι πάρα πολύ χαρούμενη. Είναι ώρα να ξεκουραστεί και να παίξει το αγαπημένο της παιχνίδι. Φεύγει για λίγο από το δωμάτιο και όταν γυρίζει, η αδερφή της της έχει σκίσει την εργασία. Την έχει κάνει χίλια κομματάκια.

Ααα!

Σου ήρθε εγκεφαλικό ε; (γέλια) Τι λες να νιώθει η Χριστίνα;

Θυμό, πάρα πολύ θυμό.

Γιατί;

Γιατί είναι η εργασία που έχει κάνει πολλές εβδομάδες και δε θα ήξερε τι να πει στην κυρία, δηλαδή κυρία μου την έσκισε η αδερφή μου; Δεν είναι αυτή δικαιολογία.

Τι θα έκανε με την αδερφή της; Τι θα ένιωθε για την αδερφή της;

Πάντως εμένα που μου το έχει κάνει μία φορά η αδερφή μου, την έβαλα τιμωρία. Την έβαλα να κάθεται μόνη της στο δωμάτιό μας και είχα πάρει όλα τα παιχνίδια μας και καθόταν έτσι.

Κατάλαβα. Τι θα έλεγες σε αυτό το κοριτσάκι που έχασε την εργασία της, στη Χριστίνα, θα της έλεγες κάτι;

Ναι, θα της έλεγα: «Χριστίνα πες την αλήθεια στην κυρία και άμα σε μαλώσει δεν πειράζει» και θα στεναχωρηθεί, γιατί θα νιώσει άσχημα.

Γιατί όμως θα 'θελες να τη βοηθήσεις και να της πεις όλα αυτά;

Γιατί είναι στεναχωρημένη και πρέπει κάποιος να της πει κάτι, δηλαδή τι κάνεις, είσαι εντάξει; Ναι εντάξει, λοιπόν άλλη ιστοριούλα: Η Μαριάννα περιμένει όλο αγωνία την απόφαση της δασκάλως σχετικά με τον πρώτο ρόλο στο θεατρικό του σχολείου. Η δασκάλα όμως δίνει τον καλύτερο ρόλο σε ένα άλλο κορίτσι, τη Σοφία. Τι λες να νιώθει η Μαριάννα;

Επειδή μου έχει τύχει αυτό, πάρα πολύ άσχημα.

Δηλαδή τι συναίσθημα;

Δηλαδή θα αισθανόταν: «Εμένα αυτό μου άρεσε και μπορεί να μην το ξαναπαίζουμε αυτό το έργο για να μου βάλει η κυρία τον πρώτο ρόλο και να στεναχωριόμουν και επειδή δεν μπορεί να δείξει τη στεναχώρια της να πάει κάπου και να το πει σε κάποιον, δηλαδή σε μια πέτρα ή σε ένα λουλούδι».

Έτσι κάνεις;

Το λέω σε κάποιον, είτε στο air-condition, είτε στο τζάμι.

Και γιατί δεν το λες σε έναν άνθρωπο;

Το λέω, έχω μία κυρία που όποτε έχω κάτι τέτοιο, της το λέω.

Πηγαίνετε και με τη μαμά;

Πηγαίνουμε μαζί με τη μαμά και είναι άλλα τρία παιδιά και έχουμε κάνει μία ομάδα και λέμε με τι καιρό φεύγουμε, με τι καιρό ερχόμαστε.

Τι εννοείς;

Δηλαδή το καλοκαίρι πάρα πολύ ωραία, την άνοιξη όχι και τόσο, το φθινόπωρο έτσι και έτσι και το χειμώνα καθόλου. [αν αισθάνονται ωραία λένε καλοκαίρι, αν αισθάνονται άσχημα, χειμώνα, κλπ.]

Και στη μαμά δεν τα λες αυτά που νιώθεις;

Ναι ναι.

Θα έλεγες κάτι σε αυτό το κορίτσι που ένιωσε άσχημα;

Θα της έλεγα: «Δεν πειράζει, ποτέ δεν ξέρεις. Μπορεί και αυτό το παιδί να το αλλάξει δηλαδή να πει α αυτή στεναχωρήθηκε, θα τη βάλω αυτή στον πρώτο ρολό».

Γιατί θα της έλεγες αυτά;

Γιατί ποτέ δεν ξέρεις τι μπορεί να έχει σκεφτεί ο άλλος. Δηλαδή η κυρία μπορεί να σκεφτεί: «Αυτή δεν την βάζω, γιατί κάνει καλύτερο κάποιον άλλον ρόλο».

Και άλλο ένα τελευταίο: το μικρό ξαδερφάκι σου στη γιορτή του σχολείου έχει ανέβει στη σκηνή και ενώ όλοι το κοιτάνε, ξεχνάει τα λόγια του και περνά ένα λεπτό που δεν ξέρει τι να κάνει και μετά κατεβαίνει από τη σκηνή και βάζει τα κλάματα. Τι νομίζεις ότι ένιωσε; Άσχημα.

Τι συναίσθημα;

Είμαι μικρούλης και τα ξέχασα, δηλαδή μπορεί να ήταν μεγάλο το ποίημα και να ήταν μικρούλης.

Και τι θα του έλεγες; Θα του έλεγες κάτι;

Θα του έλεγα: «Πάμε μαζί, έχω το χαρτί και θα στα λέω».

Γιατί θα τον βοηθούσες;

Γιατί είναι ξαδερφούλι μου και μετά δεν θα ένιωθα καλά.

Εσύ πώς θα ένιωθες στη θέση του;

Πολύ άσχημα.

Τι συναίσθημα;

Λύπη και θυμό, γιατί η κυρία ενώ ξέρει ότι είναι μικρούλης του βάζει ένα ολόκληρο φύλλο.

Ας πούμε μπορεί να μην του έχει βάλει ολόκληρο φύλλο, απλά να το ξέχασε.

Ε, τότε σημαίνει ότι δεν το διάβασε καλά, οπότε πρέπει κάποιος να τον βοηθήσει.

Τώρα λίγες ερωτήσεις ακόμα και τελειώσαμε. Λοιπόν, θέλεις να μου πεις για τον εαυτό σου τώρα; Θα μου πεις; Εντάξει. Ποια είναι τα θετικά σου χαρακτηριστικά, τα καλά σου, τι καλά έχεις το χαρακτήρα σου;

Δεν μουρμουρίζω κάποιες φορές.

Δε γκρινιάζεις;

Ναι, δε σπάω τα νεύρα της μαμάς κάποιες φορές.

Δηλαδή κάποιες φορές της σπας τα νεύρα;

Ναι.

Γιατί, τι κάνεις;

Γιατί η μαμά μου λέει να διαβάσω και είμαστε στην τηλεόραση και εγώ είμαι μέσα στην τηλεόραση και κάποιες φορές η αδερφή μου βάζει την Πέππα και δεν μπορώ να γυρίσω το κεφάλι μου να τη δω, δεν μου αρέσει καθόλου η Πέππα. Αυτά.

Αρνητικά;

Τα αρνητικά μου [στοιχεία] είναι όταν η μαμά μου σπάει τα νεύρα και εγώ της φωνάζω «Δεν μπορώ άλλο»

Γιατί σου σπάει τα νεύρα;

Γιατί μου λέει «Ι., κάνε αυτό» και της λέω «τώρα διαβάζω, κάνε αυτό, τώρα διαβάζω», εεε! Ότι βαριέμαι, πάντα βαριέμαι

Βαριέσαι να διαβάσεις;

Βαριέμαι όταν πηγαίνω, όταν είμαι στο σπίτι και διαβάζει μαζί μου μία κυρία, αλλά δεν θέλω να 'ρθει και κάποιες φορές θέλω να έρχεται, γιατί μου φέρνει γλυκά.

Ωραία, εντάξει, και με την αδερφή σου πώς τα πηγαίνετε, παίζετε ωραία, τσακώνεστε;

Μου σπάει τα νεύρα. Τσακωνόμαστε πάρα πολλές φορές.

Πόσο χρονών είναι;

Δύο. Γενικά της φωνάζουμε, γιατί μας σπάει τα νεύρα. Δεν αντέχουμε άλλο, γιατί πήγε μία φορά, είχε φάει το φαγητό του σκύλου και πάθαμε εγκεφαλικό. Δεν μας αφήνει να της κάνουμε μάσκες, γιατί έχει ένα πράγμα εκνευριστικό, δεν αφήνει τη μαμά να της κάνει με τη σύριγγα, κι αυτό είναι σπαστικό.

Εσύ τη φροντίζεις που είναι πιο μικρή, είσαι λίγο σα μαμά ή...;

Τη φροντίζω κάποιες φορές, γιατί τη μαμά την έχει πάρει ο ύπνος και κάποιος πρέπει να ταΐσει το μωρό και ο μπαμπάς, τεμπέλης πάντα, κάθεται εκεί κάθε Κυριακή και Σάββατο, πλίκι πλίκι πλίκι το κινητό, δεν μπορώ να κοιμηθώ με αυτό το πλήκτρο.

Και εσύ τη φροντίζεις την αδερφή σου κάποιες φορές;

Ναι.

Δηλαδή σαν μαμά;

Ναι, κάποιες φορές.

Κάποιες φορές παίζετε κιόλας;

Ναι, εντάξει.

Όχι συχνά, ε;

Όχι συχνά, γιατί παίρνει τα παιχνίδια της νονάς μου και μου 'χει σπάσει τα νεύρα.

Και τσακώνεστε κιόλας;

Τσακωνόμαστε.

Πώς τσακώνεστε; Τι γίνεται;

Μου σπάει τα νεύρα! Της λέω Δ., όχι ,το παίρνει, ένα μπρελόκ ας πούμε. Την άλλη φορά είχε πάρει ένα μπρελόκ μου από το κάθισμά της, το έκανε έτσι, κάπως έβγαине και ήτανε τα τετραγωνάκια που παίρνει το νερό, πάει το αρκουδάκι μου...

Σου χαλάει πράγματα ε;

Ναι, είχα πάθει εγκεφαλικό, δεν την άφηνα να πάει μέσα στον παιδότοπο, δεν την άφηνα, την κρατούσα.

Κάτι άλλο για την αδερφή σου θες να μου πεις;

Όταν είχε έρθει στο σπίτι μου η Ι., ούρλιαζε και δεν μας άφηνε να παίζουμε και μία άλλη φορά με μία κολλητή μου, την Α., δεν μας άφηνε ούτε μισό λεπτάκι να συζητήσουμε κάτι.

Μάλιστα. Άλλες φίλες έχεις στο σχολείο; Εκτός σχολείου έχεις φίλες;

Ναι.

Παίζετε όμορφα;

Ναι.

Στο σπίτι έρχονται, πηγαίνετε;

Ναι πηγαίνουμε και έρχονται.

Ποιες φίλες έχεις;

Έχω δύο παιδικές μου φίλες, πιο παιδικές δεν γίνεται.

Τι εννοείς, από μωρά;

Ναι, έχω την Α., έχω την Ι., έχω την Α., την Α.

Εκτός σχολείου;

Εκτός σχολείου μόνο τις δικές μου φίλες και την Α.

Η Αναστασία ποια είναι;

Η κολλητή μου.

Κάνετε παρέα ε;

Ναι.

Παίζετε όμορφα;

Ναι.

Τσακώνεστε κάποιες φορές;

Μόνο μία φορά για μισό λεπτό και αμέσως μετά τα ξαναβρήκαμε.

Εντάξει.

Τόσο καιρό που την ξέρω, μόνο μία φορά τσακωθήκαμε.

Και τι κάνατε, τα ξαναβρήκατε μετά;

Ε, ναι.

Συζητήσατε; Με ποιον τρόπο τα ξαναβρήκατε;

Ναι, ήμασταν στους Αγίους Αποστόλους με τα ποδήλατα και αυτή ήθελε τουαλέτα και της λέω, πάμε στην τουαλέτα. Όμως η τουαλέτα ήταν βρόμικη και της λέω πάμε πίσω από ένα αυτοκίνητο, αλλά ερχόταν συνέχεια κόσμος και της λέω θα πάθεις ουρολοιμώξη και μου λέει, α εγώ δεν παθαίνω τίποτα και τσακωθήκαμε.

Και τι κάνατε μετά;

Μετά τα ξαναβρήκαμε.

Ωραία, με την εμφάνισή σου, σου αρέσει, νιώθεις άσχημα;

Μου αρέσει και δεν μου αρέσει που είμαι λιγούρα. Όλα τα γλυκά του σπιτιού εγώ τα τρώω και ο μπαμπάς μου. Ο μπαμπάς είναι 156 κιλά, κάπου εκεί.

Οπότε δεν σου αρέσει αυτό ε;

Ναι.

Θα ήθελες να τρως λίγο λιγότερο ε;

Ναι.

Εντάξει, αυτό μπορείς να το καταφέρεις. Και όσον αφορά το σχολείο, το πώς τα πηγαίνεις στα μαθήματα, σου αρέσει, είσαι ευχαριστημένη, θα ήθελες κάτι να αλλάξει;

Θα ήθελα κάτι να αλλάξει, αλλά αυτό δεν γίνεται, να έχουμε πάρα πολύ λίγα μαθήματα.

Εγώ λέω έτσι όπως τα πηγαίνεις, θα ήθελες να τα πηγαίνεις καλύτερα σε κάτι;

Ήθελα να τα πηγαίνω καλύτερα στη γλώσσα γιατί με δυσκολεύει πάρα πολύ, ειδικά η ορθογραφία είναι δύσκολη, όπως με τον βασιλιά τον σιδηρουργό. Μου πήρε κάποιες ώρες, ναι, ήταν πολύ για μένα.

Μάλιστα, φοβάσαι κάτι, έχεις κάποιες φοβίες;

Ναι, φοβάμαι κάποια πράγματα, όπως με τον βασιλιά των ονείρων.

Τον φοβήθηκες;

Όχι, αλλά αυτός έρχεται κάθε νύχτα.

Βλέπεις άσχημα όνειρα, ε;

Ναι.

Και φοβάσαι;

Ναι και μετά έρχεται η μαμά στο κρεβάτι, είναι ζύπνια και κάνει κάποιος θορύβους και τρελαίνομαι.

Ποιος;

Η Δ., η αδερφή μου δηλαδή, είχε ένα αρκουδάκι που κάνει και καλά το φάντασμα, εμφανίζει κάτι σκιές, κατεβαίνει από την κούνια της και βάζει πλαστικούς ανθρώπους.

Α, μάλιστα. Τα συναισθήματά σου πώς τα εκφράζεις, ας πούμε το θυμό πώς τον δείχνεις;
Λέω «μαμά, έχω θυμό».

Μιλάς ε; Δεν κλωτσάς, δεν χτυπάς, δεν φωνάζεις;

Χτυπάω κάποιες φορές, αλλά όχι ανθρώπους. Ας πούμε στο δωμάτιό μου, έχω ένα μαξιλάρι σαν σάκο του μποξ και χτυπάω εκεί.

Αυτό το νιώθεις συχνά, τον θυμό;

Όχι τις πιο πολλές φορές.

Εντάξει, άγχος έχεις κάποιες φορές;

Ναι.

Σε τι;

Στο σχολείο έχω πάρα πολύ άγχος, η μαμά έχει πολύ άγχος και έχω πάρα πολύ άγχος, γιατί όταν κοιμάμαι, της λέω 10 λεπτά ακόμα, γιατί το πρωί έχω άγχος για να μην αργήσω.

Και τι κάνεις όταν αγχώνεσαι;

Τρέχω.

Όταν έχεις στενοχώρια πώς το δείχνεις;

Πηγαίνω στο γραφείο μου και το πλημμυρίζω.

Μάλιστα και μπορείς να κάνεις κάτι για να σου περάσει, κάνεις κάτι;

Ναι κάνω, παίζω για να ξεχαστώ.

Δείχνεις την αγάπη σου σε αυτούς που αγαπάς; Με ποιον τρόπο;

Αγκαλιτσες, φιλάκια, μασάζ.

Αυτά που νιώθεις τα λες;

Ναι.

Πιο πολύ στην κυρία πού πηγαίνεις ε;

Ναι.

Στη μαμά τα λες;

Τα λέω.

Στη μαμά, στον μπαμπά;

Ναι.

Πιστεύεις ότι μπορείς να μπεις στη θέση του άλλου και να καταλάβεις τι αισθάνεται, πώς σκέφτεται;

Κάποιες φορές.

Μάλιστα.

Κάποιες φορές, όχι όμως πάντα, ο μπαμπάς μου έχει νεύρα και μπαίνω στη θέση του.

Δηλαδή καταλαβαίνεις γιατί είναι θυμωμένος;

Γιατί έχει δουλειά. Έχουμε πάρει μια διακοσμήτρια στο σπίτι, γιατί η μαμά δεν την παλεύει άλλο με τα παπούτσια και τα λοιπά: βγάζουμε τα παπούτσια μας και άμα είναι με λάσπη, κάποιες φορές τα βάζουμε πάνω στις παντόφλες...

Και ο μπαμπάς γιατί νευριάζει;

Γιατί με τη δουλειά, με το γραφείο του τις πιο πολλές φορές δεν πάει τίποτα καλά και φτιάχνουμε ένα σπίτι στον Γαλατά και έχουμε ξεφύγει πάρα πολύ από νεύρα.

Ο μπαμπάς δηλαδή, ε; Ή και οι υπόλοιποι;

Ο μπαμπάς, γιατί πάντα κάτι πάει στραβά στο σπίτι που φτιάχνουμε: μία ο ηλεκτρολόγος δεν ξέρει τι να κάνει, του το 'χει πει 35 φορές, αυτός που καθαρίζει δεν καθαρίζει καλά και αναγκαζόμαστε εμείς να 'μαστε πεσμένοι στα πατώματα και να σφουγγαρίζουμε.

Εσύ όταν κάποιος άλλος είναι στεναχωρημένος στεναχωριέσαι και εσύ, νιώθεις στεναχώρια;

Κάποιες φορές ναι.

Και συνήθως θες να βοηθήσεις παιδιά ή άλλους ανθρώπους που είναι στεναχωρημένοι;

Ναι, απλά να τους ξέρω.

Αυτούς που ξέρεις πιο πολύ θες να βοηθήσεις, ε;

Ναι αυτούς που δεν ξέρω το αφήνω, γιατί μπορεί να σου έχει στήσει παγίδα κλπ.

Παράρτημα 4

Παράδειγμα ημιδομημένης συνέντευξης που απευθυνόταν στα παιδιά μετά την παρεμβατική φάση της έρευνας (η περίπτωση του παιδιού Ι.Ψ.)

Λοιπόν θα σου πω κάποιες ιστοριούλες πάλι και θα μου λες. Λοιπόν, ένα παιδί λέει στον Γιάννη πως τρέχει πιο αργά και από χελώνα. Πώς λες να αισθάνεται ο Γιάννης;

Άσχημα.

Δηλαδή τι συναίσθημα;

Μου το έχουν κάνει κι εμένα.

Ε;

Άσχημα γιατί...

Το έχουν κάνει και σε σένα;

Ναι.

Πότε;

Στο σχολείο στη γυμναστική το έχουν κάνει πάρα πολλές φορές, αλλά λέω, εντάξει, άποψη τους, εγώ νομίζω ότι μπορώ.

Και γιατί λες να αισθάνεται άσχημα;

Γιατί δεν είναι ωραίο, πώς να το πω...

Τι λες να σκέφτεται;

Σκέφτεται ότι «δε με θέλουνε, δε με υπολογίζουν».

Ναι, ναι, θα τον βοηθούσες;

Ναι.

Τι θα έκανες;

Θα του έλεγα ότι δεν υπάρχει λόγος να στεναχωριέται, γιατί υπάρχουν κι άλλα παιδιά που τρέχουν σιγά.

Και γιατί θα το βοηθούσες;

Γιατί ξέρω πώς νιώθει.

Επειδή το έχεις νιώσει και εσύ, ε;

Ναι.

Ωραία, άλλη ιστορία: Βλέπεις ένα παιδί στο δρόμο με βρώμικα και παλιά ρούχα να κλαίει. Τι αισθάνεσαι;

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί δεν είναι ωραίο να είσαι στο δρόμο, να κλαις, να έχεις βρώμικα ρούχα...

Και τι λες να αισθάνεται αυτό το παιδάκι;

Ντροπιασμένο.

Και τι λες να σκέφτεται;

Ότι «εγώ είμαι ένα γυφτάκι και στεναχωριέμαι και δεν μου αρέσει».

Και θα έκανες κάτι για να το βοηθήσεις;

Ναι.

Τι θα έκανες;

Θα πήγαινα στη μαμά μου, θα ζητούσα λεφτά και θα του τα 'δυνα ή θα μπορούσα να του δώσω ρούχα.

Και γιατί θα το βοηθούσες;

Γιατί δεν είναι ωραίο να είσαι μόνος σου στο δρόμο με αγνώστους, με κακοποιούς. Δε νιώθεις ασφαλής.

Ωραία. Είναι ένα άλλο κοριτσάκι, η Μαρίνα και ακούει από τους συμμαθητές της ότι θα γράψουν τεστ στην ιστορία και εκείνη το έχει ξεχάσει και δεν έχει διαβάσει τίποτα. Πώς λες να αισθάνεται η Μαρίνα;

Φόβο.

Γιατί;

Γιατί δεν έχει διαβάσει και φοβάται για τους βαθμούς.

Που θα πάρει ε;

Ναι.

Και τι λες να σκέφτεται;

Ότι δε θα πάρω καλούς βαθμούς, δε θα γράψω καλά.

Εσύ το έχεις νιώσει ποτέ αυτό;

Κάποιες φορές στην πρώτη, δεύτερα.

Είχες αγωνία πώς θα γράψεις;

Ναι.

Τι ένιωθες;

Πώς να το πω, ένιωθα φόβο.

Ναι;

Ναι.

Ότι τι μπορεί να γίνει δηλαδή;

Ότι μπορεί να πάρω γάμα.

Θα βοηθούσες αυτό το κοριτσάκι άμα σου 'λεγε ότι δεν έχω διαβάσει και τι θα κάνω;

Ναι, θα τη βοηθούσα.

Τι θα έκανες;

Πριν γράψουμε το τεστ, θα έπαιρνα το βιβλίο που θα είχαμε για το τεστ και θα της τα έδειχνα.

Γιατί θα τη βοηθούσες;

Γιατί δεν είναι ωραίο να έχεις ένα τεστ και να μην έχεις διαβάσει.

Ναι ωραία, άλλη ιστοριούλα τώρα: Είναι ένα παιδάκι, ο Ηλίας, που έχει έναν αδερφό και έρχονται οι θείοι του στο σπίτι και λένε συνέχεια πόσο έξυπνο και χαριτωμένο είναι το αδερφάκι του. Πώς λες να αισθάνεται ο Ηλίας;

Άσχημα.

Τι συναίσθημα;

Δεν θα ένιωθε ωραία.

Τι θα σκεφτόταν;

Ότι οι θείοι του δεν ασχολούνται μαζί του.

Εσύ το έχεις νιώσει ποτέ αυτό;

Ναι.

Και τι αισθάνθηκες;

Δε μου άρεσε.

Το έκανε κάποιος με την αδερφή σου;

Ναι.

Και τι σκεφτόσουν;

Βασικά σκέφτομαι ότι και εγώ κάποτε ήμουν μικρούλα και μου το 'λέγαν όλοι, οπότε ποιος ο λόγος να στεναχωριέμαι;

Θα βοηθούσες αυτό το παιδάκι;

Ναι.

Τι θα του έλεγες;

Ότι και αυτός μικρός μπορεί να ήταν χαριτωμένος και να του λέγαν συνέχεια ότι είναι γλυκούλης και τέτοια.

Τώρα έχει μεγαλώσει, ε;

Ναι.

Και γιατί θα το βοηθούσες;

Γιατί δεν είναι ωραίο να λένε κάποιον άλλον χαριτωμένο και εσένα όχι.

Ωραία, πάμε στο τελευταίο: Ο Κώστας είχε κανονίσει να πάει στο σπίτι του Στάθη να παίξουν, αλλά δεν έχει τελειώσει ακόμα το διάβασμα και έχει πολύ ακόμα. Η μαμά του του λέει ότι δεν μπορεί να πάει στο σπίτι του φίλου του σήμερα γιατί έχει διάβασμα. Ο Στάθης ο φίλος του τον περίμενε και μαθαίνει ότι ο φίλος του δε θα έρθει. Πώς λες να νιώθει ο Κώστας;

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί δε θα πάει στο σπίτι του φίλου του, δεν θα παίξει και θέλει να παίξει μαζί του, μπορεί να είναι ο κολλητός του.

Ο Στάθης;

Θα νιώθει απογοητευμένος γιατί σου λέει «μα εμείς είχαμε κανονίσει και τώρα...».

Και η μαμά του τι θα νιώθει;

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί περίμενε να πάει στο φίλο του και είναι λίγο στενάχωρο.

Για το παιδί της έ; Ωραία, μπορείς να μου πεις τι κάνεις όταν θυμώνεις;

Παίρνω ένα μαξιλάρι και το κοπανάω.

Μπορείς να συγκρατήσεις λίγο πιο εύκολα το θυμό σου;

Όχι πολλές φορές.

Αυτά που λέγαμε στο σχολείο σε βοηθήσανε λίγο; Σκέφτεσαι καμιά φορά αυτά που λέγαμε, πώς θα συγκρατήσουμε λίγο καλύτερα τον θυμό μας; Κάνεις κάτι από αυτά;

Ναι.

Δηλαδή;

Δηλαδή όταν έχω νεύρα κάποιες φορές, ζουλάω κάτι ή πίνω νερό.

Και σου περνάει, ε;

Ναι.

Όταν είσαι λυπημένη, τι κάνεις;

Πηγαίνω στο δωμάτιό μου, φτιάχνω κάτι για τη μαμά, της το δίνω, κάνω αγκαλιτσες και τελειώσε.

Για τα παιδιά με ειδικές ανάγκες που είναι τυφλά ή δεν μπορούν να περπατήσουν, τι αισθάνεσαι;

Λύπη.

Γιατί;

Γιατί δεν είναι ωραίο να τα βλέπεις, είναι στενάχωρο.

Τι δυσκολίες λες να αντιμετωπίζουν;

Πάρα πολλές, όπως οι τυφλοί δεν μπορούν να δουν τα όμορφα πράγματα, τα αξιοθέατα.

Κάτι άλλο;

Αυτοί που δεν περπατάνε, δε θα μπορούν να πηγαίνουν θάλασσα.

Κάτι άλλο;

Όχι.

Θα τα βοηθούσες;

Ναι.

Τι θα έκανες αν ερχόταν κάποιο στην τάξη μας, ένα τέτοιο παιδί;

Στους τυφλούς θα τους τα περιέγραφα, κι αυτούς που δεν περπατάνε, θα τους βοηθούσα.

Ωραία. Όταν η μαμά ή ο μπαμπάς είναι στεναχωρημένοι, εσύ πώς αισθάνεσαι;

Στεναχωρημένη.

Και μπορείς να μεις στη θέση τους, να καταλάβεις πώς αισθάνονται;

Ναι, όταν μου λένε το θέμα τους.

Πιο πολύ τη μαμά ή τον μπαμπά ή το ίδιο;

Ναι, το ίδιο, με τη μαμά λίγο πιο πολύ.

Και με τον μπαμπά;

Ναι, ο μπαμπάς λίγο έχει τις μαύρες του, επειδή πέθανε ο παππούς, ο μπαμπάς του δηλαδή, κι έχει τώρα πίεση...

Μπορείς να μεις λοιπόν στη θέση του, να τον καταλάβεις ότι είναι στενοχωρημένος ε;

Ναι.

Προσπαθείς να τον βοηθήσεις;

Ναι.

Τι κάνεις;

Απλά του λέω ότι ξεκουράζεται, είναι στην ηρεμία του, μας βλέπει...

Α, έτσι του λες, ε; Μάλιστα. Όταν στεναχωριούνται κάποιοι φίλοι σου, κάποιος φίλος σου;

Στεναχωριέμαι και εγώ.

Προσπαθείς να τους βοηθήσεις;

Ναι.

Τι κάνεις συνήθως;

Πηγαίνω στο παιδί αυτό που έγινε το θέμα και του λέω τι έγινε και βοηθάω.

Και για κάποιο άλλο παιδί που δεν είναι φίλος σου, στεναχωριέσαι;

Ναι, ας πούμε όπως η Κ. που δεν είναι φίλη μου, αλλά εγώ πηγαίνω.

Αν ήσουν με την παρέα σου και τα άλλα παιδιά είχαν άλλη άποψη από σένα, τι θα έκανες;

Δηλαδή αν ήθελες εσύ κάτι και οι άλλοι ήθελαν κάτι άλλο...

Θα έλεγα «εντάξει, πάμε, αλλά την άλλη φορά θα κάνουμε αυτό που θέλω εγώ» ή θα ψηφίζαμε.

Αν έβλεπες ένα παιδί που περνάει δύσκολα σε μία ταινία πώς θα αισθανόσουν;

Λύπη.

Και τι θα σκεφτόσουν;

Ότι δεν είναι ωραία.

Δηλαδή στεναχωριέσαι όταν βλέπεις παιδιά που υποφέρουν;

Ναι.

Και αν έβλεπες τους φίλους σου να τσακώνονται, θα ένιωθες ταραχή, αναστάτωση;

Όχι, θα πήγαινα εκεί και θα τους εξηγούσα ότι δεν είναι ωραίο.

Ωραία εντάξει, τελειώσαμε, ευχαριστώ.

Παράρτημα 5

Παράδειγμα ημιδομημένης συνέντευξης που απευθυνόταν στους γονείς μετά την παρεμβατική φάση της έρευνας (η περίπτωση της μητέρας Ι.Ψ.)

Λοιπόν παρατηρήσατε κάποια βελτίωση όσον αφορά την ενσυναίσθηση;

Το ίδιο, αλλά επειδή γενικά η Ιωάννα είχε ενσυναίσθηση, συνεχίζει στο ίδιο μοτίβο. Α, ξέρεις τι όμως; Απλά παρατηρώ ότι έχει αρχίσει και μου λέει γιατί αισθάνεται τώρα κάτι, που δεν το έκανε πριν και το αναλύει.

Α, δηλαδή παλιά έλεγε ότι είναι στενοχωρημένη, αλλά δεν το...

Ναι απλά μου έλεγε ότι δεν της άρεσε κάτι, ενώ τώρα μου λέει ότι «τώρα νιώθω έτσι επειδή το παιδάκι είναι έτσι», λίγο το βλέπει πιο βαθιά ίσως.

Ναι, πολύ καλό αυτό, δείχνει λίγο περισσότερο ενδιαφέρον στα συναισθήματα ή στα προβλήματα των άλλων;

Ναι, το ψάχνει λίγο πιο πολύ.

Δηλαδή σε σας, στην αδερφή της, στους συμμαθητές;

Ναι, στην αδερφή της όχι τόσο, εκεί υπάρχει ζήλια, αλλά ας πούμε πήγαμε στον παππού στην Αθήνα τώρα και το σκεφτόταν δύο μέρες, γιατί συμπεριφέρθηκε έτσι, γιατί στεναχωρήθηκε, κλπ. Είναι 94 χρόνων ο προπάππους της και το σκεφτότανε, γιατί να γίνει έτσι, γιατί να πει αυτό, γιατί να σκεφτεί έτσι.

Με συμμαθητές έχει δείξει διαφορά;

Όχι τόσο, δηλαδή όταν συγχύζεται, συγχύζεται και πρέπει να της εξηγήσω ότι έγινε έτσι κι αλλιώς. Εκεί κάθεται και το σκέφτεται και ηρεμεί. Ας πούμε με τον Μ.Φ. μία στιγμή έγινε μία παρεξήγηση, κάτι έγραψε η Ιωάννα...

Α ναι, γιατί της έσπασε τα νεύρα κι έγραψε κάτι άσχημο.

Ναι και μου είπε ότι «με έπιασε από το λαιμό να με πνίξει» και τσαντίστηκε και το έχασε πάλι.

Α ναι, δεν ήξερα και εγώ ποιος το έγραψε και ήμουν πιο αυστηρή και όταν κατάλαβα ότι ήταν η Ι.Ψ. πήγα να της μιλήσω.

Κι εγώ της εξήγησα ότι δεν το κάνουμε αυτό και ότι έτσι χάνεις το δίκιο σου. Εκεί έκατσε στο σπίτι και μου είπε «μαμά μου έκανε αυτό» και της λέω «ποιος έχει δίκιο;» και το σκέφτηκε και σου λέει το ένα έφερε το άλλο, το ανέλυσε λίγο...

Ναι, το ανέλυσε. Τα πηγαίνανε πολύ καλά για μία περίοδο, ναι ναι, τσακωθήκανε, δεν τον πολύ άντεχε, αλλά δεν ξέρω.

Ναι, από την αρχή της χρονιάς.

Ωραία, προσπαθεί να βοηθήσει λίγο περισσότερο τους άλλους;

Ναι, συνέχεια το κάνει αυτό.

Κάποιο παράδειγμα;

Να βοηθήσει; Ας πούμε όταν τσακώνεται ένα παιδάκι με ένα άλλο, θέλει να μπει στη μέση, να τους ηρεμήσει ή όταν δει εμένα ή τον μπαμπά της στεναχωρημένους, θέλει να πει «θα σας βρω λύση».

Ας πούμε δείχνει να καταλαβαίνει περισσότερο τα συναισθήματα των άλλων;

Δυσκολεύεται εκεί, δεν μπορεί ακόμα να κατανοήσει γιατί να στεναχωριέται κάποιος για αυτό το λόγο, λίγο δυσκολεύεται. Επειδή συναναστρέφεται με μεγάλους, αφιερώνει περισσότερο χρόνο στους μεγάλους, στα παιδιά το προσπερνάει λίγο.

Μάλιστα. Εκφράζει τα συναισθήματά της πιο αποτελεσματικά;

Ναι.

Καταφέρνει να ελέγχει λίγο περισσότερο το θυμό της, να τον διαχειρίζεται λίγο καλύτερα;

Ξέρεις τι; Δεν μπορεί να το χειριστεί, αλλά μου λέει «μαμά τώρα έχω νεύρα», σαν να μου λέει «κάνε στην άκρη», ενώ πριν εκνευριζόταν, έκλαιγε, είχαμε θέματα. Ενώ τώρα μου λέει από την αρχή, της λέω «Ιωάννα, γιατί το κάνεις αυτό»; και μου λέει «μαμά έχω νεύρα τώρα, δεν ξέρω γιατί έχω νεύρα, αλλά άσε με». Οπότε τουλάχιστον εντάξει και αυτό είναι μια προσπάθεια να το ελέγξει.

Ναι, προσπαθεί να μπει καλύτερα στη θέση των άλλων;

Ναι, τώρα κάτι που δεν ξέρω αν είναι πολύ σωστό να το κάνει είναι πως είναι σαν να το βιώνει η ίδια και μετά την επηρεάζει ψυχολογικά. Δηλαδή δεν μπορεί να καταλάβει τον άλλον και να το αφήσει, το βιώνει και ή στεναχωριέται ή εκνευρίζεται, ανάλογα δηλαδή με το τι αντιμετωπίζει.

Μάλιστα, ελέγχει καλύτερα την ταραχή της σε μία δύσκολη κατάσταση;

Ναι ναι, το ελέγχει εκεί.

Όταν βλέπει τηλεόραση ή διαβάζει ένα βιβλίο, ταυτίζεται περισσότερο με τους ήρωες;

Ταυτίζεται, ναι ναι.

Καταλαβαίνει τα συναισθήματά τους;

Ναι ναι, μετά το πλάθει και η ίδια, δηλαδή τώρα ας πούμε διαβάζει ένα βιβλίο με τις 20 σπουδαιότερες γυναίκες του αιώνα και της αρέσει τόσο πολύ. Διαβάζει για την τραγουδίστρια την Εντίθ Πιαφ, το διαβάζει και μετά αρχίζει μόνη της και θα τραγουδήσει, το βιώνει.

Το έχει και στην ιστορία πολύ, ναι ναι, στη μυθολογία ας πούμε έγραφε τα δικά της, ολόκληρες ιστορίες.

Ναι, το πλάθει.

Και μπορεί να καταλάβει τα συναισθήματα των ηρώων;

Ναι ναι, πιο καλά θα έλεγα τώρα, δηλαδή τη βλέπω, το βιώνει πιο καλά και καταλαβαίνει και τι νιώθουν.

Ωραία ευχαριστώ πολύ.

Παράρτημα 6

Επιστολή αναζήτησης έγκρισης από τους γονείς για τη συμμετοχή των ίδιων και του παιδιού τους στην έρευνα

Αγαπητοί γονείς,

Θα ήθελα να σας ενημερώσω ότι, στο πλαίσιο της διπλωματικής μου εργασίας, που απαιτείται για την ολοκλήρωση του μεταπτυχιακού προγράμματος που παρακολουθώ στο πανεπιστήμιο του Ρεθύμνου, σκοπεύω να διεξάγω μια έρευνα στην τάξη, καθώς και μια σειρά δραστηριοτήτων, στις οποίες θα επιθυμούσα να συμμετέχουν τα παιδιά σας.

Το θέμα της εργασίας μου είναι η ενσυναίσθηση των παιδιών σχολικής ηλικίας, καθώς και η ανάπτυξη και η καλλιέργειά της. Ενσυναίσθηση είναι η ικανότητα του ατόμου να μπαίνει στη θέση του άλλου, να τον κατανοεί, να νιώθει ή να φαντάζεται πώς νιώθει το άλλο άτομο σε μια δεδομένη κατάσταση και να εκδηλώνει την επιθυμία να το βοηθήσει. Η ενσυναίσθηση αποτελεί καθοριστικό στοιχείο για την ανάπτυξη υγιών διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των παιδιών.

Η έρευνα θα περιλαμβάνει τη συμπλήρωση ενός ερωτηματολογίου από τους μαθητές και τη συμμετοχή καθενός ξεχωριστά σε μια σειρά ερωτήσεων με βάση κάποιες ζωγραφιές που θα τους ζητήσω να φτιάξουν. Επίσης θα επιθυμούσα και τη δική σας βοήθεια, με τη συμπλήρωση ενός ερωτηματολογίου και τη συμμετοχή σας σε μια μικρή συνέντευξη, με ερωτήσεις που έχουν σχέση με την ενσυναίσθηση των παιδιών σας. Η έρευνα θα είναι ανώνυμη, καθώς δεν πρόκειται να χρησιμοποιηθούν πουθενά τα ονόματα ή τα προσωπικά στοιχεία των παιδιών σας ή τα δικά σας.

Την έρευνα θα ακολουθήσει μια σειρά περίπου 10 παρεμβάσεων, μία την εβδομάδα, κατά τη διάρκεια των ωρών της ευέλικτης ζώνης. Στις παρεμβάσεις θα περιλαμβάνονται διάφορες δραστηριότητες, όπως θεατρικό παιχνίδι, ζωγραφιές, συζητήσεις, παιχνίδια, ανάγνωση βιβλίων, κλπ. που θα έχουν σκοπό την ευαισθητοποίηση των παιδιών και την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης. Οι δραστηριότητες αυτές θα χρειαστεί να ηχογραφούνται ή να βιντεοσκοποούνται, για να μπορώ αργότερα να τις καταγράψω με μεγαλύτερη ακρίβεια και να τις περιγράψω στην εργασία μου. Μόλις καταγραφούν, σας βεβαιώνω ότι το ηχογραφημένο ή βιντεοσκοπημένο υλικό θα καταστρέφεται.

Πιστεύω πως τα παιδιά θα ωφεληθούν από το πρόγραμμα αυτό, καθώς θα μάθουν να μπαίνουν στη θέση του άλλου, να αποδέχονται τη διαφορετικότητα, να δείχνουν μεγαλύτερη ευαισθησία στους άλλους ανθρώπους και στα προβλήματά τους και να εκδηλώνουν την επιθυμία να βοηθήσουν. Έτσι θα έχουν καλύτερη επικοινωνία και ουσιαστικότερες κοινωνικές σχέσεις.

Γι' αυτό το λόγο θα ήθελα να ζητήσω την έγκρισή σας για την συμμετοχή του παιδιού σας στην έρευνα αυτή.

Είμαι πρόθυμη να απαντήσω σε οποιαδήποτε απορία σας και να διευκρινίσω οτιδήποτε θέλετε στο τηλέφωνο του σχολείου.

Συμπληρώστε παρακαλώ:

Επιθυμώ το παιδί μου να συμμετέχει στην έρευνα για την ενσυναίσθηση: ΝΑΙ ΟΧΙ
Αν θέλετε, γράψτε μου τυχόν απορίες, διαφωνίες ή προβληματισμούς σας:.....

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Ευχαριστώ πολύ!
Η δασκάλα της τάξης
Αδαμαντία Γκένωση